This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

MG 1221.10.7 (1)

HARVARD
COLLEGE LIBRARY

FROM THE LIBRARY
OF
ARISTIDES EVANGELUS
PHOUTRIDES
A.B. 1911, Ph.D. 1915

NOVEMBER 9, 1926

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

ΤΟΜΟΣ Α΄.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1908

Digitized by Google

Digitized by Google

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

ΤΟΜΟΣ Α'.

Πρόλογος.— Βιογραφικαὶ σημειώσεις καὶ ἐπιστολαὶ ὑπὸ Ι. Α. Βαλαωρίτου.— Προσθῆκαι.—Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὑπὸ Ε. Ροΐδου.—Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὑπὸ Κ. Παλαμᾶ. — Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὡς ἱστορικὸς ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου. — Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὡς πολιτευόμενος ὑπὸ Τιμολέοντος Φιλήμονος. — Poésies de Valaoritis par A. Mézières de l'Académie Française.— Ἀγορεύσεις ἐν τῇ Ἰονίῳ Βουλῇ, ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Βουλῇ.—Ἀλληλογραφία μετὰ τοῦ Ἀνδρέου Λασκαράτου καὶ ἕτερα εἰς πεζὸν λόγον ἐν δημώδει γλώσσῃ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1907

Digitized by Google

~~MG 1221.19.2~~

MG 1221.10.7 (1)

HARVARD COLLEGE LIBRARY
FROM THE LIBRARY OF
ARISTIDES EVANGELUS PHOUTRIDES
NOV 9 1926

Digitized by Google

ΤΟΙΣ

ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ

ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΙ

ΑΓΩΝΙΖΟΜΕΝΟΙΣ

ΑΔΕΛΦΟΙΣ ΗΜΩΝ

Digitized by Google

Digitized by Google

'Εξ ἐλαιογραφίας τοῦ 1864 (σελ. 109)

Η ΜΑΔΟΥΡΗ

Digitized by Google

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης τὰ πρῶτα αὐτοῦ ποιητικὰ ἔργα ἐδημοσίευσε τῷ 1847 ὑπὸ τὸν τίτλον «Στιχουργήματα», ὅτε ἦτο φοιτητὴς τῆς Νομικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Πίσσης τῆς Ἰταλίας. Μόνον δὲ μετὰ δεκαετίαν ὅλην τῷ 1857 ἐδημοσίευσε τὰ «Μνημόσυνα», δι' ὧν τὸ πρῶτον τὸ ὄνομα αὐτοῦ διεφημίσθη ἐν τῷ φιλολογικῷ κόσμῳ. Μετὰ δύο δ' ἔτη, τῷ 1859, ἐδημοσίευσε τὴν «Κυρὰ Φροσύνην» καὶ τὸ «Σήμαντρον», τῷ δὲ 1866 τὸν «Ἀθανάσιον Διᾶκον» καὶ τὸν «Ἀστραπόγιαννον». Τῷ 1867 ἐξεδόθησαν τὸ δεύτερον ὑπ' αὐτοῦ τὰ «Μνημόσυνα» καὶ ἡ «Κυρὰ Φρυσύνη». Ἀλλ' ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ ἐκδόσει τῶν «Μνημοσύνων» περιελήφθησαν καὶ ἕτερα ποιήματα εἴτε ἀνέκδοτα εἴτε ἰδιαιτέρως δημοσιευθέντα, ἐφ' ᾧ καὶ τὴν συλλογὴν ταύτην ἐπέγραψεν ὁ ποιητὴς «Μνημόσυνα καὶ ἕτερα ᾄσματα». Ἔκτοτε οὐδεμίαν ἑτέραν συλλογὴν ποιημάτων ἢ ἐκτενὲς ποίημα ἐδημοσίευσεν ὁ Βαλαωρίτης, ἀλλὰ μεμονωμένα τοιαῦτα ἰδίως ἐν τῷ «Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ» καὶ ἐν τῇ «Ἑστίᾳ». Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους τοῦ βίου αὐτοῦ μῆνας γράφων τὸν «Φωτεινὸν» ἠσχολεῖτο συνάμα εἰς τὴν παρασκευὴν νέας ἐκδόσεως τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ θάνατος ἐματαίωσε τὴν πρόθεσιν ταύτην, ὡς ἐματαίωσε καὶ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ «Φωτεινοῦ», μόνον δὲ τῷ

Digitized by Google

1891 ἐξεδόθη πλήρης συλλογὴ τῶν ποιητικῶν ἔργων τοῦ Βαλαωρίτου, ἧς προετάχθη ἡ ὑπὸ τοῦ Marquis de Queux de Saint-Hilaire γραφεῖσα βιογραφία τοῦ ποιητοῦ κατὰ παράφρασιν καὶ διασκευὴν τοῦ Δ. Βικέλα.

Ἐνῷ δ' ὅμως ὡς ἐκ τῆς ἐντελοῦς ἐξαντλήσεως τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1891 ἐπεβάλλετο νέα τοιαύτη τῶν ποιητικῶν ἔργων τοῦ Βαλαωρίτου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ περιορισθῇ αὕτη εἰς ἁπλῆν ἀνατύπωσιν. Λόγῳ τῆς σπουδῆς μεθ' ἧς ἐγένετο ἡ ἔκδοσις τοῦ 1891, διάφορα εἶχον παρεισφρήσῃ λάθη καὶ ἦτο ἀνάγκη νέας παραβολῆς τοῦ κειμένου τῶν ποιημάτων πρὸς τὸ τῶν πρώτων ἐκδόσεων καὶ πρὸς τὰ χειρόγραφα [1]). Πλὴν δὲ τούτου ἔδει νὰ προστεθῶσιν ἀνέκδοτά τινα ποιημάτια, κατόπιν ἀνευρεθέντα, ἐν οἷς καὶ ἡ «Ξανθοῦλα», περὶ τῆς ἀπωλείας τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1891. Ἀτυχῶς τὸ ὡς ἀπολεσθὲν ἀναφερόμενον ἐν τῷ αὐτῷ προλόγῳ ἐκτενὲς ποίημα ὁ «Πτωχὸς Χορμοβίτης» οὔτε εὑρέθη μέχρι τοῦδε, οὔτ' ἐλπὶς ἴσως ὑπάρχει ὅτι θὰ εὑρεθῇ ποτε. Πλὴν ὅμως τῶν ποιητικῶν ἔργων ἡ νέα ἔκδοσις ἐπεβάλλετο νὰ περιλάβῃ καὶ τὰς εἰς πεζὸν λόγον ὑπὸ τοῦ Α. Βαλαωρίτου δημοσιευθείσας διατριβὰς καὶ τὰς ἀγορεύσεις αὐτοῦ, ἀποτελούσας ἀναπόσπαστον καὶ οὐσιῶδες μέρος οὐ μόνον τῶν ἔργων τοῦ Βαλαωρίτου, ἀλλὰ δυνατὸν εἰπεῖν τῶν ποιητικῶν αὐτοῦ ἔργων, διότι καὶ εἰς τὸ πεζὸν γράφων καὶ ἀγορεύων οὐδέποτε ἐπαύσατο ὢν ποιητής.

Καὶ ἂν μή με προέτρεπον ἐπιμόνως ἀπὸ ἐτῶν νὰ ἀναλάβω τὴν πλήρη ταύτην τῶν ἔργων τοῦ πατρός μου ἐκδο-

[1]) Ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω χάριτας τῷ φίλῳ Γεωργίῳ Δροσίνῃ ἐπὶ τῇ πολυτίμῳ ἀρωγῇ, ἣν μοὶ παρέσχεν ἐν τούτῳ.

Digitized by Google

σιν οἱ ὀλίγοι ἔτι ἐπιζῶντες αὐτοῦ φίλοι καὶ πλεῖστοι ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν φιλολόγων, ᾐσθανόμην πόσον ἦτο δι' ἐμὲ ἐπιτακτικὸν τὸ καθῆκον τοῦτο. 'Αλλ' ἀτυχῶς ἀλλεπάλληλα οἰκογενειακὰ ἀτυχήματα, οὐκ ὀλίγαι οἰκογενειακαὶ μέριμναι, καὶ ἡ ἐπανειλημμένως διασαλευθεῖσα ὑγεία μου, προστιθέμενα εἰς τὸ ἐργῶδες καὶ πολυάσχολον τῆς θέσεως, ἣν κατέχω, ἐπεβράδυνον τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος καὶ πόθου τούτου, καὶ ἴσως θὰ ἀπεῖχον ἔτι τῆς ἐκπληρώσεως αὐτῶν, ἂν μὴ ὁ ἀείμνηστος καὶ φιλογενὴς πατριώτης, οὗτινος τὸν πρόσφατον θάνατον θρηνοῦμεν, ὁ Γρηγόριος Μαρασλῆς, προτείνων μοι ὅπως περιλάβῃ ἐν τῇ Μαρασλείῳ Βιβλιοθήκῃ μετὰ τὴν ἐν αὐτῇ ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἐκεῖνα τοῦ πατρός μου, καθίστα ἀσύγγνωστον πᾶσαν περαιτέρω ἀναβολήν. Οὕτως ὀφείλω αὐτῷ διπλῆν τὴν χάριν, διότι πλὴν τῆς ἐκ τῆς γενομένης ἐν τῇ Μαρασλείῳ Βιβλιοθήκῃ δημοσιεύσεως, ὁμολογῶ αὐτῷ χάριτας διότι μοὶ ἐπεβλήθη νὰ ἐπισπεύσω τὴν ἐκπλήρωσιν ἱεροῦ καθήκοντος. Προσθέτως δὲ ἀπέλαυσα τῆς μεγίστης τῶν ἠθικῶν εὐχαριστήσεων, ἀκριβέστερον γνωρίσας τὸν βίον τοῦ πατρός μου ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης ἐν ᾗ εὑρέθην ἐγὼ αὐτὸς νὰ γράψω τὴν βιογραφίαν αὐτοῦ.

Βεβαίως ἤθελον προτιμήσῃ ἄλλος τις νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦτο καὶ οἱ λόγοι εὐνόητοι, ἀλλὰ πῶς ἦτο τοῦτο δυνατόν; Μόνον ἡ υἱικὴ στοργὴ ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν πολύμοχθον καὶ μακρὰν ἐργασίαν τῆς ἐρεύνης καὶ ἀναγνώσεως τῶν ἐγγράφων, ἅτινα κατέχω· μόνος ἐγὼ ἠδυνάμην καὶ ὤφειλον νὰ ἀναλάβω τὴν εὐθύνην καὶ κρίνω τίνα ἐξ αὐτῶν εἶνε δυνατὸν νὰ δημοσιευθῶσιν ἢ καὶ ἁπλῶς νὰ χρησιμοποιηθῶσιν, προκειμένου περὶ ἱστορικῶν γεγονότων

Digitized by Google

καὶ προσώπων συγχρόνων σχεδόν. Εὐτυχῶς ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐγγράφοις τοῦ πατρός μου εὗρον πολύτιμον ἀρωγὸν τὴν μετὰ τῆς μητρός μου ἀλληλογραφίαν του, ἥτις ἀποτελεῖ εἶδος αὐτοβιογραφίας οὐ μόνον τῶν σπουδαιοτέρων τοῦ βίου αὐτοῦ γεγονότων, ἀλλὰ καὶ τῶν διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων αὐτοῦ καὶ αὐτῶν τῶν μικρῶν συμβάντων τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Μακρὰν τῆς συζύγου συχνότατα εὑρισκόμενος εἴτ' ἐκ τῶν περιστάσεων τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου, εἴτ' ἐκ τοῦ ἐπιβαλλομένου εἰς αὐτὴν καθήκοντος, ὅπως ἐπισκέπτηται τοὺς γονεῖς αὐτῆς ἐν Ἑνετίᾳ, ἐτήρει ταύτην ἐνήμερον τῶν πάντων, αἱ ἐπιστολαὶ δὲ αὗται δὲν ἀποτελοῦσιν ἁπλῆν ἀναγραφὴν γεγονότων σπουδαίων ἢ ἀσημάντων τοῦ δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ βίου, ἀλλ' αὐτόχρημα πλήρη ἐπικοινωνίαν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων μεταξὺ τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου καὶ τῆς ἐφαμίλλου τὴν μόρφωσιν καὶ τὰ αἰσθήματα μονογενοῦς θυγατρὸς τοῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου. Εἴπομεν, ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἀποτελοῦσιν οἱονεὶ αὐτοβιογραφίαν, ἀλλ' ὁποίαν αὐτοβιογραφίαν! Σπανίως νομίζομεν βιογράφος εὑρέθη ἐνώπιον μνημείου μείζονος ἀκριβείας καὶ εἰλικρινείας καὶ ἡ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἀντίληψις ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἕκτην ἐκείνην αἴσθησιν, ἣν ὁ Φλαμαριὼν ἐν ταῖς ὑποθέσεσι τῆς ἀχαλινώτου αὐτοῦ φαντασίας περὶ τῶν ἐν ἄλλοις ἄστροις βιούντων τελειοτέρων ὄντων περιγράφει ὡς χρησιμεύουσαν μόνον εἰς σιωπηλὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐπικοινωνίαν, δι' ἧς μεταδίδουσι πρὸς ἄλληλα πάντα τὰ διανοήματα καὶ αἰσθήματα αὐτῶν, χωρὶς οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποκρύψωσιν. Ὁ δὲ ποιητής, ὁ πατριώτης, ὁ πολιτικός, ὁ ἰδιώτης ἐξέρχεται νικηφόρος ἐκ τῆς δοκιμασίας ταύτης καὶ φορῶν ἐν τῷ οἴκῳ

Digitized by Google

τὸν κοιτωνίτην οἷος παρίστατο περιβεβλημένος τὴν χλαμύδα ἐν τῇ ἀγορᾷ, οὕτως ὥστε δύναταί τις μετὰ παρρησίας νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι οὐδεὶς ἐκείνων, οἵτινες περὶ αὐτοῦ ἔγραψαν, θὰ ἀπηρνεῖτο, ἀναγινώσκων ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας γραμμῆς τὰς ἐπιστολὰς ταύτας, τὰς περὶ αὐτοῦ γνώμας, δυναμένας νὰ συνοψισθῶσιν ἐν τῇ φράσει τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Mézières μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ γραφείσῃ τῷ 1883 ἐν βιβλιοκρισίᾳ τῆς γαλλικῆς τῶν ἔργων τοῦ ποιητοῦ μεταφράσεως· «Il a été un des plus nobles esprits, un des plus grands coeurs de ce siècle».

Τοιαῦτα ἔχων εἰς τὴν διάθεσίν μου στοιχεῖα ἤχθην κατ' ἀνάγκην νὰ γράψω τι πλέον καὶ ἔλασσον βιογραφίας· ἐφ' ᾧ καὶ ὀρθῶς, ὡς νομίζω, ἐπέγραψα τὴν μελέτην μου «Βιογραφικαὶ σημειώσεις καὶ ἐπιστολαί», προσπαθήσας δι' ἀφθόνων περικοπῶν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ νὰ προσεγγίσω εἰς τὴν συναρμολόγησιν αὐτοβιογραφίας καὶ τιθεὶς ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀναγνωστῶν αὐτὰ ταῦτα τὰ κείμενα πρὸς ζωηροτέραν καὶ ἀκριβεστέραν ἀπεικόνισιν καὶ πρὸς ἀποτύπωσιν, οὕτως εἰπεῖν, σειρᾶς ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλήρους φωτογραφικῶν εἰκόνων ἐκ τοῦ βίου τοῦ ποιητοῦ. Ἤθελον δ' ἔτι ἀφθονώτερον ἀντλήσῃ ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ τοῦ πατρός μου, ἐὰν δὲν ἐφοβούμην μὴ ἡ περὶ αὐτοῦ βιογραφικὴ μελέτη ὑπερβῇ τὰ ἐπιβεβλημένα ὅρια, ὅπερ πιθανὸν καὶ νὰ μὴ κατώρθωσα.

Ἀλλ' ἐὰν παρεσύρθην εἰς τὸ ἐλάττωμα τοῦτο καὶ ἐν γένει ἂν ἠστόχησα τοῦ σκοποῦ ἐν τῷ ἔργῳ μου, τοῖς ἀναγνώσταις ἀπόκειται νὰ κρίνωσιν. Εἰς ἐμὲ ὑπολείπεται μόνον νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν ἐπιεικῆ αὐτῶν κρίσιν. Ὅσον καὶ ἂν προσεπάθησα, ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποξενωθῶ ἐντελῶς τῆς

Digitized by Google

ἀπείρου φιλοστοργίας, ἣν διατηρῶ ἀκοίμητον ἐν τῇ ψυχῇ μου ὡς πολύτιμον θησαυρόν. Καίτοι δὲ δὲν ἔχω τὴν περὶ τούτου ἀντίληψιν, μοὶ φαίνεται ἀδύνατον νὰ μὴ παρεισέφρησεν αὕτη ἐνίοτε εἰς τὸ ἔργον τοῦ βιογράφου, ὅσον καὶ ἂν ἔχω τὴν συνείδησιν ἤρεμον, ὅτι οὐδεμίαν σκιὰν ἀπέκρυψα, οὐδὲν φωτεινὸν σημεῖον προσέθηκα εἰς τὴν εἰκόνα. Εἰς τὸν πόθον τοῦτον τῆς ἀληθείας καὶ εἰλικρινείας ἀποδοθήτω καὶ τὸ ἔν τισι σημείοις ἀκατέργαστον ἢ ἀσυναρμολόγητον τῆς μελέτης μου. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ λόγου ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ οὐδὲν οὐσιῶδες ἐκ τῶν ἔργων τοῦ πατρός μου παρέλειψα, ἀφιέμενος ἄλλοις τὴν περὶ ταξινομήσεως αὐτῶν κατὰ ποιὸν καὶ κατὰ σπουδαιότητα κρίσιν. Ἐνῷ συνάμα διά τε τῶν εἰκόνων ἃς προσέθηκα καὶ διὰ τῶν παρεκβάσεων περὶ τῶν αὐτοῦ φιλτάτων προσεπάθησα νὰ ἀναπαραστήσω, ὅσῳ τὸ δυνατόν, ζωηρότερον καὶ ἀκριβέστερον τὸ περιβάλλον αὐτόν, ἀποτίνων συνάμα αὐτοῖς φόρον στοργῆς καὶ εὐγνωμοσύνης.

Σύγγνωθι δὲ καὶ σύ, προσφιλὴς ψυχή, ἐφ' οἷς τυχὸν ἥμαρτον ἐν τῷ ἔργῳ μου, σὺ τῆς ὁποίας τὸ αὐστηρὸν καὶ γλυκὺ βλέμμα οὐδέποτ' ἔπαυσε νὰ ἀγρυπνῇ ἐν τῷ βάθει τῆς συνειδήσεώς μου. Ἔπραξα καὶ ἐν τούτῳ, ὅπως καὶ ἐν τῷ βίῳ, ὅ,τι αἱ ἀσθενεῖς δυνάμεις μου ἐπέτρεπον, ἀλλὰ τὸ ἔπραξα μετ' εὐθύτητος, εὐσυνειδησίας καὶ θάρρους, μετ' ἠρεμίας δὲ δύναμαι νὰ ἀτενίσω τὸ βλέμμα σου. Ἐνθυμοῦμαι οἵαν ᾐσθάνθης συγκίνησιν, ὅτε ἐν δημοσιευθείσῃ ὑπ' ἐμοῦ, νεαρωτάτου ἔτι, νεκρολογίᾳ ἐπὶ τῷ θανάτῳ πολυφιλήτου καὶ ἀλησμονήτου φίλου, προέταξα ταύτης ὀλίγους στίχους σου, μὴ τολμήσας νὰ θέσω ὑπὸ τούτους τὸ ὄνομά σου, διότι

ἔκρινα ἀσέβειαν νὰ ἐξέλθωσιν οὕτως ἀμφότερα τὰ ὀνόματα ἡμῶν ἐν τῇ δημοσιότητι. Μοὶ ἔγραψας τότε ἐπιπλήττων με ἐπὶ τούτῳ καὶ λέγων μοι πόσην τοὐναντίον θὰ ᾐσθάνεσο χαρὰν ἀναγινώσκων ταῦτα πλησίον ἀλλήλων.—Ἰδοὺ μετὰ τόσα ἔτη ὁ πόθος σου ἐκπληροῦται, εἴθε δὲ ὑπὸ τὴν μεγάλην τοῦ ἰδικοῦ σου ὀνόματος σκιὰν νὰ διατηρήσω καὶ μεταβιβάσω τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς τὰ τέκνα μου ἀκηλίδωτον, οἷον ἀπὸ σοῦ καὶ τῶν προπατόρων ἡμῶν παρέλαβον.

Ἐν Κηφισίᾳ τῇ 15 Μαΐου 1907.

Ι. Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Η προς την πατρίδα αγάπη μου

Δεν είναι σαλβατόρεσκο τοπείο για μαγεία
Έχει τα όρη και τραχειά γκρεμνά και τα άγρια,
ούτε κισσοί τ' αναισθήτους και πέτρα περιστερές
Ούτ' αστραπή που σβύνεται χωρίς αστροπελέκι,
Δεν είναι ακροθαλασσιά. Έχει χωρίς σχολειό
Νοιώθω για τη πατρίδα μου ό,τι τα σπλάχνα χαλασμένα

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΚΑΙ

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

Digitized by Google

Digitized by Google

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΚΑΙ

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

Οἰκογένεια, ἐκπαίδευσις καὶ μαθητικὸς βίος. — Δημοσίευσις τῶν πρώτων Στιχουργημάτων.

Ὁ θερμὸς φιλέλλην καὶ διαπρεπὴς μύστης τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς φιλολογίας Μαρκήσιος de Queux de St. Hilaire ἐν ἀρχῇ τῆς βιογραφίας τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, τῆς πληρεστέρας ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθεισῶν, ἣν προέταξεν εἰς τὴν ἐκδοθεῖσαν γαλλιστὶ μετάφρασιν ὑπὸ τοῦ J. Blancard[1]) τῶν κυριωτάτων ποιημάτων τοῦ Βαλαωρίτου, συνοψίζει ἐν τοῖς ἑξῆς τὴν περὶ τοῦ ποιητοῦ κρίσιν του· «Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ἦτο ἀληθὴς ποιητὴς καὶ ἀληθὴς συγχρόνως πατριώτης. Τὸν πρόωρον θάνατόν του ἐθρήνησεν ἡ Ἑλλὰς ὡς τὴν ἀπώλειαν ἑνὸς τῶν εὐγενεστάτων τέκνων της. Ἦτο ὁ ἐθνικὸς ποιητής της, ὁ δημοφιλὴς ἀοιδὸς τῶν ἐνδόξων καὶ τῶν πενθίμων σελίδων τῆς νεωτέρας ἱστορίας της, ὁ λιγυρὸς διερμηνεὺς τῶν θλίψεων καὶ τῶν πόθων της. Ἡ ἐκδήλωσις τοῦ γενικοῦ τότε πένθους ὑπῆρξε

1) **Aristote Valaoritis — Poèmes Patriotiques. Traduits pour la première fois en français par J. Blancard avec une Notice sur la vie et les œuvres de A. Valaoritis par le Mis de Queux de Saint-Hilaire.** Βιογραφίας ἔγραψαν ἐπίσης ἐκτὸς τῆς ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ τοῦ Μπὰρτ καὶ ὁ Ι. Σταματέλος. Βιογραφία τοῦ Ἐθνικοῦ ποιητοῦ Ἀριστοτ. Βαλαωρίτου. Ἐν Ζακύνθῳ 1879 καὶ ὁ Β. Γ. Βυθούλκας. Βίος καὶ ἔργα Ἀριστ. Βαλαωρίτου ἐν Ἀθήναις 1879.

Digitized by Google

μαρτύριον τρανὸν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐκτιμήσεως τῶν ὁμοεθνῶν του πρὸς τὸν φιλόπατριν ποιητήν, ὅστις, ἀποσυρθεὶς τῆς τύρβης τῆς πολιτικῆς, διῆγε τὸν βίον μονάζων ἐπὶ τῆς μικρᾶς νήσου του. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἡ καρδία αὐτὴ τῆς πατρίδος ἔπαλλεν ἐντὸς τοῦ στήθους του. Τὰ ποιήματά του, γραφέντα ἐκ προθέσεως εἰς γλῶσσαν δημώδη, ἦσαν ἡ τελευταία ἀπήχησις τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, τῶν ὁποίων διατηροῦσιν εἰσέτι τὴν ἠχὼ τα βουνὰ τῆς Ἠπείρου ». Δύσκολον θὰ ἦτο νὰ γραφῇ πιστοτέρα ἐν σμικρῷ σκιαγραφία τοῦ ποιητοῦ, ἡ δὲ λεπτομερεστέρα καὶ πληρεστέρα ἀπεικόνισις τοῦ βίου αὐτοῦ, ἣν ἐπιχειροῦμεν, οὐ μόνον δὲν θέλει μεταβάλει ταύτην, ἀλλὰ τοὐναντίον θέλει προσδώσει αὐτῇ ζωηρότητα χρωμάτων καὶ ἔξαρσιν, διότι ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν πληρέστερον τὸ ἔργον τοῦ εἰς ἔμμετρον καὶ πεζὸν λόγον ποιητοῦ καὶ ῥήτορος καὶ πλήρη γνῶσιν τῆς καθ᾽ ὅλον τὸν βίον πατριωτικῆς δράσεως, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται εὐγενὲς καὶ ἑνιαῖον σύνολον περὶ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ κέντρον, τὴν ἄπειρον καὶ θερμὴν φιλοπατρίαν του, χωρὶς μηδὲ τὸ ἐλάχιστον νέφος νὰ σκιάσῃ ποτὲ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὴν αἰθερίαν διαύγειαν ἢ ἡ ἐλαχίστη ὑποχώρησις νὰ κλονήσῃ τὸν ἀδάμαστον χαρακτῆρα· φιλοπατρίαν εἰς ἣν ὁλόκληρον τὸν βίον ἀφιέρωσε, καὶ ὑγείαν, περιουσίαν καὶ ἀτομικὰ συμφέροντα ἀφειδῶς κατεσπατάλησε, μηδέποτ᾽ ἐπιζητήσας, πολλάκις δὲ καὶ ἀρνηθεὶς ὑπουργήματα καὶ τιμάς, αἵτινες ὑπὸ πάντων ἤθελον κριθῇ ὡς δικαία ἀμοιβὴ τῶν πατριωτικῶν ἀγώνων του. Εἰς τοῦτο καὶ μόνον πλανᾶται ὁ φιλέλλην γάλλος εὐπατρίδης. Τὰ ποιήματά του δὲν ἔγραψεν ὁ Βαλαωρίτης ἐκ προθέσεως εἰς γλῶσσαν δημώδη, ἀλλὰ διότι, ὡς αὐτὸς ἔλεγε, δὲν ἠδύνατο νὰ γράψῃ ποίησιν εἰς γλῶσσαν καθαρεύουσαν, στίχοι δὲ μόνον εἰς δημώδη ἐξῆλθον ἐκ τῆς ποιητικῆς φαντασίας του ἐξαιρέσει δοκιμίων τινῶν τῆς νεανικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, ἐνῷ, κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς ἑτέρους εἰς δημώδη γλῶσσαν γράψαντας ποιητάς, ἦτο ἐπίσης δεινὸς χειριστὴς τοῦ τε καλάμου καὶ τοῦ λόγου εἰς τὸ πεζὸν εἰς γλῶσσαν καθαρεύουσαν. Ἀπὸ τῆς

Digitized by Google

ἐπόψεως ταύτης δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ Βαλαωρίτης παρουσιάζει περίεργον φαινόμενον κληρονομικότητος Ἡ ἀρματωλικὴ ψυχὴ τῶν προπατόρων του, παρὰ τὸ περιβάλλον καὶ τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν ἣν ἔλαβεν, ἀνεπήδησε πάνοπλος ὡς ποιητικὴ ἔμπνευσις, καὶ ὁ Βαλαωρίτης ἔζησεν ἐν τῇ ποιήσει καὶ διὰ τῆς γλώσσης τῶν προπατόρων τὸν βίον, ὃν οὗτοι τίς οἶδεν εἰς πόσας γενεὰς διεβίωσαν μαχόμενοι ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ Ἠπείρου καὶ ψάλλοντες τοὺς ἀγῶνας, τὰ παθήματα καὶ τοὺς πόθους τοῦ Ἔθνους διὰ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, ἅτινα παρῆγεν ἡ ποιητικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Βαλαωρίτου ἢ Βαλαώρα, ὡς ἀρχικῶς ἀπεκαλεῖτο, κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Εὐρυτανίᾳ ἐπὶ τοῦ Ἀχελῴου κώμης τῆς Βαλαώρας, ἀντικρὺ τῆς Σιβίστης κειμένης, κατὰ τὴν ἐθνικὴν δὲ ἐξέγερσιν, ἥτις διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1684 μέχρι τοῦ 1715, εὑρίσκομεν ἐν τοῖς πρώτοις ἀγωνιζομένους ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι καὶ Ἠπείρῳ, μεταξὺ τῆς πλειάδος τῶν ἀρματωλῶν, οἵτινες ἔλαβον τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Τούρκων, τοῦ Πάνου Μεϊντάνη, τοῦ Ἀγγέλη Σουμήλα, τοῦ Σπαθόγιαννη, τοῦ Χορμοπούλου, τοῦ Κούρμα, καὶ τοὺς ἀρματωλοὺς Χρῆστον Βαλαωρίτην μετὰ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ αὐτοῦ Μόσχου. Ἰδίᾳ ὅμως οἱ Βαλαωρῖται ὑπῆρξαν συμμαχηταὶ τοῦ περιβοήτου ἀρματωλοῦ Βλαχαγγέλη Σουμήλα, μεθ' οὗ ἀπὸ κοινοῦ ἐδέσποζον τοῦ Ἀρματωλικίου τῆς Ἠπείρου καὶ μέρους τοῦ Βάλτου, τὰ δὲ ὀνόματα τῶν δύο γενναίων μαχητῶν ἡ δημοτικὴ Μοῦσα ἐνεχάραξεν εἰς ἀΐδιον μνημόσυνον ἐν περισωθέντι ἡμῖν ᾄσματι [1]).

Σὰν τί μεγάλη καταχνιὰ 'στὰ Σίβιστα 'στὴ ῥάχη,
Ὁ Βλαχαγγέλης πολεμᾷ κι' ὁ Χρῆστος Βαλαώρας.
Δὲν εἶνε μιά, δὲν εἶνε δυό, δὲν εἶνε τρεῖς ἢ δέκα,
Μόν' εἶν' χιλιάδες δεκατρεῖς, χιλιάδες δεκαπέντε,
Τζαφέρμπεης ἐχούγιαζε, καὶ ὁ Ἀγγέλης πηλογιέται...

1) Ὁ Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης ἀκούσας τὸ ποίημα ψαλλόμενον κατά τινα ἐν τῇ

Digitized by Google

'Αλλὰ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Χρήστου Μόσχος, ἐν ἀρχῇ πρωτοπαλλήκαρον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, διεδέχθη αὐτὸν ἐν τῷ ἀρματωλικίῳ, διέπρεψε δὲ μαχόμενος κατὰ τῶν Τούρκων, ἀπολέσας καὶ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα ἐν τῇ ἐν Καβοράκλῃ μάχῃ μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων, ἐν ᾗ ἡγεῖτο τῶν ἐπικούρων Ἑλλήνων.

Εἶναι γνωστὸν πῶς παρεσκευάσθη ἡ μεγάλη ἐκείνη ἐθνικὴ ἐξέγερσις. Ἡ Ἑνετία συμμαχήσασα μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Πολωνίας παρεσκευάζετο δραστηρίως εἰς τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, χρησιμοποιοῦσα δὲ τὸν ἀκοίμητον πόθον τῆς ἐλευθερίας, ὅστις διαρκῶς ἐνεφώλευεν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, προῆλθεν εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἀρματωλῶν τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος, τοῦ ἀνωτάτου κλήρου καὶ ἐν γένει πάντων τῶν κορυφαίων τῆς Στερεᾶς καὶ Πελοποννήσου. « Οὐδέποτε πρότερον, γράφει ὁ Παπαρηγόπουλος, τοσοῦτος ἀνεφάνη ὀργασμὸς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ τοσοῦτον ὁμόφωνος ἀπέβη ἡ σύμπραξις ὅλων τῶν τάξεων, λαοῦ, ἀρματωλῶν, προυχόντων, ἀρχιερέων. » 1)

Εἰς τὴν διέγερσιν δὲ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τούτου πολὺ συνετέλεσαν αἱ ἐνέργειαι καὶ θυσίαι τῆς ἐν Ἑνετίᾳ πολυαρίθμου τότε καὶ πλουσίας ὁμογενοῦς κοινότητος, ἐχούσης ὑπὸ τὰ ὄμματα τὰς κατὰ τῶν Τούρκων πυρετωδῶς ἐκτελουμένας πολεμικὰς παρασκευὰς τῆς Ἑνετικῆς Κυβερνήσεως, 2) ἐνῷ ὁ Κεφαλλὴν Ἠλίας Μηνιάτης μόλις δεκαεννεαετὴς ἐξεφώνει τὴν 25 Μαρτίου 1684 ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τῆς ἐν Ἑνετίᾳ ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τὸν περίφημον ἐκεῖνον ἐθνικὸν καὶ θρησκευτικὸν λόγον, ἐν τῇ πρὸς τὴν Θεοτόκον ἐπικλήσει τοῦ ὁποίου αἰσθάνεταί τις πάλλουσαν αὐτὴν τὴν καρδίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. «Ἕως πότε, παναχήρατε κόρη, τὸ τρισάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὑρίσκεται εἰς τὰ δεσμὰ

Δυτικῇ Ἑλλάδι περιοδείαν ἔγραψε τοὺς πέντε τούτους πρώτους στίχους, οὓς ἀνεκοίνωσε τῷ Α. Βαλαωρίτῃ.

1) Παπαρηγοπούλου. Ἱστορία. Ἑλλ. Ἔθν. Ε'. Σελ. 635.

2) Ἡ Λευκὰς ὑπὸ τοὺς Φράγκους, τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἑνετούς. Ἱστορικὸν δοκίμιον ὑπὸ Σπυρίδ. Α. Βλαντῆ. Ἐν Λευκάδι 1902.

Digitized by Google

μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας; Ἕως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύωνται ἀπὸ ἥμισυ φεγγάρι αἱ χῶραι ἐκεῖναι, εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς Ἀνθρωπίνην μορφὴν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς Δικαιοσύνης ἥλιος; Ἄχ Παρθένε! ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρὰ εἰς ἄλλον τόπον ἔλαμψε τὸ ζωηφόρον φῶς τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον ὁποῦ ἄνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι ἐφώτισαν τὰς ἠμαυρωμένας καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Λοιπόν, εὔσπλαγχνε Μαριάμ, παρακαλοῦμέν σε διὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, ὁποῦ μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαράν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμόν, ὁποῦ ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον, χάρισέ του τὴν προτέραν του τιμήν! Σήκωσέ το ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασίλειον. Καὶ ἂν ἐτοῦταί μας αἱ φωναὶ δὲν σὲ παρακινοῦσιν εἰς σπλάγχνος, ἂς σὲ παρακινήσωσιν αἱ φωναὶ καὶ αἱ παρακλήσεις τῶν Ἁγίων σου, ὅπου ἀκαταπαύστως φωνάζουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τρισαθλίας Ἑλλάδος. Φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύκαρπος ἀπὸ τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἡ Αἰκατερῖνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, καὶ δείχνοντά σου τὴν σκληροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν». Οὕτω τῶν πάντων παρασκευασθέντων, ὅτε κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1684 ἐνεφανίσθη ἔξωθι τῆς Λευκάδος ὁ συμμαχικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Μοροζίνην, οἱ ἁρματωλοὶ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἔλαβον τὰ ὅπλα, ἐν τοῖς πρώτοις δὲ ὁ Σουμήλας μετὰ τῶν Βαλαωριτῶν, οἵτινες ἀχώριστοι αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα, διετήρησαν μὲν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τὸ ἁρματωλίκιον, συνέδραμον δὲ εἰς τὴν ἅλωσιν ἀπὸ τῶν Τούρκων τῆς Λευκάδος, Πρεβέζης καὶ Βονίτζης, καὶ συνεξεστράτευσαν μετὰ τοῦ

Digitized by Google

Σουμήλα, ἡγουμένου σώματος χιλίων ἀνδρῶν, οὓς ἐξ ἰδίων συνετήρει, διατρέχοντες τὴν Ἑλλάδα καὶ συμπολεμοῦντες μετὰ τοῦ Μοροζίνη. Ἡ εἰρήνη τοῦ Κάρλοβιτς (1699) ἔθηκε τέρμα εἰς τὸν μεταξὺ Ἐνετίας, Αὐστρίας καὶ Πολωνίας ἀφ' ἑνὸς καὶ Τουρκίας ἀφ' ἑτέρου δεινὸν ἀγῶνα, ἐπὶ δεκαπενταετίαν ὅλην διαρκέσαντα, ἀλλὰ μόνον ἡ Πελοπόννησος, ἡ Αἴγινα καὶ ἡ Λευκὰς παρεχωρήθησαν τῇ Ἐνετίᾳ, ἀπαλλαγεῖσαι τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως. Οὕτω τὸ Ξηρόμερον καὶ ἡ Ἤπειρος, περιλαμβανομένης τῆς Πρεβέζης, ἐγκατελείφθησαν τοῖς Τούρκοις, ἀλλ' οἱ τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας ὑψώσαντες ἁρματωλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Μόσχος Βαλαωρίτης, ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα, μέχρις οὗ ἐξαντληθέντες ἐν τῇ ἀνίσῳ πάλῃ ἄλλοι μὲν ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ Σουμήλας καὶ Μόσχος Βαλαωρίτης, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Χρήστου ἀποθανόντος ἢ φονευθέντος ἐν τῷ μεταξύ, κατέφυγον εἰς Λευκάδα, ἔνθα ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία πρὸς ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν τοῖς παρεχώρησε κτήματα, καὶ ἀνέγραψεν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν οἰκογενειῶν, ἐξ ὧν κατὰ τὸ παραχωρηθὲν ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα ἀπετελεῖτο τὸ ἐξ ἑβδομήκοντα μελῶν ἀστικὸν Συμβούλιον, ὅπερ ἐβουλεύετο περὶ τῶν κοινῶν. — Ὁ Μόσχος Βαλαωρίτης ἔσχε δύο υἱούς, τὸν Ἀθανάσιον καὶ τὸν Γεώργιον, ἐξ ὧν ὁ Γεώργιος παρέμεινεν ἄγαμος καὶ ἠκολούθησε τὸ πατροπαράδοτον στάδιον τῶν ὅπλων· εὑρίσκομεν δὲ αὐτὸν γενναίως μαχόμενον καὶ προκινδυνεύοντα μετὰ πολλῶν ἐπιλέκτων Λευκαδίων ἐν τῇ κατὰ τῶν Τούρκων ἐν τῷ στενῷ τῆς Κερκύρας ναυμαχίᾳ, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Πρεβέζης, Βονίτσης καὶ Λευκάδος, ἥτις, καὶ αὖθις ἐπί τινας μῆνας καταχτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ 1715, ἀνεκτήθη κατὰ τὸ 1716 ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, ὧν ἡγεῖτο ὁ γενναῖος τῆς Κερκύρας πρόμαχος Σουλλεμβοῦργος. Ἐκ τοῦ Ἀθανασίου Βαλαωρίτου ἐγεννήθη ὁ μόνος ἐπιζήσας τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὁ Χαράλαμπος Βαλαωρίτης, ὁ καὶ πάππος τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ. Πάντα τὰ λοιπὰ τῆς οἰκογενείας μέλη ἀνηρπάγησαν ὑπὸ τῆς πανώλους, ἥτις ἠρήμωσε τὴν Λευκάδα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, οὐδὲ θὰ ἐσῴζετο ὁ ἐν τῷ

Digitized by Google

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ
ΠΑΤΗΡ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ

Digitized by Google

Digitized by Google

λίκνῳ εἰσέτι Χαράλαμπος καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἐὰν μὴ οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐκ τῆς ἐξοχῆς εἰς τὴν πόλιν τῆς Λευκάδος ἐπανερχόμενοι, αἰσθανθέντες τὰ πρῶτα τῆς νόσου συμπτώματα, ἐσταμάτων ἐν τῷ ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς πόλεως οἰκογενειακῷ κτήματι τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, τῷ ἔτι καὶ νῦν ὑπὸ τῆς οἰκογενείας κατεχομένῳ, καὶ μόνοι ἀνορύσσοντες τοὺς τάφους ἡπλοῦντο ἀταράχως ἐν αὐτοῖς ἀναμένοντες τὸν ἐπελθόντα θάνατον, ἀποφεύγοντες δὲ οὕτω τὴν μετάδοσιν τοῦ νοσήματος εἰς τὸν μικρὸν Χαράλαμπον. Ἀλλ' ἡ ἀσθενὴς τῆς μητρὸς προστασία δὲν θὰ ἔσῳζεν οὔτε ἐκ τῆς πενίας, οὔτε ἐκ τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως ἐξ ἀνεπαρκοῦς ἀνατροφῆς τὸν ὀρφανόν, ἐὰν μὴ εἰδικὴν περὶ αὐτοῦ ἐλάμβανε μέριμναν ὁ τακτικὸς τῆς νήσου Ἑνετὸς προνοητής, ὅστις μὴ ἐπιλαθόμενος τῶν πρὸς τὴν Ἑνετικὴν Δημοκρατίαν ὑπηρεσιῶν τοῦ πάππου καὶ προπάππου, περιεφρούρησε τὰ ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ τοῦ ὀρφανοῦ συμφέροντα οὕτως, ὥστε ὁ Χαράλαμπος Βαλαωρίτης ἠδυνήθη νὰ καταλάβῃ τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν θέσιν ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ νὰ δώσῃ ἐπιμεμελημένην ἀνατροφὴν εἰς τὰ τέκνα Ἀθανάσιον, Εὐστάθιον καὶ Ἰωάννην, τὸν γεννήτορα τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου. Ὁ Ἀθανάσιος περιεβλήθη τὸ ἱερατικὸν σχῆμα καὶ ἐπὶ ἔτη μονάσας ἐν Ἄθῳ ἐπανῆλθε γέρων ἤδη παρὰ τοῖς ἀδελφοῖς ἐν Λευκάδι, ἔνθα καὶ ἀπεβίωσε, καταλιπὼν παροιμιώδη μνήμην ἀγαθότητος καὶ φιλανθρωπίας ἀνεξαντλήτου. Ὁ Εὐστάθιος, τυχὼν λίαν ἐπιμεμελημένης ἀνατροφῆς καὶ μορφώσεως ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, ἀντεπροσώπευσε τὴν ἰδίαν πατρίδα καὶ ἔλαβε λίαν ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ πολιτικῇ καθ' ὅλας τὰς κυβερνητικὰς μεταβολάς, αἵτινες διεδέχθησαν ἀλλήλας ἐν Ἑπτανήσῳ, ἀπὸ τῆς καταλύσεως κατὰ τὸ 1797 τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας μέχρι τῆς ὑπαγωγῆς τῶν Ἰονίων Νήσων εἰς τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν διὰ τῆς συνθήκης τῆς Βιέννης (1815). Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι κατεῖχεν ἐξέχουσαν θέσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ ἐν γένει, ἀποτελέσας μέρος μετὰ τοῦ Ἐμμανουὴλ Θεοτόκη καὶ Ῥώμα τῆς πρώτης ὑπὸ τῆς Γερουσίας τῆς Ἑπτανήσου ἀποστα-

Digitized by Google

λείσης πρεσβείας πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Ναπολέοντα Α΄. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἐτιμᾶτο ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος, ὥστε οὐσιωδῶς ἡ παρέμβασις αὐτοῦ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ διασκεδασθῶσιν αἱ κατὰ τοῦ Θεοτόκη, μεθ' οὗ συνεδέετο δι' ἀδελφικῆς φιλίας, ῥᾳδιουργίαι καὶ νὰ διορισθῇ οὗτος καὶ αὖθις ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1809 πρόεδρος τῆς Γερουσίας, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐξ ἐπιστολῆς πρὸς αὐτὸν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Γαλλίας, Δουκὸς τοῦ Φέλτρε, παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ σῳζομένης. Ἕτερον δὲ καὶ ἱστορικῶς λίαν ἐνδιαφέρον δεῖγμα τῆς πρὸς αὐτὸν ἐκτιμήσεως τοῦ Αὐτοκράτορος εἶναι τὸ ὑπόμνημα, ὅπερ ἐζήτησε καὶ τῷ ὑπέβαλε περὶ τῆς ἐν γένει πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ Ἠπείρου, μαρτυροῦν τὴν ἐξ ἄλλων πολλῶν ἄλλως τε γνωστὴν σημασίαν, ἣν ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπέδιδε τῇ Ἑπτανήσῳ ὡς στρατιωτικῷ καὶ ἐκπολιτιστικῷ σταθμῷ μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, καὶ τὸ ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς χώρας ἐνδιαφέρον του. Τὰ φιλελεύθερα καὶ πατριωτικὰ αἰσθήματα τοῦ Εὐσταθίου Βαλαωρίτου καθίστων αὐτὸν λίαν ὕποπτον τοῖς Ἄγγλοις, τὸν ἔσχατον δὲ ἐκινδύνευσε κίνδυνον θεωρηθεὶς ἐκ τῶν ὑποκινητῶν τῆς κατὰ τῶν Ἄγγλων αἱματηρᾶς ἐπαναστάσεως τῶν Λευκαδίων τοῦ 1819. Υἱὸς τοῦ Εὐσταθίου ὑπῆρξεν ὁ Σπυρίδων Βαλαωρίτης, ὅστις διετέλεσεν ἀντιπρόσωπος τῆς Λευκάδος καὶ γερουσιαστὴς ἐπὶ ἀγγλικῆς προστασίας ἐν Ἑπτανήσῳ, μετὰ δὲ τὴν ἕνωσιν βουλευτής, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ Οἰκονομικῶν, πρόεδρος τῆς Βουλῆς καὶ πρεσβευτὴς ἐν Λονδίνῳ.

Ὁ Ἰωάννης Βαλαωρίτης, ὁ πατὴρ τοῦ ποιητοῦ, ἦτο ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ Χαραλάμπους Βαλαωρίτου, καὶ δὲν ἔτυχε μὲν τῆς ἐπιμεμελημένης ἀνατροφῆς τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ Εὐσταθίου, ἀλλὰ πᾶσαν ἔλλειψιν ἀνεπλήρωσεν ὁ ὑπέροχος χαρακτὴρ καὶ ἡ ἰσχυρὰ αὐτοῦ διάνοια. Ῥέκτης, τολμηρός, ἐμβριθὴς καὶ εὐφυὴς σύναμα, νεώτατος ἔτι κατενόησεν ὅτι ἐπέκειτο ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ἡ ὑλικὴ ἀνεξαρτησία θὰ ἐπεβάλλετο ὡς οὐσιώδης ἂν μὴ καὶ ὡς ἀπα-

Digitized by Google

ραίτητος παράγων πρὸς τήρησιν τῆς ἐκ τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν παραδόσεων ἐπιβεβλημένης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς θέσεως, ἐπεδόθη ἐπομένως εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν γενναίων ἐκείνων καὶ μεγάλων οἰκογενειῶν τῶν ναυτικῶν νήσων τῆς Ἑλλάδος. Πλεῖστα ὅσα ἀναφέρονται ἐπεισόδια τοῦ περιπετειώδους ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν βίου αὐτοῦ, μαρτυροῦντα τὴν ἀγχίνοιαν καὶ τόλμην τοῦ ἀνδρός, ἀρκεῖ δὲ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἐπεχείρησε καὶ κατώρθωσεν ὑπὸ τὰς σφαίρας τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου, τοῦ ἀποκλείοντος τὴν Γένουαν, κατὰ τὴν περιβόητον ἐν αὐτῇ πολιορκίαν τοῦ ὑπὸ τὸν Μασσέναν γαλλικοῦ στρατοῦ, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα βιάζων τὸν ἀποκλεισμόν, τοῦτο δὲ ἔπραξε καὶ ἐν Κερκύρᾳ, ὅτε ἐν ταύτῃ ἐπολιορκεῖτο ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ὁ γάλλος στρατηγὸς Δονζελό. Οὕτως ἠδυνήθη βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ ἀποσυρθέντος ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀδελφοῦ Εὐσταθίου νὰ ἐπισωρεύσῃ πολὺν πλοῦτον καὶ νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιτικὴν τῆς οἰκογενείας δρᾶσιν, ἀντιπροσωπεύσας τὴν Λευκάδα μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ κατὰ τὸ 1856 ὡς βουλευτὴς ἐν τῷ Ἰονίῳ κοινοβουλίῳ καὶ γερουσιαστής, ὡς γνωστὸν δὲ ἡ θέσις τοῦ γερουσιαστοῦ ἦτο ἐν τῷ Ἰονίῳ πολιτεύματι ἀντίστοιχος τῇ παρ' ἡμῖν τοῦ ὑπουργοῦ· κατέλιπε δὲ διάδοχον ἐν μὲν τῇ Γερουσίᾳ τὸν ἀνεψιὸν Σπυρίδωνα Βαλαωρίτην, ἐν δὲ τῷ Ἰονίῳ κοινοβουλίῳ τὸν υἱὸν Ἀριστοτέλην.

Ἐν οἰκογενείᾳ ἐπομένως ὑλικῶς καὶ κοινωνικῶς ἀκμαζούσῃ, διατηρούσῃ δὲ μετ' ἰδιαζούσης στοργῆς τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ τὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις, ἐγεννήθη τῇ 1ῃ Σεπτεμβρίου 1824 ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, ὅστις εἰς ἀνάμνησιν τοῦ προπάτορος ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα Μόσχος, ἐκ πατρὸς μὲν Ἰωάννου, μητρὸς δὲ τῆς Ἀναστασίας τὸ γένος Τυπάλδου Φορέστη, τῆς ἐκ Κεφαλληνίας εὐγενοῦς οἰκογενείας· ἀναμφισβήτητον δέ, ὅτι καὶ τὸ αἷμα τῶν Τυπάλδων οὐσιωδῶς συνετέλεσεν εἰς τὴν ποιητικὴν διάπλασιν τῆς ψυχῆς τοῦ Βαλαωρίτου διὰ γενναίας εἰσφορᾶς φιλολογικῶν τάσεων. Ἀλλ' ἐὰν ἡ κληρονομικότης σπουδαίως ἐπέδρασεν

Digitized by Google

ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς διανοίας καὶ καρδίας τοῦ ποιητοῦ, οὐ μικρὰ ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ περιβάλλοντος. Γεννηθεὶς καθ' ἣν ἐποχὴν ἤκμαζεν ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἐθνικὸς ἀγών, ἐλικνίσθη ὑπὸ τῆς κλαγγῆς τῶν ὅπλων καὶ τῶν διηγήσεων τῶν ἡρωϊκῶν μαχῶν καὶ δεινῶν παθημάτων τῆς τιτανείου ἐκείνης πάλης, καὶ δὴ ἐν Λευκάδι συνεχομένῃ σχεδὸν τῇ Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν ᾗ προσφατώταται ἐσῴζοντο ἔτι αἱ ἀναμνήσεις τῶν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγώνων τῆς νήσου καὶ τῆς πολιορκίας τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ κατὰ τὸ 1809, πολιορκίας καθ' ἣν οἱ ὡς ἐν ἀκροπόλει καταφυγόντες διασημότεροι τῶν ἁρματωλῶν καὶ κλεφτῶν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ Ἠπείρου ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Λευκαδίων ἔχυσαν τὸ γενναῖον αὐτῶν αἷμα. Τῶν ἡρωϊκῶν δὲ τούτων προμάχων αἱ φυσιογνωμίαι εἶχον παραμείνει οἰκεῖαι καὶ προσφιλεῖς, ἐγκεχαραγμέναι ἐν τῇ μνήμῃ πάντων.

Αἱ πρῶται ἐντυπώσεις τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ψυχῆς ὑπῆρξαν ὁ ἀκράτητος ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἑπτανησίων ἐν τῷ ἐθνικῷ ἀγῶνι, ὁ ὕμνος δὲ τοῦ Σολωμοῦ, αἱ πρῶται ἴσως φράσεις, ἃς θὰ ἐψέλλισαν τὰ χείλη του. Τὰ πάντα λοιπὸν συνετέλεσαν ὅπως βλαστήσῃ ὡς θαλερὸν καὶ καλλίμορφον δένδρον ὁ σπόρος τῆς ἐθνικῆς ποιήσεως, ὁ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἀποτεθησαυρισμένος, ὡς συνετέλεσε καὶ ἡ ἐπιμελὴς καλλιέργεια, ἣν ἔλαβε διὰ τῆς σοβαρᾶς καὶ ἑλληνικῆς παιδεύσεως ἧς ἔτυχε. Διότι ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἤκμαζεν οὐ μόνον ὁ θερμὸς πατριωτισμός, κοινὸν κτῆμα πάντων τῶν Ἑπτανησίων, ἀλλὰ καὶ ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῶν κλασσικῶν σπουδῶν· μαρτύριον δὲ τούτου ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων υἱῶν τοῦ Εὐσταθίου καὶ Ἰωάννου οἱ τρεῖς ἔλαβον τὰ ἀσυνήθη διὰ τὴν ἐποχὴν ὀνόματα Ἀριστοτέλης, Δημοσθένης καὶ Ξενοφῶν. Οὐδόλως ἄπορον ἑπομένως ἂν ἡ ἐκμάθησις τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὑπῆρξε τὸ κύριον ἀντικείμενον τοῦ πρώτου σταδίου τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ ποιητοῦ. Ἔτυχε δὲ ἐν τούτῳ ἐξόχου διδασκάλου, ἤτοι τοῦ Ἰωάννου Οἰκονομίδου, τοῦ σοφοῦ ἑρμηνευτοῦ τῆς Λοχρικῆς ἐπιγραφῆς,

Digitized by Google

παρ' ᾧ καὶ ὡς οἰκότροφος ἐπὶ τριετίαν παρέμεινεν ἐν Κερκύρᾳ, ἀκολουθῶν σύναμα τὰ φιλολογικὰ μαθήματα τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας καὶ τοῦ ἐν ταύτῃ καθηγητοῦ Ἀσωπίου. Ἡ πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν μελέτην ἐπίδοσις τοῦ Βαλαωρίτου ἐγένετο κατάδηλος ἀπὸ τῆς νεαρᾶς αὐτοῦ ἡλικίας, τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ εἰς ταῦτα προσήλωσις, ὥστε διατελῶν ἐνίοτε ἐν ὑπνοβασίᾳ ἔγραφε τὰ μαθήματα αὐτοῦ καθ' ὕπνον.

Περίεργον δὲ εἶναι διὰ μέλλοντα ποιητήν, ὅτι ἰδιάζουσαν εἶχεν ἐπίδοσιν καὶ πρὸς τὰ μαθηματικά, ἔτι δὲ περιεργότερον, ὅτι ἡ πρόωρος καὶ ζωηρὰ τῆς διανοίας ἀνάπτυξις συνεβάδιζε πρὸς σωματικὴν ῥώμην ὅλως ἀσυνήθη καὶ αὐτόχρημα ἡράκλειον καὶ πρὸς ἀνήσυχον καὶ θορυβώδη χαρακτῆρα, ὅστις κατέστησεν αὐτὸν ἀληθῆ μάστιγα τῶν νεαρῶν ὁμηλίκων, —κληρονομία βεβαίως καὶ ταῦτα τῶν ἁρματωλῶν προγόνων.

Δεκαεπταετὴς ἀποπερατώσας τὰς ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ τῆς Κερκύρας σπουδάς, ἐπεχείρησεν ἐν συνοδείᾳ τοῦ διδασκάλου Οἰκονομίδου ταξείδιον ἀνὰ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, παραμείνας ἐπί τινα χρόνον ἐν Ἀθήναις πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας εὐκλείας. Ἐπανελθὼν εἰς Λευκάδα ἀνεχώρησε κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1842 μετὰ τοῦ πατρὸς εἰς τὴν Ἑσπερίαν καὶ ἐπεσκέφθη τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς βορείου Ἰταλίας. Πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ, ἣν περιπαθέστατα ἠγάπα, ἔγραφεν ἐξ Ἑνετίας τῇ 29ῃ Ἰουνίου 1842.

Σεβαστὴ Μῆτερ,

«Εἴμεθα τέλος εἰς Βενετίαν. Βαδίζομεν τέλος ἐπὶ τοῦ πτώματος τῆς ἀρχαίας ἐκείνης μητροπόλεως, τῆς ὁποίας αἱ ἁλύσεις ἔδεσαν πάλαι ποτὲ καὶ τὴν δυστυχῆ Λευκάδα. Λευκάδα; Ὦ! ποία ἀνάμνησις! παρῆλθ' ἐκεῖνος ὁ καιρός, ὁπότε πλησιάζων τὴν παραλίαν τῆς Κερκύρας μακρόθεν σὲ ἠσπαζόμην, φιλτάτη μου πατρίς. Ἀνέβην πολλάκις τὸ κωδωνοστάσιον τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἔστρεψα πολλάκις γύρῳ μου τὸ βλέμμα, ἀλλά πού ποτε δὲν διέ-

Digitized by Google

κρινα τὴν Λευκάδα. Προχθὲς περιφερόμενος ἐντὸς τοῦ Δουκικοῦ παλατίου, εἶδον εἰς μίαν ἄκραν εἰκόνα, ἐφ' ἧς ὑπῆρχον γραμμένα τὰ ἑξῆς «Leukas et Nicopolis», ἐδάκρυσα κρυφίως καὶ ἐπροχώρησα. Πόσον γλυκεῖαι εἶναι αἱ ἀναμνήσεις τῆς πατρίδος καὶ τῶν συγγενῶν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα πρόσωπον ἓν δὲν βλέπει τις, μεθ' οὗ νὰ δύναται ἐλευθέρως νὰ ὁμιλήσῃ! Φιλτάτη μοι μῆτερ, φίλταταί μοι ἀδελφαί, πολυπόθητοί μοι συγγενεῖς καὶ φίλοι, δέχθητε ἀσμένως τοὺς ἀσπασμοὺς ἐκείνου, ὅστις τρέφεται πάντοτε μὲ τὰς γλυκείας ἰδέας τῆς συγγενείας καὶ τῆς πατρίδος».

Ὀλίγῳ δὲ βραδύτερον τῇ 9ῃ Ἰουλίου 1842 ἔγραφε πρὸς τὴν μητέρα του ἐκ Παταυίου·

Σεβαστὴ Μῆτερ,

«Οἱ χείμαρροι τοῦ φωτός, οἵτινες καταρρέουσιν ἀπὸ τὰς γλαυκὰς τοῦ στερεώματος κοιλάδας, τοῦ Ῥοδανοῦ τὰ ὁρμητικὰ ῥεύματα τὰ κρημνιζόμενα ἀπὸ τὰς χιονοσκεπεῖς Ἄλπεις δὲν δύνανται ποσῶς νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς ποταμοὺς τῆς χαρᾶς, οἵτινες περιβάλλουσι πανταχόθεν τὴν καρδίαν μου, καθ' ἣν στιγμὴν διὰ γραφίδος συνομιλῶ μακρόθεν μεθ' ὑμῶν, κτλ. κτλ.»

Παρεθέσαμεν τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ὡς ὑπόδειγμα τοῦ νεανικοῦ ὕφους τοῦ ποιητοῦ, ὑπὸ τὸν ἀδέξιον καὶ κομπώδη κάλαμον τοῦ ὁποίου αἰσθάνεταί τις πόσον πᾶν αἴσθημα ἐκόχλαζε θερμὸν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.

Ἐξ Ἰταλίας συνώδευσεν αὐτὸν ὁ πατὴρ εἰς Γενεύην τῆς Ἑλβετίας, ἔνθα συστήσας τὸν ζωηρὸν καὶ θερμοκέφαλον υἱὸν πρὸς τὸν ἔνθερμον φιλέλληνα καὶ ἀγαπητὸν φίλον του Ἐϋνάρδον κατέλιπεν αὐτὸν ἐκεῖ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν. Ἐν Γενεύῃ παρέμεινεν ἐπὶ διετίαν ὁ Βαλαωρίτης, κατὰ δὲ τὸ 1844 μετὰ λαμπρὰς ἐξετάσεις ἔλαβε τὸ baccalauréat ès lettres καὶ ès sciences. Πρὸς ἕνα δὲ τῶν υἱῶν του παραπο-

Digitized by Google

νούμενον, ὅτι λόγῳ ἐπεισοδίου συμβάντος κατὰ τὰς ἐξετάσεις μετά τινος τῶν καθηγητῶν εἶχεν ἀδικηθῆ ἐν τῷ βαθμῷ, ἔγραψε τὸ ἀκόλουθον ἀνέκδοτον τῶν ἐν Γενεύῃ ἐξετάσεών του, ὅπερ ἀναφέρομεν ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς σοβαρότητος τῶν μελετῶν αὐτοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς.

«*Ἕνας παράξενος καθηγητὴς τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἀλλ' ὁ ὁποῖος ἤξευρε βεβαίως ὀλιγώτερα ἀπὸ ἐμέ, ἠθέλησε νὰ μὲ πειράξῃ μὲ μίαν ᾠδὴν τοῦ Πινδάρου, τὴν ὁποίαν ἐγὼ εἶχα ξεκοκκαλιάσει πρὸ δύο ἐτῶν μὲ τὸν Ἀσώπιον καὶ μὲ τὸν Οἰκονομίδην ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις. Τὸν ἀπέδειξα λοιπὸν τὸν καθηγητὴν γαΐδαρον, γαϊδαρώτατον ἐνώπιον τῶν συναδέλφων του, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησεν ὁ δυστυχὴς νὰ μοῦ ἀρνηθῇ* la boule blanche *καὶ νὰ προσθέσῃ εἰς ἐκ τῶν πρώτων καὶ τὸ* cum plauso». Ἐκ Γενεύης ὁ Βαλαωρίτης μετέβη εἰς Παρισίους καὶ ἐνεγράφη ἐν τῇ Νομικῇ Σχολῇ, παρέμεινε δὲ ἐκεῖ μέχρι τοῦ 1846, ὅτε ἀσθενήσας βαρέως ἐκ τυφοειδοῦς πυρετοῦ ἠναγκάσθη πρὸς τελείαν ἀνάρρωσιν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Λευκάδα. Ἐντεῦθεν δὲ ἀναχωρήσας κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1846 μετέβη οὐχὶ πλέον εἰς Παρισίους, ἀλλ' εἰς Πίζαν τῆς Ἰταλίας, ὅπως ἐκεῖ συνεχίσῃ τὰς νομικὰς αὐτοῦ σπουδάς. Τῇ 3ῃ Ἰουλίου 1847 ὑποστὰς τὴν πρώτην δοκιμασίαν di Istituzioni Civili ἐνώπιον τῆς Νομικῆς Σχολῆς ἐγένετο δεκτὸς a pieni voti e con plauso dell' università del Collegio. Τῇ 22ᾳ δὲ Μαΐου τοῦ ἑπομένου ἔτους 1848 ἀνεκηρύσσετο διδάκτωρ unanimiter et cum plauso. Καίτοι δ' ὅμως κατέγεινε μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, ὀλίγην πρὸς ταύτην ἔφεσιν ᾐσθάνετο, ἡ δὲ ἀνήσυχος καὶ πολυπράγμων αὐτοῦ διάνοια πολλάκις κατὰ τὸ διάστημα τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐτράπη εἰς ἄλλας μελέτας, ἐν αἷς προεῖχον αἱ ἱστορικαὶ καὶ φιλολογικαί· κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις μάλιστα φοίτησίν του κατελήφθη καὶ οὗτος ὑπὸ τῆς ἐνσκηψάσης τότε ἐν Γαλλίᾳ μανίας πρὸς μελέτην τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, ὡς δὲ ἐν πᾶσιν ἦτο ὑπερβολικός, παραιτήσας ἐπὶ ἑξάμηνον καὶ διασκε-

Digitized by Google

δάσεις καὶ νομικήν, ἀπεμονώθη ἔν τινι ἐξοχῇ, ὅπως ἀποκλειστι κῶς ἀφιερωθῇ εἰς τὴν μελέτην ταύτην.

Κατὰ τὸ διάστημα τῶν σπουδῶν του καὶ ἰδίως κατὰ τὰς διακοπὰς δὲν ἐπαύσατο ἐπιχειρῶν ἐκδρομὰς καὶ ταξείδια μελέτης καὶ ἀναψυχῆς, ἰδίᾳ ἑλκυόμενος ὑπὸ τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως. Οὕτω διέδραμε πεζῇ τὴν Ἑλβετίαν καὶ τὸ Τυρόλον, ἐπεσκέφθη τὴν Βαυαρίαν, ἰδίᾳ δὲ τὴν Ἰταλίαν, ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ μελετῶν τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα καὶ ἀποθαυμάζων τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης. Μετὰ τὰς διδακτορικὰς αὐτοῦ ἐξετάσεις ἐπεσκέφθη αὖθις τὴν Γαλλίαν, μετὰ ταῦτα δὲ τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Σκωτίαν, ἣν διέδραμε πεζῇ, τὰς παραρρηνίους χώρας καὶ τὴν μεσημβρινὴν Γερμανίαν. Διεσώθησαν ἐπιστολαί, ἃς ἔγραφεν ἐκ τῆς Ἑσπερίας κατὰ τὸ διάστημα τοῦ μαθητικοῦ του βίου καὶ τῶν ταξειδίων του πρὸς γέροντα οἰκογενειακὸν φίλον, ὃν περιπαθέστατα ἠγάπα, ἐν αὐταῖς δὲ πιστῶς ἀπεικονίζεται ὁ διαρκὴς σάλος, ἐν ᾧ ἐκλυδωνίζετο ἡ διάνοια καὶ ἡ καρδία τοῦ ποιητοῦ. Ἀναγινώσκει τις ἐν αὐταῖς θαυμασίας περιγραφὰς τῆς φύσεως, κυνηγετικὰς εἰδήσεις, τὴν μέριμναν περὶ τῶν ἐν Λευκάδι ὅπλων καὶ κυνηγετικῶν σκύλλων, πληροφορίας περὶ τῶν μελετῶν αὐτοῦ καὶ ἐμβριθεστάτας παρατηρήσεις περὶ τῶν λαῶν, οὓς ἐπεσκέπτετο, ἐξιστόρησιν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν συμβάντων τοῦ 1848, ἐρωτικὰ ἐπεισόδια καὶ ἀχαλίνωτον πρὸς τὰς διασκεδάσεις καὶ τὰς ἡδονὰς ῥοπήν, ἐφ' ᾗ συχνάκις κατελαμβάνετο ὑπὸ μεταμελείας καὶ ἀπαισιοδόξων περὶ ἑαυτοῦ σκέψεων, αἵτινες φαίνονται ὡσεὶ ἀνταναχλώμεναι ἐν τοῖς πρώτοις στίχοις τοῦ Στιχουργήματος Β′ τῶν πρώτων ποιημάτων, ἅτινα ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ 1847.

Τῆς νεότητός μου ρεῦμα θολωμένον ἀπ' τὰ πάθη
Διατί κυλᾷς βραδέως πρὸς τοῦ μηδενὸς τὰ βάθη;
Διατί τινὸς ἀνέμου ἡ πνοὴ ἡ μαινομένη
Δὲν σὲ ῥίπτει ἐκεῖ ποῦ πάντα βαρὺς ὕπνος μόνον μένει;

Digitized by Google

Τὰ πάντα δ' ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις συμπλέκονται καὶ διαδέχονται ἄλληλα ἐν γοητευτικῇ ἀσυναρτησίᾳ. Κατὰ τὸ 1847 ἐγκύπτει εἰς τὴν μελέτην τοῦ Wallenstein τοῦ Schiller, πρὶν ἢ ἐπισκεφθῇ τὸ Τυρόλον, τὴν κοιτίδα ταύτην τοῦ φοβεροῦ στρατηλάτου· εἰς Τρέντον δ' ἀφιχθεὶς ἐγένετο ἄφαντος καὶ μόλις μετὰ μίαν ἑβδομάδα ὁ συνταξειδεύων ἐξάδελφος ἀνακαλύπτει αὐτὸν φιλοξενούμενον ἐν ἀρχαίῳ πύργῳ παρὰ περικαλλεστάτῃ πυργοδεσποίνῃ. Ἐξακολουθεῖ τὸ εἰς Τυρόλον ταξείδιον, ἐπισκέπτεται τὴν Βαυαρίαν, ἐπανέρχεται κατόπιν εἰς Ἑνετίαν, ἐκεῖ δὲ λαβὼν μέρος εἰς πλείστας πατριωτικὰς διαδηλώσεις καὶ ἐπαναστατικὰς συνεννοήσεις, συλλαμβάνεται ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς ἀστυνομίας, ἥτις εὐτυχῶς χάρις τῇ ἀγγλικῇ προστασίᾳ, ἧς ἀπέλαυον οἱ πολῖται τοῦ Ἰονίου κράτους, καὶ τῇ παρεμβάσει τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου, πατρὸς τοῦ κατόπιν πενθεροῦ τοῦ Αἰμιλίου [1]), περιορίζε-

1) Ὁ Αἰμίλιος Τυπάλδος Πρετεντέρης γεννηθεὶς ἐν Κερκύρᾳ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1798 ἀπεβίωσεν ἐν τῇ παρὰ τὴν Ἑνετίαν ἐπαύλει του τοῦ Μιράνου κατὰ Μάρτιον τοῦ 1878. Ἐκ τῶν πληρεστέρων βιογραφιῶν του, — ἐδημοσιεύθησαν δὲ διάφοροι ἰδίως ἐν Ἰταλίᾳ, — εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς ἱστοριοδίφου καὶ λογίου Ἠλία Α. Τσιτσέλη, δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Α' τόμῳ τῶν Κεφαλληνιακῶν Συμμίκτων. Ἀλλ' ἐπιτραπήτω ἡμῖν μικρὰ διόρθωσις σχετικὴ τῇ παρατηρήσει τοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ de, ὅπερ προέτασσεν ὁ Τυπάλδος ὁσάκις ἔγραφεν Ἰταλιστὶ τὸ ὄνομά του (Emilio de Tipaldo). Τοῦτο οὐδόλως ἔπραττεν αὐθαιρέτως. Ὡς γνωστόν, ὁ κλάδος τῶν ἐν Κεφαλληνίᾳ Τυπάλδων κατάγεται ἐκ τοῦ κόμητος Κολλέλα Τυπάλδου ἐκ Νεαπόλεως, ὅστις, ὡς ἐξάγεται ἐκ διατάγματος τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Λαδισλάου (1345—1414) τῆς 20ῆς Ἀπριλίου 1408, ἀπεστάλη εἰς Κεφαλληνίαν ὡς τοποτηρητὴς πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Ἀλλ' ἡ οἰκογένεια ἦτο πολὺ ἀρχαιοτέρα, πιθανώτατα γαλλικῆς καταγωγῆς κατελθοῦσα εἰς Ἰταλίαν μετὰ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυοῦ, ὅτε οὗτος κατέκτησε τὸ Βασίλειον τῆς Νεαπόλεως, ὅπου ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα ἐν ταῖς κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα σταυροφορίαις καὶ πολέμοις. Ὁπωσδήποτε κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα πλεῖστοι διέπρεψαν ἐν Ἰταλίᾳ Tipaldi, Tebaldi ἢ καὶ Teodebaldi ἐν τοῖς ὅπλοις καὶ τοῖς γράμμασιν. Ὅτε λοιπὸν μετὰ την συνθήκην τῆς Βιέννης καὶ τὴν προσάρτησιν τοῦ Ἑνετικοῦ κράτους εἰς τὴν Αὐστρίαν ἐγένετο ἡ ἐγγραφὴ τῶν εὐγενῶν τῶν προσαρτηθεισῶν χωρῶν ἐν τοῖς μητρῴοις, διὰ Καισαροβασιλικοῦ διατάγματος ἀνεγνωρίσθη καὶ ἡ εὐγένεια τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου, πατρὸς τοῦ Αἰμιλίου, ἐγγραφέντων ἀμφοτέρων ἐν τῷ μητρῴῳ· τὸ διάταγμα δὲ ἀναφέρει οὐχὶ ὅτι ἀπονέμεται αὐτοῖς ἡ εὐγένεια, ἀλλ' ὅτι ἀναγνωρίζεται ἡ ἀρχαία αὐτῶν εὐγένεια. Συνεπείᾳ τούτου ὡς ἀποτελοῦντες μέρος τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐγενείας ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔγραφον τὸ de. Ἐν Ἑνετίᾳ μάλιστα τοῖς ἀπενέμετο πάντοτε ὁ τίτλος τοῦ κόμητος, ὃν ἄλλως τε δὲν θὰ ἐδικαιοῦντο νὰ φέρωσιν ἐκ τοῦ γενάρχου

Digitized by Google

ται νὰ τὸν συνοδεύσῃ πέραν τῶν συνόρων. Ἐν Νεαπόλει ἐξαγριωθεὶς κατ' ἀστυνομικοῦ ὑπαλλήλου, ὅστις νυκτὸς καὶ ἡμέρας κατὰ πόδας τὸν κατεσκόπευε, ξυλοκοπεῖ αὐτὸν ἀνηλεῶς καὶ μόλις χάρις εἰς τὴν ἀφοβίαν καὶ ψυχραιμίαν του σῴζεται ἐκ τῶν φοβερῶν ὀνύχων τῆς ἀστυνομίας τῶν Βουρβώνων, καταφεύγων ἐπὶ ἀγγλικοῦ σκάφους ναυλοχοῦντος ἐν τῷ λιμένι. Διαρκὴς δὲ συνέχεια τοιούτων ἐπεισοδίων εἶναι ὁ μαθητικὸς αὐτοῦ βίος. Πάντες οἱ γνωρίσαντες αὐτὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διετήρησαν ζωηροτάτην καὶ προσφιλῆ αὐτοῦ ἀνάμνησιν, διότι ἦτο ἀγαπητότατος πρὸς πάντας τοὺς συμμαθητάς, μετὰ πολλῶν δ' ἐξ αὐτῶν συνεδέθη διὰ στενωτάτης φιλίας, ἐν οἷς καὶ μετὰ τοῦ ἀειμνήστου Θρασυβούλου Ζαΐμη, ὃν ἐγνώρισεν ἐν Παρισίοις. Γενναῖος καὶ ἀνοικτόκαρδος ἐξήσκει ἰσχυρότατον ἐπὶ τῶν ὁμηλίκων γόητρον, εἰς ὃ ἐκτὸς τῶν προτερημάτων τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας συνετέλει καὶ ὁ ρωμαντικός, ριψοκίνδυνος καὶ αὐτόχρημα ὑπέροχος χαρακτήρ, αἱ φιλελεύθεροι ἰδέαι του, ἡ ὡραία ὄψις καὶ ἡράκλειος ἐκ φύσεως ρώμη, ἣν ἔτι μᾶλλον εἶχον ἐνισχύσει αἱ σωματικαὶ ἀσκήσεις, διότι ἦτο ἄριστος ξιφομάχος, σκοπευτὴς καὶ ἱππεύς, ὡς καὶ κυνηγὸς φανατικὸς καὶ ἀκούραστος.

Χαρακτηριστικὸν τοῦ ὑπερτόλμου χαρακτῆρός του εἶναι, ὅτι ἐν Παρισίοις ἐνησμένιζε τὴν νύκτα νὰ περιπλανᾶται ἐν ταῖς ἐπικινδύνοις καὶ ἀποκέντροις συνοικίαις καὶ νὰ ἐπισκέπτηται τὰ καταγώγια, ἐν οἷς ἐνεδιῃτῶντο οἱ χείριστοι τῶν κακούργων, προκαλῶν εἰς πάλην τοὺς ρωμαλεωτέρους ἐξ αὐτῶν. Μικροῦ δεῖν δὲ ἐκ τούτου νὰ μὴ ἀνεγινώσκομεν τὰ Μνημόσυνα καὶ τὸν Διᾶκον, διότι διερχόμενός ποτε περὶ μέσας νύκτας τὸ δάσος τῆς Βουλώνης ἐν Παρισίοις ὑπέστη ἐπίθεσιν δύο κακούργων, ἐξ ὧν τὸν μὲν ἐφόνευσε διὰ μικροῦ ἐγχειριδίου, ὅπερ ἐκράτει, τὸν δὲ ἑτε-

ἀφ' ὅτου ἦτο γνωστόν, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀρνηθῇ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ τίτλου τούτου προσενεχθεῖσαν αὐτῷ μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Ἑνετίας κατὰ τὸ 1848 λόγῳ τῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς τότε προσήνεγκε, μὴ θελήσας νὰ συνδεθῇ ἡ διάκρισις αὕτη μετὰ τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου συμβάντος.

Digitized by Google

ρον ἀφῆκεν ἡμιθανῆ ἐκ φοβεροῦ γρόνθου διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἀλλ' οὐχὶ πρὶν ἢ οὗτος πλήξῃ αὐτὸν διὰ μαχαίρας εἰς τὴν καρδιακὴν χώραν καὶ τῷ ἐπενέγκῃ τραῦμα, ἐξ οὗ μόλις ἐπὶ τεσσαρακονθήμερον παλαίων πρὸς τὸν θάνατον ἐσώθη.

Ἐν Ἰταλίᾳ ἀνακηρύσσεται condottiere κατὰ τὸ 1848 ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων συμμαθητῶν, ἐπιθυμούντων ὅπως συμμετάσχωσι τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἰταλίας ἀγῶνος, ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις ἀρνεῖται τὴν ἀρωγὴν τῶν θερμοκεφάλων νέων, περιορίσασα ταύτην εἰς τὴν φρούρησιν τῆς πόλεως. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Οὐγγαρίαν μετέβη ὅπως συμμετάσχῃ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἔφθασεν ἀργὰ μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς, ὁ δὲ πατρικὸς αὐτοῦ φίλος ἀείμνηστος Σίνας μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ τὸν περιμαζεύσῃ καὶ ἐξαποστείλῃ εἰς Ἑνετίαν.

Πότε καὶ ποῦ κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα κατώρθωσε νὰ εὕρῃ καιρὸν ὅπως γράψῃ τὰ πρῶτα αὐτοῦ ποιητικὰ δοκίμια, ἅτινα ὑπὸ τὸν τίτλον *Στιχουργήματα* ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ 1847, ἐν Ἀθήναις τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως, ἄγνωστον καὶ ἄπορον σὺν ἅμα. Πιθανώτατα νὰ ἐγράφησαν ταῦτα πρὸ τῆς εἰς Γενεύην μεταβάσεώς του κατὰ τὸ 1842, ὅτε ἦτο μόλις δεκαεπταετής. Ὁπωσδήποτε δὲν παρῆλθον ταῦτα ἀπαρατήρητα, ὁ δὲ Κουμανούδης ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 1ης Αὐγούστου 1848 τῆς Νέας Ἑλλάδος σύντομον αὐτῶν ἐδημοσίευσε βιβλιοκρισίαν, ἣν παρατιθέμεθα ὁλόκληρον, ὡς τιμῶσαν ἐπίσης τὸν νεαρὸν ποιητήν, ὅσον καὶ τὸν μετὰ τόσης ἀσφαλείας προμαντεύσαντα τὸ μέλλον σοφὸν καθηγητήν.

Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, Λευκαδίου, Στιχουργήματα.
Ἐν Ἀθήναις 1847, εἰς 8ον.

Τὸ τὴν μετριόφρονα ταύτην ἐπιγραφὴν φέρον βιβλίδιον εἶναι προγενέστερον τῶν μέχρι τοῦδε μνημονευθέντων κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκδόσεως, ἀλλὰ δὲν τὸ ἀποσιωπῶμεν ἐνταῦθα, διότι καὶ

Digitized by Google

γέννημα εἶναι τοῦ ἀνεγερθέντος ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1847 ἔτους φιλελευθέρου κατὰ τὴν Εὐρώπην πνεύματος, καὶ πλάσις ποιητικῶν περιστατικῶν εὐφυής, καὶ ἔκφρασις αὐτῶν ἁρμονικωτάτη μᾶς ἐξάφνισεν ἡδέως ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτοῦ σελίδων καὶ μετ' εὐφροσύνης (τὸ λέγομεν εὐγνωμονοῦντες εἰς τὸν ποιητὴν) ἀνεπνεύσαμεν τὴν ζεφυρῖτιν αὔραν τῶν ἑπτὰ νησίων καὶ πάλιν. Ὅθεν καὶ δὲν διστάζομεν ν' ἀνακηρύξωμεν τὰς ποιήσεις ταύτας ὅλων τῶν σήμερον [1]) ὑφ' ἡμῶν ἀγγελθεισῶν πολυτιμοτέρας. Μερικώτερον δὲ λέγομεν, ὅτι ἐξ αὐτῶν «ὁ κλέφτης» ἔχων καὶ ἔκτασιν ἱκανὴν καὶ νουνεχῆ συναλλαγὴν μέτρων προσφυῶν εἴς τε τὰς διαφόρους τοῦ ὑμνουμένου ψυχικὰς καταστάσεις καὶ εἰς τὰς τοῦ ἐπικῶς διηγουμένου διαθέσεις, διακρίνεται εὐκόλως ὡς τὸ κάλλιστον τῆς ὅλης συλλογῆς, καὶ γίνεται ἀσπάσιον ὄντως ἀνάγνωσμα τῆς ἐκχειλιζούσης ἀπὸ αἴσθημα καὶ διψώσης ἔργα νεολαίας. Εἴθε ὁ νέος, ὡς ἀκούομεν, ποιητής, νὰ μὴ ἀπαυδήσῃ περιπατῶν τὰ ὄρη καὶ τὰς κοιλάδας τῆς λυρικῆς ποιήσεως καὶ νὰ καταντήσῃ εὐτυχῶς ποτε καὶ εἰς πεδιάδας καὶ πόλεις καὶ βασίλεια ἐθνῶν, καὶ ἢ ἐπὶ κοθόρνου βαίνων νὰ δραματουργήσῃ τύχας πολυπαθῶν καὶ μεγαλεπηβόλων ἀνδρῶν, ἢ τοῦ ῥαψῳδοῦ κρατῶν ῥάβδον νὰ ὑμνήσῃ αἰσίως καὶ κλέη ἡρώων, ἀναμορφωτῶν τῆς πασχούσης ἡμῶν κοινωνίας».

Τὰ δημοσιευθέντα στιχουργήματα εἶναι τέσσαρα τὸν ἀριθμόν, ὁ Κλέφτης, ὁ Λευκάτας, ὁ Κατάδικος καὶ λυρικόν τι ποίημα ἀποτελοῦν τὸ Στιχούρχημα Β', οὐδὲν δ' ἐξ αὐτῶν περιέλαβεν ὁ Βαλαωρίτης κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1868 ἀνατύπωσιν τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, σιωπηρῶς οὕτως εἰπεῖν ἀποκηρύξας ταῦτα. Ἀλλὰ δὲν ἐδιστάσαμεν νὰ τὰ περιλάβωμεν ἐν τῇ δημοσιευομένῃ συλλογῇ τῶν ἔργων αὐτοῦ, διότι ὑπὸ τὴν ἄτεχνον καὶ νεανικὴν γραφίδα αἰσθάνεταί τις τὴν ἔξαρσιν τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ, διαγιγνώσκει τὰς ἁρματωλικὰς καὶ λυρικὰς αὐτῆς τάσεις καὶ τὴν ἰσχυρὰν ῥοπὴν πρὸς τὴν

1) Ἐν τῇ αὐτῇ ἐφημερίδι ἐδημοσιεύθησαν βιβλιοκρισίαι ποιημάτων ἐκδοθέντων τῷ 1848 τῶν Ἀλεξ. Σούτσου, Σοφ. Καρύδου καὶ Η. Τιμολέοντος Βουλγάρεως.

Digitized by Google

δημοτικὴν γλῶσσαν τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀσωπίου καὶ τοῦ Οἰκονομίδου, καὶ αἰσθάνεται τὸν θερμὸν πατριωτισμόν, ὅστις ἐνεφώλευεν εἰς τὰ στήθη τοῦ προμάχου τῆς ἑνώσεως καὶ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ὅστις τὰ πρῶτα αὐτοῦ δοκίμια εἰς τὴν πατρίδα ἀφιέρωσεν. Τὰ Στιχουργήματα δ' εὗρον ἀμέσως καὶ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν καρδίαν τοῦ λαοῦ. Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω ὅτι καταληφθεὶς ὑπὸ τοῦ σκότους κατά τινα κυνηγετικὴν ἐκδρομὴν ἐγγὺς τοῦ Λευκάτα καὶ καταφυγὼν ἐν πτωχικῇ τινι οἰκίᾳ χωρικοῦ ὅπως διανυκτερεύσω, ἤκουσα ὑπεργήρων καὶ σχεδὸν τυφλὸν χωρικὸν ἀπαγγέλλοντά μοι μετὰ θαυμασίου πάθους τὸν Λευκάταν, οὗτινος καὶ αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν ἠγνόουν, ἐνῷ ἠκούετο μακρόθεν ὁ γδοῦπος τῶν κυμάτων ἐπὶ τῶν ἀποτόμων βράχων· τοῦ ἀκρωτηρίου.

Γάμος τοῦ Α. Βαλαωρίτου. — Ἐπίδρασις τῆς συζύγου του καὶ τοῦ πενθεροῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου ἐπὶ τῶν φιλολογικῶν αὐτοῦ τάσεων καὶ φιλελευθέρων ἰδεῶν. — Πατριωτικαὶ αὐτοῦ ἐνέργειαι ἐν Ἠπείρῳ τῷ 1854.

Αἱ κοινωνικαὶ καὶ ἐμπορικαὶ σχέσεις τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑνετίας εἶχον διατηρηθῇ ζωηραὶ καὶ συνεχεῖς καὶ μετὰ τὴν ὑπαγωγὴν τῶν Ἰονίων νήσων εἰς τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν. Σπάνιον δὲ ἦτο οἱ πρὸς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ταξειδεύοντες Ἑπτανήσιοι νὰ μὴ διήρχοντο διὰ τῆς Ἑνετίας. Οὕτω καθ' ὅλον τὸν μαθητικὸν αὐτοῦ βίον εὑρίσκομεν τὸν ποιητὴν συχνάκις ἐπισκεπτόμενον εἴτε μετὰ τοῦ πατρὸς εἴτε καὶ μόνον τὴν ἐκπεπτωκυῖαν μὲν ἀλλὰ πάντοτε ὡραίαν βασίλισσαν τῆς Ἀδριατικῆς. Ἐν τῇ πόλει δὲ ταύτῃ ἐγίνετο μετ' ἰδιαζούσης συμπαθείας δεκτὸς παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ παροικίᾳ καὶ ἰδίως παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου Πρετεντέρη, μεγάλως τιμωμένῃ ὑπό τε τῶν

Digitized by Google

ὁμοφύλων καὶ τῶν Ἰταλῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος συνεδέετο διὰ στενῆς φιλίας καὶ σχέσεων συμφερόντων μετὰ τοῦ πατρὸς τοῦ ποιητοῦ, ἐδέχετο ἑπομένως κατ' οἶκον, περιεποιεῖτο καὶ πολλάκις ἐπροστάτευε τὸν συσταθέντα αὐτῷ υἱὸν τοῦ φίλου ἀπὸ τῶν ὀνύχων τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας. Ἀλλ' ὁ γηραιὸς εὐπατρίδης, ὁ ἐξαιρετικῶς προσκληθεὶς καὶ παραστὰς κατὰ τὴν ἱστορικὴν τελευταίαν συνεδρίασιν τῆς Ἑνετικῆς Γερουσίας κατὰ τὸ 1797 καὶ ὑψώσας μετ' ὀλιγίστων ἄλλων εὔτολμον καὶ ἔντονον φωνὴν ὅπως μὴ παραδώσῃ ἑαυτὴν ἡ Ἑνετία εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Βοναπάρτου στρατηγουμένους δημοκρατικοὺς Γάλλους, ὁ ἐκ τοῦ οἴκου ἀποπέμψας ἄλλοτε τὸν μονογενῆ υἱὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις λόγοις καὶ διὰ τὰς φιλελευθέρους αὐτοῦ ἰδέας, ὁ ἐν τῇ ἔξωθεν τῆς Ἑνετίας ἐπαύλει φιλοξενήσας τὸν ἀρχηγὸν τοῦ πολιορκοῦντος τὴν Ἑνετίαν κατὰ τὸ 1848 αὐστριακοῦ στρατοῦ καὶ συνδραμὼν αὐτὸν διὰ τῆς γνώσεως, ἣν εἶχε τῶν προσώπων καὶ τῶν συμβουλῶν του πρὸς ἀνάκτησιν καὶ εἰρήνευσιν αὐτῆς, εὔλογον ἦτο ὀλίγην νὰ αἰσθάνηται συμπάθειαν πρὸς τὸν ζωηρὸν καὶ θερμοκέφαλον νεανίαν. Ὅλως ὅμως διάφορα ἦσαν τὰ αἰσθήματα τοῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου, τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου. Ὅσον ὁ πατὴρ ἦτο εἰς ἄκρον θετικός, εἰς ἄκρον συντηρητικὸς καὶ ἄκαμπτος τοῦ παρελθόντος θιασώτης [1]), ἐπὶ τοσοῦτον ἡ γλυκεῖα καὶ ὡραία τοῦ Αἰμιλίου ψυχὴ ἔρρεπε πρὸς πᾶν τὸ ἰδεῶδες καὶ εὐγενές.

Ὁ Αἰμίλιος Τυπάλδος, μετὰ λαμπρὰς ἐν Ἑνετίᾳ καὶ Παταυΐῳ νομικὰς σπουδάς, ἤρξατο ἀσχολούμενος μετὰ ζήλου εἰς φιλολογικὰς καὶ ἱστορικὰς μελέτας, ἀγαπῶν δὲ μετ' ἄκρας θερμότητος ἀμφοτέρας αὐτοῦ τὰς πατρίδας, τὴν Ἑλλάδα καὶ Ἰταλίαν, συνέπραττεν ἐν πάσῃ πατριωτικῇ ἐνεργείᾳ καὶ ὡς ἔγραφεν ὁ Tomaseo «greco d'origine ma concittadino col cuore e coll'opere a

1) Χαρακτηριστικὸν τοῦ γέροντος εὐπατρίδου εἶνε, ὅτι ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς ἐν Ἑνετίᾳ ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς δημοκρατίας τῷ 1848 καὶ ἐπὶ τῇ πληροφορίᾳ, ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Αἰμίλιος συνέπραττε τοῖς ἐπαναστάταις ἔπαθεν ἐκ συμφορήσεως, μόλις δὲ συνελθὼν ἀπῆλθε τῆς Ἑνετίας καίπερ πάσχων ἔτι.

Digitized by Google

tutti i promotori del bene». Ἰδίως δ' ἐν Ἰταλίᾳ ἦτο στενώτατα συνδεδεμένος μετὰ τῆς ὑπερλάμπρου ἐκείνης πλειάδος τῶν πατριωτῶν, οἵτινες διὰ τῶν ὅπλων, διὰ τοῦ καλάμου καὶ διὰ τῆς ἐπαναστατικῆς αὐτῶν δράσεως ἐσφυρηλάτησαν τὴν ἑνότητα τῆς πατρίδος των. Νέος ἔτι ἐνυμφεύθη ἐξ ἔρωτος τὴν περικαλλῆ ἀλλ' ἐντελῶς ἄπροικον Κυπρίαν πρόσφυγα Μαρίαν Χάρτα, θυγατέρα τοῦ κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα καρατομηθέντος ἐν Κύπρῳ προύχοντος Χάρτα· ἀλλ' ὁ γάμος ἐγένετο παρὰ τὴν γνώμην τοῦ πατρός, ὅστις τὸν ἔν τε τῇ οἰκογενείᾳ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐπαναστατικὰ φρονοῦντα υἱὸν ἀπέβαλεν ἐκ τοῦ οἴκου. Ὁ Τυπάλδος ἐπεζήτησε τότε καὶ ἐπέτυχε νὰ διορισθῇ καθηγητὴς τῆς ἐν Ἑνετίᾳ Αὐτοκρατορικῆς Ναυτικῆς Ἀκαδημίας, ἔνθα ἐδίδαξε τὸ ναυτικὸν δίκαιον καὶ τὴν ἱστορίαν. Ὁποία ἦτο ἡ διδασκαλία τοῦ Τυπάλδου ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ μαθήματι, ἀναφέρει ὁ μαθητής του ταγματάρχης Radaelli ἐν τῇ ἱστορίᾳ του τῆς κατὰ τὸ 1848 πολιορκίας τῆς Ἑνετίας· «Μετ' ἀγάπης ἐνθυμοῦμαι, γράφει, πῶς ὁ Αἰμίλιος Τυπάλδος ἐδίδασκε τὴν ἱστορίαν. Διὰ πυρώδους φράσεως διηγεῖτο ἡμῖν τὸ μεγαλεῖον τῆς Ῥώμης, τὰς πατρίους κατὰ τὸν μεσαίωνα δόξας, τὰ χρονικὰ τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας, ὡς καὶ τὰ τῆς Πίσης, Γενούης καὶ Φλωρεντίας, ἐπίσης τὰ ἄξια μνήμης γεγονότα τοῦ οἴκου τῆς Σαβοΐας καὶ κατερχόμενος εἰς χρόνους πλησιεστέρους ἡμῶν, ἐξιστόρει εἰς ἡμᾶς τὰ ἡρωϊκὰ τῶν Ἰταλῶν κατορθώματα ἐν Ἱσπανίᾳ καὶ τὰ κατὰ τὰς ἐν Βαγρὰμ καὶ Ῥωσίᾳ μάχας. Τὰ μαθήματα ταῦτα, ἐνῷ προέτρεπον τὰς ἡμετέρας νεαρὰς ψυχὰς νὰ βαδίζωσιν ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν ἐνδόξων προγονικῶν ἀνδραγαθημάτων, διήγειρον ἅμα εἰς ἡμᾶς καὶ αἴσθημα αἰδοῦς, ἔχοντας πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν Ἰταλίαν σπαρασσομένην ὑπὸ τοῦ ξένου καὶ τόσων τυράννων δούλην . . . »

Ἡ δὲ διδασκαλία ἐξηκολούθει ἐν τῷ οἴκῳ, ἔνθα ὁ ἐνθουσιώδης καὶ πολυφίλητος καθηγητὴς ἐδέχετο πατρικῶς πάντας τοὺς μαθητάς, ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ὁποίων ἐνεστάλαζε πατριωτισμὸν καὶ ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἐκ τούτων δὲ πλεῖστοι βραδύτερον

Digitized by Google

ἠνδραγάθησαν ἢ ἐμαρτύρησαν ὑπὲρ πατρίδος, ὡς ὁ Radaelli, ὁ Moro, οἱ ἀδελφοὶ Bandiera κλ. Καὶ δὲν ἦτο μόνον τῶν μαθητῶν ἐντευκτήριον ὁ φιλόξενος τοῦ Αἰμιλίου οἶκος, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν Ἑνετῶν ἢ ἐπισκεπτομένων τὴν Ἑνετίαν Ἰταλῶν καὶ ξένων σοφῶν καὶ πατριωτῶν. Ἐν τοιούτῳ οἴκῳ καὶ τοιαύτῃ ἀτμοσφαίρᾳ ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων ἐγεννήθη κατὰ τὸ ἔτος 1831 ἡ μονογενὴς τοῦ Αἰμιλίου κόρη Ἐλοϊσία, ἡ κατόπιν σύζυγος τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου. Ἡ ζωηρὰ καὶ προώρως ἀγχίνους νεᾶνις ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης καὶ μερίμνης τῶν οἰκιακῶν φίλων, οἵτινες πάντες μετὰ στοργῆς ἐφιλοτιμοῦντο νὰ χρησιμεύσωσιν αὐτῇ ὡς διδάσκαλοι, ἀλλ' ἰδίως ὁ ἀδελφικὸς τοῦ Αἰμιλίου φίλος σοφὸς Tomaseo, ὅστις καὶ τὰς περὶ ἀνατροφῆς μελέτας του ἀφιέρωσε μὲν τῷ Αἰμιλίῳ Τυπάλδῳ, ἀλλὰ τὴν μικρὰν Ἐλοϊσίαν ἔχει ὑπ' ὄψει ἐν τῇ μακρᾷ ἀφιερωτικῇ ἐπιστολῇ [1]. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ 1848 ἐξερράγη ἡ ἐν Ἑνετίᾳ ἐπανάστασις καὶ ἐξεδιώχθησαν οἱ Αὐστριακοί, ἀνασυσταθείσης ἐπ' ὀλίγον τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας ὑπὸ δόγην τὸν Manin, ἐνῷ ὁ γέρων Κωνσταντῖνος Τυπάλδος ἔφυγεν ἐξ Ἑνετίας καί, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἐβοήθει τοὺς Αὐστριακούς, ὁ υἱὸς Αἰμίλιος παρέμεινε πολιορκούμενος ἐν τῇ πόλει, φίλος καὶ συνεργάτης τῶν ἀποτελούντων τὴν ἐπαναστατικὴν Κυβέρνησιν [2]. Πλεῖστοι δὲ τῶν ἐνθουσιωδῶν νέων συνέρρεον καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ἔνθα ἡ νεαρὰ Ἐλοϊσία παίζουσα ἐπὶ τοῦ κλειδοκυμβάλου ἢ συνοδεύουσα ἐπ' αὐτοῦ πατριωτικὰ ᾄσματα ἀνεπτέρου τὸ φρόνημα αὐτῶν καὶ παρηγόρει διὰ τὰς δεινὰς κακουχίας τῆς πολιορκίας.

Εὐνόητος ἑπομένως εἶναι ἡ ὑποδοχή, ἣν εὗρεν ἐν τοιούτῳ οἴκῳ ὁ

1) Dell' Educazione. Studii varii di N. Tomaseo. Seconda edizione 1836 pag 20-44. Di quella educazione che incomincia con la vita Lettera al professore Emilio de Tipaldo «Tu già pensi all'educazione della tua Eloisa che è ancora in fascie e ben pensi etc.

2) Ὁ Τυπάλδος ἐπρόκειτο νὰ συμμετάσχῃ τῆς ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως, ὅπως διευθύνῃ τὰ τῆς παιδείας, ἀλλ' ἀπέσχεν ὅπως μὴ διὰ τοῦ διορισμοῦ ὀρθοδόξου δοθῇ ἀφορμὴ ἀντιδράσεως εἰς τὸν καθολικὸν κλῆρον.

Digitized by Google

ζωηρὸς καὶ αἰσθηματίας νεαρὸς Ἕλλην καὶ ἡ τόσον ταχέως ἀναπτυχθεῖσα ἀμοιβαία συμπάθεια μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς μονογενοῦς θυγατρὸς τοῦ Αἰμιλίου. Οὕτω κατ' Αὔγουστον τοῦ 1851 ἐλθὼν ὁ ποιητής, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ πατρός, εἰς Ἑνετίαν ἠρραβωνίσθη τὴν Ἐλοϊσίαν Τυπάλδου, κατὰ Ἰούνιον δὲ τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐγένετο ὁ γάμος, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ ὁποίου διάφοροι ἐγένοντο δημοσιεύσεις φιλολόγων φίλων τοῦ Αἰμιλίου, ὁ ἐκ τῶν ἀγαπητοτέρων δὲ οἰκείων τοῦ Τυπάλδου ποιητὴς Bernardi ἀπηύθυνεν αὐτῇ τὸ κάτωθι ὡραῖον sonetto.

AD ELOISA TIPALDO
IL GIORNO
DELLE SUE NOZZE

Oggi, Elisa, che il crine orni ed infiori
Dell' agile a te volo anima mia,
E t'offro un serto che fra mille fiori
La più cara di maggio aura nutria.

Rorido ancor de' mattutini albori
È questo un giglio che dal cespo uscia:
Questa una rosa, che de' suoi colori
Il nobil vanto e il primo olezzo apria.

Amorosa li accogli, e d' uno stesso
Nastro insieme li strigni il più gentile.
Et al sen li componi al core appresso.

E il cor si schiuda e a fecondarli spiri,
E li rinfreschin di perenne aprile
Della gioia il tuo pianto e i tuoi sospiri.

BERNARDI.

Digitized by Google

Τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς συζύγου τοῦ ποιητοῦ ἐξιστορήσαμεν μετά τινος λεπτομερείας, διότι βεβαίως οὐσιωδῶς ἐπέδρασαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ποιητικῶν αὐτοῦ τάσεων καὶ τῶν φιλελευθέρων πολιτικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν. Ὁ Βαλαωρίτης συνδεθεὶς διὰ τοῦ γάμου του μετὰ συζύγου, ἥτις ἠδύνατο καὶ νὰ τὸν ἐκτιμᾷ καὶ νὰ τὸν ἐννοῇ καὶ συγγενὴς γενόμενος φιλολόγων, οὐ μόνον τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν συγγάμβρων αὐτοῦ Ἀνδρέου Μουστοξύδου καὶ Οἰκονομίδου, καὶ διὰ τούτων στενώτατα ἐπικοινωνῶν πρὸς πλείστους λογίους, συχνάκις δ' ἐπισκεπτόμενος τὴν Ἰταλίαν καὶ συναναστρεφόμενος μετ' αὐτῶν, ἐνεθαρρύνθη νὰ τραπῇ τὴν ὁδόν, πρὸς ἣν ἤδη ὤθουν αὐτὸν οἱ ἐσωτερικοὶ τῆς ψυχῆς πόθοι. Φυσικὴν ἑπομένως ἐκδήλωσιν τῆς ὀφειλομένης ἐπὶ τούτῳ χάριτος τοῖς ἀγαπητοῖς ἀποτελεῖ ἡ ἀφιέρωσις τῶν «Μνημοσύνων» τῷ πενθερῷ Αἰμιλίῳ Τυπάλδῳ καὶ τῆς «Κυρὰ-Φροσύνης» τῇ προσφιλεῖ συζύγῳ. — Μετὰ τὸν γάμον του δὲ βεβαίως ἐγράφησαν τὰ πλεῖστα ἢ μᾶλλον ὅλα τὰ ποιήματα, τὰ ἀποτελέσαντα τὴν κατὰ τὸ 1857 τὸ πρῶτον δημοσιευθεῖσαν συλλογὴν τῶν «Μνημοσύνων».

Ὁ Βαλαωρίτης παρέμεινεν ἐν Ἐνετίᾳ ἢ ταξειδεύων ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ μέχρι τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1853, ὅτε ὁριστικῶς ἐπανῆλθε καὶ ἀποκατεστάθη μετὰ τῆς συζύγου ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ ἐν Λευκάδι. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ ταύτης ἄρχονται ἡ ἐν Ἑπτανήσῳ πατριωτικὴ αὐτοῦ δρᾶσις ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως καὶ αἱ ἐν Ἠπείρῳ ἐνέργειαι αὐτοῦ, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ἐργαζομένων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων ἀδελφῶν. Ἡ δὲ Μοῦσά του ἐν πατριωτικῇ ἐξάρσει ἢ ἐν πενθίμῳ ὀδύνῃ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ πρώτου τέκνου του, τῆς προσφιλοῦς του Μαρίας, κατὰ τὸ 1855 ἀρχίζει νὰ τονίζῃ τὰ ᾄσματα τὰ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῶν «Μνημοσύνων» τῷ 1857 δημοσιευθέντα.

Ἤδη κατὰ τὰς ἐν τῷ Ἰονίῳ Κράτει βουλευτικὰς ἐκλογὰς τοῦ Φεβρουαρίου 1852 ἀγωνιζόμενος πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ὑποψηφίου πατρὸς αὐτοῦ, γερουσιαστοῦ καὶ ἀποτελοῦντος μέρος τοῦ

Digitized by Google

κυβερνητικοῦ συνδυασμοῦ, χαράσσει ἰδίαν πορείαν καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἢ παρὰ τὰς διαταγὰς τοῦ πατρὸς περιορίζεται εἰς τὴν ὑποστήριξιν τούτου καὶ τοῦ Θεοδοσίου Σούνδια καὶ καταγγέλλεται ὑπὸ τοῦ ἁρμοστοῦ ὡς ὑποστηρίξας τὸν ῥιζοσπαστικὸν συνδυασμόν. Ὁ πατὴρ ἐπιτυγχάνει, ἀλλὰ γερουσιαστὴς ἀντ' αὐτοῦ διορίζεται ὁ ἀνεψιὸς Σπυρίδων Βαλαωρίτης.

Κατὰ τὴν ἐν Ἠπείρῳ δὲ Ἐθνικὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1854 ἀδιαφορῶν πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς ἀγγλικῆς προστασίας καὶ περιφρονῶν τὰς ἀπειλὰς αὐτῆς ἐργάζεται πυρετωδῶς, ἀποστέλλει ἄνδρας καὶ εἰσφέρει χρῆμα, εὑρισκόμενος ἐν διαρκεῖ συνεννοήσει μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ, ἰδίᾳ δὲ μετὰ τοῦ Θεοδώρου Γρίβα, μεθ' οὗ διὰ στενῆς συνεδέετο φιλίας. Ἀτυχῶς κατὰ τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Πέτα πλεῖστα ἔγγραφα αὐτοῦ, μαρτυροῦντα τὰς πατριωτικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, οἵτινες ἀπέστειλαν ταῦτα πρὸς τὸν ἐν Κερκύρᾳ Ἄγγλον ἁρμοστὴν Sir Henry George Ward. Οὗτος ἄνευ ἀναβολῆς ἐπιβιβασθεὶς πολεμικοῦ σκάφους κατέπλευσεν εἰς Λευκάδα καὶ προσεκάλεσεν ἐπὶ τοῦ πλοίου τὸν Ἀριστοτέλην Βαλαωρίτην. Ἡ συνέντευξις δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ. Ὁ Οὐάρδος ἐξάγει ἐκ τοῦ θυλακίου του τὰ ἔγγραφα καὶ ἐρωτᾷ τὸν Βαλαωρίτην ἐὰν ὑπ' αὐτοῦ ἐγράφησαν, οὗτος δὲ ἀταράχως ἀπαντᾷ· «Μάλιστα, ὑψηλότατε.» — «Καὶ πῶς; ἀγνοεῖτε λοιπὸν τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀνάσσης; Ἡ πρᾶξίς σας ἀποτελεῖ ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας!» — «Συγγνώμην, ὑψηλότατε. λησμονεῖτε, ὅτι ἐγὼ δὲν εἶμαι Ἄγγλος ἀλλ' Ἕλλην καὶ ἑπομένως ἡ ἀντίθετος ἐνέργειά μου θὰ ἀπετέλει ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας! Ἔχετε ἄλλο τι νὰ μοὶ ἀνακοινώσητε, ὑψηλότατε;» — Χωρὶς δὲ νὰ ἀναμείνῃ τὴν ἀπάντησιν τοῦ ἁρμοστοῦ ὁ Βαλαωρίτης τῷ ἔστρεψε τὰ νῶτα καὶ ἀπῆλθε. Μετὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ὁ Οὐάρδος μετακαλέσας τὸν γέροντα πατέρα τοῦ ποιητοῦ, ὃν μεγάλως ἐτίμα, συνεννοήθη μετ' αὐτοῦ ὅπως ὁ υἱός του ἀναχωρήσῃ ἑκουσίως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐπί τινα χρόνον. Οὕτως ὁ Βαλαωρίτης παρέμεινεν ἐπὶ ἓν

Digitized by Google

ἔτος περίπου ἐν Ἑνετίᾳ, ὅτε δὲ ἐπανῆλθεν εἰς Κέρκυραν, ἐξεπλάγη λαβὼν πρόσκλησιν εἰς οἰκογενειακὸν πρόγευμα μετὰ τῆς συζύγου του παρὰ τῷ Οὐάρδῳ. Μετὰ τὸ πρόγευμα παραλαβὼν αὐτὸν ὁ Οὐάρδος εἰς τὸ γραφεῖόν του, στρέφεται πρὸς αὐτὸν ἀποτόμως, τῷ σφίγγει τὴν χεῖρα καὶ τῷ λέγει· «Σᾶς ὤφειλον μίαν ἐξήγησιν, ἐπράξατε τὸ καθῆκόν σας, ἀλλ' ὤφειλον καὶ ἐγὼ νὰ πράξω τὸ ἰδικόν μου».

Ὁ πατὴρ τοῦ ποιητοῦ ἀπεβίωσε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1856· ἀλλ' ὁ γέρων πολιτευτὴς ὄχι ὀλίγας ἐποτίσθη πικρίας κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς του ἔτη. Εἶδε διασπωμένην τὴν πατροπαράδοτον ἑνότητα τῆς οἰκογενείας, διότι, ἐνῷ ὁ ἀνεψιὸς Σπυρίδων παρέμενε πιστὸς τοῦ καθεστῶτος ὑπέρμαχος, ὁ υἱὸς Ἀριστοτέλης ἀπροκαλύπτως πλέον ἀνεπέτασσε τὴν ῥιζοσπαστικὴν σημαίαν τῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ ὥστε ὁ πατὴρ νὰ στερηθῇ τοῦ ἀξιώματος τοῦ γερουσιαστοῦ. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου καὶ ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων δὲν ἠδύνατο νὰ συμμερίζηται τὰς ἰδέας τοῦ υἱοῦ, διότι, ὅσον καὶ ἂν ἦτο πατριώτης ὁ γέρων, ἐθεώρει πρόωρον τὸν περὶ ἑνώσεως πόθον καὶ χιμαιρικὴν τὴν ἐλπίδα περὶ τοιαύτης τινὸς ἀποφάσεως ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας. Καὶ πρέπει μὲν βεβαίως νὰ θαυμάζωμεν — καὶ δὲν πράττομεν τοῦτο ἐπαρκῶς, — τοὺς ἁγνοὺς καὶ θερμοὺς πατριώτας, οἵτινες μετὰ τόσης αὐταπαρνήσεως, τόσου ἐνθουσιασμοῦ καὶ τόσης ἐπιτηδειότητος ἠγωνίσθησαν τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα, δὲν πρέπει δ' ὅμως ἀφ' ἑτέρου νὰ ἀπορῶμεν διὰ τὰς ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ καθεστῶτος ἰδέας, ὑφ' ὧν πλεῖστοι καὶ διαπρεπέστατοι Ἑπτανήσιοι κατείχοντο. Πῶς ὁ γέρων Βαλαωρίτης ὁ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν κυβερνήσας καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς συναναστραφεὶς καὶ γνωρίσας τοὺς Ἄγγλους, ὁ αὐτόπτης μάρτυς τῆς δράσεως τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος καὶ τῶν προσπαθειῶν αὐτῆς πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἑπτανήσου, πῶς λέγομεν ἠδύνατο νὰ ἐλπίζῃ, ὅτι θὰ συνήνει ποτὲ αὕτη εἰς τὴν ἕνωσιν τῶν Ἰονίων νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος; Πῶς νὰ μὴ ᾐσθάνετο

Digitized by Google

δισταγμοὺς περὶ τῶν εὐτυχῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἑνώσεως ταύτης, ἐνῷ ἔβλεπε διαρκῶς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα λυμαινομένην ὁτὲ μὲν ὑπὸ τῶν στάσεων, ὁτὲ δὲ ὑπὸ τῆς λῃστείας καὶ ἀναρχίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν εὐνομίαν, τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν δικαιοσύνην, αἵτινες ἐβασίλευον ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἀγγλικῆς σημαίας ἐν Ἑπτανήσῳ; Ἐνῷ σύναμα ὑπὸ τὴν σκέπην ταύτην εἶχεν ἴδῃ βαθμιαίως τὴν αὐτοδιοίκησιν ἀναπτυσσομένην, τὸ πολίτευμα ἐπὶ τὸ φιλελευθερώτερον τρεπόμενον, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν φιλοπατρίαν βαθμιαίως προαγόμενα οὕτως, ὥστε καὶ ἡ ἐλαχίστη νὰ μὴ ὑφίσταται ἀνησυχία περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ μέλλοντος τῶν νήσων; Καίτοι λοιπὸν περιπαθέστατα ἠγάπα τὸν υἱόν, αἱ ῥιζοσπαστικαὶ αὐτοῦ ἰδέαι μυχαίτατα τὸν συνετάραξαν, ὁ δὲ ποιητὴς ἀφ' ἑτέρου βαθυτάτην θὰ ᾐσθάνθῃ λύπην δι' ἣν ἐπότιζε τὸν πατέρα πικρίαν, διὰ τὰς οἰκογενειακὰς διαμάχας τὰς προκληθείσας ἐκ τῶν ἰδεῶν του, διὰ τὴν ἀπομόνωσιν ἐν ᾗ εὑρέθη, τῶν πλείστων συγγενῶν καὶ φίλων εὑρισκομένων ἐν τῷ ἀντιθέτῳ στρατοπέδῳ.

Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν ἐκλογήν του ὡς βουλευτοῦ ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Μοὶ ἐπροτάθη ἐπισήμως ἡ θέσις τοῦ ἐπάρχου[1]) καὶ ἐγὼ ἐπισήμως ἠρνήθην ταύτην. Ἀποδέχομαι τὰς περιποιήσεις καὶ φιλοφρονήσεις πάντων, ἀλλ' ἡ ψυχή μου δὲν εἶνε πρὸς πώλησιν. Ἐγὼ νὰ ἀφήσω τὴν κατάραν αὐτὴν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ τέκνου μου; Πᾶσα φιλοδοξία μου ἔγκειται ἐν τῇ ἀγάπῃ καὶ τῇ ἐκτιμήσει σου. Ὁ πολυτιμότερος τῶν θησαυρῶν εἶνε τὸ τέκνον μου. Εἰς μίαν μόνην δόξαν ἀτενίζω· νὰ ζήσω καὶ νὰ ἀποθάνω ἄνευ κηλῖδος καὶ ἄμεμπτος»[2]).

Πράγματι δὲ οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ κλονήσῃ τὸν ἀδάμαστον χα-

1) Ἡ θέσις τοῦ Ἐπάρχου καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιωπῆς καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἀποδοχῶν ἦτο σπουδαιοτάτη ἐν Ἑπτανήσῳ.

2) Ἐπιστολὴ 1ης Ἰουνίου 1857, μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ. Ὁ ποιητὴς ἔγραφεν ἀπταίστως καὶ γλαφυρῶς τήν τε Ἰταλικὴν καὶ Γαλλικὴν γλῶσσαν, εἰς ταύτας δὲ ἔγραφε συνήθως πρὸς τὴν σύζυγόν του μέχρι τοῦ 1867 πιθανώτατα ὅπως μὴ ἀπολέσῃ τὴν ἕξιν τοῦ νὰ γράφῃ ἐν ταῖς γλώσσαις ταύταις.

Digitized by Google

ρακτῆρά του, οὔτε τοῦ πατρὸς καὶ τῶν οἰκείων ἡ παρέμβασις, οὔτε αἱ προσφοραί, αἱ ὑποσχέσεις καὶ αἱ περιποιήσεις τῆς ἀγγλικῆς προστασίας. Σύμμαχον ἔχων τὸν προσφιλῆ Λευκάδιον λαόν, ὅστις ἔνθους ἐτάχθη παρὰ τὸ πλευρόν του, καὶ τὴν ἐνισχύουσαν καὶ ἐνθαρρύνουσαν αὐτὸν θυγατέρα τοῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου, βοηθούμενος δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ξενοφῶντος κατῆλθεν εἰς τὸν ἀγῶνα, ὃν ηὐτύχησε νὰ ἴδῃ στεφόμενον ὑπὸ τῆς νίκης.

Θριαμβευτικὴ ἐκλογὴ αὐτοῦ ὡς βουλευτοῦ Λευκάδος. — Κατατάσσεται εἰς τὰς τάξεις τῶν ῥιζοσπαστῶν. — Δημοσίευσις τῶν Μνημοσύνων. — Πρῶται ἀγορεύσεις του ἐν τῇ Ἰονίῳ Βουλῇ

Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ἐξελέγη βουλευτὴς Λευκάδος ἐν τῇ ἐπαναληπτικῇ ἐκλογῇ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1857. «Πολλοὶ φίλοι μὲ συμβουλεύουσιν, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του, νὰ παραθέσω φαγητὸν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ψηφοφορίας εἰς τοὺς ἐκλογεῖς τῆς ἐξοχῆς. Κατ' οὐδένα λόγον ἐπιθυμῶ νὰ γίνῃ τοιοῦτό τι, διότι δὲν ἐπιθυμῶ οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη κηλὶς νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν ἀγνότητα τῆς ψήφου, ἥτις θὰ μὲ ἐκλέξῃ [1])». Πράγματι, καίτοι δὲν ἠθέλησε οὐδὲ κἂν νὰ παρευρεθῇ ἐν Λευκάδι, ἡ ἐκλογή του ὑπῆρξε θριαμβευτική, διότι ἐξελέγη σχεδὸν παμψηφεί, μηδενὸς ἀντιπάλου τολμήσαντος κἂν νὰ θέσῃ ὑποψηφιότητα· σύγχρονος δὲ βιογράφος τοῦ ποιητοῦ ἀναφέρων τὴν ἐκλογὴν ταύτην γράφει· «τὸ 1857, ὅτε τὸ πρῶτον ἐτέθη ἡ κάλπη τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς βουλευτοῦ, ὁ λαὸς παράφορος κατησπάζετο αὐτὴν ὡς χρῆμα τῆς πατρίδος πολύτιμον καὶ ὡς οἰωνὸν μέλλοντος αἰσιωτέρου [2])». Εἰσελθὼν εἰς τὴν Βουλὴν ἀμέσως ἐτάχθη ἐν ταῖς τάξεσι τοῦ ῥιζοσπαστικοῦ κόμματος, δώσας τὸν ὅρκον τοῦ βουλευτοῦ μετὰ τῶν

1) Ἐπιστολὴ 23ης Μαρτίου 1857, ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ.
2) Βιογραφία Α. Β. ὑπὸ Ι. Σταματέλλου.

Digitized by Google

ἐπιφυλάξεων περὶ τῆς ἀκεραιότητος τῶν ἐθνικῶν καὶ κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἰονίου λαοῦ. Σύγχρονος ὑπῆρξεν ἡ δημοσίευσις τῆς ποιητικῆς συλλογῆς τῶν Μνημοσύνων (Μνημόσυνα Ἄσματα. Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου Λευκαδίου. — Ἐν Κερκύρᾳ, τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Α. Τερζάκη καὶ Θ. Ῥωμαίου 1857). Ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ περιελαμβάνοντο τὰ ἑπόμενα ποιήματα: Ἡ Σκλάβα, τὸ Νάνι-Νάνι, ὁ Θανάσης Βάγιας, ὁ Δῆμος καὶ τὸ καρυοφύλλι του, ὁ Κίτζος καὶ τὸ Γεράκι, ὁ Σαμουήλ, ὁ Κατσαντώνης, ἡ Φυγή, ὁ Εὐθύμιος Βλαχάβας καὶ τέλος ἡ Δάφνη καὶ τὸ Ἀηδόνι, ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Σολωμοῦ αὐτοσχεδιασθέν, καθ' ἣν ἡμέραν ἀπέθανεν ὁ ποιητὴς ἤτοι τῇ 16ῃ Φεβρουαρίου 1857. « Ἐλοΐσία μου, — ἔγραφεν ὁ ποιητὴς τῇ 23ῃ Φεβρουαρίου 1857 πρὸς τὴν σύζυγόν του — τὸ Σάββατον τὴν μεσημβρίαν ἀκριβῶς παρέδωκε τὸ πνεῦμα τῷ Θεῷ ὁ κόμης Διονύσιος Σολωμός. Εὑρισκόμην ἐν τῇ Βουλῇ, ὅτε ἔφθασεν ἡ πένθιμος εἴδησις καὶ τῇ ὑποδείξει μου ὁ ἀντιπρόεδρος Δάνδολος διέλυσε τὴν συνεδρίασιν εἰς ἔνδειξιν πένθους. Τὸ Θέατρον ἔμεινε κλειστὸν καὶ ἀπηγορεύθη ἡ κυκλοφορία τῶν προσωπιδοφόρων. Χθὲς τὴν μίαν μετὰ μεσημβρίαν ἐγένετο ἡ κηδεία μετὰ μεγίστης πομπῆς. Ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ, τὰ ἀνέκδοτά του ἔργα νὰ ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὰς περὶ αὐτῶν προσδοκίας Ἐγὼ ἔσπευσα νὰ τὸν ἴδω μόλις ἐκπνεύσαντα. Ἦτο εἰσέτι θερμός. Ἡ φυσιογνωμία του ἦτο τόσον ἠλλοιωμένη, ὥστε βεβαίως δὲν θὰ τὸν ἀνεγνώριζον. Τὸν ἠσπάσθην καὶ παρέστην σχεδὸν μόνος εἰς τὴν νεκρώσιμον ἀμφίεσιν. Ὁ Θεὸς ἀναπαύσοι αὐτὸν ἐν σκηναῖς δικαίων! »

Τὸ ἀπὸ τῶν Στιχουργημάτων μέχρι τῶν Μνημοσύνων συντελεσθὲν ἅλμα ὑπὸ τοῦ Βαλαωρίτου ὑπῆρξε μέγιστον καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ἐμπνεύσεως καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν συνθέσεως καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν γλώσσης, εὑρίσκομεν δὲ ἐν τοῖς Μνημοσύνοις πάντας τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν πρωτοτυπίαν, ἣν διετήρησεν ἡ ποίησίς του μέχρι τέλους. Ἡ ἐντύπωσις καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ὑπῆρξε μεγίστη. Ὁ ποιητὴς εὑρίσκετο τότε ἐν Κερκύρᾳ

Digitized by Google

εἶχε δὲ ἀναγνώσῃ τινὰ τῶν ποιημάτων πρὸ τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς Μουστοξύδην, Οἰκονομίδην, Ναπολέοντα καὶ Σπυρίδωνα Ζαμπελίους, καίτοι δὲ πάντες κατελήφθησαν ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει ἐξ ἐνθουσιασμοῦ, κατείχετο πάντοτε ὑπὸ μεγίστης ἀνησυχίας περὶ τῆς γενησομένης ὑπὸ τοῦ κοινοῦ ὑποδοχῆς. 'Ενθαρρυνόμενος δὲ καὶ παρακινούμενος ὑπ' αὐτῶν ἀπεφάσισε νὰ τὰ δημοσιεύσῃ. « Ὁ Μουστοξύδης καὶ ὁ Οἰκονομίδης, εἰς οὓς ἀνέγνωσα ποιημάτιά τινα, ἐπιμένουσι παντὶ σθένει νὰ τὰ δημοσιεύσω» (ἐπιστολὴ πρὸς τὴν σύζυγόν του τῆς 23ης Φεβρουαρίου 1857). Ἡ χαρά του ἐπομένως ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ ὑπῆρξεν ἐπὶ τοσοῦτον μεγαλειτέρα, ἔγραφε δὲ πρὸς τὴν σύζυγον του εἰς Λευκάδα κατάπληκτος ἐκ τοῦ προκληθέντος ἐνθουσιασμοῦ· « Ὁ τόμος τῶν ποιημάτων μου κυκλοφορεῖ ἀπὸ τινων ἡμερῶν, ἀγαπητή μοι 'Ελοΐσία, δὲν εἶνε δὲ δυνατὸν νὰ φαντασθῇς, ποῖον φανατισμὸν ἐγέννησε τὸ βιβλιάριόν μου τοῦτο. Ὁ γέρων Μουστοξύδης λησμονήσας τὴν δίκην του μετὰ τῆς Γκαγκάδη [1]) γράφει περὶ αὐτῶν. Ὁ Βραΐλας, μετὰ τοῦ ὁποίου οὐδέποτε εἶχον ὁμιλήσῃ, ἔτρεξε καὶ μὲ ἠσπάσθη ἐν μέσῃ πλατείᾳ. Ὁ γέρων Φιλήτας μὲ ἐχαιρέτισεν ἐν τῇ λέσχῃ ὡς τὸν πρῶτον ποιητὴν τῆς Ἑλλάδος. Πανταχοῦ ἀναγινώσκεται, σχολιάζεται ἐν ταῖς συνομιλίαις, ἐν τοῖς καφενείοις, ἐν ταῖς λέσχαις Ἡ νεολαία, ἤτοι ἡ σχολὴ τοῦ Σολωμοῦ, καίπερ ζηλοτυποῦσα ὀλίγον, μοὶ ἀπηύθυνεν ἐπαίνους ἴσως ὑπερβολικούς. Πράγματι οὐδόλως ἀνέμενον τοιοῦτον θρίαμβον. 'Απέστειλα πεντήκοντα ἀντίτυπα εἰς 'Αθήνας. . . [2])». Ἡ γνώμη τῶν 'Αθηνῶν — αὕτη πρὸ πάντων τὸν ἀπησχόλει — δὲν ἐβράδυνε νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐν Ἑπτανήσῳ, ἔν τε τῷ τύπῳ [3]) ὡς καὶ ἐν ταῖς πρὸς τὸν ποιητὴν ἐπιστολαῖς τῶν διαπρεπεστάτων λογίων, ὁ δὲ Βασιλεὺς Ὄθων ἀπέστειλε πρὸς τὸν ποιητὴν τὸν χρυσοῦν σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος, ὃν μετὰ στοργῆς ἐφύλαττε πάντοτε οὗτος ὡς ἀνάμνησιν τοῦ πρώτου

1) Πολυθρύλητος δίκη, ἥτις κατεβασάνισε τὸν Μουστοξύδην κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του.

2) 'Επιστολὴ 25ης Μαΐου 1857, μετάφρασις ἐκ τοῦ 'Ιταλικοῦ.

3) 'Εφημερίδες 'Ελπίς, Ἥλιος (ἄρθρον Παναγ. Σούτζου), 'Αθήναιον, Πανδώρα κλ.

Digitized by Google

ἐκείνου θριάμβου του. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀποστολῆς τῶν Μνημοσύνων, ὁ ἐν Λονδίνῳ τότε πρεσβευτὴς Σπυρίδων Τρικούπης ἀπηύθυνεν ὀλίγῳ βραδύτερον τῷ ποιητῇ, ὡς ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Σολωμοῦ ποίημα «Ἡ δάφνη καὶ τὸ ἀηδόνι», τὸ ἀρχόμενον διὰ τῆς ἑξῆς στροφῆς·

Μαύρισε κῦμα τὸν ἀφρό,
Καὶ σεῖς βουνὰ τὸ χιόνι,
Γιατ' ἦλθε βαρυχειμωνιὰ
Καὶ δὲ λαλεῖ τἀηδόνι,

Τἀηδόνι. ποῦ τραγούδησε
Εἰς τοῦ βουνοῦ τὴ ῥάχη,
Κλάψτε βουνὰ καὶ βράχοι.
Τἀηδόνι δὲ λαλεῖ.

τὸ ἑπόμενον ποιημάτιον·

Τ' ἀηδόνι δὲν ἀπέθανε,
τ' ἀηδόνι πάντα ζῇ·
ἄλλαξε τὰ φτερά του,
δὲν ἄλλαξε φωνή.

'Απ' τὸν Σκοπὸν ἀπέρασε
σὲ Βράχο ξακουστό,
ὅπου τοῦ κύκνου τὸ ᾆσμα
τραγούδησε ἡ Σαπφώ.

Κυπαρισσάκια ἐβλάστησαν
'ς τοῦ Βράχου τὴν ποδιὰ
κ' ἔστησε 'ς τὰ κλαδιά τους
τ' ἀηδόνι τὴ φωλιά.

Κι' ὅποιος ἐστάθη κι' ἄκουσε
τὰ μέλη τοῦ ἀηδονιοῦ,
δὲν ξέρει ἂν εἶνε ὁ ἦχος
τοῦ Βράχου ἢ τοῦ Σκοποῦ.

. . . . . .

Οὐχ ἧττον ἰσχυρὰ ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ προξενηθεῖσα ἐντύπωσις, ἡ δὲ Dora d' Istria ἀφιέρωσεν εἰς τὰ Μνημόσυνα μακρὸν ἄρθρον, περιέχον καὶ ἀποσπάσματα ἐν μεταφράσει, ἐν τῇ Revue des Deux Mondes [1]), ἀφοῦ ἤδη ἅμα τῇ ἐκδόσει τῶν ποιημάτων εἶχε δημοσιεύσῃ συντομωτέραν βιβλιοκρισίαν ἐν τῇ Libre Recherche [2]), ὁ δὲ Tomaseo ἐν Ἰταλίᾳ ἔγραψε περὶ αὐτῶν τρία μακρὰ ἄρθρα ἐν τῷ Diritto τοῦ Τουρίνου.

Καὶ πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Βαλαωρίτου εἰς τὴν Ἰόνιον Βουλὴν αἱ περὶ ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν Ἰονίων νήσων ἰδέαι του ἦσαν γνωσταί, ἀλλὰ πολλοὶ ἦσαν οἱ δυσπιστοῦντες εἰς τὴν εἰλικρίνειαν αὐτοῦ, τὴν δυσπιστίαν δὲ ἔτι μᾶλλον ἐπέτεινεν ὁ διορισμὸς τοῦ ἐξαδέλφου Σπυρίδωνος Βαλαωρίτου, μεθ' οὗ ὡς ἀδελφὸς εἶχε συναναστραφῇ, ὡς γερουσιαστοῦ, δηλαδὴ μέλους τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ οἱονεὶ ὑπουργοῦ κατὰ τὸ κρατοῦν σύστημα. Καὶ ἡ μὲν ἀγγλικὴ προστασία ἤλπιζεν, ὅτι ταχέως θὰ κατώρθου νὰ τὸν προσελκύσῃ, τοὐλάχιστον εἰς τὴν μερίδα τῶν μεταρρυθμιστῶν, ἥτις τόσους ἐπιλέκτους Ἑπτανησίους περιελάμβανεν, οἱ δὲ ῥιζοσπάσται, ἄλλοι μὲν ἐξ εἰλικρινοῦς δυσπιστίας, ἄλλοι δὲ ἐξ ἑτέρων λόγων ἤρξαντο στήνοντες αὐτῷ παγίδας ἐν τῇ Βουλῇ, ὅπως φέρωσιν εἰς ἀντίθεσιν τὰ συγγενικὰ αὐτοῦ αἰσθήματα πρὸς

1) Revue des Deux Mondes, 1 Mai 1858 La Poésie Grecque dans les Iles Ioniennes. M. Aristote Valaoritis et ses souvenirs des guerres de l'indépendance.

2) La libre Recherche - Septembre 1857 Poëtes Grecs contemporains-Valaoritis de Leucade σελ. 388—392.

Digitized by Google

τὰ πολιτικὰ καὶ πατριωτικὰ αὐτοῦ φρονήματα. Ἀλλ' ὁ νεαρὸς καίτοι πρωτόπειρος βουλευτὴς εὐχερῶς εὗρε τὴν ἐπιβαλλομένην πορείαν, ἔχων συναρωγοὺς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν αἰσθημάτων καὶ τὴν τόλμην του· αἱ μικραὶ δὲ αὗται ἀψιμαχίαι κατὰ τὴν α' Σύνοδον τῆς ΙΑ' βουλευτικῆς περιόδου ἤσκησαν αὐτὸν εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ λόγου καὶ εἰς τὴν κοινοβουλευτικὴν τακτικήν, μέχρις οὗ εἰς τὸ τέλος τῆς Συνόδου ταύτης, κατὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον συνεδρίασιν τῆς Ἰονίου Βουλῆς τῆς 10 Ἰουνίου 1857, αἴφνης βιαίως θιχθείσης τῆς πατριωτικῆς χορδῆς, ὁ πρωτόπειρος βουλευτὴς ἀναδεικνύεται ῥήτωρ καὶ καταλαμβάνει θέσιν ἐν ταῖς πρώταις τάξεσι τῶν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας προκινδυνευόντων. Ἐπὶ τῇ βασίμῳ πληροφορίᾳ, ὅτι ἀπόπειρα ἐγένετο κυκλοφορίας ἐν Κερκύρᾳ ἀναφορᾶς, ὅπως ἡ νῆσος αὕτη κηρυχθῇ ἀγγλικὴ ἀποικία, φοβερὰ ἐξηγέρθη ἡ ἀγανάκτησις καὶ ἡ ἀποδοκιμασία τῶν Ἰονίων βουλευτῶν καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐξεδηλώθη ὁμοθύμως ὁ πόθος τῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἑνώσεως. Πιστὴν εἰκόνα τῶν αἰσθημάτων τῶν Ἰονίων βουλευτῶν δίδωσιν ἡμῖν ὁ πρόλογος καὶ ὁ ἐπίλογος τῆς κατὰ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην ἀγορεύσεως τοῦ Βαλαωρίτου.

« Ἃς δοξάσωμεν τὴν ἀξιομνημόνευτον ταύτην ἡμέραν, καθ' ἣν τέλος ἐν τῇ Ἰονίῳ Βουλῇ δὲν ἀκούονται συζητήσεις καὶ διενέξεις περὶ κανονισμοῦ καὶ νομοσχεδίων, ἀλλὰ περὶ ἀντικειμένου σοβαροῦ καὶ διδόντος εἰς αὐτὴν πολιτικὸν χαρακτῆρα. Δεδοξασμένη ἔστω ἡ ἡμέρα αὕτη, διότι ἐν ἀκαρεῖ ἔπαυσαν ἅπασαι αἱ τοπικαὶ διενέξεις, καὶ ἅπαντες ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ συνηνώθημεν εἰς ἓν πνεῦμα καὶ μίαν ψυχήν, ἵνα ἐκφράσωμεν τὴν ἰδέαν ἐκείνην, ἥτις ἐγλύκανε τὰ ἐπὶ τοσούτους ἀγῶνας φρικτὰ τῶν πατέρων μας μαρτύρια, καὶ τοὺς ἐβοήθησε νὰ μεταδώσωσιν εἰς ἡμᾶς τὰ τέκνα των ἄσπιλον καὶ ἀμόλυντον τὴν ἐθνικότητά μας.

» Ἰδοὺ λοιπὸν ἡμεῖς οἱ ἀντιπρόσωποι Λευκάδος καταθέτομεν εἰς τοὺς πόδας τῆς γλυκείας ἡμῶν πατρίδος πᾶσαν τοπικὴν ἀξίωσιν, καὶ κηρυττόμεθα ἕτοιμοι νὰ τὴν θυσιάσωμεν ἀπέναντι τοῦ

Digitized by Google

μεγάλου ζητήματος τῶν ἐπιβουλευομένων τῆς Κερκύρας ἐθνικῶν δικαιωμάτων κτλ.». Καὶ ἐπιλέγει ὁ ῥήτωρ. . . . . . .

. . . .

. . . .

«Κύριοι, δὲν ἐπροξένησεν εἰς ἐμὲ μόνον φρίκην καὶ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπασαν τὴν Βουλήν, ἥτις ὁμοθυμαδὸν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἐξεφράσθη. Περιτταὶ λοιπὸν αἱ ἐπευφημίαι, περιτταὶ αἱ διαδηλώσεις, διότι τίς δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ, ὅτι ἅπαντες τρεφόμεθα ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἰδέας καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος; Ναί, Κύριοι, ἅπαντες καθὸ γνήσια τέκνα τῶν πατέρων μας, ἐνῷ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου ἐχωριζόμεθα εἰς μέσην καὶ ἄκραν ἀριστεράν, εἰς δεξιὰν καὶ ἀριστεράν, εἰς συμπολιτευομένους καὶ ἀντιπολιτευομένους, αἱ διαιρέσεις αὗται ἐν ἀκαρεῖ ἐξέλιπον καὶ ἅπαντες, καθ' ὃ ἀντιπρόσωποι τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ἑλληνικῶς καὶ ἀδελφικῶς ἠνώθημεν, θαρραλέως δὲ καὶ ἐκ συμφώνου οὐ μόνον διεμαρτυρήθημεν κατὰ τοῦ ἀνοσίου τούτου κινήματος, ἀλλὰ καὶ ἐπισήμως ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ὁμοθυμαδὸν ἐξεφράσθημεν. Ὅσον τὸ κατ' ἐμέ, Κύριοι, προβαίνων ἔτι περαιτέρω, λέγω, ὅτι ἂν καταχθόνιος ἐπιβουλὴ κατὰ τῶν ἐθνικῶν δικαιωμάτων μας ὑποθάλπεται, διασκελίζων τοὺς μέσους ὅρους, εἶμαι ἕτοιμος νὰ προστρέξω ἐκεῖ ὅπου αἱ συζητήσεις ἀποβαίνουσι περιτταί, ὅπου τὰ ζητήματα λύονται ἀπ' εὐθείας, ὅπου οἱ ἀσθενεῖς δικαιοῦνται ἀμέσως, καὶ θυσιάζων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ αὐτὸν τὸν τελευταῖον ὀβολόν μου, καὶ τὰ τέκνα μου, καὶ τὰ πάντα, θέλω ἀντιπαραταχθῇ καθ' οἱουδήποτε, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ αἵματός μου ἐπισφραγίσῃ ἐκεῖνο, ἐκ τοῦ ὁποίου καταφλέγεται ἡ καρδία μου, καθὼς καὶ οἱουδήποτε Ἕλληνος».

Ἀλλ' ἡ τῶν πρακτικῶν περίληψις ἀτελῆ μόνον καὶ ἀμυδρὰν ἰδέαν παρέχει τῆς πατριωτικῆς καὶ εὐγλώττου ἀγορεύσεως τοῦ Βαλαωρίτου. Πρώτην φορὰν ὡμίλει τόσον ἐκτενῶς καὶ μετὰ τόσης ἐξάρσεως καὶ τοῦτο ὅλως αὐτοσχεδίως. Ἀφήσωμεν τὸν ποιητὴν νὰ διηγηθῇ μόνος τὰς ἐκ τῆς συνεδριάσεως ἐκείνης ἐντυπώσεις

Digitized by Google

του. «Τὴν παρελθοῦσαν πέμπτην, γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του ἐν Ἑνετίᾳ εὑρισκομένην, ὁ Δάνδολος κατὰ τὸ σύνηθες ἤρχισε νὰ ἐπιπλήττῃ τὴν βουλὴν διὰ τὴν ἀπραξίαν της καὶ τὰς περιττὰς συζητήσεις, ἐνῷ, λέγει, κυκλοφορεῖ ἐν τῷ τόπῳ ἀναφορά, δι' ἧς οἱ κάτοικοι τῆς ἐξοχῆς ζητοῦσι παρὰ τῆς 'Ανάσσης, ὅπως ἡ Κέρκυρα γίνῃ ἀγγλικὴ ἀποικία. Ὁ 'Αρβανιτάκης ἠγέρθη καὶ εἶπεν, ὅτι τὴν προηγουμένην ἡμέραν ὁ Καντώνης τῷ εἶχεν εἰπῆ, ὅτι δύο πρόσωπα παρουσιασθέντα εἰς αὐτὸν τὸν ἠρώτησαν ἂν ἦτο διατεθειμένος νὰ ὑπογράψῃ τοιαύτην ἀναφοράν. 'Αφοῦ δύο βουλευταὶ ἐβεβαίουν τοιοῦτο γεγονός, ἦτο ἀδύνατον νὰ τὸ ἀντιπαρέλθωμεν ἐν σιγῇ. 'Αρχίζει ἡ συζήτησις. Ὁ Λομβάρδος καὶ ἐγὼ διαμαρτυρόμεθα, ὅτι εἰς τὰς νήσους μας δὲν θὰ εὑρίσκετο οὔτε ἕνα σκυλλί, ὄχι ἄνθρωπος, ὅστις θὰ ἐτόλμα νὰ συλλάβῃ κἂν τοιαύτην καταχθόνιον ἰδέαν καὶ ὅστις νὰ μὴ ἦτο ἕτοιμος διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος νὰ ὑπογράψῃ βεβαιῶν τὴν ἐθνικότητά του. Σύσσωμος ἡ βουλὴ μηδενὸς ἐξαιρουμένου ἐγείρεται καὶ βεβαιοῖ κραυγάζουσα· Ναί! Ναί! Ὁ Κουρῆς (Κερκυραῖος) λαμβάνει τὸν λόγον καὶ ἄριστα ἀμύνεται ὑπὲρ τῆς ἰδίας πατρίδος. Μετὰ ταῦτα ὁμιλεῖ ὁ Μαρῖνος. Κατόπιν ἦλθεν ἡ σειρά μου. 'Αγνοῶ ἀπολύτως τί εἶπον, σοὶ ὁρκίζομαι ὅτι τὸ ἀγνοῶ, ἀλλ' εἶδον δάκρυα ῥέοντα ἐκ πολλῶν ὀφθαλμῶν, ὁ δὲ γέρων Μιχαὴλ Σικελιανὸς μὲ προσεκάλεσεν ἐκτὸς τῆς αἰθούσης καὶ μὲ ἠσπάσθη. Ὁ Λούζης κατάπληκτος δὲν ἐφρόντισε νὰ κρατήσῃ οὐδεμίαν σημείωσιν πρὸς σύνταξιν τῶν πρακτικῶν, ὡς καὶ οἱ ἕτεροι γραμματεῖς. Μόλις ἐτελείωσα, μὲ παρεκάλεσαν νὰ τοῖς δώσω τὸ κείμενον τῆς ἀγορεύσεώς μου, μοὶ ἦτο ἀδύνατον, δὲν ἐνθυμούμην ἀπολύτως οὐδέν. Ὁ Κλαδᾶς εἶχε κρατήσῃ σημειώσεις τινὰς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ὁ Λούζης συνέταξε τὰ πρακτικὰ ἐκθέτων κακῶς καὶ ἀτελῶς μέρος τῶν ἰδεῶν μου. Καλῶς ὡμίλησε καὶ ὁ Λομβάρδος, ἀλλ' ὑπῆρξε παράλειψις ἐκ μέρους του κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην νὰ μὴ λάβῃ τὸ θάρρος τῆς θέσεως ἣν κατεῖχεν, ὑποβάλλων εἰς τὴν Βουλὴν πρότασιν περὶ κηρύξεως τῆς

Digitized by Google

Ἑνώσεως». Καὶ διετάχθη μὲν ἀνάκρισις εἰς οὐδὲν καταλήξασα, ἀλλ', ὡς γράφει κατωτέρω ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Λόρδος Ἁρμοστὴς ἐξεμάνη καὶ κατὰ τῆς Βουλῆς καὶ ἰδίως κατὰ τῶν ῥητόρων, θεωρήσας τὰς τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην συζητήσεις ὡς ἐπαναστατικὰς καὶ ὡς ἀποτελούσας ἀποδοκιμασίαν τῆς πολιτικῆς του. « Ἐννοῶ ὅτι θὰ γίνω πρόξενος βλάβης εἰς πολλοὺς τῶν συγγενῶν μας, ἔγραφε κατωτέρω ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ὁ Βαλαωρίτης, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ δὲν δύναμαι ἄλλως νὰ πράξω ». Πράγματι εἰς τὴν πρώτην γενομένην σύσκεψιν τοῦ ἁρμοστοῦ μετὰ τῶν γερουσιαστῶν, ὁ Σπυρίδων Βαλαωρίτης δὲν προσεκλήθη, ὁ δὲ ἄγγλος Λόρδος τῷ ἐμήνυσε διὰ τοῦ Προέδρου τῆς Γερουσίας, ὅτι τῷ ἦτο λίαν δυσάρεστον νὰ ἔχῃ ὡς συνεργάτην πρόσωπον ἔχον τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ συγγενὲς ἐχθροῦ τόσον ἀμειλίκτου τῆς Κυβερνήσεως. Μόλις ἔμαθε τοῦτο ὁ ὀξύχολος βουλευτὴς σπεύδει εἰς τὰ ἀνάκτορα, ζητεῖ ἀκρόασιν παρὰ τοῦ Ἁρμοστοῦ, ὅστις τῷ ἀπαντᾷ, ὅτι ἦτο λίαν ἐνησχολημένος, ἀλλ' ὁ Α. Βαλαωρίτης ἐπιμένει καὶ γίνεται δεκτός. Ἐν τῇ αὐτῇ πρὸς τὴν σύζυγόν του ἐπιστολῇ ἀφηγεῖται τὴν συνέντευξιν ταύτην. « Μὲ ἐδέχθη ὄρθιος, ἀλλ' ἐγὼ μὴ προσέχων εἰς τοῦτο κάθημαι πρῶτος. Οὕτως ἠναγκάσθη ταὐτὸ νὰ πράξῃ καὶ οὗτος. Ἠσθανόμην ἔξαψιν καὶ ἡ καρδία μου ἔπαλλε. Φαίνεται ἀπίστευτον, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ συλλάβω τὴν ἰδέαν, ὅτι πρόσωπόν τι, μόνον καὶ μόνον διότι εἶνε ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀνάσσης ἢ καὶ βασιλεύς, θὰ μοὶ ἐπιβληθῇ. Ξεύρεις πῶς ἤρχισα τὴν ὁμιλίαν ; ἄκουσον τὰς πρώτας λέξεις· « Ἀτενίσατέ με κατὰ πρόσωπον, ἐξοχώτατε, ὅπως ἐγὼ σᾶς ἀτενίζω, καὶ ὅταν ἐπαρκῶς τὸ πράξετε, θὰ σᾶς ἐρωτήσω, ἐὰν μεταξὺ τῶν προσώπων, ἅτινα σᾶς περιστοιχίζουσιν, ὑπάρχῃ τις, ὅστις νὰ ἔχῃ τὸ μέτωπον καθαρώτερον καὶ μᾶλλον ὑπερήφανον τοῦ ἰδικοῦ μου. Δὲν ἦλθον ὅπως ἐκλιπαρήσω παρ' ὑμῶν χάριτας καὶ ἀξιώματα. Ἦλθον διὰ νὰ σᾶς εἴπω, ὅτι διὰ τῆς συμπεριφορᾶς ὑμῶν πρὸς τὸν ἐξάδελφόν μου προσβάλλετε ἐμὲ ἐν τῇ ἰδιότητί μου ὡς βουλευτοῦ, ἐγὼ δὲ δὲν εἶμαι εἰθισμένος νὰ δέχωμαι προσβολὰς ἀπὸ κανένα· ὡς δημόσιος

Digitized by Google

ἀνήρ, ἐν πλήρει συνεδριάσει τῆς Βουλῆς, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ὑμέτερον Γενικὸν Εἰσαγγελέα θὰ σᾶς ζητήσω νὰ δικαιολογηθῆτε διὰ τὴν συμπεριφοράν σας. Τίς σᾶς ἔδωκε τὸ δικαίωμα νὰ πιστεύσητε, ὅτι ἐγὼ ἐξαρτῶμαι ἀπὸ τὸν γερουσιαστὴν Βαλαωρίτην καὶ ὅτι ἡ πορεία μου δύναται νὰ ὑπάρξῃ τὸ τίμημα τῆς θέσεως, ἥτις τῷ ἐδόθη;» Ἡ θέσις τοῦ ἁρμοστοῦ ἦτο δυσχερεστάτη διὰ πάντα, ἀλλ' ἰδίᾳ διὰ τὸν τότε ἁρμοστήν, ὅστις ἦτο μᾶλλον ἀσθενοῦς χαρακτῆρος. Ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ συγγνώμην παρὰ τοῦ βουλευτοῦ, νὰ τὸν διαβεβαιώσῃ περὶ τῆς ἐκτιμήσεώς του καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐσφάλη πράξας ὅ,τι ἔπραξε.

Ἡ Σύνοδος τῆς Βουλῆς παρετάθη ἐπί τινας εἰσέτι ἑβδομάδας, ὁ δὲ Βαλαωρίτης ἔλαβε καὶ αὖθις ἀφορμὴν νὰ ἀπαγγείλῃ ἀληθῆ φιλιππικὸν ἐν τῇ συζητήσει τοῦ «Νομοσχεδίου περὶ ἀδάσμου κυκλοφορίας ἐντὸς τοῦ κράτους τῶν προϊόντων αὐτοῦ» κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 6 Ἰουλίου 1857. Αἱ Ἰόνιοι νῆσοι δὲν ἀπετέλουν ἀκριβῶς εἰπεῖν ἑνιαῖον κράτος, ἀλλ' ὁμοσπονδίαν ἐκ τῶν ἑπτὰ νήσων (Stati uniti delle Isole Ionie), ἐκ τούτου δὲ εἶχεν ἐπικρατήσῃ ὡς ἀπόρροια, ἑκάστη νῆσος νὰ ἀποτελῇ ἀνεξάρτητον τελωνιακὴν ζώνην. Τοῦτο ἐπήνεγκε μεγίστην ἀνωμαλίαν, καὶ ἰδίως τὸ σύστημα ἦτο καταστρεπτικὸν εἰς τὰς πτωχοτέρας τῶν νήσων, ἐν αἷς καὶ ἡ Λευκάς, ἧς οἱ οἶνοι, τὸ κυριώτατον προϊόν, ἀπεκλείοντο ἐκ τῶν ἀγορῶν τῶν ἑτέρων νήσων ὑπὸ τῆς ἐπιβεβλημένης βαρείας φορολογίας. Αἱ προηγούμεναι ἀπόπειραι πρὸς κατάργησιν τῆς ἀνωμάλου ταύτης καταστάσεως εἶχον πάντοτε ἀποτύχῃ, ἰδίως ἕνεκα τῆς ἐπιμόνου τῶν Κερκυραίων ἀντιστάσεως. Καὶ πάλιν δὲ κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην οἱ βουλευταὶ τῶν βλαπτομένων νήσων καὶ ἰδίως οἱ τῆς Λευκάδος ἐπανέφερον τὸ ζήτημα ὑποβαλόντες τὸ μνησθὲν ἀνωτέρω νομοσχέδιον. Ἐπηκολούθησαν βιαιόταται συζητήσεις, καθ' ἃς ὁ νεαρὸς καὶ ζωηρὸς βουλευτὴς παρεσύρθη ἴσως πέρα τῶν ἐπιτρεπομένων ὁρίων, ἀλλ', ὡς ἔγραφεν ἀπολογούμενος πρὸς τὴν σύζυγον, ἔπραξε τοῦτο οὐ μόνον ἐκ πεποιθήσεως πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ζητήματος καὶ πο-

Digitized by Google

νῶν τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα, ἀλλὰ καὶ διότι ἐφοβεῖτο ὅτι ἡ ἐκ τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως παραγομένη ἀνισότης μεταξὺ τῶν νήσων καὶ αἱ ἐκ ταύτης γεννώμεναι κατ' ἀνάγκην ἀντιζηλίαι ἠδύναντο νὰ βλάψωσι τὸν ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἀγῶνα. Καὶ δὲν ἐψηφίσθη μὲν τότε τὸ νομοσχέδιον, ἀλλ' εὐτυχῶς οἱ φόβοι τοῦ ποιητοῦ διεψεύσθησαν, τῶν Κερκυραίων πατριωτικῶς καὶ γενναιοφρόνως ἐπιλαθομένων τῶν ἰδίων συμφερόντων καὶ τῶν πλεονεκτημάτων, ὧν ἀπέλαυεν ἡ πατρὶς αὐτῶν ὡς πρωτεύουσα, χάριν τοῦ ὑψηλοτέρου σκοποῦ τῆς Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως.

Συνέντευξις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Καβούρ. — Ἀποστολὴ Γλάδστωνος εἰς Ἑπτάνησον, συνέντευξις μετ' αὐτοῦ. — Ἔκτακτος Σύνοδος ΙΑ' Ἰονίου Βουλῆς. — Ἀπόφασις ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως καὶ ἀπάντησις τῆς Βουλῆς εἰς τὸ Διάγγελμα τοῦ Γλάδστωνος, γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Α. Βαλαωρίτου. — Ἀγὼν αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ ἀγόρευσις. — Δημοσίευσις τῆς Κυρᾶ - Φροσύνης. — Ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ συνεννοήσεις μετὰ τῶν Ἰταλικῶν κομιτάτων ὑπὲρ τῆς ἑνότητος τῆς Ἰταλίας.

Ληξάσης τῆς συνόδου τῆς Ἰονίου Βουλῆς καὶ μετὰ ταύτης τῆς βουλευτικῆς δράσεως τοῦ Βαλαωρίτου, δὲν ἔπαυσαν μὲν αἱ πατριωτικαὶ αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ἐνέργειαι, ἀλλ' εἶνε πιθανόν, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐπωφεληθεὶς ἐκ τῆς ἡσυχίας, ἧς ἀπέλαυεν ἐν Ἑνετίᾳ, ἔνθα μετέβη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1857, ἰδίᾳ δὲ τῆς διαμονῆς ἐν τῇ ἐν Μιράνῳ ἐπαύλει τοῦ πενθεροῦ, ἐτόνισε τὴν λύραν πρὸς νέα ᾄσματα, μελετήσας τὸ θέμα τῆς Κυρᾶ-Φροσύνης καὶ γράψας ἴσως ἐν μέρει τὸ ἔργον τοῦτο ἐκεῖ, ἀφοῦ καὶ τὸ πλεῖ-

Digitized by Google

στον τοῦ ἐπομένου ἔτους 1858 διῆλθεν ἐν Ἐνετίᾳ καὶ Μιράνῳ ἢ ταξειδεύων εἰς τὴν ἑσπερίαν. Ταξειδεύων δὲ ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ μετὰ τῆς συζύγου, ἔτυχε νὰ συναντήσῃ τὸν ἔνδοξον τῆς Ἰταλίας πατριώτην καὶ τότε πρωθυπουργὸν Κόμητα Καβοὺρ καὶ προσκληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, φίλου ὄντος τοῦ πενθεροῦ Τυπάλδου, νὰ συνταξειδεύσῃ ἐπί τινας ὥρας ἐν τῷ αὐτῷ διαμερίσματι τῆς σιδηροδρομικῆς ἁμάξης[1]. Κατὰ τὴν συνέντευξιν δὲ ταύτην ηὐτύχησε πολλὰς νὰ διασκεδάσῃ προκαταλήψεις τοῦ Καβοὺρ κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑπτανησίων, ὅστις ὑπὸ πολλῶν ἀλλοδαπῶν ἐκρίνετο ὡς καθαρῶς δημαγωγικὸς ἢ κρύπτων φιλαρχικὰς τάσεις τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ 1858 ὁ Βαλαωρίτης ἐπανῆλθεν εἰς Λευκάδα, ὅπως προπαρασκευάσῃ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Γλάδστωνος καὶ τὴν πρέπουσαν ἐκδήλωσιν τοῦ φρονήματος τῶν συμπολιτῶν του.

Τὸ ἔτος 1859 εἶναι ἀξιοσημείωτον ἐν τῷ βίῳ τοῦ ποιητοῦ, παρ' ᾧ ὅπως πάντοτε ἡ ἔντασις τῆς πατριωτικῆς δράσεως συμβαδίζει μετ' ἐκείνης τοῦ ποιητικοῦ τῆς φαντασίας οἴστρου. Κατὰ Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον πρωτοστατεῖ ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως καὶ κατὰ τῶν μεταρρυθμίσεων ἀγῶνι τῆς ἐκτάκτου συνόδου τῆς ΙΑ΄ Βουλῆς, κατὰ Μάρτιον δὲ δημοσιεύει τὴν Κυρὰ-Φροσύνην καὶ τὸ Σήμαντρον.

Ἡ ὁσημέραι ὀγκουμένη ἐν Ἑπτανήσῳ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, ἥτις περιήγαγεν εἰς τὸ ἀπροχώρητον, κατὰ τὴν Ἰόνιον ἔκφρασιν, τὴν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος, ἐπέβαλε τῇ ἀγγλικῇ Κυβερνήσει τὴν εἰς Ἑπτάνησον ἀποστολὴν ἀνδρὸς κεκτημένου κῦρος κατὰ πολὺ ὑπέρτερον τῶν συνήθων ἁρμοστῶν αὐτῆς, ὡς τοιοῦτον δ' ἐξελέξατο τὸν Γλάδστωνα, ὅστις συνήνου τῇ ἐξόχῳ ὑπεροχῇ φιλελεύθερα καὶ φιλελληνικὰ αἰσθήματα πασίγνωστα. Οὗτος ἀπεβιβάσθη εἰς Κέρκυραν τῇ 24 Νοεμβρίου 1858, μετὰ τὴν Κέρκυραν δὲ ἐπεσκέφθη καὶ τὰς λοιπὰς νήσους. Ὅπως

1) Ὁ Καβοὺρ μετέβαινε τότε πρὸς συνάντησιν τοῦ Ναπολέοντος Γ' εἰς Plombières, ἔνθα ἐγένετο ἡ ἱστορικὴ μετ' αὐτοῦ συνεννόησις.

Digitized by Google

πανταχοῦ οὕτω καὶ ἐν Λευκάδι αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ πρὸς αὐτὸν σεβασμοῦ καὶ τῆς συμπαθείας συνεβάδισαν μετὰ θερμοτάτων καὶ ὁμοθύμων ἐκδηλώσεων ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐκεῖ συνηντήθη μετὰ τοῦ ποιητοῦ, τὴν δὲ συνέντευξιν ταύτην ἀφηγεῖται ὁ Βαλαωρίτης ἐν τῇ ἑπομένῃ πρὸς τὸν ἱστορικὸν Χιώτην ἐπιστολῇ.

Φίλτατε Χιώτη,

«Ὁ Ἀγὼν τῆς Ἑπτανήσου κατὰ τῆς Προστασίας τόσην ἔχει ἱστορικὴν βαρύτητα καὶ σημασίαν, ὥστε μὴ βαρυθυμήσῃς κατ' ἐμοῦ, ἂν ἔρχωμαι νὰ ζητήσω παρὰ σοῦ τὴν διόρθωσιν λελανθασμένων τινῶν πληροφοριῶν, αἵτινες εἰσέφρησαν εἰς τὴν ἀξιόλογον ἱστορίαν σου, ἐπὶ καιρίᾳ βλάβῃ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἥτις πρέπει νὰ ἀπονέμηται ἀμεροληπτως πρὸς πάντας τοὺς ἐν τῷ ἐνδόξῳ ἐκείνῳ ἐθνικῷ δράματι ἀγωνισθέντας.

» Ὁ Γλάδστων ἐλθὼν εἰς Λευκάδα ἔτυχεν ἐνθουσιώδους ὑποδοχῆς. Καὶ κλῆρος καὶ λαὸς καὶ δημοτικαὶ ἀρχαὶ καὶ προεστῶτες τῆς ἐξοχῆς ὅλοι συνέρρευσαν ὅπως ἴδωσι καὶ χαιρετίσωσι τὸν Μεσσίαν, τὸν ἐρχόμενον μακρόθεν ὅπως ἱκανοποιήσῃ τοὺς δικαίους πόθους τῆς Ἑπτανήσου. Κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν τῆς ἀφίξεώς του ἡμέραν παρήγγειλε διὰ τοῦ γραμματέως του Λακάϊ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Λευκάδος, ὅτι εὐχαρίστως ἤθελε δεχθῇ αὐτοὺς εἰς ἀκρόασιν, ὅπως καὶ ἐκ στόματος αὐτῶν μάθῃ, τίνι τρόπῳ ἠδύναντο νὰ θεραπευθῶσι τὰ δεινά, ὑφ' ὧν ἀπὸ ἡμισείας περίπου ἑκατονταετηρίδος ἔπασχεν ὁ τόπος. Ἐπορεύθημεν λοιπὸν εἰς τὸ τοποτηρητεῖον, ἔνθα εἶχε καταλύσει, ἀφοῦ πρῶτον προσεκαλέσαμεν ὅσους ἠδυνήθημεν περισσοτέρους ἐκ τῶν ἡμετέρων συμπολιτῶν καὶ διετάχθημεν νὰ ἐπαναλάβωμεν καὶ πρὸς τὸν Ἀντιπρόσωπον τῆς Ἀνάσσης ὅσα ἐν τῇ Ἰονίῳ Βουλῇ διεκηρύξαμεν ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως.

» Ὁ Κύριος Γλάδστων εἰδοποιηθεὶς περὶ τῆς ἀφίξεως ἡμῶν

Digitized by Google

εὐθὺς ἀπέστειλε τὸν ὑπασπιστήν του Κύριον Strons καὶ ἐζήτησε νὰ ἴδῃ πρῶτον κατὰ μόνας ἐμέ. Εἰσαχθεὶς εἰς τὸ δωμάτιόν του εὗρον αὐτὸν ὄρθιον. Ἔδραμε δὲ πρὸς ἐμὲ τείνων φιλοφρόνως τὴν χεῖρα, καὶ μειδιῶν ὡς ἂν συνηντᾶτο μετὰ παλαιοῦ ἐγκαρδιακοῦ φίλου!

»Μὲ παρεκάλεσε νὰ καθίσω πλησίον του ἐπὶ ἀνακλιντῆρος ὀθωμανικοῦ, περιφρονῶν δὲ πάσας τὰς συνήθεις παρὰ Βρεττανοῖς ἐθιμοτυπίας ἐδίπλωσε τὸν ἕνα πόδα ὑπὸ τὸν ἄλλον καὶ ἤρχισε νὰ μ' ἐρωτᾷ περὶ τῶν ποιητικῶν μου ἔργων. Ἦσαν τότε πρόσφατοι αἱ ἐντυπώσεις, ἃς εἶχον διεγείρει τὰ Μνημόσυνα. Ἀφοῦ δέ, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀναγνώσῃ ποτὲ οὔτε ἕνα μου στίχον, ἐξῆρε τὴν ποιητικήν μου δεινότητα καὶ τὸν πατριωτισμόν, ὅστις μοῦ εἶχεν ἐμπνεύσει τόσον ὡραῖα στιχουργήματα, ἀφοῦ μὲ ἠρώτησε περὶ δημοτικῆς ποιήσεως, περὶ καθωμιλημένης γλώσσης, περὶ προσῳδίας, ἀφοῦ ἑνὶ λόγῳ ἐνόμισεν ὅτι ἤμην ἀρκετὰ μεθυσμένος ἐκ τοῦ νέκταρος τῶν ἐπαίνων του καὶ μοὶ προσέφερε φιλοφρόνως τινὰ ἐκ τῶν ἔργων του, ἐκ μιᾶς ἀφήσας τὸ φιλολογικόν μας θέμα, ἤρξατο ἐκθέτων τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς του.

»Τότε ἐγερθεὶς εἶπον πρὸς τὸν κύριον Γλάδστωνα, ὅτι δὲν μοὶ ἐπετρέπετο πλέον νὰ μείνω μόνος μετ' αὐτοῦ, ἀφοῦ ὁ λόγος δὲν ἦτο πλέον περὶ ποιήσεως. Ἄνευ ἐνδοιασμοῦ ἠνέῳξα τὴν θύραν καὶ προσεκάλεσα τοὺς συναδέλφους μου νὰ εἰσέλθωσιν. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ πάσης παρανοήσεως ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτοὺς εἶπον, ὅτι μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἁπλῆν φιλολογικὴν ὁμιλίαν εἶχον λάβει μετὰ τοῦ κυρίου Γλάδστωνος καὶ ὅτι μόλις μοὶ ἀνέφερε περὶ τῆς ἀποστολῆς του ἐζήτησα τὴν ἄδειαν νὰ τοὺς εἰσαγάγω, ὅπως ἀπὸ κοινοῦ ἀποφανθῶμεν ἐπὶ τῶν ἐρωτήσεών του.

»Ὁ κύριος Γλάδστων προφανῶς δὲν ηὐχαριστήθη ἐκ τῆς ἀγροίκου ταύτης συμπεριφορᾶς μου, καὶ τῆς φωνῆς καὶ τοῦ προσώπου του ἡ αἰφνιδία ἀλλοίωσις ἐνδομύχως μ' ἔπειθον περὶ τούτου. Ἐδέχθη τοὺς συναδέλφους μου φιλοφρόνως μέν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ περιπαθῶς. Μετὰ πολλῆς δὲ εὐφραδείας ἐξέθηκε πρὸς ἡμᾶς τὸν

Digitized by Google

σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς του. Εἶπεν ὅτι ἤρχετο νὰ θεραπεύσῃ τὰ κακῶς κείμενα, νὰ διαψεύσῃ ἐπισήμως τὰς περὶ ἀποικισμοῦ πρό τινος χρόνου διαδοθείσας φήμας, νὰ στιγματίσῃ τὸ διὰ τοῦ συντάγματος τοῦ 1817 ἱδρυθὲν ὀλέθριον σύστημα, καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ νὰ ἐγκαινιάσῃ ἄλλο σύμφωνον πρὸς τὰς προοδευτικὰς ἰδέας τοῦ αἰῶνος, πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀληθοῦς κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, τοιοῦτον ἑνὶ λόγῳ οἷον ἐμπρέπει εἰς λαὸν ὑπερήφανον, φιλελεύθερον,δικαιούμενον νὰ εὐδαιμονῇ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, μέχρις οὗ τῇ ἀρωγῇ τοῦ Ὑψίστου ἡ φορὰ τῶν περιστάσεων ἐπιτρέψῃ τὴν πραγματοποίησιν τῆς Ἑνώσεως.

»Εἰς τὰς μελιρρύτους ταύτας τοῦ κυρίου Γλάδστωνος ὑποσχέσεις ἡμεῖς ἀντετάξαμεν τὴν πεποίθησιν,ὅτι πᾶν μέτρον πρὸς θεραπείαν τῶν δεινῶν τοῦ Ἰονίου λαοῦ ἦτο μάταιον, ὅτι οἱ λόγοι, οἵτινες πρὸ πεντηκονταετίας ἴσχυσαν ὅπως τεθῶσιν ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν Προστασίαν αἱ Ἑπτὰ νῆσοι, ἐξέλιπον πρὸ πολλοῦ καὶ ὅτι μόνη ἐπιθυμία, μόνον φάρμακον κατὰ τῶν πολυχρονίων παθημάτων μας ἐθεωρούσαμεν τὴν Ἕνωσιν.

»Ὁ Κύριος Γλάδστων συνεζήτησε μεθ' ἡμῶν μετὰ πολλῆς πραότητος τὴν ἰδέαν τῆς Ἑνώσεως καὶ δὲν ἐφοβήθη νὰ εἴπῃ ὅτι κανεὶς τίμιος Ἄγγλος δὲν ἠδύνατο νὰ κατηγορήσῃ ἡμᾶς οὕτω πως σκεπτομένους, ἀλλ' ὅτι εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ καιροὶ δὲν ἐπέτρεπον εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἀνάσσης νὰ συγκατατεθῇ εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Ἑπτανήσου ὄχι μόνον διότι δὲν ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι αἱ κατ' αὐτῆς τοξευθεῖσαι κατηγορίαι ἦσαν ἀληθεῖς, ἀλλὰ διότι μία τοιαύτη ἀπόφασις κατ'ἀνάγκην θὰ μετέβαλλεν ἐκ βάθρων τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀγγλίας ἐν τῷ ἀνατολικῷ ζητήματι, διότι θὰ τὴν ἐβίαζε νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν δεδουλωμένων Ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπερ κατὰ τὸν Κύριον Γλάδστωνα ἦτο ἀπαράδεκτον, ἀδύνατον.

»Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Λευκάδος ἐπολέμησαν τὰς σκέψεις ταύτας τοῦ ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου καὶ ἔθεσαν τέρμα εἰς τὴν συζή-

Digitized by Google

τησιν, ὅτι ἄλλην ἐντολὴν δὲν εἶχον παρὰ τοῦ λαοῦ εἰμὴ νὰ περιορισθῶσιν ἀποκλειστικῶς προτείνοντες τὴν Ἕνωσιν ὡς μόνην θεραπείαν τῶν δεινῶν τῆς Ἑπτανήσου.

» Ὁ Κύριος Γλάδστων μᾶς παρεκάλεσε τότε νὰ διατυπώσωμεν ἐν ἰδιαιτέρῳ ἐγγράφῳ τὰς ἡμετέρας πεποιθήσεις καὶ μᾶς ἀπεχαιρέτισε περίλυπος. Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐνεχειρίσαμεν αὐτῷ τὸ ἔγγραφον ».

Ὁ Γλάδστων, ἀφοῦ περιῆλθε τὰς Ἰονίους νήσους, ἐπανῆλθεν εἰς Κέρκυραν, ἐκεῖ δὲ περιβληθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀνάσσης διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Λόρδου Ἁρμοστοῦ, ὅπως ἔλθῃ ἐν τῇ ἐπισήμῳ ταύτῃ ἰδιότητι εἰς συνάφειαν μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ἰονίων νήσων, συνεκάλεσε τῇ 13/25 Ἰανουαρίου 1859 εἰς ἔκτακτον Σύνοδον τὴν ἑνδεκάτην Βουλὴν καὶ ἀπηύθυνεν αὐτῇ τὸ ἑπόμενον διάγγελμα, ἐν ᾧ ὅ τε σκοπὸς τῆς συγκλήσεως τῆς Βουλῆς καὶ ὁ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ἐδηλοῦντο.

Ἐκλαμπρότατε Πρόεδρε,

Εὐγενέστατοι Κύριοι,

« Ἐπειδὴ ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης ἡ Προστάτις Ἄνασσα ἐσχάτως ἐνόμισε πρέπον νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὰς Ἰονίους νήσους Ἁρμοστὴν ἵνα ἐξετάσῃ τὸ διοικητικὸν καὶ πολιτικὸν αὐτῶν σύστημα, εὐηρεστήθη νὰ ἀπονείμῃ εἰς ἐμὲ τὰς διαταγὰς Αὐτῆς, ἵνα ἀναλάβω τὸ ὑπούργημα τοῦτο καὶ ἐκθέσω ἐνώπιον τῆς Α. Μ. τὰ ἐξαγόμενα. Ἐθεώρησα ἐμὸν καθῆκον εὐσεβάστως νὰ ὑποβάλω εἰς τὴν Αὐτῆς Μεγαλειότητα συστάσεις περὶ τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ὁποίου ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης ἐνεπιστεύθη εἰς ἐμὲ τὴν ἐξέτασιν.

» Ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης ἀπεφάσισεν, ὅτι ἡ ἄνευ ἀναβολῆς μεταρρύθμισις τοῦ Ἰονίου Συντάγματος ἤθελε κάλλιον καταστήσει ἀποτελεσματικὴν τὴν εὐνοϊκὴν αὐτῆς προαίρεσιν καὶ ἐπιφέρει τὴν εὐημερίαν τοῦ Ἰονίου λαοῦ. Διότι τὰ ἀρχαιότερα καὶ τὰ νεώτερα στοιχεῖα τοῦ συντάγματος τούτου, εἰς διάφορα συ-

Digitized by Google

στήματα ἀνήκοντα καὶ μὴ παρέχοντα διατάξεις δυναμένας νὰ συναρμολογήσωσιν αὐτὰ πρὸς ἄλληλα, εὑρίσκονται μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς σύγκρουσιν μεταξύ των, ὥστε αἱ ὑπάρχουσαι ἐγγυήσεις, εἴτε ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ ἀφ' ἑνὸς εἴτε ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς ἐπιρροῆς καὶ τῆς δραστηρίου ἐνεργείας τῆς Ἰονίου Κυβερνήσεως ἀφ' ἑτέρου, ἐπιδέχονται βελτιώσεις.

»Ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης ἐνόμισε πρέπον νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς ἐμὲ τὰς ἐξουσίας καὶ τὸ ὑπούργημα τοῦ Λόρδου Μεγάλου Ἁρμοστοῦ τῶν Ἰονίων Νήσων διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην.

»Δι' ἀντικείμενον τοσοῦτον ἐμβριθές, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως τοσοῦτον κατεπεῖγον ἡ Βουλὴ προσεκλήθη νὰ συνέλθῃ πρὸ τῆς συνήθους ἐποχῆς ἐν ἐκτάκτῳ Συνόδῳ.

»Καθ' ἣν στιγμὴν δὲ συνέρχεται, σπεύδω νὰ πληροφορήσω τὴν Βουλήν, ὅτι διανοοῦμαι, ὅσῳ τάχιον ἤθελεν εὑρεθῇ πρέπον, νὰ ἐκθέσω πρὸς αὐτὴν δι' ἐπίτηδες λόγου τὰ κυριώτερα ἀντικείμενα, ἅτινα ἐφάνησαν τῇ Αὐτῇ Μεγαλειότητι ἀπαιτοῦντα σκέψιν ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐπαυξηθῶσι τὰ εὐεργετήματα καλῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰς νήσους ταύτας».

Ἀλλ' εἶχε μόλις συμπληρωθῇ ὁ καταρτισμὸς τοῦ σώματος κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς ἑπομένης ἡμέρας τῆς 14/26 Ἰανουαρίου, ὅτε ὁ βουλευτὴς Κερκύρας Δάνδολος ὑπέβαλεν ἄνευ προσυνεννοήσεως μετὰ τῶν λοιπῶν βουλευτῶν πρότασιν περὶ ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ περὶ συντάξεως ἀναφορᾶς πρὸς τὴν Βασίλισσαν, ὅπως δι' αὐτῆς προσκληθῶσι καὶ αἱ ἄλλαι Δυνάμεις νὰ συναινέσωσιν εἰς τὴν ἕνωσιν. Ἀμέσως ὅμως ὁ Λομβάρδος ὑπέβαλεν ἑτέραν πρότασιν ἀναφερομένην ἁπλῶς εἰς τὰς προηγουμένας περὶ ἑνώσεως ἀποφάσεις τῆς Θ΄ Βουλῆς καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς Βουλῆς ἐν τῇ Α΄ αὐτῆς συνόδῳ καὶ δι' ἧς ἐπροτείνετο ἡ Βουλὴ νὰ ἀποφασίσῃ «ἵνα ἑνδεκαμελὴς Ἐπιτροπὴ ἐκλεχθῇ ὅπως καθυποβάλῃ τῇ Βουλῇ τὸ κατάλληλον σχέδιον πρὸς πραγματοποίησιν τῆς πανταχόθεν ἤδη ἐκφρασθείσης καὶ ἐπιση-

μοποιηθείσης θελήσεως τοῦ λαοῦ τούτου ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως». Μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῶν προτάσεων ἡ συνεδρίασις ἐλύθη. Τὴν δ' ἐπαύριον ζωηροτάτη ἠγέρθη συζήτησις προκληθεῖσα ὑπὸ τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, ἀρχηγοῦντος τοῦ Λομβάρδου, ὅστις βαρέως ἔφερε τὴν ληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Δανδόλου πρωτοβουλίαν. Εὐτυχῶς ὑπερίσχυσε τὸ αἴσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς συνεδριάσεως πάντες ὁμοθύμως ἐψήφισαν τὴν ὑπὸ τοῦ Βουλευτοῦ Λευκάδος Ἰωάννου Μαρίνου διατυπωθεῖσαν πρότασιν, ἀποτελοῦσαν οἱονεὶ συγχώνευσιν τῶν ἑτέρων δύο. «Ἡ Βουλὴ τῆς Ἑπτανήσου διακηρύττει, ὅτι ἡ μόνη καὶ ὁμόθυμος θέλησις τοῦ Ἰονίου λαοῦ ὑπῆρξε καὶ εἶνε ἡ Ἕνωσις ἁπάσης τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἑνδεκαμελὴς Ἐπιτροπὴ ἐκλεχθήσεται ὅπως ὑποβάλῃ τῇ Βουλῇ γνωμοδότησιν περὶ τῶν περαιτέρω μέτρων τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Βουλῆς γενομένην περὶ Ἑνώσεως Διακήρυξιν».

Τὴν πρότασιν ταύτην, ἀφοῦ ἐν θρησκευτικῇ σιγῇ ἤκουσεν ἡ Βουλή, ἐπεψήφισεν ὁμοθύμως ζητωκραυγάζουσα ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως. Μεθ' ὃ ἐξελέγη ἡ ἐπιτροπή, ἐν ᾗ καὶ ὁ Βαλαωρίτης.

Τὴν ἑπομένην ἡμέραν νέα ἠγέρθη συζήτησις ἐπ' ἀφορμῇ διαγγέλματος τοῦ Ἁρμοστοῦ ὑπομνήσαντος πρὸς τὴν Βουλήν, ὅτι μόνον δι' ἀναφορᾶς ἠδύνατο νομίμως νὰ ἐκφράσῃ εὐχὴν πρὸς τὴν Ἄνασσαν, ἡ δὲ ἐπὶ τούτου συζήτησις παρείλκετο προκαλοῦσα συγκρούσεις καὶ προτάσεις περὶ ἀποφάσεων ἀσκόπων, ὅτε ἐγερθεὶς ὁ Βαλαωρίτης ἔθηκε τέρμα εἰς αὐτήν.

«Μέχρι τοῦδε ἐταλαντευόμην, εἶπεν, ἐὰν ἔπρεπε νὰ λάβω τὸν λόγον, ἀλλὰ βλέπων νὰ παρεμβάλλωνται προσκόμματα εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν μας, ὀφείλω νὰ ἐκφράσω μετὰ λύπης τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐλησμονήσαμεν, ὅτι ἐξελέχθη ἐπιτροπὴ ἵνα ἐπιληφθῇ τῶν μέσων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, ὡς ἐλησμονήσαμεν, ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη καταναλίσκει ἀδίκως τὸν καιρόν, ἑδρεύουσα ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ καὶ λαμβάνουσα μέρος εἰς ἀνωφελεῖς συζητήσεις, ἐνῷ ἡ Ἑπτάνησος προσμένει ἀνυπομόνως νὰ μάθῃ τί

Digitized by Google

τὸ πρακτέον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ. 'Αφοῦ μετὰ τοσαύτας καὶ τηλικαύτας βασάνους πρώτην φορὰν ἡ μεγάλη αὕτη ἰδέα εἰσέρχεται ἐνταῦθα νικηφόρος καὶ περιβεβλημένη πᾶσαν τὴν πρωτότυπον αὐτῆς καλλονήν· ἀφοῦ σήμερον αἰτεῖ τὴν ἐπισημοποίησίν της, εἶναι μὲν ἄσκοπον, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνον νὰ ἐξακολουθῶμεν συζητήσεις ἐπὶ διαγγελμάτων καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῶν. Διὰ τοῦτο προτείνω, ὥστε ἡ Βουλὴ νὰ μὴ προβῇ εἰς ψῆφον ἐπὶ τῆς προτάσεως τοῦ κ. Παδοβᾶ, ἀλλὰ νὰ διαλυθῇ ἡ συνεδρίασις καὶ νὰ προβῇ ἀμέσως ἡ ἐπιτροπὴ εἰς τὰς ἐργασίας της». Χειροκροτήσεις ἐκ τοῦ ἀκροατηρίου καὶ τῆς Βουλῆς ὑπεδέχθησαν τὴν πρότασιν τοῦ Βαλαωρίτου, ἡ δὲ συνεδρίασις διελύθη.

'Αλλ' ὅ,τι δὲν λέγουσι τὰ πρακτικὰ συμπληροῖ ἐπιστολὴ τοῦ Βαλαωρίτου, ἣν ἐν μέσαις νύκταις ἐντὸς τῆς Βουλῆς ἔγραψε πρὸς τὴν σύζυγόν του.

« Γλυκυτάτη μου 'Ελοϊσία, τὴν ἐπιστολὴν ταύτην σοὶ γράφω ἐν μέσῳ τῆς θυέλλης τῶν ἰδεῶν τῶν περὶ ἐμὲ μαινομένων ἐν ταῖς κρισίμοις στιγμαῖς, ἐν αἷς εὑρισκόμεθα. 'Αρκεῖ νὰ σοὶ εἴπω ὅτι τὴν στιγμὴν ταύτην (μίαν μετὰ τὸ μεσονύκτιον) εὑρίσκομαι ἐν τῇ Βουλῇ ἐν διαρκεῖ συνεδριάσει διὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀναφορᾶς, ἥτις θὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν Ἄνασσαν, ὅπως τῇ παρεμβάσει αὐτῆς αἱ Δυνάμεις ἀποφανθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ἡμῶν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Διὰ τοῦτο ὁ χάρτης ἐφ' οὗ σοὶ γράφω εἶναι ἐκ τοῦ συνήθως χρησιμοποιουμένου ὑπὸ τῶν ὑπαλλήλων τῆς Βουλῆς. Χθὲς ἡ Βουλὴ ὑπερπλήρης ἀκροατῶν ὑπεδέχθη διὰ φρενιτιωδῶν ζητωκραυγῶν τὴν περὶ τῆς Ἑνώσεως δήλωσιν τῆς Βουλῆς. Οὐδεμία ἀγόρευσις ἐπηκολούθησε τὴν δήλωσιν ταύτην, διότι ἠθελήσαμεν νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ἡ ἐθνικὴ ἰδέα δὲν εἶχεν ἀνάγκην οὐδεμίαν ὑποστηρίξεως. Ἠσθανόμην ἀκράτητον πόθον νὰ ξεθυμάνω, ἀλλ' ἔκλινα καὶ ἐγὼ τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοῦ ληφθέντος μέτρου καὶ δὲν μετανοῶ. 'Αμέσως ἐξελέγη ἐπιτροπὴ ἑνδεκαμελὴς ὅπως ἀσχοληθῇ εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ἀναφορᾶς, ἥτις θὰ ὑπεβάλλετο εἰς τὰς Δυνάμεις. Ἐκ τῶν βουλευτῶν Λευκάδος

Digitized by Google

ἐξελέγημεν ἐγὼ καὶ ὁ Μαρῖνος καὶ ἐλπίζω ὅτι, ὅταν ἀναγνώσῃς τὸ ἔγγραφον, θὰ εὕρῃς σπινθῆρά τινα ὅλως ἐμὸν ἐν αὐτῷ.

»Σήμερον εἴχομεν ἐπίσημον ὑποδοχὴν εἰς τὸ ἀνάκτορον καὶ μετὰ τὴν ὑποδοχὴν ἔκτακτον συνεδρίασιν, ἐν ᾗ ὑπεβλήθη διάγγελμα τοῦ Λόρδου. Ἐν αὐτῷ οὗτος μᾶς ὑπομιμνήσκει νὰ μὴ ὑπερβῶμεν τὰ συνταγματικὰ ὅρια.

»Ἀρξαμένης τῆς συζητήσεως, οἱ ἄκροι ῥιζοσπάσται ἤρχισαν τοὺς συνήθεις φιλιππικούς, ἀλλ' ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν ἐκ τῶν ἀσκόπων συζητήσεων ἔλαβον τὸν λόγον καὶ ἐζήτησα ἐπιμόνως παρὰ τοῦ προέδρου νὰ διαλυθῇ ἡ συνεδρίασις, ὅπως ἡ ἐπιτροπὴ δυνηθῇ νὰ ἐργασθῇ εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ἀναφορᾶς. Τὸ κοινόν, ὅπερ ἐπλήρου τὴν Βουλήν, ἐπεδοκίμασε διὰ φρενιτιωδῶν ζητωκραυγῶν τοὺς λόγους μου καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις. Ἀπὸ τῆς ἑβδόμης εὑρισκόμεθα ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἴσως θὰ διανυκτερεύσωμεν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι αὔριον νὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν Βουλὴν τὸ κείμενον τῆς ἀναφορᾶς. Ἀπὸ χθὲς τὸ ἑσπέρας ἡ πόλις ἐφωταγωγήθη. Πανταχοῦ ἐπιγραφαί. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξερχώμεθα ἐκ τῆς οἰκίας χωρὶς ὁ λαὸς νὰ παρακολουθῇ φωνάζων ζήτω.

»Χθὲς τὴν ἑσπέραν, ἐνῷ κατάκοπος ἡτοιμαζόμην νὰ κατακλιθῶ, εἰσέβαλεν εἰς τὸν οἶκον πλῆθος λαοῦ, ἐπιθυμοῦντος νὰ μὲ ἴδῃ καὶ νὰ μὲ εὐχαριστήσῃ. Εὐτυχῶς τὰς ἡμέρας ταύτας εἶμαι καλὰ καὶ δύναμαι νὰ ἀντέχω εἰς τοιούτους κόπους. Ὁ πυρετὸς δὲν ἐνεφανίσθη πλέον καὶ σοὶ ὁρκίζομαι, ὅτι δὲν θὰ ἐμφανισθῇ· ἅμα τῇ ἀφίξει μου ὁ Gladstone μὲ προσεκάλεσεν εἰς γεῦμα, ἀλλ' ἀπεποιήθην προφασιζόμενος τὴν ὑγείαν μου» (*).

Πράγματι τὴν ἑπομένην ἡμέραν 17/29 Ἰανουαρίου συνῆλθεν εἰς συνεδρίασιν ἡ Βουλὴ καὶ ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐπιτροπῆς Παδοβᾶς ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσῃ τὰς σκέψεις, αἵτινες καθωδήγησαν τὴν ἐπιτροπὴν ἐν τῇ συντάξει τῆς ἀναφορᾶς, ἀλλ' ὁ Λομβάρδος ἀντετάχθη κατὰ τῆς ἀναγνώσεως αὐτῆς καὶ ἐζήτησεν ἀναβολήν. Ὁ

(*) Ἐπιστολὴ 28ης Ἰανουαρίου 1859, μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ.

Digitized by Google

Βαλαωρίτης ὅμως ἐπιμόνως ἐπολέμησε τὴν ἀναβολὴν καὶ κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀναφορᾶς, ἧς τὸ κείμενον εἶχεν ὡς ἑξῆς·

Μεγαλειοτάτη!

«Ὁ Ἑπτανήσιος λαὸς ἀείποτε διατηρήσας ἀκμαίαν τὴν ἰδέαν τῆς ἐθνικότητός του καὶ ἐπιποθῶν τὴν μετὰ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἕνωσιν αὐτοῦ, προσέρχεται μετὰ σεβασμοῦ εἰς τὸν κραταιότατον Ὑμῶν Θρόνον, ἵνα ἐπὶ τῶν βαθμίδων αὐτοῦ καταθέσῃ τοῦ διαπύρου τούτου αἰσθήματος τὴν ἐπίσημον δήλωσιν.

»Ἐν μέσῳ τῶν παθημάτων, ἃ κατέθλιψαν τὴν Ἑλληνικὴν φυλήν, ὁ Ἰόνιος λαὸς καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ διέσωσε καὶ τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ διετήρησεν.

»Ἡ κατὰ τὴν 5ην Νοεμβρίου 1815 ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ἰονίου λαοῦ ἐν Παρισίοις συνομολογηθεῖσα συνθήκη, δι' ἧς οὗτος ἐτέθη ὑπὸ τὴν Βρεττανικὴν Προστασίαν, δὲν ἀπέβλεπεν ἢ πρὸς συντήρησιν μικρᾶς πολιτείας, ἥτις καὶ ἀναγνωρίζεται καὶ κηρύττεται ἐν τῇ Συνθήκῃ ταύτῃ, ἓν μόνον ἐλεύθερον καὶ ἀνεξάρτητον κράτος.

»Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τείνουσι τὰ εἰς τὴν Προστάτιδα Δύναμιν ἀνατεθέντα διὰ τῆς Συνθήκης καθήκοντα καὶ αἱ ἐξ Αὐτῆς προκύπτουσαι μεταξὺ τῆς Μεγάλης Βρεττανίας καὶ τοῦ προστατευομένου λαοῦ πολιτικαὶ σχέσεις. Ἀλλὰ μετὰ τὴν καθίδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἐκλειπούσης τῆς ἀφορμῆς ἥτις ὑπηγόρευσε τὰς σχέσεις ταύτας, αὐθόρμητος ἐγεννήθη ἡ διακαὴς ἐπιθυμία τῶν Ἑπτανησίων, ὅπως πολιτικῶς ἑνωθῶσι μετὰ τῆς ἐλευθερωθείσης μερίδος τοῦ Ἔθνους, μεθ' οὗ ἀδιαρρήκτως συνδέονται ἕνεκεν τῆς καταγωγῆς, τοῦ θρησκεύματος, τῆς γλώσσης, τῶν ἀναμνήσεων καὶ τῶν ἐν τῷ ἱερῷ ἀγῶνι παντοίων θυσιῶν.

»Ἀπόρροια τοῦ ἀκαθέκτου τούτου αἰσθήματος ὑπῆρξαν αἱ παρεμποδισθεῖσαι ἐκδηλώσεις κατὰ τὴν Θ' Ἰόνιον Βουλὴν καὶ

Digitized by Google

ἡ ὁμόφωνος βούλησις ἡ ὑπὸ τῆς ΙΑ´ ἐκφρασθεῖσα κατὰ τὴν 20ην Ἰουνίου 1857. Αὐτοῦ δὲ τούτου τοῦ διακαοῦς αἰσθήματος καὶ τῆς βουλήσεως ἁπαξάπαντος τοῦ Ἰονίου λαοῦ ἐπισήμους ἀποδείξεις ἔλαβε καὶ ὁ Ἐξοχώτατος ἔκτακτος Ἁρμοστής, ὃν ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ηὐδόκησεν ἵνα ἀποστείλῃ εἰς Ἑπτάνησον.

»Ἐκ τοιούτων λόγων ὁρμώμενοι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἰονίου λαοῦ ἐν τῇ βουλευτικῇ συνεδριάσει τῆς 15/27 Ἰανουαρίου 1859, διεκήρυξαν ὁμοφώνως, ὅτι « ἡ μόνη καὶ ὁμόθυμος θέλησις τοῦ Ἰονίου λαοῦ ὑπῆρξε καὶ εἶναι ἡ ἕνωσις ἁπάσης τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ».

»Ὑποβάλλουσα ἡ Ἰόνιος Βουλὴ τὰς παραστάσεις ταύτας, ἱκετεύει τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, ὅπως εὐδοκήσῃ ἵνα διακοινώσῃ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς Εὐρώπης Μεγάλας Δυνάμεις τὴν Διακήρυξιν ταύτην καὶ μετ᾽ αὐτῶν συμπράξῃ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἱεροῦ καὶ δικαίου πόθου τῶν Ἰονίων.

»Οἱ Ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἰονίου λαοῦ εὐελπίζονται ὅτι ἡ θεία χάρις, ἥτις ἐνώπλισεν ἄλλοτε ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τὴν Βρεττανικὴν δεξιάν, ἐμπνεύσει καὶ πάλιν τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, ἵνα τῇ Κραταιᾷ Αὐτῆς ἀρωγῇ τύχῃ ὁ λαὸς οὗτος τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως καὶ δεσμοὶ πηγάζοντες ἐκ βαθυτάτης εὐγνωμοσύνης καὶ ἀμετατρέπτου συμπαθείας συζεύξωσι τὰς καρδίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους μετὰ τοῦ θρόνου τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος».

Ὁ Λομβάρδος καὶ ἡ ἄκρα ἀριστερά, ὧν τὰ ἐν τῇ ἐπιτροπῇ μέλη εἶχον διαφωνήσῃ, χωρὶς ὅμως νὰ ἀντιπροτείνωσιν ἕτερον σχέδιον, καὶ πάλιν ἐζήτησαν ἐπιμόνως τὴν ἀναβολήν, ἣν ἐπὶ τέλους ἐπεψήφισεν ἡ Βουλή, κηρυχθεῖσα ὅμως σὺν ἅμα ἐν διαρκεῖ συνεδριάσει καὶ διακόψασα μόνον τὴν συνεδρίασιν διὰ τὴν 10ην π.μ. ὥραν τῆς ἑπομένης ἡμέρας.

Κατὰ τὴν ὁρισθεῖσαν ὥραν, συνελθούσης τῆς Βουλῆς, ὁ Βερίκιος ὑπέβαλε νέον σχέδιον ἀναφορᾶς, ἀποτελοῦν ἁπλῆν παρά-

Digitized by Google

φρασιν τοῦ σχεδίου τῆς Ἐπιτροπῆς, στερούμενον ὅμως τῆς γλαφυρότητος, τῆς λεπτότητος καὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ σχεδίου τῆς Ἐπιτροπῆς, ὅπερ εἶχε γράψῃ ὁ κάλαμος τοῦ Βαλαωρίτου. Ἀλλ' ἡ Βουλὴ μετὰ μακρὰν καὶ πεισματώδη συζήτησιν, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, ἥτις ἀκατανόητον ἀποβαίνει τῷ ἀμερολήπτως κρίνοντι τί ἐπεζήτει καὶ ἐκ τίνος λόγου καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν ἐδείκνυε τοιαύτην ἀδικαιολόγητον δυσπιστίαν καὶ ἐπιμονήν, ἐπεψήφισεν ὡς εἶχε τὸ σχέδιον τῆς ἐπιτροπῆς διὰ ψήφων 31 κατὰ 6.

Ἀναγνώσωμεν νῦν τὰς ἐκ τῆς ἀξιομνημονεύτου ἐκείνης συνεδριάσεως τῆς Ἰονίου Βουλῆς ἐντυπώσεις τοῦ ποιητοῦ· «Σήμερον, γράφει πρὸς τὴν σύζυγον, θὰ ἔλαβες ἤδη τὴν ἐπιστολήν, ἣν σοὶ ἔγραψα τὴν νύκτα τῆς Παρασκευῆς, ὅπως σοὶ ἀνακοινώσω τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης γενόμενα. Τὴν νύκτα ἐκείνην καὶ ἂν ζήσω χίλια ἔτη οὐδέποτε θὰ λησμονήσω. Ἕνδεκα ἦσαν τὰ μέλη τῆς ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐκλεχθείσης ἐπιτροπῆς, ὅπως συντάξῃ τὴν ἀναφοράν, ἐν ᾗ διὰ τῆς Ἀνάσσης πρόκειται νὰ ἀπευθυνθῶμεν εἰς τὰς Δυνάμεις, ἵνα ζητήσωμεν τὴν πραγματοποίησιν τῆς Ἐθνικῆς ἑνότητος· ἀλλὰ τὸ ἔργον ἀνετέθη εἰς τὸν Παδοβᾶν, Μαρῖνον καὶ ἐμέ, ὅταν δὲ τὸ ἀναγνώσῃς, θὰ ἐννοήσῃς τίς τὸ συνέταξεν. Ἐπὶ πολλὰς ὥρας δὲν ἐσήκωσα τὴν κεφαλὴν ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ἔγγραφον. Ἠσθανόμην, ὅτι ἑκάστη λέξις θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀνυπολογίστους συνεπείας, ὡς εἶχον τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ἔγγραφον, οὐχὶ ἐκ τῶν ἀμέσων ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὸν μέλλοντα προορισμόν του ἔπρεπε νὰ γραφῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀνθρωπίνως τέλειον. Τὴν ἑπομένην ἡμέραν τὸ παρουσίασα εἰς τὴν Βουλήν. Ἀπίστευτον! Οὐδεὶς εὑρέθη, παρ' ὅλας τὰς ἐχθρικὰς διαθέσεις, ὅστις νὰ ἐπικρίνῃ τὸ ἔγγραφον τοῦτο. Ἡ ἄκρα ἀριστερὰ βλέπουσα τὴν ἧτταν αὐτῆς, ἤρχισε νὰ ἀντιδρᾷ καὶ μεταξὺ αὐτῆς καὶ ἐμοῦ ἤρξατο ἀγών, ἐνῷ ὁ Θεὸς ηὐδόκησε νὰ μοὶ δώσῃ πλήρη τὴν νίκην, βλέπων ἐν τῇ καρδίᾳ μου τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν ἀληθῆ ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν

Digitized by Google

ἰδέαν, ὑπὲρ ἧς ἐμαχόμην. Δύο μέλη τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, ἐν οἷς ὁ εἰλικρινέστερος πάντων Παχώμης, ἀπεσπάσθησαν αὐτῆς, καὶ τὸ ἔγγραφον ἐψηφίσθη χωρὶς νὰ μεταβληθῇ οὐδὲ μία συλλαβὴ ἐν μέσῳ φρενιτιωδῶν ζητωκραυγῶν. Ἐξελθόντα ἐκ τοῦ Βουλευτηρίου μετὰ τοῦ Μαρίνου μὲ ὑπεδέχθη ἄπειρον πλῆθος λαοῦ, μὲ ἀνήρπασεν ἐπὶ τῶν ὤμων του, καὶ οὕτω μὲ περιήγαγε καθ' ὅλην τὴν πόλιν πρὸς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης καὶ σεβασμοῦ. Κεκμηκὼς ἐκ τοῦ κόπου καὶ τῆς συγκινήσεως, μετὰ πολλῆς δυσκολίας κατώρθωσα νὰ εἰσέλθω ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ Μαρίνου, ὅθεν εὐχαριστήσας τὸν λαὸν μόλις μετὰ δύο ὥρας ἠδυνήθην νὰ ἐξέλθω καὶ νὰ ἐπανέλθω οἴκαδε.

»Ἐλοϊσία μου, τὰ δάκρυα μοὶ βρέχουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐνῷ σοὶ γράφω ταῦτα. Ὁ θρίαμβός μου ἦτο ἀτελής, ἀφοῦ δὲν ἦσο καὶ σὺ πλησίον μου. Ἐὰν ἐπέπρωτο σήμερον νὰ ἀποθάνω, θὰ κατηρχόμην εὐχαριστημένος, ὑπερευχαριστημένος εἰς τὸν τάφον, πεπεισμένος, ὅτι ἐξεπλήρωσα τὸ καθῆκόν μου ὡς πολίτης καὶ ὡς Ἕλλην. Τὴν πολιτικὴν διαθήκην, δυνάμει τῆς ὁποίας ἐξασφαλίζεται εἰς τὰ τέκνα μου ἡ ἐθνικότης των, ἐγὼ τὴν συνέταξα, ἐγὼ τὴν ἔγραψα, ὁ πατὴρ των, ὁ Ἀριστοτέλης σου! Ἡ Βουλὴ διέταξε δοξολογίας καθ' ὅλην τὴν νῆσον καὶ αὔριον ἐν τῇ Μητροπόλει ὁ ἀρχιεπίσκοπος θὰ πανηγυρίσῃ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τὴν ἀπίστευτον ταύτην νίκην τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ πόλις εἶνε ἔξαλλος ἐκ χαρᾶς.

»Ὁ Γλάδστων, ὅστις δὲν ἀνέμενε νὰ ἀναγνώσῃ ἔγγραφον τόσον καλῶς καὶ σοβαρῶς συντεταγμένον, μαθὼν ὅτι ἐγὼ τὸ συνέταξα μοὶ διεμήνυσε διὰ τοῦ Βραΐλα τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐκτιμήσεώς του».

Ἐν γένει ὁ Γλάδστων, λησμονῶν τὸν ἀγωνιστὴν τῆς ἑνώσεως καὶ θερμῶς συμπαθῶν καὶ ἐκτιμῶν τὸν ποιητήν, διὰ παντὸς τρόπου προσεπάθησε νὰ προσελκύσῃ τὸν Βαλαωρίτην καὶ νὰ τῷ ἐπιδείξῃ τὴν συμπάθειάν του. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἀναγινώσκομεν,

Digitized by Google

ὅτι καὶ πάλιν προσεκάλεσε τὸν ποιητὴν εἰς γεῦμα, ὅπερ καὶ πάλιν οὗτος ἠρνήθη.

Ὡραῖαι ἡμέραι καὶ διὰ τὸν ποιητὴν καὶ διὰ τὸν ἑλληνισμόν, οὗτινος ὁ ἀγὼν τῶν Ἰονίων κατεδείκνυεν ὅλην τὴν δύναμιν καὶ ζωτικότητα. Καὶ δὲν δύναταί τις ἢ νὰ θαυμάσῃ τὴν προφητικὴν πεποίθησιν, μεθ' ἧς ὁμιλεῖ ὁ Βαλαωρίτης περὶ τῆς ἑνώσεως, ἐν ᾗ ἀκριβῶς στιγμῇ πᾶσα περὶ αὐτῆς ἐλπὶς ἐφαίνετο καταπνιγομένη. Βεβαίως ὁ κατόπιν ἐπίμονος καὶ ἀπελπιστικὸς ὅσον καὶ ἐπιδέξιος ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ἀγὼν τῶν Ἑπτανησίων, ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐπελθοῦσα μεταπολίτευσις καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Γεωργίου ὡς Βασιλέως, ἐπήνεγκον ἀναγκαίως καὶ μοιραίως τὴν ποθουμένην λύσιν, ἀλλ' ἡ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως γενομένη ἐκδήλωσις ὑπὸ τῆς ἐκτάκτου συνόδου τῆς ΙΑ' Ἰονίου Βουλῆς ὑπῆρξεν ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος, ἐφ' οὗ ἅπαξ θεμελιωθὲν τὸ ἐθνικὸν οἰκοδόμημα ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἀποπερατωθῇ αἰσίως. Ἡ θέλησις τῶν Ἰονίων, περιβληθεῖσα τὸν θώρακα τῆς νομιμότητος, ἵστατο πλέον ἄτρωτος καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους καὶ ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης, ἡ δὲ νίκη τάχιον ἢ βράδιον δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ ἐπιστέψῃ τὸν ἀγῶνα.

Ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ἀπήντησεν, ὡς γνωστόν, ἀρνητικῶς εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν Ἑπτανησίων, ὁ δὲ Γλάδστων αὐτοπροσώπως ἐλθὼν εἰς τὴν Βουλὴν διὰ μακρῶν ὡμίλησε καὶ ἐπρότεινε μεταρρυθμίσεις, αἵτινες ἐπὶ τὸ φιλελευθερώτερον τροποποιοῦσαι τὸ πολίτευμα θὰ ἐξησφάλιζον σύναμα, κατὰ τὴν γνώμην του, τὴν εὐημεμερίαν τῶν ἑπτὰ νήσων.

Ἡ ἐπὶ τῶν προταθεισῶν μεταρρυθμίσεων συζήτησις ἐπησχόλησε τὰς συνεδριάσεις τῆς Ἰονίου Βουλῆς ἀπὸ τῆς 26ης Ἰανουαρίου μέχρι 26ης Φεβρουαρίου 1859, ἀπερρίφθησαν δὲ αὗται, τῆς Βουλῆς μετὰ μακρὰς καὶ πείσμονας συζητήσεις ἀποδεχθείσης τὸ σχέδιον ἀπαντήσεως, τὸ ὑπὸ τῶν Λευκαδίων βουλευτῶν προταθέν, ἐν ᾧ κυρίως ὑποδηλοῦται, ὅτι τὸ προέχον καὶ απομένον ἐκκρεμὲς ἐθνικὸν ζήτημα καθιστᾷ περιττὴν τὴν τῶν καθέκαστα τῶν προτεινομένων μεταρρυθμίσεων συζήτησιν. Καθ' ὅλας δὲ τὰς

Digitized by Google

συζητήσεις ταύτας ὁ Βαλαωρίτης ἀγωνίζεται ἐν τοῖς πρώτοις, παλαίων ἐναντίον τῆς δεξιᾶς καὶ ἐναντίον τῆς ἀριστερᾶς, ὅπως φθάσῃ ἡ Βουλὴ εἰς συμπέρασμα, ἡ δὲ ὡραία ἀγόρευσίς του ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 3/15 Φεβρουαρίου 1859 ἀποτελεῖ τὴν ἐνθερμοτέραν καὶ πιστοτέραν διατύπωσιν τῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, αἵτινες κατεῖχον τὴν σχεδὸν ὁλοψηφίαν τῆς Βουλῆς ἐκείνης· «Πῶς δυνάμεθα, ἀνεφώνει ὁ Βαλαωρίτης καταστρέφων τὸν λόγον, νὰ διαπορθμεύσωμεν ἀκινδύνως τὴν θάλασσαν, ἥτις διαχωρίζει τὸ ἐθνικὸν ζήτημα ἀπὸ παντὸς ἄλλου κατωτέρας φύσεως; Ἀσχολούμενοι ἐπὶ μεταρρυθμίσεις δυνάμεθα ἰδίαις χερσὶ νὰ μὴ μολύνωμεν τὴν παρθενικὴν ἀγνότητα τῆς μεγάλης ἰδέας, ἢ πῶς δυνάμεθα διὰ τῶν αὐτῶν χειλέων, δι' ὧν ὑψώσαμεν τὴν φωνὴν ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως, νὰ προφέρωμεν λόγους ἐπὶ συνταγματικῶν θεσμῶν;

»Τὸ μέγα, τὸ δεινόν, τὸ δυσχερὲς ἔργον ἐτελέσθη, Κύριοι! Δόξα τῷ Παντοδυνάμῳ Θεῷ ἐτελέσθη! Ἡ πολιτικὴ ὁμολογία τῆς Ἑπτανήσου ἐγράφη — ἡ διαθήκη, δι' ἧς ἡμεῖς ἢ τὰ τέκνα ἡμῶν θέλουσι λάβει ἀναμφιβόλως τὴν κατοχὴν τοῦ κλήρου, συνετάχθη. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνύψωσε διὰ χειρὸς ἡμῶν νέον καὶ περίδοξον τρόπαιον, οὐχὶ διὰ πυρὸς καὶ μαχαίρας, ἀλλὰ διὰ τοῦ λόγου.

»Ἡ Ἑπτάνησος, ἡ Ἑλληνικὴ φυλή, ἡ Εὐρώπη ἅπασα ἔχει ἐφ' ἡμῶν προσηλωμένα ὦτα καὶ βλέμματα — προσμένει νὰ ἀκούσῃ τί θέλουσι προφέρει τὰ χείλη μας. . . . Μὴ παρατείνετε τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων. . . . . Ἀνοίξατε τὸ στόμα καὶ δογματικῶς κραυγάσατε·

»Ἡ Βουλὴ περιβληθεῖσα χαρακτῆρα Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ὀφείλει νὰ διατηρήσῃ ἀμίαντον καὶ καθαρὰν τὴν σημαίαν αὐτῆς».

Μόλις εἶχον λήξει αἱ ἐργασίαι τῆς ἐκτάκτου Συνόδου τῆς ΙΑ' Ἰονίου Βουλῆς, καὶ ὁ ποιητὴς ἐδημοσίευσε κατὰ Μάρτιον τὴν Κυρὰ Φροσύνην καὶ τὸ Σήμαντρον. Τῇ 25ῃ δὲ Μαρτίου ἐκυ-

Digitized by Google

κλοφόρησε τὸ ὡραῖον καὶ πατριωτικὸν ποιημάτιον «Εὐαγγελισμὸς-Ἑλληνισμός», τὸ καταλῆγον ἐπικαίρως·

—Καὶ σεῖς καὶ σεῖς οἱ σκλάβοι,
Ὅσοι τὴ δάφνη στὴν καρδιὰ νὰ φέρετε φοβᾶσθε,
Ἀφωρεσμένοι νᾆσθε.

Ἡ Κυρὰ Φροσύνη δὲν ἐπροξένησε βεβαίως τὴν ἀπροσδόκητον ἐντύπωσιν τῶν Μνημοσύνων, ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμὸς δὲν ὑπῆρξε κατώτερος ἔν τε τῇ Ἑπτανήσῳ καὶ λοιπῇ Ἑλλάδι, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀλλοδαποῖς φιλολόγοις, τοῖς ἀσχολουμένοις εἰς τὰ νεώτερα Ἑλληνικὰ γράμματα. Ὁ Βασιλεὺς Ὄθων διεμήνυσε τῷ ποιητῇ τὴν βασιλικὴν αὐτοῦ εὐαρέσκειαν. Ἀπήχησιν δὲ τῶν ἐντυπώσεων καὶ αἰσθημάτων τούτων εὑρίσκομεν ἐν τῷ ὡραίῳ πρὸς τὸν Βαλαωρίτην ποιήματι, ὅπερ τῷ ἀπηύθυνεν ὀλίγον μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς Φροσύνης κατὰ τὸ 1860 ὁ ἡμέτερος Δημήτριος Βικέλας [1]).

«Ὅταν ἀφήσω αὐτὴν τὴν γῆ, τὴν ἔρημη καὶ ξένη,
ὅπου ἡ Μοῖρα ἔρριξε τὸ ἄτυχό μου σκάφος,
καὶ τἄρμενα ἐλεύθερα 'ς τὸ πέλαγος ἁπλώσω,
πρὸς τὸ νησὶ ποῦ κατοικεῖς τὴν πλώρη θὰ γυρίσω,
γιατὶ ἡ καρδιά μου σὲ ποθεῖ μὲ μυστικὴ λαχτάρα.
Νὰ σ' ἀνταμώσω μοναχὸ ποθῶ 'ς τὸ περιγιάλι,
ἐκεῖ ποῦ φέρνει στεναγμοὺς ἀπ' ἄντικρυ τὸ κῦμα.
Στίχους 'δικούς σου λέγοντας, τὸ χέρι σφίγγοντάς σου,
πρὸς τῆς Ἠπείρου τὰ βουνὰ 'μάτι θολὸ θὰ στρέψω,
πρὸς τὰ βουνὰ τὰ ἅγια, τὰ Τουρκοπατημένα,
ὅπου ἡ Νέα Ποίησις χαράζει τὄνομά σου,
τῶν Μνημοσύνων ποιητὴ καὶ τῆς Κυρὰ Φροσύνης».

1) Δημητρίου Βικέλα — Στίχοι — Ἔκδοσις νέα. Ἐν Ἀθήναις 1885. Εἰς Ἀριστοτέλην Βαλαωρίτην, σελ. 85.

Digitized by Google

Ὀλίγον χρόνον πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς Κυρὰ Φροσύνης ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ « Λύχνου », μικροῦ ἑβδομαδιαίου φιλολογικοῦ περιοδικοῦ, ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Λασκαράτου, τοῦ καυστικοῦ καὶ σπινθηροβόλου Κεφαλλῆνος σατυρικοῦ ποιητοῦ, ὁ Βαλαωρίτης ἐσχετίσθη μετ᾽ αὐτοῦ δι᾽ ἀλληλογραφίας, ἡ δὲ σχέσις ταχέως ἐτράπη εἰς ἐγκάρδιον μεταξὺ τῶν δύο ποιητῶν φιλίαν. Ἄγνωστον δὲ πῶς, ἀλλ᾽ εἰς χεῖρας τοῦ Βαλαωρίτου εὑρίσκετο ἡ μόνη χειρόγραφος συλλογὴ τῶν ποιητικῶν ἔργων τοῦ Λασκαράτου, ὧν οὐδὲ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς εἶχε κρατήσῃ ἀντίγραφον καὶ ἠγνόει πιθανώτατα, ὅτι ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ Βαλαωρίτου εὑρίσκοντο τὰ ἔργα του. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ 1863 ἐζήτησε ταῦτα παρὰ τοῦ Βαλαωρίτου ὅπως τὰ δημοσιεύσῃ, ἠρνήθη οὗτος νὰ τὰ ἀποστείλῃ καὶ τὸν λόγον τῆς ἀρνήσεως εὑρίσκομεν ἐν τῇ πρὸς τὸν Λασκαρᾶτον ἀπὸ 8ης Μαρτίου 1863 ἐπιστολῇ, γεγραμμένῃ ἐν δημώδει γλώσσῃ ὡς καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς τὸν Λασκαρᾶτον ἐπιστολαὶ τοῦ Βαλαωρίτου.

«Ὅσο δὲ διὰ τὰ ποιήματά σου πρέπει νὰ σοῦ ἐκφράσω καθαρὰ τὴ γνώμη μου. Εἶνε ἀλήθεια ὁποῦ τὰ ἔχω, καθὼς εἶνε ἀλήθεια ὁποῦ διὰ νὰ μὴ λείψω εἰς τὸ λόγο μου δὲν τὰ ἔδειξα ποτὲ εἰς κανένα. Ἀφοῦ ὁ πρόεδρός μου σοῦ ματαξύπνησε τὸν πόνο καὶ τὰ γυρεύεις διὰ νὰ τὰ καθαρίσῃς, πρέπει νὰ φανῶ ἀδιάκριτος καὶ νὰ σοῦ τὰ ἀρνηθῶ. Εἶμαι κ᾽ ἐγὼ ὀλίγο συντεχνίτης σου εἰς τὴν ποίησιν καὶ ξεύρω, ὅτι τὰ πάρα πολλὰ ξεστρίσματα δὲν τὴν ὠφελοῦνε. Βλέπω λοιπόν, ὅτι εἶνε κίνδυνος νὰ τὰ χαλάσῃς καὶ δὲν εἶμαι μουρλὸς νὰ τὰ πάρω στὸ λαιμό μου. Ἂν στοχάζεσαι, ὅτι γιὰ τώρα δὲν πρέπει νὰ δημοσιευθοῦν, ὅπως εἶναι, σοῦ δίδω τὸ λόγο μου νὰ μείνουνε θαμμένα διὰ ὅσον καιρὸ θέλεις. Καὶ ἂν εἶνε γραμμένο νὰ πάω στὸν ἄλλον κόσμο προτήτερα ἀπὸ σέ, μεῖνε βέβαιος, ὅτι θὰ διατάξω νὰ σοῦ τὰ δώσουν.

»Λησμόνησε λοιπὸν αὐτὴν τὴν ὑπόθεση καὶ μὴ μὲ πειράζῃς. Γράφε καλήτερα ἐναντίον τοῦ Στόρξ, ἀφοῦ τὸ ἐπιθυμεῖ καὶ τό-

Digitized by Google

σαις φοραῖς σοῦ τὸ εἶπε. Μὴ τοῦ χαλάσῃς χατῆρι καὶ πρὶν ἀναχωρήσῃ δῶσέ του τὸ ὕστερο τὸ διαβατήριο.

»Γειά σου, καλέ μου Ἀνδρέα. Πρόσταξέ με ἐλεύθερα εἰς ὅ,τι μπορῶ, ὁ φίλος σου Α. Β.»

Οὕτω περιεσώθησαν ἐν τῇ πρωτοτύπῳ αὐτῶν καλλονῇ καὶ ἰδιορρυθμίᾳ τὰ ποιητικὰ ἔργα τοῦ Ἀνδρέου Λασκαράτου, μόνον δὲ πολὺ βραδύτερον κατὰ τὸ 1871 δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, εἰς ὃν τότε τὰ ἔδωκεν ὁ Βαλαωρίτης ἐπὶ ἐπιστροφῇ, εὑρισκόμενα ἔτι εἰς χεῖρας τῆς οἰκογενείας τούτου.

Ὅτε λοιπὸν ἐδημοσιεύθη ἡ Κυρὰ Φροσύνη, ὁ Λασκαρᾶτος παρεκάλεσε τὸν Βαλαωρίτην νὰ τῷ ἐπιτρέψῃ νὰ ἀνατυπώσῃ ἐν τῷ «Λύχνῳ» μέρη αὐτῆς. Ὁ Βαλαωρίτης δὲ τῷ ἔδωκε τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν διὰ τῆς ἀπὸ 3ης Ὀκτωβρίου 1859 ἐπιστολῆς του, ἧς παρατιθέμεθα τὸ σχετικὸν μέρος, διότι περιέχει σύναμα σύντομον τοῦ ἔργου ἀνάλυσιν.

«Δὲν ἔχω καμμία δυσκολία, ἀγαπητέ μου φίλε, νὰ σοῦ παραχωρήσω τὸ δικαίωμα νὰ τὸ ξανατυπώσῃς εἰς τὸ «Λύχνο». Ἀλλὰ εἶναι ὀλίγο ἐκτεταμένο τὸ σύγγραμμα καὶ ἐκτὸς ἑνὸς λυρικοῦ ποιηματίου ὅλο τὸ ἐπίλοιπο παρουσιάζει μίαν ἑνότητα. — Διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη καὶ εἶναι γραμμένο εἰς τὴ δημοτικὴ μας γλῶσσα. Ἐπροσπάθησα μάλιστα τώρα ὅσο ἠμπόρεσα νὰ τήνε κανονίσω, νὰ τὴν πλουτίσω καὶ νὰ τὴν ὑψώσω διὰ νὰ δείξω ὅτι εἶναι ἀρκετὴ νὰ ἐκφράσῃ ὅλα τῆς ψυχῆς τὰ πετάσματα. Καμμιὰ φορὰ ἢ ὁ στίχος, ἢ τὸ εἶδος τῆς ἰδέας μὲ ὑπεχρέωσε νὰ παραβῶ τὸν κανόνα, ἀλλὰ πολὺ σπανίως. — Τὰ πεζὰ εἶναι γραμμένα εἰς γλῶσσαν λογιωτατίστικην. Καὶ σοῦ ζητῶ συμπάθειο διὰ τοῦτό μου τὸ ἁμάρτημα. Ἀλλὰ ἠθέλησα νὰ ἀποφύγω τὴν κατηγορία, ὁποῦ κάμνουνε εἰς τοὺς Ἑφτανησίους, λέγοντας ὅτι γράφομε τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, γιατὶ δὲ γνωρίζομε τὴν ἄλλη.

»Ὅπως καὶ ἂν εἶναι τὸ πρᾶγμα, ἐσὺ πρέπει νὰ διαβάσῃς ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὸ τέλος, διὰ νὰ ἠμπορέσῃς νὰ ἐχτιμήσῃς τὸν κόπο μου καὶ τὸ σκοπό μου.

Digitized by Google

»Μοῦ ἐμπῆκε στὸ κεφάλι νὰ δώσω εἰς τὸ ἔθνος μου ἕνα ποίημα, ὁποῦ νὰ ἔχῃ χαραχτῆρα Ἑλληνικό. Νὰ μὴν εἶναι ἀπὸ τὰ καλούμενα ῥωμαντικά, νὰ μὴν ἦναι ἐπικό, νὰ μὴν ἦναι τραγικό, ἀλλὰ κάτι τι καινούριο, ὁποῦ νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ ταῖς ἰδέαις μου καὶ μὲ τὴ φαντασία μου.

»Ἠθέλησα νὰ ἦναι κυρίως ἱστορικό, διὰ νὰ δύναται νὰ ἦναι ὠφέλιμο τοὐλάχιστο ὡς τοιοῦτο. Ἀπάντησα πολλαῖς δυσκολίαις καὶ Κύριος οἶδε ἂν ταῖς ἐπήδησα ἢ ἂν ἐσκόνταψα κ' ἔπεσα. Μοῦ μένει ἡ μόνη παρηγορία, ὅτι ἐκοπίασα μὲ ὄρεξη καὶ ὅτι ὅταν ἔγραφα δὲν ἔλαβα πρὸ ὀφθαλμῶν νὰ ἐπιτύχω ἐπαίνους ἢ δόξαις, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ δώσω ἕνα ξεθύμασμα εἰς τὴν καρδιά μου ἢ νὰ ῥίξω ἕνα τρισάγιο (ὄχι ἀπὸ ἐκεῖνα ὁποῦ πλερώνονται μὲ σαράντα φάρδια καὶ κράζονται σαραντάρια) εἰς τοὺς πεθαμένους, ὁποῦ κοίτονται λησμονημένοι μέσα στὰ χορταριασμένα τους μνήματα.

»Καὶ μολοντοῦτο τί θέλεις νὰ σοῦ εἰπῶ; Τώρα ὁποῦ πλησιάζει ἡ ὥρα νὰ παρουσιασθῶ πάλιν εἰς τὴ σκηνὴ τοῦ φιλολογικοῦ κόσμου, νοιώθω 'σὰν ἕνα καρδιοχτύπι μέσα στὰ στήθη μου. Χαίρω ὅτι δὲν ἔχασα ὅλως διόλου τὴν ἐντροπή, ἀλλὰ πάλιν καὶ συγχίζομαι διὰ τὴν ἀδυναμία μου.

» Λάβε τὴν ὑπομονὴ λοιπὸν νὰ μὲ διαβάσῃς καὶ εἶσαι κύριος νὰ τυπώσῃς ὅ,τι θέλεις ἀπὸ τὸ ποίημά μου».

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς Κυρὰ Φροσύνης ὁλόκληρος ἡ διάνοια τοῦ ποιητοῦ φαίνεται νὰ ἀπερροφήθη ὑπὸ τοῦ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ἀγῶνος, λαβόντος ὀξυτέραν καὶ βιαιοτέραν τροπήν, διότι μόνον μικρά τινα ποιήματα εὑρίσκομεν γραφέντα κατὰ τὴν μέχρι τῆς Ἑνώσεως περίοδον, ἰδίως δὲ νεκρικὰς ᾠδάς. Ὥστε ἡ δρᾶσις τοῦ ποιητοῦ εἶναι κυρίως πολιτικὴ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ βίου του. Δὲν περιορίζεται δ' ὅμως εἰς μόνον τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑπτανησίων, ἀλλ' εἰς εὐρύτερον στάδιον ἐπεκτείνεται.

Κατὰ τὸ 1859 ἤρχισε νὰ ἐξαπλῶται καὶ ἐπὶ τὰς Ἰονίους νήσους τὸ δίκτυον τῶν κομιτάτων, ἅτινα λαβόντα τὴν ἀρχὴν ἐν Ἰταλίᾳ προσεπάθουν νὰ συγκεντρώσωσιν εἰς κοινὴν ἐνέργειαν, τῇ

Digitized by Google

συμπράξει καὶ τοῦ Γαριβάλδη, πάντα τὰ ὑπόδουλα ἐν Ἀνατολῇ φῦλα, Ἕλληνας, Σέρβους, Μαυροβουνίους καὶ Βουλγάρους ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς δράσεως πρὸς συμπλήρωσιν τῆς Ἰταλικῆς ἑνότητος. Πρῶτοι δὲ μυηθέντες ὑπῆρξαν ἐν Ζακύνθῳ ὁ Κωνσταντῖνος Λομβάρδος καὶ ὁ Γεώργιος Βερίκιος καὶ ἐν Κερκύρᾳ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθανάσιος Πολίτης. Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, μυηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τούτῳ ἐλθόντος εἰς Λευκάδα Θ. Κλαδᾶ, κατήρτισε τὸ ἐν Λευκάδι κομιτᾶτον ὑπὸ τὴν προεδρίαν του, τὴν ἐνέργειαν δὲ ἀνέλαβε μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ζωηρότητος καὶ ἐνθουσιασμοῦ, συνεργαζόμενος ἰδίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας Ἀθανασίου, ἀψηφῶν τοὺς κινδύνους καὶ μὴ φειδόμενος κόπων καὶ χρημάτων. Καὶ ἰδίᾳ μὲν συνεκέντρου τὰς ἐνεργείας του εἰς τὴν Ἤπειρον, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς ταύτης ἐξέτεινε τὴν δρᾶσίν του καὶ οὕτω κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1862 μετέβη εἰς Μαυροβούνιον, ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν κομιτάτων, κομίζων χρήματα καὶ τὴν ἔκφρασιν τῶν συμπαθειῶν τῶν Ἰονίων ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος.

«Ἀγαπητέ μου Ἱππότα. Ὅταν σὺν Θεῷ φθάσητε εἰς Μαυροβούνιον, ὅπου μέλλετε ὅσον οὔπω νὰ μεταβῆτε, εὐδοκήσατε νὰ προσφέρητε τὰς διακαεῖς εὐχάς μου καὶ εὐλογίας πρὸς τὸν Ὑψηλότατον Ἡγεμόνα Νικόλαον, καὶ ἐκφράσητε ἅμα πρὸς τὴν αὐτοῦ Ὑψηλότητα, τὰ ὑπὲρ τῶν γενναίων Μαυροβουνιωτῶν ζωηρὰ αἰσθήματα ἀκραιφνοῦς ἀγάπης καὶ συμπαθείας ἡμῶν τῶν Ἑπτανησίων καὶ πάντων ἐν γένει τῶν Ἑλλήνων· καὶ ὅτι καθ' ἑκάστην θερμὰς ἀναπέμπομεν εὐχὰς πρὸς τὸν Ὕψιστον, ὅπως ἡ θεία ἀντίληψις συνεργήσῃ καὶ κατευοδώσῃ τοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφοὺς ἡμῶν ὀρθοδόξους Μαυροβουνιώτας καὶ ἀναδείξῃ αὐτοὺς νικητὰς καὶ τροπαιούχους κατὰ τῶν κοινῶν ἡμῶν ἐχθρῶν ἀλιτηρίων Ὀθωμανῶν, κλ.». (Ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς 2ας Ἰουνίου 1862 τοῦ Μητροπολίτου Κερκύρας Ἀθανασίου πρὸς τὸν Βαλαωρίτην).

Πόσον μετεβλήθησαν ἔκτοτε οἱ καιροὶ καὶ τὰ αἰσθήματα!

Οὐχ ἧττον τῶν ἐν Ἀνατολῇ συμβάντων ἡ ἐν Ἰταλίᾳ ἐθνικὴ ἐξέγερσις τοῦ 1860 βαθύτατα συνεκίνησε τοὺς Ἰονίους, ἐν τοῖς

Digitized by Google

πρώτοις δὲ ὁ Βαλαωρίτης ἔλαβε τὴν πρωτοβουλίαν ἐράνων ὑπὲρ τῶν μαχομένων πρὸς συντέλεσιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἑνότητος, πρῶτος ὡς ἄλλως τε ἐν πάσῃ περιπτώσει γενναίως εἰσενεγκὼν τὸν ἴδιον ὀβολόν. Τὴν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐπίκλησιν τοῦ Βαλαωρίτου πρὸς τοὺς Ἰονίους δημοσιεύομεν κατωτέρω, διότι μαρτυρεῖ περὶ τῶν αἰσθημάτων, ἅτινα ἐνεφώλευον τότε ἐν πάσῃ ἑλληνικῇ καρδίᾳ, καὶ γεννᾷ τὴν εὔλογον ἀξίωσιν οἱ προηγηθέντες ἐν τῇ ἐπιτυχίᾳ τῆς Ἐθνικῆς ἑνότητος νὰ μὴ λησμονῶσι τὰ ἧττον αὐτῶν εὐτυχήσαντα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔθνη, μεθ' ὧν κοινοὶ πόθοι καὶ ἀγῶνες ἐν ἀδελφικῇ συμπράξει τοὺς συνέδεον ἐν χρόνοις χαλεποῖς.

Ἑπτανήσιοι!

«Ὅτε κατὰ τὸ χιλιοστὸν ὀκτακοσιοστὸν εἰκοστὸν πρῶτον σωτήριον ἔτος ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἔδραξε τὰ ὅπλα ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος — τὴν φωνὴν τοῦ Γερμανοῦ, ψάλλοντος τὸν ἐπινίκιον ὕμνον, ἤκουσεν ἡ Δύσις καὶ ἐταράχθη. Ἡ Εὐρώπη ἔπεμψε τὰ γενναῖα αὐτῆς τέκνα, ὅπως ἐκ τοῦ πλησίον ἴδωσι τὸ θαῦμα καὶ μαρτυρήσωσι.

»Ἐν Πέτᾳ, ἐν Μεσολογγίῳ, ἐν Σφακτηρίᾳ τὸ αἷμα τῆς Δύσεως συνέρρευσε μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ αἵματος καὶ τῆς ἱερᾶς ἐκείνης καὶ μυστικῆς κοινωνίας μεταλαβόντα τὰ ἔθνη σχεδὸν ἅπαντα ὡμολόγησαν, ὅτι, ὅταν πρόκειται περὶ ἐλευθερίας, περὶ ἀνακτήσεως δικαιωμάτων, περὶ καταστροφῆς ἀλλοφύλων, ἅπαντες οἱ λαοί εἰσιν ἀλληλέγγυοι καὶ ὅτι ἕκαστος ὀφείλει νὰ συνεισφέρῃ εἰς ἀπότισιν τοῦ κοινοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα χρέους.

»Ἔκτοτε παρῆλθον τεσσαράκοντα περίπου ἔτη καὶ ἰδοὺ ἡ ἀδελφὴ Ἰταλία μάχεται τὸν αὐτὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἱερὸν ἀγῶνα. — Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὀφείλομεν αὐτῇ αἷμα ἀντὶ αἵματος, θυσίας ἀντὶ θυσιῶν. — Ἡ ψυχὴ τοῦ Σανταρόζα ἀπαιτεῖ μνημόσυνον. Ἐπὶ τοῦ μνήματος τοῦ γενναίου ἐκείνου, ἀντὶ θυμιά-

Digitized by Google

ματος καὶ ἀκάρπων εὐχῶν, ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ προσφέρωμεν τοὐλάχιστον τὸν ὀβολόν μας.

»Ἑπτανήσιοι! Ἡ Σικελία, ἡ γνησία αὕτη θυγάτηρ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, ἐγείρεται ἐκ τοῦ τάφου. Ὁ ἥρως Γαριβάλδης ἐγύμνωσεν ὑπὲρ αὐτῆς τὴν σπάθην καὶ ἤδη ἀγέρωχος καὶ φοβερὸς κηρύττει αὐτὴν ἐλευθέραν. — Ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἀμερικῇ, συνέρχονται οἱ πατριῶται, ὅπως λάβωσι μέτρα πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ. Θέλομεν μείνει ἆρά γε ἡμεῖς ψυχροὶ θεαταὶ τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου, ἡμεῖς οἵτινες προσδοκῶμεν τὴν αὐτὴν ἀνάστασιν, ἡμεῖς οἵτινες ὡς ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ αἵματος, τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, τῶν κοινῶν παθημάτων καὶ τῆς ταυτότητος τῶν ἐλπίδων, παντὸς ἄλλου περισσότερον ὀφείλομεν συνδρομὰς καὶ συμπαθείας;

»Αἱ Ἰόνιοι ἀρχαί, ἐπὶ ἀντικειμένου τοσοῦτον ἱεροῦ, ἔπρεπε βεβαίως νὰ λάβωσι τὴν πρωτοβουλίαν καὶ πρὸ καιροῦ νὰ προσκαλέσωσιν ἡμᾶς ἵνα δώσωμεν εἰς τοὺς μαχομένους ἀδελφοὺς ἡμῶν μικρόν τι δεῖγμα ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως. Ἀλλά...

»Ἐν τοσούτῳ αἱ ἡμέραι παρέρχονται. Σφαγαί, ἐρημώσεις, πυρπολήσεις ἐπισωρεύονται. Ὀρφανὰ καὶ χῆραι γυμναὶ καὶ πειναλέαι θρηνοῦσιν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Πανόρμου. Ἀκούσωμεν τῆς φωνῆς αὐτῶν, Ἑπτανήσιοι, ἵνα καὶ ἡμεῖς αὔριον ἀξιωθῶμεν τῶν αὐτῶν δακρύων, τῆς αὐτῆς συμπαθείας.

»Ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος πάντων, μέλος τῆς ἑνδεκάτης Βουλῆς, προσκαλῶ τοὺς συναδέλφους μου ἅπαντας ἵνα κινηθῶσι πρὸς ἐπίτευξιν χρηματικῶν συνεισφορῶν ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων. Προτείνω δὲ τὰς συνεισφορὰς ταύτας νὰ καταθέσωμεν εἰς χεῖρας τοῦ ἐπὶ ἀγαθότητι καὶ φιλοπατρισμῷ γνωστοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἰονίου ἐκκλησίας, τοῦ ὑπερτίμου ἐξάρχου Κερκύρας Ἀθανασίου, δεόμενοι αὐτοῦ ὅπως φροντίσῃ περὶ τῆς ταχείας αὐτῶν ἀποστολῆς.

»Πέποιθα ἐνδομύχως ὅτι ἅπασαι αἱ τάξεις τῆς ἡμετέρας κοινωνίας ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης μέχρι τῆς κατωτάτης θέλουσι προθύμως ἀσπασθῇ τὸ φρόνημά μου, μὴ ἐξαιρουμένης καὶ αὐτῆς τῆς Κυ-

Digitized by Google

βερνήσεως, ἥτις, ἐνῷ διὰ τῆς συμπράξεως αὐτῆς θέλει ἐπισημοποιήσει τὸ ἔργον καὶ οὕτω καταστήσει αὐτὸ μᾶλλον ἐφικτόν, θέλει ἀφ' ἑτέρου τύχει καὶ τῆς ἀφέσεως πολλῶν καὶ μεγάλων ἁμαρτημάτων. — Ἐλεημοσύνη ῥύει ψυχὴν θανάτου.»

Ἐν Λευκάδι τῇ 5ῃ Ἰουλίου 1860 ε. ε.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Βουλευτὴς Λευκάδος.

Ἁρμοστεία Sir Henry Storks. — Τελευταία Σύνοδος τῆς ΙΑ' Βουλῆς καὶ πρώτη Σύνοδος τῆς ΙΒ' Βουλῆς — Ἐξακολούθησις τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως ἀγῶνος καὶ ἐκτράχυνσις τῶν μεταξὺ τῆς Ἰονίου Βουλῆς καὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας σχέσεων. — Σύντονος πατριωτικὴ δρᾶσις καὶ ἀγορεύσεις τοῦ Α. Βαλαωρίτου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ληξάσης τῆς ἐντολῆς τοῦ Γλάδστωνος, οὗτος παρητήθη τοῦ ἀξιώματος τοῦ Λόρδου Ἁρμοστοῦ, ἀντ' αὐτοῦ δὲ διωρίσθη ὁ Σὶρ Ἑρρῖκος Στὸρξ ὁ καὶ τελευταῖος. Οὗτος μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν προταθεισῶν μεταρρυθμίσεων ἐκήρυξε τὴν λῆξιν τῆς ἐκτάκτου Συνόδου τῆς ΙΑ' Βουλῆς καὶ συνεκάλεσε ταύτην εἰς δευτέραν σύνοδον κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου 1859. Ἀλλ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς αἱ ἐργασίαι αὐτῆς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προχωρήσωσι, διότι ἡ Βουλή, μηδόλως διατεθειμένη νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ νέου Ἁρμοστοῦ, ἔσπευσε νὰ κηρύξῃ ὅτι τῷ Προέδρῳ μόνον τῆς Πολιτείας ἀνεγνώριζε τὸ δικαίωμα τοῦ διὰ λόγου κηρύσσειν τὴν ἔναρξιν τακτικῆς συνόδου τῆς Βουλῆς, τὸν Πρόεδρον αἰνιττομένη τῆς Γερουσίας. Τοῦτο θεωρήσας ὡς προσβολὴν ὁ Ἁρμοστής, ἀπεδοκί-

Digitized by Google

μασε διὰ διαγγέλματος τὴν ἀπόφασιν, διακηρύξας ἄγνωστον τὸ ἀξίωμα τοῦ Προέδρου τῆς Ἰονίου Πολιτείας καὶ ἀνέβαλε τὴν σύνοδον ἐπὶ ἓξ μῆνας, βραδύτερον δὲ μέχρι τῆς 28ης Νοεμβρίου 1859 Ἀρξαμένων τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς, ὁ Ἁρμοστὴς ἀνήγγειλε τὴν ὑποβολὴν διαφόρων νομοσχεδίων ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῶν νήσων, μετὰ τὴν δοθεῖσαν δὲ ἀπάντησιν εἰς τὸν λόγον του καὶ τὴν ἐπιψήφισιν νομοθετημάτων τινῶν, ἐκήρυξε τὴν λῆξιν τῆς Β΄ συνόδου.

Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1861 ἡ ΙΑ΄ Βουλὴ συνεκλήθη εἰς τρίτην σύνοδον, ἀλλὰ καὶ αἱ τῆς συνόδου ταύτης ἐργασίαι προσέκοψαν, διότι γενομένων δύο προτάσεων, τῆς μὲν ὅπως γίνῃ ἔκκλησις πρὸς τὸν Ἰόνιον λαόν, ὅπως διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας ἀποφανθῇ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἑνώσεως, τῆς δὲ ὅπως γίνῃ ἐπίκλησις πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν λαῶν, τὰς κυβερνήσεις καὶ τοὺς ἐν γένει φιλανθρώπους τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης, ὅπως συντελέσωσιν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ὁ Ἁρμοστὴς ἀνεκοίνωσε τῇ Βουλῇ, ὅτι ἀμφότεραι αἱ προτάσεις αὗται ὡς ἀντισυνταγματικαὶ δὲν ἐπετρέπετο νὰ συζητηθῶσι καὶ ἔδει νὰ διαγραφῶσι τῆς ἡμερησίας διατάξεως. Τούτου δ' ὅμως μὴ γενομένου, ὁ Ἁρμοστὴς ἀνέβαλε δὶς τὰς ἐργασίας τῆς Βουλῆς, μέχρις οὗ διέλυσε ταύτην τῇ 25ῃ Νοεμβρίου 1861. Ἐπ' ἀφορμῇ τῆς ἀναβολῆς τῆς Βουλῆς εὐρυτάτη ἐγένετο συζήτησις περὶ τοῦ Ἰονίου ζητήματος ἐν τῇ ἀγγλικῇ Βουλῇ, καθ' ἣν δὲν παρέμειναν μὲν ἀνυπεράσπιστα τὰ δίκαια τῶν Ἰονίων, ἀλλὰ καὶ βιαίων ἐπιθέσεων ἐγένοντο οὗτοι σκοπός, ἐν αἷς προεξεῖχεν ἡ τοῦ δουκὸς τοῦ Newcastle, ἐκτραπέντος καὶ εἰς ὕβρεις. Εἰς τοῦτον ἀπήντησεν ὁ Βαλαωρίτης δι' ὑπομνήματος, ὅπερ ἀντ' αὐτοῦ, ἀπόντος ἐκ Κερκύρας, ἐπέδωκε τῷ Ἁρμοστῇ ὁ Βουλευτὴς Μαρῖνος, ἐδημοσιεύθη δ' ἐν τῇ «Νέᾳ Ἐποχῇ».

Ἡ πορεία τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου κατά τε τὴν ἔκτακτον σύνοδον καὶ τὰς ἑπομένας συνόδους τῆς ΙΑ΄ Βουλῆς καὶ ἡ συνεργασία μετὰ τῶν κορυφαίων τῶν ῥιζοσπαστῶν ἐν τῇ πατριωτικῇ δράσει τῶν κομιτάτων συνετέλεσαν οὐ μόνον νὰ διασκορ-

Digitized by Google

πίσωσι καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς πρὸς αὐτὸν δυσπιστίας τοῦ ῥιζοσπαστικοῦ κόμματος, ἀλλὰ καὶ στενώτατα νὰ συνδέσωσιν αὐτὸν μετὰ τοῦ Παδοβᾶ καὶ Λομβάρδου ἐν τῇ μετέπειτα ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ἐνεργείᾳ καὶ ἰδίως ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως πολιτικῷ ἀγῶνι τῆς ΙΒ΄ Βουλῆς, ἥτις ἐκλεχθεῖσα μετὰ τὴν διάλυσιν συνῆλθεν ἐν Κερκύρᾳ τῇ 15/27ῃ Φεβρουαρίου τοῦ 1862.

Πόσον ἡ Ἀγγλικὴ προστασία ἐξετίμα καὶ ἐφοβεῖτο τὸν Βαλαωρίτην, ἀποδεικνύουσιν αἱ καταβληθεῖσαι ὑπ᾽ αὐτῆς ὑπεράνθρωποι προσπάθειαι, ὅπως ἀποτύχῃ ἐν ταῖς ἐκλογαῖς. Ἀμέσως μετὰ τὰς ἐκλογὰς ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγον· « Ἐφ᾽ ὅσον ἀνακαλύπτω τὰ μέσα, ὧν ἐγένετο χρῆσις, ὅπως κατορθωθῇ ἡ ἀποτυχία μου καὶ τὴν χαλκευθεῖσαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὑπὸ τοῦ Βαρώνου [1]) καταχθόνιον συνωμοσίαν, ὅπως μὲ θέσῃ ἐκποδών, καταπλήσσομαι πῶς περιεσώθην. Τὰ πάντα ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν ἐναντίον μου, ὁ φόβος, ἡ διαφθορὰ καὶ αἱ ὑποσχέσεις, τὸ πᾶν ἐμηχανεύθησαν ὅπως ἐρεθισθῶσιν οἱ ἐκλογεῖς κατ᾽ ἐμοῦ, λόγῳ ὅτι δὲν παρέθηκα φαγητὰ οὐδὲ ἐδαπάνησα χρῆμα. Ἐγὼ ἔμεινα ἀπαθὴς καὶ ἐθεώρησα ἀξιοπρεπέστερον νὰ ἀφήσω τὸ στῆθος ἐκτεθειμένον εἰς τὰ κτυπήματα ἢ νὰ καταφύγω εἰς μέσα ἀνάξια ἐμοῦ [2])». Εἰς ἐπίμετρον ἦτο ἀσθενὴς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐκλογῆς καὶ παρέμεινεν ἐν τοῖς περὶ τοῦ ποιητοῦ θρύλοις τῶν Λευκαδίων ἡ φράσις, ἣν εὔγλωττος ἀντίπαλος ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς ἐκλογεῖς συμποσιάζοντας· « Χτυπᾶτέ το τὸ θεριὸ τώρα ποῦ τὸ βρήκαμε στὸν ὕπνο ! » ἀλλ᾽ οὐδὲν κατωρθώθη, διότι ἡ φάλαγξ τῶν πιστῶν καὶ φανατικῶν Λευκαδίων φίλων του δὲν τὸν ἐγκατέλειψεν.

Ἐν τῇ δωδεκάτῃ Βουλῇ ἡ Ἀγγλικὴ Προστασία εὑρέθη καὶ πάλιν ἀντιμέτωπος συμπαγοῦς ὁμάδος τοῦ ῥιζοσπαστικοῦ κόμματος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κορυφαίων, βουλευταὶ δὲ ἐπανῆλθον ἐν ταύτῃ καὶ οἱ τῆς Θ΄ Βουλῆς πρωταγωνισταὶ καὶ πρωτομάρτυρες

1) Ὁ Βαρῶνος Δέβερτον — ὁ ἄγγλος τῆς νήσου τοποτηρητής.
2) Ἐπιστολὴ 12ης Φεβρουαρίου 1862, ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ.

Digitized by Google

θεωρούμενοι τῆς ἑνώσεως, Ἠλίας Ζερβὸς Ἰακωβᾶτος καὶ Ἰωσὴφ Μομφερρᾶτος, οἱ ἐξόριστοι τῶν Ἀντικυθήρων. Πρὸς ἔνδειξιν δὲ τῆς πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένης εὐγνωμοσύνης καὶ πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν ἐθνικῶν τῆς Βουλῆς αἰσθημάτων, ὁ μὲν Ζερβὸς ἐξελέγη πρόεδρος, ὁ δὲ Μομφερρᾶτος ἀντιπρόεδρος, καὶ ἠρνήθησαν μὲν νὰ ἀποδεχθῶσι τὰ ἀξιώματα, εἶχον δὲ μάλιστα ὑποβάλῃ καὶ τὰς παραιτήσεις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ βουλευτικοῦ ἀξιώματος, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποδεχθῶσι τὴν ἐκλογὴν πιεσθέντες ὑπὸ συσσώμου τῆς Βουλῆς, μεταβάσης πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ κατ' οἶκον. Οὗτοι λοιπὸν ἤχθησαν ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν βουλήν, ὑπό τε τῶν βουλευτῶν καὶ ἀπείρου πλήθους ἐπευφημοῦντος, μηδενὸς δὲ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὑποπτεύοντος ἐνώπιον τίνος καταπληκτικοῦ θεάματος παλιμβουλίας αὐτῶν ἤθελε μετ' οὐ πολὺ εὑρεθῇ. Ἀφορμὴν πρὸς τοῦτο ἔδωκεν ἡ συζήτησις ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸ πρὸς τὴν Βουλὴν διάγγελμα τοῦ ἁρμοστοῦ Στόρξ, δι' οὗ οὗτος, ἐξαίρων τὴν εὐημερίαν τῶν Ἰονίων ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν, ὑπεδείκνυε τῇ Βουλῇ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἀγῶνα καὶ προσεκάλει ταύτην νὰ ἀσχοληθῇ καὶ ἐργασθῇ περὶ νομοθετημάτων, ἅτινα ἠδύναντο νὰ συντελέσωσιν ὑπὲρ βελτιώσεως τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ καταστάσεως. Ἡ εἰς τὸ διάγγελμα τοῦτο ἀπάντησις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς μακρὰς καὶ πεισματώδεις συζητήσεις, καθ' ἃς ὁ Πρόεδρος Ζερβὸς κατελθὼν τῆς ἕδρας αὐτοῦ ἔλαβε τὸν λόγον, ὑποστηρίξας τὸ σχέδιον ἀπαντήσεως τῆς ἐπιτροπῆς, ἐν ᾗ δὲν εἶχον δεχθῇ νὰ λάβωσι μέρος οἱ κορυφαῖοι τῶν ῥιζοσπαστῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Βαλαωρίτης. Ἡ βιαία δὲ καὶ ποιητικὴ ἀποστροφὴ τοῦ Βαλαωρίτου πρὸς τὸν Ζερβὸν παρέμεινεν ἐκ τῶν δραματικωτέρων ἐπεισοδίων τοῦ ἐν τῇ ΙΒ' Βουλῇ ἐθνικοῦ ἀγῶνος.

. . . . . « Προχθές, Κύριοι, ἔλαβον καὶ ἐγὼ τὴν τιμήν, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἰονίου Λαοῦ ἐν τῷ δωδεκάτῳ Κοινοβουλίῳ, νὰ παρευρεθῶ εἰς τὴν ἀγόρευσιν τοῦ ἡμετέρου Προέδρου. Ἠκροάσθην αὐτῆς μετὰ θρησκευτικῆς προσοχῆς καὶ δὲν ἀπέσυρα

Digitized by Google

οὔτε στιγμὴν τὰ βλέμματά μου, διότι ἀρέσκομαι βλέπων ἐκ τοῦ πλησίον πάντα τὰ ὑπερφυσικὰ φαινόμενα, εἴτε ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὸν ἠθικόν, εἴτε ἀνήκουσιν εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον» κτλ.

. . . .

«Ὅταν λοιπόν, ὡς προηγουμένως ἔλεγον, ἐπέμεινα κατὰ πᾶσαν τὴν διάρκειαν τῆς ἀγορεύσεως τοῦ ἡμετέρου Προέδρου, θεωρῶν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον, ἤμην προκατειλημμένος ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι ὑπερφυσικόν τι καὶ ἀπίστευτον φαινόμενον ἐλάμβανε χώραν ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμούς μου Ἔβλεπα ἐνώπιον μου τὸν ἀγορεύοντα, ὡς ἄλλον νεκρὸν ἐγερθέντα ἐκ τοῦ τάφου, καὶ ἤθελα νὰ ἴδω σταλάζουσαν ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτοῦ πᾶσαν τὴν πικρίαν τοῦ θανάτου, ἤθελα νὰ ἀκούσω ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἄλλου κόσμου διηγήματα. Ἀλλ' ἄνεμος ἔσπευσεν ἐπὶ τῆς φαντασιώδους νεφέλης, τὴν διέρρηξε καὶ δὲν ἤκουσα νὰ ἀντηχήσωσιν εἰς τὰς ἀκοάς μου οὔτε βρονταί, οὔτε κεραυνοί» κτλ.

. . . .

«Ἄχ! Κύριοι βουλευταί, ἤθελα δώσει αἷμα ἐκ τῆς καρδίας μου, ἂν ἠδυνάμην σήμερον μαγικῶς πως νὰ μεταμορφώσω, ἔστω καὶ πρὸς μίαν μόνην στιγμήν, τὸν θρόνον ἐκεῖνον εἰς ἕνα ἔρημον καὶ ξηρὸν σκόπελον τῶν Ἀντικυθήρων. Ἤθελα δώσῃ αἷμα ἐκ τῆς καρδίας μου, ἂν ἠδυνάμην ὡς ἐκ θαύματος ἐπὶ τοῦ σκοπέλου ἐκείνου νὰ ἴδω τὸν Ἠλίαν Ζερβόν, γυμνόν, πεινῶντα, στενάζοντα οὐχὶ ἐξ ἀπελπισίας, ἀλλ' ἐξ αἰσθήματος ἔρωτος πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀπέναντι αὐτοῦ ἱσταμένους βράχους τῆς Λακωνίας. Ἤθελα δώσει αἷμα ἐκ τῆς καρδίας μου, ἂν ἠδυνάμην νὰ ἴδω τὸν ἐξόριστον ἐκεῖνον ὡς ἄλλον λέοντα ἁλυσωμένον, ἀλλὰ καὶ βρυχώμενον. Καὶ μολοντοῦτο δὲν εἶμαι ἄσπλαχνος. Ἤθελα ὅμως νὰ τὸν ἴδω, διότι ἤθελα πέσῃ κατὰ γῆς καὶ ἀσπασθῇ τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν του. Ἡ ὑποδοχή, ἣν ἔλαβεν ἡ περὶ Προεδρίας τοῦ Ἠλία Ζερβοῦ πρότασις, ἐνδεικνύει, Κύριοι, ποίαν τινὰ ἰδέαν ὁ Ἰόνιος λαὸς συλλαμβάνει σήμερον περὶ τοῦ Ἐθνικοῦ του ζητήματος. Τὸ θέλει ἀγέρωχον, ἀλλὰ θέλει νὰ τὸ

Digitized by Google

ἴδῃ καὶ πραγματοποιούμενον. Ἔχει τὴν πεποίθησιν, ὅτι περιῆλθεν ἤδη ἅπασαν τὴν τροχιὰν τῆς ἰδανικότητος καὶ ὅτι πρέπει νὰ εἰσέλθῃ εἰς ἄλλην σφαῖραν, τὴν σφαῖραν τῆς πραγματικότητος, θέλει νὰ τὸ ἴδῃ πῖπτον ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις του» κλ.

Τὸ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ὑποβληθὲν σχέδιον ἀπαντήσεως εἰς τὸ διάγγελμα τοῦ Ἁρμοστοῦ ἀπερρίφθη, ὡς καὶ ἕτερον προταθὲν ὑπὸ τοῦ Μομφερράτου, καὶ ἐγένετο δεκτὸν ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 20ῆς Μαρτίου (1ης Ἀπριλίου 1862) διὰ ψήφων εἴκοσι δύο κατὰ δεκαπέντε, μετὰ πεισματωδεστάτην συζήτησιν, τὸ ὑπὸ τοῦ Λομβάρδου ὑποστηριχθὲν ἐκθύμως σχέδιον τῶν ῥιζοσπαστῶν· τὸ δὲ σχέδιον τοῦτο γνωστὸν διὰ τὴν ἁβρότητα τοῦ ὕφους, τὴν καλλιέπειαν καὶ τὸ διαπνέον ἐξ αὐτοῦ πατριωτικὸν αἴσθημα, ἔγραψεν ὁ Βαλαωρίτης, ἀνεγνώσθη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Παδοβᾶ, ἐπεδοκιμάσθη ὑπὸ πάντων, πρῶτος δὲ ὅλων ὁ Λομβάρδος ἐπέμεινεν ὅπως οὐδὲ λέξις αὐτοῦ μεταβληθῇ [1].

1) Ἀρκεῖ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἐγγράφου τούτου ὅπως ἀναγνωρίσῃ τις τὸν κάλαμον τοῦ Βαλαωρίτου, ἀλλ' ἔχομεν ἐκτὸς τούτου τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Βερυκίου, τοῦ ἐκ Ζακύνθου διαπρεποῦς συναδέλφου καὶ συναγωνιστοῦ τοῦ Λομβάρδου (Γεωργ. Βερυκίου, ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς πρῴην Ἰονίου Πολιτείας, σελ. 199) καὶ αὐτὸν τὸν Λομβάρδον ἐπιμαρτυροῦντα τοῦτο ἐν τῇ ὑπὲρ τοῦ σχεδίου ἀγορεύσει του· «Πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ σχέδιον τοῦτο συνετάχθη ὑπὸ μελῶν, τὰ ὁποῖα δὲν συγκατετάσσοντο μεταξὺ ἐκείνων, ἅτινα ὡς μᾶλλον ἐξημμένα χαρακτηρίζονται». Ἐν ἐπιστολῇ δὲ πρὸς τὸν Λομβάρδον τοῦ Βαλαωρίτου τῆς 1ης Ἀπριλίου 1871 ἔγραφεν οὗτος «τὴν διαβόητον ἀνταπάντησίν μας εἰς τὸν Ἁρμοστὴν Στόρξ, ἀφοῦ τὴν συνέταξα κατ' ἐντολὴν τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ τὴν ἀνέγνωσα ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ φίλου Παδοβᾶ, δὲν ἦσουν σύ, ὅστις ἐπέβαλλες εἰς πάντας τοὺς παρευρισκομένους συναδέλφους, νὰ μὴ τὴν τροποποιήσωσιν οὐδὲ κατὰ κεραίαν, διότι ἐθεώρεις αὐτὴν ὡς τὴν ἀκριβεστέραν ἐκδήλωσιν τῶν πόθων καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ Ἰονίου λαοῦ; Ὅτε δὲ κατέθεσα αὐτὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς Βουλῆς, δὲν ἦσουν πάλιν σύ, ὅστις ἐπὶ παραβάσει τῶν νενομισμένων τύπων ἀπῄτησας, ἵνα παρ' ἐμοῦ τοῦ ἰδίου ἀναγνωσθῇ ἀμέσως, ὅπερ καὶ ἐγένετο, ἐπευφημούντων τῶν βουλευτῶν καὶ χειροκροτοῦντος τοῦ περιεστῶτος πλήθους;» Καὶ δὲν μαρτυροῦσι μὲν περὶ τούτου τὰ πρακτικά, λόγῳ ἴσως τῆς γενομένης παρατυπίας, ἣν ἡ ἐπιστολὴ ἀναφέρει, ἀλλὰ τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα ἦσαν πασίγνωστα τοῖς συναδέλφοις τοῦ Βαλαωρίτου βουλευταῖς καὶ τοῖς συγχρόνοις, ἐπλανήθη ἑπομένως ὁ φίλος Ἱδρωμένος ἐν τῇ συνοπτικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἀγῶνος τῶν Ἑπτανησίων σελ. 130 (Ἐν Κερκύρᾳ. Τυπογραφεῖον Ι. Ναχαμούλη 1889), ἀποδώσας τὸ ἔγγραφον εἰς τὸν Λομβάρδον· ὡς ἀκριβέστερον θὰ ἦτο ἂν αὐτόθι ἐν ἀρχῇ τῆς παραγράφου προσέθετο «ἐν Ζακύνθῳ», διότι ἑκάστη νῆσος ἐκρά-

Digitized by Google

Ἡ ἀπάντησις αὕτη εἶχεν ὡς ἑξῆς.

«*Ἐξοχώτατε,*

»Συνελθοῦσα ἡ ΙΒ' Ἰόνιος Βουλὴ εἰς πρώτην τακτικὴν σύνοδον ἀνέλαβεν αὐτοδικαίως τῶν ἰδίων λειτουργιῶν τὴν ἐξάσκησιν. Ἐνώπιον δὲ τῆς νῦν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε σπουδαιότητος τῶν περιστάσεων βαρυτέραν συναισθάνεται τὴν εὐθύνην τῶν καθηκόντων αὐτῆς.

»Τὰ δεινὰ τοῦ Ἰονίου λαοῦ ὁσημέραι κορυφοῦνται, ἀνατρέχοντες δὲ οἱ Ἀντιπρόσωποι εἰς τὰ αἴτια τῆς καταστάσεως ταύτης δὲν εὑρίσκουσι τὴν πηγήν των, ἢ εἰς τὸ ἀνέκαθεν παρὰ τῆς Προστασίας εἰσαχθὲν σύστημα, πρὸς ἐκμηδένισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἰονίου λαοῦ, ἣν καὶ Εὐρωπαϊκαὶ Συνθῆκαι, καίτοι ἐπιβληθεῖσαι αὐτῷ, ἀνεγνώρισαν καὶ διεκήρυξαν.

»Συγκεντρώσασα ἐν ἑαυτῇ ἡ Προστασία πᾶσαν ἐξουσίαν ἐματαίωσε τὴν ἐκ δικαιώματος ἐνέργειαν τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου.

»Πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν πρόοδον τῶν Ἑπτανησίων, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῶν πόρων τοῦ τόπου παρημελήθη. Τὸ αὐθαίρετον κατέστη ὁ διέπων τὴν πολιτείαν γνώμων. Ἡ ἔκφρασις τῶν ἰδεῶν περιεστάλη ἢ καὶ ἐτιμωρήθη. Ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία παρεβιάσθη καὶ ἀξιοθρήνητοι δυναστεῖαι παρενεβλήθησαν. Ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις, καίτοι προσκαίρως, ὡς ἐκ τυχαίων αἰτιῶν, λάμψασα, ἀστάτως καὶ κακῶς διευθυνθεῖσα, εἰς μαρασμὸν περιέπεσεν.

»Ἡ κακὴ διαχείρισις καὶ ἡ σπατάλη τῶν δημοσίων προσόδων συνέτειναν ὅπως παραγάγωσι τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Κράτους. Ταύτην δὲ ἐπεβάρυναν καὶ αἱ πρὸς τὴν Προστασίαν χορηγήσεις.

τει καὶ τὴν σημαίαν αὐτῆς καὶ ἐν τοῖς πρώτοις ἡ Κέρκυρα διὰ τοῦ Παδοβᾶ καὶ ἡ Λευκὰς διὰ τοῦ Βαλαωρίτου, ἐνῷ ἰσότιμοι τούτοις καὶ τῷ Λομβάρδῳ συνηγωνίζοντο πλεῖστοι ἄλλοι, ἐν οἷς ἡ πλειὰς τῶν Κεφαλλήνων, ὁ ἐκ Ζακύνθου Βερύκιος, ὁ ἐκ Λευκάδος Μαρῖνος κλ.

Digitized by Google

»Ἀφ' ἑτέρου, ἐλευθερίαι τινές, μετὰ πολλὰς αἰτήσεις, παντοίας καταδρομάς, καὶ βαρεῖ ἀντιτίμῳ χορηγηθεῖσαι, μετ' οὐ πολὺ κατεδολιεύθησαν. Τὰ συνταγματικὰ δικαιώματα τῆς Ἀντιπροσωπείας παρεβιάσθησαν, αἱ δὲ πρὸς καταστολὴν τῶν παρανομιῶν προσπάθειαι τῆς Βουλῆς ἐματαιώθησαν. Ἐπανειλημμέναι ἀντισυνταγματικαὶ ἀναβολαὶ καὶ διαλύσεις, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς παρέλυσαν τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀντιπροσωπείας, συνεκέντρωσαν ἀφ' ἑτέρου πᾶσαν ἐξουσίαν εἰς τὰς χεῖρας τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἀρχῆς. Ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὴ ἡ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὀφειλομένη Προστασία τῶν Ἰονίων πολλάκις ἔλειψεν, ἄλλοτε μετεβλήθη εἰς καταπίεσιν, ἐπὶ παραβάσει τῶν Ἰονικῶν νόμων καὶ τῶν τῆς Ἰονίου ἀρχῆς ἀποφάσεων.

»Ταῦτα καὶ παραπλήσια γεγονότα τῆς νομιμότητος, τοῦ δικαίου καὶ τῆς προόδου πολέμια, ἀπᾴδοντα δὲ πρὸς τὰ γενναῖα αἰσθήματα καὶ τὰς φιλελευθέρους ἀρχὰς τοῦ Ἀγγλικοῦ Ἔθνους, συνέδραμον, Ἐξοχώτατε, ὅπως φέρωσι τὴν ἐνώπιον ὑμῶν καὶ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ κόσμου ὀδυνηρὰν κατάστασιν, ἐν ᾗ διάκειται ἡ Ἑλληνικὴ αὕτη χώρα.

»Πρὸς ταῦτα πάντα οὐχὶ ἄλλως ἀντέσχε τὸ Ἰονικὸν στοιχεῖον καὶ ἀντέχει, ἢ διὰ τῆς ἀνεξαλείπτου συναισθήσεως τοῦ ἰδίου δικαιώματος καὶ τῆς περὶ σωτηρίας ἐλπίδος, ἣν ἀναθέτει εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Ὑψίστου.

»Ἡ ΙΒ' Βουλὴ προτίθεται μὲν νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ τακτικὰ αὐτῆς καθήκοντα, θέλει λάβει, ὡς ἤρξατο ἤδη, ὑπὸ διάσκεψιν τὰ ἀντικείμενα, ὧν μνημονεύει ὁ λόγος τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος, παρὰ ταῦτα δὲ καὶ ἄλλων, πραγματικῆς βαρύτητος, ὑπαρχόντων, σκοπὸν ἔχει ἵνα καὶ περὶ τούτων ἐνασχοληθῇ ὅσον ἔνεστιν. Ἀλλὰ μακρὰ τοῦ παρελθόντος πεῖρα ἀποθαρρύνει πᾶσαν πρὸς τοῦτο μέριμναν καὶ προσπάθειαν.

»Ἡ Βουλὴ ὅθεν καὶ κατὰ τὴν Α' ταύτην Σύνοδον τοῦ ΙΒ' Κοινοβουλίου ὀφείλει νὰ ἐπαναλάβῃ, ὅτι ὁ λαὸς οὗτος οὐδεμίαν ἐλπίδα καλλιτερεύσεως τῆς οἰκτρᾶς θέσεώς του δύναται νὰ ἔχῃ, ἕως οὗ κρατεῖται κεχωρισμένος τῆς ἀπελευθερωθείσης μερίδος τοῦ

Digitized by Google

Ἔθνους του, τοῦ κέντρου αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τοῦ ὁποίου κατὰ τὰ 1815 ἔλαβεν ὕπαρξιν ἡ Ἀγγλικὴ Προστασία, καὶ πρὸς ὃ ἀενάως θέλει ἀτενίζει, εἰς οἱανδήποτε καὶ ἂν εὑρίσκεται θέσιν.

«*Ἐξοχώτατε,*

»Ἡ ἀμετάθετος βούλησις τοῦ Ἰονίου λαοῦ, ὑπὲρ τῆς μετὰ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος πολιτικῆς τῆς Ἑπτανήσου συνενώσεως, ἐπανειλημμένως καὶ ἐπιμόνως διεκηρύχθη.

»Ἡ ὁμόθυμος κατὰ τὴν 15ην Ἰανουαρίου 1859 διακήρυξις τῆς Ἰονίου Βουλῆς, ἐπισήμως εἰς τὴν Αὐτῆς Μεγαλειότητα τὴν χαριτόβρυτον Ἄνασσαν τῆς Ἀγγλίας διεβιβάσθη, ὅπως εἰς τὰς λοιπὰς Εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις διακοινωθῇ.

»Ἡ Ἀντιπροσωπεία ὅθεν τοῦ Ἰονίου λαοῦ θέλει θέσει εἰς ἐνέργειαν τὰ νόμιμα μέσα, ὅπως πραγματοποιηθῇ ἡ τοῦ λαοῦ τούτου ἀμετάθετος βούλησις ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως. Οἱ Ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἑλληνικοῦ τούτου λαοῦ πεποίθασιν, ὅτι ἡ Χριστιανικὴ Εὐρώπη, εἰς τὴν φωνὴν τοῦ δικαίου ἐνδίδουσα, θέλει σπεύσει ἵνα ἡ Ἑπτάνησος οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσα Ἑλληνικὴ χώρα τύχῃ ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ πολιτικῆς συνενώσεως. Τοῦτο μόνον θέλει θεραπεύσει τὰ δεινὰ τὰ πρὸ τοσούτου χρόνου ἐνώπιον τοῦ πολιτισμένου κόσμου τὴν φυλὴν ἐκείνην μαστίζοντα, ἥτις πρώτη τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν ἐκαλλιέργησε καὶ ὑπὲρ τῆς προαγωγῆς τοῦ ὁποίου ζητεῖ καὶ πάλιν νὰ ἐργασθῇ».

Μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τῆς ἀπαντήσεως ταύτης ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 20ῆς Μαρτίου 1862 διὰ ψήφων 20 κατὰ 15, ἐξελέγη ἡ μέλλουσα νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν Ἁρμοστὴν Ἐπιτροπή, ὅπως τῷ ἀπαγγείλῃ ταύτην. Ἐκ τῶν μελῶν δὲ τῆς ἐπιτροπῆς ἐξελέγη καὶ ὁ Βαλαωρίτης, ὅστις καὶ ἀνέγνωσεν εἰς τὸν Στόρξ, μόλις συγκρατοῦντα ἑαυτὸν ἐκ τῆς ὀργῆς, τὸ ὑπερήφανον ἐκεῖνο κατὰ τῆς Προστασίας κατηγορητήριον, ὅπερ

Digitized by Google

ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον πλῆγμα κατὰ τῶν προσπαθειῶν αὐτῆς πρὸς εὕρεσιν συμβιβαστικῆς λύσεως καὶ ματαίωσιν τοῦ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ἀγῶνος. Περὶ τοῦ ἐγγράφου τούτου, ὁ τότε βουλευτὴς Ζακύνθου καὶ ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος Γεώργιος Βερύκιος γράφει ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ περὶ τῆς πρώην Ἰονίου Πολιτείας [1]) τὰ ἀκόλουθα. «Διεξελθόντες δὲ καὶ τὸ ὑπὸ τούτου συνταχθὲν διάγγελμα, ὅπερ ἡ Βουλὴ ἐπεδοκίμασεν ἀπαντῶσα τῷ ἁρμοστῇ Στορξίῳ, εἰπόντι, ὅτι τὸ Ἰόνιον ὑπὸ τὴν Ἀγγλίαν εὐημερεῖ, ἐθαυμάσαμεν τὸν φιλόπατριν ἄνδρα ἐν μιᾷ σελίδι δυνηθέντα συλλήβδην ὑπογράψαι τὰς ἐν πολλοῖς ἔτεσι δοκιμασίας τοῦ λαοῦ, ὧν γέμει ἡ ἱστορία. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔγγραφον, δι' οὗ ἡ Βουλὴ τὴν ἕνωσιν ἀπῄτει, δυσμενῶς τοὺς Ἄγγλους διέθηκεν, ὧν τὰ πάθη ἔνιοι καὶ ἀνερρίπιζον, λέγοντες, ὅτι τοὺς Ἄγγλους ὑπὸ τῶν Ἰονίων μισουμένους ἐπίτηδες καὶ ἡ Βουλὴ ἀντεπολιτεύετο. Ταῦτα δὲ πυθόμενος ὁ φιλογενὴς Βαλαωρίτης καὶ τὴν ἐκ τοιούτων σπερμολογιῶν προσγενομένην βλάβην τοῖς ἐθνικοῖς συμφέρουσιν ἀναλογισάμενος, τῇ κοινῇ γνώμῃ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ, προσῆλθε τῷ ἄγγλῳ στρατηγῷ — ἐπεὶ τὸν ἁρμοστὴν οὐδέποτε οἱ ῥιζοσπάσται ἐπεσκέπτοντο — χαίρειν αὐτῷ κελεύων καὶ παρὰ τῶν ἄλλων βουλευτῶν, ὧν τὰ ἐπισκεπτήρια ἔφερε καὶ διερμηνεύων τὸν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως πόθον τοῦ Ἰονίου λαοῦ, ἄλλως δὲ ὁμολογοῦντος σέβεσθαι τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος καὶ συλλυπεῖσθαι ἐπὶ τῷ πένθει τῆς Βασιλίσσης χηρευσάσης ἤδη τοῦ συζύγου. Ἡ προσέλευσις δ' ἐκείνη τοῦ Βαλαωρίτου προσεκτήσατο ἐν Ἀγγλίᾳ φίλους τῇ Ἑλλάδι καὶ συνηγόρους ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως».

Ἐν δὲ τῇ συνεδριάσει τῆς 12/24ης Ἀπριλίου τῆς Βουλῆς ἐκείνης, ὁ Βαλαωρίτης ἀπήγγειλε τὴν σπουδαιοτέραν ἴσως ἐκ τῶν ἀγορεύσεων αὐτοῦ ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ἀγῶνι, πολεμῶν τὰς προτεινομένας ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως φορολογικὰς μεταρρυθμί-

1) Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς πρώην Ἰονίου Πολιτείας ὑπὸ Γεωργίου Βερυκίου. Κεφαλληνίᾳ, τύποις Προόδου. 1870 σελ. 199.

Digitized by Google

σεις· «Πορεύθητε λοιπόν, ἐπέλεγεν ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς μεταρρυθμιστὰς καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸν ἐν τῇ Βουλῇ ἀντιπροσωπεύοντα αὐτοὺς γραμματέα τῆς Γερουσίας Π. Βράϊλαν, εἰς τοὺς προστάτας μας καὶ εἰπέτε εἰς αὐτοὺς παρρησίᾳ· Ἡ Ἑπτάνησος ὑπ' οὐδεμιᾶς ἄλλης ἰδέας ἀφαρπάζεται, εἰμὴ ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως· ὅτι ταύτην ἐπιποθεῖ, ταύτην ἐπιδιώκει, ταύτην ἐλπίζει, διότι δι' αὐτῆς μόνης δύναται νὰ ἀναστηθῇ καὶ νὰ ζήσῃ.

»Πορεύθητε εἰς τοὺς προστάτας μας καὶ εἰπέτε εἰς αὐτούς, ὅτι μέχρις οὗ ἡ ὥρα σημάνῃ, μέχρις οὗ τὸ γενναιόφρον, τὸ φιλελληνικὸν Βρεττανικὸν Ἔθνος ἀποφασίσῃ δι' ἡμῶν καὶ μεθ' ἡμῶν νὰ βαδίσῃ τὴν ἔνδοξον ὁδόν, ἥτις ἄγει εἰς τὴν ἀνατολήν, τὴν γῆν ταύτην τῶν θαυμάτων καὶ τῶν μαρτυρίων, καὶ ἥτις εἶνε ἰδική μας, πρέπει ν' ἀναδεχθῶσι μόνοι τὴν φροντίδα περὶ τῆς παθητικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως.

»Εἰπέτε εἰς αὐτούς, ὅτι, ἂν εἰλικρινῶς θελήσωσι, δύνανται νὰ μᾶς περιθάλψωσι, δύνανται διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν νὰ μὴ προσβάλωσι τόσον ἀποτόμως τὴν δημοσίαν αἰδῶ καὶ τὴν κοινὴν γνώμην, δύνανται ἀκινδύνως οὐχὶ μόνον νὰ ἀνέχωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ σέβωνται τὸ ἐθνικὸν ζήτημα.

»Ἀλλὰ μὴ λησμονήσητε νὰ εἴπητε εἰς τοὺς προστάτας μας, ὅτι διὰ χειρὸς ἡμῶν νέοι δεσμοὶ δὲν χαλκεύονται, καὶ ὅτι, ἂν ἀδελφομαχῶμεν ἐνίοτε καὶ ἂν φονευώμεθα! ἂς μείνωσιν ὅμως βέβαιοι, ὅτι δὲν θέλομεν γίνει ποτὲ καὶ αὐτόχειρες!».

Ῥαγδαῖα χειροκροτήματα ἐκάλυψαν τοὺς τελευταίους λόγους τοῦ ῥήτορος, μέχρι τέλους δὲ τῆς συνόδου δὲν ἔπαυσε μαχόμενος ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως διά τε τοῦ λόγου καὶ τοῦ καλάμου. Οὕτως ἀνταπαντήσαντος τοῦ Ἁρμοστοῦ εἰς τὸ διάγγελμα τῆς Βουλῆς, ἐκρίθη ὑπὸ τῶν ῥιζοσπαστῶν σκόπιμον νὰ ἀναιρεθῶσι τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα, εἰς τὸν Βαλαωρίτην δὲ ἀνετέθη ἡ σύνταξις τοῦ νέου τούτου διαγγέλματος, ὅπερ καὶ ὑποβληθὲν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 9/21ης Μαρτίου ἐγένετο δεκτὸν κατὰ

Digitized by Google

τὴν αὐτὴν συνεδρίασιν διὰ ψήφων 30 κατὰ 8. Πλήρης δὲ πάθους καὶ ἐξάρσεως εἶνε καὶ ἡ σύντομος προσλαλιά, ἣν ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἐπικρίναντα τὴν πορείαν τῶν ῥιζοσπαστῶν πρόεδρον τῆς Βουλῆς Ζερβόν, κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 13/25ης Μαΐου 1862, τὴν καὶ προτελευταίαν τῆς Συνόδου Καὶ εἰς τὰς λοιπὰς δ' ἐργασίας τῆς συνόδου ταύτης ἔλαβε μέρος ὁ Βαλαωρίτης, ἰδίᾳ ἀντιταχθεὶς κατὰ τῆς προταθείσης ὑπὸ τῶν μεταρρυθμιστῶν καταργήσεως τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας καὶ ἐπιτυχὼν τὴν ἀναβολὴν τοῦ ζητήματος διὰ τὴν προσεχῆ σύνοδον.

Ἡ πρώτη σύνοδος τῆς ΙΒ' Βουλῆς ἔληξε τῇ 14/26ῃ Μαΐου 1862 καὶ τὰ πρακτικὰ τῆς τελευταίας συνεδριάσεως ἐπεσφραγίσθησαν διὰ τῶν λέξεων τοῦ βουλευτοῦ Ζακύνθου Γεωργίου Βερυκίου. «ἂς κλείσωμεν τὰ πρακτικὰ μὲ μίαν λέξιν, τὸ εἶπεν ὁ Θεός, ὅτι θὰ γίνῃ ἡ Ἕνωσις καὶ μὲ ὅσα καὶ ἂν λέγωσι καὶ ἐναντιώνωνται οἱ ἰσχυροὶ θὰ γίνῃ». Ἀλλ' οὐδεὶς ἤλπιζεν, ὅτι τὸ πατριωτικὸν ὄνειρον τῶν Ἑπτανησίων ἤθελε πραγματοποιηθῇ τόσον ταχέως!

Μεταπολίτευσις ἐν Ἑλλάδι. — Ἐκλογὴ τοῦ Γεωργίου ὡς Βασιλέως. — Ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ ἐν Κερκύρᾳ τῆς εἰς Κοπεγχάγην μεταβαινούσης ὅπως προσφέρῃ τὸ στέμμα ἐπιτροπῆς. — Σύγκλησις τῆς ΙΓ' Ἰονίου Βουλῆς πρὸς ἀπόφασιν περὶ τῆς ἑνώσεως. — Ψήφισμα τῆς ἑνώσεως. — Ὁ Βαλαωρίτης συντάσσει τὸ ψήφισμα καὶ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ διάγγελμα τοῦ Ἁρμοστοῦ. — Συζήτησις περὶ τῶν προταθέντων ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ὅρων. — Ἀγόρευσις τοῦ Βαλαωρίτου πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῶν.

Εἶναι γνωσταὶ αἱ περιπτώσεις, αἵτινες, ἕνεκα τῆς ἐκραγείσης κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1862 ἐπαναστάσεως ἐν Ἑλλάδι καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης μεταπολιτεύσεως, ἐπέσπευσαν τὴν ἐκπλή-

Digitized by Google

ρωσιν τῶν πόθων τοῦ Ἰονίου λαοῦ. Ἀνέκφραστος ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ ἡ πληρώσασα τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ, ὅτε ἀνηγγέλθη ἡ ἀπόφασις τῆς Ἀγγλίας, ὅπως ἐπὶ τῇ ἀναγορεύσει τοῦ Γεωργίου ὡς Βασιλέως, γενομένῃ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως τῇ 18ῃ Μαρτίου 1863, παραχωρήσῃ τὰς Ἰονίους νήσους εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δύναταί τις νὰ ἀναλογισθῇ μετὰ πόσου ἐνθουσιασμοῦ ἑωρτάσθη ἐν Ἑπτανήσῳ ἡ 25η Μαρτίου 1865, τὴν ἐθνικὴν δὲ ἑορτὴν ἐξύμνησε καὶ ἡ Μοῦσα τοῦ ποιητοῦ διὰ τοῦ πλήρους δυνάμεως καὶ ἐξάρσεως ποιήματος «ὁ Βράχος καὶ τὸ κῦμα», ὅπερ δὲν ὑπῆρξε κατώτερον τῶν περιστάσεων.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον νέα ἀφορμὴ ἐνθουσιασμοῦ παρείχετο εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑπτανησίων. Ἡ ἐπιτροπὴ ἡ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως ἐκλεχθεῖσα ὅπως μεταβῇ εἰς Κοπεγχάγην καὶ προσφέρῃ τὸ στέμμα εἰς τὸν ἀναγορευθέντα Βασιλέα, ἀποτελουμένη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Κανάρη, τοῦ Θρασυβούλου Ζαίμη καὶ τοῦ Δημητρίου Γρίβα, διῆλθε διὰ Κερκύρας. Γνωσθέντος τούτου ἔσπευσαν ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὸν λιμένα ὁ Βαλαωρίτης μετὰ τοῦ προέδρου τοῦ συλλόγου τῆς Ἀναγεννήσεως Γουργουράκη, ἐνῷ ὁ Παδοβᾶς παρεσκεύαζε τὴν ὑποδοχὴν ἐν τῇ πόλει.

Εἰς τὴν παραλίαν ὁ Βαλαωρίτης ἐνέτυχε τὸν συμμαθητὴν καὶ φίλον Θρασύβουλον Ζαίμην καὶ συγκεκινημένοι περιεπτύχθησαν, συγχαίροντες ἀλλήλοις ἐπὶ τῇ συναντήσει ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ ἐθνικῆς χαρᾶς, ἐκεῖθεν δὲ ὁ Βαλαωρίτης μετὰ τοῦ Γουργουράκη ἀνῆλθον ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου. Ὁ Βαλαωρίτης διηγεῖτο πάντοτε, ὅτι ἡ συνάντησίς του μετὰ τοῦ Κανάρη ὑπῆρξεν ἐκ τῶν σφοδροτέρων συγκινήσεων τοῦ βίου του. Καὶ πῶς ἄλλως; ἀναλογισθῶμεν ἐπὶ στιγμὴν τὴν ἀγαλλίασιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν, ἅτινα ἐπλήρουν τὴν ψυχὴν τῶν Ἑπτανησίων κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, καὶ φαντασθῶμεν τὴν ἀληθῆ τρικυμίαν, ἣν θὰ ἐξήγειρεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἐκ πατριωτισμοῦ ἐξάλλου ποιητοῦ καὶ ῥήτορος, ἀγωνιστοῦ τῆς ἑνώσεως, ἡ θέα τοῦ ἐνδόξου τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821

Digitized by Google

ἥρωος. — Ἡ συγκίνησις καὶ τὰ δάκρυα ἔπνιγον τὴν φωνὴν τοῦ ποιητοῦ, γονατίσας δὲ ἐνώπιον τοῦ Κανάρη, κατησπάζετο τὰς χεῖράς του καὶ ἐδέχθη τὴν εὐλογίαν του. Κατόπιν ἀπεβιβάσθησαν πάντες εἰς Κέρκυραν, ἔνθα ἡ Ἐπιτροπὴ ἐγένετο δεκτὴ δι' ἐκ δηλώσεων ἀκρατήτου ἐνθουσιασμοῦ, τοῦ λαοῦ καταληφθέντος ὑπὸ ἀληθοῦς φρενίτιδος [1]).

Τῇ 25ῃ Ἰουλίου 1863 διελύθη ἡ δωδεκάτη Βουλή, ὁ δὲ Ἁρμοστὴς προεκήρυξε νέας ἐκλογάς, ὅπως, συγκαλουμένης ἐπὶ τούτῳ τῆς Βουλῆς ἐπισήμως, ἐκδηλωθῇ ἡ περὶ ἑνώσεως ἐπιθυμία τῶν Ἑπτανησίων. Ἀλλ' ἂν καὶ οὐδένα λόγον εὔλογον εἶχον οἱ Ἰόνιοι ὅπως ἀμφιβάλλωσι περὶ τῆς εἰλικρινείας τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως, οὐχ ἧττον διάφοροι φῆμαι ἤρχισαν νὰ κυκλοφορῶσιν, ἐμβάλλουσαι εἰς ἀνησυχίας περὶ πιθανῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ ἀντιπροσώπων τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως καὶ φανατικῶν τινων ὀργάνων των πρὸς νόθευσιν τοῦ φρονήματος τῶν Ἰονίων καὶ πρότασιν ὅρων περὶ τῆς ἑνώσεως ἀπαραδέκτων καὶ δυναμένων νὰ ἐπενέγκωσι τὴν ματαίωσιν αὐτῆς. Καίτοι ἑπομένως οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἐκλογῶν, οἱ ῥιζοσπάσται δραστηρίως ἐνήργησαν, πλέον δὲ παντὸς ἄλλου ὁ Βαλαωρίτης, ἔχων ὑπ' ὄψει τὰς ἐπεμβάσεις τῆς προστασίας κατὰ τὴν προηγουμένην ἐκλογὴν Λευκάδος, καθ' ἣν μόλις ἐσώθη. Εἶχε δ' ἐν Λευκάδι συνεργάτην, ἐκτὸς τῶν συναδέλφων ῥιζοσπαστῶν, τὸν πολυσέβαστον καὶ ἐνάρετον Ἀρχιεπίσκοπον Λευκάδος Γρηγόριον Ἀρραβανῆν, θερμότατον πατριώτην καὶ φίλον του ἐγκάρδιον, ὅστις, ὡς ὁ Ἀθανάσιος τῆς Κερκύρας, παρέσχε τῷ ἐθνικῷ ἀγῶνι, ἑπόμενος ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, τὴν ἰσχυρὰν συνδρομὴν τῆς ποιμαντορικῆς αὐτοῦ ῥάβδου καὶ πνευματικῆς ἰσχύος.

Εἶνε ἄξιον ψυχολογικῆς παρατηρήσεως, ὅτι ὁ Βαλαωρίτης

1) Ὡραίαν περιγραφὴν τῆς ἐν Κερκύρᾳ ὑποδοχῆς τῆς ἐπιτροπῆς καὶ τῆς συναντήσεως τοῦ Βαλαωρίτου μετὰ τοῦ Κανάρη ἐδημοσίευσεν ἀνταποκριτὴς τῆς ἐν Τουρίνῳ ἐκδιδομένης τότε ἰταλικῆς ἐφημερίδος **Monarchia Nazionale** ἐν τῷ φύλλῳ αὐτῆς τοῦ Μαΐου **1863**.

Digitized by Google

κατὰ τὴν ὑπερτάτην ταύτην στιγμήν, ἀπευθυνθεὶς πρὸ τῆς ἐκλογῆς διὰ προκηρύξεως πρὸς τὸν Λευκάδιον λαόν, ἔγραψε ταύτην ἐν τῇ δημοτικῇ γλώσσῃ. Μετὰ δὲ τὴν νίκην, οὐχὶ ὡς συνήθως οἰστρηλατούμενος ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ μετὰ βιαιότητος, ἀλλὰ μετὰ γλυκείας ἠρεμίας καὶ εἰς γλῶσσαν δημοτικήν, ὡμίλησε πρὸς τὸν λαόν, κηρύττων τὸ εὐαγγέλιον τῆς γενικῆς ἀγάπης καὶ τῶν ὑπὲρ πατρίδος θυσιῶν.

« Εἶνε περιττὸν καὶ ὅλως διόλου ἄσκοπον νὰ ξεθάψωμεν πράγματα λυπηρά, ὁποῦ ὅλοι πρέπει νὰ τὰ λησμονήσωμεν καὶ ὁποῦ ἐγὼ πρῶτος εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ σβύσω ἀπὸ τὴν ἐνθύμησί μου. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν τὰ περασμένα σφάλματα καὶ παθήματα πρέπει νὰ χρησιμεύουν ὡς διδασκαλία, ὡς μάθημα καὶ ὄχι ποτὲ ὡς ἀφορμὴ διὰ νὰ ἐξυπνοῦνται πάθη καὶ νὰ τεχταίνωνται ἐκδίκησες, κτλ....

» Τὸ στάδιο ὁποῦ σήμερα μᾶς ἀνοίγεται εἶναι ἔνδοξο καὶ μεγάλο· ἀλλὰ ἡ δόξα εἶνε θυγατέρα τῆς θυσίας καὶ τοῦ κινδύνου. Ἀπὸ σήμερα πρέπει νὰ γίνωμεν καὶ ἡμεῖς ἄνδρες, κτλ.»...

Τήν τε ἀγόρευσιν ταύτην ὡς καὶ τὴν προκήρυξιν, ὧν τὰ χειρόγραφα σχέδια ἀνεύρομεν ἐν τοῖς ἐγγράφοις τοῦ ποιητοῦ, ἐκρίναμεν ἐνδιαφέρον νὰ δημοσιεύσωμεν ἐν τέλει τοῦ παρόντος τόμου, διότι αὗται μετὰ τῶν ἐπιστολῶν του πρὸς τὸν Α. Λασκαρᾶτον καὶ μικροῦ διηγήματος δημοσιευθέντος ἐν τῷ «Λύχνῳ», εἶνε τὰ μόνα κείμενα δημοτικῆς γλώσσης εἰς πεζὸν λόγον, ἅτινα ἀνεύρομεν τοῦ Βαλαωρίτου.

Ὁ Βαλαωρίτης ἐξελέγη πρῶτος βουλευτής, ἡ δὲ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν τῷ ΙΓ' Ἰονίῳ Κοινοβουλίῳ δὲν ὑπῆρξεν ἐλάσσων τῆς ἐν τοῖς προηγουμένοις. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἰονίων νήσων συνῆλθον ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ Κερκύρας τῇ 19/1ῃ Ὀκτωβρίου 1863, μετὰ τὴν ἐξέλεγξιν δὲ τῶν ἐκλογῶν καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Στεφάνου Παδοβᾶ βουλευτοῦ Κερκύρας, ὡς προέδρου τῆς Βουλῆς, καὶ τοῦ Δημ. Μηλιαρέση βουλευτοῦ Κεφαλληνίας, ὡς ἀντιπροέδρου, ἡ Βουλὴ συνηδρίασε τῇ 21/3ῃ Ὀκτωβρίου 1863, κατὰ τὴν συνεδρίασιν δὲ ταύ-

Digitized by Google

την προσελθὼν ὁ Ἁρμοστὴς Στὸρξ ἐν πομπῇ ἀνέγνωσε τὸ διάγγελμα τῆς ἀνάσσης, δι' οὗ προσεκαλεῖτο ἡ Βουλὴ τῶν Ἰονίων νήσων νὰ ἀποφανθῇ περὶ τῆς ἑνώσεως καὶ περί τινων ὅρων, οἵτινες κατὰ τὴν φράσιν τοῦ διαγγέλματος «ἀπαιτοῦνται πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ μέτρου τούτου». Ὁ πρόεδρος Παδοβᾶς ἀπήντησε διὰ βραχέων, ἡ δὲ Βουλὴ συνῆλθε τῇ 23/5η Ὀκτωβρίου, ὅπως ψηφίσῃ τὴν περὶ ἑνώσεως ἀπόφασιν καὶ τὴν ἐπίσημον ἀπάντησιν εἰς τὸ διάγγελμα τοῦ Ἁρμοστοῦ. Ἀμφότερα ἦσαν ἐκ τῶν προτέρων ἕτοιμα καὶ ἐψηφίσθησαν ὁμοφώνως καὶ ἄνευ συζητήσεως. Εἰσηγητὴς καὶ συντάκτης τοῦ τε ψηφίσματος τῆς ἑνώσεως καὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸ διάγγελμα τοῦ Ἁρμοστοῦ ὑπῆρξεν ὁ Βαλαωρίτης, ἀλλ' ἡ ἐπὶ τοῦ κειμένου αὐτῶν συμφωνία τῶν βουλευτῶν τῆς Ἑπτανήσου δὲν κατωρθώθη ἄνευ κόπου.

Οἱ πάντες ἦσαν σύμφωνοι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἑνώσεως, ἀλλὰ περὶ τὰς λεπτομερείας ὑπῆρχον ἀντιθέσεις τινὲς γνωμῶν, αἵτινες εὑρίσκουσαι ἀπήχησιν ἐν τῇ ἐξαιρετικῇ ὅλως νευροπαθείᾳ, ὑφ' ἧς κατείχετο ὁ λαὸς τῆς Κερκύρας κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἔδιδον ἀφορμὴν εἰς ποικίλας ἀβασίμους καὶ ὑπερβολικὰς φήμας. Ἡ προτεραία τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐψηφίσθη ἡ ἕνωσις ἦτο Κυριακή, κατὰ τὴν νύκτα δὲ ταύτης πρὸς τὴν Δευτέραν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Προέδρου Παδοβᾶ συνετάχθη τὸ ψήφισμα τῆς Ἑνώσεως καὶ ἡ ἀπάντησις πρὸς τὸν Ἁρμοστήν. Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν ἐν Λευκάδι παραμένουσαν σύζυγόν του περιγράφει ὁ Βαλαωρίτης τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην νύκτα· «Τὴν Κυριακὴν τὴν ἑσπέραν ἐξεδηλώθη παρὰ τῷ λαῷ τῆς Κερκύρας ἔκτακτος ἐρεθισμὸς συνεπείᾳ τῆς διαδοθείσης φήμης, ὅτι ὁ Λομβάρδος ἐσκόπευε νὰ φέρῃ ἀντιρρήσεις ἐπὶ τῆς διατυπώσεως τοῦ ψηφίσματος καὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸ διάγγελμα τοῦ Ἁρμοστοῦ. Ὑποχωροῦντες εἰς τὴν γενικὴν πίεσιν οἱ βουλευταὶ συνῆλθον εἰς τὸν οἶκον τοῦ Παδοβᾶ περὶ τὴν ἑβδόμην τῆς ἑσπέρας καὶ ἐγὼ ἔδωκα τὸ σύνθημα τῆς συζητήσεως, καταθέτων ἐπὶ τῆς τραπέζης τὸ σχέδιον τοῦ ψηφίσματος καὶ τῆς ἀπαντήσεως, ἅτινα εἶχον ἤδη ἐπεξεργασθῇ. Ὅπως

Digitized by Google

ἐξασφαλίσω εὔκολον τὴν συνεννόησιν, ἐνόμισα ἐνδεδειγμένον ὅπως τὸ ψήφισμα ἤτοι ἡ ἀπόφασις συνταχθῶσι συντόμως καὶ ἁπλῶς· οὕτω ἐπετεύχθη, ὥστε περὶ τὰς ἕνδεκα νὰ ἔχῃ ἤδη ὑπογραφῇ ὑπὸ πάντων. Εὗρον δυσκολίαν τινά, ὅπως γίνῃ δεκτὸν τὸ προοίμιον, ἤτοι ὁ πρῶτος παράγραφος, ὁ ἀρχόμενος διὰ τοῦ «προσκληθεῖσα κτλ.», ἀλλ' ἐν τέλει πάντες συνεφώνησαν, ἐκτὸς τῶν δύο ἀδελφῶν Ἀννίνου Σάϐα, οἵτινες ἀπήτουν νὰ μὴ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου. Ἀλλ' ὁ λαός, ὅστις εἶχε συρρεύσῃ ὑπὸ τὰ παράθυρα ἀκούων με συζητοῦντα ὑψηλοφώνως, ἐξερράγη εἰς ἀγρίας φωνάς, οὕτω δ' ἐπὶ τέλους ὑπεγράφη ὑπὸ πάντων τὸ ψήφισμα. Ἦτο ἡ ἑνδεκάτη τῆς ἑσπέρας, ὁ δὲ Λομϐάρδος ἰσχυρίσθη, ὅτι ἦτο ἀδιάθετος καὶ ὅτι ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀποχωρήσῃ. Ἐνόησα ὅτι ἦτο ἁπλῆ πρόφασις, ὅπως ἀποφύγῃ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως, γνωρίζων, ὅτι ἐγὼ ἐν αὐτῇ εἶχον περιλάϐῃ παράγραφον ἐκδηλοῦντα τὴν εὐγνωμοσύνην μας πρὸς τὴν προστάτιδα Ἄνασσαν. Ἐπέμεινα μετὰ πολλῆς θερμότητος καὶ κατέδειξα, ὅτι, ἐὰν τὸ ψήφισμα ὑπεϐάλλετο μεμονωμένον ἄνευ τῆς ἀπαντήσεως, τοῦτο ἤθελε δικαίως χαρακτηρισθῇ ὡς προσϐολὴ κατὰ τοῦ ἀγγλικοῦ στέμματος. Ὑπεστηρίχθην ὑπὸ τῶν Κερκυραίων καὶ τῶν Κεφαλλήνων καὶ οὕτως ὁ Λομϐάρδος ἀπομείνας μόνος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Θεέ μου! Μικροῦ δεῖν νὰ πάθω ἐξ ἀσφυξίας κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην. Μέχρι τῶν τριῶν μετὰ τὸ μεσονύκτιον καρφωμένος ἐπὶ τοῦ καθίσματος καὶ περιτριγυρισμένος ὑπὸ τριάκοντα ἓξ συναδέλφων, ἠναγκαζόμην νὰ ἀπαντῶ εἰς τὰς ἀπορίας καὶ τὰς ἀμφιϐολίας πάντων, ἀλλ' ἡ ἐπιμονή μου κατίσχυσεν ὅλων τῶν ἐμποδίων καὶ ἀπεφασίσθη, ὅτι τὴν ἐπομένην ὁ πρόεδρος μετὰ τὴν δοξολογίαν, ἣν ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ ἤθελε προσκληθῇ νὰ τελέσῃ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας, θὰ ἀνεγίνωσκε πρῶτον τὸ ψήφισμα καὶ κατόπιν τὴν ἀπάντησιν».

»Εἶχεν ἤδη διαδοθῇ ἀνὰ τὴν πόλιν, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν παρεσκευασμένα καὶ δύνασαι νὰ φαντασθῇς μὲ πόσην ἀγαλλίασιν ἐγώ, ὅστις δὲν εἶχον κατορθώσῃ νὰ κλείσω τὸ μάτι καθ' ὅλην τὴν νύ-

Digitized by Google

κτα, ἠγέρθην τῆς κλίνης τὴν ἐπομένην, ὅπως παραστῶ εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος. Συνήλθομεν ἐκ νέου ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Παδοβᾶ, ὅπως καὶ πάλιν ἀναγνώσωμεν τὰ ἔγγραφα καὶ περὶ τὴν μεσημβρίαν στολισμένοι μὲ τὸ καθιερωμένον σύμβολον τῆς δάφνης εἰσήλθομεν εἰς τὴν Βουλήν. Ἄπειρος λαὸς ἀπέκλειε τὰς πέριξ ὁδούς. Ἦλθεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ κλήρου. Τὰ θεωρεῖα ἦσαν ἀσφυκτικῶς πλήρη. Ὁ λαὸς ἔξαλλος εἰσώρμησεν εἰς τὸν προωρισμένον διὰ τοὺς βουλευτὰς περίβολον. Αἱ ἐπευφημίαι ἦσαν διαρκεῖς καὶ εἶχόν τι τὸ ἄγριον. Μετὰ τὸ τέλος τῆς δοξολογίας συνεκεντρώθημεν κυκλοτερῶς περὶ τὸν σταυρὸν τὸν τεθειμένον ἐπί τινος τραπέζης τοῦ βουλευτηρίου καὶ τότε ὁ Πρόεδρος ἀνέγνωσε τὸ ψήφισμα καὶ τὴν ἀπάντησιν».

»Καὶ ἐὰν πρόκειται νὰ ζήσω χίλια ἔτη, δὲν θὰ λησμονήσω τὴν ἁγιότητα τῆς ἐπισήμου ἐκείνης σκηνῆς. Ἡ ἐθνικὴ σημαία ἐκυμάτιζεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ θρόνου, τὰ δάκρυα, αἱ ἐπευφημίαι ἀντήχουν καὶ ἀπέδιδον ὑπὸ τοὺς θόλους τοῦ βουλευτηρίου φοβερὰν ἠχώ. Ἐγὼ ἔκλαιον κρουνηδόν, οὐδὲ ἠδύναντο νὰ μὲ καθησυχάσωσι τὰ συγχαρητήρια τῶν συναδέλφων καὶ τῶν λοιπῶν. Ὁ Ἐπίσκοπος μὲ περιεπτύχθη τρυφερῶς ἐν ταῖς ἀγκάλαις του καὶ δακρύων μοὶ ἔδωκε τὴν εὐλογίαν του. Ἐξελθόντες ἐκεῖθεν περιστοιχισμένοι ὑπὸ ἀπείρου λαοῦ, συνωδεύσαμεν τὸν ἐπίσκοπον εἰς τὸν οἶκόν του, ὅστις καθ᾿ ὁδὸν διὰ τοῦ ἑνὸς βραχίονος ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ προέδρου καὶ διὰ τοῦ ἄλλου εἰς ἐμέ. Καθ᾿ ὅλον τὸν δρόμον μᾶς ἔρραινον δι᾿ ἀνθέων καὶ ζαχαρωτῶν. Ἤμην ὅλως ἔξαλλος καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν ἀποκεκαλυμμένην, μολονότι ἔβρεχεν, ἀπεθαύμαζον ἐκστατικὸς τὴν μεγαλοπρεπῆ ἐκείνην σκηνήν. Οὕτω περὶ τὰς τρεῖς τὸ μέγα ἔργον εἶχε συντελεσθῆ. Ἐπανῆλθον κατ᾿ οἶκον καὶ ἐρρίφθην ἐπὶ τῆς κλίνης ὅπου ἔμεινα μέχρι τῆς ἐπομένης συντετριμμένος, πεθαμένος ἀπὸ τὸν κόπον καὶ τὴν συγκίνησιν».

Ἀλλ᾿ ἡ δημοτικότης ἔχει συνηθέστατα ταχείας τὰς ἀντιδράσεις, ἰδίᾳ δι᾿ ἐκείνους, οἵτινες ἀποτροπιαζόμενοι τὴν δημαγωγίαν

Digitized by Google

ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΩΝ ΨΗΦΙΣΑΝΤΩΝ ΤΗΝ ΕΝΩΣΙΝ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΙΟΝΙΩΝ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ

ΕΚ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ

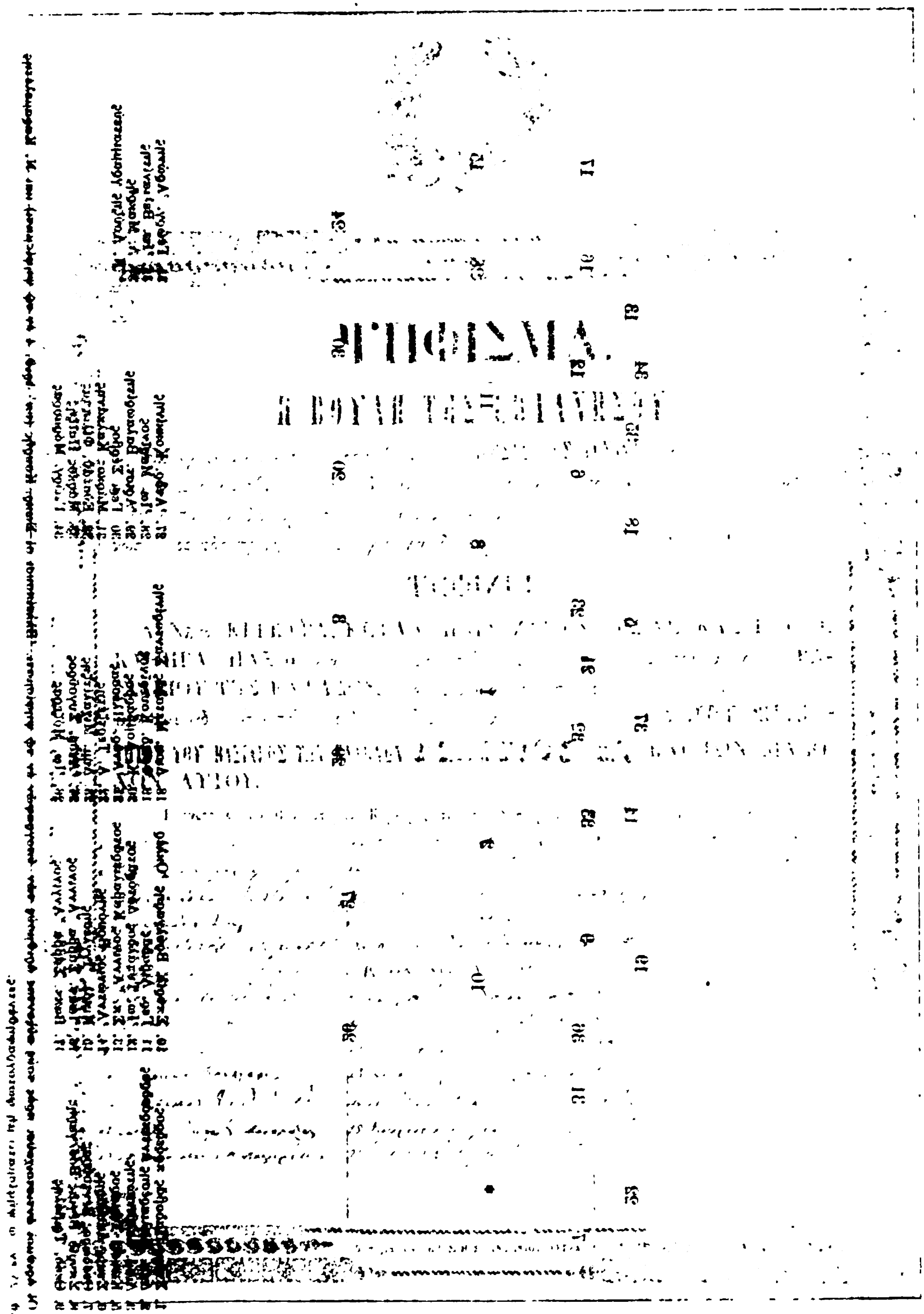
ΨΗΦΙΣΜΑ.

ΠΑΝΟΜΟΙΟΤΥΠΟΝ ΑΝΤΙΤΥΠΟΥ ΤΟΥ ΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ
ΠΕΡΙ ΕΝΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ
ΦΕΡΟΝΤΟΣ ΙΔΙΟΓΡΑΦΩΣ ΤΑΣ ΥΠΟΓΡΑΦΑΣ ΤΩΝ ΨΗΦΙΣΑΝΤΩΝ ΤΗΝ ΕΝΩΣΙΝ
ΙΟΝΙΩΝ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ

Digitized by Google

6. Σταμ. Λάσκ[illegible]	[illegible]τώνιος Θοδώνης	22. Α. Τερτζέτης	31. Μάρκος Καλ[illegible]
7. Θεόδωρος Βεντούρας	15. [illegible] Ἰγγλέσης	23. Δημ. Μιχαλίτζης	32. Εὐστάθ. Φίλιππας
8. Σπυρίδ. Βάγιας Βούλγαρης	16. Ἰωάν. Σάββα [illegible]ννινος	24. Ἀνδρ. Συγγαβρος	33. Μάρκος Παΐζης
9. Θεόδ. Τριβόλης	17. Βαπτ. Σάββα Ἄννινος	26. Ἰω. Μόζερας	34. Γεώργ. Μόρμορας

Οἱ ἀριθμοὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τοὺς αὔξοντας ἀριθμοὺς τῶν ὑπογραφῶν ἐν τῷ ψηφίσματι. Ἐλλείπουσι οἱ Σωκρ. Κουρῆς (ὑπ' ἀριθ. 4 ἐν τῷ ψηφίσματι) καὶ Ν. Καραμελέτης (ὑπ' ἀριθ. 25 ἐν τῷ ψηφίσματι) μὴ φωτογραφηθέντες.

Digitized by Google

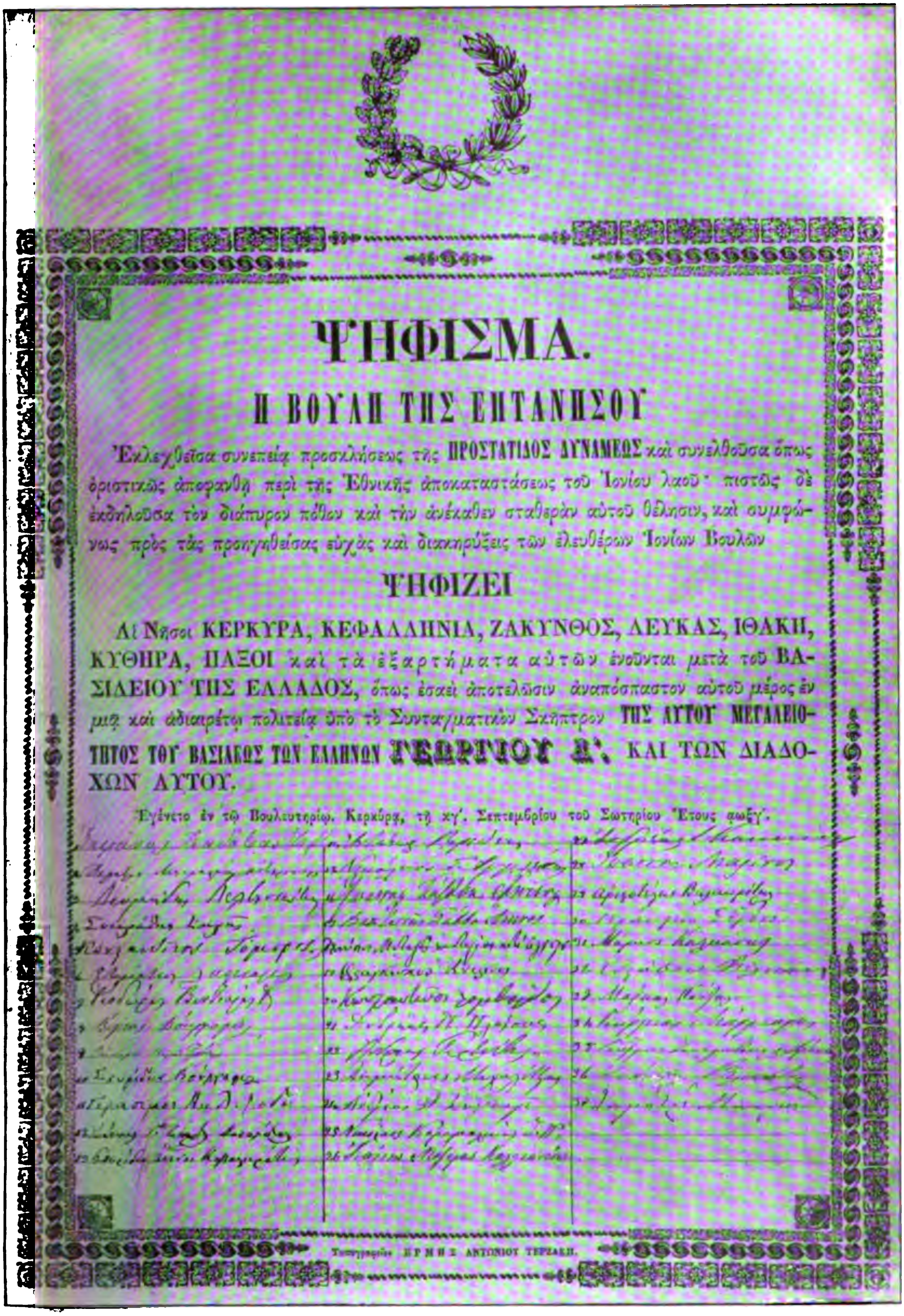
ΨΗΦΙΣΜΑ.

Η ΒΟΥΛΗ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ

Ἐκλεχθεῖσα συνεπείᾳ προσκλήσεως τῆς ΠΡΟΣΤΑΤΙΔΟΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ καὶ συνελθοῦσα ὅπως ὁριστικῶς ἀποφανθῇ περὶ τῆς Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἰονίου λαοῦ· πιστῶς δὲ ἐκδηλοῦσα τὸν διάπυρον πόθον καὶ τὴν ἀνέκαθεν σταθερὰν αὐτοῦ θέλησιν, καὶ συμφώνως πρὸς τὰς προηγηθείσας εὐχὰς καὶ διακηρύξεις τῶν ἐλευθέρων Ἰονίων Βουλῶν

ΨΗΦΙΖΕΙ

Αἱ Νῆσοι ΚΕΡΚΥΡΑ, ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ, ΖΑΚΥΝΘΟΣ, ΛΕΥΚΑΣ, ΙΘΑΚΗ, ΚΥΘΗΡΑ, ΠΑΞΟΙ καὶ τὰ ἐξαρτήματα αὐτῶν ἑνοῦνται μετὰ τοῦ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, ὅπως ἐσαεὶ ἀποτελῶσιν ἀναπόσπαστον αὐτοῦ μέρος ἐν μιᾷ καὶ ἀδιαιρέτῳ πολιτείᾳ ὑπὸ τὸ Συνταγματικὸν Σκῆπτρον ΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α'. ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΑΥΤΟΥ.

Ἐγένετο ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ, Κερκύρᾳ, τῇ κγ'. Σεπτεμβρίου τοῦ Σωτηρίου Ἔτους αωξγ'.

Τυπογραφεῖον ΕΡΜΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ.

ΠΑΝΟΜΟΙΟΤΥΠΟΝ ΑΝΤΙΤΥΠΟΥ ΤΟΥ ΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ
ΠΕΡΙ ΕΝΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ
ΦΕΡΟΝΤΟΣ ΙΔΙΟΓΡΑΦΩΣ ΤΑΣ ΥΠΟΓΡΑΦΑΣ ΤΩΝ ΨΗΦΙΣΑΝΤΩΝ ΤΗΝ ΕΝΩΣΙΝ
ΙΟΝΙΩΝ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ

Digitized by Google

Digitized by Google

καὶ τὴν κολακείαν τοῦ ὄχλου δὲν ῥυμουλκοῦνται ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ βαίνουσιν εὐθὺ κατὰ τὴν ἰδίαν συνείδησιν καὶ τὰς ἰδίας πεποιθήσεις. Ὁ Βαλαωρίτης εὐγνωμονῶν πρὸς τὸ Ἀγγλικὸν ἔθνος διὰ τὴν ἕνωσιν, πεποιθὼς ἐπ' αὐτὸ διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ, μὴ ἀμφιβάλλων περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν προθέσεων τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως καὶ μὴ ἐπιθυμῶν διὰ συζητήσεων ἐπὶ μὴ οὐσιωδῶν θεμάτων νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς διαπραγματεύσεις καὶ προσκόμματα δυνάμενα νὰ ἐπιβραδύνωσι τὴν ὁριστικὴν συντέλεσιν τοῦ ἐθνικοῦ γεγονότος, εἰς ὃ ὑπελείπετο εἰσέτι τὸ κῦρος τῆς διεθνοῦς ἐπισφραγίσεως, ἐξεφράζετο ἀπροκαλύπτως, ὅτι ἔπρεπεν ἡ Βουλὴ νὰ δεχθῇ τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἁρμοστοῦ προταθέντας ὅρους ἀσυζητητί. Ἀλλὰ τοὺς ὅρους τούτους ἠγνόει τὸ πολὺ πλῆθος καὶ διεδόθη, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ὅρων, οἵτινες ἀντὶ πλήρους ἐθνικῆς ἑνώσεως ἤθελον καθιερώσει εἶδός τι ὁμοσπονδίας, ἢ περὶ ὅρων, οἵτινες θὰ ἠδύναντο καὶ νὰ ματαιώσωσι τὴν ἕνωσιν. Ἐπὶ στιγμὴν ἐπομένως ἐξηγέρθη ἡ κοινὴ γνώμη κατὰ τοῦ Βαλαωρίτου, Βέγια Βούλγαρη καὶ Κουρῆ, τῶν μόνων τολμώντων νὰ ἐκδηλῶσι τὴν περὶ τούτου πεποίθησίν των, ἣν ἄλλως τε καὶ πολλοὶ ἄλλοι συνεμερίζοντο. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἁρμοστοῦ προταθέντων ὅρων εἷς καὶ μόνος εἶχε σημασίαν τινά, ὁ πρῶτος κατὰ τάξιν ἐν τῷ διαγγέλματι τῆς 6ης Ὀκτωβρίου 1863. «Ὅτι ἅμα ἡ ἐν τῷ Κράτει τούτῳ, δυνάμει τῆς ἀπὸ 5ης Νοεμβρίου 1815 ἐν Παρισίοις ὑπογραφείσης Συνθήκης, ἱδρυθεῖσα Βρεττανικὴ Προστασία παύσῃ νομίμως καὶ μέχρι τῆς ἐγκαθιδρύσεως νέου Συντάγματος, ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων θέλει ἐξουσιοδοτηθῇ νὰ ἐξασκῇ ἐν τῷ Κράτει τούτῳ, καθ' ὃν τύπον ἡ εἰρημένη Αὐτοῦ Μεγαλειότης θέλει διὰ Βασιλικοῦ Αὐτοῦ Διατάγματος ἀποφασίσει, πάντα τὰ δικαιώματα τῆς κυριαρχίας, συμπεριλαμβανομένων τῶν προνομιῶν καὶ λειτουργιῶν, ὅσα ἐξασκεῖ μέχρι τοῦδε ἡ Προστάτις Ἄνασσα, ὁ Λόρδος Μέγας Ἁρμοστὴς καὶ ἡ Ἐκλαμπροτάτη Γερουσία».

Ὁ ἄνευ προκαταλήψεως καὶ ἤδη, ὅτε αἱ διαμάχαι αὗται ἀποτελοῦσιν ἱστορικὰ γεγονότα, περὶ ὧν μετὰ πάσης ψυχραιμίας

Digitized by Google

δύναταί τις νὰ ἐξενέγκῃ γνώμην, ἐξετάζων τὸ ζήτημα ἀπορεῖ διὰ τὴν ἀντίδρασιν κατὰ ὅρου ἐπιβαλλομένου λογικῶς ὑπὸ τῶν περιστάσεων καὶ τοῦ συμφέροντος οὐ μόνον τῶν Ἰονίων νήσων, ἀλλ' ἀπὸ γενικωτέρας ἐθνικῆς ἀπόψεως καὶ αὐτοῦ τοῦ τότε ἑλληνικοῦ Κράτους.

Καὶ τοὺς μὲν λόγους, δι' οὓς ὁ Βαλαωρίτης ὑπερεμάχει τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἀνωτέρω ὅρου καὶ οὓς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, εὐγλώττως ἀνέπτυξεν ἐν τῇ πρὸς τὴν Βουλὴν ἀγορεύσει του, περὶ ἧς κατωτέρω θὰ γίνῃ μνεία. Ἀλλὰ πλὴν τῶν λόγων τούτων ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι, οὓς ἤντλει ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων καὶ ἐκ τῶν βλέψεων αὐτοῦ περὶ τοῦ περαιτέρω ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Ἡ διάνοια τοῦ Βαλαωρίτου, προκειμένου περὶ τοῦ Ἐθνικοῦ ζητήματος, οὐδέποτε παρεπλανᾶτο ὑπὸ τῆς ποιητικῆς αὐτοῦ φαντασίας καὶ τῶν ἀχαλινώτων ἐνίοτε ἁλμάτων αὐτῆς· εἶχεν ὅλην τὴν διαύγειαν τῆς διανοίας ψυχραίμου διπλωμάτου καὶ προφητικήν τινα διορατικότητα, δύναταί τις εἰπεῖν. Ὅσα ἔγραψε καὶ ὅσα ἠγόρευσε μαρτυροῦσι περὶ τούτου ἀναμφισβητήτως. Οὕτω καὶ τότε ἀντελήφθη, ὅτι δύο τμήματα ἔστω καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, ἔχοντα διάφορον νομοθεσίαν, διάφορον πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν ὀργανισμόν, δὲν συνενοῦνται ἄνευ προφυλακτικῶν τινων καὶ μεταβατικῶν μέτρων ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι ληπτέων καὶ χωρὶς νὰ κανονισθῶσιν ἐκ τῶν προτέρων λεπτομέρειαί τινες, ὡς καὶ νὰ ληφθῇ πρόνοια περὶ ἐννόμων τινῶν συμφερόντων καὶ κεκτημένων δικαιωμάτων. Ἰδιαίτατα δὲ ἐπεβάλλετο τοῦτο κατὰ τὴν προκειμένην περίστασιν, ὡς ἐκ τῆς ἀνωμαλίας τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν περιστάσεων καὶ τῶν ἀγρίων κομματικῶν παθῶν, ἅτινα διετήρουν ἔτι πᾶσαν τὴν ὀξύτητα αὐτῶν μετὰ τὴν πρόσφατον ἐμφύλιον αἱματοχυσίαν.

Αἱ Ἰόνιοι νῆσοι καὶ οἱ πληρεξούσιοι αὐτῶν θὰ ἠδύναντο, ἀντιπροσωπευόμενοι ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, μετὰ περισκέψεως καὶ ἠρεμίας νὰ διαπραγματευθῶσι περὶ πάντων τούτων μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐπιτύχωσι τὸν ἐκ τῶν προτέρων διακανο-

Digitized by Google

νισμὸν πλείστων ζητημάτων, ἅτινα παραμείναντα ἐκκρεμῆ εἴτε παρέσχον βραδύτερον ἀφορμὴν εἰς βιαίας καὶ λυπηρὰς συζητήσεις, εἴτε συνεπήγοντο τοπικὰς ζημίας, ἃς ἀντὶ πάσης θυσίας ἔπρεπε νὰ ἀποφύγῃ τὸ ἑλληνικὸν Κράτος ἀπὸ ὑψηλοτέρας καὶ ἐθνικωτέρας περιωπῆς, ἔχον ὡς ὑπόδειγμα τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὴν περίνοιαν τοῦ μικροῦ Πεδεμοντίου, εἴτε καὶ ἀπετέλεσαν ἀληθῆ ἀπογύμνωσιν κεκτημένων ἠθικῶν ἢ ὑλικῶν δικαίων. Οὕτως ἂν μὴ ἡ εὐγνωμοσύνη, πάντως ὅμως λελογισμένος πατριωτισμὸς καὶ στοιχειώδης φρόνησις, ἔχουσα ὑπ' ὄψει τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν, ἔδει παντὶ σθένει νὰ διατηρήσῃ ἐν ἀκμῇ ὑλικῇ καὶ πνευματικῇ τὴν Κέρκυραν, μὴ καταργοῦσα τὴν ἐκεῖ Ἀκαδημίαν καὶ λαμβάνουσα τὰ κατάλληλα μέτρα, ὅπως καθιερωθῇ αὕτη ὡς ἡ δευτέρα τοῦ Κράτους πρωτεύουσα, ἧς ἡ δρᾶσις θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἐθνικωτάτη καὶ ἀποτελεσματικωτάτη οὐ μόνον ἐπὶ τῆς ἀντικρὺ Ἑλληνικῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ καὶ βορειότερον ἐπὶ τῆς Ἀλβανίας, καὶ δὲν θὰ παριστάμεθα σήμερον ἀνίσχυροι καὶ κεχηναῖοι θεαταὶ τῶν ἐκεῖ τεκταινομένων. Ἐκ τῶν αὐτῶν δὲ λόγων ἔδει νὰ διατηρηθῇ τοὐλάχιστον τὸ καθεστὼς ἐν Λευκάδι, ἧς ἡ πνευματικὴ καὶ πολεμικὴ συνάφεια μετὰ τῆς Ἠπείρου διετηρεῖτο διαρκῶς ἀκμαία, ἀφ' ἧς εἶχεν ἀποτινάξῃ αὕτη τῇ ἀρωγῇ τοῦ Μοροζίνη τὸν τουρκικὸν ζυγόν [1]. Αἱ περὶ ἀφομοιώσεως τῆς Νομοθεσίας καὶ πλεῖσται ἄλλαι λυπηραὶ συζητήσεις ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει καὶ ταῖς κατόπιν Βουλαῖς δὲν θὰ ἐλάμβανον χώραν. Θὰ ἀπετρέπετο δὲ καὶ ἡ καταπάτησις δικαιωμάτων τινῶν, ὡς αἱ δοθεῖσαι ὑπὸ τῶν δικαστηρίων λύσεις περί τινων κτημάτων, ἀφορῶσαι εἰς τὰς ἰδιαιτέρας τῶν Ἰονίων νήσων περιουσίας, ὡς καὶ ἡ ἐπιψήφισις νόμων τινῶν καθαρῶς δημευτικῶν. Οὐδεμία ἐπίσης ἐλήφθη πρόνοια πρὸς διατήρησιν τῆς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἀγγλικῆς προστασίας κρατούσης τάξεως καὶ ἀσφαλείας, ὅπερ θὰ ἦτο εὐχερέστατον ἂν δὲν διελύετο αὐτοστιγμεί, παρὰ τὰς παρακλήσεις

[1]) **Βλαντῆ**. Ἡ Λευκὰς ὑπὸ τοὺς Φράγκους, τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἐνετοὺς σελ. 100-170.

Digitized by Google

τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων, τὸ λαμπρὸν σῶμα τῆς Ἰονίου χωροφυλακῆς, ἀποτελοῦν θαυμάσιον ὑπόδειγμα πειθαρχίας καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὸ καθῆκον.

Πάντα ταῦτα ἢ τὸ πλεῖστον τοὐλάχιστον τῶν ἀτοπημάτων τούτων θὰ προελαμβάνοντο, ἐὰν ἐγίνετο δεκτὸς ὁ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας προταθεὶς ὅρος· ἀλλὰ τίς νὰ λάβῃ ταῦτα ὑπ' ὄψιν ἐν μέσῳ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς νευρικότητος τοῦ Ἰονίου λαοῦ, ὅστις ἐπὶ στιγμήν, σύντομον καὶ παροδικὴν βεβαίως, μονονουχὶ προδοσίαν διέβλεπεν ἐν τῇ στάσει τῶν ὑποστηριζόντων τὴν ἀποδοχὴν τοῦ ὅρου καὶ ἔψαλλε τό :

Βαλαωρίτης, Βούλγαρης, Κουρῆς
ἀνάθεμά τους καὶ τοὺς τρεῖς !

Τὸν Βαλαωρίτην δὲ προσερχόμενον εἰς τὴν Βουλὴν κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 3ης Ὀκτωβρίου, καθ' ἣν συνεζητήθη τὸ ζήτημα, ὁ περὶ τὸ Βουλευτήριον καὶ ἐν αὐτῷ συνωθούμενος λαὸς ὑπεδέχθη δι' ἀποδοκιμασιῶν, ἃς ἀπεστόμωσεν ἡ βροντώδης τοῦ ποιητοῦ φωνὴ ἀναφωνήσαντος· « Μὴ βιάζεσθε, μετ' ὀλίγον θὰ μὲ χειροκροτήσητε! ». Καὶ πράγματι ῥαγδαῖα χειροκροτήματα τοῦ ἀκροατηρίου ἐπεσφράγισαν τὸ πέρας τῆς κατὰ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην ἀγορεύσεώς του ὑπὲρ ἀποδοχῆς τῶν ὅρων, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν Βουλὴν καὶ ἡ νίκη ἀπέμεινεν εἰς τὸν Λομβάρδον, μεθ' οὗ διεξήγαγεν ὡραίαν ῥητορικὴν μονομαχίαν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἔχομεν δὲ λόγους νὰ πιστεύωμεν, ὅτι καὶ ὁ Λομβάρδος βραδύτερον μετεμελήθη διὰ τὰ γενόμενα καὶ ὁπωςδήποτε οὐδέποτε παρεξήγησε τὰς προθέσεις τοῦ Βαλαωρίτου, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐγκάρδιος καὶ ἐνθουσιώδης ὑποδοχή, ἣν παρεσκεύασεν αὐτῷ ἐν Ζακύνθῳ καὶ περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν διαλάβει.

Ἀντὶ λοιπὸν τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας προταθέντος ὅρου, ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ τῆς Ἰονίου Βουλῆς, ὅτι ἅμα τῇ λήξει τῆς Προστασίας καὶ μέχρι τῆς εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν προσελεύσεως τῶν

Digitized by Google

Ἰονίων πληρεξουσίων καὶ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ νέου συντάγματος, ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων θὰ ἐνασκῇ ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων πάντα τὰ δικαιώματα τῆς κυριαρχίας ὅσα, οἷα καὶ ὅπως ἐν τῷ λοιπῷ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος. Ὅπερ κατ' οὐσίαν οὐδεμίαν εἶχεν ἔννοιαν καὶ καθίστα ἀδύνατον πᾶσαν σοβαρὰν διαπραγμάτευσιν, ἥτις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ μόνον ὑπὸ τῆς Ἰονίου Βουλῆς ἢ τῆς Ἰονίου Κυβερνήσεως, ὧν κατ' ἀνάγκην πᾶσα ἐνέργεια εἶχε παραλύσῃ. Ἐντεῦθεν προέκυψεν ἡ ἀνάγκη νὰ σχηματισθῇ ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν Ἰονίων βουλευτῶν, ἥτις νὰ μεταβῇ εἰς Ἀθήνας, ὅπως διακανονίσῃ τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα τῶν ζητημάτων, ἀλλ' ἥτις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐπιβολὴν ὅπως τι πλέον τούτου πράξῃ.

Ἡ ΙΓ' Ἰόνιος Βουλὴ ἐξηκολούθησε τὰς συνεδριάσεις αὐτῆς, ἀσχολουμένη εἰς διαφόρους συζητήσεις, μέχρις οὗ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἀνεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ἁρμοστοῦ, διαλυθεῖσα τῇ 15/27ῃ Μαΐου 1864.

Ἀνατίναξις τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας.—Μετάβασις τῶν Παδοβᾶ, Βαλαωρίτου καὶ Λομβάρδου εἰς Ἀθήνας τῇ προσκλήσει τοῦ Σπόνεκ πρὸς διακανονισμὸν λεπτομερειῶν τινων τῆς ἑνώσεως καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων διὰ τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν. — Ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ ἐν Ζακύνθῳ καὶ ἐν Ἀθήναις.—Παρουσίασις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἑπτανήσου εἰς τὸν Βασιλέα. — Ὁ ἀσπασμὸς πρὸς τὴν μητέρα Ἑλλάδα καὶ ἡ ἀφιέρωσις πρὸς τὸν Βασιλέα.

Περὶ τὰ τέλη Μαρτίου τοῦ 1864 ὁ Βαλαωρίτης μετέβη ἐκ Λευκάδος εἰς Κέρκυραν χάριν τῆς πασχούσης ὑγείας του, ἐκεῖ δὲ παρίσταται εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἀνατίναξιν τῶν φρου-

Digitized by Google

ρίων. Ἑκάστη ἔκρηξις συγκλονίζει τὴν πατριωτικὴν αὐτοῦ ψυχὴν ὡς καὶ τὰς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν συμπαθείας καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην του. «Τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἐξακολουθεῖ μετὰ μεγάλης δραστηριότητος· τὴν τετάρτην παρέστην θεατὴς εἰς τὴν ἔκρηξιν νέας φοβερᾶς ὑπονόμου, ἥτις ἔδωκε τὸ ὕστατον πλῆγμα εἰς τὸ φρούριον Ἀβραάμ. Ἠσθάνθην τὴν γῆν σειομένην ὑπὸ τοὺς πόδας μου καὶ εἶδον αἴφνης τμῆμα γιγαντιαῖον τείχους ἀνατινασσόμενον εἰς τὸν ἀέρα ὡς διὰ μαγικῆς ῥάβδου. Ὁ καπνὸς τῆς πυρίτιδος ἐκάλυψεν ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν τὸν ὁρίζοντα καὶ ἀνέπνεέ τις ἀτμόσφαιραν δυσώδη καὶ ἀσφυκτικήν. Σοὶ ὁρκίζομαι εἰς τὴν ζωὴν τῶν τέκνων μας, ὅτι ἐνώπιον τοιούτου θεάματος ἐσταμάτησαν οἱ παλμοὶ τῆς καρδίας μου, κατ' οἶκον δὲ ἐπανερχόμενος καὶ συναντήσας τὸν Λόρδον Ἁρμοστὴν τῷ ἔστρεψα τὰ νῶτα, καίτοι οὗτός μοι ἀπηύθυνε χαιρετισμὸν μετὰ ἰδιαζούσης προσηνείας. Ἡ πόλις φαίνεται νεκρά, οὐδεμία ἐμπορικὴ κίνησις, οὐδεμία κυκλοφορία χρήματος. Οἱ ἀστοὶ φοβοῦνται τὴν ἀναρχίαν» [1].

Ἀναρχίαν δὲ ἐνόει τὴν ἐξέγερσιν τῆς ἐξοχῆς, ἥτις καὶ ἐξεῤῥάγη κατὰ τὰς πρώτας ἐκλογάς. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἀστῶν εἶχον ἀρχίσει αἱ ἔριδες καὶ διαιρέσεις. Αἱ τρεῖς πατριωτικαὶ λέσχαι τῆς Ἑνώσεως, τῆς Ἀδελφότητος καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως ἤρ.ζον πρὸς ἀλλήλας· ὡς νὰ μὴ ἤρκουν δὲ αὗται, εἶχεν ἱδρυθῇ καὶ ἑτέρα ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μητροπολίτου. Ὁ ὀνειροπολῶν τὴν γενικὴν σύμπνοιαν καὶ ἕνωσιν τῶν Ἑλλήνων ποιητὴς χάριν τοῦ περαιτέρω ἐθνικοῦ ἀγῶνος, οὗτινος ἡ ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου ἀπετέλει τὸν πρῶτον σταθμόν, αἰσθάνεται φοβερὰν ἀγανάκτησιν καὶ βαθὺ ἄλγος ἐπὶ τούτοις, ἀπέχει δέ, καίπερ ἐπιμόνως προσκαλούμενος, πάσης ἀναμίξεως. Οὕτως εἶχον τὰ ἐν Κερκύρᾳ, ὅτε ὁ πρόεδρος τῆς ΙΓ' Βουλῆς Παδοβᾶς, κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ Μαρτίου ἡμέρας, ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ Τιμολέοντος Φιλήμονος, κατ' ἐντολὴν τοῦ κόμητος Σπόνεκ γραφεῖσαν, δι'

1) Ἐπιστολὴ 14/26ης Μαρτίου 1864, ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ.

Digitized by Google

ἧς ὑπεδεικνύετο ἡ ἀνάγκη ὅπως μεταβῶσιν εἰς Ἀθήνας ὁ πρόεδρος Παδοβᾶς μετὰ τοῦ ἀντιπροέδρου Μηλιαρέση καί τινων ἄλλων ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων βουλευτῶν, ὅπως προφορικῶς συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως περὶ διαφόρων σχετικῶν τῇ ἑνώσει ζητημάτων καὶ ἰδίως περὶ τῶν διεξαχθησομένων ἐν Ἑπτανήσῳ ἐκλογῶν τῶν πληρεξουσίων ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει.

Τὴν ἀνάγκην ταύτην ἀνεγνώρισαν καὶ οἱ Ἰόνιοι, ἀπεφασίσθη δὲ ἡ εἰς Ἀθήνας μετάβασις, πλὴν τῶν Παδοβᾶ καὶ Μηλιαρέση, καὶ τῶν Λομβάρδου, Βαλαωρίτου καὶ Κουρῆ· ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν ἀνεχώρησεν ὡς ἐκ τῆς συνταραττούσης τὸ πέλαγος τρικυμίας. Ὁ Βαλαωρίτης δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀναρρώσῃ, ἀλλὰ δὲν ἐδίστασε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν Παδοβᾶν.

«Φίλτατά μου τέκνα, ἔγραφε πρὸς τοὺς δύο νεαρωτάτους υἱούς του, ἐγὼ ἀναχωρῶ σήμερον εἰς Ἀθήνας. Τὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδος μου ἀπαιτοῦν ταύτην τὴν θυσίαν ἐκ μέρους μου, μολονότι ἡ ὑγεία μου δὲν εἶνε ἀκόμη ἐντελής. Ἀλλὰ τὸ χρέος μας πρὸς τὴν Πατρίδα εἶνε ἱερὸν καὶ ἀπέναντι τούτου πρέπει νὰ θυσιάζωμεν τὰ πάντα καὶ ζωὴν καὶ κατάστασιν. Ἔχετε ταῦτα ἐντυπωμένα εἰς τὸν νοῦν σας καὶ μὴ λησμονήσητε ποτὲ ὅτι ἀνήκετε εἰς τὴν Πατρίδα μὲ τὴν ψυχὴν καὶ μὲ τὸ αἷμά σας».

Μετὰ πλοῦν τόσον τρικυμιώδη, ὥστε ἂν καὶ προσήγγισε τὸ ἀτμόπλοιον εἰς Κεφαλληνίαν, ὁ Μηλιαρέσης δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιβιβασθῇ, ὁ Παδοβᾶς μετὰ τοῦ Βαλαωρίτου ἔφθασαν εἰς Ζάκυνθον, ἔνθα ἐγένετο αὐτοῖς ἐνθουσιωδεστάτη ὑποδοχή.

Ἡ ἀντίθεσις τῶν χαρακτήρων τοῦ Λομβάρδου καὶ τοῦ Βαλαωρίτου καὶ αἱ ἐν πολλοῖς διαφωνίαι των, ἀλλ' ἰδίως ἡ συζήτησις περὶ τῶν ὅρων τῆς Ἑνώσεως ἐν τῇ ΙΓ' Βουλῇ, ἐν ᾗ ὁ Βαλαωρίτης ἐφάνη ὡσεὶ μεμφόμενος τὸ ἐκλογικὸν σῶμα τῆς Ζακύνθου, διότι προκειμένου τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος δὲν ἔρριψεν εἰς τὴν λήθην τὰ ἐγχώρια πάθη, ἐξ οὗ καὶ ἀπέτυχεν ἐν ταῖς ἐκλογαῖς ὁ Βερύκιος, ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων πρωταγωνιστῶν τῆς ἑνώσεως· ἔτι δὲ αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις τοῦ Βαλαωρίτου μετὰ πλεί-

Digitized by Google

στων ἐκ τῶν ἐξεχουσῶν οἰκογενειῶν τῆς Ζακύνθου, ἀντιπολιτευομένων τὸν Λομβάρδον, εἶχον ψυχράνει τὰ πρὸς τὸν ποιητὴν αἰσθήματα τῶν Ζακυνθίων, ἰδίως δὲ τοῦ πανισχύρου καὶ πολυπληθοῦς Λομβαρδικοῦ κόμματος. Γνωρίζων ταῦτα ὁ Βαλαωρίτης προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὴν εἰς Ζάκυνθον ἀποβίβασιν, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσε.

«Ἀπὸ Κεφαλληνίας εἰς Ζάκυνθον, γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἐκάμαμεν καλὸν ταξεῖδι. Ἡ θάλασσα ἦτο πάντοτε τρικυμιώδης καὶ ὁ ἄνεμος σφοδρότατος, ἀλλ' ἦτο οὔριος καὶ ὁ διάπλους διήρκεσε μόνον τρεῖς ἥμισυ ὥρας. Πλείονες τῶν πεντήκοντα λέμβων στολισμέναι καὶ μετὰ τῆς μουσικῆς ἦλθον ὅπως μᾶς ἀποβιβάσωσιν. Γνωρίζεις ποίαν εἶχον περὶ ἐμοῦ γνώμην ἐν Ζακύνθῳ, κατέβαλον ἑπομένως πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως μὴ ἀποβιβασθῶ. Μάταιαι προσπάθειαι! ἀνηρπάγην ὑπὸ τοῦ πλήθους καὶ εὑρέθην εἰς τὴν παραλίαν ἐν μέσῳ ἀπείρου λαοῦ. Μᾶς ἔφερον μέχρι τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Διονυσίου, ἔνθα ἐψάλη δοξολογία. Πάντοτε φερόμενοι ὑπὸ τῆς θυέλλης τοῦ λαοῦ, περιήλθομεν τὴν πόλιν. Ὁ ἐνθουσιασμὸς μετεβλήθη εἰς μέθην καὶ κατόπιν εἰς ἀληθῆ μανίαν Ἐκραύγαζον· «Ζήτω ὁ Παδοβᾶς! Ζήτω ὁ Λομβάρδος!» ἀλλ' οὐδεὶς ἐπρόφερε τὸ ὄνομά μου. Τὰ ἄνθη ἅτινα ἔπιπτον ἐπὶ τῶν κεφαλῶν μετὰ ζαχαρωτῶν ἐκάλυπτον τὰς ὁδούς. Ἡ περιοδεία αὕτη διήρκεσε τρεῖς ὥρας.

»Μᾶς ὡδήγησαν κατόπιν εἰς τὴν Λέσχην τῆς Ἀδελφότητος, ἥτις ἦτο ἡ λαϊκωτέρα. Ἐκεῖ μᾶς προσέφεραν ἀναψυκτικά, μεθ' ὃ ὁ Παδοβᾶς ἀπήγγειλεν ὀλίγας λέξεις, ὅπως εὐχαριστήσῃ. Αἴφνης ἀπέραντος βοὴ ἀντηχεῖ ἐν ταῖς αἰθούσαις καὶ ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ πληροῦντος τὰς ὁδοὺς λαοῦ. «Ζήτω ἡ Λευκάς! Θέλομεν νὰ ἀκούσωμεν τὸν ποιητήν, ὁ Βαλαωρίτης νὰ ὁμιλήσῃ!» Ὁ ἱστοριογράφος Χιώτης, αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀφηγεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ του τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο καὶ ἐπιλέγει· «Τότε ἀναστὰς ὁ ποιητὴς Βαλαωρίτης ὡμίλησε τάδε πρὸς τὸ πλῆθος.— Δέχθητε, ἀδελφοὶ Ζακύνθιοι, καὶ ὑμεῖς ὀλίγα ἄνθη

Digitized by Google

Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ Ι. ΠΑΔΟΒΑΣ Κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ

Ἐκ φωτογραφίας γενομένης ἐν Ἀθήναις, ὅτε ἦλθον ὅπως συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως περὶ τῶν ἀφορώντων τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἑνώσεως.

Digitized by Google

ἐξ ἐμοῦ εὐγνωμονοῦντος καὶ ἀσπαζομένου τὰ ὑψηλὰ αἰσθήματα τοῦ γενναίου τῆς Ζακύνθου λαοῦ, τὰ ὁποῖα σήμερον βλέπω ψηλαφητῶς. Ἐνώπιον τοῦ γενναίου τούτου λαοῦ ὁμολογῶ, ὅτι ἠπατήθην. Ἀλλ' ἂν ἠπατήθην, ὀμνύω ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὅτι ἠπατήθην ἐν εἰλικρινείᾳ καὶ ἀγαθοπιστίᾳ. Ὅθεν εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις τοῦ ἔθνους μακρὰν τοῦ νὰ περιμένωμεν τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τὸν ξένον, ὀφείλομεν νὰ παρουσιασθῶμεν πρὸς τὴν μητέρα Ἑλλάδα κατὰ τὴν γνώμην ὑμῶν καὶ ἐμοῦ καὶ ἁπάσης τῆς Ἑπτανήσου, ἐκφράζοντες τὰ ἁγνὰ καὶ πατριωτικὰ αἰσθήματα ἡμῶν, ἅτινα διατυπώσας εἰς ὀλίγους στίχους προτίθεμαι ἅμα μεταβὰς εἰς Ἀθήνας νὰ ἐκδώσω διὰ τοῦ τύπου. Εἶνε δὲ τὰ ἑξῆς». Ἀπήγγειλε δὲ τότε ὁ ποιητὴς τὸν ἀσπασμὸν πρὸς τὴν μητέρα Ἑλλάδα, ἐκ τῶν περιπαθεστέρων προϊόντων τῆς Μούσης του, ἐν ᾧ αἰσθάνεταί τις σύναμα τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, διὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ φρουρίου καὶ διὰ τὸν ἐν τῇ συνθήκῃ ὅρον περὶ οὐδετερότητος τῆς Κερκύρας·

Μᾶς φαίνεται σὰν ὄνειρο, μᾶς φαίνεται ὅτι ὁ ξένος·
Μᾶς τρώγει μὲ τὸ μάτι του, ἀργὰ μετανοιωμένος».

Ὅσον μεγαλείτεραι ὑπῆρξαν αἱ ἐλπίδες τοῦ ποιητοῦ ἐπὶ τὴν ἀρωγὴν τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους πρὸς πλήρωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἐν ἀνατολῇ προορισμοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τοσοῦτον ὑπῆρξε βιαιοτέρα ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἀγανακτήσεώς του, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ἦσαν εἰσέτι γνωστοὶ οἱ λόγοι οἱ ἀναγκάσαντες τὴν Ἀγγλίαν νὰ ἀποδεχθῇ τοὺς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας ἐπιβληθέντας τούτους ὅρους. Ἐντεῦθεν ἡ τελευταία φράσις του ἐν τῇ συντόμῳ πρὸς τοὺς Ζακυνθίους προσλαλιᾷ, ἐνῷ αἱ προηγούμεναι ἐπαναλαμβάνουσιν ἁπλῶς τὴν ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τὴν συζήτησιν γενομένην δήλωσιν, ὅτι δὲν ἐσκόπει νὰ προσβάλῃ τὸν Ζακύνθιον λαὸν ἐν τῇ γενομένῃ τότε ἀγορεύσει του.

Μετὰ τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ποιήματος ὁ Χιώτης ὡς ἑξῆς περι-

Digitized by Google

γράφει τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐντύπωσιν· «Πάταγος θορυβώδης χειροκροτήσεως ἠκούσθη εἰς τὸν ἀέρα· Ζήτω ὁ Βαλαωρίτης! —Ζήτω ὁ ποιητής! — ἀντήχησε παντοῦ. Οἱ ἐξαφθέντες Ζακύνθιοι ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐφίλουν χεῖρας καὶ πόδας τοῦ ποιητοῦ, ἐκφράζοντες αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης, σεβασμοῦ, πατριωτισμοῦ καὶ αὐταπαρνήσεως εἰς τοὺς εὐήχους στίχους του. Ὡς μία ἀποθέωσις ποιητοῦ ἐφάνη ἡ ὁμήγυρις. Ὕψωσαν ἐπὶ τῶν ὤμων των αὐτὸν δαφνοστεφῆ καὶ μετέφερον ἐκ τῆς αἰθούσης τῆς ἀδελφότητος εἰς ἐκείνην τῆς λέσχης Ζακύνθου. Ἠλάλαξεν ὁ λαὸς καὶ εὐφήμησε τὸν Λευκάδιον ποιητὴν εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ».

Τέλος περὶ τὴν ἑσπέραν ἐπεβιβάσθησαν τοῦ ἀτμοπλοίου ὁ Παδοβᾶς μετὰ τοῦ Βαλαωρίτου καὶ Λομβάρδου καὶ ἀνεχώρησαν εἰς Ἀθήνας. Ἐν Πάτραις καὶ ἐν Κορίνθῳ ἐγένετο αὐτοῖς ἐπίσης ἐνθουσιώδης ὑποδοχή, ἀλλὰ πρὸ πάντων τοιαύτη ἐγένετο ἐν Πειραιεῖ καὶ Ἀθήναις.

Πολεμικὴ λέμβος τοὺς ἀπεβίβασεν ἐν Πειραιεῖ ἐκ τοῦ ἀτμοπλοίου ἐν μέσῳ πλήθους σημαιοστολίστων ἰδιωτικῶν λέμβων, εἰς τὴν προκυμαίαν δὲ ἀνέμενε παρατεταγμένον τάγμα τῆς Ἐθνοφυλακῆς, πλεῖστοι τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ πλῆθος λαοῦ, ὅπερ ὑπεδέχθη ἀποβιβαζομένους τοὺς πρώτους ἀντιπροσώπους τῆς Ἑπτανήσου διὰ φρενιτιωδῶν ζητωκραυγῶν· «Ζήτω ἡ ἕνωσις! Ζήτω οἱ ἀδελφοί μας!» Ἐκεῖ ἐπέβησαν ἁμάξης τεθρίππου, φερούσης τὰ ἐθνικὰ χρώματα καὶ δοθείσης ὑπὸ τοῦ συλλόγου τοῦ Ἱεροῦ Λόχου, ἀκολουθούμενοι δὲ ὑπὸ μακρᾶς σειρᾶς ἁμαξῶν ἀνῆλθον εἰς Ἀθήνας. Ἐγκάρδιος καὶ ἐνθουσιώδης ὑπῆρξεν ἡ ὑποδοχὴ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ στιγμὴν δὲ ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς χαρᾶς ἐκόπασαν τὰ ἄγρια πολιτικὰ πάθη, ἅτινα ἐν δεινῇ θυέλλῃ ἐσάλευον τότε τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν. Αὐθημερὸν ἐπεσκέφθησαν τὸν τότε πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως Κανάρην, τὴν δὲ ἑσπέραν ὁ πρόεδρος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως Μεσηνέζης τοὺς προσεκάλεσεν εἰς ἑσπερίδα, εἰς τιμὴν αὐτῶν γενομένην ἐν τῷ οἴκῳ του καὶ εἰς ἣν παρευρέθη πᾶν ὅ τι ἐπίσημον

Digitized by Google

καὶ διακεκριμένον εἶχε τότε ἡ Πρωτεύουσα. Τὴν ἑπομένην ἡμέραν ἐπεσκέφθησαν τοὺς ὑπουργοὺς καὶ τὸν κόμητα Σπόνεκ, μεθ' οὗ ἐπὶ μακρὸν συνδιελέχθησαν θέσαντες τὰς βάσεις τῆς συνεννοήσεως περὶ τῶν ἐκκρεμῶν ζητημάτων καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἐκλογῶν. Μετὰ τὸ πέρας δὲ τῆς συνεντεύξεως ταύτης ἐγένοντο ἐπισήμως δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ θρόνου, ὅστις εἰς τὴν προσφώνησιν τοῦ Παδοβᾶ ἀπήντησε διὰ τῶν ἑξῆς γαλλιστί· « Messieurs, je me sens heureux de me rencontrer avec les premiers représentants des îles Ioniennes. Soyez sûrs que quand à ce qu'il dépend de moi, je ferai tout mon possible pour que vous n'ayez jamais à vous répentir de votre union avec la Grèce. Je vous prie de vous occuper afin que les députés des Ioniens viennent au plus tôt siéger dans l'Assemblée Nationale ». 'Αλλ' ἐκτὸς τούτου ἐγένοντο δεκτοὶ καὶ εἰς ἰδιαιτέρας ἀκροάσεις ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἰδιαζόντως δὲ ὁ εἰλικρινής, τολμηρὸς καὶ ἐνθουσιώδης χαρακτὴρ τοῦ Βαλαωρίτου εἵλκυσεν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τὴν ζωηρὰν συμπάθειαν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ ἄνακτος. 'Επίσης ὅμως ζωηρὰ καὶ βαθεῖα ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐντύπωσις, ἣν ὁ εὐφυής, συμπαθὴς καὶ πλήρης ἐλπίδων καὶ πεποιθήσεως ἐπὶ τὸ μέλλον νεαρὸς ἡγεμὼν ἐπροξένησεν ἐπὶ τοῦ Βαλαωρίτου. 'Ο Βασιλεὺς παρέστη εἰς τὰ ὄμματα τοῦ πατριώτου ποιητοῦ ὡς ἡ ζῶσα εἰκὼν τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος καὶ ὡς ὁ πρόμαχος τοῦ 'Εθνικοῦ ἀγῶνος.

'Εντεῦθεν ἐγεννήθη παρὰ τῷ Βαλαωρίτῃ ἀκράδαντος πεποίθησις ἐπὶ τὴν βασιλείαν καὶ αἴσθημα ἀφοσιώσεως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως, ἅτινα οὐδέποτε ἠλλοιώθησαν κατὰ τὸ σύντομον αὐτοῦ πολιτικὸν στάδιον. Ὅσον καὶ ἂν ἡ ποιητικὴ φαντασία τοῦ Βαλαωρίτου παρίστα αὐτῷ πᾶν αἴσθημα καὶ πᾶσαν ἰδέαν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον, ὁ ἁγνὸς ὅμως καὶ φανατικὸς πατριωτισμός του ἐνέπνεεν αὐτῷ ἐξ ὁρμεμφύτου, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἀκριβῆ τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν τοῦ τε παρόντος καὶ τοῦ μέλ-

Digitized by Google

λοντος. Ὡς ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ἀγαπητῶν φίλων, οὓς εἶχεν ἐν Ἀθήναις, ἐγνώριζε τὴν ἐν Ἑλλάδι πολιτικὴν κατάστασιν ὅσον οὐδεὶς ἴσως τῶν ἄλλων ἐπιφανῶν Ἰονίων, αἱ ὀλίγαι δὲ ἡμέραι τῆς διαμονῆς αὐτοῦ ἤρκεσαν ὅπως ἀντιληφθῇ, ὅτι αἱ ἐμφύλιοι ἔριδες καὶ πολιτικαὶ διαμάχαι ἤθελον καταστήσει ἀδύνατον πᾶσαν μεθοδικὴν καὶ σοβαρὰν ἐργασίαν πρὸς βαθμιαίαν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἑλλάδος, ὅπως αὕτη καὶ τὴν πεποίθησιν ἐμπνεύσῃ εἰς τὸ μέλλον αὐτῆς καὶ ἐν δεδομένῃ στιγμῇ δυνηθῇ νὰ δράσῃ. Κατ' αὐτὸν μία μόνη σκέψις ἔπρεπε νὰ ὁδηγῇ πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ ἔθνους, ἡ παρασκευὴ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων ἀδελφῶν καὶ πρὸς ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, ὡς πρῶτον δὲ μόνον σταθμὸν ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ ἐθεώρει τὴν ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου. Ἀλλ' ἀντελήφθη σύναμα, ὅτι ἡ πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένη μακρὰ καὶ συστηματικὴ ἐργασία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀχθῇ εἰς αἴσιον πέρας ἄνευ ἰσχυρᾶς χειρὸς ὑπερτέρας τῶν κομματικῶν ἐρίδων, ἥτις νὰ κρατῇ τὸν οἴακα, καὶ ἡ χεὶρ αὕτη κατ' αὐτὸν ἔπρεπε νὰ εἶνε ἡ τῆς Βασιλείας.

Ὁ ἀσπασμὸς πρὸς τὴν μητέρα, ὃν ἐδημοσίευσε τότε ἐν Ἀθήναις, τὴν χαρὰν τῆς ἑνώσεως συνέδεε πρὸς τὰ παθήματα τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος·

. . . .

Πάρε μας, μάννα, σφίξε μας γλυκὰ 'στὴν ἀγκαλιά σου,
σήμερα τὴν ἀγάπη σου καὶ αὔριο τὰ παιδιά σου
θὰ σοῦ γυρέψουν, μάννα μας, ἕνα σταυρὸ 'ς τὸν ὦμο,
κομμάτι κρίθινο ψωμὶ καὶ μακρυνόνε δρόμο.

. . . .

Ὅτε δὲ ὀλίγῳ βραδύτερον ὁ Βασιλεὺς ἐπεσκέπτετο τὰς Ἰονίους νήσους καὶ ἀπεβιβάζετο ἐν Κερκύρᾳ, ὁ Βαλαωρίτης τῷ προσήνεγκε τὰ ποιήματά του μὲ τὴν ὡραίαν ἐκείνην ἀφιέρωσιν, ἐν ᾗ συνεκεντροῦντο ὅλοι οἱ πόθοι καὶ αἱ ἐλπίδες τοῦ ποιητοῦ·

Digitized by Google

Ἤθελα νἆμαι πέλαγο, τὰ κύματά του νἄχω
καὶ νἄρθω 'ς τὰ ποδάρια σου, 'ς τοῦ θρόνου Σου τὸ βράχο,
τὸ δροσερό τους τὸν ἀφρό, τὴν ἄγρια τὴ βοή τους,
τἀνδρειωμένα σπλάχνα τους, τὴ φοβερὴ ψυχή τους.
τὴ γαλανή τους τὴ θωριά, τὴν παντοδυναμία,
νὰ Σοῦ τὰ δώσω σήμερα νὰ γένῃς τρικυμία. κτλ.

. . . .

Ὤ! νἀμποροῦσα ἐκεῖ ψηλὰ νὰ Σ' ἔβλεπα μιὰ μέρα
τὸ φλάμπουρό μας νὰ κρατῇς ὀλόρτο 'ς τὸν αἰθέρα,
νἄχῃς στεφάνι σύγνεφα, τὸ θρόνο Σου 'ς τὸ χιόνι
κ' ἕνανε κάτασπρο ἀητὸ ποῦ νὰ Σὲ καμαρώνῃ! κτλ.

. . . .

Τοῦ γέρου μας τοῦ Ὀλύμπου τἀκλόνητο κεφάλι
θὰ στήσωμε Ἅγια Τράπεζα, θεόρατη μεγάλη,
καὶ μὲ τὸ δάκρυ τῆς χαρᾶς καὶ Σὺ κ' ἐμεῖς βρεμμένοι
ἐκεῖ θὰ μνημονέψωμε γονατιστοὶ γυρμένοι
χίλιων χρονῶνε κόκκαλα, χίλιων χρονῶνε τάφους. κτλ.

. . . .

Ἀποπερατώσαντες οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑπτανήσου, ὁ Νέστωρ Παδοβᾶς, ὁ λιγύφθογγος Βαλαωρίτης καὶ ὁ πολύμητις Λομβάρδος, ὡς τοὺς ἀπεκάλεσαν τότε ἐν Ἀθήναις, τὰς συνεννοήσεις περὶ τῶν ἐκκρεμῶν ζητημάτων καὶ ἰδίως περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔδει νὰ γίνωσιν αἱ ἐκλογαὶ τῶν πληρεξουσίων διὰ τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν Ἑπτανησίων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, ἐπιτυχόντες ὅπως ἡ Ἑπτάνησος ἀντιπροσωπευθῇ δι' ἀριθμοῦ πληρεξουσίων διπλασίου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν τῆς ΙΓ' Ἰονίου Βουλῆς, καὶ ἀποφασισθέντος ὅπως ἡ ἐκλογὴ αὐτῶν γίνῃ διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας, ἀνεχώρησαν τῇ 15ῃ Ἀπριλίου 1864 ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῶν πατρίδας.

Digitized by Google

Ἐκλογὴ τοῦ Βαλαωρίτου ὡς πληρεξουσίου ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει.— Ἀνώμαλος πολιτικὴ κατάστασις ἐν Ἀθήναις.—Ἄφιξις τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων ἐν Ἀθήναις.— Ὅρκος αὐτῶν ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει καὶ ἀγόρευσις τοῦ Βαλαωρίτου. — Ἐκλογὴ τοῦ Μεσηνέζη ὡς Προέδρου, ἀρνηθέντος τοῦ Βαλαωρίτου νὰ δεχθῇ τὴν προεδρίαν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. — Πορεία αὐτοῦ κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. — Ἀρνεῖται ἐπίσης νὰ δεχθῇ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς καὶ βραδύτερον τὸ ὑπὸ τοῦ Κουμουνδούρου προσενεχθὲν αὐτῷ χαρτοφυλάκιον. — Ἐπάνοδος εἰς Λευκάδα καὶ ὑποδοχὴ ἐνθουσιώδης.

Κατὰ τὰς διεξαχθείσας ἐν Ἑπτανήσῳ ἐκλογὰς τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῇ 25—28ῃ Ἰουνίου 1864 ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ἐπέτυχε πρῶτος πληρεξούσιος ἐν Λευκάδι διὰ μεγάλης πλειονοψηφίας, περὶ τὰ μέσα δὲ Ἰουλίου ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας μετὰ τῶν λοιπῶν πληρεξουσίων τῆς Ἑπτανήσου, οἵτινες ἐγένοντο μὲν ἐνθουσιωδῶς δεκτοί, ἀλλ' ἤδη τὰ κομματικὰ πάθη καὶ συμφέροντα εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐπισκιάζωσι τὴν ὁμοθυμίαν καὶ ἁγνότητα τῶν αἰσθημάτων τῆς πρώτης στιγμῆς. Ἡ πολιτικὴ κατάστασις ἦτο ἀθλία καὶ αὐτόχρημα ἐπαναστατική. Τὸ τότε ἐν τῇ ἀρχῇ ὑπουργεῖον Κ. Κανάρη εἶχεν ἀσθενῆ καὶ ἀμφίβολον πλειονοψηφίαν, ἡ δὲ ἀντιπολίτευσις ὑπὸ τὸν Βούλγαρην, Δεληγεώργην καὶ Γρίβαν ἐμαίνετο καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Φοβουμένη, ὅτι ἡ ἑπτανησιακὴ φάλαγξ εἰσερχομένη εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν ἤθελε προστεθῆ εἰς τὰς Κυβερνητικὰς δυνάμεις, ἐπέσπευσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Προέδρου τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, καθ' ἣν ἐπέτυχεν ὁ Δεληγεώργης, ἐξέλεξε δὲ ὡς φρούραρχον τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τὸν Δημήτριον Γρίβαν καὶ προπαρεσκεύαζε ψήφισμα ὑπερορίας κατὰ τοῦ κόμητος Σπόνεκ.

Digitized by Google

Ἡ κατὰ τούτου ἀντίδρασις εὑρίσκετο τότε εἰς τὸ κατακόρυφον, στρεφομένη καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου διὰ πατριωτικῶν διαδηλώσεων ἐν τῇ ὁδῷ, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀφίξεως τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων, ἡ ἀντιπολίτευσις προσεπάθει νὰ ἐξεγείρῃ τὸν λαὸν καὶ νὰ γεννήσῃ διπλωματικὰς περιπλοκάς. Ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ στιγμῇ ἡ τηρητέα ὑπὸ τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων πορεία ἦτο προφανῶς ἐνδεδειγμένη ὑπὲρ τῆς τάξεως, τῆς νομιμότητος καὶ τῆς Βασιλείας, ἀλλ' οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ὁμοφωνίας καὶ ἑνότητος αὐτῶν ὁ Α. Βαλαωρίτης. Συντηρητικὸς φιλελεύθερος ἠγάπα τὸν λαὸν μετὰ φανατισμοῦ καὶ εἰλικρινείας καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου δὲ καὶ ὡς ποιητὴς καὶ ῥήτωρ ἦτο δημοτικώτατος· ἠδυνήθη ἑπομένως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς συνεκτικὸς δεσμὸς μεταξὺ τῶν διισταμένων τὰς ἀρχὰς Ἑπτανησίων, στενῶς δὲ συνδεόμενος πρὸς πολλοὺς ἐκ τῶν ἀντιπολιτευομένων, ὡς μετὰ τοῦ Γρίβα, κατώρθωσε νὰ περιορίσῃ ἐντὸς μικροτέρων ὁρίων τὰς ἐπὶ τῇ ἀφίξει τῶν Ἑπτανησίων πατριωτικὰς διαδηλώσεις, αἵτινες κίνδυνος ὑπῆρχε νὰ λάβωσι τὸν τύπον ἐπαναστατικῶν ταραχῶν. Ἀρκούντως χαρακτηριστικὸν τῆς καταστάσεως σύμπτωμα εἶνε ὅτι τὸ ἐκτυπωθὲν τῆς διαδηλώσεως πρόγραμμα ἀνέφερεν ὡς σκοπὸν αὐτῆς τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας!

Τῇ 20ῇ Ἰουλίου 1864 ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως Ε. Δεληγεώργης ἀνήγγειλε τὴν εἰς Ἀθήνας ἄφιξιν τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἑπτανήσου, ἐπηκολούθησε δὲ ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει σύντομος μὲν συζήτησις, ἐξ ἧς ὅμως καταφαίνεται, ὅτι δὲν ἦτο ὅλως ἀβάσιμος ἡ γεννηθεῖσα τότε παρὰ τοῖς Ἑπτανησίοις ἀντιπροσώποις ὑπόνοια, ὅτι ἡ ἀντιπολίτευσις ἤθελε προσπαθήσει νὰ παρατείνῃ τὸ στάδιον τῶν προπαρασκευαστικῶν διατυπώσεων διὰ τὴν εἴσοδον αὐτῶν εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν. Διὰ τοῦτο ἐλήφθη ὑπ' αὐτῶν ἡ ἀπόφασις νὰ ἐπισπεύσωσι τὴν λύσιν καὶ συγκεντρωθέντες, ἐνῷ οὐδεὶς τοὺς ἀνέμενε, μετέβησαν ἐν σώματι εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν. Ἐνῷ δὲ συνεζητεῖτο εἰσέτι ἐν αὐτῇ, ἂν ἀμέ-

Digitized by Google

σως ἔπρεπε νὰ προβῶσιν οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ἑπτανήσου εἰς τὴν ἐξέλεγξιν τῶν ἐκλογῶν αὐτῶν ἢ νὰ προηγηθῇ συνεννόησις τοῦ Προέδρου περὶ τῶν τύπων καὶ τῆς ὁριστέας πρὸς τοῦτο ἡμέρας, οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ἑπτανήσου ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν θύραν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ ἐπιτροπὴ ἐξ αὐτῶν, ἀποτελουμένη ὑπὸ τοῦ Μηλιαρέση, τοῦ Α. Βαλαωρίτου καὶ τοῦ Λομβάρδου, εἰσῆλθεν ὅπως ἀναγγείλῃ, ὅτι ἀνέμενον νὰ τοῖς δοθῇ ἡ ἄδεια νὰ εἰσέλθωσιν. Τὰ θεωρεῖα καὶ ὁ ἔξωθεν συνωστιζόμενος λαὸς ἤρχισε νὰ ζητωκραυγάζῃ καὶ νὰ φωνάζῃ «ἂς εἰσέλθωσιν, ἂς εἰσέλθωσιν οἱ ἀδελφοί μας!», ὁ δὲ Πρόεδρος ἀπευθυνθεὶς πρὸς τὴν προσελθοῦσαν Ἐπιτροπὴν εἶπε· «Λοιπόν, Κύριοι, παραγγείλατε εἰς τοὺς λοιποὺς πληρεξουσίους τῆς Ἑπτανήσου, ὅπως προσέλθωσι καὶ δώσωσι τὸν ὅρκον.» Οὕτως εἰσῆλθον ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει οἱ Ἰόνιοι ἀντιπρόσωποι, παραμερισάντων δὲ δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ τῶν ἐν ταύτῃ πληρεξουσίων, ἐκάθισαν ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἀμέσως ἐπελήφθησαν τῆς ἐξελέγξεως τῶν ἰδίων ἐκλογῶν. Τῇ 20ῇ καὶ 21ῃ Ἰουλίου ἐγένοντο αἱ ἐξελέγξεις καὶ ἐπεκυρώθησαν αἱ ἐκλογαὶ πάντων τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων, οὐχὶ ἄνευ συζητήσεών τινων ἐμπαθῶν, εἰς ἃς ἀτυχῶς ἔδωκεν ἀφορμὴν ὁ Γεώργιος Ἰακωβᾶτος, ὡρίσθη δὲ ἡ 22α Ἰουλίου ὅπως προσέλθωσι καὶ δώσωσι τὸν ὅρκον.

Τὴν ἑσπέραν τῆς προτεραίας συνῆλθον οἱ Ἑπτανήσιοι ἰδιαιτέρως πρὸς σύσκεψιν, ὁ δὲ Λομβάρδος λαβὼν τὸν λόγον εἶπεν, ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ κατὰ τὴν ἑπομένην συντελεσθησομένου μεγάλου γεγονότος ἔδει νὰ λάβῃ τὸν λόγον εἷς ἐκ τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων, ὅπως ἐξάρῃ ἀπὸ Ἐθνικῆς ἐπόψεως τὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος καὶ ἐκθέσῃ τὰς ἰδέας καὶ τοὺς πόθους τῶν Ἑπτανησίων. Γενομένης δὲ ὁμοφώνως δεκτῆς τῆς προτάσεως ἀπὸ τοῦ στόματος πάντων, μὴ ἐξαιρουμένου τοῦ Λομβάρδου, ἐξῆλθε τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου. Ἀντέστη οὗτος διστάζων ἂν θὰ ἀνεδεικνύετο ἀντάξιος τῆς ἀνατιθεμένης αὐτῷ ἐντολῆς, ἀλλ' ἐν τέλει ἀπεδέχθη ταύτην καὶ παραμείνας ἄϋπνος καθ' ὅλην τὴν νύκτα, ἐκ τῆς ἀνησυχίας καὶ συγκινήσεως, ὑπέστη ὅλην τὴν

Digitized by Google

θύελλαν τῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, ἥτις ἐπρόκειτο τὴν ἐπομένην ἡμέραν νὰ ἐκραγῇ ἐν τῇ ὡραίᾳ ἐκείνῃ ἀγορεύσει αὐτοῦ, τῇ τόσον βαθέως συγκινησάσῃ οὐ μόνον τοὺς ἀκροατάς του, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἑλληνικὴν καρδίαν.

Ἡ τελετὴ τοῦ ὅρκου τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων, ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς Ἐθνικῆς συνελεύσεως τῆς 22ας Ἰουλίου 1864, ὑπῆρξεν ἐξόχως ἐπιβλητικὴ καὶ συγκινητική. Ὁ ὅρκος ἐδόθη εἰς χεῖρας τοῦ μητροπολίτου Θεοφίλου, πρῴην διακόνου τοῦ ἀειμνήστου Γερμανοῦ Καλαβρύτων, τοῦ ἐν Ἁγίᾳ Λαύρᾳ ὑψώσαντος τὸ λάβαρον τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὸ 1821, περιστοιχιζομένου ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ κλήρου, ἡ δὲ αἴθουσα τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ἦτο κατάμεστος, παρισταμένων πάντων τῶν πληρεξουσίων, τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν τῆς Πρωτευούσης, τοῦ διπλωματικοῦ σώματος, τοῦ ἄνθους τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας καὶ πλείστων ἐπιζώντων ἔτι ἀγωνιστῶν. Ἔξωθεν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως πλῆθος λαοῦ συνωθεῖτο, ὅπερ ὑπεδέχθη δι' ἐνθουσιωδῶν ζητωκραυγῶν τοὺς ἐν σώματι προσελθόντας Ἑπτανησίους. Ἀφοῦ ἀνεγνώσθησαν αἱ συνήθεις ἐκκλησιαστικαὶ εὐχαί, ἐδόθη ὁ ὅρκος καὶ ὑπεγράφη τὸ πρακτικόν, τῇ προτάσει δὲ τοῦ βουλευτοῦ Κεφαλληνίας Νικολάου Λούζη, ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ἀπέρριψε παμψηφεὶ τὰς παραιτήσεις τῶν πληρεξουσίων τῆς Κεφαλληνίας Ἠλία Ζερβοῦ Ἰακωβάτου καὶ Ἰωσὴφ Μομφερράτου. Ὁ Σχινᾶς τότε λαβὼν τὸν λόγον προσεφώνησε τοὺς Ἑπτανησίους διὰ καταλλήλου προσλαλιᾶς, τὸ πέρας τῆς ὁποίας ἐκάλυψαν χειροκροτήματα, ἅτινα διεδέχθη «σιγὴ βαθεῖα», ὡς ἀναφέρουσι τὰ πρακτικά. Πάντες ἀνέμενον νὰ ἴδωσι τίς ἐκ τῶν Ἑπτανησίων θὰ ἀπήντα, ὅτε ἐν μέσῳ τῆς βαθυτάτης ἐκείνης σιγῆς ἠγέρθη ὁ Βαλαωρίτης καὶ κατελθὼν ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων ἑδωλίων, ἔνθα ἐκάθητο, κατέλαβε τὸ βῆμα. «Κατερχόμενος ἐκ τῆς θέσεώς μου, γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του, καὶ διελθὼν ἀνὰ μέσον τῶν φίλων εἶδον ἐπὶ τοῦ προσώπου των βασιλεύουσαν ζωηρὰν ἔκφρασιν ἀνησυχίας, σιγαλοὶ δὲ ψίθυροι ἔφερον εἰς τὰ ὦτά μου τὸ ὄνομά μου, «ὁ Βαλαωρίτης!

7

Digitized by Google

ὁ Βαλαωρίτης!»· ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐπροχώρουν πρὸς τὸ βῆμα, ᾐσθανόμην διπλασιαζόμενον τὸ σθένος μου, μόλις δὲ ἐπρόφερα τὰς πρώτας φράσεις κατενόησα, ὅτι ἤμην κύριος τοῦ πεδίου τῆς μάχης!». Καὶ πράγματι ἡ νίκη του ὑπῆρξε τελεία καὶ θριαμβευτική.

Καὶ σήμερον ἀκόμη ἀναγινώσκοντες τὴν ἀγόρευσιν ἐκείνην τοῦ Βαλαωρίτου, τὴν ἐμπνεομένην ὑπ' ἐνθουσιώδους καὶ ἁγνοτάτου πατριωτισμοῦ, τὴν μετὰ τόλμης πατάσσουσαν τὰς χωριζούσας τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἔθνους διχονοίας καὶ ποιουμένην ἔκκλησιν εἰς τὴν γενικὴν ὁμόνοιαν, ὅπως συνεχισθῇ ὁ ἐθνικὸς ἀγὼν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς βασιλείας, συγκινούμεθα μέχρι τῶν βαθυτάτων μυχῶν τῆς καρδίας, ἔνθα οὐδέποτε παύεται διατηρούμενον ἀκοίμητον τὸ πῦρ τῆς φιλοπατρίας τοῦ Ἕλληνος, καὶ αἰσθανόμεθα ὁπόσον ἡ σημασία τῆς ἀγορεύσεως ταύτης καὶ σήμερον θὰ ἦτο μεγάλη καὶ ἐπίκαιρος.

Ἐκ τῆς ἐντυπώσεως δὲ ταύτης δυνάμεθα νὰ ἀναλογισθῶμεν ὁποία θὰ ὑπῆρξεν ἡ τότε ἐντύπωσις! Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἐνδόξου ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, μόλις εἶχε παρέλθῃ μία γενεά, πλεῖστοι δὲ ἐκ τῶν κατ' αὐτὴν ἀγωνισθέντων ἢ δρασάντων ἐπέζων ἀκόμη. Αὐτῆς τῆς κυβερνήσεως προήδρευεν ὁ ἔνδοξος Κανάρης ἐκεῖ παρών, ἐπὶ τῆς πρώτης δὲ σειρᾶς τῶν ἑδρῶν ἐκάθητο ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, τυφλὸς μέν, ἀλλὰ διατηρῶν πάντοτε ὑπέροχον τὴν διάνοιαν καὶ θερμὴν τὴν καρδίαν, ὁ Θρασ. Ζαΐμης, ὁ Βούλγαρης, ὁ Χρηστίδης, ὁ Καλλιγᾶς, ὁ Ῥήγας Παλαμήδης, ὁ Κουμουνδοῦρος. Πολὺ δὲ μᾶλλον τῶν προσώπων ἐπέζη αὐτὸς ὁ ἀγὼν ὡς σύγχρονον σχεδὸν γεγονός, μὲ τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθήματά του, μὲ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἡρωϊκῆς πάλης, τῶν δεινῶν παθημάτων καὶ τῶν ἀκαταμετρήτων θυσιῶν. Καὶ αὐτοὶ οἱ νεώτεροι διετήρουν εἰσέτι ζωηρὰν τὴν ἀνάμνησιν πάντων τούτων, καὶ ὅτε ὁ Βαλαωρίτης ἠθέλησε σαρώνων τὸν βόρβορον τῶν κομματικῶν παθῶν καὶ τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων νὰ ἀναζωπυρήσῃ ὅλα τὰ εὐγενῆ καὶ πατριωτικὰ αἰσθήματα, ἅτινα

Digitized by Google

ἐνέκλειον αἱ ψυχαὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς ἀκροατῶν του, ταῦτα ἀνέλαμψαν ἐν ὅλῃ τῇ ζωηρότητι καὶ λαμπρότητι αὐτῶν, ὥστε ἐπὶ στιγμὴν νὰ ἐλπίσῃ ὁ ποιητὴς ῥήτωρ, ὅτι καὶ πάθη καὶ συμφέροντα ἐλησμονήθησαν, ἐν ἑνιαίῳ καὶ ἀκαταμαχήτῳ πόθῳ ὅπως συνεχισθῇ ὁ ἐθνικὸς ἀγών.

« Εἶνε κρῖμα, μὰ τὸν Θεόν, εἶνε ἀσυγχώρητον κρῖμα ν' αὐτοχειριαζώμεθα· οὐδεὶς σήμερον μᾶς παρενοχλεῖ, οὐδεμία ἐξωτερικὴ ἐνέργεια μᾶς καταθλίβει, ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους ἂς ἁπλώσῃ τὰς πτέρυγάς της καὶ ἂς ἀντηχήσωσι πάλιν οἱ παλμοὶ τῆς ἑλληνικῆς καρδίας. Ἤδη ἐγὼ τοὺς ἀκούω ἱστάμενος ἐνώπιον ὑμῶν, ἀκούω ὑπόκωφόν τινα ἦχον καὶ καταλαμβάνω πόθεν ἐξέρχεται, θὰ εἶνε βεβαίως τὸ προανάκρουσμα τῆς βροντῆς, διότι εἶδον εἰς τὰ βλέμματά σας τὴν λάμψιν τῆς ἀστραπῆς. Ἀναγινώσκω ἐπὶ τοῦ μετώπου σας τὴν ἀκράδαντον βούλησιν».

Καὶ πῶς νὰ μὴ πιστεύσῃ εἰς τὴν ἀκράδαντον ταύτην βούλησιν ὁ ποιητής; Ῥαγδαῖα καὶ φρενιτιώδη χειροκροτήματα τὸν διέκοπτον καθ' ἑκάστην στιγμήν, ἐπιδοκιμασίαι ἐξερχόμεναι ἐκ βάθους ψυχῆς, τὰ δάκρυα ἔβρεχον τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τῶν ἀπαθεστέρων, κατελθὼν δὲ ἐκ τοῦ βήματος εὑρέθη εἰς τὰς ἀγκάλας πάντων, οἵτινες τὸν κατησπάζοντο, πρῶτος πάντων ὁ Κανάρης, ὁ δὲ γέρων Μαυροκορδᾶτος ἀνεφώνει: « Λυποῦμαι τὴν στιγμὴν ταύτην περισσότερον διὰ τὴν στέρησιν τῆς ὁράσεως, διότι δὲν δύναμαι νὰ σὲ ἴδω ». Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ συγκίνησις πάντων, ὥστ' ἐπὶ ματαίῳ ἔγεινε προσπάθεια, ὅπως ἐξακολουθήσῃ ἡ συνεδρίασις, ἥτις διελύθη ἀμέσως μετὰ τὴν ἀγόρευσιν τοῦ Βαλαωρίτου.

Μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ ἐξ αὐτῆς ἐντύπωσις καὶ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἐνθουσιώδη τῶν ἐφημερίδων ἄρθρα· ἀπὸ πάσης δὲ γωνίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔλαβεν ὁ Βαλαωρίτης συγχαρητηρίους ἐπιστολάς. Σύναμα οὐσιωδῶς ἐπέδρασε πολιτικῶς, ἐνισχύσασα ἠθικῶς τὴν Κυβέρνησιν, ἐνῷ αἱ ψῆφοι τῶν Ἑπτανησίων ἐνίσχυον αὐτὴν ἀριθμητικῶς. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο πάντες ᾐσθάν-

Digitized by Google

θησαν καὶ διὰ τοῦτο, τῶν τότε ἀρειμανίων καλουμένων πληρεξουσίων τὰ βλέμματα, τῶν διὰ παντὸς μέσου καὶ διὰ πάσης θυσίας ἐπιδιωκόντων τὴν πτῶσιν τῆς Κυβερνήσεως, ἦσαν τὰ μόνα, ὧν τὴν δυσθυμίαν ἠδυνήθη νὰ διαγνώσῃ ἀπὸ τοῦ βήματος ὁμιλῶν ὁ ποιητής.

Ταχέως ὅμως τὴν ζωογόνον καὶ πατριωτικὴν αὖραν, ἣν ἤγειρεν ἡ ἐθνικὴ νίκη τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου καὶ ἡ ἀγόρευσις τοῦ Βαλαωρίτου, διεδέχθη ἡ καὶ πάλιν ἐξεγερθεῖσα μανιώδης θύελλα τῶν πολιτικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων, ὧν κύριος σκοπὸς ἦτο ἡ ἐκπόρθησις τῆς ἀρχῆς. Ὅ,τι δὲ ἀναγινώσκομεν ἐν ταῖς πρὸς τὴν σύζυγόν του ἐπιστολαῖς τοῦ Βαλαωρίτου δὲν συντελεῖ βεβαίως εἰς τὴν μείωσιν τῶν λυπηρῶν ἐντυπώσεων, ἃς ἀντλοῦμεν ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει συζητήσεων καὶ κομματικῶν ἐρίδων καὶ ἐξ ἑτέρων πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης μανθάνομεν συγχρόνως πόσον εἰργάσθη ὁ ἁγνὸς ἐκεῖνος πατριώτης ἐν τοῖς παρασκηνίοις πρὸς πρόληψιν δεινοτέρων ἐρίδων καὶ πρὸς ὁμαλωτέραν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Τηρήσας κατὰ γράμμα τὴν ὑπόσχεσιν, τὴν δοθεῖσαν καὶ ἐκ μέρους τῶν λοιπῶν Ἑπτανησίων, περὶ ἀνεξαρτήτου πορείας, συνδεόμενος ἤδη διὰ φιλίας πρὸς πλείστους ἐκ τῶν ἐπιφανῶν πάντων τῶν κομμάτων, τὰς φιλίας δὲ ταύτας οὐ μόνον διατηρήσας ἀμειώτους ἐν ταῖς περιπετείαις τῶν κομματικῶν ἐκείνων ἀγώνων, ἀλλὰ καὶ νέας προσθέσας, ὡς τὴν τοῦ Ἐπ. Δεληγεώργη καὶ τοῦ Ἀλεξ. Κουμουνδούρου, εἰλικρινὴς πάντοτε, εὐθὺς καὶ ὑπέρτερος πάσης ἀτομικῆς φιλοδοξίας ἢ συμφέροντος, ἐκτιμώμενος δὲ καὶ ἀγαπώμενος ὡς τοιοῦτος ὑπό τε τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Σπόνεκ ὡς καὶ τῶν τότε ἐν Ἀθήναις πρεσβευτῶν τῶν προστατίδων Δυνάμεων, ἠδυνήθη καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν θυελλώδη περίοδον νὰ προσενέγκῃ πολυτίμους ὑπηρεσίας ὑπὲρ τοῦ κράτους τῆς τάξεως καὶ τῆς βασιλείας, διακινδυνεύσας ἐνίοτε καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν αὐτοῦ.

Τῇ 13ῃ Αὐγούστου 1864 ἐξελέγετο νέος Πρόεδρος τῆς Ἐθνο-

Digitized by Google

συνελεύσεως ὁ Μεσσηνέζης, ὑποψήφιος τῆς Κυβερνήσεως. Τὴν ὑποψηφιότητα ταύτην ἡ Κυβέρνησις Κανάρη εἶχε προτείνῃ προηγουμένως τῷ Α. Βαλαωρίτῃ, ἀλλ' οὗτος δὲν ἐδέχθη, συμβουλεύσας τὴν Κυβέρνησιν νὰ λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς καὶ αὖθις ἐκλογῆς τοῦ Δεληγεώργη, δίδουσα οὕτω δεῖγμα ἀμεροληψίας καὶ ἀφοπλίζουσα τὸν ἱκανώτερον καὶ ἐπικινδυνωδέστερον τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἄκρας ἀντιπολιτεύσεως. Ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη. Ἐπίσης δὲ ὁ Δεληγεώργης ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὰς γενομένας αὐτῷ προτάσεις ὑπὸ τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων, ὅπως τὸν ψηφίσωσιν ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπίσπευσιν τῆς ἐπιψηφίσεως τοῦ συντάγματος καὶ τῆς ἀποπερατώσεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Τοῦτο δὲ ἐξάγεται ἐκ τῆς ἑπομένης ἐπιστολῆς, ἣν ὁ Βαλαωρίτης ἔγραψε πρὸς τὸν Λομβάρδον, ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκλογὴν τούτου ὡς Προέδρου τῆς Βουλῆς.

Φίλτατε Λομβάρδε,

»Ἀναγινώσκων τὴν κατὰ τὴν 22αν Ἰανουαρίου ἀγόρευσιν τοῦ Κυρίου Δεληγεώργη, ἐξεπλάγην οὐκ ὀλίγον ἀπαντήσας ἐν αὐτῇ τὴν ἑπομένην περικοπήν·

« Ἤμην Πρόεδρος τῆς συνελεύσεως καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἐπανεκλεχθῇ ὁ πρόεδρος. Ὁ Κόμης καὶ οἱ περὶ τὸν Κόμητα περιῆλθον καὶ κατερραδιούργουν τοὺς πληρεξουσίους νὰ καταψηφίσωσι κατὰ τοῦ Δεληγεώργη, νὰ καταψηφίσωσι κατ' αὐτοῦ ὡς ἀντιδυναστικοῦ καὶ ἔλεγον, ὅτι ἂν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἀναβῇ ἐκ νέου εἰς τὴν προεδρίαν, ὁ Βασιλεὺς θὰ ἀναχωρήσῃ ».

»Πρὸς τιμὴν τῆς ἀληθείας ὀφείλω πανδήμως νὰ ὁμολογήσω ὅτι οὐδεμία τοιαύτη ἐνέργεια ἐγένετο παρὰ τοῖς πληρεξουσίοις τῆς Ἑπτανήσου. Ἐνθυμοῦμαι μάλιστα ὅτι πολλοὶ ἐξ ἡμῶν συνελθόντες ἐν ἰδιαιτέρᾳ συσκέψει καὶ μὴ δυνηθέντες νὰ καταλήξωμεν εἰς κοινόν τι συμπέρασμα, ἀπεχωρίσθημεν μένοντες ἐλεύθεροι εἰς τὰς συμπαθείας μας. Πρὸς ἐπιμαρτύρησιν τούτου ὑπενθυ-

Digitized by Google

μίζω εἰς τὸν Κύριον Δεληγεώργην τὴν συνέντευξιν, ἣν ἔλαβον μετ' αὐτοῦ ἔν τινι τῶν δωματίων τῆς Βουλῆς, καθ' ἣν ἐξ ὀνόματος πολλῶν Ἰονίων πληρεξουσίων ἐξέφρασα πρὸς αὐτὸν ὅτι διὰ τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ συμπεριφορᾶς εἶχε κατακτήσει τὴν ἀγάπην καὶ τὰς πεποιθήσεις τῶν περισσοτέρων, καὶ ὅτι εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ τὸν ψηφίσωμεν ὑπὸ μόνον τὸν ὅρον, ὅτι ἤθελεν ὑποσχεθῇ εἰς ἡμᾶς, ὅτι ἤθελε πράξει πᾶν τὸ ἐπ' αὐτῷ πρὸς ταχεῖαν διεξαγωγὴν τῶν ἐπὶ τοῦ συντάγματος συζητήσεων· τοῦτο δὲ διότι ἀφόρητος ἀπέβαινεν ὁ ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις ἐπικρατῶν κυκεὼν μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ Ἰονίου Συντάγματος καὶ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἄγγλων.

»Εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην ὁ Κύριος Δεληγεώργης ἀπήντησεν, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ τοιαύτην ὑπόσχεσιν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἔπρεπε νὰ διατηρηθῇ ζῶσα, ὅσον οἷόν τε περισσότερον, ὅπως ἐκ τῶν συζητήσεων αὐτῆς διαφωτίζηται καὶ καθοδηγῆται τὸ πνεῦμα τοῦ Ἡγεμόνος.

»Ἐξέφρασα τότε πρὸς τὸν Κύριον Δεληγεώργην τὴν λύπην μου καὶ παρετήρησα εἰς αὐτόν, ὅτι ἡ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἑπτανήσου, ὡς πρὸς τὴν χρησιμότητα τῆς παρατάσεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ὑφισταμένη διάστασις θὰ εἶχε σπουδαίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Προέδρου. Εἰς τοῦτο προσέθηκα, ὅτι ὡς ἄτομον, ἐκτιμῶν τὴν ἀξίαν τοῦ Κυρίου Δεληγεώργη καὶ θέλων νὰ δώσω εἰς αὐτὸν δεῖγμα ἀναντίρρητον τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ψήφου μου, ἤθελον τὸν ψηφίσει, καὶ παρεκάλεσα αὐτὸν θερμότατα νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ ψηφολέκτου ἐφ' ἑνὸς ψηφοδελτίου φέροντος τὸ ὄνομά του, τὸ γεγραμμένον κεφαλαίοις γράμμασι διὰ μολυβδοκονδύλου.

»Ἡ ἐπαλήθευσις αὕτη ἐγένετο, ὁ δὲ Κύριος Δεληγεώργης μὲ εὐχαρίστησεν.

»Αὕτη εἶνε ἡ ἀλήθεια, οὐδὲ νομίζω ὅτι συμφέρει νὰ τὴν ἀποκρύπτωμεν.

Digitized by Google

»Συγχαίρω σοι ἀπὸ καρδίας ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ σου. Ἀλλὰ θὰ σὲ συνέχαιρον πολὺ περισσότερον, ἂν ἀντὶ τῶν 129 ψήφων ἤθελες λάβει μόνον τὰς τῶν ὁμοφρονούντων φίλων καὶ ἂν ἐν τῇ πρὸς τὴν Βουλὴν προσλαλιᾷ σου δὲν ἤθελες λησμονήσει τὸ ἀρχαῖον ῥιζοσπαστικόν μας πρόγραμμα».

Ὁ σὸς

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Ὁμιλῶν δὲ ὁ Βαλαωρίτης περὶ τοῦ ῥιζοσπαστικοῦ προγράμματος ἐνόει τὸ πατριωτικὸν αὐτοῦ μέρος, ἤτοι τὴν ἐνέργειαν πρὸς πραγματοποίησιν τῆς μεγάλης ἰδέας.

Ὁ Βαλαωρίτης, μετὰ τὴν ἀγόρευσίν του κατὰ τὴν ὁρκωμοσίαν τῶν ἑπτανησίων πληρεξουσίων, οὐδέποτε πλέον ἔλαβε τὸν λόγον ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει. Πᾶσαι αἱ κατ' αὐτὴν συζητήσεις ἦσαν ἐκτὸς τοῦ θέματος, ὅπερ ἐκέντει παρ' αὐτῷ τὸν ῥητορικὸν οἶστρον. Ὑπῆρξε δὲ ἐκ τῶν ἐνθέρμων ἀντιπάλων τῆς Γερουσίας, καταψηφίσας ταύτης καὶ ἀνακράξας μετὰ τὴν ἀγγελίαν τῆς ψηφοφορίας « Ζήτω τὸ Ἔθνος » ! Τοὺς λόγους τῆς γνώμης αὐτοῦ ταύτης εὑρίσκομεν ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ του, ἐν αὐτοῖς δὲ ἐξέχουσιν ὡς σπουδαιότεροι ἡ ἀνυπαρξία τῶν ἀπαιτουμένων στοιχείων πρὸς καταρτισμὸν τοιούτου σώματος, τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπὶ Ὄθωνος Γερουσίας διδάγματα καὶ τὸ κυριώτατον πάντων διὰ τὸν Βαλαωρίτην ἡ πεποίθησίς του, ὅτι μόνη ἡ Βασιλεία ἐπὶ τοῦ λαοῦ στηριζομένη ἠδύνατο νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀπαιτουμένην δύναμιν καὶ τόλμην πρὸς περαιτέρω διεξαγωγὴν τοῦ Ἐθνικοῦ ἀγῶνος.

Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τῇ 16 Νοεμβρίου 1864 ὁ Βαλαωρίτης παρέτεινεν ἐπί τινας εἰσέτι ἑβδομάδας τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονήν, ὅπως φέρῃ εἰς πέρας τὰς παρὰ τῇ Κυβερνήσει προσπαθείας του, ἵνα ἡ Λευκὰς ἀποτελέσῃ ἕδραν Νομαρχίας. Ἠσθάνετο δ' ὑπέρτατον καθῆκον νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τοῦτο,

Digitized by Google

οὐ μόνον ἐκ τῆς περιπαθοῦς αὐτοῦ ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν γενέτειραν, ἀλλὰ καὶ διότι ἐν τῷ γενικωτέρῳ συμφέροντι τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος δὲν ἐθεώρει οὔτε δίκαιον οὔτε ὠφέλιμον ἡ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως ἀγωνισθεῖσα κρατερῶς νῆσος νὰ ὑποστῇ μείωσιν τῆς ὑφισταμένης ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ξένων καταστάσεως, καὶ ἅμα νὰ ἐλαττωθῇ ἡ σημασία πόλεως, ἧς ἡ δρᾶσις ὑπῆρξε πάντοτε μεγάλη καὶ ἠδύνατο νὰ συνεχισθῇ ἐν Ἠπείρῳ. — Σύναμα συνειργάζετο μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Μπαλτατζῆ πρὸς ἵδρυσιν κτηματικῆς Τραπέζης ἐν Ἑπτανήσῳ, ἀλλ' ἀτυχῶς δὲν κατωρθώθη ἡ εὕρεσις τῶν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένων κεφαλαίων.

Ὁ Βαλαωρίτης ἐπανερχόμενος εἰς Λευκάδα ἀπεκόμιζεν ἐξ Ἀθηνῶν τὰς μᾶλλον ἀπαισιοδόξους προβλέψεις περὶ τοῦ πολιτικοῦ μέλλοντος τῆς χώρας ὡς καὶ ἀκατανίκητον ἀπέχθειαν πρὸς τὴν πολιτικήν. Ὅτε κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1864 παρῃτήθη ὁ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ Κανάρη ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Θ. Δηλιγιάννης, ὁ Βασιλεύς, ὁ Σπόνεκ καὶ ἡ Κυβέρνησις μετ' ἐπιμονῆς παρεκάλεσαν τὸν Βαλαωρίτην νὰ δεχθῇ τοῦτο. Ἀλλ' οὗτος μετ' ἴσης ἐπιμονῆς ἠρνήθη, οὐ μόνον διότι, καίπερ κηρυχθείσης τῆς λήξεως τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀκόμη δεσμευόμενον ὑπὸ τῆς γενομένης ὑπὸ ἑξήκοντα ἓξ ἐκ τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ὁρκωμοσίας αὐτῶν δηλώσεως, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως δὲν ἤθελον δεχθῇ οὐδεμίαν κυβερνητικὴν θέσιν, δηλώσεως οὐ μόνον ὑπ' αὐτοῦ ὑπογραφείσης, ἀλλ' ἧς εἶχε λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀκατάλληλον διὰ τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν ὑφ' οὓς ὅρους αὕτη ἠσκεῖτο. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὸ προσενεχθὲν αὐτῷ χαρτοφυλάκιον ἐν τῷ πρώτῳ ὑπὸ τοῦ Κουμουνδούρου καταρτισθέντι Ὑπουργείῳ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1865. Ἐβιάζετο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας, ἐβιάζετο νὰ καταφύγῃ μετὰ τὴν τρικυμιώδη ἐκείνην περίοδον εἰς τὴν προσφιλῆ αὐτῷ νησῖδα τῆς Μαδουρῆς, ἧς ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀνοικοδομηθεῖσα ἔπαυλις πρὸ ὀλίγου μό-

Digitized by Google

νον χρόνου εἶχεν ἀποπερατωθῇ. « Ἐὰν ἐγνώριζες, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του ἐξ Ἀθηνῶν, πόσον ἐπεθύμησα τὸ ἐρημητήριόν μου ἐκεῖνο. Ἡ ψυχή μου δὲν εἶνε πλασμένη ὅπως ὑφίσταται τὴν ἐπαφὴν ὅλου αὐτοῦ τοῦ πλήθους, ὅταν δὲ εὑρίσκωμαι εἰς συνάφειαν μετὰ τῆς φύσεως, καταλαμβάνομαι ὑπὸ ὑπερηφανείας, διότι αἰσθάνομαι, ὅτι δὲν εἶμαι ἀνάξιος νὰ τὴν ἀγαπῶ καὶ νὰ τὴν ἐννοῶ ».

Ἡ ὑποδοχὴ ἡ γενομένη εἰς τὸν Βαλαωρίτην ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ὅτε μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ἐπανῆλθε μετὰ τοῦ συναδέλφου καὶ ἀγαπητοῦ φίλου Δ. Κόνδαρη εἰς Λευκάδα, ὑπῆρξεν ἐκτάκτως ἐνθουσιώδης. « Λαοῦ πλῆθος μετὰ σημαιῶν καὶ μουσικῆς ἦτο παρατεταγμένον ἐπὶ τῆς προκυμαίας καὶ μετὰ ἐνθουσιασμοῦ καὶ φανατισμοῦ ἀδυνάτου νὰ περιγραφῇ, ἐρρίφθη καὶ ἠσπάζετο τοὺς ἐπανακάμπτοντας πληρεξουσίους του », γράφει ἡ ἐν Ἀθήναις τότε ἐκδιδομένη ἐφημερὶς « Ὁ Παρατηρητής ». Λαβὼν δὲ τὸν λόγον ὁ Βαλαωρίτης τῇ ἐπιμόνῳ ἀπαιτήσει τοῦ ἐνθουσιῶντος λαοῦ ἐξέθηκε καὶ ᾐτιολόγησε τὴν πολιτικὴν πορείαν, ἣν ἠκολούθησεν ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει, καὶ ἀτενίζων πρὸς τὰ ἀπέναντι αὐτοῦ ὄρη τῆς Ἠπείρου, κατέληξε τὴν ἀγόρευσίν του διὰ τοῦ ἑπομένου ἐπιλόγου, μαρτυροῦντος, ὅτι παρὰ τὰς ἀπογοητεύσεις καὶ τὴν ἀπαισιοδοξίαν θερμὴ πάντοτε ἐκόχλαζεν ἐν τῷ στήθει αὐτοῦ ἡ φιλοπατρία καὶ ἐπέζων αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἔθνους ἐλπίδες.

« Πρὸ πάντων εἰς τὰς παρούσας δυσχερεῖς περιστάσεις ἀπαιτεῖται συνασπισμός, ἀγάπη, ἀπόλυτος ὑπακοὴ εἰς τὸν νόμον, ἀπαιτεῖται ἀφοσίωσις εἰς τὸν Βασιλέα. Ὑπάρχει ἀπαραίτητος ἀνάγκη διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος νὰ γείνῃ αὐτοσύστατον, ἵνα γεννηθῇ ἡ πεποίθησις, ὅτι εἰς χεῖρας αὐτοῦ δύναται ἡ χριστιανικὴ Εὐρώπη νὰ ἐμπιστευθῇ τὰ μεγάλα τῆς Ἀνατολῆς συμφέροντα.

« Παρῆλθεν ὁ καιρὸς τῶν κοινωνικῶν ἐπαναστάσεων. Ο κόσμος ὅλος προβαίνει σήμερον εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ μέλλοντος,

Digitized by Google

οὐχὶ διὰ τῶν ὅπλων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἠρέμου καὶ βαθμιαίας ἀναπτύξεως τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ πλούτου. Πᾶς ἐμφύλιος σπαραγμός, πᾶσα διατάραξις τῆς δημοσίας τάξεως ἰσοδυναμεῖ μὲ σεισμὸν κλονίζοντα τὰ θεμέλια τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Τάξις λοιπὸν εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς εὐημερίας μας. Τοὺς δὲ ἐνεργοῦντας πρὸς διατάραξιν αὐτῆς πρέπει νὰ τοὺς θεωρῆτε ὡς ἐθνοκτόνους, ἀξίους νὰ φέρωσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν τὴν κατάραν τοῦ Ἰούδα (Ναί, ναί, ἀνάθεμά τους). Εἰς τὴν διανομὴν τῆς Ἑπτανησιακῆς χώρας ἡ πατρὶς ἡμῶν ἔτυχε περίβλεπτον θέσιν, ἀλλὰ τὴν θέσιν ταύτην μὴ τὴν θεωρήσητέ ποτε ὡς προνόμιον. Θεωρήσατέ την ὡς βαρυτάτην εὐθύνην, ἥτις σᾶς ἐπιβάλλεται, καὶ δείξατε διὰ τῆς διαγωγῆς σας, ὄχι μόνον ὅτι εἶσθε ἄξιοι νὰ τὴν κατέχητε, ἀλλ' ὅτι δύνασθε νὰ χρησιμεύσητε εἰς τὰς ὁμόρους δουλωμένας Ἑλληνικὰς ἐπαρχίας ὡς παράδειγμα καὶ ὡς πρότυπον ἐπαρχιακῆς εὐημερίας.

«Ἀπέναντι ἡμῶν ἵστανται μάρτυρες τὰ ὄρη τῆς Ἠπείρου καὶ ἡ αἱματόφυρτος γῆ τῶν προγόνων μας. Ῥίψατε ἐπ' αὐτῶν τὸ βλέμμα καὶ θεωρήσατέ τα. Περίλυπα, καταβεβλημένα ἀτενίζουσιν εἰς ἡμᾶς, εἰς τὴν χώραν ταύτην, ἥτις ἐπὶ διακόσια περίπου ἔτη ὑπῆρξε τὸ ἄσυλον καὶ ἡ ἀκρόπολις τῶν γενναίων τέκνων των. Θεωρήσατέ τα καὶ διὰ τῆς διαγωγῆς ἡμῶν δώσατε εἰς αὐτὰ νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι θὰ ἔλθῃ ὥρα, καθ' ἣν θέλομεν ἀναβῆ τὰς δαφνοστεφεῖς κορυφάς των, καὶ θέλομεν στήσει ἐπ' αὐτῶν νικηφόρον τὴν σημαίαν μας, κραυγάζοντες ἐκεῖθεν βροντοφώνως: Ζήτω ὁ Ἑλληνισμός! Ζήτω ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ΓΕΩΡΓΙΟΣ!» (Χειροκροτήσεις καὶ ζητωκραυγαὶ ἐνθουσιώδεις).

Digitized by Google

Η ΝΗΣΙΣ ΜΑΔΟΥΡΗ

'Εκ φωτογραφίας τοῦ 1906

Digitized by Google

Ἡ νησὶς Μαδουρή. — Πόθος τοῦ Βαλαωρίτου ὅπως ἀπομονῶται ἐν αὐτῇ καὶ ὅπως παραιτηθῇ ἐκ τῆς πολιτικῆς. — Πρῶται βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ μετὰ τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν καὶ ἐκλογὴ αὐτοῦ ὡς βουλευτοῦ. — Ἀγωνίζεται ἐπὶ ματαίῳ ὑπὲρ τῆς αὐστηρᾶς καὶ ἀμερολήπτου ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν καὶ γίνεται ἐκ τούτου σκοπὸς βιαίων ἐπιθέσεων. — Ὑπερήφανος ἀπάντησίς του πρὸς τὸν Δεληγεώργην. — Ἐπανελθὼν εἰς Λευκάδα ἀποσύρεται εἰς Μαδουρὴν καὶ ἀρχίζει νὰ γράφῃ τὸν Ἀθανάσιον Διᾶκον. — Ἐπανέρχεται εἰς Ἀθήνας διὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1865. — Διαφωνία του πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρον καὶ ἐπίθεσις κατ' αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ. — Πτῶσις τῆς Κυβερνήσεως Κουμουνδούρου. — Παρὰ τὰς προσπαθείας τοῦ Α. Βαλαωρίτου καταργοῦνται ἡ Νομαρχία καὶ τὸ Πρωτοδικεῖον Λευκάδος. — Ἀποσύρεται πάλιν εἰς Μαδουρήν, ἀποπερατοῖ τὸν Διᾶκον καὶ γράφει τὸν Ἀστραπόγιαννον. — Θάνατος τῆς ἑτέρας θυγατρὸς αὐτοῦ Μαρίας.

Ὁ ἐκ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου πλέων πρὸς τὴν νῆσον Λευκάδα συναντᾷ παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας τὸ ἀρχιπέλαγος τῶν Ἐχινάδων, ἀποτελούμενον ἐκ πολλῶν μικρῶν νήσων διαφόρων μὲν τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα, ἀλλ' ἀποτελουσῶν ἐν συνόλῳ χαριέστατον καὶ γραφικώτατον σύμπλεγμα. Τινὲς τούτων, αἱ τρεῖς μεγαλείτεραι, ὁ Κάλαμος, ὁ Καστὸς καὶ τὸ Μεγανῆσι, εἶνε κατῳκημέναι, ἀλλ' αἱ πλεῖσται εἶνε ἐρημόνησοι, ὁτὲ μὲν ἀποτελούμεναι ἐξ αὐχμηροῦ καὶ ἀποτόμου βράχου, ὁτὲ δὲ κατάφυτοι ἐκ θάμνων καὶ δένδρων, χρησιμεύουσαι ὡς βοσκαί, καὶ ὁτὲ καλλιεργημέναι, κατοικούμεναι μονίμως ὑπό τινων οἰκογενειῶν. Μία ἐκ τῶν νησίδων τούτων, ἡ τῆς Μαδουρῆς, ἐκ

Digitized by Google

τῶν μικροτέρων, ἀλλ' ἐκ τῶν μᾶλλον καταφύτων καὶ γραφικῶν, εἶχε λάχῃ εἰς τὸν κλῆρον τῶν ἀδελφῶν Ἀριστοτέλους καὶ Ξενοφῶντος τῶν Βαλαωριτῶν κατὰ τὴν γενομένην τῷ 1859 διανομὴν τῆς περιουσίας μετὰ τῶν ἐξαδέλφων Σπυρίδωνος καὶ Δημοσθένους. Ἔναντι τῆς ἐπὶ τῆς Λευκάδος πεδιάδος τοῦ Ἑλλομένου κειμένη, Κλημενοῦ σήμερον καλουμένης, ἔνθα ἔκειτο μία ἐκ τῶν πόλεων τῆς ἀρχαίας Λευκάδος, κατὰ δὲ τὸν σοφὸν Διευθυντὴν τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς Σχολῆς Δαΐρπφελδ καὶ ἡ ἀρχαία Ἰθάκη, ἡ ἕδρα τοῦ βασιλείου τοῦ Ὀδυσσέως, δὲν ἀπέχει πλέον τοῦ χιλιομέτρου τῆς ἀκτῆς, ἐφ' ἧς ἡ μικρὰ πολίχνη Νιδρί, καὶ φράσσει σχεδὸν τὸ στόμιον τοῦ ὅσον ἀσφαλοῦς τόσον καὶ γραφικωτάτου λιμένος τοῦ Βλυχοῦ, ἔνθα ἐλλιμενίζετο συνήθως ἡ κατὰ τὰς θαλάσσας ἐκείνας σταθμεύουσα μοῖρα τοῦ Ἑνετικοῦ στόλου μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἀνάκτησιν τῆς Λευκάδος κατὰ τὸ 1685. Ἀπὸ τῆς νεανικῆς αὐτοῦ ἡλικίας ὁ Βαλαωρίτης ᾐσθάνετο ἀκατάσχετον συμπάθειαν πρὸς τὴν χαρίεσσαν καὶ καταπράσινον νησῖδα, ἥτις, ἐνῷ ἐχρησίμευεν αὐτῷ ὡς κέντρον θηρευτικῶν καὶ ἁλιευτικῶν ἐκδρομῶν, τὸν ἀπεμάκρυνε σύναμα τοῦ θορύβου καὶ τῶν ὀχλήσεων τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου· ἐφ' ὅσον δὲ ταῦτα ηὐξάνοντο, ἐπὶ τοσοῦτον ἐμεγαλύνετο καὶ ὁ πόθος πρὸς εὕρεσιν ἐρημητηρίου, ἐν ᾧ ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἀνέσει νὰ εἶναι αὐτῷ δυνατὸν νὰ ἀφοσιῶται εἰς τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ μελέτας καὶ νὰ παραδίδηται ἀνενόχλητος εἰς τῆς φαντασίας του τὰ ὡραῖα ὄνειρα.

Ἐπὶ τῆς νησῖδος ὑπῆρχεν ἤδη οἰκίσκος καὶ παρεκκλήσιον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ἦτο δὲ αὕτη κατὰ τὸ ἥμισυ κατάφυτος ἐξ ἐλαιῶν παλαιῶν, γραφικῶν τὸ σχῆμα, ὧν τινες ἐξαπλοῦσιν ἐπὶ τῶν βράχων τῆς παραλίας τὰς ῥίζας καὶ ἀντικατοπτρίζονται εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐσκέφθη ἑπομένως νὰ καλλιεργήσῃ ἐπιμελέστερον τὴν νῆσον, καλύπτων αὐτὴν δι' ἀμπέλων, καὶ ν' ἀνεγείρῃ ἔπαυλιν παρὰ τὴν ἀκτήν. Αἱ ἐργασίαι ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1860 εἶχον ἐντελῶς ἀποπερατωθῇ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1864,

Digitized by Google

ὅτε δ' ἐπανῆλθεν εἰς Λευκάδα ὁ ποιητὴς μετὰ τὴν λῆξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐκεῖ ἔσπευσε νὰ καταφύγῃ, δύναταί τις δὲ νὰ τὸν διακρίνῃ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου εἰκόνος, κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο γραφείσης, μετὰ τοῦ πιστοῦ καὶ φοβεροῦ μολοσσοῦ του Ὀσμάν, εἰς τοὺς πόδας του ἡπλωμένου. Ἤδη ἀσχολεῖται εἰς τὰς γλωσσικὰς καὶ ἱστορικὰς μελέτας πρὸς συγγραφὴν τοῦ Διάκου, ἡ δὲ φαντασία του μάχεται καὶ ἀγωνιᾷ μετὰ τοῦ ἥρωος τῆς Ἀλαμάνας.

Ἐν τοιαύτῃ ψυχολογικῇ στιγμῇ εὗρον τὸν ποιητὴν αἱ πρῶται μετὰ τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν διεξαχθεῖσαι βουλευτικαὶ ἐκλογαί. Οὐδόλως ἄπορον ἐπομένως, ἂν μετ' ἐπιμονῆς ἠρνεῖτο νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα. Ἀπαντῶν εἰς τὸν Δεληγεώργην ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 22ας Ἰουνίου 1865 τῆς Βουλῆς, ὡμολόγει αὐτὸς οὗτος τοῦτο. «Ὡς πρὸς δὲ τὴν συμβουλήν, ἣν ὁ κ. Δεληγεώργης ἀδελφικῶς μοι ἔδωκεν, ἵνα ἀποσυρθῶ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, ἀσμένως τὴν ἀποδέχομαι καὶ ἂς πιστεύσῃ, ὅτι ἔπραξα τὸ κατὰ δύναμιν, ἵνα μὴ εὑρίσκωμαι σήμερον ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου. Ἔφθασα καὶ μέχρι αὐτοδικίας, σχίσας τὸν κατάλογόν μου κατὰ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν οἱ συμπολῖταί μου ἤθελον νὰ τὸν προσαγάγωσιν. Ἀλλ' ἂς μὴ σπεύδῃ ὁ Κύριος Δεληγεώργης, ἐλεύσεται ὥρα, καθ' ἣν ἡ ἀπελπισία θέλει ὑποχρεώσει πολλοὺς νὰ ζητήσωσι παραμυθίαν τινὰ ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς οἰκογενείας των». Ἀλλ' ἡ ἐπιμονή του δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τῆς θελήσεως τῶν συμπολιτῶν του, ἐξελέγη δὲ διὰ μεγάλης πλειονοψηφίας βουλευτὴς Λευκάδος κατὰ τὰς διεξαχθείσας κατὰ Μάϊον τοῦ 1865 ἐκλογάς. Αἱ ἐκλογαὶ αὗται διεξήχθησαν καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ Κράτος μετ' ἀνηκούστου βιαιότητος καὶ ἐμπαθείας· χαλπονοθεύσεις, κυβερνητικαὶ ἐπεμβάσεις, βία, διαφθορά, τὰ πάντα ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν ὑπό τε τῶν συμπολιτευομένων καὶ ἀντιπολιτευομένων πρὸς ἐπιτυχίαν. Ὀδυνηρὰν δὲ ᾐσθάνθη ἐκ τούτου ἐντύπωσιν ὁ Βαλαωρίτης, ὅτε κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς μετέβη εἰς Ἀθήνας· καὶ οὐ μόνον ἐκ τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐν

Digitized by Google

γένει τάσεως τῆς Βουλῆς ὅπως συγκαλύψῃ τὰ πάντα, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐν τῇ Βουλῇ πολιτικῆς καταστάσεως καὶ ἐκ τῶν ἐκτὸς τῆς Βουλῆς συνωμοτικῶν τάσεων τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ἐνόμισεν ἑπομένως,ὅτι ἔπρεπεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ παταχθῶσιν αἱ κατὰ τὰς ἐκλογὰς γενόμεναι παρεκτροπαὶ δι' ἀμεροληπτου καὶ αὐστηρᾶς ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν, καὶ ἐπειδὴ ἔβλεπεν ὡς κύριον πρόσκομμα ἐν τούτῳ τοὺς ἐκ πολιτικῶν συμπαθειῶν καὶ ἀτομικῶν σχέσεων δεσμούς,ὑπέβαλε τῇ Βουλῇ πρότασιν· «Νὰ ἐπιτραπῇ προκαταρκτικὴ συζήτησις,σκοπὸν ἔχουσα τὴν καθιέρωσιν γενικῶν ἀρχῶν, ὅθεν ὁρμωμένη ἡ Βουλὴ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀμερόληπτον καὶ αὐστηρὰν ἐξέλεγξιν τῶν ἐκλογῶν». Τὴν δὲ πρότασιν μετὰ πολλῆς θέρμης ὑπεστήριξεν ἀπὸ τοῦ βήματος. Ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν ἢ νὰ γίνῃ σκοπὸς βιαίων ἐπιθέσεων τῆς τε συμπολιτεύσεως καὶ ἀντιπολιτεύσεως, ἰδίως δὲ τῆς τελευταίας κατακρινούσης αὐτόν, ὅτι προσβάλλει διὰ τῆς προτάσεώς του τὸ Ἔθνος καὶ ὅτι δεικνύει ἀπολυταρχικὰς πεποιθήσεις. Ὁ Βαλαωρίτης ἀντεπεξῆλθε κατὰ πάντων διὰ τῆς σθεναρᾶς καὶ εὐγλώττου φωνῆς του, ἀλλὰ μάτην.

«Παρακαλῶ τὸν Κύριον Δεληγεώργην, ἂν ἀληθῶς εἶνε εἰλικρινής, νὰ καταδείξῃ ποῦ καὶ πότε ἀγορεύων ἐγὼ χθὲς ἐξεφράσθην κατὰ τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν μας. Ἀπ' ἐναντίας ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μυριοτρόπως διετράνωσα τὴν ἀποστροφήν, ἣν διήγειρεν ἐν τῇ ψυχῇ μου ἡ συστηματικὴ καταδολίευσις τῶν θεσμῶν τούτων. —Εἶπον καὶ ἐπαναλέγω, ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ νέου ἑλληνικοῦ πολιτεύματος στηρίζεται εἰς τὴν αὐστηρὰν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου καὶ ὅτι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας εἶνε ἡ μετριοπάθεια. — Δὲν ὕβρισα λοιπὸν ἐγὼ τὸ Ἔθνος, ἐγὼ ὅστις μέχρι λατρείας τὸ ἠγάπησα, ἐγὼ ὅστις ἤντλησα πάσας τὰς ἐμπνεύσεις μου ἐκ τῆς ἀενάου πηγῆς τῶν παθημάτων του. Τὸ ὕβρισαν ἐκεῖνοι, ὅσοι μέχρι τοῦδε τὸ ἐνέπαιξαν ἢ τὸ μετεχειρίσθησαν ὡς στυλοβάτην, ἵνα ἐπ' αὐτοῦ ἀναβαίνοντες φανῶσιν ὑψηλότεροι!»

Πᾶσαι αἱ ἐκλογαὶ ἐπεκυρώθησαν, αἱ δὲ ἐπ' αὐτῶν συζητήσεις ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ κατὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην τῆς Βουλῆς ἔτι

Digitized by Google

μᾶλλον ηὔξησαν τὴν ἀπογοήτευσιν τοῦ Βαλαωρίτου, ὥστε, ὅτε κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου 1865 διεκόπησαν ἐπὶ τεσσαρακονθήμερον αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς, ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Λευκάδα καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ ἐν Μαδουρῇ ἐρημητήριόν του. Ἐκεῖθεν δὲ ἔγραφε τῇ 30ῇ Αὐγούστου 1865 πρὸς τὴν σύζυγόν του, παρακινοῦσαν αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πόλιν τῆς Λευκάδος λόγῳ τῆς ἐκρύθμου καταστάσεως τῆς δημοσίας ἀσφαλείας καὶ τῆς λυμαινομένης τὴν γειτονικὴν Ἀκαρνανίαν λῃστείας. «Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην μοὶ εἶνε ἀδύνατον νὰ ἔλθω. Εὑρίσκομαι ἐνασχολημένος μὲ τὸ θέμα, ὅπερ ἀπὸ ἐτῶν μοῦ στέκει στὴν καρδιά, «ὁ Διᾶκος ἐν Θερμοπύλαις». Θέλω νὰ τὸ πραγματευθῶ κατὰ τρόπον ἀντάξιον τοῦ γεγονότος καὶ τοῦ ἥρωος. Αἱ δυσκολίαι εἶνε μέγισται, τοποθεσίαι, ὀνόματα, προδοσίαι συγκαλυφθεῖσαι, καὶ ἡ δημοτική, εἰς τὴν ὁποίαν ἔβαλα εἰς τὸν νοῦν μου νὰ προσδώσω ὅλην αὐτῆς τὴν rustica καὶ ἀρχαϊκὴν ὡραιότητα. Τὸ πιστεύεις ὅτι παρέρχονται ἡμέραι ὁλόκληροι χωρὶς οὐδὲ νὰ κατέλθω ἐκ τῆς οἰκίας εἰς τὴν πρὸ ταύτης πλατεῖαν, ἐκ τῆς συγκεντρώσεως δ' αἰσθάνομαι ἰσχυρὰν χαρηβαρίαν. Ἤδη ἐπροχώρησα ἀρκετὰ καὶ ἂν διακόψω, ὁ θεὸς ἠξεύρει πότε θὰ δυνηθῶ νὰ ἐπανεύρω τὸν οἶστρον».

Οὐχ ἧττον ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὸ προσφιλὲς ἔργον καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀθήνας, ὅτε αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς ἐπανελήφθησαν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1865, ἰδίως διότι τῷ ἐπέβαλον τοῦτο τὰ συμφέροντα τῆς Λευκάδος, ἥτις ἐκινδύνευε νὰ στερηθῇ οὐ μόνον τῆς Νομαρχίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πρωτοδικείου καὶ Γυμνασίου.—Ὁ Βαλαωρίτης, καίτοι εἶχε τηρήσῃ ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει ἀνεξάρτητον στάσιν, οὐχ ἧττον στενώτερον εἶχε συνδεθῇ μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου, ὃν ἐθεώρει ὡς πληρέστερον ἐκπροσωποῦντα τὴν ἰδέαν τῆς ἐθνικῆς δράσεως καὶ οὐκ ὀλίγον συνετέλεσε μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑπτανησίων εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς πρώτης Κυβερνήσεως τοῦ Κουμουνδούρου. Καὶ ἠρνήθη μὲν νὰ δεχθῇ χαρτοφυλάκιον ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ἐκείνῳ, ἀλλ'

Digitized by Google

ἐθεώρει ἑαυτὸν φίλον τῆς κυβερνήσεως, εἰ καὶ οὐχὶ βεβαίως μέχρι πλήρους ἀποξενώσεως τῆς γνώμης καὶ ἀτομικότητός του. —Ἀπέδειξε δὲ τοῦτο καὶ κατὰ τὰς συζητήσεις ἐπὶ τῶν ἐξελέγξεων τῶν ἐκλογῶν· ἀλλ' ἡ τόλμη του, ἡ εἰλικρίνειά του καὶ ἡ ἀνεξάρτητος πορεία του κατὰ τὰς συζητήσεις ταύτας οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν συνεργοῦντος καὶ τοῦ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ Λομβάρδου νὰ ψυχράνωσι τὰ πρὸς αὐτὸν αἰσθήματα τοῦ Κουμουνδούρου. Ὅτε δὲ ἐπανῆλθε κατὰ Σεπτέμβριον εἰς Ἀθήνας, ἤκουσε μετ' ἀπορίας καὶ λύπης ἀπὸ στόματος τοῦ προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι ἠδυνάτει νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ δίκαια τῆς Λευκάδος καὶ νὰ προτάξῃ τὴν ἰσχὺν τῆς κυβερνήσεως κατὰ τῆς ἀπειλουμένης ἀπογυμνώσεως. Ὁ Βαλαωρίτης ἐδήλωσε τότε τῷ Κουμουνδούρῳ, ὅτι ὑπὸ τοιούτους ὅρους τῷ ἦτο ἀδύνατον νὰ παραμείνῃ φίλος τῆς Κυβερνήσεως, ἰδίως ἐπιμένων εἰς τὸ ζήτημα τῆς διατηρήσεως τοῦ Πρωτοδικείου,οὗτινος ἡ κατάργησις ἤθελεν ἀφεύκτως περιαγάγῃ εἰς ἔτι χεῖρον σημεῖον τὴν ἐν χειρίστῃ καταστάσει διατελοῦσαν δημοσίαν ἀσφάλειαν καὶ τάξιν Ὅτε ἑπομένως ὑπεβλήθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Βουλὴν Νομοσχέδιον περὶ φόρων χάριν τῆς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν συγκοινωνίας, δι' εὐγλώττου ἀγορεύσεως ἐπετέθη κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις καὶ ἡττηθεῖσα ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν της. Ἀλλ' ὁ Βαλαωρίτης ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὸ ἐν τῷ διαδόχῳ ὑπουργείῳ Βούλγαρη προσενεχθὲν αὐτῷ χαρτοφυλάκιον, μετὰ τὴν παραίτησιν δὲ τοῦ Κουμουνδούρου ἐπανῆλθεν εἰς τὰς τάξεις τῶν φίλων αὐτοῦ, καθίσας εἰς τὴν συνήθη αὐτοῦ θέσιν ἐν ἑδωλίῳ ὄπισθεν τοῦ Κουμουνδούρου. Συνέβη δὲ τότε τὸ ἑπόμενον χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον τῆς ἀμνησικακίας τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου καὶ μεγαλοκάρδου πολιτευτοῦ. Ὁ Βαλαωρίτης ἔμενεν εἰς τὴν θέσιν του σιωπηλός, ὅτε ὁ Κουμουνδοῦρος στραφεὶς πρὸς αὐτὸν μὲ τὸ γλυκὺ ἐκεῖνο καὶ μειλίχιον ὕφος, ὅπερ οὐδείς ποτε γνωρίσας αὐτὸν ἠδυνήθη νὰ λησμονήσῃ, τῷ λέγει· «Καλὰ μᾶς ἔρριξες, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ μᾶς μιλῇς;».

Τὴν πτῶσιν τοῦ Κουμουνδούρου διεδέχθησαν ἀλλεπάλληλοι

Digitized by Google

πτώσεις τεσσάρων ὑπουργείων μέχρι τῆς 28ης Νοεμβρίου 1865, ὅτ' ἐσχηματίσθη τὸ ὑπουργεῖον Ῥούφου. Ἡ οἰκτρὰ αὕτη πολιτικὴ κατάστασις ἐξώθησε τὸν Βαλαωρίτην νὰ ἀπέλθῃ τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς Μαδουρήν· ἀλλὰ πλὴν τοῦ λόγου τούτου καὶ ἕτερος συνετέλεσεν εἰς τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ἀπόφασιν. Ἡ ἀνεξάρτητος αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ πορεία καὶ ἡ μετὰ ζωηρότητος εἰλικρινὴς γλῶσσα, ἣν ἐτήρει πρός τε τοὺς πολιτικοὺς φίλους καὶ τοὺς ἀντιπάλους, εἶχον γεννήσῃ κατ' αὐτοῦ ὑπόκωφον ἀντίδρασιν ἐν τῇ Βουλῇ, ἧς τὰ ἀποτελέσματα εὐλόγως ἐφοβεῖτο διὰ τὰ συμφέροντα τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος. Ἤλπισε λοιπόν, ὅτι ἀπουσιάζων ἤθελεν ἐξυπηρετήσῃ ἐπωφελέστερον τὰ συμφέροντα τῆς Λευκάδος, ἥτις ἠπειλεῖτο διὰ τῆς καταργήσεως τῆς Νομαρχίας καὶ τοῦ Πρωτοδικείου. « Ἀδελφὲ Μᾶρκε, ἔγραφεν ἐκ Μαδουρῆς τῇ 13ῃ Δεκεμβρίου 1865 πρὸς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρόν του Μᾶρκον Τζαρλαμπᾶν [1]), ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σου καὶ εἶδον ἐν αὐτῇ

1) Ὁ Μᾶρκος Τζαρλαμπᾶς ὑπῆρξεν ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων λογίων καὶ πολιτευτῶν τῆς Λευκάδος. Γεννηθεὶς τῷ 1803, νεαρώτατος ἔτι μετέβη εἰς Ἰταλίαν καὶ κατόπιν εἰς Γαλλίαν τυχὼν λίαν ἐπιμεμελημένης ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀναδειχθεὶς ἐν Παρισίοις διδάκτωρ τὰ Νομικά. Συνδεθεὶς μετὰ πλείστων ἐκ τῶν ἐνθουσιώντων καὶ φιλελευθέρων γάλλων, ἐν οἷς καὶ μετὰ τοῦ Guizot, φίλος τοῦ Μουστοξύδου καὶ Κοραῆ, ὅστις καὶ τὸν ἐπεσκέφθη βραδύτερον ἐν Λευκάδι, συνέπραξε καὶ εἰργάσθη μετὰ τῶν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἱδρυθέντων κομιτάτων πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, βραδύτερον δὲ ἐπανελθὼν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα, νεαρώτατος ἔτι, ἐξελέγη βουλευτὴς καὶ ἐτήρησεν ἀρρενοπρεπῆ καὶ φιλελεύθερον στάσιν κατέναντι τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, καθ' ἣν ἐποχὴν καὶ σπάνιον καὶ λίαν ἐπικίνδυνον ἦτο τοῦτο. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν ἐπὶ τὸ φιλελευθερώτερον μεταρρύθμισιν τοῦ Ἰονίου Συντάγματος τοῦ 1817, εὔγλωττος δὲ καὶ πολυμαθὴς ἠγωνίσθη ἐν τῇ Ἰονίῳ Βουλῇ ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ ὑπὲρ ἐνισχύσεως τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, οὕτω σὺν τοῖς ἄλλοις ὅπως καθιερωθῇ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ὡς ἐπίσημος γλῶσσα καὶ ὅπως ἐπιτραπῇ ἡ ἑλληνιστὶ διεξαγωγὴ τῶν συζητήσεων. Εἰς τὸν θερμουργὸν δὲ νεανίαν, ὡς τὸν ἀπεκάλει ὁ Κοραῆς, ὀφείλεται ὅτι τὰ σῳζόμενα ἐρείπια τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Λευκάδος δὲν κατεστράφησαν ἐντελῶς ὑπὸ τοῦ ἄγγλου τοποτηρητοῦ Τέμπλ, ὅστις ἀποσταλεὶς ὡς τοιοῦτος εἰς Λευκάδα μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς κατὰ τῶν Ἄγγλων ἐπαναστάσεως τῆς νήσου οὐδὲν προσφυέστερον μέσον εὗρε πρὸς κατάπνιξιν τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Λευκαδίων φρονήματος ἢ νὰ καταστρέψῃ τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαίας εὐκλείας. Ὁ Μᾶρκος Τζαρλαμπᾶς τῷ ἀπηύθυνε σφοδρὰν διαμαρτύρησιν, ἐν ᾗ ἐχαρακτήριζε διὰ τῶν δριμυτέρων ἐκφράσεων τὴν βανδαλικὴν πρᾶξιν, καὶ ἀπειλήσας ὅτι θὰ ἐδημοσίευε τὸ ἔγγραφον ἐν τοῖς « Καιροῖς » τοῦ Λονδίνου κατώρθωσε νὰ ἀνακόψῃ ὁ Τέμπλ τὴν περαιτέρω καταστροφήν. Ὁ Τζαρ-

Digitized by Google

διατυπουμένους τοὺς φόβους, οἵτινες πολιορκοῦσι τὴν ψυχήν σου. Πίστευσον, ὅτι, καίτοι διάγω ἐν τῷ ἐρημητηρίῳ μου τούτῳ, οὐδὲ στιγμὴν ἔπαυσα παρακολουθῶν μακρόθεν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ διακωμῳδιζομένων καὶ ἐλεεινολογῶν τὴν τύχην τῆς τρισαθλίας Ἑλλάδος. Ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἐσκέφθην, ὅτι οὔτε ὁ χαρακτήρ μου οὔτε ἡ συνείδησις μοὶ ἐπέτρεπον νὰ κυλίωμαι ἐντὸς τοῦ πολιτικοῦ ἐκείνου βορβόρου καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφήσῃ τις τὴν θύελλαν νὰ παρέλθῃ, ἀφοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τὴν ἀποσοβήσῃ. Ἀνεχώρησα ἐξ Ἀθηνῶν οὐχὶ βεβαίως, διότι ἤθελον ν' ἀρνηθῶ εἰς τὴν προσφιλῆ πατρίδα μου τὴν ἀσθενῆ ὑποστήριξίν μου, ἀλλ' ἀνεχώρησα, διότι ἐπείσθην, ὅτι ἡ παρουσία μου ἠδύνατο νὰ εἶνε ὡς ἐκ τῶν διατρεξάντων μᾶλλον ἐπιβλαβὴς ἢ ὠφέλιμος. Ἂν ἐνθυμῆσαι, ἐγὼ ὑπῆρξα ὁ μόνος, ὅστις ἐν τῇ Βουλῇ ἐπολέμησα σκληρῶς πάσας τὰς παρανομίας, δι' ὧν ἐτελέσθησαν αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ καὶ δὲν ἠγνόουν, ὅτι πολλοὶ μνησικακοῦντες ἤθελον δράξῃ τὴν πρώτην εὐκαιρίαν, ὅπως ἐκδικηθῶσιν. Ἐν τῷ συμφέροντι λοιπὸν τῆς πατρίδος μου ἀπεμακρύνθην τῆς πρωτευούσης, φρονῶν ἀδιστάκτως, ὅτι οἱ δύο συνάδελφοί μου θὰ ἠδύναντο εὐκολώτερον νὰ ἔλθωσιν εἰς διαπραγματεύσεις ἐμοῦ ἀπόντος. Ταῦτα πάντα ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ πλεῖστα ἄλλα, ἅτινα περιττὸν κρίνω νὰ ἀπαριθμήσω, ἐνόμισα ὠφέλιμον νὰ μὴ παρευρεθῶ ἐν Ἀθήναις. Εὔκολον βεβαίως θὰ ἦτο δι' ἐμέ, ἂν ἐθήρευα δημοτικότητα, νὰ μείνω ἐκεῖ ἐπὶ ὀλίγας ἡμέρας καὶ ἀγορεύων νὰ ἐπιδείξω πατριωτισμὸν μέγιστον. Ἀλλὰ καλῶς σκεπτόμενος καὶ ὑπείκων εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ καθήκοντος εὗρον ὅτι ἐσύμφερε νὰ ἀναχωρήσω». Ἀτυχῶς ὅμως οὐδὲν κατώρθωσε, διότι, συζητουμένων

λαμπᾶς καὶ ὡς ἔπαρχος Λευκάδος ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν κατὰ τὸ 1852 διέπρεψεν ἐπὶ καλῇ διοικήσει καὶ ζήλῳ περὶ τὰ δημόσια ἔργα. Ἀπὸ πολλῶν δὲ ἐτῶν ἀποσυρθεὶς τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς ἀπεβίωσεν ἐν Λευκάδι σχεδὸν ἐνενηκοντούτης, διατηρῶν μέχρι τέλους μετὰ τῆς ἐκφραστικῆς φυσιογνωμίας καὶ τοῦ τύπου τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἤκμασαν κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος, τὰς κρατούσας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην φιλελευθέρους ἰδέας καὶ τὸν ῥωμαντικὸν ἐνθουσιασμόν.

Digitized by Google

τῶν προϋπολογισμῶν τῶν ὑπουργείων τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῆς Δικαιοσύνης, κατηργήθησαν ἥ τε Νομαρχία καὶ τὸ Πρωτοδικεῖον κατὰ τὰς συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς τῆς 16ης καὶ 27ης Δεκεμβρίου 1865. Καὶ ἔσπευσε μὲν εἰς Ἀθήνας κατ' Ἰανουάριον ὁ Βαλαωρίτης, ἀφοῦ εἰς οὐδὲν ἡ ἀπουσία αὐτοῦ ὠφέλησεν, ὅπως ἐπιτύχῃ, εἰ δυνατόν, τὴν ἀναστολὴν τοῦ μέτρου, ἀλλὰ καθ' ὁδὸν ἔμαθε τὴν κήρυξιν τῆς λήξεως τῆς συνόδου, ἐν Ἀθήναις δ' ἀφιχθεὶς εὑρέθη ἐνώπιον γεγονότος τετελεσμένου. Καίτοι δὲ πάντες οἱ ἐπιφανεῖς τότε ἐν τῇ πολιτικῇ ὑπεσχέθησαν αὐτῷ, ὅτι τὸ προσγενόμενον ἀδίκημα εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα ἤθελεν ἐπανορθωθῇ, οὐχ ἧττον ἡ ὑπὸ τῆς Βουλῆς ληφθεῖσα ἀπόφασις κατεπίκρανεν αὐτόν. Ἀτυχῶς δὲ καὶ οἱ φόβοι αὐτοῦ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς καταργήσεως τοῦ Πρωτοδικείου ἐπηλήθευσαν, διότι ἡ Λευκὰς καὶ αἱ δυτικαὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος ἐπαρχίαι, ὧν ἀποτελεῖ αὕτη οἱονεὶ προέκτασιν, περιῆλθον ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὡς ἐκ τῆς ἀπουσίας πάσης δικαστικῆς ἐξουσίας, εἰς κατάστασιν ἀναρχίας, ἐν αἷς μόνη ὑπῆρχε κυριαρχοῦσα ἐξουσία ἡ τῶν ἀπειροπληθῶν φυγοδίκων, φυγοποίνων καὶ ληστρικῶν συμμοριῶν, αἵτινες ἐλυμαίνοντο τὴν χώραν. Ἐπανελθὼν εἰς Λευκάδα ὁ Βαλαωρίτης ἔσπευσε νὰ ἀπομονωθῇ πάλιν εἰς τὸ ἐρημητήριόν του τῆς Μαδουρῆς, ὅπως συνεχίσῃ τὸν «Διᾶκον». Τῇ 6ῃ δὲ Μαρτίου 1866 ἔγραφε τὸν τελευταῖον στίχον τοῦ ποιήματος τούτου. «Σήμερον, ἔγραφε τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πρὸς τὴν σύζυγόν του, εἶνε ἡ ἐπέτειος τῆς γεννήσεως τῆς Μαρίας μας, τὴν ἀσπάζομαι τρυφερῶς καὶ δῶσέ της διπλῆν τὴν εὐχήν σου δι' ἐσὲ καὶ δι' ἐμέ, ὅστις εἶμαι μακράν. Ἐπὶ πλέον δὲ σὲ πληροφορῶ ὅτι, διὰ νὰ ἑορτάσω τὰ γενέθλια τῆς Μαρίας μας καὶ ὅπως ἡ ἐπέτειος αὕτη μοὶ ἀποβῇ ἔτι προσφιλεστέρα, συντρέχει γεγονὸς ὄχι ἀδιάφορον δι' ἐμέ. Πρὶν ἢ λάβω ἀνὰ χεῖρας τὸν κάλαμον, ὅπως σοὶ γράψω τὴν παροῦσαν, ἐτελείωσα τὸν «Διᾶκόν» μου γράφων τὸν τελευταῖον στίχον του. Ἐκοπίασα πολὺ ὅπως τὸν φέρω εἰς πέρας, ὄχι δι' ἔλλειψιν ἐμπνεύσεως, διότι θὰ ἴδῃς ὅτι τοὐναντίον πλεονάζει,

Digitized by Google

ἀλλὰ διότι ἠθέλησα νὰ παρενείρω γεγονότα σύγχρονα σπουδαιότατα καὶ ἐν πολλοῖς ὀλίγον γνωστά, διότι ἠθέλησα ἡ δημοτικὴ γλῶσσα νὰ παρουσιασθῇ περιβεβλημένη τὸν ὡραιότερον μανδύαν της, διότι προσεπάθησα νὰ εὕρω τὸν τύπον τῆς καθαρῶς ἐθνικῆς ἡρωϊκῆς ποιήσεως, ἀπηλλαγμένης μιμήσεων καὶ ξενικῶν χαρυκευμάτων. Ἐλπίζω νὰ ἐπέτυχον, ἀλλ' ἐκοπίασα πολύ. Περατωθέντος τοῦ ποιητικοῦ μέρους, ἀπομένουσιν ἤδη αἱ ἱστορικαὶ σημειώσεις καὶ ὄχι ὀλίγαι γλωσσικαί, ἄλλως θὰ εἶνε ἀδύνατον εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐννοήσῃ μέρη τινὰ τοῦ ποιήματος. Διήρεσα αὐτὸ εἰς ἓξ ᾄσματα. Τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον εἶνε σύντομα ὡς καὶ τὸ ἕκτον. Τὸ τρίτον, τέταρτον καὶ πέμπτον εἶνε μακρότερα. Δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ῥωμαντικὴ πλοκή. Τὸ πᾶν εἶνε ἱστορία καὶ ἕκαστον ᾆσμα εἶνε αὐθύπαρκτον, μηδὲν ἀφίνον ἐκκρεμές. Ἤρχισα νὰ γράφω σήμερον τὴν εἰσαγωγὴν καὶ θὰ προχωρήσω ἄνευ διακοπῆς, διότι εἶμαι ἀποφασισμένος πρὶν ἢ τελειώσω τὴν ἐργασίαν ταύτην νὰ μὴ λάβω ἀνὰ χεῖρας ἄλλην».

Εἶνε σύμπτωσις βεβαίως, ἀλλ' ὁπωσδήποτε περίεργος σύμπτωσις, ὅτι ὁ «Διᾶκος» ἐγράφη ἐν ἐποχῇ κυοφορίας πατριωτικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ἔθνους, κατὰ τὰ προεόρτια δηλαδὴ τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, ἐδημοσιεύθη δὲ ἐν πλήρει ἀκμῇ τῆς ἐπαναστάσεως, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Βαλαωρίτης καὶ ὡς βουλευτὴς καὶ ὡς ἰδιώτης καὶ ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ἐνεργῶς δρᾷ ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων ἀδελφῶν. Εἶνε δὲ περίεργος ἡ σύμπτωσις, διότι καὶ τὰ «Μνημόσυνα» καὶ ἡ «Κυρὰ Φροσύνη» ἐν ὁμοίαις στιγμαῖς ἐγράφησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν. Θὰ ἐνόμιζέ τις, ὅτι οἱ παλμοὶ τῆς καρδίας τοῦ Ἔθνους διὰ μυστηριώδους συνδέσμου συνεβάδιζον μετὰ τῶν παλμῶν τῆς καρδίας τοῦ ποιητοῦ καὶ τῶν ἐξεγέρσεων τοῦ ποιητικοῦ αὐτοῦ οἴστρου!

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Βαλαωρίτης ἔγραφεν ἐν Μαδουρῇ τὰ προλεγόμενα τοῦ «Διάκου», ἡμέραν τινὰ καθήμενος παρὰ τὴν μαρμαρίνην τράπεζαν, ὑπὸ τὴν ἐνώπιον τῆς οἰκίας παμμεγέθη ἐλαίαν καὶ καταληφθεὶς ὑπὸ τοῦ ποιητικοῦ οἴστρου, ἔγραψεν ἄνευ δια-

Digitized by Google

κοπῆς καὶ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τῆς τραπέζης τὸν «Ἀστραπόγιαννον», ἐκ τῶν ὡραιοτέρων ποιημάτων του καὶ ἴσως τὸ ἐν συνόλῳ τελειότερον.

Ἀλλ' ὀλίγον κατόπιν σκληρὸς πόνος κατεσπάραξε τὴν καρδίαν τοῦ ποιητοῦ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς νεαρᾶς αὐτοῦ θυγατρὸς Μαρίας, τῆς φερούσης τὸ αὐτὸ ὄνομα μετὰ τῆς πρωτοτόκου, ἣν ἐθρήνησεν ἐν τῷ ποιήματι «τὸ Ψυχοσάββατο». Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ συνεκλόνησε τὸ ἀτύχημα τοῦτο τὴν τρυφερὰν καὶ φιλόστοργον αὐτοῦ ψυχήν, ὥστε ἠγέρθη ἐν ὑπνοβασίᾳ τῆς κλίνης καὶ εὑρέθη ἐν τοιαύτῃ καταστάσει καθήμενος παρὰ τὸ φέρετρον τοῦ προσφιλοῦς τέκνου του. Εὐτυχῶς αἱ συγκινήσεις τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἡ ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς πατριωτικὴ ἐνέργεια ταχέως ἐπέδρασαν ὡς ἐπωφελεῖς ἀντιπερισπασμοὶ καὶ τὸ πατριωτικὸν αἴσθημα ἀντικατέστησε τὸ πατρικὸν αὐτοῦ ἄλγος.

Κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866 καὶ δρᾶσις τοῦ Βαλαωρίτου ὡς μέλους τῆς Κρητικῆς ἐπιτροπῆς.—Σύμπραξις μετὰ τῆς Κυβερνήσεως Κουμουνδούρου καὶ ἀγόρευσις αὐτοῦ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1867 πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ προγράμματος αὐτῆς. — Ἐνθουσιώδης συνεδρίασις τῆς Βουλῆς.—Ζωηρὰ πολιτικὴ καὶ πατριωτικὴ δρᾶσις τοῦ Βαλαωρίτου κατὰ τὸ 1867.— Δημοσίευσις τοῦ «Διάκου» καὶ τοῦ «Ἀστραπόγιαννου». —Ὁ Βαλαωρίτης ἐπιτυγχάνει τὴν ἐπανίδρυσιν τοῦ Πρωτοδικείου Λευκάδος.— Διάλυσις τῆς Βουλῆς ὑπὸ τοῦ Βούλγαρη. — Ἐκλέγεται καὶ αὖθις βουλευτὴς κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Μαρτίου 1868.

Ὅτε κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1866 συνεκλήθη καὶ συνῆλθεν ἡ Ἑλληνικὴ Βουλή, ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις εὑρίσκετο ἐν πλήρει

Digitized by Google

ἀκμῇ, τὰ ἐν Ἀθήναις κομιτᾶτα ἐν πλήρει ἐνεργείᾳ, ἡ δὲ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου κατέβαλλε πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς σύνταξιν τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, φοβουμένη τὴν ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους κήρυξιν τοῦ πολέμου. Ἔσπευσεν ἐπομένως ἐκ τῶν πρώτων εἰς Ἀθήνας ὁ Βαλαωρίτης, καὶ ἅμα τῇ ἀφίξει του διωρίσθη μέλος τῆς Κεντρικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος. Χρησιμεύων δὲ καὶ ὡς γραμματεὺς αὐτῆς κατὰ τὰς σπουδαιοτέρας περιστάσεις, εἰργάσθη ἀόκνως μετὰ τῶν ἐνθουσιωδεστέρων καὶ δραστηριωτέρων αὐτῆς μελῶν. Ἀλλὰ συγχρόνως ἐν ταῖς δειναῖς ἐκείναις στιγμαῖς ὁ κοινὸς πατριωτισμὸς ἔτι στενώτερον συνέδεσεν αὐτὸν μετὰ τοῦ Κουμουνδούρου, καίπερ δὲ μὴ ὢν μέλος τῆς Κυβερνήσεως, συνειργάζετο πολλάκις μετ' αὐτῆς, παριστάμενος ἐνίοτε καὶ εἰς τὰ ὑπουργικὰ συμβούλια. Ἐπίστευεν, ὅτι ἐπέκειτο ἡ στιγμή, καθ' ἣν τὸ ἔθνος μοιραίως ὠθεῖτο ὅπως ῥίψῃ τὸν περὶ τῶν ὅλων κύβον καὶ ὁ πατριωτισμὸς αὐτοῦ ἐξήπτετο ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ ταύτῃ. Ἀλλὰ συνάμα ὁποία τὸν κατέχει ἀγωνία ἐκ τῆς γνώσεως τῶν περιστάσεων! Οἰκτρὰ ἡ διπλωματικὴ θέσις τοῦ ζητήματος, οἰκτροτέρα δὲ ἡ ἐσωτερικὴ ἡμῶν κατάστασις· οὔτε ὅπλα ὑπῆρχον, οὔτε πυρῖτις, οὔτε χρήματα, οὔτε συστηματικὴ ἐνέργεια, καὶ ὅμως ἐλπίζει. Αἱ πρὸς τὴν σύζυγόν του ἐπιστολαὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γέμουσιν ἐπεισοδίων, αἰσθάνεται δέ τις ἐν αὐταῖς ὅλην τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν ἀγνότητα τοῦ πατριωτικοῦ σάλου, ὑφ' οὗ ταράσσεται ἡ ψυχή του. «Οἱ πρέσβεις Gobineau καὶ Erskine, γράφει ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ἐπιτίθενται κατὰ τῆς παρούσης Κυβερνήσεως διὰ τῶν συνήθων διακοινώσεων καὶ ἀπήτησαν μετ' ἀνηκούστου ἀπανθρωπίας καὶ ἰταμότητος, ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἵνα δώσῃ δεῖγμα τῆς σωφροσύνης αὐτῆς, ἐνεργήσῃ φανερῶς πρὸς καταστολὴν τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Δημήτριος Μπότζαρης ἀπήντησε μετ' ἀξιοπρεπείας, ἀποκρούων τοιαύτην προσβλητικὴν ἀξίωσιν. Ἀλλ' ὁ ἀπότομος Γάλλος τῷ προσέθηκεν, ὅτι ἀναμένει νὰ ἴδῃ τὸν ἑλληνικὸν πατριωτισμόν, ὅτε μετ' ὀλίγον ἡ τουρκικὴ

Digitized by Google

κατοχὴ θὰ ἔφθανε μέχρι τῆς πρωτευούσης μας. Ὁ υἱὸς τοῦ Μάρκου Μπότζαρη ἀναπηδήσας καὶ μὴ πτοηθεὶς ἐκ τῆς ἀπειλῆς, ἀπήντησεν, ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος θὰ ἤντλει ἀνεξαντλήτους δυνάμεις καὶ μέσα ἐκ τῆς ἀπελπισίας αὐτοῦ καὶ ὅτι αὐτὸς πρῶτος ὡς ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν θὰ ἔθετε τὸ πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀλλ' ὅτι ἡ πυρκαϊὰ ἐκείνη θὰ ἦτο τρομερὰ καὶ ἄσβεστος δι' ὅλην τὴν ἀνατολήν. Ἀπῆλθον οἱ πρέσβεις, τὴν δὲ ἐπομένην ὁ Gobineau (ὅστις ἔλαβε τὸ θάρρος νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως νὰ μὲ προσκαλέσῃ ὅπως πίω τὸ τέϊον παρ' αὐτῷ οἰκογενειακῶς) ἐπανῆλθε παρὰ τῷ Μπότζαρῃ καὶ προσεπάθησε νὰ μειώσῃ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀποτόμου αὐτοῦ συμπεριφορᾶς τῆς χθές. Ὁ Erskine δεικνύεται μειλιχιώτερος καὶ προσπαθεῖ νὰ μᾶς ἐπηρεάσῃ ἀκολουθῶν τὴν μέθοδον τοῦ φιλοστόργου πατρός, ὅστις συμβουλεύει καὶ συμπονεῖ διὰ τὴν ἀνυποταξίαν δυστρόπου υἱοῦ. Χθὲς τὸ ἑσπέρας ἐγευμάτισα παρ' αὐτῷ καὶ ἔλαβον πολλὰς περιποιήσεις, αἵτινες μόλις ἀπέκρυπτον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μὲ παρακινήσῃ νὰ μὴ λάβω τὸν λόγον ἐν τῇ Βουλῇ. Ἀλλ' ἐγὼ τῷ ἀπήντησα ὅτι σημαία μου πάντοτε ὑπῆρξε τὸ ἐθνικὸν ζήτημα καὶ ὅτι δὲν ἐπολέμησα ἐπὶ δεκαετίαν ἐν τῇ Ἰονίῳ Βουλῇ κατὰ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, ὅπως ἔλθω εἰς Ἀθήνας καὶ ὑφίσταμαι τὴν κηδεμονίαν ὅλων τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς. Ὅτι κατ' ἐμὲ τὸ Ἔθνος ἔπρεπε νὰ ὑψώσῃ τὴν φωνήν, ὅπως μάθῃ ὁ πεπολιτισμένος κόσμος τὰ παθήματα καὶ τὰς δικαίας ἀξιώσεις του, καὶ ὅτι εἶχον τὴν ἀπόφασιν, μόλις ἡ εὐκαιρία ἤθελε παρουσιασθῇ, νὰ ὑψώσω τὴν φωνὴν καὶ νὰ κηρύξω ἐν τῇ Βουλῇ τὰ ἀνοσίως καταπατούμενα δίκαια ἡμῶν».

Καὶ ὕψωσε τὴν φωνὴν καὶ ἡ φωνή του ὑπῆρξε τόσον βροντώδης, ὥστε ἀντήχησε πέραν τῆς αἰθούσης τοῦ Βουλευτηρίου καὶ πέραν τῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος· τῇ 18ῃ Ἰανουαρίου 1867 κατὰ τὴν τρίτην συζήτησιν τοῦ περὶ στρατολογίας νομοσχεδίου, ἡ Κυβέρνησις, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπιψήφισιν αὐτοῦ ὡς καὶ

Digitized by Google

τῶν λοιπῶν ὑπὸ τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων ἐπιβαλλομένων στρατιωτικῶν καὶ οἰκονομικῶν μέτρων, ἀνέθηκεν εἰς τὸν Βαλαωρίτην νὰ λάβῃ τὸν λόγον ὅπως τὰ ὑποστηρίξῃ. Ἡ εἴδησις εἶχε διαδοθῆ καὶ τὸ Βουλευτήριον ἦτο κατάμεστον κόσμου, ἔξωθεν δὲ συνωθεῖτο ἀπειράριθμος λαός. «Οἱ πρέσβεις, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του, εἰδοποιηθέντες, μὴ ἐξαιρουμένου τοῦ Ὀθωμανοῦ, παρίσταντο, αἱ ἐκλεκτότεραι τῶν Ἀθηνῶν κυρίαι, ὁ κλῆρος, γέροντες ἀγωνισταί, λαὸς ἄπειρος, κρητικαὶ οἰκογένειαι, πατριωτικαὶ ἐπιτροπαί, ἐνὶ λόγῳ τὸ Βουλευτήριον ἐκ πρώτης ὄψεως ἔδειχνεν. ὅτι κἄτι σπουδαῖον καὶ ὅλως ἔκτακτον ἔπρεπε νὰ λάβῃ χώραν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πρακτικῶν ἐζήτησα τὸν λόγον· ἄλλοι πρὸ ἐμοῦ εἶχον ἐγγραφῆ, ἀλλ' ὑπεχώρησαν. Ἐκάθητο πλησίον μου ὁ Κουμουνδοῦρος καὶ μοῦ εἶπεν «ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ στὰ χέρια σου». Τὰ γόνατά μου ἔτρεμον. Ἡ καρδία μου ἔφευγε πουλί.. Σιωπὴ νεκρώσιμος ἐπέρχεται.. ἀρχίζω. Ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἐτήρησα τὸν λόγον. Αἱ χειροκροτήσεις κατήντησαν πλέον νὰ εἶνε διηνεχὴς βροντή, τὰ δάκρυα ἔπιπτον κρουνηδὸν καὶ ἐγὼ δυσανασχετῶν διότι μοὶ ἀνεχαίτιζον τὴν ὁρμὴν τοῦ λόγου, ἐκραύγαζον «σιωπή!» Ὁ Πρόεδρος ὄπισθεν ἐμουρμούριζε· «Πάει στὸ διάολο σήμερα ὁ κανονισμός», οἱ στενογράφοι ἔμειναν παράλυτοι καὶ μὲ ἐθεωροῦσαν... Ἐκ τῶν ἀκροατηρίων ἔφθασεν εἰς τὴν ἀκοήν μου ἡ φλογερὰ ἀναπνοὴ τοῦ κόσμου καὶ ἤκουα τοὺς παλμοὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ· εἶνε περιττὸν νὰ σοῦ εἴπω περισσότερα, ἔπρεπε νὰ εἶνέ τις παρὼν διὰ νὰ ἴδῃ τί συνέβη. Κατέβην τοῦ βήματος· ἡ συνεδρίασις διεκόπη ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν. Ἐντὸς τοῦ δωματίου ἐγὼ ἤμην ἤδη κατάκοιτος. Θαυμάζω πῶς οἱ πνεύμονές μου ἀντέσχον καὶ πῶς ἡ καρδία μου δὲν ἔσπασεν, ἔξωθεν αἱ χειροκροτήσεις ἠκολούθουν. Εἰσέρχονται ὅλοι οἱ βουλευταὶ προεξαρχόντων τῶν ὑπουργῶν καὶ μὲ ἀσπάζονται. Τί νὰ σοῦ εἰπῶ, ἡ ἡμέρα ἡ χθεσινὴ ἦτο ἐκ τῶν ὡραιοτέρων τῆς ζωῆς μου καὶ ἂν

Digitized by Google

ἀπέθνησκα τὴν στιγμὴν ἐκείνην, θὰ ἐπήγαινα εὐχαριστημένος »[1].

« Ἔπρεπεν, ἀδελφέ, ἔγραφεν ὀλίγῳ βραδύτερον τῇ 15ῃ Φεβρουαρίου πρὸς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρόν του Μᾶρκον Τζαρλαμπᾶν, νὰ ἦσουν παρὼν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, διὰ νὰ ἴδῃς ποίαν ἰσχὺν ἔχει ὁ λόγος ἀπευθυνόμενος εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Ἔθνους τούτου. Αἱ ἀδιάλειπτοι χειροκροτήσεις, τὰ δάκρυα, αἱ ἐπευφημίαι, ἡ ἀπερίγραπτος συγκίνησις τοῦ ἀπείρου πλήθους, ἡ παρουσία τῶν πρέσβεων, πολλῶν ἐπισήμων ἀλλοδαπῶν, τοῦ ἀνωτάτου κλήρου, τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, τῶν ἐκλεκτοτέρων κυριῶν τῆς πρωτευούσης μὲ ἐμέθυσαν καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν παρευρισκομένων αὐτὴ ἡ ὄψις τοῦ προσώπου μου εἶχεν ἐντελῶς ἀλλοιωθῇ. Ἠσθανόμην ἐνδομύχως τὴν κρισιμότητα τῆς θέσεώς μου, σκιρτῶσαν ἐν τοῖς σπλάγχνοις μου τὴν καρδίαν καὶ ὅταν ἀνέβην τὸ βῆμα ἐγώ, ὅστις ἐσυνήθισα ἤδη νὰ ἀτενίζω κατὰ μέτωπον τὰ πλήθη, ἐφοβήθην μὴ ὑπὸ τοῦ ὄγκου τοῦ θέματος καταποντισθῶ. Ὁ Θεὸς μ' ἐβοήθησε καὶ μετὰ τὰς πρώτας ἐντυπώσεις κατέστην κύριος τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ ἤλαυνον κατ' ἀρέσκειαν τὰ πάθη τῶν ἀκροατῶν . . . . . . Ἤρχισα τὴν τύπωσιν τοῦ «Διάκου». Θὰ εἶνε οὗτος τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἐθνικῆς πίστεως καὶ θὰ καταστήσῃ γνωστὸν καὶ σεβαστὸν τὸ ὄνομα τῆς Λευκάδος ἐν τῷ κόσμῳ τῷ φιλολογικῷ, ὡς ἐλπίζω».

Ἡ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀγόρευσις τοῦ ποιητοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐκ τῶν πατριωτικωτέρων καὶ ὡραιοτέρων ποιημάτων αὐτοῦ, καὶ αἰσθάνεταί τις πάλλουσαν ἐν αὐτῇ τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους, ἐνῷ συνάμα ἡ βροντώδης φωνὴ τοῦ ῥήτορος ἀντηχεῖ ὡς πολεμικὴ σάλπιγξ καὶ ὑπομιμνήσκουσα τὰ παθήματα καὶ τοὺς ἀγῶνας τοῦ παρελθόντος διακηρύττει τοὺς πόθους καὶ τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἀλλ' ὁποῖον συγχρόνως πρόγραμμα πατριωτικῆς δράσεως διαγράφεται ἐν αὐτῇ, πρόγραμμα ὅπερ ἐὰν εἶχον ἐφαρμόσῃ αἱ κατὰ καιροὺς κυβερνήσεις, βεβαίως διάφορος θὰ ἦτο σήμερον ἡ θέσις

1) Ἐπιστολὴ 19ης Ἰανουαρίου 1867, ἑλληνιστί.

Digitized by Google

τοῦ ἔθνους ἐν τῇ Ἀνατολῇ! Τὰ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ γραφόμενα πρὸς τὴν σύζυγον μαρτυροῦνται ὑπὸ τῶν τότε δημοσιευομένων ἐφημερίδων. Ῥαγδαῖα χειροκροτήματα ἐκάλυπτον διαρκῶς τοὺς λόγους τοῦ ῥήτορος, βαθυτάτη δὲ συγκίνησις κατεῖχε πάντας.

Ἰδίως δὲ αὕτη ἀνήχθη εἰς τὸ κατακόρυφον, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ῥήτωρ ἐν νευρώδει περιόδῳ ἐζωγράφησε ζωηρῶς τὴν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ οἰκτρὰν κατάστασιν καὶ τὴν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ταπείνωσιν τῆς Ἑλλάδος· «Ἡμεῖς ὅσοι καταναλίσκομεν τὸν ἐλεεινὸν βίον ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἡμεῖς μόνοι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μέχρι τίνος προέβη ἡ ἀπελπισία καὶ ἡ ἀποσύνθεσις. Ὅταν ἡ ζωὴ καταντήσῃ νὰ εἶνε διηνεκὴς πάλη κατὰ τῆς βίας, ἡ προσωπικὴ τοῦ πολίτου ἐλευθερία, ἐνῷ κεῖται ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τοῦ θεμελιώδους νόμου, νὰ ἐξήρτηται ἐκ τῆς ἰδιοτροπίας τῶν κακούργων, νὰ βλέπῃ τις τὸν νόμον ἀνίσχυρον κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ τυχόντος, παραλυμένην τὴν διοίκησιν, νεκρὰν τὴν δικαιοσύνην, κλεισμένον τὸ μέλλον εἴς τε τὰς παρούσας καὶ τὰς ἐπερχομένας γενεάς, τὴν χρεωκοπίαν βασιλεύουσαν, ὤ! τότε, Κύριοι, ἡ ὕπαρξις ὄχι μόνον δὲν ἔχει θέλγητρον, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς μαρτύριον, εἰς σκληρὰν ἀγωνίαν. Καὶ αὐτὴ ἡ αὐτονομία, ἣν διὰ τοσούτων θυσιῶν ἀπεκτήσαμεν, κατήντησεν ἤδη πικρὰ εἰρωνεία, τὰ διαθρυλούμενα κυριαρχικὰ τοῦ κράτους τούτου δικαιώματα εἶνε χλευασμὸς αὐτόχρημα καὶ περίγελως, ἀφοῦ οὔτε κἂν νὰ συμπαθῶμεν πρὸς τοὺς βασανιζομένους καὶ προκινδυνεύοντας ἀδελφοὺς μᾶς ἐπιτρέπεται». Ἀνακόψας δὲ τὸν λόγον ἐπὶ στιγμὴν ἐκ τῆς βαθείας συγκινήσεως ἐξακολουθεῖ·

«Καὶ ὅμως ὁ λαὸς οὗτος ζῇ... ζῇ, Κύριοι, μὰ τοὺς ἐν Κρήτῃ πίπτοντας καὶ βασανιζομένους, ζῇ, ζῇ μὰ τὴν θυσίαν τοῦ Εὐγενίου, μὰ τὸ αἷμα τοῦ Βαφιάδου . . . τοῦ Βαρνάβα . . . τοῦ Ἔσλεν . . . μὰ τὰς πληγὰς καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Πραΐδου καὶ τοῦ Μάνου. . . . ζῇ μὰ τὰ πυρίκαυστα ἐρείπια τοῦ Ἀρκαδίου . . . ζῇ μὰ τὸν θρῆνον καὶ τὸν κοπετὸν ἀπειραρίθμων γυναικῶν καὶ παίδων... ζῇ μὰ τοὺς πεινῶντας καὶ γυμνητεύοντας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας . . .

Digitized by Google

ζῇ μὰ τὸ ἀπερίγραπτον ἄλγος ὑφ' οὗ κατακυριεύεται πᾶσα ἑλληνικὴ καρδία, ζῇ! » Τὴν ἐνδόμυχον δὲ καὶ διηνεκῆ σκέψιν παντὸς Ἕλληνος διετύπου, ὅταν ἐν τῷ ἐπιλόγῳ ἔλεγε· « Λάβετε λοιπὸν παρὰ τοῦ πολυπαθοῦς τούτου ἔθνους πάντα τὰ μέσα, ἀλλά . . . ἐνεργήσατε. Ἡ Βουλὴ ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον πέποιθα, Κύριοι, ὅτι θέλει παρέξει εἰς ὑμᾶς πλήρη τὴν ἐμπιστοσύνην της. Ἂς ῥιφθῶσι τέλος ἐντὸς τῆς Ἐθνικῆς πυρᾶς καὶ ἂς διαχαμινευθῶσιν οἱ ἱδρῶτες τῆς φυλῆς, τὸ αἷμα τοῦ ἔθνους, ὁ δημόσιος πλοῦτος, αἱ καρδίαι, αἱ διάνοιαι, τὰ ἐρείπια τοῦ Παρθενῶνος, τὰ ὀστᾶ τῶν προγόνων μας. Ἂς πληρωθῶσιν αἱ ἀρχαῖαι ὀφειλαί [1]), ὁ ἱερὸς οὗτος ἄρτος τῆς ἐλεημοσύνης, ἐξ οὗ ἔφαγον οἱ πατέρες μας. Ἂς συνομολογηθῶσι νέαι, ἀρκεῖ μόνον ἐκ τοῦ μεγάλου τούτου ὁλοκαυτώματος νὰ γεννηθῇ ἡ ζωή, ν' ἀνατείλῃ τὸ μέλλον . . . . . Ναί! τὸ μέλλον! φθάνει πλέον τὸ παρελθόν! Συνεζήσαμεν, παρὰ πολύ, Κύριοι, μετὰ τῶν τεθνεώτων καὶ ἡ νάρκη τῶν μνημείων μᾶς ἀπεκοίμισε . . . ».

Ἡ ἐν φυλλαδίῳ δημοσιευθεῖσα τὴν ἐπαύριον ἀγόρευσις καταλήγει διὰ τῆς ἐπομένης παρενθέσεως· (τρικυμιώδεις χειροκροτήσεις συνοδεύουν τὸν ῥήτορα καταβαίνοντα τοῦ βήματος. Ἡ συνεδρίασις τῆς Βουλῆς διακόπτεται, οἱ δὲ Βουλευταὶ μετὰ συγκινήσεως προσερχόμενοι ἠσπάζοντο τὸν Κ. Βαλαωρίτην). Εἰς τὴν εὐφράδειαν καὶ ἁρμονίαν τοῦ λόγου, εἰς τὴν δύναμιν τοῦ πάθους, εἰς τὴν ἔμπνευσιν καὶ ποιητικὴν τοῦ λόγου ἔξαρσιν, εἰς τὸ αἴσθημα τῆς φιλοπατρίας, ὅπερ ἔρρεεν ὁρμητικὸν καὶ διαυγὲς ὡς κρύσταλλον ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ῥήτορος, προσετίθεντο ἡ ὡραία αὐτοῦ ὄψις καὶ στάσις, ἡ ἁρμονικὴ καὶ βροντώδης φωνή, καὶ χειρονομίαι ἐκφραστικαὶ μέν, ἀλλὰ λίαν μεμετρημέναι, ὥστε τὰ πάντα συνέτρεχον, ὅπως ἐνθουσιάσωσι καὶ συμπαρασύρωσι τοὺς ἀκροατάς. Ἰδίως ἡ κεφαλὴ τοῦ ποιητοῦ ἐν στιγμαῖς μεγάλης ἐξάψεως ἢ ὀργῆς ἐλάμβανεν ἔκφρασιν φοβεράν, καὶ ἐνῷ οἱ ὀφθαλμοί του ἐξέπεμπον ἀστραπάς, ἡ πυκνὴ καὶ κυ-

1) Ἐννοεῖ τὸν διακανονισμὸν τῶν δανείων τοῦ 1824 καὶ 1825.

Digitized by Google

ματώδης κόμη του ἠνωρθοῦτο ὡς χαίτη. Ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ Β΄ τόμου δημοσιευομένη εἰκών του, ἐκ φωτογραφίας γενομένης τὴν ἐπομένην τῆς ἀπαγγελίας τοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον διθυράμβου, φέρει προφανῶς εἰσέτι τὰ ἴχνη τῆς τοιαύτης ἐκφράσεως τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἡμέραν, ἐνῷ συνήθως ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου του καὶ ἰδίως τῶν ὀφθαλμῶν ἦτο πλήρης γλυκύτητος καὶ ἀγαθότητος. Ἡ ἔξαψις δὲ τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἠγόρευσεν ἐν τῇ Βουλῇ, ἦτο μεγάλη. «Ἐπέρασα κακὴν νύκτα. Νευρικὴ ἀνησυχία ἀπερίγραπτος. Ἠγέρθην ἐκ τῆς κλίνης πολλάκις καὶ ἐπανελάμβανα αὐτομάτως τεμάχια λόγου ἀνυπάρκτου εἰς προσθήκην τοῦ ἤδη ἀπαγγελθέντος. Σήμερον τὸ πρωὶ ἐμήνυσα τοῦ Μπάμπη [1]). Ἀλλὰ δὲν ἦλθεν ἀκόμη. Δὲν θὰ εἶνε τίποτε Σὺ γνωρίζεις τὸ ἰδίωμά μου καὶ ἠξεύρεις ὅτι δὲν εἶνε τίποτε» [2]).

Τὰ συγχαρητήρια ἐξηκολούθησαν ἐν τῷ ξενοδοχείῳ, ἔνθα κατῴκει ὁ Βαλαωρίτης· γνώριμοι καὶ μή, πάντες προσήρχοντο, ὅπως τὸν συγχαρῶσι καὶ τὸν ἀσπασθῶσιν, καθ' ὁδὸν δὲ ἐγίνετο τὸ ἀντικείμενον θερμῶν ἐκδηλώσεων. «Τέσσαρας προσκλήσεις ἔλαβον ἐκ Πειραιῶς παρὰ ἀνθρώπων, οὓς δὲν γνωρίζω»· ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ [3]) γράφει· «Ὅ,τι δὲ παραδοξότερον, εἶνε ἡ ἄμεσος μεταβολὴ τῶν πρέσβεων. Ἦλθον ἅπαντες καὶ μὲ ἐπεσκέφθησαν, ἐκτὸς τοῦ Φωτιάδου. Ἐκτὸς τούτου ἐπορεύθησαν παρὰ τῷ προέδρῳ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καὶ συνεχάρησαν τὴν Κυβέρνησιν διὰ τὴν ὑψηλὴν θέσιν, εἰς ἣν ἀνεβίβασε τὸ ζήτημα εἷς ἐκ τῶν ῥητόρων της. Χθὲς πολυτελὲς γεῦμα ἐδόθη εἰς τὴν Ῥωσικὴν πρεσβείαν, ὅπου πλὴν τοῦ Κουμουνδούρου καὶ τοῦ Τρικούπη δὲν παρίσταντο παρὰ γέροντες στρατηγοί. Εἰς ἐμὲ ἐδόθη θέσις εὐθὺς μετὰ τὸν Κουμουνδοῦρον». Συγχαρητήρια δι' ἐπι-

1) Χαράλαμπος Πρετεντέρης Τυπάλδος, διαπρεπὴς ἰατρὸς καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, φίλος ἀγαπητὸς καὶ συγγενὴς τοῦ ποιητοῦ.

2) Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν σύζυγόν του τῆς 19ης Ἰανουαρίου 1867.

3) Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν σύζυγόν του τῆς 25ης Ἰανουαρίου 1867.

Digitized by Google

στολῶν καὶ τηλεγραφικῶς ἔφθανον σωρηδὸν πρὸς τὸν ποιητὴν καὶ ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐκ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς Ἑλλήνων, ἡ δὲ ἀγόρευσίς του μεταφρασθεῖσα ῥωμουνιστὶ ἐγένετο ἀνάρπαστος ἐν Ῥωμουνίᾳ, ἐν ταῖς ὁδοῖς πωληθεῖσα ὑπὲρ τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τῆς ἐκεῖ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐπιτροπῆς.

Καθ' ὅλον δὲ τὸ μέχρι Αὐγούστου τοῦ 1867 διάστημα, ὅτε ἐπανῆλθεν εἰς Λευκάδα, ἐκεῖθεν μεταβὰς εἰς Μαδουρήν, ἡ δραστηριότης τοῦ ποιητοῦ δὲν ἀποκάμνει οὐδ' ἐπὶ στιγμήν. Ἡ Κυβέρνησις προέτεινεν αὐτῷ τότε νὰ μεταβῇ ὡς πρεσβευτὴς εἰς Ἀμερικήν, ὅπως ὑποδαυλίσῃ τὰς ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος ἐκδηλουμένας ἐκεῖ συμπαθείας, ἀλλ' ἀπεποιήθη θεωρήσας ἑαυτὸν ἀκατάλληλον πρὸς ἄσκησιν ἐπιρροῆς τινος ἐπὶ τοῦ ψυχρῶς πρακτικωτάτου ἐκείνου λαοῦ καὶ νομίσας χρησιμωτέραν τὴν παρουσίαν του ἐν Ἀθήναις, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐγένετο δευτέρα σκέψις παρὰ τῇ Κυβερνήσει, ὅπως περιέλθῃ τὰ Κράτη τοῦ Αἵμου πρὸς κοινὴν συνεννόησιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνέργεια αὕτη ἐματαιώθη ἐκ λόγων ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἀντὶ τοῦ Βαλαωρίτου ἐστάλη τότε εἰς Ἀμερικὴν ὁ στρατηγὸς Καλλέργης, ὅστις ὅμως καθ' ὁδὸν ἀπεβίωσε. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀφοσίωσίς του πρὸς τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα, ὥστε καὶ ὅτε κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1867 ἐνέσκηψεν ὁ φοβερὸς τῆς Κεφαλληνίας σεισμός, ὅστις ἐπήνεγκε πολλὰς καὶ ἐν Λευκάδι ζημίας, ὁ δὲ Βαλαωρίτης στερούμενος εἰδήσεων διετέλει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀγωνίᾳ, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Πῶς νὰ κάμω νὰ ἔλθω; πρέπει νὰ μείνω διὰ νὰ ὠθήσω τὴν Κυβέρνησιν νὰ πέμψῃ βοηθήματα, ἐπικουρίας, περίθαλψιν».

Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶνε ἡ ἑπομένη περικοπὴ ἐπιστολῆς πρὸς τὴν σύζυγόν του ὑπὸ ἡμερομηνίαν 8 Μαρτίου 1867. «Ἐν Παρισίοις συνεκροτήθη τέλος τὸ φιλελληνικὸν κομιτᾶτον καὶ περιέχει ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ τὰ διασημότερα ὀνόματα τῆς πρωτευούσης τῶν Γάλλων. Ἀλλ' ὅ,τι περιεργότερον, αὐτὸς ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ἡ Αὐτοκράτειρα τὸ ἀνεγνώρισαν καὶ ἠθέλησαν νὰ περιληφθῶσιν ἐν αὐτῷ δύο ἄτομα τῆς πλήρους αὐτῶν ἐμπιστοσύνης. Τὸ

Digitized by Google

κομιτᾶτον τοῦτο, γραμματεὺς τοῦ ὁποίου εἶνε ὁ Πισκατόρης, μέλη δὲ ὁ Guizot, Villemain, Thiers, Duc de Broglie κτλ., μᾶς ἀνήγγειλε τὴν σύστασίν του καὶ μᾶς παρεκάλεσε νὰ συντάξωμεν τὸ ταχύτερον διακήρυξιν ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἀπευθύνωμεν αὐτοῖς, ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐγγράφου τούτου δώσωσιν ἔναρξιν εἰς τὰς ἐργασίας των. Ἡ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ συνῆλθε καὶ κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἕξιν ἐξελέξατο ἐπιτροπὴν πρὸς σύνταξιν τοῦ μανιφέστου· ἐξελέχθησαν δὲ ὁ καθηγητὴς Δαμασκηνός, ὁ Δ. Μαυροκορδᾶτος πρῴην Νομάρχης Κερκύρας καὶ ἐγώ. Τὸ ἔγγραφον ἀνεγνώσθη χθὲς τὸ ἑσπέρας ἐν πλήρει συνεδριάσει τῶν δύο ἐπιτροπῶν, τῆς Κρητικῆς καὶ τῆς Ἠπειρωτικῆς, καὶ ἔτυχε τῆς ἐπιδοκιμασίας ἁπάντων.»

Συγχρόνως τούτοις ἐπέβλεπε τὴν δημοσίευσιν τοῦ «Διάκου» καὶ ἐξετέλει τὰς διορθώσεις, παρεσκεύαζε δὲ τὴν ἀνατύπωσιν τῆς «Κυρὰ Φροσύνης» καὶ τῶν «Μνημοσύνων», συμπληρώσας τὴν συλλογὴν ταύτην καὶ δι' ἑτέρων ποιημάτων. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς συντόνου ταύτης δράσεως καὶ τῶν ἀσχολιῶν δὲν ἐλησμόνησε τὰ συμφέροντα τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος, ἐν ᾗ ἡ κατάργησις τοῦ Πρωτοδικείου εἶχε καταστήσῃ προβληματικὴν τὴν ζωὴν καὶ περιουσίαν τῶν συμπολιτῶν του. Ἐπωφεληθεὶς ἐπομένως ἐκ τῆς παρὰ τῇ Κυβερνήσει ἐπιρροῆς του καὶ τῶν γενικῶν συμπαθειῶν, ὧν ἀπέλαυεν ὁ ποιητὴς τοῦ «Διάκου» καὶ ὁ ῥήτωρ τῆς 18ης Ἰανουαρίου, ἐπέτυχεν ὅπως ἡ Κυβέρνησις προτείνῃ τὴν ἐπανίδρυσιν τοῦ ἐν Λευκάδι Πρωτοδικείου, διὰ σθεναρᾶς δὲ καὶ εὐγλώττου ἀγορεύσεως (21 Μαρτίου 1867) κατώρθωσεν, ὑπερνικῶν τὰς ἐν τῇ Βουλῇ ἐγερθείσας ἐπαρχιακὰς ἀντιζηλίας, τὴν διὰ μεγάλης πλειονοψηφίας ἐπιψήφισιν τῆς προτάσεως. Τέλος κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ ποιητὴς διαθερίζων ἐν Μαδουρῇ ἔγραψε τὰς πρώτας στροφὰς τοῦ «Πτωχοῦ Χορμοβίτου», τοῦ ποιήματος ὅπερ ἀτυχῶς ἀπωλέσθη, ἀλλ' ὅπερ, ἂν κρίνῃ τις ἐκ τοῦ περισωθέντος ἀποσπάσματος, θὰ ἦτο ἓν τῶν ὡραιοτέρων καὶ περιπαθεστέρων ἔργων του.

Ἀλλ' ἐνῷ τὸ ἔτος 1867 παρίσταται ἐν τῷ βίῳ τοῦ ποιητοῦ

Digitized by Google

ὡς ἔτος ἀκμῆς ἐν τῇ ποιητικῇ, πολιτικῇ καὶ πατριωτικῇ αὐτοῦ δράσει, ἀφ' ἑτέρου εὑρίσκομεν ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ τοῦ ἔτους τούτου πυκνὰ καὶ ἐμφανῆ τὰ συμπτώματα τῆς ἀπογοητεύσεως καὶ τῆς ἀποφάσεως αὐτοῦ, ὅπως ἀποσυρθῇ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον. Βεβαίως εἶχε πεποίθησιν εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ Κουμουνδούρου καὶ τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ, ὅτι θὰ ὑποστηρίξωσι παντὶ σθένει τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα καὶ ὅτι ἤθελον καταβάλῃ πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως παρασκευάσωσι στρατιωτικῶς τὸ ἔθνος, ἀλλὰ δὲν ἔβλεπεν ἐκ μέρους τῶν ἐν τῇ ἀντιπολιτεύσει λοιπῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων τὴν αὐτὴν ἀπόφασιν, ἐνῷ τὸ ἐγχείρημα ἐθεώρει δυνατὸν μόνον ἐὰν σύμπαν τὸ ἔθνος, ἔχον ἐπὶ κεφαλῆς τὴν Βασιλείαν, ἀπεφάσιζε νὰ ἐργασθῇ συστηματικῶς καὶ ὑποβληθῇ εἰς τὰς ἀπαραιτήτους θυσίας, ὅπως ἐκτεθῇ εἰς τὸν περὶ τῶν ὅλων ἀγῶνα. Ἰδίως ζωηρὰ κατεῖχεν αὐτὸν ἀνησυχία ἐπὶ τῇ ἀντιδυναστικῇ στάσει, ἣν εἶχε λάβῃ ἡ ἰσχυρὰ καὶ πειθαρχοῦσα μερὶς τοῦ Βούλγαρη, ἥτις ἐφαίνετο ἀποφασισμένη νὰ ἐξωθήσῃ τὰ πράγματα εἰς τὰ ἔσχατα, ἐὰν ἤθελεν ἐξακολουθήσῃ νὰ παραμένῃ τὸ ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου ἐν τῇ ἐξουσίᾳ. Ἀφ' ἑτέρου καὶ αἱ ἐντυπώσεις τοῦ Βασιλέως, ἐξ Εὐρώπης ἐπαναχάμψαντος μετὰ τὴν ἐν Πετρουπόλει τέλεσιν τῶν γάμων αὐτοῦ, περὶ τῆς χειρίστης θέσεως ἐν ᾗ διπλωματικῶς εὑρίσκετο τὸ Κρητικὸν ζήτημα, ἐνισχυόμεναι ἐξ ὅσων καὶ ἀτομικῶς ἐγνώριζεν ὁ Βαλαωρίτης, ἐπηύξανον τὴν ἀδημονίαν αὐτοῦ. Οὐκ ὀλίγην δὲ ᾐσθάνετο πικρίαν καὶ διὰ τὴν ἐχθρικὴν πρὸς αὐτὸν συμπεριφορὰν τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Κ. Λομβάρδου καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ναυτικῶν Δ. Γρίβα, πρὸς ὃν ἰδίως πλεῖστα εἶχε δώσῃ δείγματα φιλίας, οἵτινες προσεπάθουν νὰ καταχτήσωσι πολιτικῶς τὴν Λευκάδα, συνδυαζόμενοι πρὸς τοὺς πολιτικοὺς αὐτοῦ ἀντιπάλους.

Ὅτε λοιπὸν κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1867, ἀφοῦ διῆλθε τὸ θέρος ἐν Μαδουρῇ καὶ κατόπιν παρὰ τῷ πενθερῷ ἐν Ἑνετίᾳ, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Λευκάδα ἔσπευσε, καίπερ πάσχων ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν, νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἀθήνας, ἀντελήφθη τῆς δεινότητος

Digitized by Google

τῶν περιστάσεων, «Θολοῦρα μεγάλη ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ὁρί ζοντος» εἶνε ἡ φράσις, δι' ἧς ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς τὴν σύζυγον αὐτοῦ ἐπιστολῇ ἀπεικόνισε τὴν πολιτικὴν κατάστασιν. Ἐν τῇ ἀμέσως δ' ἑπομένῃ ἐπιστολῇ αὐτοῦ γράφει· «Τὰ πράγματά μας τὰ ἐθνικὰ εὑρίσκονται εἰς θέσιν ἀληθῶς ἀκροσφαλῆ καὶ ἐπικίνδυνον. Τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης πνέει τὰ λοίσθια». Καὶ ἐνῷ κατέχεται ὑπὸ τοῦ πατριωτικοῦ τούτου ἄλγους, ἐνῷ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πολιτικῇ καταστάσει τίθεται τὸ δίλημμα ἀφ' ἑνὸς μεταξὺ τῆς παραμονῆς τοῦ Κουμουνδούρου ἐν τῇ ἐξουσίᾳ καὶ τῆς ἕνεκα τούτου ἐξωθήσεως τοῦ Βούλγαρη εἰς τὰ ἔσχατα, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς προσκλήσεως πρὸς σχηματισμὸν κυβερνήσεως τοῦ Βούλγαρη, παρὰ τοῦ σατραπικοῦ καὶ βιαίου χαρακτῆρος τοῦ ὁποίου ἐφοβεῖτο πᾶσαν αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ Ἐθνικοῦ ζητήματος, ἠναγκάζετο συνάμα νὰ περιέρχηται τὰ ὑπουργεῖα χάριν τῶν προσωπικῶν ἀξιώσεων καὶ ὑποθέσεων τῶν συμπολιτῶν του. Βαρύτατα δὲ ἔφερε τοῦτο καὶ ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Λίζα μου! Δὲν ἔχεις ἰδέαν πόσον αἰσθάνομαι τὸν ἐξευτελισμόν, ὅταν διὰ προσωπικὰ ζητήματα ὑποχρεοῦμαι ν' ἀναβοκαταβαίνω τὰ ὑπουργεῖα. Εἴτε καλῶς εἴτε κακῶς τὸ ὄνομά μου, τὸ πρόσωπόν μου εἶνε τοῖς πᾶσι γνωστὸν ἐν Ἀθήναις καὶ ἔπρεπε νὰ εἶσαι εἰς τὴν θέσιν μου διὰ νὰ ἰδῇς πόσον εἶνε βαρεῖα ἡ ἐλεημοσύνη ἑνὸς ὑπουργοῦ, ἔστω καὶ φίλου. Τὸ πικρὸν ἐκεῖνο χαμόγελον, δι' οὗ συνοδεύεται ἡ καταφατικὴ ἀπάντησίς του, εἶνε τὸ αἰσχρὸν ἀντίτιμον τοῦ ἠθικοῦ ἀγοραπωλητηρίου, καὶ ὅστις ἔχει τὴν καρδίαν ὀλίγον ὑγιᾶ, δὲν δύναται νὰ μὴ τὸ αἰσθανθῇ ὡς μάχαιραν βυθιζομένην εἰς τὰ σπλάγχνα» [1]). Ἐν ὀλίγον δὲ ἀρχαιοτέρᾳ ἐπιστολῇ του (τῆς 15ης Φεβρουαρίου 1867) πρὸς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρόν του Μᾶρκον Τζαρλαμπᾶν, ἀχθοφορικὸν ἀπεκάλει τὸ ἔργον τοῦ βουλευτοῦ καὶ ἔγραφε πρὸς αὐτόν· «Πολιορκημένος διηνεκῶς ὑπὸ μυρίων ὀχληρῶν ἐνοχλήσεων καὶ μόλις προφθάνων νὰ ἐπαρκῶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις, αἵτινες συνοδεύουσι τὸ

1) Ἐπιστολὴ 15ης Νοεμβρίου 1867.

Digitized by Google

ἀχθοφορικὸν ἔργον τοῦ βουλευτοῦ, δὲν ἠδυνήθην μέχρι τοῦδε νὰ δώσω ἀπάντησιν εἰς ἀγαπητήν μοι ἐπιστολήν σου. Ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς εὐκόλως ἐνόησα, ὅτι σὲ κατα6ασανίζει ἡ ἰδέα τῆς ληστείας καὶ ἤθελες νὰ προσθέσῃς καὶ σὺ τὸν φόρον σου πρὸς σύνταξιν νόμου ἱκανοῦ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἐξόντωσιν αὐτῆς. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα, ἀδελφέ, εἶναι μάταια ὀνειροπολήματα. Ὁ Νόμος ἐν Ἑλλάδι εἶναι κάτι ὀλιγώτερον παρ' ὅ,τι εἶναι ὁ ἄγραφος χάρτης. Σὺ δὲ γινώσκεις κάλλιον ἐμοῦ, ὅτι ἡ ληστεία δὲν εἶναι μόνον ἀποτέλεσμα τῆς κοινωνικῆς καχεξίας, ὑφ' ἧς κατατρύχεται τὸ Βασίλειον, εἶναι καὶ ἀναγκαῖον ἐξαγόμενον τῆς ἀγρίας καταστάσεως, εἰς ἣν εὑρίσκονται ἅπασαι σχεδὸν αἱ ἐπαρχίαι τοῦ κράτους. Ὁ Βάλτος καὶ ἡ Ἀκαρνανία, λόγου χάριν, τί παράδοξον ἂν σήμερον μαστίζονται ὑπὸ τῶν ληστῶν, ἀφοῦ καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν οὔτε ἴχνος ἀπαντᾶται ἐκ τῶν πλεονεκτημάτων ἐκείνων, δι' ὧν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καθωραΐζεται καὶ ἡμεροῦται; Καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν οἱ κάτοικοι τῶν μερῶν ἐκείνων νὰ μὴ σχηματίζωνται καθ' ὁμοίωσιν τῶν περιστοιχιζόντων αὐτοὺς ἀντικειμένων; Ἡ καταδίωξις τῆς ληστείας καταβροχθίζει ἐτησίως δαπάνας ὑπερόγκους, καὶ ὅμως οὐδεμία Κυβέρνησις συνησθάνθη μέχρι τοῦδε, ὅτι τὰ κατασωτευόμενα χρηματικὰ ποσά, ἂν ἤθελον ἐπασχοληθῇ πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, πρὸς κατασκευὴν δημοσίων ὁδῶν, πρὸς συντήρησιν εἰς πλείονα κέντρα δικαστικῶν ἀρχῶν, ἀναμφιβόλως θὰ ἤθελον ἐπιφέρει θαυμάσια ἀποτελέσματα. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλομεν λαλήσει, ὅταν, τῇ θείᾳ συνάρσει, συναντηθῶμεν πάλιν».

Οὐδόλως ἄπορον ἑπομένως, ἐὰν ἅμα τῇ ἐπελθούσῃ ὑπουργικῇ μεταβολῇ κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δεκεμβρίου 1867, δι' ἧς ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως εἰς τὸν Μωραϊτίνην ὁ σχηματισμὸς ὑπουργείου καὶ ἐπὶ τεσσαρακονθήμερον διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς, ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Λευκάδα. Ἀλλ' ὡς γνωστόν, μετ' ὀλίγον, παραιτηθέντος τοῦ ὑπουργείου Μωραϊτίνη, διεδέχθη τοῦτο τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη, διαλυθείσης δὲ τῆς Βουλῆς διεξήχθησαν

Digitized by Google

κατὰ Μάρτιον (21-24 Μαρτίου 1868) αἱ ἐκλογαὶ ἐκεῖναι, αἵτινες παρέμειναν ἱστορικαὶ διὰ τὰς κυβερνητικὰς παντοειδεῖς ἐπεμβάσεις καὶ καλπονοθεύσεις, δυνάμει τῶν ὁποίων ἡ Κυβέρνησις Βούλγαρη κατώρθωσε νὰ φέρῃ ὁλοψηφίαν σχεδὸν ἐν τῇ Βουλῇ. Ὁ Βαλαωρίτης δὲν ἤθελε νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς πιεζόμενος ὑπὸ τῶν φίλων καὶ ἀφ' ἑτέρου θεωρῶν ἄνανδρον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν Κουμουνδοῦρον ἐν τῇ κρισίμῳ ἐκείνῃ περιστάσει, δὲν ἐπέμεινεν ἐν τῇ ἀρνήσει αὐτοῦ καὶ ἐξελέγη καὶ αὖθις βουλευτής. Ἀλλ' ἐκ τῶν συμβάντων κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐκλογῆς δυσάρεστα ἠδύνατό τις νὰ προμαντεύσῃ, διότι, γενομένης ἐν τῇ πόλει τῆς Λευκάδος ἀποπείρας ἀποκλεισμοῦ πολλῶν ἐκλογέων φίλων του διὰ τῆς φρουρούσης τὸν τόπον τῆς ἐκλογῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, ὁ Βαλαωρίτης τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ λαοῦ καὶ ἀνατρέψας τοὺς φρουροῦντας στρατιώτας εἰσέβαλεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ ἐνηργεῖτο ἡ ἐκλογή, καὶ ἐξηνάγκασε τὴν ἐπιτροπὴν νὰ παρατείνῃ τὸν χρόνον τῆς ἐκλογῆς, μέχρις οὗ πάντες οἱ ἐκλογεῖς δυνηθῶσι νὰ ψηφοφορήσωσιν. Ἦτο τὸ προοίμιον τοῦ γεγονότος, ὅπερ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ ἀφορμὴ ὅπως ὁ Βαλαωρίτης ὁριστικῶς παραιτηθῇ τῆς ἐν τῇ Βουλῇ ἐνεργοῦ πολιτικῆς δράσεως.

Digitized by Google

Ὄργια κατὰ τὰς ἐξελέγξεις τῶν ἐκλογῶν. — Ἡ ἀγανάκτησις τοῦ Α. Βαλαωρίτου κατὰ τῆς Κυβερνήσεως βαίνει κορυφουμένη καὶ στρέφεται κατὰ τοῦ κυριωτέρου τῶν ὀργάνων αὐτῆς, τοῦ βουλευτοῦ Γεωργίου Ἰακωβάτου. — Ὁ Βαλαωρίτης χειροδικεῖ κατὰ τῶν Ἰακωβάτων ἐν τῇ Βουλῇ. — Ἀποδοκιμάζεται ὑπὸ ταύτης, ἀφοῦ διὰ θορύβου δὲν ἐπετράπη αὐτῷ νὰ ἀπολογηθῇ, καὶ ἀποχωρεῖ μετὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐκ τῆς αἰθούσης. — Ἐντύπωσις ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου ἐν Ἀθήναις. — Ἐπανέρχεται εἰς Μαδουρὴν καὶ ἀποπερατοῖ τὸν « Πτωχὸν Χορμοβίτην ». — Μεταβαίνει ἐπ' ὀλίγον εἰς Ἀθήνας χάριν τοῦ Κουμουνδούρου ἀποκεκλεισμένου εἰς Ζαρνάταν, κατὰ τὴν ἐπάνοδον δὲ εἰς Λευκάδα ἀπόλλυσι τὰς ἀποσκευὰς μετὰ τοῦ ἑτοίμου πρὸς τύπωσιν ποιήματος «Ὁ πτωχὸς Χορμοβίτης». — Ἐντυπώσεις αὐτοῦ ἐκ τῶν πολιτικῶν συμβάντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. — Ἐπεισόδια μετὰ τῶν λῃστῶν. — Ὁριστικῶς ἀποχωρεῖ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, μὴ ἐκτεθεὶς ὡς ὑποψήφιος κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Μαΐου 1869.

Ὅτε ὁ Βαλαωρίτης μετέβη εἰς Ἀθήνας περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου καὶ ἐκεῖ ἔμαθε τὰ κατὰ τὰς ἐκλογὰς γενόμενα ὄργια καὶ ἀντελήφθη τῶν διαθέσεων τῆς Κυβερνήσεως πρὸς καταπίεσιν καὶ ἐξαφάνισιν τῶν ἀντιπάλων αὐτῆς, γνωρίζων τὴν ζωηρότητα καὶ τὸ εὐέξαπτον τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος, τοῦ μὴ ἀνεχθέντος ἐκβιασμοὺς καὶ πιέσεις καὶ ὅτε ἀκόμη εἶχεν ἀπέναντί του τὰς ἀγγλικὰς λόγχας, ἤρχισε νὰ ἀνησυχῇ καὶ νὰ μὴ εἶνε ἀσφαλὴς περὶ ἑαυτοῦ, παριστάμεθα δὲ ἐν τῇ πρὸς τὴν σύζυγον αὐτοῦ ἀλληλογραφίᾳ εἰς τὸ βαθμιαῖον crescendo τῆς ἀγανακτήσεώς του, ὅπερ ἀτυχῶς κατέληξεν εἰς τὸ ἐν τῇ Βουλῇ λυπηρὸν

Digitized by Google

ἐπεισόδιον τῆς 5ης Ἰουνίου 1868. Τῇ 27ῃ Ἀπριλίου 1868 ἔγραφε· «Συνηντήθην πολλάκις μετὰ τοῦ Κουμουνδούρου καί τινων ἐκ τῶν σημαντικωτέρων πολιτικῶν φίλων μου καὶ ἐνόησα ἀμέσως, ὅτι εὑρισκόμεθα ἐν μέσῳ ἀπεριγράπτου κυκεῶνος, ὅθεν οὐδεὶς γινώσκει πῶς θὰ ἐξέλθωμεν. Ὑπάρχει ἀναντιρρήτως μέγας ἐρεθισμὸς δι' ὅσα διεπράχθησαν κατὰ τὰς ἐκλογάς, ἀλλ' ὁ φόβος τῶν βουλευτῶν μὴ ἀποβληθῶσι τῆς Βουλῆς ἐπέφερεν ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ μὴ ἐκφράζηται κανεὶς ὡς πρὸς τὴν μέλλουσαν πορείαν του». Τῇ δὲ 4ῃ Μαΐου ἔγραφεν· «Ὁ Βούλγαρης ἤρχισε νὰ σπρώχνῃ τὰ πράγματα μετὰ τόσης ἀναιδείας, ὥστε ἀδύνατον εἶνε προσεχῶς νὰ μὴ ἔχωμεν δυσαρέστους σκηνάς. Εἰς ὅλα τὰ προκαταρκτικὰ ζητήματα, ἅτινα ἀνεφύησαν πρὶν τῆς ἐξελέγξεως, ἀπέκλεισε διὰ τῆς βίας τῶν περισσοτέρων κατὰ τῶν ὀλιγωτέρων τὴν ἀντιπολίτευσιν. Δὲν μᾶς ἔδωκε δικαίωμα νὰ λάβωμεν μέρος εἰς τὴν ἐπιτροπήν, ἥτις προώρισται παρ' αὐτοῦ νὰ ἀποφασίσῃ δικτατωρικῶς περὶ τῆς τύχης τῶν ἐχθρῶν του. Δὲν ἔστερξε νὰ παραδεχθῇ τὰ τμήματα, ἀλλ' ἐκ τῶν πιστοτέρων φίλων του ἐμόρφωσεν ἓν εἶδος δικαστηρίου ὡς τὸ τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως πρὸς τιμωρίαν τῶν ἀντιπάλων του καὶ ὑποστήριξιν τῶν φίλων του». Ἐν ἐπιστολῇ δὲ τῆς 8ης Μαΐου ἀναγινώσκομεν· «Ἡ Βουλὴ δὲν ἐργάζεται οὔτε κἂν συνεδριάζει προσμένουσα τὴν ἐπιτροπήν, ἥτις ἐξελέγχει τὰς ἐκλογάς, νὰ φέρῃ τὸ ἐξαγόμενον τῶν σκέψεών της. Εἶνε πιθανὸν ὅλον αὐτὸν τὸν μῆνα νὰ τὸν φθείρωμεν τοιουτοτρόπως, χωρὶς ν' ἀσχοληθῶμεν εἰς ἄλλο παρὰ μόνον εἰς τὴν ἐξέλεγξιν. Πάντες οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἴμεθα ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἀστυνομίας καὶ χθὲς τὸ ἑσπέρας ἐδημοσιεύθη ἓν μυστικὸν ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον ἔπεσε τυχαίως ἐκ τῶν χειρῶν ἑνὸς κατασκόπου, ἔνθα ὑπάρχουν σημειωμένα τὰ ὀνόματα ἐκείνων, οἵτινες προσήρχοντο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κουμουνδούρου. Μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς Βουλῆς, ἂν τὰ πράγματα ἐξακολουθήσωσι νὰ βαίνουν ὡς σήμερον, θὰ ἐπανέλθω ἀφεύκτως ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς οἰκογενείας μου, διότι ἐκτὸς ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ὑποφέρω τοιαύτην πίεσιν, ἀλλὰ συναισθάνομαι, ὅτι δύνα-

Digitized by Google

μαι εἰς στιγμὴν ἐξάψεως νὰ ὠθήσω ἐν τῇ Βουλῇ τὴν ἀγανάκτησιν εἰς σημεῖον δυσάρεστον». Τῇ 15ῃ Μαΐου γράφει· «Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ πολιτικά, σοὶ ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν ὅτι δεινοῦνται καθ' ἑκάστην καὶ ἐξογκοῦνται. Ὁ Βούλγαρης προχθὲς ἦλθεν ἀπροσδοκήτως καὶ μὲ ἐπεσκέφθη ἐπὶ μίαν ὥραν. Προσεπάθησε παντὶ σθένει νὰ μὲ προσελκύσῃ εἰς τὴν μερίδα του, ἀλλ' ἐγὼ τοῦ ἐξέφυγα». Ἐπίσης τῇ 22ᾳ Μαΐου ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του «Ἐγὼ προβλέπω πολλὰ κακά, ἡ δὲ θέσις μου ἐν τῇ Βουλῇ ἀποβαίνει ἀφόρητος ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν. Ἔλαβα λοιπὸν τὴν ἀπόφασιν νὰ δράξω τὴν πρώτην εὐκαιρίαν μετὰ τὴν ἐξέλεγξιν τῶν ἐκλογῶν καὶ νὰ ἐπανέλθω ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς οἰκογενείας μου».

Εἰς τὴν ἀγανάκτησίν του δὲ κατὰ τῆς κυβερνήσεως Βούλγαρη καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς εἶχε προστεθῇ ἡ ὀργή του κατὰ τοῦ Γεωργίου Ἰακωβάτου, τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν πολιτικὴν ταύτην ὡς προέδρου τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν. Ἡ ἀθυροστομία καὶ εἰρωνεία τοῦ Ἰακωβάτου, αἱ διαρκεῖς καὶ καπηλικαὶ ὕβρεις αὐτοῦ κατὰ πάντων τῶν ἀντιπολιτευομένων, εἰς ἃς οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἀπαντήσῃ, ἐν ὅσῳ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ ἤρτητο ἀπὸ τῆς ἰδιοτροπίας τοῦ ὀργιάζοντος προέδρου τῆς ἐπιτροπῆς, θὰ ἤρκουν καὶ μόνον ὅπως ἐξηγήσωσι τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εὑρίσκετο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁ Βαλαωρίτης. Ἀλλ', ὡς νὰ μὴ ἤρκουν πάντα ταῦτά, εἶχε προστεθῇ ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ἀποφάσεως τῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἐγκατάλειψιν τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, ἐνῷ ὑποκριτικῶς τἀναντία ἐφαίνετο φρονοῦσα καὶ ἐνεργοῦσα, πεποίθησις ἐνισχυθεῖσα ὑπὸ ἀκριτομυθίας τοῦ τότε πρέσβεως τῆς Γαλλίας, ἧς εἶχε λάβῃ γνῶσιν ἡ Κρητικὴ ἐπιτροπή, ἐγκατάλειψις, ἥτις δὲν ἦτο μόνον ἐπεισόδιον ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' ἀπετέλει γενικώτερον σύμπτωμα τῆς ὁριστικῆς παραιτήσεως τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τοῦ Κουμουνδούρου περὶ σοβαρᾶς καὶ συστηματικῆς πολεμικῆς παρασκευῆς τοῦ Ἔθνους.

Τέλος τὴν κατὰ τοῦ Γεωργίου Ἰακωβάτου ἀπέχθειάν του εἶ-

Digitized by Google

χεν ἐξωθήσῃ εἰς τὸ κατακόρυφον τὸ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθὲν ἐν Κεφαλληνίᾳ μετὰ τὰς ἐκλογὰς ἐν φυλλαδίῳ ποίημα «Ἕλληνες καὶ Μουζίκοι». «Ὁ περιβόητος Γεώργιος Ἰακωβᾶτος, ἔγραφε τῇ 29ῃ Μαΐου 1868 πρὸς τὴν σύζυγόν του ὁ Βαλαωρίτης, ἐδημοσίευσεν ἐσχάτως εἰς Ληξοῦρι φυλλάδιον ἐπιγραφόμενον «Ἕλληνες καὶ Μουζίκοι» εἰς στίχους. Ποτὲ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν ἐγέννησε τερατωδέστερον καὶ γελοιωδέστερον σύγγραμμα. Φαίνεται τρελλὸς παραδεδομένος εἰς τὴν μονομανίαν του». Ἐν τῷ φυλλαδίῳ τούτῳ δὲν εἶχε λησμονήσῃ καὶ αὐτὸν τὸν Βαλαωρίτην.

Κνοῦτο, κνοῦ, Βαλαωρίτη,
Ὡς τὸ στόμα, κι' ὡς τὴ μύτη,
Στὰ κεφάλια τῶν παιδιῶν σου,
Στυλοβάταις τῶν σκοπῶν σου!
Κνοῦ, βρωμοποιηματοῦρα,
Ποῦ διαβάζει ἡ Κουμουντοῦρα,
Ποῦ διαβάζει ἡ σγαριλιά,
Ἡ Κουμουντουροφωλιά.

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ τὸν ἐτάραξε διόλου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔπαινος συγκρινόμενον πρὸς τὸ κατὰ τῶν ἄλλων ἐν τῷ φυλλαδίῳ ὑβρεολόγιον. Ἐν ἑτέραις δὲ ἐπιστολαῖς ποιούμενος αὖθις τὸν λόγον περὶ τοῦ φυλλαδίου τούτου γράφει· «Ἐν τῇ αἰσχροτάτῃ ἐκείνῃ λιβελλογραφίᾳ τίποτε δὲν ἀφίνουν (οἱ Ἰακωβᾶτοι) χωρὶς νὰ τὸ ὑβρίσουν, χωρὶς νὰ τὸ μυκτηρίσουν. Καὶ ἔθνος καὶ ἐκκλησίαν καὶ Κρήτην καὶ Ἀρκάδι καὶ θρόνον· ἀλλ' ὅ,τι ἐν αὐτῷ τῷ ἀκατονομάστῳ φυλλαδίῳ ἐτάραξεν ὅλων τὰ σπλάγχνα, εἶνε ἀναιδής τις ὑπαινιγμὸς κατὰ τῆς Βασιλίσσης· ταῦτα μετὰ πολλῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα οὐδὲ νὰ ἐπαναλάβῃ τις δύναται, ἐξηγρίωσαν τὸν κόσμον ὅλον κατὰ τοῦ μιαροῦ ἐκείνου ἀνθρωπαρίου, οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ὑβρισθεῖσαν Βασίλισσαν, τὸ μυκτηρισθὲν ἔθνος, τὴν ἐμπαιχθεῖ-

Digitized by Google

σαν Κρήτην, διότι ὁ Ἰακωβᾶτος ἦτο τὸ προσφιλὲς τέκνον τοῦ Βούλγαρη καὶ ἀπὸ πεντήκοντα ἤδη ἡμερῶν αὐτὸς μόνος διέπει τὰ τῆς Βουλῆς σφαγιάζων τὴν ἀντιπολίτευσιν. Νὰ τὸν φέρῃ τις ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς τιμῆς ἀδύνατον· τοῦτο τὸ ἐδοκιμάσαμεν καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Σκαρλᾶτος Σοῦτσος καὶ ὁ Ἀθανάσιος Πετμεζᾶς καὶ ἄλλοι. Ὁ Θερσίτης ἀπήντα διὰ καγχασμῶν εἰς τὰς προκλήσεις ταύτας καὶ μᾶς ἔλεγεν ὅτι ἡ Βουλὴ εἶνε τὸ φρούριόν του καὶ ὁ Βούλγαρης αἱ χανονιοστοιχίαι». Τί δὲ ἐν τῇ Βουλῇ ἔλεγεν ὁ Ἰακωβᾶτος, ἀτελῶς μόνον πληροφορούμεθα ἐκ τῶν πρακτικῶν. «Ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς παρελθούσης τρίτης, γράφει ὁ Βαλαωρίτης, ὁ αὐθαδέστερος τῶν ἀδελφῶν Γεώργιος ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν ἀντιπολίτευσιν εἶπεν αὐτολεξεὶ τὰ ἑπόμενα· «Σεῖς οἱ »λεγόμενοι ἀντιπολιτευόμενοι, εὑρίσκεσθε ἀπέναντι ἡμῶν εἰς τὴν »αὐτὴν θέσιν, εἰς ἣν εὑρίσκεται ἓν τάγμα, ὅπερ ἀπεστάτησεν. Εἶ»σθε ἄξιοι τουφεκισμοῦ ὅλοι· ἀλλ᾽ ἐπειδὴ τοῦτο δὲν δύναται νὰ »γίνῃ, θὰ τουφεκίσωμεν τοὺς ἀρχηγούς, θὰ σᾶς δεκατίσωμεν. »Καὶ ἂν ἐπέπρωτό τις ἐξ ὑμῶν νὰ σωθῇ ἀπὸ τὸν τζουμπὲν τοῦ »Βούλγαρη, δὲν θὰ σωθῇ βεβαίως ἀπὸ τὴν βελάδα τοῦ Ἰακω»βάτου».

Οὕτως αἱ βιαιότητες καὶ αὐθαιρεσίαι τῆς Κυβερνήσεως Βούλγαρη καὶ ἡ ἀθυροστομία τοῦ Ἰακωβάτου εἶχον ἐξεγείρῃ ἀληθῆ θύελλαν ἀγανακτήσεως ἐν ὅλῃ τῇ κοινωνίᾳ τῆς Πρωτευούσης, ἦτο δὲ μοιραῖον νὰ ἐπέλθῃ στιγμή, καθ᾽ ἣν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδίων ἐντυπώσεων καὶ τῶν τοῦ περιβάλλοντος οἱ ἡράκλειοι τοῦ ποιητοῦ μύες θὰ παρεξετρέποντο εἰς βιαίαν τινὰ ἐνέργειαν. Τοῦτο ἀτυχῶς ἐπῆλθε κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 5ης Ἰουνίου 1868. Εἶχεν ἐπέλθῃ ζωηρὸς διαπληκτισμὸς μεταξὺ Γ. Ἰακωβάτου, Χατζοπούλου καὶ Παπαμιχαλοπούλου, τὰ δὲ πρακτικὰ ἀναγράφουσι ὡς ἑπομένως τὴν ἐπακολουθήσασαν συμπλοκήν

«Ἐπαυξήσαντος τοῦ θορύβου, ὁ πρόεδρος διακόπτει τὴν συνεδρίασιν ἐπὶ δέκα λεπτά.

»Πρόεδρος. Διακόπτεται, κύριοι, ἡ συνεδρίασις ἐπ᾽ ὀλίγα λεπτά.

Digitized by Google

»Πολλοί Βουλευταί. Δὲν ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ διακόψητε τὴν συνεδρίασιν, θὰ ἐξακολουθήσωμεν.

»Ὁ Πρόεδρος καταβαίνει τῆς ἕδρας του. Ἐξακολουθοῦσιν αἱ συνδιαλέξεις αἱ θορυβώδεις μεταξὺ τῶν βουλευτῶν· κατὰ τὴν διακοπὴν ταύτην ἐπελθόντος διαπληκτισμοῦ μεταξὺ τοῦ κ. Βαλαωρίτου καὶ τοῦ κ. Χ. Ἰακωβάτου, ἡ Βουλὴ κατέστη θορυβωδεστέρα καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ συνεδρίασις δὲν ἐπανελήφθη, ἀλλὰ διελύθη σιωπηλῶς».

Τί ὅμως ἀκριβῶς συνέβη διηγεῖται ὁ Βαλαωρίτης ἐν τῇ ἀπὸ 12ης Ἰουνίου 1868 ἐπιστολῇ πρὸς τὴν σύζυγόν του.

«Λίζα μου, ἐκ δύο ἀλλεπαλλήλων τηλεγραφημάτων μου θὰ ἔμαθες ἤδη σὺ καὶ οἱ συμπολῖταί μου τὰ ἐν τῇ Βουλῇ διατρέξαντα κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς παρελθούσης Τετράδης. Ἡ αὐθάδεια τῆς Κυβερνητικῆς μερίδος καὶ ἡ ἀνυπόφορος προπέτεια τῶν Ἰακωβάτων εἶχον κορυφωθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν συμπολιτευομένων μελῶν τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς τινὲς ἀπεσπάσθησαν, ἰδίως ὁ Χατζόπουλος καὶ ὁ Παπαμιχαλόπουλος. Ἡ συζήτησις ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς Γόρτυνος εἶχε παραταθῇ ἐπὶ δύο ἡμέρας, ἐγὼ δὲ εἰσῆλθον ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ τὴν Τετράδην περὶ τὰς τέσσαρας τοῦ ἀπογεύματος. Ὁ Λομβάρδος καί τινες ἐκ τῶν ἀντιπολιτευομένων ἐννοήσαντες, ὅτι εἶχον παραμορφωθῇ τὰ πρακτικὰ τῆς προτεραίας καὶ ὅτι εἶχε διαγραφῇ ὁλοσχερῶς τὸ μέρος, ὅπερ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ὁμολογίαν τοῦ Χατζοπούλου, ἐζήτουν ἐπιμόνως τὴν διόρθωσιν αὐτῶν. Ἡ συμπολίτευσις ἠρνεῖτο καὶ ἀπέναντι τῆς τηλικαύτης θρασύτητος, ἡμεῖς ἐπεκαλέσθημεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ κ. Χατζοπούλου. Ἠγέρθη οὗτος ἀπὸ τῆς ἕδρας του καὶ ἐπιμαρτυρεῖ, ὅσα ἐν τῇ προηγουμένῃ συνεδριάσει εἶχεν ἀναφέρῃ, ἐπιπλήττων τὴν πλειονοψηφίαν διὰ τὴν βίαν ἣν μετήρχετο. Ὁ Ἰακωβᾶτος τὸν ἀποκαλεῖ ἀναιδῆ ψεύστην, ἄτιμον καὶ ἐκ τῶν ὕβρεων τούτων ἐπέρχεται σύγχυσις καὶ θόρυβος μέγας. Ὁ Ζάνος, αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις τόσον σὲ ἐπεριποιήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὅστις εἶνε στενὸς φίλος μου, παρατηρεῖ εἰς

Digitized by Google

τὸν Ἰακωβᾶτον, ὅτι ἔπρεπε νὰ χαλινώσῃ τὸ στόμα του καὶ νὰ μὴ ἀγνοῇ, ὅτι ὑβριζομένου ἑνὸς βουλευτοῦ τόσον βαναύσως ὑβρίζεται ἡ Βουλὴ καὶ τὸ ἔθνος. Ὁ Ἰακωβᾶτος ἄκρατος ἐν τῇ προπετείᾳ του ἀφίνει τὸν Χατζόπουλον καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ἀγαθὸν Ζάνον ἀποκαλεῖ καὶ τοῦτον ἄτιμον καὶ κλέπτην. Ἠσθανόμην τὸ αἷμά μου βράζον καὶ τὰ βλέμματά μου ἤστραπτον ἐκ τοῦ θυμοῦ. Προσέρχομαι κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην πρὸς τοὺς ἀναιδεῖς ὑβριστὰς καὶ λαβὼν ἐκ τῆς χειρὸς τὸν Χαράλαμπον Ἰακωβᾶτον τὸν ἐτίναξα βιαίως καὶ τῷ εἶπον, ὅτι θὰ τὸν τιμωρήσω, ἂν δὲν ἔπαυε προπηλακίζων τοὺς φίλους μου. Αὐτὸς ἤρχισε νὰ καγχάζῃ εἰρωνικῶς καὶ ἐγὼ εἰς ἀπάντησιν τοῦ κατέφερα ἓν τοιοῦτον ῥάπισμα ἐπὶ τοῦ προσώπου, ὥστε ἔπεσε κατὰ γῆς. Ὁ ἀδελφός του ἠγέρθη καὶ μοὶ ἐπετέθη μετὰ πολλῶν ἄλλων, ἀλλ' ἐν μέσῳ αὐτῶν κατέφερα τοιαῦτα κτυπήματα, ὥστε οὔτ' ἐγὼ ἐννοῶ πόθεν μοὶ ἤρχετο τοιαύτη δύναμις Ἐν τούτοις οἱ φίλοι μου ἔδραμον ὁλόγυρά μου. Ὁ Κορωναῖος, ὁ Κορυζῆς, ὅστις μανικὸς ὢν διὰ τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς του ἐπλήρωνε τὸν Γεώργιον Ἰακωβᾶτον διὰ φοβερῶν γρονθοκοπημάτων, οἱ βουλευταὶ τῆς Ζακύνθου, ὁ Σαράβας, ὁ Πετμεζᾶς, ὁ Κατσάκος Μαυρομιχάλης καὶ ἄλλοι πολλοί. Φαντάσθητι μόνη τί ἔγεινεν. Ἐκενώθησαν τὰ ἀκροατήρια. Ἡ φρουρὰ ἐτέθη εἰς τὰ ὅπλα, ἡ συνεδρίασις διελύθη καὶ ἅπασα ἡ ἀντιπολίτευσις μὲ συνώδευσεν εἰς τὸ Ξενοδοχεῖον ».

Τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ Βούλγαρης, ἔκφρων ἐκ θυμοῦ, συγκαλέσας ἐν τῷ οἴκῳ τὴν συμπολίτευσιν, ἀπῄτει νὰ ἀποβληθῇ τῆς Βουλῆς ὁ Βαλαωρίτης καὶ νὰ καταδιωχθῇ ποινικῶς. Ἀλλ' ἡ ἐπιτροπὴ τῶν βουλευτῶν, εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ σκέψις περὶ τοῦ πρακτέου, φοβηθεῖσα τὴν φοβερὰν ἐξέγερσιν τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τὴν ἀπειλὴν τοῦ Βαλαωρίτου, ὅτι θὰ μετέθετε τὴν συζήτησιν ἀπὸ τῆς Βουλῆς εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος, ἀπεφάνθη ὅπως ἀρκεσθῇ ἡ Βουλὴ εἰς ἁπλῆν ἀποδοκιμασίαν καὶ τὴν περὶ ταύτης πρότασιν ὑπέβαλε κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς ἑπομένης ἡμέρας αὐτὸς ὁ γαμβρὸς τοῦ Βούλγαρη Βαλασσό-

Digitized by Google

πουλος, ὁ κατόπιν γνωστὸς γενόμενος διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ δικαστηρίου καταδίκην του ἐπὶ δωροληψίᾳ, ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτοῦ ὡς ὑπουργοῦ. — Ἡ Βουλὴ παρίστα θέαμα ὅλως ἐξαιρετικόν· οὐ μόνον ἄπειρον πλῆθος λαοῦ εἶχε συρρεύσῃ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Βουλευτηρίου, ἀλλὰ πλεῖστοι ἐκ τοῦ διπλωματικοῦ σώματος καὶ ἐκ τῆς ἐκλεκτῆς τῶν Ἀθηνῶν κοινωνίας. Αἱ δὲ ὑπὲρ τοῦ Βαλαωρίτου συμπαθεῖς διαθέσεις ἦσαν τόσον καταφανεῖς, ὥστε ἡ Κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ ὅλως ἐξαιρετικὰ μέτρα χάριν τῆς τάξεως. Ἡ συνεδρίασις ἤρξατο ἀπόντος τοῦ Βαλαωρίτου καὶ ἐπὶ τῇ ὑποβολῇ τῆς προτάσεως ὑπὸ τοῦ Βαλασσοπούλου, ἤρχισε συζήτησις ζωηρά, τῶν φίλων τοῦ Βαλαωρίτου ὑποστηριζόντων, ὅτι τῆς ῥήξεως ἐπελθούσης κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς διακοπῆς τῆς συνεδριάσεως, τὸ ζήτημα δὲν ἀφεώρα εἰς τὴν Βουλήν, ὂν ὅλως ἰδιωτικῆς φύσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἦλθεν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ὁ Βαλαωρίτης, ἐδόθη αὐτῷ ὁ λόγος, ἀλλ' οὐ μόνον δὲν ἠθέλησε νὰ ἐκφράσῃ τὴν λύπην του διὰ τὴν πρᾶξιν, ἐπιμένων ὅτι αὕτη δὲν ὑπάγεται εἰς τὴν κρίσιν τῆς Βουλῆς, ὡς γενομένη μὴ συνεδριαζούσης ταύτης, ἀλλὰ καὶ θέλων νὰ δικαιολογήσῃ αὐτὴν ἤρξατο τῆς ἀγορεύσεως αὐτοῦ λέγων· «Ὑπάρχουσι, Κύριοι, ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν, καθὼς καὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀτόμων, στιγμαί, καθ' ἃς ἀπέναντι τῆς ἀπολύτου δυνάμεως, ἀπέναντι τῆς ὑλικῆς δυνάμεως, ἀντιτάσσεται ἡ συνείδησις, καὶ ἐγὼ ἔχω τὴν συνείδησιν, ὅτι εἰς τὸ πρόσωπον τῶν κ. Ἰακωβάτων δὲν προσβάλλω οὔτε τὸ ἔθνος οὔτε τὴν Βουλήν. Ἀπ' ἐναντίας, κύριοι, ἐὰν προσεβλήθη κανείς, προσεβλήθη ὁ ὑβριστὴς τοῦ ἔθνους (θόρυβος, διακοπή). Λοιπὸν ἐγὼ εἶπον, ὅτι, ἐὰν προσεβλήθη κανείς, προσεβλήθη ἐκεῖνος, ὅστις ὕβρισε καὶ τὸ ἔθνος καὶ τὴν Βασιλείαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Ἀρκάδι καὶ τὴν Κρήτην καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχετε ἱερὸν ἐδῶ μέσα. (Ἐπιδοκιμασίαι καὶ ἀποδοκιμασίαι ἐκ μέρους τοῦ ἀκροατηρίου καὶ θόρυβος ἐν τῇ Βουλῇ)».

Καὶ ταῦτα μὲν ἀναγράφουσι τὰ πρακτικά, ἀλλὰ τὸ ἀκριβὲς εἶνε, ὅτι ἑκάστη φράσις τοῦ Βαλαωρίτου ἐκαλύπτετο ὑπὸ μανιω-

Digitized by Google

δῶν χειροκροτημάτων καὶ ἐπιδοκιμασιῶν τοῦ ἀκροατηρίου, καθ' ὧν καὶ ἡ συμπολίτευσις ἀντέτασσεν ἐπίσης μανιώδη θόρυβον καὶ ἀποδοκιμασίας, ὅπως ἐμποδίσῃ τὸν ῥήτορα νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ κατὰ τοῦ Ἰακωβάτου κατηγορητήριον, συναισθανομένη ὅλα τὰ τρωτά, ἅτινα εἶχε δι' αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης τὸ ζήτημα. Κατ' οὐσίαν ἑπομένως ἀφῃρέθη ὁ λόγος ἀπὸ τοῦ Βαλαωρίτου, τοιαύτη δὲ ὑπῆρξε καὶ τοῦ ἰδίου ῥήτορος ἡ ἐντύπωσις. «Μόλις ἤρχισα προοιμιάζων, τὰ ἀκροατήρια ἐζητωκραύγασαν, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἡ μερὶς τοῦ Βούλγαρη, προαισθανομένη τὸ τοιοῦτον, εἶχε λάβῃ τὰ μέτρα της, ὅπως διὰ τοῦ θορύβου καὶ τῶν κραυγῶν μοῦ πνίξῃ τὸν λόγον. Ἀντιπαρετάχθην κατὰ τῆς βίας ταύτης σὰν καλὸ παλληκάρι. Τὰ ἀκροατήρια ἐχειροκρότουν κάθε μου λόγον. Αἱ Κυρίαι ἔσειον τὰ χειρόμακτρά των. Ἐγὼ φοβούμενος μήπως ἀπηλπισμένος τις ἢ πληρωμένος τολμήσῃ νὰ μὲ θίξῃ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκράτουν ἕτοιμα τὰ πιστόλια καὶ ἤμην ἀποφασισμένος νὰ τιμωρήσω σκληρῶς τὸν προπετῆ. Οὐδεὶς μὲ ἐπλησίασεν, ἀλλ' ἐν τούτοις αἱ κραυγαὶ τῶν συμπολιτευομένων ηὔξανον. Τότε δράξας τὴν στιγμὴν διεμαρτυρήθην διὰ τῶν ἑπομένων λέξεων· Διαμαρτύρομαι κατὰ τῆς παραβιάσεως τοῦ ἱερωτέρου τῶν δικαιωμάτων, κατὰ τῆς παραβιάσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου. Αἰσθάνομαι συντριβομένην τὴν καρδίαν μου ἀναλογιζόμενος, ὅτι, ἀφοῦ ἐπὶ δεκαπέντε ἔτη, ἔχων ἐνώπιόν μου τὰς λόγχας καὶ τὰ τηλεβόλα τῆς ξενικῆς προστασίας, οὐδεὶς οὐδέποτε ἐτόλμησε νὰ μὲ διακόψῃ ἀγορεύοντα ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως, μοὶ ἦτο πεπρωμένον ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλληνικῇ Βουλῇ νὰ παρασταθῶ μάρτυς τῆς σφαγιάσεως προνομίου κατακτηθέντος διὰ ποταμοῦ αἱμάτων. Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Ἔθνους κατὰ τοιαύτης βίας. (Ζητωκραυγαί, χειροκροτήσεις). Παραιτῶ τὸ βῆμα, ἡ ἀντιπολίτευσις ἐγείρεται σύσσωμος, ἀσπάζεται τὴν διαμαρτύρησίν μου καὶ ἐξερχόμεθα τοῦ Βουλευτηρίου. Τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ μᾶς παρακολουθεῖ. Μένει ἡ συμπολίτευσις μόνη καὶ ψηφίζει τὴν ἀποδοκιμασίαν διὰ τὸ ξυλοκόπημα τοῦ Ἰακωβάτου». Τοῦτο δὲ βε-

Digitized by Google

δαιοῦσι καὶ τὰ πρακτικά. «Καταβαίνει τὸ βῆμα ὁ κ. Βαλαωρίτης, ὁ δὲ κ. Ζαίμης, Α. Πετμεζᾶς καί τινες ἕτεροι ἐκ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος, καταλιπόντες τὰς ἕδρας των, ἀπέρχονται διαμαρτυρόμενοι, ὅτι παρεβιάσθη ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου». Ὅπως δὲ μὴ λείψῃ ὁ σχεδὸν ἀναπόφευκτος καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς λυπηροτέραις στιγμαῖς κωμικὸς τόνος, τὴν ἑπομένην ὁ Γεώργιος Ἰακωβᾶτος ἠθέλησεν ἀγορεύων νὰ σαφηνίσῃ, ὅτι ὁ Βαλαωρίτης μόλις ἔψαυσε τὸν ἀδελφόν του καὶ ὅτι ἡ ἀποδοκιμασία τοῦ Βαλαωρίτου ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἁπλῶς πρὸς ἱκανοποίησιν ἑαυτῆς, διότι καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς αὐτὸν καὶ τὸν ἀδελφόν του, οὐδεμίαν εἶχον ἀνάγκην ἱκανοποιήσεως, διότι τὴν ἔλαβον ἀμέσως· «ἐγὼ ἀκούσας τὴν φωνὴν τοῦ ἀδελφοῦ μου καὶ στρέψας τοῦ κατέβασα τέσσαρας πέντε γρόνθους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ τὴν ἔκαμα κομμάτια, καὶ ἂν δὲν μὲ συνελάμβανον οἱ φίλοι ὄπισθεν ἤθελα βεβαίως τὸν πατήσῃ ὡς σταφύλι κτλ.». Καὶ αὐτὸς ὁ Βαλασσόπουλος ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν ἀνέκραξεν, ὡς σημειοῦται ἐν τοῖς πρακτικοῖς, «ἀρκετὰ εἶνε».

Οὕτω λυπηρῶς ἔληξε τὸ πολιτικὸν στάδιον τοῦ Βαλαωρίτου, διότι, ἂν καὶ δὲν ἔδωκεν εὐθὺς τότε τὴν παραίτησίν του, μὴ θέλων νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν Κουμουνδοῦρον, ἀγρίως καταδιωκόμενον καὶ μετ' ὀλίγον πολιορκούμενον ἐν Ζαρνάτᾳ, ἀλλ' οὐδ' ἔλαβε ποτὲ πλέον μέρος εἰς τὰς συζητήσεις ἐν τῇ Βουλῇ, διαλυθείσης δὲ ταύτης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑπομένου ἔτους 1869 ἀπέκρουσεν ἀποφασιστικῶς καὶ ἐπιμόνως τὴν ὑποψηφιότητα διὰ τὸ βουλευτικὸν ἀξίωμα, οὐδὲ ποτὲ πλέον ἐδέχθη τοιαύτην, παρὰ τὰς διαρκεῖς καὶ ἐπιμόνους παρακλήσεις τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις φίλων. Καὶ βεβαίως ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀποσυρθῇ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐκ λόγων σπουδαιοτέρων, ἀλλ' ἡ ἀποδοκιμασία τῆς Βουλῆς ἐπετάχυνε καὶ ἐνίσχυσε τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης, εἰ καὶ ἡ Ἀθηναϊκὴ κοινωνία καὶ πᾶν ὅ,τι ἐξέχον εἶχεν αὕτη, ἐκτὸς τῆς μερίδος τοῦ Βούλγαρη, πᾶσαν κατέβαλε προσπάθειαν, ὅπως ἀποδείξῃ αὐτῷ οὐ μόνον ὅτι οὐδόλως συνεμερίζετο τὴν περὶ ἀποδοκιμασίας γνώμην τῆς

Digitized by Google

Βουλῆς, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον, ὅτι ἐπεδοκίμαζε τὴν βιαίαν πρᾶξιν αὐτοῦ. Τοιαύτη ἦτο τότε ἡ κατὰ τοῦ Βούλγαρη καὶ τοῦ Ἰακωβάτου ἀγανάκτησις διὰ τὰ τελούμενα πρωτοφανῆ ὄργια! «Εἶνε ἀδύνατον νὰ σοὶ περιγράψω, γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του, πόσον τὸ γεγονὸς τοῦτο μὲ κατέστησε δημοτικόν. Θὰ τὸ ἐννοήσῃς ὅμως εὐκόλως, ὅταν ἴδῃς, ὅτι ὅλη σχεδὸν ἡ ἐφημεριδογραφία ἀπὸ μιᾶς ἑβδομάδος μυριοτρόπως διετράνωσε τὸ αἴσθημα τοῦτο. Ὁ Ῥενιέρης μοὶ προσέφερε λαμπρὸν γεῦμα ἐπὶ τούτῳ, ἔνθα παρεκάθηντο σπουδαιότατα πρόσωπα. Μὲ ἐπεσκέφθησαν ὅλοι οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, ὅλος ὁ δικηγορικὸς σύλλογος, οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, ὁ κλῆρος· τί νὰ σοῦ εἰπῶ, Λίζα μου, τὸ δωμάτιόν μου ἦτο πανηγύρι. Πολὺ δὲ περισσότερον μετὰ τὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς πλειονοψηφίας καὶ τὰ συμβάντα ἐν τῇ Βουλῇ τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ ῥαπίσματος, ὅτε οἱ φίλοι τῆς Κυβερνήσεως μοῦ ἔπνιξαν τὸν λόγον διὰ τῶν κραυγῶν των, φοβούμενοι μὴ ἀγορεύων προκαλέσω ἐνθουσιώδεις ἐπιδοκιμασίας, ὡς καὶ ἐγένετο ἐκ μέρους τοῦ ἀπείρου λαοῦ, ὅστις συνεπυκνοῦτο ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ. Ἔχω τὴν συνείδησιν ἥσυχον, καθὼς εἶπον, προοιμιάζων ἀπὸ τοῦ βήματος, ὅτι ἔπραξα καλῶς».

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ λυπηροῦ τούτου συμβάντος, ἡ σύζυγος τοῦ ποιητοῦ ἔσπευσεν εἰς Ἀθήνας, φοβουμένη νέαν τινὰ ἔκρηξιν ἐν τῇ πλήρει ἠλεκτρισμοῦ ἐκείνῃ ἀτμοσφαίρᾳ καὶ δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐπανέλθωσιν ὁμοῦ εἰς Λευκάδα. Τὸ θέρος διῆλθεν ὁ Βαλαωρίτης ἐν Μαδουρῇ, ἀσχοληθεὶς εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ποιήματος «Ὁ πτωχὸς Χορμοβίτης», ἐν ᾧ ἀφηγεῖτο τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καταστροφὴν τοῦ Χορμόβου. Καὶ τί ἄλλο ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν ποιητὴν κατὰ τὴν ὀδυνηρὰν ἐκείνην στιγμήν, καθ' ἣν ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης ἔβαινε πρὸς ὄλεθρον; Ἡ ἀφήγησις τῆς φοβερᾶς καταστροφῆς τοῦ Χορμόβου ἀπετέλει τὴν ἐν τῇ πατριωτικῇ ψυχῇ τοῦ ποιητοῦ ἀπήχησιν τῆς καταστροφῆς τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος.

Περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν ἐργασιῶν τῆς

Digitized by Google

Βουλῆς, ὁ Βαλαωρίτης, εἰ καὶ βαρέως ἔφερε νὰ παρακαθίσῃ μετὰ συναδέλφων, οἵτινες εἶχον ἐξενέγκει τὴν κατ' αὐτοῦ περὶ ἀποδοκιμασίας ἀπόφασιν, οὐχ ἧττον ἔσπευσεν εἰς Ἀθήνας. Ὁ Κουμουνδοῦρος ἦτο ἀποκεκλεισμένος εἰς Ζαρνάταν καὶ ἡ εἰς Ἀθήνας μετάβασις ἐπεβάλλετο εἰς τὸν Βαλαωρίτην ὡς στοιχειῶδες καθῆκον. Μόλις ὅμως ἔληξε τῇ 24ῃ Ὀκτωβρίου ἡ τακτικὴ σύνοδος, ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Λευκάδα διὰ Σύρου καὶ Κερκύρας, κατὰ τὸ ταξείδιον δὲ τοῦτο ὑπέστη ὀδυνηρὰν καὶ ἀνεπανόρθωτον ἀπώλειαν, διότι ἐν Σύρῳ ἐκλάπησαν αἱ ἀποσκευαί του, μετ' αὐτῶν δὲ ἀπώλετο τὸ ποίημα «Ὁ πτωχὸς Χορμοβίτης», ὅπερ ἕτοιμον πρὸς δημοσίευσιν εἶχεν ἤδη παραδώσῃ πρὸς τὸν Παῦλον Λάμπρον, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἀνέλαβε παρ' αὐτοῦ ὅπως τὸ ἀναθεωρήσῃ. Πλὴν ὅμως τούτου ἀπώλοντο πληθὺς ἐγγράφων καὶ σημειώσεων, σχετιζομένων πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν 17ον καὶ ἰδίως τὸν 18ον αἰῶνα, πρὸ πάντων δὲ ἀναφερομένων εἰς τοὺς διαρκεῖς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνας τῶν ὑποδούλων καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἁρματωλῶν.

Τὸν «Πτωχὸν Χορμοβίτην» οὐδέποτε πλέον ἠδυνήθη ὁ ποιητὴς νὰ ἐνθυμηθῇ, εἰ καὶ ἐπεχείρησε τοῦτο πολλάκις, μόνον δὲ ἡμέραν τινά, καθ' ἣν ἐπανήρχετο ἐκ τῆς θήρας μετά τινος φίλου, αἴφνης ἤρχισε νὰ ἀπαγγέλλῃ αὐτομάτως ἐπανελθόντας εἰς τὴν μνήμην του τοὺς ἀπολεσθέντας στίχους, ἤλπισε δὲ ἐπὶ στιγμήν, ὅτι ἐπανερχόμενος οἴκαδε ἤθελε δυνηθῇ νὰ γράψῃ αὐτούς, ἀλλ' ἀτυχῶς ἡ ἐλπὶς αὕτη ἐματαιώθη, διότι «Ὁ πτωχὸς Χορμοβίτης» ἀπέπτη ὁριστικῶς ἐκ τῆς μνήμης τοῦ ποιητοῦ.

Ὁ Βαλαωρίτης δὲν μετέβη εἰς Ἀθήνας, ὅπως λάβῃ μέρος εἰς τὴν συνελθοῦσαν ἀπὸ 8ης Νοεμβρίου μέχρι 10ης Δεκεμβρίου ἔκτακτον σύνοδον τῆς Βουλῆς, τὴν ψηφίσασαν τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ 1869 καὶ τὸ περιβόητον νομοσχέδιον τὸ ὑποβληθὲν ὑπὸ τοῦ πολεμικοῦ καὶ ἀρειμανίου ἤδη καταστάντος Βούλγαρη περὶ δανείου 100 ἑκατομμυρίων διὰ τὰς ἐκτάκτους ἀνάγκας τῆς πατρίδος καὶ περὶ ἐκδόσεως ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως χαρτονομίσματος,

Digitized by Google

ἀφοῦ ἥ τε Ἐθνικὴ καὶ ἡ Ἰονικὴ Τράπεζα ἠρνοῦντο νὰ χορηγήσωσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν δάνειον. Καὶ ἔγραφε μὲν ὁ Βαλαωρίτης τῇ 1ῃ Δεκεμβρίου 1868 πρὸς τὴν σύζυγόν του, εὑρισκομένην τότ' ἐν Ἑνετίᾳ πλησίον τῶν γονέων αὐτῆς· «Τὰ πολιτικά μας νέα εἶνε σπουδαιότατα. Ὁ πόλεμος εἶνε ἀναπόφευκτος καὶ ἡ Λευκὰς θὰ παίξῃ τὸ ῥόλο της. Ἤδη φροντίζω περὶ ἀμύνης τῆς νήσου. Θὰ ὁπλίσω τοὺς πολίτας καὶ θὰ ἐνθαρρύνω τὸν λαὸν διὰ τοῦ παραδείγματός μου». Ἀλλ' ἀρχίζων νὰ ἀντιλαμβάνηται ὅτι οὐδεὶς σοβαρῶς σκέπτεται περὶ πολέμου, τῇ 15ῃ Δεκεμβρίου γράφει· «Χθὲς τὸ Ἑλληνικὸν ἀτμοκίνητον δὲν ἔφερε τὸν φάκελον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἑπομένως τίποτε δὲν γνωρίζομεν περισσότερον τῶν ὅσων σοὶ ἔγραψα διὰ τῆς τελευταίας μου. Μόνον ἐκ Καρβασαρᾶ μὲ εἰδοποίησαν, ὅτι 1500 Τοῦρκοι παρετάχθησαν κατὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν εἰς τὸ Κομπότι. Ὁ Σούντιας (Πρόξενος ἐν Πρεβέζῃ) ἀνεχώρησε, τὰ πλοῖά μας ἐξεδιώχθησαν ἐκ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ἐν τούτοις ἡ Κυβέρνησις οὐδεμίαν μέχρι τοῦδε ἔδωκεν ὁδηγίαν οὔτε εἰς τὸν ἔπαρχον οὔτε εἰς τὸν Φρούραρχον. Ἐγὼ ἔχω τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἐχθροπραξίαι δὲν θὰ γίνουν καὶ ὅτι θὰ μείνωμεν εἰς τὸ σημεῖον τῆς διακοπῆς τῶν σχέσεων». Τὰ αὐτὰ δὲ ἔγραφε τῇ 22ᾳ Δεκεμβρίου· «Αἱ φῆμαι περὶ ἐνόπλου συγκρούσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ὁσημέραι ἐλαττοῦνται. Ὑπάρχει γενικὴ πεποίθησις ὅτι τὰ πράγματα θὰ διορθωθοῦν», καὶ τῇ 29ῃ Δεκεμβρίου· «ὅλοι φωνάζουν ἐν Ἑλλάδι πόλεμον, ἀλλὰ κανεὶς δὲν πιστεύει, ὅτι θὰ ἔλθωμεν εἰς χεῖρας πρὸς τὴν Τουρκίαν». Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε δημοσιευθῇ τὸ περὶ ἐκδόσεως χαρτονομίσματος Β. Δ. τῆς 23ης Δεκεμβρίου 1868 ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διατάξεων τοῦ ἀπὸ 10ης Δεκεμβρίου 1868 Νόμου. Ὀλίγον δὲ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ διατάγματος τούτου διωρίσθη ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ὁ ἐξάδελφος τοῦ ποιητοῦ Σπυρίδων Βαλαωρίτης. Μετὰ τούτου καὶ μετὰ πλείστων ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις ἐπιφανῶν πολιτευομένων εὑρισκόμενος εἰς ἀλληλογραφίαν, ἦτο ἐνήμερος τῶν διατρεχόντων ὁ ποιητὴς καὶ μετὰ πατριωτικοῦ ἀλ-

Digitized by Google

γους παρηκολούθει τὰ συμβαίνοντα. «Ἐκ τῶν ἐφημερίδων ἂς σοὶ διαβιβάζω, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του τῇ 5ῃ Ἰανουαρίου 1869, θὰ μάθῃς δύο ἀξιοδακρύτους ἐθνικὰς συμφοράς, τὴν παράδοσιν τοῦ γέροντος Πετροπουλάκη καὶ χιλίων περίπου ἐθελοντῶν εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς τῆς Κρήτης καὶ τὴν καταναγκαστικὴν κυκλοφορίαν 20 ἑκατομμυρίων χαρτονομίσματος ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ πρώτη συμφορὰ καλύπτεται ὑπὸ σκότος, τὸ ὁποῖον προσεχῶς θέλει διαφωτισθῇ. Βεβαίως ὅμως συνέτεινε πρὸς τοῦτο ἡ ἀκατανόητος δολιότης τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γάλλου προξένου Champoisseau. Ἀνάγνωσον μετὰ προσοχῆς τὰ δημοσιευθέντα ἔγγραφα καὶ θὰ φρίξῃς. Τὸ δυστύχημα τοῦτο ἔρριψε τὸ ἔθνος ὅλον εἰς ἀδημονίαν. Τὴν δὲ καταναγκαστικὴν κυκλοφορίαν τοῦ κυβερνητικοῦ χαρτονομίσματος προεκάλεσεν ἡ ὁριστικὴ ἀποποίησις τῆς Τραπέζης νὰ δώσῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν οἱανδήποτε χρηματικὴν ἐπικουρίαν. Τὸ ἀπηλπισμένον τοῦτο μέτρον θὰ φέρῃ σπουδαίους ἐσωτερικοὺς περισπασμούς, διότι, καθ' ἃ ἀγγέλλεται πανταχόθεν, οὐδαμοῦ θέλουσι νὰ τὸ δεχθῶσι. Ἰσοδυναμεῖ βεβαίως τοιοῦτο μέτρον πρὸς ληστρικὴν ἀπογύμνωσιν τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας, διότι τὸ χαρτὶ ἐκεῖνο δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς οὐδὲν πραγματικὸν κεφάλαιον. Εἶνε περιττὸν νὰ προσθέσω, ὅτι, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐξέλθῃ εἰς κυκλοφορίαν τὸ στρατζόχαρτο τοῦτο τῆς Κυβερνήσεως, ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἄλλο δὲν ἀπομένει ὡς πραγματικὴ περιουσία παρὰ ἡ ἀκίνητος. Φαντάσου ποῖα θὰ εἶνε τὰ ἀποτελέσματα. Ὁ Καψῆς (ταμίας τότε ἐν Λευκάδι) εἰδοποιήθη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἡ κυκλοφορία θ' ἀρχίσῃ ἀμέσως. Φόβος καὶ τρόμος κατέλαβε τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον. Ὑπάρχει ἐλπίς, ὅτι ὁ Σπύρος ὡς ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν θέλει ἀνακαλέσῃ τοιοῦτον διάταγμα. Ταῦτα πάντα κρατοῦν τὸν κόσμον μετέωρον καὶ κανεὶς δὲν γνωρίζει πλέον τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα. Ἐν τούτοις ἡ Κυβέρνησις προπαρασκευάζεται εἰς πόλεμον καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι θέλει ῥίψῃ τὸν περὶ τῶν ὅλων κύβον, ἂν ἡ ἀπόφασις τοῦ ἐν Παρισίοις

Digitized by Google

συνεδρίου δὲν εἶνε σύμφωνος πρὸς τὰ συμφέροντα καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους». Ὀλίγον δὲ κατωτέρω ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐξακολουθεῖ, μετὰ τὴν λῆψιν προφανῶς τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ταχυδρομείου· « Ὁ Σπύρος, μεταβὰς εἰς Ἀθήνας καὶ εὑρὼν ἐκδεδομένον τὸ διάταγμα περὶ καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας Κυβερνητικοῦ χαρτονομίσματος, ἐξέφρασε πρὸς τὸν Βασιλέα τὴν ἀποστροφήν του κατὰ μέτρου τείνοντος νὰ ἐπιφέρῃ τὴν χρεωκοπίαν ἐντὸς τοῦ κράτους καὶ ὅτι ἄνευ τῆς ἀνακλήσεως αὐτοῦ δὲν ἔστεργε νὰ δώσῃ τὸν νενομισμένον ὅρκον. Ὁ Βούλγαρης, ὅστις πρὸ πέντε μόλις ἡμερῶν εἶχεν ὑπογράψει τὸ διάταγμα περὶ καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας, δὲν ἤθελε νὰ στέρξῃ, ἀλλὰ τέλος ὑπεχώρησεν ἀπέναντι τῆς ἀπειλουμένης διαταράξεως τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τῆς θελήσεως τοῦ Βασιλέως. Τότε διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Σπύρου αἱ δύο Τράπεζαι, ἥ τε Ἰονικὴ καὶ ἡ Ἐθνική, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀνάγκης ἔστερξαν νὰ δανείσωσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν 21 ἑκατομμύρια, ἐξ ὧν ἓξ μόνον εἰς μέταλλον, τὰ δὲ ἄλλα 15 εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια ἐπὶ ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ. Εἰς τὸ φύλλον τοῦ «Αἰῶνος» τῆς 1ης Ἰανουαρίου θὰ ἴδῃς τὰ περὶ Σπύρου. Τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι ὁ ἐξάδελφός μου ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ μίαν ἄτιμον χρεωκοπίαν καὶ τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην τοῦ τὴν ὀφείλει ἡ κοινωνία τῆς πατρίδος. Ἄλλος λόγος ἂν αὕτη συμβῇ ἀργότερον. Τώρα τοὐλάχιστον ἐσώθημεν ἀπὸ τὸν ἄμεσον κίνδυνον καὶ τὴν βεβαίαν καταστροφήν. Αἱ ἐκ Κρήτης εἰδήσεις ἄθλιαι. Ἐπανάστασις πλέον δὲν ὑφίσταται. Μόνον ὀλίγοι παλληκαράδες βαστοῦν τὸ τουφέκι, διότι δι' αὐτοὺς δὲν ὑπάρχει ἐλπὶς ἀμνηστίας. Ἡ πληγὴ αὕτη εἶνε ἀνίατος καὶ θὰ ῥεύσῃ ἐκεῖθεν ὁ ὀπὸς τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων». Ὑστερογράφως δὲ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ προσθέτει· « Ἡ Κρήτη ἐξέπνευσε. Σήμερον διὰ τοῦ αὐστριακοῦ ἔφθασαν εἰς τὸν λιμένα μας ἐκ τῆς μεγαλομάρτυρος νήσου οἱ ἀπομείναντες ἐκεῖ μέχρις ἐσχάτων 47 λῃσταὶ τῆς Ἀκαρνανίας. Τὸ αὐστριακὸν ὤφειλε νὰ τοὺς μετακομίσῃ εἰς Πρέβεζαν. Ἅμα τὰ ἄγρια ἐκεῖνα θηρία εἶδαν τὰ βουνά των, τοὺς ἐτσάκισε τὸ δάκρυ καὶ μοῦ ἔγραψαν νὰ

Digitized by Google

σπεύσω νὰ τοὺς παραλάβω καὶ νὰ τοὺς κάμω ὅ,τι θέλω. Νὰ μὴ τοὺς ἀφήσω νὰ πέσουν εἰς τὰ χέρια τῶν Τούρκων. Μοῦ ἐμήνυσαν, ὅτι εἰς ἐμὲ μόνον παρέδιδον τὰ ὅπλα των καὶ ἔστεργον νὰ ὑποταχθῶσιν. Ἡ τρικυμία σήμερον εἶνε φοβερά. Καὶ ὅμως παραλαβὼν τόν τε Ἔπαρχον καὶ τὸν Ὑπομοίραρχον Κλήρην ἔσπευσα νὰ μεταβῶ ἐπὶ τοῦ ἀτμοκινήτου, ἵνα αἱ ἀρχαὶ δώσωσιν εἰς ἐμὲ καὶ εἰς αὐτοὺς τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι, ἀφοῦ αὐτοπροαιρέτως προσήρχοντο εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἀπέβαινον ἄξιοι τῆς βασιλικῆς χάριτος. — Φθάσαντες εἰς τὸν φάρον ἐστάθη ἀδύνατον νὰ πλησιάσωμεν τὸ ἀτμοκίνητον, τὸ ὁποῖον ἀντιπαρίστατο κατὰ τοῦ ἀνέμου διὰ πάσης τῆς δυνάμεώς του. Μόλις μὲ εἶδον οἱ λύκοι, ἀπεκαλύφθησαν καὶ μὲ ἐχαιρέτιζον ὡς σωτῆρα· ἀλλὰ δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ τοὺς σώσω. Τὸ ἀτμοκίνητον ἀνεχώρησε φέρον αὐτοὺς εἰς Πρέβεζαν. Ἐκεῖ ἢ θὰ κρεουργηθῶσι δολίως ἢ θὰ φύγωσι καὶ θὰ ἐπιδοθῶσι πάλιν εἰς τὴν ληστείαν».

Ἀτυχῶς δὲ τὸ τελευταῖον τοῦτο συνέβη· ἑνωθέντες οὗτοι μετὰ τῶν λοιπῶν ληστῶν τῶν μὴ μεταβάντων εἰς Κρήτην, κατεμάστισαν ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν νῆσον Λευκάδα, ἐπὶ τοσοῦτον δὲ εἶχον καταστῇ ἐπικίνδυνοι καὶ ἰσχυροί, ὥστε ἠναγκάσθη ἡ Κυβέρνησις νὰ προβῇ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς αὐτούς, ὅπως παραδοθῶσιν, ἐπὶ ὑποσχέσει Βασιλικῆς χάριτος μετὰ τὴν καταδίκην αὐτῶν. Ἡ ἀφοβία τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὴν ἀνώμαλον ταύτην περίοδον, τὸ γόητρον καὶ ὁ σεβασμὸς ὃν ἐνέπνεε καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς λῃστὰς ἡ ἰσχυρὰ αὐτοῦ πολιτικὴ ἐπιρροή, ἥτις ἐπεξετείνετο καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς Λευκάδος, εἰς τὰς ὁμόρους ἐπαρχίας τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, τέλος ὁ θαυμασμὸς ὃν ᾐσθάνετο καὶ ἐξεδήλου πρὸς τὸν παλληκαρισμόν, ἔσχον ὡς ἀποτέλεσμα, τῇ συνεργασίᾳ κακοβούλων διαδόσεων πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων, νὰ παρερμηνευθῇ ἡ τόλμη ἣν ἐπεδείκνυε περιφερόμενος εἰς τὴν ἐξοχὴν ἄνευ συνοδείας καὶ διαμένων ἐν Μαδουρῇ καὶ νὰ πιστευθῇ ὑπό τινων, ὅτι ἐξ ἀνάγκης, ὡς πολλοὶ ἄλλοι προύχοντες καὶ μεγαλοκτηματίαι τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν λυπηρὰν ἐκείνην περί-

Digitized by Google

οδον, δὲν ἠρνεῖτο ἄσυλον εἰς τοὺς λῃστάς. Ἀλλ' ὅσον ἕωλοι καὶ ἂν ἀπεδείχθησαν αἱ διαδόσεις αὗται, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν περικοπάς τινας τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βαλαωρίτου πρὸς τὴν σύζυγόν του σχετικὰς πρὸς τὴν λῃστείαν, αἵτινες οὐ μόνον ἀποδεικνύουσι πόσον συκοφαντικαὶ ἦσαν αἱ κατὰ τοῦ ποιητοῦ διαδόσεις, ἀλλ' εἶναι καὶ χαρακτηριστικαὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Οὕτω τῇ 24ῃ Φεβρουαρίου 1869 ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Ἐν τούτοις ὁ Μήτσας καὶ ὁ Ζῆκος, οἵτινες ἦλθον εἰς τὰς Δυτικὰς ἐπαρχίας τοῦ Βασιλείου νὰ προκαλέσωσιν ἕνα ὁποιονδήποτε συμβιβασμὸν μὲ τοὺς λῃστάς, ἀπέτυχον καὶ ἐπανέρχονται ἄπρακτοι. Οἱ λῃσταὶ δὲν ἔστερξαν νὰ δώσουν πίστιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν προτρέπουσαν αὐτοὺς νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν Δικαιοσύνην καὶ ὑποσχομένην εἰς αὐτοὺς τὴν χάριν μετὰ τὴν καταδίκην. Τοιουτοτρόπως ὁ πόλεμος ἐκηρύχθη ἀμέσως καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι ἤρχισαν. Εἰς Ἀστακὸν ἐλῄστευσαν ἓν πλοῖον ἰταλικὸν καὶ τοῦ ἐπῆραν τάλ. 1000 (δραχ. 6000), ᾐχμαλώτισαν δὲ καὶ δύο ἐκ Ζαβέρδας. Τὸ κακὸν θὰ προβῇ πολὺ περαιτέρω καὶ ἡ ἐπέκτασις αὐτοῦ τίς οἶδε ποῖον χαρακτῆρα θὰ τοῦ δώσῃ. Εἰς Βάλτον ἰδίως ἡ θρασύτης τῶν λῃστῶν ἐκορυφώθη. Ἐκεῖ παρὰ τὰ νενομισμένα ᾐχμαλώτισαν ἕνα καὶ ἀφοῦ ἔλαβον 15 χιλ. δραχμῶν λύτρα, εἰς ἐπίμετρον τὸν ἐβασάνισαν ἀσπλάγχνως καὶ τὸν ἀπεκεφάλισαν». Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας τῇ 2ᾳ Μαρτίου ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Ὁ Καραγιαννόπουλος διατείνεται ὅτι ἢ οἱ λῃσταὶ θὰ τεθῶσιν ὡς ὑποψήφιοι ἢ οἱ λῃσταὶ θὰ διευθύνωσι τὰς ἐκλογάς, διότι ἐλπίζουν νὰ σχηματίσουν οὕτω βουλὴν ἰδικήν των, ἥτις νὰ τοὺς ἀμνηστεύσῃ. Πρόσθες ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν λῃστῶν κατηχίζουν τὸν κόσμον κατὰ τῆς Βασιλείας καὶ προκηρύττουσι τὴν δημοκρατίαν. Αὐτὸ μόνον μᾶς ἔλειπε! Τὸ καρναβάλι περνᾷ ἥσυχον, χωρὶς προσωπιδοφόρους, διότι κανεὶς δὲν τοὺς δέχεται διὰ τὸν φόβον τῶν λῃστῶν· ὁ φόβος οὗτος ἐπεκράτησεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐκτὸς ἐμοῦ κανεὶς δὲν ἐξέρχεται πλέον τῆς πόλεως. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι μία συμμορία ἐξ 11 κακούργων εἰσῆλθεν εἰς τὴν Λευκάδα καὶ προσεπάθησε νὰ συνάψῃ

Digitized by Google

σχέσεις μὲ τοὺς χωρικούς μας καὶ νὰ γνωρίσῃ τὸν τόπον καὶ τὰ μονοπάτια. Τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα, τὴν πέμπτην τὸ ἑσπέρας μὲ κατέλαβε ῥαγδαιοτάτη βροχὴ εἰς Καθάριαν Ῥάχην, ἔνθα εὑρισκόμην πρὸς ἐπιτήρησιν τῶν ἐργατῶν. Ἀπεσύρθην εἰς τὴν μονὴν Ὁδηγητρίας μέχρις οὗ περάσῃ ἡ βροχή, καὶ τοιουτοτρόπως μὲ εὑρῆκεν ἡ νὺξ ἐπὶ τῆς ἐρήμου ὁδοῦ, ἥτις ἄγει πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα. Ὅταν ἔφθασα εἰς τὴν διακλάδωσιν τῆς Μεγάλης Βρύσης, εἶδα ἐρχομένους πρὸς ἐμὲ τέσσαρας φουστανελλοφόρους ὡπλισμένους μέχρις ὀδόντων καὶ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἕνα χωρικόν. Ἤμην ὡπλισμένος κ' ἐγὼ κ' ἔμεινα παρὰ τὸν κορμὸν μιᾶς ἐλαίας προσμένων τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπροσδοκήτου ταύτης συναντήσεως. Μὲ ἐπλησίασαν μὲ πολὺ σέβας. Ὁ χωρικὸς ἦτο Λευκάδιος καὶ ἄλλοτε τὸν εἴχομεν ποιμένα, Κούρτης ἐξ Ἐγκλουβῆς. Οἱ ἄλλοι ἦσαν λῃσταί. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν Παπαγεωργάκης, ὁ ἄλλος Περιστέρης, τοὺς ἑτέρους δύο δὲν τοὺς ἐγνώριζα, ἐνῷ τοὺς δύο πρώτους τοὺς ἐγνώριζα. Εἷς ἐκ τῶν ἀγνώστων μὲ ἠρώτησε διατί κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐξέρχομαι μόνος χωρὶς νὰ φοβοῦμαι. Τοὺς ἀπήντησα ὅτι, ὅταν ἔχῃ τις τὴν συνείδησιν καθαρὰν καὶ τὴν ἀπόφασιν νὰ μὴ παραδοθῇ εἰς κανένα ζωντανός, τότε δὲν φοβεῖται παρὰ τὸν Θεόν. Τοὺς ἠρώτησα ποῦ ἐπορεύοντο καὶ διατί ἔφερον τὰ ὅπλα, ἐνῷ εἴμεθα ἐν εἰρήνῃ. Μοῦ ἀπήντησαν ὅτι ἐβγῆκαν νὰ γνωρίσουν τὴν Λευκάδα καὶ ὅτι εἰς τὴν θέσιν εἰς ἣν εὑρίσκοντο μόνη ἐλπίς των ἦσαν τὰ ὅπλα των. Ἠθέλησαν νὰ μάθουν περὶ τῆς προσδοκωμένης ἀμνηστίας των καὶ τοὺς ἀπήντησα ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ τοῖς δοθῇ, διότι τοιοῦτον δικαίωμα δὲν τὸ ἔχει πλέον ὁ Βασιλεύς. Ἦσαν νέοι ὡραιότατοι, εἷς ἐξ αὐτῶν ἔφερεν ὅλον τὸ γένειον μαῦρον, κατάμαυρον ὡς τὴν νύκτα ἥτις μᾶς ἐκάλυπτεν καὶ ὡς τὴν καρδίαν του. Οὗτος ἐφαίνετο πολὺ σκυθρωπὸς καὶ χωρὶς νὰ μοῦ ἀπευθύνῃ ποτὲ τὸν λόγον μὲ ἐκύτταζεν ἀσκαρδαμυκτὶ καὶ ἐχάϊδευε τὰ ὅπλα του. Ἐγὼ ἐπίσης εἶχα τὸ δάκτυλον εἰς τὸ σκάνδαλον καὶ ἤμην ἕτοιμος νὰ ἐξαπλώσω δύο κατὰ γῆς, ἂν ἔβλεπα ὕποπτόν τι κίνημα ἐκ μέρους των. Οἱ ἄλλοι τρεῖς ἐφέροντο μὲ

Digitized by Google

μεγάλην ταπείνωσιν. Μοῦ ἐζήτησαν νὰ τοὺς δώσω τὴν Ῥάχην διὰ νὰ φέρουν χαμμιὰ ἑκατοστὴ πρόβατα. Τοὺς ἠρώτησα ἂν ἔκαμναν καὶ αὐτὸ τὸ ἐμπόριον καὶ μοῦ ἀπήντησαν ὄχι, ἀλλ' ὅτι τὴν ἤθελαν δι' ἕνα φίλον των. Ἀφοῦ τοὺς ἠρνήθην, μὲ ἐχαιρέτισαν καὶ μοῦ εἶπαν ὅτι δὲν θὰ λησμονήσουν ποτὲ τὴν τιμὴν τὴν ὁποίαν ἔλαβον νὰ ὁμιλήσουν μαζύ μου. Μετέβησαν ἐκεῖθεν εἰς Σφακιώταις, ἔνθα καὶ ἐκαυχήθησαν ἐπὶ τῇ συνεντεύξει, ἣν ἔλαβον· τοῦτο προεκάλεσεν ἐκ μέρους τῆς ἀρχῆς μέτρα δραστήρια. Ἀλλ' ἐγὼ ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ φίλοι μένουν ἐντὸς τῆς νήσου καὶ προφυλάττονται ἀπό τινα χωρικόν. Ὅλα αὐτὰ εἶναι καλὰ καὶ περίκαλα, ἀλλὰ οὔτε τὸν Νάννον οὔτε τὸν Ἀνδρέαν ἀφίνω νὰ ἐξέλθουν εἰς περίπατον ἐκτὸς τῆς πόλεως. Ἡ προφύλαξις εἶναι πάντοτε καλή. Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ ὅπλον μου καὶ ἡ συμπεριφορά μου μὲ ἔσωσαν καὶ ὅτι ἐφάνησαν πρὸς ἐμὲ περιποιητικοί, ἀφοῦ δὲν ἐσύμφερε νὰ φανῶσι κακοὶ ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς δημοσίας ὁδοῦ καὶ ὅταν ἤμουν ἀποφασισμένος νὰ μὴ παραδοθῶ ζωντανός. Ἡ περιπέτεια αὕτη μοῦ διεσκέδασεν ὀλίγον τὸν νοῦν. Διότι σοῦ ὀμνύω, Λίζα μου, ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ Ἔθνους μας εἶναι τοιαύτη, ὥστε θὰ ἤμουν πολὺ ἀναίσθητος ἂν δὲν ἐπικραινόμουν κατάκαρδα».

Καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων ἐπιστολῶν του ἀποδεικνύεται, ὅτι, ἐὰν κατὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην περίοδον, καθ' ἣν ἐδέσποζεν ἡ ληστεία, ἐτόλμα νὰ μένῃ ἐν Μαδουρῇ καὶ νὰ μεταβαίνῃ εἰς τὰ ἐξοχικὰ αὐτοῦ κτήματα, τοῦτο προήρχετο μόνον ἐκ τῆς ἀφοβίας καὶ τῶν προφυλάξεων ἃς ἐλάμβανεν. Οὕτως ἐν Μαδουρῇ παραμένων εἶχε πάντοτε ἀριθμόν τινα χωρικῶν ὡπλισμένων, ἡ δὲ ἐν τῇ νησῖδι ὑπ' αὐτοῦ οἰκοδομηθεῖσα ἔπαυλις εἶχε διασκευασθῇ κατὰ τρόπον ἐπιτρέποντα γενναίαν καὶ ἀποτελεσματικὴν ἄμυναν. Πλὴν τούτου φίλοι αὐτοῦ πιστοὶ τοῦ Βάλτου καὶ Ἀκαρνανίας ἔδιδον εἰς αὐτὸν συχνὰς πληροφορίας, καὶ δύσκολον θὰ ἦτο νὰ παρασκευασθῇ ληστρικὴ ἐπιδρομὴ κατὰ τῆς Μαδουρῆς χωρὶς νὰ τὸ μάθῃ πρότερον ἐγκαίρως. Ὁ μόνος σκεφθεὶς τοιοῦτόν τι

Digitized by Google

ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, ὁ ληστοπειρατὴς Λάμπρος, ἀλλ' ἐγκαίρως εἰδοποιηθεὶς ὁ ποιητὴς εἶχε λάβῃ τὰ κατάλληλα μέτρα, ἐφ' ᾧ οὗτος δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ μελετηθὲν σχέδιον, ἀλλὰ διανυκτερεύσας ἐν τῷ ἐγγύτατα τῆς Μαδουρῆς νησιδίῳ Σκορπίδι κατηυθύνθη εἰς Ἰθάκην, ἔνθα εἶχεν ἤδη ἐπιτυχῶς ἐκτελέσῃ προηγουμένην ληστείαν. Ἀποβιβασθεὶς ὅμως ἐν τῇ νησῖδι Ἀρκοῦδι, ὅπως προπαρασκευάσῃ τὸ ἔγκλημα, ἐνοήθη καὶ προδοθεὶς συνελήφθη μετὰ τῆς συμμορίας ἔν τινι σπηλαίῳ τῆς νησῖδος ταύτης ὑπὸ πολεμικοῦ πλοίου ἀποβιβάσαντος καὶ στρατόν. Ἦτο εἷς τῶν τολμηροτέρων καὶ ἀγριωτέρων ληστῶν, ἀλλ' ἡ ὄψις του οὐδὲν προέδιδε τῶν θηριωδῶν αὐτοῦ ὁρμεμφύτων· νεώτατος, ὡραιότατος καὶ γλυκύτατος τὴν ὄψιν ἔφερε μακρὰν καὶ βοστρυχώδη ξανθὴν κόμην, τὸν παρηκολούθει δὲ ἐν τῇ συμμορίᾳ ἡ ἐρωμένη του. Δὲν ἀνέμεινε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θανατικῆς ποινῆς, ἀλλὰ προὐτίμησε νὰ γίνῃ αὐτόχειρ ἐν τῇ φυλακῇ.

Τοὐναντίον ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ποιητοῦ ἐξάγεται ὅτι ἔδωκε τότε πολυτίμους συμβουλὰς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ τῶν προσώπων, ἅτινα ἔδει νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς ἐξαφάνισιν τῆς ληστείας.

Ὡς νὰ μὴ ἤρκει δὲ ἡ φοβερὰ αὕτη ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κατάστασις, τὸ ἔτος 1869 ἀποτελεῖ τὴν θλιβερὰν ἐποχὴν τῶν τελευταίων στιγμῶν τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ Συνεδρίου τῶν Παρισίων, τῆς παραιτήσεως τῆς Κυβερνήσεως Βούλγαρη, ἀρνουμένης νὰ ὑπογράψῃ τὸ πρωτόκολλον, καὶ τὸν καταρτισμὸν τοῦ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Θρασυβούλου Ζαΐμη ὑπουργείου, ὅπερ ὑπέγραψε τὸ πρωτόκολλον καὶ ἔλαβε τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς. Τὴν ὀδυνηρὰν ἀπήχησιν τῶν γεγονότων τούτων εὑρίσκει τις ἐν ταῖς διεξοδικαῖς ἐπιστολαῖς τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὴν σύζυγόν του, εὑρισκομένην ἐν Ἑνετίᾳ παρὰ τοῖς γονεῦσιν αὐτῆς. Ἡ ἀγανάκτησις καὶ ἡ ἀπογοήτευσις τοῦ ποιητοῦ ὀγκοῦνται ἐν τῇ ψυχῇ του κατὰ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς λυμαινομένης τὴν χώραν καὶ ὁριστικῶς ἀποφασίζει νὰ ἀποσυρθῇ ἐκ τῆς

Digitized by Google

πολιτικῆς, μὴ ἐκτιθέμενος εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ Μαΐου 1869. «Ἐγώ, γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του τῇ 2ᾳ Φεβρουαρίου 1869, ὄχι μόνον ἀπηύδησα ἀπὸ δεκαοκταετίας ἤδη ἀγωνιζόμενος, ἀλλὰ μεγάλως παρέβλαψα καὶ τὰ οἰκογενειακά μας συμφέροντα· ταῦτα πάντα ὅμως θὰ ἦσαν μηδαμινά, ἂν δὲν παρουσιάζετο ἄλλη σήμερον δυσχέρεια, ἣν ἡ καρδία μου ἀδυνατεῖ νὰ ἀντιμετωπίσῃ. Ἄκουσον, Λίζα μου. Τί θέλεις νὰ κάμω ἐγὼ πλέον ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς Βουλῆς; Τὸ ράπισμα, ὅπερ ἐδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα σήμερον, δὲν θὰ τῆς ἐπιτρέψῃ ν' ἀνακύψῃ τὸν αὐχένα ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Ὅλος λοιπὸν ὁ κοινοβουλευτικὸς βίος θὰ εἶνε μόνον σύγκρουσις τῶν κομμάτων πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξουσίας. Πάθη, ἔριδες, ἐκδικήσεις, θὰ εἶνε οἱ καρποὶ τοιούτου πολιτικοῦ σταδίου. Δὲν εἶνε ἀληθές; Ἐγὼ λοιπὸν κατ' οὐδένα λόγον θέλω νὰ βυθισθῶ ἐντὸς τοῦ βορβόρου τούτου. Θέλω νὰ διατηρήσω ἄμωμον τὸ μέτωπόν μου καὶ δὲν θέλω νὰ εὑρεθῇ κανείς, ὅστις νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Ἐθνικὸς τῆς Ἑλλάδος ποιητὴς ἐπεζήτησε τὴν Ἕνωσιν ἀποβλέπων εἰς σκοποὺς προσωπικούς».

Ὅτε ἑπομένως διαλυθείσης τῆς Βουλῆς ὡρίσθησαν αἱ ἐκλογαὶ διὰ τὰς 16 — 19 Μαΐου, οὔτε ἡ ἐπιμονὴ τῶν φίλων του, οὔτε ἡ πίεσις τῆς κοινῆς γνώμης, οὔτε αἱ παρακλήσεις πολλῶν ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις ἐπιφανῶν φίλων αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ πείσωσιν αὐτὸν νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα, οὐδὲ ποτὲ πλέον ἠθέλησε νὰ ἐκλεχθῇ βουλευτής. Θὰ ἐνόμιζέ τις, ὅτι περὶ ἑαυτοῦ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τοῦ βίου του ἔγραψε τοὺς ἑπομένους στίχους τοῦ «Φωτεινοῦ»·

Εἶδε οἱ καιροὶ ποὖσαν κακοί, φαρμακεμέν' οἱ χρόνοι,
ὁλόγυρά του συγνεφιά... Χίλιων λογιῶν θερία
ἐξέσχιζαν τὸ γένος του καὶ πανιοχὴ καμμία.
Συντρίμματα καὶ χαλασμός! Γαῦρα παντοῦ καὶ λύσσα!
Κανένα γλυκοχάραμα, νύχτα, σκοτάδι, πίσσα.
Ἀρνήθηκε τὴν κλεφτουριά, τὰ φλογερὰ ὄνειρά της
Κ' ἔγεινε ζευγολάτης.

Digitized by Google

Ὁ ποιητὴς ἀποσύρεται ὁριστικῶς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ σταδίου. — Ἀπογοήτευσις αὐτοῦ διὰ τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος, οἰκονομικαὶ στενοχωρίαι καὶ ἐπίδοσις αὐτοῦ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων. — Καταστρεπτικὸς σεισμὸς τῆς Λευκάδος τῆς 16ης Δεκεμβρίου 1869. — Ἡ «Κυρὰ Φανερωμένη». — Πρόσκλησις αὐτοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1871, ὅπως προσφωνήσῃ τὸν ἀποκαλυφθησόμενον τῇ 25ῃ Μαρτίου 1872 ἀνδριάντα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄. — Δισταγμοί του πρὸς ἀποδοχήν. — Μετὰ τὴν γραφὴν τοῦ ποιήματος ἀποδέχεται ὁριστικῶς τὴν πρόσκλησιν. — Ἐπιτυχία τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐνθουσιασμὸς κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ποιήματος. — Θριαμβευτικὴ ὑποδοχὴ κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Λευκάδα. — Ἐπίκρισις τοῦ Δ. Βερναρδάκη καὶ ἀπάντησις τοῦ ποιητοῦ.

Κατὰ τὸ ἔτος 1869 ὁ Βαλαωρίτης ἀπεσύρθη ἐκ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ δὲ ἔτους δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἤρξατο κλίνων πρὸς τὴν δύσιν ὁ βίος αὐτοῦ. Ἐκτὸς στιγμῶν τινων οἰκογενειακῆς χαρᾶς καὶ τούτων σπανίων, ὀλίγων ἀπέλαυσε κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ βίου φωτεινῶν ἀκτίνων, δύο δὲ μόνον ἴσως δυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν εὐτυχῆ γεγονότα, τὴν τελετὴν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ καὶ τὴν χαρὰν ἣν ᾐσθάνθη ὅτε ἔλαβε τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου, τὸ ἀγγέλλον τὴν ὑπογραφὴν ἐν τῇ συνδιασκέψει τοῦ Βερολίνου τοῦ Πρωτοκόλλου περὶ ἐπεκτάσεως τῶν Ἑλληνικῶν ὁρίων. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1869 ἄρχονται αἱ καρδιακαὶ ἐνοχλήσεις νὰ γίνωνται μᾶλλον ἐπαισθηταί, προαγγέλλουσαι τὴν βαθμιαίαν ἐπιδείνωσιν τῆς ἀσθενείας τῆς καρδίας, ἥτις ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὸν τάφον κατὰ τὸ 1879. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ δ' ἔτους ἀποσυρθεὶς τοῦ δημοσίου βίου, ἀντελήφθη ὅτι εἰκοσαετὴς πατριωτικὴ καὶ πολιτικὴ δρᾶσις καὶ χαρακτὴρ εἰς ἄκρον

Digitized by Google

γενναιόδωρος εἶχον ἐπενέγκει σπουδαῖον ῥῆγμα εἰς τὴν οἰκογενειακὴν περιουσίαν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου τὰ οἰκογενειακὰ βάρη ὡς ἐκ τῶν δαπανῶν τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων ἔβαινον ὁσημέραι αὐξανόμενα. Καὶ ἤλπιζε μὲν ὅτι τὰ τέκνα του δὲν θὰ ἐστεροῦντο ὑλικῆς ἀνεξαρτησίας, ἀφοῦ ἡ περιουσία τοῦ πενθεροῦ του θὰ περιήρχετο εἰς τὴν μονογενῆ αὐτοῦ θυγατέρα, σύζυγον τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ πληροφορηθῇ, ὅτι ὁ πατριώτης καὶ φιλόλογος ἀνήρ, ὁ ἐν παντὶ γενναιόδωρος, καὶ παροιμιώδους καλοκαγαθίας, ἔτι μᾶλλον τοῦ γαμβροῦ εἶχεν ἀμελήσῃ τῶν ὑλικῶν αὐτοῦ συμφερόντων. Βασανιζόμενος ἑπομένως ὑπὸ τῆς ἰδέας, ὅτι τὰ τέκνα του θὰ ἐστεροῦντο τῆς ἀπαιτουμένης ὑλικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ἐν μέρει ὁ αἴτιος τούτου, προσεπάθησε νὰ βελτιώσῃ τὴν οἰκογενειακὴν περιουσίαν, ἀφοσιούμενος εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων του, ὅπερ ἄλλως τε ἦτο καὶ σύμφωνον πρὸς τὰς κλίσεις αὐτοῦ, διότι ὑπερηγάπα τὸν γεωργικὸν βίον καὶ ἐκέκτητο πολλὰς γνώσεις ἀγρονομικάς. Αἱ ἀσχολίαι δ' αὗται ἐπὶ πλέον ἔδιδον αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ εὑρίσκηται ἐν διαρκεῖ συναφείᾳ μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ νὰ μελετᾷ τὴν γλῶσσαν, τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ. Ἐν Μαδουρῇ κατὰ τὸ πλεῖστον διαμένων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ βίου του, ἠσμένιζεν ἐπὶ ὥρας πολλάκις νὰ συνομιλῇ μετὰ τῶν ὀρεινῶν γεωργῶν καὶ ποιμένων ὡς καὶ μετὰ τῶν ἁλιέων καὶ τολμηρῶν ἀκτοπλόων τῆς Λευκάδος ναυτῶν, ἀναζητῶν εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὰ ἤθη καὶ εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ τὰ ἀνεξάλειπτα ἴχνη καὶ τὰς ἀναμφισβητήτους ἀποδείξεις τῆς γνησιότητος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ ἀντλῶν τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὅπως τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἶχε περισωθῇ καὶ ἀναζήσῃ μετὰ τόσας καταστροφὰς καὶ τόσων ἐτῶν δουλείαν, οὕτω θὰ κατώρθου πάλιν νὰ ὑπερνικήσῃ τοὺς ἀπειλοῦντας αὐτὸ νέους ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς κινδύνους. Τῆς ψυχολογικῆς δὲ ταύτης καταστάσεως τοῦ ποιητοῦ πιστὴν εἰκόνα βλέπομεν συχνάκις ἐν τοῖς στίχοις τοῦ «Φωτεινοῦ», ὃν ἔγραφε περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ ὃν ἀφῆκεν ἡμιτελῆ·

Digitized by Google

Λὲς κ' ἔβλεπες τὸ γένος του μ' ὅλη τὴ δυστυχία του,
Τὴ φτώχεια, τὰ γεράματα, τὴν καταφρόνεσί του
Ὁλόρθο ν' ἀντρειεύεται καὶ μὲ τὴ δύναμή του
Τὴ μαγική, τὴν ἄμετρη, γυμνό, κατακομμένο
Νὰ δείχνῃ πάντ' ἀνίκητο τὸ μέτωπο 'ς τὸν ξένο.

Ἀτυχῶς καθ' ὅλην τὴν τελευταίαν τοῦ βίου του δεκαετίαν ὁ ποιητής, ἂν καὶ παρέμεινεν ἐπιμόνως μακρὰν τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, δὲν ἠδυνήθη οὐχ ἧττον νὰ παύσῃ ὢν τὸ κέντρον καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενειακῆς ἐπιρροῆς ἐν Λευκάδι. Ἠναγκάζετο ἑπομένως νὰ κατατρίβηται εἰς τὰς τοπικὰς πολιτικὰς ἔριδας καὶ νὰ ἀσχολῆται περὶ τὴν ἐπιτόπιον μικροπολιτικήν. Καὶ βαρέως μὲν ἔφερε τοῦτο, ἀλλ' οὔτε ἤθελεν οὔτε ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἐπικράτησιν ἑτέρας οἰκογενείας, ὢν αὐτόχρημα δέσμιος τῶν οἰκογενειακῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς οἰκογενείας ἕνεκα τῶν ἐπικρατούντων ἐν Ἑλλάδι κοινωνικῶν ὅρων.

Καὶ δὲν ἠλλοιώθη μὲν ἐπ' ἐλάχιστον ὁ γενναιόκαρδος καὶ ὑπερήφανος αὐτοῦ χαρακτὴρ περὶ τὰ τοπικὰ ταῦτα ἀσχολούμενος, διότι οὐδέποτ' ἐπεζήτησε τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἀντιπάλων καὶ ἐτήρει τὴν θύραν τοῦ φιλοξένου αὐτοῦ οἴκου ἐπίσης ἀνοικτὴν εἰς φίλους καὶ ἐχθρούς, ἀλλ' οὕτω κατηνάλωσε πολύτιμον χρόνον, οὗ ἐστερήθησαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ ποίησις. Μόνον ἀπομακρυνόμενος τῆς Λευκάδος θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ τραπῇ ἄλλην ὁδόν· ἀλλὰ καὶ νὰ σκεφθῇ κἂν περὶ τοιαύτης τινὸς θυσίας ἦτο αὐτῷ ἀδύνατον. —Ἐὰν ὅμως ὁ ποιητὴς περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου μόνον ἐπεχείρησε νὰ γράψῃ ἐκτενὲς ποίημα, τὸν «Φωτεινόν», πᾶν ἄλλο ἢ ἄγονος παρέμεινεν ἡ τελευταία δεκαετία τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀντήχουν οἱ στόνοι τῆς λύρας αὐτοῦ, ἡ περίοδος δὲ αὕτη ἔχει καὶ μίαν ὑπέρλαμπρον ἡμέραν, καθ' ἣν τὸ πατριωτικὸν σάλπισμα τῆς Μούσης τοῦ Βαλαωρίτου εἰσέδυσε μέχρι τῶν βαθυτάτων μυχῶν πάσης ἑλληνικῆς καρδίας καὶ ἀντήχησε μέχρι τῶν ἐσχάτων περάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ· εἶναι

Digitized by Google

ἡ ἡμέρα τῆς ἀπαγγελίας τοῦ διθυράμβου πρὸς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε΄.

Τῇ 16ῃ Δεκεμβρίου 1869 περὶ τὴν χαραυγὴν φοβερὸς σεισμὸς συνεκλόνησε τὸ ἔδαφος τῆς Λευκάδος· ἡ ἔπαυλις τῆς Μαδουρῆς ἐκτισμένη ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ στερεὰ ὡς πύργος οὐδὲν σοβαρὸν ἔπαθεν, ἀλλ᾽ ὁ ἐν τῇ πόλει οἶκος τοῦ ποιητοῦ κατηρειπώθη καὶ μεγίστας ἐπὶ πλέον ὑπέστησαν ζημίας τὰ οἰκογενειακὰ ἔπιπλα καὶ σκεύη, τόσῳ δὲ μᾶλλον ὅσῳ μετὰ τὸν σεισμὸν ἐπηκολούθησαν ῥαγδαιόταται βροχαὶ καταπλημμυρίσασαι τὰς ἀστέγους οἰκίας. Ἐν γένει ἡ ὑλικὴ ζημία τῶν κατοίκων τῆς πόλεως Λευκάδος ὑπῆρξε φοβερά. Ἐκ ταύτης ὑπέφερε καὶ ὁ ποιητής, ἀλλ᾽ ὁ ἠθικὸς κλονισμὸς ὑπῆρξε δι᾽ αὐτὸν ἔτι φοβερώτερος. Κοιμηθεὶς ἐν ἰδιαιτέρῳ κοιτῶνι τυχαίως κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἑσπέραν, διότι προέκειτο νὰ ἐγερθῇ ἐνωρίς, ὅπως μεταβῇ εἰς τὴν θήραν, ἀπεκλείσθη ἐν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ σκότους καὶ τῶν σφηνωθεισῶν θυρῶν, αἵτινες δὲν ἤνοιγον, ἤκουε δὲ μακρόθεν τὰς κραυγὰς τῆς συζύγου ἐπικαλουμένης βοήθειαν καὶ ἐπὶ ὥραν πολλὴν ἠγνόει τὴν τύχην καὶ αὐτῆς καὶ τοῦ μικροῦ υἱοῦ του Ἀνδρέου, ὃν περιπαθέστατα ἠγάπα. Τέλος κατώρθωσε διὰ τῶν ἡρακλείων βραχιόνων του νὰ ἀποσπάσῃ καὶ συντρίψῃ τὰς θύρας, καθησυχάσας μὲν περὶ τῶν οἰκείων, ἀλλ᾽ ἡ βοὴ καὶ αἱ οἰμωγαὶ τῆς ἐν ἀπογνώσει πόλεως ἐγκατέλιπον ἐπὶ καιρὸν ἴχνη ἀνεξάλειπτα ἐν τῇ ψυχῇ καὶ συνεκλόνησαν τὴν ὑγείαν αὐτοῦ. Ἰδιαίτατα δὲ κατεπίκρανεν αὐτόν, ὅτι μεταξὺ τῶν θυμάτων τοῦ σεισμοῦ συγκατελέγετο καὶ στενώτατος αὐτοῦ φίλος, ὁ δικηγόρος Τάργης, ὅστις ἀφ᾽ ἑσπέρας καὶ μέχρι βαθείας νυκτὸς εἶχε παραμείνῃ συνομιλῶν παρ᾽ αὐτῷ. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸν σεισμὸν ἔγραφε πρὸς τὴν εἰς Κέρκυραν καταφυγοῦσαν μετὰ τῶν τέκνων σύζυγόν του· « Τὴν παρελθοῦσαν Τετάρτην περὶ τὸ μεσονύκτιον ὑπέφερα πολὺ ἀπὸ τὴν καρδιά μου, τόσον ὥστε ἠναγκάσθην νὰ ζητήσω βοήθειαν. Ἐπίστευον ὅτι εἶχεν ἔλθει ἡ ὥρα μου καὶ μ᾽ ὅλην τὴν ἀνέχειάν μου καὶ τὴν ἀπελπισίαν, ἥτις προήρχετο ἐκ τῆς ἀπομονώσεώς μου, συνεκέν-

Digitized by Google

τρωσα πᾶσαν τὴν φαντασίαν μου καὶ νοερῶς σᾶς ἔφερα ὁλόγυρά μου. Τώρα εἶμαι ἡσυχώτερος, ἀλλ' ὄχι ἐντελῶς καλά. Ὑπῆρξε φοβερὰ ἡ ἐντύπωσις, ἣν ἔλαβον κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ σεισμοῦ, ὅτε ἀκούων τὰς κραυγάς σου καὶ μὴ δυνάμενος νὰ σὲ βοηθήσω ἐπίστευσα, ὅτι εἰσελθοῦσα ἐν τῷ δωματίῳ τοῦ Ἀνδρέου μας εὗρες αὐτὸν φονευμένον. Προσετέθη ὕστερον ὁ θάνατος τοῦ Τάργα, οἱ κόποι οὓς ὑπέστην καὶ τώρα ὅλα αὐτὰ τὰ λουλούδια ἀναφύονται ἐπὶ τοῦ ὀργάνου τοῦ διευθύνοντος τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος. Ὁπωςδήποτε ἂς μοῦ δώσῃ ὁ Θεὸς τὴ χάρι νὰ ἀποθάνω εἰς τὰς ἀγκάλας σου καὶ εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν τέκνων μου καὶ ἂς ἔλθῃ ὁ Χάρος ὁπόταν θέλῃ. Δὲν μοῦ ἐπόνεσε, Λίζα μου, διὰ τὴν ζωήν μου, μοῦ ἐπόνεσεν ὁποῦ δὲν σὲ εἶχα πλησίον μου, ἐσὲ καὶ τὰ παιδιά μας. Εἶνε σκληρὰ ἡ ἀπομόνωσις καὶ μολονότι αἱ τελευταῖαι στιγμαὶ τοῦ ἀνθρώπου φεύγουν ταχέως, οὐχ ἧττον οὐδὲν ἄλλο ἀντιζύγιον ὑπάρχει εἰς τὴν πικρίαν τοῦ αἰωνίου ἀποχωρισμοῦ παρὰ ἡ θέα τῆς οἰκογενείας καὶ μία ἥσυχος συνείδησις· ἀλλὰ διατί νὰ σὲ πικραίνω μὲ τὰς πενθίμους ταύτας σκέψεις;»

Ὁ ποιητὴς ἀναφέρει τοὺς κόπους οὓς ὑπέστη μετὰ τὸν σεισμὸν καὶ οἵτινες πράγματι ὑπῆρξαν μεγάλοι. Παραμείνας ἐν μέσῳ τῶν συμπολιτῶν ἐνεθάρρυνεν αὐτοὺς διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῶν λόγων, ἐργαζόμενος καὶ προσωπικῶς ὡς ἐργάτης ἐνίοτε ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων, καὶ ὅτε ἔφθασε τὸ πρῶτον φορτίον ξυλείας, μετακομίσας ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ δοκούς, ὅπως παραδειγματίσῃ τοὺς ἐπὶ στιγμὴν ἀπεργήσαντας ἀχθοφόρους, οἵτινες ἠρνοῦντο νὰ ἐργασθῶσι ζητοῦντες ὑπέρογκα ἡμερομίσθια. Τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτοῦ ὡς καὶ ἐκείνῃ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν ἐξαδέλφου Σπυρίδωνος, διενηργήθη διὰ τῶν ἁπανταχοῦ φίλων αὐτῶν συλλογὴ ἐράνων, οἵτινες γενναῖοι ἦλθον εἰς ἐπικουρίαν τῆς καταστραφείσης νήσου. Αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς βαθέως συγκινηθεὶς μετέβη αὐτοπροσώπως εἰς Λευκάδα καὶ ἐπεσκέφθη κατ' οἶκον τὸν πυρέσσοντα ποιητήν. «Ὅταν συνηντήθημεν καὶ ἐχειροπιασθήκαμεν, οὔτε τὸ ἰδικόν του βλέφαρο οὔτε τὸ ἰδικό μου ἔμεινε ξηρόν», ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυ-

Digitized by Google

γόν του. Τὸ πάθημα τῶν συμπολιτῶν του κατέστησε καὶ τούτους καὶ τὸ ἔδαφος τῆς γενετείρας ἔτι προσφιλέστερα, ὅταν δὲ ἡ σύζυγος, ἥτις εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, ἐξέφερεν ἐπὶ στιγμὴν τὴν γνώμην τοῦ νὰ ἀποκατασταθῶσιν ἐν ἑτέρᾳ πόλει, ὁ ποιητὴς κατεξανέστη καὶ τῇ ἀπήντησεν· « Ἐγὼ βεβαίως δὲν θὰ δυνηθῶ νὰ σὲ παρακολουθήσω. Θὰ ἐκμετρήσω τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου ἐκεῖ, ἔνθα ἐξεμέτρησαν τὰς ἰδικάς των καὶ οἱ γονεῖς μου. Ταῦτα βεβαίως εἶνε λperiήματα, εἶνε ὄνειρα ἐξημμένης φαντασίας καὶ καρδίας νοσούσης, θεωρούμενα γελοῖα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ μοῦ εἶνε γραμμένον μὲ αὐτὰ νὰ ζήσω μέχρι τέλους ».

Τὸ ἔτος 1870 ὑπῆρξεν ὅλως ἄγονον διὰ τὸν ποιητήν, οὐδὲν δ' ἀπολύτως παρήγαγε — καὶ πῶς ἦτο ἄλλως τε τοῦτο δυνατὸν ἐν μέσῳ τόσων πρακτικῶν ἀσχολιῶν καὶ οἰκογενειακῶν μεριμνῶν; — Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος τυχαῖον γεγονὸς ἀφυπνίζει τὴν μοῦσαν αὐτοῦ. Τῇ 26ῃ Ἰουνίου 1871 γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Ξεύρεις τίποτε; Ὁ γέρων Ἀσώπιος μοῦ ἔγραψε καὶ μὲ παρακαλεῖ θερμῶς νὰ τοῦ στείλω τίποτε διὰ τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον, τὸ ὁποῖον ἐκδίδει ὁ υἱός του τῇ ἐπιστασίᾳ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Προχθὲς λοιπὸν τὸ πρωΐ, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβω, μὲ ἐκέντησεν ὁ οἶστρος καὶ σοῦ ἐπέταξα ἔξω ἕνα πολὺ εὔμορφο ποιηματάκι, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται «Ἡ Κυρὰ Φανερωμένη». Μόνος ὁ Νάννος μου τὸ ἤκουσε καὶ ὁ Ἀνδρέας. Τοὺς ἤρεσε δὲ ὑπερβολικά». Πόσον φῶς ρίπτουσιν ἐπὶ τῆς μετριόφρονος καὶ ἀφελοῦς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ αἱ τελευταῖαι φράσεις!

Ἀλλ' ἂν ἡ ἀπογοήτευσις ἐβύθιζεν εἰς νάρκην τὰς πατριωτικὰς ἐλπίδας καὶ τοὺς πόθους τοῦ ποιητοῦ, διετηροῦντο δ' ὅμως αὗται πάντοτε ζῶσαι ἐν τοῖς μυχοῖς τῆς ψυχῆς του. Πρὸς τὸν ἀδελφικὸν αὐτοῦ φίλον Ναπολέοντα Ζαμπέλιον, διαπρεπέστατον μὲν δικηγόρον καὶ λόγιον ὡς καὶ θερμὸν πατριώτην, καὶ εἰς ἄκρον ἀπαισιόδοξον καὶ ἥκιστα ὀνειροπόλον, ἐπὶ τῇ εἰδήσει, ὅτι ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔγραφε τῇ 1ῃ Ὀκτωβρίου 1871

Digitized by Google

ἐκ Μαδουρῆς· «Ἀδελφὲ Ναπολέων! Θὰ ἐφοβήθης βεβαίως μήπως ἐν ἀγνοίᾳ σου, κρατῶν ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν τῆς Ἐθνικῆς ἑνότητος, τρέξω εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ λάβω πρῶτος τὴν κατοχὴν τῶν αἱματοφύρτων ἐπάλξεων τοῦ Βυζαντίου, καὶ διὰ τοῦτο λάθρα μετέβης ἐκεῖ καὶ χωρὶς νὰ μὲ εἰδοποιήσῃς ἐπάτησες τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ἐφούσκωσες τοὺς πνεύμονάς σου μὲ τὰς ζωογόνους αὔρας τοῦ Βοσπόρου, τόσον ὥστε, καθὰ διατείνεται ὁ κακομοίρης ὁ Θεμιστοκλῆς, ἔφερες μέχρι τοῦ θαλάμου του τὴν εὐωδίαν τοῦ ἀέρος ἐκείνου. Ἄπιστε! δὲν εἴχαμεν συμφωνήσει ποτὲ νὰ ἐπισκεφθῶμεν μαζὺ τὸ προσκυνητήριον ἐκεῖνο τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ δὲν μοῦ εἶχες τάξει νὰ μὴ πατήσῃς τὰ χώματα τοῦ Βυζαντίου, χωρὶς ἐγὼ νὰ σὲ εἰσαγάγω εἰς τὸ βασίλειον ἐκεῖνο τῆς φαντασίας μου καὶ χωρὶς ἐγὼ νὰ σὲ παρουσιάσω εἰς τὴν ἱερὰν σκιὰν τοῦ τελευταίου τῶν Παλαιολόγων; Ἄπιστε! Ἂν ἠθέλαμεν ὑπάγει μαζύ, θὰ ἔβλεπες ὅτι ἡ καρδία σου θὰ ἐξωγκοῦτο καὶ θὰ ὑπερέβαινε τὸν ὄγκον τοῦ τρούλλου τῆς ἁγίας Σοφίας. Ἔχασες τὴν μόνην εὐκαιρίαν, καθ' ἣν ἐδύνασο νὰ λάβῃς τὸ βάπτισμα τῆς Μεγάλης Ἰδέας, καὶ τώρα Κύριος οἶδε, ἂν θὰ ἠμπορέσω ποτὲ νὰ σώσω τὴν ἁμαρτωλήν σου ψυχήν».

Δὲν ἐβράδυνεν ὅμως νέον σπουδαῖον γεγονὸς νὰ δώσῃ ἀφορμήν, ὅπως ὁ ποιητὴς γράψῃ ἓν τῶν γνωστοτέρων αὐτοῦ ποιημάτων, τὸν διθύραμβον εἰς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'.

Τῇ 7ῃ Νοεμβρίου 1871 γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του, εὑρισκομένην πλησίον τῶν γονέων αὐτῆς ἐν Ἑνετίᾳ· «Ὁ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου κύριος Καστόρχης μὲ προσκαλεῖ διὰ τῶν κολακευτικωτέρων ἐκφράσεων ἐν ὀνόματι ὅλων τῶν καθηγητῶν, ἵνα ἀναλάβω τὴν ἐξύμνησιν τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν θέλει ἀποκαλυφθῇ ὁ ἀνδριὰς τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Γρηγορίου κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου 1872. Ἡ ἐθνικὴ αὕτη ἑορτὴ θὰ εἶνε μεγαλοπρεπής, θὰ παρευρεθῶσι δὲ οἱ Βασιλεῖς καὶ πολλοὶ ἐπίσημοι ξένοι ἐκτὸς τοῦ πλήθους τῶν ὁμογενῶν. Ὁ φιλόπατρις Καστόρχης λέγει, ὅτι εἰς

Digitized by Google

οὐδενὸς ἄλλου τὰς χεῖρας δύναται τὸ Πανεπιστήμιον νὰ διαπιστευθῇ ἔργον τόσον σπουδαῖον καὶ τόσα ἄλλα ἐγκώμια, τὰ ὁποῖα συστέλλομαι νὰ σοῦ γράψω. Ἀλλὰ πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναλάβω τοιαύτην εὐθύνην, ἀφοῦ οὐδὲ στιγμὴν οἱ θεοκατάρατοι ἐκλογεῖς μὲ ἀφίνουν νὰ ἐργασθῶ; Πρόσθες, ὅτι κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς μου θὰ ἔχωμεν τὰς νέας ἐκλογὰς ἴσια ἴσια κατὰ τὸν Μάρτιον, δηλαδὴ ὅτε ἐγὼ θὰ σκέπτωμαι πῶς νὰ παρασταθῶ ἀξιοπρεπῶς ἐνώπιον τοῦ Πανελληνίου. Μ' ὅλα ταῦτα θὰ στενοχωρηθῶ πολὺ διὰ νὰ ἴδω ἂν εἶνε δυνατὸν νὰ γεννήσω ποίημα ἀντάξιον τῆς περιστάσεως καὶ τότε θὰ γράψω εἰς τὸν Καστόρχην ἂν ἀναδέχομαι ἢ ὄχι».

Τῇ 20ῇ δὲ Νοεμβρίου ἔγραφε καὶ αὖθις περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος· «Ἀπήντησα ἐρωτῶν μέχρι τίνος ἐποχῆς δύναμαι ν' ἀπαντήσω ὁριστικῶς εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Δεύτερον ἠρώτησα ἂν κατὰ τὰς Πανεπιστημιακὰς παραδόσεις ἐπιτρέπεται νὰ στιχουργήσῃ τις εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν, διότι ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ ἀρνηθῶ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ εἰκοσαετίας ὑπεστήριξα καὶ τὸ ὁποῖον ἐπὶ τέλους θριαμβεύει. Τρίτον ἐζήτησα νὰ μάθω ἂν ἡ τελετὴ θὰ γίνῃ ἐν ὑπαίθρῳ καὶ πῶς παρίσταται παρὰ τοῦ τεχνίτου ὁ Πατριάρχης. Ἂν κατορθώσω νὰ διεξαγάγω τὸ θέμα τοῦτο καὶ ἂν ἀκούσῃς ὅτι ἐδέχθην, ἔσο βεβαία περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Ἀλλὰ τρομάζω καὶ ἰλιγγιῶ ἀναλογιζόμενος τὰς δυσχερείας τοῦ θέματος καὶ φοβοῦμαι μὴ τὰ ἄνθη τῆς φαντασίας μου ἐμαράνθησαν καὶ ἑπομένως μὴ αἱ δυνάμεις μου φανῶσιν ἀνεπαρκεῖς. Ἤρχισα ἤδη νὰ ῥίπτω ἐπὶ τοῦ χάρτου τινὰς ἰδέας μου. Μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν θ' ἀπαντήσω ὁριστικῶς, ἐλπίζω νὰ ἔχω ἕτοιμον τὸν σκελετὸν τοῦ στιχουργήματος καὶ τότε γινόμενος ἐγὼ δικαστὴς τοῦ ἔργου μου θὰ σοῦ εἰπῶ ἂν δέχομαι ἢ ὄχι. Καὶ ἂν μὲν τὸ πρῶτον, ἔσο βεβαία περὶ τοῦ θριάμβου μου, ἂν δὲ τὸ δεύτερον, ἔσο πάλιν βεβαία, ὅτι δὲν ηὐχαριστήθην νὰ πλάσω μέτριόν τι, προκειμένου περὶ γίγαντος ὡς ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος. Παράδοξον μοῦ φαίνεται πῶς τὸ Πανεπιστήμιον κατεβρόχθισε τὴν φυσικὴν ἀντιζηλίαν, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τῶν κα-

Digitized by Google

λαμαράδων διὰ τὴν ὑφισταμένην διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο συστημάτων. Λογαριάζω ὅτι τὸ ποίημα δὲν πρέπει νὰ σύγκειται ἐκ περισσοτέρων τῶν 120 στίχων δεκαπεντασυλλάβων, διότι ἀδύνατον εἶνε νὰ ἀπαγγείλῃ τις περισσοτέρους ἐν μέσῳ εὐρυτάτης πλατείας. 'Αλλ' ἕκαστος αὐτῶν πρέπει νὰ εἶνε κεραυνὸς φλογερώτατος. Εἶναι πολὺ δύσκολον ἐν τοιοῦτον θέμα, πολύ, πολύ».

Τῇ 4ῃ δὲ Δεκεμβρίου 1871 γράφει τὰ ἑξῆς· «Διὰ τοῦ τελευταίου ἑλληνικοῦ ἔλαβον καὶ νέαν πρόσκλησιν ἀπὸ τὸν Πρύτανιν τοῦ Πανεπιστημίου, ὅστις μὲ ἐξορκίζει νὰ μὴ θελήσω νὰ μείνῃ ἀτελὴς ἡ 'Εθνικὴ ἐκείνη τελετή, ἀρνούμενος νὰ προσφέρω εἰς τὸν μέγαν ἐθνομάρτυρα τὸ ποιητικόν μου θυμίαμα. Πολὺ μὲ στενοχωρεῖ,Λίζα μου, αὐτὴ ἡ ἀπαίτησις. Ὁ Νάννος μας καὶ ὁ Αἰμίλιος, πρὸς τοὺς ὁποίους γράφω τακτικῶς, μὲ ἐξορκίζουν ἐπίσης νὰ ἀναδεχθῶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ θέματος δι' ἀγάπην ἰδικήν των καὶ μοῦ λέγουν νὰ μὴ λησμονήσω, ὅτι κατὰ μέγα μέρος ἡ τιμὴ ἣν θ' ἀποκτήσω θὰ μεταβῇ εἰς αὐτοὺς καὶ θὰ καυχῶνται, ὅτι θὰ εἶνε τέκνα μου. Τὰ μαῦρα! ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται, ὅτι εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον ὑπάρχει κάτι τι ἀνώτερον τῶν χρημάτων καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ κάτι τι δύναμαι ἴσως νὰ τοῖς τὸ δώσω. Ὁ Θεὸς βοηθός!»

'Αλλ' ἀκόμη διστάζει καὶ καταφεύγει εἰς Μαδουρήν, ἐκεῖθεν δὲ γράφει τῇ 18ῃ Δεκεμβρίου 1871 πρὸς τὴν σύζυγον αὐτοῦ.

«Λίζα μου! Ὑπείκων μᾶλλον εἰς τὰς ἰδικάς σου προτροπὰς καὶ παραινέσεις παρὰ εἰς τὰς ἐπανειλημμένας θερμὰς προσκλήσεις τοῦ Πρυτάνεως τοῦ 'Εθνικοῦ Πανεπιστημίου, εὑρίσκομαι ἐδῶ ἀπὸ 13 ἤδη ἡμερῶν μὲ τὸν σκοπὸν νὰ δοκιμάσω τὰς δυνάμεις μου, καὶ ἐν πλήρει ἠρεμίᾳ πνεύματος ἐργασθῶ πρὸς κατασκευὴν τοῦ ποιητικοῦ ἔργου, διὰ τοῦ ὁποίου, καθὰ λέγει ὁ Καστόρχης, πέπρωται νὰ λαμπρυνθῇ ἡ ἐθνικὴ πανήγυρις τῆς 25ης Μαρτίου καὶ νὰ δοξασθῇ ἐπαξίως ὁ ἀνδριὰς τοῦ μεγάλου τῆς Ἑλλάδος ἐθνομάρτυρος.

»'Ανεχώρησα ἐκ τῆς πόλεως διὰ τοῦ πλοίου,τὸ ὁποῖον μόλις

Digitized by Google

Η ΕΠΙ ΤΗΣ ΝΗΣΙΔΟΣ ΜΑΔΟΥΡΗΣ ΕΠΑΥΛΙΣ

'Εκ φωτογραφίας τοῦ 1906

Digitized by Google

πρὸ μικροῦ ἔσωσα ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ Ὀδυσσέως Γιαννούλη, φέρων μετ' ἐμοῦ καὶ ἀγγεῖα κατάλληλα πρὸς μετακόμισιν τοῦ οἴνου μας καὶ τὸν Βασίλην μας. Ὁ καιρὸς ἦτο πολὺ ψυχρός, ἀλλ' ὡραιότατος. Τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἀφίξεώς μου ἠσχολήθην εἰς τὴν μετακόμισιν τοῦ οἴνου μας ἀπὸ τῆς ἀποθήκης εἰς τὸ πλοῖον καὶ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν αὐτοῦ ἀπὸ πάσης σατανικῆς ῥᾳδιουργίας. Τὸ ἓν βυτίον τὸ ὁποῖον ἐκένωσα ἀπέδωκε βαρέλλας 15. Ἀλλὰ μίαν ἄλλην βαρέλλαν πρέπει νὰ λογαριάσῃς ὅτι τὴν κατέπιεν ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ σύντροφός του Χόρτης, ἀριθμούμενοι μεταξὺ τῶν πρώτων κρασοπατέρων τῆς Λευκάδος. Ὁ οἶνός μας εἶναι ἀξιόλογος καὶ ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸ vin de Bonne. Παρέδωκα εἰς τὸ αὐτὸ πλοῖον καὶ τέσσαρας βαρέλλας ἐλαίου, τὰς ὁποίας εὗρον ἑτοίμους εἰς χεῖρας τοῦ Στελιανοῦ, καὶ οὕτως ἀπηλλάγην τῆς πρώτης ταύτης φροντίδος.

»Τὸ ἑσπέρας ἔμεινα μόνος καὶ ἐνώπιον τῆς σφριγώσης ἑστίας μου διετύπωσα ἐν τῇ διανοίᾳ μου τὴν κυρίαν ἰδέαν, ἥτις πρέπει νὰ προεξάρχῃ τοῦ ποιήματός μου. Ἐπ' αὐτῆς τῆς ἰδέας ἐργάζομαι μετ' ἐπιμονῆς, ἀλλὰ μὴ ἀμφιβάλλῃς, Λίζα μου, τὸ θέμα εἶναι πολὺ δύσκολον ἕνεκα τῆς εὐρύτητός του. Καὶ καθὼς τὸ βλέμμα ἀποπλανᾶται καὶ ἀπαυδίζει ἐνώπιον ἀπεράντου ὁρίζοντος, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ φαντασία χαλαροῦται, ὅταν ὑποχρεοῦται νὰ ἐναγκαλισθῇ μυρία ἀντικείμενα, συνεχόμενα μὲν δι' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μυστηριώδους δεσμοῦ, ἀλλὰ φύσει αὐθύπαρκτα καὶ αὐτοτελῆ. Ἔχε δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι πρόκειται περὶ προσφωνήσεως, ἥτις θὰ γίνῃ ἐν ὑπαίθρῳ μετὰ μακρὰν δοξολογίαν καὶ ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν πρέπει νὰ καταχρασθῇ τῆς ἀνοχῆς τοῦ κοινοῦ καὶ μὴ λησμονήσῃ, ὅτι οἱ ῥωμαλεώτεροι πνεύμονες δὲν ἀντέχουν εἰς ἀπαγγελίαν, ἥτις ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους θὰ εἶναι βροντώδης καὶ ἐπίπονος. Ἐνθυμοῦμαι ὅταν ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Ἁγίου Μάρκου εἰς Ζάκυνθον ἀπήγγειλα τὸν «Ἀσπασμὸν εἰς τὴν μητέρα Ἑλλάδα», ἐκουράσθην τόσον περὶ τὰ τέλη, ὥστε ἂν εἶχα ἀκόμη νὰ ἀπαγγείλω δέκα στίχους θὰ ἐλιποθύμουν. Καὶ ὅμως

Digitized by Google

τὸ στιχούργημά μου ἐκεῖνο σύγκειται ἐκ μόνον ὀγδοήκοντα δεκαπεντασυλλάβων στίχων.

» Ὅλα λοιπὸν πρέπει νὰ τὰ θίξω καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ Πατριάρχου, καὶ τὰ κυριώτερα ἄθλα τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ τὴν Ἐθνικὴν ἐξέγερσιν, καὶ τὴν πανήγυριν τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν φιλοξενίαν τῆς Ῥωσίας καί.... καί.... καὶ δὲν ἠξεύρω πόσα καὶ πόσα, τὰ ὁποῖα ὡς σμῆνος μελισσῶν βομβοῦν ἐν τῇ φαντασίᾳ μου, χωρὶς νὰ ὑπερβῶ ὁριά τινα, πέραν τῶν ὁποίων καὶ ἡ ἐντύπωσις θὰ ἐχαλαροῦτο καὶ ἐγὼ δὲν θὰ ἠδυνάμην ν' ἀνθέξω εἰς τὴν ἀπαγγελίαν. Ἐλογάριασα λοιπόν, ὅτι τὸ πολὺ πολὺ ἡ προκειμένη προσφώνησις θὰ σύγκειται ἐκ στίχων 140—150 δεκαπεντασυλλάβων, οἵτινες ἀντιστοιχοῦν εἰς 300 περίπου ὀκτωσυλλάβους καὶ ἑπτασυλλάβους.

» Εἶμαι ἀρκετὰ προκεχωρημένος εἰς τὴν ἐργασίαν μου καὶ ἐλπίζω, ἂν μέχρι τέλους ὁ ὀργασμός, ὑφ' οὗ τὴν στιγμὴν ταύτην κυριεύομαι, διαρκέσῃ, θριαμβευτικῶς νὰ διεξαγάγω θέμα τοιοῦτον καὶ τηλικοῦτον. Πέμπε μου ἀπὸ μακρὰν τὴν εὐχήν σου καὶ ἔσο βεβαία ὅτι ἄλλης ἐνισχύσεως δὲν ἔχω ἀνάγκην.

» Ἡ ζημία ἣν ὑπέστη ὁ ἐλαιών μας εἰς Μαδουρὴν εἶναι μεγάλη. Μοῦ ἦλθαν τὰ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ὅταν εἶδον δένδρα γιγάντεια κομμένα πρόρριζα καὶ ἄλλα τόσον πληγωμένα, ὥστε καθίστανται ἀνίατα. Καὶ ἡ μεγάλη ἐλαία τῆς πλατείας τοῦ οἴκου μας, κάτωθεν τῆς ὁποίας κεῖται ἡ ἐκ μαρμάρου τράπεζα, ὑπέστη σπουδαίαν βλάβην.... »

Ἐν Μαδουρῇ ἔμαθε τὸν ἐν Λευκάδι τραγικὸν θάνατον τῆς νεαρᾶς καὶ ὡραίας Χρυσούλας Καλκάνη, προσφάτως νυμφευθείσης τὸν Γεώργιον Μαχαιρᾶν, καίπερ δὲ διιστάμενος πολιτικῶς πρὸς τὴν οἰκογένειαν τῆς θανούσης, ἐλησμόνησεν ἐπὶ στιγμὴν τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον, ἡ δὲ Μοῦσά του ἐθρήνησε τὴν θανοῦσαν εἰς τὸ ὡραῖον καὶ περιπαθὲς « Μυρολόγι ». Συγχρόνως ὅμως σπουδαιότερον ζήτημα ἀπησχόλει αὐτὸν πλὴν τῶν συνήθων οἰκογενειακῶν μεριμνῶν. Ὁ Βασιλεὺς εἶχε δώσῃ τὴν διάλυσιν τῆς

Digitized by Google

Βουλῆς πρὸς τὸν Βούλγαρην, ἤρξαντο δὲ οὐ μόνον οἱ ἐν Λευκάδι πολιτικοὶ φίλοι, ἀλλὰ πλεῖστοι καὶ ἐπιφανέστατοι ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις πολιτευομένων νὰ πιέζωσι τὸν ποιητήν, ὅπως καὶ αὖθις εἰσέλθῃ εἰς τὴν Βουλήν. Αὐτὸς οὗτος ἐπὶ στιγμὴν κλονίζεται, αἰσθανόμενος «ὅτι αἱ σημεριναὶ περιστάσεις εἶναι ἀκροσφαλεῖς, καὶ ὅτι ἀπόλυτον ἔχει τὸ ἔθνος ἀνάγκην ἀνδρῶν ἀνεξαρτήτων καὶ θαρραλέων», ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐμμένει ἐν τῇ ἀποφάσει του, τῇ δὲ 29ῃ Ἰανουαρίου γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Ἀπεφάσισα ὁριστικῶς καὶ ἀμετακλήτως νὰ μὴ ἐκτεθῶ εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἐνδομύχως δὲ προαισθάνομαι ὅτι πράττω καλῶς. Ἀποδίδω εἰς τὰς διηνεκεῖς ἐνοχλήσεις τῆς καρδίας μου τὸ αἴσθημα τῆς ἀποστροφῆς, ὅπερ ἐσχάτως μὲ κατέλαβε κατὰ τοῦ πολιτικοῦ βίου. Δὲν ἠξεύρω διατί, ἀλλ' ἔχω τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὀλίγον καιρὸν θὰ μ' ἔχῃς, Λίζα μου, ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ». Ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ ἐργαζόμενος πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην ποιήματος, τῇ δὲ 8ῃ Ἰανουαρίου 1872 ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Τὴν πρὸς τὸν Ἀνδριάντα τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Γρηγορίου ποιητικήν μου προσφώνησιν ἔχω σχεδὸν τετελεσμένην. Ἐγὼ δὲ ὁ ἴδιος ἀπορῶ πῶς ἐν μέσῳ τῆς τύρβης καὶ τόσων ἐνοχλήσεων κατώρθωσα νὰ ἐργασθῶ τοιοῦτον ἔργον. Ἐλπίζω, Λίζα μου, νὰ ἐπέτυχα. Μοῦ τὸ λέγει ἡ συνείδησίς μου, μοῦ τὸ λέγει κρυφὰ κρυφὰ ἡ ψυχὴ τοῦ μεγίστου τῆς Ἑλλάδος ἐθνομάρτυρος. Τὸ ζήτημα τῆς ἐπιτυχίας δι' ἐμὲ δὲν ὑπάρχει πλέον, τὸ κατέβαλα, τὸ ἐκέρδησα, διότι ὁ Θεὸς καὶ ἡ εὐχὴ τῶν γονέων μου, τῶν γονέων σου, ἡ ἰδική σου καὶ τῶν τέκνων μας δὲν μὲ ἐγκατέλιπον. Ἀλλ' ἐγείρεται φοβερὸν δι' ἐμὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀπαγγελίας. Περιώρισα ὅσον ἦτο δυνατὸν τὸ στιχούργημά μου, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσα νὰ εἴπω, ὅσα ἔπρεπε νὰ εἴπω παρὰ διὰ 146 δεκαπεντασυλλάβων ὁμοιοκαταλήκτων στίχων, τουτέστι διὰ 300 σχεδὸν ὀκτωσυλλάβων καὶ ἑπτασυλλάβων. Ἐδοκίμασα ἤδη τοὺς πνεύμονάς μου καὶ τοιοῦτος εἶναι ὁ ἀγὼν τῆς ἀπαγγελίας ποιητικοῦ ἔργου, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐκπέμποντος βροντὰς καὶ

Digitized by Google

ἀστραπάς, ὥστε αἰσθάνομαι ὅτι θὰ ἀπαυδήσω ἐκφωνῶν αὐτὸ ἐν ὑπαίθρῳ καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ, Κύριος οἶδε, πόσων χιλιάδων λαοῦ. Ὁ Θεὸς βοηθός. Πῶς, χωρὶς ἐγὼ νὰ τὸ γνωρίζω, ἢ νὰ ἔχω τὴν παραμικρὰν συναίσθησιν, πῶς ἐν τῇ διανοίᾳ μου ὑπῆρχον κοιμώμεναι τόσαι ἰδέαι καὶ τόσαι εἰκόνες, οὔτ' ἐγὼ δὲν τὸ ἐννοῶ. Ἐπειδὴ ὅμως ὁλονὲν ἀναγινώσκω μετ' ἀληθοῦς ἀγαλλιάσεως τὸ ὡραῖον ἔργον τοῦ Figuier Le lendemain de la mort selon la science, δὲν εἶναι παράδοξον κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας νὰ εὑρίσκωμαι εἰς μυστικὴν ἐπαφὴν μὲ ὑπεράνθρωπόν τι ὄν, τρέφον πρὸς ἐμὲ ζωηρὰν συμπάθειαν, καὶ θέλον νὰ μὲ ἀναδείξῃ νικητὴν ἐν τῷ προκειμένῳ ποιητικῷ ἀγῶνι».

Ὅτε λοιπόν, τῇ 1ῃ Φεβρουαρίου 1872, ὁ πρύτανις Καστόρχης ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ποιητὴν τὴν ἐπίσημον πρόσκλησιν, ὅπως παραστῇ κατὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πατριάρχου καὶ ἀπαγγείλῃ αὐτῷ προσφώνησιν, τὸ ποίημα ἦτο ἤδη ἕτοιμον, ὁ ποιητὴς δὲν ἡνησύχει περὶ τῆς ἐπιτυχίας, τὴν χαράν του δὲ ἐπὶ τῇ προσγινομένῃ αὐτῷ τιμῇ ἐπηύξησε τὸ κείμενον τῆς γενομένης πρὸς αὐτὸν προσκλήσεως. «Διὰ τοῦ χθεσινοῦ Ἑλληνικοῦ ἀτμοκινήτου, ἔγραφε τῇ 5ῃ Φεβρουαρίου πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἔλαβον τὴν ἐπίσημον πρόσκλησιν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ θὰ σοῦ τὴν ἀντιγράψω ἐνταῦθα, ὅπως χαρῇς καὶ σὺ μετ' ἐμοῦ διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην τιμήν μας. Λέγω ἀπροσδόκητον, διότι ἀπὸ δεκαπενταετίας μάχομαι κατὰ τῶν καλαμαράδων ὑπὲρ τῆς δημώδους ποιήσεως καὶ τῆς καθωμιλημένης γλώσσης καὶ μόλις τώρα ἀπολαμβάνω τοὺς καρποὺς τῶν κόπων μου, ἀφοῦ ἐπισήμως ἀναγνωρίζομαι ὑπὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ὡς ποιητὴς καὶ προσκαλοῦμαι νὰ προσφωνήσω τὸν Πατριάρχην εἰς γλῶσσαν μέχρι τῆς χθὲς ἀποσκυβαλιζομένην καὶ χλευαζομένην». Αἱ καρδιακαὶ ὅμως ἐνοχλήσεις ἐξηκολούθουν νὰ τῷ ἐμπνέωσι φόβους. Τῇ 22ᾳ Ἰανουαρίου 1872 ἔγραφεν· «Ἐξακολουθῶ πάσχων ἐκ τῶν παλμῶν τῆς καρδίας μου. Ἂν κακῇ τύχῃ κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου ἐνώπιον τοῦ πλήθους τῶν ἀκροατῶν μου καὶ

Digitized by Google

τῆς φυσικῆς συγκινήσεως, ἣν θὰ ὑποστῶ, ἐπέλθῃ τοιοῦτον πάθημα, ἢ δὲν κατορθώσω ν' ἀπαγγείλω οὔτε εἴκοσι στίχους ἢ ἐκβιάζων διὰ τῆς θελήσεως τοὺς πνεύμονας καὶ τὴν καρδίαν, θὰ σκάσω ἐπὶ τοῦ βήματος. Ἐὰν δὲν ἤθελα συμπληρώσῃ τὸ ἔργον μου εἰς Μαδουρήν, ἀπολύτως ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ τὸ ἐπιχειρήσω τώρα. Εὔχου εἰς τὸν Θεὸν νὰ μὲ διατηρήσῃ ὑγιᾶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς εἰς τὸν Πατριάρχην προσφωνήσεώς μου. Ἂν ὁ Θεὸς μὲ βοηθήσῃ καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην εὑρεθῶ ὑγιὴς καὶ χωρὶς νὰ ἐνοχλῶμαι ἀπὸ τὴν καρδίαν μου, εἶμαι βέβαιος, ὅτι τὰ χειροκροτήματα τῆς πλατείας τοῦ Πανεπιστημίου καὶ αἱ ἐπευφημίαι θὰ φθάσουν μέχρι σοῦ. Εὔχου λοιπὸν ὑπὲρ ἐμοῦ, Λίζα μου, καὶ ἃς εὔχωνται ὑπὲρ ἐμοῦ μετὰ σοῦ καὶ οἱ γονεῖς ἡμῶν». Ἀλλ' ὅτε τῇ 10ῃ Φεβρουαρίου 1872 ἀπήντησεν ἀποδεχόμενος τὴν πρόσκλησιν τοῦ Πανεπιστημίου, νέα ἀμφιβολία καὶ συγκίνησις τὸν καταλαμβάνει· «Ὁ κύβος ἐρρίφθη, γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του, καὶ ὁ Θεὸς βοηθός. Δὲν δύναμαι νὰ μὴ ὁμολογήσω εἰς σέ, ὅτι πρὶν ἢ ἀπαντήσω ὅτι δέχομαι, ἡ καρδοῦλά μου ἐχτύπησε χίλιαις φοραῖς. Εἶνε πολὺ σοβαρὰ περίστασις. Ὅ,τι ἐκλεκτότερον ἔχει ὁ Ἑλληνισμός, θὰ εἶνε ὁλόγυρά μου κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Προκειμένου δὲ περὶ ποιήσεως, ἥτις δὲν θὰ ἀναγνωσθῇ, ἀλλὰ θὰ ἀπαγγελθῇ, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὰ κολοσσαῖα ἐκεῖνα ἀγάλματα, ἅτινα καὶ μακρόθεν ἐμποιοῦν ἐντύπωσιν καὶ ἐκ τοῦ πλησίον τέρπουν τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου».

Ἐν ἑτέρᾳ δὲ ἐπιστολῇ ἔγραφεν, ἀπαντῶν εἰς γνώμας τινὰς τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ οἰκογενειακοῦ φίλου καὶ σοφοῦ Ἐφόρου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης Βελουδίου· «Ἐκ τῆς περὶ Πατριαρχικοῦ θρόνου παραγράφου τῆς ἐπιστολῆς σου, οὐδεμίαν δύναμαι νὰ ἀρυσθῶ ὠφέλειαν. Ἐν τῷ διθυράμβῳ μου δὲν ἔχει θέσιν ἡ ἐκκλησία. Μόνος παρίσταται ὁ Πατριάρχης καὶ ἡ ἀτομικότης του, ἥτις συνδυαζομένη μετὰ τοῦ ἱεροῦ χαρακτῆρος ὃν ἔφερεν ἀρκεῖ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ὀρθοδοξίας. Ἠναγκάσθην νὰ ἀναφέρω τὰ σημαντικώτερα ἆθλα τοῦ ἀγῶνος καὶ νὰ παραστήσω αὐτὰ ὡς ἀκτῖ-

Digitized by Google

νας άπορρεούσας έκ τῆς ἀγχόνης τοῦ Γρηγορίου, ἑπομένως ἀπέδωκα εἰς τὸν μαρτυρικὸν θάνατόν του ὅλην τὴν λάμψιν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος. Ἐκ τοῦ συμπλέγματος λοιπὸν τοιούτων γεγονότων καὶ ἐκ τῶν περιστάσεων τῆς ἡμέρας καὶ ἔκ τινων ἄλλων χρωματισμῶν συνίσταται ἡ προσφώνησίς μου». Τῇ 9ῃ δὲ Μαρτίου, προτεραίᾳ τῆς ἀναχωρήσεώς του, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Αὔριον τὸ πρωΐ, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, ἀναχωρῶ εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἱερᾶς καὶ ὑψηλῆς ἐντολῆς, ἣν τὸ ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον μοὶ διεπιστεύθη. Δὲν ἠξεύρω διατὶ αἰσθάνομαι ἐμαυτὸν λίαν συγκεκινημένον. Διατελῶ διαρκῶς εἰς κατάστασιν νευρικοῦ ὀργασμοῦ τοιαύτην, ὥστε δὲν δύναμαι πρὸ πολλοῦ νὰ κοιμηθῶ». Ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ ὀλίγας ἡμέρας πρότερον ἔγραφεν· «Ὅστις γεννᾶται ποιητής, δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ βίον εὐτυχῆ. Καὶ ἂν δὲν εἶνε δυστυχής, πρέπει διὰ τῆς φαντασίας του νὰ πλάσῃ τὴν δυστυχίαν, διότι ἄνευ αὐτῆς ποίησις δὲν ὑπάρχει· ἀλλὰ συνάμα πρέπει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι εἰς τὴν ἀνεύρεσιν μιᾶς ποιητικῆς εἰκόνος ἢ εἰς τὴν διατύπωσιν μιᾶς ὑψηλῆς ἰδέας ὑπάρχει τοιαύτη ἠθικὴ ἱκανοποίησις, ὅσην ἀδύνατον εἶνε νὰ πορισθῇ τις παρ' οἱασδήποτε ἄλλης ἐπιχειρήσεως».

Καὶ τῆς ἠθικῆς ταύτης ἱκανοποιήσεως ἀπέλαυσεν ὁ ποιητὴς οὐ μόνον ἐνδομύχως ἀλλὰ καὶ ἀπὸ στόματος τοῦ ἀπειροπληθοῦς λαοῦ, ὅστις κατέκλυζε τὴν πλατεῖαν τοῦ Πανεπιστημίου τὴν 25ην Μαρτίου 1872, κατὰ τὴν τελετὴν τῶν ἀποκαλυπτηρίων τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου. Ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ὡραιοτέρα ἡμέρα τοῦ βίου τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ καὶ ὅσοι παρέστησαν κατὰ τὴν τελετὴν ἐκείνην διετήρησαν ἀνεξάλειπτον τὴν ἀνάμνησιν αὐτῆς ἐκ τοῦ ἀπαραμίλλου θεάματος καὶ τῆς ἀκατασχέτου συγκινήσεως, ἥτις συνετάραξε τὴν ψυχήν των. Περιγραφὴν τῆς ὡραίας τελετῆς καὶ ἐνθουσιώδεις κρίσεις περὶ τοῦ ποιήματος ἐδημοσίευσαν πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ ἐν Ἀθήναις τότε δημοσιευόμεναι ἐφημερίδες, παραθέτομεν δὲ ἀντὶ ἄλλης ἀφηγήσεως τὴν τοῦ «Αἰῶνος».

Digitized by Google

«Ἡ Ἐθνικὴ ἑορτὴ τῆς 25ης Μαρτίου.

»Ἡ ἑορτὴ τῆς 25ης Μαρτίου, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐθνεγερσίας, ἐτελέσθη καὶ ἐφέτος μετ' ἐξαιρετικῆς ἐπισημότητος.

»Πέρυσιν, ἑορταζομένης τῆς πεντηκονταετηρίδος ἀπὸ τοῦ ἁγίου ἔτους τοῦ 1821, παρελάμβανεν εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς ἡ Ἑλλάς, ἐλευθέρα, τὸ λείψανον τοῦ ὁσιομάρτυρος Πατριάρχου Γρηγορίου, προθύμως ἀποδιδόμενον αὐτῇ παρὰ τῆς μετὰ ζήλου διασωσάσης αὐτὸ ὁμοδόξου καὶ φιλελληνικῆς χώρας. Βασιλεύς, πατὴρ ὀρθοδόξων Βασιλοπαίδων, καὶ Βασίλισσα ὀρθόδοξος, ἡγούμενοι τῆς ὅλης Ἑλλάδος, καὶ πέριξ ἔχοντες τὰ λείψανα τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ὑπεδέχοντο καὶ συνώδευον εἰς τὸν ναὸν τὸ πολύτιμον σκήνωμα, ἡ δ' Ἑλλὰς ὅλη συνεκινεῖτο, δεχομένη τὸ λείψανον τοῦ ἐθνομάρτυρος. Ἐφέτος μετὰ παρέλευσιν ἔτους, τὴν αὐτὴν ἑορτὴν τῆς ἐθνεγερσίας, ἀπεκαλύπτετο ὁ εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀπαγχονισθέντος Πατριάρχου, τῇ δαπάνῃ τοῦ Γεωργίου Ἀβέρωφ, φιλογενοῦς Ἕλληνος, πρὸ τοῦ Πανεπιστημίου στηθεὶς ἀνδριάς.

»Μετὰ τὴν ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως ψαλεῖσαν δοξολογίαν, εἰς ἣν παρέστησαν ὁ Βασιλεύς, ἡ Βασίλισσα, ὁ Μέγας Δοὺξ τοῦ Μεκλεμβούργου, ἡ Σύζυγος αὐτοῦ, ὁ πρίγκιψ Γουλιέλμος τοῦ Γκλυκσβούργου καὶ ὁ πρίγκιψ τοῦ Σχαρτσβούργου, ὁ στρατός, ὁ τὰς τιμὰς ἀποδούς, μετέβη εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Πανεπιστημίου, καὶ παρετάχθη πέριξ τῆς εἰς τὸ μέσον αὐτῆς, κατέναντι τοῦ κεντρικοῦ πυλῶνος τοῦ Πανεπιστημίου, στηθείσης σκηνῆς, καὶ μέχρι τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πατριάρχου. Ἡ σκηνὴ αὕτη, ἐστολισμένη διὰ σημαιῶν Ἑλληνικῶν καὶ ἀρκούντως κομψή, ἐπληρώθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τῶν Ὑπουργῶν, τῶν Βουλευτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀνωτέρων Ἀρχῶν· πλῆθος δὲ λαοῦ ἐκάλυπτε τὴν πλατεῖαν ὅλην, τὸν πυλῶνα τοῦ Πανεπιστημίου καὶ πάσας τὰς πέριξ οἰκίας. Ὡραῖον παρίστανε θέαμα τὸ

ἀμίμητον οἰκοδόμημα τῆς Ἀκαδημίας· μέχρι τῆς ἄκρας κορυφῆς αὐτοῦ, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἔτι τῶν ἰκριωμάτων τοῦ ὑπὲρ τὴν ὀροφὴν ἀνυψουμένου κίονος ἵσταντο ἄνθρωποι. Τὸ ὅλον θέαμα ἐπέστεφεν ὁ ἀμίμητος ἀθηναϊκὸς οὐρανός, ὃν τὰ ἐκ διαδοχῆς φεύγοντα νέφη δὲν ἠλλοίουν, ἐν ᾧ καθίστων τοῦ ἡλίου τὰς ἀκτῖνας δροσεράς.

»Τὴν ὥραν 12 ἀκριβῶς, αἱ στρατιωτικαὶ μουσικαί, παιανίσασαι τὸν ἐθνικὸν ὕμνον τῆς ἐλευθερίας, ἐσήμαναν τὴν ἔλευσιν τῆς Βασιλικῆς συνοδείας. Ὁ Βασιλεὺς ἐκάθητο ἐν τῇ πρώτῃ ἁμάξῃ μετὰ τοῦ Μεγάλου Δουκὸς τοῦ Μεκλεμβούργου, δίδων αὐτῷ τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ θέσιν. Ὁ Βασιλεὺς ἔφερε στολὴν στρατηγοῦ καὶ τὸν μεγαλόσταυρον τοῦ Σωτῆρος· ὁ Μέγας Δοὺξ ἔφερεν ἐπίσης στολὴν στρατηγοῦ καὶ τὴν ταινίαν τοῦ Σωτῆρος. Εἰς τὴν δευτέραν ἅμαξαν ἐκάθητο ἡ Βασίλισσα Ὄλγα, δίδουσα τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ θέσιν τῇ Μεγάλῃ Δουκίσσῃ τοῦ Μεκλεμβούργου, κατέναντι δὲ αὐτῶν ὁ θεῖος τοῦ Βασιλέως ἡμῶν πρίγκιψ Γουλιέλμος, φορῶν στολὴν στρατάρχου αὐστριακοῦ καὶ τὴν ταινίαν τοῦ Σωτῆρος, καὶ ὁ νεαρὸς πρίγκιψ τοῦ Σχαρτσβούργου, φέρων τὴν στολὴν τοῦ βαθμοῦ του καὶ τὸν μεγαλόσταυρον. Εἰς τὰς ἀκολουθούσας ἑτέρας βασιλικὰς ἁμάξας ἐκάθηντο τὰ πρόσωπα τῶν ἀκολουθιῶν τῶν Βασιλέων καὶ τῶν Δουκῶν, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες ἐν μεγάλῃ στολῇ.

» Τὸν Βασιλέα μετὰ τῶν ἑτέρων ἡγεμονικῶν προσώπων ὑπεδέχθησαν ὁ πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου καὶ οἱ Ὑπουργοὶ αὐτοῦ, ὁδηγήσαντες ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Εἰς τὰ δύο χρυσᾶ ἑδώλια, πρὸς τὸν πυλῶνα τοῦ Πανεπιστημίου ἐστραμμένα, ἐκάθισαν ἡ Βασίλισσα καὶ ἡ Μεγάλη Δούκισσα, ἑκατέρωθεν, ἐπ' ἄλλων ἑδωλίων, ὁ Βασιλεύς, ὁ Μέγας Δούξ, ὁ πρίγκιψ Γουλιέλμος καὶ ὁ πρίγκιψ τοῦ Σχαρτσβούργου, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν ὄπισθεν ἵσταντο τὰ πρόσωπα τῶν ἀκολουθιῶν αὐτῶν καὶ οἱ ἀνώτεροι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀξιωματικοί, ὧν ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω. Ἅμα οἱ Ἡγεμόνες κατέλαβον τὰς ὡρισμένας αὐτοῖς θέσεις, ὁ πρύτανις

Digitized by Google

τοῦ Πανεπιστημίου Κ. Εὐθύμιος Καστόρχης, ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ πυλῶνος τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς σκηνῆς βήματος, ἔδωκε τὸ σημεῖον τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀνδριάντος. Ἀποσυρθεισῶν τῶν καλυπτουσῶν αὐτὸν δύο μεγάλων σημαιῶν, ἐφάνη ὁ ἀνδριὰς τοῦ Πατριάρχου, ἔργον τῶν ἀδελφῶν Φυταλῶν. Ὁ πρύτανις τότε ἀνέγνω λόγον, ὁτὲ μὲν στρεφόμενος πρὸς τὸ ἄγαλμα, ὁτὲ δὲ πρὸς τὸν Βασιλέα, ὃν περατωθέντα διεδέχθησαν ἀνευφημίαι ὑπὲρ τοῦ ὁσιομάρτυρος. Ἅμα καταβάντος τοῦ πρυτάνεως, ἀνέβη τὸ αὐτὸ βῆμα ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, ὅστις ἔμελλεν, ὡς εἶχε προαγγελθῆ, ν'ἀπαγγείλῃ ποίημα εἰς τὸν ἀποκαλυφθέντα ἀνδριάντα. Τῶν πάντων τὰ βλέμματα ἐστράφησαν πρὸς τὸν προσφιλῆ ποιητήν, ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ ὁποίου ὁ παριστάμενος Λαὸς ἦν πεπεισμένος, ὅτι ἔμελλε ν' ἀκούσῃ ἀντάξιον τῆς ἡμέρας καὶ τῆς ὑποθέσεως ἔργον. Αἱ προσδοκίαι αὗται δὲν ἐψεύσθησαν. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα, καθ' ὃ ἀπήγγελλεν ὁ Βαλαωρίτης τὸ ποίημα αὐτοῦ ἐκ στήθους καὶ μεθ' ὅλου τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὅστις τὸν ἐνέπνευσεν, ὅτε τὸ συνέταξεν, αἰχμάλωτοι ἦσαν αἱ διάνοιαι καὶ αἱ καρδίαι τῶν μυρίων ἀκροατῶν αὐτοῦ.

»Αἱ ὡραῖαι εἰκόνες τοῦ ποιήματος τοῦ Βαλαωρίτου, ἀποκαλυπτόμεναι ἐκ διαδοχῆς ἐνώπιον τῶν πρὸς αὐτὸν ἀτενιζόντων, διὰ τῆς ἠχηρᾶς δὲ καὶ ἐκφραστικῆς φωνῆς του καὶ τοῦ ἀνδρικοῦ παραστήματός του ὡραιότεραι καθιστάμεναι, ἀπέσπων τὰ δάκρυα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ: εἰς πᾶσαν στροφὴν δὲ μόλις περατουμένην, χειροκροτήσεις καὶ ἀνευφημίαι διεδέχοντο τὰς τελευταίας τοῦ ποιητοῦ λέξεις. Βροντώδεις αἱ ἀνευφημίαι καὶ τὰ χειροκροτήματα ἠκούσθησαν, ὅτε ὁ Βαλαωρίτης, περάνας τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ποιήματός του, κατέβη τοῦ βήματος καὶ διηυθύνθη πρὸς τὸν Βασιλέα, καταβάντα ἀπὸ τῆς σκηνῆς καὶ εἰς συνάντησίν του χωρήσαντα. Περιπαθῶς σφίγξας τὴν χεῖρα τοῦ ποιητοῦ ὁ Βασιλεύς, ἐδέχθη παρ' αὐτοῦ τὸ χειρόγραφον τοῦ ἀπαγγελθέντος ποιήματος. Τὴν στιγμὴν δ' αὐτήν, πρὸς τὸν λαὸν στραφεὶς ὁ Βασιλεύς, ἠχηρᾷ τῇ φωνῇ ἀνέκραξε: «Ζήτω τὸ Ἑλλη-

Digitized by Google

νικὸν ἔθνος! » Εἰς τὴν φωνὴν αὐτήν, δι' ἧς ὁ Βασιλεὺς ἐκήρυξε τὸ πέρας τῆς τελετῆς, ὁ παριστάμενος λαὸς μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀντεφώνησε: « Ζήτω ὁ Βασιλεύς!» Αἱ ἀνευφημίαι αὗται συνώδευσαν τὸν Βασιλέα, μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ.

»Τοιαύτη ἐγένετο ἐφέτος ἡ πανήγυρις τῆς 25ης Μαρτίου, μαρτυρήσασα, ὅτι τὰ ἐπὶ καιρὸν ὑπνώσαντα ἐθνικὰ αἰσθήματα καὶ αἱ πολύτιμοι τοῦ παρελθόντος ἀναμνήσεις ἀφυπνίσθησαν καὶ ἀκμαῖαι ζῶσιν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἔθνους. Εἴθε αἱ ἀναμνήσεις αὗται ν' ἀποσπάσωσιν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς μικρᾶς πολιτικῆς, εἰς ἣν κυλιόμεθα, ὡς μὴ ὤφελε, καὶ φέρωσιν εἰς τὴν ὁδόν, ἣν τὰ μαρτύρια τοῦ Γένους ἐχάραξαν, καὶ ἥτις ἄλλοτε ὡδήγησε τὸν ἑλληνικὸν Λαὸν εἰς τὴν ἀγήρατον δόξαν τοῦ 1821 ».

Ὄχι ὀλιγώτερον ἐνθουσιώδεις ὑπῆρξαν αἱ κρίσεις τῆς ὑπὸ τοῦ Ε. Δεληγεώργη τότε δημοσιευομένης « Ἐφημερίδος τῶν Συζητήσεων». «Μετὰ ταῦτα ἀνέβη, τοῦ πλήθους ἀνευφημοῦντος, ὁ κ. Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, ὅστις ἀπὸ στήθους ἀπήγγειλε τὴν ὑπὲρ τοῦ Μάρτυρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Ἡρωολογίαν αὐτοῦ. Τὴν ποτὲ μὲν περιπαθῆ, ποτὲ δὲ ἐνθουσιώδη φωνὴν τοῦ ποιητοῦ κατὰ πᾶσαν σχεδὸν τοῦ ποιήματος στάσιν διέκοπτον ἐνθουσιώδεις ἐπευφημίαι καὶ χειροκροτήσεις τοῦ λαοῦ, ὃν ἀλλεπαλλήλως συνεκίνουν ἢ ἐξῆπτον αἱ λαμπραὶ εἰκόνες καὶ ἰδέαι τοῦ ποιητοῦ. Ἡ εἰς ἁρματωλικὴν γλῶσσαν, ἧς τὰ μυστηριώδη θέλγητρα ὑπὲρ πάντα ἄλλον κατέχει ὁ ποιητὴς τῆς Λευκάδος, παράστασις τῶν ἐνδοξοτέρων ἔργων τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος, ἡ ζωηρὰ καὶ μεγαλοπρεπὴς προσωποποίησις τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν πράξεων τῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ πολεμική, οὕτως εἰπεῖν, κραυγὴ καὶ τὸ πῦρ ἢ τὰ δάκρυα καὶ ἡ ἀπελπισία, ἅτινα ἀλληλοδιαδόχως ἀκούονται διὰ τῶν στίχων, ἀνέδειξαν τὸ ποίημα τοῦ Βαλαωρίτου ἀντάξιον καὶ τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς ἡμέρας».

«Τὸν Πρύτανιν καταβάντα ἐπευφήμησεν ὁ λαός, γράφει « ἡ Παλιγγενεσία», καὶ μετ' αὐτὸν παιανιζούσης τῆς μουσικῆς ἀνέβη ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, ὃν κάλλιστα ποιήσας

Digitized by Google

εἶχεν ἐπὶ τούτῳ καλέσῃ ἐκ Λευκάδος ὁ πρύτανις, ὅπως ἐξυμνήσῃ δι' ᾄσματος τὸν ἀνδριάντα τοῦ Πατριάρχου.

»Οὗτος δὲ μὲ φωνὴν βροντώδη καὶ συγκεκινημένην, τὰ βλέμματα πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Πατριάρχου προσηλώσας, ἐξεφώνει, ὅλως ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ποιήσεως κατεχόμενος, τὸν πλήρη νέων εἰκόνων καὶ χαρίτων ὕμνον αὐτοῦ. Πᾶσαν δὲ καινοφανῆ φράσιν καὶ εἰκόνα τοῦ ἀληθῶς μουσολήπτου τούτου ποιητοῦ μόλις ἐξερχομένην τοῦ στόματος ἐπευφήμει ὁ λαός. Πολλαχοῦ δὲ ἡ ὑπόθεσις τοῦ ὕμνου, τὸ ἐπίχαρι τῆς δημώδους γλώσσης καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ ποιητοῦ συγκίνησις καὶ τὸ τῆς φωνῆς πάθος προεκάλεσαν τὰ δάκρυα τῶν ἀκροατῶν. Ἀληθῶς ὁ ποιητὴς κατώρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν τὰ αἰσθήματα, ὑφ' ὧν αὐτὸς κατείχετο, νὰ μεταβιβάσῃ αὐτοὺς διὰ τῆς ζωηρᾶς φαντασίας εἰς τὰς πολυκλαύστους καὶ ἐνδόξους τῆς ἐπαναστάσεώς μας ἡμέρας, εἰς τὸν σήμερον νομιζόμενον ἰδανικὸν ἐκεῖνον κόσμον τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, τοῦ ἀληθοῦς ἐκείνου πατριωτισμοῦ καὶ αὐταπαρνήσεως».

Εἰς ταῦτα προσθέτομεν κρίσεις τινὰς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριτοῦ τοῦ «Νεολόγου» τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συμπληρούσας τὸ σύνολον τῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες συνεκίνησαν τοὺς ἀκροατὰς τοῦ ποιήματος. «Μετὰ τὴν σύντομον ταύτην ὁμιλίαν κατέβη ὁ πρύτανις, ἐπευφημοῦντος τοῦ λαοῦ καὶ παιανιζούσης τῆς Μουσικῆς τὸν ἐθνικὸν ὕμνον, καὶ ἀνέβη ἐπὶ τοῦ ἀναβάθρου ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς κ. Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης. Βαθυτάτη δὲ σιγὴ ἐν τῷ ἅμα ἐπεκράτησε καὶ ἁπάντων τῶν θεατῶν οἱ ὀφθαλμοὶ προσηλώθησαν πρὸς τὸν ποιητήν. Τέλος ἄρχεται ὁ ποιητὴς τοῦ ἡρωελεγείου αὐτοῦ διὰ τῆς λαμπρᾶς ἀποστροφῆς πρὸς τὸν ἀνδριάντα :

Πῶς μᾶς θωρεῖς ἀκίνητος.... ποῦ τρέχει ὁ λογισμός σου;

Στίχος πίπτει μετὰ στίχον καὶ προσβάλλει τὸν σκοπὸν κατ' εὐθεῖαν. Οἱ μέχρι τοῦδε περίεργοι θεαταὶ διαθερμαίνονται, ἡ θέρμη

Digitized by Google

αὐτῶν γίνεται καύσων, πυρακτοῦται, διακαίεται, λάμπει ζωηρῶς καὶ μεταβάλλεται εἰς φλόγα. Ὁ ἀριστοτέχνης ἰδών, ὅτι οἱ ἀκροαταὶ ἐστομώθησαν καλῶς, κινεῖ καὶ μαλάσσει αὐτοὺς κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἀδύνατον νὰ περιγράψω τὴν συγκίνησιν τοῦ παρισταμένου πλήθους. Τὰ δάκρυα ἔρρεον ἄφθονα οὐ μόνον ἐπὶ τῶν τρυφερῶν παρειῶν τῶν ἀνθηρῶν νεανίδων καὶ νέων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν κατερρυτιδωμένων τῶν γερόντων ἀγωνιστῶν καὶ ἡ πλήρης φαντασίας καὶ λαμπρῶν εἰκόνων ποίησις τοῦ Βαλαωρίτου ἀπέσπασε πολλάκις τὰς ἐπευφημίας καὶ τὰ χειροκροτήματα τοῦ συγκεκινημένου πλήθους».

Ὡς κορύφωμα δὲ τῶν περιγραφῶν καὶ κρίσεων τούτων δημοσιεύομεν τὴν ἐπιστολήν, ἣν τότε ὁ ἡμέτερος Δ. Βικέλας παραστὰς κατὰ τὴν τελετὴν ἔγραψε πρὸς τὸν ἐν Γαλλίᾳ φιλέλληνα καὶ φιλόλογον φίλον του Marquis de Queux de Saint-Hilaire [1]).

«Ἔφθασα εἰς Ἀθήνας τὴν 24ην Μαρτίου. Τὴν ἐπαύριον, ἐπέτειον τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐπρόκειτο ν' ἀποκαλυφθῇ ὁ ἀνδριάς, ν' ἀπαγγείλῃ δὲ τὸ ποίημα τῆς ἡμέρας ὁ Βαλαωρίτης, ἐλθὼν ἐκ Λευκάδος τὴν προτεραίαν.

»Τὴν ἐπαύριον ἔσπευσα ἐνωρὶς νὰ τοποθετηθῶ ὅσον ἠδυνάμην πλησιέστερον τοῦ ἐν μέσῳ τῆς πλατείας τοῦ Πανεπιστημίου στηθέντος ἰκριώματος. Ἐκ τοῦ βήματος ὁ ποιητὴς ἔβλεπεν ἀπέναντί του τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τοὺς δύο πρὸ αὐτοῦ ἀνδριάντας, τὸν τοῦ Ῥήγα καὶ τὸν τοῦ Πατριάρχου, τοῦ ὁποίου ἐτελοῦντο τὰ ἀποκαλυπτήρια. Δεξιόθεν ὑψοῦντο οἱ μαρμάρινοι τοῖχοι τοῦ ἡμιτελοῦς ἔτι οἰκοδομήματος τῆς Ἀκαδημίας. Ὄπισθέν του διεγράφοντο εἰς τὸν οὐρανὸν αἱ γραμμαὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ πλατεῖα ἦτο πλήρης θεατῶν. Πᾶσα γωνία ἦτο κατειλημμένη. Οἱ ἐξῶσται τῶν πέριξ οἰκιῶν, τὰ ἰκριώματα τῆς ἀνεγειρομένης Ἀκαδημίας, τὰ πρόθυρα καὶ οἱ στυλοβάται τοῦ Πανεπιστημίου

1) Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη γαλλιστί, ἀλλὰ δημοσιεύομεν ταύτην κατὰ μετάφρασιν τοῦ κ. Βικέλα.

Digitized by Google

ἐκαλύπτοντο ὑπὸ συνωθουμένων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ἀπὸ τοῦ Βασιλέως μέχρι τοῦ ταπεινοτέρου ἐργάτου, οἱ κάτοικοι πάντες τῶν Ἀθηνῶν εἶχον συρρεύσει ἐκεῖ. Ἡ θέα τοῦ ἀπειροπληθοῦς ἀκροατηρίου ἔφερεν εἰς τὸν νοῦν τὰς ἐνδόξους ἡμέρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Καθὼς ἄλλοτε, ὁ δῆμος συνῆλθεν ἐκεῖ, ὅπως τιμήσῃ ἕνα ἥρωα καὶ χειροκροτήσῃ τὸν ποιητήν.

»Τὸ ποίημα τὸ γνωρίζεις. Τὸ κατ' ἐμέ, τὸ θεωρῶ ὡς ἓν τῶν ὡραιοτέρων τοῦ Βαλαωρίτου. Ἀλλὰ πῶς τὸ ἀπήγγειλεν! Ὁποῖον πῦρ ἐκφράσεως, ὁποῖον γόητρον φωνῆς, ὁποία ἁρμονία! Ἀλλὰ καὶ τὸ παράστημα αὐτὸ τοῦ ποιητοῦ εἶχέ τι τὸ συναρμοζόμενον πρὸς τὴν περίστασιν. Τὸ ὑψηλόν του ἀνάστημα, οἱ εὐρεῖς ὦμοι οἱ βαστάζοντες τὴν ὡραίαν ἀνδρικὴν κεφαλήν του, ἡ στάσις, τὸ ἦθός του, τὸν ἀνεδείκνυον ὡς πλασθέντα ἐκ φύσεως δι' ἡρωϊκοὺς ἀγῶνας, ὡς συναγωνιστήν τινα καὶ σύντροφον τῶν ἡρώων, τοὺς ὁποίους ἐξύμνει.

»Τὰ πάντα ἦσαν ὡραῖα κατὰ τὴν τελετήν, ὁ ἥλιος ἔλαμπε θερμός, καθὼς λάμπει συνήθως τὸν Μάρτιον εἰς τὴν Ἀττικήν. Αἱ ἀκτῖνές του ἠνώχλουν τοὺς θεατάς, αἱ δὲ κυρίαι εἶχον ἀνοίξει τὰ ἀλεξήλιά των πρὸς στενοχωρίαν τῶν ὄπισθεν αὐτῶν θεατῶν, οἵτινες ἐπεθύμουν ὄχι μόνον ν' ἀκούσωσι τὸν ποιητήν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν ἴδωσιν. Ἀλλ' ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἀνήρχετο εἰς τὸ βῆμα ὁ Βαλαωρίτης, νέφη ἐλαφρὰ συνεκάλυψαν τὸν ἥλιον. Τὰ ἀλεξήλια ἐκλείσθησαν. Μετὰ τὸ πέρας μόνον τῆς ἀπαγγελίας διελύθησαν σκορπισθέντα τὰ νέφη. Χειροκροτήματα διέκοπτον ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὸν ποιητήν. Ἀλλ' ἔτι ἐκφραστικωτέρα ἦτο ἡ συγκίνησις τῶν παρεστώτων. Γέροντες, γυναῖκες, παιδία εἶχον ὑγρούς, περὶ ἐμέ, τοὺς ὀφθαλμούς. Κυρία Ἀμερικανίς, μὴ ἐννοοῦσα τὴν γλῶσσαν τοῦ ποιητοῦ, ἐδάκρυε καὶ ἐκείνη ἐκ συγκινήσεως, βλέπουσα λαὸν ὁλόκληρον τελοῦντα διπλοῦν φόρον εὐγενοῦς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν μάρτυρα, τὸν θυσιάσαντα τὴν ζωὴν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, καὶ πρὸς τὸν ποιητὴν τὸν διερμηνεύοντα τὰ ἐνδόμυχα αἰσθήματα ἔθνους ὁλοκλήρου».

Digitized by Google

Ἡ συγκίνησις τοῦ ποιητοῦ εἶχεν ἤδη ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς προτεραίας, ὅταν ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Θεόφιλος τὸν ὡδήγησεν εἰς τὸ παρὰ τὴν Μητρόπολιν παρεκκλήσιον καὶ ἤνοιξεν αὐτῷ τὸν νάρθηκα, ἐν ᾧ φυλάττονται τὰ λείψανα τοῦ ἱερομάρτυρος Πατριάρχου, ὃν προέκειτο νὰ ψάλλῃ ὁ ποιητής, καὶ ἐδώρησεν εἰς τὸν δακρύοντα ποιητὴν ὀστοῦν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἱεροῦ λειψάνου. Διατελῶν δὲ ἐν ἀληθεῖ ἐξάψει, ὅταν κατὰ τὴν ἑπομένην ἀπήγγειλε τὸ ποίημα, δύναταί τις νὰ ἀναλογισθῇ ὁποῖον ἠθικὸν καὶ σωματικὸν κλονισμὸν ὑπέστη κατὰ τὴν τελετὴν ἐκείνην. Ἐκ τοιαύτης δὲ καρδιακῆς κρίσεως ὑπέφερεν, ὅταν κατώρθωσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ ξενοδοχεῖον τῶν Ξένων, ἔνθα κατῴκει, ὥστε μικροῦ δεῖν νὰ ἀποθάνῃ ἐκ συγκοπῆς. Ὁπωςδήποτε εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι, ἂν ἡ ἡμέρα ἐκείνη ὑπῆρξεν ἡ ὡραιοτέρα πασῶν ἐν τῷ βίῳ τοῦ ποιητοῦ, τὸ κορύφωμα, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ ποιητικοῦ του σταδίου, οὐκ ὀλίγον συνετέλεσε νὰ συντέμῃ τὸν βίον αὐτοῦ, διότι ἡ ὑπερβολὴ τῆς τε συγκινήσεως καὶ τοῦ κόπου ἔσχον λίαν δυσάρεστον ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ καρδιακοῦ νοσήματος, ἐξ οὗ ἔπασχεν, τόσῳ δὲ μᾶλλον ὅσῳ ἡ ἐν Λευκάδι γενομένη εἰς αὐτὸν ὑποδοχὴ προσέθηκε νέας συγκινήσεις καὶ νέους κόπους.

Τὸ ἑσπέρας τῆς τελετῆς τῶν ἀποκαλυπτηρίων τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πατριάρχου ὁ Βαλαωρίτης προσκληθεὶς παρεκάθισεν εἰς τὸ ἐν τοῖς Ἀνακτόροις παρατιθέμενον ἐτησίως κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου γεῦμα εἰς τοὺς ἀγωνιστὰς τοῦ 1821, εἰς ὃ παρέστησαν καὶ οἱ διοικηταὶ τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ταγματάρχου. Οἱ γηραιοὶ ἀγωνισταί, οἱ ἐπὶ στιγμὴν ἀναβιώσαντες ἐν τῇ ἐνδόξῳ καὶ παρῳχημένῃ ἐκείνῃ ἐποχῇ, μυριοτρόπως διετράνωνον αὐτῷ τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὴν συγκίνησιν, ἣν ᾐσθάνθησαν, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἐγείρας τὸ κύπελλον προέπιεν ὑπὲρ τοῦ ποιητοῦ. Οὗτος ὅμως δὲν παρέτεινεν ἐπὶ πολὺ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονήν του, διότι ἔσπευσε νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς Λευκάδα, ἔνθα ἀφίκετο τῇ 1ῃ Ἀπριλίου. Ἐνταῦθα δ' ὅμως νέαι συγκινήσεις ἀνέμενον αὐτόν· ἀλλ' ἀφήσωμεν εἰς τὸν κάλαμον τοῦ ποιητοῦ τὴν

Digitized by Google

περιγραφὴν τῆς ὑποδοχῆς καὶ τῶν ἐντυπώσεών του. Τῇ 7ῃ Ἀπριλίου ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Διατελῶ εἰσέτι ὑπὸ τὸ κράτος τῶν βαθυτάτων καὶ ἀλλεπαλλήλων συγκινήσεων, αἵτινες ὑπῆρξαν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀπεριγράπτου καὶ ὅλως ἀπροσδοκήτου ποιητικοῦ μου θριάμβου καὶ δὲν δύναμαι νὰ σοὶ ἐκθέσω ἐν ἐκτάσει οὔτε τὰς τελετὰς οὔτε τὸν φανατισμόν, μεθ' οὗ μὲ ὑπεδέχθη ἐπανακάμπτοντα ἐξ Ἀθηνῶν ὁ καλὸς κἀγαθὸς οὗτος λαὸς τῆς Λευκάδος. Δὲν ἠδυνάμην ποτὲ νὰ φαντασθῶ, ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς κοινωνίας ταύτης ἐνεφώλευε τοσοῦτον αἴσθημα καὶ τοσαύτη φιλοτιμία. Ἐπὶ τοῦ ἀτμοκινήτου ἦλθε καὶ μὲ παρέλαβε διὰ λέμβου στολισμένης κομψότατα μὲ δάφνας καὶ σημαίας ἐπιτροπή, συγκειμένη ἐκ τοῦ Σπυρίδωνος Σταύρου, Ἀγγέλου Καλκάνη καὶ Δημητρίου Δίπλα. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν ἀδιακόπων πυροβολισμῶν καὶ τῶν ζητωκραυγῶν πλήθους λαοῦ, ὅστις ἐπὶ ἄλλων ἀκατίων μὲ συνώδευεν, ἀπεβιβάσθην ἐπὶ τῆς προκυμαίας, ἔνθα εἶχε παρασκευασθῇ ἐπὶ τούτῳ ἀποβάθρα ταπητοσκέπαστος. Μόλις ἀποβιβασθέντα μὲ συνέθλιψε τόσον βιαίως τὸ πλῆθος, ὅπως μὲ ἀσπασθῇ, ὥστε σχεδὸν ἐλιποθύμουν. Τότε ἐπὶ βήματος δαφνοστολίστου ἀναβὰς ὁ Ἀνδρέας Βλαντῆς, ὡς ὁ πρεσβύτερος τοῦ δικηγορικοῦ συλλόγου, μὲ προσηγόρευσεν ἀναγνώσας εὐφραδέστατον λογύδριον. Εἰς τοῦτο ἀπήντησα αὐτοσχεδίως, καίπερ συγκεκινημένος μέχρι δακρύων. Μετὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης ταύτης σκηνῆς προπορευομένης τῆς μουσικῆς καὶ ἐπευφημοῦντος μανιωδῶς τοῦ λαοῦ, ἐφθάσαμεν εἰς τὴν πλατεῖαν, ἔνθα εὗρον ἀνεγηγερμένην κομψοτάτην ἁψῖδα, ἐφ' ἧς ἐκυμάτιζον αἱ ἐθνικαὶ σημαῖαι καὶ αἱ εἰκόνες τῶν διασημοτέρων ἀγωνιστῶν. Ἐπιγραφαὶ δὲ κολακευτικώταται ἀνεγινώσκοντο ἐφ' ὅλων τῶν πλευρῶν τῆς ἁψῖδος. Ἐπὶ τοῦ ἰκριώματος ἐκείνου ἀνέβην καὶ ἀπήγγειλα τὸ ποίημά μου, διακοπτόμενος ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ὑπὸ ζητωκραυγῶν. Καταβάντα τῆς ἁψῖδος καὶ προπορευομένης πάντοτε τῆς μουσικῆς μὲ περιέφερον καθ' ἅπασαν τὴν πόλιν ὑπὸ ῥαγδαίαν χάλαζαν ζαχαρωτῶν καὶ ἀνθέων. Παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς ὁδοῦ, ἥτις ἄγει εἰς τὸ οἴκημά μας, εἶχεν ἀνυ-

Digitized by Google

ψωθῇ καὶ δευτέρα ἀψὶς πλήρης ἐπιγραφῶν, λίαν καλῶς συντεταγμένων. Μετὰ δύο ὡρῶν ἀγῶνα κεκμηκὼς καὶ ἀσθμαίνων κατώρθωσα νὰ ἐξαπλωθῶ ἐπὶ τῆς κλίνης μου εἰς τοιαύτην νευρικὴν κατάστασιν, ὥστε δὲν ἠνειχόμην οὐδὲ τὸν λεπτότερον κτύπον χωρὶς σπουδαίων ταραγμῶν τῶν νεύρων μου καὶ σπασμῶν τῶν μυῶν.

»Τὴν ἐπιοῦσαν μετὰ τὴν λειτουργίαν ἦλθεν ἐπιτροπὴ καὶ μὲ παρέλαβε, παιανιζούσης δὲ τῆς μουσικῆς καὶ ἐν μέσῳ τῶν πυροβολισμῶν καὶ τοῦ ἀχαλινώτου ἐνθουσιασμοῦ μὲ ἔφερον εἰς τὴν πλατεῖαν. Ἐκεῖ εὗρον παρατεταγμένον ὅλον τὸν κλῆρον, ὅλας τὰς στρατιωτικάς, δημοτικάς, διοικητικὰς καὶ δικαστικὰς ἀρχάς, ὅλους τοὺς δημάρχους καὶ τὰ δημοτικὰ συμβούλια τῆς νήσου καὶ πλῆθος ἐκ τῶν κατοίκων τῆς ἐξοχῆς καὶ τῆς πλησιοχώρου Ἀκαρνανίας. Ἐπὶ τῆς ἀψῖδος ἀνέβην ἐγώ, ἡ ἐπιτροπή, ὁ ἀρχιερεὺς μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν του, οἱ δικασταί, ὁ ἔπαρχος, οἱ δήμαρχοι καὶ οἱ προξενικοὶ πράκτορες. Ὁ Μητροπολίτης ἐνδυθεὶς τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν ἔψαλλε δοξολογίαν τῷ Θεῷ, μετὰ δὲ τοῦτο ὁ κύριος Βλαντῆς μὲ προσηγόρευσε πάλιν διὰ καταλληλοτάτου λόγου. Τότε ὁ ἀρχιερεὺς λαβὼν μὲ τρέμουσαν χεῖρα καὶ μὲ τὰ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τὸ παρακείμενον χρυσοῦν ἀριστεῖον, τὸ ἀνήρτησεν εἰς τὸν τράχηλόν μου ἐν ὀνόματι τοῦ Λευκαδίου λαοῦ. Περατωθείσης τῆς πράξεως ταύτης, ὁ Ἄγγελος Καλκάνης μὲ προσηγόρευσεν εἰς ἔμμετρον λόγον καὶ τελειώνων μοὶ προσέφερεν ἐν ὀνόματι τοῦ Λευκαδίου λαοῦ τὸν δάφνινον τῆς ποιήσεως στέφανον. Εἶναι ἀδύνατον νὰ σοὶ περιγράψω εἰς ποῖον βαθμὸν μανίας ἔφθασαν τὰ πλήθη, διαρκούσης τῆς τελετῆς ταύτης. Καίπερ συγκεκινημένος ἀπήντησα μετὰ καρδίας συντετριμμένης εἰς τὰς προσλαλιὰς τοῦ Βλαντῆ καὶ τοῦ Καλκάνη καὶ εὐχαρίστησα τὸν Λευκάδιον λαὸν ἐπὶ τῇ πρωτοφανεῖ τιμῇ, ἣν μοῦ ἀπένειμεν.

»Καταβάντα τῆς ἀψῖδος μὲ περιέφερεν ὅλος ἐκεῖνος ὁ κόσμος καθ᾽ ἅπασαν τὴν πόλιν μεταμορφωθεῖσαν εἰς δάσος ἐκ δάφνης

Digitized by Google

καὶ μυρσίνης. Ῥαγδαία βροχὴ ζαχαρωτῶν καὶ ἀνθέων ἔπιπτεν ἀδιακόπως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου. Τέλος μὲ ἐπανέφερον εἰς τὸ οἴκημά μου, ἔνθα ἠναγκάσθην νὰ ἀσπασθῶ ὅλους ἀνεξαιρέτως, μικροὺς καὶ μεγάλους, ἐχθροὺς καὶ φίλους. Τὸ ἑσπέρας ἐφωταγωγήθη ἡ πόλις λαμπρὰ καὶ ἐκάησαν πάμπολλα πυροτεχνήματα ἐγκαίρως κατασκευασθέντα εἰς Κέρκυραν. Οὕτως ἔληξαν αἱ τελεταὶ τῆς φτωχῆς πατρίδος μου. Καὶ ἂν μοῦ ἦτο γεγραμμένον νὰ ζήσω ἐπ' αἰῶνας, οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὴν ἐν Ἀθήναις τελεσθεῖσαν πανήγυριν καὶ τὴν ἐν Λευκάδι ὑποδοχήν μου.

»Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἐκλόνησαν σπουδαίως τὸν ὀργανισμόν μου καὶ κατέστρεψαν τὴν καρδίαν μου. Ἤμην δὲ τόσον προκατειλημμένος ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι εὐκόλως ἠδυνάμην νὰ ἀποθάνω ἐκ συγκοπῆς ἐν μέσῳ τῆς Πλατείας τοῦ Πανεπιστημίου, ὥστε τὴν παραμονὴν εἶχον συντάξῃ τὴν διαθήκην μου καὶ ἐπιστολήν, δι' ἧς σοὶ ἀπηύθυνα τὸν τελευταῖον ἀποχαιρετισμόν μου. Ὅταν ἐπανῆλθον εἰς τὸ ξενοδοχεῖον συνοδευόμενος ὑπὸ μυριάδων Ἑλλήνων, ἡ καρδία μου ἔπαλλεν 150 παλμοὺς καὶ ἤμην εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ τάφου.

»Τί κρῖμα νὰ λείπῃς σὺ καὶ τὰ τέκνα μου! Ποτὲ δὲν θὰ ἐπανέλθουν τοιαῦται ἡμέραι!»

Καὶ δὲν ἐπανῆλθον, αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ἔνδοξος ἡμέρα, ἧς ἀπέλαυσεν ὁ ποιητής.

Τὸ ὑπὸ τῶν Λευκαδίων προσενεχθὲν τῷ ποιητῇ ἀριστεῖον συνωδεύετο ὑπὸ διπλώματος ἐπὶ περγαμηνῆς γεγραμμένου, ἔχοντος δ' ὡς ἑξῆς·

ΤΩι ΕΘΝΙΚΩι ΠΟΙΗΤΗι

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗι

«Προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἵνα κατὰ τὴν 25ην Μαρτίου 1872 προσαγορεύσῃς τὸν ἀνδριάντα, ὃν ἡ Ἑλλὰς δαπάναις τοῦ γενναιόφρονος Γεωργίου Ἀβέρωφ ἀνίδρυσε πρὸ τοῦ

12

Digitized by Google

προθύρου τοῦ 'Εθνικοῦ Πανδιδακτηρίου εἰς Γρηγόριον τὸν Ε΄ Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ἐξετέλεσας τὴν ἀνατεθεῖσάν σοι ἐντολὴν ἀξίως τῆς μνήμης τοῦ ἀοιδίμου ἐθνομάρτυρος καὶ τῆς σῆς ποιητικῆς φήμης.

»Ἡ δὲ Λευκὰς θέλουσα νὰ διαιωνίσῃ τὴν μνήμην τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἓν τῶν τέκνων της ηὐτύχησεν ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἐνώπιον τῶν Αὐτῶν Μεγαλειοτήτων καὶ τῶν πανταχόθεν συρρευσάντων ὁμογενῶν καὶ ξένων, νὰ διεγείρῃ ἐνθουσιασμὸν ἀπερίγραπτον καὶ συγκίνησιν βαθυτάτην, ἐξυμνῶν τὰ ἆθλα τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγῶνος, οὐ μόνον σὲ ὑπεδέχθη μετ' ἀνεκφράστου ἀγαλλιάσεως, ἀλλὰ καὶ σοὶ προσήνεγκε δάφνινον στέφανον καὶ χρυσοῦν ἀριστεῖον κατασκευασθὲν διὰ γενικοῦ τῶν Λευκαδίων ἐράνου, ἐπευφημοῦντος τοῦ πλήθους, μετὰ δοξολογίαν τελεσθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πανιερωτάτου Μητροπολίτου Γρηγορίου τοῦ 'Αραβανῆ καὶ παρουσίᾳ πασῶν τῶν πολιτικῶν, δημοτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν.

»Τὸ ἀριστεῖον τοῦτο ἡμεῖς οἱ ὑποφαινόμενοι Δήμαρχοι, ἑρμηνεύοντες τὴν γενικὴν τοῦ λαοῦ ἐπιθυμίαν, παρακαλοῦμεν νὰ φέρῃς μετὰ λευκῆς ταινίας ἐπὶ τοῦ στήθους ἐν δημοσίαις τελεταῖς καὶ παρατάξεσιν εἰς ἀνάμνησιν γεγονότος λαμπρύναντος τὸ σὸν ὄνομα καὶ τὴν κοινὴν πατρίδα.

'Ιωάννης Κουκουλιώτης, δήμαρχος Καρυᾶς.
Γεώργιος Καλκάνης, δήμαρχος Λευκαδίων.
Πάνος Κουνιάκης, δήμαρχος Σφακιωτῶν.
Νικόλαος Φατοῦρος, δήμαρχος Εὐγηραίων.
Γεώργιος Μάλαμας, δήμαρχος Ταφίων.
Σπυρίδων Βλάχος, δήμαρχος 'Εξανθείας.
Φίλιππος Σουμήλας, δήμαρχος 'Απολλωνίων.
Χρῆστος Παπακωστόπουλος, δήμαρχος 'Ελλομένου.»

Ὁ ἐνθουσιασμὸς δὲ δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν Λευκάδα, τὴν ἰδιαιτέραν τοῦ ποιητοῦ πατρίδα, ἀλλὰ πανταχοῦ, ἔνθα ἔπαλλεν

Digitized by Google

Ἑλληνικὴ καρδία, ἔφθασεν ἡ ἀπήχησις τῆς τελετῆς τῆς 25ης Μαρτίου 1872 καὶ οἱ στίχοι τοῦ ποιητοῦ ἀφύπνισαν τὸν πατριωτισμὸν πάσης ἑλληνικῆς ψυχῆς. «Ἐνὶ λόγῳ ἀδύνατον ἦτο εἰς ἐμὲ νὰ πιστεύσω, ὅτι τὸ ποιημάτιόν μου ἐκεῖνο ἦτο προωρισμένον νὰ ἐξάψῃ ἀπὸ ἄκρας εἰς ἄκραν ἅπασαν τὴν Ἑλληνικὴν φυλήν. Εἶνε ἀκαταμέτρητοι αἱ ἐπιστολαί, ἃς λαμβάνω πανταχόθεν τῆς τε δούλης καὶ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος». Πλὴν δὲ τῶν ἐπιστολῶν ἐλάμβανε ψηφίσματα συλλόγων, ποιητικὰς προσφωνήσεις καὶ πλείστας ἄλλας ἐκδηλώσεις θαυμασμοῦ καὶ ἀγάπης. Ὅταν ὅμως ἐκόπασεν ὀλίγον ἡ ἐκ τοῦ θριάμβου ἐντύπωσις καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ ποιητοῦ, γράφων μετά τινας ἡμέρας εἰς τὴν σύζυγόν του περὶ τῆς λυπηρᾶς καταστάσεως, ἐν ᾗ εὗρεν ἐν Ἀθήναις τὰ τοῦ Κράτους καὶ τῆς Διοικήσεως καὶ ἀπελπίζων ὅτι θὰ ἐργασθῶμέν ποτε σοβαρῶς καὶ συστηματικῶς, ὅπως ἀποβῶμεν ἀξιόμαχοι πρὸς διεκδίκησιν τῶν ἐθνικῶν δικαίων, ἐπιλέγει· «Ἡ ἡμέρα τῆς 25ης Μαρτίου καὶ ὁ ἐκ τῆς προσφωνήσεώς μου ἐγερθεὶς ἐνθουσιασμὸς ὑπῆρξε βάλσαμον θαυματουργόν, ἀλλὰ .... δυστυχῶς πρόσκαιρον». Τὸ αὐτὸ δὲ ἀπαισιόδοξον αἴσθημα, ἀλλ' ἀπὸ ἀπόψεως μᾶλλον προσωπικῆς, ἐνέπνευσε καὶ τὴν ἑπομένην ἀφιέρωσιν, ἣν ἐπέγραψεν ἐπὶ ἀντιτύπου τοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην ποιήματος, προσενεχθέντος ὑπ' αὐτοῦ πρὸς φίλον·

Ἐφλόγισε τὸν οὐρανὸ τ' ἀστέρι μου μιὰν ὥρα,
Ποιὸς τὸ θυμᾶται τώρα;

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου ὁ Βαλαωρίτης ἀνεχώρησεν ἐκ Λευκάδος εἰς Ἑνετίαν παρὰ τῷ πενθερῷ, ἔνθα ἀπὸ μηνῶν παρέμενε καὶ ἡ σύζυγός του, διερχόμενος δὲ διὰ Κερκύρας ἔλαβε γνῶσιν τοῦ ἀπὸ 6/18ης Μαΐου 1872 φύλλου τῆς ἐν Τεργέστῃ ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Νέας Ἡμέρας», ἥτις ἐν ἐπιφυλλίδι περιεῖχε σφοδρὰν ἐπίκρισιν τοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην ποιήματος, ὄπισθεν τοῦ ἀνωνύμου τῆς ὁποίας ἐκρύπτετο ὁ Δ. Βερναρδάκης. Ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου δὲ μεταβαίνων εἰς Τεργέστην διὰ τῆς γραμμῆς τῆς Δαλ-

Digitized by Google

ματίας ὁ Βαλαωρίτης ἔγραψε τὴν κεραυνοβόλον αὐτοῦ ἀπάντησιν, ἥτις ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 20ῆς Μαΐου (1ης Ἰουνίου) τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος.

Περὶ τούτου ἔγραφε τῇ 19ῃ Ἰουνίου 1872 ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Ἐνετίαν Μιράνου πρὸς τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Σπυρ. Τσαρλαμπᾶν.

«Σ' εὐχαριστῶ, Σπύρο μου, δι' ὅσα μοι γράφεις περὶ τῆς ἐν τῇ «Ἡμέρᾳ» καταχωρισθείσης ἀπαντήσεώς μου. Αὕτη συνετάχθη ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου διαρκοῦντος τοῦ διάπλου καὶ μόνον κατὰ τὰς στιγμάς, καθ' ἃς ὁ σάλος τῆς θαλάσσης καὶ οἱ ψιθυρισμοὶ τῶν ἐπιβατῶν δὲν μὲ ἠμπόδιζον νὰ γράψω. Μοῦ ἦτο ἐντελῶς ἄγνωστος ὁ συντάκτης τῆς ἐπικρίσεως καὶ ἑπομένως ἠδυνάμην νὰ πατάξω αὐτὸν κατακέφαλα, χωρὶς νὰ παραβιάσω τοὺς κανόνας τῆς καλῆς ἀνατροφῆς, οἵτινες πρέπει πάντοτε νὰ διέπωσι πᾶσαν μεταξὺ φιλολόγων ἔριδα ἢ συζήτησιν.

»Ἡ σχολαστικότης ἐν Ἑλλάδι ἔχει βαθείας τὰς ῥίζας καὶ μολονότι δὲν τολμᾷ πλέον μετὰ τῆς αὐτῆς, ὡς ἄλλοτε, θρασύτητος νὰ προβάλῃ τὴν κεφαλήν της, ἐνιαχοῦ ἀναφαίνεται καὶ πειρᾶται νὰ φαρμακεύσῃ τὰ πρῶτα τρόπαια τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ἐλπίζουσα τοιουτοτρόπως νὰ ἐπαναφέρῃ, ἐμπνέουσα τὸν τρόμον, σᾶς τοὺς ἐπερχομένους εἰς τοὺς χρόνους τῶν ἀδελφῶν Σούτσων καὶ Συντροφίας. Ἀλλ' ἡ 25η Μαρτίου κατετρόπωσε τὸν δράκοντα καὶ ἡ πλατεῖα τοῦ Πανεπιστημίου ὑπῆρξε τὸ πεδίον τῆς μάχης, ἔνθα ἡ ἀρειμάνιος γλῶσσα τῶν ἡρώων μας κατέκτησε τὸν στέφανον τῆς νίκης. Ὅταν ἐγὼ δὲν θὰ ὑπάρχω πλέον, εἶμαι βέβαιος ὅτι, μάρτυρες αὐτόπται τῆς μεγαλοπρεποῦς ἐκείνης παραστάσεως, θ' ἀναφέρητε εἰς τὰ τέκνα σας τὰς λεπτομερείας τῆς Πανελληνίου ἐκείνης πανηγύρεως καὶ θὰ εὑρίσκητε ἀφορμὴν νὰ μ' ἐνθυμῆσθε καὶ νὰ ῥίπτητε ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ποιητοῦ ὀλίγα ἀπὸ τὰ δαφνόφυλλα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατέκτησε μετὰ τοσούτων ἀγώνων».

Καὶ τότε μὲν ἐσίγησεν ὁ ἐπικριτής, ἀλλ' ἐν ταῖς κατὰ 1884 δημοσιευθείσαις ἀνωνύμως ἐπιφυλλίσι τῆς «Νέας Ἡμέ-

Digitized by Google

ρας», ἐν αἷς ἀνασκευάζονται αἱ ὑπὸ τοῦ Κόντου ἐκδοθεῖσαι «Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις», δὲν ἐλησμονήθη καὶ ὁ ποιητὴς τῶν Μνημοσύνων καὶ τοῦ Διάκου. Ἀσφαλὴς δὲ ὁ ἐπικριτής, ὅτι ὁ ἀπὸ τετραετίας ἤδη ὑπὸ τὴν πλάκα τοῦ τάφου ἀναπαυόμενος ποιητὴς δὲν θὰ ἐλάμβανεν αὖθις τὸ μαστίγιον ἀνὰ χεῖρας, ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς δριμύτητος ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ, ἐν ᾗ ἀποκρυσταλλοῦται ἡ ψυχολογικὴ κατάστασις τοῦ ἀνωνύμου ἐπικριτοῦ, τοῦ μὴ ἀρκεσθέντος νὰ γράψῃ ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τοῦ ἀνωνύμου, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ τολμήσαντος νὰ προφέρῃ ἐν τῇ περὶ αὐτοῦ παρεκβάσει. «Γνωρίζομεν ποιητήν, οὗτινος οἱ στίχοι ὑπ' οὐδενὸς ἀνεγινώσκοντο ἄνευ μομφῆς καὶ κατακρίσεως πάλαι ποτέ. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς ἦτο ἄνθρωπος τοῦ κόσμου, εἶχεν ὡς ἐκ τοῦ πλούτου καὶ τῆς κοινωνικῆς του θέσεως σχέσεις μεγάλας ἔν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ ἀλλοδαπῇ. Ἐπειθανάγκασε διὰ τῶν σχέσεων του τούτων μίαν ἔξοχον καὶ σοφὴν Κυρίαν [1]) νὰ γράψῃ καὶ δημοσιεύσῃ ἐν Παρισίοις κρίσιν εὐνοϊκὴν τῶν στίχων του. Τόσον ἤρκεσεν εἰς τοὺς Ἀβδηρίτας διὰ νὰ τὸν ἐκθειάσωσι. Διὰ τοιαύτης δὲ συντόνου καὶ ἀδιακόπου θεραπείας, προσωπικῆς τε καὶ ἐπιστολιμαίας, θωπεύων Φράγκους καὶ Ἕλληνας, κατώρθωσε νὰ ἐμπεδώσῃ τόσον τὴν ποιητικήν του ὑπόληψιν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ, ὥστε Ἡράκλειον μὰ τὰς Μούσας ἀγῶνα θέλει ἀναλάβῃ ἐκεῖνος, ὅστις θελήσῃ ποτὲ νὰ εἴπῃ καὶ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ὁ ποιητὴς οὗτος εἶνε πᾶν ἄλλο παρὰ ποιητής, καὶ ὅτι κατά τε φράσιν καὶ κατ' ἔννοιαν οὐδέποτε ἐγράφησαν ἐν Ἑλλάδι τερατολογώτερα πράγματα. Ποίαν, ἐρωτῶμεν, ἱκανότητα ἢ ἁρμοδιότητα εἶχεν ἡ Κυρία ἐκείνη νὰ κρίνῃ τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ τούτου; Οὐδεμίαν, ἀποκρινόμεθα. Ἐὰν ἐδιδάχθη νὰ κοπανίζῃ ἐν προβεβηκυίᾳ ἡλικίᾳ τρία τέσσαρα ἑλληνικὰ [2]), βεβαίως ἔπασχε πλήρη καὶ τελείαν ἄγνοιαν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς, ἔτι

1) Ἐννοεῖ τὰ ἐν τῇ **Revue des Deux Mondes** δημοσιευθέντα ἄρθρα ὑπὸ τῆς **Dora d' Istria.**

2) Ἡ **Dora d'Istria** οὐ μόνον ὅτε ἔγραψε τὰ περὶ τῶν ποιημάτων τοῦ Βαλαωρί-

Digitized by Google

δὲ ὀλιγώτερον ἦτο δυνατὸν νὰ ἐννοῇ τὴν γλῶσσαν τῶν στίχων, γλῶσσαν ἀνήκουστον καὶ ἀκατάληπτον εἰς ἡμᾶς αὐτούς. Καὶ ἡ μὲν ἐπαινέσασα Κυρία, ὅπως καὶ ὁ ἐπαινεθεὶς ποιητής, εὕρηκαν τὸν λογαριασμόν των εἰς τὸ παιγνίδιον τοῦτο, διότι, ὅπως ὁ ποιητὴς ἐθαυμάσθη ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀβδηριτῶν ἕνεκα τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς Κυρίας ἐκείνης, οὕτω καὶ ἡ Κυρία ἐκείνη ἐθαυμάσθη ὑπὸ τῶν ἐν Γαλλίᾳ ὡς σοφὴ ἑλληνίστρια. Ἀλλ' ἡ νεαρὰ ἡμῶν ποίησις ἔπαθε τὰ ἀνίατα ἔκτοτε καὶ ἐξ ἄλλων μὲν λόγων, μάλιστα δ' ἐκ τούτου τοῦ περιστατικοῦ, διότι ἔκτοτε κυρίως ἡ ἀττικὴ Μοῦσα ἔχασε τὰ νερά της, προσπαθοῦσα νὰ μιμηθῇ τὸν ἀμίμητον τοῦτον ποιητήν, καὶ ἐντείνουσα στίχους εἰς γλῶσσαν δημοτικήν, ἄγνωστον εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς δήμους τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τῆς δούλης Ἑλλάδος ».

Εἰς ταῦτα ἂς ἀπαντήσωμεν μετὰ τοῦ ποιητοῦ, τὰ ὑπὸ τούτου γραφέντα ἐν τέλει τῆς ἀπαντήσεώς του εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Δ. Βερναρδάκη ἐπίκρισιν τοῦ Πατριάρχου· « Θέλω νὰ γνωρίζῃ ὁ διδάσκαλός μου ὅτι, προκειμένου περὶ ποιήσεως, ἀποδέχομαι μὲν τὸ κῦρος καὶ τὴν αὐθεντίαν ἑνὸς ἔθνους, ἀλλ' ἀποκρούω τὰ ληρήματα καὶ τὰς ἐμπαθεῖς κρίσεις σχολαστικῶν ἀδιορθώτων καὶ πεπωρωμένων.» Τὸ κῦρος δὲ καὶ ἡ αὐθεντία τοῦ ἔθνους σήμερον μετὰ τριακονταετίαν περίπου ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ποιητοῦ οὐ μόνον δὲν μετέβαλεν, ἀλλ' ἐνίσχυσεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, τὴν γνώμην τῆς συγχρόνου αὐτῷ γενεᾶς.

του ἄρθρα ἦτο εἰσέτι νέα καὶ ὡραία, ἀλλὰ καὶ τυχοῦσα τῆς ἐν Ρουμανίᾳ διδομένης τότε ἐν πάσαις ταῖς μεγάλαις οἰκογενείαις ἑλληνικῆς ἀνατροφῆς ἐγνώριζεν ἄριστα τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Digitized by Google

Οἰκογενειακαὶ μέριμναι τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ. — Φιλοστοργία καὶ φροντὶς αὐτοῦ περὶ ἀνατροφῆς καὶ διαμορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος τῶν τέκνων του. — Ἀλληλογραφία μετὰ τοῦ υἱοῦ Αἰμιλίου περὶ ποιητικῶν θεμάτων. — Πολιτικὴ μεταβολὴ τοῦ Ἀπριλίου 1875, κυβερνητικαὶ ἐπεμβάσεις ἐν Λευκάδι καὶ ζωηρὰ ἀντίδρασις τοῦ Α. Βαλαωρίτου. — Θάνατος τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ναθαλίας κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1875. — Ὁ ποιητὴς ἐπισκέπτεται τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1876 καὶ συμπράττει εἰς τὰς τότε κυοφορηθείσας ἐθνικὰς ἐνεργείας. — Ὁμιλία αὐτοῦ κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐν Λευκάδι γυμνασίου. — Ἀλληλογραφία περὶ ποιήσεως μετὰ τοῦ υἱοῦ Αἰμιλίου καὶ συλλυπητήριοι ἐπιστολαὶ πρὸς διαφόρους.

Περὶ τὸ τέλος Αὐγούστου 1872 ὁ Βαλαωρίτης ἐπανελθὼν ἐξ Ἑνετίας εἰς Λευκάδα ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Μαδουρὴν καὶ ἐν τῷ ἐρημητηρίῳ ἐκείνῳ διῆλθεν ἔκτοτε τὸ πλεῖστον τοῦ βίου. Κατὰ τὴν ἐν Ἑνετίᾳ διαμονήν του ἐκ τοῦ σύνεγγυς εἶχε βεβαιωθῆ, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ πενθεροῦ, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν οἰκονομικὴν τῶν τέκνων του ἀνεξαρτησίαν καὶ τοῦτο ἔτι μᾶλλον παρώτρυνεν αὐτόν, ὅπως ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ βελτίωσιν τῶν κτημάτων του μετὰ τῆς ὑπερβολῆς, ἥτις δὲν ἐχαρακτήριζε μόνον τὴν ποιητικήν του φαντασίαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν πρᾶξιν αὐτοῦ, ὅταν ἔκρινε ταύτην ἐπιβαλλομένην ὑπὸ τοῦ καθήκοντος. Ἄλλως τε ἡ Μαδουρὴ ἦτο ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν προσφιλὴς αὐτῷ· ἐκεῖ ἠδύνατο νὰ θαυμάζῃ ἐν πάσῃ τῇ καλλονῇ αὐτῆς τὴν φύσιν, ὁτὲ μὲν ἤρεμον, ὁτὲ δὲ θυελλώδη, ἐκεῖ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀναπαύσεως καὶ ἰδίᾳ τὴν ἑσπέραν παρὰ τὴν πυρὰν τῆς ἑστίας ἠδύνατο νὰ μελετᾷ καὶ ἀναγινώσκῃ ἐν πάσῃ ἀνέσει, ἐκεῖ τέλος διαρκῶς συναναστρεφόμενος μετὰ τῶν

Digitized by Google

γεωργῶν καὶ ναυτῶν τῆς Λευκάδος ἠδύνατο εὐχερέστερον νὰ σπουδάζῃ τὴν γλῶσσαν, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα ὡς καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ, ὃν μετὰ τόσης ἀφοσιώσεως ἠγάπα καὶ ὅστις τὴν ἀγάπην ταύτην ἀνταπέδιδεν αὐτῷ μέχρι φανατισμοῦ. — Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης εὑρίσκομεν συνεχῶς περιγραφὰς τῆς Μαδουρῆς καὶ τῶν πέριξ τοπίων καθ' ὅλας τὰς ὥρας τοῦ ἔτους, καὶ ὁτὲ μὲν τῶν συνήθων εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο αἰφνιδίων τρικυμιῶν, ὁτὲ δὲ τῆς γαλήνης καὶ τῶν καλλονῶν τοῦ ἔαρος. Αἰσθάνεταί τις ὅτι ὁ ποιητὴς συμβιοῖ μετὰ τῆς φύσεως ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρακολουθῶν τὰς φάσεις καὶ μεταβολὰς αὐτῆς, χαίρων ἢ μελαγχολῶν μετ' αὐτῆς καὶ ἐξ αὐτῆς ἀντλῶν βάλσαμον παρηγορίας ἐν ταῖς δειναῖς σωματικαῖς καὶ ἠθικαῖς ὀδύναις, αἵτινες ἐβασάνισαν αὐτὸν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου. Ἐκ τούτου δύναταί τις νὰ κρίνῃ ὁποίαν θὰ ᾐσθάνθη στέρησιν, ὅτε κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς ζωῆς αὐτοῦ μῆνας ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Μαδουρήν, ἔνθα ἐστερεῖτο τῆς ἀπαραιτήτου ἰατρικῆς περιθάλψεως κατὰ τὰς αἰφνιδίους καὶ ὀξείας προσβολὰς τοῦ καρδιακοῦ αὐτοῦ νοσήματος — Ἐν τούτοις τὰ οἰκογενειακὰ βάρη ὡς ἐκ τῶν δαπανῶν τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων εἶχον αὐξηθῇ, ἡ δὲ Μαδουρὴ εἶχε μὲν παραγάγῃ ἄφθονον συγκομιδὴν ποιημάτων, τὸν «Διᾶκον», τὸν «Πατριάρχην» καὶ τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν μέχρι τέλους τοῦ βίου ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ γραφέντων, ἔτι δὲ καθ' ἡμέραν ἐγίνετο θαλερωτέρα καὶ ὡραιοτέρα, ἀλλ' ὅμως διέψευσεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ εἰσοδήματος τὰς προσδοκίας τοῦ ποιητοῦ. Ἐντεῦθεν ἠναγκάζετο νὰ παλαίῃ διαρκῶς κατὰ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν καὶ νὰ ἀπορροφᾶται ὑπὸ φροντίδων, αἵτινες δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῷ νὰ ἀσχοληθῇ εἰς σπουδαιότερόν τι ἔργον καὶ μόνον σύντομα ποιημάτια ἐβλάστησαν ἐκ τῆς φαντασίας αὐτοῦ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Εἶναι δὲ ἀληθῶς παράδοξον, πῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου αὐτοῦ, ἐνῷ εἰς τὰς προηγουμένας ἀφορμὰς εἶχε προστεθῇ τὸ δεινὸν πάθημα τοῦ προσφιλοῦς υἱοῦ του Αἰμιλίου καὶ ἐνῷ ἐπάλαιε τὸν ὕστατον κατὰ τοῦ θανάτου ἀγῶνα, ἐπεχεί-

Digitized by Google

ρησε νὰ γράψῃ τὸν «Φωτεινόν», ὃν ὅμως ἀτυχῶς δὲν προέλαβε νὰ φέρῃ εἰς πέρας.

Καὶ ἑτέρα δ' ὅμως μέριμνα ἤρχισε νὰ ἀπορροφῇ τὸν ποιητὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1872, ἡ περὶ μορφώσεως καὶ ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως τῶν δύο πρεσβυτέρων αὐτοῦ υἱῶν, ὧν ὁ μὲν πρωτότοκος Ἰωάννης πρὸ ἔτους ἤδη ἀποπερατώσας τὸ γυμνάσιον εἶχεν ἐγγραφῇ ἐν τῇ Νομικῇ Σχολῇ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, ὁ δὲ δευτερότοκος Αἰμίλιος, ὅστις συνεδύαζε πρὸς τῇ εὐφυΐᾳ καὶ ἐπιμελείᾳ, οὐχὶ συνήθη ἀτίθασον καὶ ὁρμητικὸν χαρακτῆρα, παρεῖχε πολλάκις ἀφορμὰς εἰς τοὺς γονεῖς ἀνησυχίας καὶ σκέψεως περὶ τοῦ σταδίου του. Ἐτήρει ἐπομένως τακτικὴν μετὰ τῶν τέκνων αὐτοῦ ἀλληλογραφίαν, ἐν ᾗ διαρκῶς προσεπάθει νὰ διαπλάσῃ τὴν ψυχὴν αὐτῶν, καλλιεργῶν παρ' αὐτοῖς οὐ μόνον τὸν πόθον τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν ἐντιμότητα τοῦ χαρακτῆρος. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται εἶνε διαρκὴς διδασκαλία. Ἀλλὰ πλὴν τούτου καὶ ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ μετὰ τῆς συζύγου, ἥτις διέμενε τότε ἐν Ἑνετίᾳ παρὰ τῷ πάσχοντι πατρὶ καὶ ἠσχολεῖτο νὰ περισώσῃ τὰ λείψανα τῆς περιουσίας αὐτοῦ, διαρκῶς ἀνταλλάσσονται σκέψεις περὶ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τοῦ μέλλοντος τῶν τέκνων αὐτῶν. Ὁ ποιητὴς ἔκρινεν ὡς σπουδαιότατον ἐλάττωμα τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἀνατροφῆς τὴν σπουδὴν πρὸς ἀποπεράτωσιν τῶν γυμνασιακῶν μαθημάτων. «Εἰς τὴν κατεσπευσμένην ταύτην ἐκπαίδευσιν, (ἔγραφε τῇ 10 Μαρτίου 1873 ἐκ Μαδουρῆς πρὸς τὴν σύζυγόν του), εἰς ἣν ἐν γένει ἀποβλέπουσιν οἱ γονεῖς, ὀφείλει νὰ ἀποδώσῃ τις τὸν ἐπιπόλαιον καταρτισμὸν τῶν τέκνων μας, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προκαταρκτικὴν ἐκπαίδευσιν. Ἐγὼ ἐσπούδασα πλέον τῶν 15 ἐτῶν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ ὁλονὲν ἀκόμη μελετῶ ὡσὰν νὰ ἤμην φοιτητὴς τοὺς ἀρχαίους κλασσικοὺς συγγραφεῖς. Τὴν δὲ νεοελληνικὴν κατώρθωσα νὰ διαπλάσω (καὶ καυχῶμαι διὰ τοῦτο), ἀφοῦ ἐφ' ὅλην εἰκοσαετίαν εἰργάσθην ὅπως γίνω κάτοχος αὐτῆς καὶ κύριος. Ἀπ' ἐναντίας οἱ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν

Digitized by Google

γυμνασίων ἐξερχόμενοι σήμερον δὲν δύνανται νὰ συντάξωσι μίαν οἱανδήποτε πραγματείαν χωρὶς νὰ ὑποπέσωσιν εἰς ἀνυπόφορα λάθη».

Καὶ ἐνῷ σοβαραὶ σκέψεις ἀπησχόλουν τὸν ποιητὴν προκειμένου περὶ τῶν πρεσβυτέρων τέκνων του, ὡς ἀληθὴς μήτηρ τρυφερὰ ἐμερίμνα περὶ τοῦ νεωτάτου υἱοῦ του Ἀνδρέου, ὃν κατὰ τὴν ἐν Ἑνετίᾳ ἀπουσίαν τῆς συζύγου εἶχε κρατήσῃ παρ' ἑαυτῷ. Οὕτω τῇ 5ῃ Ἀπριλίου 1869 ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν αὐτοῦ. « Ἐλπίζω ὅτι ἅμα παρουσιασθῇ ἐμπρός σου ὁ Ἀνδρέας θὰ εὐχαριστηθῇς διὰ τὴν ἀνάπτυξίν του. Ὅταν ἔλθῃς καὶ μάθῃς μὲ ποίαν στοργήν, μὲ ποίαν ἀφοσίωσιν τὸν ἐπετήρησα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μακρᾶς ἀπουσίας σου, δὲν θὰ μετανοήσῃς, ὅτι μοῦ τὸν ἄφησες. Τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ὑπέφερε πάλιν ὀλίγον ἀπὸ τὰ δύο τελευταῖα σκυλόδοντά του, ἀλλὰ διῆλθε καὶ ταύτην τὴν ἀδιαθεσίαν· ἐγὼ ὁ ἴδιος τοῦ προετοιμάζω τὸ φαγητόν του, καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος τοῦ τὸ δίδω, διότι τότε μόνον τὸ τρώγει μὲ εὐχαρίστησιν. Εἶνε ἀδύνατον μόλις τὸν πάρω εἰς τὰς ἀγκάλας μου νὰ μὴ ἡσυχάσῃ ἀμέσως, ὁποιανδήποτε καὶ ἂν ἔχῃ αἰτίαν παραπόνου. Ἐγὼ θὰ βουρλισθῶ μαζύ του. Δὲν ἠμπορῶ νὰ σταθῶ μίαν ὥραν χωρὶς νὰ τὸν ἰδῶ. Αὐτὸς δὲ ὁ μπερμπάντης γνωρίζει τὴν ἀδυναμίαν μου καὶ μὲ κράζει ἀδιακόπως. Ὅλα τὰ γλυκύσματα τοῦ ἀρέσουν, ἀλλὰ βουρλίζεται διὰ τσοκολάτα. Φέρε του λοιπὸν ἀπὸ ἐκείνην ὅπου εἶναι κομμένη εἰς μικρὰ τεμάχια, διότι μὲ αὐτὰ θὰ τὸν καταχτήσῃς βεβαίως, ἕως οὗ συνάψῃ φιλίαν εἰλικρινῆ μαζύ σου. Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς τὸ φυλάττῃ!»

Τῇ 19ῃ Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἔγραφε·

« Ὁ Ἀνδρέας μας θὰ σὲ καταχτήσῃ, διότι εἶνε γαλοῦφος πολὺ καὶ χαϊδιάρης. Κανένα μου παιδὶ δὲν τὸ ἐχάρην τόσον, ὅσον τὸν Ἀνδρέαν. Μὲ ἔχει σκλαβωμένον καὶ μόλον τοῦτο χαίρω ἐπὶ τῇ δουλείᾳ μου».

Ποία δὲ πατρικὴ καρδία θὰ μείνῃ ἀναίσθητος βλέπουσα ἐν τῇ ἑπομένῃ ὡραίᾳ περιγραφῇ αὐτόχρημα αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῆς ἀπείρου φιλοστοργίας, ἥτις ἐνεφώλευεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ποιητοῦ;

Digitized by Google

«Λίζα μου, ἄρχομαι τῆς παρούσης μου ἔχων εἰς τὸ πλευρόν μου τὸν Ἀνδρέαν μας, ὅστις περιφέρεται ἐντὸς τοῦ γραφείου, κάνει ὅλα ἄνω κάτω καὶ φωνάζει μέχρις ἑβδόμου οὐρανοῦ παπᾶ, μαμᾶ, παπᾶ. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι καταλήγει πάντοτε εἰς τὸ παπᾶ. Εἶναι πολὺ καλά, δόξα τῷ ἁγίῳ Θεῷ. Ἀκόμη ὅμως δὲν τοῦ ἀνεβλάστησαν ὅλοι οἱ μεγάλοι ὀδόντες καὶ νὰ σοῦ εἰπῶ τὴν ἀλήθεια, ἤθελα ἐπιθυμήσει νὰ τελειώσῃ μὲ αὐτὸ τὸ βάσανο πρὶν ἢ ἔλθῃ τὸ καλοκαῖρι. Εἶναι ἕνα χαϊδόπαιδο, καλό, καλό, εὔμορφο ὅσο παίρνει καὶ γλυκὸ ὅπως εἶναι ἡ μυστικὴ ἐκείνη φυσικὴ οὐσία, ἥτις κρύπτεται εἰς τὸν μυχὸν τῶν ἀνθέων καὶ τὴν ὁποίαν μὲ τόσην ἐπιτηδειότητα ἠξεύρει καὶ ἀπορροφᾷ ἡ μέλισσα.—Εἶδα καὶ ἔπαθα νὰ τὸν μάθω νὰ μὲ φιλῇ. Τέλος πάντων μὲ τὸ καλὸ μὲ τὸ κακὸ τὸ κατώρθωσα καὶ δὲν ἠξεύρω νὰ ὑπάρχῃ μεγαλητέρα ἠθικὴ εὐχαρίστησις ἐκείνης, τὴν ὁποίαν αἰσθάνομαι ἐσωτερικῶς νὰ πλημμυρίζῃ τὰ σπλάγχνα μου, ὅταν μὲ τὰ δύο του χεράκια μοῦ περιτυλίσσῃ τὸν λαιμὸν καὶ συγχρόνως προσκολλᾷ ἐπὶ τοῦ στόματός μου τὰ μυρόβλητα καὶ δροσερὰ χείλη του. Τὰ μάτια του ἔγιναν τώρα μαῦρα. Ἐπειδὴ δὲ διατηροῦνται ξανθὰ τὰ φρύδια, τὰ βλέφαρα, ἡ κόμη, καὶ ἐπειδὴ αἱ παρειαί του εἶναι πάντοτε ῥοδοκόκκιναις σὰν τὸ βασιλοκέρασον, ἡ ἀντίθεσις τῶν χρωμάτων τὰ καθιστᾷ ζωηρότερα, γλυκύτερα, εὐφραδέστερα, μαγικώτερα. Πολλαῖς φοραῖς, ὅταν τὸν κρατῶ ἀνάσκελα εἰς τὴν ἀγκαλιά μου διὰ νὰ τὸν ἀποκοιμίσω, μένω ὡσὰν μεθυσμένος ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν βλεμμάτων τοῦ νηπίου ἐκείνου. Ἀνεβοκαταβαίνουν τὰ βλέφαρα καὶ ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ ματόκλαδά του περνοῦν αἱ ἀχτῖδες τοῦ φωτός του καὶ μοῦ διαπεροῦν τὴν καρδίαν, καθὼς αἱ ἀχτῖδες τοῦ ἡλίου, ὅστις πάει νὰ δύσῃ καὶ πέμπει τὴ λάμψη του κλεφτά, κλεφτὰ διὰ μέσου τῶν χρυσῶν νεφελῶν, αἱ ὁποῖαι τὸν περιτριγυρίζουν».

Κατὰ τὸ ἔτος 1874 ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ «Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ» τοῦ Ἀσωπίου ἀνέκδοτον ἀπόσπασμα, τὸν «Γῶγον», ἐν ἐπιστολῇ του δὲ τῆς 3ης Νοεμβρίου 1873 πρὸς τὸν διαπρεπῆ φιλό-

Digitized by Google

λογον καὶ βραδύτερον γυμνασιάρχην 'Ιω. Βρυώνην ἔγραφε περὶ τοῦ ποιήματος τούτου τὰ ἑπόμενα·

«Εἰς τὸ «'Αττικὸν 'Ημερολόγιον» διὰ τὸ ἔτος 1874 τοῦ φίλου Εἰρηναίου 'Ασωπίου θὰ ἀναγνώσῃς χαμμιὰ πενηνταριὰ στίχους, οἵτινες εἶνε ἰδικοί μου, ἐπιγράφονται δὲ ὁ «Γῶγος» καὶ ἦσαν προωρισμένοι νὰ σχηματίσουν τὸν πρόλογον ἐκτενοῦς ἡρωϊκοῦ ποιήματος περικλείοντος ἐν ἑαυτῷ ὅλα τὰ αἱματηρὰ ἐπεισόδια τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἀπὸ τοῦ 1812 μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου. 'Ο Γῶγος, διαβόητος ἁρματωλὸς τοῦ Βάλτου, δολοφόνος κατ' ἐντολὴν τοῦ Τεπελενλῆ 'Αλῆ, ἀκαταμάχητος κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἐπρόδωκεν εἰς τὸ Πέτα καὶ ἔκτοτε ἔμεινε πιστὸς εἰς τοὺς ἀγαρηνούς. Τὸν προδότην τοῦτον εἶχα κατὰ νοῦν νὰ στιγματίσω πρὸς παραδειγματισμὸν καὶ πρὸς κατάραν αἰωνίαν· ἀλλ' αἱ οἰκογενειακαί μου ἀσχολίαι δέν μοι ἐπιτρέπουν πλέον τοιαῦτα ἐπιχειρήματα. 'Ο Γῶγος ἦτο εἰδεχθέστατος, διότι ἡ εὐλογία τοῦ εἶχε καταφάγει τὸ πρόσωπον, εἶχε δὲ τόσον σκοτεινὴν τὴν ὄψιν, ὥστε ἐνεποίει τρόμον».

'Η φιλοστοργία τοῦ ποιητοῦ εἰς οὐ μικρὰν ὑπεβλήθη δοκιμασίαν κατὰ τὸ 1873, διότι ἀποπερατώσαντος τοῦ δευτεροτόκου αὐτοῦ υἱοῦ λαμπρῶς τὰς γυμνασιακὰς σπουδάς, ἔδει νὰ ληφθῇ ἀπόφασις περὶ τοῦ σταδίου, ὅπερ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ. Αἱ οἰκογενειακαὶ περιστάσεις ἐπιτακτικῶς ἐπέβαλον νὰ ἐπιδοθῇ εἰς πρακτικὸν στάδιον, ὡς τοιοῦτον δὲ ἰδίως ἡ μήτηρ διέβλεπε τὴν εἴσοδον τοῦ Αἰμιλίου ἐν τῷ καταστήματι τῶν ἐν 'Αγγλίᾳ ἀδελφῶν 'Ράλλη, ἀφοῦ πρῶτον ἤθελεν ἀποπερατώσει ἐν Εὐρώπῃ ἀνωτέρας ἐμπορικὰς σπουδάς. 'Αλλ' οὔτε ὁ Αἰμίλιος, ὅστις ᾐσθάνετο πολλὴν ἔφεσιν πρὸς τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν ποίησιν, συνεμερίζετο εὐαρέστως τὴν γνώμην ταύτην, οὔτε ὁ πατήρ, ὅστις οὐ μόνον δὲν ἐπεθύμει νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ ᾐσθάνετο ἐν τῇ φιλοστοργίᾳ του σκληρὸν ἄλγος καὶ ἐπὶ τῇ ἁπλῇ σκέψει τοῦ χωρισμοῦ ἀπὸ τοῦ προσφιλοῦς του τέκνου. 'Εντεῦθεν προέκυψαν ζωηραὶ οἰκογενειακαὶ συζητή-

Digitized by Google

σεις, αἵτινες κατέληξαν εἰς τὸ νὰ ληφθῇ μέση τις ἀπόφασις. Ὁ Αἰμίλιος μεταβὰς εἰς Ἀθήνας ἐνεγράφη ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἠκολούθησε τὰς παραδόσεις τοῦ ἐμπορικοῦ δικαίου, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον τῆς Φιλολογικῆς Σχολῆς. Μετὰ παρέλευσιν δ' ἔτους ἐπέμεινε μετὰ τῆς ζωηρότητος, ἥτις ἐχαρακτήριζεν αὐτόν, νὰ μεταβῇ εἰς Γερμανίαν, ὅπως καὶ ἐν τῇ Γερμανικῇ γλώσσῃ τελειοποιηθῇ καὶ γενικωτέραν μόρφωσιν ἀποκτήσῃ, ὑπισχνούμενος μετὰ τοῦτο νὰ ἐπιδοθῇ εἰς πρακτικόν τι στάδιον· οἱ δὲ γονεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ υἱοῦ καὶ ἀπῆλθεν οὗτος εἰς Λειψίαν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1874. Ἐννοεῖται, ὅτι ἐκεῖνο ὅπερ ἦτο ἀναπόφευκτον νὰ συμβῇ καὶ συνέβη. Ὁ Αἰμίλιος ἐπεδόθη μετ' ἐνθουσιασμοῦ εἰς φιλολογικὰς μελέτας καὶ ἰδίως εἰς τὴν μελέτην τῶν γερμανῶν ποιητῶν, ἔγραφε δὲ καὶ ὁ ἴδιος ἐνίοτε ποιημάτια, πᾶσα δὲ σκέψις περὶ ἐμπορικοῦ ἢ ἄλλου πρακτικοῦ σταδίου ἐγκατελείφθη ὑπ' αὐτοῦ. Ἡ μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ πυκνὴ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἀλληλογραφία ἦτο πολλάκις λίαν ἐνδιαφέρουσα, διότι ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς τὸν ποιητὴν νὰ ἐκθέτῃ διαφόρους σκέψεις καὶ γνώμας γενικωτέρας περὶ ποιήσεως ἢ ἐν σχέσει πρὸς ἰδικά του ποιήματα, περὶ ὧν ὁ υἱὸς ἐτόλμα κρίσεις ἵνα μὴ εἴπωμεν ἐπικρίσεις ἐνίοτε νὰ ἀπευθύνῃ αὐτῷ. Συχνάκις δὲ θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν κατωτέρω νὰ παραθέσωμεν περικοπὰς τῆς ἀλληλογραφίας μετὰ τοῦ υἱοῦ του Αἰμιλίου, οὗτινος ἡ δεινὴ νόσος τόσον κατεπίκρανε τοὺς τελευταίους μῆνας τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐπετάχυνε τὸν θάνατον αὐτοῦ.

Οὕτως ἔγραφε πρὸς αὐτὸν κατὰ τὴν 27ην Ὀκτωβρίου 1874.

« Χαίρω πολὺ διὰ τὰς προόδους σου εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ μὴ ἀφίνεσαι εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐξάψεων, ἃς διεγείρουν ἐν τῇ νεαρᾷ σου καρδίᾳ αἱ ἀναγνώσεις τῶν Γερμανῶν ποιητῶν. Ἄλλο εὐαισθησία καὶ ἄλλο ποιητικὴ φαντασία. Ἂν ὁ Θεὸς σὲ ἔπλασε ποιητήν, θὰ ἔλθῃ ὥρα, καθ' ἣν χωρὶς νὰ τὸ θέλῃς θὰ διατυπώσῃς τὰ αἰσθήματά σου καὶ τὰς ἰδέας σου

Digitized by Google

εἰς ἔμμετρον λόγον, καθὼς συνέβη καὶ εἰς ἐμέ, ὅτε πρώτην φορὰν συνέγραψα τὰ στιχουργήματά μου».

Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1874 ὁ Βαλαωρίτης εἶχεν ἀπευθύνῃ ἔμμετρον εὐχὴν πρὸς τὸν ἀνεψιόν του Περικλῆν Βαλαωρίτην, νυμφευθέντα ἐν Λονδίνῳ τὴν Ἰουλίαν Ῥάλλη, ἀλλ' ἀπροσδόκητος συμφορὰ ἔπληξε τὸ νεαρὸν ζεῦγος κατ' αὐτοὺς τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ γάμου, ἐνῷ ἐταξείδευεν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην· ἡ Ἰουλία προσβληθεῖσα ὑπὸ τύφου ἀπεβίωσεν ἐντὸς ὀλιγίστων ἡμερῶν ἐν Βιέννῃ, ὁ δὲ ποιητής, ἀφοῦ ἔψαλε τὸν γάμον, ἔγραψεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ μίαν τῶν ὡραιοτέρων αὐτοῦ νεκρικῶν ᾠδῶν. Ταύτην ἀποστέλλων πρὸς τὴν σύζυγόν του ἔγραφε πρὸς αὐτὴν τῇ 12ῃ Σεπτεμβρίου 1874·

«Σοῦ ἐσωκλείω τὴν νεκρικὴν ᾠδήν, ἣν συνέταξα διὰ τὴν δυστυχῆ Ἰουλίαν· τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως εἶνε τόσον δύσκολον, ὥστε μ' ὅλην τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας μου δὲν ἠξεύρω τί ἠμπορεῖ τις νὰ γράψῃ νέον. Ἂν δὲν ἀπατῶμαι ὅμως, δὲν εἶνε ἄξιοι περιφρονήσεως οἱ ὀλίγοι μου στίχοι. Τινὲς μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἔχουν πρωτότυπον ὡραιότητα· τοιοῦτος λόγου χάριν εἶνε·

Ἂν εἶμαι Χάρος χαλαστής, εἶμαι καὶ Χάρος πλάστης.

Περιέχει κατ' ἐμὲ ὅλην τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν καὶ δι' ὀλίγων λέξεων ἐμφαίνει τὴν διὰ τοῦ θανάτου ἀέναον μεταμόρφωσιν τῆς ὕλης καὶ τῆς ψυχῆς τὴν ἀθανασίαν».

Μετά τινας δὲ ἡμέρας ἀνεγινώσκομεν ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ του τὴν ἑπομένην περικοπήν·

«Εἶνε μὰ τὸν Θεὸν θαῦμα καὶ θαῦμα μέγα πῶς ἔπειτα ἀπὸ τόσα καὶ τόσα ἡ δυστυχὴς φαντασία μου δύναται νὰ ἐξυπνήσῃ καὶ πῶς ἡ φτωχή μου καρδιὰ δύναται ἀκόμη νὰ αἰσθανθῇ τοὺς μεγάλους πόνους, οἵτινες συνήθως ταράττουν τὴν ἀνθρωπότητα».

Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα εἶνε ἡ ἀπὸ 9ης Νοεμβρίου 1874 ἐπιστολή του πρὸς τὸν Αἰμίλιον, εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ὁποίας ἔδωκεν ἀφορμὴν ἡ αὐτὴ νεκρικὴ ᾠδή.

Digitized by Google

«Χωρὶς νὰ τὸ θέλῃς μοῦ ἔδωκες μίαν μεγάλην εὐχαρίστησιν μὲ τὰς εὐφυεστάτας παρατηρήσεις σου ἐπὶ τῆς νεκρικῆς μου ᾠδῆς. Χάριτι θείᾳ, δὲν μοῦ ἐπέρασε ποτὲ ἀπὸ τὸν νοῦν, ὅτι εἶμαι ἀλάνθαστος, προκειμένου δὲ περὶ ποιήσεως, πᾶσα κρίσις, ἀρκεῖ νὰ μὴ εἶναι ἀπόρροια ἐμπαθείας, δύναται νὰ εἶναι σεβαστή. Ἐν τῷ προκειμένῳ νεκρικῷ μου ποιηματίῳ καθ' ὁμοίωσιν τῶν δημοτικῶν μοιρολογιῶν αἱ ἰδέαι παρίστανται διακεκομμέναι καὶ φαινομενικῶς ἄσχετοι αἱ εἰκόνες. Ἡ φαντασία παράφορος ἐκ τοῦ πόνου πετᾷ ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ἔχουσα μὲν πρὸ ὀφθαλμῶν πάντοτε τὸ κύριον θέμα, ἀλλ' ἀδιαφοροῦσα ὡς πρὸς τὰς μικρὰς λεπτομερείας, αἵτινες παραγεμίζουσαι τὰ κενὰ χρησιμεύουν ὡς σύνδεσμοι ὁρατοὶ εἰς τοὺς τυφλώττοντας ἀναγνώστας. Τὸ ἐλεγεῖον ἄρχεται διὰ μιᾶς μεταφορᾶς, εἶναι ἀληθέστατον, ληφθείσης ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἂν προσέξῃς καλῶς, θὰ ἴδῃς, ὅτι παρελείφθη τὸ καθώς, τὸ ὁποῖον προαναγγέλλει συνήθως παρὰ τοῖς δοκιμωτέροις τῶν ποιητῶν τὴν μεταφορὰν ἢ τὴν παρομοίωσιν. Ἔρχεται μετὰ ταῦτα ὡς ἄσχετος καὶ κεχωρισμένη περίοδος ἡ δευτέρα στροφή, ἔνθα ἡ ἀποθανοῦσα νεόνυμφος συγκρίνεται πρὸς τὰ ἐν τῷ ποταμίῳ κύματι καταρρεύσαντα ἄνθη.

»Ἀντὶ τοῦ κρυσταλλώδους καὶ δροσεροῦ ὕδατος ἡ Ἰουλία εὗρε τὸν θάνατον ἐν τῷ πελάγει τοῦ ἔρωτός της· ἄφροντις ἀφέθη εἰς τὴν διάκρισιν τῆς πρώτης ἀγάπης, τῆς μυστηριώδους ἐκείνης πηγῆς πάσης εὐφροσύνης καὶ δὲν ἐνόησεν ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ ῥεύματι τῆς χαρᾶς καὶ τῆς εὐτυχίας ἐπνίγετο ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ κατεποντίζετο. Πρέπει βεβαίως νὰ πηδήσῃ τις ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἰς τὸν ἠθικόν, ὅπως ἀνεύρῃ τὸν μεταξὺ τῶν δύο στροφῶν ὑπάρχοντα κρυφὸν σύνδεσμον.

»Ἡ ποίησις, παιδί μου, εἶναι αἴσθημα καὶ πρέπει νὰ τὴν κρίνῃ τις περισσότερον διὰ τῆς καρδίας παρὰ διὰ τοῦ νοῦ. Οἱ μεγαλείτεροι ποιηταὶ δὲν ἀντέχουν εἰς τὴν ψυχρὰν ἀνάλυσιν τῶν σχολαστικῶν, τὸ δὲ ὕψος τῆς ἐμπνεύσεως μόλις χωρίζεται ἀπὸ τῆς

Digitized by Google

ποταπότητος τοῦ γελοίου καὶ τῆς παρῳδίας διὰ μικροτάτου σημείου.

»Ὅταν ἀναγινώσκῃ τις ὡραίους στίχους, αἰσθάνεται ἐνδόμυχον συγκίνησιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἠξεύρει εἰς τί νὰ ἀποδώσῃ, καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἂν ὁ ἡμέτερος Φίλιππος Ἰωάννου ἤρχετο νὰ σταματήσῃ τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας παρατηρῶν ὅτι οἱ στίχοι ἐκεῖνοι δὲν εἶνε ἄξιοι θαυμασμοῦ, διότι περιέχουν γραμματικόν τι ἔλλειμμα, μὰ τὸν Θεὸν θὰ γελάσωμεν καὶ θὰ ἀπαντήσωμεν εἰς αὐτόν, ὅτι παρὰ τοῖς μεγάλοις ποιηταῖς καὶ αὐτὰ τὰ σφάλματα γίνονται κανόνες Δὲν ἐννοῶ, ὅτι πρέπει τις νὰ λακτίζῃ καὶ σύνταξιν καὶ κανόνας συνθέσεως καὶ γραμματικήν, ἀλλὰ λέγω ὅτι τὸ καλὸν δύναταί τις πολλάκις νὰ τὸ αἰσθανθῇ χωρὶς νὰ τὸ περιγράψῃ».

Ὅτε δὲ μετά τινας ἡμέρας ὁ Αἰμίλιος ἀπέστελλε πρὸς τὸν πατέρα μικρὸν ποιημάτιόν του, τοῦτο δίδει ἀφορμὴν εἰς δύο ἑτέρας ἐπιστολὰς πρὸς τὸν υἱόν, ἃς δὲν δύναταί τις νὰ μὴ ἀναγνώσῃ ἄνευ συγκινήσεως· παρελίπομεν δὲ τὰς παρατηρήσεις τῆς πρώτης ἐπιστολῆς, διότι ἀποβαίνουσιν ἀκατάληπτοι ἄνευ τοῦ κειμένου τοῦ ποιήματος, ὅπερ δὲν περιεσώθη. « Αἰμίλιέ μου, ἔγραφε τῇ 23ῃ Νοεμβρίου 1874, δὲν ἠμπορεῖς νὰ φαντασθῇς πόσον μοὶ προὐξένησαν ἀγαλλίασιν τὰ πρῶτα ψελλίσματα τῆς μούσης σου. Ἐγὼ ὅστις κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἡλικίαν ἐδημοσίευσα τὰ στιχουργήματά μου καὶ ὅστις ἐνθυμοῦμαι ἀκόμη, μολονότι παρῆλθον ἔκτοτε σχεδὸν τριάκοντα ἔτη, τὴν συγκίνησιν, τὸν ἠθικὸν τάραχον ὃν ὑπέφερα, ὅτε ἔλαβον αὐτὰ δημοσιευμένα, ἐγὼ μόνος δύναμαι νὰ κρίνω καὶ περὶ τῆς συγκινήσεως τῆς ἰδικῆς σου, προσμένοντος τὴν κρίσιν τοῦ προσφιλοῦς σου πατρός. . . . .

. . . .

Τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ σοῦ κάμω ὅπως σὲ καταστήσω προσεκτικόν. Πρὸ πάντων πρόσεχε εἰς τὴν ἁρμονίαν τοῦ στίχου σου, διότι εἶναι ἀνυπόφορος πᾶσα κακοφωνία. Ἐλπίζω προσεχῶς νὰ ἴδω ἄλλα τελειότερα ἔργα σου. Θὰ ἦτο

Digitized by Google

δὲ δι' ἐμὲ μεγάλη ἱκανοποίησις καὶ χαρά, ἂν πρὶν κλείσω τὰ μάτια μου ἐγνώριζα, ὅτι ἀφίνω ὀπίσω σὲ διάδοχον τῶν ποιητικῶν μου ἐμπνεύσεων. Ἀπόφευγε ὅσον οἷόν τε τὴν ῥωμαντικὴν ποίησιν καὶ κατὰ προτίμησιν ἔκλεγε θέματα ἱστορικά. Ἐκεῖ γυμνάζεται ὁ νοῦς, ἐκεῖ ὁ κάλαμος τρέχει ἐλεύθερος. — Παρενόησες δὲ τὰς ἐν τῇ τελευταίᾳ μου ἐπιστολῇ δοθείσας σοι νουθεσίας, διότι δι' αὐτῶν ἄλλο δὲν ἤθελα νὰ εἴπω, παρὰ μόνον, ὅτι ἀναγινώσκων τις τοὺς μεγάλους ποιητὰς ἐξάπτεται, ἐνθουσιᾷ καὶ παρασυρόμενος ἐκ τοῦ στιγμιαίου ἐκείνου πάθους πιστεύει, ὅτι εἶναι ποιητής, ἐνῷ δὲν εἶναι παρὰ θῦμα τῆς ποιήσεως, καὶ ὅτι πρέπει, πρὶν ἢ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν σύνταξιν ποιητικῶν ἔργων, καλῶς νὰ διακρίνῃ ἐν ἑαυτῷ ἂν ὑπάρχῃ αὐτοφυὴς ὁ θεῖος σπινθὴρ ἢ ἂν στιγμιαίως μετεδόθη ἐκ τῆς ἀναγνώσεως. Τὸν κίνδυνον τοῦτον τρέχουν πολλοὶ καὶ φερόμενοι ἐκ τῆς ἀπάτης δαπανοῦν ἐπὶ ματαίῳ τὸν καιρόν των καὶ βασανίζουν τὴν καρδίαν των.

»Ἐκ τοῦ πρώτου δοκιμίου, ὅπερ μοι διεκοίνωσες, βεβαίως δὲν δύναμαι νὰ σοῦ εἴπω, ὅτι εἶσαι ποιητής. Ἀλλὰ θέλω νὰ ἀσχοληθῇς ἐπὶ σπουδαιοτέρου θέματος καὶ τότε θὰ διαγνώσω τὰς διαθέσεις σου. Εἶνε ὅμως δι' ἕνα πατέρα ἀνέκφραστος πάντοτε ἡ ἀγαλλίασις, ἣν αἰσθάνεται βλέπων τὰ πρῶτα πτερυγίσματα τῶν νεοσσῶν του».

Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας, τῇ 30ῃ Νοεμβρίου 1874, ἔγραφε πρὸς τὸν αὐτόν· «Αἱ περὶ ποιήσεως καὶ ποιητῶν σκέψεις σου μὲ εὐηρέστησαν πολὺ καὶ ἐπείσθην ἐξ αὐτῶν, ὅτι ἡ νεαρά σου καρδία ἤρχισεν, ὄχι μόνον νὰ ἀνυψοῦται ὑπεράνω τοῦ χαμηλοῦ τούτου κόσμου, ἀλλὰ καὶ νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ ἐννοῇ τὸν ἄλλον πρὸς ὃν πρέπει ν' ἀτενίζῃ ὁ ἀληθὴς ποιητής, πάντοτε, πάντοτε.. Ἀλλ' ἡ ζωὴ τοῦ ποιητοῦ, καλέ μου Αἰμίλιε, δὲν εἶναι τόσον ἐπίζηλος ὅσον τὴν νομίζεις. Εἶνε πάλη διαρκής, ἀέναος, εἶνε στέρησις, εἶνε δοκιμασία. Ὁ ἤρεμος ὕπνος φεύγει τὴν κλίνην τοῦ ποιητοῦ. Σμήνη ὀνείρων πολλάκις ζοφερῶν τὸν καταδιώκουν καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχουν ἀφορμαὶ καὶ λόγοι ἱκανοὶ ὅπως διαταρά-

Digitized by Google

ξωσι τὴν ἡσυχίαν του, ἔσο βέβαιος, ὅτι αὐτὸς θὰ τοὺς εὕρῃ, θὰ τοὺς ἐπινοήσῃ, θὰ τοὺς πλάσῃ διὰ τῆς φαντασίας του, ἵνα μὴ εἴπῃ τις ποτὲ ὅτι ὁ ποιητὴς καθεύδει. Ἐγὼ δύναμαι νὰ μαρτυρήσω περὶ τῶν ἀληθειῶν τούτων. Πιστεύω δέ, ὅτι, ἂν ὁ κόσμος ἐγνώριζεν ὅλας τὰς ἀνεμοζάλας, αἵτινες ἐνσκήπτουν ἐντὸς τοῦ στήθους ἑνὸς ποιητοῦ, κανεὶς δὲν θὰ ἐφθόνει τὴν δόξαν των».

Ἔτι δὲ μελαγχολικωτέρας καθίστα τὰς σκέψεις τοῦ ποιητοῦ ἡ μόνωσις, ἐν ᾗ εὑρίσκετο, τῆς μὲν συζύγου μετὰ τῶν νεωτέρων τέκνων ἐκτὸς τοῦ Ἀνδρέου ἀναγκαζομένης νὰ μένῃ ἐν Ἑνετίᾳ παρὰ τῷ πάσχοντι πατρὶ καὶ λόγῳ τῶν οἰκογενειακῶν συμφερόντων, τῶν δὲ δύο πρεσβυτέρων τέκνων ἀπουσιαζόντων λόγῳ τῶν πανεπιστημιακῶν αὐτῶν σπουδῶν· ἀλλ' ἐκ Μαδουρῆς ἀκτινοβολεῖ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ τρυφερότης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ πρὸς τὰ τέκνα του.

Ἐν Μαδουρῇ τῇ 4ῃ Ἰανουαρίου 1875.

Αἰμίλιέ μου,

«Ἂν σὺ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς νεότητος, πλήρης ἐλπίδων καὶ ζωῆς, ἐν μέσῳ κόσμου μεγάλου κεκοσμημένου μεθ' ὅλων τῶν δώρων τοῦ πολιτισμοῦ, αἰσθάνεσαι ὅτι πικραίνει τὴν καρδίαν σου ἡ ἔλλειψις τῶν στενῶν συγγενῶν καὶ φίλων κατὰ τὰς ἁγίας καὶ χαρμοσύνους ταύτας ἡμέρας, τί νὰ εἴπω ἐγώ, ὅστις ἔμεινα σχεδὸν μόνος ἐπὶ τοῦ σκοπέλου μου τούτου; »

» Ἀλλὰ τοιοῦτος εἶναι ὁ κόσμος, χρυσό μου παιδί. Ἀδιάκοπος στέρησις καὶ χωρισμός. Μόνον ἐν τῷ τάφῳ πέπρωται νὰ συναντώμεθα ὡς ἐπὶ τῆς αὐτῆς κλίνης καὶ νὰ μένωμεν ἀχώριστοι διαπλέοντες τὸ ἀχανὲς τῆς αἰωνιότητος πέλαγος. Διὸ κ' ἐγὼ προσκληθεὶς ἄλλοτε νὰ συντάξω ἐπιτάφιον, ὅπως χαραχθῇ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου, τὸ ὁποῖον διανοούμεθα νὰ θέσωμεν ἐπὶ κενοταφίου

Digitized by Google

περικλείοντος τὰ ὀστᾶ τῶν προγόνων, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ τὰ ἰδικά μας, ἔγραψα τάδε·

Δὲν εἶν' ὁ τάφος χωρισμός, εἶν' ἕνωσις κι ἀγάπη!

»Ἔχε τὴν πατρικήν μου εὐχὴν καὶ σπεῦδε εἰς τὰς μελέτας σου, ἂν ἐπιθυμῇς ν' ἀνακουφίσῃς ὅσον τάχιον τὸν πατέρα σου.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ».

Ἐν Μαδουρῇ τῇ 15η Μαρτίου 1875.

Καλέ μου Αἰμίλιε,

«Ἡ ἐαρινὴ ἰσημερία μᾶς ἐπανέφερε τὸν χειμῶνα τόσον, ὥστε ἀμφιβάλλω ἂν θὰ δυνηθῶ νὰ ἐπανέλθω σήμερον εἰς τὴν πόλιν, φοβούμενος δὲ μὴ μείνῃς ἄνευ εἰδήσεών μου, σοῦ γράφω τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμὰς ἐκ τοῦ προσφιλοῦς ἐρημητηρίου μου. Ἡ τελευταία ἐπιστολή σου ἦτο μεστὴ γλυκυτάτων αἰσθημάτων. Ὁ ῥεμβασμὸς εἶναι ἴδιον τῆς ἡλικίας, ἣν τώρα διατρέχεις. Εἶναι ἡ πρώτη εὐωδία, ἥτις ἐκχέεται ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ μυστηριώδους ἐκείνου ὀργάνου, ὅπερ ἡ χεὶρ τοῦ Ὑψίστου ἐτοποθέτησεν ὑπὸ τὴν ἀριστερὰν πλευράν, καὶ τὸ ὁποῖον διετάχθη διὰ τῶν παλμῶν του νὰ ἐκδηλοῖ τοὺς κρυφιωτέρους διαλογισμούς μας. Ὅταν ἡ χιὼν τοῦ γήρατος λευκάνῃ τὴν κορυφήν μας, τότε μόνον θὰ ἴδῃς ἐκλείποντας καὶ τοὺς ὀνείρους τῆς καρδίας σου. Ἕως τότε ἔχεις νὰ τρέξῃς πολὺ καὶ μόνος ὁ Θεὸς γινώσκει ἂν θὰ δυνηθῇς νὰ φθάσῃς ἄτρωτος εἰς τὸ τέρμα τῶν ἀγώνων σου. Ἐγὼ θὰ κοιμῶμαι βεβαίως ἐν τῷ τάφῳ, ἀλλὰ κ' ἐκεῖθεν ἡ φωνή μου θ' ἀντηχῇ εἰς τὴν καρδίαν σου, ὅπως σὲ ἐνθαρρύνῃ ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν οἰκογένειαν καθηκόντων σου.

»Ἔχε τὴν εὐχήν μου.

Ὁ πατήρ σου

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ».

Digitized by Google

'Εν Λευκάδι τῇ 12ῃ 'Απριλίου 1875.

'Αγαπητὴ 'Ελοΐσία,

«Διατελοῦμεν ὅλοι ἐμβρόντητοι ὑπὸ τὴν φοβερὰν ἐντύπωσιν τοῦ ἀπροσδοκήτου θανάτου τοῦ Ἕκτορος. Δυστυχὴς Ῥόζα! Εὑρέθη μόνη της ἐν ξένῃ γῇ διὰ νὰ σαβανώσῃ τὸ παιδί της. Ὁ Σπύρος ἦτο εἰς ἀπελπισίαν, διερχόμενος δὲ ἐκ Παρισίων ὅπως ὑπάγῃ εἰς Κάννας μοὶ ἐτηλεγράφησε τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του. Αὔριον προσμένω λεπτομερείας.

»Τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων ἔλαβον σφοδρὸν πυρετόν. Ἐν τῇ ἐξάψει δὲ τῆς διανοίας μου, εἶδον τὸν πατέρα μου ὡσανεὶ ἐπανερχόμενον ἐκ τοῦ τάφου καὶ ἐπιτακτικῶς προσκαλοῦντά με νὰ μεταβῶ εἰς τὸν Παντοκράτορα, ὅπως παρασταθῶ εἰς νεκρικὴν ἐπίσημον τελετήν. Ἔφερε δὲ τὴν ἀρχαίαν στολὴν τοῦ Γερουσιαστοῦ τῆς Ἑπτανήσου.

»Ἔντρομος ἐξύπνησα καὶ ὅταν ὁ 'Αλβανίτης ἤκουσε τὴν ὀπτασίαν, ἐγέλασε καὶ μοῦ εἶπε νὰ μηνύσω εἰς τὸν πατέρα μου, ὅτι ταύτην τὴν φορὰν δὲν πηγαίνω.

»Τὸ δὲ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἔλαβον τὸ τηλεγράφημα τοῦ Σπύρου καὶ τὴν εἴδησιν τοῦ θανάτου.

»Μεταβαίνω εἰς Μαδουρὴν μετὰ τοῦ 'Ανδρέου καὶ τοῦ Δημοσθένους, ὅστις φέρει βαρέως τὸν πόνον τοῦ ἀνεψιοῦ του. Ποία συμφορά!

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ».

'Εν Λευκάδι τῇ 17ῃ Μαΐου 1875.

Καλέ μου Αἰμίλιε,

«'Ανέγνων εἰς τὸν «Νεολόγον» ἔμμετρον πρόποσίν σου, δι' ἧς ἐχαιρέτισας τοὺς συνδαιτυμόνας σου κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα, καὶ ἐδάκρυσα ἀναλογιζόμενος, ὅτι ἴσως μίαν ἡμέραν συμπληρώσῃς τὸ ἔργον τῆς ποιητικῆς ἀναμορφώσεως, ὅπερ ἐπεχεί-

Digitized by Google

ρησα, ἀποδεικνύων τοιουτοτρόπως ὅτι εἶσαι γόνος γνήσιος τοῦ πατρός σου.

»᾿Αλλὰ διατί παρ' ἄλλων νὰ μάθω τὴν πρώτην δοκιμασίαν, εἰς ἣν ὑπέβαλες τὴν φαντασίαν σου; Διατί νὰ μὴ μοῦ εἴπῃς τίποτε περὶ τῆς προπόσεώς σου, καὶ διατί νὰ μὴ μοῦ τὴν ἀντιγράψῃς ἐν τῇ ἐπιστολῇ σου;

»Προσμένω τὴν δικαιολογίαν σου.

»῾Η νέα Κυβέρνησις ἤρχισε νὰ παύῃ ἀνὰ ἑκατοντάδας καὶ νὰ διορίζῃ τοὺς ὑπαλλήλους. Τοῦτο λέγεται ἐπανόρθωσις τῶν κακῶς ἐχόντων καὶ διάσωσις τῶν Συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν . . . . ».

῾Η ἐπιστολὴ αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν πολιτικὴν μεταβολὴν κατ' ᾿Απρίλιον τοῦ 1875, διὰ τῆς προσκλήσεως τοῦ Χαριλάου Τρικούπη πρὸς σχηματισμὸν Κυβερνήσεως. ῾Ο Σπυρίδων Βαλαωρίτης, ὅστις ἐνομίζετο ὡς ἀντιπρόσωπος συστήματος τείνοντος εἰς τὸν περιορισμὸν τῶν κοινοβουλευτικῶν ἐλευθεριῶν, καίπερ ἀποχωρήσας τῆς πολιτικῆς καὶ διορισθεὶς πρεσβευτὴς ἐν Λονδίνῳ, δὲν ἐθεωρεῖτο ξένος τῆς πολιτικῆς, ἡ δὲ Κυβέρνησις ἐκ τῶν πρώτων αὐτῆς μελημάτων καὶ καθηκόντων ἐθεώρησε νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν ἀκρόπολιν τῆς οἰκογενειακῆς τῶν Βαλαωριτῶν ἐπιρροῆς, φοβουμένη ἴσως νέαν ἐκεῖθεν ἐπιδρομήν. Πρὸς τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἀφῆκε πᾶσαν ἐλευθερίαν ἐνεργείας εἰς τὸν Λομβάρδον, ἀλλὰ καὶ τὸν Γερ. Σέρβον, ἀντιπροσωπεύοντα ἐν Λευκάδι τὴν ἀντίθετον τῶν Βαλαωριτῶν μερίδα, προσέλαβεν ὡς ὑπουργόν. ᾿Αλλ' ἐν πάσαις ταῖς ἐνεργείαις ταύταις δὲν ἔσχον τὴν ἐλαχίστην ἀνασκοπὴν πρὸς τὸν παλαίμαχον τῆς ἑνώσεως ἀγωνιστὴν καὶ δὲν ἐσκέφθησαν ὅτι ἦτο ἐπικίνδυνον νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τοῦ ἐρημίτου τῆς Μαδουρῆς. ᾿Αφ' ἑτέρου καὶ οὗτος εἶχε συνηθίσῃ εἰς ποιάν τινα αὐτονομίαν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἐν Λευκάδι, διότι, καίπερ μὴ λαμβάνων μέρος εἰς τὴν γενικωτέραν ἐνεργὸν πολιτικήν, ἀπέστελλε πάντοτε δύο βουλευτὰς ἐκ τῶν φίλων εἰς τὴν βουλήν, καὶ ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου καὶ ἐκ τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἐκτιμήσεως,

Digitized by Google

ὃν ἐνέπνεε πρὸς πάσας τὰς ἑκάστοτε Κυβερνήσεις, αὐτὸς ἐκανόνιζε πάντα τὰ ἀτομικὰ ἢ γενικωτέρου συμφέροντος ἐπαρχιακὰ ζητήματα. Ἡ ἐπίθεσις ἑπομένως καὶ αἱ κυβερνητικαὶ ἐπεμβάσεις ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου μέτρου γενόμεναι ἔτι μᾶλλον ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἠρέθισαν αὐτὸν καὶ φοβερὸς ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Κατὰ τὰς ἐκλογὰς δὲ τὰς διεξαχθείσας μετὰ πρωτοφανοῦς ἐμπαθείας ἐπέτυχεν οὐ μόνον τὴν ἐκλογὴν ὡς βουλευτῶν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ συνυποψηφίου Γ. Μαχαιρᾶ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ὑπουργοῦ Γερ. Σέρβου. Ὅπως ἑορτάσωσι τὴν νίκην, πάνοπλοι κατῆλθον εἰς τὴν πόλιν οἱ χωρικοί, ὁ δὲ ποιητὴς ἐπὶ στιγμὴν θὰ ἐνεθυμήθη τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας, ὅταν εἶδε τὰς ἐνθουσιώδεις ἐκείνας ὁμάδας νὰ ἁρπάσωσιν αὐτὸν καὶ νὰ περιαγάγωσιν ἀνὰ τὴν πόλιν, ἔνθα ἐπί τινας ἡμέρας ἐνόμιζέ τις, ὅτι εἶχε καταλυθῇ πᾶσα ἀρχὴ καὶ πᾶσα ἐξουσία. Παρασυρθεὶς δὲ ὁ ποιητὴς ἀπήγγειλεν αὐτοσχεδίως κατὰ τῆς τότε Κυβερνήσεως βίαιον φιλιππικόν, ὅστις παραμορφωθεὶς ἐπέσυρε σφοδρὰς ἐπικρίσεις κατ' αὐτοῦ. « Ἀφοῦ ἐπάλαισα κατὰ τῶν ἀντιπάλων μου, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του τῇ 17ῃ Αὐγούστου 1875, ἐπὶ τοῦ ἐκλογικοῦ πεδίου, τώρα παλαίω κατ' αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ δημοσιογραφικοῦ. Διέστρεψαν τὸν λόγον, ὃν ἐξεφώνησα μετὰ τὰς ἐκλογάς, καὶ οὕτω παραμεμορφωμένον τὸν παρέδωκαν εἰς τὸν τύπον. Μολονότι δὲ ὅλοι οἱ φίλοι μου ἐσηκώθησαν εἰς τὸ ποδάρι διαμαρτυρόμενοι καὶ βεβαιοῦντες, ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐξέλθουν τῶν χειλέων μου αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς ἐμὲ φράσεις, οὐχ ἧττον τὰ ὄργανα τῆς Κυβερνήσεως κατώρθωσαν ἐπί τινας ἡμέρας νὰ διεγείρουν σφοδρὰν κατ' ἐμοῦ τρικυμίαν. Ἀλλ' ἐν τούτοις ἔλαβον κ' ἐγὼ ἀνὰ χεῖρας τὸν κάλαμον, τὸ φοβερὸν τοῦτο ὅπλον, καὶ διὰ τηλεγραφημάτων, δι' ἐπιστολῶν, δι' ἐκθέσεων καὶ τέλος διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῆς γνησίας ἀγορεύσεώς μου, ἥτις, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἦτο ὀλίγον βίαιος, μετέβαλον ὑπὲρ ἐμοῦ τὴν κοινὴν γνώμην ».

Ἀλλ' ἂν κατώρθωσε νὰ μεταβάλῃ τὴν κοινὴν γνώμην, δὲν

Digitized by Google

κατώρθωσεν ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς. Τὸ φάσμα τοῦ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἰδιωτεύοντος ἐξαδέλφου Σπυρίδωνος ἐξηκολούθει νὰ ἀνησυχῇ τοὺς ἐν τῇ Βουλῇ ἀρχηγοὺς τῶν κομμάτων καὶ τὴν ἀνησυχίαν ταύτην δὲν εἶνε δύσκολον νὰ ἐπηύξησε καὶ ἡ βιαιότης τῆς δημηγορίας τοῦ ποιητοῦ, καταγγέλλοντος τὸν φατριασμὸν ὡς τὸν αἴτιον τῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ θρηνώδους καταστάσεως καὶ τῆς μειώσεως ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τοῦ γοήτρου τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτῆς συμπαθειῶν.

«Ἀφοῦ ἡ θεραπεία δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν, πρέπει ἐκ τῶν γονίμων σπλάγχνων τοῦ λαοῦ νὰ προέλθῃ καὶ πρέπει ἀπὸ τοῦδε νὰ παρασκευασθῶμεν, ἵνα ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ἔλθωμεν ἡμεῖς εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης πατρίδος, ἡμεῖς οἱ φορολογούμενοι, ἡμεῖς οἱ ἀναξιοπαθοῦντες, ἡμεῖς οἱ μετ' ἀπαραδειγματίστου ὑπομονῆς ἀνεχόμενοι τόσα σκάνδαλα καὶ τόσας βιαιοπραγίας, ἀλλὰ συνάμα ἔχοντες πλήρη συνείδησιν τῆς ἀκαταμαχήτου δυνάμεώς μας».

. . . .

«Ἐν τούτοις, Κύριοι, τὸ ἱερὸν ὄνομα τῆς Ἑλλάδος κατέστη τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐμπαιγμῶν καὶ τῆς χλεύης τῶν Εὐρωπαίων. Οὐδεμία πλέον φωνὴ ἐγείρεται ὑπὲρ ἡμῶν. Καὶ αὐτοὶ οἱ γηραιότεροι τῶν φιλελλήνων ἀπηύδησαν ὑπερασπίζοντες τὴν τιμὴν τῆς Ἑλλάδος».

Παρατιθέμεθα δὲ ὀλίγας περιόδους ἐκ τοῦ ὡς καταρράκτου ὁρμητικοῦ ἐπιλόγου·

«Ζήτω τὸ Ἔθνος καὶ διασκορπισθήτωσαν πάντες οἱ ἀφανεῖς καὶ φανεροὶ ἐχθροί του. Πάντες οἱ ψευδεῖς καὶ ἄνανδροι φίλοι του!

»Ζήτω τὸ Ἔθνος καὶ ἐξαφανισθήτωσαν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς πάντες οἱ ἐμπορευόμενοι αἰσχρῶς τὴν ἔμφυτον ἀγαθότητά του!

»Ἐρρέτωσαν οἱ ἐκ συστήματος διαστρέφοντες τὴν ἀθῴαν καρδίαν του, οἱ διεγείροντες δολίως ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἄγρια πάθη, ῥυπαρὰς ὀρέξεις, πόθους ἐκδικήσεως. Οἱ ἀενάως ὑποσκάπτοντες

Digitized by Google

διὰ τῶν ἀτίμων τούτων μέσων τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ ὑποδαυλίζοντες ἀτελεύτητον μῖσος μεταξὺ ὁμοιοπαθούντων ἀδελφῶν! ».

Ἡ ἐκλογὴ λοιπὸν Λευκάδος ἐπανελήφθη, μολονότι δὲ ὁ ποιητὴς οὐ μόνον δὲν ἠθέλησε κατ' αὐτὴν νὰ προβῇ εἰς ἐνέργειάν τινα, ἀλλὰ καὶ παρέμεινεν ἔγκλειστος κατ' οἶκον, οὐχ ἧττον καὶ πάλιν ἐπέτυχον Βουλευταί, καὶ διὰ μείζονος μάλιστα πλειονοψηφίας, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ξενοφῶν, ὅστις οὐδὲ παρέστη ἐν Λευκάδι κατὰ τὴν ἐκλογήν, καὶ ὁ συνάδελφος αὐτοῦ Γεώργ. Μαχαιρᾶς.

Ἐν τῷ μεταξὺ νέα οἰκογενειακὴ συμφορὰ ἔπληξε τὸν ποιητὴν κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1875. « Γλυκέ μου Αἰμίλιε, ὁ χάρος ὁ ἀχόρταγος ἐπεσκέφθη πάλιν τὴν οἰκογένειάν μας. Εἰσῆλθεν ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ οἴκου μας καὶ ἀφήρπασε τὴν νεωτέραν τῶν ἀδελφῶν σου, τὴν ὡραίαν μας Ναθαλίαν. Ἂς ἔχῃ δόξαν ὁ Θεός! Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη συμφορὰ μοῦ κατεσπάραξε τὴν καρδίαν καὶ ὑποφέρω παλμοὺς σφοδροτάτους ».

Ἡ Ναθαλία εὑρίσκετο μακρὰν τοῦ πατρὸς ἐν Ἑνετίᾳ μετὰ τῆς μητρός της καὶ ἡ ἐκ τούτου λύπη ὑπῆρξε δι' αὐτὸν ἔτι πικροτέρα, οἱ ὀλίγοι δὲ στίχοι, οὓς ἔγραφεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, ἀποπνέουσι βαθυτάτην μελαγχολίαν.

'Σ τὸν ἥλιο τοῦ φθινόπωρου σὰ ζωντανὰ λουλούδια
Οἱ καλογιάννοι χαίρονται. Μὲ τὴ γλυκειὰ φωνή τους
'Σ τὸ βάτο π' ἀκουρμαίνεται λαλοῦν τὰ στεφανούδια
Τὰ βάσανα τῆς ξενιτιᾶς... Καὶ σὺ 'ς τὸ γέροντά σου
Στέλνεις, παιδί μου, ἀνέλπιστα τὰ νεκρολίβανά σου; »

Ἀλλ' ὁ θάνατος τῆς μικρᾶς Ναθαλίας ἐνέπνευσε καὶ τὸν ἐν Γερμανίᾳ σπουδάζοντα ἀδελφὸν αὐτῆς καὶ ἔγραψε ποιημάτιον μὴ ἐστερημένον ἐμπνεύσεως καὶ ὡραίων στίχων, ὅπερ ἔπεμψε πρὸς τὸν πατέρα.

Digitized by Google

Digitized by Google

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Digitized by Google

Ἐν Λευκάδι τῇ 26ῃ Ὀκτωβρίου 1875.

Γλυκέ μου Αἰμίλιε,

«Τὴν αὐτὴν ἐκείνην εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ αἰσθάνωνται οἱ σταυραετοί, ὅταν βλέπωσι τοὺς νεοσσοὺς αὐτῶν ὑψουμένους μέχρι τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀτενίζοντας ἐκεῖθεν τὸν ἥλιον καὶ καταπίπτοντας ἀστραπηδὸν ἐπὶ ποθητῆς θήρας, τὴν αὐτήν, ἔσο βέβαιος, αἰσθάνομαι κ' ἐγὼ βλέπων σὲ τὸν νεογνόν μου πειρώμενον ν' ἀναβῇ τὰς κορυφὰς τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ψελλίζοντα τὰ πρῶτα κελαδήματα τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως.

»Ὁ θάνατος τῆς Ναθαλίας μας ἦτο ἀφορμὴ καὶ κέντρον θαυμάσιον, ὅπως ἐξυπνίσῃ τὴν φαντασίαν σου, καθὼς ὁ θάνατος τῆς πρωτοτόκου Μαρίας μας διήγειρε καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ πατρός σου τριακονταετοῦς τότε τὴν φλόγα τοῦ θείου πυρός. Ἀλλ' εἰς ἐμὲ ἀπόκειται νὰ διευθετήσω τὰ βήματά σου καὶ νὰ κανονίζω τὸ πτερύγισμά σου, ἀφοῦ μετὰ μακρὰν πεῖραν εὑρίσκομαι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζω καὶ τὰ ἴδιά μου παραπτώματα καὶ τὰς ἰδίας μου παρεκτροπάς. Καὶ πρῶτον δὲν ἐγκρίνω τὴν διαίρεσιν τοῦ ᾄσματος εἰς χοροὺς καὶ ἡμιχόρια, διότι τὰ τοιαῦτα εἶνε ὅλως ἀλλότρια τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς ποιήσεως, πολλῷ μᾶλλον προκειμένου περὶ ἁπλῆς ἐλεγειακῆς ἢ νεκρικῆς ποιήσεως. Ἄλλη ἦτο ἡ ἀποστολὴ καὶ ὁ προορισμὸς τῶν χορῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Αἱ περιστάσεις μετεβλήθησαν καὶ δὲν ἐπανέρχονται οὔτε δύναταί τις βεβαίως νὰ ἀναστήσῃ τὰ νεκρὰ καὶ ἕωλα».

Ὁ Βαλαωρίτης κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου τοῦ 1876 ἦλθεν εἰς Ἀθήνας. Ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπανίδῃ τοὺς πολλοὺς καὶ ἀγαπητοὺς ἐν τῇ Πρωτευούσῃ φίλους καὶ νὰ συστήσῃ εἰς αὐτοὺς τὸν ἐκλεγέντα βουλευτὴν ἀδελφόν του. Πάντες ὑπεδέχθησαν αὐτὸν μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγάπης, ἰδιαιτέρως δὲ ἐκολάκευσε τὸν ποιητήν, ὅταν ἡμέραν τινὰ ἐπισκεπτόμενος τὴν ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ πλήθους ὡς ὁ ποιητὴς τοῦ Πατριάρ-

Digitized by Google

χου καὶ ἐπευφημήθη. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔγραψέ τινα τῶν ἐρωτικῶν ποιηματίων του καὶ τὴν ᾠδὴν πρὸς τὴν πεσοῦσαν στήλην τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἀλλ' ὡς ὁ ἴδιος ἔγραφε πρὸς τὸν υἱὸν Αἰμίλιον, ὅστις τὸν παρεκίνει νὰ γράφῃ· «Ἀτυχῶς ὅμως ἐγὼ δὲν συμμερίζομαι τὴν πεποίθησίν σου ταύτην. Οἱ χρόνοι, αἱ ἀκατάπαυστοι φροντίδες καὶ ἡ πάσχουσα ὑγεία μου δὲν ἐπιτρέπουσι πλέον εἰς ἐμὲ τὰς ἀρχαίας ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος τολμηρὰς ἐκδρομάς μου. Αἰσθάνομαι τὸ γῆρας!»

Ἐκ τούτου ἠρνήθη νὰ ἀπαγγείλῃ ποίημα τῇ 25ῃ Μαρτίου. «Ἀπεποιήθην, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγον αὐτοῦ, νὰ ἐκφωνήσω ποίημα τὴν 25ην Μαρτίου, διότι οἱ ἰατροὶ δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν οὐδεμίαν ζωηρὰν συγκίνησιν. Μοὶ ἀπεστάλη ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν νέων ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καὶ προφορικῶς μὲ παρακαλέσῃ νὰ δεχθῶ τὴν ὑψηλὴν ἐντολήν, ἀλλὰ τοὺς ἔπεισα, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐπιμένουν.»

Ἠρνήθη ἐπίσης κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν νὰ δεχθῇ τὸ ὑπὸ τοῦ Κουμουνδούρου προσενεχθὲν αὐτῷ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν «ὄχι μόνον διότι ἡ ὑγεία δὲν τὸ ἐπιτρέπει, ἀλλὰ διότι δὲν εἶμαι βουλευτής», ὡς ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του.

Ἀλλ' εὑρισκόμεθα εἰς τὰ πρόθυρα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολεμικῶν συμβάντων, αἱ δὲ ἐλπίδες καὶ οἱ πόθοι τοῦ ποιητοῦ ἀναγεννῶνται καὶ λησμονεῖ τὴν κατάστασιν τῆς ὑγείας του.

Τῇ 17ῃ Ἀπριλίου 1876 ἔγραφεν ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Ἑτοιμάζομαι ν' ἀναχωρήσω εἰς Λευκάδα διὰ τοῦ ἀτμοκινήτου τῆς προσεχοῦς Τετράδης· ἀλλὰ δὲν εἶνε δύσκολον νὰ ἐπανέλθω. Πρῶτον μὲν διότι ὁ Γρίβας μ' ἐπρότεινεν ὡς μάρτυρά του, ἡ δὲ πολιτικὴ κατ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Βούλγαρη δίκη ἄρχεται μετὰ τὴν αὔριον. Δεύτερον τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς σκοτίζονται ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ περιπλεχθῇ καὶ ἡ Ἑλλάς. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὅλοι οἱ φίλοι μου ἀπαιτοῦν νὰ εἶμαι παρών, τόσον περισσότερον, ὅσον τῇ ἐμῇ ἐνεργείᾳ ὁλονὲν καταρτίζεται ἐθνικὴ ἐπιτροπή, περιλαμβάνουσα ὅλα τὰ ἐκλε-

Digitized by Google

κτότερα στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ὁ Θεὸς βοηθός!»

Ὀλίγῳ δὲ βραδύτερον, τῇ 2ᾳ Μαΐου 1876, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του ἐκ Λευκάδος· «Τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς δεινοῦνται ὁσημέραι. Κατὰ τηλεγραφικὴν εἴδησιν ληφθεῖσαν χθὲς τὸ ἑσπέρας ἐξ Ἀθηνῶν, ἡ Βουλγαρία εἶνε ἀνάστατος, ἡ Κωνσταντινούπολις ἐν μεγίστῳ ἀναβρασμῷ. Αἱ πρεσβεῖαι φρουροῦνται ὑπὸ τῶν ναυτῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Τουρκίας ἐπαύθη συνεπείᾳ ἀπαιτήσεως τῶν πρέσβεων ἀνακαλυψάντων, ὅτι ἦτο ἀρχηγὸς συνωμοσίας κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ταῦτα πάντα προμηνύουσι θύελλαν ἀναποφεύκτως φοβερὰν καὶ καταστρεπτικὴν Οἱ Τοῦρκοι τῆς Πρεβέζης ὁπλίζονται καὶ ἡ Ἑλλὰς ἑτοιμάζεται νὰ παρασταθῇ ἀνδρικῶς ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ αἱματηροῦ δράματος. Προσμένω ἐξ Ἀθηνῶν ὁδηγίας. Εἶμαι μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς μετὰ τοῦ Κανάρη, Βυζαντίου, Κορωναίου, Σκαρλάτου Σούτζου, Μαυρομιχάλη καὶ λοιπῶν. Ἡ Κυβέρνησις πρὸς ἀποφυγὴν διπλωματικῶν περιπλοκῶν θὰ ἐνεργήσῃ δι' ἡμῶν. Παρακαλῶ τὸν Θεὸν νὰ μ' ἀφήσῃ νὰ ζήσω διὰ νὰ ἴδω ἐκπληρουμένους τοὺς πόθους καὶ τὰ ὄνειρα τῆς νεότητός μου, κ' εὐθύς, εὐθὺς μετὰ ταῦτα νὰ μὲ πάρῃ!».

Τὸ θέρος τοῦ 1876 ὁ Βαλαωρίτης διῆλθεν ἐν τῇ παρὰ τὴν Ἐνετίαν ἐξοχικῇ ἐπαύλει τοῦ πενθεροῦ του, μικρὸν ἀπεχούσῃ τῆς κωμοπόλεως τοῦ Μιράνου, ἐκεῖθεν δ' ἀναχωρῶν ὅπως ἐπανέλθῃ εἰς Λευκάδα τῇ 1ῃ Σεπτεμβρίου ἔγραφε τῇ προτεραίᾳ τῷ ἐν Γερμανίᾳ σπουδάζοντι υἱῷ·

Ἐν Μιράνῳ τῇ 31ῃ Αὐγούστου 1876.

Αἰμιλιέ μου,

«Αὔριον συμπληρῶ τὸ πεντηκοστὸν τέταρτον ἔτος τῆς ἡλικίας μου, συγχρόνως δ' ἀπέρχομαι εἰς Λευκάδα. Βεβαίως ἡ ζωὴ

Digitized by Google

τοῦ ἀνθρώπου σχετικῶς πρὸς τὴν αἰωνιότητα καὶ τὰ ἐν τῇ αἰωνιότητι τελούμενα εἶνε πολὺ μικροτέρα, πολὺ ἀσημαντοτέρα παρὰ μηδέν. Ἀλλ' ἐγὼ προσεπάθησα τὴν ἰδικήν μου νὰ τὴν καταστήσω χρήσιμον εἴς τε τὸ ἔθνος καὶ τὴν οἰκογένειάν μου. Ἡ σιδηρᾶ κρᾶσίς μου ἐκλονίσθη ἐκ βάθρων· δὲν ἔχω δυνάμεις πλέον ἀρκετὰς πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς προσφιλοῦς πατρίδος. Καὶ ὅμως ἐν Ἑλλάδι εὑρισκόμεθα εἰς τὰς παραμονὰς μεγάλων καὶ φοβερῶν κρίσεων. Τὸ τέρας τῆς Ὀθωμανικῆς κατακτήσεως πρὶν ἢ ξεψυχήσῃ ἀνδρειεύεται, δαγκάνει, πλήττει θανατηφόρως. Τίποτε δὲν θὰ μᾶς ἀφήσῃ νὰ πάρωμεν ἀναιμωτί! Ἡ Ἑλλὰς προσεχῶς θὰ λάβῃ ἀνάγκην τῆς ἀρωγῆς τῶν τέκνων της. — Σπεῦσον, Αἰμίλιέ μου, νὰ τελειώσῃς. Θέλω κ' ἐσὲ νὰ σ' ἔχω εἰς τὸ πλευρόν μου καὶ νὰ ἴδω ἐνεργοῦντα, ἐργαζόμενον ὑπὲρ τοῦ ἀπειλουμένου, ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἑλληνισμοῦ».

Ἐπανελθὼν εἰς Λευκάδα ἀπέλαυσεν ὁ ποιητὴς μεγάλης χαρᾶς, παρευρεθεὶς εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Ξενοφῶντος συσταθέντος ἐν Λευκάδι Γυμνασίου, κατὰ τὴν τελετὴν δὲ ταύτην ἀπήγγειλεν αὐτοσχεδίως γλαφυρωτάτην καὶ μεστὴν πατριωτισμοῦ προσλαλιάν, ἥτις ἐπίκαιρος καὶ σήμερον πληροῖ τὴν καρδίαν παρηγορίας καὶ ἐλπίδος.

« Ἀκούσατε λοιπόν, κύριοι, καὶ μὴ ἀπελπίζετε.

» Ἀπὸ τῆς ἀπαισίας, ἀπὸ τῆς ἀποφράδος ἡμέρας, καθ' ἣν κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος αἱμοσταγὴς ἐκυμάτισεν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ Βυζαντίου ἡ σημαία τῆς Ὀθωμανικῆς κατακτήσεως, εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐπεχείρησε τὸ Ἑλληνικὸν γένος τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ κατακρημνισθέντος πύργου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνότητος. Τὸ δὲ πολύμοχθον καὶ πολυχρόνιον ἔργον ἀνέλαβον ὄχι μόνον οἱ ἀτρόμητοι μαχηταὶ τῶν Ἑλληνικῶν ὀρέων, ἀλλὰ καὶ οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

»Σύγχρονος ἐγένετο καὶ φοβερὰ ἑκατέρωθεν ἡ ἐπίθεσις· καὶ ἐνῷ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Ἀγράφων ὀλίγοι γίγαντες ἀνέστελλον τὴν θηριώδη ὁρμὴν ἀγρίων κατακτητῶν,

Digitized by Google

οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους ἄγρυπνοι, ἀκάματοι ἔσκαπτον ἐν κρυπτῷ διὰ τοῦ αἰχμηροῦ καλάμου των τὸν μυστικὸν ὑπόνομον, ὅστις ἔπρεπε μίαν ἡμέραν νὰ ἀνατινάξῃ τὸν πελώριον ὄγκον τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἐνῷ τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος διετήρουν ἀκμαῖον τὸ πολεμικὸν πνεῦμα τῆς φυλῆς, ὑπὸ τὰς ἀμυδρὰς ἀκτῖνας νυκτερινῆς λυχνίας, ὁ πτωχὸς διδάσκαλος ἐνεστάλαζεν εἰς τὴν καρδίαν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας τὰ ζωογόνα ῥεῖθρα τῆς ἀρχαίας μαθήσεως».

Εἰς τὴν ἀγόρευσιν δὲ ταύτην ἀναφέρεται ἡ ἑπομένη ἐπιστολὴ τοῦ Βαλαωρίτου πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Αἰμίλιον.

Ἐν Λευκάδι τῇ 24ῃ Ὀκτωβρίου 1876.

Αἰμίλιέ μου,

«Μολονότι ἐγήρασα ἤδη μαχόμενος εἴτε ἐν τοῖς βουλευτηρίοις, εἴτε ἐν ταῖς δημοτικαῖς συναθροίσεσι, μολονότι ἐλευκάνθησαν τῆς κεφαλῆς μου αἱ τρίχες, ἀγωνιζόμενος κατὰ τοῦ λογιωτατισμοῦ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ ποιήσει, πρὶν ἢ ὑπερπηδήσω τῶν ἀντιπάλων μου τὰ φοβερὰ χαρακώματα, μολονότι πλέον οἱ ἔπαινοι δὲν γαργαλίζουν παραπολὺ τὴν καρδίαν μου, οὐχ ἧττον τῶν τέκνων μου ἡ εὐαρέσκεια μὲ κολακεύει μεγάλως καὶ μὲ συγκινεῖ. Τὰς αὐτὰς κρίσεις, ἃς ἔφερες σὺ ἐπὶ τῆς αὐτοσχεδίου ἐκείνης ἀγορεύσεώς μου, τὰς ἔφερε καὶ ὁ Νάνος καὶ χωρὶς νὰ λάβω οὔτε κἂν ὑπ' ὄψιν, ὅσα πολλὰ τῆς πρωτευούσης φύλλα ἔγραψαν καὶ τώρα περὶ ἐμοῦ, ἀρκοῦμαι εἰς μόνην τὴν περιποιητικὴν ἐπίκρισίν σας· ἀλλ' ἐγὼ παρέρχομαι καὶ ἡμέραν παρ' ἡμέραν ἐκπίπτω καὶ παρακμάζω. Εἰς σᾶς ἀπόκειται νὰ μὴ λησμονηθῇ τὸ ὄνομά μου μετὰ θάνατον. Ἡ ψυχή μου θ' ἀναγαλλιάζῃ ἀκούουσα νὰ σᾶς ὀνομάζωσιν ἄξια τέκνα τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ».

Ἀλλ' ὁ Αἰμίλιος, ὅστις εἶχεν ἀφήσῃ τὴν ποίησιν καὶ φιλολογίαν, ὅπως λάβῃ ἀνὰ χεῖρας τὸ μικροσκόπιον γενόμενος φανα-

Digitized by Google

τικὸς καὶ προσφιλὴς μαθητὴς τοῦ Haeckel καὶ τοῦ Preyer, δὲν περιωρίζετο πάντοτε εἰς εὐνοϊκὰς κρίσεις ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ πατρός. Εἰς τοιαύτας δὲ κρίσεις φαίνεται ὅτι ἀπαντᾷ ἡ ἑπομένη χαριεστάτη ἐπιστολὴ τοῦ ποιητοῦ, ὅστις, ὡς φαίνεται, εἶχε πέμψῃ πρὸς τὸν υἱὸν τὴν τότε ἀνέκδοτον ᾠδὴν πρὸς τὴν πεσοῦσαν στήλην τοῦ Ὀλυμπίου Διός.

Ἐν Λευκάδι τῇ 30ῇ Ἰανουαρίου 1877.

Αἰμίλιέ μου,

«Μετὰ δακρύων χαρᾶς κατέβρεξα τὴν φωτογραφίαν σου καὶ μυριάκις τὴν κατησπάσθην. Μ' ἐφάνη ὅτι ἐπὶ τῶν νεανικῶν σου παρειῶν εἶδον βλαστάνον ἐκεῖνο τὸ χνοῦδι, τὸ ὁποῖον τόσον ἐπεθύμεις καὶ τὸ ὁποῖον ἐμφαίνει ἀνάπτυξιν σωματικὴν καὶ ψυχικήν. Ἔχε τὴν εὐχήν μου! Ὑπέφερα πάλιν ἐκ δυσπνοίας προχθὲς τὸ ἑσπέρας. Οἱ ἰατροὶ νομίζουν ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸ σύμπτωμα νευρικόν. Ἀλλὰ τίς οἶδε! . . . Τὸ εὔχομαι κ' ἐγὼ ὄχι διότι φοβοῦμαι τὸν θάνατον, ἀλλὰ διότι δὲν ἐπιθυμῶ ν' ἀποχωρισθῶμεν διὰ παντὸς πρὶν ἢ ὁριστικῶς σᾶς ἀποκαταστήσω ἐν τῷ προσκαίρῳ τούτῳ κόσμῳ».

»Εὐχαρίστως ἀποδέχομαι πάντοτε τὰς παρατηρήσεις ὅλων, πολλῷ μᾶλλον τὰς ἰδικάς σου. Ἄκουσον ὅμως μετὰ προσοχῆς καὶ τὰς ἰδικάς μου ἀντιπαρατηρήσεις».

»Ἴσως ἐγὼ καταχρῶμαι τῶν ἐπιθέτων, ἀλλὰ μὴ ἀμφιβάλλῃς ὅτι τοῦτο ἔγκειται εἰς τὴν φύσιν τῆς δημώδους ἑλληνικῆς ποιήσεως. Ἀπατᾶσαι ὅμως ἂν πιστεύῃς, ὅτι τὰ ἐπίθετα, περὶ ὧν μοι γράφεις, εἶναι συνώνυμα καὶ ἑπομένως περιττά. Ἐγὼ δὲν παραδέχομαι, ὅτι ὑπάρχουν συνώνυμα εἰς καμμίαν γλῶσσαν. Ἴσως δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν καὶ νὰ ἐννοήσωμεν τὰς λεπτὰς διαφοράς, αἵτινες ὑπάρχουν μεταξὺ ταυτοσήμων κατὰ τὸ φαινόμενον λέξεων, ἀλλὰ φρονῶ ὅτι ἐν οἱονδήποτε ἔθνος δὲν χάνει τὸν καιρόν του πλάττον ἢ συνθέτον λέξεις περιττάς».

Digitized by Google

»Ψηλὸ-θεόρατο-μεγάλο-. Τὸ πρῶτον ἐπίθετον ἐμφαίνει βεβαίως τὸ ἠθικὸν ὕψος ἔργου ἀρχιτεκτονικοῦ ἐκ τῶν τελειοτέρων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. — Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς καίπερ μὴ ἔχων ἰδέας περὶ τοιούτου καλλιτεχνικοῦ ὕψους, οὐχ ἧττον ὅταν θέλῃ νὰ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμόν του ἐπὶ παραπλησίων ἀντικειμένων, λέγει· Ὁ δεῖνα ἔχει ψηλὴ τὴ φρένα. Ὁ μακαρίτης Μίκιος Πολίτης, ὅταν ἤκουεν ἀπαγγελλόμενον τεμάχιόν τι τῶν ποιημάτων μου, ἀνέκραζε· — Τοῦτο ἔχει ὑψηλὴν ἰδέαν. Τὸ θεόρατο παριστᾷ τὸν πελώριον ὑλικὸν ὄγκον τοῦ κτιρίου. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα τὸ Θεὸς προτάττει τινῶν ὀνομάτων, ὅταν θέλῃ νὰ ἐκφράσῃ ἔκπληξιν προερχομένην ἐκ τοῦ ἐξαιρετικοῦ ὄγκου πράγματός τινος. Εἶναι τὸ ὑπερθετικὸν τοῦ Λαοῦ, διότι μὲ τὴν ἰδέαν τῆς Θεότητος συνδέει τὴν ἰδέαν τοῦ ὑλικοῦ μεγαλείου. Διὸ λέγει Θεόχτιστο-, Θεοδούδαλο-, Θεόσκυλος καὶ τὰ παρόμοια».

»Τέλος τὸ μεγάλο ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ ἔνδοξον, διότι δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι ὑπὸ καλλιτεχνικὴν ἔποψιν τέλειον, δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι κολοσσαῖον, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι καὶ δοξασμένον ἐκ τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν τὸ ἀντικείμενον, ὅπερ διεγείρει τὸν θαυμασμόν μας».

»Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς βροντάς, τοὺς σεισμοὺς καὶ τὴν ἀντάραν, παρατηρῶ ὅτι ταῦτα πάντα εἰκονίζουν πιστῶς τὴν φοβερὰν τρικυμίαν, ἥτις ἔρριψε κατὰ γῆς τὴν περὶ οὗ ὁ λόγος στήλην καὶ ἥτις συνωδεύθη καὶ ὑπὸ σεισμοῦ».

»Ἐλπίζω ὅτι θὰ μὲ δικαιώσῃς ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων, αἵτινες σὲ ἐνέβαλλον εἰς δυσχέρειαν, ὅτε ἐπεχείρησας τὴν μετάφρασίν των. Μεταφορικῶς δὲ ἂν ἐκατάλαβες τί αἰνίττομαι ἐν τῇ περικοπῇ ἐκείνῃ, θὰ ἴδῃς ὅτι δὲν περιέγραψα κακῶς τὴν σκληρὰν μοῖραν, ἥτις ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς καταδιώκει τὴν δυστυχῆ μας πατρίδα».

»Σὲ γλυκοφιλῶ καὶ σὲ ἀφίνω ἐλεύθερον εἰς τὴν ἐκλογήν σου μεταξὺ Ἰένας καὶ Βερολίνου. Ὁ Ἀνδρέας σὲ ἀσπάζεται μετ' ἐμοῦ.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ».

Digitized by Google

Ἐν Λευκάδι τῇ 26ῃ Φεβρουαρίου 1877.

Αἰμιλιέ μου.

«Μοῦ μυρίζει ὅτι θὰ ἔλθῃ μία ἡμέρα, καθ' ἣν σὺ θὰ εἶσαι ὁ σχολιαστὴς καὶ ὁ βασανιστὴς τῶν πτωχῶν προϊόντων τῆς φαντασίας μου, καὶ χαίρω ἐκ τῶν προτέρων, διότι θὰ φανῇς βεβαίως ἠπιώτερος τῶν ἄλλων ὄχι μόνον, ἀλλὰ κάλλιον παντὸς ἄλλου θὰ ἐμβατεύσῃς εἰς τὰ κρύφια καὶ μύχια τῆς διανοίας μου. Ἔχε ὅμως πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ἡ ποίησις δὲν ἀνατέμνεται καθὼς τὸ πτῶμα ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ χειρουργοῦ, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καταστρέφεται».

»Αἱ βρονταὶ μόνον δυσκόλως δύνανται νὰ κατεδαφίσωσι κραταιὸν οἰκοδόμημα, ἀλλὰ θὰ ἤκουσες βεβαίως κἄποτε καὶ σὺ βροντὴν ταράττουσαν τὸ ἔδαφος. Οὐδὲ δύσκολον εἶνε νὰ παραδεχθῇς, ὅτι ὁ δονισμὸς τῆς βροντῆς συνενούμενος μετὰ τοῦ σεισμοῦ καὶ τῆς λαίλαπος δύνανται νὰ κατακρημνίσωσι στήλην μὴ στηριζομένην ἀσφαλῶς ἐπὶ τῶν θεμελίων της».

Κατὰ τὸ ἔτος 1877 ἡ καρδιακὴ πάθησις τοῦ ποιητοῦ, περὶ ἧς ὁ καθηγητής, συγγενὴς καὶ φίλος του ἀδελφικός, ἰατρὸς Πρετεντέρης εἶχε συντάξῃ τὴν ἑπομένην διάγνωσιν· «Homme d'une constitution athlétique mais très nerveux. Augmentation du volume du cœur. Altération des valvules gauches surtout des sigmoïdes avec insuffisance de l'orifice butique. Engorgement chronique du foie», ἤρχισε νὰ ἐπιδεινῶται, αἱ προσβολαὶ δὲ τῆς δυσπνοίας ἰδίως κατὰ τὸν χειμῶνα ἦσαν συχνόταται. Ἐν τούτοις ὁ ποιητὴς δὲν ἔπαυσεν ἀκαμάτως ἐργαζόμενος πρὸς βελτίωσιν τῶν ἑαυτοῦ κτημάτων, λαμβάνων δρῶν μέρος εἰς τὰς πατριωτικὰς ἐνεργείας τοῦ κομιτάτου, γράφων πρὸς τοὺς φίλους καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὰ τέκνα του, ὧν καθωδήγει τὰς μελέτας καὶ προσεπάθει νὰ διαπλάττῃ τὸν χαρακτῆρα. Ἀνέκφρα-

Digitized by Google

στος δ' ὑπῆρξεν ἡ εὐχαρίστησίς του, ὅταν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐδέχθη εἰς τὰς ἀγκάλας του τὸν πρωτότοκον τῶν υἱῶν του ἐπανελθόντα ἐξ Ἀθηνῶν διδάκτορα τὰ Νομικὰ καὶ δικηγόρον. — Οὐχ ἧττον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπεσκέπτετο αὐτὸν ἐπ' ὀλίγας στιγμὰς ἡ ἔμπνευσις. Οὕτω κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἔγραψε τὸν «Κανάρην» ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ ἥρωος, ὡς καὶ τὸ ὡραῖον ἐλεγεῖον ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ νεαροῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ Εὐσταθίου Κόνδαρη. Τὸ ἐλεγεῖον δὲ τοῦτο συνώδευσε διὰ τῆς ἑπομένης ἐπιστολῆς.

Ἐν Λευκάδι τῇ 29ῃ Ὀκτωβρίου 1877.

Φίλτατε Στάθη,

«Ἂν ἡ ἀθεράπευτος πληγὴ τῆς καρδίας σου ἐπιδέχεται μικρὰν ἀνακούφισιν, προσπάθησε νὰ τὴν εὕρῃς εἰς τοὺς στίχους, τοὺς ὁποίους μοὶ ἐνέπνευσεν ἡ συμφορά σου καὶ τοὺς ὁποίους σοὶ ἀποστέλλω ὡς νεκρικὴν ἀνθοδέσμην, δυναμένην νὰ κοσμήσῃ τὸ μνῆμα τοῦ Ἀντωνίου σου. Ἡ ποίησις εἶνε αἴσθημα. Ἀπορρέουσιν ἑπομένως ἐκ τῆς καρδίας, τῆς ἱερᾶς ταύτης ἕδρας παντὸς αἰσθήματος. Ἂν δὲ ἐπέτυχον νὰ γλυκάνω κατά τι τὸν ἀφόρητον πόνον τῆς ψυχῆς σου, θὰ λογίζωμαι εὐτυχής.

Ὁ σὸς
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ».

Ἐκεῖνος δὲ πρὸς ὃν ἔγραφεν ἦτο φανατικὸς πολιτικός του ἀντίπαλος! Ἐν γένει δὲ ὁ ποιητὴς βαθύτατα ἐπαθαίνετο διὰ τὰς συμφορὰς τῶν ἄλλων, ἤντλει δὲ τότε ἐκ τῆς καρδίας του λόγους παρηγορίας,οἵτινες ἐνέφαινον ὅλην τὴν εὐγένειαν καὶ τὴν λεπτότητα τῆς ψυχῆς του. Ἐν Λευκάδι, καὶ ἡ πενιχροτέρα καλύβη ἦτο ἀσφαλής, ὅτι θὰ τὸν ἔβλεπεν εἰσερχόμενον κατόπιν τῆς συμφορᾶς, οἱ γλυκεῖς δὲ καὶ παρηγορητικοὶ λόγοι του ἐνεστάλαζον

Digitized by Google

πάντοτε βάλσαμον παρηγορίας. Ἐξέλεγεν ἀλανθάστως ἐν τῇ ψυχῇ του τὸ μόνον φάρμακον, ὅπερ ἦτο δυνατόν, ἂν ὄχι νὰ παρηγορήσῃ, τοὐλάχιστον νὰ ἀνακουφίσῃ τὸν σκληρὸν ψυχικὸν πόνον τοῦ πάσχοντος. Εἴτε εἰς τὴν θρησκείαν εἴτε εἰς τὴν φιλοσοφίαν εἴτε εἰς τὸ αἴσθημα κατέφευγεν, ἡ ἐκλογή του ἦτο πάντοτε ἐπιτυχής. Αἱ κατωτέρω συλλυπητήριοι ἐπιστολαί του ρίπτουσιν ὡραῖον φῶς ἐπὶ τῆς εὐγενοῦς ταύτης ὄψεως τοῦ χαρακτῆρός του.

Τὸ πρὸς τὸν κόμητα Μᾶρκον Φλαμπουριάρην ποίημα «Τὰ χρόνια» ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, γραφὲν ἐν ἔτει 1862, συνώδευσε δι' ἐπιστολῆς, ἧς σῴζεται τὸ ἑπόμενον ἀπόσπασμα:

«Ἀλλοίμονον εἰς σέ, ἂν ἐκφέρων βαρυθύμους λέξεις κατὰ τῆς Προνοίας ἐπὶ τῇ συμφορᾷ παρεσύρεσο ἀνερματίστως εἰς τοῦ ἀπελπισμοῦ τὸ βάραθρον. Ἄνευ τῆς ἐλπίδος νὰ ἐπανίδῃς τὸ τέκνον σου, ἥτις ὡς ζωογόνος χυμὸς καθ' ἑκάστην ἐξακοντίζει νέους σπινθῆρας εἰς τὸ αἷμα καὶ καθιστᾷ ζωηροτέραν τὴν ἀγάπην μας, θὰ διῆγες τὴν ζωήν σου ἐν μέσῳ σκληρᾶς ὀδύνης, ὡς ὁ ναυαγός, ὅστις ἀδιακόπως πληττόμενος ὑπὸ τῶν πελωρίων κυμάτων μάτην ἐπιζητεῖ νὰ διακρίνῃ ἴχνος σωτηρίας. Ἡ βαθεῖα ὀδύνη ἱεροποιοῦσα τὴν καρδίαν καὶ ἀποκαθαίρουσα τὴν ψυχήν, χρησιμεύει ὡς σημεῖον συνεπαφῆς μεταξὺ τοῦ πλάσματος καὶ τοῦ ἀπλάστου. Οὕτω τοὐλάχιστον φρονῶ ἐγώ. Αἰσθάνομαι δὲ κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὴν ἀνάγκην νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ἐκ τοῦ θανάτου τῆς θυγατρός μου ἔγεινα ἄνθρωπος. Ἄλλως δὲ τίς ἐξ ἡμῶν θὰ εἶχε τὴν παράλογον ἀξίωσιν νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ὁ θάνατος εἶναι κακὸς καὶ ἡ ζωὴ ὄχι; Πατὴρ θάπτων τέκνον του ἐνδομύχως καταρᾶται τὴν τύχην, ἥτις πατάσσει αὐτὸν τοσοῦτον ἀσπλάγχνως. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀπειρίᾳ τοῦ σύμπαντος ἄνθρωπος ἀποθνήσκων εἶναι ὡς φύλλον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου συρόμενον. Θὰ ἀποθάνωμεν, ποῖος σήμερον, ἄλλος αὔριον. Ἀλλ' ἂν ἀληθῶς ἐν τῷ κόσμῳ ἠγαπήσαμεν, τίς θέλει πιστεύσει ὅτι δὲν θὰ ἀνεύρω-

Digitized by Google

μεν ἀλλαχοῦ τελειότερον τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας; Ἐμπρὸς λοιπόν, ἀνύψωσον τὸ καταπεπονημένον πνεῦμά σου, γλυκύτατέ μου φίλε. Μὴ κύψῃς τὸ μέτωπόν σου ἐπὶ τοῦ ψυχροῦ μαρμάρου τοῦ τάφου. Διεύθυνε τὸ βλέμμα σου πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ θεώρησον μετὰ προσοχῆς, διότι εἰς τὴν σελαγίζουσαν μαρμαρυγὴν φαεινοτάτου ἀστέρος κρύπτεται ἡ μορφὴ τοῦ Μάρκου σου, ἥτις ζητεῖ νὰ σοῦ ἐνσταλάξῃ τῆς παραμυθίας τὸ βάλσαμον ».

Μία τῶν ὡραιοτέρων συλλυπητηρίων ἐπιστολῶν, ἅς ποτε ἔγραψεν, εἶνε καὶ ἡ πρὸς τὸν ἀγαπητὸν αὐτοῦ φίλον Κωνσταντῖνον Παπαρρηγόπουλον, τὸν μέγαν ἱστορικόν μας, ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δημητρίου, ἀποβιώσαντος νεωτάτου ἐν πλήρει πνευματικῇ δράσει.

Ἐν Μαδουρῇ τῇ 5η Ἀπριλίου 1873.

Δύστυχέ μου Κωστάκη,

« Ἡ ἀκαταμέτρητος συμφορά σου μοῦ κατεσπάραξε τὰ σπλάγχνα.

» Οἱ ἄνεμοι τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὰ μαῦρα κύματα τῆς θαλάσσης ἔφερον ἐπὶ τοῦ σκοπέλου μου τούτου τὸν ἀπέραντον κλαυθμόν σου, βασανισμένε μου φίλε. Μὲ γνωρίζουν πρὸ καιροῦ, ὅπως ἐγνώριζον καὶ ἐκεῖνον.

» Πῶς νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ τὸν χωρέσῃ ὁ τάφος; Μὴ τὸν συνεπῆρεν ἡ προσφιλὴς ἀδελφή του; Πέρυσι τοὺς ἠσπάσθην ὅλους. Ἀπέσπασα ἀπὸ τὰ φυλλοκάρδιά των δάκρυα κατανύξεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Μόλις παρῆλθε χρόνος καὶ μοῦ λείπουν δύο!

» Ταλαίπωρέ μου φίλε! Μὴ ἀφεθῇς εἰς τὴν ἄκρατον ὁρμὴν τοιούτου πόνου. Πότιζε μὲ τὸ δάκρυ σου τὸ μνῆμα τοῦ παιδιοῦ σου, ἀλλὰ μὴ λησμονῇς, ὅτι τίποτε φονικώτερον τῆς ὀδύνης, ἥτις ἐνεφώλευσεν ἐν τῇ ψυχῇ σου.

Digitized by Google

»Όλος ὁ βίος τῆς παρελθούσης Ἑλλάδος συνέχεται σήμερον μετὰ τοῦ ἰδικοῦ σου. Ἐσφράγισες τὸν τάφον τοῦ τέκνου σου, ἀλλ' ἀπεσφράγισες τὸν τάφον τῆς Πατρίδος καὶ ἀνέστησες ἐκ νεκρῶν λησμονημένα κατορθώματα, ἀπερίγραπτα βάσανα. Ἀπέρριψας διαβολὰς ἀλλοφύλων.... Διεξεδίκησας τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς τοῦ Γένους.... συνέδεσας τοὺς διεσπαρμένους κρίκους τῆς ἀλύσεως, δι' ἧς συγκρατεῖται ὁ νέος μετὰ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ.... ἐζωντάνεψες τόσα κόκκαλα.... ζῆσε, Κωστάκη μου, ζῆσε! τίς θὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῶν χειρῶν σου; Ἡ Ἑλληνικὴ μεσαιωνικὴ ἱστορία εἶναι διὰ τοὺς πολλούς, τοὺς ἐν τῷ ἐνεστῶτι μόνον ἐντρυφῶντας, νεκρὰ καὶ παγωμένη θάλασσα, εἰς τὰ ἀχανῆ βάραθρα τῆς ὁποίας κατεποντίσθησαν ἀπειράριθμοι γενεαί, χωρὶς ν' ἀφήσωσιν εἰμὴ μικρότατα ἴχνη τῆς ἀσημάντου ὑπάρξεώς των.... Εἶναι κοιμητήριον ἀτελεύτητον.... Ἀλλὰ δι' ἐσέ, δι' ἐσὲ εἶναι Δευτέρα Παρουσία.

»Ἐξεπόρθησας τὸν ᾅδην τῆς Ἑλλάδος, ἔτεινας τὴν δεξιάν σου πρὸς τοὺς τεθνεῶτας τοσούτων αἰώνων, ἐνεφύσησας εἰς τὰ ἄψυχα στήθη των νέον πνεῦμα ζωῆς. καὶ σὲ τρομάζει, Κωστάκη, ὁ ὕπνος τοῦ παιδιοῦ σου;

»Ζῆσε, ζῆσε....

Ὡς ἀδελφὸς

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ».

Ἀποστέλλων πρὸς τὸν ἐξάδελφόν του Σπυρίδωνα τὸ ποιημάτιον, ὅπερ ἔγραψεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς νύμφης αὐτοῦ, συνώδευσε τοῦτο δι' ἐπιστολῆς, ἧς παρατιθέμεθα τὸ κατωτέρω ἀπόσπασμα.

Ἐν Μαδουρῇ τῇ 12ῃ Ὀκτωβρίου 1874.

Ἀδελφέ μου,

«Τίποτε δυσκολώτερον τῆς νεκρικῆς δημοτικῆς ποιήσεως. Ἐγὼ ὅστις δύναμαι νὰ καυχηθῶ ὅτι τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ δύναμαι

Digitized by Google

κατ' ἀρέσκειαν νὰ μεταχειρισθῶ καὶ νὰ ὑποτάξω εἰς τὰς θελήσεις τῆς φαντασίας μου, ἐγὼ ἀπελπίζω ὁσάκις πρόκειται νὰ τῆς φορέσω τὸ φόρεμα τοῦ πένθους.

»Ὁ θάνατος εἶναι πάντοτε ὁ αὐτός, τὸ θέμα δὲν παραλλάσσει, δὲν μεταβάλλεται. Ὁ δὲ βαθμὸς τοῦ πόνου, ὅστις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ θανάτου, δὲν ἐκτιμᾶται ἐπαξίως εἰμὴ ὑπὸ τοῦ πληγωθέντος παρὰ τοῦ θανάτου.

»Τόσον ὅμως ᾐσθάνθην βαθέως τὸν θάνατον τῆς Ἰουλίας, ὥστε δὲν ἠμπόρεσα παρὰ νὰ τὴν μοιρολογήσω μακρόθεν, ἀφοῦ δὲν ηὐτύχησα ἐκ τοῦ πλησίον οὔτε πατρικὸν ἀσπασμὸν νὰ τῆς δώσω κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου της, οὔτε τὸ τελευταῖον φίλημα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας της. Ἰδοὺ λοιπόν, ἀδελφέ μου, τὸ μοιρολόγι της.»

Ἡ κατωτέρω συλλυπητήριος ἐπιστολὴ ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν καθηγητὴν Ἰωάννην Σταματέλλον, φιλόλογον διαπρεπῆ καὶ ἀγαπητὸν αὐτοῦ φίλον.

Ἐν Μαδουρῇ τῇ 3η Ἰανουαρίου 1875.

Δυστυχισμένε μου φίλε,

«Μόλις παρῆλθον ὀλίγαι ἡμέραι ἀφ' ὅτου, συνδιαλεγόμενος μετ' ἐμοῦ μακρόθεν, ἔχαιρες βλέπων ἐπαξίως ἐκτιμωμένους τοὺς κόπους σου, καὶ ἰδοὺ διὰ μιᾶς θανατηφόρον ἐπιφέρει κατὰ τῆς κεφαλῆς σου κτύπημα ἡ ἄσπλαγχνος χεὶρ τοῦ θανάτου.

»Ποίαν μοὶ ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη συμφορά σου, μόνος σύ, ὅστις γνωρίζεις πόσον ἡ καρδία μου συνδέεται μετὰ τῆς ἰδικῆς σου, δύνασαι νὰ τὸ ἐννοήσῃς.

»Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος, ὁ ἔχων ἀείποτε ὑπ' ὄψει τὸ μυστηριῶδες δρᾶμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, μόνον ἐν ἑαυτῷ εὑρίσκει παρηγορίαν ἀνάλογον πρὸς τοιαῦτα τραύματα, διότι μόνος συναισθάνεται, ὅτι ἐν τῇ μεγάλῃ ἀναγεννήσει, τῇ διὰ τῆς κολυμβήθρας

Digitized by Google

τοῦ τάφου παρασκευαζομένη, ἀδιακρίτως περιλαμβάνονται καὶ εἰσάγονται νέοι μετὰ γερόντων καὶ ἰσχυροὶ μετ' ἀδυνάτων, διότι μόνος γινώσκει ὅτι οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν ὁ χρόνος ἐνώπιον τῆς αἰωνιότητος, οὐδὲ τὸ πεπερασμένον ἐνώπιον τοῦ ἀπείρου.

'Στὸν πολυτάραχο γιαλὸ τοῦ κόσμου μιὰν ἡμέρα
Διαβάτης ἀνυπόμονος περνᾷ σὰν τὸν ἀγέρα.
Τὸ πάτημά του ἐφάνηκε 'στὸν ἄμμο τὴν αὐγή,
Ἄγριο τὸ κῦμα διάβηκε τὴ νύχτα καὶ τὸ σβεῖ.

Ὡς ἀδελφὸς
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ»

Ὅτε δὲ ἀπεβίωσεν ὁ γηραιὸς ἀγωνιστὴς τοῦ ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου ἀγῶνος Γεράσιμος Λιβαδᾶς, ὁ ποιητὴς ἔγραψε πρὸς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ τὴν κάτωθι συλλυπητήριον ἐπιστολήν.

'Εν Λευκάδι, τῇ 8η 'Ιουλίου 1876.

Φίλοι μου,

«Καθ' ἡμέραν ἀραιοῦται ἡ ἱερὰ φάλαγξ τῶν ἀθλητῶν τῆς ἑνώσεως, ὁ θάνατος, εἰς τὴν ἀκαταμάχητον δύναμιν τοῦ ὁποίου ὑποτάσσονται ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον, ὅσοι ποτὲ δὲν ἔστερξαν νὰ ταχθῶσιν ὑπὸ τὸν ζυγὸν οὐδεμιᾶς ἀνθρωπίνης δυνάμεως, ὑπέταξε καὶ τὸν γενναῖον πατέρα σας, καθὼς νικᾷ τοὺς κραταιοτέρους βράχους, καθὼς ἐκριζώνει τὰς δρῦς καὶ τὰς πλατάνους 'Αλλ' ἐνῷ ἐκ τῆς φθορᾶς τοῦ ὑλικοῦ κόσμου δὲν ἀπομένει παρὰ κονιορτὸς καὶ σῆψις καὶ σποδός, ἐκ τοῦ θανάτου τῶν ὑπὲρ Πατρίδος ἀγωνισθέντων, τῶν ὑπὲρ τοῦ θριάμβου μιᾶς ἱερᾶς ἰδέας δαπανησάντων ὅλον τὸν βίον χωρὶς νὰ ὑπολογίσωσί ποτε, οὔτε κακουχίας, οὔτε διωγμούς, οὔτε τῶν ἀπίστων τὰς πικρὰς εἰρω-

Digitized by Google

νείας, οὔτε τῶν ἰσχυρῶν τὰς ἀπειλὰς καὶ τὴν θρασύτητα, ἐκ τοῦ θανάτου ἐκείνων μένει τι ἀδιάφθορον, μένει ἡ νίκη τῆς ἀληθείας κατὰ τοῦ ψεύδους, κραταιοῦται ἡ πίστις τῶν ἀδυνάτων, ὁσάκις ἐπιτίθενται κατὰ τῶν δυνατῶν, πρὸς περιφρούρησιν τῶν δικαιωμάτων των, καὶ ῥιζοβολεῖ βαθύτερα εἰς τὰς καρδίας τῶν λαῶν τὸ αἴσθημα τῆς ἐλευθερίας.

»Τοιαῦτά τινα διδάγματα ἀφῆκεν εἰς ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους ὁ θάνατος τοῦ μακαρίτου Πατρός σας, τοῦ συναγωνιστοῦ καὶ φίλου μου.

»Ὁ Θεὸς νὰ ἔχῃ τὴν πατριωτικὴν καὶ ἀκαταδάμαστον ψυχήν του!

Ὁ φίλος σας

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ»

Φιλολογικὴ ἀλληλογραφία Ἀρ. Βαλαωρίτου καὶ Ἐμ. Ῥοΐδου ἐν τέλει τοῦ ἔτους 1877. — Παράφρασις τῆς «Λίμνης» τοῦ Λαμαρτίνου.

Τὰ τέλη τοῦ 1877 ἀντηλλάγησαν μεταξὺ τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου καὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ Ῥοΐδου αἱ κατωτέρω λίαν ἐνδιαφέρουσαι ἐπιστολαί, ὡς πρωτοχρονιάτικον δὲ δῶρον τοῦ 1878 ἐδημοσίευσεν ἡ «Ἑστία» τὴν ὡραίαν ἐκείνην μετάφρασιν τοῦ ποιητοῦ ἢ μᾶλλον παράφρασιν ἀκριβεστέραν μεταφράσεως τῆς «Λίμνης» τοῦ Λαμαρτίνου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25ῃ Ὀκτωβρίου 1877.

Φίλε ποιητά,

«Κατὰ προτροπὴν τοῦ ἀγαπητοῦ Ξενοφῶντος, ὃν ἀπηλαύσαμεν ἐν ὑγιείᾳ, πέμπω ὑμῖν τὰ δύο τελευταῖα ἔργα μου, ἤτοι

Digitized by Google

δύο ὁμιλίας, ὧν ἡ πρώτη ἀπηγγέλθη, ἡ δὲ δευτέρα θέλει ἀπαγγελθῇ τὸ Σάββατον ἐν τῷ Παρνασσῷ. Σᾶς παρακαλῶ δὲ ν' ἀναγνώσετε πρῶτον τὸν ἀρ. 1 καὶ ἔπειτα τὸν ἀρ. 2, ἤτοι τὸ περὶ συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι ποιήσεως φυλλάδιον, τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθην νὰ γράψω, ἵνα εὕρω ἡσυχίαν παρὰ τῶν θελόντων « Invita Minerva » νὰ χειροτονηθῶσι συνάδελφοι ὑμῶν ἐν Πηγάσῳ. Ἂν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν περισσεύσῃ ὑμῖν καὶ ἄλλος καιρὸς διὰ χάσιμον, ἠθέλετε μὲ καθυποχρεώσει γράφοντές με τὴν γνώμην σας περὶ τῆς κριτικῆς μου μετὰ τῆς αὐτῆς εἰλικρινείας, μεθ' ἧς ἐτόλμησα νὰ ὁμιλήσω περὶ τῆς ὑμετέρας « Φροσύνης », ἣν ἐπιμένω θεωρῶν ὡς τὸ κάλλιστον ὑμῶν ἔργον, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ἐλεγείου εἰς τὸν Κανάρην ἐξαιρουμένου.

»Πάντες ἐπεριμέναμεν ὅτι ὁ Ξενοφῶν δὲν ἤθελεν ἔλθει μόνος ἐκ Λευκάδος. Πρέπει ἄρα νὰ ἀπελπισθῶμεν νὰ σᾶς ἴδωμεν ἐφέτος; Γράφων ὑμῖν τρέφω τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἐπιστολή μου θέλει τύχει ἀπαντήσεως προφορικῆς. Εἴθε νὰ μὴ ἀπατῶμαι.

Ὅλως ὑμέτερος

Ε. Ο. ΡΟΙΔΗΣ ».

Ἐν Λευκάδι τῇ 3η Νοεμβρίου 1877.

Φίλτατε Ῥοΐδη,

«Ἀπνευστὶ κατεβρόχθισα ἢ μονορρoῦφι κατέπια τὰς δύο περὶ Ἑλληνικῆς συγχρόνου κριτικῆς καὶ ποιήσεως διατριβάς σου. Σὲ εὐχαριστῶ δὲ πολὺ πολύ, ὄχι μόνον διὰ τὴν φιλικωτάτην ἐπιστολήν σου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὑψηλὴν θέσιν ἣν μοὶ παρεχώρησες ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ ποιήσει καὶ τὴν ὁποίαν φοβοῦμαι μὴ δὲν ἀξίζω.

»Νὰ φέρῃ τις κρίσιν ἐπὶ κριτικῶν ἔργων ἰδικῶν σου, φίλτατε Μανώλη, εἶναι ἐπιχείρησις δεινή, προκειμένου μάλιστα ν' ἀπο-

Digitized by Google

φανθῇ τις ἐκ τοῦ προχείρου ἐπὶ ζητημάτων σκοτεινῶν, δικαίως προκαλεσάντων τὰς ἐρεύνας τῶν φιλοσόφων πάσης ἐποχῆς καὶ πάσης ἐθνότητος. Ἔπειτα τί νὰ σοῦ εἴπω; Σὺ εἶσαι φοβερὸς ἄνθρωπος! Ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον συλλάβῃς ἀντιφάσκοντα, ἀρνούμενον παλαιάν τινα δοξασίαν! Τότε τὸν προσμένει ἄφευκτος θάνατος, ὀδυνηρὸν μαρτύριον καθὼς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐφεῦρεν ὁ φίλος μου Ἀλῆ πασᾶς διὰ τὸν Κατσαντώνην...

»Ὅπως δήποτε θὰ σοῦ εἴπω καθαρὰ τὴν γνώμην μου, ὅσον μοῦ τὸ ἐπιτρέπουν τὰ στενὰ ὅρια μιᾶς ἐπιστολῆς, κι᾽ ἂς γίν᾽ ἡ λίμνη θάλασσα. Ἐπὶ ζητημάτων τόσον στενῶς συνδεομένων μετὰ τῆς μελλούσης τύχης τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως ἀπαιτεῖται ἀπόλυτος ἐλευθερία συζητήσεως, διότι μόνον δι᾽ αὐτῆς θ᾽ ἀνακαλυφθῇ ἡ ἀλήθεια.

»Ὁ Βλάχος ἐβλασφήμησεν ἀναντιρρήτως εἰπὼν ὅτι «ἐγγενὲς εἶναι τῇ ψυχῇ τοῦ ποιητοῦ τὸ ποιητικὸν τάλαντον καὶ μάτην ἤθελε μοχθήσει ἀντλῶν ἔξωθεν ποιητικὰς ἐμπνεύσεις ὁ ἔχων πεζὴν τὴν διάνοιαν ἢ χαμαιπετῆ φαντασίαν» καὶ ὅτι «παρορμήσεως δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην οἱ ἀληθεῖς ποιηταί», καὶ τὴν βλασφημίαν ταύτην ἐτιμώρησες αὐστηρότατα ἀντιτάξας κατὰ τοῦ ἀντιπάλου σου ἐκεῖνα τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ἐπικαλεῖται πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ παραδόξου ἰσχυρισμοῦ του...

»Εἰς τὴν ἀναίρεσιν λοιπὸν τῶν δογμάτων τοῦ Βλάχου ἐπέτυχες πληρέστατα, φίλε Ροΐδη, τὰ κατεσύντριψες, ἔγιναν ὑπὸ τὸ καυτήριόν σου γῆ καὶ σποδός! Ἤθελα μόνον ἐπιθυμήσει ἐν μέσῳ τῆς πολυτελοῦς πανδαισίας, ἣν προσφέρεις εἰς τοὺς ἀναγνώστας σου, νὰ μὴ ὑπῆρχον αἱ καπνισταὶ γλῶσσαι καὶ τὸ pâté de foie gras.

»Εἶναι λοιπὸν βέβαιον, εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ὁ ποιητὴς ὄχι μόνον πρέπει νὰ εἶναι πλασμένος ἐκ φύσεως τοιοῦτος, ἀλλ᾽ ὅτι πρέπει νὰ ζῇ καὶ ἐν μέσῳ ἀτμοσφαίρας δυναμένης νὰ ἀφυπνίσῃ καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὸν σπόρον, ὃν φέρει ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ὅστις μένων ἀκαλλιέργητος ἢ θὰ ἀπέβαινεν ἐντελῶς στεῖρος ἢ θὰ ἀπέ-

Digitized by Google

διδε καρποὺς προωρισμένους εἰς ἄφευκτον καὶ ταχεῖαν σῆψιν.

»Ἀλλὰ πόσον εἶναι ταπεινὴ τοῦ Ἰωάννου Παύλου Ῥίχτερ ἡ παρομοίωσις τῶν δυστυχῶν ποιητῶν πρὸς τοὺς ἀπαισίους καὶ εἰδεχθεῖς πολύποδας τούς, κατ' αὐτόν, λαμβάνοντας τὸ χρῶμα ἐκ τοῦ φαγηγοῦ διὰ τοῦ ὁποίου τρέφονται!!!

»Ἐγώ, φίλτατε Μανώλη, τρέφω ἄσπονδον μῖσος κατὰ τοῦ πολύποδος καὶ τὸν κυνηγῶ μανιωδῶς, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἀνέγνωσα τὴν φοβερὰν μονομαχίαν τοῦ θηρίου τούτου μετὰ τοῦ ἥρωος τῶν «Ἐργατῶν τῆς θαλάσσης» τοῦ Οὐγώ. Θὰ ἠρνούμην δὲ ἀμέσως ὅλην τὴν πρὸς τὴν ποίησιν πίστιν μου, ἂν πρὸς στιγμὴν παρεδεχόμην ὅτι ὑπάρχει κοινόν τι μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ ἀσχημοτέρου κατοίκου τῶν θαλασσῶν.

»Ἡ παρομοίωσις τοῦ Ῥίχτερ δὲν ἔπρεπε νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν διατριβήν σου, ὄχι μόνον διότι ὁ πολύπους δὲν μεταβάλλει τὸ χρῶμα ἐκ τοῦ φαγητοῦ διὰ τοῦ ὁποίου τρέφεται, ἀλλὰ καὶ διότι, ἂν ἦτο ἀκριβής, θὰ κατεδίκαζε τὸν τρισάθλιον ποιητὴν νὰ ἐνεργῇ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὡς ἄλλος σπόγγος ἀπορροφῶν παθητικῶς πᾶν εἶδος ἀκαθαρσίας καὶ μιάσματος.

»Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ εἶναι βεβαία, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι πᾶσα ἐντύπωσις θὰ καθαρίζηται διὰ τῆς θείας φλογὸς πρὶν ἢ γίνῃ στοιχεῖον ποιήσεως ἱκανὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ἐκτίμησιν τοῦ τε ἀοιδοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς, ἐν ᾗ ἐγεννήθη οὗτος καὶ ἔζησεν.

»Ἐβλασφήμησε λοιπὸν ὁ Βλάχος καὶ δικαίως τὸν ἐμαστίγωσες μὲ τὴν συνήθη ἐν τοιαύταις περιστάσεσι σκληρότητά σου.

»Ἀλλὰ καὶ σὺ ἡμάρτησες κατ' ἐμέ, διακηρύξας ἀποτόμως καὶ ἀπολύτως, ὅτι ἀδύνατον εἶναι νὰ δυνηθῇ καὶ νὰ ὑπάρξῃ ποιητὴς ἐκτὸς μιᾶς οἵας δήποτε ποιητικῆς ἀτμοσφαίρας καὶ ὅτι τοιαύτην σήμερον δὲν ἔχομεν ἐν Ἑλλάδι, «ἀφοῦ τὰ μὲν πάτρια ἤθη ἀπηρνήθημεν, τοῦ δὲ διανοητικοῦ βίου τῶν ἐθνῶν τῆς Δύσεως δὲν μετέχομεν εἰσέτι, οὐδὲ τὴν ἐμπνέουσαν τοὺς ἑσπερίους ποιητὰς νόσον τοῦ αἰῶνος νοσοῦμεν».

»Εὐτυχῶς ὅτι ἐν τῇ ἀπελπιστικῇ ταύτῃ διαγνώσει σου ὑπάρχει ἐκεῖνο τὸ σ ή μ ε ρ ο ν, τὸ ὁποῖον κἄπως μᾶς παρηγορεῖ διὰ τὸ μέλλον· ἄλλως, Κύριος οἶδε, πόσας ἐκ τῶν ἐπερχομένων γενεῶν θὰ ἐθυσίαζον ἀδίκως τὰ ῥήματά σου.

»Ὄχι, φίλτατε Ῥοΐδη. Σὺ αὐτὸς ἠναγκάσθης νὰ τροποποιήσῃς, νὰ μετριάσῃς τὴν πικρίαν τῶν λόγων σου ἐν τῇ δευτέρᾳ διατριβῇ σου καὶ νὰ πλέξῃς ἐγκώμια καὶ στεφάνους εἰς τὸν Βηλαρᾶν, εἰς τὸν Χριστόπουλον, εἰς τὸν Σολωμόν, εἰς ἐμὲ καὶ τὸν Παράσχον . . .

Ἡ ἐποχή, ἐν ᾗ ὁ Σολωμὸς ἔζη, κατ' οὐδὲν διέφερε τῆς παρούσης, εἶναι δὲ πρόσφατος, χθεσινὸς ὁ θάνατός του, καὶ ὅμως ὁ Σολωμὸς ἦτο ποιητὴς καὶ ἦτο ποιητὴς πολὺ ἀνώτερος τῶν ποιητικῶν του ἔργων, διότι, ἂν ἐξαιρέσῃς τὸν «Ὕμνον», τὸν ὁποῖον ὁ Σολωμὸς δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ, κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τοῦ βίου του, καίτοι ἐντελῶς ἀμερίμνου, τί ἄλλο παρήγαγε τέλειον, ἄρτιον, πλῆρες;

»Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ «Λάμπρου» ἔμεινεν ἀπόσπασμα καὶ ἐν γένει ὅσα ἀνευρέθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του ἀσύνδετα ποιητικὰ δοκίμια δὲν ηὔξησαν βεβαίως τὴν δόξαν του.

»Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πολλάκις ὁ ποιητὴς ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον, ὅπως ἀπαγγείλῃ ἓν μόνον ᾆσμα, κ' εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἀπέλθῃ ἀφίνων τὴν ἁρμονίαν τῶν φθόγγων του ὡς αὔραν ζωογόνον νὰ πνέῃ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι διὰ νὰ καταλάβῃ τις τόσον εὐρὺν χῶρον ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ ποιήσει, ὅσον κατέλαβεν ὁ Σολωμός, πρέπει, ἀφοῦ ἀπέθανεν ἑβδομηκοντούτης, νὰ μὴ περιορίζηται ἡ παραγωγική του δύναμις εἰς ἕνα μόνον ὕμνον καὶ ὀλίγας ἀσυναρτήτους στροφάς.

»Ἔχει λοιπὸν ἡ νεωτέρα Ἑλλάς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν σοῦ τοῦ ἰδίου, ποιητὰς ὅσους ἔχουν σήμερον ἢ καὶ περισσοτέρους, ἄλλα μεγάλα καὶ κραταιὰ ἔθνη. Πόσους ἔχει ἡ Ἰταλία, ἡ Ἱσπανία, τὸ Βέλγιον, ἡ Πορτογαλλία, ἡ Ῥωσία; . . . Οὔτε εἶναι δίκαιον πρὸς ἐκτίμησιν τῶν ἔργων ἑνὸς τῶν ἡμετέρων ποιητῶν νὰ

Digitized by Google

ἐκλέγῃ τις τὸ χειρότερον καὶ νὰ τὸ κατακόπτῃ, καθὼς πράττεις σὺ κρεουργῶν τὸν Ζαλοκώσταν.

»Εἰς τοιαύτην βάσανον δὲν ἀντέχουσιν οὐδ' οἱ μεγάλοι τοῦ κόσμου ποιηταί. Ἐξ ὅσων ἔγραψαν οἱ ἀρχαῖοι, ἐξ ὅσων παρήγαγον οἱ νεώτεροι πόσα, κρινόμενα εὐσυνειδήτως καὶ ἄνευ προκαταλήψεως, θὰ ἠδύναντο ἀφόβως νὰ ὑποστῶσι τὰς φοβερὰς ἀνατομικὰς ἐγχειρήσεις σου;

»Ἐγὼ βεβαίως θὰ προετίμων νὰ πίω καλλίτερα δὲν ἠξεύρω ποῖον ἀηδέστατον φάρμακον, παρὰ νὰ καταδικασθῶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ «Καθαρτηρίου» τοῦ Δάντου, ἢ τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Βύρωνος, ἢ καὶ τινῶν τραγῳδιῶν τοῦ Σαιξπήρου, ἢ καὶ ἄλλων φημιζομένων ποιητῶν ἀνουσίων ἔργων. Ὁ Λαμαρτῖνος, ὁ Οὐγώ, ὁ Μυσσέ, ὁ Μόντης, ὁ Λεοπάρδης, ὁ Παρίνης, ὁ Ἀλφιέρης, ὁ Μαντζώνης, ὁ Ὁράτιος ὅλα ὅσα ἔγραψαν εἶναι ἆρά γε καθαρὸν μάλαμα;...

»Πρέπει νὰ εἶναι πολὺ δύσκολον ποιητὴς νὰ εὐχαριστήσῃ ὅλον τὸν κόσμον ἢ νὰ ἔχῃ ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς ἀξίας τῶν ἔργων του. Ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ποιηταὶ μεγάλοι, καθὼς ὁ Τάσσος καὶ ὁ Πετράρχης, ἔγραψαν τὸν «Ἀμύνταν» καὶ τὴν «Ἀφρικήν», ἐξ ὧν μόνον ἤλπιζον νὰ δοξασθῶσιν. Ἐκ τούτου εἰκάζω ὅτι, καθὼς δὲν εἰξεύρει τις διατὶ προτιμᾷ τὴν ξανθὴν τῆς μελαγχροινῆς ἢ τὰς εὐτραφεῖς τῶν ἰσχνῶν γυναικῶν, οὕτω καὶ ἐν τῇ ποιήσει ὑπάρχουν κρίσεις ποιητῶν ἀλλόκοτοι περὶ τῶν ἰδίων ἔργων, καθὼς καὶ τῶν ἀναγινωσκόντων αὐτοὺς σκέψεις καὶ συμπάθειαι ὅλως ἀντίθετοι. — Ἡ χορδή, ἥτις δὲν ἀντηχεῖ εἰς τὴν ἰδικήν σου καρδίαν, ταράττει ἐκ βάθρων τὴν ἰδικήν μου, ὅ,τι δὲ φαίνεται εἰς σὲ ψυχρόν, ὑπερβολικόν, ἀδιάφορον, συγκινεῖ ἐμὲ πολλάκις μέχρι δακρύων. — Πολλὰ ἐκ τῶν τελευταίων ποιητικῶν ἔργων τοῦ Οὐγώ, «La légende des siècles» — «L'année terrible», ἐπικρίνονται δριμύτατα καὶ ὅμως ὁ γίγας ἐκεῖνος, ὅστις κἄτι γνωρίζει περὶ ποιήσεως, ἐξακολουθεῖ νὰ παράγῃ, ἀδιαφορῶν ἂν τὰ προϊόντα τῆς ὑπερανθρώπου φαντασίας του

Digitized by Google

ηδύνουν ὅλους ἢ μόνον ὀλίγους, μεταξὺ τῶν ὁποίων, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἀριθμοῦμαι κ' ἐγώ, ὅστις χωρὶς νὰ τὸ θέλω ἔλαβον παρ' αὐτοῦ τὴν μανίαν τῶν ἀντιθέσεων καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ν' ἀφίνω πολλάκις ἀχαλίνωτον τὴν φαντασίαν νὰ τρέχῃ ἀπὸ ρυτῆρος ὅπου θέλει καὶ βούλεται.

»'Απαιτεῖται λοιπὸν ἀτμόσφαιρα ποιητικὴ πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σπόρου τοῦ ποιητικοῦ, ἀλλὰ δὲν παραδέχομαι ὅτι τοιαύτη δὲν ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι, ἀφοῦ «τὰ μὲν πάτρια ἤθη ἠρνήθημεν, τοῦ δὲ διανοητικοῦ βίου τῶν ἐθνῶν τῆς Δύσεως εἰσέτι δὲν μετέχομεν οὐδὲ τὴν ἐμπνέουσαν τοὺς ἑσπερίους ποιητὰς νόσον τοῦ αἰῶνος νοσοῦμεν». — Ὄχι. Ἂν ὑπάρχῃ τι, τὸ ὁποῖον ἐσκότωσε τὴν πρὸς τὴν ποίησιν ἔμφυτον ὁρμὴν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχήν, δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψις ἁρμοδίας ἀτμοσφαίρας πρὸς περίθαλψιν καὶ ἀνατροφὴν τῆς ποιητικῆς αὐτοφυοῦς διαθέσεως, ὄχι, ὄχι, ὄχι, ἀλλ' ὁ Λογιωτατισμός. Αὐτὸς ἔπνιξε τὰ ἔμβρυα ἐν τῇ κοιλίᾳ τῶν μητέρων καὶ ἀπερρόφησε πᾶσαν ἰκμάδα καὶ πᾶσαν ζωτικότητα.

»Καλέ, σοῦ φαίνεται λίγο νὰ ἔχῃς πάντοτε ἐπάνωθέν σου τὸν Βλάχον τὸν... τὸν... μὲ τὸν πέλεκυν ἀνὰ χεῖρας ἑτοίμους νὰ σὲ καρατομήσωσιν, ἂν ἤθελες τολμήσει ν' ἀφαιρέσῃς τὸ **ν** ἐκ τῶν αἰτιατικῶν ἢ ἂν αὐθαδείαζες νὰ εἰσαγάγῃς εἰς τοὺς στίχους σου λέξεις τινὰς ἢ φράσεις ἀνηκούστους εἰς τὴν δημοτικήν μας γλῶσσαν;

»Νὰ μὴ εἶσαι ποτὲ δεκτὸς εἰς τὰ ποιητικὰ διαγωνίσματα, νὰ σὲ προπηλακίζουν αἰωνίως, νὰ σὲ χλευάζουν, ὡς ὁ Α. Σοῦτσος ἐτόλμα νὰ χλευάζῃ τὸν Σολωμόν, καὶ νὰ φυλάττουν τὰς δάφνας καὶ τὰ ἐγκώμια εἰς μόνους τους ὀπαδούς των; Ὁ Λογιωτατισμός! αὐτὸς κατέφαγε καὶ τοὺς ὡραίους ποιητικοὺς χρόνους τοῦ Ζαλοκώστα καὶ τοῦ Παράσχου καὶ τοῦ Ταντελίδου καὶ πολλῶν ἄλλων, οἵτινες βεβαίως θὰ ἦσαν σήμερον τὸ κόσμημα καὶ τὸ ἀγλάϊσμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ ἄν, περιφρονοῦντες τῶν γραμματικῶν τὰς μωρὰς ἀξιώσεις, ἐπεδίδοντο εἰς τὴν καλ-

Digitized by Google

λιέργειαν τοῦ δημοτικοῦ πλούτου καὶ περιέβαλλον τὰς ἰδέας διὰ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος τοῦ ζῶντος Ἑλληνισμοῦ ἀντὶ τῶν σαβάνων κόσμου παλαιοῦ, σαρακοφαγωμένου, καταρρέοντος. — Ἡ τυραννία αὕτη τοῦ Λογιωτατισμοῦ ἔπνιξε τὴν ποίησιν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐχρειάσθη μεγάλη ἐπιμονὴ καὶ μεγαλειτέρα ὑπομονὴ μέχρις οὗ ἴδῃ τις τὴν Σύγκλητον τοῦ Ἐθνικοῦ Πανδιδακτηρίου προσκαλοῦσαν ἕνα κηρυγμένον ἀντάρτην, ἕνα ἀδιόρθωτον καὶ παρήκοον χωριάτην ποιητήν, ἐμέ, διὰ νὰ τοῦ ἀναθέσῃ καὶ τοῦ διαπιστευθῇ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου, δεχομένη ἐκ τῶν προτέρων, ὡς ὅρον εἰρήνης καὶ συνδιαλλαγῆς, τὴν ἐπίσημον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ καθιέρωσιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἐν τῇ ἐθνικῇ ποιήσει.

»Τώρα ἡ δημοτικὴ ποίησις δὲν φοβεῖται πλέον διωγμοὺς καὶ ὕβρεις. Ἐκάθισε τροπαιοῦχος καὶ νικηφόρος ἐπὶ τοῦ τραχήλου τοῦ Λογιωτατισμοῦ καὶ ἐκηρύχθη βασιλὶς καὶ κυρία. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐπουλωθῶσιν αἱ μαστιγώσεις τῶν ἀγωνοδικῶν, πρὶν ἢ λησμονηθῶσι τὰ ἀναθέματα ὅσα ἐξετοξεύθησαν καθ' ἡμῶν τῶν χυδαϊζόντων, τῶν προδοτῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῶν φωτοσβεστῶν, ἀπαιτεῖται καιρὸς καὶ μόλις παρέλθῃ, μόλις ἀκούσῃς ὅτι ὁ Βλάχος δὲν φοβεῖται πλέον νὰ γράψῃ π ά ω ἀντὶ ὑπάγω ἢ πορεύομαι — τ ρ ῶ ς ἀντὶ τρώγεις ἢ ἐσθίεις, ὤ! τότε, θὰ ἴδῃς εὐθὺς βλαστάνοντα ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους εὐωδέστατα καὶ ποικίλα τὰ ἄνθη τῆς νεωτέρας ἡμῶν ποιήσεως.

»Ἂν ἐξαιρέσῃς δὲ τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὰ μεγάλα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος, οὐσιωδῶς δὲν μετεβλήθη πολὺ ὁ βίος τοῦ ἔθνους. — Δὲν ὑπάρχουν βεβαίως πλέον οὔτε δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν Ἀρματωλοὶ καὶ Κλέφται, ἀλλὰ ζῇ ἀκόμη ἡ γενεά, ἥτις ἀμέσως τοὺς διεδέχθη καὶ φέρει ἐν ἑαυτῇ νωπάς, ζωηροτάτας τὰς ἐντυπώσεις τοῦ παρελθόντος. Ἡ Εὐρυτανία, ὁ Βάλτος, τὸ Ξηρόμερον, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Αἰτωλία, ἡ Δωρίς, ἡ Λοκρὶς καὶ ἐκ τῶν δουλωμένων ἐπαρχιῶν ἡ Ἤπειρος, ἡ Θεσσαλία δὲν μετέβαλον πολὺ οὔτε τὰ ἤθη οὔτε τὰ ἔθιμα τὰ παλαιά. Προτι-

Digitized by Google

μοῦν δὲ πάντοτε τὸ καρυοφύλλι καὶ τὸ μιλλιόνι ὅλων τῶν ὅπλων τοῦ Μυλωνᾶ καὶ δὲν παύουν ὀνειρευόμεναι τὴν ἐπάνοδον τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων χρόνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐθεωρεῖτο φοβερὸν δυστύχημα ν' ἀποθάνῃ τις ἡσύχως ἐπὶ τῆς κλίνης του.

»Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ᾐσθάνθην αὐτὸς ἐγώ, ὅτε νέος ὢν πολλὰς κατέτριψα ἡμέρας τῆς ζωῆς μου ἀναστρεφόμενος μετὰ τῶν ὀρεσιβίων κατοίκων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξετάζων τὰς διαθέσεις τῆς ψυχῆς των καὶ τὰς ὁρμὰς τῆς καρδίας των. Ἔχω λοιπὸν πλήρη πεποίθησιν ὅτι ἡ φύσις ἡ ἑλληνική, τὰ σῳζόμενα ταμπούρια τῶν ἐπιφανεστέρων κλεφτῶν μας, ἡ ἐλπὶς περὶ προσεχοῦς καὶ πλήρους τοῦ γένους ἀποκαταστάσεως, ὁ ἄσβεστος πόθος μιᾶς ὁριστικῆς μετὰ τοῦ προγονικοῦ ἐχθροῦ μας συγκρούσεως καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου ὁ ἐπελθὼν θάνατος τοῦ Λογιωτατισμοῦ, προπαρασκευάζουν ὁλονὲν ποιητὰς καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι σήμερον δὲν ὑπάρχουν τοιοῦτοι.

»Ἔρχομαι τώρα εἰς ἓν προσωπικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον σὺ προεκάλεσες, μνημονεύσας τοῦ ὀνόματός μου ἐν τῇ δευτέρᾳ διατριβῇ σου· ἐπίτρεψον δὲ καὶ ἐπὶ τούτου ὡς ἐπὶ τῶν προηγουμένων νὰ σοῦ ἐκφράσω μετὰ παρρησίας τὴν γνώμην μου

»Καὶ πρῶτον μάθε ὅτι οἱ νέοι Ἕλληνες (συμφωνῶ κ' ἐγὼ μετὰ σοῦ) δὲν συμμετέχουν τῆς φοβερᾶς ἐκείνης κοινωνικῆς νόσου, ἐξ ἧς νοσοῦσιν οἱ τῆς Δύσεως ποιηταί, οὔτε ἦτο ἀναγκαῖον νὰ προστρέξῃς εἰς τὸν Βύρωνα, εἰς τὸν Λαμαρτῖνον καὶ εἰς τὸν κακοῦργον Lacenaire διὰ νὰ ὑποστηρίξῃς τὴν γνώμην σου. Αὕτη ὑπάρχει καὶ καταβιβρώσκει ἀνηλεῶς τὰ σπλάγχνα τῆς Εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας, ἀλλὰ θείᾳ συνάρσει δὲν ὑπερέβη ἀκόμη τὰ ὅρια τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου καὶ ἐλπίζω νὰ μὴ ὑπερβῇ ποτέ, διότι φραγμὸς κατ' αὐτῆς ἀνυπέρβλητος θὰ εἶναι πάντοτε ὁ ἥλιος ὁ ἑλληνικός, τῶν θαλασσῶν καὶ τοῦ οὐρανοῦ μας ἡ διαύγεια, τὸ διαρκὲς ἔαρ καὶ ἐν γένει ἡ ὀλίγη διάθεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν ἀπομόνωσιν, ἥτις εἶναι ἡ πηγὴ πάσης μελαγχολίας καὶ παντὸς νεφελώδους ῥεμβασμοῦ.

Digitized by Google

»Δὲν ᾐσθάνθην λοιπὸν οὔτ' ἐγὼ παρὰ κἄποτε στιγμιαίως, ἴσως ἕνεκεν τῆς ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ μακρᾶς διαμονῆς μου, τὰ συμπτώματα τοιούτου ἀνιάτου νοσήματος. Αἰσθάνομαι ὅμως ὅτι νόσος βαρυτάτη, ἀλλόκοτος, ἐπίσης ἀθεράπευτος εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ποιητικὴ διάθεσις, ἣν ἐκ γενετῆς φέρει τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἐγὼ τοὐλάχιστον ὁμολογῶ ὅτι πᾶσα στιγμὴ ἐμπνεύσεως εἶναι στιγμὴ παραφροσύνης καὶ ὅτι ὅλος ὁ ὀργανισμὸς πάσχει δεινῶς ἐκ τῆς πυρακτώσεως τῆς φαντασίας. Οἱ καρδιακοὶ παλμοί, οἵτινες πρὸ καιροῦ μὲ βασανίζουν καὶ οἱ ὁποῖοι βεβαίως θὰ μὲ φέρουν γρήγορα εἰς τὸν τάφον, εἶναι τὸ μόνον κέρδος, τὸ ὁποῖον ἀπέλαυσα ἐκ τῆς πρὸς τὴν ποίησιν διαθέσεώς μου. Τότε θὰ συμπληρώσῃς βεβαίως τοὺς στίχους, τοὺς ὁποίους μετέφερες ἐκ τῆς « Κυρᾶς Φροσύνης » εἰς τὴν δευτέραν διατριβήν σου καὶ οἱ ὁποῖοι δίδουν τελείαν τὴν εἰκόνα τοῦ τελευταίου ἀσπασμοῦ.

Κι' ἀπὸ τώρα τὸ γυρεύω. Χριστιανοί μου, ἐλεημοσύνη!
Ὅταν ἔλθῃ ἐκείν' ἡ 'μέρα, σὲ παράμερη μιὰ ἄκρη
Νὰ μὲ χώσετε κ' ἐμένα μ' ἕνα σχώριο, μ' ἕνα δάκρυ.

»Γνωρίζεις δὲ ὅτι ἐσχάτως ὁ κύριος Bouchut περιγράφων μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας τὸ νέον τοῦ αἰῶνος νόσημα τὸν νευρωσισμὸν (nevrosisme) ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ ποιηταὶ εἶναι τὰ πρῶτα θύματα τοιαύτης ἀσθενείας.

»Γράφων τις ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ παροξυσμοῦ, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ, ἀφηγεῖται βεβαίως ἐντυπώσεις ἢ πρὸ καιροῦ φωλευούσας ἐν τῇ καρδίᾳ του ἢ προσφάτους, σχετιζομένας ὅμως πάντοτε μετὰ τοῦ περιστοιχοῦντος τὸν ποιητὴν κόσμου. Τότε τὰ περὶ ὑποκειμενικότητος καὶ ἀντικειμενικότητος ἕωλα καὶ τετριμμένα δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, ἔσο περὶ τούτου βέβαιος, καὶ κακός, κάκιστος ποιητὴς θὰ ἐξηλέγχετο ἐκεῖνος, ὅστις ἐκ προθέσεως κατετάσσετο εἰς ἓν ἐκ τῶν δύο ποιητικῶν κομμάτων, στρε-

Digitized by Google

6λώνων τὰ διατάγματα τῆς φαντασίας του. Ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια ἄς τὰ λέγουν οἱ φιλόσοφοι, οἱ τεχνοκρίται, οἱ θέλοντες νὰ ἀναγάγωσι τὸ πᾶν εἰς κανόνας χωρὶς νὰ νοοῦν ὅτι καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητος.

»Ἀρύεται λοιπὸν ὁ ποιητὴς ἐκ τοῦ περικυκλοῦντος αὐτὸν κόσμου τὰς ἐμπνεύσεις του καὶ τὰς μεταδίδει περιβεβλημένας τὴν ὡραιότητα, ἣν ἀπέκτησαν κυοφορούμεναι ἐν τῇ διανοίᾳ του.

»Τοιοῦτος κόσμος ὑπάρχει παρ' ἡμῖν ἢ προϋπῆρχεν εἰς ἐποχὴν ἀμέσως προηγουμένην τῆς ἡμετέρας, ὀρθότερον δὲ συγκεχυμένην μετ' αὐτῆς. Τοιαύτην θεωρῶ τὴν ἁρματωλικήν. Ἔζων ἀκόμη, ἐνῷ ἔγραφον τὰ «Μνημόσυνα», πολλοὶ τῶν παλαιῶν ἁρματωλῶν, καὶ ἂν ὁ Ἱερὸς Ἀγὼν δὲν ἤθελε τοὺς καταβροχθίσει, θὰ ἐσῴζοντο μέχρι σήμερον οἱ τελευταῖοι ἔνδοξοι κληρονόμοι τῶν ὀρεσιβίων ἀθλητῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

»Δὲν ἐταρίχευσα λοιπὸν τὰ λείψανα τῶν κλεφτῶν διὰ ῥωμαντικῶν ἀρωμάτων, ὅπως σώσω αὐτὰ ἐκ τῆς σήψεως· τὰ εὗρον ζῶντα ἢ λαχταριστά, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν ἡ νεωτέρα Ἑλληνικὴ ποίησις νὰ περιορισθῇ εἰς σύντομα ᾀσμάτια, ἐν οἷς ἁπλῶς ἐξιστοροῦνται ἀτομικὰ ἀνδραγαθήματα, ἔκρινα ἀναγκαῖον οὐχὶ διὰ τῆς νεκρᾶς κόνεως τῶν τεθνεώτων, ἀλλὰ διὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ αἵματος γενεᾶς ζώσης ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ὅλου Ἔθνους νὰ συντάξω τὰ «Μνημόσυνα», τὴν «Φροσύνην», τὸν «Διᾶκον», τὸν «Ἀστραπόγιαννον», καὶ ὅσα ἄλλα ἀνάγονται εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ἱστορίαν τῆς τουρκομάχου Ἑλλάδος.

»Ἂν ἐπέτυχον ἢ ὄχι, δὲν ἀπόκειται εἰς ἐμὲ νὰ τὸ εἴπω. Δύναμαι ὅμως ἀδιστάκτως νὰ ὑποστηρίξω ὅτι συνέτεινα κ' ἐγὼ πολὺ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Λογιωτατισμοῦ καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης, πλουτίσας αὐτὴν δι' ὑλικοῦ ἱκανοῦ νὰ πληρώσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς σημερινῆς τοῦ ἔθνους ἐργασίας.

»Ἡ τοιαύτη πρὸς πλουτισμὸν τῆς δημοτικῆς γλώσσης μανία μου ὑπηγόρευσε καὶ τὰς πολλὰς σημειώσεις, δι' ὧν παρεγέμισα τὰ ποιητικά μου ἔργα καὶ διὰ τὰς ὁποίας ἐμμέσως μὲν σύ,

Digitized by Google

άμέσως δὲ μ' ἐπέκρινεν ὁ Βλάχος. 'Αλλὰ πῶς εἶχα νὰ κάμω; Ποιὸς ἐφώναζεν ἐδῶθεν τί σημαίνει αὐτὴ ἡ λ ῶ θ ρ α· ἄλλος τί δηλοῖ τὸ ρ ε κ ά ζ ω, τί τὸ φ ρ ι μ ά ζ ω; Τί εἶναι ἡ κυκλαμιά, τί ὁ ζάθος, τί ὁ ζάρκος, τί ὁ σπλῆνος καὶ τί τὸ περιπλοκάδι; Πόθεν κατάγεται τὸ ρεύω, τὸ σαλαγάω καὶ πάει λέγοντας;

»Οἱ πρὸ ἐμοῦ γράψαντες τὴν δημοτικὴν (ἀπαιτῶ παρὰ σοῦ ταύτην τὴν δικαιοσύνην) δὲν εἶχον διαθέσιμον παρὰ πτωχοτάτην ἀποθήκην γλωσσικοῦ ὑλικοῦ. Ἂν δὲ λάβῃς τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσῃς τὸν «Διᾶκον» ἢ τὸν «'Αστραπόγιαννον», θὰ ἴδῃς ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἐθαυματούργησεν ἐπαρκέσασα εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας τῆς ἡρωϊκῆς ποιήσεως. Φαντάσου τί θὰ εἶναι μετὰ παρέλευσιν μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, ὅταν, μὴ ὑπάρχοντος τοῦ Λογιωτατισμοῦ, ὅλοι θ' ἀσχολῶνται εἰς τὴν τελειοποίησιν καὶ τὸν πλουτισμόν της.

»Διὰ νὰ σοῦ ἀποδείξω δὲ ὅτι οἱ ποιηταὶ κακῶς κρίνουσι περὶ τῶν ἰδίων ἔργων, λέγω μετὰ παρρησίας ὅτι δὲν συμμερίζομαι διόλου τὸν θαυμασμόν, ὃν σοῦ ἐνέπνευσεν ἡ «Κυρὰ Φροσύνη». Δὲν δίδω δύο σελίδας τοῦ «Διάκου» μου, μίαν τοῦ «'Αστραπογιάννου» μου, ὀλίγας στροφὰς τοῦ «Βάγια», τοῦ «Σαμουήλ», τῆς «Φυγῆς τοῦ 'Αλῆ-πασσᾶ» ἀντὶ ὅλων τῶν ᾀσμάτων τῆς «Φροσύνης. Τὰς κρίσεις ταύτας, ἐννοεῖται οἴκοθεν, κρατῶ διὰ λογαριασμόν μου, ἀλλὰ φρονῶ ὅτι, ἂν πέπρωται νὰ ζήσῃ τι ἐκ τῶν ποιημάτων μου, δὲν θὰ ζήσῃ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον προτιμᾷς.

»Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι δι' ἐμὲ ὅρος πίστεως ἀπαράβατος, προκειμένου περὶ ἡρωϊκῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἴσια-ἴσια διότι θὰ ἦτο γελοῖον γράφων τις περὶ ἡρώων ζώντων ἐν τῷ νῷ τοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ πλάττῃ ψεύδη. 'Αληθὴς λοιπὸν εἶναι καὶ ἡ ἱστορία τῆς Φροσύνης, ἀληθὴς ὁ χαρακτὴρ τοῦ 'Αλῆ-πασσᾶ, χωρὶς νὰ μὲ μέλῃ ἂν μετὰ ζημίας ἢ ὄχι τῆς ποιητικῆς πιθανότητος καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κριτικῆς ἐπιστήμης.

»Διὰ μιᾶς γραμμῆς, διὰ μιᾶς φράσεως, οἱ ἀρχαῖοι παρίστων ἔμψυχον γυναῖκα δυναμένην νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πρότυπον εἰς τὴν

Digitized by Google

σμίλην τοῦ τεχνίτου. Αὐτὸ τοῦτο ἐπεχείρησα νὰ πράξω κ'ἐγὼ εἰκονίσας τὴν Φροσύνην διὰ τῶν ἑξῆς στίχων:

Τὰ μάτια της ποῦ ἐλάμπανε πνιγμένα μέσ' 'ς τὸ δάκρυ
ἀνταμωθήκανε κρυφὰ μὲ τῆς αὐγῆς τὰ μάτια
καὶ μιὰ τὴν ἄλλη ἐκύτταζε σὰν νἄταν ἀδελφάδαις.
Τἀστέρια ποῦ ταὶς ἔβλεπαν ἀγάλια ἀγάλια σβυῶνται,
χωρὶς νὰ ξέρουνε κι' αὐτὰ ποιὰ λάμψις τὰ θαμπώνει.

»Ὁ Γέρων Λιδωρίκης, ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὑπηρετήσας τὸν Ἀλῆπασσᾶν ὡς σφραγιδοφύλαξ, μ'ἐβεβαίωνεν ὅτι τὸ κάλλος τῆς Φροσύνης εἶχέ τι τὸ ὑπερανθρώπινον, οὔτε ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τις ἀκριβῶς εἰς τί συνίστατο. Ἀπέπνεεν ἐκ τοῦ πλάσματος ἐκείνου μία τις αὔρα ἁρμονίας, ἓν ἄρωμα φυσικῆς τελειότητος, ὥστε ἀδύνατον ἦτο ἀτενίζων τις ἐπὶ τοῦ ἀγγελικοῦ προσώπου της νὰ μείνῃ ἄτρωτος.

»Ἀγνοῶ ἂν ὁ Λιδωρίκης ἔλεγε ταῦτα ἐξ ἀκοῆς ἢ ἂν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι κατὰ ἱστορικὴν παράδοσιν τοιαύτη ἦτο ἡ Φροσύνη.

»Πῶς δὲ σὺ εὑρίσκεις αὐτὴν ἄμορφον, ἀκατασκεύαστον, ἀερώδη, δὲν τὸ καταλαμβάνω. Ἐπίστευα μάλιστα ὅτι καταχρῶμαι τῆς ὑπομονῆς τῶν ἀναγνωστῶν μου δαπανῶν πολλοὺς στίχους πρὸς ἀκριβῆ ἀπεικόνισιν τῶν ἡρώων μου διὰ νὰ γνωρίζῃ καθεὶς ποῖος ἦτο ὁ Διᾶκος, ποῖος ὁ Βρυόνης, ποῖος ὁ Λαμπέτης, ποῖος ὁ Δράκος καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἀπέτυχα, ἀφοῦ σὺ παραδέχεσαι τὸ ἐναντίον.

»Ταῦτα, φίλτατε Ῥοΐδη, ἀτάκτως μὲν καὶ ἐν συνόψει, μετὰ παρρησίας δὲ ἔκρινα εὔλογον νὰ σοῦ γράψω ἀπαντῶν εἰς τὴν φιλικὴν ἐπιστολήν σου. Ἑπομένως κατ'ἐμέ·

»α') Παραδέχομαι πληρέστατα τοὺς λόγους, ἐφ' ὧν ἐρείδεται ἡ πρώτη διατριβή σου, τουτέστιν ὅτι δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναί τις ἐκ φύσεως ποιητής, ἀλλ' ὅτι πρέπει καὶ νὰ ζῇ ἐν μέσῳ ἐντυπώ-

Digitized by Google

σεων ἱκανῶν νὰ ζωογονήσωσι τὸν σπόρον, ὃν παρὰ Θεοῦ ἔλαβε.

»β΄) Ὅτι κόσμος ἐξωτερικὸς δυνάμενος νὰ μορφώσῃ τὸν ποιητὴν ὑπάρχει σήμερον ἐν Ἑλλάδι καὶ πρέπει τις νὰ τὸν ἀναζητήσῃ εἴτε ἐν τῇ πρωτοτύπῳ καλλονῇ τῆς Ἑλληνικῆς φύσεως, εἴτε ἐν ταῖς προσδοκίαις τοῦ Ἔθνους, εἴτε ἐν ταῖς προσφάτοις ἀναμνήσεσι τῆς κλέφτικης ἐποχῆς, εἴτε ἐν τοῖς ἄθλοις τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος.

»γ΄) Ὅτι ἂν ὁ ἰδανικὸς οὗτος κόσμος δὲν παρήγαγε μέχρι τοῦδε μεγάλους ποιητάς, ὁ λόγος ἔγκειται εἰς τὴν νάρκην ἣν ἐπέφερεν ὁ ἀφόρητος ζυγὸς τοῦ Λογιωτατισμοῦ, ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἀφορητότερος καὶ τοῦ τουρκικοῦ, διότι ὑπὸ μὲν τὴν δουλείαν τῶν Ὀθωμανῶν ἡ ποίησις ἡ Ἑλληνικὴ ἀπέδωκεν ἄνθη ἀμάραντα, ὑπὸ δὲ τὴν τυραννίαν τοῦ Λογιωτατισμοῦ σχεδὸν τίποτε· καὶ τὸ τίποτε τοῦτο ὀφείλεται πάλιν εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν, εἶναι δηλαδὴ ἔργον ἀνταρσίας.

»δ΄) Ὅτι ἀφοῦ ἐκλείψωσιν ἐντελῶς τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ Λογιωτατισμοῦ, εὐθὺς θ᾽ ἀναβλαστήσῃ ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἡ ποίησις ἀνθοστόλιστος, ἀκμαία, πάλλουσα τὸν κάλαμον, ὡς ἄλλη Ἀθηνᾶ τὸ δόρυ, ἀναπηδήσασα ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός.

»Et nunc satis, φίλτατε Μανώλη. Μ᾽ ἔβγαλες ἀπὸ τὴν σφαῖράν μου μὲ τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα μοῦ ἔθεσες. Δὲν συνεβουλεύθην συγγραφεῖς διὰ νὰ σοῦ ἀπαντήσω· αὐτοσχεδίως ἔγραψα ὅσα ἔγραψα καὶ διὰ τοῦτο συμπάθησε τὰ πολλὰ μελανώματα καὶ τὸ κακὸ γράψιμο τῆς παρούσης ἐπιστολῆς μου.

. . . .

Ὁ σὸς πάντοτε

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ».

Digitized by Google

Ἐν Ἀθήναις τῇ 5η Νοεμβρίου 1877.

Φίλτατε ποιητά,

«Ἑτοιμαζόμην σήμερον νὰ σᾶς εὐχαριστήσω διὰ μακρῶν, διὰ τὰς φιλοδωρηθείσας μοι εἰκοσιοκτὼ ὡραίας σελίδας καὶ τοὺς ἀνταξίους τούτων στίχους, νομίζων ὅτι τὸ ταχυδρομεῖον ἀναχωρεῖ αὔριον τὸ ἑσπέρας, ὅτε ὁ ἀδελφὸς Ξενοφῶν ἐπῆλθε νὰ μὲ εἰδοποιήσῃ ὅτι ἐντὸς ἡμισείας ὥρας πρέπει νὰ δώσω τὴν ἐπιστολήν μου, ἂν θέλω νὰ προφθάσῃ. Οὐδὲν ἄλλο λοιπὸν δύναμαι νὰ πράξω σήμερον εἰμὴ νὰ σᾶς ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου en bloc, διὰ τὰς κολακευτικὰς ὑπὲρ ἐμοῦ ἐκφράσεις, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον διὰ τὴν κατάδειξιν τῶν ἐν τῇ διατριβῇ μου ἀδίκων ἐνιαχοῦ αἰτιάσεων καὶ ὑπερβολῶν. Ἀλλὰ τί θέλετε; Ἀναγκασθεὶς νὰ φορέσω γερμανικὰ δίοπτρα καὶ οὐχὶ μόνον ἓν ζεῦγος ἀλλὰ πολλά, διάφορα τὸ χρῶμα καὶ τὴν διαθλαστικότητα, ἑπόμενον ἦτο νὰ ἴδω ὁπωσοῦν παραμεμορφωμένα τὰ ἡμέτερα ποιητικὰ πράγματα.

»Συμμερίζομαι πληρέστατα τὴν ὑμετέραν γνώμην περὶ τῆς ὀλεθρίας ἐπιρροῆς τοῦ Λογιωτατισμοῦ ἐπὶ τὴν ποίησιν καὶ ἐν γένει ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Νομίζω ὅμως ὅτι οὐχὶ μικροτέραν τούτου φθορὰν ἐπέφερε καὶ ἡ ἀλογία τῶν κατὰ καιροὺς ἀγωνοδικῶν περὶ τὰ πραγματικὰ ζητήματα. Ἔπειτα ὁ μὲν Λογιωτατισμὸς πνέει ἤδη τὰ λοίσθια, ἡ ἀλογία ὅμως παραμένει καὶ ὑπερακμάζει, τὸ δὲ κακὸν εἶναι ὅτι ἔμαθε καὶ αὐτὴ νὰ ὁμιλῇ, καὶ μάλιστα νὰ στιχουργῇ οὐ μόνον σχολαστικά, ὅπως πρότερον, ἀλλὰ καὶ δημοτικά. Ἂν θέλετε νὰ πεισθῆτε, ἀνάγνωτε εἰς τὴν «Στοὰν» τοῦ Νοεμβρίου τὸ δημοτικὸν ἐλεγεῖον εἰς τὸν θανόντα Παπαδιαμαντόπουλον! Ἂν τοιοῦτον δρόμον ἐξακολουθήσῃ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, πολὺ φοβοῦμαι ὅτι θὰ καταντήσῃ κἀκείνη ἁπλῆ παράταξις εὐήχων λέξεων ὡς καὶ ἡ καθαρεύουσα. Ὁ Λογιωτατισμὸς εἶχε τοὐλάχιστον τοῦτο τὸ καλόν, ὅτι ἠνάγκαζε τὰ ποιη-

Digitized by Google

τάρια νὰ στιχοπλοκῶσιν εἰς τὴν λεγομένην καθαρεύουσαν, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ δημώδης ἔμεινεν ἀποκλειστικὸν νόμημα τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Τυπάλδου, ὑμῶν καὶ ἄλλων εὐαρίθμων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ποιητῶν, ἐνῷ τώρα φοβοῦμαι μὴ πάθῃ καὶ αὕτη ὅσα ἡ καθαρεύουσα.

»Ἀμέσως μετὰ τὴν παραλαβὴν τῆς ἐπιστολῆς σας ἔστειλα νὰ ζητήσω εἰς τὸν Wilberg τὸν Bouchut, ἵνα ἀναγνώσω τὰ περὶ nevrosisme. Ἡ ἰδέα αὐτοῦ δὲν εἶνε ὅλως νέα. Περὶ τοιαύτης τινὸς νευροπαθείας ὁμιλεῖ κάπου καὶ ὁ Γκαῖτε ὡς πάσχων ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' ἐν τούτοις ἀπέθανεν ὀγδοηκοντούτης.

»Τὸ ἐλεγεῖόν σας μὲ ὑπερήρεσε καὶ ἄλλο τόσον εἰς τὴν μητέρα μου[1]). Προσθέτω καὶ τοῦτο, διότι καλῶς γνωρίζετε, ὅτι περὶ ποιήσεως ἡ ψῆφος τῶν γυναικῶν, τῶν τῆς παρελθούσης μάλιστα γενεᾶς, ἔχει κάποιον κῦρος. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τοῦ ἐλεγείου μὲ ἤρεσεν ἡ τελευταία φράσις τῆς ἐπιστολῆς σας, δι' ἧς μοὶ παρέχετε τὴν ἐλπίδα ἐξακολουθήσεως διὰ ζώσης τῆς μεταξὺ ἡμῶν συζητήσεως. Εἴθε νὰ ἐκπληρωθῇ ταχέως, τοῦτο δὲ λέγων ἐκφράζω εὐχὴν κοινὴν εἰς ὅσους σᾶς γνωρίζουσιν ἐν Ἀθήναις.

Ὑμέτερος
ΜΑΝΩΛΗΣ ΡΟΪΔΗΣ».

Ἐν Λευκάδι τῇ 19η Νοεμβρίου 1877.

Ἀδελφέ[2]),

«Θαυμάζω πῶς κ' ἐσὺ δὲν ἐννοεῖς πλέον τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν!

» «Τ' ἀγγελοκάμωτο κορμὶ τ' ἀγλύκαντό σου Ἀντώνη» α', σημαίνει ὅτι καὶ ἡ ὡραιότης τοῦ νεανίου ἐκείνου καὶ ἡ φαινομενικὴ εὐρωστία του ἀπέναντι τοῦ μεγάλου νόμου τῆς φθορᾶς

1) Ἐννοεῖ τὸ ἐλεγεῖον ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἀντωνίου Κόνδαρη.
2) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἀδελφὸν τοῦ ποιητοῦ Ξενοφῶντα.

Digitized by Google

εὑρίσκονται εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, εἰς ἣν καὶ τὸ ἀηδόνι καὶ τὸ ἀγριολούλουδο, καὶ ὁ βράχος καὶ τὰ κραταιότερα καὶ μακροβιώτερα τῶν δένδρων. Τί παράδοξον λοιπὸν ἂν ὑπέκυψεν εἰς τὴν κοινὴν ὅλων τῶν πλασμάτων μοῖραν;

»Τὸ ἀγλύκαντο ἔχει διττὴν σημασίαν: καὶ ὅταν μὲν ἐκφέρεται ὡς κατάρα συνήθως ἐκ μέρους γονέων δυσανασχετούντων, σημαίνει ὅτι ποτὲ δὲν τοὺς ἐγλύκανε, ὅτι πάντοτε δηλαδὴ τοὺς ἐπίκρανε διὰ τῶν ἀταξιῶν του καὶ τῆς διαγωγῆς του. Ὅταν δὲ ἐν μέσῳ νεκρικῶν ποιητικῶν αὐτοσχεδιασμάτων ἀκούεται ἡ ὡραιοτάτη αὕτη λέξις, συνοδεύεται καὶ μὲ τὸ ἀδρόσιστο:

« *Ἀγλύκαντο κι' ἀδρόσιστο* »

Τότε σημαίνει ὅτι δὲν ἔζησεν ἀρκετὰ διὰ νὰ δοκιμάσῃ οὐδεμίαν γλυκύτητα τοῦ βίου, ἀπέθανε πρόωρα. Αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ ἔννοια τῆς λέξεως.

»Τὸ δὲ στῦλος εἶναι ταυτόσημον τοῦ στήλη· στῦλος τοῦ σπιτιοῦ. — Στῦλος ἀκλόνητος — ὅλα ταῦτα ἀποδεικνύουν ἐναργῶς τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως.

»Τὸ κυπαρίσσι λοιπόν, παριστώμενον ὡς μαῦρος στῦλος κρατῶν τὸν οὐρανόν, εἶναι κραταιότατον, ῥωμαλεώτατον καὶ ὅμως τὸ αἰφνίδιον ἀστροπελέκι ἀρκεῖ νὰ τὸ ξηράνῃ, νὰ τὸ ἀποτεφρώσῃ.

»Τώρα ἐλπίζω νὰ μὴ ὑπάρχῃ δυσκολία πρὸς διαφώτισιν τῶν στίχων μου . . . .

»Ἀνέγνωσα εἰς τὴν «Νέαν Ἡμέραν» τὸν «Κανάρην» τοῦ Παράσχου. Τὸν Παράσχον ἐγὼ τὸν ἀγαπῶ, ἀλλὰ θὰ τὸν χαλάσουν μὲ τὰς κολακείας ὅπου τοῦ κάμνουν. Εὑρίσκω ὅτι τὸ ποίημά του εἶναι πάρα πολὺ ἐκτεταμένον, ἑπομένως περιέχει πολλὰς ἐπαναλήψεις καὶ περιττολογίας. Ἔχει ὑπερβολάς, αἵτινες δὲν χωνεύονται, καθὼς εἶναι οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι:

Ῥίψετε 'ς τοῦ Ὠκεανοῦ τὸ βάθος τὸν Κανάρη,
Τὸ ἄπειρο μὲ τἄπειρο νὰ κοίτωνται ζευγάρι.

Digitized by Google

»Τότε τί ἀπομένει νὰ εἴπῃ τις, ὄχι μόνον διὰ τοὺς γνωστοὺς μεγάλους ἥρωας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς λοιποὺς γίγαντας τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ἑλλάδος;

»Πρὸ πάντων εἶναι ὀλίγον ἁρμονικοὶ καὶ οἱ στίχοι του, διότι δὲν ἀκούει τὴν χασμωδίαν, ἥτις προέρχεται ἐκ τῆς συναντήσεως τῶν φωνηέντων. Ὁ Παράσχος, καθὼς ἐν γένει καὶ οἱ λοιποὶ νέοι τῆς Ἑλλάδος ποιηταί, ἔχουν κοινὸν τὸ ἐλάττωμα τοῦτο.

»Μεταξὺ ὅμως τῶν πολλῶν στροφῶν ὑπάρχουν τινὲς ἀξιόλογοι, ὄχι ὅμως καὶ πρωτότυποι. Ἡ καλητέρα πασῶν εἶναι ἡ ἑξῆς, καίτοι ἀσθενὴς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς γλώσσης.

Μιὰ νύχτα πῶτρεμεν ἡ γῆ κι' ὁ κόσμος ἐχαλοῦσε,
τ' ἄστρο τοῦ Ἄρη, ἄγριο καὶ χωριστὸ ἀπ' τ' ἄλλα
χαμήλωνε, χαμήλωνε, τὴ θάλασσα ζητοῦσε
κ' ἡ θάλασσα σηκώνετο 'ς τὰ σύγνεφα καβάλλα.
Καὶ τὴ στιγμὴ ποῦ φίλησε τὰ κύματα ὁ Ἄρης,
μ' ἕνα τῆς θάλασσας σπασμὸ γεννήθηκε ὁ Κανάρης.

»Τὸ «σύγνεφα καβάλλα» εἶναι χυδαιοτάτη ἔκφρασις. «Κύματα ὁ Ἄρης», τὰ φωνήεντα α, ο, α προξενοῦν ἀφόρητον χασμωδίαν.

»Ὁπωσδήποτε ἡ ἰδέα εὔμορφη. Ἀλλὰ μοῦ τὴν ἐπῆρεν ἀπὸ τὸν «Βλαχάβαν» καὶ τὴν ἐτροποποίησεν ἀντικαθιστῶν εἰς μὲν τὴν Ὄσσαν τὴν θάλασσαν, εἰς δὲ τὸν Ὄλυμπον τὸν Ἄρην.

»Ἀνάγνωσε τὸν «Βλαχάβαν» μου καὶ θὰ πεισθῇς περὶ τούτου. Ὁ Παράσχος ἔχει μεγάλην ἐπιτηδειότητα εἰς τὸ νὰ οἰκειοποιῆται ἄλλων ποιητῶν ἰδέας καὶ νὰ τὰς παριστᾷ ὡς ἰδικάς του. Ταῦτα εἰπὲ εἰς τὸν φίλον μου Ῥοΐδην, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ διὰ τὴν φιλοφρονεστάτην ἐπιστολήν του καὶ τὸν ὁποῖον συγχαίρω διὰ τὸ παράσημον τῆς λεγεῶνος τῆς τιμῆς, τὸ ὁποῖον ἔλαβε συγχρόνως μὲ τὸν φίλον μας Βλάχον . . . .

»Ἐπανέρχομαι εἰς τὸν «Κανάρην» τοῦ Παράσχου. Ἀναγινώ-

Digitized by Google

σκων τὰς τελευταίας στροφάς, ἔνθα ὁ ποιητὴς ἀγανακτῶν λέγει ὅτι δὲν ἔπρεπε ποτὲ νὰ θάψουν τὸν ἥρωα εἰς τὸ χῶμα, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ τὸν ρίψουν εἰς τὴν θάλασσαν, ἵνα:

Τὸ ἄπειρο μὲ τ' ἄπειρο κοίτωντ' ἐκεῖ ζευγάρι,

συλλογίζομαι πόσον θὰ ἦτο περίεργον ἂν μίαν τοιαύτην πρότασιν ἤθελε τὴν δεχθῇ ἡ Κυβέρνησις καὶ ἂν ὁ Ἀθηναϊκὸς λαός, ὁ Βασιλεύς, οἱ ὑπουργοί, ὁ κλῆρος, πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ τοῦ κράτους, μὴ ἐξαιρουμένου τοῦ Ἀναστασίου Βυζαντίου, τοῦ Βλάχου τοῦ . . . . . . Καμπούρογλου καὶ πρὸ πάντων τοῦ φίλου Ροΐδη παρακολουθοῦντες τὰ λείψανον, ἤθελον ἐπιβῇ τῆς «Ὄλγας», τοῦ «Γεωργίου» καὶ ὅλων τῶν ἀτμοκινήτων τῆς Ἑταιρείας καὶ τῶν λέμβων τοῦ Πειραιῶς, καὶ ἀφοῦ ἤθελον φέρει τὸν νεκρὸν εἰς τὰ κλασσικὰ νερὰ τῆς Σαλαμῖνος καὶ δέσει δύο σιδηρᾶς σφαίρας, μίαν εἰς τὸν λαιμόν του καὶ μίαν ἄλλην εἰς τοὺς πόδας, τὸν παραδώσῃ εἰς τὰ θαλάσσια κύματα.

»Ὅλος ὁ κόσμος ἤθελεν ὁμιλήσει καὶ γράψει ἐπὶ τῆς πρωτοφανοῦς ταύτης κηδείας! Ὁ δὲ ἱερεὺς ἀντὶ νὰ ρίψῃ τὸ χῶμα ἐπαναλαμβάνων τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο «γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσει», ἤθελε βεβαίως ραντίσει τὸ πτῶμα μὲ νερὸν τοῦ πελάγους καὶ ἐκφωνήσει «θάλασσα εἶ καὶ εἰς θάλασσαν ἀπελεύσει».

»Ὅλα ταῦτα εἶναι ὡραιότατα, ἀλλὰ γράψε μου, τοῦ ἤρεσαν τοῦ Ροΐδη;

»Μὴ λησμονήσῃς ν'ἀναγνώσῃς τὸν «Βλαχάβαν». Ἐν τούτοις ἄκουσον τοὺς ἑπομένους στίχους, οἵτινες ἔρχονται μετὰ μακρὰν περιγραφὴν τῶν δύο περιφημοτέρων βουνῶν τῆς ἁρματωλικῆς Ἑλλάδος

. . . .

Ὁ Ὄλυμπος ἐκύτταζε τὴν ὤμορφη τὴν Ὄσσα,
τὴν εἶδε ποῦ κοκκίνιζε σὰν τροπαλὴ παρθένο
καὶ γέρνει, γέρνει τὴν κορφὴ καὶ τὴν φιλεῖ στὸ στόμα.

Digitized by Google

Κ' εὐθὺς μ' ἐκεῖνο τὸ φιλί, ποῦνε ζωὴ καὶ φλόγα,
ἀνάφτουν, ζωντανεύουνε τῆς νειόνυφης τὰ σπλάχνα
καὶ δὲν ἐπέρασε καιρός, χρόνοι πολλοὶ καὶ μῆνες,
κτλ. κτλ. κτλ.

»Βλέπεις, λοιπὸν ὅτι μ' ἔκλεψεν ὁ Παράσχος καὶ κανεὶς δὲν προβαίνει νὰ τὸ εἴπῃ.

»Καθ'ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν ᾠδήν, τὴν ὁποίαν ὁ Βίκτωρ Οὖγος ἐποίησεν ὑπὲρ τοῦ Κανάρη, κατ' ἐμὴν πεποίθησιν εἶναι μία τῶν ἀσθενεστέρων ἐξ ὅσων συνέταξεν ὁ μέγας τῆς Γαλλίας ποιητής.

»'Αλλὰ εἰς ποιοὺς νὰ τὰ εἴπῃ τις καὶ τίς νὰ τὸν ἀκούσῃ. Ὁ κακομοίρης ὁ Ῥοΐδης, καίτοι ἀπότομος εἰς τὰς ἰδέας του, ἔχει ὅμως μεγάλο δίκηο νὰ λέγῃ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ποίησις ἐν Ἑλλάδι εἶναι κομματικὴ ὑπόθεσις. Ἂν σηκωθοῦν κάμποσοι Καμπούρογλοι, Βυζάντιοι καὶ εἴπουν: τί ἀριστούργημα εἶναι αὐτὸ τὸ ποίημα! ὅλος ὁ κόσμος σὰν τὸν ἀντίλαλο ἀπαντᾷ· «Τί ἀριστούργημα!» Καὶ ἔτσι πλανῶντες καὶ πλανώμενοι ἀποτελοῦν ἓν σῶμα καὶ ψυχὴν μίαν.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ».

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 26ῃ Ὀκτωβρίου 1877.

Φίλε ποιητά,

«Αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ σᾶς εὐχαριστήσω διὰ τὰς φιλοφροσύνας πρὸς ἐμέ, τὰς ὁποίας ὁ ἀγαπητὸς Ξενοφῶν μοὶ δεικνύει εἰς πᾶσάν του σχεδὸν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολήν σας. Παρὰ τοῦ ἰδίου ἔμαθον ὅτι ὑποφέρετε ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς· τούτους πρέπει νὰ προσέχητε καὶ νὰ περιποιῆσθε, ἀφίνοντες κατὰ μέρος πᾶσαν μέριμναν καὶ φροντίδα περὶ τῆς ἄλλης ἐκείνης ἀσθενείας τοῦ nevrosisme, γεννηθεῖσαν ὑποθέτω ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου τοῦ Bouchut. Τοῦτο διῆλθον καὶ ἐγὼ ἐκ περιεργείας, τὴν γνώ-

Digitized by Google

μην μου δὲ περὶ αὐτοῦ δὲν ἤθελον τολμήσει νὰ ἐκφράσω, ἂν δὲν εἴχομεν ὁμιλήσει διὰ μακρῶν περὶ αὐτοῦ μετὰ τοῦ κοινοῦ φίλου Γαλβάνη, θεωροῦντος αὐτὸ καὶ ἐκείνου un roman médical. Ἂν λάβω ποτὲ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ σᾶς ἐπανίδω εἰς τὸ γραφεῖόν μου, θέλω σᾶς δείξει εἰς τὰς ὀπισινὰς σανίδας τῆς βιβλιοθήκης μου ὁλόκληρον συλλογὴν ἰατρικῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα πρὸ ὀκτὼ ἐτῶν συνέλεγον καὶ ἀνησύχως κατεβρόχθιζον, νομίζων ὅτι πάσχω ἐξ ἀσθενείας τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Οἱ ζῶντες ὡς ἡμεῖς ἔγκλειστοι ἐντὸς σπουδαστηρίου ὑπόκεινται εἰς τοιαύτας μονομανίας, κατὰ τῶν ὁποίων ἄλλο ἰατρικὸν δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἡ πυρπόλησις παντὸς ἰατρικοῦ βιβλίου. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι δὲν ἔκαυσα τὰ ἰδικά μου, ἀλλὰ τὰ φυλάττω μόνον ὡς μνημεῖον ἀπωλείας καιροῦ καὶ χρημάτων. Φρονῶ δὲ ὅτι διὰ τοὺς μὴ εἰδικοὺς καὶ ἐπιθυμοῦντας ἐν τούτοις ν' ἀποκτῶσιν ἰατρικὰς γνώσεις, τὸ καταλληλότερον μέσον δὲν εἶνε τὰ βιβλία, ἀλλὰ συνδιαλέξεις μετὰ ἰατρῶν hommes du monde, οἷος ὁ Γαλβάνης, μετὰ τοῦ ὁποίου κάμνομεν συχνὰ μακροὺς περιπάτους, λυπούμενοι πολλάκις ὅτι δὲν ἐκρατήσατε τὸν λόγον σας ἐρχόμενοι εἰς Ἀθήνας.

» Ἐπισυνημμένον σᾶς πέμπω φυλλάδιόν μου ὑπὸ τὸν τίτλον τὰ «Κείμενα», διὰ τοῦ ὁποίου ἀπαντῶ διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὸν κ. Βλάχον, ὅστις ἔκρινεν εὔλογον νὰ κινήσῃ ἐναντίον μου ἀγωγὴν ἐπὶ στρεβλώσει συγγραφέων, τῆς ὁποίας τὴν βασιμότητα θέλετε δυνηθῇ νὰ ἐκτιμήσητε ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ἀναφερομένων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἑγέλου, Levéque καὶ λοιπῶν καὶ τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ ἐπικαλεσθέντος τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν κ. Βλάχου. Εἶμαι δὲ σταθερῶς καὶ ἀμεταθέτως ἀποφασισμένος νὰ μὴ ἀπαντήσω πλέον οὐδὲ γρῦ, διότι ἀηδίασα ἐξ ὅλης καρδίας τὸν τοιοῦτον τρόπον συζητήσεως. Ὁ ἀξιότιμος πρέσβυς μας ἐν Βερολίνῳ εὗρε κἀκεῖνος καιρὸν εἰς τὰς παρούσας κρισίμους περιστάσεις νὰ γράψῃ ὑπόμνημα εἰς ἀναίρεσιν τοῦ πρώτου μου φυλλαδίου. Τοῦτο εἶναι τοὐλάχιστον εὐπρεπὲς καὶ ἐν καλῇ πίστει γεγραμμένον, ἀφ' ἑτέρου ὅμως δὲν λέγει τι νέον, ἀλλὰ τὰ

Digitized by Google

μυριάκις ἀναμασηθέντα, ὥστε νομίζω πᾶσαν ἀπάντησιν περιττήν.

»Πολὺ ἐλυπήθην τὸν υἱόν του Κλέωνα χάνοντα τὴν θέσιν του ἕνεκα τοῦ «Ἰουλιανοῦ Παραβάτου». Ἀνεγνώσατε τὸ βιβλίον τοῦτο τὸ ἐν μεσοῦντι δεκάτῳ ἐνάτῳ αἰῶνι σκοπὸν ἔχον ν' ἀποδείξη ὅτι τὰ θαύματα τοῦ Μωϋσέως εἶναι ἀμφισβητήσιμα; Ἀλλ' ἐν τούτοις ὁ οὕτως ἐχθρικῶς διακείμενος πρὸς τὸ θαῦμα συγγραφεὺς αὐτοῦ ἐπιχειρεῖ κακεῖνος νὰ θαυματουργήσῃ ἀνεγείρων ἐκ νεκρῶν, ἐν δραματικῷ μάλιστα διαλόγῳ, τὸ ἀπαρέμφατον, τὸν ἁπλοῦν μέλλοντα καὶ ἄλλα τοιαῦτα πνεύματα ἀνυπόφορον ἀποπνέοντα δυσωδίαν. Δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω πῶς νέος τόσον ἔξυπνος συνέλαβε νὰ γίνῃ Don Quichotte τοῦ ἀπαρεμφάτου. Τὸ βιβλίον τοῦτο φαίνεται εὐτυχῶς ὂν τὸ κύκνειον ᾆσμα τοῦ ἐκπνέοντος Λογιωτατισμοῦ.

»Ὁ Παῦλος Διομήδης μ' ἔδωκε πρὸ δεκαπέντε ἤδη ἡμερῶν τὰ ἀρχιχρονιάτικα τῆς «Ἑστίας», ἤτοι τὴν λαμαρτίνειον «Λίμνην» σας. Τὴν εὗρον ὡραίαν, πρὸ πάντων πιστὴν ὡς σκύλον εἰς τὸ πρωτότυπον. Τὴν ἀνέγνωμεν en famille καὶ ἐνθυμήθημεν, ἐγὼ τοὐλάχιστον, le bon vieux temps ἢ μᾶλλον le bon jeune temps, διότι ἡ ἔκφρασις vieux μοὶ φαίνεται λανθασμένη. Entre nous σᾶς ἐξομολογοῦμαι ὅτι, εἰς ἣν ἔφθασα ἡλικίαν, ἡ ποίησις, πρὸ πάντων δὲ ἡ καλὴ ποίησις ἀντὶ ἀμιγοῦς ἡδονῆς μοὶ προξενεῖ ἤδη αἴσθημά τι ἀδημονίας, ἐνθυμίζουσά με ὅτι τὰ μόνα ἐπὶ τοῦ κόσμου τούτου καλὰ πράγματα, ἤγουν αἱ λίμναι, ξηραίνονται ἅμα φθάσῃ τις nel mezzo del cammin di nostra vita. Ἐνθυμεῖσθε τοὺς δεκαπέντε ἔτη μετὰ τὴν «Λίμνην» γραφέντας ὡραίους στίχους τοῦ Λαμαρτίνου·

Femmes, anges mortels, création divine,
Seul rayon ou notre vie un moment s'illumine,

. . . .

Quand vous vous desséchez sur le coeur qui vous aime,
Ou que ce coeur flétri se dessèche lui même
Des lieux où vous êtes nous détournons nos pas κ.τ.λ.

»Ἔπρεπε καὶ τούτους νὰ μεταφράσετε εἰς ἐπῳδὸν ἐκφράζουσαν τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα προξενεῖ ἡ ἀνάγνωσις τῆς «Λίμνης» εἰς ὅσους δὲν ὁμοιάζουσι τὸν παρόντα ἐκείνην τὴν ἑσπέραν colonel Ῥ. . . . que le temps épargne où qu'il peut rajeunir.

»Ἀλλ' ἐν τῇ τόσῃ μου πολυλογίᾳ, λησμονῶ ὅτι καταχρῶμαι ἴσως τῆς ὑπομονῆς καὶ τῶν ὀφθαλμῶν σας. Λησμονῶ ἀκόμη νὰ σᾶς εὐχηθῶ τὸ ἐρχόμενον νέον ἔτος πλῆρες εὐδαιμονίας καὶ ἀνεξαντλήτου ἐμπνεύσεως «ἀνταν ατελλούσης τὸ θεῖον τῆς ἀποκαλύψεως φέγγος», ὡς λέγει ὁ φίλος ἡμῶν κ. Βλάχος, ὃν μοὶ χρεωστεῖτε κατά τι τὴν χάριν ὅτι κατώρθωσα νὰ κατατάξω, ἂν καὶ ἀργά, εἰς τὸν ὅμιλον τῶν θαυμαστῶν σας. Γνωρίζετε ὅτι μετέφρασε καὶ ἐκεῖνος τὴν «Λίμνην»· θέλετε νὰ σᾶς τὴν στείλω, ἵνα λουσθῆτε εἰς νάματα καθαρεύοντα; Προσφέρατε τὰς φιλικωτάτας προσρήσεις μου εἰς τὸν υἱόν σας καὶ πιστεύετέ με

Ὅλον ὑμέτερον
Ε. ΡΟΪΔΗΣ».

Ἐν Λευκάδι τῇ 5ῃ Ἰανουαρίου 1878.

«Μὰ τὸν Θεόν, Ῥοΐδη, σὲ ζηλεύω καὶ θὰ σοῦ ἔδιδα εὐχαρίστως ὅλα τὰ ποιητικά μου ὀνείρατα, ὅλους τοὺς καπνοὺς τῆς διανοίας μου, ὅλους τοὺς χρυσοῦς πόθους τῆς ψυχῆς μου, εἰς ἀντάλλαγμα μικρᾶς μικροτάτης δόσεως τῆς εὐθυμίας σου καὶ τῆς ὑπερανθρωπίνου ὑπομονῆς, ἧς ἔδωκες δείγματα τρανότατα παλαίων μετὰ τοῦ φίλου μας Βλάχου.

. . . .

Digitized by Google

»Ἄλλοτε ὁ Βερναρδάκης ἐπικρίνων μὲ τὸν φαμακερώτερον τρόπον τὸν εἰς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον διθύραμβόν μου, ἔγραψε σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι ἐπῆρα εἰς τὸν λαιμόν μου πολλοὺς ἐκ τῶν νεωτέρων ποιητῶν μας, διότι, γενόμενοι ὀπαδοί μου, περιεφρόνησαν τὴν Ἀρχαίαν καὶ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν λατρείαν τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ἐλπίσαντες ὅτι ἤθελον ἀποκτήσει εὔκολον δόξαν περιβεβλημένοι τὰ δυσώδη ῥάκη τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ. Ἄρα ἤμην ἐγὼ ὑπεύθυνος διὰ τοῦτο καὶ ἔνοχος κατὰ τῆς νεωτέρας ποιήσεως ἐσχάτης προδοσίας. Ἴσως ὁ Βερναρδάκης δὲν εἶχεν ἄδικον τοιαῦτα λέγων, διότι οἱ λογιώτατοι νομίζουν ὅτι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ἡ δημοτικὴ ποίησις εἶναι γεννήματα καὶ θρέμματα τῶν τριόδων, ὄζουσαι τὸ οἰνόπνευμα καὶ τὴν κραιπάλην, ἀξιόλογοι ἴσως πρὸς διατύπωσιν αἰσχρῶν καὶ αἱματηρῶν ὕβρεων καὶ βλασφημιῶν, οὐδέποτε δ' ἱκαναὶ ἢ ἄξιαι νὰ ἐκφράσωσιν αἰσθήματα ὑψηλὰ καὶ εὐγενεῖς ἐννοίας. Ὡς τοιαύτην λοιπὸν τὴν περιεφρόνησαν, τὴν ἀπεκήρυξαν καὶ μὴ καταδεχθέντες νὰ τὴν σπουδάσωσι προσεπάθησαν νὰ τὴν θάψωσιν ὁλοζωντανήν. Ἐπίστευε λοιπὸν καὶ ὁ Βερναρδάκης καὶ οἱ τῷ Βερναρδάκῃ ὅμοιοι, ὅτι τίποτε δὲν ἦτο εὐκολώτερον παρὰ νὰ γράψῃ τις τὴν δημοτικήν, τίποτε εὐχερέστερον παρὰ νὰ γίνῃ τις δημοτικὸς ποιητής, ἀφοῦ ἤθελε στέρξει νὰ καταβαρβαρωθῇ ἀναστρεφόμενος μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ καταπίνων τὰ ξεράσματά του. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει κατὰ τὸν Βερναρδάκην καὶ τὸν Βλάχον ὁ λαὸς ἤμην ἐγώ, ἐγὼ ἐπομένως ὁ ἔνοχος, ὁ παραίτιος τῆς ἐν Ἑλλάδι ποιητικῆς καταστάσεως.

»Ὠργίσθησαν κατ' ἐμοῦ, διότι τὴν δημώδη γλῶσσαν ἐθεώρησα γνήσιον προϊὸν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, στοιχεῖον ἀπαραίτητον ἐθνικῆς ἀναστάσεως, παραφυάδα ὑπερήφανον βλαστήσασαν μὲν ἐκ τοῦ ἀψύχου κορμοῦ τοῦ ἀποθανόντος παλαιοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἔχουσαν κάλλος πρωτότυπον, ζωὴν ἰδίαν, ψυχὴν ἀκατάβλητον, μέλλον λαμπρὸν καὶ μέγα. Τί τοὺς ἔβλαπτεν ἡ παραφυὰς αὕτη ἡ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ποτισθεῖσα

Digitized by Google

διὰ ποταμοῦ αἱμάτων καὶ δακρύων, τί τοὺς ἔϐλαπτε καὶ συνώμοσαν νὰ τὴν πνίξωσιν ἢ νὰ τὴν μαράνωσι βρέχοντες αὐτὴν ἀδιακόπως ὄξος καὶ χολήν;

»Τοῦ κάκου κοπιῶσι καὶ βασανίζονται! Ὅσον τὴν κατακόπτουν καὶ τὴν ποδοπατοῦν, τόσον ἐκείνη θὰ θρασομανᾷ καὶ θὰ ἀνδρειεύεται.

»Βεϐαίως ἡ στιγμὴ εἶναι κρισιμωτάτη καὶ ἐπικίνδυνος, καθὼς εἶναι ἐν γένει ὅλαι αἱ ῥιζικαὶ μεταϐολαί, εἴτε ἀνήκουν εἰς τὸν ἠθικὸν εἴτε ἀνήκουν εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον Καθεὶς νομίζει σήμερον, ὅτι, ἀφοῦ ἀπεταμίευσεν ἐν τῇ διανοίᾳ του μικρὸν κεφάλαιον δημοτικῶν φράσεων, δύναται ἀκινδύνως δι᾽ αὐτῶν νὰ τρέξῃ τὸ δημοτικὸν ποιητικὸν στάδιον καὶ νὰ γεννήσῃ ἔργα ἄξια σεϐασμοῦ ἢ συμπαθείας.

»Διὸ καὶ βλέπομεν καθ᾽ ἡμέραν βαίνοντα εἰς τὸ φῶς ἄπειρα ἀκατονόμαστα στιχουργήματα, μὴ δυνάμενα νὰ θεωρηθῶσι παρὰ ὡς ἀποθῆκαι λέξεων χυδαίων, ξενικῶν, ἀσυναρτήτων καὶ ὡς φυράματα ἐξ ὕλης βαναύσου, ἀκατασκευάστου, ποταπῆς.

»Εἶχες λοιπόν, φίλτατε Ῥοΐδη, πολὺ δίκαιον καταγγέλλων ἐν τῇ προτελευταίᾳ ἐπιστολῇ σου τὴν κατάχρησιν καὶ τὸν κίνδυνον, ὅστις θὰ προέκυπτεν ἂν ἔμενεν ἀθεράπευτος. Ἀλλὰ μὴ φοϐοῦ. Ὅσον ἡ πίεσις τοῦ Λογιωτατισμοῦ ὑπῆρξε μεγάλη, τόσον ἔπρεπε νὰ εἶναι ζωηρὰ καὶ ἡ ἐξέγερσις. Μὴ φοϐοῦ. Ὁ καιρὸς θὰ καθαρίσῃ τὴν αἶραν ἀπὸ τὸ σιτάρι Μὴ ἀμφιϐάλλῃς περὶ τούτου, ἀρκεῖ μόνον οἱ νέοι τῆς Ἑλλάδος ποιηταὶ νὰ μὴ δειλιάσωσιν ἀπέναντι τῶν τελευταίων ἀπηλπισμένων ἐφόδων τοῦ Λογιωτατισμοῦ, ὄντες δὲ βέϐαιοι περὶ τοῦ τελικοῦ θριάμϐου νὰ ἀσχοληθῶσι σπουδαίως συλλέγοντες, καθαίροντες, συντάττοντες τοὺς ἀπεράντους θησαυροὺς τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης, τῆς γλώσσης ἐκείνης δι᾽ ἧς ὁ νέος Ἕλλην κατὰ τὸν ἀτελεύτητον αἰῶνα τῆς δουλείας του ἐμοιρολόγησε, δι᾽ ἧς ἐτραγούδησε, δι᾽ ἧς ἐνεψυχώθη ἐν τῷ μακρῷ ἀγῶνι κατὰ τῶν πατροπαραδότων ἐχθρῶν του.

Digitized by Google

»Ἡ μεταβολὴ ὑπῆρξε τραχεῖα, ἀπροσδόκητος. Κρυφὸ σαράκι ἔτρωγε τὸ κουφάρι τοῦ Λογιωτατισμοῦ καὶ ἐνῷ ἐφαίνετο ρωμαλέος, ροδοκόκκινος, στιβαρός, αἴφνης σωριάζεται καὶ καταπίπτει. Ἐπὶ τῇ ἀνελπίστῳ τελευτῇ του ἠγέρθησαν ἀπροπαρασκεύαστοι οἱ νέοι τῆς Ἑλλάδος ποιηταὶ καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸν ἀγῶνα ἐνδεδυμένοι τὰ πρῶτα φορέματα, τὰ ὁποῖα ἔτυχε προχείρως νὰ εὕρουν. Τοῦτο δὲν μὲ φοβίζει. Ἐγὼ αὐτός, ὅστις ἐφ' ὅλην τριακονταετίαν ἀποκλειστικῶς ἀφιερώθην εἰς τὴν μελέτην τῆς δημοτικῆς, ἐγὼ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐννοῶ τὴν γυμνότητά μου.

»Αὐτὸς ὁ φίλος Παράσχος, καίπερ κηρυχθεὶς πρὸ χρόνων ὀπαδὸς τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ἔχει ἀνάγκην νὰ κοπιάσῃ ἀκόμη πολὺ πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ δώσῃ εἰς τοὺς στίχους του ὅλον τὸν τόνον καὶ τὴν σαφήνειαν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ πρὸ πάντων ἡ δημοτικὴ ποίησις.

»Τὸν «Κανάρην» του εἶδα μετὰ λύπης ὅτι ἀπροσέκτως ἐμόλυνε διὰ τῆς παραδοχῆς λέξεων καθὼς τὸ μά, τὸ μακάρι, τὸ καβάλλα· παρετήρησα δὲ ὅτι δὲν ἐπρόσεξε πολὺ καὶ εἰς τὴν προσῳδίαν ἀφήσας, κατὰ τὸ ἔθιμον τῶν λογιωτάτων, παραπολὺ συχνὰ τὰ φωνήεντα νὰ προξενοῦν χασμῳδίας δυσαρέστους, ἀντὶ νὰ συνέρχωνται εἰς κρᾶσιν, εἰς συναίρεσιν ἢ εἰς συνίζησιν.

»Καράβι ἐπαράδερνε, εἶναι τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον τοῦ ποιήματός του, εἶναι ἡ πρώτη εἰκὼν τὴν ὁποίαν ὁ ποιητὴς προσφέρει εἰς τοὺς ἀναγνώστας του, καὶ ὅμως τὸ τελικὸν ι τῆς πρώτης λέξεως καὶ τὸ ἀρχικὸν ε τῆς δευτέρας προξενοῦν ἀδιαφιλονείκητον χασμῳδίαν. Ὁ δὲ λαὸς ἢ θὰ μετέβαλλε τὴν ἔκφρασιν ἢ θὰ προσέθετε τὸ ν εἰς τὸ καράβι καὶ τοιουτοτρόπως θὰ ἐθεράπευε τὴν ἀνάγκην τῆς εὐφωνίας.

»Ἔπειτα τί σημαίνουν οἱ δύο ἑπόμενοι στίχοι τῆς β' στροφῆς τοῦ Δ' μέρους τοῦ ποιήματός του:

Ἀθανασίας λειτουργιά, τῆς φλόγας Ἅγιο Βῆμα,
τοῦ Χάρου δισκοπότηρο 'ς τοῦ κεραυνοῦ τὸ χέρι...;

Digitized by Google

»Ἐγὼ βεβαίως δὲν κατώρθωσα νὰ τοὺς ἐννοήσω, ἡ δὲ δημοτικὴ ποίησις, καθὼς προεῖπον, πρέπει πρὸ πάντων νὰ εἶναι εὐνόητος, οὐχὶ βεβιασμένη, διότι τότε ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν κυρίως ἀποβλέπει.

»Ταῦτα πάντα, φίλτατε Ῥοΐδη, ὁ καιρὸς θὰ τὰ κανονίσῃ. Σεῖς δὲ οἱ κριτικοὶ μὴ μετέρχεσθε τὸ ἔργον σας μετὰ δυσμενείας. Μὴ φαίνεσθε ἄγριοι, ἀδυσώπητοι, ἀμείλικτοι κατὰ τῶν νέων ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος. Συμβουλεύσατέ τους μετὰ γλυκύτητος, ἔχετε τὴν ὑπομονὴν νὰ τοὺς φωτίζετε. Μὴ πρὸς θεοῦ τοὺς χλευάζετε. Ἡ εἰρωνεία, ὁ χλευασμὸς εἶναι μάχαιραι φαρμακεραὶ ἱκαναὶ ν' ἀπονεκρώσωσι, Κύριος οἶδε, ποίαν κρυφὴν ποιητικὴν μεγαλοφυΐαν ἐπὶ καιρίᾳ καὶ ἀνεπανορθώτῳ βλάβῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

»Ἔθνος ἄνευ ἐθνικῆς ποιήσεως δὲν ἀναγεννᾶται. Θὰ ἦτο δὲ θαῦμα ὅλως ἔκτακτον ἂν προώρισται νὰ εἴμεθα ἡμεῖς ἡ πρώτη ἐξαίρεσις τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος. Ἀνάγκη λοιπὸν ἄφευκτος νὰ γεννηθῇ, καὶ νὰ προαχθῇ παρ' ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις, ἥτις μόνη δύναται νὰ εἶναι καὶ ἐθνική. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον πρέπει νὰ ταφῇ διὰ παντὸς ὁ Λογιωτατισμός, καὶ πρέπει διὰ πάσης θυσίας νὰ καλλιεργηθῇ ὁ σπόρος τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ὁπουδήποτε καὶ ἂν φανερωθῇ εἴτε ἐν μέσῳ ἀκανθῶν καὶ τριβόλων εἴτε ἐν μέσῳ βορβορώδους ἐδάφους.

»Καὶ σύ, φίλτατε Ἐμμανουήλ, σὺ ὅστις ἐπροικίσθης ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ κραταιοτάτης διανοίας, μὴ περιφρονήσῃς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διδασκαλίας. Γνωρίζεις ὅτι ἄγρια φυτὰ καὶ θηρία ἀνήμερα διὰ τῶν θωπειῶν καὶ τῶν περιποιήσεων μεταβάλλουσι φύσιν καὶ καθίστανται ὡραιότατα καὶ ὠφέλιμα. Πῶς λοιπὸν δὲν θὰ τελειοποιηθῇ, πῶς δὲν θὰ προκόψῃ, πῶς δὲν θὰ βασιλεύσῃ καὶ ἡ δημοτική μας ποίησις, ἀφοῦ μετὰ στοργῆς τὴν ἐναγκαλισθῶσι καὶ τὴν ἀγαπήσωσιν ὅλοι;

»Φθάνει . . . . φθάνει. . . πρὸς Θεοῦ. Σ' ἐσκότισα καὶ θὰ βαρεθῇς τὴν φλυαρίαν μου.

»Μοῦ ἤρεσε πολὺ ὁ τίτλος τοῦ **roman médical**, τὸν ὁποῖον

Digitized by Google

ὁ φίλτατος Γαλβάνης ἀπένειμεν εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Bouchut. Ὡς πρὸς τὸν «νότιον» μυελόν σου μὴ ἀνησυχῇς, ἕως ὅτου διατηρεῖται ὑγιὴς ὁ βόρειος. Στεῖλέ μου τὴν «Λίμνην [1]» τοῦ Βλάχου· εἶμαι περίεργος νὰ τὴν ἀναγνώσω. Ἡ ἰδική μου εἶναι ἀρκετὰ ἐπιτυχής, ἤρεσε δὲ καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ πολύ, ἴσως διότι ἐν Ἑπτανήσῳ τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ποιήσεως εἶναι εὐπροσδεκτότερον ὡς ἐκ τῆς μακρᾶς μετὰ τῶν Φράγκων ἐπιμιξίας

Σὲ γλυκοφιλῶ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ».

Πατριωτικαὶ ἐνέργειαι τοῦ Α. Βαλαωρίτου ἐν Ἠπείρῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1878. — Ὀδύνη αὐτοῦ διὰ τὴν παράκαιρον ἐνέργειαν τῆς Ἑλλάδος. — Θάνατος τοῦ πενθεροῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου. — Δωρεὰ τῆς Βιβλιοθήκης αὐτοῦ εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς. — Ἔνθερμα εὐχαριστήρια τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς. — Ἐπισκέπτεται τὸ τελευταῖον τὴν Ἰταλίαν. — Δεινὴ νόσος τοῦ ἐν Γερμανίᾳ σπουδάζοντος υἱοῦ αὐτοῦ Αἰμιλίου καὶ ἐπιδείνωσις τοῦ καρδιακοῦ νοσήματος τοῦ ποιητοῦ. Ὁ «Καλογιάννος». — Ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Marquis de Queux de Saint-Hilaire.

Τὸ ἔτος 1878 ἤρξατο ὀδυνηρὸν διὰ τὸν ποιητήν· ἡ φιλοπατρία του δεινῶς ἔπασχεν, ἡ δὲ ὑγεία του ὁσημέραι ἐτρέπετο πρὸς τὰ χείρω. «Ἡ ζωή, ἣν διάγω, ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰανουαρίου 1878, εἶναι ἀγωνιώδης, πολλῷ μᾶλλον δι' ἐμέ, ὅστις εἶχα συνηθίσει νὰ ζῶ παλαίων αἰωνίως κατὰ τῶν στοιχείων. Παρακάλει τὸν Θεόν, ἂν πρόκειται

1) Ἐννοεῖ τὴν μετάφρασιν τῆς «Λίμνης» τοῦ Λαμαρτίνου.

Digitized by Google

ν' ἀποθάνω πρὶν ἢ μὲ καταλάβῃ τὸ γῆρας, τοὐλάχιστον νὰ μὴ βασανισθῶ πολύ... Ἂν ἡ νόσος δὲν μὲ συνεπάρῃ καὶ δυνηθῶ νὰ ἐργασθῶ κατὰ τὴν προσεχῆ ἄνοιξιν πρὸς τελειοποίησιν τῶν φυτειῶν μας, τότε καὶ ἂν ἀποθάνω, ὀλίγον ἐπαισθητὴ θὰ εἶνε ἡ ἔλλειψίς μου. Θὰ σᾶς λείψῃ μόνον ἡ σκιά, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον σᾶς ἐπεσκίαζεν, ἀλλὰ θὰ σᾶς μείνῃ τὸ ὄνομά μου ἄμωμον, ἀκηλίδωτον, ἐλπίζω δὲ καὶ προπύργιον οὐχὶ εὐκαταφρόνητον κατὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου». Οὐχὶ δ' ὀλιγώτερον ἔπασχε βλέπων τὴν ἀδράνειαν τῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ ὁ Ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος παρεῖχεν αὐτῇ μοναδικὴν εὐκαιρίαν πρὸς δρᾶσιν ἔστω καὶ διὰ τῶν ἀτελῶν μέσων, ἅτινα διέθετεν. Ὅτε ἐδέχθη νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ κεντρικὸν κομιτᾶτον, εἶχε ῥητῶς δηλώσῃ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὅτι οὐδέποτε πλέον ἡ Ἑλλὰς ἔπρεπε νὰ ἐξωθήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τοὺς ὑποδούλους ἀδελφούς, ἂν δὲν ἦτο ἀποφασισμένη καὶ ἑτοίμη νὰ συμμετάσχῃ καὶ αὕτη τοῦ ἀγῶνος. Ἐν Λευκάδι ἐργαζόμενος πρὸς ἐξέγερσιν τῆς Ἠπείρου, εἰς τοῦτο πάντοτε ἀπέβλεπε καὶ εἶχε καὶ ῥητὰς διαβεβαιώσεις τῆς Κυβερνήσεως, ἠγωνία δὲ βλέπων τὰς διαρκεῖς ἀναβολὰς αὐτῆς καὶ δὲν ἔπαυε παρακινῶν καὶ πιέζων τὸν Κουμουνδοῦρον δι' ἐπιστολῶν καὶ τηλεγραφημάτων πρὸς δρᾶσιν. — Ὅπως πάντοτε, ὁ ποιητικὸς πατριωτισμός του ὑπῆρξεν ὀξυδερκέστατος, ἐν τοιαύτῃ δὲ ψυχικῇ καταστάσει εὐνόητον εἶνε ὁποίαν προυξένησεν αὐτῷ ἐντύπωσιν ἡ αἰφνιδίως ἐνσκήψασα εἴδησις τῆς εἰρήνης. Τῇ 28ῃ Ἰανουαρίου 1878 ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Τὸ παρελθὸν Σάββατον ἐνέσκηψεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν ὡς κεραυνὸς ἡ εἴδησις περὶ τῆς συνομολογηθείσης εἰρήνης μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας. Ἡ Ἑλλὰς ἢ κάλλιον εἰπεῖν ὁ Ἑλληνισμὸς ἀσυγγνώστως ἀπώλετο.

»Εἶχον λάβῃ τὴν παρασκευὴν τὴν διαταγὴν τοῦ κομιτάτου, ὅπως δώσω εἰς τοὺς Ἠπειρώτας τὸ σύνθημα τῆς ἐξεγέρσεως ὡς καὶ τὴν διαβεβαίωσιν τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι τὸ Σάββατον ὁ κατὰ τὰ σύνορα παρατεταγμένος στρατὸς θὰ διετάσσετο νὰ εἰσβάλῃ

Digitized by Google

εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος. Ἐνῷ δὲ τὰ πάντα ἦσαν ἕτοιμα, ἡ Ἑλλὰς ἀπομένει μόνη μὲ τὸ ξίφος γυμνόν! ».

Οὐχ ἧττον κατέβαλεν ὑπερανθρώπους προσπαθείας μετὰ τῶν συνεργατῶν του καὶ ἐγένετο ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ· οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀξιώσῃ τις περισσότερα ἀπὸ τῶν ἀτυχῶν Ἠπειρωτῶν, οἵτινες ἀπὸ μηνῶν ἀναμένοντες τὸ σύνθημα, καθ' ὃν χρόνον πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῆς Τουρκίας εἶχον συγκεντρωθῇ πρὸς βορρᾶν, καὶ ἔχοντες τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἅμα τῇ ἐξεγέρσει των θὰ διήρχετο τὰ σύνορα, ἔβλεπον τὴν Ἑλλάδα ἀποφασίζουσαν νὰ δράσῃ ὅλως παρακαίρως, ἐνῷ ὁ στρατὸς ὀλίγας ὥρας μετὰ τὴν διαταγήν, ὅπως εἰσβάλῃ εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος, ἐλάμβανεν ἐναντίαν τοιαύτην! Ἐνῷ τὰ πάντα εἶχον παρασκευασθῇ ὅπως ἡ Ἄρτα καὶ ἡ Πρέβεζα καταληφθῶσι σχεδὸν ἀναιμωτί, τὰ πάντα ἔβλεπε ναυαγοῦντα ὁ γηραιὸς πατριώτης καὶ μετ' ὀλίγον εἶχε μόνον τὴν παρηγορίαν νὰ σώσῃ τὰ λείψανα τῶν εἰς τὴν ἄνω Ἤπειρον ἀποβιβασθέντων ἐθελοντῶν ὑπὸ τὸν μοίραρχον Γεώργιον Στεφάνου. Ὁ Στεφάνου, κατορθώσας νὰ διασχίσῃ τὴν Ἤπειρον ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, εἶχε φθάσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καταδιωκόμενος ὑπὸ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ἀτάκτων Ἀλβανῶν μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον ἐκρέοντος ποταμοῦ Λούρου, οὐδεὶς δὲ ἐκ τοῦ σώματος αὐτοῦ θὰ ἐσῴζετο, ἂν μὴ ἔσπευδεν ὁ Βαλαωρίτης νὰ τῷ πέμψῃ πολύτιμον ἐπικουρίαν καὶ πρὸ πάντων πιστοὺς καὶ ἐμπείρους ὁδηγούς, οἵτινες κατώρθωσαν διὰ νυκτὸς νὰ ὁδηγήσωσι τοὺς ἐπαναστάτας διὰ μέσου τῶν τάξεων τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ ἀφοῦ ἐβάδισαν μετ' αὐτῶν πάλιν πρὸς βορρᾶν σχεδὸν μέχρις Ἰωαννίνων, ὡδήγησαν αὐτοὺς σῴους καὶ ἀβλαβεῖς εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἄρταν μεθόριον γραμμήν.

Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν ἐπαναστατικῶν ἐκείνων κινημάτων ἡ λύπη καὶ ἡ ἀγανάκτησις ἐναλλὰξ σπαράττουσι τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ, ἠγωνία δέ, ὡς συχνάκις ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγον, ὅτι δὲν ἠδύνατο ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς ὑγείας του νὰ σπεύσῃ

Digitized by Google

αὐτοπροσώπως ὅπως λάβῃ μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα· τοσοῦτον, ὡς ἔλεγεν, ἔκρινε τὴν στιγμὴν ἐκείνην κρισιμωτάτην διὰ τὸν Ἑλληνισμόν.

Κατὰ Μάρτιον ἀπεβίωσεν ὁ πενθερὸς τοῦ ποιητοῦ Αἰμίλιος Τυπάλδος ἐν τῇ ἐπαύλει τοῦ Μιράνου, πλήρης ἡμερῶν, εὐτυχήσας νὰ ἔχῃ παρ' ἑαυτῷ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τὴν μονογενῆ καὶ πολυφίλητον κόρην του. Ὁ ποιητὴς βαθέως συνεκινήθη ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ καὶ ἔγραφε τῇ 26ῃ Μαρτίου 1878 πρὸς τὴν σύζυγόν του· «Ἐκ τινων ἀμφιβόλων φράσεων τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς σου καὶ ἐκ τοῦ εἴδους τῆς ἀσθενείας, ὑφ' ἧς πρὸ χρόνων κατετρύχετο ὁ προσφιλὴς πατήρ μας, εὐκόλως ἐνόησα, ὅτι πλησίον τῆς κλίνης του παρεκάθητο ἤδη ὁ Χάρος καὶ ὅτι ἐκαραδόκει πότε νὰ τὸν πληγώσῃ κατάκαρδα. Δὲν μοῦ ἐφάνη ἐπομένως ἀπροσδόκητος ἡ θλιβερὰ ἀγγελία, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐπίστευα ὅτι ἤθελε τόσον μὲ συνταράξει. Καὶ εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι, ὡς κατήντησα καὶ ἐγώ, πᾶσα συγκίνησις ἔστω καὶ μικροτάτη ἀρκεῖ νὰ μὲ καταβάλῃ, ἀλλ' ὄχι καὶ τόσον. Ἀπέθανε πλησίον σου. Σὲ εἶδε μέχρι τῆς τελευταίας πνοῆς του καὶ ἐπὶ τῆς ἀκινήτου κόρης τῶν γλυκυτάτων ὀφθαλμῶν του βεβαίως ἔμεινε φωτογραφημένη ἡ εἰκών σου. Σ' ἐπῆρε μαζύ του ὡς τελευταίαν ἀνάμνησιν τοῦ ἀκατανοήτου τούτου κόσμου.

»Εἶχεν ὑπερβῆ τὰ συνήθη ὅρια τοῦ βίου. Ἤρχιζεν ἡ ζωὴ νὰ εἶναι δι' αὐτὸν ὀδύνη καὶ στεναγμός, εἶδε τέκνα τέκνων . . . . τί περισσότερον προσεδόκα; Εἴθε καὶ ἐγὼ νὰ διανύσω οὕτω τὸ ὑπολειπόμενον μέρος τῆς ζωῆς! ἀλλὰ δυστυχῶς σχεδὸν τριάκοντα ἔτη ἀπέχω τῆς ἡλικίας, καθ' ἣν παρέδωκε τὸ πνεῦμα, καὶ αἰσθάνομαι ὅτι γρήγορα θὰ τὸν ἀκολουθήσω».

Πράγματι ὁ θάνατος τοῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου ὑπῆρξε γλυκὺς καὶ ἤρεμος ὡς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ· πλήρης ἡμερῶν, ἀπέλαυε γενικοῦ σεβασμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως, ἐξόχως δὲ ἐτιμήθη ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις οὐδέποτε ἐπελάθετο τῶν ὑπὲρ τῆς ἑνότητος τῆς Ἰταλίας ἀγώνων τοῦ θερμοῦ

Digitized by Google

πατριώτου, ἄνευ ἀγωνίας δὲ καὶ ἀνεπαισθήτως ἀπεκοιμήθη τὸν αἰώνιον ὕπνον.

Καθ' ὅλον τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ Βαλαωρίτης ἐξηκολούθησεν ἀσχολούμενος, παρ' ὅλην τὴν οἰκτρὰν τῆς ὑγείας του κατάστασιν, εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων, περισυνάγων καὶ περιθάλπων πρόσφυγας καὶ τοὺς ἀποδιδομένους αἰχμαλώτους καὶ ξενίζων τοὺς ἐπισημοτέρους ἐξ αὐτῶν. Τῇ 2ᾳ δὲ Ἰουλίου ἀνεχώρησεν εἰς Ἑνετίαν, ὅπως ἐναγκαλισθῇ τὴν σύζυγον, τὰ τέκνα καὶ τὴν πενθεράν του. Προτιμήσας ν' ἀκολουθήσῃ τὴν γραμμὴν τοῦ Αὐστριακοῦ Λόϋδ τῶν προσεγγίσεων τῆς Δαλματίας, συνήντησεν ἐν Κατάρῳ ἐπανερχόμενον ἐκ Μαυροβουνίου τὸν Ῥῶσον στρατηγὸν Φεδεγιέφ, τὸν διευθύναντα τὸν ἀγῶνα τῶν Μαυροβουνίων κατὰ τὸν πόλεμον. Ὁ Φεδεγιὲφ, πληροφορηθεὶς τὸ ὄνομα τοῦ συνταξειδιώτου του, παρεκάλεσε τὸν πλοίαρχον νὰ τὸν παρουσιάσῃ πρὸς τὸν Βαλαωρίτην, δὲν ἔπαυσε δὲ ὁμιλῶν καὶ συζητῶν μετ' αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸν πλοῦν περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς. «Σοῦ φαίνεται ἕνα βουβάλι, καὶ ὅμως ἔχει ὅλα τὰ δαιμόνια μέσα του», ἔγραφεν ὁ Βαλαωρίτης πρὸς τὸν υἱόν του Ἰωάννην, πρὸς ὃν ἀναφέρει λεπτομερῶς τὰ ἀντικείμενα τῆς συνεντεύξεως ταύτης. Πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἀκόλουθα· «Ἀπὸ χθὲς τὸ ἑσπέρας μοῦ λέγει, ὅτι πρέπει νὰ εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ κατάσχωμεν τὰς παραχωρηθείσας εἰς ἡμᾶς ἐπαρχίας, διότι καὶ ἡ Ῥωσία, μόλις οἱ Τοῦρκοι διαπράξωσιν ὠμότητας εἰς Μακεδονίαν, θὰ εἰσέλθῃ νὰ τὴν καταλάβῃ.—Λοιπὸν καὶ τὴν Μακεδονίαν; ἀνέκραξα μετὰ ζωηρότητος, ἀλλ' αὕτη εἶνε ἑλληνικὴ ἐπαρχία.—Οὐδεμία ἀμφιβολία, ἀπήντησεν ὁ πανοῦργος. Οὔτε πρόκειται περὶ κατακτήσεως, ἀλλὰ περὶ ἐξασφαλίσεως αὐτῆς ἀπὸ τῶν κακούργων».

Τὸν πλεῖστον τῆς ἐν Ἰταλίᾳ διαμονῆς χρόνον παρέμεινεν ἐν τῇ ἐν Μιράνῳ ἐπαύλει τοῦ ἀποβιώσαντος πενθεροῦ καὶ ἐκεῖ μετὰ τῆς συζύγου ἀπεφάσισαν, ἐκπληροῦντες καὶ τὴν ἐπιθυμίαν, ἣν πολλάκις εἶχεν ἐκφράσει ὁ Αἰμίλιος Τυπάλδος, νὰ δωρήσωσι

Digitized by Google

τὴν ἐκ πέντε χιλιάδων πεντακοσίων τόμων βιβλιοθήκην του, ἐν ᾗ πολλαὶ ὑπῆρχον πολύτιμοι καὶ πολυτελεῖς ἐκδόσεις, εἰς τὴν ἀρτισύστατον τότε βιβλιοθήκην τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς, ἣν μετὰ τόσου ζήλου καὶ ἐπιτυχίας εἶχεν ἀρχίση νὰ καταρτίζῃ ἀόκνως ἐργαζόμενος ὁ Τιμολέων Φιλήμων, καὶ διάνοιαν καὶ καρδίαν καὶ ὑγείαν ἀφειδῶς εἰσφέρων ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ. Ἦτο ἡ πρώτη σπουδαία δωρεὰ γινομένη ὑπὸ ἰδιώτου πρὸς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ τε Ἐφόρου τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τῆς Βουλῆς ἐξεδηλώθησαν ζωηρόταται ἐν τοῖς κατωτέρω ἐγγράφοις, ἅτινα ἀπηύθυναν πρὸς τὸν ποιητὴν καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ· οὐδόλως δὲ ἐπίσης ἀπίθανον αἱ τόσον ἔνθερμοι ἐκφράσεις τοῦ προεδρείου τῆς Βουλῆς πρὸς τὸν ποιητὴν νὰ μὴ ἦσαν ἄσχετοι καὶ πρὸς τὸν πόθον τῆς Ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας, ὅπως ἐξαλείψῃ ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἁγνοῦ πατριώτου τὰ τελευταῖα ἴχνη τῶν λυπηρῶν ἐντυπώσεων τῆς ἀποδοκιμασίας διὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἰακωβάτου καὶ τῆς ἀκυρώσεως τῆς ἐκλογῆς Λευκάδος τῷ 1875.

ΒΟΥΛΗ ΕΛΛΗΝΩΝ
Ἐφορεία Βουλευτηρίου

Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς
Ἀρ. πρωτ. 849.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29ῃ Ἰουλίου 1872.

Εὐγενεστάτη Κυρία,

«Ἐν συγκινήσει ἀνέγνων τὴν ἐκ Μιράνου ὑμετέραν ἐπιστολὴν τῆς 20ῆς Ἰουλίου (2ας Αὐγούστου), δι' ἧς εὐαρεστεῖσθε νὰ μοὶ ἀναγγείλητε, ὅτι, ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ ὑμετέρου συζύγου Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου καὶ βεβαία «ὅτι διερμηνεύετε τὴν »βούλησιν τοῦ πενθουμένου ὑμετέρου πατρός, τοῦ ἀείποτε περι-

»παθῶς ἀγαπήσαντος τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀείποτε τὸ δυνατὸν πράξαν»τος, ἵνα τιμήσῃ αὐτὴν παρὰ τοῖς ξένοις», προσφέρετε τῇ μορφουμένῃ ἤδη βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἀειμνήστου καὶ σοφοῦ πατρὸς ὑμῶν Αἰμιλίου Τυπάλδου, ἐκτὸς χιλίων τόμων[1]), οὓς κρατεῖτε, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ μεταστάντος.

»Δυνάμει τῆς ἀδείας, ἣν ἔχω λαβὼν ἀπὸ τῆς Βουλῆς, σπεύδω νὰ ἀνακοινώσω ὑμῖν τε καὶ τῷ ὑμετέρῳ συζύγῳ, τόσῳ προσφιλεῖ τῷ Ἔθνει, τὰς ἐγκαρδίους εὐχαριστίας τῶν συναδέλφων μου Βουλευτῶν, ἐπὶ τῷ ὑμετέρῳ ἀρίστῳ δωρήματι.

»Ἀλλ' ἡ ὑπὲρ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων εἰσφορὰ ὑμῶν εἶναι τόσῳ ἔκτακτος καὶ ἀξίας μεγάλης, ὥστε δὲν δύναμαι νὰ κρίνω, ὡς ἐκτελέσας τὸ καθῆκόν μου ὅλον πρὸς ὑμᾶς, διὰ μόνης τῆς ἐκφράσεως τῆς εὐχαριστήσεως ταύτης. Εἰς τὴν Βουλήν, ἑπομένως, μετά τινας ἡμέρας ἐπαναλαμβάνουσαν τὰς ἐργασίας της, θέλω σπεύσει νὰ ἀνακοινώσω ἰδιαιτέρως τὸ γενναῖον δώρημα ὑμῶν τε καὶ τοῦ ὑμετέρου συζύγου. Εἰμὶ πεπεισμένος, ὅτι, ἀποδεχομένη αὕτη τὸ δώρημα εὐγνωμόνως, ὡς ἐμπρέπει εἰς τὸ Συνέδριον τῶν Ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους, θέλει ἐκφράσει τὴν εὐχαριστίαν της πρὸς τοὺς δωρητάς, ἀποφασίσει δὲ ὅ,τι δέον εἰς διατράνωσιν τῶν αἰσθημάτων τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτῆς καὶ εἰς διαιώνισιν τῆς μνήμης τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρός, τοῦ ὑμετέρου πατρὸς Αἰμιλίου Τυπάλδου, ὅστις, εἰ καὶ μακρὰν τῆς Ἑλλάδος βιώσας, ἐτήρησεν ἀκμαῖον τὸν πρὸς τὴν γεννήσασαν ἔρωτα, δι' ἔργων δὲ πνευματικῶν ἐξόχων ἐτίμησε τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα παρὰ τοῖς ξένοις, ὧν ἐν μέσῳ διῆλθε τὰς ἡμέρας τοῦ βίου αὐτοῦ.

»Τὸ ὑμέτερον γενναῖον καὶ εὐγενὲς δῶρον πρόσθετον πρόκειται ἀπόδειγμα τῶν ἀρετῶν, αἵτινες κοσμοῦσι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἀείποτε πρόθυμον ἀναδειχθὲν εἰς τὰς θυσίας καὶ τὰς εἰσφορὰς ὑπὲρ τῶν συντελούντων εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ εἰς τὴν τελειοτέραν μόρφωσιν τῶν Ἑλλήνων. Εἴθε δὲ τὸ ὑμέτερον

1) Κατόπιν ὀλιγίστους μόνον τόμους πρὸς ἀνάμνησιν ἐκράτησεν ἡ οἰκογένεια.

Digitized by Google

παράδειγμα νὰ ἀπομιμηθῶσι καὶ οἱ ἄλλοι ἐκ τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν, ὅσοι δύνανται τοιαῦτα νὰ πράττωσι γενναῖα ἔργα.

»Καὶ αὖθις ὑποβάλλων ὑμῖν εὐλαβῶς τὰς ἐγκαρδίους εὐχαριστίας μου ἐπὶ τῷ ὑμετέρῳ πολυτίμῳ δωρήματι, παρακαλῶ ὑμᾶς, εὐγενὴς Κυρία, νὰ δεχθῆτε τὴν ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων τῆς ἐξόχου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Ὁ Ἔφορος τοῦ Βουλευτηρίου
Βουλευτὴς Ἀττικῆς
(Τ. Σ.) ΤΙΜΟΛΕΩΝ Ι. ΦΙΛΗΜΩΝ

Τῇ Εὐγενεστάτῃ Κυρίᾳ
Ἐλοΐζᾳ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου
Εἰς Μιράνον τῆς Βενετίας».

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
Προεδρεῖον τῆς Βουλῆς

Ἀριθ. πρωτ 170
Ἀρ. διεκπερ. 199.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4ῃ Νοεμβρίου 1878

Ἀξιότιμε Κύριε, Ἀξιότιμος Κυρία,

«Ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, ἀποδεξαμένη τὴν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς γενομένην δωρεὰν τῆς ἐκ τόμων πεντακισχιλίων καὶ πεντακοσίων βιβλιοθήκης τοῦ ἀειμνήστου πατρὸς καὶ πενθεροῦ ὑμῶν Αἰμιλίου Τυπάλδου, τόσῳ ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐργασθέντος, ἐν τῇ Συνεδριάσει αὐτῆς τῆς 2ας Νοεμβρίου ἐ. ἔ. καὶ ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἐφόρου τοῦ Βουλευτηρίου, ἠξίωσεν, ἵνα ἐπιψηφίσῃ τὰ ἑπόμενα·

Digitized by Google

« Ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, ἀποδεχομένη τὴν εἰς τὴν βι-
»βλιοθήκην αὐτῆς, παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου καὶ παρὰ
»τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἐλοΐζας Βαλαωρίτου, θυγατρὸς τοῦ Αἰμι-
»λίου Τυπάλδου, γενομένην δωρεὰν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Βε-
»νετίᾳ ἀποβιώσαντος φιλοπάτριδος Ἕλληνος καὶ διακεκριμένου
»συγγραφέως Αἰμιλίου Τυπάλδου, ἐκτιμῶσα δὲ τὸ ὑπαγορεῦ-
»σαν τὴν δωρεὰν αὐτὴν πατριωτικὸν φρόνημα

»α΄. Ἀπονέμει τὰς εὐχαριστίας αὐτῆς τοῖς δωρηταῖς Ἀρι-
»στοτέλει Βαλαωρίτῃ καὶ τῇ συζύγῳ αὐτοῦ Ἐλοΐζᾳ Βαλαωρίτου.

»β΄. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ δημιουργήσαντος τὴν δωρηθεῖσαν
»βιβλιοθήκην καὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπηρεσιῶν του,
»ἀνταποκρινομένη δὲ καὶ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν δωρητῶν, ἀπο-
»φασίζει, ἵνα ἀναρτηθῇ ἡ εἰκὼν τοῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου ἐν τῇ
»μεγάλῃ αἰθούσῃ τῆς ἀνεγερθησομένης βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς
»τῶν Ἑλλήνων.

»γ΄. Ἐντέλλεται τῷ μὲν Προέδρῳ αὐτῆς ν' ἀνακοινώσῃ τὰς
»ἀποφάσεις ταύτας τῆς Βουλῆς τοῖς δωρηταῖς, τῷ δ' Ἐφόρῳ τοῦ
»Βουλευτηρίου νὰ ἐπιστατήσῃ εἰς τὴν γραφὴν καὶ τὴν ἀνάρτη-
»σιν τῆς εἰκόνος τοῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου».

»Ἀνακοινῶν Ὑμῖν εὐχαρίστως τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς Βουλῆς καθ' ἣν ἔλαβον παρ' αὐτῆς ἐντολήν, πέποιθα ὅτι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς αὐτὰς ἀποδείξετε εὐμενεῖς διαθέσεις ὑπὲρ τοῦ πνευματικοῦ ἱδρύματος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων
Βουλευτὴς Τριφυλίας
Σ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τῷ Κυρίῳ
Ἀριστοτέλει Βαλαωρίτῃ, τῇ Κᾳ Ἐλοΐζᾳ Βαλαωρίτου
Εἰς Λευκάδα ».

Digitized by Google

Πρὸς

τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων

Σ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΝ

Βουλευτὴν Τριφυλίας

Κύριε Πρόεδρε,

«Τὴν ἀπόφασιν τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, ἣν εὐηρεστήθητε νὰ μοὶ διακοινώσητε διὰ τοῦ ὑπὸ χρονολογίαν 4 Νοεμβρίου ὑμετέρου ἐγγράφου, θεωρῶ ὡς οἰκογενειακὸν κειμήλιον, θέλω δὲ τηρήσει αὐτὴν εὐλαβῶς οὐχὶ ἐπὶ σκοπῷ ματαίας ἐπιδείξεως, ἀλλ' ὡς ἔναυσμα ἱκανὸν νὰ θερμαίνῃ πάντοτε ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν τέκνων μου τὴν πρὸς τὸ ἔθνος ἀγάπην των καὶ νὰ ἐμψυχώνῃ αὐτὰ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τὴν πατρίδα ἱερῶν καθηκόντων των.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Ἐν Λευκάδι
τῇ 17ῃ Νοεμβρίου 1872».

Ἡ ὑγεία τοῦ ποιητοῦ εἶχε κἄπως βελτιωθῇ κατὰ τὴν ἐν Μιράνῳ ἤρεμον διαμονὴν μετὰ τὰς συγκινήσεις καὶ τοὺς κόπους τῶν πατριωτικῶν αὐτοῦ ἐνεργειῶν κατὰ τὴν λήξασαν ἐθνικὴν κρίσιν, ἀλλ' ἡ σκέψις περὶ τοῦ προσεχοῦς θανάτου του δὲν τὸν ἐγκατέλειπε καὶ τῇ 9ῃ Αὐγούστου ἔγραφεν ἐκ Μιράνου πρὸς τὸν ἐν Ἰένῃ υἱόν του Αἰμίλιον.

«Σήμερον εἶνε ἡ ἐπέτειος ἡμέρα τῶν γενεθλίων σου. Δὲν εἶνε βεβαίως παραπολὺ εὐχάριστον νὰ βλέπῃ τις παρερχομένας ὡσεὶ σκιὰς τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς του καὶ εἶνε κἄπως γελοῖον νὰ πανηγυρίζῃ τις τὸν θάνατόν του· ἀλλ' ἀφοῦ ἐπεκράτησε τὸ ἔθιμον τοῦτο, ἃς τὸ σεβασθῶμεν Ἔκλεισες λοιπόν,

Digitized by Google

Αἰμίλιέ μου, σήμερον τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας σου, δηλαδὴ ἔγινες sui juris ὑπεύθυνος νομικῶς ἐνώπιον τοῦ ἑαυτοῦ σου καὶ τῆς κοινωνίας διὰ τὰς πράξεις σου καὶ διὰ τὰς σκέψεις σου. Οἱ γονεῖς μέχρι τῆς παρὰ τοῦ νόμου ταχθείσης ταύτης προθεσμίας θεωροῦνται ὑπόχρεοι νὰ καθοδηγῶσι τὰ τέκνα καὶ νὰ φροντίζωσι περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν τῆς φυσικῆς, καθὼς καὶ περὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν διαπλάσεως. Ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τούτων ἔχω τὴν συνείδησιν ἥσυχον. Ἂς εἶναι εὐλογημένον τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ! Ὁ Νάνος μετέρχεται ἤδη λίαν ἐπιτυχῶς τὴν ἐπιστήμην του καὶ ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῶν ὑποθέσεών μας, σὺ δὲ συμπληροῖς σήμερον τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας σου, εἶσαι πολίτης πλήρης καὶ εὑρίσκεσαι εἰς τὴν παραμονὴν τῶν διδακτορικῶν ἐξετάσεών σου.

»Αἱ ἰδέαι αὗται ἀνακουφίζουσι τὴν πάσχουσαν καρδίαν μου καὶ καταθέλγουν τὴν ψυχήν μου, διότι συλλογίζομαι, ὅτι, ἂν πέπρωται μετ' ὀλίγον ν' ἀποχαιρετίσω διὰ παντὸς τὸν κόσμον τοῦτον, σὺ καὶ ὁ Νάνος δύνασθε καὶ τὴν μητέρα σας καὶ τὸν Ἀνδρέαν καὶ τὴν Ὄλγαν νὰ προστατεύσητε καὶ νὰ μὲ ἀντικαταστήσητε ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τηροῦντες ἀλώβητον καὶ σεβαστὸν τὸ ὄνομα, ὅπερ θὰ λάβητε παρ' ἐμοῦ.

»Ὑπὸ ταύτας τὰς ἐπόψεις ἔχει λοιπὸν σημασίαν οὐ μικρὰν ταύτην τὴν φορὰν ἡ ἐπέτειος ἡμέρα τῶν γενεθλίων σου. Διὸ καὶ σοὶ εὔχομαι αὐτὴν μετὰ βαθυτάτης συγκινήσεως, πεποιθώς, ὅτι καὶ σὺ θὰ συναισθανθῇς ἐνδομύχως, ὅτι, ἐνῷ ἀποκτᾷς πολύτιμα ἐν τῇ κοινωνίᾳ δικαιώματα, συγχρόνως ὑποβάλλεσαι καὶ εἰς βαρύτατα καθήκοντα».

Ἐπανερχόμενος κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου ἐξ Ἐνετίας εἰς Λευκάδα ὁ ποιητής, ἠκολούθησε τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἤτοι τὴν γραμμὴν τοῦ L'loyd, τὴν ἐξυπηρετοῦσαν τὰς ἀκτὰς τῆς Δαλματίας. Ἐκ Ζάρας ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του·

«Εἶναι τόσος κόσμος ἐπὶ τοῦ ἀτμοκινήτου, τόσοι ἀξιωματικοί, τόσα παιδιά, τόσα μουλάρια, τόσοι φλαραῖοι, ὥστε εἶνε ἀδύνατον

Digitized by Google

νὰ προμηθευθῶ καλαμάρι καὶ διὰ τοῦτο σοῦ γράφω μὲ τὸ μολυβδοκόνδυλό μου. — Ἐταξειδεύσαμεν ἕως ἐδῶ λαμπρά, ἦτο τὸ πέλαγο τόσο ἥσυχο, ὥστε ἠμποροῦσέ τις νὰ τοῦ ἐφαρμόσῃ κάποιους στίχους, τοὺς ὁποίους ἄλλοτε ἔγραψα·

Κ' ἤτανε τόσο ἡ θάλασσα γλυκὰ ἀποκοιμισμένη,
Ποὔβλεπες μέσ' 'ς τὰ βάθη της ἀνάποδα χτισμένη
Τὴ χωροποῦλα τὴ φτωχή, τὸ σπίτι τοῦ Σωτήρη
Καὶ πέρα ἐκεῖ 'ς τὸ βράχο του βουβὸ τὸ μοναστῆρι».

Ἀλλ' ὅπως εἰς τὴν θάλασσαν συχνάκις συμβαίνει τὴν ἄκραν γαλήνην νὰ διαδέχηται σφοδρὰ τρικυμία, οὕτω καὶ ὁ ποιητὴς μετὰ τὴν ἤρεμον ἐν Μιράνῳ καὶ κατόπιν ἐν Μαδουρῇ διαμονὴν ἤρχισεν ἐρχομένου τοῦ χειμῶνος νὰ βασανίζηται ὑπὸ τοῦ παθήματος τῆς καρδίας καὶ νὰ ἀνησυχῇ περὶ τῆς ὑγείας τοῦ ἐν Γερμανίᾳ σπουδάζοντος υἱοῦ του Αἰμιλίου. Καὶ τὴν ἀνησυχίαν διεδέχθη ἡ ἀπελπισία, ὅταν περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου 1878 ἐνέσκηψεν ἡ εἴδησις τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ὃν διέτρεχεν ἡ ὑγεία τοῦ προσφιλεστάτου τέκνου.

Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐγράφη, ὁ Αἰμίλιος ἐν παρέργῳ μόνον ἐξακολουθήσας νὰ ἀσχολῆται εἰς φιλολογικὰς μελέτας μετὰ φανατισμοῦ ἐρρίφθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς τότε ἐν ἀρχῇ ἔτι τῆς ἀκμῆς αὐτῆς εὑρισκομένης ἐπιστήμης τῆς γενέσεως τῶν ὄντων καὶ τοῦ μικροβιολογικοῦ κόσμου, κατ' ἀνάγκην ὡς ἐκ τούτου ἐπεκτείνας τὰς μελέτας αὐτοῦ εἰς πάσας τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, προσφιλὴς μαθητὴς τοῦ Häckel γενόμενος καὶ βοηθὸς τοῦ W. Preyer ἐν τῷ μικροβιολογικῷ αὐτοῦ ἐργαστηρίῳ τῆς Ἰένης. Πεποιθὼς εἰς τὴν ἡράκλειον κρᾶσιν καὶ τὴν ἀκούραστον αὐτοῦ ἀντίληψιν οὐδενὸς ἐφείδετο κόπου, νυχθημερὸν δ' ἐργαζόμενος καὶ ὅλως παραμελήσας τὴν ὑγείαν αὐτοῦ ἔσπευδε νὰ ὑποστῇ τὴν διδακτορικὴν δοκιμασίαν. Μαθητὴς ἔτι ὢν καὶ ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Preyer συνέλεξε τὰς παρατηρήσεις, αἵτινες ἀπε-

Digitized by Google

τέλεσαν τὴν βάσιν τοῦ πρωτοτύπου ἔργου, ὅπερ θνήσκων ἐν Μαδέρᾳ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1882 ἀφῆκεν ἀνέκδοτον καὶ ὅπερ ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ τοῦ καθηγητοῦ αὐτοῦ Preyer, [1]) μετὰ προλόγου τοῦ καθηγητοῦ τούτου, ἐν ᾧ, ἀφοῦ οὗτος ἐκτίθησι τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ πρακτικὰς δυσχερείας τοῦ θέματος τῆς ἐκδιδομένης μελέτης καὶ τοὺς ἐπιβεβλημένους κόπους, ὅπως γίνωσιν αἱ μικροσκοπικαὶ παρατηρήσεις, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη, ἐπιλέγει· «dazu gehört eine mehr als gewöhnliche Beobachtungsenergie und Geduld. Diese besass der talentvolle junge Grieche in hohem Grade. Er vereinigte echt ger-

1) **Die Genesis des Thier-Eies-Untersuchungen von Dr. Emil Valaoritis — nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Dr. W Preyer Professor der Physiologie und Director des physiologischen Instituts der Universität Jena Leipzig 1882.** — Ὁ Αἰμίλιος εἶχε γεννηθῇ ἐν Ἑνετίᾳ τῇ 9 Αὐγούστου 1857 καὶ ἀπεβίωσεν ἐν Μαδέρᾳ τῇ 10 Ἰουλίου 1882. Ἐπὶ τριετίαν ἐπάλαισε κατὰ τῆς νόσου, ἐπὶ στιγμὴν δ' ἐγεννήθησαν βάσιμοι περὶ σωτηρίας αὐτοῦ ἐλπίδες καὶ κατὰ τὸ 1881 ἐπανῆλθεν εἰς Εὐρώπην ἐπί τινας μῆνας. Ἀλλὰ νέα προσβολὴ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Μαδέραν, ἔνθα ἤρχισε πάλιν ἀναρρωννύων, ὅτε αἰφνίδιος ὑποτροπὴ τὸν κατέβαλεν. Ἀπεβίωσε μετὰ στωϊκοῦ θάρρους, μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς σημειῶν διαφόρους παραγγελίας πρὸς τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννην, διακανονίσας δὲ πρὸ τοῦ θανάτου τὰ πάντα, τὰ τῆς κηδείας, τὰ τοῦ τάφου αὐτοῦ καὶ ἑτοιμάσας τὸ κιβώτιον μετὰ τῶν πραγμάτων, ἅτινα ἐπεθύμησε νὰ ἀποσταλῶσι πρὸς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ. Ὁ ἴδιος ἔγραψε τὴν ἐπιγραφὴν ἥτις, ἐχαράχθη ἐπὶ τοῦ τάφου του.

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

ΕΛΛΗΝ

9 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1857—10 ΙΟΥΛΙΟΥ 1882

Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων πταμένη Ἄϊδόσδε βεβήκειν,
Ὃν πότμον γοόωσα λιποῦσ' ἀνδροτῆτα καὶ ἥβην.

Μακρὰν πάντων τῶν φιλτάτων ἔσχεν ὡς μόνην παρηγορίαν νὰ ἔχῃ παρ' ἑαυτῷ τὸν ὁμοιοπαθῆ ἀδελφικὸν αὐτοῦ φίλον καὶ διαπρεπῆ γερμανὸν καθηγητὴν τῆς ἰατρικῆς P. **Langenhans**, ὅστις δὲν ἐβράδυνε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὸν τάφον.

Ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος μικροβιολογικοῦ ἔργου ὁ Αἰμίλιος Βαλαωρίτης κατέλιπεν ἀνέκδοτα διάφορα ποιημάτια πρωτότυπα καὶ μεταφράσεις γερμανικῶν ποιημάτων, δοὺς τὴν ῥητὴν ἐντολὴν νὰ μὴ δημοσιευθῶσιν.

Digitized by Google

manische Arbeitslust und Ausdauer nebst der Empfänglichkeit und Beweglickeit des südländischen Naturells».

Ἐν τῇ μέθῃ τῆς μελέτης μόλις ἀντελαμβάνετο ὅτι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ ἤρχισαν καταπίπτουσαι, ἀποδίδων τοῦτο εἰς ἁπλῆν ὑπερκόπωσιν· μάτην δὲ οἵ τε καθηγηταὶ καὶ φίλοι τὸν παρώτρυνον νὰ ἀναβάλῃ τὰς ἐξετάσεις, μέχρις οὗ αὐτὸς ὁ Preyer ἠναγκάσθη νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν οἰκογένειαν, ἡ δὲ σχολὴ νὰ δεχθῇ ἐξαιρετικῶς, ὅπως ὑποστῇ τὴν διδακτορικὴν δοκιμασίαν ὁ νεαρὸς ἐπιστήμων πρὶν ἢ ἐντελῶς ἔχῃ ἑτοίμην τὴν ἐναίσιμον αὐτοῦ διατριβήν. Οὕτως ὁ ἀτυχὴς πατὴρ περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου ἐπληροφορεῖτο συνάμα σχεδὸν διὰ τοῦ τηλεγράφου τάς τε λαμπρὰς ἐξετάσεις τοῦ υἱοῦ ἀναδειχθέντος διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας magna cum laude καὶ τὴν κατεσπευσμένην αὐτοῦ ἐξ Ἰένης ἀναχώρησιν, ὅπως κατέλθῃ εἰς ἠπιώτερον κλῖμα ἐν Ἑνετίᾳ, ἔνθα ἀνέμενεν αὐτὸν ἡ μήτηρ. Δύναταί τις νὰ φαντασθῇ ποίαν ἀνεμοζάλην ἐξήγειραν ἐν τῇ εὐαισθήτῳ καὶ φιλοστόργῳ ψυχῇ τοῦ ποιητοῦ αἱ εἰδήσεις αὗται καὶ ὁποῖον κλονισμὸν ὑπέστη ἡ ἐπισφαλὴς ὑγεία του.

«Αἰμίλιέ μου, παιδί μου, τί ἔχεις; ἔγραφεν αὐτῷ τῇ 29ῃ Ὀκτωβρίου 1878, ποίαν ἐπέφερεν εἰς τὸν κραταιὸν ὀργανισμόν σου διατάραξιν ἡ ὑπερβολικὴ μελέτη καὶ τὸ ἄσπλαγχνον κλῖμα τῆς Γερμανίας; Διατί ποτὲ δὲν ἐνεπιστεύθης εἰς τὸν δυστυχῆ πατέρα σου τὸ πάθημά σου; Ἐλπίζω εἰς τὸν Θεὸν τὸν πανοικτίρμονα νὰ μὴ ἔχῃς τίποτε, ἐλπίζω ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν νὰ ἔλθῃς εἰς τὰς ἀγκάλας μου καὶ νὰ μὲ παρηγορήσῃς καὶ νὰ γλυκάνῃς διὰ τῶν φιλημάτων σου τὸ φαρμάκι, ὅπερ ἐδηλητηρίασε τὴν ψυχήν μου, ἀφ' ὅτου ἔμαθον, ὅτι ἔπασχες. Ἐν τούτοις γράψε μου ἐν ἐκτάσει, πρῶτον περὶ τῆς ὑγείας σου μεθ' ὅλης τῆς ἀκριβείας καὶ ἔπειτα διηγήθητι εἰς ἐμὲ τὰς περιπετείας τῶν ἐξετάσεών σου. Εἰς τί ἠρωτήθης, πῶς ἀπήντησες, πῶς κατώρθωσες νὰ ἁρπάσῃς τὸ ἄριστα ἐν χώρᾳ ἔνθα ἡ τελειότης θεωρεῖται ἀνύπαρκτος παρὰ τοῖς ἀνθρώ-

Digitized by Google

ποις. Ὅλα θέλω νὰ τὰ μάθω, ὅλα νὰ γνωρίζω. Παρῆλθε μία αἰωνιότης ἀφ' ὅτου δὲν σὲ βλέπω. Καὶ ἐν τοσούτῳ ἐγήρασα. Ὁ Χάρος μὲ διώκει ἐκ τοῦ πλησίον. Αἰσθάνομαι, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θὰ θέσῃ τὴν ξηρὰν χεῖρά του ἐπὶ τοῦ τραχήλου μου καὶ θὰ μὲ κρατήσῃ... θέλω νὰ σ' ἔχω τότε πλησίον μου. Εἶνε αὕτη ἡ μόνη ἀμοιβή, ἣν ζητῶ παρὰ τῶν τέκνων μου. Μόλις ἀναλάβῃς καὶ πεισθῇς σὺ ὁ ἴδιος, ὅτι δύνασαι νὰ ἔλθῃς, μὴ μᾶς στερήσῃς τῆς ἐπισκέψεώς σου. Ἐδῶ τὸ κλῖμα εἶνε πολὺ γλυκύτερον καὶ τὸ θάλπος τῆς πατρικῆς ἀγκάλης εἶναι φάρμακον παντοδύναμον».

Ἀλλὰ καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ οἱ ἰατροὶ συνεβούλευσαν μετ' ἐπιμονῆς τὴν εἰς τὴν νῆσον Μαδέραν ἀναχώρησιν τοῦ Αἰμιλίου, ἧς ἡ βαλσαμώδης ἀτμόσφαιρα καὶ τὸ γλυκὺ καὶ ἄνευ βιαίων μεταβολῶν κλῖμα ἐθεωρεῖτο τότε τὸ ἄριστον κατὰ τῶν παθήσεων τοῦ στήθους, ἀνεχώρησε δὲ οὗτος ἐκεῖ μετὰ τῆς μητρός του, πρὸς ἣν ὁ ἀτυχὴς ποιητὴς ἔγραφε τῇ 12ῃ Νοεμβρίου 1878·

«Ἄχ! Γερμανία! Γερμανία! Ἐλοϊσία μου! Χθὲς τέλος πάντων ἔλαβον μίαν πρώτην ἐπιστολήν σου, καὶ ἦτο αὕτη δώδεκα ἡμερῶν, ἐξ ἧς ἔμαθον, ὅτι ἀπεφασίσατε νὰ μεταβῆτε εἰς Μαδέραν καὶ διὰ ν' ἀκολουθήσετε τὴν γνώμην τῶν γερμανῶν ἰατρῶν καὶ διότι πρὸ πάντων ὁ Αἰμίλιος ἔχει πλήρη πεποίθησιν ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ βαλσαμικοῦ ἐκείνου κλίματος θ' ἀναρρώσῃ ἐντελῶς. Ἂς εἶναι! Ἀφοῦ ὁ Θεὸς μᾶς ἔρριψεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοιοῦτον κεραυνόν, ἂς ἐξαντλήσωμεν μέχρι πυθμένος τὸ ποτήριον τῆς χολῆς καὶ ἂς μὴ παραλείψωμεν τίποτε, ἐξ ὧν δύνανται νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν σωτηρίαν θησαυροῦ τόσον πολυτίμου ὅσον ὁ Αἰμίλιος. Ὕπαγε λοιπόν, δυστυχής μου Ἐλοϊσία, ὕπαγε μὲ τὰς εὐχάς μου ὅπου τὸ καθῆκον σὲ πέμπει καὶ ὅπου τὸ φίλτρον καὶ ἡ στοργὴ σὲ ὁδηγεῖ. Δὲν πταίω ἂν δὲν εἶμαι πλησίον σου. Μαρτύρομαι τὸν Θεὸν ὅτι δὲν πταίω! Δὲν παρέρχεται ἡμέρα, στιγμὴ ἴσως χωρὶς νὰ ὑποφέρω, πρὸ πάντων δὲ καταδικάζομαι εἰς ἀδράνειαν καὶ ἀκινησίαν ἐκ τοῦ ἐπαράτου ἄσθματός

Digitized by Google

μου. Πῶς νἄλθω πρὸς σέ; πῶς νὰ ἐκτεθῶ εἰς τὰς κακουχίας μακροῦ διάπλου ἐγώ, ὅστις περνῶ τὰς νύκτας καθήμενος καὶ ἀσθμαίνων κ' ἔχων βυθισμένας τὰς χεῖρας εἰς θερμὸν ὕδωρ;

»Ὕπαγε λοιπὸν σὺ καὶ ἀφοσιώθητι ψυχῇ καὶ σώματι εἰς τὴν περίθαλψιν τοῦ πάσχοντος υἱοῦ μας. Εὔχου δὲ ὄχι μόνον νὰ ἴδῃς σὺ τὴν θεραπείαν του, ἀλλ' εὔχου ἐπανερχομένη ἐκ τῆς μακρᾶς ἀποδημίας νὰ μ' εὕρῃς κ' ἐμὲ ζωντανὸν διὰ νὰ μοῦ ρίψῃς εἰς τὰς ἀγκάλας τὸν περισωθέντα θησαυρόν μας. — Ἡ ἀσθένεια τοῦ Αἰμιλίου μ' ἔσπρωξε βιαίως πρὸς τὸν τάφον. Αἰσθάνομαι μέσα μου κάτι τι, τὸ ὁποῖον μὲ τρώγει, μὲ δαγκᾷ ἀδιακόπως, καὶ τοῦτο ἄλλο δὲν εἶνε παρὰ τὸ σκυλόδοντο τοῦ Χάρου. Ἀλλ' εἴθε νὰ χορτάσῃ, νὰ ξεθυμάνῃ μ' ἐμέ! Εἴθε! Τὸ εὔχομαι ἐκ μέσης καρδίας, καὶ ν' ἀφήσῃ ἀνενόχλητον τὸν πολύτιμόν μας Αἰμίλιον!».

Ἐν μέσῳ τόσων σωματικῶν παθήσεων καὶ τοσούτου ψυχικοῦ ἄλγους ἡ ἐγκάρδιος συμμετοχὴ τῶν συμπολιτῶν εἰς τὸ οἰκογενειακὸν αὐτοῦ ἀτύχημα καὶ τὰ συνεχῆ δείγματα συμπαθείας καὶ ἀγάπης τῶν φίλων ἔρριπτον ἐνίοτε ὀλίγον βάλσαμον παρηγορίας ἐπὶ τῆς πονεμένης αὐτοῦ ψυχῆς. Τῇ 19ῃ Νοεμβρίου 1878 ἔγραφε πρὸς τὸν Τιμολέοντα Φιλήμονα·

Ἀδελφὲ Τιμολέων,

«Ὁ υἱός μου Αἰμίλιος, μόλις πρὸ μικροῦ συμπληρώσας τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὑπέστη ἐσχάτως ἐν Ἰένῃ τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις του καὶ ἔτυχεν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς καὶ μαθηματικαῖς ἐπιστήμαις τοῦ ἀνωτάτου βαθμοῦ, ὃν δύναται νἀπονείμῃ ἡ διάσημος ἐκείνη Σχολή, cum laude magna. Ἀλλ' οἱ μεγάλοι κόποι οὓς κατέβαλεν ἐκλόνησαν σπουδαίως τὴν ὑγείαν του, καὶ ἠναγκάσθη ἀμέσως ν' ἀναχωρήσῃ ἐκεῖθεν, κατὰ ρητὴν παραγγελίαν τῶν ἰατρῶν. Ἡ Ἐλοΐζα εἰδοποιηθεῖσα παρὰ τοῦ πρυτάνεως Πρέγελ μετέβη ἐκ Μιράνου, ὅπου εἶχεν ἀποφα-

Digitized by Google

σίσει νὰ διαχειμάσῃ, εἰς Βενετίαν καὶ τὸν ὑπεδέχθη μετὰ καρδίας συντετριμμένης. Ἀλλ' οἱ κορυφαῖοι τῆς ἐπιστήμης ἐπέμειναν νὰ τὸν στείλουν εἰς Μαδέραν, ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἀτμοσφαίρας ἐκείνης θ' ἀνακτήσῃ ἐντελῶς τὴν ὑγείαν του. Ἀνεχώρησεν ἑπομένως μετὰ τῆς μητρός του πρὸς τὴν νῆσον ἐκείνην καὶ μὲ ἀφῆκε βεβυθισμένον εἰς ἀπερίγραπτον ἀπελπισίαν. Μοῦ τὸν ἀμφισβητεῖ ὁ χάρος, καθ' ἣν στιγμὴν ἤθελα νὰ τὸν προσφέρω εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος μου! Ἡ ἐκ μέρους τοῦ προέδρου Σωτηροπούλου διακοίνωσις τῆς ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς καὶ τὰ χρυσᾶ λόγια, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ ἐκθέσει σὺ εἶπες δι' ἐμέ, διὰ τὴν Ἐλοΐζαν, διὰ τὸν μακαρίτην πενθερόν μου, κατεπράϋναν ὀλίγον τὸν φοβερὸν σάλον τῆς καρδίας. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἡσυχάσω πρὶν ἢ τὸν ἐπανίδω; Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη συμφορὰ ἐξύπνησεν ὅλα τὰ παλαιὰ παθήματά μου, καὶ πάσχω, ἀδελφέ, δεινῶς ἐκ δυσπνοίας, ἥτις προδίδει πρόοδον ἀκατάπαυστον τοῦ καρδιακοῦ μου νοσήματος. Πέπρωται ἆρά γε νὰ μὴ ἐκπληρωθῇ ἡ εὐχή μου καὶ ν' ἀποθάνω, πρὶν ἴδω πραγματούμενα τὰ χρυσᾶ ὄνειρα τῆς νεότητός μου, καὶ χωρὶς νὰ ἔχω εἰς τὸ πλευρόν μου ὅλα μου τὰ τέκνα; . . . .

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ».

Ἐν γένει δὲ πολλὰς ἐλάμβανεν ἐπιστολὰς θαυμαστῶν καὶ φίλων Ἑλλήνων τε καὶ ξένων, αἱ δὲ ἑπόμεναι ἐπιστολαὶ αὐτοῦ πρὸς τὸν φιλέλληνα φιλόλογον Marquis de Queux de Saint-Hillaire, μετὰ τοῦ γλυκοῦ τραγουδιοῦ τοῦ «Καλογιάνου», ὃν ἔπεμψεν ὡς δῶρον τῆς πρωτοχρονιᾶς τοῦ 1879 πρὸς τὴν «Ἑστίαν», συμπληροῦσι τὴν σκιαγραφίαν τοῦ προτελευταίου τούτου ἔτους τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ.

Sainte-Maure, 12 mai 1878.

Votre charmante petite lettre m'a trouvé malade; plus que malade, abruti par un de ces rhumes féroces qui, en

Digitized by Google

se rendant maîtres de notre organisme, réduisent à néant toutes nos facultés intellectuelles, arrêtent les élans de l'imagination la plus fougueuse, paralysent nos sens et nous condamnent à végéter dans un fauteuil. Je m'attendais à votre visite, et je puis vous assurer que, malgré l'état pitoyable de ma santé, je vous ai lu et je vous ai relu de manière à être profondément pénétré de tout le parfum de vos paroles sympathiques, de tout le plaisir que devait me causer la précieuse amitié que vous m'accordez.

Pour moi, pauvre diable qui suis condamné à vivre dans ce coin oublié de la Grèce, ayant constamment devant les yeux toutes les misères de l'Épire dont je suis originaire et toutes les abominations de ses maîtres; qui, par conséquent, ne suis guère disposé à la gaieté; pour moi, votre lettre et votre portrait ont réveillé dans mon cœur une sorte de joie, de contentement que, depuis longtemps, je n'avais pas éprouvés et qui viennent certainement de l'idée qu'au-delà des mers et des monts, bien loin, à Paris, dans ce grand laboratoire de l'intelligence humaine, il y a quelqu'un qui pense à moi, qui lit mes vers, qui les aime et, par cela même, qui aime mes héros, qui aime la Grèce; et tout cela à une époque où nous avons plus que jamais besoin de consolation et de sympathie.

Dans mon temps, il y a trente-cinq ans de cela, on donnait, à Paris, plus d'importance au dialecte abyssinien qu'à l'étude de la littérature néo-hellénique. On lisait le grec horriblement et on ignorait presque complètement l'existence de cette langue populaire qui, après des vicissitudes inouïes et bien des persécutions, a été reconnue, même par ses ennemis les plus acharnés, comme la seule capable d'interpréter les inspirations poétiques de la nation hellénique. Je me rappelle qu'aux cours du Collège de France ou de la Sorbonne, les auditeurs étaient si rares qu'on avait presque honte d'aller entendre des leçons qui n'ex-

Digitized by Google

citaient l'intérêt de personne. Peu à peu, la glace s'est fondue, et, sous les efforts de Brunet de Presle, de M. Egger, de M. Legrand, de M. de Circourt, et de vous, les études de la langue néo-hellénique, et comme nouveauté littéraire et pour l'intérêt qu'elles inspirent, ont pris place parmi les grandes études de la littérature moderne.

Pour ramasser les matériaux épars de cette langue si originale, si poétique, pour lui donner le poli de la forme artistique et la soummetre à certaines règles de tenues indispensables, j'ai rudement travaillé pendant trente ans, sans faire attention aux attaques furieuses de nos *logiotati*, qui l'ayant exclue de tous les concours poétiques, s'occupaient de la faire entièrement disparaître de la mémoire des hommes et de la bouche du peuple. Or, cette langue règne en maîtresse et on compte déjà sur les doigts ceux qui osent encore écrire des vers dans le langage froid, sans âme, sans couleur, qui, n'étant qu'un avorton de la langue ancienne, est condamné à n'avoir aucune influence sur le cœur d'une nation qui n'entend la poésie qu'autant qu'elle peut la sentir, la chanter, la comprendre. Dans mon Athanase Diakos, dans mon Astrapojannos, dans le dithyrambe adressé au patriache Grégoire à l'occasion de l'inauguration de sa statue et, en général, dans tout ce que j'ai écrit après la Κυρὰ Φροσύνη, j'ai tâché de ne jamais recourir à la langue *pure,* étant persuadé que, pour l'état actuel de *notre nation et de notre poésie,* elle était absolument insuffisante.

Mais, sans le vouloir, j'ai glissé dans une thèse qui n'est nullement agréable et qui a pris dans mon cerveau le type d'une monomanie incurable. J'éprouve une satisfaction incroyable à voir que mes peines n'ont pas été perdues et que, entre vos mains et sous votre protection, la langue populaire deviendra désormais l'échelle par laquelle on pourra pénétrer dans les régions obscures de l'ancienne, et que, dans les liens qui unissent la fille à la mère, vous

Digitized by Google

reconnaîtrez irrévocablement les preuves de la continuation, à travers les siècles, de la race néo-hellénique et des cruelles vicissitudes qu'elle a traversées jusqu'à nos jours.

Mais, pour bien comprendre cela, il faut que vous veniez entendre chanter les jeunes filles d'Agrapha ou les pâtres de l'Acarnanie. Mézières, que je vous prie de vouloir bien embrasser de ma part, peut bien vous donner une idée de ce voyage, si, dans son élévation actuelle, il conserve encore le souvenir de nos excursions. Demandez-lui s'il se rappelle notre visite au grand amphithéâtre de Nicopolis et s'il n'a pas oublié le panorama magique que nous avions sous les yeux, en restant assis dans la loge de l'empereur Auguste. Devant nous brillait d'un éclat métallique la mer d'Actium, là où, il y a vingt siècles, a été décidé le sort du monde, tandis qu'au-dessus de nos têtes glapissaient deux aigles qui tournoyaient dans l'air, comme le symbole vivant d'une puissance morte depuis bien longtemps. Guidés par leurs cris, nous avons découvert leurs nids dans une des crevasses des murs extérieurs de l'Amphithéâtre, et, pour nous emparer de leurs aiglons, nous avons appelé à notre aide un jeune pâtre qui nous suivait et qui était beau comme Apollon! Mais, ayant observé que le père et la mère se préparaient à l'attaquer, nous ne lui avons pas permis de s'engager dans le précipice. J'avais mon fusil et je pouvais facilement les tuer; mais Mézières, qui ne partageait pas mes antipathies pour les aigles romaines, ne me l'a pas permis. Nous avons donné quelque argent au jeune Épirote, et je me souviens que Mézières, en admirant la perfection de ce type, ne manqua pas d'observer, en véritable artiste, qu'une telle pureté de formes et une telle hardiesse dans les regards étaient signes de race certains, devant lesquels s'écroulaient toutes les sottises de Fallmerayer et de ses adeptes.

Venez donc, avant que je ne devienne trop vieux pour

Digitized by Google

vous suivre comme guide et comme interprète. Venez, et vous trouverez chez nous des amis qui seront heureux de vous serrer bien cordialement la main.

Excusez mes solécismes!

A vous de cœur.

ARISTOTE VALAORITIS.

Sainte-Maure, 13 Juillet 1878.

Mon beau-père, Emile de Tipaldo, est mort à Murano, près de Venise, vers la fin du mois de mars. C'était un homme de lettres, professeur d'histoire, ami intime de Monti, beau-frère de Mustoxidi, très lié avec Manzoni, avec Nicolini, avec Tommaseo, avec Manin, avec Foscolo, avec Parini, écrivain lui-même fort distingué et un des premiers parmi ceux qui, au commencement de ce siècle, ont contribué à la renaissance des études grecques en Italie.

Mme Valaoritis, sa fille unique, a dû quitter Sainte-Maure, depuis le mois de janvier, pour aller assister son père déjà atteint de la maladie qui devait l'emporter. Pour aller voir ma femme et ma belle-mère, je partirai demain par le bateau autrichien, et je resterai en mer environ dix jours avant d'arriver à Venise, parce que je veux visiter la côte droite de l'Adriatique, depuis Prévésa, située à l'embouchure du golfe Ambracique, jusqu'à Pola, qui est la dernière station avant d'arriver à Trieste. Ainsi je visiterai de nouveau les rivages ensanglantés de l'Épire: Antivari, occupée par les Monténégrins; Durazzo, vieille station des Croisés; Cattaro, magnifiquement placé au fond d'un canal et aux pieds des montagnes du Monténégro; Sébénico, la patrie de Nicolas Tommaseo; Spalatto, superbe de son amphithéâtre romain et du palais de Dioclétien, qui s'est retiré là pour mourir en paix après avoir remué le monde;

Digitized by Google

Zara, chef-lieu de la Dalmatie, ville charmante, fameuse par son marasquin; Lissa, où l'amiral comte Persano a été battu par Téghéthoff; Capo d'Istria, d'où la famille des Capodistrias émigra au moyen âge pour s'établir à Corfou, sans compter d'autres stations intermédiaires moins importantes que celles que je viens de citer. Si jamais vous venez en Grèce, faites ce voyage, vous ne vous en repentirez pas.

Une fois lancé hors de mon ermitage, il n'est pas impossible qu'emporté par la vapeur, je ne vienne jusqu'à Paris, non pour visiter l'Exposition, mais pour vous serrer la main et pour connaître de près tous ceux qui m'honorent de leur sympathie.

Il faut que je vous dise cependant, tout bas, tout bas, que le bruit des grandes villes m'est devenu insupportable, surtout quand elles sont le rendez-vous de tous les peuples ou l'entrepôt des tous les produits du commerce et de l'industrie. J'aurais voulu revoir Paris tel que je le connaissais dans ma jeunesse, tel que je le voyais, de mes fenêtres, fourmillant dans le Luxembourg, dans la rue Dauphine, sous les arcades de l'Odéon, au café Voltaire ou à la Chaumière. Maintenant, je ne le reconnaîtrais plus, et comme, par tempérament ou par mauvaise habitude, j'aime à m'occuper du vieux monde plutôt que du nouveau, je crains fort que le Paris jeune n'ait pas pour moi les attraits de l'ancienne capitale de la France.

Heureusement je pourrai, d'un autre côté, contenter mes goûts en revoyant mon vieux professeur, M. Egger, et les exigences du progrès en embrassant Mézières, M. Miller, M. de Circourt, M. Legrand, et vous, à qui mon *Athanase Diakos* doit certainement une grande partie de sa bonne fortune.

Ce pauvre Diakos, s'il pouvait entendre ce que vous dites de lui! Il tressaillirait dans sa tombe. En se faisant

Digitized by Google

embrocher par le féroce Méhémet Kiossé-Vizir, il ne prévoyait certainement pas qu'un jour son nom aurait retenti dans Paris et qu'il serait devenu le trait d'union entre vous et moi, à travers les mers, et pardessus les montagnes. Ce sont là ses droits les plus incontestables à ma reconnaissance envers sa mémoire.

A vous de cœur.

Aristote Valaoritis

Sainte-Maure (sans date)
(30 décembre 1878).

J'ai honte de vous et plus que de vous qui êtes si bon et qui pardonnez si facilement; j'ai honte, de moi, d'abord pour avoir manqué à la promesse que je vous avais faite de venir vous serrer la main, ensuite pour avoir laissé passer un temps infini sans vous écrire. Ayez la patience d'écouter ma confession et je suis sûr que j'obtiendrai mon pardon.

A peine arrivé en Italie, j'ai dû m'occuper de la bibliothèque de mon beau-père que je venais d'offrir en cadeau à la Chambre, et cette opération, si longue et si ennuyeuse, m'a absorbé pendant presque un mois, c'est-à-dire, les trois quarts de mon congé. La formation des catalogues, le transport des livres par des canaux jusqu'à Venise, les exigences de la douane et surtout la chaleur tout à fait exceptionnelle du dernier été m'ont rendu malade et j'ai dû, d'après les conseils des médecins, rester au repos pendant une quinzaine de jours, puis revenir en Grèce avant les premiers froids de l'hiver.

Pour que vous puissiez bien saisir le sens de cette mesure, il faut que vous sachiez que, depuis bientôt trois ans, je souffre beaucoup d'une maladie nerveuse, qui, par l'abaissement de la température, acquiert une gravité exception-

Digitized by Google

nelle et met en danger mon existence. Pour me servir d'un mot inventé par M. Bouchut, il s'agit, à ce qu'il paraît, d'un *nevrosisme cardiaque* greffé sur une petite insuffisance des valvules du cœur que je porte avec moi depuis trente ans, c'est-à-dire depuis les efforts que j'ai faits, en 1845, pour sauver un de mes amis qui se noyait, emporté par la marée, sur les rivages de Jersey.

Cette petite altération organique ne m'a cependant jamais empêché ni de monter les chevaux les plus ardents, ni de chasser la perdrix rouge sur nos montagnes, ni de parcourir à pied toute l'Ecosse, toute la Suisse et tout le Tyrol. Je ne m'en suis jamais aperçu et nous avons traversé ensemble toutes les péripéties d'une vie remplie d'accidents, d'émotions, de dangers et de tempêtes. Mais les médecins l'ont dit et j'ai dû les croire.

Ce n'est qu'à l'occasion de l'inauguration de la statue du patriarche Grégoire que j'ai commencé à soufrir de palpitations très fréquentes et très incommodes. L'exaltation extraordinaire sous la domination de laquelle j'ai vécu pendant deux mois; la fatigue nerveuse de la déclamation qui a duré une heure sur un ton de voix capable de faire parvenir mes vers jusqu'aux extrémités les plus reculées de la place de l'Université, l'ivresse d'un triomphe inattendu, les clameurs, les sanglots, les acclamations frénétiques d'un peuple qui, pour la première fois, entendait, dans une langue qu'il pouvait comprendre, l'histoire sanglante de sa régénération nationale, tout cela a donné le coup de grâce à mes pauvres nerfs, et, quand je suis descendu de la tribune, deux médecins ont constaté que mon cœur donnait, par minute, cent soixante pulsations!

Depuis cette époque, j'ai été continuellement tourmenté par des palpitations, qui, quoique incommodes, ne m'empêchaient pas de travailler et de jouir de la vie. Maintenant, ces palpitations ont presque disparu, mais elles ont

Digitized by Google

été remplacées par des accès d'étouffements terribles qui, pendant l'hiver seulement, se manifestent de temps en temps et qui me rendent l'existence très pénible C'est un spasme des poumons, si violent, que moi-même je m'étonne de pouvoir le supporter. Cela dure à peu près une heure et n'est accompagné d'aucune douleur ni d'aucun trouble cardiaque sensible. Mon médecin prétend qu'il ne s'agit que d'une simple névrose et que j'en guérirai certainement; mais moi, je n'en crois rien, et je suis intimement convaincu qu'un de ces jours nous nous séparerons pour l'éternité.

M. le docteur Bouchut, dans sa belle monographie du névrosisme, prétend que tous les poètes sont fatalement atteints de cette maladie. J'aurais donc désiré aller le consulter personnellement à Paris, et dans ce cas, pour prouver ma qualité de poète, j'aurais demandé votre témoignage et celui de Mézières, mais j'ai eu peur de la fatigue du chemin de fer, de l'immense tohu-bohu de l'Exposition, et surtout des variations atmosphériques qui sont la principale cause de mes accès.

Ayant perdu cette occasion de vous voir, il est probable, à moins que je ne guérisse de mon mal, que nous ne nous rencontrerons plus que dans la vallée de Josaphat.

Voilà ma confession, ne m'en veuillez donc pas et soyez persuadé que je regretterai toujours de n'avoir pas traversé les Alpes, étant si près de Paris, non pas pour admirer votre Exposition, mais pour chercher auprès de vous les consolations dont mon pauvre cœur a si grand besoin.

Je dis cela, et je le dis à vous parce que je vous sais capable de me comprendre. Mon fils Emile, à peine âgé de vingt et un ans, a passé dernièrement ses examens de doctorat ès-sciences philosophiques et mathématiques à l'Université d'Iéna, et il a été proclamé docteur *cum laude magna.* Mais sa passion pour l'étude a altéré sérieusement sa santé, et, d'après le conseil des médecins, il est parti de suite

Digitized by Google

avec sa mère pour Madère où il demeurera tout l'hiver. On espère que, sous l'influence balsamique du climat, il se rétablira parfaitement Mais où trouver assez de patience pour attendre jusque-là.

Malgré cette crise cruelle dans laquelle mon âme se trouve plongée, j'ai publié, dans le dernier numéro de l'Ἑστία, une petite idylle que vous lirez assurément et qui n'est certainement pas le produit d'un cœur en peine. Je l'ai intitulée Καλογιάννος,—le Rouge-Gorge—et elle a été lue et relue avec plaisir, non-seulement à cause de son originalité, mais pour la force et le coloris de la langue populaire qui. dans le développement exdraordinaire qu'elle acquiert tous les jours, ne craint plus de traiter toutes sortes de sujets.

C'est bien là mon point de vue. Des poètes, il y en aura certainement en Grèce toujours, comme il y aura des violettes et des rossignols; mais j'ai la satisfaction de croire qu'après trente années de fatigues, de peines, de luttes, j'ai réussi à construire, avec des matériaux bien pauvres et rejetés comme indignes de toute considération, l'instrument par lequel ils pourront chanter et dire leurs inspirations.

Naturellement, il reste encore beaucoup à faire. Mais vous êtes là, vous, Mézières, Legrand, et vous n'abandonnerez pas l'œuvre à peine commencée. Elle est belle cette langue, et elle est digne de toute votre sympathie, mais elle ressemble aux fleurs des champs qui ne supportent pas d'être transplantées. Venez donc sentir son parfum dans son pays natal et vous serez convaincu.

A vous de cœur.

ARISTOTE VALAORITIS

Excusez mon barbouillage, je vous écris à la hâte.

Digitized by Google

Τελευταῖον στάδιον τῆς ἀσθενείας τοῦ Βαλαωρίτου κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1878-1879. — Ἐλαφρὰ βελτίωσις κατὰ τὸ ἔαρ, ἣν χρησιμοποιεῖ πρὸς μετάφρασιν τοῦ ΙΓ' ᾄσματος τοῦ Δάντου καὶ πρὸς συγγραφὴν ἐπικοῦ ποιήματος τοῦ «Φωτεινοῦ» ὅπερ παρέμεινεν ἡμιτελές. — Τελευταῖαι ἐπιστολαὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ θάνατος αὐτοῦ τῇ 24ῃ Ἰουλίου 1879. — Πένθος ἐν Λευκάδι καὶ ἐκδηλώσεις ἔν τε τῷ ἑλληνικῷ καὶ τῷ ξένῳ τύπῳ ἐπὶ τῷ ἀτυχήματι. — Προσθῆκαί τινες.

Τὸν χειμῶνα τοῦ 1878-1879 διῆλθεν ὁ Βαλαωρίτης ἐν δεινῇ σωματικῇ καὶ ψυχικῇ ἀγωνίᾳ. Αἱ καρδιακαὶ κρίσεις διεδέχοντο ἀλλήλας, τὰς νύκτας δὲ διήρχετο συχνότατα ἄγρυπνος· μὴ δυνάμενος ἄλλως τε πλέον νὰ κατακλίνηται, ἀνεπαύετο ἐπὶ ἀνακλίντρου. Τὴν κατάστασιν δὲ τῆς ὑγείας αὐτοῦ ἐπεδείνουν αἱ διαδεχόμεναι ἀλλήλας ἐνίοτε εὐάρεστοι, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δυσάρεστοι εἰδήσεις, περὶ τοῦ ἐν Μαδέρᾳ πάσχοντος υἱοῦ, αἵτινες προεκάλουν διαρκεῖς μεταπτώσεις ἀπὸ τῆς ἐλπίδος εἰς τὴν ἀπελπισίαν καὶ τἀνάπαλιν. Ὡς νὰ μὴ ἤρκουν δὲ αἱ ἀφορμαὶ αὗται, προσετέθησαν αἱ πατριωτικαὶ συγκινήσεις ὡς ἐκ τῶν ἐν Πρεβέζῃ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας διαπραγματεύσεων περὶ διακανονισμοῦ τῶν συνόρων πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ Βερολινίου συνεδρίου.

Τῇ 17ῃ Ἰανουαρίου 1879 ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του εἰς Μαδέραν· «Προχθὲς ἦλθεν ἡ ἐπιτροπὴ ἡ μέλλουσα νὰ συναντηθῇ εἰς Ἄκτιον μετὰ τῶν Τούρκων πληρεξουσίων πρὸς διαρρύθμισιν τῶν νέων Ἑλληνικῶν ὁρίων. Αὕτη σύγκειται ἐκ τοῦ Σκαρλάτου Σούτσου, τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Γ. Ζηνοπούλου. Τοὺς ἔφερε δὲ ἡ «Ὄλγα» καὶ ἡ «Ἀμφιτρίτη». Ἡ «Ἀμφιτρίτη» θὰ εἰσέλθῃ εἰς Πρέβεζαν καὶ θὰ τοὺς συνοδεύσῃ μέχρι Καρβασαρᾶ. Ὅλοι γνωρίζουν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἁπλοῦς τύπος, διότι ἡ Τουρκία δὲν θὰ στέρξῃ νὰ ἐκπληρώσῃ κατὰ γράμμα τὴν

Digitized by Google

συνθήκην τοῦ Βερολίνου. Ἀλλ' ἀδιάφορον. Μετὰ τὴν πρώτην ἄρνησιν οἱ Ἐπίτροποι τῆς Ἑλλάδος θ' ἀποσυρθοῦν καὶ ἡ λύσις τοῦ ζητήματος θ' ἀνατεθῇ εἰς τὰς Δυνάμεις τὰς ὑπογραψάσας τὴν συνθήκην. Φαντάσου ποία εἶνε ἡ χαρὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ δούλων ἀδελφῶν! Εἰπὲ εἰς τὸν Αἰμίλιον νὰ θεραπευθῇ γρήγορα διὰ νὰ ὑπάγωμεν νὰ πάρωμεν κατοχὴν τῆς Βαλαώρας!»

Τῇ δὲ 28ῃ Ἰανουαρ. ἔγραφε πάλιν πρὸς τὴν αὐτήν· «Ἡ Πρέβεζα ὡς ἐκ τῆς συναντήσεως τῆς ἑλληνικῆς καὶ τουρκικῆς ἐπιτροπῆς, αἵτινες θὰ συνεννοηθῶσι περὶ διευθετήσεως τῶν νέων ἑλληνικῶν ὁρίων, κατήντησε νέον Τίλσιτ ἢ νέον campo Formio. Ἑπομένως πολλοὶ τῶν ἡμετέρων πορεύονται ἐκεῖ διὰ τοῦ αὐστριακοῦ τῆς Κυριακῆς, ὅπως ἐκ τοῦ πλησίον ἴδωσι τὸν Γαζῆν Μουχτάρ, τὸν Κωστὰν ἐφένδην καὶ τοὺς ἡμετέρους μένοντας σχεδὸν πάντοτε ἐπὶ τῆς «Ἀμφιτρίτης». Ἐκτὸς τῶν μελῶν ὑπάρχουσιν ἀκόλουθοι τῆς Ἐπιτροπῆς πολλοὶ φίλοι μας, ὁ Λυκούδης, ὁ Πουρναρᾶς, ὁ Σχουζές, ὁ Καρμπούνης, καθ' ἃ δὲ φημίζεται, αἱ συνδιασκέψεις θὰ παραταθῶσιν ἐπὶ πολὺ συμφώνως πρὸς τὸ αἰώνιον ἀνατολικὸν σύστημα deme tempo (δός μοι καιρόν). Εἶνε ὁ μόνος καλὸς βοηθὸς τῶν Τούρκων ὁ καιρός».

Κατὰ τὸ διάστημα δὲ τῆς ἐν Πρεβέζῃ διαμονῆς τῆς ἐπιτροπῆς ὁ ποιητής, καί περ πάσχων, πολλάκις ἐλάμβανεν ἀφορμὴν νὰ βλέπῃ καὶ νὰ φιλοξενῇ τὰ μέλη καὶ τοὺς ἀκολούθους αὐτῆς, αὐτὸς δὲ ἐφιλοξένησε καὶ περιέθαλψε τὸν δεινῶς παθόντα κατὰ τὴν ἐν Πρεβέζῃ ἐπὶ τῆς «Ἀμφιτρίτης» διαμονὴν αὐτοῦ Ζηνόπουλον. Ἤντλει νέας δυνάμεις ἐκ τῶν ἀνατελλουσῶν πατριωτικῶν ἐλπίδων. «Ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ, ἔγραφε πρὸς τὸν Τιμολέοντα Φιλήμονα, προσεχῶς νὰ συναντηθῶμεν ὡς πληρεξούσιοι μιᾶς μεγαλειτέρας Ἑλλάδος. Εὔχου δὲ νὰ μὴ ἀποθάνω ἕως τότε, διὰ νὰ δυνηθῶ νὰ ψάλω τὸ τελευταῖόν μου ᾆσμα..... Αἱ ἡμέραι μου εἶναι ὀλίγαι. Ἐρώτησον τὸν Πρετεντέρην καὶ θὰ μάθῃς παρ' αὐτοῦ, ὅτι σπουδαῖον καρδιακὸν νόσημα δύναται, ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν, νὰ μοὶ ἐπιφέρῃ τὸν θάνατον. Τὸν παρελθόντα

Digitized by Google

χειμῶνα ὑπέφερα πολύ, τὸν προσεχῆ δὲ ἴσως δὲν θὰ δυνηθῶ ν' ἀνθέξω. Ἑτοίμασε τὸ μνημόσυνόν μου Ἀλλὰ διὰ τί νὰ σὲ πικραίνω; . . . ».

Ὅτε δὲ εἰς τὰς ἐλπίδας ταύτας προσετέθησαν καλλίτεραι εἰδήσεις περὶ τῆς ὑγείας τοῦ ἐν Μαδέρᾳ υἱοῦ, ἐξηγέρθη ἐν αὐτῷ ὁ ποιητικὸς οἶστρος, ὡς πάντοτε εἰς τὰ πρόθυρα ἐθνικῶν γεγονότων, καὶ οὐ μόνον μετέφρασεν ἐκ τοῦ Δάντου τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Οὐγολίνου, ἀλλ' ἐπεχείρησε νὰ γράψῃ ἐκτενὲς ἡρωϊκὸν ποίημα τὸν «Φωτεινόν». Αὐτὸς δὲ οὗτος ἀπορῶν ἀνεκοίνου τοῦτο διὰ τῆς ἀπὸ 5/17 Φεβρουαρίου 1879 πρὸς τὴν σύζυγόν του ἐπιστολῆς εἰς Μαδέραν· «Αἱ χαροποιοὶ εἰδήσεις, ἃς μοὶ ἐκοινοποίησες διὰ τῆς τελευταίας καὶ τῆς σημερινῆς ἐπιστολῆς σου περὶ τοῦ ἡμετέρου Αἰμιλίου, ὑπῆρξαν ὡς βάλσαμον εἰς τὰ πολλὰ καὶ ἀδιάκοπα παθήματά μου. Οὐδόλως ἀμφιβάλλω πλέον, ὅτι ἡ ἀσθένειά κατεβλήθη. Ἡ δὲ ριζικὴ ἀνάρρωσις εἶνε ζήτημα ἡμερῶν. Ἀφοῦ ὁ πυρετὸς ἐξέλιπεν, ἐξέλιπε δὲ καὶ ὁ βήξ, τοῦτο σημαίνει, ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον καὶ δὲν ὑφίσταται ἡ ἀφορμή, ἥτις παρήγαγε τὰ φαινόμενα ταῦτα. Λυποῦμαι μόνον, ὅτι ὁ Αἰμίλιος δυσπιστεῖ ἀκόμη, διότι τοῦτο δύναται νὰ ἔχῃ ἐπίδρασίν τινα ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ του. Ἐδῶθεν τίποτε δὲν ἔχω νὰ σοῦ ἀναγγείλω. Ἡ ἄνοιξις ἤρχισε πολὺ πρώϊμη, τοῦτο δὲ διότι ἡ Ἤπειρος, ἡ τάλαινα Ἤπειρος, θερμαινομένη ἴσως ὑπὸ τῆς ἐλπίδος τῆς προσεχοῦς ἀπελευθερώσεώς της, δὲν ἐχιόνισε σχεδὸν διόλου. Εἶνε ποιητικὴ ἡ ἔκφρασις, ἀλλὰ μὴ σοὶ φανῇ παράδοξον, διότι τώρα εἰς τὰ γεράματά μου αἴφνης ἐξύπνησεν ὁ ποιητικός μου οἶστρος ἀκμαῖος, ἀκμαιότατος καὶ ἐν διαστήματι δύο σχεδὸν ἡμερῶν μετέφρασα εἰς στίχους ὁμοιοκαταλήκτους τὸ ᾆσμα τοῦ Οὐγολίνου μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας. Ἐπεχείρησα δὲ τὴν συγγραφὴν δημοτικοῦ ποιήματος ἀναγομένου εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει un intérêt local. Χθὲς ἐτελείωσε τὸ πρῶτον ᾆσμα ἐκ τριακοσίων στίχων. Ἀλλ' ἡ κατασώτευσις αὕτη τῶν νευρικῶν μου δυνάμεων μὲ ἔβλαψε καὶ χθὲς ὑπέφερα ἀρκετὰ ἐκ τῆς δυσπνοίας».

Digitized by Google

Ταῦτα δὲ περίπου ἔγραφε πρὸς τὸν υἱόν του Αἰμίλιον τῇ 11ῃ Φεβρουαρίου· «Τὴν προπαρελθοῦσαν ἑβδομάδα σχεδὸν ἀπνευστὶ μετέφρασα τὸ 33ον ᾆσμα τοῦ Δάντου La bocca sollevo dal fiero pasto καὶ κατ' ἐξακολούθησιν ἔγραψα τὸ πρῶτον ᾆσμα ἑνὸς ἱστορικοῦ ποιήματος, ὅλως Λευκαδίου, τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησα, τὸ δὲ ᾆσμα τοῦτο ἀφιερωμένον εἰς σὲ σύγκειται ἐκ τριακοσίων στίχων. Ἀλλ' ὁ ὀργασμὸς οὗτος μὲ ἔβλαψεν ὄχι ὀλίγον, μοῦ ἠρέθισε τὰ νεῦρα καὶ δὲν ἠμπορῶ νὰ τὰ συνεφέρω· ἀπὸ δέκα ἤδη ἡμερῶν ἡσυχάζων».

Πῶς ἡ ἔμπνευσις τοῦ ποιητοῦ ἐκ τῆς μεγάλης ἡμῶν ἐπαναστάσεως καὶ τῶν προηγηθεισῶν ἀμέσως αὐτῆς ἡρωϊκῶν τοῦ ἔθνους ἀγώνων τῆς ἁρματωλικῆς ἐποχῆς ἀνέδραμεν αἴφνης ἐν τῷ «Φωτεινῷ» μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος, καὶ τοῦτο ὅπως ψάλῃ οὐχὶ ἀγῶνας κατὰ τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ κατὰ Φράγκων, οὐδ' αὐτὸς ἴσως ὁ ποιητὴς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ. — Καὶ βεβαίως μὲν ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἰδέα τοῦ νὰ προσθέσῃ ἐν τῇ ποιήσει νέον κρίκον εἰς τὴν συνδέουσαν τοὺς Βυζαντίνους Αὐτοκράτορας πρὸς τὸν νεώτερον Ἑλληνισμὸν ἅλυσιν, ἀλλ' οὐδόλως ἐπίσης ἀπίθανον τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ Μοῦσαν νὰ ἐνέπνευσεν αἴσθημα φιλοπατρίας ἔτι ἀποκλειστικώτερον καὶ νὰ ᾐσθάνθη αὕτη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκδηλώσῃ τοῦτο κατὰ παντὸς ξένου, ἐν ᾗ στιγμῇ τὸ ἐθνικὸν ζήτημα διέτρεχε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὄχι τόσον ἐκ τῆς εὐλόγου καὶ ἀναμενομένης τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους ἀντιστάσεως, ὅσον ἐκ τῆς ἀσυγγνώστου ἀδιαφορίας τῶν πλείστων ἐκ τῶν πεπολιτισμένων καὶ χριστιανικῶν τῆς Εὐρώπης Κρατῶν, ὧν ἡ ἐν Βερολίνῳ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀπόφασις ἐκινδύνευε νὰ λάβῃ τὸν χαρακτῆρα ἁπλῆς πλατωνικῆς εὐχῆς. Τὸν ἀγρίως ἀποκλειστικὸν τοῦτον πατριωτισμὸν ἀποπνέει ὁλόκληρος ὁ «Φωτεινός»·

. . . τὴν ἔχτρα τὴν παληά, ποὖναι θεμελιωμένη
σκληρά, πατροπαράδοτη, ἄφθαρτη, στοιχειωμένη,
γιὰ κάθε ξένην ἀφεντιὰ βαθειὰ μέσ' στὴ γενιά μας.

Digitized by Google

Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ χαρακτῆρος τούτου τοῦ ποιήματος καὶ ἕτερος προέχει, ὃν ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἐν ταῖς πρὸς τὴν σύζυγόν του καὶ τὸν υἱὸν Αἰμίλιον ἀνωτέρω παρατεθείσαις ἐπιστολαῖς, ἤτοι τὸ intérêt local, τὸ Λευκάδιον τοῦ ποιήματος. Καὶ εἶνε μὲν ὁ «Φωτεινὸς» ἐπεισόδιον τοπικωτέρου ἀγῶνος κατὰ τοῦ ξενισμοῦ, ἀλλ' ἐγκλείει ὁλόκληρον τὴν εὐρεῖαν καὶ βαθεῖαν ἔννοιαν, ἥτις τὴν θερμοτάτην πρὸς τὸν τόπον τῆς γεννήσεως ἀγάπην συνδέει πρὸς τὸ εὐρύτερον αἴσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ, οὐχὶ ἐν ἀντιθέσει, ἀλλ' ὡς βάσις αὐτοῦ· αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἔννοιαν, ἣν ὁ νεαρὸς βουλευτὴς τοῦ Ἰονίου Κοινοβουλίου κατηγορούμενος ἐπὶ τοπικισμῷ διετύπωσεν ἐν τῇ ἀγορεύσει του τῆς 6ης Ἰουλίου 1857· «Πολλάκις ἡ ἰδέα αὕτη (τοῦ πατριωτισμοῦ) σμικρύνεται τοσοῦτον, ὥστε ἀπορεῖ τις ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πῶς δύναται νὰ θέσῃ τὴν ἕδραν της ἐπὶ ἑνὸς βράχου, ἐπὶ ἑνὸς σκοπέλου, ἐπὶ μιᾶς γωνίας. Καὶ μολοντοῦτο, Κύριοι, τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω. Ἐννοοῦμεν πατρίδα τὴν χώραν τῆς γεννήσεώς μας, τοὺς βράχους ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνετράφημεν, τὴν πλάκα ἥτις καλύπτει τὰ ὀστᾶ τῶν γονέων μας, καὶ ἀπὸ τῆς χώρας ταύτης, ἀπὸ τούτων τῶν βράχων, ἀπὸ τοῦ μνημείου ἐκείνου ὡς ἀπὸ ὡρισμένου τινὸς κέντρου ὁρμώμενον τὸ αἴσθημα τῆς ἐθνικότητος καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ ἔθνη ἀκέραια καὶ ἐπικρατείας ὁλοκλήρους». Ἢ μήπως προαισθανόμενος ὁ ποιητὴς τὸ προσεχὲς τέλος καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐβράδυνε τὸ καταπεπονημένον αὐτοῦ σῶμα καὶ ἡ βαρυαλγοῦσα ψυχὴ νὰ ἀναπαυθῶσιν ὑπὸ τὴν πλάκα τοῦ τάφου ἐν τοῖς στέρνοις τῆς γενετείρας καὶ ἐν μέσῳ τῶν συμπολιτῶν, οἵτινες τόσην ᾐσθάνοντο πρὸς αὐτὸν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν, ἀνεζήτησεν ἀκουσίως τὸ τελευταῖον θέμα τῆς ἐμπνεύσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς προσφιλοῦς αὐτῷ Λευκάδος; Ἀλλ' ἐὰν ἔχῃ οὕτως, ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν ὀρέων αὐτῆς τὸ βλέμμα τοῦ ποιητοῦ κατοπτεύει ὁλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα, ὅπως ὁ καλόγηρος μετὰ τοῦ «Φωτεινοῦ» ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς κορυφῆς τοῦ Ἅϊ Λιᾶ 'ς τὴν Ἐγκλουβή·

Digitized by Google

Δὲ σ' ἐγνώρισα ποτέ μου, πολυβασανισμένη
πατρίδα μου, κακόμοιρη. Μὰ ἡ στὴ καρδιὰ ἀγαπημένη
Βόσκη κι' ἀγάπη μου βαθιὰ τὰ ἔργα σου καὶ μοῦ
γιατὶ δὲ βρίσκω τίποτε καὶ κάθε ὄνειρό μου
ἀνήμερα κι' ἀχόρταγα τοῦ φλογίζ' τὴ ψυχή
κ' ἐμὲ γυμνὸς ἀνάμεσα κι' εἶχα πάντα ζῆ.

Γ. Β.

Digitized by Google

Ἐκεῖνος τοὔπε μιὰ φορά, ποῦ βρέθηκαν μονάχοι
νὰ κάθωνται ἀπολείτουργα 'ς τὸ πέτρινο πεζοῦλι
τοῦ Ἅϊ-Λιᾶ 'ς τὴν Ἐγκλουβὴ τὴν περασμένη δόξα
καὶ τἄμετρα τὰ βάσανα τοῦ δύστυχού του Γένους κτλ.

Ὁ τοπικὸς οὗτος τοῦ ποιήματος χαρακτὴρ ἐκδηλούμενος καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ εἰς τὰς περιγραφὰς καὶ τοποθεσίας ὑπῆρξεν ἴσως μετὰ τοῦ ἡμιτελοῦς τοῦ ἔργου ἡ κυρία ἀφορμή, ἐξ ἧς ὁ «Φωτεινὸς» ὀλιγώτερον ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν καὶ ἐκτίμησιν οὐ μόνον τοῦ πολλοῦ κοινοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰδικώτερον περὶ τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν φιλολογίαν ἀσχολουμένων. Τόσῳ δὲ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῷ μεταξύ, ἤτοι μέχρι τοῦ 1891, ὅτε τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη ὁ «Φωτεινός», αἱ ἰδέαι καὶ τὰ αἰσθήματα εἶχον ὑποστῇ οὐσιώδη ἀνέλιξιν, ἐπὶ πλέον δηλαδὴ ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, ἥτις ἐνέπνευσε τὴν ποίησιν τοῦ Βαλαωρίτου, ἐνῷ συνάμα νέοι παράγοντες ἐκ τῆς δύσεως ἐπέδρων ἐπ' αὐτῶν. Ὅπως ἐννοήσωμεν καὶ αἰσθανθῶμεν τὸν «Φωτεινὸν» καὶ τὴν ποίησίν του, δὲν ἀρκεῖ πλέον ἁπλῆ ἀνάγνωσις. Ἀλλ' ὁποία ἀμοιβὴ δι' ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελεν ἀποφασίσῃ νὰ ὑποστῇ τὸν κόπον τῆς συγκεντρώσεως μικρᾶς προσοχῆς καὶ ἐπανειλημμένης ἀναγνώσεως! Τάχιστα θὰ αἰσθανθῇ ὅ,τι καὶ οἱ ἀκροώμενοι τεμαχίων κλασσικῆς μουσικῆς, τὴν καθ' ἑκάστην δηλαδὴ ἐπανάληψιν ἐπαύξησιν τῆς καλλιτεχνικῆς ἀπολαύσεως καὶ τὴν ἀποκάλυψιν πάντοτε νέων καλλονῶν. Ἴσως μέρη τινὰ τοῦ «Φωτεινοῦ», ἰδίως τοῦ Β^ου^ καὶ Γ^ου^ ᾄσματος, στεροῦνται τῆς τελευταίας ἐπεξεργασίας, ἀλλὰ τοῦτο κατ' οὐδὲν μειοῖ ἂν μὴ καὶ αὐξάνει τὴν ἐντύπωσιν, ὅπως τὴν ἐκ σχεδίων ἢ ἡμιτελῶν τινων ἔργων μεγάλων ζωγράφων. Καὶ πράγματι ὁλόκληρος πινακοθήκη εἶνε ὁ «Φωτεινός», ἡ ἀναπαράστασις δὲ τοῦ ποιήματος ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τελευταίου στίχου δι' εἰκόνων θὰ ἦτο εὐχερεστάτη· καὶ θὰ εἶχον μὲν αὗται

Digitized by Google

ὅλην τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ ἀπεικονίσεως, ἀλλὰ μετὰ τῶν ζωηροτέρων καὶ λαμπροτέρων τῆς φύσεως χρωμάτων, ὁτὲ μὲν μετὰ ῥεμβραντείου δυνάμεως, ὁτὲ δὲ μετὰ τῆς λεπτομερείας καὶ ἰχνογραφικῆς ἀκριβείας ζωγράφων τινῶν οἰκιακῶν ἐπεισοδίων. Ἐν αὐτῷ τῷ προσώπῳ τοῦ «Φωτεινοῦ» ἀνευρίσκομεν τὴν εἰκόνα τῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, αἵτινες ἐσάλευον τὴν ψυχὴν καὶ διάνοιαν τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του, τὴν ἀποχὴν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς δράσεως, τὴν ἀπογοήτευσιν, τὰς διαδεχομένας ταύτην ἐλπίδας, ὧν αἱ ἀκτῖνες διεισδύονται τέλος νικηφόροι ἀνὰ μέσον τῶν σκοτεινῶν νεφῶν, τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν εἰς τὸ μέλλον τοῦ Ἔθνους, παρὰ τὴν ταπείνωσιν καὶ ἀδυναμίαν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸν τὸν πόνον τοῦ πατρός·

«*Ποῖος πόνος νὰ σ' ἐμούδιασε τὴν ὥρα, τὴν ἡμέρα,*
ποῦ πλάκωσ' ἡ ἐκδίκηση ;...
— *Ὁ πόνος τοῦ πατέρα*».

Τέλος δὲ ἐν τῷ ὡραίῳ προοιμίῳ τοῦ τρίτου ᾄσματος τὸ μυστήριον τοῦ τάφου, εἰς τὸ χεῖλος τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο ὁ ποιητής.

Ἐν τῷ «Φωτεινῷ» παρατηροῦμεν καὶ δύο νεωτερισμοὺς ἐν τῇ ποιήσει τοῦ Βαλαωρίτου, τὸν εὐτράπελον χαρακτῆρα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Φλώρου καὶ τὸ ὡραῖον ἐρωτικὸν καὶ ἁγνὸν εἰδύλλιον μεταξὺ τοῦ Λάμπρου καὶ τῆς Θωδούλας. Ἐν γένει λοιπὸν ὁ «Φωτεινὸς» εἶνέ τι ὅλως διάφορον τῆς «Κυρᾶ Φροσύνης» καὶ τοῦ «Διάκου», κρῖμα δέ, ὅτι δὲν κατώρθωσε νὰ φέρῃ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς πέρας ὁ ποιητής. Ἐν τῷ τετάρτῳ ᾄσματι ἐσκόπει οὗτος νὰ περιγράψῃ τὸν γάμον τῆς Θωδούλας καὶ τῶν ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν χωρικῶν τῆς Λευκάδος, ἐνῷ ὁ γάμος θὰ διεκόπτετο ὑπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπιθέσεως τῶν Φράγκων. Τὸ δὲ πέμπτον καὶ τελευταῖον ᾆσμα θὰ εἶχεν ὡς θέμα τὴν ἐν Ἐπισκοπῇ τῶν Σφακιωτῶν μάχην μεταξὺ τῶν Λευκα-

Digitized by Google

δίων καὶ τῶν Φράγκων, καθ' ἣν οὗτοι ἐνικήθησαν κατὰ κράτος, ὁ δὲ Γρατιανὸς Τζώρτζης συνελήφθη αἰχμάλωτος. Θὰ ἔπιπτε δὲ ἐν ταύτῃ ὡς ἐξιλαστήριον θῦμα ὁ Φωτεινὸς ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1879 τὰ παθήματα τοῦ ποιητοῦ ἐμειώθησαν ἐπαισθητῶς μετὰ τῆς βελτιώσεως τοῦ καιροῦ καὶ τῶν ἐκ Μαδέρας καλλιτέρων εἰδήσεων περὶ τῆς ὑγείας τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ πάντοτε ἔπασχε καὶ σωματικῶς καὶ ψυχικῶς, καθ' ἑκάστην δὲ πρωΐαν οἱ τὴν ἀγορὰν τῆς Λευκάδος ἐπισκεπτόμενοι συμπολῖται αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ βλέπωσι τὸν προσφιλῆ αὐτοῖς ποιητήν, ἀπὸ τῆς χαραυγῆς καθήμενον παρὰ τὸ παράθυρον, ἐξ οὗ ἡ θέα ἐξετείνετο ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὰ ὄρη τῆς Ἠπείρου καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὸν ἀτέρμονα πόντον. Ἐκεῖ δὲ ἀναπνέων τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης αὔραν καὶ τὴν δρόσον τῆς πρωΐας, ἐπεζήτει τὴν ἀνακούφισιν τῆς δυσπνοίας, ἥτις τὸν κατέτρυχεν, ἐνῷ οὐχὶ σπανίως ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν, οἵτινες ἐστρέφοντο πότε πρὸς τὴν Ἤπειρον καὶ πότε πρὸς τὴν θάλασσαν, σιωπηρὰ κατέρρεον δάκρυα. —Ἐν τούτοις ἡ βελτίωσις ἐγίνετο ὁσημέραι ἐπαισθητοτέρα οὕτως, ὥστε κατὰ Ἰούνιον ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰωάννης, οὗτινος ἡ ὑγεία εἶχε σοβαρῶς κλονισθῇ ὡς ἐκ τῶν διανυκτερεύσεων παρὰ τὸν πάσχοντα πατέρα, λαβὼν τὴν διαβεβαίωσιν τῶν ἰατρῶν, ὅτι οὐδεὶς πλέον ἄμεσος κίνδυνος ἠπείλει τὸν γεννήτορα, ἀνεχώρησε πρὸς θεραπείαν εἰς Ἰταλίαν.

Ἀλλ' ἀτυχῶς κατὰ Ἰούλιον νέαι ἐλήφθησαν δυσάρεστοι εἰδήσεις ἐκ Μαδέρας καὶ ὁ ἀτυχὴς πατήρ, οὗτινος αἱ ἡμέραι ἦσαν ἤδη μεμετρημέναι, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντίσχῃ εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον κλονισμόν. Τῇ 1ῃ Ἰουλίου ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Μαδέρᾳ υἱὸν ἐνθαρρύνων αὐτόν, περιγράφων δὲ καὶ τὰ ἰδικά του παθήματα.

« Ὅταν ἀναλάβῃς ὀλίγον τὰς δυνάμεις σου, τότε θ' ἀρχίσωμεν νὰ συζητῶμεν περὶ ποιήσεως καὶ προσῳδίας. Τώρα ἐγὼ πολὺ ὀλιγώτερον σοῦ εὑρίσκομαι εἰς τοιαύτην ψυχικὴν διάθεσιν, ὥστε νὰ δύναμαι νὰ σὲ καθοδηγήσω εἰς τὰς ἐργασίας σου ἢ νὰ διαφωτίσω τὰς κρίσεις σου. Μὲ τοιαῦτα βάσανα πῶς ν' ἀσχοληθῇ τις περὶ

Digitized by Google

ποιήσεως; Τόσον εἶνε ἀληθές, ὥστε διέκοψα καὶ τὸ ποίημά μου, μόλις φθάσας εἰς τὸ τέλος τοῦ γ' ᾄσματος». Τῇ 7ῃ δὲ Ἰουλίου, ἐξακολουθῶν πάντοτε νὰ γράφῃ πρὸς τὸν πάσχοντα υἱὸν ὅπως τὸν παρηγορῇ καὶ τὸν ἐνθαρρύνῃ, προσέθετεν: «Ἀλλὰ μὲ τρώγει ὁ πόνος ὁ δικός σου! Εἶνε φοβερὸ σαράκι δι' ἐμὲ ἡ ἀσθένειά σου, ὅπερ μοῦ δαγκάνει τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα ἀδιαλείπτως, παιδί μου, ἡμέρας καὶ νυκτός!» Ὀλίγον δὲ κατωτέρω ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ γράφει ἐπὶ τῇ ειδήσει τοῦ φόνου τοῦ πρίγκιπος Ναπολέοντος υἱοῦ τοῦ πρώην αὐτοκράτορος Ναπολέοντος Γ'· «Ὁ φόνος τοῦ πρίγκιπος Ναπολέοντος δὲν ἠξεύρω διατὶ μοῦ ἐσπάραξε τὴν καρδίαν. Ἴσως διότι ἦτο συνομήλικος μετὰ τοῦ Νάνου, ἴσως διότι πορευόμενος εἰς τὸ ἄδοξον ἐκεῖνο πεδίον τῆς μάχης, ἔνθα ἐπέπρωτο νὰ κρεουργηθῇ ὑπὸ ἑνὸς ἀγνώστου Ζουλοῦ, εἶχε περάσῃ πλησίον τῆς νήσου, ἔνθα ἐνδιαιτᾶσαι σὺ καὶ ἡ μήτηρ σου, ἴσως διότι ἡ καρδία μου μεταλαμβάνει εὐχαρίστως τῶν ξένων συμφορῶν, διότι ἐπιθυμεῖ καὶ αἱ καρδίαι τῶν ἄλλων νὰ συμμερίζωνται τὰς ἰδικάς μου... Ὁπωσδήποτε ποία φοβερὰ καταστροφὴ ὄχι τόσον διὰ τὴν δυναστείαν τῶν Ναπολεοντιδῶν, ὅσον διὰ τὴν δυστυχῆ μητέρα του! Καὶ ὅμως οὔτε τὰ φύλλα τῶν δένδρων ἐμαράνθησαν, οὔτε ὁ ἥλιος ἔδυσε βραδύτερον τοῦ συνήθους, οὔτε τὰ ἄστρα ἐσβύσθησαν. Ἡ φύσις εἶνε ἄκαμπτος, σκληρά! Δὲν δίδει ἕναν παρᾶν διὰ τὰ δυστυχήματά μας, ἴσως διότι γνωρίζει, ὅτι δὲν εἶνε δυστυχήματα, ἀλλ' ἁπλαῖ μεταμορφώσεις τῆς ζωῆς, φάσεις ἀναγκαῖαι τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων... Ἔτσι πρέπει νὰ εἶνε, ἀλλ' ἐγὼ δὲν θέλω νὰ ἐννοήσω τοιαύτας ἀληθείας».

Καὶ ἦλθον μὲν μετ' ὀλίγον καὶ πάλιν εὐοίωνοι ἐκ Μαδέρας εἰδήσεις, ἀλλ' αἰφνίδιος καὶ σφοδρὰ τῆς ἀσθενείας ἐπίθεσις κατέβαλε τὸν ποιητὴν περὶ τὸ λυκαυγὲς τῆς 24ης Ἰουλίου 1879, ἄγοντα τότε ἡλικίαν πεντήκοντα πέντε ἐτῶν μήπω συμπεπληρωμένων. Ἀπὸ δύο ἤδη ἡμερῶν ἐπάλαιε δεινῶς πρὸς τὸν θάνατον ἡ ἡράκλειος αὐτοῦ κρᾶσις, ἀλλὰ προαισθανόμενος τὸ τέλος ἐξω-

Digitized by Google

μολογήθη καὶ μετέλαβε τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ἀφῆκε διαφόρους παραγγελίας, ἀλληλοδιαδόχως δὲ προφέρων τὰ ὀνόματα τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ καὶ ἀπευθύνων αὐτοῖς τὸν τελευταῖον χαιρετισμὸν ἐξέπνευσεν.

Οὕτως ἡ τύχη ἠρνήθη εἰς τὸν ποιητὴν τὴν παρηγορίαν, ἣν πάντοτε ἐπεζήτησε παρ' αὐτῆς ὡς ὑστάτην χάριν, ὅπως ἔχῃ δηλαδὴ παρ' ἑαυτῷ κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς τοὺς φιλτάτους, ἐνῷ συνάμα ἡ δεινὴ ἀσθένεια τοῦ ἀγαπητοῦ υἱοῦ καὶ αἱ ἀπέλπιδες περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος εἰδήσεις ἐπότισαν πικρίας καὶ ἀπελπισίας τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμάς. Ηὐτύχησεν ὅμως ἀφ' ἑτέρου νὰ μὴ ἴδῃ τὸ μέγιστον καὶ ἀγαπητότερον αὐτῷ τμῆμα τῆς Ἠπείρου παραμένον ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν κατὰ τὴν διαρρύθμισιν τῶν ἑλληνοτουρκικῶν συνόρων, ἀλληλοδιαδόχως δὲ ἐν πλήρει ἀκμῇ τῆς νεότητος κατερχόμενα εἰς τὸν τάφον τὰ τρία ἐκ τῶν τεσσάρων ἐπιζώντων τέκνων του τὸν Αἰμίλιον, τὸν Ἀνδρέαν καὶ τὴν Ὄλγαν.

Ἐν ἀπουσίᾳ πάντων τῶν οἰκείων οἱ συμπολῖται αὐτοῦ ἐκήδευσαν αὐτὸν τῇ 25ῃ Ἰουλίου ἐν μέσῳ βαθυτάτου πένθους καὶ ἀπεριγράπτου ἄλγους, τὸ δὲ ἄλγος τοῦτο μετεδόθη εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν καρδίαν. Διατρέχων τις τὴν συλλογὴν τῶν ἑλληνικῶν ἢ ἀλλοδαπῶν ἐφημερίδων [1]), αἵτινες ἐθρήνησαν τὸν ποιητήν, ἃς φιλικὴ χεὶρ ἐφρόντισεν ἐν ταῖς λυπηραῖς ἐκείναις στιγμαῖς νὰ περισυλλέξῃ, ἀπορεῖ ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν θαυμασμὸν τὸν ὑπὲρ τοῦ πατριώτου καὶ ποιητοῦ ἐκδηλωθέντα, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον διὰ τὴν εἰλικρινῆ πρὸς αὐτὸν ἀγάπην, ἣν ἀποπνέει τὸ ἄλγος τοῦτο, ἐνῷ ἀπὸ ἐτῶν ἤδη εἰς μικρὰν εὑρίσκετο μετὰ τοῦ κόσμου καὶ μετ' αὐτῶν ἔτι τῶν φίλων ἐπικοινωνίαν, ἰδιωτεύων καὶ πάσχων ἐν Λευκάδι.

« Διπλᾶ ἄνθη πρέπει νὰ ῥάνωμεν, ἔγραφεν ὁ Ἀναστάσιος

1) Ἰδίως θερμότατα ἄρθρα ἔγραψεν ὁ ἰταλικὸς τύπος, δὲν ὑστέρησε δὲ καὶ ὁ γαλλικός, ἐν ᾧ προέχει ὡραία νεκρολογία ἐν τῷ «Temps» τῆς 25 Αὐγούστου τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ **Mezières**.

Digitized by Google

Βυζάντιος ἐν τῇ «Νέᾳ Ἡμέρᾳ», ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ χρηστοῦ πατριώτου καὶ τοῦ ἐνθουσιώδους ποιητοῦ, ὅστις ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ἐκ τῆς καρδίας. Ἴσως ἄλλοι ὑπῆρξαν μεγαλοφυέστεροι πολιτικοί, δεινότεροι ῥήτορες, τεχνικώτεροι περὶ τὴν χαλιναγωγίαν τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως· ἀλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ ἁμιλληθῇ πρὸς τὸν πρῴην βουλευτὴν καὶ πληρεξούσιον Λευκάδος, πρὸς τὸν ποιητὴν τῶν «Μνημοσύνων» Ἀριστοτέλην Βαλαωρίτην, κατὰ τὴν ἁγνότητα τῶν πολιτικῶν πεποιθήσεων καὶ τὴν δύναμιν καὶ πρωτοτυπίαν τοῦ ποιητικοῦ οἴστρου. Κατὰ τὸν πεζὸν τοῦτον αἰῶνα, καθ' ὃν πάντες προσκολλῶνται εἰς γήϊνα συμφέροντα, μόνος οὗτος ἔζη διαρκῶς εἰς ἄλλον κόσμον, δημιουργήσας καὶ γενόμενος ὁ ἱεροφάντης ἰδεώδους τινὸς Ἑλλάδος, ἣν ἐπανηγύριζεν ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς καὶ ἔψαλλε διὰ στίχων, ὧν παρέδωκαν εἰς αὐτὸν τὸ μυστήριον οἱ ἄγνωστοι ἀοιδοὶ τῶν Ἀγράφων καὶ τοῦ Ὀλύμπου. Συζευγνύων τὰς εὐγενεστάτας τῆς καρδίας ὁρμάς, εἶχεν εἰσαγάγει τὴν ποίησιν εἰς τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὴν φιλοπατρίαν εἰς τὴν ποίησιν. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται πῶς ἐχαιρέτισε τὴν μητέρα Ἑλλάδα, ὅτε ἡ Ἑπτάνησος ἠξιώθη νὰ ἴδῃ πραγματοποιούμενον τὸ ἐθνικὸν αὐτῆς ὄνειρον; Ἐφαντάζετο τότε ὅτι ἤγγικε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ ὅτι μετὰ μικρὸν ἔμελλε νὰ χαιρετίσῃ ἐλευθέραν καὶ τὴν κοιτίδα τῆς κλεφτικῆς Ἐποποιίας, ἧς ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος ῥαψῳδός. Μάταιαι ἐλπίδες! Ἐξέπνευσεν ἀκούων ἐκ τῆς ἀντικρὺ Ἠπείρου τοὺς στεναγμοὺς τῆς δουλείας καὶ καταπίνων τὸ αἶσχος τῆς σημερινῆς ταπεινώσεως αὐτός, ὅστις ᾐσθάνθη ὡς οὐδεὶς ἄλλος τὸ μεγαλεῖον τῶν ἀξέστων ὀρεινῶν, οἵτινες ἔσεισαν πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος τὰ θεμέλια τῆς τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀφοῦ εἶδεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐλπὶς νὰ ἀνιδρυθῇ ἐν Ἑλλάδι ἐθνικὴ πολιτικὴ καὶ ὅτι ἡ συνέχισις τοῦ ἔργου τῆς Ἐπιδαύρου ἀνετέθη εἰς τὸν ἔλεον τῶν ἰσχυρῶν τῆς Εὐρώπης, ἐνόησεν ὅτι δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὸν ἐνεργὸν βίον καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐρημίαν τῆς ἐξοχῆς, ζῶν διὰ τῶν ἀναμνήσεων καὶ προαισθανόμενος καὶ προαγγέλλων μετὰ

Digitized by Google

στωϊκῆς ἀπαθείας εἰς τοὺς φίλους του τὸν προσεχῆ θάνατον. Ἐκεῖ ἀνέμελψε τὰς τελευταίας ᾠδάς του, ἃς ἀνυπομόνως περιμένει ὁ φιλολογικὸς κόσμος, ὅπως συνενώσῃ αὐτὰς εἰς μίαν ἀνθοδέσμην μετὰ τῶν «Μνημοσύνων», τῆς «Φροσύνης», τοῦ «Διάκου» καὶ τοῦ «Ἀστραπογιάννου». Ἡ μελέτη καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῶν ποιητικῶν προϊόντων τοῦ Βαλαωρίτου δὲν εἶναι ἔργον τῆς στιγμῆς, οὐδὲ δύναται νὰ εἰκονίσῃ τις τὴν ἀκτινοβόλον ἐκείνην φυσιογνωμίαν δι' ὀλίγων γραμμῶν. Ὁ ἀποθανὼν ἀφῆκεν ἴχνη καὶ ἐν τῇ ἐθνικῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ παρίδωσιν οἱ ἱδρυταὶ τοῦ Πανθέου, ὅπερ μέλλει νὰ περικλείσῃ τὰ κλέη τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Διὰ τῶν ὀλίγων τούτων λέξεων ἠθελήσαμεν μόνον νὰ ἀποτίσωμεν φόρον εἰλικρινοῦς ἀγάπης εἰς ἄνδρα, ὃν ἐγνωρίσαμεν καὶ ἐτιμήσαμεν ἐκ τοῦ πλησίον καὶ ὅστις θὰ ζῇ, ὅταν θὰ εἶναι ἄγνωστοι οἱ ἐγκωμιασταί του».

Ὁ Βαλαωρίτης ἐτάφη ὄπισθεν τοῦ ἁγίου Βήματος τῆς ἐν Λευκάδι οἰκογενειακῆς ἐκκλησίας τοῦ Παντοκράτορος, ἐν ἰδιαιτέρῳ τάφῳ παρὰ τὸν οἰκογενειακόν, μὴ γενομένης τῆς ταφῆς ἐν Μαδουρῇ ὡς ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν οἰκείων, ὅπως ληφθῇ περὶ τούτου ἀπόφασις. Ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθέντος δὲ μνημείου ἐχαράχθησαν, ὡς ὑπεδηλοῦτο ἡ εὐχὴ ἐν μιᾷ τῶν πρὸς τὸν Ῥοΐδην ἐπιστολῶν τοῦ ποιητοῦ, οἱ ἑπόμενοι τῆς «Κυρᾶ-Φροσύνης» στίχοι.

Τί φιλὶ ποῦταν ἐκεῖνο! Ἔχει μέσα του κρυμμένη
τὴ στιγμή, ποῦ τὸν ἐπάνω μὲ τὸν κάτω κόσμο δένει.
Ἔχει μέσα του τὸ σχώριο, τὸ τρισάγιο, τὸ λιβάνι,
τὸ λουλοῦδι, ποῦ βλαστάνει
εἰς τὴ χέρσα γῆ τοῦ τάφου! Ἔχει μέσα τὴν ἐλπίδα
τὤνειρο τοῦ πεθαμμένου, τὸ κιβοῦρι τὴ σανίδα,
ποῦ μᾶς κάνει κι' ἀναπλέμε μέσα 'ς τὸ ἄβαθο τὸ μνῆμα,
μέσ' τοῦ ἀπέραντου τοῦ χρόνου τὸ κατάμαυρο τὸ κῦμα.
Τὸ θυμοῦμαι κ' ἐγὼ ἀκόμα!

Digitized by Google

Ὅταν τῶῤῥιξα ’ς τὰ μάτια, ὅταν τῶῤῥιξα ’ς τὸ στόμα
τοῦ παιδιοῦ μου, τῆς μητέρας... Τὸ θυμοῦμαι, δὲν μ’ ἀφίνει
κι’ ἀπὸ τώρα τὸ γυρεύω, Χριστιανοί μου, ἐλεημοσύνη.
Ὅταν ἔλθῃ ἐκείνη ἡ ὥρα, σὲ παράμερη μιὰν ἄκρη
νὰ μὲ χώσετε κ’ ἐμένα μ’ ἕνα σχώριο, μ’ ἕνα δάκρυ.

Digitized by Google

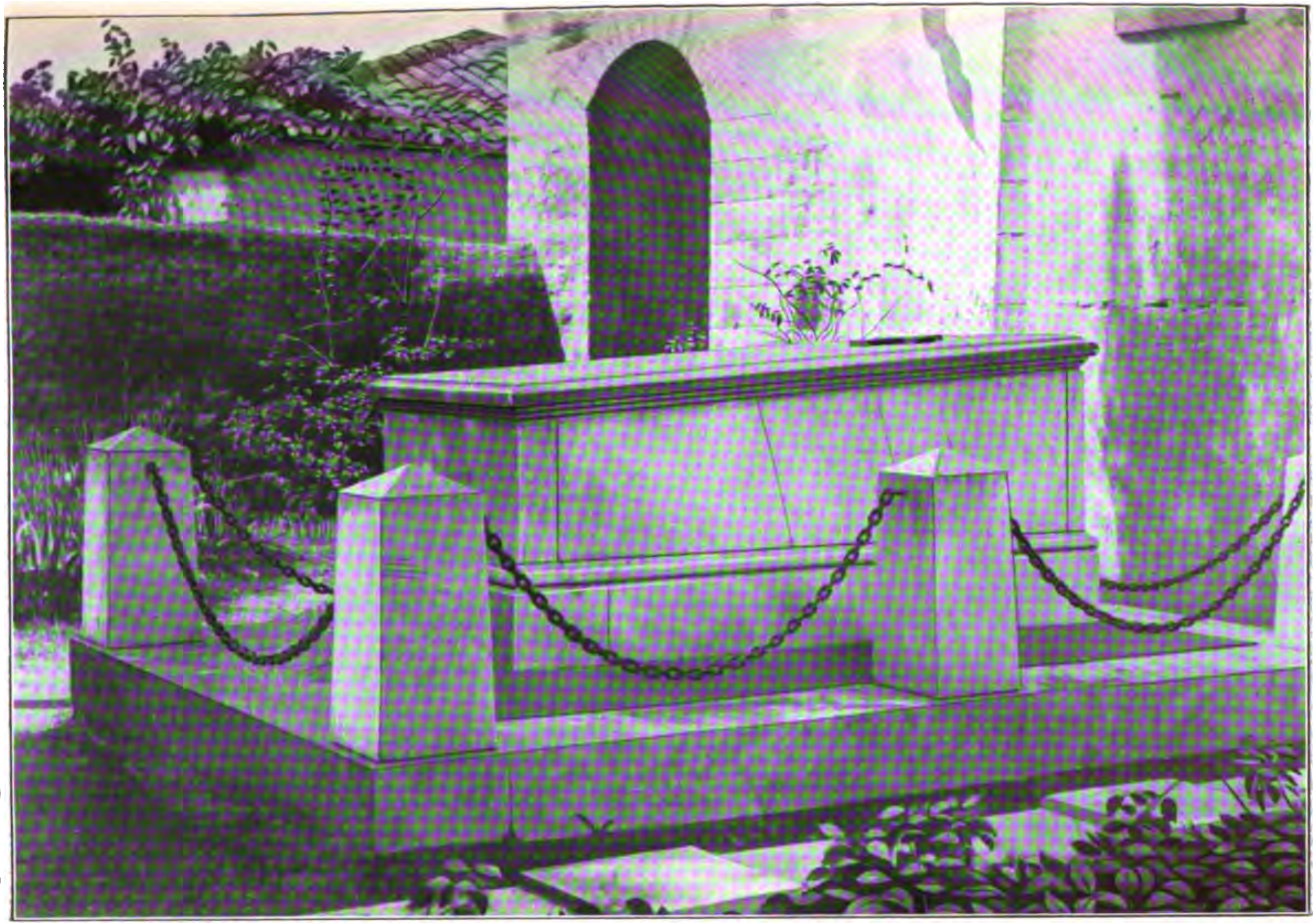

ΤΑΦΟΣ Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ ΕΝ ΛΕΥΚΑΔΙ

Digitized by Google

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

Α'.

Τὸ ἐν σελίδι 5 ἀνωτέρω ἀναφερόμενον ἀπόσπασμα τοῦ περὶ Χρήστου Βαλαώρα δημοτικοῦ ᾄσματος συμπληροῦμεν παρατιθέμενοι τὸ ᾆσμα τοῦτο ὡς ἐδημοσιεύθη πλῆρες ὑπὸ τοῦ κ. Χ. Χρηστοβασίλη ('Εθνικὰ ᾄσματα, 1453—1821 ἔκδοσις δευτέρα.— 1902).

ΑΓΓΕΛΗΣ ΣΟΥΜΗΛΑΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΤΟΣ ΒΑΛΑΩΡΑΣ (1686)

Τ' εἶν' ὁ μεγάλος ὁ καπνὸς στὴ Σίβιστα τὴ ῥάχη;
Μήνα δαμάλια ψένουνε, μήνα βουβαλομούσκια;
Οὐδὲ δαμάλια ψένουνε, κι' οὐδὲ βουβαλομούσκια,
Ὁ 'Αγγέλ-Σουμήλας πολεμᾷ κι' ὁ Χρῆστο Βαλαώρας,
Μὲ τὴν Τουρκιὰ τοῦ Καρλελιοῦ, ὅλο Γεννιτσαραίους,
Δὲν εἶναι μιά, δὲν εἶναι δυό, δὲν εἶναι πέντε ἢ δέκα,
Εἶναι χιλιάδες δέκα τρεῖς, χιλιάδες δέκα πέντε,
Τρεῖς μέρες κάνουν πόλεμο, τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες
'Εχούγιαξε ὁ Τζαφὲρ-μπέης ἀπῶνα δέντρο πίσω·
— « 'Αγγέλη, δῶσε τὸ σπαθί, καὶ Χρῆστο, τὸ ντουφέκι,
» Ἂν τὴ ζωή σας θέλετε καὶ γρόσια μὲ τὴ φοῦχτα! »
Κ' οἱ δυὸ τοῦ ἀπολογήθηκαν, κ' ἕνα τοῦ λένε λόγο:
— « Τί λὲς αὐτοῦ, παλιότουρκε! τί λὲς, παλιομουρτάτη!
» Τὰ τιμημένα τἄρματα δὲ δίνονται στοὺς Τούρκους,
» Τοὺς πολεμοῦν ἀδιάκοπα, ὡς ποῦ νὰ τσακιστοῦνε ».

Digitized by Google

B'.

Ἐν σελίδι 19 ἀνωτέρω ἐκδηλοῦται ἡ ἀπορία περὶ τοῦ ποῦ καὶ πότε ἀκριβῶς ὁ Βαλαωρίτης ἔγραψε τὰ ὑπὸ τὸν τίτλον «Στιχουργήματα» δημοσιευθέντα πρῶτα αὐτοῦ ποιητικὰ ἔργα, ἀλλὰ τὴν ἀπορίαν ταύτην λύει ἐν μέρει ἡ κατωτέρω πρὸς τὸν καθηγητὴν αὐτοῦ Οἰκονομίδην ἐκ Πίζης τῆς Ἰταλίας ἐπιστολή, ἥτις ἐπ' ἐσχάτων μόνον ἀνεκοινώθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ δημάρχου Κερκύρας κ. Δ. Κόλλα, εἰς ὃν ἐκφράζομεν τὰς θερμὰς ἡμῶν ἐπὶ τούτῳ εὐχαριστίας. Ἐκ ταύτης ἐξάγεται, ὅτι ἐκεῖθεν ἀπέστειλε πρὸς τὸν καθηγητὴν τὰ «Στιχουργήματά» του πρὸς δημοσίευσιν.

Pisa le 15 Mai 1847.

Mon cher Jean,

C'est bien méchant, n'est ce pas, que d'être rancunier; mais en même temps, cela est quelquefois si doux!

J'aime prendre ma revanche; j'ai mal agi en te faisant attendre ma réponse à ta lettre; mais cette lettre ne me l'as-tu pas fait désirer si longtemps. Maintenant nous sommes quitte, j'espère que tu ne voudras pas me garder rancune à ton tour.

Je ne suis pas étonné qu'Orioli vous ait joué de si mauvais tours. Il est rare, mon bon ami, que les estropiés, et principalement les boiteux aient le cœur droit. Démétrius Dalladecima, que la terre lui soit légère, en est un exemple frappant. Ne dirait-on pas, que par instinct, ils se vengent sur leurs semblables des torts que la nature leur a fait? —

Le temps des examens s'aproche; je travaille comme un chien sur le Droit Romain. Tu connais mes goûts en fait d'étude, et par conséquent tu es dans le cas de deviner si je m'amuse ou non. C'est bien triste, mon bon ami, que de faire

Digitized by Google

quelque chose contre sa volonté. Mon cœur se serre quand je pense au mauvais emploi que je fais de mon temps; quand je pense au profit qui me reviendrait si je m'occupais de la littérature. Mais, ma foi, j'ai pris mon parti; je ne rebrousse pas chemin; et en courbant la tête devant les décrets de la destinée, je veux vider jusqu'à la lie la coupe que le sort me tient collée contre les lèvres qui la repoussent avec dégoût. — Démosthènes s'est lancé dans le grand monde des lettres. Il s'est livré corps et âme dans la littérature Italienne et Anglaise: il est grand partisan de la *liberté de l'enseignement*, qui, selon lui consiste à ne pas donner d'examen. J'attends avec inquiétude l'effet que produiront les méchants vers que je t'ai envoyés. — J'espère, qu'aussitôt qu'ils seront imprimés tu me feras parvenir quelques copies. — Je ne doute guère qu'on y remarquera bien des fautes. Mais quant à cela, tu pourras répondre de ma part à la critique que l'enfant avant de pouvoir rester debout, se traine pour quelque temps sur ses quatre pattes.

Adieu, mon bon Jean, salue-moi ta femme et ses sœurs. Embrasse moi aussi le vieux Moustoxidi, Mavromati, Voulgari etc, etc, etc.

Errata corrige

Ton ami
ARISTOTE VALAORITY

Πρὸς τὸν Εὐγενῆ Κύριον
Ἰωάννην Οἰκονομίδην
Εἰς Κέρκυραν.

Γ'.

Τὴν ἐν σελίδι 42 ἀνωτέρω ἀφήγησιν τῆς ἐν Λευκάδι γενομένης εἰς τὸν Γλάδστωνα ὑποδοχῆς συμπληροῖ ἡ κατωτέρω πρὸς τὸν Βαλαωρίτην ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Λομβάρδου, ἐφ' ᾧ κρίνομεν ἐνδιαφέρουσαν τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς.

Digitized by Google

Ζακύνθῳ, 30 Νοεμβρίου 1858.

'Αδελφὲ 'Αριστοτέλη,

Ἔλαβα καὶ εἶδα παρὰ τοῦ φίλου Γεωργίου τὴν ἐπιστολήν σου τὴν 6 Δεκεμβρίου ἐ. ν. 'Αμέσως δι' ἐκτάκτου παραρτήματος ἐδημοσίευσα τὴν εἴδησιν, ἥτις ἐδῶ ἠκούσθη μετ' ἐνθουσιασμοῦ. Εὖγε Λευκάδιοι, γιά σας 'Αγιομαυρίταις. 'Εμπρός! καὶ τὸ ἐξαγόμενον ἐν οἱαδήποτε ὑποθέσει καὶ ἐκβάσει θέλει εἶσθαι πάντοτε ὠφέλιμον διὰ τὸν ἀσθενῆ καὶ δυστυχῆ τόπον μας. Δὲν ἠμπορῶ, διότι καιρὸν δὲν ἔχω, νὰ σ' ἐκταθῶ, ἀλλὰ σὲ παρακαλῶ μὲ πρώτην ἀμέσως εὐκαιρίαν νὰ μὲ πέμψῃς ἀντίγραφον τόσον τοῦ ἐγγράφου τῶν ἀντιπροσώπων ὅσον τῶν ἐπαρχιακῶν συμβούλων Σας, ἀλλὰ μὴν ἀμελήσῃς. Καὶ ἐδῶ ἐλπίζω νὰ φθάσωμεν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι εἰς κοινὸν καὶ ὁμόφωνον βῆμα. Ἡ κίνησις καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ λαοῦ εἶναι εἴπερ ποτὲ μεγάλη καὶ φανερά. Ὑγίαινε

Ὅλος Σὸς

ΚΩΝΣΤ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ

Digitized by Google

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ

Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Digitized by Google

Digitized by Google

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

ΥΠΟ

Ε. Δ. ΡΟΪΔΟΥ

Ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν, καὶ μάλιστα τῶν νεαζόντων, πολὺ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα τῆς ἐξακριβώσεως τοῦ σημείου πολιτισμοῦ, εἰς ὃ ἔφθασαν ἐν ὡρισμένῃ στιγμῇ, φαίνεται ἡμῖν ἡ ἐξέτασις τῆς διευθύνσεως, καθ᾽ ἣν ταῦτα βαδίζουσιν. Ἂν ἐξ αὐτῆς προκύπτῃ ὅτι βαίνει ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ τὰ πρόσω κατ᾽ εὐθεῖαν ἀπαρέγκλιτον γραμμήν, δὲν πρέπει ν᾽ ἀχθώμεθα ὑπὲρ τὸ μέτρον οὔτε διὰ τὴν βραδύτητα τῆς πορείας, οὔτε διὰ τὸ χωρίζον ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν διάστημα, ὅσον μέγα καὶ ἂν ἀπομένῃ. Καὶ ὑπὸ μὲν τὴν ὑλικὴν ἔποψιν ἡ πρόοδος τῆς χώρας ταύτης, καίτοι οὐχὶ ἴσως ἀνάλογος τῆς ἀγχινοίας τῆς φυλῆς καὶ τῆς διακρινούσης τὸν αἰῶνα πυρετώδους δραστηριότητος, εἶναι τοὐλάχιστον ἀναμφισβήτητος καὶ προφανὴς εἰς τὸν ἐγκύπτοντα ἐφ᾽ οἱουδήποτε στατιστικοῦ πίνακος ἢ ἁπλῶς στρέφοντα περὶ ἑαυτὸν τοὺς ὀφθαλμούς. Ἂν ὅμως ἐξετάσωμεν καὶ τὴν σήμερον διανοητικὴν ἡμῶν κατάστασιν, οὐχὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη, ὅπερ ἤθελεν εἶναι ἄδικον, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι ἐπίσης εὐχερής. Παράτολμον ἴσως ἤθελεν εἶναι τὸ ν᾽ ἀποφανθῇ τις ἀνεπιφυλάκτως ὅτι ἐν συνόλῳ δὲν προώδευσε τὸ ἔθνος καὶ πνευματικῶς· ἀλλ᾽ ἐνῷ ἡ ὑλικὴ πρόοδος εἶναι ψηλαφητή, ἡ διανοητικὴ ἐπὶ τὰ πρόσω κίνησις αὐτοῦ ἀπομένει πολύπλοκον ζήτημα· τὸ δὲ ζήτημα τοῦτο

Digitized by Google

παρίσταται ὑπὸ ὄντως ἀποθαρρυντικὴν φάσιν, ὁσάκις ὁπωσδήποτε ἐξέχων τις ἀνὴρ ἀποχωρίζεται ἡμῶν ἀνεπιστρεπτί. Ὅτε εἴδομεν ἀποκομιζόμενον τὸν Οἰκονόμον, μάτην ἀνεζητήσαμεν τὸν ἀντάξιον αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἐπιζώντων ῥασοφόρων, καὶ ἀποχαιρετῶντες τὸν Ἀσώπιον δὲν ἐβλέπομεν τὸν δυνάμενον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἐκεῖνον, ἂν οὐχὶ δι' ἄλλο, διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν τοὐλάχιστον εἰς τὰ γράμματα ἀφοσίωσιν καὶ τὴν χαλκέντερον φιλοπονίαν. Εἰς οὐδένα ἐκληροδότησεν ἀποθνήσκων τὴν πυρίνην γλῶσσάν του ὁ Φαρμακίδης, οὐδ' ἀνευρίσκομεν μεταξὺ τοῦ σμήνους τῶν σήμερον δημοσιογραφούντων τὸν ἰσόπαλον τοῦ Λεβίδου. Τοῦ φαινομένου τούτου δὲν ἐπιχειροῦμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν ἐξήγησιν· ἀλλ' ἂν ἐξαιρέσωμεν τοὺς φρονοῦντας ὅτι ἡ φιλοτιμία ἐπιβάλλει αὐτοῖς νὰ λέγωνται κατ' οὐδὲν κατώτεροι τῶν ἀποθνησκόντων ὁμοτέχνων, ἡ πραγματικότης αὐτοῦ ἐκδηλοῦται εἰς τὰ ὄμματα πάντων καὶ βαρύτερον καθιστᾷ παντὸς χωρισμοῦ τὸ πένθος. Τὰ λοιπὰ ἔθνη προπέμποντα τοὺς καταβαίνοντας εἰς τὸν τάφον διακεκριμένους ἄνδρας, θρηνοῦσιν ἐπ' αὐτοῖς κατεχόμενοι πρὸ πάντων ὑπὸ αἰσθήματος εὐγνώμονος συμπαθείας, εἰς δὲ τὸ ἡμέτερον πένθος πρωταγωνιστεῖ τὸ αἴσθημα τῆς ἡμετέρας ζημίας καὶ τοῦ κενοῦ, τὸ ὁποῖον ἀφίνει ὁ ἀπελθών. Στερούμενοι χρησίμου ἀνδρὸς θρηνοῦμεν ὡς τέκνα οὐ μόνον ἀπορφανισθέντα, ἀλλὰ καὶ ἀνίκανα νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς ἑαυτά. Σήμερον δὲ ὅτε ἀπέθανεν ὁ Βαλαωρίτης καὶ ἐσιώπησεν ὁ Παράσχος, καταγινόμενος εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ποιητικοῦ αὐτοῦ ἀπολογισμοῦ, μάτην ζητοῦμεν τίνα ἄλλον δυνάμεθα, μεθ' ὅσης δήποτε συγκαταβάσεως, ν' ἀναγορεύσωμεν ποιητήν.

* * *

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Βαλαωρίτης δύναται ἄρα νὰ ὀνομασθῇ ἐθνικὸς ποιητὴς τῆς παρούσης γενεᾶς; Γνωστὴ εἶναι ἡ πρὸς τὸ ᾆσμα τοῦ Λευκαδίου ἐξαιρετικὴ ἡμῶν συμπάθεια, ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ συγχρόνου ἑλληνικῆς ποιήσεως γνώμη. Ἂν ἐνομίζομεν

Digitized by Google

ὑπάρχουσαν ἀσυμβίβαστον ἀντίθεσιν μεταξὺ αὐτῶν, προθύμως καὶ ἀδιστάκτως ἠθέλομεν θυσιάσει, καὶ μάλιστα σήμερον, τὰς καλλιλογικὰς ἡμῶν πεποιθήσεις εἰς τὸν ἀνεπιφύλακτον πρὸς τὸν ἄνδρα θαυμασμόν. Τὸν νεόσκαπτον ὅμως τάφον τοῦ Βαλαωρίτου δὲν νομίζομεν βωμὸν κατάλληλον πρὸς τέλεσιν τοιαύτης θυσίας, ἀφοῦ τὰς πεποιθήσεις ἡμῶν ταύτας συνεμερίζετο κἀκεῖνος. «Εἶναι βέβαιον, εἶναι ἀναντίῤῥητον ὅτι ὁ ποιητὴς πρέ»πει ὄχι μόνον νὰ ἐπλάσθῃ ὑπὸ τῆς φύσεως τοιοῦτος, ἀλλὰ »καὶ νὰ ζῇ ἐν μέσῳ ἀτμοσφαίρας δυναμένης ν᾽ ἀναπτύξῃ τὸν »σπόρον, ὃν φέρει ἐν τῇ καρδίᾳ του». Ταῦτα ἔγραφεν ἡμῖν πρὸ ἑνὸς ἔτους καὶ ἐπανέλαβεν ἔκτοτε πολλάκις, θρηνῶν ἐπὶ τῇ τύχῃ τῆς καταδίκου εἰς μικρὰ ἔργα ἀτυχοῦς ταύτης γενεᾶς.

Συγκρίνοντες πρὸς ἀλλήλους τοὺς δύο ἄνδρας, ὧν ἐστερήθημεν σχεδὸν συγχρόνως, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Βαλαωρίτης ὑπῆρξεν ἐθνικὸς ποιητής, ὡς ὁ Δεληγεώργης πολιτικὸς ἀνήρ. Τί ἄλλο ὅμως κατέλιπεν ἡμῖν καὶ οὗτος, εἰμὴ ζωηρὸν αἴσθημα εὐγνωμοσύνης διὰ τοὺς ὑπερανθρώπους αὐτοῦ πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν κοινῶν ἀγῶνας, τὴν ἔναυλον μνήμην τῆς μοναδικῆς εὐγλωττίας του καὶ τὴν λυπηρὰν πεποίθησιν ὅτι, ζῶν ἐν ἄλλῃ χώρᾳ ἢ παρ᾽ ἄλλῃ γενεᾷ, ἤθελε συνδοξασθῇ καὶ δι᾽ ἔργων μετὰ τῆς πατρίδος; Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ἄνδρας τούτους ἐπεδαψίλευσεν ἡ φύσις τὰς θειοτέρας αὐτῆς παροχάς· ἀμφότεροι ἀφωσιώθησαν εἰς τὴν ἀποστολήν των ἀποκλειστικῶς καὶ ὁλοψύχως μετ᾽ ἐπιμονῆς καὶ αὐταπαρνήσεως ἀγαγούσης αὐτοὺς προώρως εἰς τὸν τάφον καὶ οὐδέτερος ἠδυνήθη ἀποθνήσκων νὰ ἐπιφωνήσῃ, ὡς ὁ Ῥωμαῖος: «Exegi monumentum!» Οὔτε ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ κατώρθωσε νὰ στήσῃ τὴν σημαίαν του ἐπὶ μονίμου προχώματος κατὰ τῆς ὁσημέραι ὀγκουμένης φαυλοκρατίας, οὔτε ὁ ἀοιδὸς νὰ συμπυκνώσῃ εἰς ποιητικὸν ἔργον τοὺς πόθους καὶ τὰ ὀνείρατα γενεᾶς ἀμοιρούσης ἰδανικοῦ. Ἀλλ᾽ ὁ μὲν ἠναγκάσθη νὰ κατατρίψῃ τὰς δυνάμεις του παλαίων κατὰ τῆς πλειονοψηφίας, ἣν παρεῖχον ἐπὶ εἴκοσιν ὅλα ἔτη εἰς τοὺς ἀντιπάλους του οἱ ἀνα-

Digitized by Google

κηρύξαντες αὐτὸν παμψηφεὶ μεγάλον ἄνδρα τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ θανάτου του, ὁ δὲ μὴ εὑρίσκων ζωὴν καὶ αἴσθημα περὶ ἑαυτὸν ν᾽ ἀφιερώσῃ προσόντα ἀληθοῦς ποιητοῦ εἰς ἔργα ἀρχαιοδίφου καὶ ταριχευτοῦ αἰσθημάτων, γλώσσης καὶ ἐθίμων, χθεσινῶν μὲν κατὰ τὴν χρονολογίαν, ἀλλ᾽ ὑπὸ πᾶσαν ἄλλην ἔποψιν δυστυχῶς ἀπηρχαιωμένων. Ὁ σήμερον αἰὼν διακρίνεται τῶν πρὸ αὐτοῦ διὰ τὴν ἀπότομον καὶ οἱονεὶ θεατρικὴν μεταβολὴν τῆς κοινωνικῆς σκηνογραφίας. Πανταχοῦ ἡ ζῶσα γενεὰ διαφέρει τῶν πατέρων αὐτῆς πολὺ πλειότερον ἢ ἐκεῖνοι τῶν προπάππων· ὁ δὲ τοιοῦτος μετασχηματισμὸς εἶναι πρὸ πάντων ἐναργὴς ἐν Γαλλίᾳ καὶ παρ᾽ ἡμῖν. Ὅσον ἀπέχει ὁ σήμερον Γαλάτης τῶν ἀλευροπάστων Μαρκησίων τῆς ἐν Βερσαλλίαις αὐλῆς, ὧν ἐσχατόγηρά τινα λείψανα ζῶσιν εἰσέτι, τόσον καὶ ὁ συνταγματικὸς Ἕλλην τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Ἀλήπασα καὶ τῶν κλεφτῶν τοῦ Ὀλύμπου. Μετὰ τῆς ἐνδυμασίας, τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἐθίμων συμμετεβλήθη ἐν τῇ Δύσει καὶ τῆς ποιήσεως τὸ ἰδανικόν. Ἐπιθυμητὸν καὶ εὐκταῖον ἦτο νὰ διατηρήσωμεν ἡμεῖς, οἱ μὴ συμπληρώσαντες τὴν ἐθνικὴν ἀποστολήν, ζῶν καὶ ἀκμάζον τὸ ὑπὸ τοῦ Βαλαωρίτου ὑμνηθέν, συμβιβάζοντες αὐτὸ κατὰ τὸ δυνατὸν μετὰ τοῦ ἐξ ἀνάγκης εἰσαχθέντος ἑσπερίου ὀργανισμοῦ καὶ μεταμορφοῦντες ὁλόκληρον τὴν λαχοῦσαν ἡμῖν χώραν εἰς εὐρὺ ὁλημέριον, ἂν οὐχὶ κλεφτῶν, ἐνόπλων τοὐλάχιστον γεωργῶν, ποιμένων, ἐργατῶν καὶ βιομηχάνων. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐγένετο. Ἡ συμβουλὴ τοῦ Ζαλοκώστα

Μὴ δεχθῆτε ἤθη νέα, ὁ ἀγὼν δὲν ἐπεράνθη

δὲν ἤχησεν εἰς ὦτα ἀκουόντων. Ἀντὶ καπετανάτων, δυναμένων νὰ ὀνομασθῶσιν ἀρχηγείων ἐθνοφυλακῆς, διῃρέθη ἡ Ἑλλὰς εἰς ἐκλογικὰς περιφερείας καὶ πᾶς Ἕλλην, ἀντὶ νὰ προσθέσῃ εἰς τὸ βιοποριστικὸν αὐτοῦ ἐπάγγελμα, μέχρι συντελέσεως τοῦ ἔργου, τὸ τοῦ ἀμίσθου στρατιώτου, ἐπρόσθεσε τὸ τοῦ μεταπράτου ἢ

Digitized by Google

μεγαλεμπόρου ψήφων. «Τὸ πολεμικὸν πνεῦμα τῆς φυλῆς ἐσβέ»σθη», ἔγραφεν ἀδημονῶν ὁ ποιητὴς ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Διάκου, «τὰ τέκνα τῶν διασημοτέρων ἁρματωλῶν μετεμορφώθη»σαν εἰς δικηγορίσκους .... συγκρίνων τοὺς ἀγῶνας ἐκείνων πρὸς »τὴν νέκρωσιν καὶ τὴν ἀπάθειαν τῶν ἀμέσων αὐτῶν διαδόχων, »καταλαμβάνομαι ὑπὸ ἀνεκφράστου ἀπελπισίας». Τὴν ἀπηλπισμένην ταύτην κραυγὴν ἀπέσπασεν ἐκ τῶν χειλέων τοῦ Βαλαωρίτου οὐ μόνον ἡ ὀδύνη τοῦ πατριώτου, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐγωϊσμὸς τοῦ ποιητοῦ, ἔχοντος ἀπαραίτητον ἀνάγκην ζῶντος ἰδανικοῦ καὶ μάτην ἀναζητοῦντος τοιοῦτον ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν σήμερον Ἑλλήνων.

*
* *

Ἡ λέξις ἰδανικόν, ὡς πᾶσα ἄλλη ἧς ἐγένετο πολλὴ χρῆσις καὶ κατάχρησις, κατήντησε τοσοῦτον ἐλαστικὴ καὶ πολυσήμαντος, ὥστε στερεῖται πάσης σχεδὸν ἀκριβοῦς σημασίας. Ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὰ ἀφῃρημένα φιλοσοφήματα, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἰδανικὸν ἔθνους τινὸς ἐν ὡρισμένῃ ἐποχῇ τὸν τύπον ἐκεῖνον, πρὸς τὸν ὁποῖον πᾶς τις ἐπιθυμεῖ νὰ ὁμοιάσῃ. Ἰδανικὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦτο ἡ ἁρμονικὴ ἕνωσις τοῦ ψυχικοῦ μετὰ τοῦ σωματικοῦ κάλλους, ἀκμαῖος νεανίας ἐλαύνων εἰς τὸ στάδιον νικηφόρον ἅρμα ἢ καθιστῶν προσεκτικὰ εἰς τοὺς λόγους του τὰ πλήθη· ἐνσάρκωσις δὲ τοῦ ἰδανικοῦ τούτου δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐν μὲν τοῖς μυθικοῖς χρόνοις ὁ Ἀχιλλεύς, ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ ὁ Ἀλκιβιάδης. Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας πάντες ἐζήλευον τὴν τύχην τοῦ ἀξιωθέντος διὰ νηστειῶν καὶ δεήσεων ν' ἀντικρύσῃ τὴν «ἔνδοξον ὡραιότητα τῆς Παναγίας». Ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ιδ' ἰδανικὸν τῶν Γάλλων ἦτο αὐτὸς ὁ βασιλεύς, ἢ τοὐλάχιστον ἐπίσημος τὸ γένος εὐπατρίδης, φέρων βαρύτιμα τρίχαπτα, διαπρέπων εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ τὰς αὐλικὰς παρατάξεις καὶ ἀγαπώμενος ὑπὸ ἡγεμονίδος βασιλικοῦ αἵματος ἢ τοὐλάχιστον Δουκίσσης· κατὰ τοιοῦτον δὲ τύπον διεσκευάζοντο ὑπὸ τῶν ποιη-

Digitized by Google

τῶν καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀτρεῖδαι. Ἰδανικὸν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐν τῇ Δύσει εἶναι ἀνὴρ λαχὼν παρὰ τῆς τύχης πλούτου, κάλλους, γένους, εὐφυΐας, ἵππων, μεγαλοσταύρων καὶ ὅλων τῶν ἀγαθῶν, κατώτερα αὐτοῦ εὑρίσκων πάντα ταῦτα χασμώμενος ἐν μέσῳ τῶν ἡδονῶν, ζητῶν νὰ καταβιβάσῃ τὸν παράδεισον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνούσιον εὑρίσκων τὸν καμπανίτην καὶ τὰ φιλήματα τῆς καλλίστης ἐρωμένης, μὴ ἠξεύρων ὁ ἴδιος τί θέλει καὶ πρὸς στιγμιαίαν ἀνακούφισιν τῆς ἀνιάτου αὐτοῦ πλήξεως παραδιδόμενος ὁτὲ μὲν εἰς ὑπερφυσικὰ ὀνείρατα, ὁτὲ δὲ εἰς παντοίας τρέλλας.

Τοῦ τοιούτου ἤδη παρακμάζοντος ἰδανικοῦ ὑμνητὴς καὶ ζῶσα προσωποποίησις ἦτο ὁ Βύρων. Οὕτω καὶ ὁ βίος τοῦ κλέφτου ὑπῆρξεν ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας καὶ ἦτο χθὲς ἀκόμη τὸ ἰδανικὸν τῆς τουρκοκρατουμένης φυλῆς. Οἱ στενάζοντες ὑπὸ τὴν μάστιγα τοῦ δεσπότου ἐθαύμαζον, ἐζήλευον καὶ ηὔχοντο νὰ ὁμοιάσωσι τοὺς ζῶντας ἐλευθέρους, ἔστω καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν βουνῶν. Ἡ δημοτικὴ ἡμῶν ποίησις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ πιστὴ τοῦ αἰσθήματος τούτου ἑρμηνεία· ἡ δὲ ἀπαράμιλλος αὐτῆς ζωηρότης πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ ὅτι ὁ πόθος ἐλευθέρου βίου οὐ μόνον ἐνέμετο πᾶσαν τότε ἑλληνικὴν καρδίαν, ἀλλ' ἐνέμετο αὐτὴν ὁλόκληρον, οὐδενὸς ἄλλου συνυπάρχοντος παρ' αὐτῷ, ἕνεκα τῆς νηπιώδους καταστάσεως τοῦ τότε πολιτισμοῦ. Ἡ ἐκ τῶν καθημερινῶν κακώσεων ἄσβεστος δίψα ἐκδικήσεως καὶ ἡ ἄγνοια τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν ἀπολαύσεων τῆς εὐζωΐας, παρίστα τὸ ἐπάγγελμα τοῦ κλέφτου οὐ μόνον ὡς καθῆκον πρὸς τὴν πατρίδα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὡς τὸ ποθεινότερον τῶν ἐπαγγελμάτων. Οὐδόλως ἀμφιβάλλομεν ὅτι πολλοὶ ὑπάρχουσι καὶ σήμερον οἱ πρόθυμοι νὰ θυσιάσωσιν ὑπὲρ πατρίδος τὴν ζωήν, οὐχὶ ὅμως, νομίζομεν, καὶ νὰ διέλθωσιν αὐτὴν ἐπὶ τῶν ὀρέων, θεωροῦντες ὡς ἄκρον ἄωτον τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας τὰ χρυσᾶ ὅπλα, τὰ ὀπτὰ ἀρνία, τὰ αἱμοσταγῆ λάφυρα ἢ τὴν ἀποκοπὴν τῆς κεφαλῆς ἀθλίου τινὸς Ἀγᾶ. Ὁ ἔρως τῆς ἐλευθέρας ὑπάρξεως καὶ τὸ μῖσος τοῦ Ἀγαρηνοῦ, ἅτινα ἦσαν πρὶν ἰδανικόν, κατήντησαν σήμερον

Digitized by Google

ἁπλοῦν καθῆκον, καὶ ὡς τοιοῦτον ἀνεπαρκὲς τῇ ποιήσει. Πρέπει δὲ καὶ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ στέρησις ἀγαθοῦ τινος συντείνει ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἐκτίμησιν καὶ κορύφωσιν τοῦ πόθου. Πρὶν ἢ ποιήσῃ ὁ Τάσσος τὴν ἐν τῇ ἐποποιΐᾳ του ἀμίμητον ἐκείνην περιγραφὴν τῆς ἀνυδρίας, τῶν βασάνων τῆς δίψης καὶ τῶν ὀπτασιῶν παχυχλόων λειμώνων καὶ καταλειβομένων χειμάρρων, ὑφ' ὧν κατείχοντο ἐν μέσῳ τῆς φλεγούσης ἐρήμου οἱ σταυροφόροι, λέγεται ὅτι ἀπεῖχεν ὕδατος ἐπὶ πέντε ἡμέρας. Ἂν ἦτο ὁ Τάνταλος ποιητὴς καὶ ἔγραφεν ὕμνον εἰς τὸ ὕδωρ, πιστεύομεν ὅτι καὶ τὸν Τάσσον καὶ τὸν Πίνδαρον αὐτὸν ἤθελεν ὑπερβῇ. Τοιοῦτοι Τάνταλοι ἦσαν οἱ ἀπὸ τῆς δούλης πεδιάδος βλέποντες πλανωμένην ἐπὶ τῶν ῥάχεων τῆς Πίνδου καὶ Ὀλύμπου ἐν χρυσοῖς ὅπλοις τὴν ἐλευθερίαν. Οὐδὲ σήμερον βεβαίως εἶναι ὁ κλέφτης ἀνούσιος καὶ πληκτικὸς ἥρως, ἀλλ' ἀπὸ ποιητικοῦ, ἤτοι ζῶντος ἐν τῇ καρδίᾳ ὁλοκλήρου λαοῦ, κατήντησεν ἁπλῶς ῥωμαντικός. Πρὸς κατανόησιν δὲ τῆς ἐπελθούσης διαφορᾶς τοῦτο μόνον λέγομεν, ὅτι πρὶν μὲν πᾶσα κόρη ὠνειρεύετο χαλλίκομόν τινα Ζῆδρον ἢ Ἀμπελογιάννην ὡς σύντροφον ὁλοκλήρου τοῦ βίου, σήμερον δὲ μόνον εὐρωπαΐζουσά τις καὶ εὐφάντασος ἀναγνώστρια τῶν «Μνημοσύνων» δύναται νὰ ἐπιθυμήσῃ αὐτὸν ὡς . . . ὄνειρον μιᾶς νυκτός. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀποστολὴ τῶν δύο γενεῶν φαίνεται ὅλως διάφορος. Οἱ πατέρες ἡμῶν εἶχον ἔργον νὰ δώσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐλευθερίαν, ἡμεῖς δὲ θεωροῦμεν ἡμέτερον ν' ἀσφαλίσωμεν αὐτῇ ἐλευθερίας καὶ πρὸ πάντων νὰ κτίσωμεν οἰκίας. Τοῦτο παρατηροῦντες οὐδόλως προτιθέμεθα ν' ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν ῥητόρων καὶ τῶν κτιστῶν, ἀλλὰ μόνην τὴν χρησιμότητα αὐτῶν τῇ ποιήσει. Οὐδὲν τοὐλάχιστον γνωρίζομεν ἔπος ποιηθὲν εἰς ἀνάμνησιν κοινοβουλευτικῶν ἀγώνων ἢ τῆς τεκτονικῆς τῶν καστόρων βιομηχανίας· περὶ οἱουδήποτε δὲ ἄλλου πράγματος ἐκτὸς ψήφων καὶ λίθων οὔτε φροντίζει οὔτε θέλει ν' ἀκούσῃ ὁ σήμερον Ἕλλην. Ταῦτα παρεδέχετο καὶ ἐθρήνει ἐν τοῖς προλόγοις του καὶ ταῖς ἰδιωτικαῖς ἐπι-

Digitized by Google

στολαῖς ὁ ψάλτης τῆς « Φροσύνης ». Πολλάκις ὅμως κατελαμβάνετο ἐκ τοῦ θεάματος τούτου ὑπὸ τοιαύτης ἀθυμίας, ὥστε ἐπέμενε νὰ κλείῃ τοὺς ὀφθαλμούς. Ὡς ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τοῦ Ῥακίνα ἡ ἐρωμένη τοῦ Ἱππολύτου·

« *Νεκρὸν τὸν βλέπει πρὸ ποδῶν καὶ ζῶντα τὸν ἐλπίζει* »,

οὕτω κἀκεῖνος ἰσχυρίζετο ὅτι τὸ κλέφτικον ἰδανικόν του « εἰς »μόνην τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὰ κυριώτερα κέντρα τῆς Ἑλλάδος »ἀπέθανεν, ἀλλὰ ζῇ ἔτι εἰς Βάλτον, Ξηρόμερον, Λοκρίδα, Ἤπει»ρον καὶ Αἰτωλίαν ». Ἀλλὰ δύναται ἄρα νὰ θεωρηθῇ ὡς ἰδανικὸν ἔθνους τινὸς τὸ μὴ ζῶν « οὔτε ἐν τῇ πρωτευούσῃ οὔτε εἰς τὰ »κυριώτερα αὐτοῦ κέντρα ; » Πῶς δὲ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ζῶντα, ἤθη, παραδόσεις, γλῶσσαν καὶ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα ἀναγκάζεται ὁ ποιητὴς ἀνὰ πάντα στίχον νὰ σαφηνίζῃ διὰ σχολίων καὶ ἐνίοτε διὰ μεταφράσεως εἰς ἄλλην γλῶσσαν, ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ Σατωβριάνδος διὰ τῶν σημειώσεων τῶν « Μαρτύρων » τὰ ἤθη καὶ τὰς τελετὰς τῶν Δρυΐδῶν καὶ Εὐάγων τῆς παναρχαίας Ἀρμορικῆς ; Μετ' ἀδιηγήτου δὲ ταπεινώσεως καὶ φλέγοντος ἐρυθήματος ἐπὶ τῆς παρειᾶς ἀναγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν σχολίων τούτων δὲν εἶναι περιττὰ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς « πρωτευούσης καὶ τῶν σπουδαιοτέρων ἑλληνικῶν κέντρων ». Τὰ κλέφτικα τραγούδια οὐδεὶς σήμερον ἀναγινώσκει πλὴν τῶν κουτοφράγκων, εἰδικοῦ τινος Σάθα ἢ ἰδιοτρόπου Ζαμπελίου. Ἂν δέ, κατὰ τὸ θεώρημα τοῦ Ἄγγλου Βένθαμ, πρέπει πρὸς ἐκτίμησιν τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων νὰ λαμβάνεται ἐξωτερική τις αὐτῶν ἐκδήλωσις ἐπιδεκτικὴ μαθηματικῆς καταμετρήσεως, νομίζομεν ὅτι ὡς τοιοῦτον ἀκριβὲς μέτρον τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς παρούσης γενεᾶς πρὸς τὰ ἔργα τῆς προηγηθείσης δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ μηνιαία δωδεκάδραχμος ἀποζημίωσις, ἣν καταβάλλει τὸ ἔθνος εἰς τὴν μητέρα τοῦ Διάκου, διὰ τὴν ὄπτησιν τοῦ υἱοῦ της. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἐκφαυλισθέν-

Digitized by Google

των τούτων κέντρων ἂν μεταβῶμεν εἰς αὐτὴν τὴν κοιτίδα τοῦ ἁρματωλισμοῦ, πολὺ φοβούμεθα μὴ εὕρωμεν καὶ ἐν Ἠπείρῳ τὰ πράγματα καὶ τὰ αἰσθήματα ἱκανῶς μεταβληθέντα. Οἱ ἁρματωλοὶ καὶ κλέφται ἀπετέλουν ἐκεῖ εἶδός τι στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἐνόπλου φρουρᾶς τῆς κιβωτοῦ τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων. Ἀλλ' ὁλόκληρος ἡ τάξις αὕτη μετενάστευσεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀγῶνος· καὶ οὕτως ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπωρφανίσθη ἡ Ἤπειρος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἰδανικοῦ αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ λέοντες ἐκεῖνοι ἐξεφυλλίσθησαν παρ' ἡμῖν καὶ ἐγέννησαν συνταγματικοὺς σκύμνους, κατ' οὐδὲν διαφέροντας τῆς ἐπιλοίπου γενεᾶς τῶν λάλων τεττίγων καὶ οἰκοδομητικῶν καστόρων. Πληρέστατα συμμεριζόμεθα τὴν γνώμην τοῦ Βαλαωρίτου ὅτι μόνη παρ' ἡμῖν πηγὴ ἀληθοῦς ποιήσεως εἰσὶν αἱ ἀναμνήσεις τοῦ ἀγῶνος· τὴν πηγὴν ὅμως ταύτην οὔτε ῥέουσαν βλέπομεν ἐν ὑπαίθρῳ οὔτε ἀκούωμεν τὸ κελάρυσμά της· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ποιητὴς ὁμολογεῖ ἐν τοῖς προλόγοις του ὅτι πρὸς ἀνεύρεσιν ὕδατος ζῶντος ἠναγκάσθη «ν' ἀνασκάψῃ τὸ ἔδαφος τῆς Ἠπείρου». Παράδοξος καὶ ὄντως λυπηρὰ εἰς χείλη ποιητοῦ εἶναι ἡ λέξις ἀνασκαφή, ἡ κατατάσσουσα ἔργα χθεσινὰ μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτήτων. Διὰ τῆς φοβερᾶς ταύτης λέξεως συνδέει μὲν ἀμέσως τοὺς ἀγωνισθέντας ἐν Πλαταιαῖς καὶ Μαραθῶνι πρὸς τοὺς ἥρωας τῆς Γραβιᾶς καὶ τοῦ Σουλίου, ἀλλὰ συγχρόνως καθιστᾷ καταφανὲς τὸ μέγεθος τοῦ χάσματος, ὅπερ χωρίζει ἡμᾶς ἀπὸ τούτων. Ὡς τῶν «Περσῶν» τοῦ Αἰσχύλου, οὕτω καὶ τῶν «Μνημοσύνων» ὁ ἀναγνώστης, συγκρίνων τὴν τότε πρὸς τὴν σήμερον Ἑλλάδα, ἀναγκάζεται νὰ θεωρήσῃ ἀμφότερα τὰ ποιήματα ὡς ἀρχαϊκὰ καὶ ν' ἀνακράξῃ μετὰ τοῦ Βύρωνος·

'T is Greece, but living Greece no more!

*
* *

Ὑπολείπεται ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν καὶ ὑπὸ καθαρῶς τεχνικὴν ἔποψιν τὸ ποιητικὸν κληροδότημα τοῦ ἀποθανόντος. Τὴν περὶ τού-

Digitized by Google

του γνώμην ἡμῶν δὲν δυνάμεθα κάλλιον νὰ συνοψίσωμεν, ἢ λέγοντες ὅτι τὸν ποιήσαντα τὰ «Μνημόσυνα», τὸν «Διᾶκον» καὶ τὴν «Φροσύνην» θεωροῦμεν ὡς τὸν ἄριστον μαθητὴν τοῦ Βίκτωρος Οὐγώ, δυνάμενον καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν διδάσκαλον νὰ συγκριθῇ κατὰ τὸν ἀμέτρητον πλοῦτον τῆς φαντασίας καὶ τὴν ἀφειδῆ τοῦ θησαυροῦ τούτου σπατάλην. Τὴν στενὴν ἄλλως ταύτην συγγένειαν καὶ ἐπιρροὴν τοῦ Γαλάτου ἐπὶ τῆς Μούσης αὐτοῦ ἔσπευδεν ὁ ἴδιος μετ' εἰλικρινοῦς προθυμίας νὰ ὁμολογήσῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει. «Χωρὶς νὰ τὸ θέλω», ἔγραφεν ἡμῖν πέρυσιν, «ἔλαβα »παρὰ τοῦ Οὐγὼ τὴν μανίαν τῶν ἀντιθέσεων καὶ τὴν ἐπιθυ»μίαν ν' ἀφίνω τὴν φαντασίαν μου νὰ τρέχῃ ἀχαλίνωτος ἀπὸ »ρυτῆρος ὅπου θέλει». Ἐκ μετριοφροσύνης βεβαίως παρωμοίασεν ὁ ποιητὴς τὴν φαντασίαν του πρὸς τρέχοντα μόνον ἵππον, λησμονήσας ὅτι ὁ Πήγασός του ἔχει καὶ πτερά. Ὁ μετ' αὐτοῦ ὅμως συνεπιβαίνων τοῦ φοβεροῦ ζώου ἀναγνώστης ἀδύνατον εἶναι νὰ λησμονήσῃ τοῦτο, ἀναγκαζόμενος ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ ὑπερβαίνῃ χάσματα καὶ ἀβύσσους δι' ἁλμάτων, ἅτινα δὲν φαίνονται ἄνευ πτερύγων κατορθωτά. Ὁ ἄτακτος οὗτος καὶ ὄντως ἀχαλίνωτος, ὁτὲ μὲν ἐπὶ γῆς ὁτὲ δ' ἐναέριος δρόμος, κουράζει μὲν πολλάκις καὶ ἐνίοτε ζαλίζει, ἀφ' ἑτέρου ὅμως καταθέλγει διὰ τῆς θαυμαστῆς ποικιλίας τῶν διαδεχομένων ἀλλήλας μετ' ἀστραπιαίας ταχύτητος ὀπτασιῶν. Τὸ κακὸν εἶναι ὅτι τὰ ὡραῖα ταῦτα πράγματα δὲν προφθάνει τις πάντοτε νὰ διακρίνῃ σαφῶς, καὶ τότε μόνον λυπεῖται διὰ τὴν ἔλλειψιν χαλινοῦ. Αἱ πλεῖσται τῶν περιγραφῶν τοῦ Βαλαωρίτου δὲν ὁμοιάζουσιν οὔτε ἀνάγλυφα, ὡς αἱ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, οὔτε γνωστόν τι εἶδος ζωγραφίας, πολὺ δὲ μᾶλλον ὡραίαν σκηνογραφίαν τρέμουσαν εἰς τὰ ὕδατα διαυγοῦς μέν, ἀλλὰ σπανίως ἀκινητούσης λίμνης. Ὡς ἔτυχε καὶ ἄλλοτε νὰ εἴπωμεν, ἑκάστη τῶν μεταφορῶν αὐτοῦ εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐναργὴς καὶ ζωηροτάτη, τὸ πλῆθός των ὅμως τοσοῦτον, ὥστε συμπλέκονται πρὸς ἀλλήλας ὡς κλάδοι παρθένου δάσους καὶ ἐπέρχεται τότε ρωμαντικόν τι σκιόφως, ἐν ᾧ βλέπομεν κι-

Digitized by Google

νούμενα παντοῖα ἔτι ῥωμαντικώτερα πλάσματα: βουνὰ ἀνταλλάσσοντα φιλήματα καὶ γεννῶντα ἥρωας συλληφθέντας ἐκ τοῦ ἀσπασμοῦ τούτου· πτερωτὰ δακτύλια ἀναβαίνοντα εἰς οὐρανόν, ῥάσα καλογήρων ἁρμενίζοντα εἰς τὸν αἰθέρα, ἀγορεύοντας βράχους, ἀνθρωπόμορφα δένδρα, κύματα σκορπίζοντα μαῦρον ἀφρόν, βρυκόλακας, δράκοντας, κατακλείδια, ἀνεράϊδας καὶ παντοῖα ἄλλα φαντάσματα. Οὐδένα ἐγνωρίσαμεν ποιητὴν οὔτε πλείονα γράψαντα ἐν τοῖς προλόγοις του κατὰ τοῦ ῥωμαντισμοῦ οὔτε ῥωμαντικώτερον τοῦ Βαλαωρίτου. Οὐδ' αὐτὴ τῶν Γερμανῶν ἡ «mondbeglaenzte Zaubernacht» περιέχει πλείονας ἢ φοβερωτέρους τῶν ἰδικῶν του δραπέτας τοῦ ἄλλου κόσμου. Παρὰ συνήθει στιχοπλόκῳ ταῦτα ἤθελον φανῇ ἁπλῶς τερατώδη καὶ ἐνίοτε ψυχρά. 'Αλλ' ὡς ὁ Ὄφμαν, ὁ 'Αρνίμ, ὁ 'Εδγάρδος Πόου καὶ οἱ ἄλλοι ἔξοχοι μαγγανευταί, οὕτω καὶ ὁ Λευκάδιος ποιητὴς κατορθώνει νὰ προδιαθέσῃ ἡμᾶς οὕτως, ὥστε τὰ ἰνδάλματα ταῦτα δὲν κρίνομεν δι' ὀφθαλμοῦ ἐγρηγορότος, ἀλλὰ βλέπομεν αὐτὰ ὡς ἐν ὀνείρῳ. 'Απίθανα δὲ ὀνείρατα δὲν ὑπάρχουσιν, ἐν ὅσῳ εὑρίσκεταί τις ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον ἀφοῦ ἐξυπνήσῃ. Καὶ τότε ὅμως δὲν πρέπει νὰ κρίνῃ τὸ ποιητικὸν ὄνειρον ἐκ τῶν συστατικῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς αἰσθήσεως ἣν ἐπροξένει αὐτῷ, ἐνῷ τὸ ἔβλεπε. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ἀνερυθριάστως, ὅτι, ἐνῷ οἱ «σεληνοφώτιστοι ἀστέρες», αἱ «συνιστῶσαι σάρκα ψυχαί», οἱ «βοῶντες νεκροὶ» καὶ τὰ ἄλλα τοιαῦτα ἐφόδια καθαρευόντων τινῶν μουσοπόλων ἐπροξένησαν ἀείποτε γέλωτα, ὁ Θανάσης Βάγιας τοῦ Βαλαωρίτου, ὁ Λάμπρος τοῦ Σολωμοῦ καὶ ὁ Βρυκόλαξ τοῦ χιακοῦ ᾄσματος προξενοῦσιν ἀπ' ἐναντίας νευρικόν τι ῥῖγος, οἷον ᾐσθανόμεθα παῖδες ὄντες, ἂν τυχὸν ἐσβύνετο ἡ λυχνία πρὶν κοιμηθῶμεν. Ὅπως δὲ μὴ ὑποθέσῃ τις ἡμᾶς φιλοπροσωποῦντας, σπεύδομεν εὐθὺς νὰ προσθέσωμεν ὅτι τοῦτο ἀποδίδομεν οὐ μόνον εἰς τῆς ποιήσεως τὴν ὑπεροχήν, ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς δημώδους γλώσσης, ἀποτεινομένης ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν καρδίαν δι' ἤχων, τοὺς ὁποίους

Digitized by Google

συνειθίσαμεν παιδιόθεν νὰ συνδέωμεν μετὰ συγκινήσεων καὶ αἰσθημάτων, ἐνῷ τὸ ποικίλον κρᾶμα σολοικισμῶν καὶ ξενισμοῦ, ὅπερ καλεῖται καθαρεύουσα, ἀποτείνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς μόνην τὴν διάνοιαν, ἥτις τέρατα δὲν χωνεύει. Ἀλλ' οὐδὲ παρ' αὐτῷ τῷ Βαλαωρίτῃ θαυμάζομεν ὡς ἀρετὴν τὴν τερατολογίαν, θεωροῦντες ἀπ' ἐναντίας τὴν πιθανότητα καὶ συμμετρίαν ὡς ἀπαραίτητα συστατικὰ παντὸς τελείου καλλιτεχνήματος· ἐκ τούτου ὅμως ἄδικον ἤθελεν εἶναι νὰ συμπεράνῃ τις ὅτι, καὶ ἐν ἐλλείψει τῆς τοιαύτης τελειότητος, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἔργον ἀξίαν, καὶ μάλιστα μεγάλην. Οἱ κάλλιστοι πίνακες τοῦ πρώτου ἴσως τοῦ αἰῶνος ζωγράφου Εὐγενίου Delacroix καὶ πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ ἔργα τοῦ ἰσπανοῦ Γόϊα παριστῶσι συμπλέγματα ἀνθρώπων, οἵτινες, ἂν ἐλάμβανον ἐκ θαύματος ζωήν, οὔτε ἐπὶ ἴσων σκελῶν ἤθελον δυνηθῇ νὰ στηριχθῶσιν οὔτε εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον νὰ συγχύψωσι τοὺς δύο συγχρόνως ὀφθαλμούς. Ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες τοῦ Ῥοῦβενς εἶναι κολοσσοὶ σαρκός, καὶ αἱ Παναγίαι τοῦ Κιμαβούη πυραμίδες ὀστέων καὶ πλείστων ἄλλων πάσης ἐποχῆς καλλιτεχνῶν τὰ ἔργα, κρινόμενα κατὰ τοὺς στοιχειώδεις κανόνας τῆς πλαστικῆς καὶ τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, πρέπει ἐξ ἅπαντος νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸ πῦρ. Εἰς τοιαύτην μόνον πυράν, ἂν εὑρεθῇ ποτε Ἡρόστρατος στέργων νὰ τὴν ἀνάψῃ, δυνάμεθα νὰ ῥίψωμεν μετὰ τῶν ποιημάτων τοῦ Βίκτωρος Οὐγώ, τοῦ Ἴμμερμαν, καὶ τοῦ Θεοφίλου Γωτιὲ καὶ τοὺς στίχους τοῦ Βαλαωρίτου. Καὶ τότε ὅμως οὐχὶ ἅπαντας, διότι πολλαχοῦ ἡ ἔμφυτος τῷ Ἕλληνι πλαστικότης ὑπερισχύει τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Οὐγώ, καὶ ἀντὶ ὁρμαθοῦ μεταφορῶν μεταχειρίζεται ὡς ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Δάντης μίαν μόνην. Τότε δὲ πρὸ πάντων ἀρέσκει ἡμῖν τὸ ᾆσμα τοῦ Λευκαδίου. Τοιαύτη εἶναι ἡ πρώτη στροφὴ τοῦ Μνημοσύνου τοῦ Στεφάνου Μεσσαλᾶ:

Ὥργωνε ὁ Χάρος, ὥργωνε τὴ γῆ ποῦ τόνε τρέμει.
Τ' αὐλάκιά του εἶναι μνήματα, τὰ μαῦρά του τὰ βώδια
Φυσομανοῦν 'στὸ κέντημα τῆς ἄσπλαγχνης βουκέντρας.

Digitized by Google

Τοιοῦτοι καὶ οἱ ἔναυλοι ἐν πάσῃ μνήμῃ τέσσαρες πρῶτοι στίχοι τῆς «Φροσύνης»:

Ἐπέσανε τὰ Γιάννινα σιγὰ νὰ κοιμηθοῦνε,
Ἐσβύσανε τὰ φῶτά τους, ἐκλείσανε τὰ μάτια,
Ἡ μάννα σφίγγει τὸ παιδὶ βαθειὰ στὴν ἀγκαλιά της
Γιατ' εἶναι χρόνοι δύστυχοι καὶ τρέμει μὴ τὸ χάσῃ.

Τοιαύτη καὶ ὁλόκληρος ἡ προτελευταία τοῦ ποιήματος στροφή, ἥτις ἔπρεπεν ἴσως νὰ εἶναι τελευταία:

Κάμνει στεφάνια τὸ νερὸ ποῦ ἐκτείνονται, πλαταίνουν
Καὶ στὰ ποδάρια τοῦ Ἀλῆ νὰ ξεψυχήσουν πηγαίνουν.
Λὲς καὶ τὸ κῦμα τὴ νεκρὴ σὰ νύφη του ἀγκαλιάζει
Καὶ μὲ στεφάνια ἀπὸ νερὸ τὸ γάμο του γιορτάζει κτλ.

Οὐχὶ βεβαίως ἄψογον κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν στιχουργίαν, ἀλλ' ἀπαράμιλλον κατὰ τὸ πατριωτικὸν αἴσθημα φαίνεται ἡμῖν καὶ τὸ κατωτέρω ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποιήματος:

Πόσαις φοραῖς ἀπὸ μακρὰν ἀνήλικο παιδάκι,
Μὲ δακρυσμένο βλέφαρο, μ' ἀπόκρυφην ἐλπίδα,
Ὁ δύστυχος ἐκύτταξα τὴν καταχνιὰ τοῦ Πίνδου!
Μοῦ ἐφαίνετο πῶς ἦτανε καπνὸς ἀπὸ τουφέκι
Κ' ἐπρόσμενα, κ' ἐπρόσμενα ν' ἀκούσω τὴ βοή του!

Ἀλλ' ἀφοῦ τοσαῦτα εἴπομεν περὶ τοῦ ἀκράτου ῥωμαντισμοῦ τοῦ ποιητοῦ, μὴ στέργοντος νὰ ψαλιδίσῃ τῆς φαντασίας του τὰ πτερά, ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ παραθέσωμεν ἀπόγευμα καὶ τῆς τοιαύτης ἐμπνεύσεως, πρὸς τοῦτο δὲ ἐκλέγομεν τοὺς στίχους τῶν ὁποίων αὐτὸς ὁ ποιητὴς συνίστα ἡμῖν ἐπιμόνως διὰ τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς του τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν παραβολὴν πρὸς ὁμοίαν εἰκόνα ἐν τῷ «Κανάρῃ» τοῦ ἀπομονωθέντος σήμερον Παράσχου:

Digitized by Google

Βλαχάβα ποιὸς σ' ἐγέννησε, ποιὰ μάννα, ποιὸς πατέρας.
Ὁ Ὄλυμπος ἀγάπησε τὴν ὤμορφη τὴν Ὄσσα....
Μιὰ νύχτα ἦταν ἄνοιξη χαρὰ Θεοῦ γαλήνη....
Κρυφομιλοῦνε τὰ βουνά, ὁλονυχτῆς ῥωτιῶνται.
Καὶ σὰν ἐβγῆκε ὁ Αὐγερινὸς κι' ἀρχίσανε τὰ ῥόδα
Νὰ ξεφυτρώνουν τῆς αὐγῆς ψηλὰ στὰ κορφοβούνια,
Ὁ Ὄλυμπος ἐκύτταξε τὴν ὤμορφη τὴν Ὄσσα,
Τὴν εἶδε ποῦ κοκκίνιζε σὰν ντροπαλὴ παρθένο,
Καὶ γέρνει, γέρνει τὴν κορφὴ καὶ τὸ φιλεῖ 'ς τὸ στόμα,
Κ' εὐθὺς μ' ἐκεῖνο τὸ φιλὶ ποὖναι ζωὴ καὶ φλόγα
'Ανάφτουν, ζωντανεύουνε τῆς νειόνυφης τὰ σπλάγχνα,
Καὶ δὲν ἐπέρασε καιρός, χρόνοι πολλοὶ καὶ μῆνες,
Π' ἀκούστηκε σὰ μιὰ βοὴ μέσ' τ' Ἄγραφα, τὸν Πίνδο
Τ' ἁρματωλοῦ τὸ πάτημα τοῦ φοβεροῦ Βλαχάβα

Οὐδόλως ἀρνούμενοι τὸν ἰδιόῤῥυθμον ῥωμαντισμὸν τῆς ἀνωτέρω ὀπτασίας, ὁμολογοῦμεν ἐν τούτοις ὅτι πολὺ μᾶλλον τῶν τοιούτων ἀχαλινώτων πτερυγισμάτων ἀρέσκουσιν ἡμῖν παρὰ Βαλαωρίτῃ οἱ εὐάριθμοι ἐκεῖνοι στίχοι, περὶ ὧν ἐπιτρέπεται τῷ τεχνοκρίτῃ νὰ διστάζῃ, ἂν εἰς τὴν ῥωμαντικὴν πρέπει ἢ τὴν κλασσικὴν κειμηλιοθήκην νὰ τοὺς ἀποθέσῃ. Προκειμένου δὲ καὶ μεταξὺ τούτων νὰ ἐκλέξωμεν, ἠθέλομεν προτιμήσει ἀδιστάκτως τὰς στροφάς, δι' ὧν περιγράφεται ὁ ἵππος τοῦ 'Αλῆ, ἀποτελούσας τὸ στιλπνότερον ἴσως τῆς Βαλαωριτείου ποιήσεως κομβολόγιον μαργαριτῶν:

'Ακούει τὸν πόλεμο καὶ χλημητάει,
Τ' αὐτιά του τέντωσε, ἄγρια τηράει,
Ὁλόρθ' ἡ χήτη του, ὁλόρθ' ἡ ὀρά,
Λιγάει τὸ σῶμά του σὰν τὴν ὀχιὰ κτλ.

Πάντες οἱ κριτικοὶ ἐθαύμασαν τὴν ἐπινόησιν τοῦ Ὁμήρου, ὅστις ἀντὶ νὰ περιγράψῃ ὁ ἴδιος τὸ κάλλος τῆς Ἑλένης, ἐξεικό-

Digitized by Google

νισεν αὐτὸ ἐμμέσως διὰ τοῦ νεανικοῦ πόθου, ὃν ἡ θέα τῆς γυναικὸς ἀνῆψεν εἰς τὰ στήθη τῶν γερόντων τῆς Τρῳάδος. Ἀλλ' οὐδ' ἡ ὁμηρικὴ αὕτη καλλονὴ ἐλλείπει ἀπὸ τῶν θαυμασίων τούτων στροφῶν. Ὡς οἱ Τρῳαδῖται τὴν Ἑλένην, οὕτω καὶ οἱ Σουλιῶται ἔτρωγον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ ἄλογον τοῦ Ἀλῆ:

Ὁ Λάμπρος τῶβλεπε κι' ἀπὸ τὴ ζήλεια
Κρυφὰ ἀναστέναξε, δαγκάει τὰ χείλια.
«Ἄτι περήφανο, νὰ σ' εἶχα 'γώ,
Μέσα 'ς τὰ Γιάννινα ἤθελα μπῶ!»

Πρὸς τὸ ὑπερήφανον τοῦτο ἄτι ἕνα μόνον ἵππον γνωρίζομεν δυνάμενον νὰ συγκριθῇ, τὸν τῆς Γραφῆς, ὅστις ἀκούων κἀκεῖνος τὸν πόλεμον, «γαυριᾷ, ἐκπορεύεται εἰς πεδίον καὶ σάλπιγγος ἠχούσης ἐρεῖ· Εὖγε!»

Ἐν ἀρχῇ τοῦ «Ἀστραπόγιαννου» εὑρίσκομεν ἑτέραν οὐχ ἧττον ἐναργῆ ὁμοιότητα πρὸς τὴν θαυμασθεῖσαν εἰκόνα τῶν Ψαλμῶν «ἡ ὁδὸς αὐτοῦ σκότος καὶ ὀλίσθημα καὶ ἄγγελος διώκων αὐτόν». Οὕτως ἐδιώκετο ἐν ζοφερᾷ νυκτὶ ἐπὶ ἀτραποῦ ἐκ τοῦ αἵματος ὀλισθηρᾶς καὶ ὁ δυστυχὴς Λαμπέτης ὑπὸ σπείρας Ἀλβανῶν:

Τὸ αἷμά του ἔβαφε τὸ μονοπάτι,
Ἐμπρὸς τρισκότειδο καὶ πίσω ἐχθροί.

Ὡς τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἐν γένει τῶν ἑπτανησίων ἔχει ἐνίοτε καὶ τοῦ Λευκαδίου ἡ ποίησίς συγγένειάν τινα πρὸς τὸν Δάντην. Ἐν τῷ τρίτῳ ᾄσματι τῆς «Φροσύνης» παριστάμεθα εἰς βδελυρὰν σκηνὴν εὐθύμων Λιάπηδων, διασκεδαζόντων δι' ἀνθρωπίνων λειψάνων καὶ ποδοκοιλούντων νεοκόπους κεφαλάς. Ἐνῷ οὕτω παίζουσιν οἱ πατέρες, τάξια τούτων τεκνία ἁμιλλῶνται,

Ποιὸ κεφαλαῖς περσότεραις σκληρὰ νὰ πρωταρπάξῃ,
Γιὰ νὰ ταῖς βάλῃ ἐπανωταῖς νὰ κτίσῃ πυραμίδα,
Ποιὸ δέρνει τοὺς συντρόφους του μὲ σκοτωμένου χέρι.

Digitized by Google

Εἰσελθόντος δὲ εἰς τὴν αὐλὴν τυφλοῦ γέροντος νὰ ζητήσῃ ἐλεημοσύνην, ῥίπτουσι τὰ λυκόπουλα ταῦτα εἰς τὴν τρέμουσαν ἐκ τοῦ ψύχους παλάμην του ἀνημμένον ἄνθρακα καὶ τεμάχιον πτώματος·

Καὶ τόνε διώχνουν σκούζοντας: «Ψῆσέ το νὰ χορτάσῃς!»

Διὰ τοιαύτης σειρᾶς εἰκόνων ἐφρόντισε καὶ ὁ Δάντης νὰ προδιαθέσῃ τὸν ἀναγνώστην πρὶν ἢ ἐπιφωνήσῃ τὸ πολύκροτον ἐκεῖνο,

O Pisa vituperio delle genti!

Ὁ δὲ ἀναγνώστης τῆς «Φροσύνης» καὶ μόνος ἐν ἐλλείψει τοῦ ποιητοῦ ἤθελεν ἀνακράξει,

Γιάννινα, μαῦρα Γιάννινα, πῶς σᾶς βαστάει ὁ κόσμος!

Τοιαύτη εἶναι ἡ βαλαωρίτειος ποίησις, σπανίως μὲν ἴσως ἐκτυλίσσουσα μακρὰς σειρὰς τελείων στίχων, ἀλλ' ἔτι σπανιώτερον ἐμπνεύσεως καὶ δυνάμεως ἐνδεής. Ἡ δύναμις μάλιστα ἀποτελεῖ τὸ ἐναργέστερον αὐτῆς χαρακτηριστικόν. Πάσης ἀρετῆς ὑπάρχουσι βεβαίως διάφοροι βαθμοί, ὡς καὶ ἄνισα τὸ ὕψος ὁμοιογενῆ δένδρα· οἱαδήποτε ὅμως καὶ ἂν ὑποτεθῇ τοῦ ποιητικοῦ ἀναστήματος ἡ διαφορά, νομίζομεν ὅτι ὁ ψάλτης τῆς «Φροσύνης» δικαιοῦται νὰ συγκαταταχθῇ μετὰ τοῦ διδασκάλου του Βίκτωρος Οὐγὼ εἰς τὴν γενεὰν τῶν μεγαλοστόμων ἀοιδῶν. Ἂν ζήσας ἐν ἀτυχεστάτῃ μεταβατικῇ ἐποχῇ, ἥτις οὔτε ἰδανικὸν οὔτε κἂν γλῶσσαν ἔχει, δὲν ἠδυνήθη νὰ κληροδοτήσῃ ἡμῖν ἐφάμιλλόν τι τῶν Φθινοπωρινῶν φύλλων καὶ τῶν Ἀνατολικῶν ᾀσμάτων, ἀφ' ἑτέρου ἀναδεικνύεται πολλάκις ἐν ἀτελεστέροις ἔργοις ἀνώτερος κατὰ τὸ αἴσθημα τοῦ μεγαλορρήμονος Γαλάτου. Οἱ τοσαύτας ὁμοιότητας ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους δύο οὗτοι ποιηταὶ διαφέρουσι κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν Οὐγὼ εἶναι ἐξ ὅλων τῶν ποιητῶν τῆς ἑσπερίας ὁ ἐλάχιστα παθὼν ἐκ τῆς ἀπελπιστικῆς νόσου, ἥτις νέμεται σήμερον πᾶσαν ὄντως ποιητικὴν καρδίαν,

Digitized by Google

ὁ δὲ Βαλαωρίτης ὁ μόνος ἴσως βασανισθεὶς ὑπ' αὐτῆς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ἐνώπιον ἡμῶν ἔχομεν τριακοντασέλιδον ἐπιστολήν του, τὴν ποιητικὴν ἴσως αὐτοῦ διαθήκην, ἣν περαίνει ὡς ἀκολούθως: «Ὁ Bouchut περιέγραψε μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας τὸ νέον νόσημα τοῦ αἰῶνος νευρωσισμὸν (nevrosisme), τοῦ ὁποίου πρῶτα θύματα εἶναι οἱ ποιηταί... Αἰσθάνομαι ὅτι νόσος βαρυτάτη, ἀλλόκοτος, ἀθεράπευτος, εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ποιητικὴ διάθεσις. Πᾶσα στιγμὴ ἐμπνεύσεως εἶναι δι' ἐμὲ στιγμὴ παραφροσύνης καὶ ὅλος ὁ ὀργανισμός μου πάσχει δεινῶς ἐκ τῆς πυρακτώσεως τῆς φαντασίας. Οἱ καρδιακοὶ παλμοί, οἵτινες θὰ μὲ φέρουν ὀγλήγορα εἰς τὸν τάφον, εἶναι τὸ μόνον μου κέρδος ἐκ τῆς ποιητικῆς διαθέσεως». Καὶ πρὸ τῆς ἐξομολογήσεως ὅμως ταύτης, πολλάκις ᾐσθάνθημεν ἀναγινώσκοντες τοὺς στίχους του, ὅτι ἦσαν ἐκ τῶν πληρωνομένων ἀκριβὰ κατὰ τὸν πεζὸν τοῦτον αἰῶνα, ὅτε ὁ ποιητὴς δὲν εἶναι ὡς πρὶν αἰόλειος λύρα ἠχοῦσα ἐκ τῆς περιπνεούσης αὔρας, ἀλλ' ἀναγκάζεται ν' ἀνασκάψῃ τὰ σπλάγχνα του πρὸς ἀνεύρεσιν ποιητικῆς ἰκμάδος. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ ῥηθῇ πρὸ πάντων περὶ τοῦ ψάλτου τῆς «Φροσύνης», ὅστις πλὴν τῆς ἡλικίας οὐδὲν εἶχε κοινὸν οὔτε ὡς ἄνθρωπος οὔτε ὡς ποιητὴς πρὸς τὴν παροῦσαν γενεάν. Ὅπως ἐν τῷ ποιήματί του ἐκυοφόρησεν ἡ Ὄσσα εἰς τὰ σπλάγχνα της τὸν Βλαχάβαν χρόνους πολλοὺς καὶ μῆνες, οὕτως ἤθελέ τις εἰπεῖ ὅτι ἀνέβαλλε καὶ ἡ μήτηρ του νὰ γεννήσῃ αὐτὸν ἐπὶ ἥμισυν τοὐλάχιστον αἰῶνα, ὅτε ἦτο πλέον ἀναχρονισμός. Ἀληθεῖς σύγχρονοι τοῦ ἐρημίτου τῆς Μαδουρῆς ἦσαν οἱ ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφέντες ἁρματωλοὶ καὶ κλέφται, μεθ' ὧν συνέζη ἐν διηνεκεῖ ὀνείρῳ. Πρὸς δὲ τοὺς σήμερον ἀνθρώπους οὐδέποτε ἦλθεν ἡ Μοῦσά του εἰς ἐπαφήν, ἀλλ' ἅπαξ μόνον ἡ πυγμή του. Πολὺ ἐν τούτοις φοβούμεθα ὅτι ὁ ποιητικὸς ἀντιπρόσωπος γενεᾶς τινος δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐμφορῆται αἰσθημάτων εὐγενεστέρων τῶν ἐπικρατούντων περὶ αὐτόν, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ αἰσθάνεται ζωηρότερον τῶν ἄλλων ὅσα αἰσθάνονται ὅλοι. Ἂν ἀκμαία ἔμπνευσις καὶ

Digitized by Google

πλοῦτος φαντασίας θεωρηθῶσιν ἀρκοῦντα ὅπως ὀνομασθῇ τις ἐθνικὸς ποιητής, τοιοῦτον βεβαίως πρέπει ν' ἀναγορεύσωμεν τὸν Βαλαωρίτην· ἂν ὅμως ἀπαιτῆται πλὴν τούτου καὶ νὰ ὑμνήσῃ αἰσθήματα ζῶντα ἐν πάσῃ καρδίᾳ, ἡμεῖς τότε πταίομεν καὶ οὐχὶ ἐκεῖνος, ἂν ἐλλείπῃ ἀπὸ τῶν ποιημάτων του τὸ τελευταῖον τοῦτο, καὶ μόνον τοῦτο τὸ προσόν*).

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἑστίᾳ» τῆς 2ας Σεπτεμβρίου 1879, ἀριθ. 192, τόμ. 8ος.

Digitized by Google

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

ΥΠΟ

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

Δέκα ἔτη παρῆλθον, ἀφ' ὅτου ἀκμαῖος ἔτι τὴν ἡλικίαν κατέλιπε τὸν βίον ὁ κράτιστος καὶ δημοτικώτατος τῶν ποιητῶν τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος. Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ἀπέθανε τῇ 24ῃ Ἰουλίου 1879 ἐν τῇ θελκτικῇ ἐπαύλει τῆς Μαδουρῆς [1]), ὅπου ἀπεσύρετο μακρὰν τῆς τύρβης τῶν ἐγκοσμίων, ὅπως ἐν τῇ απομονώσει συγκοινωνῇ εὐχερέστερον μετὰ τῶν πεφιλημένων αὐτῷ σκιῶν, τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων τῆς ἁρματωλικῆς ἐποχῆς, τῶν ὁποίων τὰ ἤθη καὶ τὰ φρονήματα πιστῶς ἀπεικόνιζε καὶ μεγαλοφώνως ἀπήχει ἡ ἀνδροποιὸς αὐτοῦ Μοῦσα. Ἡ Ἑλλὰς βαθέως ᾐσθάνθη τὴν ἀπώλειαν τοῦ ῥαψῳδοῦ τῶν ἁρματωλῶν, ὅστις οὐ μόνον τὰς χορδὰς τῆς λύρας του, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δραστικότητα ὡς ἀνὴρ καὶ ὡς πολίτης ἀφιέρωσεν ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου τῆς πατρίδος.

Ἰδιαιτέραν ὀδύνην ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ ἐξόχου ἀνδρὸς ᾐσθάνθη ἡ «Ἑστία». Ὁ Βαλαωρίτης ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς τὴν ἐτίμα διὰ τῆς πολυτίμου συνεργασίας του. Δύο θέματα ἔκρινεν ἄξια τοῦ προορισμοῦ τῶν ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος· πρῶτον τὴν ἐξύμνησιν τοῦ ἡρωϊκοῦ μεγαλείου τῆς πατρίδος, καὶ δεύτερον τὴν ἔκφρασιν, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ῥῆσιν, τῶν «πρωτοτύπων καλλονῶν τῆς ἑλληνικῆς φύσεως». Τοῦ πρώτου

1) Ὡς γνωστόν, ὁ ποιητὴς ἀπέθανεν ἐν Λευκάδι καὶ ὄχι ἐν Μαδουρῇ.

Digitized by Google

θέματος ἀκριβῆ ὑποδείγματα εἶνε τὰ περιεχόμενα ἐντὸς τῶν τριῶν τόμων τῶν ποιημάτων αὐτοῦ· τοῦ δευτέρου οὐχ ἧττον ἀκριβῆ ὑποδείγματα ἀποτελοῦσι πάντα σχεδὸν τὰ ὀλιγόστιχα ποιήματα αὐτοῦ, τὰ λυρικώτερον καὶ ὑποκειμενικώτερον φέροντα χαρακτῆρα, δημοσιευθέντα δὲ τὰ πλεῖστα ἐν τῷ παρόντι περιοδικῷ. Μεταξὺ τούτων οἱ ἡμέτεροι ἀναγνῶσται δὲν ἐλησμόνησαν, πιστεύομεν, τὸ «Ῥόδο καὶ τὴ Δροσοῦλα» καὶ τὸν «Καλόγιαννο», ἀριστουργήματα τοῦ εἴδους. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βαλαωρίτου ἡ «Ἑστία» πολλαχῶς ἐξεδήλωσε τὴν θλῖψιν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὸ πλούσιον ποιητικὸν τάλαντον αὐτοῦ. Καὶ νῦν δὲ ἐπὶ τῇ συμπληρώσει δεκαετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀφιεροῖ εἰς τὴν ἀγήρω μνήμην του οἱονεὶ ἐπιμνημοσύνους τινὰς σελίδας ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τὴν μοῖραν ἄλλων ποιητῶν, ἐφ' ὅσον προβαίνουσι τὰ ἔτη, ἐπὶ τοσοῦτον κρατύνεται παρὰ τῇ ἐθνικῇ συνειδήσει, ἰδιαιτέρως δὲ παρὰ τῇ νέᾳ φιλολογικῇ γενεᾷ ἡ ποιητικὴ ὑπεροχὴ τοῦ γράψαντος τὰ «Μνημόσυνα» καὶ τὸν «Ἀθανάσιον Διᾶκον». Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐκρίναμεν ὡς τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρον ἀνάγνωσμα εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῆς «Ἑστίας» τὴν ἀνασκόπησιν τῆς ὑπερόχου φυσιογνωμίας τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, ὑπὸ τὴν τριπλῆν ἔποψιν τῆς φιλολογικῆς αὐτοῦ ἀξίας, καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένης, τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὅσον οὗτος ἁρμονικῶς συνδέεται πρὸς τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς δημοτικότητος αὐτοῦ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ κοινῷ.

Ὑπάρχουσι ποιηταί, τοὺς ὁποίους ἡ φαντασία περιφέρει ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ὡς τοὺς ἀεροναύτας τὸ ἀερόστατον· ἀγνοοῦσιν ἄνωθεν τίνων χωρῶν μετάρσιοι θὰ πλανηθῶσι καὶ ποῦ θὰ σταματήσωσι. Τοὐναντίον ἄλλων ἡ φαντασία δύναται εὐλόγως νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ πλῆρες ἕρματος πλοῖον. Ἀνάγονται ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ ἰδεώδους ἔχοντες προδιαγεγραμμένον τὸ δρομολόγιον αὐτῶν. Συμβαίνει νὰ ἀποπλανηθῶσι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πλοῦ, νὰ δαρῶσιν ὑπὸ καταιγίδων, νὰ παραπλεύσωσιν ἐπικινδύνους ὑφά-

Digitized by Google

λους· ἀλλ' ἡ πυξὶς τῆς κρίσεως δὲν παύει ἐνεργοῦσα καὶ θᾶττον ἢ βράδιον, θεοῦ εὐδοκοῦντος, κατάγονται εἰς τὸν ποθητὸν λιμένα. Μετὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἁρμόζει νὰ καταταχθῇ ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης. Πρὶν δημιουργήσῃ τὴν ποίησίν του, ἐδημιούργησε τὴν ποιητικήν του. Εἰς πάντα σχεδὸν τὰ ποιήματα αὐτοῦ πρὶν ἢ λαλήσῃ ὁ ἔξαλλος ἀοιδὸς προλογίζει ὁ ὑπομονητικὸς ἱστοριοδίφης. Ὁ μέγας φιλόσοφος Ἕγελος, τοῦ ὁποίου πολλάκις θὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ὑψηλὴν ἀρωγήν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ παρόντος λόγου, ἐν τῇ « Ποιητικῇ » αὐτοῦ ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ μεγάλα καλλιτεχνικὰ συνθέματα ἀπορρέουσιν ἐξ ὡρίμου ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν σπουδῆς καὶ μακρᾶς καὶ βαθείας μελέτης. Ὁ ποιητὴς τῶν « Μνημοσύνων » καὶ τοῦ « Διάκου », μολονότι καυχᾶται ὅτι ἀφίνει τὴν φαντασίαν του « νὰ τρέχῃ ἀκάθεκτος ἀπὸ ῥυτῆρος », δὲν εἶχεν οὐδὲν τὸ κοινὸν πρὸς τοὺς τυχοδιώκτας τῆς ἐμπνεύσεως, οἵτινες « ψάλλουσιν ὅπως ψάλλει τὸ πτηνὸν ἐπὶ τῶν κλάδων » καὶ φέρονται ὑπὸ τοῦ φέροντος, ἀποδεικνύει δὲ καὶ οὗτος τὴν βαθεῖαν ἀλήθειαν τῆς κρίσεως τοῦ γερμανοῦ καλολόγου.

Ὅτι δὲ ἐπὶ τὸ ἔργον δὲν ὥρμησεν ὁ ποιητὴς ἀπαρασκεύως καὶ ἀβασανίστως, ὑπείκων εἰς συνήθη ποιητικὴν ἔξαψιν καὶ ὑποκύπτων εἰς τὰς φλογερὰς ὁρμὰς καὶ τὰ ἀσύστατα ὄνειρα τῆς νεότητος, μαρτυρεῖ ἡ ἡλικία, καθ' ἣν ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον πάνοπλος ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ πεδίου. Τὰ « Μνημόσυνα » ἐξέδωκεν ἀνὴρ ὑπερτριακοντούτης, μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐγκυκλίων καὶ ἀκαδημαϊκῶν σπουδῶν αὐτοῦ, ὡρίμου παιδεύσεως, κύριος τοῦ σταδίου του, φέρων ἐν τῷ νῷ εὐκρινέστατα προδιαγεγραμμένας τὰς περὶ ποιήσεως καὶ γλώσσης ἀρχάς του. Ἔκτοτε, τουτέστιν ἀπὸ τοῦ 1857, ἄρχεται ὁ φιλολογικὸς βίος τοῦ Βαλαωρίτου. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ δὲν συμπεριλαμβάνω τὰ « Στιχουργήματα », μέτρια δοκίμια, ἅτινα ἐξέδωκεν ἐν Λευκάδι κατὰ τὸ 1847, πρὶν ἔτι ἀνακαλύψῃ τὸν δρόμον του, θρηνῶν ἐν αὐτοῖς τὸν θάνατον τῆς Σαπφοῦς.

Τὸ βιβλίον τῶν « Μνημοσύνων » παρέχει πλῆρες τὸ μέτρον

Digitized by Google

τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ Βαλαωρίτου. Ὁ ποιητὴς καὶ ὁ πεζογράφος, ὁ ἱστοριοδίφης καὶ ὁ πατριώτης, πάντες μετέχουσι τῆς συνθέσεως τῶν «Μμημοσύνων», νεανικώτεροι, πλήρεις ἀναμνήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐλπίδων, πεπροικισμένοι δὲ διὰ τῶν δώρων, τὰ ὁποῖα θὰ ἀναπτύξωσιν ἐμφανέστερον καὶ τελειότερον εἰς μεταγενεστέρας συνθέσεις. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνεκάλυψε τὸν κόσμον τὸν ἁρμόζοντα εἰς Ἕλληνα ποιητὴν καὶ φέρεται ἀκατάσχετος πρὸς ἐξερεύνησιν αὐτοῦ. Ἀνεφάνη καθ' ἣν ἐποχὴν ἐξέλιπεν ὁ Σολωμός. Ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ παραλαβὼν τὰ σκῆπτρα τῆς ποιήσεως, ἀγωνίζεται νὰ καταστήσῃ ζωηροτέραν τὴν ἀκτινοβολίαν των, ἐπιβλητικωτέραν τὴν ἰσχύν των. Ὁ ποιητὴς τῶν «Ἐλευθέρων πολιορκημένων» πυρετωδῶς ὠνειροπόλει καὶ ἐρρέμβαζε τὴν γλῶσσαν τὴν ἁρμόζουσαν εἰς τὴν ποίησιν, ἀλλ' ἠδυνάτει νὰ συλλάβῃ αὐτὴν τελείως ἐν τῇ πραγματικότητι, καὶ πολλάκις ἐξήρχετο κατάπονος ἐκ τῆς πεισματώδους πάλης. Ὁ Βαλαωρίτης, εὐτυχέστερος, συνέλαβεν αὐτὴν ὡς ἀδάμαστον πῶλον, καὶ κατέγινε δαμάζων καὶ χαλιναγωγῶν αὐτὴν προσηκόντως. Πιστεύει εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ ὡς εἰς τὴν μόνην ἐμπρεπῆ γλῶσσαν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως, καὶ συνηγορεῖ ἐν τῷ προλόγῳ τῶν «Μνημοσύνων» ὑπὲρ τῆς ἐπισήμου καθιερώσεως αὐτῆς, πλουτιζομένης βαθμηδὸν καὶ διαμορφουμένης. «Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γλωσσῶν, λέγει, εἶνε ἀναντίρρητον ὅτι φράσεις καὶ λέξεις καὶ ἰδιωτισμοὶ ἀφιερώθησαν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ποίησιν. Ἡμεῖς εὐτυχέστεροι τῶν ἄλλων ἀκεραίαν διάλεκτον δυνάμεθα νὰ μεταχειρισθῶμεν ἐπὶ τούτῳ». Οὕτω φαίνεται διακρίνων γλῶσσαν ποιήσεως καὶ γλῶσσαν πεζοῦ λόγου, χωριζόμενος τῶν λοιπῶν ποιητῶν τῆς Ἑπτανήσου, οἵτινες τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ καθιεροῦσιν ὡς βάσιν πάσης φιλολογικῆς συνθέσεως. Νομίζω ὄχι ἄσοφον τὴν ὑπόμνησιν τοῦ Βαλαωρίτου. Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐποχῇ ἡ ποίησις εὑρίσκεται συνεχῶς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀμύνεται κατὰ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὴν κινδύνων, οἵτινες ἐν τοῖς πλείστοις ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἄλλων εἰδῶν τοῦ λόγου.

Digitized by Google

Κίνδυνος δὲ ἐκ τῶν προφανεστέρων εἶνε καὶ ὁ ἐκχυδαϊσμὸς τῆς γλώσσης, καὶ ἡ κατάτριψις τῶν λέξεων ἐν τῷ βίῳ τῶν πόλεων καὶ ταῖς καθ' ἡμέραν συναναστροφαῖς. Διότι καὶ αἱ λέξεις ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ χρυσᾶ νομίσματα· ἡ πολλὴ κυκλοφορία ἀμαυρώνει τὴν στιλπνότητά των. Οὐδόλως προτίθεμαι νὰ παραστῶ ὑπέρμαχος τοῦ δεινοῦ τῆς διγλωσσίας, ὅπερ πλείστας συμφορὰς μᾶς προξενεῖ. Ἤθελον μόνον νὰ ὑπομνήσω εἰς τοὺς τυχὸν λησμονοῦντας ὅτι ἀνάγκη ἡ ποιητικὴ διάλεκτος νὰ χρησιμοποιῇ ὡς οἷόν τε πλειοτέρους τρόπους, σχήματα, εἰκόνας, τύπους, καὶ λέξεις ἔτι, γλῶσσαν ἐν ἑνὶ λόγῳ ἀφισταμένην ὡς οἷόν τε τῆς τῶν ἐφημερίδων, τῶν ἐν τοῖς καφενείοις διαλόγων, τῶν ἐπιταφίων, τῶν πολιτικῶν ἀγορεύσεων καὶ παντὸς εἴδους λόγου ἀνθοῦντος ἐν τῇ συγχρόνῳ Ἑλλάδι. Ὑπόδειξιν δὲ τῆς ἀνάγκης ταύτης ἐν πάσῃ γλώσσῃ μοὶ παρέσχον καὶ δύο κορυφαῖοι συγγραφεῖς τῆς Γαλλίας τοῦ αἰῶνος τούτου, ὁ σοφὸς τεχνογράφος τῆς «Ἐπιθεωρήσεως τῶν Δύο Κόσμων», καὶ ἡ κυρία Στάελ. Ἡ μὲν ἐν τῷ περὶ «Γερμανίας» συγγράμματι κρίνει ὡς οὐσιώδη ἔλλειψιν τὸ ὅτι οἱ Γάλλοι δὲν ἔχουσιν, ὡς πάντες σχεδὸν οἱ ἄλλοι λαοί, δύο διαφόρους γλώσσας, τὴν μὲν ἐν τῇ ποιήσει, τὴν δὲ ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ. Καὶ συμβαίνει, λέγει, μὲ τὰς λέξεις ὅ,τι μὲ τὰ πρόσωπα. Ἐκεῖ ὅπου συγχέονται ἀδιακρίτως αἱ τάξεις, ἡ οἰκειότης ἀποβαίνει ἐπικίνδυνος. Ὁ δ' ἕτερος, ἐμμεσώτερον πιστοποιῶν τὴν ἀνάγκην τῆς διαφορᾶς, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ τόσον ἀποκλειστικὴ προσήλωσις τῶν συγχρόνων ποιητῶν τῆς Γαλλίας εἰς τὴν τελειότητα τῆς μορφῆς προέρχεται ἐκ τῆς ταυτότητος τῆς πεζογραφικῆς καὶ ποιητικῆς γλώσσης· ὅθεν οἱ ποιηταὶ ἀναπληροῦσι τὴν ἔλλειψιν ταύτην λαξεύοντες καὶ ἐπεξεργαζόμενοι τοὺς στίχους των δίκην μαρμάρου καὶ ἐλέφαντος. Ἐκ παραπόνων καὶ ἐξ ἀγώνων, ὡς οἱ ἀνωτέρω, μᾶς ἀπαλλάσσει ἡ παρ' ἡμῖν ὕπαρξις εἰδικοῦ ὀργάνου, προωρισμένου κυρίως ὅπως ἄρῃ πᾶσαν τοιαύτην δυσχέρειαν. Ὁ δὲ Βαλαωρίτης, ὡς εἴπομεν, θεωρεῖ ὡς εὐτύχημα τὴν κατοχὴν ὀργάνου τοιούτου, καὶ μετατρέπει ὡς ἐπιχείρημα ὑπὲρ

Digitized by Google

τῆς χρήσεως τῆς δημώδους ἐν τῇ ποιήσει ὅσα οἱ πολέμιοι αὐτῆς ἀναφέρουσιν ὡς ἐπιχειρήματα ἐναντίον αὐτῆς, κρίνοντες περὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς καθ' ὃν τρόπον καὶ ἀρχαιολόγοι τινὲς περὶ τῆς ἀχρηστίας παντὸς μνημείου μὴ ἀπορρέοντος ἐκ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Γλῶσσαν, λέγουσιν οὗτοι, ἡ ὁποία μᾶς ἐνθυμίζει τὴν ἐποχὴν τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς δουλείας, δὲν πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα εἰς χρόνους προόδου καὶ ἐλευθερίας. Τοὐναντίον ὁ Βαλαωρίτης ἀνακράζει ἐν τῷ ἄνω μνημονευομένῳ προλόγῳ: «Ἂν εἶνε καὶ ἐρείπιον, ὡς τοιοῦτον ἂς τὸ σεβασθῶμεν. Τὰ δεσμά, οἱ θρῆνοι, οἱ διωγμοί, τὰ μαρτύρια, αἱ ἀπαγχονίσεις, τὰ αἵματα, αἱ παντοῖαι καταστροφαὶ τὸ καθιέρωσαν. Ἡ ἐθνικὴ ποίησις τὸ περιέβαλε μὲ τὸν ἀειθαλῆ κισσόν της. Ἑλλάς, μὴ καταδεχθῇς νὰ περιφρονήσῃς τὸ ἔνδυμα τῆς πτωχείας σου».

Ἀλλ' ἰδιαίτερον, προκειμένου περὶ τῆς γλώσσης τὴν ὁποίαν ὁ Βαλαωρίτης μετεχειρίσθη εἰς τοὺς στίχους του, δύναταί τις νὰ προβάλῃ ὡς ἰσχυρότατον ἐπιχείρημα ὑπὲρ αὐτῆς, τὴν ἐντελῆ ἁρμονίαν μεταξὺ τοῦ περιέχοντος καὶ περιεχομένου. Μεταξὺ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ποιήσεως τῶν «Μνημοσύνων» ὑφίσταται τόσον ἀδιάρρηκτος σύνδεσμος, ὥστε δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ ἀποῦσαν τὴν πρώτην ἄνευ συγκαταστροφῆς τῆς δευτέρας, δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ τὸν χιτῶνα τοῦ Νέσσου ἀποσπώμενον τοῦ σώματος τοῦ Ἡρακλέους δίχως νὰ συναποφέρῃ καὶ τὰς σάρκας του. Ποιήματα νεοελληνικὰ εἰς καθαρεύουσαν πολλάκις διενοήθην ἀνακαινιζόμενα ἐν τῷ θαυματουργῷ λουτρῷ τῆς δημώδους· ἐν τοῖς πλείστοις στίχοις τοῦ Καρασούτσα θρηνῶ τὸν ποιητήν, θῦμα ἀκαλαισθήτου γλώσσης. Τοὐναντίον δημώδη ᾄσματα παρ' ἡμῖν μόνον πρὸς γελωτοποίησιν καὶ πρὸς σάτυραν τοῦ φαιδροτέρου εἴδους ἐνθυμοῦμαι μεταπλασθέντα εἰς καθαρεύοντα. Ποιήματος τὸ ὁποῖον μᾶς παρέχει πλήρη καλαισθητικὴν ἀπόλαυσιν εἶνε ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν οὐδὲ μίαν λέξιν, οὐδὲ στίξιν παραλλάσσουσαν, ἄνευ προφανοῦς κινδύνου μαγικῆς ἐξαφανίσεως πάσης τοιαύτης ἀπολαύσεως. Ὁ Γκαῖτε ἔλεγεν ὅτι αὐτόχρημα ἱερόσυ-

Digitized by Google

λος θὰ ἦτο ἡ μεταφορὰ τῶν «Ῥωμαϊκῶν Ἐλεγείων» του εἰς τὸν ρυθμόν, ἐν ᾧ ἐγράφη ὁ «Δὸν Ζουὰν» τοῦ Βύρωνος. Ἀλλὰ μᾶλλον ἱερόσυλος τοιαύτης ἀποπείρας φαίνεται εἰς ἐμὲ ἡ σκέψις, τὴν ὁποίαν ἐξήνεγκεν ὀνομαστὸς καὶ φιλέλλην συγγραφεὺς τῆς συγχρόνου Γαλλίας, παραστὰς αἴφνης ὑπέρμαχος τῆς καθαρευούσης καὶ δογματίσας ὅτι καὶ ἂν τὴν γλῶσσαν τῶν λογίων μετεχειρίζετο ὁ Βαλαωρίτης εἰς τὰ «Μνημόσυνα», κατ᾽ οὐδὲν θὰ ἠλαττοῦτο ἡ ἀξία των. Δὲν ὑπολείπεται ἢ νὰ φαντασθῶμεν τὸν «Θανάσην Βάγιαν» διελεγόμενον μετὰ τῆς γυναικός του ὥς τις ἀττικίζων δελτιογράφος Βυζαντικῆς ἐφημερίδος, ἢ νὰ ἀναθέσωμεν εἰς ἑλληνομαθῆ διδάσκαλον τὴν ἐπὶ τὸ καθαρώτερον ἀνάπλασιν τῆς γλώσσης τοῦ «Ἀστραπόγιαννου», ὡς πάλαι ποτὲ ἔπραξεν ὁ Φωτεινὸς διὰ τὸν «Ἐρωτόκριτον».

*
* *

Ὡς μία ἐλευθέρα καὶ τολμηρὰ συμπλήρωσις τῶν δημοτικῶν ἡμῶν ᾀσμάτων δύνανται νὰ κριθῶσι τὰ «Μνημόσυνα» καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ ποίησις τοῦ Βαλαωρίτου. Παρὰ τὰ ἴχνη τοῦ λαοῦ νέα ἴχνη χαράσσει ὁ ποιητὴς ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ ὄρους τῶν Μουσῶν. Θρηνητικαὶ ἐλεγεῖαι καὶ ἐκτενέστερα ποιήματα, οἷον ἀπεσπασμένα ἐκ τῆς μεγάλης ἐποποιΐας τοῦ Γένους, ἀποτελοῦσι τὰ περιεχόμενα τῶν «Μνημοσύνων». Δὲν εἶνε πάντα ἴσης ἀξίας. Ὁ ποιητὴς δὲν ἔφθασεν ἀκόμη νὰ ἐφαρμόσῃ καθ᾽ ὅλα τὸ εὐρὺ πρόγραμμά του. Τῆς γλώσσης του δὲν κατέστη ἀκόμη ἀπόλυτος γνώστης καὶ κύριος. Ὁ «Κίτσος καὶ τὸ Γεράκι», παρὰ τὴν ὡραίαν, τὴν πλαστικὴν ἀρχήν του, ἀπολείπεται κατὰ πολὺ τοῦ «Καρυοφυλλιοῦ τοῦ Δήμου», καὶ ἡ «Νεκρικὴ Ὠδή», παρὰ τοὺς ὡραίους στίχους τοῦ τέλους, στερεῖται τοῦ τόνου, ὅστις ἀπ᾽ ἀρχῆς ἕως τέλους χαρακτηρίζει τὸ «Ψυχοσάββατον». Ὁ ποιητὴς ἀποπειρᾶται κυρίως νὰ πραγματευθῇ ἐπὶ τὸ συνθετικώτερον καὶ μεγαλοποιήσῃ τὴν ὕλην, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ δημώδης ποίησις. Οἱ ἥρωες τῶν δημοτικῶν ἀνθολογιῶν εἶνε καὶ ἥρωες ἰδικοί

Digitized by Google

του. Ἀλλὰ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸν ἁπλοῦν καὶ καθάριον αὐτῶν χιτῶνα ἐπιπροσθέτει, ἀφειδῶς ἐνίοτε, τιμαλφῆ κοσμήματα, ἀνατολικῆς φαντασίας ἢ ῥωμαντικῆς ἐμπνεύσεως. Ὁ «Δῆμος καὶ τὸ χαριοφύλλι του» καὶ τὸ πρῶτον ᾆσμα τοῦ «Βλαχάβα», ἵνα περιορισθῶ εἰς τὰ γνωστότερα τῆς συλλογῆς, ἀπηχήσεις δημοτικῶν ᾀσμάτων ἐκ τῶν ὡραιοτέρων ἡμῶν καὶ συγχρόνως ἐξογκώσεις αὐτῶν ἐπὶ τὸ ῥωμαντικώτερον, μᾶς παρέχουσι σαφῆ ἰδέαν τῶν μεταμορφώσεων τῆς δημώδους ἐμπνεύσεως ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ποιητοῦ, ἐφ' οὗ ἐπιδρῶσιν ἀναγνώσματα ἐκ τῆς ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἀνθούσης ποιήσεως. Τοὐναντίον ἐν τῇ κοινῶς θαυμαζομένῃ «Φυγῇ» αὐτόματος ἐπέρχεται ἡ σύγκρισις πρὸς κλασσικὰ ἔργα, οἷον πρὸς τὴν ἐν τοῖς «Γεωργικοῖς» τοῦ Βιργιλίου ἀνάλογον περιγραφὴν τοῦ ἵππου. Αἱ θρηνητικαὶ ἐλεγεῖαι τῶν «Μνημοσύνων» βασίζονται κυρίως ἐπὶ τῶν μυθολογημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ τοῦ «Κάτου κόσμου». Ἐπὶ πάντων πλανᾶται ἡ ζοφερὰ καὶ ὑποχθόνιος λάμψις τοῦ «Βρυκόλακα» καὶ τοῦ «Χάρου μὲ τοὺς πεθαμένους». Ὁ ποιητὴς ἅπαξ συλλαβὼν τὸν μίτον τοῦ ὑπερφυσικοῦ, ἀρέσκεται ὑπὲρ τὸ δέον νὰ κάμνῃ χρῆσιν αὐτοῦ καὶ πρὸς τρομακτικὰς περιπλανήσεις. Τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν χρωματίζει πολλάκις ἐπὶ τὸ βορειότερον. Φροντίζει περὶ τοῦ πῶς νὰ καταπλήξῃ τὴν φαντασίαν καὶ νὰ ἐρεθίσῃ τὰ νεῦρα μᾶλλον ἢ περὶ τῆς συγκινήσεως τῆς καρδίας καὶ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ αἰσθήματος. Ὡς ὁ Ἡρακλῆς ἀνήγαγεν ἐκ τοῦ Ταρτάρου τὸν Κέρβερον, οὕτως ἐκ τοῦ κόσμου τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἀνάγων ἐπιδεικνύει ἐνώπιον ἡμῶν τὸ Φρικῶδες. Τὸ πλεῖστον τοῦ «Κατσαντώνη», τοῦ «Θανάση Βάγια», ὡς καὶ πολλαὶ σκηναὶ τῆς «Κυρᾶ Φροσύνης» καὶ τοῦ «Διάκου» δὲν εἶναι ἢ ὠμαὶ περιγραφαὶ βασανιστηρίων, τυφλώσεων, σφυροκοπημάτων, βρυκολάκων συρόντων τὰ σάπια των κρέατα, σκύλων ἀπαγόντων ἀσωμάτους κεφαλάς, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια. Τὰ διαυγῆ ὕδατα τῆς Κασταλίας ταράσσονται καὶ θολοῦνται ἀνιέρως ἐκ τοιούτων εἰκόνων καὶ τὸ πνεῦμα τῶν τεθραμμένων ἐξ ἀρχετύπων καὶ ὑγιῶν

Digitized by Google

ἀναγνωσμάτων πιέζεται ὡς ὑπὸ ἠθικοῦ ἐφιάλτου. Ἀείποτε ἡ ἑλληνικὴ Μοῦσα, σεμνὴ καὶ εὐαίσθητος παρθένος, ἀπέστρεψε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπὸ τοιούτων θεαμάτων, ὁσάκις δὲ ἠναγκάσθη νὰ ὑποβάλῃ τοιαῦτα ἐνώπιον τῶν ἄλλων, ἔπραξε τοῦτο μετὰ θαυμαστῆς εὐγενείας καὶ λεπτότητος. Ἀλλὰ καὶ νεώτεροι ποιηταὶ ἐν Εὐρώπῃ ἀπέσχον νὰ φωτίσωσι δι' ἀπλέτου φωτὸς οὕτω φρικτὰς εἰκόνας, προὐτίμησαν δὲ καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ἀποταθῶσι μᾶλλον πρὸς τὰς καρδίας ἢ νὰ ταράξωσι τὰ νεῦρα. Μόνον ἡ φειδὼ τοῦ χώρου μὲ κωλύει νὰ κυρώσω τὰ ἀνωτέρω σαφέστερον διὰ παραδειγμάτων.

Ἀλλὰ — δυστυχῶς ἢ εὐτυχῶς — ζῶμεν ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ Ποιητικὴ τοῦ Σταγειρίτου δὲν ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν πηγὴν τῶν περὶ ποιήσεως κρίσεων καὶ αἱ γνῶμαι καὶ ἀποφάνσεις μεταγενεστέρων καὶ πεφημισμένων τεχνογράφων δὲν ἐκλαμβάνονται πλέον ὡς ἄρθρα πίστεως. Παρὰ τὴν ἀπόλυτον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν ἐνυπάρχουσαν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ ἐγκαθιδρύθη ἀσφαλῶς ἡ σχετικὴ καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἑδρεύουσα ἔννοια αὐτοῦ, τὰ δόγματα στεροῦνται τοῦ πάλαι κύρους ἢ μεταπίπτουσιν εἰς ἀχρηστίαν, ὁ αὐτὸς σεβασμὸς ἀπονέμεται εἰς τὰς διαφόρους ἀντιλήψεις καὶ διαμορφώσεις τῆς Τέχνης, καὶ τὰς ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους, ἡ ἀκρότης καὶ ἡ ἐξοχὴ τῶν λόγων, ἡ κατὰ τὸν Λογγῖνον «ἀποτελοῦσα τὰ ὕψη», δὲν νομίζεται ὁ ἀποκλειστικὸς κλῆρος προνομιούχων λαῶν ἢ σχολῶν· παρὰ τὸν ἀττικώτατον Σοφοκλῆ ἐνεθρονίσθη ἐν ἴσῃ καὶ ὑπερόχῳ παρὰ πολλοῖς μεγαλειότητι ὁ βάρβαρος Σαίξπηρ, καὶ ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι μετ' ἴσης ἡδονῆς ἀπογευόμενοι τοῦ χορικοῦ, τοῦ ἐξυμνοῦντος τὰς φυσικὰς καλλονὰς τοῦ Κολωνοῦ, καὶ τοῦ ᾄσματος τῶν Μαγισσῶν τοῦ «Μάκβεθ», ἢ αἰσθανόμενοι βαθύτερον τοῦ τελευταίου μονολόγου τοῦ Αἴαντος τὸν μονόλογον τοῦ Ἅμλετ. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι, πλὴν τῶν περὶ τῆς γλώσσης, ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε ἀπησχόλησαν τοὺς Ἕλληνας ἡμᾶς ζητήματα περὶ ἐλευθερίας τῆς Τέχνης καὶ φύσεως τοῦ Καλοῦ. Ἀλλ' ἀφοῦ καυχώμεθα ὅτι ἀνήκομεν εἰς τὴν χορείαν τῶν

Digitized by Google

πεπολιτισμένων ἐθνῶν, πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἐπωφεληθῶμεν ἐκ τῆς ἐν παντὶ κύκλῳ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἐπιτελουμένης μετατροπῆς ἢ ἐπιτυγχανομένης προόδου. Καὶ εὐτύχημα εἶνε ὅτι ἀνήκομεν εἰς νεαρὸν ἔθνος, καὶ δικαιούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τοὺς λόγους τοῦ Σλαύου ποιητοῦ: «Ἀληθὲς ὅτι ἤλθομεν ὀλίγον ἀργά, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου εἴμεθα νεώτεροι. Γνωρίζομεν τί ἔπραξαν τὰ ἄλλα ἔθνη, ἀλλ' ἀγνοοῦσιν οἱ ἄλλοι τί δέον νὰ πράξωμεν ἡμεῖς....» Ἀλλὰ μὴ παρεκβαίνωμεν ἀτόπως τοῦ θέματος. Πῶς εἶνε δυνατὸν ἄνθρωποι ζῶντες ὑπὸ τὸν ἥλιον τῆς Ἑλλάδος τὸν αὐτόν, ὃν ἐξύμνησεν ἀπαραμίλλως ὁ Εὐριπίδης, νὰ εὐαρεστηθῶσιν εἰς ὀπτασίας βρυκολάκων καὶ νὰ ὑπομένωσι περιγραφὰς εἰδεχθῶν βασανιστηρίων; Ἕλληνές ἐσμεν, δὲν ἀντιλέγω· ἀλλὰ τόσοι αἰῶνες δοκιμασιῶν καὶ δουλείας καὶ βαρβαρότητος δὲν ἐπέδρασαν τάχα ἐφ' ἡμῶν ἰσχυρότερον παρ' ὅσον νομίζομεν καὶ δὲν ἐνόθευσαν τὸ εὐγενὲς ἡμῶν αἷμα; Μολονότι σκιαζόμενοι ὑπὸ τῆς Ἀκροπόλεως, ἂν ποτε θελήσωμεν ἐν παροξυσμῷ ἀρχαιολατρείας νὰ ἀπευθύνωμεν εἰλικρινῆ δέησιν πρὸς τὴν θεὰν τοῦ Παρθενῶνος, ἀνάγκη νὰ προοιμιασθῶμεν ὡς ὁ πολὺς Ῥενὰν ἐν τῇ «ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως δεήσει του», ἀνακράζοντες μετ' αὐτοῦ: «Ἐκ βαρβάρων ἐγεννήθημεν, θεά!» Τούτων οὕτως ἐχόντων, οἱ στίχοι τοῦ Βαλαωρίτου, οἱ ἐμπνεόμενοι ἐκ τοῦ εἰδεχθοῦς καὶ τοῦ τερατώδους, ἀντὶ νὰ προγραφῶσιν ἀνηλεῶς ἀποκλειόμενοι τοῦ παραδείσου τῆς Τέχνης, καθίστανται μόνον ἄξιοι ἰδιαιτέρας μελέτης καὶ ἐπικρίσεων ἐξ ἀφετηρίας μᾶλλον ὑποκειμενικῆς ἢ δυνάμει τοῦ κύρους κανόνων. Καὶ δὲν διστάζω νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἐκ τῶν στίχων τοῦ Βαλαωρίτου οἱ παράγοντες ἐντὸς ἐμοῦ βαθυτέραν ἐντύπωσιν συμβαίνει νὰ εἶνε οἱ ἐμπνεόμενοι ἐκ τοῦ φρικώδους. Καὶ μὴ ἀποδώσητε τὴν ἀδυναμίαν μου εἰς νοσηρὰν φιλοκαλίαν ἢ διεφθαρμένην φαντασίαν. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἡ δύναμις τοῦ ποιητοῦ ἐν αὐτοῖς ἰδίως ἐπιδεικνύεται, κατὰ μοιραίαν φοράν. Ὁ ἀπαίσιος Γύφτος τοῦ «Διάκου», ἡ εἰκὼν τῆς Αὐλῆς τοῦ Ἀλήπασσα ἐν τῇ «Φροσύνῃ», ὁ σκύλος τοῦ Βλαχάβα, ὁ θά-

Digitized by Google

νατος τοῦ Κατσαντώνη μὲ καταχτῶσι, μὲ παρασύρουσι, ἀρκεῖ ὅτι ἀποδίδονται εἰς ὡραίους στίχους, ὑπὸ καθαρῶς καλολογικὴν ἔποψιν. Ἡ ποίησις αὐτὴ τόσον στενῶς ἁρμόζεται πρὸς τραχύτητας καὶ ὑπερβασίας τοιαύτας, ὅσον τοὐναντίον ἀπᾴδει πρὸς ῥεμβασμούς, ὀνειροπολήσεις καὶ αἰσθηματικὰς διαχύσεις. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι μὲ ἐνθαρρύνει εἰς τὴν κρίσιν μου. Ὁ ποιητὴς ἐνταῦθα ὄχι μόνον εἶναι μᾶλλον κύριος τῆς τέχνης του, καὶ κατὰ συνέπειαν ἀληθέστερος ἢ ἀλλαχοῦ, ἀλλὰ καὶ ἠθικώτερον ἐπενεργεῖ ἐφ' ἡμῶν ἐκεῖ, ὅπου πᾶς τις ἐννοεῖ ὅτι τὰ βασανιστήρια π.χ. δὲν περιγράφει ἁπλῶς ἐκ τῆς ἡδονῆς τοῦ περιγράφειν, ἀλλ' ἵνα μᾶλλον ἐξαρθῇ ὁ ἡρωϊσμὸς τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ὑποβαλλομένων εἰς ταῦτα μαρτύρων.

*
* *

Δύο ἔτη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν «Μνημοσύνων» ἐπεφάνησαν ἡ «Κυρὰ Φροσύνη» καὶ τὸ «Σήμαντρον». Τὸ δεύτερον ἀποτελεῖ συγκινητικὴν παρέκβασιν ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης ἐποποιΐας τῶν ἡρώων καὶ προκαλεῖ τὰ δάκρυα τῶν γυναικῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀρρενωπὸς ποίησις τοῦ Βαλαωρίτου δὲν εἶναι ἀκόπως προσιτή. Τὸ σημαντικόν, τὸ κύριον ἔργον εἶνε ἡ «Κυρὰ Φροσύνη», ἔργον βαρῦνον μᾶλλον διὰ τῆς ἐπιβολῆς, διὰ τοῦ σθένους τῆς συλλήψεως, ἢ διὰ τῆς πραγματικῆς ἀξίας καὶ τῆς τέχνης τῆς ἐκτελέσεως. Ἀγνοῶ ἐκ τίνων λόγων τὸ ποίημα τοῦτο κρίνεται ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηρίζον τὸ τάλαντον τοῦ ποιητοῦ, ἐνῷ ἀκριβέστερον χαρακτηρίζει τὰς παρεκτροπὰς καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ταλάντου. Ἐν τούτῳ ὁ ποιητὴς ἐπεχείρησε νὰ καλλιτεχνήσῃ τὸ ὑλικὸν τῆς ποιήσεως ἐν ἀρτιωτέρᾳ ἐργασίᾳ, καὶ εἰς τὴν ἐπικὴν οὐσίαν νὰ παράσχῃ πλήρη τὴν ἀνάλογον μορφήν, ἀντὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπικῶν τεμαχίων τῶν «Μνημοσύνων». Ἐν τοῖς προλεγομένοις τῆς «Φροσύνης» ὀξέως διαβλέπει καὶ σαφῶς ὁρίζει τὸν προορισμὸν καὶ τὸ ἔργον τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως· «Θεμέλιον αὐτῆς πρέπει νὰ εἶνε ἡ πιστὴ ἐξιστόρησις τῶν παθημάτων καὶ

Digitized by Google

τῶν μαρτυρίων τοῦ ἔθνους, ἡ διηνεκὴς τοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν ξενισμὸν πάλη . . . Ἡ ποίησις ἡμῶν πρὶν ἢ μεταβληθῇ εἰς λυρικὴν ἢ δραματικήν, ὀφείλει νὰ λάβῃ ἡρωϊκήν, τουτέστιν ἐπικὴν μορφήν· λέγων δὲ ἐπικὴν ἐννοῶ τὴν ποίησιν, ἥτις ἀνεξαρτήτως ἰδιαιτέρων τινῶν κανόνων στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν ἱστορίαν, προτίθεται δὲ σκοπὸν αὐτῆς τὴν ἐξύμνησιν σημαντικοῦ τινος γεγονότος ἀναγομένου εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, μυστηριωδῶς περικεκαλυμμένους ὑπὸ τῆς νεφελώδους παραδόσεως καὶ τῆς ἀμυδρᾶς ἀπομνημονεύσεως τῶν χρονογράφων καὶ τῶν γερόντων». Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἀντιλαμβάνεται τῆς ποιήσεως, ὡς ἀντελήφθησαν καὶ ἐπραγματοποίησαν αὐτὴν ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἐπιφανεῖς ποιηταὶ ξένων ἐθνῶν: συμπλήρωσιν τῆς ἱστορίας καὶ ἀνάστασιν τοῦ παρελθόντος· θέτει καὶ οὗτος τὸ ὑπὸ συγχρόνων κριτικῶν ἐν τῇ Δύσει σοφῶς ἐξερευνηθὲν πρόβλημα, καθ' ὃ τὰ διάφορα εἴδη τῆς ποιήσεως ἐμφανίζονται βαθμηδὸν ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς διαφόρους φάσεις τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως. Καὶ ἐν ταὐτῷ περιορίζει τὴν εὐρεῖαν πτῆσιν τοῦ ποιητικοῦ πνεύματος ἀνὰ τοὺς κόσμους τοῦ παρελθόντος ἐν τῷ διαστήματι τῷ ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὑψοῖ τὴν σημαίαν τῆς ἐθνικῆς ποιήσεως, ὑπὸ τὰς πτυχὰς τῆς ὁποίας ὡρίσθη παρ' ἡμῖν νὰ διαπράττεται καὶ πᾶν στιχουργικὸν ἀνοσιούργημα. Ὑψηλὸν πρόγραμμα σχεδιασθὲν συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Γράφων τὴν «Φροσύνην», αὐτὸ ἀποπειρᾶται νὰ ἐφαρμόσῃ. Δυστυχῶς τὸ ποίημα τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ τὸν ἄρρηκτον, τὸν παναρμόνιον ἐκεῖνον σύνδεσμον μεταξὺ μορφῆς καὶ οὐσίας, ἐξ οὗ καθίσταται ἀδύνατος ἡ χωριστὴ ἀντίληψις ἑκάστου τῶν στοιχείων τούτων. Ἀναντιρρήτως ἀνακοχλάζει ἐν αὐτῷ καὶ ζέει ἡ νεότης καὶ ἡ ἀκμή. Ἡ ἀγρία εἰρωνεία ἡ περιβάλλουσα τὴν περὶ τῆς μητρός του Χάμκως ἀφήγησιν τοῦ Ἀλῆ ἐν τῷ πρώτῳ ᾄσματι, ἡ ἑωσφορικὴ ἀνταύγεια τοῦ περιφήμου μονολόγου αὐτοῦ, τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Δράκου, ἡ περιγραφὴ τοῦ σατραπικοῦ παλατίου,

Digitized by Google

μεθυστικαί τινες εἰκόνες ἐκ τῆς φύσεως ἀποτελοῦσι κομβολόγιον ἀνεκτιμήτων μαργαριτῶν. Ἀλλὰ μόνον ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐπισυναπτομένων προλόγων καὶ σημειώσεων θαυμάζομεν τὴν ἔξοχον φαντασίαν, τὴν δύναμιν τῆς ἐμπνεύσεως, τὸ εὐσυνείδητον τῆς ἐργασίας τοῦ ποιητοῦ μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ ὅλου ποιήματος. Ἡ «Κυρὰ Φροσύνη» στερεῖται ἁρμονίας· ὁ ποιητὴς πιστεύει ὅτι συνέθηκεν ἡρωϊκὸν ἔπος, ἐνῷ κυρίως εἰπεῖν συνεκόλλησεν εἰς δημώδεις δεκαπεντασυλλάβους ποιητικὸν μωσαϊκὸν ἐξ ἡρωϊκῶν σκηνῶν, βυρωνείων παροξυσμῶν, μυστικῶν ἀποθεώσεωνκαὶ μελοδραματικῶν ἐρωτολογιῶν. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἀλῆ δὲν εἶναι ψεκτέος, διότι διεμορφώθη κατὰ τὸ πρότυπον βυρωνείου ἥρωος· ὁ ποιητὴς ἠκολούθησε παράδοσιν δικαιολογοῦσαν τὴν τοιαύτην ἀναπαράστασιν αὐτοῦ· καὶ ἂν αὕτη πολλῷ ἀπέχῃ τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας, μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπάρχουσιν οἱ ἐν τῇ Τέχνῃ δοξάζοντες τὴν παράδοσιν ὡς ἀληθεστέραν τῆς ἱστορίας. Τὸ μέγα ἁμάρτημα εἶνε ὅτι ὁ βυρωνισμὸς τοῦ σατράπου ἐκτίθεται ὑπὲρ τὸ δέον ξενοτρόπως καὶ περιττῶς· πολλοὶ στίχοι οὐ μόνον κατ' οὐδὲν θὰ ἔβλαπτον παραλειπόμενοι, ἀλλὰ τοὐναντίον θὰ συνετέλουν μᾶλλον εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ποιήματος. Οὐ μόνον ἀδυνατῶ νὰ συλλάβω συγκεκριμένως τὴν εἰκόνα τῆς «Φροσύνης» διὰ τὸ ἀσαφὲς καὶ ὑποτρέμον αὐτῆς, ἀλλ' ἐν πολλοῖς καὶ νὰ τὴν διακρίνω ἁπλῶς ἀδυνατῶ. Πυκνὸς πέπλος μυστικισμοῦ τὴν περιβάλλει αὐθαιρέτως. Δὲν μᾶς συγκινεῖ ἡ μετάνοια αὐτῆς, οὐδ' ἡ ζωή, οὐδ' ὁ θάνατος, διότι πάντα ταῦτα παρέρχονται πρὸ ἡμῶν στερούμενα ὁμοιαληθείας. Ἀπροπαρασκευάστως καὶ ἀψυχολογήτως μεταβάλλεται ἀπὸ ἐρωμένης τοῦ Μουχτὰρ εἰς μητέρα τυπτομένην ὑπὸ τοῦ συνειδότος, καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς μάρτυρα τῆς πίστεως. Οὐ μόνον στερεῖται τῆς ἀπαιτουμένης εἰς τὰ ἐπικὰ πρόσωπα πλαστικότητος, ἀλλὰ δὲν εἶνε οὐδ' ἀνθρωπίνως ποιητική, εἶνε ἐν ἑνὶ λόγῳ ῥωμαντικὴ ἡρωὶς μὲ ὅλα τὰ ἐλαττώματα τοῦ εἴδους. Βραδύτερον καὶ αὐτὸς ὁ ποιητὴς διέγνωσε καὶ ἐμμέσως ἀπεδοκίμασε τὰ παραπτώματα τοῦ ἔργου του. Ἐν τῷ προ-

Digitized by Google

λόγῳ τοῦ «Διάκου» καταδικάζων ἀμετακλήτως τὸν ῥωμαντισμὸν «ὡς νοθευτὴν καὶ διαφθορέα τοῦ ἀληθοῦς ὀργανισμοῦ τῆς ἰθαγενοῦς γραμματολογίας», προσθέτει ἐν ὑποσημειώσει μεταξὺ ἄλλων: «Ὁ ἡμέτερος Θωμασαῖος ἀπευθύνας μοι ἐσχάτως τὰς φιλικὰς συμβουλάς του μὲ προτρέπει νὰ φοβῶμαι καὶ νὰ φεύγω ὅσον ἔνεστι τὸν ἀσιανὸν ἐρωτολόγον ὡς ὀλεθριώτερον τοῦ Παρισινοῦ, ὑπαινιττόμενος βεβαίως σκηνάς τινας ἐκ τῶν ἐν τῇ Κυρᾷ Φροσύνῃ». Καὶ γενναιότερον ἔτι ἐν φιλικῇ ἐπιστολῇ διαβεβαιοῖ ὅτι δύο σελίδες τοῦ «Διάκου» του δὲν ἀνταλλάσσει πρὸς ὅλα τὰ ᾄσματα τῆς «Φροσύνης».

Ὡς εὐστόχως παρετηρήθη ὑπ᾽ ἄλλων ἁρμοδιωτέρων ἐμοῦ, οὐδεὶς ἐν τοῖς προλόγοις του ἔγραψε τόσα κατὰ τοῦ ῥωμαντισμοῦ καὶ οὐδεὶς ὑπῆρξε ῥωμαντικώτερος τοῦ Βαλαωρίτου. Ἀλλ᾽ οὕτω συνήθως συμβαίνει. Μεγάλοι καλλιτέχναι μορφοῦσι τὰ ἔργα των ἀσυνειδήτως ὑπείκοντες εἰς δυσεξιχνιάστους ῥοπάς, ἄλλα θέλοντες καὶ ἄλλα κατορθοῦντες. Ἀνέγνων ποτὲ ὅτι ὁ Γκαῖτε καὶ ὁ Σίλλερ ἐπὶ μακρὸν ἀλληλογραφοῦντες συνεζήτουν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ νεωτέρου ἔπους, καὶ ἔπλαττον κανόνας, καὶ ὑπέθετον νόμους. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τούτων ὁ Γκαῖτε ἔγραψε τὸν «Ἑρμάννον καὶ τὴν Δωροθέαν». Περατωθέντος τοῦ ἔργου, εἶδεν ὅτι οἱ κανόνες καὶ οἱ νόμοι εἰς οὐδὲν εἶχον ὠφελήσει.

*
* *

Δεκαετίαν ὅλην μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν «Μνημοσύνων ἠκολούθησεν ὁ «Θανάσης Διᾶκος» καὶ ὁ «Ἀστραπόγιαννος». Ὁ ἡρωϊσμὸς συνδέων τὸ μυθωδῶς ἀδάμαστον πρὸς τὸ ἀγρίως εὐαίσθητον αὐτοῦ εἰς στίχους ἄλλοτε μὲν κατασπειρομένους ὡς πυρὸς λάβα, ἄλλοτε δὲ καταχεομένους δίκην χειμάρρου ἀπὸ τοῦ βουνοῦ, ἰδοὺ ὁ «Ἀστραπόγιαννος» ἀποθέωσις τῆς Κλεφτουργιᾶς. Ἀλλ᾽ ἂν ἡ ἔμπνευσις ὁρίζηται ὡς ἡ δύναμις ἡ πληροῦσα τὸ ἐκτυλισσόμενον θέμα καὶ ὑπεισδύουσα βαθέως ἐν αὐτῷ, ἡ πανταχοῦ παροῦσα καὶ προσδίδουσα εἰς αὐτὸ χαρακτῆρα καὶ ἄψογον

Digitized by Google

μορφήν, τὸ ἀληθῶς ἐμπνευσμένον ἔργον τοῦ Βαλαωρίτου εἶνε ὁ «Θανάσης Διᾶκος».

Ἀξιοσημείωτον εἶνε ὅτι κατὰ τὸ 1867, ἐποχὴν καθ' ἣν ἐν Ἀθήναις ἤνθει ὁ ψευδορωμαντισμός, ἐκτυπωθὲν τὸ ποίημα τοῦτο ἡ νέα γενεά, ἡ δρῶσα ἐν τῇ φιλολογίᾳ, ὑπεδέχθη ψυχρότατα καὶ μετὰ πάσης ἐπιφυλάξεως. Περὶ τούτου μᾶς διαφωτίζει σύντομος βιβλιοκρισία ἐν τῷ περιοδικῷ « Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ », γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Παπαρρηγοπούλου. Καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἀπεδόθη δικαιοσύνη εἰς τὸ ἔργον, ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι ἕτερος ποιητής, ἐκ τῶν ἐπιφανῶν παρ' ἡμῖν, ἔλεγέ ποτε περὶ αὐτοῦ : « Ἀπὸ τὸν Διᾶκον ἀρχίζει ἡ παρακμὴ τοῦ Βαλαωρίτου ! » Τοὐναντίον πιστεύω ὅτι ἐν αὐτῷ ὁ Βαλαωρίτης ἀνῆλθεν εἰς τὸ ζενὶθ τῆς ποιητικῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἡ ἁρματωλικὴ Μοῦσα βροντοφωνεῖ ἐν αὐτῷ γνησία, μᾶλλον ἀπέριττος καὶ ἀπηλλαγμένη τῶν φορτικῶν κοσμημάτων τῆς «Κυρᾶ Φροσύνης». Ὡς αὕτη, δὲν εἶνε ὁ « Διᾶκος » εἶδός τι λυρικοδραματικῆς μυθοπλαστίας, ἀλλ' ἀκραιφνὲς ὑπόδειγμα ἐθνικῆς ἐποποιΐας. Ἀλλὰ δύναται παρ' ἡμῖν νὰ ἀκμάσῃ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ὅπερ κοινῶς κρίνεται ὡς ἀπηρχαιωμένον, ὡς εἶδός τι μεγαθηρίου, οὗτινος τὰ ἀπολιθώματα μόνον ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ περιεργαζώμεθα ; Ἀκριβολόγος ἀπόκρισις θὰ μὲ ἀπεμάκρυνε τοῦ κυρίου θέματος. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν αἱ πρόοδοι τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπεκάλυψαν καὶ παρέδωκαν πρὸς χρῆσιν τῶν πολλῶν πάσας τὰς ἐποχὰς καὶ πάντας τοὺς αἰῶνας. Φθάνει νὰ θέλωμεν καὶ παρακολουθοῦμεν τὸν βίον τῶν παρῳχημένων γενεῶν ὡς σύγχρονοι αὐτῶν, ἱστάμεθα πρὸ μύθων καὶ παραδόσεων, ὧν τὸ νόημα ἦτο τέως ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Ἡ φιλοσοφία ἀνασκάπτει, ἀνακαινίζει, ἀναγεννᾷ τὸ παρελθόν, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι μία καὶ ἀμετάβλητος εἶνε ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ διὰ μέσου τῶν μεταλλασσομένων αἰώνων. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, ὑπὸ τοιοῦτον φῶς, ἐπὶ τοῦ νεωστὶ ἀνασκαφέντος ἐδάφους ὁ πανάρχαιος κορμὸς τῆς ἐπικῆς ποιήσεως δύναται νὰ ἀναδώσῃ νέους κλάδους καὶ φύλλα καὶ καρπούς. Ἰδιαίτατα

Digitized by Google

δὲ ἁρμόζει νὰ ἀναγεννηθῇ ἡ ἐπικὴ ποίησις ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι, ὡς συνέλαβε τὴν ἀναγέννησιν αὐτῆς ὁ Βαλαωρίτης. Τὸ νεώτερον ἑλληνικὸν ἔθνος προχθὲς μόλις ἀπεχαιρέτισε τὴν ἡρωϊκὴν αὐτοῦ ἐποχήν, ἐποχὴν μεγάλων συμβάντων καὶ θαυμαστῶν ἀναμνήσεων. Τί ἄλλο εἶνε τὰ δημοτικά του ᾄσματα παρὰ ἡ ὑψηλὴ αὐτοῦ ἐποποιία κατεσπαρμένη εἰς τεμάχια; Ὑπολείπεται ἡ ἔντεχνος συναρμολόγησις αὐτῶν. Τοῦτο τὸ ἰδεῶδες, εἰς ὃ ἔτεινεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ σταδίου του ὁ ποιητὴς τοῦ «Διάκου», ἀπέδειξεν ὅτι ἐν Ἑλλάδι δύναται εὐκλεῶς νὰ ῥιζοβολήσῃ ἡ ἐπικὴ ποίησις, ἀρκεῖ ὁ ποιητὴς νὰ κατέχῃ τὴν ἱκανότητα τῆς συλλήψεως καὶ διαπλάσεως αὐτῆς ἀναλόγως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου Τέχνης· δὲν δύναται νὰ ῥιζοβολήσῃ διὰ τῆς «Τουρκομάχου Ἑλλάδος» τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, δύναται διὰ τοῦ «Θανάση Διάκου» τοῦ Βαλαωρίτου. Τὰ κυριώτατα γνωρίσματα τοῦ ἔπους ἀναγνωρίζομεν ἁρμονικῶς συνυπάρχοντα ἐν τῷ «Διάκῳ». Ἁρμονία τῆς ὕλης πρὸς τὸ εἶδος καὶ τούτων πάλιν πρὸς τὴν γλῶσσαν ἀποτελοῦσι τὴν ἑνότητα αὐτοῦ ἀδιάσπαστον. Ὁ ποιητὴς ἀντλεῖ τὸ θέμα του ἐκ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἥτις ἔχει πάντα τὰ πρόσφορα πρὸς ἐποποιίαν στοιχεῖα. Ἡ ἐποχὴ αὕτη εὑρίσκεται ἐν τῇ καταλλήλῳ χρονικῇ ἀποστάσει, ἥτις περιβάλλει τὰ πρόσωπα καὶ πράγματα διὰ τοῦ ἀκτινωτοῦ στεφάνου τῆς ποιήσεως, συγχρόνως δὲ κεῖται ἐγγὺς ἡμῶν, ὥστε ἐν τῇ ἀπεικονίσει ταύτης νὰ πάλλωμεν καὶ νὰ ἐνθουσιῶμεν, νομίζοντες ὅτι διατελοῦμεν ἐν κόσμῳ γνωρίμῳ καὶ προσιτῷ εἰς ἡμᾶς. Ὅσον καὶ ἂν ἀπέχῃ ὁ βίος ἡμῶν ἀπὸ τοῦ βίου ἐκείνων, καὶ ὅσον ἂν διαφέρῃ ὁ σύγχρονος Ἕλλην τοῦ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας, μεθ' ὅσα καὶ ἂν ἐλέχθησαν εὐφυῶς ἢ εὐγλώττως περὶ τοῦ ἐναντίου, ὅσον καὶ ἂν θρηνῇ αὐτὸς ὁ Βαλαωρίτης, «ὅτι ἐσβέσθη τὸ πολεμικὸν πνεῦμα τῆς φυλῆς», ὁ κόσμος τῶν πατέρων ἡμῶν παραμένει οἰκειότατος εἰς ἡμᾶς, ἐξάπτει τὰς φαντασίας καὶ συγκινεῖ τὰς καρδίας, ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Ἐξακολουθεῖ νὰ παρέχῃ εἰς ἡμᾶς τὰς μόνας καλαισθητικὰς ἀπολαύσεις. Χει-

Digitized by Google

ροκροτοῦμεν ἐκθυμότερον καὶ κρίνομεν συγκαταβατικώτερον τὸν ποιητήν, ὅστις ἀναπαριστᾷ πρὸ ἡμῶν τὸν κόσμον τοῦτον, ἢ καὶ ὁπωσδήποτε λαλεῖ περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῷ βάθει τῶν ὑπαλλήλων, τῶν ἐμπόρων, τῶν λογίων, τῶν ἐπιστημόνων, τῶν καλλωπιστῶν, τῶν πολιτευομένων, τῶν ἀνθρώπων τῶν σαλονίων καὶ τῶν βουνῶν, καὶ πάντων τῶν ἀποτελούντων τὴν σύγχρονον Ἑλλάδα, ἀκουσίως ἡμῶν, δὲν ἐσίγησεν ἀκόμη, εἰ καὶ ἀσθενὴς καὶ ἀνίσχυρος, ἡ φωνὴ τοῦ αἵματος τῶν ἁρματωλῶν πατέρων, τῶν δούλων πατέρων ἡμῶν. Αἰῶνες ὅλοι συνέβαλον ὅπως δημιουργήσωσι τὸ αἷμα τοῦτο καὶ δὲν ἀρκοῦσι νὰ τὸ ἀλλοιώσωσιν ἐντελῶς ἔτη τινὰ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν.

Ὁ Διᾶκος, ὡς οἱ ἐπικοὶ ἥρωες, εἶνε πλέον ἢ ἄνθρωπος εἶνε τύπος· εἶνε, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ ποιητής, «ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ἁρματωλικοῦ πνεύματος». Ὑψοῦται σιδηροῦς ἐπὶ τοῦ βάθρου αὐτοῦ, περὶ αὐτὸν δὲ ἐπὶ ταπεινοτέρων βάθρων, ἀλλ' εὐκρινῶς διαγεγραμμένοι ὑψοῦνται ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης, ὁ Κιοσὲ Μεχμέτ, ὁ Γύφτος, ὁ Πανουργιᾶς, ὁ γέρος Διαμάντης, ὡς ἂν ἔγλυψεν ἕκαστον ὁ ποιητὴς ἐπὶ ἰδιαιτέρου μαρμάρου ἰδιαιτέρως χρωματισμένον. Ὁ Βαλαωρίτης ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ «Διάκου» ἀναφέρει, δὲν ἐνθυμοῦμαι τί, περὶ τῶν πρεσβευόντων ὅτι «ἐν πάσῃ σελίδι τῆς ἡμετέρας ἱστορίας διαλάμπει καταφανὴς ὁ δάκτυλος τοῦ Ὑψίστου». Ὁ θεῖος οὗτος δάκτυλος διαλάμπει καὶ ἐν τῷ ποιήματι τοῦ Διάκου ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἣν ἐν ἀρχῇ ἀπευθύνει ὁ ἥρως, μέχρι τῆς ἀναλήψεως τοῦ μυστηριώδους δακτυλιδίου. Καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ θαυμαστόν, στοιχεῖον ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει. Τὸ θαυμαστὸν δὲν ἔγκειται πάντοτε ἐν τῇ ἐμφανίσει καὶ τῇ παρεμβάσει Θεῶν καὶ πνευμάτων· ὑπάρχουσιν ἐπικὰ ποιήματα, ἐν οἷς τὰ συμβάντα λύονται ἁπλῶς ἄνευ ὑπερφυῶν παρεμβάσεων. Ἀλλὰ καὶ τότε ὑπεράνω τῶν ἐκτιθεμένων συμβάντων δέον νὰ συναισθανώμεθα τὴν παρουσίαν μυστηριώδους θεότητος δρώσης, ἔστω καὶ μὴ παρισταμένης ὑπὸ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ παρατηρή-

Digitized by Google

σωμεν ὅτι ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι τὸ θαυμαστὸν δὲν ἔγκειται μόνον ἐν τῷ θαύματι τῷ ἄνωθεν καταπεμπομένῳ, ἀλλ' ἑδράζεται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, ἐν τῇ πίστει, ἥτις ἐνέχει οἴκοθεν τὴν δύναμιν τοῦ θαυματουργεῖν, καὶ μεταμορφώνει τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἥρωας. Ἔγκειται ἐν τῇ πυρπολήσει τοῦ στόλου ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ἐν τῇ ἐξόδῳ τοῦ Μεσολογγίου, ἐν ταῖς νίκαις τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τοῦ Τζαβέλλα· οὕτω τὸ θαυμαστὸν ἐν τῷ Διάκῳ εἶνε ἡ ἀπόφασις, ὁ ἀγών, ἡ ἀντίστασις, τὸ μαρτύριον, ἐξ οὗ κινούμεθα εἰς δάκρυα καὶ εἰς ἔκστασιν, ἀντιθέτως τοῦ ἐν τῇ «Τουρκομάχῳ Ἑλλάδι», ὅπερ συνίσταται εἰς τὴν κωμικὴν δι' ἡμᾶς παρέμβασιν τοῦ Σατανᾶ ὡς συμμάχου τοῦ Καπετὰν Πασσᾶ καὶ τὰς ἀναλόγους ἐμφανίσεις διαβόλων καὶ ἀγγέλων.

* * *

Εἰς πολλὰ μέρη τοῦ ποιήματός του ὁ Βαλαωρίτης, ἀποφεύγων τὴν ἐπικὴν εὔροιαν, περιβάλλει τὴν ἔκφρασιν διὰ δραματικοῦ μᾶλλον τύπου. Οὕτως οἱ διάλογοι τῶν ἡρώων γοργῶς διαδέχονται ἀλλήλους, συγκοπτόμενοι, λακωνικοί, ραγδαῖοι. Τὸν «Διᾶκον» δύναταί τις ν' ἀποκαλέσῃ ἔπος δραματικόν· τἀνάπαλιν εἰς ἄλλα δράματα ἐπικρατοῦσι στοιχεῖα ὅλως ἐπικά. Ἐν τῷ τρίτῳ ᾄσματι, ἐν ᾧ ἐκτίθεται ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη, ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν ἀκούετε ἀφηγούμενον τὸν ποιητήν· ἀλλὰ νομίζετε ὅτι παρίστασθε εἰς αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὸν τάραχον καὶ τὸν στρόβιλον. Ὁ ρυθμὸς κατέρχεται μετὰ κρότου καὶ ὁρμῆς, ὡς χάλαζα· ὁ ρυθμὸς πνευστιᾷ καὶ κόπτεται καὶ αὖθις αἴρεται καὶ κρατύνεται ὡς γίγας ἀποδυόμενος ἐν λυσσαλέῳ ἀγῶνι. Ἡ φράσις ἄλλοτε μὲν ἀναπτύσσεται καὶ χωρεῖ συνεχὴς ἐπὶ σειρὰν στίχων, ἄλλοτε δὲ θραύεται ἀπὸ ἡμιστίχου εἰς ἡμίστιχον. Ἡ ἔννοια οὐδέποτε σχεδὸν περατοῦται εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου, ἀλλὰ συνηθέστατα εἰς τὸ μέσον τοῦ ἑπομένου. Ὁ ποιητὴς δὲν καταφεύγει εἰς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ἀνάρμοστον παίγνιον, ἀφοῦ κατέχει ἄλλας πηγὰς ρυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν πολλῷ ἐκ-

Digitized by Google

φραστικωτέρας· ὁσάκις δὲ τὴν μεταχειρίζεται, πράττει τοῦτο λίαν ἀμελῶς. Αἱ ἔννοιαι καταλήγουσι συνήθως ἐπὶ τῆς τομῆς, καὶ ἡ αἴσθησις ἀναπαύεται ἐπὶ ὀξυτόνων ἢ προπαροξυτόνων ἡμιστίχων, ἐξ οὗ προσδίδεται εἰς τὸ μέτρον ἔντονόν τι καὶ ἐναγώνιον.

Πόσον ἀπέχομεν τῆς ἐν πολλοῖς πρωτοπείρου στιχουργίας τῆς «Κυρᾶ Φροσύνης»! Ὁ Βαλαωρίτης, παραδεχθεὶς καὶ οὗτος τὸν δεκαπεντασύλλαβον τοῦ δημώδους ᾄσματος, δὲν ἀπεμιμήθη πιστῶς τὴν φράσιν καὶ τὸν ρυθμὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀμφότερα ἐπεξέτεινεν, ἐπλούτισεν, ἐποίκιλεν. Ὁ ρυθμὸς τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων εἶνε μελῳδικώτατος καὶ πλήρης δυνάμεως καὶ ἐκφράσεως, ἀλλὰ συγχρόνως ἔχει τι τὸ στοιχειῶδες, τὸ μονότονον, τὸ ὁμοειδῶς ἐπαναλαμβανόμενον, ὅπερ ἐπὶ τέλους κουράζει καὶ ἐνοχλεῖ. Ὁ ρυθμὸς παρὰ τῷ Βαλαωρίτῃ εἶνε συνθετώτερος καὶ μᾶλλον σύμφωνος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις ποιήσεως μᾶλλον περιτέχνου ἢ ἁπλῆς. Τέλεια ὑποδείγματα εὐρυθμίας παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς οἱ στίχοι τοῦ «Διάκου». Ἀκούσατε τοὺς λόγους τοῦ γέροντος ἁρματωλοῦ Διαμάντη:

Σαράντα χρόνια πολεμῶ. Ἀπ' τὴν κορφὴ ὡς τὰ νύχια
Μ' ἔγδαρε, μὲ ξεφλούδισε τὸ βόλι, τὸ λεπίδι...
Μ' ἔφαγε ἡ γύμνια κ' ἡ ἐρμιά... Ἔβαψε τὰ παλιούρια
Ἡ ξεσχισμένη φτέρνα μου... Μ' ἔδειρε τὸ χαλάζι...
Ἔστρωσα τὸ κρεββᾶτί μου μέσ' στὴ μονιὰ τοῦ λύκου...
Κυνηγημένος σὰ θεριὸ τὴ νύχτα 'ς τὰ λαγκάδια
Ἔβγαινα κ' ἔβοσκ' ἅρπαχτὰ τὰ κούφια βελανίδια
Ποῦ ἐσέποντο 'στὰ χώματα, κ' ἐζοῦσα μ' ἀποφάγια
Π' ἄφιναν τ' ἀγριογούρουνα... Κι' ὅταν τὸν ἀλωνάρη
Μοῦχαν πιασμένα τὰ νερὰ καὶ μ' ἔφρυγεν ἡ δίψα,
Ἀκοῦστέ το, μωρὲς παιδιά, ἐζύμωνα 'στὰ δόντια
Κ' ἐχόρταινα βυζαίνοντας μιὰ φλοῦδ' ἀπὸ μολύβι,
Καὶ δὲ θυμοῦμαι νἄνοιωσα ποτέ μου τὴ λαχτάρα

Digitized by Google

Ὁποῦ μὲ σφάζει σήμερα, καὶ σὰ μονομερίδα
Ἀπῶν' ἀρμὸ 'ς τὸν ἄλλονε, κρυφὰ κρυφὰ χωνεύει
Καὶ μοῦ ῥουφάει τὴ δύναμι καὶ μὲ νεκρώνει, Λάμπρε.

Καὶ οὐ μόνον ὁ ῥυθμός, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα προσλαμβάνει ἐν τῷ «Διάκῳ» τὴν τελείαν αὐτῆς ἀποτύπωσιν. Ἐν τῇ «Φροσύνῃ» δὲν κατέχει ἔτι ὁ ποιητὴς πάσας τὰς κλεῖδας τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροφυλακίου· ἀντλεῖ ἐξ αὐτοῦ μετ' ἔρωτος, ἀλλὰ καὶ νεανικῆς ἀφροντιστίας. Παρεισάγει λέξεις καὶ φράσεις ἐκ τῆς καθαρευούσης καὶ μεταχειρίζεται σχηματισμούς, οἵτινες κατ' οὐδένα τρόπον συμβιβάζονται μετὰ τοῦ λαϊκοῦ ἰδιώματος. Τοὐναντίον ἐν τῷ «Διάκῳ» ἡ γλῶσσα ἀναβλύζει πλουσία, δαψιλής, χειράφετος, αὐτάρκης, ἐξ ἑαυτῆς καὶ μόνης ἀρυομένη πᾶν κόσμημα καὶ πᾶν θέλγητρον. Ὁ ποιητὴς δὲν ἠρκέσθη εἰς τὴν χρῆσιν τῆς μητρικῆς, καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων. Ἦλθεν εἰς ἄμεσον ἐπισυγκοινωνίαν μετὰ τοῦ λαοῦ, ὡς ἁγνὸς ῥαψῳδὸς τῶν ἀρχαίων χρόνων, διέτρεξε τὰ ὄρη, διενυκτέρευσεν ἐν τῇ καλύβῃ τοῦ ἀγρότου, ἔζησε τὴν ζωὴν αὐτοῦ, καὶ πλουτίζων τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς ποιήσεως αὐτοῦ, συγχρόνως ἐπλήρου καὶ τῆς γλώσσης τὸ θησαυροφυλάκιον.

Καὶ ὅμως ὁ θρίαμβος οὗτος τοῦ ποιητοῦ κατὰ τῶν γλωσσικῶν δυσχερειῶν παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς αὐστηρὰς ἐπικρίσεις. Ἐψέχθη διότι μετεχειρίσθη εἰς τοὺς στίχους του λέξεις ἀσυνήθεις, τὰς ὁποίας ἀναγκάζεται νὰ μεταφράζῃ καὶ ἑρμηνεύῃ εἰς τὰς σημειώσεις του. Καὶ ὑπάρχουσιν ἀδιάλλακτοι, οἵτινες ἀμετακλήτως καταδικάζουσι τὸν ποιητήν, στηρίζοντες τὴν ἀπόφασίν των ἐπὶ τοῦ κατ' αὐτοὺς θανασίμου τούτου ἐγκλήματος. Τοῦ ἐγκλήματος ὄντως ἐγένετο ἔνοχος ὁ Βαλαωρίτης, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀπεδόθη εἰς αὐτὸ σημασία πολὺ βαρυτέρα τῆς ἁρμοζούσης. Ὁμολογῶ ὅτι ἀνιαρὸν εἶνε νὰ συναντᾶτε, ἔστω καὶ εἰς ὡραίους στίχους (ἴσως τότε καθίσταται καταφανεστέρα ἡ ἀσχημία), δυσνοήτους λέξεις, τὰς ὁποίας ἀναγκάζεσθε νὰ ἀναζητῆτε εἰς ἰδιαίτερα

Digitized by Google

λεξιλόγια. Διὰ τούτων παρατίθεται ὥς τι πρόσκομμα μεταξὺ συγγραφέως καὶ ἀναγνώστου, καὶ αἱ θερμαί, αἱ ὁμαλαὶ καὶ ἁρμονικαὶ σχέσεις ἀμφοτέρων ψυχραίνονται καὶ ὑποβάλλονται εἰς κινδυνώδη δοκιμασίαν. Ἂν ἐκ τῆς γλώσσης τοῦ Βαλαωρίτου ἔλειπον λέξεις τινές, ἡ ποίησις αὐτοῦ βεβαίως δὲν θὰ ἐπτώχευεν. Ἀλλ' εὐτυχῶς αὗται ἀποτελοῦσι σχεδὸν ἀσήμαντον μειονοψηφίαν, ἐπὶ τῶν δακτύλων μετρούμεναι. Ἂν δ' ὁ ποιητὴς ἐφάνη ἀφειδὴς εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ δημώδους λεξικοῦ, ἂν οὐδόλως προσέτρεξεν εἰς τὴν ἐλεημοσύνην τῆς καθαρευούσης, ἂν ἀπέφυγε τὴν μνείαν καὶ αὐτῶν τῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, καθ' ἃ αὐτὸς ἐξομολογεῖται, ἐκ φόβου μήπως ἀποτελέσωσι παραφωνίαν ἐν τῇ αὐστηρᾷ συμφωνίᾳ τῶν ἀπὸ κορυφῆς μέχρις ὀνύχων ἁρματωλικῶν στίχων του, πάντα ταῦτα δὲν διαπράττει αὐθαιρέτως, ἀλλ' ἐκ λόγων ὑψηλῆς καλαισθησίας. Οἱ λόγοι οὗτοι ἄδικον εἶνε νὰ παροραθῶσι. Πλὴν τούτου, μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ Βαλαωρίτης πιστεύει, ὡς οὐδείς, εἰς τὸ εὐρὺ καὶ μέγα μέλλον τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ὡς ἀφ' ἑτέρου πιστεύει εἰς τὸ θνησιγενὲς τοῦ ὑπ' αὐτοῦ καλουμένου «λογιωτατισμοῦ». Ἡ πίστις τοῦ ποιητοῦ συγκεντροῦται εἰς τοῦτο: ὅ,τι δὲν κατώρθωσεν ἡ καθαρεύουσα, θὰ τὸ κατορθώσῃ ἡ δημοτική, προικίζουσα τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα δι' ἐθνικῆς ποιήσεως. Καὶ πῶς νὰ μὴ ἀφοσιωθῇ ὁ ποιητὴς διὰ παντὸς μέσου εἰς τὸν πλουτισμὸν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης ταύτης; Ταύτην μορφοῦσιν οἱ συγγραφεῖς, οἱ ποιηταί. Ὅ,τι σήμερον παρίσταται ἄηθες ἀπαντώμενον κατὰ πρῶτον ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ, τίς οἶδεν ἂν μετὰ καιρὸν καταστῇ σύνηθες καὶ οἰκεῖον, ἐπιβληθὲν καὶ ἐκλαϊκευθὲν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, οὗτινος οἱ στίχοι θὰ περιέρχωνται εἰς ὅλα τὰ στόματα καὶ ἡ μνήμη θὰ παραμένῃ ἀθάνατος . . .

* * *

Νομίζω ὅτι, ἂν καὶ ἀτελῶς, ἀπήχησα τὴν περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Βαλαωρίτου γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ, ὡς ἐνυ-

Digitized by Google

πάρχει εὐκρινεστέρα παρὰ τοῖς ὀλίγοις καὶ μᾶλλον συγκεχυμένη παρὰ τοῖς πολλοῖς. Ἐν συνόλῳ εἰπεῖν, ἡ ποίησις αὕτη εἰ καὶ στενῶς συνδεομένη μετὰ τῆς ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ φιλολογικῆς δράσεως καὶ ἐν μέρει ἐκ ταύτης ἀπορρέουσα, ἀποχωρίζεται τῆς Ἑπτανησιακῆς Σχολῆς καὶ ἐλάχιστα τὰ κοινὰ ἔχει μετ' αὐτῆς. Ὁ Βαλαωρίτης συγγενεύει μετὰ τῶν Ἑπτανησίων ποιητῶν καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ Λευκάς, ἡ γενέτειρα αὐτοῦ, μετὰ τῶν λοιπῶν Ἰονίων· ἡ Λευκάς, ἥτις φαίνεται μᾶλλον ὡς ἀποτελοῦσα τμῆμα τῆς παρ' αὐτὴν Ἀκαρνανικῆς γῆς ἢ ὡς συγκαταλεγομένη μετὰ τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου. Οἱ στίχοι τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου, τοῦ Μαρκορᾶ, τὰ ἀποσπάσματα τῶν «Ἐλευθέρων πολιορκημένων», τὸ πλεῖστον τοῦ «Ὅρκου», αἱ ἡρωΐδες τῶν «Ἐπιθυμιῶν», τοῦ «Τραγουδιστῆ», καὶ τοῦ «Πλάσματος τῆς Φαντασίας» μᾶς ἀνυψοῦσιν εἰς Χριστιανικοὺς παραδείσους ἢ μᾶς ἐμπνέουσι πλατωνικὰς νοσταλγίας ὑπεργηΐνων κόσμων, μᾶς παραδίδουσιν εἰς τὰ φιλήματα τῶν ῥεμβασμῶν καὶ εἰς τὰς θωπείας τῶν ὀνείρων, πλήττουσι τὰς αἰσθήσεις ὡς ἦχοι θρηνητικοὶ βαρβίτου, ὡς μελῳδίαι πλαγιαύλου. Τοὐναντίον οἱ στίχοι τοῦ Βαλαωρίτου καταφθάνουσι μέχρις ἡμῶν ὡς βαρύηχος στρατιωτικὴ ὀρχήστρα, ἐν ᾗ ἀφθονοῦσιν αἱ σάλπιγγες. Δὲν ἐξεγείρουσιν ἐντὸς ἡμῶν τὸν ἔρωτα τῆς ὀνειροπολήσεως, ἀλλὰ τὸν πόθον τῆς δράσεως. Ἐντὸς αὐτῶν κινοῦνται αἱ ψυχαὶ μυρίων ἡρώων. Ἄν ποτε ἐπιλήσμονες ἑαυτῶν διατίθενται ἐπὶ τὸ ῥεμβωδέστερον καὶ ἐπιτηδεύωνται ῥωμαντικὴν ὑπερευαισθησίαν, ὑποκρίνονται ἀδεξίως καὶ καθιστῶσι προφανέστερον τὸ ἀσυμβίβαστον τῆς φυσικῆς τραχύτητος τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἐπιπλάστου ἁβρότητος τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν. Ἡ ποίησις αὕτη βλέπει ἐνίοτε ὁράματα, ὡς οἱ προφῆται, ἀλλ' οὐδέποτε ὄνειρα, ὡς οἱ ἐρασταί. Δὲν διαπρέπει ἐπὶ καθαρότητι γραμμῶν, ἀλλ' ἐπὶ ζωηρότητι χρωμάτων. Καὶ ὅταν παρίσταται πλαστικωτέρα, καὶ τότε ἐπὶ τῶν ἀγαλματωδῶν σχημάτων αὐτῆς διαχύνει ἀφειδῶς τὰ χρώματα. Καὶ τολμῶ νὰ εἴπω ὅτι ὡς ἐμψυχοῖ τὰ πάντα, οὕτω

Digitized by Google

καὶ τὰ πάντα χρωματίζει πορφυρᾶ, ἐνῷ ἡ ἑπτανησιακὴ ποίησις πλέει καὶ πτερυγίζει ἐντὸς τοῦ κυανοῦ. Ἐλαττουμένη εἰς συμμετρίαν καὶ εἰς ἁρμονίαν, ἐξέχει εἰς ἔκφρασιν καὶ εἰς κίνησιν. Δὲν ἐξολισθαίνει εἰς ῥητορικὴν φρασιολογίαν καὶ εἰς πατριωτικὰς μεγαλαυχίας, καὶ δὲν παραβιάζει τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς τέχνης. Οὐχὶ σπανίως θυσιάζει τὸ ἐξαιρετικὸν εἰς τὸ κανονικόν, τὸ φυσικὸν εἰς τὸ τερατῶδες, καὶ τὴν λογικὴν εἰς τὴν ἐντύπωσιν. Ἀλλ' οἱ σπεύδοντες αὖθις νὰ καταδικάσωσιν ἀμετακλήτως καὶ διὰ τὰς ἐν λόγῳ ὑπερβασίας τὸν ποιητήν, κινδυνεύουσι νὰ συγκαταδικάσωσι, πλὴν τῶν στίχων τοῦ Βαλαωρίτου, καὶ κλασσικὰ ἀριστουργήματα, σεβόμενα ὑπὸ τῶν αἰώνων. Ἐν περισπουδάστῳ συγγράμματι ἀναγινώσκω τὰ ἑξῆς: «Ἤκουσα ἰατροὺς σπουδαίως ἀσχολουμένους εἰς τὴν ἐπίλυσιν δυσκόλου προβλήματος καὶ προσπαθοῦντας νὰ διευκρινήσωσιν ἂν ὄντως ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου ἔπασχεν ἐξάρθρωσιν τοῦ ἰσχίου. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς Παναγίας τοῦ Σίξτου εἶναι ὑπερμέτρως μεγάλοι καὶ πάρα πολὺ ἀπέχουσιν ὁ εἷς τοῦ ἄλλου. Ἐν τῇ εὐρέως πεπλατυσμένῃ κόρῃ τοῦ παιδίου, ὅπερ κρατεῖ ἡ θεομήτωρ ἐπὶ τῶν βραχιόνων της, ἰατρός τις διεγίνωσκε παθολογικὸν σύμπτωμα. Ἐν τῇ «Μεταμορφώσει» τὸ κάτω καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ πίνακος παρουσιάζουσι διάφορον προοπτικήν»[1]). Ἐν τῷ Ξενοφῶντι καὶ Πλάτωνι οἱ ἀρχαῖοι τεχνογράφοι ἀνευρίσκουσι πολλὰ τὰ μικροχαρῆ καὶ τὰ ἄκαιρα, καὶ ὁ Λογγῖνος ἐξαίρων τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Ὁμήρου, καταγγέλλει συγχρόνως τοὺς ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἀπαντῶντας λήρους καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀπίθανα. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἀδιστάτως ἐξαγγέλλει τὴν ὑπεροχὴν τῶν μεγάλων ἔργων, ἅτινα ἁμαρτάνουσιν ἔν τισιν, τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐν παντὶ ἐξηκριβωμένα συνθέματα, ἀλλ' ὑπολειπόμενα τοῦ ὕψους τῶν πρώτων, πρὸς τὰ κεκτημένα τὰς πλείους ἀλλ' ὄχι καὶ μείζους ἀρετάς. «Ἐγὼ δ' οἶδα μὲν ὡς αἱ ὑπερμεγέθεις φύσεις ἥκιστα καθαραί· τὸ γὰρ ἐν παντὶ ἀκριβὲς κίνδυνος μικρότητος, ἐν δὲ τοῖς

1) G. Séailles Essai sur le génie dans l'art.

Digitized by Google

μεγέθεσιν, ὥσπερ ἐν τοῖς ἄγαν πλούτοις, εἶναί τι χρὴ καὶ παρολιγωρούμενον». Ἔχων ὑπ' ὄψιν τοιαῦτα, ἀφ' ἑνὸς ἀβλεψίας καὶ ἀφ' ἑτέρου τοιαύτας ἐτυμηγορίας, δὲν διστάζω ὄχι μόνον ἀθφωτικὴν ψῆφον νὰ παράσχω εἰς τὸν Βαλαωρίτην διὰ τὰ τυχὸν ποιητικὰ αὐτοῦ ἐξολισθήματα, ἀλλὰ καὶ νὰ κηρύξω ταῦτα ὡς ἀναποφεύκτως πηγάζοντα ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς ποιήσεως αὐτοῦ*).

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἑστίᾳ», ἔτ. 1889, ἀριθ. 708, 709.

Digitized by Google

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

ὡς ἱστορικὸς

ΥΠΟ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

Ἂν τὸ εὐαγγελικὸν ῥητὸν οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰ ἔθνη, θὰ εὕρωμεν περὶ τοῦτο μάλιστα διαφέροντας τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας ἀγρίους τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ἄνευ ἀναμνήσεων καὶ ἐλπίδων μέλλοντος βιοῦσιν ἐφ' ἡμέραν, ἀμνημονοῦντες τῆς χθὲς καὶ ἀφροντιστοῦντες περὶ τῆς αὔριον, μόλις που δὲ περὶ παρόντος τινὸς ἐφημέρου ἐπιεικῶς μεριμνῶντες, οἱ δ' ἐξηυγενισμένοι λαοὶ καλλύνουσι μὲν ὡς εὐσχημότατα τὸ παρόν, διὰ δὲ τῆς ζωηρᾶς ἀναπαραστάσεως τῶν ἐν τῷ παρελθόντι τυχῶν διδάσκονται καὶ ποδηγετοῦνται πρὸς μέλλον, ὅπερ προσπαθοῦσιν ὡς εὐκρινέστατα νὰ προδιαγράψωσι. Μνήμη καὶ ἐλπὶς εἶνε ἡ συνωρὶς ἡ σύρουσα τὸ ἅρμα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐντεῦθεν πηγάζουσι τἀληθῆ δῶρα τῆς ζωῆς, τὰ κάλλη τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης, ἡ ἀγάπη τῆς δόξης καὶ ὁ στέφανος τῆς νίκης. Δὲν εἶχον ἄρα ἄδικον οἱ ἀρχαῖοι πλάσσοντες τὰς Μούσας θυγατέρας τῆς Μνημοσύνης. Εἶνε λοιπὸν ἀδελφαὶ ἡ Κλειὼ καὶ ἡ Πολύμνια, ἡ ποίησις καὶ ἡ ἱστορία. Ἀντιμάχονται μέν ποτε καὶ ἔχουσιν οὐ σπανίως αὐτόχρημα ἀντίθετον τὸν δρόμον, ἀλλὰ πολλάκις ἔχουσι τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ τὸ αὐτὸ τέλος, διαφυλάττουσαι εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὸ παρελθὸν ὡς γνήσιαι τῆς Μνημοσύνης θυγατέρες.

Digitized by Google

Καὶ ἡ μὲν ἐπιβολὴ εἶνε ἐν τούτῳ ἡ αὐτή, διάφορος δὲ παρ' ἑκατέρας τῆς ἐκτελέσεως ὁ τρόπος. Ἡ μὲν ἱστορία ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον σοβαρευομένη καὶ ἀδέκαστος, οὐδὲ παρεκκλίνουσα τῆς εὐθείας. Εἶνε ἀμειδὴς Νέμεσις μᾶλλον ἢ συμπαθὴς Ἀθηνᾶ, διὰ τοῦ λευκοῦ κυάμου ἀθῳώνουσα τὸν Ὀρέστην. Ἀλλοία ἡ ποίησις· βαίνει χαρίεσσα, ἀνθοστεφής, παρατρεπομένη ἐνίοτε τῆς ὁδοῦ τοῦ ἀληθοῦς χάριν τοῦ ὡραίου. Πειρᾶται πάντοτε νὰ μειδιᾷ, ὅταν δέ ποτε ἀναγκασθῇ νὰ διακρύσῃ, ὁμοιάζει τὴν κόρην ἐκείνην τοῦ μύθου, ἥτις ἐδάκρυε μαργαρίτας.

Ἡ δὲ συνένωσις τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἱστορίας ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀνδρί, ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἔργῳ, ὅσον εἶνε εὐχάριστος διότι ὑπογλυκαίνει μὲν τὴν αὐστηρότητα τῆς ἱστορίας, καθιστᾷ δὲ σπουδαίαν τὴν ποίησιν, ἄλλο τόσον εἶνε καὶ ἐπισφαλής, διότι κινδυνεύει ἡ μὲν ἱστορία, ὑπερκοσμηθεῖσα ὑπὸ τῶν ποιητικῶν ἀνθέων, νὰ καταστῇ ἀπαραγνώριστος, ἡ δὲ ποίησις, καταθέσασα τὸν ἐλαφρὸν αὐτῆς πέπλον, νὰ ὑποδυθῇ τὸν βαρὺν μανδύαν τῆς Κλειοῦς. Δυνατὸν νὰ συμβῇ ὥστε ποιητὴς ἱστορῶν ἢ ἱστορικὸς ποιῶν νὰ μὴ εἶνε οὔτε ἱστοριογράφος ἀξιόπιστος οὔτε ποιητὴς θυρσοφόρος. Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ τῶν συνενούντων τὰς δύο μούσας ἡ ἱστορικὴ καὶ ἡ ποιητικὴ δύναμις χωριστά. Δὲν εἶνε δὲ σπάνιοι ἄνδρες ποιηταὶ ἀντλήσαντες τὴν ποιητικὴν αὐτῶν ὕλην ἐκ τῆς ἱστορίας ἢ ἱστορικοὶ ποιητικῶς πραγματευθέντες τὸ ὑποκείμενον αὐτῶν.

Τῶν δὲ παρ' ἡμῖν ποιητῶν ἐκεῖνος, ὅστις σχεδὸν μόνος ἠσχολήθη περὶ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν, εἶνε ὁ Βαλαωρίτης. Συνέχεται δὲ τοῦτο μετ' αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως τῶν ποιήσεων αὐτοῦ καὶ μετὰ τῆς ἐποχῆς, ἧς τὴν ἐξύμνησιν ἀνέλαβε μετ' ἀγάπης, λέγομεν δὲ τοὺς χρόνους τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος καὶ τὴν ἀμέσως αὐτῶν προηγηθεῖσαν περίοδον τῶν μαρτυρίων.

Ἡ περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων τούτων ἐνδιατριβὴ τοῦ Βαλαωρίτου ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἰδέας, ἣν εἶχε σχηματίσει περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς ποιήσεως παρ' ἡμῖν. «Θεμέλιον τῆς νέας ἑλ-

Digitized by Google

»ληνικῆς ποιήσεως, ἔγραφεν ἐν τῷ προλόγῳ τῆς «Κυρᾶς Φροσύ»νης», πρέπει νὰ εἶναι ἡ πιστὴ ἐξιστόρησις τῶν παθημάτων καὶ »τῶν μαρτυρίων τοῦ ἔθνους, ἡ διηνεκὴς τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς »τὸν ξενισμὸν πάλη . . . . . Ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων πρέπει »νἀνιχνεύσωμεν καὶ τὴν ἀληθῆ πηγὴν τῆς ἡμετέρας ποιήσεως, »ἥτις πρὶν ἢ μεταβληθῇ εἰς λυρικὴν ἢ δραματικήν, ὀφείλει νὰ »λάβῃ ἡρωϊκήν, τουτέστιν ἐπικὴν μορφήν· λέγων δὲ ἐπικὴν ἐν»νοῶ τὴν ποίησιν, ἥτις ἀνεξαρτήτως ἰδιαιτέρων τινῶν κανόνων »στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν ἱστορίαν, προτίθεται δὲ σκοπὸν αὐτῆς »τὴν ἐξύμνησιν σημαντικοῦ τινος γεγονότος ἀναγομένου εἰς ἡρωϊ»κοὺς χρόνους, μυστηριωδῶς περικεκαλυμμένους ὑπὸ τῆς νεφε»λώδους παραδόσεως καὶ τῆς ἀμυδρᾶς ἀπομνημονεύσεως τῶν χρο»νογράφων καὶ τῶν γερόντων».

Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ θεωρίαν ἐμμένει πιστὸς καὶ ὀκτὼ ἔτι βραδύτερον, γράφων ἐν τοῖς Προλεγομένοις τοῦ «Διάκου» τὰ ἑξῆς· «Ἡ »δημοτικὴ ἑλληνικὴ ποίησις, ἐκ τῶν μυχῶν τῆς ἱστορίας ἐκπο»ρευομένη, κυρίως προτίθεται τὴν ἀκριβῆ ἀφήγησιν τῶν γεγο»νότων, περικοσμοῦσα μὲν καὶ χρωματίζουσα αὐτὰ ποικιλοτρό»πως πρὸς ἐκφανεστέραν τοῦ θέματος διατράνωσιν, ἀλλ' οὔτε τὴν »παραμόρφωσιν τῆς ἀληθείας ἀνέχεται οὔτε τὴν ἀποσιώπησιν, »ὅταν δι' αὐτῶν καταστρέφωνται αἱ βάσεις, ἐφ' ὧν ἐγείρονται οἱ »ἰδανικοὶ αὐτῆς πύργοι . . . . Ἱστορία λοιπὸν τουτέστιν ἀλήθεια »εἶναι ἡ κυριωτέρα βάσις τῆς ἐθνικῆς ποιήσεως καὶ ὀδυνηρὸν καὶ »ἀξιοδάκρυτον εἶναι ὁσάκις ἐκ τῶν περιστάσεων τῆς ἐποχῆς ἢ τῆς »ὀλιγωρίας τῶν χρονογράφων τινὰ ἐκ τῶν σημαντικωτέρων γε»γονότων ἐκτίθενται ἀνακριβῶς καὶ συγκεχυμένως».

Ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων ἐστήριξεν ὁ Βαλαωρίτης τὴν πολυετῆ πνευματικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν. Ἐν ἑκάστῳ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐναγκαλίζεται ἡ ποίησις τὴν ἱστορίαν, ὡς πλάτανον γηραιὰν κισσὸς ἀειθαλής. Τὸ δὲ τοπίον, ἔνθα μάλιστα βλαστάνει τὸ γραφικὸν τοῦτο σύμπλεγμα, εἶνε ἡ προσφιλὴς γῆ τῆς Ἠπείρου.

«Ἐπειδὴ ἡ Ἤπειρος, ἔγραφε προοιμιαζόμενος ἐν τῇ «Κυρᾷ

Digitized by Google

»Φροσύνη», εἴτε ἕνεκεν τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως εἴτε ἕνεκεν »τῆς φύσεως τῶν τέκνων αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἡ ἀκρόπολις, τὸ ἱερὸν »βῆμα, ἔνθα ὁ νέος Ἕλλην ἠδυνήθη νὰ προφυλάξῃ ὡς ἄρτον προ»θέσεως τὴν ἰδέαν τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ καὶ τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλ»λοντος, τὸ κατ' ἐμὲ ἔκρινα εὔλογον πρὸς τὸ παρὸν ἐκεῖ νὰ ἀνα»σκάψω πρὸς ἀνεύρεσιν νέων ποιητικῶν ἐμπνεύσεων καὶ θέμα»τος περιέχοντος στοιχεῖα ἱκανὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, ὃν »προεθέμην.

»Ἴσως με ἕλκουσι πρὸς τὴν Ἤπειρον τὰ ὀστᾶ τῶν προγόνων, »ἴσως συνείθισα ἐκ νεαρᾶς μου ἡλικίας νὰ βλέπω ὑψούμενον ἐνώ»πιόν μου τὸν γηραιὸν Πίνδον ὡς προσφιλῆ σκιὰν τείνουσαν πρὸς »ἐμὲ τὴν χεῖρα· ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ ἀρνηθῶ ὅτι, καὶ ἂν εἷς »μόνος παλμὸς ἀπομείνῃ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, θέλω ἀφιερώσῃ αὐ»τὸν εἰς τὴν Ἤπειρον».

Οἱ λόγοι οὗτοι ἐξηγοῦσιν ἐπαρκῶς τὴν ἐν τῷ νῷ καὶ τῇ καρδίᾳ τοῦ Βαλαωρίτου γεννηθεῖσαν διπλῆν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐξιστορήσῃ ἅμα καὶ ἐξυμνήσῃ τοὺς ἄθλους τῶν προδρόμων τῆς ἐπαναστάσεως ἡρώων, γινόμενος ὁ ἱστοριογράφος αὐτῶν ἅμα καὶ ὁ ὑμνῳδός.

Ἀπὸ τῆς Λευκάδος ἔβλεπε τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ Ἤπειρον, ὧν τὰ ὄρη ὑπῆρξαν τὸ χρησφύγετον τῶν ἁρματωλῶν· ἐν Λευκάδι, ἥτις ἀποτελεῖ οἱονεὶ φυσικήν τινα συνέχειαν τῆς ἠπειρωτικῆς ἐκείνης γῆς καὶ ἥτις ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον τῶν ἀγωνιστῶν ἐκείνων χαράκωμα, διετηρεῖτο ζωηρὰ ἡ ἀνάμνησις τῶν ἡρωϊκῶν ἄθλων. Ἐν Λευκάδι, ἔνθα πολλάκις κατέφευγον οἱ ἁρματωλοί, διετηροῦντο ἐν τῷ ἀρχείῳ πολλὰ ἄξια λόγου ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, παρορμῶντα εἰς μελέτας ἱστορικάς. Οὕτως ἡ φαντασία ὑπεδαύλιζε τὴν μελέτην, ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀναδίφησις ἔδιδεν ὑπόστασιν καὶ ζωὴν εἰς τὰ πλάσματα τῆς θερμῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας. Ἡ ἀλληλεπίδρασις οὐδαμοῦ ἠδύνατο νὰ εἶνε ζωηροτέρα· οὐδαμοῦ μᾶλλον ἢ ἐν Λευκάδι ἠδύνατο νἀναθάλῃ ὁ διφυὴς βλαστὸς τῆς ἱστορικῆς καὶ ποιητικῆς ἅμα ἐξυμνήσεως τῶν προεορτίων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος.

Digitized by Google

Ὁ Βαλαωρίτης, τυχὼν ἐν τῇ εὐφόρῳ ἐκείνῃ πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἱστοριογραφίαν γῇ, δὲν ἠμέλησε τοῦ χρέους αὐτοῦ. Γόνος ὢν οἴκου ἁρματωλικοῦ ᾐσθάνετο ἰδιαιτέραν τινὰ ἀγάπην πρὸς τὰς περιπετείας τῶν ἡρακλείων ἄθλων τῶν προδρόμων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος· τὴν δὲ ζωηρὰν αὐτοῦ φαντασίαν ὑπεδάμασέ πως ἡ παντοειδὴς αὐτοῦ παιδεία καὶ ὁ πρὸς τὴν ἱστορίαν ἔρως οὕτως, ὥστε δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν ποιητικὴν παράστασιν τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ μετὰ μεγάλης ἐπιμονῆς ἀπεπειράθη νὰ στηρίξῃ τὴν ποίησιν αὐτοῦ εἰς τὸ στερεὸν ὑπόβαθρον τῆς ἱστορίας.

Καὶ δὴ ὑπεβλήθη ὁ Βαλαωρίτης εἰς πάντας τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἐπιστήμονος ἱστορικοῦ, οὐδαμῶς ὀκνήσας πρὸς τὸ ἐπίπονον ἔργον τῆς ἐξερευνήσεως ἐποχῆς σκοτεινῆς καὶ μόλις ἀσαφῶς γνωστῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διπλῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἱστορικοῦ του σταδίου ὡς ἱστοριοδίφης τε καὶ ἱστοριογράφος ἀντελήφθη τοῦ ἔργου του ποιητικῶς. Καὶ ἀναδιφῶν καὶ ἱστοριογραφῶν μετὰ προτιμήσεως ἠσχολήθη περὶ τὴν ἀναπαράστασιν προσώπων μᾶλλον ἢ γεγονότων, καὶ δὴ τοιούτων, ἐν οἷς ἐμφαίνεται ἰδιάζων τις τύπος, ἐν οἷς ἀπεικονίζεται ἰδιαίτερός τις χαρακτήρ. Ἔχει δὲ καὶ τὴν δύναμιν ὁ Βαλαωρίτης νὰ παριστάνῃ ζωηρότατα τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεχθέντας ἄνδρας καὶ διὰ τῆς γραφίδος αὐτοῦ νὰ ἐμποιῇ αὐτοῖς οἱονεὶ τὴν καθαρότητα τῶν γραμμῶν ἀττικοῦ ἀναγλύφου. Οἱ ἄνδρες ὧν ἐπελάβετο ἡ γραφὶς ἢ ἡ μοῦσα τοῦ Ἀριστοτέλους βαίνουσιν ὑψοῦ οἱονεὶ εὔγλυπτοι ἀνδριάντες ἐπὶ βάθρων εὐσχήμων. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ σελίδες ἐκεῖναι τῶν σημειώσεων τῆς «Φροσύνης» καὶ τοῦ «Διάκου», ἔνθα ἐξιστοροῦνται οἱ ἆθλοι καὶ περιγράφεται ὁ χαρακτὴρ τῶν κυριωτάτων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἁρματωλῶν [1]), ἀποτελοῦσιν ἡρῷον καλλιμάρμαρον, εὐλαβῶς ἀνεγερθὲν ὑπὸ λογάδος ἑλληνικῆς διανοίας. Ἐκ δὲ τῆς ζωηρᾶς καὶ εἰκονικῆς παραστάσεως τῶν καθ' ἑκάστους ἡρώων προέρχεται παρὰ τῷ Βαλαωρίτῃ, ὡς εἰκός, καὶ ἡ ἰσχυρὰ ἐκείνη ἀντίθεσις καὶ σύγκρουσις χαρακτήρων ἀντιμαχομένων, οἵαν εὑρί-

1) Ἰδὲ ἰδίως «Κυρᾶς Φροσύνης» ἐκδ. β' σελ. 146-169 καὶ «Διάκου» σελ. 162-216.

Digitized by Google

σκομεν ἑκασταχοῦ ἐν τοῖς ἔργοις του. Ἀλλ' οἱ δύο οὗτοι ἰδιάζοντες τύποι τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης καὶ ἱστοριογραφίας τοῦ Βαλαωρίτου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀκριβὴς καὶ διακριτικὴ παράστασις τῶν ἀνδρῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ σύγκρουσις τῶν ἀντιμαχομένων χαρακτήρων, εἶνε ἐξαιρέτως ποιητικαὶ ἀρεταί, καὶ διὰ τοῦτο εἶπον ἀνωτέρω ὅτι ποιητικῶς ἀντελήφθη τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου ὁ Βαλαωρίτης.

Ἐπιλαβόμενος δ' ἐρευνῶν ἱστορικῶν περὶ ἐποχῆς ἀτελέστατα γνωστῆς καὶ ἀσαφοῦς, ὁποίας τινὰς εἶχε πηγάς; Ἱστορικός τις ἐξ ἐπαγγέλματος δὲν θὰ ἐπεχείρει εἰς τὸ ἔργον ἄλλως ἢ ὡς ἔπραξεν ὁ ἡμέτερος ποιητής. Τὸ χάος ἐκεῖνο τεσσάρων εἰδῶν πηγαὶ ἠδύναντο νὰ διαφωτίσωσι. Πρῶτον μὲν ἡ στοματικὴ παράδοσις, μάλιστα ἐν αὐτοῖς τοῖς τόποις ἔνθα διεδραματίσθησαν τὰ γεγονότα, ὧν ἐπρόκειτο ἡ ἐξερεύνησις, ἢ ἔνθα ἔζησαν οἱ ἥρωες τῶν ἱστορηθησομένων πράξεων ἢ ἔκγονοι αὐτῶν. Δεύτερον δὲ ἡ εἰς τὰς ἁρματωλικὰς πράξεις ἀναφερομένη δημώδης ποίησις, πλούσιον γέννημα τοῦ εὐφαντάστου ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τρίτον δὲ ἡ ἐξιστόρησις τῶν γεγονότων παρ' ἐγχωρίων χρονογράφων καὶ ἱστορικῶν ἢ τὰ ὑπομνήματα ἀλλογενῶν περιηγητῶν. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ πηγαὶ ἐνεῖχόν τι τὸ ἐπισφαλὲς καὶ ἀβέβαιον. Ἡ μὲν φαντασία τοῦ λαοῦ ὑπερμεγεθύνει τὰ γεγονότα, ἡ δὲ προφορικὴ παράδοσις εἶνε ἀσταθής, συχνὰ ὑποθωπεύουσα τὰς πράξεις καὶ δεκαζομένη ὑπὸ προσωπικῶν συμπαθειῶν, ἡ δὲ παρὰ ὁμοφύλων τε καὶ ἀλλογενῶν ἑτοίμη ἤδη ἐξιστόρησις τῶν πραγμάτων ὑπόκειται πολλάκις καὶ αὕτη εἰς παντοίας παρανοήσεις καὶ παραμορφώσεις τῆς ἀληθείας, ἐφ' ὅσον δὲν στηρίζεται εἰς τὸ τέταρτον εἶδος πηγῶν, τῶν ἀσφαλεστάτων καὶ βεβαιοτάτων. Εἶνε δ' αὗται αἱ ἔγγραφοι μαρτυρίαι, τὰ ἐν ἀρχείοις φυλασσόμενα ἐπίσημα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, καὶ ταῦτα οὐχὶ παραλαμβανόμενα ἀνεξελέγκτως, ἀλλὰ δοκιμαζόμενα καὶ χρησιμοποιούμενα συνῳδὰ πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς. Χαίρομεν δὲ ὅτι ἡ θερμὴ διάνοια τοῦ Βαλαωρίτου πρὸς οὐδένα τῶν δρόμων τούτων ἀπώκνησε, καὶ ὅτι δὲν ἠχθέσθη τὸ πονηρὸν καὶ πολλάκις ἐπαχθὲς

Digitized by Google

ἔργον τῆς ἀκριβοῦς ἱστορικῆς ἀναδιφήσεως. Αὕτη μόνη ἠδύνατο νὰ παράσχῃ εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ τὸν χρωματισμὸν ἐκεῖνον τῆς ἀκριβείας, τὴν ποίησιν ἐκείνην τῆς ἀληθείας, ἐφ' ᾗ διαπρέπουσιν ἐξόχως. Ἀπεδείχθη δ' ἐπιφανῶς διὰ τῶν ἔργων τοῦ Βαλαωρίτου, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐπίμοχθος ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις καὶ τοῖς ἀρχείοις ἀναστροφή, ἥτις παρ' ἡμῖν οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ἱστοριογράφου ἐθεωρήθη πάντοτε προσὸν ἀπαραίτητον, δύναται νἀποβῇ χαρίεσσα ἐνασχόλησις καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγαλεπηβόλου ποιητοῦ.

Ἵνα συλλέξῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ὕλην ὁ Βαλαωρίτης δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν ἁπλῆν μελέτην τῶν περὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἱστορικῶν ἔργων τοῦ Τρικούπη, Φιλήμονος, Περραιβοῦ καὶ Σπηλιάδου, οὔτε εἰς τὴν ἐπιμελῆ ἀνάγνωσιν τοῦ Pouqueville καὶ ἄλλων ἀλλογενῶν, οὐδ' εἰς μόνην τὴν συλλογὴν παντοίων δημοτικῶν κλεφτικῶν ᾀσμάτων. Ἡ Λευκάς, ἥτις εἶχεν ὑπάρξει τὸ τελευταῖον προπύργιον τῶν ἁρματωλῶν καὶ ἔνθα ἐσῴζοντο πλεῖσται αὐτῶν ἀναμνήσεις, ἡ γείτων Ἀκαρνανία, ἧς ἕκαστος δρυμὸς ἔσῳζεν ἔτι τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεως αὐτῶν, παρεῖχεν αὐτῷ πλείστας ἀφορμὰς πρὸς συναγωγὴν εἰδήσεων περὶ τῶν ὡραίων ἐκείνων χρόνων. Ἄοκνος ἐπὶ ἔτη πολλὰ εἰσήρχετο πανταχοῦ, ἔνθα ἠδύνατο νὰ μάθῃ τι περὶ τῆς ἀγαπητῆς αὐτῷ ἐποχῆς, ἠκροᾶτο παντὸς γέροντος ὅστις διεφύλαττεν ἐν τῇ μνήμῃ ἆθλόν τινα τῶν ἡρώων, ἔσπευδεν ἁπανταχόσε, ἔνθα ἤλπιζε νὰ ἴδῃ ἓν ὅπλον, νὰ θαυμάσῃ ἓν κειμήλιον τῆς μακραίωνος ἐκείνης ἱερᾶς λειτουργίας τοῦ ἔθνους· ἠγάπησε τέλος θερμότατα καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς λέξεις τοῦ λαοῦ, ὅσαι εἰς τὰ ὦτά του προσήρχοντο ὡσεὶ μυστηριώδεις ἀποκαλύψεις τοῦ παρελθόντος. Ποιητικώτατα περιγράφει τὴν περίστασιν, καθ' ἥν, τὸν χειμῶνα τοῦ 1865, ἀναπαυόμενος ἐν Ἀκαρνανίᾳ λυμαινομένῃ ὑπὸ τῆς λῃστείας, ἐκ μακρᾶς κυνηγεσίας μετὰ φίλων θαρραλέων ἐντὸς πενιχρᾶς καλύβης ἠκροάσατο ἐκεῖ, ὑπὸ τὰς ἀκτινοβολήσεις τοῦ σπινθηρακίζοντος πυρὸς καὶ παρὰ τὰ λείψανα τοῦ καταβρωθέντος ἀμνοῦ, τῶν περὶ τοῦ ἁρματωλοῦ Ἀμπελογιάννη φημηγοριῶν (légendes) τοῦ ἀκαρνανικοῦ

Digitized by Google

λαοῦ[1]. Τὴν αὐτὴν δ' ἐπιμονὴν ἐπεδείξατο καὶ ἐν τῇ ἐξερευνήσει τοῦ ἐν Λευκάδι ἀρχείου.

Οὐδεμία ἴσως χώρα τῆς Εὐρώπης ἔχει ὅσην ἡ Ἑλλὰς ἀτυχίαν περὶ τἀρχεῖα. Ἂν ἀληθεύῃ τὸ ἐπ' ἐσχάτων ῥηθὲν ὑπὸ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ, ὅτι ἔθνος στερούμενον ἀρχείων στερεῖται ἱστορίας, εὑρισκόμεθα ἡμεῖς εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἔθνος οἱ περὶ τοῦτο δυστυχέστατοι. Τὰς πολλὰς αἰτίας τῆς ἐλλείψεως ταύτης περὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἀρχείων παρ' ἡμῖν προτίθεμαι νὰ ἐξετάσω ἀλλαχοῦ διὰ μακρῶν, ἐνταῦθα δὲ μόνον ἂς σημειώσω μετ' ἄλγους τὴν ἀσύγγνωστον ἀκηδίαν ἀρχόντων τε καὶ ἰδιωτῶν περὶ τὴν συλλογὴν τῶν εἰς τὴν πάτριον ἱστορίαν ἀναφερομένων ἐγγράφων καὶ τὴν περιποίησιν τῶν σῳζομένων τοὐλάχιστον ἀξιολόγων ἀρχείων τῆς Ἑπτανήσου. Ἐν τούτοις ἀξίαν μνήμης θέσιν κατέχει καὶ τὸ ἀρχεῖον τῆς Λευκάδος, χαίρομεν δὲ ὅτι οὐκ ὀλίγον ἐν αὐτῷ ἐμελέτησεν ὁ Βαλαωρίτης τὴν ἱστορίαν τῶν ἁρματωλῶν, ἐκδοὺς ἐξ αὐτοῦ ἔγγραφα σπουδαῖα ἐν τῇ «Κυρᾷ Φροσύνῃ»[2] καὶ τῷ «Διάκῳ»[3].

Τοιοῦτος ὁ τρόπος τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας τοῦ Βαλαωρίτου. Τὰ δὲ πορίσματα τῶν τοιούτων αὐτοῦ μελετῶν ἐξέθηκεν ἐν ταῖς προεισαγωγαῖς καὶ ταῖς σημειώσεσι τῶν ποιήσεων αὐτοῦ. Ἐμπνευσθεὶς δὲ ὑπὸ τῆς αἴγλης τῶν λαμπρῶν ἐκείνων ἡμερῶν καὶ ἱστορικῶς παρασκευασθεὶς πρὸς τὴν ποιητικὴν αὐτῶν ἐπεξεργασίαν, ποίαν στάσιν ἔλαβεν ὡς ποιητὴς ἀπέναντι τῆς ἱστορίας; Ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ἀναγκαίαν ἐθεώρει τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν· «ἡ ἱστορικὴ παράδοσις ὑπῆρχεν ἡ πυξὶς ἡ ὁδηγοῦσα αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους». Ἀλλ' ἡ τήρησις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας δὲν ἦτο πάντοτε δυνατή, ἠναγκάζετο δέ ποτε ὁ ποιητὴς νἀποστατήσῃ αὐτῆς. Ἀλλὰ τοὺς μὲν ἀναχρονισμοὺς ἀπέφευγεν ὡς τὸ δυνατόν, ἐλαχίστην μόνον αὐτῶν ποιούμενος χρῆσιν ὅτε

1) «Διάκου» σημ. ἐν σελ. 187 κ. ἑ.
2) Ἐκδ. β' σ. 156—165 καὶ 215—232.
3) σ. 205 κ. ἑ.

Digitized by Google

ἦτο ἀνάγκη «νὰ μὴ παραλείψῃ γεγονότα δυνάμενα καὶ ἀκτῖνα φωτὸς νὰ ἐπιπέμψωσιν εἰς τὴν ζοφώδη ἐκείνην ἐποχήν». Ὁπόσον δ' ἐπεζήτει τὸν συμβιβασμὸν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας πρὸς τὰς ἐμπνεύσεις τὰς ποιητικὰς δεικνύει μάλιστα ὁ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ «Διάκου» γινόμενος μακρὸς λόγος περὶ τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου τοῦ ἥρωος. Ἐκ παραδόσεως καὶ ἄλλων πηγῶν γνωρίσας ὡς τοιαύτην ἡμέραν τὴν 14 Ἀπριλίου καὶ ἐπὶ ταύτης τῆς βάσεως ἐρειδόμενος εἶχε συνδυάσει τὸ μαρτύριον τοῦ Διάκου πρὸς ἄλλα σύγχρονα δυστυχήματα, καὶ δὴ μάλιστα πρὸς τὴν ἀπαγχόνισιν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου. Ἀλλὰ κατόπιν πεισθεὶς περὶ τῆς ἀκριβεστέρας χρονολογίας τῆς 23ης Ἀπριλίου, ζητεῖ ὁπωσδήποτε νὰ συμβιβάσῃ τὴν ποιητικὴν ἔμπνευσιν μετὰ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, «πιστεύσας θεμιτὸν νὰ συμπεριλάβῃ ἐν τῷ ᾄσματι ἐκείνῳ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου, καθόσον πρόκειται περὶ γεγονότος τετελεσμένου μὲν πρὸ δεκατριῶν ἡμερῶν, ἀλλὰ μήπω συμπεπληρωμένου».

Ὁμοίως δὲ προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ καὶ ἄλλας τινὰς ἐνίοτε ἐν τῇ ποιήσει ἱστορικὰς παραβάσεις. Οὕτως ἐπιλαβόμενος, ἕνεκα τῆς ἐμφύτου ἐν αὐτῷ δυνάμεως τῶν ἀντιθέσεων, τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη ὡς ἀνταγωνιστοῦ τοῦ Διάκου, παριστάνει αὐτὸν καὶ ὡς ἐκ νέου προτείνοντα εἰς τὸν ὁπλαρχηγὸν τῆς Λεβαδείας τὰς ἀπορρήτους ὁμολογίας, ἃς πρότερον εἶχε συνδέσει μετὰ τοῦ Ὀδυσσέως. Καὶ ἐν τῇ «Κυρᾷ Φροσύνῃ» δὲ ἀποκαθιστᾷ εἰς τὸν θεῖον τῆς νέας Γαβριήλ, τὸν οὐχὶ ἰσχυρῶς βαστάσαντα τὴν ποιμαντορικὴν ῥάβδον, τὸν Ἄρτης Ἰγνάτιον, ἄνδρα γνωστὸν ἐν πάσῃ τῇ ἑλληνικῇ γῇ διὰ τὴν ἁγνότητα τῶν ἠθῶν καὶ τὴν καρτερίαν, ἣν ἔδειξε διώκων τὴν μεγάλην περὶ ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἰδέαν. Ἀλλ' εἰς τὰ τοιαῦτα προβαίνει σπανίως καὶ μετ' ἐπιφυλάξεως, μόνον ὅταν ἐπιβάλλωνται ὑπὸ δεινῆς ποιητικῆς ἀνάγκης.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἱστορικαὶ ἔρευναι τοῦ Βαλαωρίτου, τοιαύτη ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἀντίληψις καὶ ἡ πρὸς τὴν ποίησιν σχέσις αὐτῆς. Ἀσχοληθεὶς περὶ τὴν ἱστορίαν χρόνων ἀδιεξόδων

Digitized by Google

ᾐσθάνθη πολλαχῶς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐπιζώντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης λειψάνων καὶ τῆς ἐξερευνήσεως τῶν ἀρχείων, ἐκφράζει δὲ πολλάκις τὴν θλῖψίν του ὅτι ἡ νέα γενεὰ ἀμελεῖ τῶν τοιούτων ἐρευνῶν. « Δυστυχῶς, λέγει ἐν τῷ παραρτήματι »τῆς « Κυρᾶς Φροσύνης », δυστυχῶς ἡ ἱστορία τῶν χρόνων ἐκεί»νων διαμένει εἰσέτι σκοτεινὴ καὶ μόνον ἐν παρόδῳ διαμνημο»νεύονται τὰ τότε γενόμενα. Ἡμεῖς δὲ περιφρονοῦντες τὴν ἀνά»γνωσιν τῶν πολλαχοῦ διεσπαρμένων ἀνεκδότων ἡμῶν χρονικῶν, »ὑβρίζομεν τοιουτοτρόπως τὴν μνήμην ἀνδρῶν, οἵτινες, τοσαῦτα »ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μοχθήσαντες καὶ τοσαῦτα παθόντες, οὐδὲ τὴν »ἡμέραν ηὐτύχησαν νὰ ἴδωσι τῆς προσδοκωμένης ἀπολυτρώ»σεως ». Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ δικαίως ἐπιφωνεῖ· « Πάντα τὰ κατὰ »τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γενόμενα γινώσκουσιν οἱ ἐπιζήσαντες. Θαυ»μάζω μόνον πῶς οὐδεὶς μέχρς τοῦδε ἠθέλησε νἀσχοληθῇ δια»φωτίζων τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἐν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ ὥςπερ τις »ὑπόγειος δύναμις ἐφαίνετο ὑποσείουσα τὸ κράτος τῶν Ὀθωμα»νῶν καὶ ἀγγέλλουσα τὴν ὥραν τῆς ἀνεγέρσεως. Μετ' οὐ πολύ, »τουτέστιν ὅταν ὁ λίθος τοῦ τάφου καλύψῃ καὶ τοὺς ὀλίγους ἐκεί»νους, οἵτινες αὐτόπται τῶν γεγονότων δύνανται εἰςέτι νὰ μαρ»τυρήσωσιν ἀντὶ ἐπισήμων ἐγγράφων, μετ' οὐ πολύ, λέγω, πυ»κνὴ ὁμίχλη θέλει καλύψῃ καὶ ὀνόματα καὶ πράγματα. Κενὸν »μέγα θέλει ὑπάρχει ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἡμῶν ἱστορίᾳ· θέλει ἐλλεί»πει ὁ πρόλογος ὁ διασαφῶν τὸν κατὰ τὸ 1821 ἐθνικὸν ἀγῶνα. »Θέλουσι στερηθῇ μνημοσύνων οἱ καὶ πρότερον παθόντες ὑπὲρ »τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, καθ' ἧς ἐμάχοντο τότε πᾶσαι καὶ »ἐπιχθόνιοι καὶ ὑποχθόνιοι δυνάμεις ».

Χαίρομεν εὑρίσκοντες τοὺς ὀρθοὺς τούτους λόγους γεγραμμένους ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ. Πόσον θὰ ἐπεθυμοῦμεν νὰ εἰσδύσῃ ἡ πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν ἀγάπη αὐτοῦ καὶ ἡ περὶ αὐτῆς ἐνδελεχὴς μέριμνά του εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπ' ἴσης βαθέως ὅσον καὶ ἡ ποίησίς του! Ἂς καταβληθῇ ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ἡ δέουσα φροντὶς περὶ τῶν ἱστορικῶν ἀρχείων τοῦ κρά-

Digitized by Google

τους, ἂς εἰσαχθῶσιν εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἀσκήσεις ἱστορικαί, ἂς διαδοθῇ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν περιφρονουμένην ἱστορικὴν ἀναδίφησιν καὶ ἡ ἀγάπη τῆς ἱστοριογραφίας, καὶ τότε θὰ πεισθῶσιν οἱ πολλοὶ ὅτι φυσικώτατον ἦτο ν' ἀγαπήσῃ τὴν ἱστορίαν ἡ ποιητικὴ διάνοια τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, ἐπειδὴ ἡ περὶ τὴν πάτριον ἱστορίαν διατριβὴ μετέχει πολλῷ ποιήσεως, ὡς ἡ ἀκραιφνὴς ποίησις μετέχει πολλάκις ἱστορικῆς ἀληθείας*).

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἑστίᾳ», ἔτ. 1879 ἀριθ. 192.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

ὡς πολιτευόμενος

ΥΠΟ

ΤΙΜΟΛΕΟΝΤΟΣ Ι. ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ

Τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου ὁ πολιτικὸς βίος εἶναι ἀντίγραφον πιστὸν τοῦ βίου αὐτοῦ, ὡς ποιητοῦ. Μία καὶ μόνη ἰδέα δεσπόζει ἐπὶ τῶν ποιήσεών του, ὁ ὕμνος τῆς πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος τελεσθείσης μεγάλης ἐπαναστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ γένους καὶ τῶν παρασκευασασῶν αὐτὴν ἐργασιῶν· ἕνα καὶ μόνον διώκουσι σκοπὸν τὰ ποιητικὰ ἔργα του, τὴν ἔξαψιν τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, ὅπως περατωθῇ τὸ τόσῳ ἡρωϊκῶς ἀρξάμενον ἔργον τῆς παλιγγενεσίας. Καὶ ὁ πολιτικὸς βίος αὐτοῦ τὸν αὐτὸν φέρει χαρακτῆρα καὶ τὸν αὐτὸν τύπον.

Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ σταδίου μέχρι τῆς τελευταίας πνοῆς του, ἐπὶ τῆς γραμμῆς αὐτῆς ἀπαρεγκλίτως ἐβάδισεν. Εἰσελθὼν εἰς τὴν Ἰόνιον Βουλήν, ὡς εἷς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Λευκάδος, συνετάχθη τοῖς ἐπιδιώξασι τὴν ἀπόσεισιν τῆς ἀγγλικῆς προστασίας καὶ τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, πᾶσαν ἄλλην ἀποκρούων πορείαν. Αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ συντάκτης καὶ ὁ εἰσηγητὴς τοῦ ἀπὸ 10 (22) Μαΐου 1862 πρὸς τὸν Λόρδον Ἁρμοστὴν Διαγγέλματος τῆς δωδεκάτης Βουλῆς τῆς Ἑπτανήσου, δι' οὗ οἱ τῶν Ἰονίων νήσων Ἀντιπρόσωποι μίαν διετύπουν ἀπόφασιν τοῦ λαοῦ τῆς Ἑπτανήσου, τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ, ἤτοι τὴν μετὰ

Digitized by Google

τῆς μητὸς Ἑλλάδος ἕνωσιν. Ἡ εὐχὴ αὕτη, τόσῳ σαφῶς καὶ ἐντόνως γενομένη, ἐπραγματώθη μετά τινας μῆνας, ὁ δὲ ἀκμαῖος καὶ ὡραῖος βουλευτὴς τῆς Ἑπτανήσου ἐχαιρέτιζε μετά τινας μῆνας, ὡς γεγονὸς τετελεσμένον, τὴν ἕνωσιν τῆς πατρίδος του μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, μετ' ὀλίγον δὲ εἰσήρχετο, μετ' ὀγδοήκοντα ἄλλων Ἑπτανησίων, εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις συνεδριάζουσαν ἐθνικὴν Συνέλευσιν τοῦ 1862.

Καὶ ἐν τῇ Συνελεύσει ταύτῃ καὶ ἐν ταῖς ἐπομέναις, μέχρι τοῦ 1868, Βουλαῖς, ἡ εὔγλωττος καὶ γλυκεῖα καὶ ἐπαγωγὸς φωνὴ τοῦ ποιητοῦ ῥήτορος τὸ αὐτὸ ἔσχε πάντοτε ἐλατήριον, τὸν αὐτὸν σκοπόν, τὴν πανελλήνιον ἕνωσιν καὶ τὸν ὕμνον τοῦ ἀγῶνος. Τὴν νέαν Βασιλείαν τοῦ 1862 ἐχαιρέτισεν ἐκθύμως, καὶ μετὰ τῆς πλειονότητος τῶν ἄλλων Ἰονίων Ἀντιπροσώπων, ἐκθύμως ὑπεστήριξε καὶ ἐν αὐταπαρνήσει, δι' οὐδὲν ἄλλο, ἢ διότι ἐδέχθη αὐτήν, ὡς προωρισμένην καὶ ὡς μέλλουσαν νὰ συνεχίσῃ τὸ μέγα ἔργον, αὐτὴ γενομένη τὸ κέντρον τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας καὶ τὴν σημαίαν ἀναπεταννύουσα τῆς πανελληνίου ἐξεγέρσεως. Γνωστὴ δὲ ἡ ῥητορικωτάτη εἰκὼν αὐτοῦ περὶ τῆς Βασιλείας, ἣν ὡς Πλάτανον παρίστα, προωρισμένην νὰ καλύψῃ καὶ δροσίσῃ τὰ διεσπαρμένα μέλη τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Κατὰ πόσον ἔκρινεν, ὅτι ἐν τοῖς ἔργοις ἡ εὐχή του αὕτη ἐπληρώθη, καὶ κατὰ πόσον οἱ πόθοι του ἐπραγματοποιήθησαν, αὐτὸς μόνος γινώσκει. Ἴσως, ἐν τοῖς ἐγγράφοις, ἅτινα κατέλιπεν, ἀνευρεθῶσιν αἱ περὶ τούτου γνῶμαί του, ἐὰν μὴ καί που ἀλλαχοῦ εὑρίσκωνται κρίσεις αὐτοῦ ἐπὶ τούτων προγενέστεραι. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἄλλοτε.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1868, ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ἀπεχώρησε τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου, συνεπείᾳ ἀτυχοῦς τινος περιστάσεως ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἧς ἐγενόμην αὐτόπτης μάρτυς, ὡς συνάδελφος αὐτοῦ, καὶ ἥτις προὐκάλεσε τὴν τυπικὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ ἐκ μέρους τῆς Βουλῆς. Βλέπων τὸν ἀπολυτισμὸν χωροῦντα ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν

Digitized by Google

δεσπόζουσαν, ἐξήφθη, καὶ ἐν στιγμῇ ἐρεθισμοῦ, ἐξ εὐγενοῦς ἀφορμῆς προελθόντος, ἀπεπειράθη ἐπίθεσιν κατὰ συναδέλφου του. Αὐτὸς οὗτος μετά τινας στιγμὰς μετενόησε, διατὶ νὰ ζητήσῃ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ πανίσχυρον ὅπλον τοῦ λόγου καὶ τῆς καρδίας του διὰ ταπεινοτέρου. Ἀλλὰ τόσῳ κακὴν ἐνεποίησεν αὐτῷ ἐντύπωσιν ἡ ἐπιϐληθεῖσα ἐκείνη ἀποδοκιμασία, ὥστε ἔκτοτε δὲν συνήνεσε νὰ δεχθῇ τὴν ἐπιμόνως καὶ ἐπανειλημμένως προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ὑποψηφιότητα τοῦ Βουλευτοῦ. Ἄλλως τε καὶ αἱ ἡμέραι, ἃς ἡ Ἑλλὰς διῆλθεν ἀπὸ τοῦ 1868 καὶ ἐντεῦθεν, δὲν ἦσαν αἱ ἡμέραι, αἵτινες ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι προσφιλῆ καὶ ἐπιζήτητον τῷ Ἀριστοτέλει Βαλαωρίτῃ τὸν ἐνεργὸν πολιτικὸν βίον. Αὐτὸς ἐφαντάζετο Ἑλλάδα ἡρωϊκήν, ῥιπτομένην εἰς ἀπέλπιδα ἀγῶνα, συνεχίζουσαν τὸ ἔργον τοῦ 1821 καὶ τοὺς χρόνους τῶν Κλεφτῶν, καὶ δι' ὁμηρικῶν κατορθωμάτων περατοῦσαν τὴν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος πάλην· ἀλλ' οἱ καιροὶ οἱ σήμερον τοιαύτην δὲν ἀπεδέχοντο πολιτικήν, ὁ δ' Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης δὲν ἔμελλε νὰ ἔχῃ θέσιν ἐν αὐτῇ. Ἦν ὁ ἀνὴρ τῶν μυθικῶν χρόνων, ἢ μέλλοντος λίαν μεμακρυσμένου.

Ἀλλ' ὅμως, ὅτε ἐπίστευεν, ὅτι ἠδύνατο ἢ νὰ ὑπεκκαύσῃ τὸ φρόνημα τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, ἢ νὰ συντελέσῃ δι' ἀμέσου ἐνεργείας εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῶν ἰδεῶν του, ἐξῆλθε τῆς ποιητικῆς σκήτης καὶ κατῆλθεν εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐνεργείας.

Τῷ 1871 ἐχαιρέτισεν, εἰς Ἀθήνας μεταϐάς, ἐπικροτούσης καὶ θαυμαζούσης τῆς Ἑλλάδος ὅλης, τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου. Ἐπίστευεν ὁ ποιητής, ὅτι ἀπεκαλύπτετο σὺν τούτοις ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐποχή, ἣν ὠνειρεύετο. Τὰ δάκρυα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἅτινα ὕγραναν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀκροατῶν του, τὸν ἔπεισαν νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ πόθος του ἐπληρώθη. Ἀλλὰ τὰ πράγματα τῷ ἔδειξαν, ὅτι ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐκεῖνος ἦν ὅλως παροδικός, ἦν ἀστραπὴ σϐεσθεῖσα ἐπὶ τοῦ τόπου αὐτοῦ, ὅθεν ἐξῆλθεν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπεχώρησε πάλιν εἰς τὴν ἐρημίαν του.

Digitized by Google

Πρὸ διετίας πάλιν, ἐνόμισεν, ὅτι ἡ ὥρα, ἣν ὠνειρεύθη, ἐσήμανε, καὶ ὅτι νέα κατορθώματα ἑλληνικὰ ἔμελλον νὰ παράσχωσιν εἰς τὴν Μοῦσάν του ἀφορμὴν νέων ᾀσμάτων. Ἐπελήφθη τοῦ ἔργου μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως ψυχῆς ἀληθοῦς ποιητοῦ, ὑπῆρξε δὲ εἷς τῶν πρωτίστων ἐνεργῶν τῆς γενομένης κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀποπείρας πρὸς συνέχισιν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Οὐδενὸς ἐφείσθη, οὔτε κόπου, οὔτε πνευματικῆς ἐργασίας, ἐκ τῶν ἰδίων δὲ οὐκ ὀλίγα ἐδαπάνησε πρὸς ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀνεγνώρισεν αὐτὸς οὗτος, ὅτι οὔτε τὸν ἐννοοῦσιν, οὔτε αὐτὸς ἐνόει ἐκείνους, οἷς συνέπραττε. Πλήρης καὶ τελεία ἐπῆλθεν ἡ ἀπογοήτευσίς του· βεβαίως δὲ ἡ καταβαλοῦσα αὐτὸν λύπη ἐκ τούτου οὐκ ὀλίγον συνετέλεσε, προστεθεῖσα εἰς τὴν ἐκ τῆς νόσου τοῦ ἀξίου καὶ προσφιλοῦς υἱοῦ του ἀνησυχίαν, ὅπως ἐπιτείνῃ τὸ βασανίζον αὐτὸν πρὸ ἐτῶν καρδιακὸν νόσημα καὶ ταχύτερον καταβιβάσῃ αὐτὸν εἰς τὸν τάφον, ὃν αὐτὸς οὗτος ἐθεᾶτο, πρὸ καιροῦ, ἠνεῳγμένον ἐνώπιόν του.

Τὴν 23 Μαΐου τοῦ ἔτους τούτου, ἑβδομάδας τινὰς πρὸ τοῦ θανάτου του, ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τῶν εἰδήσεων περὶ τοῦ ἐν Μαδέρᾳ ἐπὶ ἀναῤῥώσει διατρίβοντος υἱοῦ του, μοὶ ἔγραφε τοὺς ὡραίους τούτους λόγους, συνοψίζοντας τὸν ὅλον βίον του:

« Ἡ καρδία μου δὲν γνωρίζει πλέον τί εἶναι ἡ νηνεμία τοῦ »ἠθικοῦ ἐκείνου ὕπνου, ὅστις προέρχεται ἐκ τῆς βεβαιότητος, ὅτι »εὐδαιμονοῦν τὰ περὶ ἡμᾶς φίλα ὄντα. Καὶ ὅμως ἐργάζομαι. »Ἐπεχείρησα μακρὸν ἱστορικὸν ποίημα, καὶ ἤδη ἔφθασα εἰς τὸ »τέλος τοῦ τρίτου ᾄσματος. Ἀλλὰ θὰ προφθάσω νὰ τὸ φέρω εἰς »πέρας; Τὸ θέμα μου εἶναι πάντοτε τὸ αὐτό: ἀνταγωνισμὸς διαρ»κὴς τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῆς κατακτήσεως καὶ τοῦ ξενισμοῦ. »Ἄλλοτε εἶχα νὰ κάνω μὲ τὴν Τουρκοκρατίαν· τώρα δὲ μὲ τὴν »Φραγκοκρατίαν ».

Ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καθαρὰ καὶ ἁγνὴ ἀπὸ παντὸς ξενικοῦ στοιχείου, τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ γνώμων τοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου. Τούτου δ' ἕνεκα, περὶ τῆς ἐσω-

Digitized by Google

τερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ περὶ τῆς πολιτειακῆς συντάξεως αὐτῆς ἐπίστευεν εἰς τὰ δόγματα τῆς τελείας ἐλευθερίας καὶ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ πολιτεύματος. Ὡραία καὶ ἐθνικὴ ἀρχή· ὅταν δὲ αὕτη γίνῃ ἄρθρον πίστεως, ζώσης καὶ ἐνεργοῦ, τοῦ πολιτευομένου Ἑλληνισμοῦ, τότε μόνον ἡ ἀνάστασις ἡ τελεία αὐτοῦ καὶ ἡ σύνταξίς του ἔσται γεγονὸς τετελεσμένον. Τὴν ἡμέραν δ' ἐκείνην τὴν εὐτυχῆ, ἡ Ἑλλὰς ὅλη μετ' εὐγνωμοσύνης θ' ἀναμνησθῇ τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, ὡς ἑνὸς τῶν πιστοτάτων ἐν τῷ πολιτεύεσθαι ἀντιπροσώπων τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ἰδέας*).

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ « Ἑστίᾳ » ἔτ. 1879 ἀριθ. 192.

POÉSIES DE VALAORITIS

PAR

A. MÉZIÈRES
De l'Académie Française.

Lorsque Aristote Valaoritis mourut en 1879, les amis de la Grèce savaient qu'un poète aimé et populaire venait de mourir. Mais combien peu avaient lu ses vers! L'Europe lettrée ne connaissait guère de lui que son nom. Aujourd'hui deux philhellènes, M. le marquis de Queux de Saint-Hilaire et M. Blancard, en traduisant les poèmes patriotiques de Valaoritis, essayent de faire profiter sa gloire de la popularité de notre langue. Je ne voudrais pas les décourager dans leur pieuse entreprise, et cependant je ne serais pas étonné que le public auquel ils s'adressent s'intéressât à l'homme plus qu'au poète.

C'est que l'homme peut être compris de tout le monde. Il a été un des plus nobles esprits, un des plus grands cœurs de ce siècle. Les beautés très réelles et très neuves de la langue poétique dont il se sert peuvent échapper aux délicats et s'évaporer en partie, même dans la meilleure des traductions. L'admirable unité de sa vie, la grandeur morale de son caractère, s'imposent au contraire à l'estime, à la sympathie de tous. Ce Grec instruit, cet ancien élève du collège de Genève, des Universités de Paris et de Pise, voulut vivre au milieu des montagnards de sa petite pa-

Digitized by Google

trie et se familiariser avec les locutions les plus simples du langage populaire, afin de devenir le poète des revendications patriotiques. Ses vers ne ressemblent en rien aux effusions lyriques des gens heureux, aux tranquilles peintures des poètes uniquement occupés de leur art. Sa poésie n'est pas le travail paisible d'un artiste, c'est le cri de guerre d'un combattant.

Il n'a rien cependant à désirer pour lui-même. Né à Sainte-Maure, l'ancienne Leucade, propriétaire d'un domaine considérable, il n'a connu ni la pauvreté, ni la servitude, ni la lutte personnelle pour l'indépendance. Le protectorat que l'Angleterre exerçait sur les îles Ioniennes n'était point un régime trop dur à supporter. Valaoritis n'a été témoin dans sa jeunesse d'aucune souffrance cruelle infligée à ses compatriotes. Il aurait pu même se féliciter de vivre dans un pays mieux administré, plus riche et plus prospère que la Grèce libre, mais aucun avantage matériel ne valait à ses yeux la joie d'appartenir à une patrie indépendante. Quoiqu'il fut très éclairé sur les défauts et sur les désordres de l'administration grecque, il sacrifia sans hésitation la certitude de vivre paisible sous un protectorat étranger aux chances d'une annexion qui pouvait causer la ruine de plus d'un annexé. Ceux qui ne sont pas capables d'affronter avec résolution des dangers de ce genre ne méritent pas le beau titre de patriote. Personne, parmi les Grecs modernes, n'était plus digne de le porter qu'Aristote Valaoritis. Il ne lui suffisait pas d'être libre. Partout où ses compatriotes portaient le joug de la domination étrangère, il travaillait à les en affranchir.

Il y avait surtout un coin de terre auquel l'attachait le souvenir des luttes héroïques du commencement de ce siècle et qu'il eût voulu arracher aux conquérants de la Grèce. En face de Leucade, où Aristote Valaoritis vivait libre et respecté, il voyait la côte de l'Épire, dont il n'était séparé

Digitized by Google

que par un étroit canal. L'île avait conservé ou reconquis sa nationalité, tandis que la terre ferme restait au pouvoir des Turcs. Valaoritis ne se résignait pas à ce contraste, il n'acceptait pas l'inégalité des choses, la liberté sur une rive, l'esclavage sur l'autre. Il pensait que la liberté devait traverser un bras de mer de quelques centaines de mètres et réunir dans une même nationalité les enfants de la même mère. Aussi bien que Leucade, l'Épire était sa patrie. C'est dans les montagnes qui dominent le golfe d'Ambracie qu'étaient nés ses ancêtres, c'est là qu'ils avaient lutté contre les Turcs jusqu'au jour où, vaincus et dépouillés, ils avaient trouvé un asile sur une terre vénitienne. Quoique sa famille fut inscrite, depuis un siècle et demi, sur le *Livre d'or* des patriciens de Leucade, Valaoritis était resté aussi Grec que les Klephtes, ses pères, lorsqu'ils défendaient à coups de fusil les rochers sauvages de Valaora. « Peut-être, dit-il lui-même, suis-je attiré vers l'Épire parce qu'elle renferme les ossements de mes pères, peut-être parce que je me suis habitué, dès ma plus tendre enfance, à voir devant mes yeux le vieux Pinde se dresser comme un fantôme qui me tend la main. Quoi qu'il en soit jusqu'à mon dernier souffle, mon coeur battra pour l'Épire.

Ce n'étaient pas là de vaines paroles. Lorsque les provinces grecques de l'empire turc se soulevèrent, en 1854, en 1860, en 1861, Aristote Valaoritis alla soutenir les montagnards de sa présence et de son argent. Sa poésie procède du même sentiment: c'est une poésie de combat, destinée à raviver les souvenirs des plus glorieux épisodes de la guerre de l'indépendance à réchauffer le courage des Klephtes en leur rappelant ce qu'ont fait leurs ancêtres. Sa langue elle-même conserve à dessein la forme populaire de ces chants nationaux qu'ont publiés Fauriel et Marcellus. Il n'écrit pas pour les lettrés, il veut être compris et chanté par le peuple. Il éprouve une joie patriotique à retrouver dans

Digitized by Google

certaines expressions, dans certains tours du dialecte vulgaire, la preuve de la persistance avec laquelle la même langue et la même race ont traversé les âges.

Il croyait qu'à côté de la langue écrite, que nous conservent les ouvrages classiques, il y avait une langue parlée dont se servaient les gens du peuple et dont la tradition demeure encore dans les parties les plus reculées des montagnes de la Grèce. Bien loin de considérer ces formes populaires comme une altération du beau langage des anciens Grecs, comme un signe de barbarie et de décadence, ainsi que le faisaient en général les professeurs de l'Université d'Athènes, il s'y attachait au contraire avec obstination, il y cherchait la source de la seule poésie qui ait survécu à toutes les vicissitudes de l'histoire et démontré la vitalité de la race. Il était trop clair que la langue de Démosthène et de Xénophon n'avait eu qu'un temps, qu'elle représentait une époque nécessairement fugitive, la date de ce qu'il y a eu de plus pur dans le génie grec. A quoi bon essayer de la faire revivre? disait Valaoritis. Ce sera une œuvre artificielle, agréable sans doute aux lettrés, mais dont le peuple ne profitera point. Quoi de plus utile au contraire et de plus décisif que de remonter par l'étude de l'idiome populaire jusqu'aux racines mêmes de la langue hellénique? Si nous parvenons à établir que les montagnards de nos jours emploient encore des mots et des tours de phrase dont se servaient leurs ancêtres au temps de Périclès, la pureté, la conservation de la race grecque ne seront-elles pas démontrées par une preuve irréfutable?

La conversation de Valaoritis, aussi bien que ses écrits, laissait toujours entrevoir l'espérance de relier le présent au passé le plus lointain de la Grèce. Bien des fois dans nos promenades en mer, dans nos longues causeries sous le toit hospitalier de sa maison de Sainte-Maure, je lui ai entendu affirmer qu'en vivant, comme il le faisait, au mi-

Digitized by Google

lieu des marins, des bergers, des paysans, il retrouvait chez eux non seulement dans leurs paroles, mais dans leurs mœurs et dans leurs coutumes, quelque chose des anciens Grecs. Il soutenait que le christianisme n'avait point interrompu la tradition et que certaines cérémonies religieuses, les funérailles par exemple, se célébraient encore aujourd'hui, à peu de chose près, comme au temps d'Homère. Je me rappelle la joie que je lui causai lorsque je fus chargé par M. Roulin, le savant bibliothécaire de l'Institut de France, de lui demander si quelques noms de poissons, cités en grec par Pline l'Ancien, et qui ne se trouvent nulle part ailleurs, etaient encore en usage parmi les marins de la mer Ionienne. Valaoritis eut le plaisir de les retrouver tous et d'en déterminer en français le sens précis. Il en concluait, avec un accent de triomphe, que la tradition de la langue usuelle, très différente de la langue littéraire, ne s'était pas interrompue, depuis des milliers d'années, sur les côtes de sa patrie.

Son art poétique se ramène tout entier à l'étude des formes les plus simples et les plus familières du langage, comme à la peinture des sentiments que le peuple comprend. « Je ferai, disait-il, tous mes efforts, en entrant dans les chaumières des bergers, en parcourant les montagnes et la mer, en allant partout où la joie et la douleur peuvent faire éclater spontanément la manifestation des sentiments, pour recueillir et conserver à la postérité, si faire se peut, ces précieuses reliques de la langue populaire, car je suis convaincu qu'il y a en elle non seulement la matière des plus curieuses études philologiques, mais qu'elle est le lien secret qui montre la légitimité de nos origines et qui manifeste hautement que jamais la domination étrangère n'a réussi à détruire l'unité de notre race ».

Quels seront les sujets préférés de la poésie ainsi comprise? Ceux que le peuple préfère lui-même, la continua-

Digitized by Google

tion des légendes klephtiques dont il est l'auteur inconscient. Valaoritis reprend en quelque sorte les chants nationaux au point où les avaient laissés Fauriel et Marcellus. Seulement il en réduit le théâtre aux lieux, qui lui sont familiers et il en ramène la matière aux faits qu'il a entendu raconter dans sa jeunesse, aux récits dont se nourrit autour de lui l'imagination populaire. Ce sont les malheurs et les exploits de l'Épire qu'il chante de préférence. Ses héros sont des Klephtes aux mœurs rudes, à l'âme indomptable, qui livrent aux Turcs des batailles épiques jusqu'au jour où ils tombent sous la balle d'un Albanais, où plus souvent encore la trahison d'un de leurs frères les livre à la vengeance de leurs ennemis. Ce trait de couleur locale donne un air de vérité à des peintures qui sans cela paraîtraient trop flatteuses. Si Valaoritis ne peignait que des actes d'héroïsme, on aurait peine à croire qu'une nation ne se composât que de héros. Les portraits de traîtres qu'il dessine rendent ces tableaux plus vraisemblables par les ombres qu'ils y ajoutent.

Quels hommes vigoureusement trempés que les Klephtes qu'il met en scène, toujours armés, le long fusil à la main, les pistolets damasquinés à la ceinture, le sabre au côté, vivant sur les sommets escarpés du Pinde, dans les forêts, dans les grottes sauvages; tantôt traqués comme des bêtes fauves par les troupes ottomanes, tantôt bondissant dans la plaine pour aller y chercher du butin et y frapper des victimes! On dirait, à les voir accomplir leurs marches rapides, leurs prodigieux exploits, qu'ils n'ont jamais besoin de repos et qu'ils ne connaissent même pas la fatigue. Race audacieuse, uniquement faite pour le pillage et pour la guerre, ils n'éprouvent que des sentiments énergiques. Si quelque attendrissement amollit leurs féroces courages, ce n'est pas le besoin d'aimer, le désir de toucher un cœur de femme, c'est l'émotion du soldat qui perd son chef, la douleur du

Digitized by Google

frère d'armes qui survit à son compagnon. Valaoritis se les représente tels que les ont vus, tels que les peignent les anciens de Leucade. En parlant de l'un d'eux, de l'intrépide Katzantonis, il se rappelle le portrait que faisaient de lui des témoins oculaires. Lorsqu'il était serré de trop près par les Turcs, il traversait l'étroit canal qui sépare Leucade du continent et se réfugiait chez les insulaires. Là, on le voyait « assis sur le gazon, ayant à côté de lui le géant Lépéniotis et entouré de ses compagnons, qui ressemblaient à des loups et à des tigres. Ses armes étaient du plus grand luxe, sa fustanelle était devenue noire par un long usage; l'or et l'argent brillaient sur toutes les parties de son costume. Il était de taille moyenne; son œil était plein de feu; il avait les moustaches noires, longues et épaisses ». Le poète n'avait même pas besoin d'évoquer les souvenirs des contemporains de Katzantonis. Plus d'un Épirote de son temps lui fournissait les traits de cette vivante image.

Parmi les montagnards que Valaoritis met en scène, les seuls que connaisse l'Europe et qui aient laissé dans l'histoire une trace glorieuse sont les derniers défenseurs de Souli. Le poète avait souvent visité les défilés sombres, les gorges sauvages, les âpres vallées où s'accomplit la destinée des Souliotes, où une poignée d'hommes héroïques résista pendant des années à toutes les forces d'Ali-Pacha. De ce qui fut Souli, il ne reste plus aujourd'hui que des pans de mur noircis. La désolation naturelle de cette terre volcanique, arrosée par les fleuves des Enfers, par le Cocyte et par l'Achéron, est encore augmentée par l'immense solitude qu'y ont faite les hommes. Pendant des heures de marche, à l'endroit même où vivait encore au commencement de ce siècle une peuplade énergique, on ne rencontre ni une trace de culture ni une habitation. Partout la tristesse et le silence du désert. Valaoritis peint admirablement, dans des strophes enflammées, le dernier effort des montagnards, le

Digitized by Google

moment où le moine Samuel mit le feu à un baril de poudre pour faire sauter la tour dans laquelle ils étaient bloqués. Les rares voyageurs qui visitent ces lieux sinistres retrouveraient dans les vers du poète l'écho retentissant de leurs douloureuses impressions.

Comment l'écrivain qui veut réchauffer le patriotisme des Épirotes pourrait-il oublier ce qu'ont souffert les martyrs de l'indépendance, leurs membres broyés à coups de marteau sous le platane de Janina, les roseaux aigus enfoncés lentement dans les ongles de leurs doigts et de leurs pieds, les chaînes d'osselets serrés autour de leurs fronts, leurs corps murés vivants jusqu'à la hauteur de la tête. Les cadavres mêmes n'échappaient pas aux outrages. Les têtes coupées des Klephtes étaient portées en triomphe et exposées en public par les Ottomans. Aussi le premier devoir d'un pallicare était-il de sauver la tête de son chef ou de son frère d'armes. Les Armatoles mourants suppliaient leurs amis de leur trancher la tête. Valaoritis a immortalisé l'histoire d'un Klephte qui, après avoir rendu ce cruel service à son capitaine, poursuivi par les Turcs, emporte avec lui son précieux fardeau à travers les précipices, poursuit sa course pendant plusieurs jours en s'arrêtant de temps en temps pour humecter les lèvres du mort et finit par découvrir un endroit écarté où il peut l'ensevelir sans crainte. Le lieutenant fidèle, blessé lui-même quelque temps après, se traîna de buisson en buisson jusqu'au tombeau de son chef et mourut après y avoir déposé un dernier baiser.

Voilà les exemples que Valaoritis proposait à ses compatriotes, les leçons de courage et de dévouement qu'il rappelait à leur mémoire. Il estimait qu'un peuple qui a fait tant de sacrifices pour son indépendance, mérite de vivre libre. La réunion à la Grèce de la Thessalie et de l'Épire, tel était son vœu le plus ardent, le dernier espoir qu'il ex-

Digitized by Google

primait avant de mourir. La moitié de son rêve seulement s'est accomplie. S'il vivait encore aujourd'hui, il ne se consolerait pas de voir sa chère Epire exclue du traité qui fait rentrer la Thessalie dans le sein de la Grèce. On sait avec quelle ardeur la diplomatie grecque demandait que la nouvelle frontière fût portée vers le Nord, au delà de Janina. Les poésies de Valaoritis expliquent ce sentiment qu'elles avaient certainement contribué à entretenir. C'est près de Janina, dans les montagnes du Pinde, que la race grecque a le plus souffert et le plus combattu. Janina lui rappelle l'exécrable domination d'Ali-Pacha; le Pinde lui rappelle l'héroïsme des Souliotes. Comment la Grèce n'aurait-elle pas désiré étendre ses nouvelles limites jusqu'à une terre arrosée du sang de ses martyrs? Ne devait-elle pas cet hommage à ceux qui sont morts en si grand nombre et depuis si longtemps pour attester l'indestructible vitalité de leur race*).

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ «Temps» τῶν Παρισίων τῆς 10 Σεπτεμβρίου 1883.

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΕΙΣ

Digitized by Google

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΕΙΣ

ΕΝ ΤΗ ΙΟΝΙΩ ΒΟΥΛΗ

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Ἐν τῇ Συνεδριάσει τῆς 6ης Ἰουλίου 1857 τῆς ΙΑ' Βουλῆς κατὰ τῆς προτάσεως περὶ ἀναβολῆς τοῦ ὑπὸ τῶν Λευκαδίων βουλευτῶν ὑποβληθέντος Νομοσχεδίου περὶ καταργήσεως τῶν ἰδιαιτέρων τελωνιακῶν ζωνῶν ἑκάστης τῶν Ἰονίων νήσων, αἵτινες παρεκώλυον τὴν ἀτελῆ κυκλοφορίαν τῶν προϊόντων αὐτῶν ἐν ταῖς λοιπαῖς νήσοις. Ὁ Λομβάρδος ὑπεστήριξε τὴν ἀναβολὴν ὀνομαστὶ ἀπευθυνθεὶς πρὸς τὸν Βαλαωρίτην, ὅπως χάριν τῆς ὁμονοίας ἐν τῷ συμφέροντι τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος ἀποδεχθῇ τὴν περὶ ἀναβολῆς πρότασιν. Πρὸς αὐτὸν δὲ κυρίως ἀπευθύνεται ἡ ἀπάντησις τοῦ βουλευτοῦ Λευκάδος.

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. Ἀπαντῶ πρὸς τὸν φίλον μου κύριον Λομβάρδον καὶ ἀπὸ τοῦδε ἐκφράζω τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν αἰσθάνομαι διαφωνῶν πρὸς αὐτὸν καὶ ἀποκρούων τὴν πρότασίν του. Ἀληθῶς ἐδόξασα τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἔντιμοι Βουλευταί, καθ' ἣν προκειμένου περὶ κοινοῦ κινδύνου ἡ ἀντιπροσωπεία ἅπασα ἀδελφικῶς ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῆς ἐθνικότητος ἡμῶν καὶ εἶμαι ἕτοιμος νὰ ἐπαναλάβω τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον ὅρκον, τὸν ὁποῖον ὤμοσα καὶ τότε, ἐν οἱᾳδήποτε παραπλησίᾳ περιπτώσει. Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν, ἐν ᾧ ἕκαστος ἡμῶν ἀντιπροσωπεύει ἐνταῦθα λαὸν ἔχοντα

Digitized by Google

ἀνάγκην πραγματικῶν ὠφελημάτων, πῶς εἶναι δυνατόν, λέγω, διὰ τὸν φόβον μὴ προσάψωμεν μῶμον εἰς τὴν ἡμέραν ἐκείνην, νὰ θυσιάζωμεν τὰ συμφέροντά του καὶ νὰ λησμονῶμεν τὴν εὐθύνην, ἥτις μᾶς ἐπιβάλλεται; Εἶναι ἀληθέστατον ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικότητος, ἥτις ὡς ἐκ θαύματος συνήνωσεν ἅπαντας ἡμᾶς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, θέλει μᾶς ἑνώσῃ καὶ πάλιν ἂν ἡ ἀνάγκη τὸ καλέσῃ. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα χωρὶς νὰ παραβιάσωμεν τὴν ἐντολήν μας, δὲν δυνάμεθα νὰ προστρέχωμεν εἰς τὴν ἡμέραν ἐκείνην μεταχειριζόμενοι αὐτὴν ὡς πρόφασιν ἵνα παραλύωμεν πᾶν ζήτημα ἐνδιαφέρον τὰς νήσους μας.

Ὑπάρχουσιν, ἔντιμοι βουλευταί, περιπτώσεις τινὲς κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον, καθ᾽ ἃς καὶ αὐτὸ τὸ μέγα αἴσθημα τῆς ἐθνικότητος καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ περιορίζεται τοσοῦτον, ὥστε περιστρέφεται ἐντὸς στενωτάτου κύκλου. Πολλάκις ἡ ἰδέα αὕτη ἐλαττοῦται, σμικρύνεται τοσοῦτον, ὥστε ἀπορεῖ τις ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πῶς δύναται νὰ θέσῃ τὴν ἕδραν της ἐπὶ ἑνὸς βράχου, ἐπὶ ἑνὸς σκοπέλου, ἐπὶ μιᾶς γωνίας. Καὶ μολοντοῦτο, κύριοι, τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω. Ἐννοοῦμεν πατρίδα τὴν χώραν τῆς γεννήσεώς μας, τοὺς βράχους ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνετράφημεν, τὴν πλάκα ἥτις καλύπτει τὰ ὀστᾶ τῶν γονέων μας, καὶ ἀπὸ τῆς χώρας ταύτης, ἀπὸ τούτων τῶν βράχων, ἀπὸ τοῦ μνημείου ἐκείνου, ὡς ἀπὸ ὡρισμένου τινὸς κέντρου ὁρμώμενον τὸ αἴσθημα τῆς ἐθνικότητος καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ ἔθνη ἀκέραια καὶ ἐπικρατείας ὁλοκλήρους. Ὑπάρχουσι περιπτώσεις τοιαῦται, καὶ τότε ὁ ἐγωϊσμός, ὅστις ὑπὸ γενικήν τινα ἔποψιν θεωρούμενος εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἐπιβλαβὴς καὶ ἀντεθνικός, οὐ μόνον δικαιολογεῖται ἀλλὰ καὶ νομιμοποιεῖται ὁσάκις ἐφαρμόζεται εἰς ἀντικείμενα ἀποκλειστικῶς ἐνδιαφέροντα τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς μας, τὴν κυρίως πατρίδα μας. Ἀγνοῶ, κύριοι, διὰ τίνας λόγους· ἀλλὰ πρέπει μετὰ θετικότητος νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀείποτε ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἐξαιρέσεις ταύτας. Ὁσάκις ἐπρόκειτο περὶ κοινοῦ κινδύνου, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐλησμόνει τὰ πάθη του καὶ ἀδι-

Digitized by Google

στάκτως συνεχωνεύετο εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σῶμα, εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ψυχήν. Ἀλλὰ μόλις ὁ κίνδυνος οὗτος παρήρχετο, ἐν τῷ ἅμα ἀνεφύοντο ἔριδες, λογομαχίαι, ἐμφύλιοι πόλεμοι μεταξὺ πόλεως καὶ πόλεως, μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἑλλήνων.

Σήμερον ἰδοὺ ἐπαναλαμβάνεται καὶ πάλιν τὸ γεγονὸς τοῦτο καὶ βλέπω μετ' ἀγαλλιάσεως ὅτι ἡ φύσις ἡμῶν δὲν παρήλλαξε καὶ ὅτι διετηρήσαμεν γνησίαν καὶ κατὰ τοῦτο τὴν καταγωγήν μας. Ὅτε ἐφοβήθημεν ὅτι ἡ ἐθνικότης ἡμῶν ἐπηπειλεῖτο, ἅπαντες ὠμόσαμεν νὰ τὴν ὑπερασπισθῶμεν· ἀλλὰ μόλις ὁ κίνδυνος ἐκεῖνος παρῆλθεν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς ἡμῶν ἔριδας. Σήμερον δὲν εἶμαι ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑπτανήσου, ἀνήκω ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Λευκάδα, καὶ ὡς τοιοῦτος πρέπει μέχρι κεραίας νὰ ὑπερασπισθῶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς· ἔχω νὰ δώσω λόγον περὶ τῶν ὅσων ἔπραξα ὑπὲρ τῶν ἐντολέων μου καὶ ἤθελα προδώσῃ τὰ συμφέροντά των, ἂν ἤθελα τὰ παραγκωνίσῃ ἐπὶ προφάσει ὅτι ἡ ἐπιμονή μου ἢ αἱ ἀξιώσεις μου δύνανται νὰ ἦναι αἰτία ἔριδος καὶ σκανδάλου ἢ αἰτία σχίσματος ἐντὸς τῆς βουλῆς ταύτης.

Ἀναβολὴ μέχρι τῆς προσεχοῦς συνόδου! Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη σύνοδος διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους θέλει προτείνῃ νέαν ἀναβολὴν καὶ οὕτω ἡ ἑνδεκάτη βουλὴ θέλει παραπέμψῃ τὸ ζήτημα εἰς τὴν δωδεκάτην, τουτέστι δὲν θέλετε μᾶς ἐπιτρέψῃ ποτὲ οὐδὲ τὴν συζήτησιν τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ἀλλὰ θέλουσι γεννηθῇ σχίσματα, ἔριδες, πάθη. Ἂς γεννηθῶσι, κύριοι, καὶ σχίσματα καὶ ἔριδες καὶ πάθη· ἂν ἐπὶ τοιούτῳ ὅρῳ πρέπῃ νὰ σιωπῶμεν, ἂς γεννηθῶσι. Δὲν εἶναι δίκαιον, δὲν εἶναι νόμιμον νὰ παραβιάζωνται τοιουτοτρόπως τὰ βουλευτικὰ δικαιώματα, οὔτε νὰ καταπατῶνται τὰ συμφέροντα μιᾶς ὁλοκλήρου νήσου.

Προχθὲς ὁ κύριος Παδοβᾶς ἐπρότεινε τὴν ἀναβολὴν καὶ ἡ βουλὴ τὴν παρεδέχθη, διότι ἐφοβήθη μὴ τὸ ζήτημα τοῦτο γίνῃ σπινθὴρ πυρκαϊᾶς μεγάλης. Σήμερον ὁ κύριος Λομβάρδος ἐπαναλαμβάνει τὴν αὐτὴν πρότασιν, ἵνα μὴ διὰ τῶν λογομαχιῶν μας

Digitized by Google

ἐπισκιάσωμεν τὸ φέγγος τῆς εἰκοστῆς Ἰουνίου. Ὢ! κύριοι! Μὴ προφασίζεσθε τοιαῦτα. Οἱαδήποτε μέλλει νὰ ἦναι ἡ τύχη τοῦ νομοσχεδίου τούτου, ἐπιτρέψατε εἰς ἡμᾶς νὰ τὸ συζητήσωμεν. Ἀσμένως ἀναδεχόμεθα τὴν μονομαχίαν ταύτην, ἓξ πρὸς δέκα. Τὸ κοινὸν τῆς πατρίδος μας δὲν παρευρίσκεται, ὅπως μᾶς ἐνθαρρύνῃ, ὅπως μᾶς ἐνισχύσῃ. Καὶ μ' ὅλον τοῦτο δὲν ἀποδειλιῶμεν.

Τίς ἡ βία; λέγει ὁ Κ. Μπίζης, τίς ἡ βία; Εἴκοσι περίπου ἔτη ὑπεμείνατε τὴν βάσανον ταύτην· τίς ἡ βία; Ὅταν ἡ Κυβέρνησις μᾶς προσκαλέσῃ νὰ ἐπιθεωρήσωμεν τὸ φορολογικόν μας σύστημα, τότε θέλομεν ἐπιληφθῆ καὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ἡ ὑπομονὴ εἶναι θεῖον δῶρον βεβαίως, κύριοι, ἀλλ' ὅταν καὶ αὕτη ὑπερβαίνῃ ὅριά τινα, μεταβάλλεται εἰς δουλείαν, εἰς ἐξευτελισμόν. Ἐννοεῖτε λοιπόν, κύριοι, ὅτι, ἵνα μὴ τρέξωμεν τὸν τελευταῖον τοῦτον κίνδυνον, δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπομείνωμεν πλέον. Θέλομεν νὰ μάθωμεν ποίαν τινὰ θέσιν κατέχομεν ἐν Ἑπτανήσῳ, ἂν δηλαδὴ ὡς ὑποχείριοι τῆς μητροπόλεως καταδικαζώμεθα νὰ ὑπηρετῶμεν εἰς τὰ συμφέροντα αὐτῆς, ἢ ἂν ἅπαντες ἐσμὲν ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου καὶ τῆς δικαιοσύνης.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἀντιτείνω πρὸς τὴν περὶ ἀναβολῆς πρότασιν τοῦ Κ. Λομβάρδου καὶ ἐπιμένω ὅπως ἡ συζήτησις προβῇ κατὰ νόμον ἐπὶ τοῦ καταπληκτικοῦ τούτου ζητήματος.

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Ἐν τῇ Συνεδριάσει τῆς 3/15 Φεβρουαρίου 1859 τῆς ἐκτάκτου Συνόδου τῆς ΙΑ΄ Βουλῆς πρὸς καταπολέμησιν τῶν περὶ μεταρρυθμίσεων προτάσεων τοῦ Γλάδστωνος.

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. Ἐν μέσῳ τῆς ταραχῆς, ἥτις ἐγείρεται πανταχόθεν· ἐν μέσῳ τοῦ θυελλώδους θορύβου, ὅστις σωρεύεται ἐπὶ τῶν κεφαλῶν μας· ἐνῷ ἅπαντες κραυγάζουσιν, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι μέγα, εἶναι ἀκροσφαλές, ζωτικὸν ἢ θανάσιμον, δὲν εἶναι τάχα ἀσυγχώρητος τόλμη καὶ προπέτεια ἂν ἐγώ, ὁ ἐλάχιστος πάντων, λαμβάνω κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τὸν λόγον;

Δύναμαι τάχα νὰ ἐλπίσω, ὅτι ἡ ἀσθενής μου φωνὴ θέλει ρίψει μικράν τινα ἀκτῖνα φωτὸς ἐν ταύτῃ τῇ σκοτίᾳ, ἢ ὅτι τὸ συμπέρασμά μου θέλει δικάσει τὸ ζήτημα;

Αἱ ἰδέαι αὗται ἀνεχαίτιζαν μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης τὴν φυσικήν ὁρμήν μου, καὶ τὸ ὁμολογῶ δὲν ἤθελα ἀποτολμήσει οὐδέποτε νὰ προφέρω εἰς ὑμᾶς οὔτε λόγον ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἂν δὲν ἐφοβούμην ὅτι ἡ γενομένη μέχρι τοῦδε συζήτησις, ἐνθουσιώδης, ἐπιστημονικὴ καὶ σοφωτάτη, ἐδύνατο νὰ παραμορφώσῃ τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα τῆς συνόδου ταύτης.

Ἠκροάσθην μετὰ προσοχῆς, μετὰ θρησκευτικῆς προσοχῆς πάντας τοὺς προαγορεύσαντας. Ἀλλ' ὁμολογῶ, ὅτι, ἂν προσεκαλούμην ἀμέσως νὰ ἐκφέρω γνώμην ἐπὶ τῶν προτεινομένων μεταρρυθμίσεων, ὁμολογῶ, λέγω, ὅτι δὲν ἤθελα διευθύνει τὴν συ-

Digitized by Google

νείδησίν μου οὔτε ἐκ τῶν ὅσων ἐῤῥήθησαν ὑπέρ, οὔτε ἐκ τῶν ὅσων ἐῤῥήθησαν κατά. Ὁμολογῶ, ὅτι καταψηφίζων ἤθελον ὑποκύψει εἰς λόγους, κατ' ἐμέ, πολλῷ μᾶλλον ἰσχυροτέρους. Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ἀποῤῥέουσιν ἐκ τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, δὲν βασίζονται ἐπὶ ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν, οἱ λόγοι οὗτοι ἔχουσι τὰς ῥίζας των εἰς τὰς καρδίας τῶν μελῶν ἁπάντων τῆς Συνελεύσεως ταύτης, εἶναι ἀπόῤῥοια οὐχὶ βαθείας μελέτης, ἀλλ' αὐθορμήτου ἐμπνεύσεως καὶ πίστεως ἀκραδάντου.

Δὲν σκοπεύω, Κύριοι, ἑπομένως νὰ ἀσχολήσω ὑμᾶς διὰ μακρᾶς καὶ σχοινοτενοῦς ἀγορεύσεως. Αἱ μεγάλαι ἀλήθειαι, πρεσβεύω, ὅτι οὔτε ἀνάγκην ἔχουσιν ὑπερασπίσεως, οὔτε φοβοῦνται τοὺς ἀντιδίκους. Μὴ φοβηθῆτε λοιπὸν ἂν πρὸς μίαν στιγμὴν ἐπικαλεσθῶ τὴν προσοχήν σας ἀνακαλῶν εἰς τὴν μνήμην σας τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπροσδόκητος προορισμὸς ἐπέπρωτο νὰ μᾶς ἀνυψώσῃ.

Δὲν δύναμαι, Κύριοι, νὰ λησμονήσω, ὅτι ἐγὼ σήμερον δὲν εἶμαι ἀντιπρόσωπος Λευκάδιος, δὲν εἶμαι οὔτε ἀντιπρόσωπος Ἑπτανήσιος, εἶμαι ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ἀπόστολος μιᾶς ἰδέας, ἑνὸς δόγματος, μιᾶς ἀληθείας. Ἦλθον ἐνταῦθα ὅπως ἐπισημοποιήσω τὴν ἰδέαν, τὸ δόγμα, τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Ἡ Προστασία οὐ μόνον μοὶ τὸ ἐπέτρεψε, ἀλλὰ θέλω νὰ πιστεύσω ὅτι καὶ τὸ ἐπεθύμει. Τὸ ἐπεθύμει ἴσως, διότι ἤλπιζε νὰ ἰδῇ ἡμᾶς παραιτουμένους ἐν τῷ μέλλοντι πάσης περαιτέρω ἀξιώσεως, ἀλλὰ τὸ ἐπεθύμει.

Ὁ λαὸς τῆς Ἑπτανήσου, πρὶν ἢ συνέλθωμεν ἐν τῇ ἐκτάκτῳ ταύτῃ συνόδῳ, ὁ λαὸς τῆς Ἑπτανήσου ἐναπέθεσεν εἰς τὰς ἐντίμους χεῖρας τοῦ κυρίου Γλάδστωνος τὴν ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων καὶ τοῦ πόθου του. Ὁ λαὸς τῆς Ἑπτανήσου ἐπέβαλε καὶ εἰς ἡμᾶς ἐξερχομένους ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτοῦ τὴν ῥητὴν ἐντολὴν νὰ πράξωμεν ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς Ἀποκαταστάσεως ὅ,τι τὸ ἀναμφισβήτητον δίκαιόν μας ἤθελε μᾶς ὑπαγορεύσει. Ὁ λαὸς τῆς Ἑπτανήσου ἐχάραξε λοιπὸν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ

Digitized by Google

κύκλον ἐνεργείας ὡρισμένον. Τὸν κύκλον τοῦτον δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπερπηδήσωμεν, Κύριοι· διασκελίζοντες αὐτὸν ἠθέλαμεν προδώσει, ἠθέλαμεν ἀπατήσει τοὺς ἐντολεῖς μας.

Ὑπὸ τοιούτους τινὰς οἰωνοὺς καὶ ὅρους συνήλθομεν ἐνταῦθα, Κύριοι. Ὁμοφώνως καὶ ἐνθουσιωδῶς παρεδέχθημεν διακήρυξιν ἐμφαίνουσαν τὴν ἀδιάσειστον ἡμῶν θέλησιν ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς Ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου.

Ἔγγραφον συνετάχθη ὅπως διοχετεύσῃ μέχρι τοῦ θρόνου τῆς Μεγαλειοτάτης Ἀνάσσης καὶ τῶν μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων τὴν διακήρυξιν ταύτην. Ἐδόθη εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀπάντησις, τὸ ὁμολογῶ, μὴ συνᾴδουσα οὔτε μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν τὸ Βρεταννικὸν ἔθνος γενναιότητα, οὔτε μὲ τὰς προσδοκίας, ἃς δικαίως εἴχομεν συλλάβει, οὔτε μὲ τὴν ἀβροφροσύνην, ἥτις ὀφείλεται πρὸς τὸν ἀσθενῆ παρὰ τοῦ κραταιοῦ, ἀλλ' ὅπως δήποτε ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐδόθη. Αἰσθάνομαι, ὅτι κατὰ τῆς θελήσεως τοῦ ἰσχυροτέρου δὲν εἶναι συνετὸν νὰ ἀντιτάξω τὴν θέλησίν μου, ἀλλ' αἰσθάνομαι συγχρόνως, Κύριοι, ὅτι ἤθελον εἶμαι ἄξιος καὶ κατάρας, ἂν διὰ τῆς ψήφου μου συνέπραττον, ὅπως ἡ Βουλὴ αὕτη μεταβληθῇ εἰς συντακτικὴν συνέλευσιν.

Δὲν δυνάμεθα λοιπόν, Κύριοι, οὔτε νὰ καταδείξωμεν τὰς κακάς, οὔτε νὰ παραδεχθῶμεν καλὰς μεταρρυθμίσεις. Ἡ ἐνεστῶσα Βουλὴ πρέπει νὰ διατηρήσῃ ἄσπιλον καὶ καθαρὰν τὴν σημαίαν αὐτῆς. Πρέπει νὰ διαμείνῃ ἐν τοῖς Ἑπτανησίοις χρονικοῖς ἀπομεμονωμένον ἱστορικὸν φαινόμενον, οὐδεμίαν ἔχον σχέσιν μετὰ τοῦ παρελθόντος, καὶ ὡς ἄλλη προφητικὴ ῥῆσις προσμένον ἐκ τοῦ μέλλοντος τὴν ἐπαλήθευσιν αὐτοῦ.

Ἡ ἐπαλήθευσις αὕτη ἐναπόκειται εἰς χεῖρας τοῦ Ὑψίστου! Οὔτε, ὅτε ἠσχολούμην ἐν τῇ Ἐπιτροπῇ, Κύριοι, μετὰ τῶν συναδέλφων μου εἰς σύνταξιν τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου, ἐδελεάσθην, ὅτι διὰ μιᾶς διακοινώσεως ἠθέλαμεν τύχει τῆς ἡμετέρας Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως. Ὄχι, Κύριοι. Ἡ Ἐθνικὴ ἀποκατάστα-

Digitized by Google

στασις τῆς Ἑπτανήσου δὲν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ἐν μέσῳ τοσαύτης ἠρεμίας καὶ γαλήνης. Χειμῶνες καὶ τρικυμίαι προπορεύονται, καὶ προαγγέλλουσι πάντοτε τὸ ἔαρ.

Ἀλλὰ ἐπίσης ἐπίστευσα, καὶ ἡ πίστις μου θέλει διαμείνει ἀσάλευτος· ἐπίστευσα, ὅτι ἡ ἡμετέρα διακήρυξις καὶ τὸ ἡμέτερον ἔγγραφον ἤθελον ζήσει αἰῶνας αἰώνων. Ὅτι ἤθελον παρευρίσκεσθαι ἐν τοῖς συμβουλίοις τῶν κραταιῶν τῆς γῆς ῥητορεύοντα ἀείποτε ὑπὲρ ἡμῶν. Ὅτι θέλει ἔλθει ἡ ὥρα, ναί, φίλε Παδοβᾶ, ὅτι θέλει ἔλθει ἡ ὥρα, καθ' ἣν ὁ σπόρος ἐκεῖνος θέλει φυτρώσει. Ὅτι ἡ γῆ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐῤῥίφθη θέλει κυοφορήσει αὐτόν, καὶ ὅτι ἡ ἡμέρα καθ' ἣν θέλομεν ἰδεῖ ἀναφυομένους ἐκ τῶν μυχῶν αὐτοῦ εὐθαλεῖς καὶ ἀγερώχους βλαστούς, ἡ ἡμέρα αὕτη ἤγγικε, τὸ πιστεύω.

Ὅτε τὸ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον βασανισθὲν ἡμῶν Ἔθνος ἔδραξε τὰ ὅπλα, καὶ εἰς τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ ἱερὰν ἐκείνην σύνοδον ἐκήρυξε τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ. Ὅτε ὤμοσε νὰ μὴ καταθέσῃ οὐδέποτε αὐτὰ πρὶν ἢ τύχῃ τοῦ ἱεροῦ τούτου σκοποῦ. Ὅτε διεκοίνωσε τὴν ὑπὸ χρονολογίαν 28 Μαΐου 1821 ἀείμνηστον ἱκετήριον αὐτῆς πρὸς τοὺς κρατίστους καὶ σεβαστοτάτους Βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης, τίς ἤλπιζε νὰ ἴδῃ τοσαύτην ψυχρότητα, τοσαύτην ἀπανθρωπίαν ἐκ μέρους τῶν κραταιῶν ἐκείνων; Καὶ μολοντοῦτο ἠναγκάσθη τὸ Ἔθνος ἐπὶ ἓξ περίπου ἔτη νὰ ἐπισωρεύσῃ τρόπαια ἐπὶ τροπαίων — πτώματα ἐπὶ πτωμάτων — ἀνδραγαθίας ἐπὶ ἀνδραγαθιῶν πρὶν ἢ οἱ ἄπιστοι πιστεύσωσιν.

Ἔπρεπεν ἡ Εὐρώπη νὰ ἴδῃ πρῶτον σφαγιαζομένους ἐν Πέτᾳ τοὺς ἁπανταχόθεν συνδραμόντας Εὐρωπαίους μαχητάς! Ἐν Πέτᾳ, συνάδελφε Δομενεγίνη! Ποία τρομερὰ ἀνάμνησις! Μὲ φαίνεται νὰ βλέπω ἀνορθούμενον ἐνώπιόν μας ὠχρόν, καθημαγμένον τὸν ἀδελφόν σου, τὸν φίλον μου, τὸν μάρτυρα Ναθαναήλ, φθάσαντα ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ἀπαισίου ἐκείνου πεδίου τῆς μάχης, ἵνα ἐνθυμίσῃ εἰς ἐμέ, εἰς σέ, εἰς τὴν Βουλὴν ἅπασαν, ὅτι τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἰδέαν, ἣν ἐκεῖνος καθιέρωσε διὰ τοῦ αἵματός του, τὴν αὐτὴν ἰδέαν

Digitized by Google

ἐπισημοποιήσαμεν καὶ ἡμεῖς διὰ τῆς ψήφου μας, καὶ ὅτι καθὼς ἐκεῖνος διετήρησεν ἀειθαλῆ τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου, οὕτω καὶ ἡμεῖς θὰ διατηρήσωμεν ἄσπιλον, ἀμόλυντον τὴν σημαίαν μας.—Ἔπρεπεν ἡ Εὐρώπη νὰ ἴδῃ πρῶτον σφαγιαζομένους ἐν Πέτᾳ τοὺς ἁπανταχόθεν συνδραμόντας Εὐρωπαίους μαχητάς.—Ἔπρεπε νὰ ἴδῃ πίπτοντα ἐν Θερμοπύλαις τὸν λεοντοκάρδιον Διᾶκον, καὶ παραδίδοντα τὸ πνεῦμα ἐν μέσῳ φρικωδεστάτων μαρτυρίων! Ἔπρεπε νὰ ἀκούσῃ ἀντηχούσας εἰς τὰς ἀκοὰς αὐτῆς τὰς οἰμωγὰς καὶ τοὺς κλαυθμοὺς τῶν ὀρφανῶν, οὓς οἱ Μαϊτλάνδειοι πόδες ἐλάκτισαν ἀπὸ Καλάμου μέχρι Ἀκαρνανίας, ἵνα πέσωσιν ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ αἱμοχαροῦς Βρυόνου. Ἔπρεπε νὰ ἴδῃ φλεγόμενον τὸ Μεσολόγγιον, καὶ τὸν Ἀρχιερέα αὐτοῦ ἀνιπτάμενον εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὡς ἐπὶ πτερύγων πυρός.—Ἔπρεπε νὰ μάθῃ τὴν ἐν Καρπενησίῳ θυσίαν τοῦ Μάρκου.—Ἔπρεπε νὰ ἴδῃ σωρευόμενον τὸ χῶμα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ Βαϋρῶνος.—Ἔπρεπε νὰ ἴδῃ πάντα ταῦτα, πρὶν ἢ πιστεύσῃ. Ἀλλ' ἡ Εὐρώπη ἐπίστευσε τέλος. Ἔδραμεν ἐν Ναυαρίνῳ καὶ ἐν τοῖς ὕδασιν αὐτοῦ, ὡς ἐν βαπτίσματι πυρός, ἀνάδοχος ἐγένετο τοῦ πολυτλήμονος Ἔθνους, προσκαλέσασα αὐτὸ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ.

Αὕτη εἶναι ἡ φύσις τῶν μεγάλων, τῶν ἀναντιρρήτων ἰδεῶν.—Αὕτη εἶναι ἡ φύσις καὶ τῆς ἰδέας ἣν ἐξεφράσαμεν ἐπισήμως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διακηρύξει.—Ἡ πραγματοποίησις αὐτῆς εἶναι βεβαία, μὴ ἀμφιβάλλετε.—Οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις θέλει ἰσχύσει νὰ τὴν καταστρέψῃ. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὴν ὥραν; Καὶ μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης συμφέρει τάχα νὰ μείνωμεν ψυχροὶ θεαταὶ τῶν γεγονότων; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δὲν δύναται, δὲν πρέπει, δὲν θέλει νὰ ἀπαντήσῃ ἡ ἐνεστῶσα Βουλή. Εἶναι ὡρισμένη μέχρι κεραίας ἡ ἐντολή μας, εἶναι συμπληρωμένη ἡ πορεία μας. Πῶς δυνάμεθα νὰ διαπορθμεύσωμεν ἀκινδύνως τὴν θάλασσαν, ἥτις διαχωρίζει τὸ ἐθνικὸν ζήτημα ἀπὸ παντὸς ἄλλου κατωτέρας φύσεως; Ἀσχολούμενοι ἐπὶ μεταρρυθμίσεων δυνάμεθα ἰδίαις χερσὶ νὰ μὴ μολύνωμεν τὴν παρθενικὴν

Digitized by Google

ἀγνότητα τῆς μεγάλης ἰδέας, ἢ πῶς δυνάμεθα διὰ τῶν αὐτῶν χειλέων, δι' ὧν ὑψώσαμεν τὴν φωνὴν ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως, νὰ προφέρωμεν λόγους ἐπὶ συνταγματικῶν θεσμῶν;

Τὸ μέγα, τὸ δεινόν, τὸ δυσχερὲς ἔργον ἐτελέσθη, Κύριοι! Δόξα τῷ Παντοδυνάμῳ Θεῷ ἐτελέσθη! Ἡ πολιτικὴ ὁμολογία τῆς Ἑπτανήσου ἐγράφη — ἡ διαθήκη δι' ἧς ἡμεῖς ἢ τὰ τέκνα ἡμῶν θέλουσι λάβει ἀναμφιβόλως τὴν κατοχὴν τοῦ κλήρου συνετάχθη. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνύψωσε διὰ χειρὸς ἡμῶν νέον καὶ περίδοξον τρόπαιον, οὐχὶ διὰ πυρὸς καὶ μαχαίρας, ἀλλὰ διὰ τοῦ λόγου.

Ἡ Ἑπτάνησος, ἡ Ἑλληνικὴ φυλή, ἡ Εὐρώπη ἅπασα ἔχει ἐφ' ἡμῶν προσηλωμένα ὦτα καὶ βλέμματα — προσμένει νὰ ἀκούσῃ τί θέλουσι προφέρει τὰ χείλη μας... Μὴ παρατείνετε τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων.... Ἀνοίξατε τὸ στόμα καὶ δογματικῶς κραυγάσατε.

Ἡ Βουλὴ περιβληθεῖσα χαρακτῆρα Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ὀφείλει νὰ διατηρήσῃ ἀμίαντον καὶ καθαρὰν τὴν σημαίαν αὐτῆς.

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Κατὰ τὴν Συνεδρίασιν τῆς 13/25 Μαρτίου 1862 τῆς Α΄ Συνόδου τῆς ΙΒ΄ Ἰονίου Βουλῆς κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸ ἐναρκτήριον τῆς Συνόδου διάγγελμα τοῦ Ἁρμοστοῦ, συζήτησιν καθ' ἣν προέκυψεν ἡ μεταβολὴ τῶν περὶ ἑνώσεως ἰδεῶν τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς Η. Ζερβοῦ.

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. Ἔντιμοι Βουλευταί. Ἀφοῦ ἡ Βουλὴ ἀπεφάσισε πρὸ μικροῦ ὅτι ἡ πρότασις τοῦ Κυρίου Παδοβᾶ δὲν ἀντίκειται εἰς τὸν κανονισμὸν καὶ ὅτι δύναταί τις νὰ συζητήσῃ ἐπ' αὐτῆς, ὡς καὶ ἐγένετο μέχρι τοῦδε, λαμβάνω καὶ ἐγὼ τὸν λόγον οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προσθέσω τι εἰς ὅσα μετὰ τοσαύτης τέχνης καὶ εὐφραδείας ἐρρήθησαν, ἀλλὰ διότι πάντες συνταυτίσαντες τὴν πρότασιν ἐκείνην μετὰ τῆς ἀγορεύσεως τοῦ ἡμετέρου Προέδρου, ἔκριναν εὔλογον νὰ ἀναπτύξωσι τὸ ἐθνικὸν ζήτημα καὶ νὰ τὸ ἀναβιβάσωσιν εἰς περιωπὴν ἀξίας τῆς τε φύσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ μεγαλείου.

Προκειμένου λοιπὸν περὶ ἐθνικοῦ ζητήματος, δὲν μοὶ ἐπιτρέπεται νὰ μείνω σιωπηλὸς, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσω καὶ ἐγὼ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τὰς ἰδέας μου, θέλω δὲ τὸ πράξει μετὰ πάσης παρρησίας. Προχθὲς, Κύριοι, ἔλαβον καὶ ἐγὼ τὴν τιμὴν, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἰονίου Λαοῦ ἐν τῷ δωδεκάτῳ Κοινοβουλίῳ, νὰ παρευρεθῶ εἰς τὴν ἀγόρευσιν τοῦ ἡμετέρου Προέδρου. Ἠκροάσθην αὐτῆς μετὰ θρησκευτικῆς προσοχῆς καὶ δὲν ἀπέσυρα οὔτε στιγμὴν τὰ βλέμματά μου ἀπὸ τοῦ προσώπου

Digitized by Google

αὐτοῦ. Ναί, Κύριοι, δὲν ἀπέσυρα τὰ βλέμματά μου, διότι ἀρέσκομαι θεωρῶν ἐκ τοῦ πλησίον πάντα τὰ ὑπερφυσικὰ φαινόμενα, εἴτε ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὸν ἠθικόν, εἴτε ἀνήκουσιν εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον.

Καὶ διατί ὄχι; δὲν ἀνήκω ἆρά γε καὶ ἐγὼ εἰς φυλήν, ἧς τὴν ὕπαρξιν ἅπαντες θεωροῦσιν ὡς φαινόμενον ὑπερφυσικόν; Ἡμεῖς οἱ νέοι Ἕλληνες δὲν εἴμεθα τάχα οἱ κλαδίσκοι τοῦ μεγάλου ἐκείνου δένδρου, οὗ τινος ἀπὸ ἀναριθμήτων ἤδη χρόνων τὴν μὲν κορυφὴν μαστίζουσιν οἱ κεραυνοὶ καὶ αἱ θύελλαι, τὰς δὲ ῥίζας ποτίζουσιν ἡ χολὴ καὶ τὸ αἷμα; Καὶ μόλον τοῦτο ὑπάρχομεν, καὶ τὸ δένδρον θάλλει. Δὲν ἀνήκομεν ἡμεῖς ἆρά γε εἰς τὸ Ἔθνος ἐκεῖνο, ὅπερ ἀπὸ αἰώνων ἤδη ἐσυνήθισε νὰ ζῇ ἐν τῷ θανάτῳ καὶ ἀταράχως νὰ ἀκροάζηται ἀντηχοῦντα εἰς τὰς ἀκοάς του τὸν κρότον τῆς σκαπάνης, ἀφ' ὅτου πολιτικοὶ νεκροθάπται, ἐν τῇ ἀπογνώσει αὐτῶν κηρύξαντες ἡμᾶς τεθνηκότας, ἦλθον ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἐδάφους καὶ ἤρχισαν νὰ ἐξορύττωσι τὸ μνῆμα, ὅπως μᾶς ἐνταφιάσωσι; καὶ μόλον τοῦτο ζῶμεν, Κύριοι. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος δὲν ἀπέθανεν, ὄχι, μὰ τὸν Θεόν, δὲν ἀπέθανε, ζῇ.

Ὅταν λοιπόν, ὡς προηγουμένως ἔλεγον, ἐπέμεινα κατὰ πᾶσαν τὴν διάρκειαν τῆς ἀγορεύσεως τοῦ ἡμετέρου Προέδρου θεωρῶν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον, ἤμην προκατειλημμένος ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι ὑπερφυσικόν τι καὶ ἀπίστευτον φαινόμενον ἐλάμβανε χώραν ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμούς μου. Ἔβλεπον ἐνώπιόν μου τὸν ἀγορεύοντα ὡς ἄλλον νεκρὸν ἐγερθέντα ἐκ τοῦ τάφου, καὶ ἤθελα νὰ ἴδω σταλάζουσαν ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτοῦ πᾶσαν τὴν πικρίαν τοῦ θανάτου, ἤθελα νὰ ἀκούσω ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἄλλου κόσμου διηγήματα.

Ἀλλ' ἄνεμος ἔπνευσεν ἐπὶ τῆς φαντασιώδους νεφέλης, τὴν διέρρηξε καὶ δὲν ἤκουσα νὰ ἀντηχήσωσιν εἰς τὰς ἀκοάς μου οὔτε βρονταί, οὔτε κεραυνοί.

Ὁ ἔντιμος Πρόεδρος διῄρεσε τὴν ἀγόρευσίν του εἰς τρία μέρη. Διαπραγματευθεὶς δὲ ἀπ' ἀρχῆς τὸ ἐθνικὸν ζήτημα ἐνόησε,

Digitized by Google

οὐ μόνον νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸ τὰ πρωτεῖα ἀπέναντι παντὸς ἄλλου, ἀλλὰ ἠθέλησε νὰ προκαλέσῃ καὶ συζήτησιν δυναμένην ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν νὰ τὸ ἀναπτύξῃ.

Κεῖται λοιπὸν ἐπὶ τῆς τραπέζης τὸ ἐθνικὸν ζήτημα, ἔντιμοι Βουλευταί! Ναί, τὸ Ἐθνικὸν ζήτημα καὶ πάλιν καὶ πάντοτε πέπρωται νὰ εἶναι τὸ πρώτιστον μέλημα τῶν βουλῶν τῆς Ἑπτανήσου, ὁ ὅρος ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως.

Καὶ πῶς εἶναι δυνατόν, ἤθελεν ἐρωτήσει τις, ἐνῷ πρόκειται περὶ ἀπαντήσεως εἰς τὸν ἐναρκτήριον λόγον τοῦ Ἁρμοστοῦ, νὰ παραγκωνισθῇ; Πῶς εἶναι δυνατὸν καὶ αὕτη ἡ Βουλὴ νὰ μὴ εἴπῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τι πρὸς ἐκπεραίωσιν τοῦ ἔργου, ἐφ' οὗ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐργαζόμεθα, ἢ πῶς εἶναι δυνατὸν σήμερον, ὅτε ἅπαντες οἱ ὑποδουλωμένοι λαοὶ ὑψώνουσι πρὸς τὸν οὐρανὸν τὸ μέτωπον νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν θείαν ἀρωγὴν ἐν τῷ νέῳ σταδίῳ, ἐν ᾧ εἰσέρχονται, ἡμεῖς μένοντες ψυχροὶ θεαταὶ τῶν περιστοιχιζόντων ἡμᾶς γεγονότων νὰ ὁμολογήσωμεν ἢ ὅτι ἀπηυδήσαμεν μαχόμενοι, ἢ ὅτι μετημελήθημεν δι' ὅσα μέχρι τοῦδε ἐπράξαμεν;

Εἶναι λοιπὸν ἀναμφίλεκτον, ὅτι κατὰ καθῆκον καὶ κατὰ δικαίωμα ὀφείλει ἡ Βουλὴ νὰ ποιήσῃ μνείαν τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτῆς πρὸς τὸν ἐναρκτήριον τοῦ Ἁρμοστοῦ λόγον, καὶ ὅτι τοῦτο ὁμοφώνως παρεδέχθημεν, ἀποφανθέντες ἐπὶ τῆς πρώτης προτάσεως τοῦ Κ. Παδοβᾶ, οὐδεμία ἀπομένει ἀμφιβολία. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτου. Πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν, Κύριοι, τί δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ τούτου θέματος ἐκτὸς τῶν ὅσα μέχρι τοῦδε ἐρρήθησαν, τί δυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἐκτὸς τῶν ὅσα μέχρι τοῦδε ἐπράχθησαν. Ἰδοὺ τὸ ζήτημα, αἱ δὲ ἀγορεύσεις τῶν βουλευτῶν ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἅπαντες συναισθανόμεθα τὴν ἀλήθειαν ταύτην καὶ ὅτι βῆμά τι πρὸς πραγματοποίησιν τῆς βουλήσεως τοῦ Ἰονίου λαοῦ πρέπει ἀναντιρρήτως νὰ γίνῃ. Ὅταν δὲ λαλῶ περὶ πραγματοποιήσεως, ἐννοεῖται οἴκοθεν, Κύριοι, ὅτι πᾶν μέτρον, ὅπερ ἐν ἁρμοδίῳ χρόνῳ ἤθελεν

Digitized by Google

ὑπαγορευθῇ, πρέπει ἀναγκαίως νὰ μὴ ἐξέρχηται τῶν ὁρίων τῆς νομιμότητος, διότι ἡ νομιμότης εἶναι τὸ μόνον φρούριον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δύναται ἀκινδύνως νὰ ὀχυρωθῇ λαὸς ἄοπλος, λαὸς πτωχός, λαὸς ἀδύνατος, ὡς ἡμεῖς.

Ὅπως δὲ φθάσωμεν εἰς λογικόν τι συμπέρασμα ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καὶ ὅπως καταλάβωμεν τί πρέπει νὰ εἴπωμεν, ἢ νὰ πράξωμεν, ἐκτὸς τῶν ὅσα μέχρι τοῦδε ἐρρήθησαν ἢ ἐπράχθησαν, εἶναι φυσικῶς ἀναγκαῖον νὰ ἴδωμεν ποίας τινὰς φάσεις ἡ ἐθνικὴ ἰδέα ἔλαβε κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἐν Ἑπτανήσῳ καὶ πῶς ἔφθασεν εἰς στιγμήν, καθ' ἣν πρὸς ἰδίαν αὐτῆς σωτηρίαν ἀπαιτεῖ σήμερον νέαν τινὰ ὤθησιν.

Τὴν ἐξιστόρησιν ταύτην λίαν εὐγλώττως ἐξετέλεσαν οἱ προλαλήσαντες, ἑπομένως νομίζω ἀκατάλληλον καταχρώμενος τῆς ὑμετέρας ὑπομονῆς νὰ ἐπαναλάβω ὅσα καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Βουλευτηρίου ὑπάρχουσι τοῖς πᾶσι γνωστά. Οὔτε ἤθελα, ἔντιμοι βουλευταί, λάβῃ τὸν λόγον, ἂν δὲν ἤθελα παρατηρήσῃ, ὅτι ἐν τῇ γενομένῃ ἐξιστορήσει ἀκουσίως παρελείφθη ἓν γεγονὸς ἐπίσης σημαντικὸν ὡς καὶ τὰ προηγούμενα καὶ ἀναγόμενον ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως εἰς τὴν μεγάλην σειρὰν τῶν πολυειδῶν τύπων, οὓς ἐνεδύθη μέχρι σήμερον ἡ ἐθνικὴ ἰδέα ἐν Ἑπτανήσῳ.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι ἡ πρόσφατος ἐκλογὴ τοῦ ἡμετέρου Προέδρου, καὶ ἐπ' αὐτῆς προκαλῶ, Κύριοι βουλευταί, τὴν ὑμετέραν προσοχήν. Ἡ ἐκλογὴ αὕτη ἔχει, κατ' ἐμὴν γνώμην, οὐχὶ μόνον τὴν αὐτὴν βαρύτητα ὡς καὶ ἡ διακήρυξις τῆς 15 Ἰανουαρίου, ἀλλὰ συνταυτίζεται μετ' αὐτῆς, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναγκαία τῶν προηγουμένων συνέπεια. Ὑπῆρξεν οὐχὶ ἔντονος διαμαρτύρησις κατὰ τῆς Προστασίας, ἥτις ἐπιμένει νὰ μὴ σέβηται πλέον οὔτε τὴν κοινὴν γνώμην, οὔτε τὰς δικαίας ἀπαιτήσεις τοῦ Ἰονίου λαοῦ, οὔτε τοὺς ἐν γένει διέποντας πᾶν συνταγματικὸν πολίτευμα κανόνας, ἀλλ' ὑπῆρξεν ἐπίσης καὶ ἡ ἐπισημοτέρα ἐκδήλωσις τῶν αἰσθημάτων τοῦ Ἰονίου λαοῦ ὡς πρὸς τὸ ἐθνικὸν ζήτημα.

Digitized by Google

Ναί, Κύριοι βουλευταί, ἡ δωδεκάτη αὕτη Βουλή, ἀναγορεύσασα πρόεδρον αὐτῆς τὸν Ἠλίαν Ζερβόν, οὐδέποτε ἐνόησε νὰ περιβάλῃ τὸν ἄνδρα δι' ἀμοιβῆς ἀναξίας τῶν παθημάτων του. Ὄχι οὐδέποτε. Ἡ δωδεκάτη Βουλὴ ἐρρίφθη τότε εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ἐξορίστου. Ἅπαντες ἀνεξαιρέτως οἱ Ἀντιπρόσωποι ἠσπάσθημεν δακρυρροοῦντες τὸ μέτωπον ἐκεῖνο, διότι ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐκείνου ὑπῆρξεν ὁ στέφανος τοῦ μαρτυρίου. Εἴχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἰδέαν μας καὶ ἠθελήσαμεν νὰ τὴν ἁγιάσωμεν, ἐξελέξαμεν δὲ πρὸς τοῦτο οὐχὶ τὸν Ἠλίαν Ζερβόν, ἀλλὰ τὸν ἐξόριστον τῆς ἐνάτης Βουλῆς, τὸν ὑπὲρ τῆς ἰδέας παθόντα καὶ μαρτυρήσαντα. Ναί, τὸν ἐξόριστον. Ἄχ! Κύριοι βουλευταί, ἤθελα δώσῃ αἷμα ἐκ τῆς καρδίας μου, ἂν ἠδυνάμην σήμερον μαγικῶς πως νὰ μεταμορφώσω, ἔστω καὶ πρὸς μίαν μόνην στιγμήν, τὸν θρόνον ἐκεῖνον εἰς ἕνα ἔρημον καὶ ξηρὸν σκόπελον τῶν Ἀντικυθήρων. Ἤθελα δώσει αἷμα ἐκ τῆς καρδίας μου, ἂν ἠδυνάμην ὡς ἐκ θαύματος ἐπὶ τοῦ σκοπέλου ἐκείνου νὰ ἴδω τὸν Ἠλίαν Ζερβόν, γυμνόν, πεινῶντα, στενάζοντα οὐχὶ ἐξ ἀπελπισίας, ἀλλ' ἐξ αἰσθήματος ἔρωτος πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀπέναντι αὐτοῦ ἱσταμένους βράχους τῆς Λακωνίας. Ἤθελα δώσῃ αἷμα ἐκ τῆς καρδίας μου, ἂν ἠδυνάμην νὰ ἴδω τὸν ἐξόριστον ἐκεῖνον ὡς ἄλλον λέοντα ἁλυσωμένον, ἀλλὰ καὶ βρυχώμενον. Καὶ μολοντοῦτο δὲν εἶμαι ἄσπλαγχνος. Ἤθελα ὅμως νὰ τὸν ἴδω, διότι ἤθελα πέσῃ κατὰ γῆς καὶ ἀσπασθῇ τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν του. Ἡ ὑποδοχὴ ἣν ἔλαβεν ἡ περὶ Προεδρίας τοῦ Ἠλία Ζερβοῦ πρότασις ἐνδεικνύει, Κύριοι, ποίαν τινὰ ἰδέαν ὁ Ἰόνιος λαὸς συλλαμβάνει σήμερον περὶ τοῦ ἐθνικοῦ του ζητήματος. Τὸ θέλει ἀγέρωχον, ἀλλὰ θέλει νὰ τὸ ἴδῃ καὶ πραγματοποιούμενον. Ἔχει τὴν πεποίθησιν ὅτι περιῆλθεν ἤδη ἅπασαν τὴν τροχιὰν τῆς ἰδανικότητος καὶ ὅτι πρέπει νὰ εἰσέλθῃ εἰς ἄλλην σφαῖραν, τὴν σφαῖραν τῆς πραγματικότητος, θέλει νὰ τὸ ἴδῃ πῖπτον ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις του.

Ναί, Κύριοι, καὶ μὴ ἀπατώμεθα ὡς πρὸς τοῦτο. Ὁ λαὸς

Digitized by Google

τῆς Ἑπτανήσου δικαιοῦται νὰ ἔχῃ τοιαύτην ἀπαίτησιν. Μὴ ἀπατώμεθα, διότι αἱ ἰδέαι, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἱεραὶ καὶ μεγάλαι, δὲν δύνανται αἰωνίως νὰ τηρῶνται μετέωροι χωρὶς νὰ προκύψῃ ἐκ τούτου κίνδυνος ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεώς των.

Ἔντιμοι βουλευταί, αὐτὸς ἐγὼ ἤκουσα μυριάκις πολλοὺς ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐπιβουλεύονται καὶ ἡμᾶς καὶ τὴν ἰδέαν, χλευαστικῶς νὰ ἐπαναλαμβάνωσι, «τὸ Ἐθνικὸν ζήτημα, καὶ πάλιν τὸ Ἐθνικὸν ζήτημα».

Ναί, καὶ πάλιν, καὶ πάντοτε, ἀλλὰ τὸ Ἐθνικὸν ζήτημα εἶναι ὥρα νὰ εἰσέλθῃ εἰς νέον τι στάδιον, ἡμεῖς δὲ ἔχομεν καθῆκον νὰ τὸ καθοδηγήσωμεν, ὑπαγορεύοντες πρὸς τοῦτο νόμιμα καὶ κατάλληλα μέτρα.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρότασις τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Κερκύρας κ. Παδοβᾶ ἐμπεριέχει κυρίως τὴν ἰδέαν ταύτην, ἐκδηλῶ ἀπὸ τοῦδε ὅτι θέλω ψηφίσει ὑπὲρ αὐτῆς. (Ζωηραὶ καὶ παρατεταμέναι ἐπευφημίαι).

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Κατὰ τὴν προτελευταίαν (13/25 Μαΐου 1862) συνεδρίαν τῆς Α' Συνόδου τῆς ΙΒ' Βουλῆς εἰς ἀπάντησιν τῶν λεχθέντων ὑπὸ τοῦ Προέδρου αὐτῆς Ἠλία Ζερβοῦ, ὅτι οἱ ῥιζοσπάσται διὰ τῆς πορείας αὐτῶν ἐσφαγίασαν τὸ ἐθνικὸν ζήτημα.

Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. Λαμβάνων τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀντικειμένου θέλω προσπαθήσει νὰ μείνω ψυχρὸς καὶ ἀτάραχος, μολονότι Κύριος οἶδεν ὑπὸ ποίας τινὸς φλογὸς ἐξάπτεται ἡ καρδία μου. Ἡ δήλωσις τοῦ ἡμετέρου Προέδρου μὲ κατέθλιψεν, ἀλλὰ δὲν θέλω ν' ἀποβλέψω εἰς τὰς ῥήσεις ἐκείνας, αἵτινες ἀπ' εὐθείας προσβάλλουσι τριάκοντα πέντε Βουλευτάς, πλαγίως δὲ καὶ τὴν ἀπόλυτον πλειονότητα τοῦ παρ' αὐτῶν ἀντιπροσωπευομένου λαοῦ. Προτιμῶ νὰ ὑποθέσω ὅτι αἱ ῥήσεις ἐκεῖναι ἐξέφυγον ἀκουσίως, παρὰ νὰ καταβιβάσω ἐμαυτὸν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἀνασκευήν των. Ὅ,τι δὲ κυρίως μ' ἐτάραξεν, εἶναι ἡ ἰδέα ὅτι κατὰ τὴν λῆξιν τῶν βουλευτικῶν μας ἐργασιῶν, ἀντὶ νὰ ἐξέλθωμεν τοῦ Βουλευτηρίου τούτου καὶ νὰ ἀποχωρισθῶμεν ἐν ἀγάπῃ καὶ ἁρμονίᾳ, ἀπ' ἐναντίας ἐξερχόμεθα διῃρημένοι εἰς ὀρθοδόξους καὶ εἰς αἱρετικούς. Τὰ σχίσματα καὶ αἱ αἱρέσεις ἐξασθενοῦσιν οὐ μόνον τὰς ἰδέας, ἀλλ' οὐδετερώνουν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀτόμων. Τὸ δὲ ἐθνικὸν δόγμα διατυπούμενον διὰ δύο μόνον λέξεων, Ἐθνικὴ ἀποκατάστασις, δὲν ἐπιδέχεται ἑρμηνείας καὶ σχόλια εἰμὴ ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἀπωλείας. Εὐτυχῶς, Κύριοι, τὸ παρ' ἡμῶν πρεσβευόμενον δόγμα ἀσπάζεται

Digitized by Google

καὶ παρὰ τῆς ἀπολύτου πλειονότητος τοῦ Ἰονίου λαοῦ· καὶ τοιουτοτρόπως τὸ κατὰ δυστυχίαν ἀναφανὲν σχίσμα δὲν δύναται εἰμὴ νὰ λάβῃ τὴν τύχην τῶν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ κατὰ καιροὺς ἐγερθεισῶν αἱρέσεων. Ποῖον δὲ εἶναι τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τῶν διαφωνούντων; ἀναβολή· ἑπομένως στασιμότης, ἑπομένως νάρκωσις, ἑπομένως θάνατος. Ὤ! Κύριοι! πῶς τοιαύτη τις ἰδέα ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ῥιφθῇ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου, καὶ μὴ νομίσητε ὅτι εἶμαι τόσον ἰδανικός, ὥστε νὰ πιστεύω ὅτι ἢ διὰ ψηφίσματος παραπλησίου ἐκείνου τῆς Θ΄ Βουλῆς, ἢ διὰ διακηρύξεως ὁμοίας μὲ ἐκείνην τῆς ΙΑ΄, ἢ διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ ἐν τῇ ΙΒ΄ προταθέντος μέτρου, τὸ ἐθνικὸν ζήτημα θέλει πραγματοποιηθῇ ἀμέσως. Ὄχι, ἀλλὰ πέποιθα ἐξερχόμενος τοῦ Βουλευτηρίου, ὅτι πολλαὶ καὶ μεγάλαι θέλουσιν ἐγερθῇ καθ' ἡμῶν ἀντενέργειαι, πολλὰ καὶ μεγάλα θέλουσι παρεμβληθῇ προσκόμματα, πέποιθα ὅτι οἱ ἐναντίοι θέλουσι προσπαθήσῃ νὰ εἰσάξωσιν εἰς τὴν καρδίαν μας τὴν ἀποθάρρυνσιν καὶ τὴν ἀπελπίαν. Καὶ ἐνῷ προβλέπω τοῦτο, ὑμεῖς ὑπαγορεύετε τὴν ἀδράνειαν, τὴν ἀναβολήν, τὴν στασιμότητα. Τὸ μυστήριον τοῦτο δι' ἐμὲ εἶναι ἀκατανόητον. Ἑπομένως παραιτῶν τὴν δήλωσιν ἐκείνην καὶ στρέφων πρὸς τοὺς συναδέλφους μου καὶ τὸν Ἰόνιον λαόν, λέγω· «Μὴ λησμονήσητε ὅτι δὲν εἶσθε μόνον ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑπτανήσου· ἐνθυμήθητε ὅτι εἶσθε οἱ ἀπόστολοι μιᾶς ἀληθείας. Λάβετε λοιπὸν τὴν ῥάβδον σας καὶ περιπατεῖτε. Πορεύθητε ὅπου ὑπάρχουν ἄπιστοι καὶ κατηχήσατέ τους. Κρούσατε τὰς θύρας τῶν ἰσχυρῶν καὶ τῶν μεγάλων, καὶ δείξατε τὰς πληγάς σας ὑπὸ τὰ ῥάκη τῆς δουλείας μας. Μὴ πτοηθῆτε ἂν σᾶς χλευάσωσιν, ἂν σᾶς περιπαίξωσιν. Ἡ ἀλήθεια τῶν λόγων σας θέλει κατισχύσῃ. Εἰσέλθετε εἰς τὰ μέγαρα τῶν βασιλευόντων, καὶ μὴ δειλιάσητε ἂν οἱ δορυφόροι τοῦ ἀπολιτισμοῦ διασταυρώσωσι τὰς λόγχας των ἵνα φράξωσι τὴν πορείαν σας. Δείξατε τὰ εἰσιτήριά σας καὶ τὰ προσκόμματα θέλουσιν ἐξαλειφθῇ, διότι ἐπὶ τοῦ εἰσιτηρίου ἐκείνου ὑπάρχει γεγραμμένη ἡ ἱστορία ἀναριθμήτων παθημάτων, ἡ

Digitized by Google

ἀποκάλυψις τοῦ μέλλοντος, ἡ καινὴ διαθήκη τοῦ ἐθνικοῦ μας δόγματος.

Ὅταν δὲ Θείᾳ συνάρσει ἐπανέλθωμεν μετὰ δύο ἔτη ἐντὸς τοῦ Βουλευτηρίου τούτου, τότε εὐελπίζομαι ἐκ στόματος τοῦ ἰδίου ἡμῶν Προέδρου νὰ ἀκούσω ὅτι καλῶς ἐπράξαμεν σήμερον παραδεχθέντες τὸ μέτρον ἐκεῖνο, ἐγὼ δὲ νὰ λάβω τὴν τιμὴν νὰ ἀναγγείλω εἰς ὑμᾶς τὴν ἀληθῆ πρόοδον τοῦ ζητήματος, ἥτις κυρίως ἐξαρτᾶται, ὡς προεῖπον, οὐχὶ ἐκ τῆς ἐκλογῆς ἢ τῆς παραδοχῆς μέτρων ἀφορώντων τὸν τύπον, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀδιαλείπτου ἐνεργείας, ἐκ τῆς διηνεκοῦς προσπαθείας οὐ μόνον ἡμῶν, ἀλλὰ παντὸς Ἕλληνος. Ἀσπάζομαι λοιπὸν τὸ προταθὲν καὶ παραδεχθὲν μέτρον, διότι θέλει δώσῃ τοὐλάχιστον τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν νὰ καταδικάσωμεν τὸ ζήτημα εἰς νάρκωκωσιν, καὶ ὅτι δὲν συμμεριζόμεθα τὰς ἰδέας τοῦ Ἡμετέρου Προέδου.

Digitized by Google

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Ἐκφωνηθεὶς τὴν 12 Ἀπριλίου 1862, κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τροπολόγησιν τοῦ ἐν ἰσχύϊ φορολογικοῦ συστήματος.

Ἔντιμοι Βουλευταί!

Εἶπον καὶ προηγουμένως, ἐν μιᾷ τῶν παρελθουσῶν Συνεδριάσεων, ὅτι τὴν ἔκθεσιν ἐκείνην τῆς Ἐπιτροπῆς δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρήσῃ τις ὡς πρότασιν καὶ ὅτι αὕτη δὲν ἦτο εἰμὴ ἁπλοῦν σχέδιον, ἐνδεικνύον μὲν τὴν διάθεσιν τοῦ Ἁρμοστοῦ πρὸς ἰσοπέδωσιν δῆθεν τῶν ἀνωμαλιῶν καὶ τῶν ἀνισοτήτων, αἵτινες ὑπάρχουσιν εἰς τὸ ἐν ἰσχύϊ φορολογικὸν σύστημα, ἀλλὰ μὴ δυνάμενον νὰ ἐπιστήσῃ σοβαρῶς τὴν προσοχὴν τῆς Βουλῆς οὔτε νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ἐμβριθεῖς συζητήσεις καὶ διασκέψεις.

Τοῦτο εἶπον, ἔντιμοι Βουλευταί, οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ χλευάσω τὸ ἀκατέργαστον ἐκεῖνο δοκίμιον ἢ νὰ προσβάλω τὰ ἔντιμα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ὡς ἐσφαλμένως ἐξέλαβεν ὁ ἔντιμος γραμματεὺς τῆς Γερουσίας, ἄπαγε! ἀλλὰ διότι ἐνδόμυχος πεποίθησις ῥιζωμένη εἰς τὴν καρδίαν μου μὲ λέγει, ὅτι αἱ πληγαὶ τῆς Ἑπτανήσου, ἐν τῇ παρούσῃ καταστάσει τῶν πραγμάτων, δὲν θεραπεύονται εὐκόλως καὶ ὅτι εἶναι ἀκατάλληλα τὰ προτεινόμενα φάρμακα.

Δὲν ἤθελα ἑπομένως οὔτε λάβει τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἂν ἡ ἀγόρευσις τοῦ ἐντίμου γραμματέως τῆς Γερουσίας

δὲν μὲ ἐπροκαλοῦσε, καὶ ἂν δὲν ἔβλεπα ὅτι ἡ Κυβέρνησις, διὰ τῶν ὀργάνων αὐτῆς, ὑποστηρίζουσα καὶ δικαιολογοῦσα τὴν ἔκθεσιν ἐκείνην, ἔσπευσε νὰ δείξῃ ζῆλον ὑπέρμετρον καὶ ἔδραξε τὴν εὐκαιρίαν λίαν ἐντέχνως νὰ ἀποδώσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν διατήρησιν τοῦ παρελθόντος ὡς ἐκ τῆς ἀποβολῆς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἥτις μόνη, κατ' αὐτήν, δύναται νὰ μᾶς σώσῃ ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου ὀλέθρου.

Τὴν λέξιν μεταρρύθμισις ἤκουσα ἐπαναλαμβανομένην πολλάκις, καὶ ὁμολογῶ δὲν ἐξιππάσθην. Δὲν ἠθέλησα, παρακολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ ἐντίμου Βουλευτοῦ Ζακύνθου κυρ. Λομβάρδου, οὔτε νὰ τὴν καταρασθῶ, οὔτε νὰ τὴν ἀναθεματίσω. Διότι αἱ κατάραι καὶ τὰ ἀναθέματα ἁρμόζουν μόνον εἰς λαοὺς ἀνάνδρους καὶ ἐκχαυνωμένους. Πολιτικοὶ ἄνδρες πλήρεις θάρρους καὶ ζωῆς δὲν καταρῶνται, δὲν ἀναθεματίζουν, μάχονται, ἔστω καὶ διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ μάχονται.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ συζήτησις, τοὐλάχιστον κατά τινα αὐτῆς μέρη, ἐξῆλθε τοῦ κύκλου, ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὁποίου ὤφειλε, πρὸς τὸ συμφέρον καὶ αὐτῆς τῆς Κυβερνήσεως, νὰ περιορισθῇ, ἀφοῦ ἰδέαι τινὲς ἐρρίφθησαν ἐντὸς τοῦ Βουλευτηρίου τούτου, νομίζω οὐχὶ μόνον εὔλογον, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖον νὰ ἀντιπαρατάξωμεν καὶ ἡμεῖς τὰς ἰδέας καὶ τὸ φρόνημά μας, ἵνα ἴδωσιν οἱ ἀντίπαλοι καὶ πεισθῶσιν, ὅτι οὔτε τὴν ὀπισθοδρόμησιν ἐπιθυμοῦμεν, οὔτε τὴν στασιμότητα ἐπιδιώκομεν, οὔτε ὑπὸ πάθους ἐμπνεόμεθα, οὔτε ἀπὸ ἀτομικὰ συμφέροντα ὁδηγούμεθα, ἀλλὰ ὑπείκοντες εἰς τὸ σύμβολον τοῦ ἡμετέρου πολιτικοῦ δόγματος δὲν θέλομεν νὰ διακινδυνεύσωμεν τὴν τιμὴν τῆς σημαίας μας, καταβιβάζοντες αὐτὴν ἀπὸ τοῦ πύργου, ὅπου μετὰ τοσούτων μόχθων καὶ ἀγώνων ἐν θριάμβῳ τὴν ἔστησεν ἡ Ἑπτάνησος.

Βλέπετε λοιπόν, ἔντιμοι Βουλευταί, ὅτι, ἐνῷ σκοπεύω ἐν παρόδῳ καὶ ὡς ἐπιτροχάδην νὰ λαλήσω περὶ τῆς ἐκθέσεως ἐκείνης, προτίθεμαι κυρίως νὰ ἐκφράσω μετὰ πάσης τῆς παρρησίας τὰς ἰδέας καὶ τὸ αἴσθημά μου, ὡς πρὸς τὴν παροῦσαν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἑπτανήσου, νὰ εἴπω δὲ καὶ τοὺς λόγους οἵτινες,

Digitized by Google

κατ' ἐμὴν γνώμην, ὑποχρεοῦσι τὸν Ἰόνιον λαὸν ν' ἀποστρέφεται τὴν μεταρρύθμισιν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀντίδικοι θέλουσι καταταχθῇ μεθ' ἡμῶν, ἀφοῦ μᾶς ἀκούσωσι, καὶ οὕτω πάντες θέλομεν συμβαδίσει πρὸς ταχεῖαν ἀπολαβὴν τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου ἀγαθοῦ, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐρωτόληπτοι ἀτενίζομεν καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα πλέον οὐδὲ πρὸς μίαν μόνην στιγμὴν νὰ ἀποσπάσωμεν τὰ βλέμματα καὶ τὴν διάνοιάν μας.

Εἶναι καιρός, ἔντιμοι συνάδελφοι, νὰ καταστήσωμεν τὸ Βουλευτήριον τοῦτο ἀληθῆ πολιτικὴν παλαίστραν. Εἶναι καιρὸς ἀπὸ τῆς νεφελώδους σφαίρας τῆς ἰδανικότητος, τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τῆς Ἑπτανήσου νὰ τὸ εἰσαγάγωμεν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς διπλωματίας καὶ τῆς πραγματικότητος, ἵνα παύσωσι καὶ οἱ κατήγοροι λέγοντες, ὅτι συγκεκριμένας ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἰδέας δὲν ἔχομεν καὶ ὅτι πλανώμεθα ἔνθεν κἀκεῖθεν διὰ τῆς φαντασίας μας μᾶλλον πρὸς ματαίαν ἐπίδειξιν καὶ πρὸς χαμερπῆ δημοκοπίαν παρ' ὅτι διώκομεν τὴν ἀληθῆ λύσιν τοῦ ζητήματος.

Ναί, Κύριοι, διότι παραδέχομαι καὶ ἐγώ, ὅτι αἱ προτεινόμεναι βελτιώσεις δὲν δύνανται νὰ ἐπιφέρωσιν οὐδεμίαν θεραπείαν, ἐὰν αὗται δὲν συνοδεύωνται καὶ μετὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τῶν θεσμῶν τοῦ Κράτους. Παραδέχομαι ὅτι ἐπὶ σαθρῶν βάσεων δὲν δύναται νὰ ἐγείρῃ τις κραταιὸν καὶ μόνιμον πολίτευμα. Παραδέχομαι πάντα ταῦτα, διότι, ἐνῷ τοιουτοτρόπως ἀπαντῶ κατὰ πρόσωπον τὴν μεταρρύθμισιν, μοὶ παρέχουσιν ἀφ' ἑτέρου τὴν εὐκαιρίαν νὰ εἴπω εἰς ὑμᾶς, ὅτι οὐδεμία ἄλλη ἰδέα, ἐκτὸς τῆς ἐθνικότητος, δύναται νὰ εἶναι ἡ βάσις τοῦ πολιτεύματός μας, καὶ ὅτι οἱαδήποτε μεταρρύθμισις δὲν ἤθελεν ἐπιφέρει εἰμὴ τὴν ἐπαύξησιν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ὅστις ὑπάρχει μεταξὺ δύο στοιχείων, τοῦ προστατεύοντος καὶ τοῦ προστατευομένου, ἀνέκαθεν πολεμουμένων, ἀνέκαθεν ἀντιμαχομένων πρὸς ἄλληλα. Εἰς μάτην μοχθεῖτε, Κύριοι· οὐδεμία ὑπάρχει σχέσις, οὐδεμία ὑπάρχει συγγένεια μεταξὺ τῶν δύο τούτων στοιχείων. Ἡ καταγωγή, τὰ ἤθη, τὰ ἔθιμα, τὸ θρήσκευμα, ἡ γλῶσσα τὰ ἀποχωρίζουσι. Καὶ ἐνῷ τοιοῦτόν τι χάσμα ὑπάρχει

Digitized by Google

ἀναντιρρήτως, πῶς δύνασθε ὑμεῖς νὰ ἐλπίσητε τὴν συγχώνευσιν καὶ τὴν ἁρμονίαν; Πῶς δύναμαι νὰ πιστεύσω ὅτι ἄνδρες πολιτικοί, νουνεχεῖς καὶ τίμιοι, ἀπατῶνται ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ θεωρῶσιν ἐφικτὴν τὴν ἁρμονίαν ταύτην καὶ ὅτι παραγνωρίζοντες τὴν φύσιν καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἀνατολικῶν λαῶν πεποίθασιν ὅτι ὑπάρχει μέσον συμβιβασμοῦ, καὶ ὅτι ἡ ἀπαιτουμένη ἰσορροπία μεταξὺ τῶν ἀναγκαίων πρὸς σύστασιν ἀληθοῦς συνταγματικοῦ πολιτεύματος στοιχείων δὲν θέλει διαταραχθῇ οὐδέποτε.

Ἀφήσατέ με, Κύριοι, ἀπ' ἐναντίας νὰ πιστεύσω, ὅτι καὶ ὑμεῖς προβλέπετε τὰς δυσχερείας, προαισθάνεσθε τὸν κίνδυνον, προνοεῖτε τὸν ὄλεθρον, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ καταταχθῆτε οὔτε μεταξὺ τῶν ὀπισθοδρομικῶν, διότι ἡ τιμιότης δὲν σᾶς τὸ ἐπιτρέπει, οὔτε μεταξὺ ἡμῶν, διότι ἡ κοινωνική σας θέσις ἴσως δὲν σᾶς τὸ συγχωρεῖ, προσπαθεῖτε νὰ τηρήσητε μέσον τινὰ ὅρον, γινώσκοντες καλῶς ὅτι πολιτικὸς ἀνὴρ μὴ ὑπηρετῶν οὐδεμίαν σημαίαν κηρύττεται αὐτοδικαίως ἀπόμαχος καὶ καταδικάζεται ἀφ' ἑαυτοῦ του εἰς πολιτικὸν θάνατον. Ἀφήσατέ με νὰ πιστεύσω ὅτι ἄν ποτε ἡ Ἑπτάνησος, ὃ μὴ γένοιτο, ἤθελε σᾶς προσκαλέσῃ ἵνα, ὑπὸ εὐθύνην σας, ὑπαγορεύσητε τὰς ἰδέας σας ἢ θέσητε εἰς ἐνέργειαν τὸ σύστημά σας, ἠθέλετε ἀπαντήσει ἀποποιούμενοι, κηρύττοντες πανδήμως ὅτι ἡ ξενικὴ Προστασία δύναται μέν, ὡς ἔπραξε καὶ ἄλλοτε, νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν της, ἀλλὰ δὲν ἔπρεπε ποτὲ νὰ συνομολογήσωμεν ἡμεῖς μετ' αὐτῆς νέον πολιτικὸν συμβόλαιον.

Καὶ τί καλὸν ἔφερεν ἡ μεταρρύθμισις; λέγει ὁ Γραμ. τῆς Γερουσίας. Ὑμεῖς αὐτοὶ δὲν εἶσθε ἀπαύγασμα τῆς ἐλευθέρας ἐκλογῆς καὶ τῆς μυστικῆς ψήφου; δὲν χαίρεσθε σήμερον, δυνάμει τῶν μεταρρυθμίσεων, τὸ ἱερὸν καὶ ἀνεκτίμητον δικαίωμα τοῦ λόγου;—Ναί, ἀπαντῶμεν· ὑπῆρξεν ἐποχή, ἔντιμοι Βουλευταί, καθ' ἣν ἡ Ἑπτάνησος κεκμηκυῖα καὶ ἀπηυδημένη ἐπεθύμει τὴν μεταρρύθμισιν, καὶ ἡ Προστασία τότε τὴν ἐλάκτιζεν· οἱ νουνεχέστεροι τῶν Ἰονίων ἔτεινον πρὸς ὑμᾶς τὴν χεῖρα καὶ τὴν ἐζήτουν ὡς ἐπαῖται, ὑμεῖς δὲ τοὺς ἐφυλακίζετε, τοὺς κατεστρέφετε.

Digitized by Google

'Αλλὰ τότε τὸ ἐθνικὸν ζήτημα ἦτο ἐν σπαργάνοις, καὶ ὁ ἀνατολικὸς Κόσμος ἐκοιμᾶτο νήδυμον ὕπνον. Τότε ἐνόμιζον ἅπαντες ὅτι ἡ ἀγωνία τοῦ ψυχορραγοῦντος ὀθωμανοῦ ἤθελε παραταθῇ ἐπ' ἀορίστῳ. Σήμερον, ὦ! σήμερον ὁ ἀσθενὴς ἐκεῖνος παρέδωκε τὸ μιαρὸν πνεῦμα. Ὁ τάφος ἠνεῴχθη. Καὶ ἂν ἀκόμη τὸ πτῶμα δὲν ἐτάφη, ἀποδώσατε τὴν ἀργοπορίαν εἰς τὴν βραδύτητα τοῦ βήματος, δι' οὗ οἱ πενθοφοροῦντες παρακολουθοῦσι τὴν νεκρικὴν λειτανίαν. Ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν ἡ Ἑπτάνησος ἐπεθύμει τὴν μεταρρύθμισιν, καὶ ἡ Προστασία ἀπατηθεῖσα τότε παρεχώρησεν ἐλευθερίας τινὰς ἐπὶ βαρεῖ ἀντιτίμῳ. Ὅπως δήποτε ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου καθιερώθη, καὶ σήμερον ὁ Ἁρμοστὴς ἀντιτείνων εἰς τὴν πρὸς τὸν ἐναρκτήριον αὐτοῦ λόγον ἀπάντησίν μας, λέγει ὅτι ὀλίγοι ὑπάρχουσι λαοί, οἵτινες χαίρουσι τοσαύτην ἐλευθερίαν ὅσην ἡμεῖς. Τοῦτο εἶναι ἴσως ἀληθές, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ βεβαίως καὶ ὡς δώρημα τῆς Προστασίας. Εἶναι ἰδική μας κατάκτησις, ἥτις μᾶς ἐστοίχισε πολλοὺς ἀγῶνας καὶ μόχθους. Ἔπειτα, βεβαιώθητε, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λόγου ἡ Προστασία τὴν ἀνέχεται, διότι εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς λόγχης καὶ καταστρεπτικωτέρα τῶν πυροβόλων, τὴν ἀνέχεται, δὲν τὴν σέβεται.

'Αλλὰ ποῦ τρέχω; Κεῖται ἐπὶ τῆς τραπέζης ὑπὸ βούλευσιν ἔκθεσις ἐπιτροπῆς ἀσχοληθείσης πρὸς τροπολόγησιν τοῦ ἐν ἰσχύϊ φορολογικοῦ συστήματος, καὶ ἐγώ, ἐγὼ ὁ οἰστρηλατούμενος, ἐγὼ ὁ αἰωνίως διατελῶν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ὀνείρων τῆς πυρεττούσης φαντασίας μου, ἐξέρχομαι τοῦ ἀντικειμένου καὶ Σεῖς μὲ ἀνέχεσθε, καὶ ὁ σεβαστὸς ἡμῶν Πρόεδρος ἀντὶ νὰ μὲ ἐπαναγάγῃ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἀφ' ἧς ἐξετράπην, εὐμενῶς μὲ ἀκροάζεται καὶ χαίρει ἴσως βλέπων με συμπλεκόμενον μετὰ τῆς πολυκεφάλου Ὕδρας, μετὰ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἄριστος ὁ οἰωνός, ὦ συνάδελφοι! 'Επὶ τὸ προκείμενον.

Τὸ ἐν ἰσχύϊ φορολογικὸν σύστημα ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, τοῦ ἐν Ἑπτανήσῳ ἀνεγερθέντος ὑπὸ τῆς Προστασίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1817, καὶ τοῦ ὁποίου τὰ καταστρεπτικὰ καὶ

Digitized by Google

ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἐνόμισεν εὔλογον ἡ Βουλὴ αὕτη νὰ σκιαγραφήσῃ ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτῆς πρὸς ἐναρκτήριον τοῦ Ἁρμοστοῦ λόγον. Ὑπῆρξε σύστημα ἐξοντώσεως, σύστημα ἐξευτελισμοῦ καὶ διαφθορᾶς, ἀλλὰ συγχρόνως ὑπῆρξε καὶ σύστημα φέρον εἰς τὴν πτώχευσιν καὶ εἰς τὴν χρεωκοπίαν. Ὑπῆρξεν, ἑνὶ λόγῳ, τοιοῦτόν τι κατὰ πάντα αὐτοῦ τὰ μέρη, ὁποῖον τίμιοι καὶ ἀγαθοὶ Ἄγγλοι αἰσχύνονται νὰ ἀποδώσωσιν εἰς τὴν Κυβέρνησίν των. Ὁ ἐπινοήσας, ὁ ὑπαγορεύσας καὶ καθιδρύσας τὸ τερατῶδες ἐκεῖνο σύστημα ἀπέβλεψε μὲν κυρίως εἰς τὴν ἐκπόρνευσιν τῶν πνευμάτων, οὐχ ἧττον ὅμως ἠθέλησε νὰ ἐπιτύχῃ καὶ τὴν ὑλικὴν καταστροφὴν τῶν συμφερόντων τοῦ Ἰονίου λαοῦ, διότι ἐγίνωσκεν ὅτι λαὸς πτωχὸς καὶ χρεωκοπημένος ἔκυπτε τὸν αὐχένα εὐκολώτερον λαοῦ πλουσίου καὶ εὐδαίμονος. Τὰ πάντα λοιπὸν ἐπενόησε, τὰ πάντα ἔθεσεν εἰς ἐνέργειαν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ δολίου τούτου σκοποῦ, καὶ ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς τὸν ἐπτώχευεν, ἀφ' ἑτέρου τῷ ἐπρόσφερεν ὡς δέλεαρ ἁδροὺς μισθούς, θέσεις ἐπιζήλους, τίτλους παιδαριώδεις καὶ παράσημα, ἵνα τοιούτῳ τρόπῳ κατακτήσῃ καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα.

Οἱ ἐπιβληθέντες φόροι ἐπὶ τῶν κυριωτέρων προϊόντων τῆς Ἰονίου ἐπικρατείας προσέβαλον καιρίως τὴν τάξιν τῶν γαιοκτημόνων, διότι οἱ γαιοκτήμονες ἀπετέλουν τὸ ζωτικώτερον στοιχεῖον τῆς ἡμετέρας κοινωνίας, καὶ ἐσύμφερεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, κατὰ προτίμησιν παντὸς ἄλλου, νὰ ῥιφθῇ ὁ πέλεκυς.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Μαιτλάνδου πιστῶς παρεδέχθησαν τὰς ὁδηγίας του, ἔχοντες δὲ ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτῶν ἄλαλα καὶ θνησιμαῖα Κοινοβούλια ἐβάδισαν τὴν αὐτὴν πορείαν, διώκοντες τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ παρακολουθοῦντες τὸ αὐτὸ σύστημα.

Ὁ νῦν ἁρμοστεύων, ἀνὴρ νοήμων, ἀνὴρ πρακτικός, ἀνὴρ τίμιος, μόλις φθάσας ἐν Ἑπτανήσῳ, ἐπίστευσεν ὅτι διὰ τοῦ κόπου καὶ τῆς καλῆς διαθέσεως ἐδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ, τοὐλάχιστον ἐν μέρει, τὴν θεραπείαν τῆς νόσου, ἥτις ἀπὸ πεντήκοντα ἤδη ἐτῶν καταβιβρώσκει τὴν σάρκα μας. Ἔθεσε τὸν δάκτυλον ἐπὶ πολλῶν

Digitized by Google

πληγῶν, καὶ εὗρεν ὅτι ἡ γάγγραινα καὶ ἡ ἀποσύνθεσις ὑπῆρχον ἁπανταχοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἐνόησεν ὅτι τὰ χρονικὰ πάθη εὐκόλως δὲν θεραπεύονται, καὶ ὅτι πολλάκις τὸ μίασμα ἀρχαίας καὶ φθοροποιοῦ νόσου μεταδίδεται καὶ εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἐπισκέπτεται τὸν ἀσθενοῦντα.

Μετά τινας προσπαθείας καὶ ἀποπείρας, ὁ νῦν ἁρμοστεύων ἀπέβαλε, φαίνεται, πᾶσαν ἐλπίδα, καὶ ὡς ἂν ἐφοβεῖτο νὰ προβῇ περαιτέρω, ἔκρινε συμφερώτερον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ὀπίσω. Ἰδοὺ ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ Βουλὴ ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ εἴπῃ πρὸς αὐτὸν ὅτι τὰ δεινὰ τοῦ Ἰονίου λαοῦ ὁσημέραι κορυφοῦνται.

Τὰ δεινὰ τοῦ Ἰονίου λαοῦ ὁσημέραι κορυφοῦνται, εἶπεν ἡ δωδεκάτη αὕτη Βουλὴ εἰς τὴν πρὸς τὸν ἐναρκτήριον τοῦ Ἁρμοστοῦ λόγον ἀπάντησίν της, καὶ εἶπε καλῶς, διότι πραγματικῶς καθ' ἑκάστην γίνεται βαθύτερον καὶ πλατύτερον τὸ χάσμα, ὅπερ ἀποχωρίζει τὸν Ἰόνιον λαὸν ἀπὸ τῆς κυβερνήσεώς του. Καὶ τοῦτο νομίζετε ἆρά γε, Κύριοι, ὅτι εἶναι μικρὸν δυστύχημα; Ἐνῷ ἡ Κυβέρνησις ὤφειλε νὰ ἐκπροσωπεύῃ τὴν ἐν Ἑπτανήσῳ ἐπικρατοῦσαν κοινὴν γνώμην, αὕτη συστηματικῶς ἀντιπαρατάττεται ὡς πολεμία, παρακολουθοῦσα δὲ τὸ ἀρχαῖον ἀποτρόπαιον σύστημα, ἐπικαλεῖται μὲν τὴν σύμπνοιαν, προκαλεῖ δὲ τὸν ἀνταγωνισμόν. Εἶναι τοῦτο χλευασμός, εἶναι πικρὸς περίγελως; Ἐνδίδουσα εἰς φόβους παιδαριώδεις καὶ ἀνυποστάτους, πράττει τὸ κατὰ δύναμιν ἵνα διεγείρῃ δυσμένειαν, νομίζει δὲ ὅτι σῴζεται καὶ ὅτι συντηρεῖται μένουσα ὠχυρωμένη ἐντὸς τῶν Μεγάρων τοῦ Ἁγίου Μιχαὴλ καὶ Γεωργίου, καὶ ἔχουσα κύκλῳ Αὐτῆς φρουρὰν συγκειμένην ἐξ ὀλίγων πυγμαίων.

Ταῦτα δὲ λέγω, ἔντιμοι Βουλευταί, οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐπικρίνω τὴν διαγωγὴν τοῦ νῦν ἁρμοστεύοντος, τὸν ὁποῖον ἄλλως σέβομαι ὡς ἄτομον, καὶ μετὰ τοῦ ὁποίου δεσμοὶ φιλίας, διατηρηθείσης μέχρι τέλους ἑκατέρωθεν καθαρᾶς, οὔτε καταδολιευθείσης ποτὲ ἀπὸ ἰδέαν χαμερποῦς πολιτικῆς κερδοσκοπίας, μὲ συνδέουσιν, ἀλλὰ διότι ἠθέλησα καὶ διὰ προσφάτων γεγονό-

Digitized by Google

των ν'ἀποδείξω ὅτι, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἐνυπάρχοντος εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἡ αὐτὴ σύγκρουσις θέλει ὑπάρξει πάντοτε μεταξὺ προστάτου καὶ προστατευομένου, καὶ ὅτι ἄλλη διέξοδος καὶ λύσις ὡς πρὸς τὸ ἑπτανησιακὸν ζήτημα δὲν παρουσιάζεται ἐκτὸς τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ ἔντιμος Γραμματεὺς τῆς Γερουσίας θαυμάζει πῶς δὲν ὑπάρχει σύμπνοια καὶ ἀγαθοπιστία μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ Κράτους. Καὶ πῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ; Ἡ Προστασία δὲν μᾶς ἐμπιστεύεται. Πᾶσαν ὑπαγόρευσίν μας θεωρεῖ ὡς δολίαν, πᾶσαν παραίνεσιν ὡς ὑποκρύπτουσαν ἀτομικόν τι συμφέρον. Ἡμεῖς ἀφ' ἑτέρου, ἡμεῖς, Κύριοι, δικαιούμεθα, νομίζω, νὰ θεωρῶμεν τοὐλάχιστον ὡς ὕποπτον πᾶσαν πρότασιν προερχομένην ἐξ αὐτῆς, ἀφοῦ πολυχρόνιος καὶ πολύστονος πεῖρα μέχρι τοῦδε τὸ ἀπέδειξε.

Ἀγαθοπιστία μεταξὺ Ὑμῶν καὶ τῆς Κυβερνήσεως, λέγει ὁ ἔντιμος Γραμματεὺς τῆς Γερουσίας, καὶ τὰ πάντα θεραπεύονται. Τίνι τρόπῳ; Διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τῶν θεσμῶν τοῦ Κράτους. Καὶ ἰδοὺ πάλιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸ μορμολύκειον τοῦτο.

Θέλω νὰ πιστεύσω, ἔντιμοι Βουλευταί, ὅτι σήμερον ἡ Προστασία ἐπιθυμεῖ τὴν μεταρρύθμισιν, καὶ ὅτι τὴν ἐπιθυμεῖ μετ' εἰλικρινείας. Δὲν θέλω νὰ παραδεχθῶ οὔτε νὰ ὑποστηρίξω τὸ ἐναντίον, ἵνα μὴ εἴπῃ τις ὅτι ἐρειδόμενος εἰς τὴν ἀπαισιοδοξίαν μου ἀναιρῶ τὰ πάντα. Ἀλλὰ σᾶς παρακαλῶ, πόθεν καταδεικνύεται ἡ διάθεσις αὕτη; Ποῖα τὰ διαβήματα τῆς Κυβερνήσεως καὶ ποῖον τὸ πρόγραμμά της; Ἔδειξεν ἆρά γε τὴν παραμικρὰν τάσιν πρὸς παραίτησιν ἑνὸς τοὐλάχιστον τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων προνομίων της; Ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἰόνιος λαὸς πῶς δύναται νὰ πεισθῇ περὶ τῆς εἰλικρινείας ταύτης, ἐνῷ μέχρι τοῦδε δὲν ἐνόησε τίνος ἕνεκεν τοσαύτη ἀντίδρασις, τοσαύτη συστηματικὴ πίεσις κατὰ τῶν δικαίων αὐτοῦ ἀπαιτήσεων;

Ἔντιμοι Βουλευταί, μὴ ἀπατώμεθα. Ἡ Προστασία αἰσχύνεται σήμερον αὐτὴ ἑαυτήν. Στρέφει τὰ βλέμματά της παντα-

Digitized by Google

χόθεν, ἐρευνᾷ τὴν ἱστορίαν τοῦ παρελθόντος, καὶ βλέπει ὅτι ἡ παροῦσα κατάστασις τῶν πραγμάτων εἶναι ἔργον τῶν χειρῶν της, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς διαγωγῆς της, εἶναι καρπὸς τοῦ δένδρου, ὅπερ ἰδίαις χερσὶν ἐφύτευσεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μας.

Ἐπιθυμεῖ λοιπὸν τὴν μεταρρύθμισιν, διότι γινώσκει καλῶς ὅτι διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως οὐχὶ μόνον ἤθελε παραγκωνισθῇ, ἤθελε σφαγιασθῇ τὸ ἐθνικὸν ζήτημα, ἀλλὰ διότι διὰ τοῦ μέσου τούτου μόνον δύναται ν' ἀπαλλαχθῇ καὶ τοῦ ἀρχαίου ἄχθους, ὑφ' οὗ καταθλίβεται.

Ἀλλὰ λέγουσιν οἱ προστάται μας, καὶ διατί ἀναθέτετε εἰς ἡμᾶς πᾶσαν τὴν εὐθύνην; Δὲν πρέπει τάχα καὶ ἡ Ἑπτάνησος νὰ συμμερισθῇ τὸ ὄνειδός μας, δὲν πρέπει καὶ Ὑμεῖς νὰ θεωρῆσθε ὡς συμμέτοχοι τῶν πράξεών μας;

Ἡ ἔνστασις αὕτη εἶναι κατὰ τὸ φαινόμενον σοβαρά, διὰ τοῦτο ἴσως καὶ ἤκουσα αὐτὴν πολλάκις ἐπαναλαμβανομένην.

Ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ! εἰς ποῖον πάντοτε τὸ πταῖσμα; Μεταξὺ πλουσίου καὶ κραταιοῦ διαφθορέως καὶ πτωχοῦ καὶ ἀδυνάτου διεφθαρμένου, ποῖος δικαστὴς ἤθελεν ἀποτολμήσῃ ποτὲ νὰ καταδικάσῃ τὸν δεύτερον καὶ νὰ ἀθῳώσῃ τὸν πρῶτον; Ἢ τίς δὲν γινώσκει ὅτι κατὰ τοὺς ἀπαισίους ἐκείνους χρόνους, ὅτε ὁ λόγος ὑπῆρχε δεσμευμένος, ὅτε οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἐκφράσῃ ἐπίκρισιν ἢ δυσαρέσκειαν, ἡ θέλησις τοῦ δεσπότου ἦτο καὶ ὁ διέπων τὴν κοινωνίαν νόμος; Τίς δὲν γινώσκει ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀποποιούμενός τις τὴν ὑπηρεσίαν του εἰς τοὺς κυβερνῶντας, ἐκινδύνευε νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν ἀμείλικτον ὀργὴν τοῦ Σατράπου; Καὶ ἐνῷ τὰ γεγονότα ταῦτα ὑπάρχουσι γνωστὰ καὶ ἀναντίρρητα, τολμῶσι τινὲς νὰ μᾶς θεωρῶσι συνενόχους. Ἀλλ' ἔστω καὶ τοῦτο· ἄς παραδεχθῶμεν πρὸς στιγμὴν ὅτι καί τινες τῶν Ἰονίων προσκληθέντες εἰς τὸν δεῖπνον συνεκάθισαν καὶ συνεγεύθησαν μετὰ τοῦ ἄρχοντος. Ἔφθασεν ὅμως ὥρα, καθ' ἣν ἡ Ἑπτάνησος ἐνόησεν ὅτι προσεκαλεῖτο ἵνα φάγῃ ἐκ τῆς σαρκός της καὶ πίῃ ἐκ τῶν ἱδρώτων της. Τώρα τί μᾶς ζητεῖτε; νὰ λησμονήσωμεν τὸ πα-

Digitized by Google

ρελθόν; Ἔστω. — Ἀλλὰ νὰ καταστρέψωμεν καὶ τὸ μέλλον; ὤ! οὐδέποτε!

Εἰς μάτην μοχθεῖτε, Κύριοι. Τὸ ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν. Ἐξομοίωσις μεταξὺ στοιχείων ἀντιθέτων δὲν γίνεται. Οἱονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ πολίτευμά μας, τὰ στοιχεῖα ταῦτα θέλουσι πάντοτε συγκρούεσθαι καὶ θέλουσι τείνει εἰς ἀμοιβαίαν καταστροφὴν καὶ ἐξόντωσιν. Πᾶν τὸ μικτὸν εἶναι καὶ νόθον, οὔτε θέλετε δυνηθῇ ποτε νὰ εὕρητε μέσον δυνάμενον νὰ ἐξαλείψῃ τὴν φύσιν καὶ τοὺς χαρακτῆρας, οἵτινες ἰδιάζουσιν εἰς ἕκαστον τῶν στοιχείων καὶ οἵτινες εἶναι ἀντίθετοι. Δύνασθε μὲν νὰ μορφώσητε νέον τι πολίτευμα, ἀλλὰ καὶ τοῦτο θέλει εἶναι ἄγονον, στεῖρον, ἑρμαφρόδιτον, ἀντικείμενον τουτέστιν εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ τοὺς κανόνας τῆς ἐπιστήμης.

Καὶ μ' ὅλον τοῦτο δὲν ὑπάρχει μῖσος φυλῆς πρὸς φυλήν. Πολλοὶ συκοφάνται ἠθέλησαν τὴν ἰδέαν ταύτην δολίως νὰ τὴν διασπείρωσι καὶ αἰσχροκερδῶς νὰ τὴν ἐκμεταλλευθῶσιν. Ἀλλὰ τοιοῦτόν τι μῖσος, βεβαιώθητε, Κύριοι, δὲν ὑπάρχει.

Τὸ κατ' ἐμὲ βεβαίως δὲν διστάζω οὐδόλως ἵνα διακηρύξω πανδήμως καὶ μετὰ πάσης τῆς ἐπισημότητος ὅτι διετέλεσα καὶ διατελῶ λάτρης τοῦ Βρεττανικοῦ Ἔθνους. Ὅτι εἰς τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, κατὰ προτίμησιν παντὸς ἄλλου, ἤθελα διαπιστευθῇ ποτε τὰ μεγάλα συμφέροντα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Ὅτι εἰς τὸ Ἔθνος ἐκεῖνο εὑρίσκω ἀσφαλῆ ἐχέγγυα συνταγματικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀληθοῦς πολιτικῆς ὑπάρξεως. Ἀλλ' ἴσως διὰ τοὺς λόγους τούτους, ἔντιμοι συνάδελφοι, ἀποβαίνει μᾶλλον ἀφόρητον τὸ ἐν Ἑπτανήσῳ ἀνέκαθεν εἰσαχθὲν σύστημα, καὶ προφανεστέρα καταδεικνύεται ἡ ἀπελπισία, ἥτις μᾶς κατακυριεύει.

Ἐκεῖ πλατὺς ὁρίζων, ἐδῶ δεσμωτήριον. Ἐκεῖ ἀχανὲς μεγαλεῖον καὶ πλοῦτος, ἐδῶ σμικρότης καὶ πτωχεία. Ἐκεῖ μέλλον, ἐδῶ παρελθόν. Ἐκεῖ ζωή, ἐδῶ τάφος. Ναί, τάφος, διότι ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν μου ἡ Ἑπτάνησος ἅπασα παρίσταται ὡς μέγα νεκροταφεῖον, θυρωρὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ Προστασία. Ἕκαστος

Digitized by Google

ἡμῶν καταδικάζεται νὰ εἰσέλθῃ καὶ ἐντὸς τοῦ νεκρικοῦ περιβόλου πρέπει νὰ καταλύσῃ τὸν βίον.

Ναί, ἔντιμοι Βουλευταί, τοιοῦτον εἶναι τὸ πολιτικόν μας στάδιον. Ἄρχεται ἀπὸ τῶν δημοτικῶν Συμβουλίων, καὶ τελευτᾷ μέχρι τῆς Γερουσίας. Ποία ἀθλιότης! καὶ ὅμως εἰς τὸν βουλόμενον νὰ τὸ διατρέξῃ πόσοι κίνδυνοι, πόσαι πικρίαι, πόσοι ἐξευτελισμοί, πόσοι ἀγῶνες! Μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων τῆς πολιτικῆς ταύτης γραμμῆς ἔρημος αὐχμηρὰ ἐκτείνεται καὶ μεγάλη. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐρήμου ταύτης θάλλει ὡς ἄλλη ὄασις τὸ Βουλευτήριον. Τὸ Βουλευτήριον! καὶ ἂς λέγωσιν οἱ κατήγοροι, εἶναι σήμερον τὸ μόνον ἄσυλον τῆς Ἑπτανήσου· ἐνταῦθα τοὐλάχιστον ἀναπνέει τις ἐλευθέρως.

Ἀλλ' ἵνα εἰσέλθῃ τις καὶ ἐνταῦθα, πόσους καὶ ποίους σκοπέλους πρέπει νὰ ὑπερπηδήσῃ! Ἡ Προστασία φαίνεται σήμερον ἀδιάφορος, καὶ ἔστω πρὸς τιμὴν τῆς ἀληθείας, οὐδεμία ἐπέμβασις ἔλαβε χώραν κατὰ τὸν τελευταῖον ἐκλογικὸν ἀγῶνα. Καὶ τί πρὸς τοῦτο; ἀντὶ τῆς Κυβερνήσεως παρουσιάζονται σήμερον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης οἱ μαθηταί, οἱ πειναλέοι αὐτῆς μνηστῆρες. Καὶ ἐγώ, ἔντιμοι συνάδελφοι, ἐν Λευκάδι, ἐν τῇ φιλτάτῃ ἐκείνῃ γῇ, ὑπὲρ ἧς ἕτοιμος εἶμαι πάντοτε νὰ θυσιάσω τὰ πάντα, ἐγὼ ἐκινδύνευσα ν' ἀποβληθῶ μετὰ τοῦ φίλου καὶ συναδέλφου μου Μαρίνου, διότι ἠθέλησα νὰ ἐξευγενίσω τὴν πάλην. — Διάσημοι ἀγύρται, καὶ τρίβωνες δημοκόποι, καίτοι φαινομενικῶς ἀνήκοντες εἰς ἀντίθετα κόμματα, συνεμάχησαν καθ' ἡμῶν, διαστρέψαντες δὲ τὴν ψυχὴν τῶν ἐκλογέων, διὰ παντοίων μέσων ἐπιβούλων, ἀνάνδρων, ἐξόχως ἰδιαζόντων εἰς τὴν μικρότητα τοῦ νοὸς καὶ τὴν ἐκπορνευμένην καρδίαν των, ἐπέτυχον οἱ τλήμονες νὰ προσάψωσι μῶμον βαρύτατον ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς πατρίδος των. Καὶ διατί πάντα ταῦτα; διότι ἐπίστευον τοιουτοτρόπως νὰ κερδίσωσι τὴν εὔνοιαν τῆς Προστασίας. Σήμερον ἔμειναν ἐμβρόντητοι, διότι καὶ ἡ Προστασία νομίζουσα ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον εὐτελὲς τὸ ἐμπόρευμα δὲν κατεδέχθη νὰ τὸ ἀγοράσῃ. Ἡ ἀγνωμοσύνη,

Digitized by Google

ἡ ἀχαριστία, ἡ δουλοφροσύνη, ἡ ἀναίδεια, ἡ συκοφαντία, ἡ διαφθορὰ ὑπῆρξαν τὰ ὅπλα τῶν ἀντιπάλων, ἀλλὰ ταῦτα πρέπει νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὡς προϊόντα τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς, ἣν ἀπὸ ἡμίσεος ἤδη αἰῶνος ἀπολαμβάνομεν ὑπὸ τὸ καθιδρυθὲν σύστημα. Τοιούτῳ τρόπῳ παρ' ἡμῖν πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις ἐχαλαρώθησαν, ἡ οἰκογενειακὴ ὁμόνοια καὶ ἑνότης διεσπάσθη. Ὅπου ὑπάρχουσι δεσμοὶ αἵματος, ἐκεῖ πολλάκις πικροτέρα καὶ δριμυτέρα ἡ ἀντίδρασις καὶ ἡ συμπλοκή. Μόνον τὸ συμφέρον δύναται νὰ συνενώσῃ τοὺς ἀντιμαχομένους. Τοιοῦτον εἶναι τὸ ἐν Ἑπτανήσῳ πολιτικόν μας στάδιον.

Ἐμβλέψατε τώρα, ἔντιμοι συνάδελφοι, καὶ σεῖς οἱ μεταρρυθμισταὶ καὶ ἅπαντες οἱ Ἰόνιοι, ἐμβλέψατε εἰς τὰ τέκνα σας, ἐμβλέψατε εἰς τὴν ἀναφυομένην ταύτην Ἑλληνικὴν νεολαίαν. Στοχάσθητε πρὸς στιγμήν, ποῦ καὶ πῶς θέλει δαπανηθῇ τοσαύτη ζωτικὴ ἐνέργεια, τοσαύτη νοητικὴ δύναμις, καὶ θέλετε φρικιάσῃ, θέλετε ἀπελπισθῇ, φανταζόμενοι ὅτι ἐντὸς τοῦ βορβορώδους τούτου βάλτου πέπρωται νὰ διανύσωσι τὸν βίον πᾶσαι αἱ ἐπερχόμεναι γενεαί.

Ἐνῷ ἡμεῖς, ὦ συνάδελφοι, ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ζήσωμεν, ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ἐξέλθωμεν τοῦ κοιμητηρίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιφερόμεθα. Ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Ἑπτανήσου μᾶς πνίγει. — Ἀπηυδήσαμεν ἀπὸ τοσούτων χρόνων κοιμώμενοι ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς κυπαρίσσου καὶ τῆς ἰτέας. Θέλομεν ν' ἀναπαυθῶμεν ἐπὶ τοῦ ῥωμαλέου κορμοῦ τῆς δρυὸς καὶ τοῦ πεύκου. Αἱ χεῖρές μας εἶναι κραταιαί, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ δράξωσι τὰ ὅπλα ὑπὲρ τῆς κοινῆς πατρίδος· οἱ πνεύμονές μας εἶναι ὑγιεῖς καὶ θέλουσι νὰ ἀναπνεύσωσιν ἀέρα ζωτικώτερον. Τί μᾶς κρατεῖτε, τί μᾶς θυσιάζετε; Θέλομεν νὰ ζήσωμεν, ὁ μαρασμὸς μᾶς κατέφαγε, τὰ σπλάγχνα μας φθείρονται, γηράσκομεν ἐν τῇ νεότητί μας.

Πρόωροι ῥυτίδες χαράττονται ἐπὶ τοῦ μετώπου μας, ἡ κόμη μας λευκαίνεται, ἐνῷ ἡ ψυχή μας θάλλει.

Ἰδέτε ὑμεῖς οἱ προστάται μας, ἂν τίποτε μέχρι τοῦδε ἐβλά-

Digitized by Google

στησεν ὑπὸ τὴν σκιάν σας. Ὁ Σολομὸς ἐμαράνθη, ἐξήνθησεν ὡσεὶ χόρτος τοῦ ἀγροῦ. Ὁ Μουστοξύδης παρέδωκε τὸ πνεῦμα πρὶν ἢ τελευτήσῃ, διότι θανάσιμος νάρκη εἶχε καταλάβει τὸν νοῦν του. Ὅλοι ἀποσύρονται ἐν τῷ τάφῳ, ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον. Τὸ πᾶν σήπεται, τὸ πᾶν συντρίβεται, τὸ πᾶν κατερημοῦται. Καὶ Σύ, Γραμματεῦ τῆς Γερουσίας, Σὺ τὸν ὁποῖον ἐθαύμασα καὶ θαυμάζω, δὲν αἰσθάνεσαι ὅτι αἱ δυνάμεις σου, τὸ πνεῦμά σου, αἱ γνώσεις σου ἀνωφελῶς δαπανῶνται; Δὲν ἐννοεῖς ὅτι διὰ σαθρῶν ἐρειπίων δὲν δύνασαι νὰ ἐγείρῃς πύργον ὀχυρὸν καὶ ἀκράδαντον; Ὤ! ποσάκις ἐλυπήθην κατάκαρδα βλέπων τὸ μελίρρυτον στόμα σου κοπιῶν ἐπὶ ματαίῳ!

Τὸ πᾶν σήπεται, τὸ πᾶν συντρίβεται, τὸ πᾶν κατερημοῦται!

Αὕτη εἶναι ἡ θέσις μας, ἔντιμοι Βουλευταί, τίς δύναται νὰ μᾶς διαψεύσῃ; Καὶ σεῖς, σεῖς θέλετε, ἐνῷ σήμερον τοὐλάχιστον ἐπισύρομεν τὸν οἶκτον, νὰ μᾶς καταστήσετε καὶ γελοίους. Ὤ! σεβάσθητε, πρὸς Θεοῦ, τὸ πένθος μας, μὴ χλευάζετε τοὺς ἀδυνάτους.

Ἔχομεν ἀνάγκην ἐθνότητος, ἔχομεν ἀνάγκην μέλλοντος, καὶ οὐχὶ ἐλεημοσύνης. Θέλομεν ν' ἀφήσωμεν εἰς τὰ τέκνα μας κληροδότημα ἀντάξιον τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν δικαιωμάτων μας. Θέλομεν νὰ ἐργασθῶμεν καὶ ἡμεῖς πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ νέου κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος.

Τί μᾶς κρατεῖτε, τί μᾶς θυσιάζετε; Ἑνώσατε τὰς δυνάμεις σας καὶ τὰ πλούτη σας μὲ τὰ δικαιώματά μας· αὕτη εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ συμμαχία μεταξὺ ὑμῶν καὶ ἡμῶν. Ἔλθετε, ἡμεῖς θέλομεν σᾶς καθοδηγήσῃ, ἡμεῖς θέλομεν σᾶς ὑπαγορεύσῃ τὸ μέσον, δι' οὗ δύνασθε νὰ συμβιβάσητε τὸ συμφέρον καὶ τὸ μεγαλεῖόν σας μετὰ τοῦ ἰδίου μας συμφέροντος καὶ μεγαλείου. Μὴ φοβεῖσθε, ἔλθετε μεθ' ἡμῶν, δὲν σᾶς μισοῦμεν, ὄχι, μὰ τὸν Θεὸν ὄχι. Ἐλπίζομεν εἰς Ὑμᾶς, ἐλπίζομεν εἰς τὴν γενναιότητά σας, ἐλπίζομεν εἰς τὴν παρ' Ὑμῶν πανδήμως διακηρυχθεῖσαν συμπάθειάν σας ὑπὲρ τῶν ἀδυνάτων καὶ τῶν δεδουλωμένων.

Digitized by Google

Ἀλλὰ μὴ χρονοτριβεῖτε. Ὁ καιρὸς εἶναι πολύτιμος. Κύκλῳ ἡμῶν ἐγείρονται τεράστιοι γίγαντες. Πελώριος καὶ ἀκαταδάμαστος παρίσταται ὁ Σλαβισμός· δὲν τὸν βλέπετε; Ἡ σπάθη τοῦ Βουκάλοβιτζ κρούει θανατηφόρως, καὶ τὴν κλαγγὴν αὐτῆς, ὡς ἄλλο ἐγερτήριον ᾆσμα, θέλουσιν ἀκούσει πάντες οἱ ὁμόφυλοι λαοί. Ἡμεῖς μόνοι διὰ τῆς ὑμετέρας ἀρωγῆς δυνάμεθα ν' ἀποστομώσωμεν τὸν χείμαῤῥον, ὅστις ἐπαπειλεῖ νὰ κατακλύσῃ τὰ πάντα. Τί χρονοτριβεῖτε, τί καταναλίσκετε ὥρας πολυτίμους διὰ προτάσεων περὶ βελτιώσεων ὅλως ἀλυσιτελῶν, οὐδὲ δυναμένων νὰ ἐπιφέρωσιν ἔστω καὶ μικρὰν θεραπείαν; Ἡ διάνοιά μας, ἡ ψυχή μας ὑπάρχουσιν ἄλλοθι προσηλωμέναι. Εἰς τὰ τοιαῦτα δὲν δυνάμεθα νὰ προσέξωμεν. Παρακολουθοῦμεν βῆμα πρὸς βῆμα τὰς χρυσοπτέρους ἐλπίδας μας, ὡς τὰ παιδία παρακολουθοῦσι τὴν χρυσαλλίδα, καιροφυλακτοῦντα τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ἤθελε καθίσει ἐπί τινος ἄνθους, ἵνα τὴν δράξωσιν. Οἱ παλμοὶ τῆς καρδίας μας εἶναι θορυβώδεις. Πᾶσα ἡμέρα, πᾶσα ὥρα, πᾶσα στιγμή, ἥτις παρέρχεται, δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ζωὴν ἢ τὸν θάνατον. Καθ' ἑκάστην παρευρισκόμενοι ἐνταῦθα δὲν μᾶς βλέπετε κατηφεῖς; Καὶ περίλυποι, ἐρωτῶμεν ὁ εἷς τὸν ἄλλον: «Τί νέα, συνάδελφε»;..

— Ἔπεσεν ὁ Λεωτζάκος, ὁ ἀνδρεῖος Λεωτζάκος!.. ὁ υἱὸς αὐτοῦ, μόλις ἔφηβος, ἐξέρχεται τοῦ πατρικοῦ οἴκου. Ἡ ἐκδίκησις τὸν χειραγωγεῖ, ὁ θάνατος παρακολουθεῖ τὰ βήματά του. Ἐντὸς ὀλίγου, ἐπανέρχεται καθημαγμένος, καὶ χαίρων ἐναγκαλίζεται τὴν χήραν μητέρα του. Ὁ φονεὺς τοῦ πατρός του δὲν ὑπῆρχε πλέον . . .

— Ἐφονεύθη ὁ Μωραϊτίνης...

— Ὁ Μωραϊτίνης!... ὁ φίλος μου;... ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρεοπαγίτου;... ὢ δυστυχία!...

— Τὸν αὐτὸν κίνδυνον ἔτρεξε καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Κανάρη...

— Ὁ υἱὸς τοῦ Κανάρη; τοῦ πυρπολητοῦ Κανάρη!... Θεέ μου! Θεέ μου! ἵνα τί μᾶς ἐγκατέλιπες!

— Ὁ Κορωναῖος καιρίως πληγωθεὶς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης,

Digitized by Google

συνελήφθη. Ἄδεται δὲ ὅτι Δημήτριος ὁ Γρίβας ἐξαιτούμενος τὴν ἀπόδοσιν τοῦ συναγωνιστοῦ καὶ φίλου του ἐπαπειλεῖ νὰ κρεμάσῃ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ Παλαμηδίου πέντήκοντα κεφαλὰς Ἑλλήνων αἰχμαλώτων...

—Ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ Παλαμηδίου! Ἐπὶ αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἐπάλξεων, ἀφ' ὧν ἄλλοτε ὁ ἀτρόμητος πατήρ του ἐτήρησεν ἄσπιλον, ἀμόλυντον τὴν σημαίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ὅτε ἡ Πελοπόννησος ἅπασα ἔκυπτεν ἐνώπιον τῆς ἐξολοθρευτικῆς σπάθης τοῦ Ἰβραΐμη;...

Κύριε! Κύριε! παντοδύναμε! δίκαιε! ἐπίβλεψον καὶ ἴδε, καὶ ῥῖψον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐκείνων, οἵτινες προὐκάλεσαν τὴν ἀδελφομαχίαν ταύτην, τὴν κατάραν καὶ τοὺς κεραυνούς σου!

Μὲ τοιαύτας ἐντυπώσεις εἰσερχόμεθα, Κύριοι, ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου, καὶ Σεῖς μᾶς λέγετε περὶ βελτιώσεων; Εἶναι τοῦτο τὸ μνημόσυνον, ὅπερ ἁρμόζει εἰς τοὺς τάφους τῶν φονευθέντων ἀδελφῶν μας;

Ἀλλὰ τί λέγω; τὸ αἷμα ἐκεῖνο ἀπέδωκε καρπὸν γλυκύτατον. Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης ὁ Βασιλεὺς Ὄθων ἐν τῇ Ἱερᾷ ἡμέρᾳ τῆς Ἀναστάσεως ὑπεσχέθη νὰ συγκαλέσῃ ἐκτάκτως τὰς Βουλάς, ἵνα δι' αὐτῶν συστηθῇ ἡ πολυπόθητος Ἐθνοφυλακή.—Οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν ὁπλίζονται, Ὑμεῖς δὲ θέλετε, ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ βρασμοῦ, νὰ μᾶς καταδικάσητε εἰς ἀδράνειαν, θέλετε νὰ μᾶς ἀποκοιμίσητε. Δὲν ἔχετε αἷμα εἰς τὰς φλέβας σας, οἱ ὀφθαλμοί σας δὲν ἔχουν δάκρυα, ἡ καρδία σας ἀπελιθώθη;

Ὄχι, ὄχι, δὲν δύναμαι νὰ τὸ πιστεύσω. Ἠπατήθητε, παρεσύρθητε, ἀλλὰ καὶ Σεῖς εἶσθε καθαροὶ καὶ ἄμωμοι, εἶσθε τέκνα νόμιμα τοῦ αἱματοφύρτου τούτου ἑλληνικοῦ ἐδάφους. Πορεύθητε λοιπὸν εἰς τοὺς προστάτας μας, καὶ εἰπέτε εἰς αὐτοὺς παρρησίᾳ· Ἡ Ἑπτάνησος ὑπ' οὐδεμιᾶς ἄλλης ἰδέας ἁφαρπάζεται εἰμὴ ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως· ὅτι ταύτην ἐπιποθεῖ, ταύτην ἐπιδιώκει, ταύτην ἐλπίζει, διότι δι' αὐτῆς μόνης δύναται ν' ἀναστηθῇ καὶ νὰ ζήσῃ.

Digitized by Google

Πορεύθητε εἰς τοὺς προστάτας μας καὶ εἰπέτε εἰς αὐτοὺς ὅτι μέχρις οὗ ἡ ὥρα σημάνῃ, μέχρις οὗ τὸ γενναιόφρον, τὸ φιλελληνικὸν Βρεττανικὸν Ἔθνος ἀποφασίσῃ **δι' ἡμῶν καὶ μεθ' ἡμῶν** νὰ βαδίσῃ τὴν ἔνδοξον ὁδόν, ἥτις ἄγει εἰς τὴν 'Ανατολήν, τὴν γῆν ταύτην τῶν θαυμάτων καὶ τῶν μαρτυρίων, καὶ ἥτις εἶναι ἰδική μας, πρέπει ν' ἀναδεχθῶσι μόνοι τὴν φροντίδα περὶ τῆς παθητικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως.

Εἰπέτε εἰς αὐτούς, ὅτι, ἂν εἰλικρινῶς θελήσωσι, δύνανται νὰ μᾶς περιθάλψωσι, δύνανται διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν νὰ μὴ προσβάλλωσι τόσον ἀποτόμως τὴν δημοσίαν αἰδῶ καὶ τὴν κοινὴν γνώμην, δύνανται ἀκινδύνως οὐχὶ μόνον νὰ ἀνέχωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ σέβωνται τὸ ἐθνικὸν ζήτημα.

'Αλλὰ μὴ λησμονήσητε νὰ εἴπητε εἰς τοὺς προστάτας μας, ὅτι διὰ χειρὸς ἡμῶν νέοι δεσμοὶ δὲν χαλκεύονται, καὶ ὅτι ἂν ἀδελφομαχῶμεν ἐνίοτε καὶ ἂν φονευώμεθα, ὢ! ἂς μείνωσιν ὅμως βέβαιοι, ὅτι δὲν θέλομεν γίνει ποτὲ καὶ αὐτόχειρες. ('Ραγδαῖαι χειροκροτήσεις).

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 9]21 Μαΐου τοῦ ἔτους 1862, ὁ Α. Βαλαωρίτης, καθὸ εἰσηγητὴς τῆς ἐπὶ τούτῳ εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς, ἀνέγνωσε καὶ ὑπέβαλεν εἰς τὴν Ἰόνιον Βουλὴν τὸ ἑξῆς διάγγελμα, ὅπερ μετὰ ζωηρὰν συζήτησιν ἐπεψηφίσθη ὑπ' αὐτῆς ὡς συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Εἰσηγητοῦ ὑπὸ τὰ ῥαγδαῖα χειροκροτήματα τοῦ ἀκροατηρίου.

Ἐξοχώτατε,

Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἰονίου Λαοῦ προσεγγίζοντες τὸ τέρμα τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν καὶ ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην σύνοδον τῆς ΙΒ' Βουλῆς τελεσθέντα, δὲν δύνανται νὰ μὴ ἐπιστήσωσιν ἐμβριθῶς τὴν προσοχήν των ἐφ' ὅσων μέχρι τοῦδε διέτρεξαν, διότι πιστεύουσιν ὅτι ἐν αὐτοῖς οὐ μόνον ἀπόκεινται σαφῶς διατυπωμέναι αἱ πεποιθήσεις τῆς Ἀντιπροσωπείας περὶ παρούσης ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου, ἀλλὰ διότι πρεσβεύουσιν ἐπίσης ὅτι ἐκ τῶν γενομένων συζητήσεων καὶ βουλευμάτων ἀναντιρρήτως προκύπτουσιν ἥ τε ἀκλόνητος καὶ ἀμετάθετος ἀπόφασις τῶν Ἰονίων ὡς πρὸς τὸν μόνον σκοπὸν ὃν ἐπιδιώκουσι, καὶ ἡ συνείδησις τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἰδίων καθηκόντων.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης, ἀνταπαντῶσα εἰς τὴν πρὸς τὸν ἐναρκτήριον Ὑμῶν λόγον ἀπάντησιν τῆς Βουλῆς, φαίνεται μὴ συμμεριζομένη τὰς δοξασίας τῆς Ἰονίου Ἀντιπροσωπείας, εἶναι δὲ ἀναγκαῖον μεταξὺ Ὑμῶν καὶ Ἡμῶν ν' ἀποφανθῇ ἡ κοινὴ γνώμη τοῦ ἐξηυγενισμένου κόσμου, διὰ τοῦτο ἡ ἐνεστῶσα Βουλὴ

Digitized by Google

νομίζει ἀπαραίτητον καθῆκον ἵνα ἐν ὀλίγοις ἐκθέσῃ ὅσα ἡ Ἑπτάνησος ἐν παντὶ χρόνῳ διεκήρυξε καὶ τὰ ὁποῖα ἐπισημοποιηθέντα καὶ πάλιν παρὰ τῆς Ἀντιπροσωπείας ἀποτελοῦσι τὴν ἀναμφίλεκτον μαρτυρίαν τῶν παθημάτων καὶ τῶν ἐλπίδων τοῦ Ἰονίου Λαοῦ.

Ἐξοχώτατε! Ἡ ΙΒ' Βουλὴ ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτῆς πρὸς τὸν ἐναρκτήριον Ὑμῶν λόγον, ἀπεικονίσασα συνοπτικῶς τὰ δίκαια παράπονα τοῦ Ἰονίου Λαοῦ, ἐνέδωσε κυρίως εἰς τὴν ἀνάγκην ἣν συνῃσθάνετο ἵνα ἀποδείξῃ καὶ εἰς τὴν Αὐτῆς Μεγαλειότητα τὴν χαριτόβρυτον προστάτιδα Ἄνασσαν καὶ εἰς πάντα τὸν ἐξηυγενισμένον κόσμον, ποῖα ὑπῆρξαν τἀποτελέσματα τοῦ παρὰ τῆς Προστασίας ἀνέκαθεν ἐν Ἑπτανήσῳ εἰσαχθέντος συστήματος, καὶ ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἐπεδέχετο ἄλλην θεραπείαν ἐκτὸς τῆς Ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως.

Ἡ Βουλὴ νομίζει ὅλως περιττὸν ἵνα ἐπανέλθῃ ἐφ' ὅσων κατὰ τὴν περίπτωσιν ἐκείνην διεδήλωσεν. Ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὴν νὰ ἀνεχθῇ, χωρὶς νὰ παραβιάσῃ ἱερὰν ἐντολὴν καὶ χωρὶς νὰ προσβάλῃ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ λαοῦ, ὅστις τῇ ἐνεπιστεύθη τὴν τύχην καὶ τὸ μέλλον του, ὅσα παρὰ τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος ἐῤῥήθησαν περὶ ἀνθηρᾶς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου καὶ ὅ,τι πρὸς ἀπόδειξιν καὶ μαρτυρίαν διεκοινώσατε αὐτῇ περὶ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ περὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου βαινούσης καθ' ἑκάστην ἐπὶ τὰ κρείττω. — Οὔτε δύναται νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης, διατεινομένη τὰ τοιαῦτα, ἀγνοεῖ ὅτι ἡ ἀληθὴς εὐημερία παντὸς λαοῦ δὲν ἀποδεικνύεται τοιουτοτρόπως καὶ ὅτι ἐξ ἰδίας πείρας συναισθανομένη τὴν ἀλήθειαν ἀναιρεῖ ἐν πεποιθήσει τὴν ὕπαρξιν γεγονότων οὐδεμίαν ἐπιδεχομένων ἀντίῤῥησιν.

Ἡ οἰκονομικὴ δυσχέρεια, ἡ ἀναλγησία ἥτις διέπει τὰ πάντα, ἡ σύγκρουσις τῶν Ἀρχῶν τοῦ Κράτους, ἡ σπατάλη τοῦ δημοσίου πλούτου, ἡ ἐξόντωσις τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, προσ-

Digitized by Google

τεθήτω δὲ ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ κακὴ πίστις, εἰσὶ γεγονότα τοσοῦτον ἀκαταμάχητα καὶ πασίγνωστα, ὥστε ἡ εἰλικρίνεια εἰς οὐδένα ἐπιτρέπει πλέον νὰ τὰ ἀντιτείνῃ.

Ὅσον δὲ ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἀληθὴς καὶ πραγματική, τόσον εἶναι ἀναμφίλεκτον ὅτι πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναγκαία συνέπεια τοῦ τε εἰσαχθέντος συστήματος ἐν μέρει καὶ τῶν ἐν Ἑπτανήσῳ κατὰ καιροὺς ἐπιχειρησάντων καὶ ἐπιχειρούντων τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐφαρμογὴν αὐτοῦ.

Συνταγματικαὶ παραβιάσεις, ῥοπὴ πρὸς τὸν ἀπολιτισμὸν παρὰ τοῖς Ἁρμοσταῖς καὶ συγκέντρωσις ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν πάσης ἐξουσίας, συστηματικὴ ἐξουδένωσις καὶ περιφρόνησις τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου, προβαίνουσα ὁσημέραι καὶ κορυφουμένη, ἀφόρητος ἐπέμβασις ἐκ μέρους τῶν τοποτηρητῶν ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν ἐγχωρίων προσόδων, ἐνίοτε δὲ ἀκατανόητος ἐπιμονὴ ἐκ μέρους τῶν Ἁρμοστῶν πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ διαιώνισιν τινῶν ἐξ αὐτῶν ἢ πρὸς συντήρησιν ἄλλων ὁμολογουμένως ἐργαζομένων τὴν ἐπαύξησιν τῶν δυσχερειῶν καὶ δωσάντων μέχρι τοῦδε ἱκανὰ δείγματα ἀδιορθώτου δυστροπίας.

Ταῦτα πάντα γινώσκει καὶ ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης καὶ ἡ Ἑπτάνησος ἅπασα· ἤθελε δὲ εἶναι ἀκατάλληλον ἵνα ἐνδιατρίψῃ τις πρὸς πλειοτέραν διασάφησιν. Ἀλλ' ἡ Βουλή, ἐνῷ δὲν θέλει νὰ ἐπιμείνῃ περαιτέρω πρὸς ἀναίρεσιν ὅσων ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης ἀπήγγειλε περὶ ἀνθηρᾶς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου, διότι ἐννοεῖ εὐκόλως ὅτι ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Προστασίας δὲν δύναται ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐνοχήν, αἰσθάνεται τὴν στιγμὴν ταύτην ὅτι τὸ ἱερὸν καθῆκον τῇ ἐπιβάλλει ἵνα διαμαρτυρηθῇ μετὰ πάσης τῆς ἐπισημότητος κατὰ τῶν ῥήσεων ἐκείνων, δι' ὧν ἡ Ὑμετέρα ἐξοχότης ἀναφερομένη εἰς τὰς πολιτικὰς σχέσεις αἵτινες ὑπάρχουσι, καί περ ἐπιβληθεῖσαι, μεταξὺ Ἑπτανήσου καὶ Μεγάλης Βρεττανίας, διακηρύττει ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις, ἀναλαβοῦσα τὴν προστασίαν τοῦ Ἰονίου λαοῦ, ἀπέκτησε δικαιώματα καὶ ἀνεδέχθη καθήκοντα.

Digitized by Google

Ὡς πρὸς τὰ δεύτερα, ἡ Βουλὴ δύναται νὰ συμμερισθῇ καθ' ὁλοκληρίαν τὴν γνώμην τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος. Φρονεῖ, ὅτι πρώτιστον καθῆκον ὅπερ ἐπεβάλλετο εἰς τὴν Προστασίαν ἦτο ἡ ἀληθὴς προαγωγὴ τοῦ μικροῦ μὲν καὶ ἀδυνάτου τούτου λαοῦ, ἀλλὰ μεγάλας ἔχοντος τὰς προσδοκίας καὶ ἀναμφισβήτητα τὰ δικαιώματα. Ὤφειλεν ἡ Προστασία νὰ μὴ ἀποβλέψῃ οὐδέποτε εἰς μόνα τὰ ἰδιαίτερα αὐτῆς συμφέροντα, οὔτε νὰ δείξῃ τοσαύτην ἀπάθειαν περὶ ἡμῶν, ὥστε νὰ φαίνεται καὶ μέχρι σήμερον ἀγνοοῦσα τὰ ἐν Ἑπτανήσῳ διατρέχοντα. Ὤφειλε νὰ περιθάλψῃ, νὰ ζωογονήσῃ τὸν Ἰόνιον λαὸν διὰ παντὸς μέσου πρὸς ἐπίτευξιν νομίμου καὶ δικαίας παρ' ἡμῖν συμπαθείας καὶ προπαρασκευὴν αἰσίας τινὸς λύσεως τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προετοιμαζομένου δράματος. Ὤφειλε νὰ μὴ προβῇ οὐδέποτε διὰ τοῦ συστήματος τῶν καταχρήσεων, τῆς βίας, τῆς διαφθορᾶς, τῆς περιφρονήσεως. Ἀλλὰ τὰ καθήκοντα ταῦτα οὐ μόνον δὲν ἐξετέλεσεν, ἀλλὰ καὶ ἠθέτησε, παραβιάζουσα τὴν Συνθήκην δι' ἧς ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης τὰ ἀνεδέχθη. Ἐξαιρέτως δὲ ὤφειλε πρὸς ἐκπλήρωσιν ὑψηλῶν καθηκόντων, ἅμα συσταθέντος τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς νὰ προτείνῃ καὶ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀνάγκην τῆς προσαρτήσεως καὶ παραχωρήσεως τῶν Ἰονίων νήσων, πολλῷ δὲ μᾶλλον ὤφειλε νὰ πράξῃ τοῦτο μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας διακηρύξεις τῆς Ἰονίου Βουλῆς καὶ τὰς πανδήμους ἐκδηλώσεις τοῦ Ἰονίου λαοῦ.

Ὡς πρὸς τὰ πρῶτα, τουτέστι τὰ δικαιώματα, ἐπειδὴ ὑπάρχουσιν ἄγνωστα εἰς τὴν ἀντιπροσωπείαν τοῦ Ἰονίου λαοῦ, ἡ ΙΒ' Βουλὴ περιορίζεται μόνον διαμαρτυρομένη ἐπισήμως καθ' οἱασδήποτε ἀξιώσεως τῆς Προστασίας, τεινούσης ἵνα παραβλάψῃ εἴτε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἰονίου Κράτους, εἴτε τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ, εἴτε πᾶν ἄλλο δικαίωμα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως σχετιζόμενον μετὰ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀποκαταστάσεως.

Τοιαύτη εἶναι, Ἐξοχώτατε, ἡ ἀμετάτρεπτος καὶ ἀκράδαντος πεποίθησις τῶν Ἀντιπροσώπων τοῦ Ἰονίου λαοῦ. Πρὸς ἀποφυ-

Digitized by Google

γὴν δὲ πάσης παρανοήσεως, ἡ ΙΒ΄ Βουλὴ νομίζει ἀναγκαῖον νὰ ἀπαντήσῃ καὶ εἰς ὅσα διατείνεσθε περὶ ἐγκαρδίας καὶ πιστῆς συμπράξεως τῶν ἀρχῶν τοῦ Κράτους καὶ περὶ θεραπείας τῶν ὑπαρχόντων δεινῶν δυναμένης νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ἔμφρονος καὶ πατριωτικῆς τινος νομοθεσίας.

Οὐδεὶς ἀπατᾶται πλέον ὅτι ἡ ἐγκαρδία αὕτη καὶ πιστὴ σύμπραξις δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς διαπάλης, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ Βουλῆς ἐκπροσωπευούσης ἀφ' ἑνὸς τὰς ἰδέας καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ Ἰονίου λαοῦ, καὶ νομοτελεστικῆς ἀρχῆς ταυτιζομένης ἀφ' ἑτέρου μετὰ τῶν συμφερόντων τῆς Προστασίας καὶ τυφλῶς παρακολουθούσης αὐτὴν ἐν τῇ πρὸ χρόνων χαραχθείσῃ πορείᾳ.

Ἐν τῇ Ἰονίῳ κοινωνίᾳ, ἀφ' οὗ ἐκ μέρους τῆς Προστασίας ἀδικαιολόγητος διαγωγὴ τείνει πρὸς καθιέρωσιν καὶ διαιώνισιν ὀλεθρίου καὶ καταστρεπτικοῦ συστήματος, ἐκ μέρους δὲ τοῦ Ἰονίου λαοῦ ἀμετάτρεπτος ἀπόφασις ἐπιβάλλει εἰς τὴν ἀντιπροσωπείαν τὸ καθῆκον ἵνα διὰ παντὸς νομίμου μέσου εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀποβλέψῃ ἢ εἰς τὴν ταχεῖαν ἐκπεραίωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος, ἡ σύμπνοια, ἡ συνέργεια, ἡ ἁρμονία μεταξὺ τῶν Ἀρχῶν τοῦ Κράτους εἶνε ἀνέφικτος. Ἡ δὲ διαίρεσις καὶ ἡ σύγκρουσις θέλουσιν ἐπαυξάνει ἑκατέρωθεν, ἀναλόγως τῆς ἀφ' ἑνὸς ἐνισχυομένης καθ' ἑκάστην ἀντιδράσεως καὶ τῶν παρὰ πάντων ἀφ' ἑτέρου παραδεχομένων καὶ καθιερουμένων κατακτήσεων τῆς κοινῆς γνώμης, ἥτις ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀληθείας τῶν γεγονότων καὶ τῆς προοδευτικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἰδεῶν.

Πρὸς θεραπείαν τῆς ἐν τῇ Ἰονίῳ πολιτείᾳ προδήλου ταύτης συγκρούσεως οὐδεμία νομοθεσία θέλει ἐπαρκέσει, Ἐξοχώτατε. Ἡ πεποίθησις αὕτη ὑπάρχει βαθέως ῥιζωμένη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ἰονίου λαοῦ. διὸ καὶ ἡ Βουλὴ αὕτη ἔκρινεν εὔλογον ἐν τῇ περιπτώσει καθ' ἣν ἔκειτο ὑπὸ βούλευσιν ἡ παρὰ τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος κατατεθεῖσα ἔκθεσις πρὸς μεταρρύθμισιν τοῦ ἐν ἰσχύϊ φορολογικοῦ συστήματος, οὐ μόνον ν' ἀποδοκιμάσῃ τὴν

Digitized by Google

πρότασιν ἐκείνην ὡς καταστρεπτικὴν τῶν συμφερόντων τοῦ Ἰονίου λαοῦ, ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις, ἀλλὰ ἐπεκτείνασα τὴν συζήτησιν καὶ ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως τῶν Συνταγματικῶν θεσμῶν, ἀπεφάνθη ὅτι πᾶσα πρὸς τοῦτο ἀπόπειρα θεωρεῖται ἀντεθνικὴ καὶ ὀλεθριωτάτη.

Ἀπέναντι τῶν ἀποφάσεων τῆς ΙΒ' Βουλῆς καὶ τοῦ παρ' αὐτῆς δοθέντος δείγματος ἀληθοῦς αὐταπαρνήσεως, ὅτε πρὸς μικρὰν ἀνακούφισιν τοῦ Ἰονίου λαοῦ ἐπρότεινεν ὡς ἀντικαταστατά, προκειμένου περὶ φόρων, τὴν ἐλάττωσιν τοῦ μισθολογίου καὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀπέναντι τῆς ἀρνητικῆς ἀπαντήσεως τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς ἐν γένει τάσεως αὐτῆς πρὸς οὐδετέρωσιν πάσης πρὸς θεραπείαν τῶν δεινῶν προσπαθείας, ἀπέναντι τῆς πεποιθήσεως ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ὑλικὴ βελτίωσις, καίτοι ἀλυσιτελής, ἀποβαίνει ἀνέφικτος, ὅτι ἡ πρὸς τοῦτο ἐνέργεια τῆς ἀντιπροσωπείας δαπανᾶται ἐπὶ ματαίῳ, ὅτι τὸ κακὸν προβαίνει ἐπὶ τὸ χεῖρον καὶ ὅτι ἡ Προστασία εἶνε κατὰ πάντα ἀδικαιολόγητος, οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἰονίου λαοῦ διὰ τοῦ παρόντος πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα διαγγέλματος, ἐνῷ ἔκριναν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον νὰ ὑποστηρίξωσι τὰ δικαιώματα τῆς Ἑπτανήσου καὶ ἀντικρούσωσι καὶ ἀναιρέσωσι πᾶσαν τῆς Προστασίας ἀξίωσιν δυναμένην νὰ τὰ παραβλάψῃ, ἐπικαλοῦνται τὴν ἀπόφασιν τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ πολιτισμένου κόσμου, πεποιθότες ὅτι θέλουσι δικαιωθῇ καὶ τύχει τῆς συμπαθείας ἐκείνης, ἥτις εἶναι στήριγμα καὶ παραμυθία πάντων τῶν μετὰ θάρρους καὶ αὐταπαρνήσεως ἐργαζομένων ἐπ' ἀγαθῷ τῆς προσφιλοῦς αὐτῶν πατρίδος.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΕΛΙΑΝΙΤΗΣ

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Κατὰ τὴν συζήτησιν ἥτις ἔλαβε χώραν ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ τῇ 1]13 'Οκτωβρίου 1863 ἐπὶ τῶν προτάσεων, ἃς ἡ Αὐτοῦ 'Εξοχότης ὁ Λόρδος Μέγας 'Αρμοστὴς ἐν ὀνόματι τῆς 'Ανάσσης καθυπέβαλεν ὡς ἀναγκαίας πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἑνώσεως.

Ὁ κ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ λαβὼν τὸν λόγον ἐξέθηκε. Διαδηλῶ ἀπὸ τοῦδε ὅτι διαφωνῶ ὡς πρὸς τὸ ἀντιπροτεινόμενον σχέδιον. Ὅπως δὲ δικαιολογήσω ἐν μέρει τὴν διαφωνίαν μου ταύτην, λέγω ὅτι πορευθεὶς καὶ ἐγὼ μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς ἐπιτροπῆς παρὰ τῷ Ἁρμοστῇ, ἠρώτησα αὐτόν, πόσος ὡς ἔγγιστα καιρὸς ἠδύνατο νὰ παρέλθῃ πρὶν ἢ λάβωμεν ἀπάντησιν ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως εἰς ὅ,τι διενοοῦντο οἱ ἀντιπρόσωποι νὰ καθυποβάλωσιν. Ὁ δὲ Ἁρμοστὴς ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἦτο δύσκολον νὰ παρέλθωσιν δύο ἢ τρεῖς ἑβδομάδες, καθ' ὅσον αὐτὸς ὤφειλε μὲν νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας, ἠγνόει δὲ ἂν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εὑρίσκετο ἐν Λονδίνῳ. — Εἰς τὴν ἀπάντησιν ταύτην τοῦ Ἁρμοστοῦ, θέλων νὰ διευκρινήσω τὰς ἰδέας μου, ἀντηρώτησα ἐὰν ἡ Αὐτοῦ Ἐξοχότης ἐνόμιζεν ὅτι ὁ Γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας ἤθελεν ἀπαντήσει χωρὶς νὰ διακοινώσῃ τὰ διατρέχοντα καὶ εἰς τοὺς συναδέλφους του ὑπουργούς, ἂν οὗτοι ἠδύναντο νὰ ἀναδεχθῶσι τὴν εὐθύνην μιᾶς οἱασδήποτε ἀποφάσεως χωρὶς νὰ τεθῶσιν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, οὗτος δὲ μετὰ τοῦ Βασιλέως τῆς Δανίας καὶ τῶν λοιπῶν προστατίδων τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεων. Εἰς ταῦτα ὁ Ἁρ-

Digitized by Google

μοστὴς ἀπήντησεν, ὅτι δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ προΐδῃ τί ἠδύνατο νὰ λάβῃ χώραν, καὶ πόσος ἤθελε διατρέξει καιρὸς πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ζητήματος. — Ταῦτα πάντα μὲ ἔπεισαν ὅτι ἀναπόφευκτος χρονοτριβὴ ἤθελεν ἐπέλθῃ, καὶ συνέλαβα ἀμέσως τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲν ἤμην ἐξουσιοδοτημένος νὰ ἀναδεχθῶ τὴν ἐξ αὐτῆς προκύπτουσαν βαρυτάτην εὐθύνην. Ἐπιφυλάττομαι τώρα ἐν καιρῷ τῷ δέοντι νὰ ἐκφράσω τὰς ἰδέας μου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, διότι πρέπει νὰ γινώσκῃ ἡ Ἑπτάνησος καὶ ἅπας ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος πόθεν πηγάζουσιν αἱ διαφωνίαι καὶ ποῖαι αἱ ἀληθεῖς αἰτίαι, αἵτινες τὰς παρήγαγον.

Ὁ πρόεδρος (Παδοβᾶς) προσθέτει τινά.

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. Κύριε Πρόεδρε.

Λαμβάνων τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ σοβαροῦ ζητήματος, ὅπερ κεῖται ἐπὶ τῆς τραπέζης, μείνατε βέβαιοι, δὲν θέλω ἐπιδιώξει ῥητορικὰς ἐπιδείξεις. Θέλω περιορισθῇ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός μου. Ἀλλὰ διατελῶν μεταξὺ τῶν ὀλιγίστων διαφωνούντων καὶ ἐκφρασθεὶς ἤδη παῤῥησίᾳ κατὰ τοῦ παρουσιαζομένου νέου σχεδίου, ὀφείλω, πρὸς διασάφησιν τῆς θέσεως εἰς ἣν εὑρισκόμεθα, πρὸς ἰδίαν μου δικαιολόγησιν καὶ πρὸς φωτισμὸν τοῦ Ἰονίου Λαοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ν' ἀσχοληθῶ πρὸς ὀλίγον ἵνα, εἰ δυνατόν, ἀνιχνεύσω τὰς ἀληθεῖς αἰτίας, αἵτινες ἐπέφερον μεταξὺ ἡμῶν τὴν διαίρεσιν καὶ παρήγαγον ἢ προεκάλεσαν τὸν σημερινὸν ἀγῶνα. Ὑποχρεοῦμαι ὡς ἐκ τούτου νὰ ἀνατρέξω εἰς τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ἐπέμβω εἰς ζητήματα κατὰ τὸ φαινόμενον ἀλλότρια καὶ μὴ σχετιζόμενα ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ θέματος, ὅπερ κεῖται ὑπὸ συζήτησιν. Ἔχω ἀνάγκην νὰ ἐκφράσω τὰς πεποιθήσεις μου, καὶ θέλω νὰ γινώσκωσιν ἅπαντες τὸ φρόνημά μου. Δύναμαι δὲ ἀπὸ τοῦδε νὰ διαβεβαιώσω τοὺς συναδέλφους μου, ὅτι δὲν θέλω ὑπερπηδήσει τοὺς κανόνας, οὓς ἐπιβάλλει εἰς πάντας ἡμᾶς ἡ καλὴ ἀνατροφὴ καὶ ἡ πρὸς τὸ σῶμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκομεν ὀφειλομένη ἀνασκοπή.

Digitized by Google

Ἔντιμοι βουλευταί.

Ἐγὼ ἀριθμοῦμαι μεταξὺ τῶν πρώτων, (καὶ λέγω τοῦτο ὑπενθυμίζων ἁπλοῦν ἱστορικὸν γεγονός), ἀριθμοῦμαι μεταξὺ τῶν πρώτων, οἵτινες, ἐνῷ ἄσπονδον καὶ ἀδιάλλακτον ἐκήρυξαν πόλεμον κατὰ τῆς Προστασίας, ἐπίστευσαν ἐνδομύχως ὅτι, ἐν ὅσῳ δὲν κατεκτούσαμεν τὴν συμπάθειαν τοῦ Βρεττανικοῦ ἔθνους, δυσκόλως ἠθέλαμεν ἐπιτύχει νὰ ἴδωμεν ταχέως ἐκπληρούμενον τὸν Ἐθνικὸν ἡμῶν πόθον.

Ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ΙΒ΄ Βουλῆς, ὅτε ἔκειτο ὑπὸ συζήτησιν ἡ περὶ τροπολογήσεως τοῦ ἐν ἰσχύϊ φορολογικοῦ συστήματος πρότασις τῆς Κυβερνήσεως, ἔκρινα εὔλογον νὰ διατυπώσω τὸ πρόγραμμά μου καὶ σαφῶς νὰ ἐκθέσω τὰς περὶ τούτου ἰδέας μου.

Τότε ἡ πάλη μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῆς Προστασίας εἶχε κορυφωθῆ. Τότε οἱ ῥᾳδιοῦργοι ὠφελούμενοι ἐκ τῶν περιστάσεων, διέσπειρον, ὅτι ἡ πορεία μας, τὰ διαβήματά μας ἔφερον τὴν σφραγῖδα μίσους ἀσπόνδου οὐχὶ κατὰ τῶν καθεστώτων, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Βρεττανικοῦ ἔθνους καὶ τῆς σεπτῆς αὐτοῦ Ἀνάσσης. Τότε ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ ἀναβρασμοῦ δὲν ἐδίστασα νὰ κηρύξω πανδήμως καὶ μετὰ πάσης τῆς ἐπισημότητος ὅτι διετέλουν λάτρης τοῦ Βρεττανικοῦ ἔθνους, ὅτι εἰς τὸ ἔθνος ἐκεῖνο κατὰ προτίμησιν παντὸς ἄλλου ἤθελα διαπιστευθῆ τὰ μεγάλα συμφέροντα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ὅτι εἰς τὸ ἔθνος ἐκεῖνο εὕρισκον ἀσφαλῆ ἐχέγγυα συνταγματικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀληθοῦς πολιτικῆς ὑπάρξεως. Δὲν ἐδίστασα νὰ κηρύξω ὅτι ἤθελα σύμμαχον καὶ ἀρωγὸν τὴν Ἀγγλίαν εἰς τὴν πορείαν, ἣν ἅπαντες ἐβαδίζομεν ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς ἡμῶν ἀποκαταστάσεως.

Τὸ πρόγραμμά μου ἐκεῖνο ἐχειροκρότησεν ἡ μερίς, εἰς ἣν εἶχα τὴν τιμὴν νὰ ἀνήκω, καὶ ἄλλα βήματα τείνοντα εἰς ἐνίσχυσιν καὶ διασάφησιν αὐτοῦ ἔγιναν τότε παρὰ τῶν ὁμοφρονούντων συναδέλφων μου.

Ἐγένετο πρότασις παρ' ἡμῶν ὑπὲρ τῆς Ἀνάσσης καὶ εἶδον

Digitized by Google

μετ' ἀνεκφράστου εὐχαριστήσεως κατὰ τὴν περίπτωσιν ἐκείνην ὅτι, ἐνῷ χάσμα μέγα ὑπῆρχε μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῆς Προστασίας, ἀφ' ἑτέρου δεσμοὶ βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ καθαρᾶς συμπαθείας μᾶς συνέδεον μετὰ τοῦ Βρεττανικοῦ Ἔθνους καὶ τῆς χαριτοβρύτου αὐτοῦ Βασιλίδος.

Θέλοντες δὲ νὰ ἀποφύγωμεν πᾶσαν παρεξήγησιν, τὴν πρότασιν ἐκείνην ἀπηυθύναμεν οὐχὶ εἰς τὸν 'Αντιπρόσωπον τῆς Προστασίας, ἀλλ' εἰς τὸν ἐν Κερκύρᾳ στρατηγὸν τῶν Βρεττανικῶν δυνάμεων, θεωρήσαντες αὐτὸν ὡς ἀληθῶς ἐκπροσωποῦντα παρ' ἡμῖν τὴν ἰσχὺν τοῦ γενναίου ἔθνους, εἰς ὃ ἀνεθέτομεν τὰς ἐλπίδας μας. Καὶ δὲν ἠρκέσθημεν εἰς τοῦτο. Οἱ συσταίνοντες τὴν πλειονότητα, κατὰ τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν τῶν γενεθλίων τῆς 'Ανάσσης, διεβίβασαν τὰ ἰδιόγραφα ἐπισκεπτήριά των δι' ἐμοῦ εἰς τὸν στρατηγὸν τῶν ὅπλων καὶ ταῦτα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ ἀγαθοῦ Ἴγκλης ὡς τεκμήριον τῆς ἀγάπης, ἣν οἱ ἀδιάλλακτοι ἐχθροὶ τῆς Προστασίας ἔτρεφον ὑπὲρ τοῦ γενναίου 'Αγγλικοῦ ἔθνους, καὶ ὡς ἀπόδειξις τῆς πεποιθήσεως, ἣν εἴχομεν ὅτι τῇ ἀρωγῇ αὐτοῦ ταχέως ἠθέλαμεν καὶ κατ' εὐχὴν διεξαγάγει τὸ ἐθνικόν μας ζήτημα.

Μεταξὺ τῶν ἐπισκεπτηρίων ἐκείνων ὑπάρχει τὸ ὄνομα τοῦ γηραιοῦ ἀθλητοῦ Λιβαδᾶ, ὑπάρχει τὸ τοῦ ἡμετέρου προέδρου Παδοβᾶ, ὑπάρχει, ἐννοεῖται οἴκοθεν, τὸ ἰδικόν μου, ὑπάρχει τὸ τοῦ Βερυκίου, τὸ τοῦ 'Ιωαννοπούλου, τὸ τοῦ Μεταξᾶ.

Τοιουτοτρόπως συνασπισθέντες ἅπαντες περὶ τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἀπεχωρίσθημεν τότε ἀδελφικῶς καὶ τὰ πρακτικὰ τῆς τελευταίας συνεδριάσεως τῆς Α΄ Συνόδου τῆς ΙΒ΄ Βουλῆς φέρουσιν ὡς ἀνεκτίμητον κορωνίδα τὸ προφητικὸν ῥῆμα τοῦ ἀντιπροσώπου Ζακύνθου Βερυκίου: «Ἡ Ἕνωσις θὰ γίνῃ. Τὸ εἶπεν ὁ Θεὸς καὶ θὰ γίνῃ!».

Ἡ Ἕνωσις ἔγινεν, ἡ προφητεία ἐπληρώθη καὶ ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ Βερυκίου δὲν ἀριθμεῖται μεταξὺ τῶν ὑπογραψάντων τὸ ψήφισμα τῆς 23 Σεπτεμβρίου!

Ποία δύναμις ἀπέκλεισεν ἐκ τῆς ἀντιπροσωπείας ἄνδρας τοσοῦτον ἐργασθέντας καὶ τοσοῦτον μοχθήσαντας ὑπὲρ τοῦ θριάμβου τῆς ἐθνικῆς ἰδέας;

Συγχωρήσατε, Κύριοι, ἂν θίγω τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀλλ' ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ διασαφήσωμεν τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων, ἵνα ἐν γνώσει καὶ ἡ Ἑπτάνησος καὶ τὸ ἔθνος δικάσῃ περὶ ἡμῶν. Μετὰ τὴν ἔνδοξον ἐπανάστασιν τῆς 10ης Ὀκτωβρίου, ἀφοῦ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπέδειξεν ἐμπράκτως, ὅτι ἀνέθετε τὰς ἐλπίδας του εἰς συμμαχίαν καὶ ἐπιμαχίαν τινὰ μετὰ τῆς Ἀγγλίας, ἐπῆλθον γεγονότα γνωστὰ τοῖς πᾶσιν, ἅτινα ἴσχυσαν πού μὲν νὰ σαλεύσωσι καὶ νὰ χαλαρώσωσι τὰς ἀρχαίας πεποιθήσεις, πού δὲ νὰ τὰς παγιώσωσι καὶ νὰ τὰς ἐνισχύσωσι.

Εἰς τὴν ἀδελφὴν καὶ φιλτάτην μου Ζάκυνθον ἐπεκράτησε, φαίνεται, ἡ ἰδέα ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις, ἀναμιχθεῖσα εἰς τὰ ἡμέτερα ἐθνικὰ πράγματα, δολίως ἐπορεύθη καὶ ἐπερδοσκόπησεν ἐμπορευθεῖσα τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἐκδηλωθεῖσαν συμπάθειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἦτο λοιπὸν ἑπόμενον ν' ἀποκλεισθῶσι τῆς ἀντιπροσωπείας ὅσοι τῶν συναγωνιζομένων ὑποψηφίων ἐπρέσβευον ἀντιθέτους δοξασίας.

Ἐν τῇ πατρίδι μου Λευκάδι συνέβη τοὐναντίον. Οἱ συμπολῖταί μου, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐκφράζω δημοσίᾳ τὴν βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην μου διὰ τὸ τρανότατον δεῖγμα, ὅπερ μοὶ ἔδωκαν, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης των, οἱ συμπολῖταί μου παρεδέχθησαν ὅτι τῇ ἀρωγῇ καὶ τῇ συνεργίᾳ τοῦ γενναίου Βρεττανικοῦ ἔθνους ὄχι μόνον τὸ Ἰονικὸν ζήτημα ἐτύγχανε τῆς ποθητῆς λύσεως, ἀλλ' ὅτι τῇ αὐτῇ ἀρωγῇ καὶ τῇ αὐτῇ συμπράξει ἐδυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐκπληρουμένας ταχέως καὶ ἄλλας τρανοτέρας καὶ ἐνδοξοτέρας ἐλπίδας. — Ἑπομένως οὐδόλως διστάζω καὶ πάλιν νὰ διακηρύξω ὅτι κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ Ἰονικοῦ ζητήματος δὲν εὗρον λόγους ἱκανούς, οἵτινες νὰ μὲ μεταπείσωσι καὶ νὰ μὲ ὑποχρεώσωσι ν' ἀρνηθῶ τὸ ἀρχαῖόν μου δόγμα. Πιστεύω λοιπὸν ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις εἴτε ἐξ ἰδίας προαιρέσεως,

Digitized by Google

εἴτε ὑπείκουσα εἰς τὴν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἐπορεύθη πορείαν εἰλικρινῆ καὶ ἐντίμως ἐργάζεται μεθ' ἡμῶν ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων. Ταύτην τὴν πεποίθησιν ἐγὼ ἐκφράζω καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ, ὃν ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ἀντιπροσωπεύω.

Κληθέντες παρὰ τῆς Προστάτιδος Δυνάμεως ἵνα ὁριστικῶς ἀποφανθῶμεν ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ζητήματος ἐν μιᾷ φωνῇ καὶ μιᾷ καρδίᾳ ἐξεδώκαμεν τὸ ψήφισμά μας καὶ συγχρόνως ἀπηντήσαμεν εἰς τὸν ἐναρκτήριον λόγον τῆς Αὐτοῦ Ἐξοχότητος τοῦ Λὸρδ Μεγάλου Ἁρμοστοῦ, ὑποσχεθέντες ν' ἀσχοληθῶμεν εἰς τὴν ἐκπεραίωσιν ἄλλων τινῶν προτάσεων σχετιζομένων μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος καὶ παρουσιαζομένων ἐν ὀνόματι τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τῆς Ἀνάσσης τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, πρὸς συμπλήρωσιν ἢ πρακτικὴν αὐτοῦ διεκπεραίωσιν.

Κατὰ τὰς μακρὰς συσκέψεις, αἵτινες ἔλαβον χώραν ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τούτων, πάντες ἠγωνίσθημεν ἵνα φθάσωμεν εἰς ὁμόφωνόν τι συμπέρασμα. Ἀλλ', ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἠσχολήθημεν, μετὰ λύπης μου ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι δὲν ηὐτυχήσαμεν νὰ συνεννοηθῶμεν

Ἀνεφάνη παρ' ἡμῖν ὁ ἀνταγωνισμός, ὃν προϋπέθετα, καὶ σαφῶς εἶδα ἀντιπαρατασσομένας τὰς δύο μερίδας, αἵτινες ἐκπροσωπεύουσι δύο ἀντίθετα ἐν Ἑπτανήσῳ πολιτικὰ δόγματα.

Οἱ μὲν ἐκ τῶν βουλευτῶν πρεσβεύουσιν ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις, ἐκμεταλλευομένη τὸ ἐθνικὸν ζήτημα, τὰ πάντα πράττει ὑπὲρ αὐτῆς καὶ πρὸς βλάβην τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων. Ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης οἱ συνάδελφοι οὗτοι πανταχοῦ βλέπουσιν ἀπάτην, πανταχοῦ παγίδας, πανταχοῦ ὁμοσπονδίαν, πανταχοῦ χωρισμόν, πανταχοῦ καταστροφήν, πανταχοῦ συντέλειαν.

Οἱ δὲ ἐκ τῶν βουλευτῶν δοξάζουσι, καὶ μεταξὺ τούτων ἔχω τὴν τιμὴν ν' ἀριθμῶμαι καὶ ἐγώ, ὅτι εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν καὶ τὴν Προστάτιδα Ἄνασσαν ὀφείλομεν ἐξαιρέτως ν' ἀποδώσωμεν τὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εὑρίσκονται σήμερον τὰ ἡμέτερα πράγματα, ἑπομένως οὐ μόνον δὲν βλέπουσι τὴν ἀπάτην,

Digitized by Google

τὸν χωρισμόν, τὴν καταστροφήν, τὴν συντέλειαν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπιμένουσι πιστεύοντες ὅτι ἡ διαγωγὴ τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως τείνει προφανῶς εἰς τὴν καθίδρυσιν Ἑλληνικοῦ Βασιλείου κραταιοῦ, δυναμένου ἐν καιρῷ εὐθέτῳ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κέντρον καὶ ὡς ἀπόστολος νέας ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐποχῆς.

Αἱ δύο αὗται μερίδες, ἔχουσαι ὑπ' ὄψιν τὰς προτάσεις, ἃς ἐν ὀνόματι τῆς Ἀνάσσης καθυπέβαλεν εἰς ἡμᾶς ὁ Λὸρδ Μέγας Ἁρμοστὴς πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ μεγάλου ἔργου, ὅπερ ἐξετελέσαμεν κατὰ τὴν 23 Σεπτεμβρίου, ἦτο φυσικὸν ὅτι ἔπρεπε νὰ συγκρουσθῶσι καὶ διαφοροτρόπως ἐπ' αὐτῶν ν' ἀποφανθῶσι.

Ὅσοι θεωροῦσιν ἀπατηλὴν τὴν διαγωγὴν τῆς Ἀγγλίας, πιστεύουσιν ὅτι ὑπὸ πᾶσαν ῥῆσιν, ὑπὸ πᾶσαν ἔννοιαν κρύπτεται ὁ ἀφανισμός, ἡ ματαίωσις τοῦ ψηφίσματος, ἡ καταδίκη τῆς Ἑνώσεως. Δὲν εἶναι λοιπὸν δι' ἐμὲ παράδοξον ἂν οἱ συνάδελφοί μου οὗτοι, ὧν τὰς πεποιθήσεις σέβομαι, ἀλλὰ δὲν συμμερίζομαι, δὲν εἶναι, λέγω, παράδοξον, ἂν εἰς τὸ σχέδιον, ὅπερ ὁ Ἁρμοστὴς μᾶς καθυπέβαλεν, ἔκριναν εὔλογον ν' ἀντιτάξωσιν ἄλλο σύμφωνον πρὸς τὰς δοξασίας αὐτῶν καὶ τεῖνον, βεβαίως κατὰ τὴν πεποίθησίν των, εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων.

Ἐπὶ τοῦ σχεδίου τούτου δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ συζητήσω, εἴτε διότι νομίζω ἀνεπαρκεῖς τὰς δυνάμεις μου, εἴτε διότι φοβοῦμαι μὴ ἀσχολήσω τὴν Βουλὴν ἐπὶ ματαίῳ καὶ γίνω ἔνοχος χρονοτριβῆς, ἧς τὰ ἀποτελέσματα δύνανται νὰ εἶναι ἐπιζήμια διά τε τὴν Ἑπτάνησον καὶ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα. Περιορίζομαι μόνον ἀποφαινόμενος ὅτι διὰ τοῦ σχεδίου ἐκείνου, κατὰ τὴν ταπεινήν μου γνώμην, ὑποσκάπτονται αἱ βάσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου, χαλαροῦται ἡ ἐνέργεια τοῦ Βασιλέως, γεννᾶται ὁ κυκεὼν ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν δημοσίων πραγμάτων, παραβιάζονται τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Ἡγεμόνος, ῥίπτεται ὁ σπόρος τῆς δυσπιστίας μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ Ἄνακτος, εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἐγὼ ἀποθέτω ἐν πλήρει ἡσυχίᾳ συνειδήσεως τὴν τύχην τῆς Ἑπτανήσου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Digitized by Google

Ἀλλοίμονον εἰς ἡμᾶς, Κύριοι, ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου θρόνου, δὲν θέλει εἶναι παρὰ τὸ τυφλὸν ὄργανον ξένης διπλωματίας! Ἀλλοίμονον εἰς ἡμᾶς ἂν πιστεύσωμεν ὅτι ὁ νεαρὸς ἡμῶν Ἡγεμὼν παραγνωρίζων τὴν ἀποστολήν του καὶ προδίδων τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα θέλει στέρξει νὰ ὑπηρετήσῃ τοὺς σκοποὺς τοῦ ξένου καὶ νὰ θυσιάσῃ τὸ μέλλον ἔθνους διαπιστευθέντος εἰς χεῖράς του τὴν τιμὴν καὶ τὴν ζωήν του!

Ὢ! Κύριοι, τοιαύτην προσβολὴν κατὰ τοῦ Βασιλέως μου ἐγὼ δὲν τὴν ἀνέχομαι, διότι ὤμοσα τὸν θρόνον Αὐτοῦ νὰ τὸν ὑποστηρίξω, θέτων ὑπὸ τοὺς πόδας Του, ἂν ἡ χρεία τὸ καλέσῃ, ὡς θεμέλιον καὶ ὡς κραταίωμα τὴν κεφαλήν μου καὶ τὴν κεφαλὴν τῶν τέκνων μου.

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τὸ προκείμενον. Ἡμεῖς οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως οὐδὲν βλέπομεν ἐπίφοβον ἢ ὑποκρυπτόμενον εἰς τὰς προτάσεις ἐκείνας. Θεωροῦμεν αὐτὰς ἁπλῶς ὡς συμπληρωτικὰ μέτρα ἀναγκαῖα πρὸς διεκπεραίωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος· προβλέποντες δὲ τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην μιᾶς προσωρινῆς μεσοβασιλείας, μετὰ πλήρους τῆς πεποιθήσεως ἀναθέτομεν πᾶσαν τὴν ἐμπιστοσύνην μας εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Βασιλέως μας· οὗτος ἂς πράξῃ κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ. Ἐγὼ ἀπὸ τοῦδε κύπτω τὸ μέτωπον ἀπέναντι τῆς Ἀνωτάτης αὐτοῦ θελήσεως. Καὶ εἶμαι ἥσυχος, Κύριοι, καὶ πιστεύω ὅτι ὁ ἐκλεκτὸς Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων δὲν θέλει πράξει τίποτε ἀντιβαῖνον εἰς τὴν τιμὴν τῆς Ἑλλάδος. Πιστεύω ὅτι δὲν θὰ θελήσῃ οὔτε τὸ ψήφισμα, δι' οὗ κηρύττεται Ἡγεμών, νὰ καταστρέψῃ, οὔτε τὰς προσδοκίας ἡμῶν νὰ διαψεύσῃ.

Αὕτη εἶναι, Κύριοι, ἡ πεποίθησίς μου. Ἑπομένως πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός μου, πρὸς ἄρσιν τῶν προσκομμάτων ἅτινα δύνανται κατὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ παρεμβληθῶσιν ἐκ τῆς χρονοτριβῆς, πρὸς τιμὴν τοῦ Βασιλέως μου, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Ἰονίου Λαοῦ, διακηρύττω δημοσίᾳ ὅ,τι καὶ ἐν ταῖς μερικαῖς

Digitized by Google

ἡμῶν συσκέψεσιν ἐδήλωσα. Δὲν ἔχω, τουτέστιν, οὐδεμίαν δυσκολίαν νὰ παραδεχθῶ τὰς προτάσεις, ἃς πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἔργου ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης ἡ Ἄνασσα τῆς Μεγάλης Βρεττανίας διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτῆς μᾶς καθυπέβαλε.

Ἔντιμοι συνάδελφοι,

Εἶχα ἀποφασίσει κατὰ τὴν βουλευτικὴν ταύτην σύνοδον νὰ μὴ λάβω τὸν λόγον, ὄχι μόνον διότι ἐπρέσβευα ὅτι πᾶσα συζήτησις ἐδύνατο νὰ γίνῃ ἀφορμὴ χωρισμοῦ, διενέξεων καὶ χρονοτριβῆς, ἀλλὰ διότι ἤθελα κατὰ τὴν ἱερὰν ταύτην περίπτωσιν ἡ Βουλὴ τῆς Ἑπτανήσου νὰ φαίνεται ἀπέναντι τοῦ Πανελληνίου ἐνεργοῦσα ὡς ἠθική τις δύναμις, μία ἐν τῇ ἑνότητι αὐτῆς, ἀδιαίρετος, συμπαγής, ἀκαταμάχητος. — Ἤθελα ἂν ἦτο δυνατὸν εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου ταύτης νὰ μὴ γίνεται μνεία τῶν ὀνομάτων μας καὶ μόνη νὰ διαλάμπῃ ἡ Ἐθνικὴ ἰδέα, δορυφορουμένη ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ σεπτοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, ὑπὸ τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν χαριτόβρυτον Ἄνασσαν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας καὶ τὰς λοιπὰς προστάτιδας τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεις, ὑπὸ τῆς ἀκαθέκτου τοῦ Ἰονίου Λαοῦ ἀγαλλιάσεως.

Ἔλεγα κατ' ἐμαυτόν· τί εἶμαι ἐγώ, τί εἶναι οἱ συνάδελφοί μου ἅπαντες ἀπέναντι τοῦ μεγαλείου τοῦ Ἑλληνισμοῦ; Σταγόνες ὕδατος ἐν μέσῳ ἀχανοῦς πελάγους, αἵτινες συνέτεινον μὲν πρὸς μόρφωσιν καὶ ἐξόγκωσιν τοῦ ἐθνικοῦ χειμάῤῥου, ἀλλὰ τῶν ὁποίων ὁ ἀνεπαίσθητος φλοῖσβος ἔπρεπε νὰ σιγήσῃ, ἵνα μὴ ἀκούηται ἀντηχοῦσα παρὰ ἡ ἀπέραντος βοὴ τοῦ ἀφροστεφοῦς, τοῦ γιγαντιαίου κύματος, ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἐθνικῆς παραλίας.

Ἐμμένων εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην μέχρι σήμερον ἐσιώπησα καὶ μόνος ὁ Θεὸς γινώσκει πόσον ἡ καρδία μου ὑπέφερε. καταδικασθεῖσα παρ' ἐμοῦ εἰς καινοφανὲς μαρτύριον, εἰς ἀνεκδιήγητον ἀγωνίαν.

Digitized by Google

Εἶδα ἐγειρόμενον ἐν τῷ βουλευτηρίῳ τούτῳ, ὅπου ἀπὸ ἑπταετίας ἀγωνίζομαι, τὸ τρόπαιον τῆς νίκης καὶ ἐσιώπησα. Εἶδα τριγύρω μου βρυχώμενον ὡς λέοντα ἕνα λαὸν γενναῖον, ἀναδειχθέντα ἄξιον τοῦ θείου δώρου τῆς Ἐλευθερίας, καὶ ἐσίγησα. Διέκρινα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἁπάντων φεγγοβολοῦσαν τὴν ἀκτῖνα τῆς ζωῆς καὶ διαλάμπον τὸ μειδίαμα τῆς ἐλπίδος, καὶ οὔτε λόγον ἐπρόφερα ἵνα χαιρετίσω τὸ θαυμάσιον θέαμα. Εἶδα στίλβοντα ἐπὶ τῶν ὀμμάτων τοῦ πλήθους τὰ δάκρυα τῆς συγκινήσεως, ᾐσθάνθην τὴν θερμότητα τῆς παντοδυνάμου φλογός, ἤκουσα τοὺς βροντώδεις παλμοὺς τῆς καρδίας τοῦ ἔθνους μου καὶ δὲν ἠθέλησα νὰ διακόψω τὴν γενικὴν ἀγαλλίασιν.

Εἶδα νήπια σκιρτῶντα ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ λειμῶνος καὶ ἐγκαινιάζοντα διὰ τῆς ἁγνότητός των τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως· εἶδα μητέρας Ἑλληνίδας μὴ καταρωμένας πλέον τὴν γονιμότητα τῆς κοιλίας των· εἶδα γέροντας εὐχαριστοῦντας τὸν Θεόν, διότι ηὐδόκησε νὰ τοὺς ἀφήσῃ νὰ ζήσωσι μέχρι σήμερον, καὶ ἔμεινα ἄλαλος.

Ἐπορεύθην μετὰ τῶν συναδέλφων μου ἵνα ἀσπασθῶ τὴν πέτραν, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς ὁποίας κοιμῶνται τὰ ὀστᾶ τοῦ ἀειμνήστου Κυβερνήτου, καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐκείνου, ὅπου, ὡς εἰς ἱερὸν ταμεῖον, πρὸ χρόνων καταθέτομεν τὴν πικρίαν καὶ τὰς ἐλπίδας μας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διαφυλάττομεν τὸν σπόρον τῆς ἀναγεννήσεως, τὸν σπινθῆρα τοῦ φωτός μας, — ἐσφράγισα τὰ χείλη μου καὶ σιωπηλῶς ηὐχήθην ὑπὲρ μακαρίας μνήμης καὶ αἰωνίου ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ μάρτυρος ἐκείνου!

Ἀλλὰ σήμερον ὅτε τὴν γενικὴν ἀγαλλίασιν ἐπισκιάζει ἀμυδρά τις ὀμίχλη, ὅτε αἱ ἐνθουσιώδεις ζητωκραυγαὶ διεκόπησαν, ὅτε κατασπαράζει τὰς καρδίας ἁπάντων μυστικός τις καὶ ἄδηλος τρόμος, ὤ! σήμερον, ἔντιμοι συνάδελφοι, ὕψωσα τὴν φωνήν μου.

Θέλω νὰ μεταβιβάσω ἀκηλίδωτον εἰς τὰ τέκνα μου τὴν κληρονομίαν τοῦ ὀνόματός μου, θέλω ν' ἀπαλλαχθῶ τῆς βαρείας εὐθύνης, ἥτις πιέζει τὴν κεφαλήν μου, θέλω νὰ δυνηθῶ νὰ εἴπω

Digitized by Google

ὅτι ἐξεπλήρωσα τὸ καθῆκόν μου, ὅτι δὲν παρεβίασα τὸν ὅρκον μου, ὅτι οὐ μόνον ἐψήφισα τὴν Ἕνωσιν, ἀλλὰ καὶ ἔπραξα τὸ κατὰ δύναμιν ὑπὲρ τῆς ταχείας καὶ τῆς ἀμέσου ἐκπληρώσεως τοῦ ἔργου, ἐξ οὗ κρέμαται σήμερον ἡ ζωὴ τῆς Ἑλλάδος. (Χειροκροτήσεις).

Ὁ κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ. Ἔπρεπε βεβαίως ἡ Ἰόνιος Βουλὴ κατὰ τὴν περισπούδαστον ταύτην σύνοδον νὰ φανῇ σύμφωνος καθ' ὅλα, καὶ ἐν ἀδελφικῇ παμψηφίᾳ νὰ ἀποφαίνηται ἐφ' ὅλων τῶν ὑποβαλλομένων αὐτῇ ζητημάτων. Ἔπρεπε καὶ ἐξ ἴσου ὡς τὸν συνάδελφον κ. Βαλαωρίτην τὸ ἐπεθύμουν κἀγώ, ὡς ἀπ' ἀρχῆς ἐτηρήθη ἀδελφικὴ παμψηφία νὰ μὴ προκύψῃ μέχρι τέλους ἡ ἐλαχίστη τῶν διαφωνιῶν· ἀλλ' ἐπίτρεψέ μοι, συνάδελφε Βαλαωρίτη, νὰ σοὶ εἴπω ὡς ἄλλοτε πρὸς τὴν μειονοψηφίαν τῆς ΙΒ' Βουλῆς εἶπες «ἐὰν ὑπάρχῃ διαφωνία, τίς ὁ αἴτιος; καὶ διατί οἱ μειονοψηφοῦντες δὲν συμφωνεῖτε μετὰ τῆς πλειονότητος;»

Ὁ κ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ διακόπτει τὸν ἀγορεύοντα λέγων, «δὲν ἐνθυμοῦμαι νὰ εἶπα ποτὲ τοῦτο».

Ὁ κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ. Τὸ εἴπατε καὶ εἶναι σημειωμένον εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς τελευταίας συνόδου τῆς ΙΒ' Βουλῆς· μάλιστα εἴπατε κἄτι τι ἐντονώτερον· ἐγένετο λόγος τότε περὶ αἱρετικῶν καὶ ὀρθοδόξων, καὶ σύ, συνάδελφε Βαλαωρίτη, ἀποταθεὶς πρὸς τὴν τότε μειονότητα τῆς Βουλῆς, εἶπες· «ἐὰν ὑπάρχουν αἱρετικοί, εἴσθε σεῖς, οἵτινες ἀπὸ τὴν πλειονότητα ἀποχωρισθέντες μειονοψηφεῖτε».

Ὁ κ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. Ἔστω, ἂς εἴμεθα καὶ αἱρετικοί.

Ὁ κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ. Δὲν εἶπα ἐγὼ τοῦτο, ἀλλὰ λέγω, ὅτι, ἂν δυσάρεστος διαφωνία σήμερον ἐν τῇ Βουλῇ παρατηρῆται, ἔνοχος, διὰ τοῦτο, ἡ ἀπὸ τὴν μεγίστην πλειονότητα ἀποχωρισθεῖσα μικρὰ μειονότης. Δὲν θέλω μὲ τοῦτο νὰ ἐπικρίνω τὴν μειονότητα, σέβομαι τὰς γνώμας ἁπάντων, μάλιστα δὲ προσθέτω, ὅτι, ἕως οὗ ὁ ἐγκέφαλός μας διατελεῖ οἷος ἐπλάσθη, παντοῦ, ὅπου Βουλαὶ ὑπάρχουσι, πλειονότης καὶ μειονότης πάντοτε θὰ

Digitized by Google

παρίσταται, καὶ ἑπομένως προβαίνω νὰ ὑποστηρίξω τὴν ἰδέαν μου, χωρὶς καθόλου νὰ ἐπέμβω εἰς ἀτομικὰ ζητήματα, καθότι θέλω νὰ δείξω, ὅτι ἐν πράγματι παραδέχομαι καὶ πρεσβεύω τὴν ἰδέαν, ὅτι τὸ ἄτομόν μου θεωρῶ σταγόνα ὕδατος ἐν μέσῳ τοῦ ἀχανοῦς ἐθνικοῦ χειμάρρου· ἀλλ' ἐὰν τὸ ἄτομόν μου καὶ ἄλλα ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἀγνοῶ διατί ἀνέφερεν ὁ κ. Βαλαωρίτης κατὰ τὴν περισπούδαστον ταύτην στιγμήν, παραλείπω, δὲν δύναμαι ὅμως νὰ σιωπήσω, ἀκούων οἱονεὶ προσβαλλόμενον τὸ ἐκλογικὸν σῶμα τῆς Ζακύνθου.

Ὁ κ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ διακόπτει τὸν ἀγορεύοντα λέγων, ὅτι δὲν ἐνόησε νὰ προσβάλῃ.

Ὁ κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ. Ἀλλ' ἐνοήσατε νὰ ἐπικρίνητε.

Ὁ κ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. Οὔτε νὰ ἐπικρίνω.

Ὁ κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ. Τοὐλάχιστον νὰ ἐκφράσητε δυσαρέσκειαν διὰ τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐκλογῶν.

Ὁ κ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. Οὔτε τοῦτο· ἀλλ' ἁπλῶς μόνον νὰ ἐξηγήσω ἱστορικὸν φαινόμενον.

Ὁ κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ. Μετὰ τὰς δηλώσεις ταύτας τοῦ κ. Βαλαωρίτου, δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ προχωρήσω περισσότερον. Τῷ παρατηρῶ μόνον, ὅτι καὶ τὴν ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου ἐκείνου ἐκεῖνοι μόνον δύνανται νὰ δώσωσιν, οἵτινες τὰ πράγματα ἐν ὅλῃ τῇ γενικότητι καὶ εἰς ὅλα τὰ καθέκαστα αὐτῶν γινώσκουσιν.

Ὁ κ. ΜΕΤΑΞΑΣ, Σαντορίνης, διακόπτων τὸν προαγορεύοντα, λέγει· Καὶ οἵτινες ἐψήφισαν ἀνεπηρεάστως καὶ ἐν ὅλῃ καθαρᾷ συνειδήσει.

Ὁ κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ . . . .

Ὁ κ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ, διακόπτων τὸν ἀγορεύοντο λέγει: Θέλω ὑπενθυμίσει εἰς τὸν κ. Λομβάρδον, ἂν μοὶ δώσῃ τὴν ἄδειαν νὰ τὸν διακόψω, ὅτι, ὅταν κατὰ πρῶτον ἀνεπτύχθη διαφωνία μεταξὺ ἡμῶν ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις συνδιασκέψεσιν, ἐγὼ οὕτω καὶ ἐκεῖ ἔθεσα τὸ ζήτημα, εἰπών, ὅτι κατ' ἐμὲ ἀδύνατον ἦτο νὰ φθάσωμεν εἰς ὁμόφωνόν τι συμπέρασμα, ἀφ' ὅτου ἐγὼ μὲν ἐπί-

Digitized by Google

στευα ὅτι αἱ καθυποβαλλόμεναι προτάσεις δὲν ὑπέκρυπτόν τι δόλιον, καὶ ὅτι πρὸς ἐπίσπευσιν τοῦ ζητήματος ἔπρεπε νὰ τὰς παραδεχθῶμεν ὡς εἶχον, ἐνῷ ἄλλοι εἶχαν τὴν ἰδέαν ὅτι ὑπέκρυπτον δευτερεύοντας σκοποὺς ὁμοσπονδίας, καὶ ἄλλοι ὅτι ἀντέκειντο εἰς τὴν πραγματικὴν ἕνωσιν καὶ συγχώνευσιν, καὶ ἐπομένως ἔπρεπε νὰ ζητοῦν τὴν τροποποίησιν· ἔκτοτε λοιπὸν ἐτέθη τὸ ζήτημα ὡς ζήτημα δυσπιστίας ἢ πεποιθήσεως πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, ὡς ζήτημα πίστεως ἢ δυσπιστίας πρὸς τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων. Ἐπικαλοῦμαι τὴν μαρτυρίαν τῶν συναδέλφων μου καὶ τὴν τιμιότητα τοῦ κ. Λομβάρδου, ὅστις βεβαίως εἶναι συνηθισμένος νὰ σέβηται τὸ πολιτικὸν θάρρος ὅπου δήποτε τὸ εὑρίσκῃ. Παρακαλῶ τὸν γραμματέα νὰ τηρήσῃ ἀκριβῶς τὴν δήλωσιν ταύτην ὡς δικαιολογοῦσαν τὴν ἀγόρευσίν μου καὶ διευκρινίζουσαν τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς συζητήσεως.

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ

ΕΝ ΤΗ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ Β' ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΙ

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΕΚ ΛΕΥΚΑΔΟΣ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Γενομένη μετὰ τὴν ὁρκοδοσίαν τῶν ἐξ Ἑπτανήσου Πληρεξουσίων ἐν τῇ τῆς 22 Ἰουλίου 1864 συνεδριάσει τῆς ἐν Ἀθήναις Β' τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως.

Ἀδελφοὶ προσφιλέστατοι,

Ὁ ὅρκος ἐδόθη· ἐδόθη εἰς χεῖρας τοῦ πρῴην διακόνου τοῦ ἀειμνήστου Γερμανοῦ, σήμερον δὲ μητροπολίτου Θεοφίλου. Ἄριστος ὁ οἰωνὸς, Κύριοι. Θαρσεῖτε! Ἡ Ἑλλὰς τῶν 1821 ἀναγεννᾶται καὶ συνταυτίζεται μετὰ τῆς Ἑλλάδος τῶν 1864.

Οἱ πληρεξούσιοι τοῦ Ἰονίου λαοῦ παρίστανται σήμερον ἀπέναντι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος περιβεβλημένοι τὸν χιτῶνα νέου τινὸς καὶ ἱεροῦ βαπτίσματος, τὴν μυστηριώδη ἔννοιαν τοῦ ὁποίου ἕκαστος ἡμῶν ἐν κρυφῷ συναισθάνεται, ἕκαστος ἡμῶν ἐν κρυφῷ ἐννοεῖ. Τὸ χρῖσμα ἐτέθη ἤδη ἐπὶ τῶν μετώπων μας. Θείᾳ συνάρσει, ἀπαρτίζομεν ἤδη μέρος τῆς ἐλευθέρας μερίδος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι ἆρά γε τοσοῦτον ἀσήμαντον, ὥστε νὰ τὸ διέλθωμεν ἐν σιγῇ; Εἶναι τοσοῦτον ἀδιάφορον, ὥστε νὰ τὸ ὑποσκελίσωμεν κηδεύοντες αὐτὸ ἐντὸς τοῦ τάφου τῆς ἱστορίας;

Digitized by Google

Τὸ περὶ ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου ψήφισμα τῆς ΙΓ' Ἰονίου Βουλῆς εἶναι ἆρά γε πεπρωμένον νὰ φυλακισθῇ ἐντὸς τῶν χαρτοφυλακκίων μας, ἢ ἀπ' ἐναντίας ὀφείλομεν, Κύριοι, ἡμεῖς οἱ Ἑπτανήσιοι σήμερον, ὅτε πρώτην φορὰν ἤδη συναντώμεθα, νὰ ἐκθέσωμεν παρρησίᾳ τὸ φρόνημά μας, σήμερον ὅτε ἄπειρα βλέμματα ἀτενίζουσι πρὸς ἡμᾶς, ὅτε ἄπειροι καρδίαι ταράσσονται ὑπὸ ἀνεκφράστου συγκινήσεως;

Οὐχὶ βεβαίως. Καὶ κατὰ καθῆκον καὶ κατὰ δικαίωμα πρέπει τώρα, καὶ οὐχὶ βραδύτερον, ἐκ τοῦ βουλευτηρίου τούτου ν' ἀντηχήσῃ ἡ φωνὴ τοῦ Ἰονίου πληρεξουσίου, ἂν ὄχι δι' ἄλλο, Κύριοι, τοὐλάχιστον ἵνα μὴ πιστεύσῃ τις ὅτι ὑπὸ μὲν τὴν πίεσιν τοῦ ξένου οὐδεμία δύναμις ἴσχυσέ ποτε ἵνα φιμώσῃ τὸ στόμα μας, ὑπὸ δὲ τὸ κράτος ἐλευθέρου καὶ ἐθνικοῦ πολιτεύματος ἡ ψυχή μας ἐνεκρώθη καὶ αἱ ἀκτῖνες τοῦ βλέμματός μας δὲν δύνανται νὰ ὑπερβῶσι πλέον τὰ ὅρια, ἅπερ χριστιανικαὶ χεῖρες εὐηρεστήθησαν νὰ χαράξωσι, θέτουσαι αὐτὰ ὡς ἄλλον βρόχον πέριξ τοῦ λαιμοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ἂν ἠγωνίσθημεν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, ἂν μεμονωμένοι ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον καὶ μετὰ παραδειγματικῆς καρτερίας οὐδέποτε ἐπτοήθημεν μαχόμενοι κατὰ κραταιῶν ἀντιπάλων, ὤ! βεβαίως, Κύριοι, δὲν θέλομεν διέλθει τὴν στιγμὴν ταύτην χωρὶς νὰ διακηρύξωμεν παρρησίᾳ τὰς ἀρχὰς ἐκείνας, δι' ὧν ἀνετράφημεν, αἵτινες ὑπῆρξαν ἡ μόνη παραμυθία μας καὶ τὰς ὁποίας φέρομεν μεθ' ἡμῶν ἵνα τὰς σπείρωμεν ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης καὶ τὰς περιποιηθῶμεν καὶ τὰς περιθάλψωμεν, μέχρις οὗ ἴδωμεν αὐτὰς πάλιν νὰ βλαστήσωσι. (Χειροκροτήσεις).

Ἀκούσατε λοιπὸν τῆς φωνῆς μου καὶ δέχθητε μετ' εὐμενείας τὴν ἔκθεσιν τῶν ἰδεῶν μου, ἀποδεικνύοντες διὰ τῆς ἀνοχῆς ὑμῶν ὅτι τὸ βῆμα τοῦτο εἶναι τὸ ἱερὸν ἄσυλον τοῦ λόγου, εἶναι ἡ ἀκρόπολις τῆς συνειδήσεως, ὡς ἄλλοτε αἱ κορυφαὶ τῶν Ἀγράφων καὶ τοῦ Ὀλύμπου ὑπῆρξαν τὸ ἄσυλον καὶ ἡ ἀκρόπολις τῶν ἐλπίδων τῆς Ἑλλάδος.

Digitized by Google

Κύριοι πληρεξούσιοι! Σχεδὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην προσεκαλεῖτο πέρυσιν ὁ Ἰόνιος λαὸς ἵνα ὁριστικῶς ἀποφανθῇ περὶ τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως, καὶ σήμερον αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ λαὸς προσέρχεται διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ οὐχὶ πλέον ἵνα κλονίσῃ τὰ κυκλώπεια θεμέλια ξενικῆς προστασίας, ἀλλ' ἵνα καὶ οὗτος συντελέσῃ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ οἰκοδομήματος.

Τὸ βουλευτήριον τῆς Ἑπτανήσου (καὶ λίαν καταλλήλως τὸ ἐχαρακτήρισεν ὁ προαγορεύσας συνάδελφός μου κύριος Λούζης), τὸ βουλευτήριον τῆς Ἑπτανήσου εἶχε πρό τινος καιροῦ μεταβληθῇ εἰς φοβερὸν ὑπόνομον, ὅθεν ἐξήρχοντο συνεχεῖς ἐκπυρσοκροτήσεις. Καὶ μολοντοῦτο ὁσάκις ἡμεῖς, οἱ γηράσαντες ἐν τῇ μακρᾷ καὶ ὑποχθονίῳ ἐκείνῃ ἐργασίᾳ, ἐπρόκειτο νὰ μεταβῶμεν εἰς Κέρκυραν, ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὸ πολύμοχθον ἐπιχείρημα, ἔλαμπεν ἐπὶ τοῦ μετώπου μας ἡ χαρά, τὸ βλέμμα μας ἐσπινθηροβόλει, διεγέλα ἐπὶ τῶν χειλέων μας τὸ μειδίαμα, ὡς ἂν μὴ ἐπρόκειτο περὶ ἀγῶνος δυσχεροῦς καὶ δριμυτάτου, ἀλλ' ὡς ἂν ἐπορευόμεθα εἰς δημοτικήν τινα πανήγυριν, ὅπου μᾶς ἐπρόσμενον ἀλαλαγμοὶ καὶ ᾄσματα καὶ εὐωχίαι καὶ χαραί.

Εἰς τὴν χλεύην, εἰς τοὺς μυκτηρισμοὺς τῶν ἀντιπάλων ἀντετάττομεν τὴν ἰσχὺν τοῦ αἰσθήματος, πεποιθότες ὅτι οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις ἤθελεν ἰσχύσει νὰ καταβάλῃ τὴν ἰδέαν ὑπὲρ ἧς ἐμαχόμεθα καὶ πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας εἴχομεν ἀποφασίσει νὰ μὴ παραιτήσωμεν ποτὲ τὸ πεδίον τῆς μάχης. (Χειροκροτήσεις).

Σμῆνος κηφήνων μᾶς περιεκύκλωνεν, ἑρπετὰ ἐπίφοβα ἔφραττον τὴν πορείαν μας, σειρῆνες μελίφθογγοι ἐπειρῶντο νὰ μᾶς δελεάσωσιν, ἀλλὰ τῇ ἀρωγῇ τοῦ Ὑψίστου ὑπερέβημεν τοὺς κινδύνους, ἀπεφύγαμεν τὰς παγίδας καὶ ἰδοὺ λιμναζόμεθα εἰς τοὺς κόλπους τῆς πολυπαθοῦς μητρός μας ἀσθμαίνοντες, κεκμηκότες, ἀλλὰ πρόθυμοι, ἂν ἡ χρεία τὸ καλέσῃ, νὰ παλαίσωμεν ὑπὲρ αὐτῆς, μέχρις οὗ ἀπομένει πνεῦμα ζωῆς εἰς τὰ στήθη μας καὶ ῥανὶς αἵματος εἰς τὰς φλέβας μας. (Ἐπευφημίαι καὶ χειροκροτήσεις).

Digitized by Google

Πιστεύσατε, Κύριοι, εἰς τοὺς λόγους μου. Ἡμεῖς αὐτοὶ οἵτινες μέχρι πρὸ μικροῦ χαρίεντες, εὔθυμοι, ἀντιπαρεττατόμεθα κατὰ τῶν ἀντιπάλων μας, ἡμεῖς αὐτοὶ οἵτινες ἐν τῇ νομίμῳ ὑπεροψίᾳ μας ὑπεβάλλομεν εἰς διηνεκῆ ἀνάκρισιν τὸν ξένον καὶ μειδιῶντες ἐξεδίδομεν τὸ βούλευμα τῆς καταδίκης, ἡμεῖς αὐτοὶ σήμερον ὑπὸ ἀνεκφράστου βαρυθυμίας κατεχόμεθα. Ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ὡς ἀπὸ ἀκρωρείας τινός, ῥίπτοντες τριγύρω τὸ βλέμμα, αἰσθανόμεθα ἐνδόμυχόν τινα τρόμον. Τὰ κύματα ὠρυόμενα ἐξογκοῦνται μακρόθεν καὶ συνασπιζόμενα παρασκευάζονται νὰ πέσωσι κατὰ τῆς προκυμαίας. Τὸ στόμα τῆς ἀβύσσου χαίνει λαίμαργον καὶ ἀδηφάγον πρὸ τῶν ποδῶν μας, φωνὴ βροντώδης ἀντηχεῖ πανταχόθεν καὶ αὕτη ἐξέρχεται ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου λέγοντος: «Προφθάσατε, προφθάσατε! Ὁ ὄλεθρος ἐπίκειται... ἡ ζωὴ φεύγει... τὰ ἄκρα τοῦ σώματος κατελήφθησαν ὑπὸ τῆς νάρκης τοῦ θανάτου... προφθάσατε, προφθάσατε, σώσατε τὴν καρδίαν!»

Τὴν φωνὴν ταύτην, παντοδύναμον, ἰσχυρὰν ἀκούω κ' ἐγὼ τώρα ἱστάμενος ἐπὶ τῆς ἀκροσφαλοῦς ταύτης σανίδος καὶ ἤδη αἰσθάνομαι ὅτι ἡ γῆ κλονίζεται καὶ ὅτι αἱ πρῶται πνοαὶ τῆς τρικυμίας ἀνορθοῦν τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς μου. Ἀλλὰ δὲν φοβοῦμαι, μὰ τὸν Θεόν, ὄχι δὲν φοβοῦμαι. Ἐδῶ, ἐπὶ τοῦ βράχου τούτου θέλουσι ναυαγήσει πᾶσαι αἱ ἐναντίαι δυνάμεις, πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ θέλουσι διασκορπισθῇ τὰ ζοφερὰ νέφη καὶ θέλει λάμψει ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ἀγέρωχον καὶ φωτοβόλον τὸ μέτωπον τῆς Ἑλλάδος, διότι πέπρωται νὰ πίπτωσι σεσηπυῖαι αἱ χεῖρες, αἵτινες ἐπειράθησαν ἢ πειρῶνται νὰ σβέσωσι τὴν λυχνίαν, ἥτις κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ταύτας θαλάσσας φέγγει ἐν τῇ σκοτίᾳ ὡς ἄλλος φάρος πρὸς καθοδήγησιν ἐκείνων, οἵτινες πρὸ αἰώνων κλυδωνιζόμενοι στηρίζουσι τὰς ἐλπίδας των ἐπὶ τοῦ φωτός του. (Ἐπευφημίαι κλπ.).

Δὲν φοβοῦμαι. Τὸ ἔθνος ὑπάρχει. Ἂν ἡ ζωὴ συνέρρευσεν ἅπασα εἰς τὴν καρδίαν, ἔστω, ἡμεῖς καρδίας ἔχομεν ἀνάγκην

Digitized by Google

σήμερον καὶ αὕτη πάλλει παντοδύναμος ὑπὸ τὸν θώρακα τοῦ ἑλληνικοῦ στήθους. 'Αλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἀποτολμήσει νὰ θέσῃ τὴν χεῖρα καὶ νὰ καταθλίψῃ τοὺς παλμοὺς ἐκείνους. 'Η χεὶρ αὕτη θέλει ἀποκοπῆ. (Εὖγε).

Δὲν φοβοῦμαι. 'Ημεῖς δὲ φέρομεν μεθ' ἡμῶν τὴν ἀκλόνητον ἀπόφασιν ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ ἐργασθῶμεν ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας. (Εὖγε).

'Η προσάρτησις τῆς 'Επτανήσου δὲν ἐννοοῦμεν νὰ μείνῃ ἄγονος καὶ στεῖρα. Δὲν φέρομεν μεθ' ἡμῶν, Κύριοι, ἐκ προμελέτης οὔτε συμπαθείας οὔτε ἀντιπαθείας κατὰ τῆς δεῖνα ἢ δεῖνα πολιτικῆς μερίδος. 'Εννοεῖτε, Κύριοι, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμπιστευθῶμεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ τυχόντος τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐθνικοῦ σκάφους. 'Αλλ' οἱοσδήποτε εἶναι ὁ κυβερνήτης, ἂς ἀποδείξῃ διὰ τῶν ἔργων του ὅτι εἶναι κατάλληλος νὰ κυβερνήσῃ, καὶ τότε ἡμεῖς εἴμεθα μετ' αὐτοῦ (Εὖγε!)

Θέλομεν ἐπομένως εἶσθαι ἕτοιμοι νὰ συνεργασθῶμεν ἀδελφικῶς μεθ' οἱουδήποτε ἐξ ὑμῶν, καὶ δὲν θέλομεν βεβαίως ρίψει ἡμεῖς ἐπὶ τοῦ αἱματοφύρτου τούτου ἐδάφους τὸν σπόρον τῆς ἔριδος. Δὲν δυνάμεθα μόνον, Κύριοι, νὰ συνασπισθῶμεν μετ' ἐκείνων, οἵτινες εἰς τὸ πτωχὸν πολιτικόν μας στάδιον ἄλλο δὲν βλέπουσιν εἰμὴ ἀτομικὰ συμφέροντα. Δὲν δυνάμεθα νὰ συνεργασθῶμεν μετ' ἐκείνων. (Εὖγε!)

Προσέξατε, Κύριοι, εἰς τοὺς λόγους μου. Σήμερον τελεῖται καὶ ἐν 'Επτανήσῳ μεγάλη κοινωνικὴ ἐπανάστασις. Σήμερον στέφονται πολυχρόνιοι ἀγῶνες καὶ πραγματοποιοῦνται γλυκύταται ἐλπίδες. 'Η ἔνδοξος μεταπολίτευσις τῆς 10ης 'Οκτωβρίου (εὐχαρίστως δράττω τὴν εὐκαιρίαν ταύτην ἵνα τὸ ὁμολογήσω δημοσίᾳ) μεγάλως συνετέλεσεν ὑπὲρ τῆς 'Ενώσεως. 'Αλλὰ ποία ἡ ψυχικὴ κατάστασις ἡμῶν τῶν 'Επτανησίων μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς προστασίας;

Μόλις ἡ ἐθνικὴ σημαία ἐθεάθη κυματίζουσα ἐπὶ τῶν φρουρίων μας, πάντες προσήλθομεν ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν πτερύγων αὐτῆς

Digitized by Google

καὶ συγχωρήσαντες ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα ἐν μιᾷ ψυχῇ καὶ μιᾷ καρδίᾳ ἐδοξάσαμεν τὸν Ὕψιστον καὶ μετὰ δακρύων χαρᾶς καὶ μετανοίας ἠσπάσθημεν τὸν ἀδελφικὸν ἀσπασμόν. Διεγράψαμεν τὰς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, ἐπνίξαμεν τὰ πάθη, οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἐτόλμησε νὰ διαιρέσῃ τὴν κοινωνίαν ἐκείνην εἰς ἐνωτικοὺς καὶ ἀνθενωτικούς. Πάντες ἀποθέσαντες τὸν παλαιὸν χιτῶνα προσήλθομεν εἰς τὸν μυστικὸν δεῖπνον ἵνα κοινωνήσωμεν τῆς μεγάλης χαρᾶς καὶ ἵνα συνεορτάσωμεν τὴν ἡμέραν τῶν πολιτικῶν γενεθλίων μας. Δὲν φέρομεν λοιπὸν μεθ᾽ἡμῶν οὔτε προγραφὰς οὔτε καταδίκας. Καὶ ὅμως εἴχομεν καὶ ἡμεῖς δίκαια παράπονα κατὰ πολυειδῶν καταχρήσεων, κατὰ πολυχρονίων διωγμῶν. Ἐλησμονήσαμεν τὰ πάντα πεποιθότες ὅτι οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἀναμάρτητος καὶ ὅτι μόνη ἡ σύμπνοια καὶ ἡ ἀδελφικὴ ἑνότης δύναται νὰ μᾶς σώσῃ ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου ὀλέθρου. (Εὖγε!)

Περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀειμνήστου ἐπαναστάσεως τῶν 1821 ἐπρόκειτο περὶ ἐκπορθήσεως τοῦ φρουρίου τῆς Ἄρτας. Ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς διῃρημένος εἰς δύο μεγάλα σώματα, τὸ μὲν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γώγου, τὸ δὲ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μάρκου Βότζαρη, ἔμενεν ἀδρανής. Μεταξὺ τοῦ Μάρκου καὶ τοῦ Γώγου ὑπῆρχε χάσμα μέγα, καὶ εἰς τὸν πυθμένα τοῦ χάσματος ἔρρεε τὸ αἷμα τοῦ Κίτζου. Κατὰ τὸ 1812 ὁ Γῶγος εἶχε δολοφονήσει τὸν πατέρα τοῦ ἐν Καρπενησίῳ ἐνδόξως ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος πεσόντος, καὶ μῖσος ἀδιάλλακτον ἐφώλευεν ἔκτοτε εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Μάρκου. Ἐν τοσούτῳ ὁ ἐχθρὸς ὠφελούμενος ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης ἐθρασύνετο καὶ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἔτρεχον τὸν ἔσχατον κίνδυνον καὶ αἱ πρῶται ἡμέραι τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ἀπέβαινον στεῖραι.

Τότε ὁ Μαυροκορδᾶτος προσκαλέσας τὸν Βότζαρην προσέπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ θυσιάσῃ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος τὴν δικαίαν ὀργήν του. Ὁ Μᾶρκος ἐδάκρυσε καὶ πορευθεὶς πρὸς τὸν Γῶγον ἔδραξε τὴν χεῖρα, ἐφ᾽ ἧς ὑπῆρχον καταφανεῖς αἱ κηλῖδες τοῦ πατρικοῦ αἵματος· τὴν ἔδραξε

Digitized by Google

καὶ τὴν ἠσπάσθη! Αἰωνία ἡ μνήμη τοῦ ἥρωος ἐκείνου! (Συγκίνησις).

Αἱ ἐπαναστάσεις ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν ὁμοιάζουσι κατά τι πρός τινας ἀσθενείας, αἵτινες παρακολουθοῦσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἴσως ἀναγκαῖαι, ἀλλὰ πάντοτε ἐπικίνδυνοι, πρέπει νὰ ἀναχαιτίζωνται ἐγκαίρως, ἄλλως μεταβάλλονται εἰς χρόνια πάθη. Ὁ Ἰόνιος λαὸς συναισθάνεται πληρέστατα τὴν ἀλήθειαν ταύτην καὶ θεωρεῖ ὅτι ἡ διάρκεια τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος καὶ μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς ἐπαναστάσεως εἶναι ζύμη, ἐξ ἧς δύνανται νὰ προκύψωσι σοβαρὰ δυστυχήματα. (Ἐπιδοκιμασίαι δεξιόθεν καὶ ἐκ τῶν θεωρείων).

Τὸ δὲ ἑλληνικὸν ἔθνος, Κύριοι, ἔχει ἀνάγκην ἀνέσεως. Τὸ ὄνομα ἡμῶν κατήντησεν ἀντικείμενον ἐμπαιγμοῦ καὶ περιφρονήσεως. Ἀπεκαλύψαμεν τὰς πληγάς μας καὶ τώρα πρέπει νὰ φροντίσωμεν ὅσον οἷόν τε τάχιον νὰ τὰς θεραπεύσωμεν. Ἡ δημοσία πίστις ἐξέλιπεν. Ἡ Ἑλλὰς θεωρεῖται χρεωκόπος. Τὸ εὐμετάβλητον τῆς κυβερνήσεως τηρεῖ τὸ κράτος εἰς διηνεκῆ δονισμόν. Αἱ βάσεις τοῦ οἰκοδομήματος σαλεύονται. (Συναίσθησις).

Τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων τὴν διατήρησιν οὐ μόνον δὲν τὴν ἐπιθυμοῦμεν, ἀλλὰ παντὶ σθένει θέλομεν ἐργασθῇ πρὸς ἐπανέλευσιν τῆς τάξεως, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ νόμου, πρὸς παγίωσιν τῆς πολιτείας. (Εὖγε!).

Τὸ κατ' ἐμὲ φρονῶ ὅτι, ἂν ἕκαστος ἡμῶν δὲν θυσιάσῃ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος τὰς ἰδιαιτέρας του ἀπαιτήσεις, ἂν δὲν ἐννοήσωμεν καλῶς ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ ἔθνους κρέμαται οὐχὶ ἐκ τῆς ἀνεγέρσεως ἢ ἐκ τῆς πτώσεως τῆς δεῖνα ἢ δεῖνα μερίδος, ἀλλ' ἐκ τῆς κανονικῆς διατάξεως καὶ τῆς ἁρμονικῆς ὀργανώσεως τῶν ἠθικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἂν δὲν πεισθῶμεν ὅτι ἀνεξαρτήτως τῶν συμπαθειῶν καὶ τῶν ἀντιπαθειῶν μας ὑπάρχει ἀνώτερόν τι ἠθικὸν ὄν, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, πρὸς τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν ἅπαντες νὰ ἀτενίζωμεν, ἂν δὲν ἀσχοληθῶμεν ἄνευ προκαταλήψεων οὐχὶ ἀποβλέποντες εἰς ἀφηρημέ-

Digitized by Google

νας ἐπιστημονικὰς θεωρίας, ἀλλ' εἰς τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν ὅσον ἔνεστι ταχύτερον κατάρτισιν τοῦ πολιτεύματος, κατ' ἐμέ, Κύριοι, καὶ λέγω τοῦτο πρὸς ἀπαλλαγὴν πάσης εὐθύνης ἐκ μέρους ἡμῶν, ὁ ὄλεθρος εἶναι ἀναπόφευκτος. ('Επιδοκιμασίαι καὶ χειροκροτήσεις δεξιόθεν καὶ ἐκ τοῦ ἀκροατηρίου).

Νομοθετοῦντες σήμερον ὑπὲρ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, ἂς μὴ λησμονήσωμεν ὅτι νομοθετοῦμεν ἴσως καὶ διὰ τὴν δούλην Ἑλλάδα. Τοὐλάχιστον, Κύριοι, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γινώσκητε ὅτι, ἂν ὁ Ἰόνιος λαὸς μετὰ τοσαύτης ὑπομονῆς καὶ ἐπιμονῆς ἐνεκαρτέρησεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως, εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν πάντοτε ὅτι διὰ τῆς λύσεως τοῦ Ἑπτανησιακοῦ ζητήματος ἐδίδετο ἔναρξις εἰς τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου Ἑλληνικοῦ ζητήματος. Πρέπει νὰ γινώσκητε ὅτι τὴν Ἕνωσιν ἡμεῖς ἐζητήσαμεν ἀνέκαθεν οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προσθέσωμεν ἑπτὰ ξηροσκοπέλους εἰς τὴν ἤδη μικροτάτην Ἑλλάδα, ἀλλ' ἵνα ὑποδείξωμεν εἰς τοὺς δεδουλωμένους ὁμοφύλους τὸν δρόμον τῆς γενικῆς σωτηρίας. Εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γινώσκητε ὅτι ἕκαστος ἡμῶν αἰσθάνεται σήμερον τὴν ἀνάγκην ν' ἀναπαυθῇ, ἵνα μετ' ὀλίγον ἐγερθῇ προθυμότερος καὶ λάβῃ πάλιν τὴν ῥάβδον του καὶ περιπατήσῃ. ('Επιδοκιμασίαι).

Ὢ! πόσον χρόνον περιπατοῦμεν οἱ ἄθλιοι, ὁδεύοντες ἐν μέσῳ ἀκανθῶν καὶ τριβόλων!... Αἱ πτέρναι μας κατεκόπησαν... ἱδρὼς αἵματος ῥέει ἀπὸ τοῦ μετώπου μας καὶ μολοντοῦτο θέλομεν ἀκόμη νὰ βαδίσωμεν. Δὲν εἶναι ἀληθὲς Κύριοι; (*Ναί· ναί.*)

Καὶ θὰ βαδίσωμεν, ἀδελφοὶ προσφιλέστατοι, μὴ ἀμφιβάλλετε, ἂν ἕκαστος ἡμῶν συναισθανθῇ τὰ καθήκοντά του καὶ ἂν δὲν δειλιάσωμεν ἀναλογιζόμενοι τὰς δυσχερείας· θὰ βαδίσωμεν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ καταναλίσκωμεν τὰς δυνάμεις μας ἐπὶ ματαίῳ· θὰ βαδίσωμεν ἂν ἀποσβέσωμεν τὰ πάθη μας, ἂν καταπνίξωμεν τὰς φιλαρχικὰς ὀρέξεις μας· θὰ βαδίσωμεν ἂν ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἕκαστος ἡμῶν ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ σταγὼν

Digitized by Google

ὕδατος ἀφανὴς καὶ μικροτάτη· ἂν συναισθανθῶμεν ἐνδομύχως ὅτι αἱ ῥανίδες αὗται συνταυτιζόμεναι καὶ συνενούμεναι δύνανται νὰ καταρτίσωσι πάλιν τὸ περιφανὲς ἐκεῖνο ἑλληνικὸν κῦμα, εἰς τὰ νάματα τοῦ ὁποίου ἄπειρα χείλη αὐχμηρὰ καὶ διψῶντα θέλουσι νὰ δροσισθῶσι. (Χειροκροτήσεις).

Εἶναι κρῖμα, μὰ τὸν Θεόν, εἶναι ἀσυγχώρητον κρῖμα, νὰ αὐτοχειριαζώμεθα. Οὐδεὶς σήμερον μᾶς παρενοχλεῖ. Οὐδεμία ἐξωτερικὴ ἐνέργεια μᾶς καταθλίβει. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους ἂς ἁπλώσῃ πάλιν τὰς πτέρυγάς της, ἂς ἀντηχήσωσι πάλιν οἱ παλμοὶ τῆς ἑλληνικῆς καρδίας. Ἤδη ἐγὼ τοὺς ἀκούω. Ἱστάμενος ἐνώπιον ὑμῶν ἀκούω ὑπόκωφόν τινα ἦχον καὶ καταλαμβάνω πόθεν ἐξέρχεται. Θὰ εἶναι βεβαίως τὸ προανάκρουσμα τῆς βροντῆς, διότι εἶδα εἰς τὰ βλέμματά σας τὴν λάμψιν τῆς ἀστραπῆς. — Ἀνέγνωσα ἐπὶ τοῦ μετώπου σας τὴν ἀκράδαντον βούλησιν.— Ἐγέρθητι λοιπόν, λαὲ ἑλληνικέ· συγχωνεύθητι μετὰ τοῦ βασιλέως σου, ἀνάθρεψον Αὐτὸν διὰ τῆς ἀγάπης σου· ἔγχυσον εἰς τὰς φλέβας Του τὴν πικρίαν τῶν παθημάτων σου καὶ τὸ γάλα τῶν ἐλπίδων σου, ἵνα ἀπὸ τοῦδε παραλάβῃς Αὐτὸν συμμέτοχον τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης σου. Τὸν αἴθριον οὐρανὸν τῆς νεότητός του ἂς μὴ τὸν ἐπισκιάσωσι νέφη καὶ τρικυμίαι. — Ἂς μὴ παρεμποδίσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τρυφεροῦ τούτου βλαστοῦ, ποτίζοντες αὐτὸν δάκρυ καὶ χολήν. Δώσατε εἰς τὸ ἄνθος ἀέρα καὶ φῶς, ἂν θέλητε ν' ἀναπτυχθῇ, ἂν θέλητε μίαν ἡμέραν νὰ ἴδωμεν αὐτὸ μετασχηματιζόμενον εἰς εὐθαλῆ καὶ ὑπερήφανον πλάτανον, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς ὁποίας καθήμενοι νὰ συναγαλλώμεθα ἀνυμνοῦντες τὸν Θεὸν καὶ ψάλλοντες ἐπινίκια ᾄσματα. (Παρατεταμέναι καὶ ἐνθουσιώδεις ἐπευφημίαι καὶ χειροκροτήσεις).

Digitized by Google

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

'Απόσπασμα ἀγορεύσεως πρὸς τὸν λαὸν τῆς Λευκάδος κατὰ τὴν γενομένην αὐτῷ ἐπανερχομένῳ ἐξ 'Αθηνῶν ὑποδοχὴν τῇ 22 Ἰανουαρίου 1865.

'Ιδοὺ τὸ περὶ βασιλείας δεύτερον μέρος τοῦ λόγου τοῦ κ. 'Αρ. Βαλαωρίτου.

«...Ὄπισθεν τοῦ καταπετάσματος, ὅπερ διαχωρίζει τὸν θρόνον ἀπὸ τῆς παλαίστρας τῶν πολιτικῶν διενέξεων, ἀφήσατε νὰ μένῃ ἄγρυπνον τὸ βλέμμα τοῦ Βασιλέως. 'Αναθέσατε εἰς αὐτὸν ὑψηλήν τινα ἐπιτήρησιν καὶ δώσατε εἰς αὐτὸν νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι καθὼς ὑποχρεοῦται ὡς ἐκ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ νὰ δίδῃ ζωὴν εἰς τὴν κυβερνητικὴν μηχανήν, οὕτω καὶ ἡμεῖς δικαιούμεθα νὰ κρίνωμεν αὐτὸν ἐκ τῶν ἔργων του.

» Ὁ Βασιλεὺς δὲν κάθηται βεβαίως ἐπὶ τοῦ Θρόνου ὡς ἄψυχόν τι σῶμα καὶ ἀδρανές, σκληρῶς καταδεδικασμένον εἰς συμπλήρωσιν ἑνὸς κενοῦ. Κάθηται ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης ἐκείνης κορυφῆς, ὡς ἡ νοημοσύνη ἑδρεύει ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ. Εἰς τὴν νοημοσύνην ταύτην βεβαίως ἀπευθυνόμεθα, Κύριοι, ἀναθέτοντες εἰς αὐτὸν τὴν φροντίδα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ὑπουργούς, τοῦ βασανίζειν τὰς πράξεις αὐτῶν διὰ τῆς βουλευτικῆς πλειονότητος καὶ τὴν πλειονότητα ταύτην διὰ τῆς κοινῆς γνώμης. Εἰς τὴν νοημοσύνην ταύτην ἀπευθυνόμεθα διαπιστευόμενοι εἰς τὸν Ἡγεμόνα τὸ δικαίωμα τοῦ διαλύειν τὰς βουλὰς καὶ τοῦ ποιεῖν ἔκκλησιν εἰς τὸν λαόν, τὸ ἀνώτατον τοῦτο δικαστήριον τῆς πολιτείας. 'Εν ἄλλαις λέξεσιν ἀναθέτομεν εἰς τὸν 'Ανώτατον Ἄρχοντα τὸ δυσχερέστερον

Digitized by Google

καὶ τὸ βαρύτερον πάντων τῶν καθηκόντων, ἀπαιτοῦμεν παρ' αὐτοῦ νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ μανθάνῃ ἂν αἱ παρὰ τῶν βουλευτικῶν πλειονοτήτων ἐκδηλούμεναι δοξασίαι βασίζωνται ἐπὶ τῆς δημοσίας συνειδήσεως, ἢ ἂν ἀπ' ἐναντίας αὗται δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀπαύγασμα ἀριθμητικῆς τινος ὑπεροχῆς ἀτόμων, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ τοῦ εἴδους τοῦ πολιτεύματος τυχαίως πως εἰσχωρησάντων ἐν τῷ βουλευτικῷ περιβόλῳ.

» Ἀφ' ἑτέρου, Κύριοι, νομίζετε ἆρά γε ὅτι δικαιούμεθα ἡμεῖς οἱ ἐν Ἀκαδημίαις καὶ Πανεπιστημίοις καταλύσαντες τὸν βίον, ἡμεῖς οἵτινες ἐξεπαιδεύθημεν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἢ ἐθηλάσαμεν τὴν σοφίαν τῶν ξένων, νομίζετε ὅτι δικαιούμεθα, λέγω, νὰ ἐπιβάλλωμεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος τὴν ἀπόλυτον παραδοχὴν τῶν θεωριῶν μας καὶ νὰ τὸ ὑποχρεώσωμεν νὰ παραιτήσῃ τὰς ἰδίας του δοξασίας, τὰς προπατορικὰς παραδόσεις του; Πιστεύω, Κύριοι, ὅτι δὲν δυνάμεθα καὶ ὅτι πρέπει ὅσον οἷόν τε νὰ συμβιβάζωμεν τὰς ἀφῃρημένας ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης μὲ τὰς ἰδέας, αἵτινες ἐπικρατοῦσι παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ.

» Παρὰ δὲ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ ὑπάρχει ἐνσεσαρκωμένη, οὕτως εἰπεῖν, ἰδέα τις περὶ Βασιλέως πάντῃ διάφορος ἐκείνης, ἣν ἐμόρφωσεν ἡ συνταγματικὴ ἐπιστήμη. Μεταξὺ τῶν ὀνείρων δι' ὧν ἀνετράφη ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τεσσάρων περίπου ἑκατονταετηρίδων, ἀναντιρρήτως, Κύριοι, διέλαμψεν ἀείποτε ἀκράδαντός τις πεποίθησις περὶ ἀνορθώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Θρόνου. Ἀπὸ τῆς ἀποφράδος ἐκείνης ἡμέρας, καθ' ἣν Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος ἔπιπτε μαχόμενος ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ νέος Ἕλλην ἐν μέσῳ ἀπειραρίθμων βασάνων, ἐν τῷ πελάγει τῶν θλίψεων, ὀρφανός, πανέρημος, μίαν μόνην ἔβλεπε παρηγορίαν ἐνώπιόν του, ἓν μόνον φωτεινὸν σημεῖον ἐν τῷ μεμακρυσμένῳ καὶ ζοφερῷ ὁρίζοντι τοῦ μέλλοντός του — τὴν λαμπηδόνα τοῦ προπατορικοῦ θρόνου του καὶ τὴν αἱματηρὰν πορφύραν τοῦ μάρτυρος Αὐτοκράτορός του.

Digitized by Google

»Εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἀπέβλεψαν γενεαὶ γενεῶν καὶ ὁ πατὴρ παρέδιδεν εἰς τὸν υἱὸν τὴν ἐλπίδα καὶ ἡ ἐλπὶς διεσώθη· καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεός μας δὲν τὴν διετήρησε βεβαίως, Κύριοι, ἐπὶ ματαίῳ ἐντὸς τῶν σπλάγχνων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

»Ἀλλά, διασώσας ὁ Ἕλλην τὴν παράδοσιν ταύτην, ποίαν τινὰ ἰδέαν νομίζετε ὅτι συνελάμβανε περὶ τοῦ ὀνειρευομένου Βασιλέως του; Νομίζετε ἆρά γε, ὅτι διενοήθη ποτὲ νὰ τὸν καταβιβάσῃ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἕρμαιον τῶν βουλευτικῶν σωμάτων ἢ παθητικὸν ὄργανον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ὑπουργῶν του; Ἄπαγε τῆς βλασφημίας!

»Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως του ἔβλεπεν ὁ νέος Ἕλλην ἀπαστράπτουσαν ἀκτῖνά τινα, ἥτις ἀπέρρεεν οὐρανόθεν καὶ τὸν ἐζωγράφιζε μὲ τὴν φαντασίαν του ὄχι μόνον ἀνώτερον τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας, ἀλλ' ὡς ἐκπροσωποῦντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὴν ἀκαταμάχητον ἰσχὺν καὶ τὴν ἀπεριόριστον βούλησιν.

»Ταύτην τὴν εἰκόνα ἔπλασε διὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ ὁ νέος Ἕλλην καὶ ἐνησμενίζετο λατρεύων αὐτὴν καὶ περιθάλπων αὐτήν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θὰ ἤρχετο ὥρα, καθ' ἣν θὰ τὴν ἔβλεπε μεταβαλλομένην εἰς ἔμψυχον σάρκα.

»Ἐπῆλθεν ἐν τοσούτῳ ὁ θρίαμβος τῶν συνταγματικῶν θεωριῶν. Ἀπὸ τῶν παγετῶν τῆς ἄρκτου μετεφυτεύθησαν αὗται εἰς τὴν γῆν ταύτην τῆς φλογὸς καὶ σήμερον ἡμεῖς ὅσοι ἐξηυγενίσθημεν δῆθεν οὐχὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν πατρῴων παθημάτων, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ξένων ἱστορημάτων, νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο καταισχύνη δι' ἡμᾶς ἂν ὡμολογούσαμεν τὴν ὁμολογίαν τῶν πατέρων μας καὶ ἂν δὲν ἐπειρώμεθα παντὶ σθένει νὰ εἰσαγάγωμεν καὶ εἰς τοῦ λαοῦ τὴν διάνοιαν τὰς ἰδιαιτέρας μας πεποιθήσεις.

»Καὶ μολοντοῦτο ἀπὸ τοῦ λαοῦ τὴν διάνοιαν, ὅσον καὶ ἂν προσπαθήσητε, Κύριοι, δὲν θέλετε δυνηθῇ ν' ἀποσπάσητε παραδόσεις ἀπὸ τετρακοσίων ἤδη ἐτῶν βαθέως ἐρριζωμένας καὶ μετα-

Digitized by Google

6ληθείσας εἰς συνθετικὸν στοιχεῖον τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρός μας.

»Περιορίσατε ὅσον θέλετε διὰ τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν σας τὴν Βασιλείαν, φυλακίσατε αὐτὴν ἐντὸς τῆς πνιγηρᾶς ἀτμοσφαίρας τῶν ἀνακτόρων της, καταδικάσατε αὐτὴν εἰς παθητικὴν ἀδράνειαν, πνίξατέ την διὰ τῶν θυμάτων ἰδανικῆς τινος λατρείας, ἀπομονώσατέ την, καταστήσατε αὐτὴν φαντασιώδη σκιάν, μείνατε βέβαιοι, δὲν θέλετε ἐπιτύχει ποτὲ νὰ σβέσητε ἀπὸ τοῦ λαοῦ τὴν συνείδησιν τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος ὑποχρεοῦται κατὰ καθῆκον ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον νὰ συμμετέχῃ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν προσπαθειῶν μας, νὰ μεταλαμβάνῃ τῶν παθημάτων μας, νὰ κοινωνῇ τῶν δακρύων μας καὶ νὰ ἐπιχέῃ βάλσαμον εἰς τὰς πληγάς μας. Διότι τοιαῦτά τινα καὶ οὐχὶ ἄλλα εἶναι, Κύριοι, τὰ δῶρα, ἅπερ προσφέρομεν εἰς τὴν Βασιλείαν.

»Ὢ! μὴ μᾶς ἀφαιρέσητε τὴν παραμυθίαν ταύτην σήμερον μάλιστα, ὅτε ὁ Βασιλεὺς τίθεται εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Λαοῦ του! Μὴ ἀφαιρέσητε ἀπὸ τῆς ψυχῆς τοῦ ὀρφανοῦ, τοῦ πένητος, τῆς χήρας τὴν παρηγορίαν, ὅτι ἐν ὥρᾳ ἀπελπισίας ἐσχάτης θὰ δύναται νὰ εὕρῃ ἐπὶ τῶν βαθμίδων τοῦ Ἑλληνικοῦ Θρόνου προστασίαν καὶ σκέπην! Μὴ στερήσητε τὸν Ἕλληνα στρατιώτην τῆς ἐλπίδος, ὅτι θὰ δύναται νὰ προσέρχηται ἐλευθέρως εἰς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα τῆς πολιτείας, ὅπως εἰς αὐτὸν ἀποκαλύπτῃ τὰς πληγάς του ὑπὸ τὰ ῥάκη τῆς πενίας του καὶ ὅπως ἀπαιτῇ παρ' αὐτοῦ δικαίαν τινὰ καὶ νόμιμον ἀμοιβὴν ὑπὲρ τοῦ χυθέντος αἵματός του! . . . .

»Βασιλέα μὴ δυνάμενον ν' ἀποξηράνῃ ἓν δάκρυ ἢ νὰ κατευνάσῃ ἕνα στεναγμόν· Βασιλέα, ὑπείκοντα εἰς τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ τὰς ἀπαιτήσεις καὶ καταδεδικασμένον νὰ κύπτῃ ἀενάως τὸν αὐχένα εἰς τὰς ἰδιοτροπίας των· Βασιλέα, στέργοντα νὰ βλέπῃ ἀπαθῶς ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν ἀνακτόρων του τὸν σάλον τῆς πολιτείας καὶ νὰ σφραγίζῃ τὰ ὦτα εἰς τοὺς γογγυσμοὺς τῶν τέκνων

Digitized by Google

του· Βασιλέα, εὐαρεστούμενον νὰ παραπέμπῃ τὰ παράπονα τοῦ Λαοῦ του εἰς τὴν ἀναλγησίαν τοῦ συμβουλίου του καὶ πιστεύοντα ὅτι τοιουτοτρόπως ἐκπληροῖ τὰ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντά του· Βασιλέα ἀναίσθητον, μὴ ἔχοντα οὔτε τοῦ ἀνδρικοῦ φύλου τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν θέλησιν οὔτε τοῦ γυναικείου τὴν εὐαισθησίαν καὶ τὴν ἁβρότητα· Βασιλέα, ἐγειρόμενον ἐν μέσῳ τῆς πολιτείας ὡς ἄλλη κυπάρισσος ἐν μέσῳ νεκροταφείου καὶ εὐαρεστούμενον ὡς τὸ περίλυπον ἐκεῖνο δένδρον νὰ μένῃ ἀπαθὴς καὶ νὰ θεωρῇ ἀδακρυτὶ τὰ μνήματα, ἅπερ πολιτικοὶ νεκροθάπται θ' ἀνοίγωσιν ὁλόγυρά του· ὤ, Κύριοι, τοιοῦτον Βασιλέα ἐγὼ δὲν τὸν θέλω, καὶ εἶμαι βέβαιος, δὲν τὸν θέλει οὔτε ὁ Ἑλληνικὸς λαός.

» Εἴδωλον καθήμενον ἐπὶ χρυσοῦ θρονίου, ἄψυχον, νεκρόν, μὴ ἀναπνέον παρὰ τὸν καπνὸν τοῦ λιβανωτοῦ καὶ τὴν αὔραν τῆς κολακείας, ἐγὼ δὲν θέλω τὸ προσκυνήσει. — Φάσμα νεκρώσιμον, περιβεβλημένον σάβανον ἀντὶ πορφύρας, χωρὶς αἷμα, χωρὶς σπλάγχνα, ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ τὸ ἀγαπήσω. — Ἐδαπάνησα τοὺς ὡραιοτέρους χρόνους τῆς νεότητός μου ἐν τῇ συναναστροφῇ τῶν φασμάτων· θέλω νὰ ἴδω τὴν ψυχὴν τοῦ ἔθνους μου ἐνδεδυμένην νεῦρα καὶ σάρκα, δὲν θέλω νὰ τὴν βλέπω ἀποχωρισμένην τοῦ Ἑλληνικοῦ σώματος καὶ ἐκτεθειμένην εἰς τὸν στρόβιλον τῶν πολιτικῶν καταιγίδων. (Μανιώδεις χειροκροτήσεις).

» Θέλω τὴν Βασιλείαν ἀνωτέραν τῶν παθῶν μας, ἀνωτέραν τῶν φιλαρχικῶν ὀρέξεών μας. Θέλω νὰ τὴν θεωρῶ ὡς ζωτικήν τινα δύναμιν ἐνεργοῦσαν ἐκ τῆς ἀνωτέρας σφαίρας τῆς ὑπάρξεώς της καὶ διαχεομένην εἰς τὰς φλέβας τοῦ ἔθνους μου. Θέλω νὰ τὴν εὑρίσκω ἐντὸς τῆς καλύβης τοῦ πένητος καὶ ἐπισκιάζουσαν τὴν κλίνην ψυχορραγοῦντος ἀπομάχου. Θέλω νὰ τὴν βλέπω δροσίζουσαν τὸν κάματον τοῦ γεωργοῦ, κατευνάζουσαν τὰς οἰμωγὰς τῶν πασχόντων, περιθάλπουσαν εἰς τὰς ἀγκάλας της τὰ ὀρφανά. Θέλω ὑπὸ τὴν ζωογόνον ἀκτῖνα τοῦ βλέμματός της νὰ βλέπω θάλλουσαν τὴν ἀρετήν, περιποιουμένην τὴν ἱκανότητα, ἐπαξίως ἐκτιμωμένην τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν ἀκεραιότητα.

Digitized by Google

» Θέλω νὰ τὴν βλέπω ῥεμβάζουσαν ὑπὸ τὰς στήλας τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἐποφθαλμιῶσαν ἐκεῖθεν τὰς χιονοστεφεῖς κορυφὰς τοῦ Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου μας.

» Θέλω Βασιλέα ἀτρόμητον ἐνώπιον τοῦ κινδύνου, λεοντοκάρδιον. Διότι σεῖς γινώσκετε ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν θέλει ἀγαπήσει ποτὲ βασιλέα χαῦνον, ὠχριῶντα εἰς τὴν κλαγγὴν τῶν ὅπλων καὶ μὴ ἀνεχόμενον τὴν ὀσμὴν τῆς πυρίτιδος.

»Τοιαύτην τινὰ θέλω τὴν Βασιλείαν, Κύριοι, τοιαύτην τὴν ὀνειρεύομαι. (Χειροκροτήσεις καὶ ζητωκραυγαὶ ἐνθουσιώδεις καὶ παρατεταμέναι).

»Ἡ νέα γενεά, ἥτις εἶναι προωρισμένη νὰ συναυξήσῃ μετὰ τοῦ νεαροῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, θὰ ἐννοήσῃ ταχέως ὅτι ἄνευ ἀνωτάτης τινὸς διευθύνσεως θέλει δαπανᾷ ἐπὶ ματαίῳ τὰς ζωτικὰς δυνάμεις της καὶ θέλει τὰς κατασωτεύει ἐπ' ὠφελείᾳ ὀλίγων πολιτικῶν κερδοσκόπων. Αἴ! Κύριοι, δὲν τὸ βλέπετε; τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἆρά γε ἱκανὰ πλέον νὰ σᾶς διδάξωσιν; Ἀφ' ὅτου ἡ ἀληθὴς καρδία ἀνεχαίτισε τοὺς παλμούς της, ἑκάστη ἀρτηρία ἐνεργεῖ αὐτοκεφάλως καὶ πειρᾶται νὰ γίνῃ κέντρον ἰδιαιτέρας τινὸς κυκλοφορίας. — Τὸ θέλετε τοῦτο; Ἐγὼ δὲν τὸ θέλω. Διότι δὲν θέλω νὰ συνεργήσω, ὥστε τὰ δευτερεύοντα ταῦτα ἀγγεῖα διὰ τῆς ὑπερμέτρου αὐτῶν ἐξογκώσεως νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ἀνευρύσματα, ἐκ τῆς ῥήξεως τῶν ὁποίων νὰ ἐπέλθῃ ὁ θάνατος. (Εὖγε, χεροκροτήσεις).

»Τοιαύτη τις εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ παράδοσις περὶ Βασιλέως. Συναρμολογήσατε τώρα μετὰ τῶν παραδόσεων τούτων τὰς ἰδέας, ἃς ἕκαστος ἡμῶν ἔχει περὶ λαοῦ. Συνδυάσατε τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα, συζεύξατέ τα ἑνὶ πνεύματι καὶ μείνατε βέβαιοι, θέλετε ἐξασφαλίσει εἰς τὰ τέκνα σας περιουσίαν ἀνεκτίμητον, καρποφόρον, ἥτις θέλει γονιμοποιεῖσθαι ἀενάως διὰ τῶν ἀνεξαντλήτων δυνάμεων, αἵτινες ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ δημοτικοῦ στοιχείου ἀναζωπυρουμένου διὰ τῆς αὔρας τῆς Βασιλείας. (Χειροκροτήσεις).

»Ἐκτὸς τοῦ μεγάλου τούτου συνταγματικοῦ ζητήματος, ὅπερ

Digitized by Google

ἀπ᾿ ἀρχῆς μέχρι τέλους διεχώρισε τὰ πνεύματα τῶν πληρεξουσίων καὶ τὸ ὁποῖον διαχωρίζει εἰσέτι τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν, ἀνεφύη ἐν τῇ ἐθνικῇ συνελεύσει καὶ ἄλλο, οὐχ ἧττον δεινὸν καὶ δυσχερές, τὸ τῆς ἀφομοιώσεως.

»Τὸ ζήτημα τῆς ἀφομοιώσεως ἠσπάσθη παρὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὡς σημαία ἀντιδράσεως καὶ ὡς μέσον φοβερᾶς ὀχλαγωγίας. Τῇ προφάσει φαντασιώδους τινὸς ἰσότητος ἐπέμενον οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἀπαιτοῦντες τὴν ἄμεσον συγχώνευσιν τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τοῦ λοιποῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις.

Ἐπὶ ὁλοκλήρους μῆνας, Κύριοι, μακρὰν τῆς πατρίδος μας, μακρὰν τῶν οἰκογενειῶν μας ἠναγκάσθημεν νὰ ὑποστῶμεν τὸ τρομερώτερον τῶν μαρτυρίων, ἠναγκάσθημεν ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἐκείνου, ὅπου ὁ λόγος ὤφειλε νὰ εἶναι ἀπαραβίαστος καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως ἀπεριόριστος, ξιφήρεις, ἔνοπλοι νὰ ἐκθέτωμεν τὰς ἰδέας μας καὶ νὰ ὑποστηρίζωμεν τὰς ἀποφάσεις μας.

»Ἐνθυμοῦμαι τὰς ἡμέρας ἐκείνας καὶ ἡ καρδία μου τρέμει ἀναλογιζομένη τὰς πικρίας, δι᾿ ὧν ἐποτίσθημεν! Ἀδελφοὶ κατ᾿ ἀδελφῶν, μαινόμενοι ὡς τίγρεις, ὠρυόμενοι ὡς λύκοι, μὴ σεβόμενοι οὔτε πολιὰ γηρατεῖα, οὔτε ἡδραιωμένας ὑπολήψεις, οὔτε τὴν παρουσίαν τῶν ξένων, οὔτε τὴν εὐαισθησίαν τοῦ γυναικείου φύλου, ἔπιπτον καθ᾿ ἡμῶν, ὑβρίζοντες καὶ καταρώμενοι ἡμᾶς, ἡμᾶς οἵτινες μετὰ τοσαύτης ἀγαλλιάσεως ἐχαιρετίσαμεν τὴν ἡμέραν τῆς ἀποκαταστάσεώς μας.

»Τί δὲ ἐπεζήτουν οἱ αὐτοκαλούμενοι ἐκεῖνοι φίλοι τοῦ Ἰονίου λαοῦ ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἀφομοιώσεως; Ἢ νὰ φέρωσι τὴν διαίρεσιν μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοιούτῳ τρόπῳ νὰ κατακτήσωσι τὴν ἐξουσίαν, ἢ τιμωροῦντες ἡμᾶς νὰ ῥίψωσιν ἐπάνω μας τὰ στίφη τοῦ ὄχλου, ὅστις κατὰ τὰς ἀπαισίας ἐκείνας ἡμέρας ἀθρόος συνήρχετο καὶ ἔνοπλος, ἵνα ἐκπορθήσῃ τὰς συνειδήσεις μας.

» Ἀλλ᾿ ἂν αἱ λόγχαι τῆς Ἀγγλικῆς προστασίας δὲν μᾶς

Digitized by Google

ἐξεφόβησαν εἰς ἐποχάς, καθ' ἃς ἔρημοι, μεμονωμένοι, ἐμαχόμεθα ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀποκαταστάσεως, δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ μᾶς ἀποδειλιάσωσιν οὔτε τὰ ποδοκροτήματα, οὔτε αἱ φωνασκίαι, οὔτε αἱ ἀπειλαὶ ἀπονενοημένων τινῶν, οἵτινες, τυφλωθέντες ἐκ τοῦ πάθους, δὲν ἔβλεπον ἴσως ὅτι θέλοντες βιαίως πως νὰ λύσωσι ζήτημα τοσοῦτον σοβαρὸν καὶ ἀκροσφαλές, ἤθελον καταστρέψει τὰ συμφέροντα τοῦ Ἰονίου Λαοῦ.

» Οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν, Κύριοι, ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ τηρήσῃ τὴν Ἑπτάνησον χωρισμένην ἀπὸ τοῦ λοιποῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος δι' ἰδιαιτέρας νομοθεσίας. Θελήσαντες ἀσμένως τὴν ἕνωσιν, τὴν ἠσπάσθημεν ἐκ καρδίας, χωρὶς νὰ ὑποβάλωμεν αὐτὴν εἰς ὅρους καὶ χωρὶς νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς πλεονεκτήματα. 'Απ' ἐναντίας προῃσθανόμεθα τὰς ζημίας καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἀπεδέχθημεν τὰς θυσίας. — Τοιαύτη τοὐλάχιστον ὑπῆρξε πάντοτε ἡ πεποίθησίς μου. Ὁσάκις δὲ ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ ἀγορεύσω ἐνώπιόν σας, μὲ ἠκούσατε πάντοτε λέγοντα εἰς ὑμᾶς νὰ μὴ προσμένητε διὰ τῆς ἑνώσεως τὸν χρυσοῦν αἰῶνα, καὶ σᾶς ἐπροφήτευσα κινδύνους καὶ σᾶς εἶπα ὅτι θὰ παλαίσητε κατὰ πονηρῶν πνευμάτων καὶ ὅτι θὰ διατρέξητε στάδιον δυσχερὲς καὶ ἀκανθῶδες. Ταύτας τὰς ἰδέας ἐπροσπάθησα νὰ ἐμφυτεύσω εἰς τὴν καρδίαν σας καὶ σεῖς τὰς ἀπεδέχθητε ἀποβλέποντες μόνον καὶ μόνον εἰς τὸ ἀνεκτίμητον, εἰς τὸ μέγα εὐεργέτημα, ὅπερ διὰ τοῦ παραδείγματος ἡμῶν ἠθέλαμεν παρέξει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φυλήν.

» 'Αλλ' οἱ Ἑλληνικοὶ θεσμοὶ δὲν εἶναι κατὰ πάντα τελειότεροι καὶ εὐεργετικώτεροι τῶν ἰδικῶν μας, ἤθελε δὲ εἶναι ἀκατονόμαστος μωρία, ἂν δι' ἁπλῆν ἐπίδειξιν ἐστέργομεν νὰ καταστρέψωμεν ἐκ μιᾶς νομοθεσίαν σχεδὸν πλήρη, ἀντικαθιστάνοντες εἰς αὐτὴν ἄλλην ἀτελῆ καὶ χρῄζουσαν μεταρρυθμίσεως.

» Τὸ φορολογικὸν σύστημα ἐπαχθέστατον ἐν Ἑλλάδι δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ παρ' ἡμῖν. Καὶ μολονότι ἀπὸ τοῦδε πρέπει νὰ παρασκευασθῶσι πᾶσαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας, ἵνα ἑκάστη κατὰ τὴν δύναμίν της συνεισφέρῃ πρὸς συντήρησιν τοῦ

Digitized by Google

κράτους, οὐχ ἧττον θὰ ἤμεθα ἀδικαιολόγητοι ἐνώπιον τῶν ἐντολέων μας, ἂν ὡς πρῶτα δῶρα τῆς ἑνώσεως σᾶς ἐφέραμεν τὴν ἀποδεκάτωσιν, τὸν ἀπόλυτον πλειστηριασμόν, τοὺς ἐγγείους φόρους.

»Καλῶς λοιπὸν ἐκράζομεν, Κύριοι, ἀντιτείναντες εἰς τοιαύτας διαθέσεις. Ὅσοι δὲ ἐπειράθησαν νὰ μᾶς διαβάλωσιν, ἢ ἔπραξαν τοῦτο ἐπὶ προφανεστάτῃ κακοβουλίᾳ, ἤ, ἄπειροι καὶ ἀμαθεῖς περὶ τὰ τοιαῦτα, ἠπατήθησαν μεγάλην ἀπάτην.

»Ἡ ἀφομοίωσις θέλει γίνει καὶ θέλει γίνει πλήρης, τελεία, ἀλλ' οὐχὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα ἢ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ φατριασμοῦ καὶ τῆς ἐμπαθείας. Θὰ εἶναι τὸ ἐξαγόμενον ὡρίμου σκέψεως καὶ ἐμβριθοῦς μελέτης· διότι, Κύριοι, ὅταν πρόκειται νὰ θεσμοθετήσῃ τις, πρέπει κυρίως νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν οὐχὶ τὴν δημοτικότητα, ἥτις εἶναι ἄνθος εὐῶδες μὲν ἀλλ' εὐκόλως μαραινόμενον, πρέπει νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πραγματικά, τὰ ἀληθῆ συμφέροντα τῆς κοινωνίας. Καὶ τὰ συμφέροντα ταῦτα, ἔστε βέβαιοι, ἠθέλομεν τὰ καταστρέψει ἐκ βάθρων, ἂν ἄλλην τινὰ πορείαν ἐτηροῦμεν εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀφομοιώσεως. (Εὖγε, εὖγε! χειροκροτήσεις παρατεταμέναι).

»Ταῦτα ἔκρινα εὔλογον ν' ἀναφέρω σήμερον εἰς ὑμᾶς, προσφιλέστατοι συμπατριῶται, οὐχὶ πρὸς ἰδιαιτέραν μου δικαιολόγησιν, διότι κατὰ τοῦτο ἔχω τὴν συνείδησίν μου καθαρὰν καὶ τὸ παρελθὸν ἐγγυᾶται περὶ ἐμοῦ, ἀλλ' ἵνα μὴ ἀφήσω ἐκτεθειμένους ὑμᾶς εἰς τὰς ῥᾳδιουργίας καὶ τὰς διαβολὰς τινῶν, ἐκ συστήματος μετερχομένων τὴν δημοκοπίαν καὶ παντὶ σθένει προσπαθούντων νὰ διαστρέψωσι καὶ νὰ στρεβλώσωσι τοῦ λαοῦ τὴν διάνοιαν. Τὸ φοβερώτερον νόσημα, ὅπερ κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας καταβιβρώσκει τὴν σάρκα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, εἶναι, Κύριοι, ἡ μανία, ἥτις κατέλαβεν ἅπαντας ἡμᾶς ἀνεξαρτήτως ν' ἀσχολώμεθα περὶ τὰ δημόσια. Ἕκαστος ἡμῶν πιστεύει ἑαυτὸν ἱκανὸν ὄχι μόνον νὰ φέρῃ κρίσιν ἐπὶ οἱουδήποτε ζητήματος, ἀλλὰ δελεάζεται καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἀναδεχόμενος μίαν ἡμέραν τὴν

Digitized by Google

διοίκησιν τῆς πολιτείας θ' ἀναδειχθῇ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἔξοχος καὶ μεγαλοφυής.

»'Εκεῖθεν προέρχονται αἱ διαιρέσεις, ἐκεῖθεν οἱ κομματισμοί, αἱ ἔριδες, τὰ πάθη, αἱ ἀδελφικαὶ συγκρούσεις. 'Εκεῖθεν πηγάζει τὸ ὀλέθριον ἐκεῖνο πνεῦμα τῆς φιλαρχίας, ὅπερ κατέστρεψε καὶ θέλει καταστρέψει πᾶσαν Κυβέρνησιν ἐν Ἑλλάδι, ἀπονεκρῶνον συνάμα καὶ τὰς ἠθικὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους.

»Ἂν ἀγαπᾶτε τὴν Ἑλλάδα, ἀπέχετε ὅσον δύνασθε τῆς θανασίμου ταύτης νόσου. Μὴ κρίνετέ ποτε οὔτε τοὺς ἀνθρώπους οὔτε τὰ πράγματα ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ φατριασμοῦ καὶ τῆς ἐμπαθείας. Ὁ λαὸς ὅστις εἶναι ἡ πραγματική, ἡ ἀληθὴς δύναμις τοῦ ἔθνους, πρέπει νὰ δικάζῃ ἀμερολήπτως τὴν διαγωγὴν τῶν κυβερνώντων καὶ νὰ μὴ προκαταλαμβάνηται εἰς τὰς κρίσεις του συρόμενος ἀπὸ τὸ αἴσθημα τῆς προσωπικῆς ἀντιπαθείας ἢ συμπαθείας.

»Πρὸ πάντων εἰς τὰς παρούσας δυσχερεῖς περιστάσεις ἀπαιτεῖται συνασπισμός, ἀγάπη, ἀπόλυτος ὑπακοὴ εἰς τὸν νόμον, ἀπαιτεῖται ἀφοσίωσις εἰς τὸν Βασιλέα. Ὑπάρχει ἀπαραίτητος ἀνάγκη διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος νὰ γίνῃ αὐτοσύστατον, ἵνα γνωσθῇ ἡ πεποίθησις ὅτι εἰς χεῖρας αὐτοῦ δύναται ἡ χριστιανικὴ Εὐρώπη νὰ ἐμπιστευθῇ τὰ μεγάλα τῆς Ἀνατολῆς συμφέροντα.

»Παρῆλθεν ὁ καιρὸς τῶν κοινωνικῶν ἐπαναστάσεων. Ὁ κόσμος ὅλος προβαίνει σήμερον εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ μέλλοντος οὐχὶ διὰ τῶν ὅπλων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἠρέμου καὶ βαθμιαίας ἀναπτύξεως τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ πλούτου. Πᾶς ἐμφύλιος σπαραγμός, πᾶσα διατάραξις τῆς δημοσίας τάξεως ἰσοδυναμεῖ μὲ σεισμόν, κλονίζοντα τὰ θεμέλια τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Τάξις λοιπὸν εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς εὐημερίας μας. Τοὺς δὲ ἐνεργοῦντας πρὸς διατάραξιν αὐτῆς πρέπει νὰ τοὺς θεωρῆτε ὡς ἐθνοκτόνους, ἀξίους νὰ φέρωσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν τὴν κατάραν τοῦ Ἰούδα. (Ναί, ναί, ἀνάθεμά τους).

Digitized by Google

» Εἰς τὴν διανομὴν τῆς Ἑπτανησιακῆς χώρας ἡ πατρὶς ἡμῶν ἔτυχε περίβλεπτον θέσιν· ἀλλὰ τὴν θέσιν ταύτην μὴ τὴν θεωρήσητε ποτὲ ὡς προνόμιον. Θεωρήσατέ την ὡς βαρυτάτην εὐθύνην, ἥτις σᾶς ἐπιβάλλετε, καὶ δείξατε διὰ τῆς διαγωγῆς σας ὄχι μόνον ὅτι εἶσθε ἄξιοι νὰ τὴν κατέχητε, ἀλλ' ὅτι δύνασθε νὰ χρησιμεύσητε εἰς τὰς ὁμόρους δουλωμένας Ἑλληνικὰς ἐπαρχίας ὡς παράδειγμα καὶ ὡς πρότυπον ἐπαρχιακῆς εὐημερίας.

» Ἀπέναντι ἡμῶν ἵστανται μάρτυρες τὰ ὄρη τῆς Ἠπείρου καὶ ἡ αἱματόφυρτος γῆ τῶν προγόνων μας. Ῥίψατε ἐπ' αὐτῶν τὸ βλέμμα καὶ θεωρήσατέ τα. Περίλυπα, καταβεβλημένα ἀτενίζουσιν εἰς ἡμᾶς, εἰς τὴν χώραν ταύτην ἥτις ἐπὶ διακόσια περίπου ἔτη ὑπῆρξε τὸ ἄσυλον καὶ ἡ ἀκρόπολις τῶν γενναίων τέκνων των. Θεωρήσατέ τα καὶ διὰ τῆς διαγωγῆς ἡμῶν δώσατε εἰς αὐτὰ νὰ ἐλπίσωσιν, ὅτι θὰ ἔλθῃ ὥρα, καθ' ἣν θέλομεν ἀναβῆ τὰς δαφνοστεφεῖς κορυφάς του, καὶ θέλομεν στήσει ἐπ' αὐτῶν νικηφόρον τὴν σημαίαν μας, κραυγάζοντες ἐκεῖθεν βροντοφώνως: Ζήτω ὁ Ἑλληνισμός! Ζήτω ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ΓΕΩΡΓΙΟΣ! » (Χειροκροτήσεις, καὶ ζητωκραυγαὶ ἐνθουσιώδεις).

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΕΙΣ

ΕΝ ΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΟΥΛΗ

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Κατὰ τὴν Θ' συνεδρίασιν τῆς Βουλῆς τῆς 21ης Ἰουνίου 1865 ἐπὶ τῆς ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν. (Ἐκ τῶν ἐστενογραφημένων Πρακτικῶν).

Ἀναγνωσθέντος τοῦ ὀνομαστικοῦ καταλόγου καὶ τῆς Βουλῆς εἰς ἀπαρτίαν εὑρεθείσης ἤρξατο ἡ Συνεδρίασις.

Ἀναγινώσκονται τὰ πρακτικὰ τῆς προηγουμένης συνεδριάσεως.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. — Ἡ Βουλὴ ἐγκρίνει τὰ πρακτικά;

ΠΟΛΛΟΙ. — Μάλιστα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. — Ἀντικείμενον τῆς ἡμερησίας διατάξεως εἶναι ἡ συζήτησις ἐπὶ τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν κατ' ἀλφαβητικὴν τῶν ἐπαρχιῶν τάξιν.

Α. ΒΑΛΑΩΡΙΩΤΗΣ.—Κύριε Πρόεδρε, ζητῶ τὸν λόγον.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. — Ὁ Κύριος Βαλαωρίτης ἔχει τὸν λόγον.

Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. Κύριοι! Ὅσοι ἐκ τῶν παρευρισκομένων ἔλαβον μέρος ὡς πληρεξούσιοι ἐν τῇ Β' ἐθνικῇ τῶν Ἑλλήνων συνελεύσει εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν νόμου, δύνανται νὰ μαρτυρήσωσι μετὰ πόσης βίας καὶ ἐν μέσῳ τίνων περιστάσεων διετυπώθησαν αἱ διατάξεις, αἵτινες

Digitized by Google

ὤφειλον νὰ κανονίσωσι τὸ σπουδαιότερον ἔργον, ὅπερ ἐπρόκειτο νὰ ἐπιχειρήσῃ ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς μετὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ νέου συντάγματος καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Βασιλείας.

Ἡ ἐφαρμογὴ συστήματος ὅλως ἀγνώστου, αἱ ἐλπίδες αἵτινες δικαίως ἀνεφύοντο ὡς πρὸς τὴν ῥιζικὴν θεραπείαν ἀρχαίου θανασίμου νοσήματος, οἱ φόβοι μὴ αὗται διαψευσθῶσι πάλιν διὰ τῆς δολιότητος, διὰ τῆς βίας, διὰ τῶν ἐπεμβάσεων, διὰ τῆς διαφθορᾶς καὶ τοιούτῳ τρόπῳ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ παρελθόν, ἐνῷ ἐβαδίζομεν πρὸς τὸ μέλλον, προὐκάλεσαν θερμοτάτας συζητήσεις, αἵτινες κυρίως ἀπέβλεπον εἰς τὴν εὕρεσιν τῶν μέσων, δι' ὧν ἠδύνατο νὰ ματαιωθῇ πᾶσα πονηρὰ πρόθεσις καὶ νὰ τιμωρηθῇ πᾶς, ὅστις ἤθελε πειραθῇ τὴν καταδολίευσιν τοῦ νόμου.

Ὡς ἐκ τούτου, Κύριοι, καθιερώθησαν δρακόντειοι ποινικαὶ διατάξεις, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι τὸ μέγεθος τῆς τιμωρίας ἤθελεν ἀναχαιτίσει ὅσους θὰ συνελάμβανον τὴν ἰδέαν νὰ κακουργήσωσι πρὸς παραβίασιν τοῦ νόμου καὶ πρὸς διαστροφὴν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐκλογῆς.

Ἀλλ' ἐνῷ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις, συναισθανομένη τοὺς κινδύνους οὓς ἤθελε διατρέξει καὶ κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην ἐφαρμογήν του τὸ νέον ἐκλογικὸν σύστημα, προσεπάθησε νὰ φοβίσῃ τοὺς κακοβούλους, παρέλειψεν ἀφ' ἑτέρου νὰ προσδιορίσῃ τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἐκλογή τις ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄκυρος, καὶ τοιουτοτρόπως ἀφέθη ἐλευθέρα ἡ εἴσοδος εἰς τὴν κατάχρησιν, εἰς τὸ σόφισμα, εἰς τὴν στρεψοδικίαν. Μόνον ἐν τῷ 67 ἄρθρῳ τοῦ περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν νόμου, ὡς ἐν παρόδῳ, γίνεται μνεία περὶ ἀκυρώσεως ἢ ἐπικυρώσεως ἐκλογῆς τινος.

Ἀγαθῇ τύχῃ, Κύριοι. Διότι ἐμφαίνεται τοὐλάχιστον διὰ τοῦ ἄρθρου τούτου κεκαλυμμένη μέν, οὐχ ἧττον δὲ ὑπάρχουσα ἐν τῷ νῷ τῆς ἐθνοσυνελεύσεως ἡ πεποίθησις ὅτι ἀνεξαρτήτως τῶν ποινῶν, αἵτινες ἤθελον ἐπιβάλλεσθαι εἰς τοὺς ὅπως δήποτε παραβιάζοντας τὸν νόμον, θὰ παρουσιάζοντο καὶ περιπτώσεις ἀναγκαίως ἐπιφέρουσαι τὴν ἀκύρωσιν μιᾶς ἐκλογῆς.

Digitized by Google

Οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῇ τις τοιαύτην ὑπόθεσιν, καθόσον ἐκ τῆς ἀρνήσεως ταύτης θὰ προέκυπτε τὸ ἀποτρόπαιον συμπέρασμα, ὅτι ἐν οὐδεμιᾷ περιστάσει ἐκλογή τις θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄκυρος. — Ἐν τοσούτῳ εἶναι ἀναντίῤῥητον, Κύριοι, ὅτι ἔλλειμμά τι ὑπάρχει ἐν τῷ νόμῳ καὶ ἡ βουλὴ αὕτη προσκαλεῖται διὰ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς νὰ τὸ συμπληρώσῃ.

Ἕκαστος ἡμῶν ἐν τῷ ἰδίῳ τμήματι ἐργασθεὶς καὶ ἐκ τοῦ πλησίον ἐξετάσας τὰ κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν τελευταίων ἐκλογῶν διατρέξαντα, πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ, Κύριοι, ὅτι παρ' ἐλπίδα καὶ ὅλως ἀπροσδοκήτως ἔν τισιν ἐπαρχίαις τοῦ Βασιλείου ἔλαβον χώραν καταχρήσεις ἱκαναὶ νὰ γεννήσωσι σπουδαιοτάτους φόβους καὶ νὰ καταστρέψωσιν ἀπὸ τοῦδε πᾶσαν ἐλπίδα μελλούσης βελτιώσεως.

Ἀπέναντι τοῦ ἐπικειμένου τούτου κινδύνου νομίζετε, Κύριοι, ὅτι θὰ ἦτο εὔλογον, θὰ ἦτο συνετόν, νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέλεγξιν χωρὶς προηγουμένως νὰ δοθῇ ἔναρξις εἰς γενικήν τινα συζήτησιν, ἥτις νὰ χρησιμεύσῃ καὶ πρὸς διαφωτισμὸν τοῦ ἔθνους καὶ πρὸς ὁδηγίαν τῆς συνειδήσεώς μας;

Νομίζετε ὅτι θέτοντες ὑπὸ βάσανον μίαν πρὸς μίαν τὰς ἐκλογάς, καὶ γινώσκοντες ἐκ τῶν προτέρων, Κύριοι, πόσον εὐκόλως εἰσχωρεῖ ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ ἡ συμπάθεια, ἡ παράβλεψις, νομίζετε, λέγω, ὅτι δὲν κινδυνεύομεν νὰ ἴδωμεν νομιμοποιουμένας ἁπάσας καὶ τοιούτῳ τρόπῳ ματαιουμένας ἐκ μιᾶς τὰς ἐλπίδας τοῦ ἔθνους καὶ τὰς δικαίας ἀπαιτήσεις του;

Κύριοι, τὸ ζήτημα τῆς ἐξελέγξεως εὐλόγως παρίσταται σήμερον ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ζωτικὸν καὶ σπουδαῖον. Ἢ οἱ ἐλεύθεροι θεσμοὶ οἱ καθιερωθέντες ἐν τῷ θεμελιώδει νόμῳ πρέπει εἰλικρινῶς καὶ τιμίως νὰ ἐφαρμοσθῶσιν, ἢ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὰς συνταγματικὰς ἐλευθερίας ἡμεῖς τὰς ἀπαιτοῦμεν ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐμπαίζωμεν δι' αὐτῶν καὶ νὰ ἐκμεταλλευώμεθα τὴν ἀγαθοπιστίαν ἢ τὴν νηπιότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ Τοιαύτην μομφήν, Κύριοι, ὀφείλετε νὰ τὴν ἀποκρούσητε. — Πρέπει λοι-

Digitized by Google

πόν, Κύριοι, καὶ πρὸς ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων μας καὶ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἥτις πανταχόθεν ἐγείρεται τρικυμιώδης καὶ βιαία, προβαίνοντες εἰς τὴν ἐξέλεγξιν νὰ μὴ παραλείψωμεν οὐδὲν μέσον ἐξ ἐκείνων, ἅτινα δύνανται νὰ σαφηνίσωσι καὶ διευκολύνωσιν ἐργασίαν ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς δυσχερεστάτην καὶ ἀκροσφαλῆ.

Κατ' ἐμέ, Κύριοι, φρονῶ ὅτι ἕκαστος τῶν βουλευτῶν ἔχων ἤδη ἀνὰ χεῖρας τὰς ἐκθέσεις τῶν τμημάτων καὶ μορφώσας ἰδίαν πεποίθησιν ὡς πρὸς τὰ διατρέξαντα κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν τελευταίων ἐκλογῶν, εὑρίσκεται εἰς κατάστασιν νὰ προσδιορίσῃ τὰς περιπτώσεις, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποχρῶσαι αἰτίαι ἀκυρώσεως, ὡς ἐκ τούτου δὲ γνωμοδοτῶ ἵνα μὴ προβῇ ἡ Βουλὴ εἰς τὴν ἐξέλεγξιν πρὶν ἢ τεθῶσι γενικαί τινες ἀρχαί, αἵτινες ἀνεξαρτήτως τῶν προσωπικῶν ζητημάτων πρέπει νὰ ὑφίστανται καὶ νὰ καθοδηγῶσιν ἡμᾶς, ἂν πραγματικῶς ἐπιποθοῦμεν νὰ ἴδωμεν περατουμένην τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐν ἀμεροληψίᾳ καὶ νομιμότητι.

Τόσον δὲ κατακυριεύομαι ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι ἡ Βουλὴ αὕτη ὀφείλει παντοίῳ τρόπῳ νὰ δείξῃ ὅτι συναισθάνεται τὴν βαρύτητα τῆς εὐθύνης, ἥτις τῇ ἀνετέθη, καὶ τόσον εἶμαι πεπεισμένος, Κύριοι, ὅτι ἐκ τοῦ πρώτου τούτου ἔργου ἐξήρτηται ἡ τύχη τοῦ ὅλου πολιτεύματος, ὥστε ἐπικαλούμενος τὸν πατριωτισμὸν ὑμῶν τολμῶ νὰ σᾶς παρακαλέσω ἵνα μὴ σπεύσητε. Ἂν πέπρωταί ποτε ἡ Βουλὴ αὕτη νὰ μὴ κατορθώσῃ ἄλλο τι, παρὰ νὰ σώσῃ ἐκ τοῦ ὀλέθρου θεσμὸν δικαίως θεωρούμενον ὡς τὸν θεμέλιον λίθον τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος, ἔστε βέβαιοι ὅτι θέλει κατακτήσει τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πατρίδος.

Δὲν προτίθεμαι, Κύριοι, νὰ μακρηγορήσω τώρα, καὶ ἐπιφυλάσσομαι, ἂν ἡ Βουλὴ παραδεχθῇ τὴν πρότασίν μου, τότε νὰ ζητήσω τὸν λόγον καὶ μετὰ πάσης τῆς παρρησίας νὰ ἐκθέσω τὰς πεποιθήσεις μου. Ἐπὶ τοῦ παρόντος περιορίζομαι εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας παρατηρήσεις καὶ συμπεραίνων ἐπαναλαμβάνω ὅτι·

Digitized by Google

Ἂν ἐν γενικῇ τινι καὶ προκαταρκτικῇ συζητήσει δὲν ὁρισθῶσιν ἀρχαί τινες, δυνάμεναι νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς κανόνες καὶ αἵτινες ἐφαρμοζόμεναι μετὰ τῆς αὐστηροτέρας ἀμεροληψίας νὰ ἐπιφέρωσι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀκυρώσεως καὶ τῆς ἐπικυρώσεως, φοβοῦμαι μὴ τὸ ζήτημα τῆς ἐξελέγξεως, μυριοτρόπως περιπλεκόμενον καὶ αὐθαιρέτως λυόμενον κατὰ τὰς ἐντυπώσεις τῆς στιγμῆς, καταδείξῃ ἡμᾶς ἀναξίους τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἔθνους καὶ θεωρηθῶμεν ἀληθὲς παράρτημα τῶν Βουλῶν ἐκείνων, αἵτινες ὑπῆρξαν ὁ μόνος λόγος τῆς ἠθικῆς ἐκπτώσεως, τῆς αἰσχροτέρας διαφθορᾶς καὶ τῆς ἀκατονομάστου ἐλεεινότητος, εἰς ἣν ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν περιῆλθε τὸ ἔθνος καὶ ὅθεν ὑμεῖς μόνοι δύνασθε νὰ τὸ σώσητε.

ΠΡΟΤΑΣΙΣ

«Νὰ ἐπιτραπῇ προκαταρκτικὴ συζήτησις σκοπὸν ἔχουσα τὴν καθιέρωσιν γενικῶν ἀρχῶν, ὅθεν ὁρμωμένη ἡ Βουλὴ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀμερόληπτον καὶ αὐστηρὰν ἐξέλεγξιν τῶν ἐκλογῶν».

Μετὰ ταῦτα ἠγόρευσαν οἱ βουλευταὶ Ἰακωβᾶτος καὶ Παπαμιχαλόπουλος, ὅστις καὶ ἐπέκρινε τὸν Κύριον Βαλαωρίτην ὡς πρεσβεύοντα δῆθεν ἀντισυνταγματικὰς ἀρχάς.

Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. — Κύριοι, προκληθεὶς παρὰ τοῦ βουλευτοῦ Παπαμιχαλοπούλου, παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ μοὶ ἐπιτρέψητε νὰ ἐξηγηθῶ μετὰ πάσης τῆς σαφηνείας. Ἐνῷ ἀποστρέφομαι ἐκ συστήματος καὶ ἰδίας ἀνατροφῆς πάντα τὰ προσωπικὰ ζητήματα, ἔστε βέβαιοι, ὅτι οὔτε τὰ ἀποφεύγω οὔτε τὰ φοβοῦμαι, ὁσάκις μοὶ ῥίπτονται κατὰ μέτωπον.

Εὔκολον ἦτο νὰ προΐδῃ τις, Κύριοι, ὅτι κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς ταύτης πρῶτον σύνθημα πολέμου ἤθελεν ἐγερθῇ τὸ περὶ ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν ζήτημα. Ἄμεσος ἢ ἔμμεσος κυβερνητικὴ ἐπέμβασις, βίαι, διαφθορά, καταδολίευσις τοῦ ἱερωτάτου δικαιώματος ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου ἰσχυρισμὸς ὅτι πλήρης ἀμεροληψία καὶ νομιμότης ἐπεκράτησε κατὰ τὴν ἐφαρ-

Digitized by Google

μογὴν τοῦ νέου ἐκλογικοῦ συστήματος τοῦ καθιερωθέντος παρὰ τῆς Β΄ Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων συνελεύσεως.

Ταῦτα πάντα, ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπισήμων ἐνστάσεων, διαδίδονται πανταχόθεν, τὸ σκότος γίνεται παχύτερον, αὐξάνει ἡ σύγχυσις καὶ ἡ πατρὶς φαίνεται ἱσταμένη παρὰ τὸ στόμιον ἀχανοῦς βαράθρου, ὅθεν μόναι αἱ χεῖρες τῆς ἀντιπροσωπείας δύνανται νὰ τὴν σώσωσι.

Εὐλόγως, Κύριοι. Διότι συναισθανόμεθα ἅπαντες ὅτι πρόκειται ν' ἀποδειχθῇ οὐχὶ μόνον ἂν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐπιδοκιμάζῃ ἢ ὄχι τὴν πορείαν τῆς Κυβερνήσεώς του, ἀλλὰ πρόκειται ν' ἀποδειχθῇ ἂν καὶ τὸ νέον σύνταγμά μας, ὡς καὶ τὸ προγενέστερον αὐτοῦ, θὰ εἶναι γελοιωδεστάτη κωμικὴ παράστασις πρὸς ἐμπαιγμὸν τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας καὶ τῶν μεγάλων ἐθνικῶν συμφερόντων.

Τὸ ζήτημα τοῦτο περιλαμβάνει καὶ κυβερνῶντας καὶ κυβερνωμένους, θίγει τὸ ζωτικώτερον μέρος τῶν θεσμῶν μας καὶ περιέχει τὴν λύσιν εὐρυτέρου καὶ σπουδαιοτέρου ζητήματος. Πρόκειται δηλαδὴ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς νὰ μάθῃ ποία θὰ εἶναι ἡ τύχη του ὑπὸ τὸ κράτος πολιτεύματος παρέχοντος κατὰ τὸ φαινόμενον πάσας τὰς ἐγγυήσεις καὶ συνταχθέντος ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι τὰ ἱερώτερα τοῦ πολίτου δικαιώματα περιεφρουρήθησαν δι' ἀπορθήτων χαρακωμάτων.

Ἀνοίγεται λοιπὸν εὐρὺ τὸ στάδιον εἰς τὴν συζήτησιν. Εἶναι αὕτη ἡ πρώτη εὐκαιρία, καθ' ἣν οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ λαοῦ ὀφείλουσι κατὰ καθῆκον ἵνα ἐκφράσωσι τὰς πεποιθήσεις των, ἄνευ περιαγωγῶν, μετ' εὐσυνειδησίας, ἵνα τέλος προκύψῃ ἡ ἀδυσώπητος ἀλήθεια καί, ἂν ὑπάρχῃ ἀνάγκη, λάβῃ τὸ ἔθνος τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς θεραπείαν τῶν δεινῶν του.

Ὁ ἀγὼν εἶναι ἔντιμος, εἶναι ὑπὲρ πάντα ἄλλον σπουδαῖος. Οἷαι δήποτε δὲ καὶ ἂν ὦσιν αἱ δοξασίαι, αἵτινες θέλουσι κηρυχθῇ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ὑμεῖς ὀφείλετε νὰ τὰς ἀκροασθῆτε μετ' ἀνοχῆς. Διότι, ἂν ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου πέπρωται νὰ μὴ

Digitized by Google

εἶναι πλήρης ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου, ἂν οἱ παριστάμενοι ὡς μάρτυρες ἢ ὡς θεαταὶ ἐν ταῖς παρούσαις δυσχερεστάταις περιστάσεσι δὲν δείξωσι σεβασμὸν καὶ πρὸς πεποιθήσεις ἀντιθέτους εἰς τὰς ἰδέας καὶ τὰς προλήψεις των, τότε λυποῦμαι νὰ τὸ εἴπω, ἐντὸς τοῦ θυσιαστηρίου τούτου τῆς ἐλευθερίας θὰ ἴδωμεν αἴφνης καθημένην ἐπὶ τοῦ σιδηροῦ θρόνου της τὴν ἀποτροπαιοτέραν τυραννίαν.

Πέποιθα ὅτι δὲν θέλουσιν ἐπανέλθει πλέον αἱ θλιβεραὶ σκηναί, αἵτινες τοσοῦτον καιρίως προσέβαλον τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως καὶ αἵτινες διήγειραν ἄσβεστα πάθη μεταξὺ ἀδελφῶν, μεταξὺ τέκνων τῆς αὐτῆς μητρός. Αἱ ἀντιστρατευόμεναι μερίδες καὶ οἱ ἐκτὸς τῆς Βουλῆς ταύτης ἀνήκοντες εἰς αὐτὰς ἂν μὴ λησμονήσωσιν ὅτι ἡ κοσμιότης τῶν ἐκφράσεων καὶ ἡ σεμνότης τῆς συμπεριφορᾶς εἶναι μέτρον, δι' οὗ σταθμίζεται ἡ πολιτικὴ ἀγωγὴ ἑνὸς ἔθνους. Οἱ προπηλακισμοί, αἱ ὕβρεις, οἱ χλευασμοὶ εἶναι ὅπλα ἄτιμα, μὴ ἰδιάζοντα εἰς λαὸν ἀληθῶς ἀνδρικὸν καὶ ἔχοντα σήμερον πλέον παρά ποτε ἀνάγκην νὰ δείξῃ ὅτι ἄξιος εἶναι καλητέρας τύχης καὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος.

Ἂν ἡ Βουλὴ ἀσπάζεται τὰς προκαταρκτικὰς ταύτας παρατηρήσεις (καὶ περὶ τούτου οὐδόλως ἀμφιβάλλω), τότε. Κύριοι, ἀσμένως θέλω προβῆ εἰς τὴν ἀγόρευσίν μου καὶ θέλω ἐκθέσει τὰς ἰδέας μου μετὰ πάσης τῆς παῤῥησίας οὐχὶ μόνον πρὸς ἐκπλήρωσιν βουλευτικοῦ καθήκοντος, ἀλλὰ πρὸς ἰδιαιτέραν ἱκανοποίησίν μου, καθόσον εὐηρεστήθησαν πολλοί, δολίως παρεξηγήσαντες τὴν εἰλικρίνειάν μου, νὰ μὲ παραστήσωσιν ὡς ἀπόστολον πολιτικοῦ δόγματος τείνοντος νὰ ἐπιφέρῃ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐλευθεριῶν μας.

Ἀφοῦ ἐν τῷ θεμελιώδει νόμῳ τῆς ἐπικρατείας εἰσήχθησαν ἤδη καὶ καθιερώθησαν ἀρχαί τινες, ἀπολύτως μὲν ἱεραί, σχετικῶς δὲ πρὸς τὰς ἡμετέρας περιστάσεις ἴσως πρόωροι, οὐδὲν ἄλλο μέσον θεραπείας ὑπάρχει πρὸς ἀποφυγὴν δεινῶν ἀκαταλογίστων, ἐκτὸς τῆς αὐστηρᾶς, τῆς ἀδυσωπήτου κρίσεως, ἣν ἡ ἀντιπροσω-

Digitized by Google

πεία τοῦ ἔθνους πρέπει νὰ ἐκφέρῃ καθ' οἱασδήποτε παρεκτροπῆς ἢ παρανομίας, ὅθεν καὶ ἂν προέρχεται εἴτε ἄνωθεν εἴτε κάτωθεν· ἵνα δὲ ἡ Βουλὴ αὕτη ἀποβῇ ἀληθῶς χρήσιμος, ὀφείλει, κατ' ἐμὴν γνώμην, οὐ μόνον νὰ νομοθετῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ διδάσκῃ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας πρὸς φωτισμὸν λαοῦ κινδυνεύοντος νὰ γίνῃ ἕρμαιον τῆς ἀπάτης καὶ νὰ ἐξοικειωθῇ μετὰ τῶν καταχρήσεων, πιστεύων ἐν τῇ ἀθῳότητι αὐτοῦ ὅτι ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία κεῖται ἐν τῇ βίᾳ, ἐν τῇ ἀκολασίᾳ, ἐν τῇ διαφθορᾷ, ἢ ἐν τῇ παρανομίᾳ.

Ἀναβαίνων ἐπὶ τοῦ βήματος τούτου καὶ λαμβάνων τὸν λόγον ἐπὶ θέματος λίαν ἀκροσφαλοῦς καὶ σπουδαίου, ἐπικαλοῦμαι τὴν προσοχήν σας. Προθύμως δὲ ἀπὸ τοῦδε διαδηλῶ ὅτι τὸ περὶ ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν ζήτημα ἐγὼ τὸ θεωρῶ ὡς ζήτημα ἐθνικῆς τιμῆς.

ΠΟΛΛΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ. — Ὅλοι, ὅλοι.

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. — Ὅλοι, Κύριοι. Πέποιθα περὶ τούτου, ἀλλὰ ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν δικαιοῦμαι νὰ καταταχθῶ καὶ ἐγὼ μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἐσυνήθισαν νὰ παίζωσιν οὔτε μὲ τὴν ἰδίαν τιμήν των οὔτε μὲ τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους των.

Βεβαίως, Κύριοι, δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ καταγράψῃ τις μεταξὺ τῶν νεωτέρων εἰδήσεων τὰς μικρὰς συμπαθείας μου ὑπὲρ τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ πολιτεύματος, ὅπως μέχρι τούτου ἐφηρμόσθη ἐν Ἑλλάδι. Ταύτας διετράνωσα πολλάκις καὶ πολλαχῶς εἴτε ὡς βουλευτὴς τοῦ Ἰονίου λαοῦ, ὅτε ἐμαχόμην ὑπὲρ τοῦ θριάμβου τῆς ἐθνικῆς ἰδέας καὶ ἔβλεπον τόσον τὰ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ὅσον καὶ τὰ ἐν Ἑπτανήσῳ διατρέχοντα, εἴτε, ἀγαθῇ τύχῃ, ὡς πληρεξούσιος τοῦ ἔθνους, ὅτε μὲ ἀπέστελλεν ἡ πατρίς μου πρὸς κατάρτισιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτεύματος καὶ ἔλαβον ἐκ τοῦ πλησίον ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῶν πραγμάτων.

Ἐνδόμυχος πεποίθησις, βαθέως ῥιζωμένη ἐν τῇ καρδίᾳ μου καὶ λαβοῦσα ἔκτοτε ἐν ἐμοὶ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κῦρος θρησκευτικοῦ δόγματος, μὲ βιάζει νὰ πιστεύω ὅτι ἡ ἐλευθέρα μερὶς τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἐξαντλεῖ ἀδιαλείπτως πάσας τὰς ζωτικὰς αὐτῆς

Digitized by Google

δυνάμεις ἐν μέσῳ τῶν περισπασμῶν, οἵτινες παρακολουθοῦσι τὸν πολιτικὸν βίον ὑπὸ τὸ κράτος πολιτεύματος κυρίως στηριζομένου ἐπὶ τῆς πάλης καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν στοιχείων, ἅτινα ἀπαρτίζουσι τὴν μεγάλην κοινωνικὴν ἑνότητα.

Συνεπείᾳ τῆς πεποιθήσεως ταύτης διεκήρυξα ὅτι, ἂν εἶναι ἀληθὴς ὁ προορισμὸς τῆς φυλῆς μας, ἂν πέπρωταί ποτε τὸ μικροσκοπικὸν τοῦτο βασίλειον νὰ γίνῃ κέντρον εὐρυτέρου τινὸς κύκλου, κατ' ἐμέ, Κύριοι, ἡ φύσις καὶ τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἐκ συστήματος δολιευομένου, ἀνέστελλον ὀλεθρίως τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ τῷ ὄντι, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ δειλιάσῃ τις, ὅταν βλέπῃ ἐκ τοῦ πλησίον πάσας τὰς ἀσχημίας, αἵτινες ἀναφύονται παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν θεσμῶν, ἐν οἷς καθιερώθησαν τὰ τιμαλφέστερα δικαιώματα καὶ ὅπου διετυπώθησαν αἱ ὑγιέστεραι ἀρχαὶ τῆς ἐπιστήμης;

Ἂν ῥίψῃ τις τὸ βλέμμα ἐπὶ τῆς πληθύος τῶν ἐφημερίδων, αἵτινες πλημμυρίζουσι τὴν Ἑλλάδα, καταλαμβάνεται, Κύριοι, ὑπὸ ἀνεκφράστου βαρυθυμίας, ἀναλογιζόμενος ὅτι, ἐνῷ εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου παρεδόθη κυρίως καὶ ἐνεπιστεύθη ἡ πολιτικὴ ἀγωγὴ τῆς Ἑλλάδος, οὗτος δὲν ἐχρησίμευσε μέχρι τοῦδε παρὰ νὰ ζωογονῇ τὴν ἐμπάθειαν, νὰ σπείρῃ τὸν σπόρον τῆς ἔριδος, νὰ καθιστᾷ δριμυτέρους τοὺς ἀνταγωνισμοὺς καὶ νὰ συνηθίζῃ τὸν λαὸν ἵνα τέρπεται καὶ ἐνασμενίζῃ παριστάμενος θεατὴς προσβολῶν θανασίμων, ἀσέμνων ὕβρεων καὶ πικροτάτων διαπληκτισμῶν.

Μὰ τὴν ἀλήθειαν, Κύριοι, τὰ φάρμακα ταῦτα δὲν θέλουσι ποτὲ συντείνει πρὸς θεραπείαν τῶν κοινωνικῶν πληγῶν μας. Καθ' ἑκάστην ἀνοίγονται νέαι καὶ ῥέει ἐξ αὐτῶν τὸ αἷμα καὶ ἐξατμίζεται ἐκεῖθεν τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος.

Εἶναι δὲ λυπηρὸν ὅτι, ἐνῷ ἐν τῷ θεμελιώδει νόμῳ κηρύττεται ἀπαραβίαστον ἄσυλον ἡ κατοικία τοῦ πολίτου, ἐνῷ εἰς ἀνθρώπινον ὀφθαλμὸν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἰσχωρῇ ἐντὸς τοῦ ἱε-

Digitized by Google

ροῦ ἐκείνου, ὅπου ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς θείας ἀντιλήψεως κυοφορεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ ἀνθρωπότης, ἔξεστι τοῖς καπηλευομένοις τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου νὰ εἰσβάλλωσιν ἐχθρικῶς καὶ μετατρέποντες τὸν κάλαμον εἰς καταστρεπτικὴν σπαπάνην νὰ ἐξορύττωσι τὰ θεμέλια τοῦ οἰκογενειακοῦ ναοῦ, διαρρηγνύοντες οὕτω πως τοὺς δεσμούς, δι' ὧν συνδέονται οἱ πολῖται, καὶ ἐπιφέροντες θανάσιμα τραύματα εἰς τὴν ἑνότητα ἑνὸς ἔθνους μὴ δυναμένου νὰ σωθῇ ἐκ τῶν πολιορκούντων αὐτὸ κινδύνων παρὰ διὰ μόνης τῆς ἀγάπης.

'Εξέλιπε, Κύριοι, πᾶσα σεμνότης, πᾶσα εὐπρέπεια. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἀκραιφνέστεροι χαρακτῆρες, ἂν ἔχωσι τὸ ἀτύχημα νὰ μὴ συμμερίζωνται δοξασίας τινάς, πρέπει νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὸ βασανιστήριον ἐκεῖνο. Θὰ στιγματισθῶσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου διὰ πυρακτωμένου σιδήρου, τὸ ὄνομα αὐτῶν θὰ ποδοπατηθῇ ἐν ταῖς τριόδοις, ἀλαλάζων καὶ εὐφραινόμενος ὁ ὄχλος πρέπει νὰ σύρῃ τὴν διαγωγήν των ἐν τῷ βορβόρῳ, καὶ ὅταν ἡ σταύρωσις αὕτη πληρωθῇ, τότε κατὰ τὴν γνώμην τινῶν τυγχάνει ἱκανοποιημένη ἡ Θεὰ 'Ελευθερία, διότι ἡ ἰσότης, ἡ ἀπόλυτος ἰσότης ἀπαιτεῖ ἵνα μὴ ὑπάρχωσι κοινωνικαὶ διακρίσεις οὔτε ἠθικαὶ οὔτε φυσικαί, ἀλλὰ πάντες νᾶνοι καὶ ὑποκλινεῖς νὰ ζῶσι δουλωμένοι ὑπὸ τὸ σκῆπτρον παντοδυνάμου τινὸς βασιλίδος καὶ δεσποίνης, ἀποκαλουμένης Κ ο ι ν ῆ ς Γ ν ώ μ η ς.

Κοινὴ γνώμη! Ἔλεγεν ὁ ἀείμνηστος ποιητὴς Σχίλλερ, «ἂν ἀποσυνθέσῃ τις τὴν βροντήν, θὰ εὕρῃ ὅτι σύγκειται ἐξ ἀσθενεστάτων τινῶν ἤχων, μὴ ὄντων οὔτε κἂν ἐπαισθητῶν εἰς τὴν ἀκοήν μας, ἂν κεχωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων ἤθελον τυχὸν τὴν προσβάλει». 'Εφαρμοζομένης ἐπὶ τοῦ προκειμένου τῆς θεωρίας ταύτης θὰ ἐμένομεν, φοβοῦμαι, Κύριοι, ὅλως ἐμβρόντητοι, παρατηροῦντες ἐκ τοῦ πλησίον ποῖα τὰ συνθετικὰ στοιχεῖα τὰ ἀπαρτίζοντα πολλάκις τὴν ἰδανικὴν ἐκείνην δύναμιν, ἣν ἀποκαλοῦμεν Κοινὴν γνώμην.

Καὶ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ταυτοχρόνως κυκλοφοροῦσι παρ'

Digitized by Google

ἡμῖν καὶ δεσπόζουσι πάμπολλαι κοιναὶ γνῶμαι, ποτὲ μὲν ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας, ποτὲ δὲ συγκερασμέναι παντοίῳ τρόπῳ, καὶ παριστάνουσι θέαμα δυνάμενον νὰ τέρψῃ ὡς ἐκ τῆς ἀπεριορίστου αὐτοῦ ποικιλίας τὴν περιέργειαν τοῦ παρεπιδημοῦντος ξένου ἢ τοὺς κρυφοὺς καὶ φανεροὺς ἐχθρούς μας, ἱκανὸν ὅμως νὰ σπαράξῃ καὶ τὴν καρδίαν παντὸς ἀληθοῦς καὶ γνησίου τέκνου τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ λέγουσιν οἱ ἀφῃρημένοι δογματολόγοι, οἱ μύσται τῆς ἐπιστήμης, οἱ ἀπαιτοῦντες ἵνα τὰ πάντα κύπτωσιν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν ἀπολύτων θεωρημάτων, Κοινὴ γνώμη ἐπισήμως ἀναγνωρίζεται παρ' ἡμῖν ἡ διὰ τῆς καθολικῆς καὶ μυστικῆς ψηφοφορίας ἐκδηλουμένη θέλησις τῶν περισσοτέρων.

Ἐνθυμοῦμαι, Κύριοι, ὅτι κατὰ τὸν τελευταῖον Ἀπρίλιον ἀνέγνωσα μετὰ πολλῆς ἐπιστασίας καὶ μεγάλης εὐχαριστήσεως κύριον ἄρθρον καταχωρισμένον ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 1421 φύλλῳ τῆς «Αὐγῆς» καὶ ἐπιγραφόμενον τὰ Ἄλυτα ζητήματα.

Ὅταν αἱ ἀλήθειαι, ἔστωσαν καὶ πικραί, διασαλπίζωνται μετὰ παρρησίας, θεραπεύουσι κατά τι τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγνώστου· τοὐλάχιστον συλλαμβάνει τις τὴν ἐλπίδα μελλούσης ἐπανορθώσεως. Τὸ ψεῦδος, αἱ ἀπατηλαὶ ὑποσχέσεις, ἡ συστηματικὴ καὶ δολία στρέβλωσις παντὸς ζητήματος εἶναι ὄλεθρος, εἶναι ψυχικὸς θάνατος.

Λέγει λοιπὸν ἡ «Αὐγή», καὶ λέγει ὀρθῶς. Ποία ποτὲ ἐκλογὴ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ὑπῆρξεν ἐλευθέρα; Καὶ προβαίνουσα ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ χρωμένη τοῖς παραδείγμασι τῆς ἱστορίας φθάνει εἰς τὸ ἀπελπιστικὸν συμπέρασμα, ὅτι παρὰ λαοῦ μὴ γινώσκοντος τὴν ἀξίαν τῆς ψήφου καὶ μὴ ἐννοοῦντος ὅτι ἐκ τῆς μυστηριώδους ἐκείνης κάλπης πηγάζουσι καὶ γεννῶνται ὅλα τὰ κακά, ὅσα μαστίζουσι τὴν κοινωνίαν ταύτην, δὲν δύναται νὰ ἐλπίσῃ τις ἀληθῶς ἐλευθέραν καὶ ἀνεπηρέαστον ἐκλογήν.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ. — Μὲ συγχωρεῖτε νὰ σᾶς διακόψω;

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. — Ὄχι... ποτέ...

Digitized by Google

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ. — Εἶναι καταστροφὴ αὐτά, τὰ ὁποῖα λέγετε διὰ τὸν λαόν.

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. — Εἶναι πολὺ μεγαλητέρα ἡ ὠφέλεια, τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς ἀπολαμβάνει ἐκ τῆς συζητήσεως ταύτης παρὰ ἐκ τῆς παραδοχῆς τινῶν νομοσχεδίων.

Ἂν εἰς τὰς κρίσεις ταύτας τῆς «Αὐγῆς» προσθέσῃ ἕκαστος ἡμῶν τὰς ἰδιαιτέρας σκέψεις του, ἂν ὡς ὑποψήφιος ἢ ὡς ὄργανον μερίδος τινὸς ἢ ὡς μάρτυς αὐτόπτης καὶ ἀδιάφορος ἐπισυνάψῃ τὰς ἐνδομύχους καὶ εἰλικρινεῖς πεποιθήσεις του, βεβαίως, Κύριοι, οὐδεὶς θέλει τολμήσει νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι τὸ ἱερὸν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν διενεργεῖται παρ' ἡμῖν μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας ἐκείνης, ἥτις ἀπαιτεῖται καὶ παρὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ παρὰ τοῦ νόμου, ὅπως ἐναργῶς προκύπτωσιν αἱ ὑπερισχύουσαι πολιτικαὶ δοξασίαι.

Ὅταν προσεγγίσῃ ἡ ὥρα, καθ' ἣν ἀναπτύσσεται συνήθως ὁ ἐκλογικὸς παροξυσμός, τότε ἡ κοινωνία αὕτη παρίστησιν ἀληθῶς ἐλεεινὸν καὶ σπαραξικάρδιον θέαμα. Ὀχλαγωγοὶ καὶ συκοφάνται παντὸς εἴδους περιφέρονται εἰς τὰς ἀγυιάς, εἰσέρχονται νύκτωρ ἐντὸς τῆς καλύβης τοῦ φιλησύχου ἐργάτου, ἐπιχειροῦσι τὴν στρέβλωσιν τῆς διανοίας του, κατηγοῦσιν αὐτὸν ἐν παραβύστῳ, ῥίπτουσιν εἰς τὴν ἀθῴαν ψυχήν του ἢ τὸν σπόρον τοῦ μίσους, ἢ τὸ δέλεαρ τῶν ἀπατηλῶν ἐλπίδων, ἢ τὸ δηλητήριον τῆς ἀμέσου διαφθορᾶς, δεσμεύουσι τὴν συνείδησίν του διὰ φοβερῶν ὅρκων. Καὶ ὁ πολίτης ἐκεῖνος, ὅστις μέχρι χθὲς παρακολουθῶν τὰς ἀγαθὰς ὁρμάς του ἦτο ἴσως εἰς κατάστασιν νὰ διακρίνῃ τὸ φῶς ἀπὸ τοῦ σκότους, τῇ ἐπαύριον τυφλὸς τὸν νοῦν δίδεται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐπιβούλων εἰσηγήσεων, αἵτινες τὸν παρεμόρφωσαν ἢ καὶ τὸν ἐξηγρίωσαν.

Τότε ἐφευρίσκονται καινοφανῆ τεχνάσματα, διασπείρονται ἀλλόκοτοι φῆμαι, ἐξυπνοῦνται καὶ ἐρεθίζονται ἀρχαῖαι πληγαὶ καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ἀκατονομάστου τούτου στροβίλου τελεῖται, Κύριοι, τὸ μυστήριον τῆς ἐκλογῆς, πληροῦται ἡ κάλπη, ἥτις εἶναι ἡ

Digitized by Google

μήτρα τῆς πολιτείας, συλλαμβάνεται καὶ κυοφορεῖται ὁ προσδοκώμενος ἀντιπρόσωπος, γεννᾶται τὸ προσφιλὲς τέκνον τοῦ λαοῦ, ὁ Μεσσίας τῆς σωτηρίας τοῦ ἔθνους, τὸ παρθενικὸν ἀπαύγασμα τῆς κοινῆς γνώμης.

Μὴ ἀπατώμεθα, πρὸς Θεοῦ, πιστεύοντες ὅτι αἱ ἐκλογαί, ὡς διεξήχθησαν μέχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν, εἶναι τὸ δυναμόμετρον τῶν πολιτικῶν μας πεποιθήσεων. Δὲν ὑπῆρξαν, ἐκτὸς μικρῶν ἐξαιρέσεων, παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς αὐθαιρεσίας τῶν τοπικῶν περιστάσεων καὶ τῆς περὶ τὸ ἐξαπατᾶν καὶ ῥᾳδιουργεῖν καὶ διαφθείρειν μεγαλητέρας ἱκανότητος. Αὕτη εἶναι ἡ πικρὰ ἀλήθεια καὶ ἐκ τῆς ἀληθείας ταύτης πηγάζει τὸ πικρότερον συμπέρασμα, ὅτι τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα βασιζόμενον κυρίως εἰς τὴν θέλησιν τῶν περισσοτέρων δὲν ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι παρὰ φενακισμὸς καὶ χλεύη, ἀφοῦ οἱ περισσότεροι οὗτοι ἢ καὶ πάντες ἀνακηρύττονται ὡς οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ λαοῦ, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν περιστάσεων τῆς στιγμῆς καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα προσκαίρου τινὸς καὶ τεχνητῆς προκαταλήψεως.

Ἰδού, Κύριοι, καὶ ἕτερος λόγος, ὅστις μὲ βιάζει νὰ φοβοῦμαι ὅτι, οὕτω πως ἐφαρμοζομένου τοῦ πολιτεύματος, ἐδύνατο νὰ εἶναι παραίτιον ἀκαταλογίστων δεινῶν, ἰδοὺ διατὶ ἐπρέσβευα ὅτι τὰ ἀληθῆ, τὰ πραγματικὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους ἐκτίθενται εἰς τὴν ἰδιοτροπίαν τῶν κυβερνώντων, ἰδοὺ διατὶ συνήθως οἱ τιμιώτεροι καὶ ἁγνότεροι τὴν καρδίαν ἀποκλείονται τῆς διαχειρίσεως τῶν δημοσίων πραγμάτων.

Ἐκ τῆς πτώσεως μιᾶς μερίδος καὶ ἐκ τῆς ἀνεγέρσεως ἄλλης ἐδίσταζον, Κύριοι, ὡς ἐκ τούτου νὰ πιστεύσω ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἤθελε ποτὲ ἀπολαύσει ἀληθῆ ἀνακούφισιν ἢ πρόοδον. Ἀπ' ἐναντίας μὲ κατέλαβεν ἡ ἰδέα ὅτι σκληρὰ μοῖρα τὸν κατεδίκασε νὰ παρίσταται θεατὴς νέων καταχρήσεων, νέων διωγμῶν, νέας σπατάλης τοῦ δημοσίου πλούτου.

Οὔτε ἔπταισαν οὔτε πταίουσι κατὰ τοῦτο οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μερίδων. Ἢ πρέπει νὰ παραιτήσωσι τὸ πολιτικὸν στάδιον, ἢ

Digitized by Google

πρέπει νὰ ὑποκύψωσιν εἰς ὅρους, ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως ἢ μὴ τῶν ὁποίων χρέμαται ἡ ὕπαρξίς των. Αὕτη εἶναι ἡ σκληρὰ ἐναλλαγή, ἥτις ὡς φόβητρον παρουσιάζεται πάντοτε εἰς τοὺς κυβερνῶντας καὶ ἥτις θέλει ἀενάως διατηρεῖ τὴν τρισαθλίαν Ἑλλάδα μετέωρον, ἀσυνάρτητον, καχεκτικήν.

Καὶ διατί, Κύριοι; Ἂς τὸ εἴπωμεν ἀποτόμως, διότι καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια δὲν δύναται πλέον νὰ εἶναι κατά τι ὠφέλιμος εἰμὴ ἀποτόμως ἐκφερομένη. Διατί, Κύριοι; Διότι δὲν ὑπάρχουσιν ἀληθεῖς καὶ πραγματικαὶ διαστάσεις, αἵτινες χωρίζουσι τὰς ἀντιστρατευομένας μερίδας, οὔτε σύνθημά τι πολιτικόν, ἐκ τῆς ὑπερισχύσεως τοῦ ὁποίου νὰ ἐλπίσῃ τις ἐγκαινιζομένην νέαν τινὰ ἐποχήν.

Ὡς ἐκ τούτου βλέπομεν καθ' ἑκάστην συμμαχίας καὶ συνδυασμοὺς ἀλλοκότους. Οἱ παριστάμενοι ὡς ἄσπονδοι καὶ ἀδιάλλακτοι πολιτικοὶ ἀντίπαλοι ἀκατανοήτως πως συζεύγνυνται ἐκ μιᾶς ἐν ἀδελφότητι καὶ τοὺς κρυφιωτέρους αὐτῶν διαλογισμοὺς ἀνταλλάσσουν ἐν εἰλικρινείᾳ καὶ πίστει, ὡς ἂν μὴ ἦσαν αὐτοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες πρὸ μικροῦ ἐδιώκοντο μέχρις ἐξοντώσεως. Τοῦτο ἀποδεικνύει ἀφ' ἑνὸς τὴν ἔμφυτον ἀγαθότητά μας καὶ τὰς ἀληθῶς χριστιανικὰς διαθέσεις μας, ὅπως συγχωρῶμεν ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου καταδεικνύει καὶ τὴν ἀσθένειαν τῶν πολιτικῶν μας πεποιθήσεων.

Χώρα ὡς ἡ Ἑλληνική, μαστιζομένη ἀπὸ μυρίας ἀνάγκας, λαὸς ὡς ὁ Ἑλληνικός, διατηρήσας σῶον τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα τῶν ἐμφυλίων διαιρέσεων καὶ τῶν ἐπαρχιακῶν ἀντιζηλιῶν, ἀποβλέπει εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς ἐξουσίας ὡς εἰς τὴν ἐκπόρθησιν ἰσχυρᾶς ἀκροπόλεως, ὅπου νὰ δύναται νὰ διάγῃ ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ ὅθεν, ἐν περιπτώσει ἀνάγκης, νὰ ἐπιχειρῇ ἀκινδύνως καί τινα ἐπιδρομὴν κατὰ τῶν γειτόνων.

Καὶ οὗτος ἴσως εἶναι, Κύριοι, λόγος φυσικὸς ἐν τῇ ἀκροσφαλεῖ θέσει, ἐν ᾗ περιῆλθον τὰ ἡμέτερα πράγματα, καθόσον ἕκαστος ὀφείλει νὰ κήδηται περὶ τῆς ἰδίας συντηρήσεως, ἀλλὰ δὲν

Digitized by Google

εἶναι καὶ λόγος πολιτικός, διότι οἱ πολιτικοὶ ἀγωνισταὶ φέρουσιν ἐπὶ τῆς σημαίας των γεγραμμένας ἀρχὰς καὶ οὐχὶ ἰδιοτέλειαν.

Αἱ ἀρχαὶ αὗται, ἂν δὲν ἐλλείπωσιν ὁλοσχερῶς, βεβαίως ὅμως διαλάμπουσιν ἀσθενῶς ὑπὸ τὴν ὁμίχλην τῶν προσωπικῶν ζητημάτων. Ἀπωθούμεναι δὲ συνέρρευσαν καὶ περιετειχίσθησαν ἐντὸς τῶν σπλάγχνων τῆς Ἑλληνικῆς νεολαίας, ὅθεν ἀναντιρρήτως θέλουσι βλαστήσει ἀειθαλεῖς καὶ ἀκμαῖαι.

Ἡ ἐπανάστασις τῆς 10ης Ὀκτωβρίου ἐπεχείρησε νὰ τὰς καθιερώσῃ, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχεν, ἴσως διότι ἐπὶ τοῦ νοσήματος δὲν ἐφήρμοσε τὰ κατάλληλα φάρμακα. Ἐθεράπευσε μόνον ἐξωτερικῶς τὴν ἐπιδερμίδα, ἀλλὰ τὸ νόσημα ἔμεινε κρυμμένον καὶ σήμερον ἀναπτύσσεται πάλιν.

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς μεταπολιτεύσεως ἀνέτειλαν ἀνθηραί τινες ἰδέαι πλήρεις ζωῆς καὶ νεότητος καὶ ὁ κόσμος ἐσκίρτα καὶ ἡ χαρὰ ἦτο καταφανὴς ἐπὶ τοῦ μετώπου τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξηγέρθησαν αἱ ἀρχαῖαι ἕξεις καὶ ἡ πολιτικὴ βουλιμία κατεβρόχθισε τοὺς νεοσσοὺς τῆς ἐπαναστάσεως μόλις ἀναπτερουμένους.

Μὴ παραπονούμεθα λοιπόν, Κύριοι, κατ' οὐδενός· ἂς αἰτιώμεθα ἡμᾶς αὐτούς, οἵτινες ἐπιστεύσαμεν ὅτι ψυχραί τινες ῥῆτραι καθιερωθεῖσαι ἐν τῷ ἡμετέρῳ συντάγματι ἤθελον ἐπαρκέσει πρὸς μόρφωσιν τῶν ἠθῶν μας, πρὸς ἐπούλωσιν τῶν κοινωνικῶν πληγῶν μας, πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας μας εἰς τὸ πεῖσμα παντὸς προσκόμματος, εἴτε ἔσωθεν εἴτε ἔξωθεν εἴτε κάτωθεν εἴτε ἄνωθεν προερχομένου.

Ἐπὶ τῆς θλιβερᾶς ταύτης καταστάσεως ἂν ἐπιστήσῃ τις τὴν προσοχήν του, Κύριοι, εὑρίσκει ὅτι, ἐνῷ οὐδὲν ἔθνος, ἐκ τῶν ὅσων αὐτοκυβερνῶνται, ἀπολαύει ἴσως τοσαύτης πολιτικῆς ἐλευθερίας ὅσον τὸ Ἑλληνικόν, ἀφ' ἑτέρου ἀναγνωρίζει ὅτι μ' ὅλους τοὺς ἐλευθέρους θεσμούς μας δὲν εἶναι πολλὰ τὰ ἔθνη, ἅτινα πραγματικῶς χαίρουσιν ὀλιγωτέραν ἐλευθερίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ. Καὶ διατί τοῦτο; Διότι εἶναι ἱστορικὸν ἀπόφθεγμα, ὅτι πέραν τι-

Digitized by Google

νῶν ὁρίων ἡ ἐλευθερία συνήθως μεταβάλλεται εἰς ἀληθῆ δεσποτείαν. Ἡ ἀκολασία τοῦ τύπου κατέστησε τὴν δημοσιογραφίαν φόβητρον ἀντὶ νὰ εἶναι τὸ θελκτικὸν κάτοπτρον τῆς ἀληθείας. Ἡ καθολικὴ ψῆφος παρέδωκεν εἰς τὰς χεῖρας ὀλίγων πολιτικῶν κερδοσκόπων τὰ σμήνη τῶν ἐκλογέων, οἵτινες οὔτε κἂν νὰ συλλαβίσωσι γινώσκουσι τὰς λέξεις, ἐν αἷς διατυποῦνται αἱ πολιτικαὶ ἔννοιαι. Ἰδοὺ διατὶ βλέπομεν τάξιν τινὰ ἀτόμων πρὸς τὸ ἀποκλειστικὸν αὐτῶν συμφέρον ἐκμεταλλευομένων τοὺς συνταγματικοὺς ἐλευθέρους θεσμούς μας καὶ ἄλλην τάξιν καταδεδικασμένην νὰ παρακολουθῇ πειθηνίως τὰ ἴχνη τῶν προπορευομένων ἢ νὰ διαμένῃ ἐν τῇ παθητικῇ ἐκείνῃ ἀδρανείᾳ, ἥτις εἶναι τὸ φοβερώτερον σύμπτωμα εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἐθνῶν.

Ταῦτα ἐξέθηκα, Κύριοι, μετὰ παρρησίας, οὐ μόνον διότι ᾐσθανόμην τὴν ἀνάγκην νὰ δικαιολογήσω τοὺς δισταγμοὺς καὶ φόβους, οὓς διήγειρεν ἐν τῇ ψυχῇ μου τὸ σύστημα, δι᾽ οὗ μέχρι τοῦδε ἐκυβερνήθη ἡ Ἑλλάς, ἀλλὰ διότι καθῆκον καὶ βουλευτοῦ καὶ πολίτου μὲ ὑποχρεοῖ, λαλοῦντα πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, νὰ λέγω ὅ,τι νομίζω ἱκανὸν νὰ σαφηνίσῃ τὴν θέσιν του καὶ νὰ φωτίσῃ τὴν ζοφερὰν ἀτμόσφαιραν, ὑφ᾽ ἧς περικυκλοῦται.

Πιστεύω, Κύριοι, ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν παρεβίασε τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐκλογῶν, καθ᾽ ὅσον μοὶ προκύπτει, οὔτε ὅτι ἠθέλησε δι᾽ ἀθεμίτων μέσων νὰ ἐπέμβῃ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν φίλων της· ἀλλ᾽ ἡ ἐπέμβασις αὕτη καὶ ἡ ὑποστήριξις ἔρχεται ἀφ᾽ ἑαυτῆς ἐν Ἑλλάδι ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεώς της, οὔτε θὰ ὑπάρξῃ ποτὲ συνταγματικὴ κυβέρνησις τόσον μωρὰ καὶ ἀνόητος, ὥστε νὰ τιμωρῇ καὶ νὰ ἀποκηρύττῃ ἐκείνους, οἵτινες ὁπωσδήποτε ἐνδιαφέρονται ἵνα τὴν σώσωσι καὶ τὴν ἐνισχύσωσι.

Ἂν θελήσωμεν λοιπόν, Κύριοι, νὰ δικάσωμεν ἀπολύτως τὸ περὶ ἐκλογῶν ζήτημα, ἂν ἔχοντες ὑπ᾽ ὄψιν πάσας τὰς ἐνστάσεις, πάντα τὰ παράπονα, πάσας τὰς μεμψιμοιρίας τῶν ἀποτυχόντων, προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέλεγξιν, ἵνα ἴδωμεν ἂν οἱ παριστάμενοι σήμερον ὡς οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ λαοῦ εἶναι πραγματικῶς τὸ ἁγνὸν

Digitized by Google

ἀπαύγασμα τῆς ἀνεπηρεάστου καὶ ἐλευθέρας θελήσεώς του, τότε, Κύριοι, εὐσυνειδήτως καὶ πατριωτικῶς πράττοντες ἔπρεπεν ἅπαντες καὶ συμπολιτευόμενοι καὶ ἀντιπολιτευόμενοι νὰ παραιτήσωμεν τὰς ἕδρας μας, κηρύττοντες μετ' εἰλικρινείας, ὅτι μέγα μέρος τῶν μολυβδίνων σφαιριδίων, ἅτινα μᾶς ἐδόθησαν, ἢ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὑπερτοχισμὸς τῶν χρημάτων μας, ἢ ὡς ἀμοιβὴ τοῦ ἐμπορευομένου σίτου μας ἢ ὡς ἀντάλλαγμα τῶν ῥαδιουργιῶν καὶ τῆς δημοκοπίας μας, ἢ ὡς δῶρον τῶν συγγενικῶν μας σχέσεων ἢ ὡς ἀντίτιμον τῶν μυστικῶν ὑποσχέσεων καὶ ὑποχρεώσεών μας.

Ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν νομίζω, Κύριοι, ὅτι δὲν θέλετε νὰ ἐξελέγξητε τὰς ἐκλογάς, μολονότι, μὰ τὴν ἀλήθειαν, θὰ ἦτο ἴσως σωτήριον, ἂν ἡμεῖς αὐτοὶ ὡμολογούσαμεν τὰ πταίσματά μας καὶ ἰδίαις χερσὶν ἐγράφομεν τὴν καταδίκην μας. Πιστεύω ὅτι δὲν θὰ ἐζημιοῦτο τὸ ἔθνος.

Ἂν ὅμως τὸ περὶ ἐξελέγξεως τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν ζήτημα τεθῇ ὑπὸ βάσανον οὐχὶ ἀπολύτως ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς τὰς πεπαλαιωμένας καὶ κακὰς ἕξεις μας, πρὸς τὸ ἔκρυθμον τῶν περιστάσεων, τότε, Κύριοι, φρονῶ ὅτι πρέπει νὰ φανῶμεν εἰλικρινέστεροι καὶ μετριοπαθέστεροι.

Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἡ Κυβέρνησις θὰ ἐπέτυχε διὰ θεμιτῶν μέσων νὰ ὑποδείξῃ τοὺς φίλους καὶ τοὺς ὁμόφρονάς της, ἀρνοῦμαι, ὅτι θὰ ἐτόλμησε νὰ βιάσῃ τὰς ῥητὰς συστάσεις τοῦ Βασιλέως καὶ ὅτι μετεχειρίσθη ἄτιμα μέσα πρὸς ἐκβίασιντῶν συνειδήσεων καὶ πρὸς καταδολίευσιν τοῦ νόμου.

Ἂν τοῦτο πρὸς στιγμὴν ἠδυνάμην νὰ ὑποθέσω, ἐγὼ πρῶτος ἤθελον φέρει ῥητὴν κατ' αὐτῆς κατηγορίαν καὶ ἤθελον χαρακτηρίσει τὴν διαγωγὴν ταύτην ὡς προσβολὴν καιρίαν κατὰ τῆς Βασιλικῆς ἀξιοπρεπείας, ὡς καταχθονίαν ἐνέργειαν, ὑποσκάπτουσαν τὰ θεμέλια τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου.

Δύναμαι, Κύριοι, νὰ μείνω ἀπαθὴς καὶ ἀδιάφορος ὡς πρὸς τὴν ἧτταν ἢ τὴν νίκην μιᾶς μερίδος, ἀλλὰ δὲν δύναμαι ν' ἀνε-

Digitized by Google

χθῶ τὴν ἐλαχίστην ἀθέτησιν εἰς τὰς παραγγελίας τοῦ Ἡγεμόνος, ὅταν δι' αὐτῶν ἐκδηλῶνται τὰ ἁγνότερα αἰσθήματα καὶ αἱ καθαρώτεραι προθέσεις.

Ἂς μάχωνται καὶ ἂς παλαίουν κατ' ἀλλήλων οἱ πολιτικοί μας, Κύριοι, τὸ παιγνίδιον τοῦτο μέχρι τινὸς δύναται νὰ μᾶς ἐνδιαφέρῃ. Ἀλλ' ὅταν ὁ ἀρχηγὸς μιᾶς Κυβερνήσεως ἀποβλέπων εἰς ἰδιοτελεῖς σκοποὺς ἐκθέτῃ ἐμμέσως τὴν ἱερότητα τῆς Βασιλικῆς Μεγαλειότητος! τότε οὔτε συμπάθεια εἰσχωρεῖ εἰς τὴν ψυχήν μου οὔτε παράβλεψις. Διότι πιστεύω, Κύριοι, ὅτι ἐν μέσῳ τῶν πολιτικῶν συγκρούσεων καὶ τῶν ἐρίδων μας κύριον μέλημα εἰς ἕκαστον ἡμῶν ἐπιβάλλεται, ἀλώβητος καὶ σεβαστὴ καὶ ἀμίαντος νὰ διασωθῇ ἡ στιλπνότης τῆς Βασιλείας.

Ἐξ αὐτῆς, εἰλικρινῶς συνδυαζομένης μετὰ τοῦ καθαρῶς δημοτικοῦ στοιχείου, ἐλπίζω εἰς τὸν Θεὸν ὅτι θέλει προέλθει ἡ σωτηρία μας, ταύτην θέλομεν λάβει, ὅταν ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὡς σύμβολον νομίμων προσπαθειῶν καὶ δι' αὐτῆς καὶ μετ' αὐτῆς ἡμεῖς ἢ οἱ ἀπόγονοι ἡμῶν θὰ εὕρωσι πάλιν τὴν ἀρχαίαν ὁδόν, ἥτις καλύπτεται σήμερον ὑπὸ τὰς ἀκάνθας τεσσάρων αἰώνων ἐρημώσεως καὶ καταστροφῆς.

Πέποιθα λοιπόν, Κύριοι, ὅτι βιαία ἐπέμβασις εἰς τὰς ἐκλογὰς καὶ ἀληθὴς καταβολίευσις ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως δὲν ἔλαβε χώραν. Ἴσως νὰ ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν συνήθη τινὰ μέσα ἐξ ἐκείνων, ἅτινα διευκολύνουσι τὴν ἐπιτυχίαν, ἀλλὰ δὲν προσβάλλουσι τοὐλάχιστον τὴν δημοσίαν αἰδῶ, οὔτε πιέζουσιν ἀποτόμως τὴν συνείδησιν τοῦ ἐκλογέως.

Βεβαίως, Κύριοι, θὰ ἦτο ἐπιθυμητὸν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς νὰ εἶναι τοσοῦτον ἀνεπτυγμένος καὶ τοσοῦτον ἀνεξάρτητος, ὥστε νὰ μένῃ πάντῃ ἀνεπηρέαστος ἀπέναντι οἱουδήποτε πειρασμοῦ· ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ ὄνειρον τοῦτο εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπραγματοποίητον. Ἄλλως τε μὴ λησμονήσωμεν τί συμβαίνει καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ, τῇ πατρίδι ταύτῃ τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος· ὅσοι δὲ ἐξ ἡμῶν κηρύττονται θιασῶται καὶ ἐρωτόληπτοι μιμη-

Digitized by Google

ται τῶν θεσμῶν καὶ τῶν ἐθίμων τῆς τρισολβίας ἐκείνης χώρας, ἄς προετοιμασθῶσιν ἀπὸ τοῦδε ἵνα μὴ ἐξιππάζωνται, ἂν ἴδωσι καὶ παρ' ἡμῖν ἐκτιθεμένας ἐνίοτε εἰς φανερὰν πλειοδοσίαν τὰς ψήφους τῶν ἐκλογέων ἢ τελουμένην τὴν ψηφοφορίαν ὑπὸ τὴν χάλαζαν ἡρακλείων γρονθοκοπημάτων ἢ ἐν μέσῳ τῶν καπνῶν τῆς μέθης καὶ τῆς κραιπάλης, ὅταν εἰσαχθῶσι καὶ ἐν Ἑλλάδι τὰ ἐκλογικὰ ἐκεῖνα συσσίτια, ἐν οἷς ἡ διάνοια παράλυτος καὶ νεκρὰ τίθεται εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ τυχόντος.

Οὐδὲν τοιοῦτον ἔλαβε χώραν, ἀγαθῇ τύχῃ, τοὐλάχιστον ἐν Ἑπτανήσῳ. Ἡ ἐκλογὴ ἐτελέσθη ἡσύχως· ἐδόθη παρὰ τοῦ νόμου εἰς τὸν ἐκλογέα τὸ μέσον νὰ περιφρουρήσῃ τὸ δικαίωμά του καὶ ἀνεξαρτήτως νὰ τὸ ἐξασκήσῃ· ἂν κακῶς ἐξεπλήρωσε τὰ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντά του, ἂς μὴ αἰτιᾶται οὐδένα. Πᾶσα ἡ εὐθύνη πίπτει ἐπ' αὐτοῦ. Ἡμεῖς ἀφ' ἑτέρου πρέπει νὰ ὑποβληθῶμεν ἀποδεχόμενοι τὰ ἀναπόφευκτα ἀποτελέσματα συστήματος, ὅπερ ἐξῆλθεν ἐκ τῶν χειρῶν μας καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐφαρμογὴ ἀνετέθη εἰς ἡμᾶς.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν γένει. Ἂν ὅμως κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν τελευταίων βουλευτικῶν ἐκλογῶν εἴτε ἕνεκεν τοπικῶν τινων ἐξαιρέσεων, εἴτε ἕνεκεν πεπαλαιωμένων κακῶν ἕξεων, εἴτε λόγῳ ἀχαλινώτου τινὸς τάσεως πρὸς τὴν βιαιοπραγίαν ἔλαβον χώραν γεγονότα ἐξ ἐκείνων, ἅτινα αἴρουσι πᾶσαν ἀμφιβολίαν καὶ ἀπέναντι τῶν ὁποίων δὲν ὑφίσταται οὐδεμία δικαιολόγησις, τότε, Κύριοι, ἐγὼ φρονῶ ὅτι ἡ Βουλὴ μὴ ἀποβλέπουσα εἰς πολιτικὰς συμπαθείας ἢ ἀντιπαθείας πρέπει νὰ φανῇ ἀδυσώπητος καὶ νὰ ἐκφέρῃ παραδειγματικὴν καταδίκην.

Διότι, Κύριοι, μετὰ τῆς αὐτῆς παῤῥησίας, μεθ' ἧς διεκήρυξα σήμερον τὰς μικρὰς συμπαθείας μου ὑπὲρ πολιτεύματος, ὅπερ ἐγώ, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων, ἔβλεπα ὅτι παρέλυε τὴν ἀληθῆ πρόοδον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, μετὰ τῆς αὐτῆς παῤῥησίας διακηρύττω ὅτι, ἀφοῦ ἅπαξ τὸ ἔθνος μου ἔκρινεν εὔλογον νὰ τὸ ἀσπασθῇ, ἀποβαίνει εἰς ἐμὲ σεβαστόν, οὔτε θέλω ἀνεχθῇ ποτὲ τὴν παραβία-

Digitized by Google

σιν καὶ τὴν καταδολίευσίν του. Ἂν τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα, ὡς ἐφηρμόσθη παρ' ἡμῖν, ἐπίστευσα ὅτι ἀποτρέπει ἡμᾶς τοῦ μεγάλου καὶ ἱεροῦ σκοποῦ, εἰς ὃν πρέπει νὰ ἀποβλέπωμεν, — ἂν ἐφοβούμην μὴ αἱ ζωτικαὶ ἡμῶν δυνάμεις κατακερματιζόμεναι διὰ τῆς διαιρέσεως ὁλοσχερῶς χαλαρωθῶσιν, ἂν τρομάζω βλέπων τὸν λαὸν τοῦτον αἰωνίως διασπώμενον καὶ ἀποκλειστικῶς ἀτενίζοντα εἰς τὴν κατάσχεσιν προσκαίρου καὶ ἐλεεινῆς ἐξουσίας, — πολὺ περισσότερον μὲ ἀπελπίζει ἡ ἰδέα ὅτι εἰς τὸ στοιχεῖον τῆς διαφθορᾶς, ὅπερ αὐτοφυῶς πως περιέχεται καὶ ὑποκώφως κυκλοφορεῖ ἐντὸς τῶν ἀρτηριῶν τοῦ πολυμόρφου τούτου πλάσματος τῆς νεωτέρας πολιτικῆς ἐπιστήμης, πρόκειται νὰ προστεθῇ πρὸς ἐντελῆ καὶ ὁλοσχερῆ αὐτοῦ παραποίησιν ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ δολιότης ἐκείνων οἵτινες προΐστανται, ἢ τοῦ λαοῦ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὁποίου παρεδόθη καὶ διεπιστεύθη ἡ ἐφαρμογή του. Τότε δὰ τὸ κακὸν ἀποβαίνει ἀνυπόφορον καὶ ἤθελεν ἐπιφέρει ἀναντιρρήτως τὸν ὄλεθρόν μας.

Ἀπαιτῶ λοιπὸν καὶ ἐγὼ τὴν αὐστηροτέραν τιμιότητα, τὴν αὐστηροτέραν νομιμότητα. Ἑδρεύοντες σήμερον ὡς δικασταὶ πρέπει νὰ παρασταθῶμεν ἀδιασπάστως συνηνωμένοι πρὸς περιφρούρησιν τοῦ νόμου· πρέπει τὰ ἐγκαίνια τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν μας ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ μολυνθῶσι· πρέπει νὰ σβεσθῶσι πρὸς ὀλίγον οἱ χρωματισμοὶ τῶν κομμάτων. Ἔνορκοι στρατιῶται ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ πρέπει νὰ φανῶμεν ἄκαμπτοι, διότι ἐξαγνιζομένης τῆς ἀντιπροσωπείας, τότε μόνον αἱ ἀποφάσεις τῆς Βουλῆς ταύτης θὰ ἔχωσι τὸ ἠθικὸν ἐκεῖνο κῦρος, δι' οὗ ἀγογγύστως λύονται τἀκροσφαλέστερα ζητήματα.

Ἀλλὰ μή, πρὸς Θεοῦ, ἐξοκείλωμεν εἰς ῥωμαντικὰς θεωρίας, μὴ ματαιώσωμεν τὰ πάντα, ἐπιδιώκοντες ἀδύνατον καὶ ἀπραγματοποίητόν τινα ἰδανικότητα, ἣν πρὸ μικροῦ σᾶς ὑπέδειξεν ὁ φίλος μου κ. Ἰακωβᾶτος. Κατ' ἐμέ, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰς ἐκθέσεις τῶν τμημάτων καὶ μελετήσας τὰ διατρέξαντα μετ' ἐπιστασίας, δύο τινὰς περιπτώσεις ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, τὴν βίαν

Digitized by Google

ὅταν αὕτη εἶναι ἀποτελεσματικὴ καὶ τὸν δόλον. Διὰ μὲν τῆς πρώτης καταναγκάζεται ἡ συνείδησις τοῦ ἐκλογέως, διὰ δὲ τῆς δευτέρας μεταβάλλεται τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας.

Μέχρις οὗ ὁ ἐκλογεὺς ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς μυστικότητος διατελεῖ ἐλεύθερος πρὸς ἐξάσκησιν τοῦ δικαιώματός του, οὐδεὶς δύναται νὰ τεκμαίρεται τί διέπραξεν ἡ χεὶρ αὐτοῦ εἰσαγομένη ἐντὸς τῆς κάλπης· ἀλλὰ ἡ πολιτεία δικαιοῦται νὰ θεωρῇ ὡς ἄκυρον ἐκλογήν, ἥτις παρεμορφώθη εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τοῦ δόλου, καθ' ὅσον τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀντίθετον τῆς διαθέσεως τῶν ψηφοφορησάντων.

Βία λοιπὸν καὶ δόλος εἶναι κατ' ἐμὲ οἱ ὅροι, οὓς ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, προβαίνοντες εἰς τὴν ἐξέλεγξιν τῶν ἐκλογῶν.

Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι καὶ ἡ μὴ ἀκριβὴς τήρησις τῶν διατάξεων τοῦ νόμου καὶ ἡ δωροδοκία καὶ ἡ ἐπέμβασις τῆς Κυβερνήσεως δύνανται πολλάκις νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποχρῶσαι αἰτίαι ἀκυρώσεως. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν μὴ ἀκριβῆ τήρησιν τοῦ νόμου (ἐννοεῖται οἴκοθεν ὅταν δὲν εἶναι οὐσιώδης) νομίζω ὅτι ἡ Βουλὴ πρέπει νὰ φανῇ συγκαταβατικὴ καὶ ἐπιεικής, προκειμένου λόγου περὶ ἐφαρμογῆς συστήματος πρώτην ἤδη φορὰν εἰσαγομένου ἐν Ἑλλάδι καὶ καθισταμένου πολυπλόκου ὡς ἐκ τῶν πολλῶν τύπων, οἵτινες τὸ συνοδεύουσι.

Περὶ δὲ τῆς δωροδοκίας, ἐνῷ πρέπει νὰ θεωρῆται ἀείποτε, κατ' ἐξοχὴν ἐν Ἑλλάδι, ὡς μέσον καταισχῦνον πᾶσαν ψηφηφορίαν, ἐνῷ καθιερούμενον ἢ ἀνεχόμενον ὀλεθρίως δύναται ν' ἀλλοιώσῃ τὰ ἤθη τοῦ τόπου τούτου, ἐνῷ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα δι' αὐτοῦ ἐκπορνεύονται καὶ ἡ πατρὶς ἐκτίθεται εἰς πλειοδοσίαν ἀσέμνων μνηστήρων, ἐνῷ ἅπαντες φρικιῶμεν προαισθανόμενοι ποῦ δύναται νὰ καταντήσῃ λαὸς τείνων ἀναιδῶς τὴν χεῖρα εἰς τὸν βουλόμενον νὰ τὸν ἀγοράσῃ, ἀφ' ἑτέρου μὴ λησμονῶμεν ὅτι δυσχερεστάτη ἀποβαίνει σχεδὸν πάντοτε ἡ διάγνωσις καὶ συνήθως ἐκφεύγει τὴν καταδίκην. Πιστεύω δὲ ὅτι ἐπὶ τηλικούτου ἀνομήματος ὀφείλει ἡ Βουλὴ νὰ ἀπαιτῇ πάντοτε μαρτυρίας ἀναν-

Digitized by Google

τιρρήτους καὶ γεγονότα ἀναμφισβήτητα. Ἔπειτα, Κύριοι, πῶς νὰ διακρίνῃ τις τὴν ἠθικὴν τῆς ὑλικῆς διαφθορᾶς; Νομίζετε ἆρά γε ὅτι ὁ κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐκλογῆς δολίως ἐφευρίσκων στυγεράν τινα κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του συκοφαντίαν καὶ δι' αὐτῆς ἐκμεταλλευόμενος τὴν ἀγαθοπιστίαν ἢ τὴν νηπιότητα τῶν ἐκλογέων, καθίσταται ὀλιγώτερον ἔνοχος τοῦ διὰ χρημάτων ἐπιχειροῦντος τὴν διαφθοράν; Πιστεύετε ὅτι αἱ ὑποσχέσεις αἵτινες δίδονται, οἱ φόβοι οἵτινες ἐνσπείρονται, αἱ εὐωχίαι, αἱ χάριτες δὲν ἐπιφέρουσι πολλάκις φθορὰν μεγαλητέραν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀργυρίου, τόσον περισσότερον ὅσον καὶ πτωχοὶ καὶ πλούσιοι δύνανται δωρεὰν νὰ προστρέχωσιν εἰς τὰ μέσα ταῦτα;

Ὡς πρὸς τὴν δωροδοκίαν λοιπόν, ἐνῷ ἐκφράζω τὴν ἀποστροφήν μου, οὐχ ἧττον θεωρῶ ὅτι πᾶσα Βουλὴ πρέπει μετὰ μεγίστης προφυλάξεως ν' ἀποδέχεται τὰς αἰτιάσεις τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ νὰ μὴ προβαίνῃ εἰς τὴν παραδοχὴν αὐτῆς ὡς μέσου ἀκυρώσεως εἰμὴ μόνον ὅτε τὸ βδελυρὸν τοῦτο ἔγκλημα δὲν ἐπιδέχεται ἀντίρρησιν.

Ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐπέμβασιν τῆς Κυβερνήσεως, καθόσον, ὅταν εἶναι καταναγκαστική, τότε περιβάλλεται τὸν χαρακτῆρα τῆς βίας, νομίζω ἐπίσης, Κύριοι, ὅτι κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ὀφείλει ἡ Βουλὴ νὰ ἐξετάσῃ τὴν διαγωγὴν τῶν Ἀρχῶν ὑπὸ γενικήν τινα ἔποψιν καὶ νὰ μὴ περιέλθῃ εἰς σχολαστικὰς ἐρεύνας τοπικῶν τινων γεγονότων, ἅτινα βεβαίως θὰ ἔλαβον χώραν ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεώς της. Τίς δύναται νὰ ἐμποδίσῃ τὸν συγγενῆ ἢ τὸν φίλον ὑπουργοῦ τινος ἢ ἄλλου ὑπαλλήλου κατὰ τὴν ὥραν τῆς ψηφοφορίας, ὅταν αἰσθάνηται τὸν κίνδυνον τῆς ἀποτυχίας, νὰ μὴ ποιήσῃ χρῆσιν τῆς ἐνεργείας του; Τίς θὰ ἀνιχνεύσῃ ποτὲ τὰ μέσα, δι' ὧν ἡ Ἀρχὴ ὠφελεῖται κερδοσκοποῦσα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας, καὶ εἰσδύουσα δι' ἀγνώστων ὁδῶν, ὅπου ἐμφωλεύει ἡ πενία καὶ ὅπου ἡ ἐλαχίστη περίθαλψις ἁφαρπάζει τὰς συνειδήσεις; Ἄλλως τε, Κύριοι, ἡ μυστικότης, ἥτις ἀρκούντως ἐξασφαλίζεται διὰ τοῦ εἰσαχθέντος συστήματος, παρέχει εἰς

Digitized by Google

τὸν ἐκλογέα τὸ μέσον ἵνα ματαιώσῃ πᾶσαν ἠθικὴν πίεσιν, καὶ δικαιοῦμαι νὰ ἐκλάβω ὡς δειλοὺς ἢ ὡς διεφθαρμένους, ὅσους ἐν παραβάσει τῶν πεποιθήσεών των κύπτουσι τὸν τράχηλον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Κυβερνήσεως.

Ἀπομένει ἡ βία, ἀπομένει ὁ δόλος ὡς μόνοι λόγοι, ἐφ' ὧν ὀφείλομεν νὰ προσελκύσωμεν τὴν προσοχήν μας, καθόσον δι' αὐτῶν μεταβάλλεται ἐκ βάθρων τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας.

Βεβαίως, Κύριοι, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἔκτακτον καὶ ἀνώμαλον κατάστασιν οὐχὶ μόνον τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν πνευμάτων, ἀναλογιζόμενοι ὅτι μόλις κατέπαυσεν ὁ σάλος τριετοῦς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐκλόνισε τὰς βάσεις τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἕνεκεν τῆς ὁποίας ἐπῆλθον δριμύταται συγκρούσεις, σταθμίζοντες ἐπιεικῶς καὶ δεόντως τὴν ἰδιαιτέραν φυσικὴν κατασκευὴν τοῦ Ἕλληνος καὶ καταμετροῦντες τὸν βαθμὸν τῆς θερμότητος τοῦ αἵματός του, δὲν δικαιούμεθα νὰ δίδωμεν τὸν χαρακτῆρα τῆς βίας εἰς πᾶν ὀχλαγωγικὸν κίνημα, εἰς πᾶσαν συμπλοκήν, ἥτις τυχὸν ἔλαβε χώραν ἐν στιγμῇ γενικοῦ ὀργασμοῦ καὶ ψυχικῆς ἐξάψεως. Ἔχομεν ἀνὰ χεῖρας πλεῖστα γεγονότα μαρτυροῦντα ὅτι πολλαχοῦ τῆς Ἐπικρατείας ἔλαβον χώραν καὶ συγκρούσεις καὶ φόνοι. Ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας νομίζω ὅτι δὲν πρέπει, Κύριοι, τὰ τοιαῦτα ἀπευκταῖα, ἀλλ' ἀναπόφευκτα συμβάντα νὰ τὰ ἐκλαμβάνωμεν πάντοτε ὡς λόγους ἱκανοὺς νὰ ἐπιφέρωσι τὴν ἀκύρωσιν ἐκλογῆς τινος.

Κατ' ἐμὴν γνώμην, ἡ βία ἰσχύει πρὸς ματαίωσιν τῆς ψηφοφορίας τότε μόνον, ὅταν καθίσταται ἐπιχαρακτήριστος, συνοδευομένη διὰ τῆς ὑλικῆς καταναγκάσεως, ἢ τοὐλάχιστον ἀποβαίνει πασιφανὲς ὅτι ὑπὸ τὴν πίεσιν ἀνωτέρας τινὸς δυνάμεως διετέλουν οἱ ἐκλογεῖς κατεχόμενοι ὑπὸ τοῦ τρόμου.

Νομίζω ὅτι ἐν τοιαύταις περιπτώσεσιν ἡ ἐκλογὴ δὲν δύναται οὐδόλως νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀπαύγασμα τῶν πεποιθήσεων

Digitized by Google

τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος, καθόσον ἡ μυστικότης τοῦ συστήματος δὲν ἰσχύει πλέον ὅπως περιφρουρήσῃ τὴν θέλησιν τοῦ πολίτου.

Τί δὲ εἴπωμεν περὶ τοῦ δόλου ὅστις ἐν ἑαυτῷ περιέχει πάντα τὰ ὀλέθρια στοιχεῖα τῆς τε διαφθορᾶς καὶ τῆς βίας, συνάμα δὲ περιλαμβάνει καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς χαμερπεστέρας κακοηθείας καὶ παρίσταται ὡς σύμπτωμα ἀνιάτου ψυχικοῦ παθήματος; 'Εννοῶ, Κύριοι, κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀγῶνος φανατικοί τινες διατελοῦντες ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἐκλογικῆς μονομαχίας, νὰ φθάνωσι μέχρι τῶν ἐσχάτων παρεκτροπῶν. 'Αλλὰ δὲν ἐννοῶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσι κακοῦργοι ἐν παραβύστῳ ἱεροσυλοῦντες καὶ φέροντες ἐκ προμελέτης βέβηλον χεῖρα ἐντὸς τῆς ἱερᾶς θήκης, ὅπου κατασταλάζουσιν οἱ κρυφιώτεροι πόθοι, αἱ ἁγιώτεραι ἐλπίδες, αἱ νομιμώτεραι ἀπαιτήσεις· ὅπου ἀποταμιεύονται τὰ δάκρυα τοῦ ὀρφανοῦ καὶ τοῦ πένητος, ὁ ἱδρὼς τοῦ ἐργάτου, τὸ αἷμα τοῦ ἀπομάχου, τὸ μέλλον τῆς πολιτείας· ὅπου περικλείονται παρήγοροι ὄνειροι, μυστηριώδεις εὐχαὶ καὶ ὅπου ἐνίοτε ῥίπτονται μετὰ τοῦ μολύβδου δικαιόταται κατάραι.

'Ο δόλος λοιπόν, Κύριοι, καὶ ἡ βία ὁσάκις ἐπιφέρουσι μεταλλαγήν τινα εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας, εἶναι κατ' ἐμὲ οἱ μόνοι λόγοι, οὓς ἐν ταῖς παρούσαις περιστάσεσι πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ἐξελέγχοντες τὰς ἐκλογάς. 'Αλλὰ μεταξὺ τῶν πολλῶν ζητημάτων ἅτινα ἠγέρθησαν κατὰ τὴν ἐν τοῖς τμήμασι προεξέλεγξιν τῶν ἐκλογῶν, διακρίνεται, Κύριοι, ἀναντιρρήτως καὶ τὸ ἀφορῶν τὸ διαιρετὸν ἢ τὸ ἀδιαίρετον βουλευτικῆς τινος ἐκλογῆς.

'Η κατὰ δήμους τελεσθεῖσα ψηφοφορία, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐξελέγξεως, θὰ θεωρηθῇ ἆρά γε ὡς ἀπαρτίζουσα ἓν καὶ ἀχώριστον σύνολον ἢ ἀπ' ἐναντίας θέλει ἐκληφθῇ ὡς ἄθροισμα συγκείμενον ἐκ διαφόρων μονάδων μὴ συνδεομένων δι' οὐδεμιᾶς ἀλληλεγγύης;

'Εν ἄλλαις λέξεσι, πλημμέλημά τι διαπραχθὲν κατὰ τὴν ψηφοφορίαν δήμου τινός, ἱκανὸν δὲ ἵνα ἐπιφέρῃ τὴν ἀκύρωσιν,

Digitized by Google

θὰ θεωρηθῇ παρὰ τῆς Βουλῆς ὡς μολῦνον καὶ διαστρέφον τὴν ἐκλογὴν ἅπασαν τῆς ἐπαρχίας ἢ θὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὡς ἀνεξάρτητον καὶ ἰδιαίτερον κακὸν μὴ ἐπιδεχόμενον παρὰ τοπικήν τινα θεραπείαν;

Προκληθεὶς ἐκ τοῦ προχείρου παρὰ τῶν ἐν τῷ τμήματι συναδέλφων μου, ἵνα ἀποφανθῶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, οὐδόλως ἐδίστασα, Κύριοι, νὰ γνωμοδοτήσω ὑπὲρ τοῦ ἀδιαιρέτου τῆς ἐκλογῆς. Οἱ λόγοι, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ δοξασία μου αὕτη, πηγάζουσιν οὐ μόνον ἐξ ἰδιαιτέρας τινὸς καὶ ἐνδομύχου πεποιθήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς πολυχρονίου ἐφαρμογῆς τοῦ νέου ἐκλογικοῦ συστήματος ἐν Ἑπτανήσῳ.

Οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἐφαντάσθη ποτὲ ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ ὁμοούσιον οὕτως εἰπεῖν καὶ τὸ ἑνιαῖον ψηφοφορίας τινός, καί τοι τελουμένης κατ' ἐκλογικὰ τμήματα, ὅλως ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητα. Ἂν ἡ μνήμη δὲν μὲ ἀπατᾷ, πιστεύω ὅτι οὐδέποτε κατὰ τὸ διάστημα δεκαπέντε ἐτῶν παρουσιάσθη ἡ περίπτωσις, καθ' ἣν ἡ Βουλὴ νὰ δικάσῃ ἐπὶ τοιαύτης ἀπορίας. Ἐξ ἀναλογίας ὅμως σκεπτόμενοι καὶ ὁδηγούμενοι ἔκ τινων διατάξεων τοῦ νόμου δυνάμεθα ἀνενδοιάστως νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἂν τοιοῦτο ζήτημα ἤθελέ ποτε ὑποβληθῇ εἰς τὰς κρίσεις τῆς ἀντιπροσωπείας, ἀναμφιβόλως αὕτη θ' ἀπεφαίνετο συμφώνως πρὸς τὴν γενικὴν πεποίθησιν.

Οὕτω, λόγου χάριν, ἔδιδε παρ' ἡμῖν ὁ νόμος τὸ δικαίωμα εἰς τὸν Ἔπαρχον, ἐν ἐκτάκτοις περιστάσεσι, νὰ συγχωνεύῃ εἰς ἓν ὅλον πάντα τὰ ἐκλογικὰ τμήματα καὶ νὰ προσδιορίζῃ πρὸς διεξαγωγὴν τῆς ψηφοφορίας ἓν μόνον κέντρον, ὅπου ὤφειλον νὰ προσέλθωσιν οἱ ἐκλογεῖς. Ἡ διάταξις αὕτη πολλάκις τεθεῖσα εἰς ἐνέργειαν καταδεικνύει πασιφανῶς ὅτι ὁ νομοθέτης ἐθεώρει τὴν ἐκλογὴν ὡς ἀπαύγασμα μιᾶς καὶ μόνης ἰδανικῆς θελήσεως, ἀπορρεούσης ἐκ τοῦ ἠθικοῦ ἐκείνου ὄντος, ὅπερ ἐπικαλοῦμεν Ἐκλογικὸν σῶμα.

Ἡ διαίρεσις τῆς ψηφοφορίας κατὰ τμήματα ἐγένετο ἀποδεκτὴ ἑπομένως ὡς μέσον τεῖνον νὰ ἄρῃ πολλὰ ἄτοπα, τὰ ὁποῖα ἤθελον

Digitized by Google

συμβαίνει ἐκ τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συμπυκνώσεως ἁπάντων τῶν ἐκλογέων, ἐκ τῶν μεγάλων διαστάσεων αἵτινες πολλάκις ἤθελον παρέχει δικαίαν πρόφασιν ἀποχῆς, καὶ κυρίως πρὸς ἀποφυγὴν συγκρούσεων, αἵτινες ἤθελον βεβαίως λαμβάνει ἐπίφοβον χαρακτῆρα, ἂν ἐφύοντο μεταξὺ στρατοπέδων ἀντιπαρατασσομένων ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ἰσχύϊ.

Ἐπὶ οὐδενὸς ἄλλου λόγου ἐρείδεται, Κύριοι, ἡ κατὰ τμήματα διαίρεσις τῆς ἐκλογῆς, οὔτε ἐφαντάσθημέν ποτε ὅτι ἡ διαπιστευομένη εἰς τὸν βουλευτὴν ἐντολὴ εἶναι ἀπόρροια τῆς δεῖνα ἢ δεῖνα συνοικίας καὶ ὄχι τοῦ ὅλου ἐκλογικοῦ σώματος τῆς ἐπαρχίας.

Τόσον εἶναι ἀληθὲς τοῦτο, ὥστε ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ ἀποτυχία ὑποψηφίου τινὸς δὲν προκύπτει εἰμὴ ἐκ τοῦ ἀθροίσματος τῶν ψήφων, ἃς ἔλαβεν ἐν τῷ συνόλῳ, θεωρεῖται δὲ ὡς ἀντιπρόσωπος καὶ αὐτῶν τῶν τμημάτων ὅπου τυχὸν ἤθελε καταψηφισθῇ.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκλογὴν ἥτις ἔλαβε χώραν ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ πατρίδι μου, τὸ δεύτερον τμῆμα παραδείγματος χάριν, περιλαμβάνον 1400 περίπου ἐκλογεῖς, κατεψήφισε τοὺς δύο συναδέλφους μου κ. Σταματόπουλον καὶ κ. Σέρβον, οὐχ ἧττον ὅμως οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι νόμιμοι ἀντιπρόσωποι καὶ τῆς περιφερείας ἐκείνης θεωροῦνται οἱ παρὰ τῶν λοιπῶν ἐκλογέων ἀνακηρυχθέντες ὡς τοιοῦτοι.

Κατ' ἀντίστροφον λόγον ἑπομένως, ἂν δὲν ὑπολογίζεται ἡ ἀποτυχία τοῦ ὑποψηφίου ἔν τινι ἐκλογικῷ τμήματι ὡς ἱκανὴ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἑνότητα τῆς ἐκλογῆς, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶν τὸ μολῦνον, ἔστω καὶ διακλάδωσίν τινα, δὲν δύναται παρὰ νὰ θεωρηθῇ ὡς παραβλάπτον τὸ ὅλον. Ἡ ἐκλογὴ δὲν εἶναι, ὥς τινες παρετήρησαν, σύνθετόν τι ἀκινδύνως κερματιζόμενον, εἶναι ἠθικὸν προϊὸν μὴ ὑφιστάμενον παρὰ ἐν τῇ ἑνότητι αὐτοῦ. Ὁ ἀποτυχὼν εἰς πάντας τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ τοὺς δήμους, εὐτυχήσας δὲ εἰς ἕνα μόνον νὰ λάβῃ τόσας ψήφους ὅσαι ἀναγκαιοῦσι πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐλλείμματος, κηρύττεται μολοντοῦτο

Digitized by Google

βουλευτής. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπολαύει πλεονεκτήματος πηγάζοντος μόνον ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἀδιαιρέτου τῆς ἐκλογῆς, πρέπει ἀναγκαίως νὰ ὑποκύψῃ καὶ εἰς ἀντιστοιχοῦσάν τινα βλάβην, προκύπτουσαν ἐκ τῶν πλημμελημάτων, ἅτινα ἤθελον τυχὸν ἀνακαλυφθῇ ὅπου δήποτε τῆς ἐκλογικῆς περιφερείας.

Ἀλλὰ λέγουσιν οἱ πρόμαχοι τοῦ ἀντιθέτου συστήματος: Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ καταδικάσῃ τις Ἐπαρχίαν ἀκεραίαν λόγῳ παρανομίας διαπραχθείσης ἔν τινι ὡρισμένῳ καὶ γνωστῷ κύκλῳ; Δὲν θὰ ἦτο ἄδικος ἡ προσβολὴ καὶ ἀνυπόφορος ἡ καταισχύνη, ἥτις ἤθελε πέσει κατὰ τιμίων πολιτῶν, σεβασθέντων τὸννόμον, ἂν ἡ Βουλὴ ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἀποφάσει συνταυτίσῃ καὶ ἀθῴους καὶ ἐνόχους καὶ εἰς τὴν μομφὴν ὅλου τοῦ ἔθνους παραδώσῃ ἀνηλεῶς καὶ ἀδιακρίτως τούς τε κακουργήσαντας καὶ τοὺς ἀληθῶς παθόντας ἐκ τῆς δολιεύσεως τοῦ νόμου; Ἄλλως τε καθιερουμένης τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀδιαιρέτου, δὲν θὰ προέκυπτον σοβαροὶ κίνδυνοι ἐν τῷ μέλλοντι καὶ δὲν θὰ ἐνεθαρρύνοντο οἱ κακόβουλοι, οἵτινες προαισθανόμενοι τὴν ἀποτυχίαν αὐτῶν ἐν πᾶσι τοῖς ἐκλογικοῖς τμήμασιν ἀθρόοι θὰ συνέρρεον ἐν τῷ τελευταίῳ, ὅπως διὰ τοῦ δόλου, διὰ τῆς βίας ἢ παντὸς ἄλλου μέσου καταδολιευόμενοι τὸν νόμον, ἐπιτύχωσι τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς ἢ χάριν χαμερποῦς ἐκδικήσεως ἢ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐπιφυλάξωσι τὰς ἐλπίδας τῆς ἐπιτυχίας ἀποδυόμενοι εἰς νέον ἀγῶνα;

Αὗται εἶναι αἱ οὐσιώδεις ἐνστάσεις ὅσων μάχονται ὑπὲρ τοῦ διαιρετοῦ τῆς ἐκλογῆς καὶ κατ' αὐτῶν προβαίνω ν' ἀντιτάξω τὰς παρατηρήσεις μου.

Ἡ ἀκύρωσις μιᾶς ἐκλογῆς νομίζω, Κύριοι, ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τιμωρία, καθόσον ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην θὰ ἦτο πάντοτε ἄδικος ἐφαρμοζομένη καὶ καθ' ἑνὸς μόνου δήμου, ὅπου ἀναμφιβόλως περιλαμβάνονται ἐν μέσῳ πολλοτάτων ἀγαθῶν καὶ τιμίων ὀλίγιστοι πονηροὶ καὶ φαῦλοι. Ἡ ἀκύρωσις μιᾶς ἐκλογῆς εἶναι ἀναπόφευκτον ἀποτέλεσμα, ὅπερ ἡ Βουλὴ ἀποδέχεται πα-

Digitized by Google

ραδάλλουσα τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου πρὸς τὰ ἐξαγόμενα τῆς ψηφοφορίας. Αἱ ποινικαὶ καταδιώξεις ἀνήκουσιν εἰς τὴν δικαστικὴν ἀρχήν, καὶ εἰς αὐτὴν μόνην ἀπόκειται νὰ ἀνεύρῃ τοὺς ἐνόχους.

Ὡς πρὸς τὴν δευτέραν ἀντίρρησιν, ὅτι δῆθεν παραδεχομένης τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀδιαιρέτου θὰ ἐξετίθετο πᾶσα ἐκλογὴ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν κακοβούλων, παρατηρῶ ὅτι ἐν θεωρίᾳ ὑποτίθεται ὅτι, μέχρις οὗ λάβῃ χώραν ἡ διαλογὴ τῶν ψήφων, οὐδεὶς δικαιοῦται νὰ τεκμαίρεται ἂν συναριθμεῖται μεταξὺ τῶν ἐπιτυχόντων ἢ τῶν ἀποτυχόντων. Τοὐλάχιστον ἐν Ἑπτανήσῳ, Κύριοι, τοιαῦται προγνώσεις δὲν ὑφίστανται κατὰ γενικὸν κανόνα. Γίνονται μὲν ὑπολογισμοί τινες, ἀλλ'ἀπεδείχθησαν πολλάκις ἐσφαλμένοι. Ἀφ' ἑτέρου ἂν εἶναι ἀληθὲς ὅτι τόσον εὐκόλως ὑποψήφιός τις δύναται νὰ ὑπολογίζῃ τὰς δυνάμεις του, ἐπέρχεται τὸ συμπέρασμα ἢ ὅτι ἡ μυστικὴ ψηφοφορία εἶναι ἄσκοπος, ἢ ὅτι ἀνοήτως πράττων θ' ἀπεδύετό τις εἰς τὸν ἀγῶνα χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐκ τῶν προτέρων μαθηματικὴν ὡς πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ θετικότητα.

Ἀλλὰ καὶ δεδικαιολογημένη ἂν ἦτο ἡ ἀντίρρησις αὕτη, δὲν θὰ συνέβαινε κἄτι χερότερον, κἄτι ὀλεθριώτερον, ἂν ἡ Βουλὴ λόγου χάριν ἐθέσπιζε τὸ ἔγκυρον μιᾶς ἐκλογῆς κατὰ τὰ ἐννέα αὐτῆς δέκατα, ἄκυρον δὲ κατὰ τὸ ἕν; Δὲν θὰ κατέπιπτον μανιακοὶ οἱ ὑποψήφιοι ἐπὶ τοῦ ὡρισμένου ἐκείνου πεδίου τῆς μάχης καὶ δὲν θὰ κατέφευγον πρὸς κατάκτησιν τῶν ψήφων εἰς πάντα τὰ μέσα, ὅσα ἡ ἰδέα τῆς ἐπιτυχίας ἤθελεν ὑπαγορεύσει; Ἐκεῖ ἀναίσχυντος διαφθορά, ἐκεῖ βιαιοπραγίαι, ἐκεῖ συγκέντρωσις κυβερνητικῆς ἐνεργείας, ἐκεῖ χάος καὶ καταστροφὴ βεβαία.

Ἡ δὲ Βουλὴ δύναταί ποτε προβλέπουσα καὶ προαισθανομένη τὰ τοιαῦτα, οὐ μόνον νὰ τὰ προκαλέσῃ, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἐκ τῶν προτέρων καὶ νὰ τὰ καθιερώσῃ; Νομίζω, Κύριοι, ὅτι μόνος ὁ λόγος οὗτος θὰ ἐξήρκει πρὸς ἀποβολὴν τῆς ἰδέας, ἣν ἔχουσί τινες περὶ διαιρετοῦ τῆς ψηφοφορίας.

Digitized by Google

Ἀλλὰ ὑπάρχει, Κύριοι, καὶ ἄλλος λόγος, ἐπίσης σπουδαῖος, ἵνα πείσῃ ἡμᾶς ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ διαιρετοῦ εἶναι ἀπαράδεκτος, καθόσον τείνει εἰς τὴν ἀναπόφευκτον καταστροφὴν τοῦ ὅλου ἐκλογικοῦ συστήματος.

Τὸ κυριώτερον πλεονέκτημα τοῦ συστήματος τούτου ἔγκειται εἰς τὴν μυστικότητα, δι᾽ ἧς περιφρουρεῖται ἡ συνείδησις τοῦ ἐκλογέως. Ἀφοῦ ἡ μυστικότης αὕτη παραβιασθῇ, τότε ἀποβαίνει περιττὸς ὁ νόμος. Καὶ δὲν παραβιάζεται ἆρά γε καὶ δὲν καταπίπτει ἡ κυρία βάσις αὐτοῦ, ἂν ἡ Βουλὴ παραδεχθῇ τὸ διαιρετὸν τῆς ψηφοφορίας καὶ προκαλέσῃ ἐκλογήν, ἧς τὰ ἀποτελέσματα ὑπάρχουν κατὰ μέγα μέρος ἐπισήμως γνωστά, καὶ ἐφ᾽ ὧν βασιζόμενος ὁ ὑποψήφιος θέλει ἀναντιρρήτως κερδοσκοπήσει πρὸς κατάκτησιν τοῦ ἀγνώστου;

Γινώσκω, Κύριοι, ἐκ τῶν προτέρων ὅτι τοιαῦτα ζητήματα περιβάλλονται σχεδὸν πάντοτε διὰ παχυτάτης ὁμίχλης. Δι᾽ ὃ καὶ παρηγκωνίσθησαν ὡς ὅπλα ἄχρηστα καὶ σεσαθρωμένα ἐν ταῖς βουλευτικαῖς συμπλοκαῖς. Ἀλλα δι᾽ ἡμᾶς, οἵτινες αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην ν᾽ ἀποδείξωμεν ὅτι, οἱαιδήποτε καὶ ἂν ὦσιν αἱ δοξασίαι μας, δὲν φέρουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀτομικότητος, ὅτι αὗται πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὸ ἀπαύγασμα τῶν φρονημάτων, ὑφ᾽ ὧν κατέχονται αἱ ὁμάδες, αἵτινες διεπιστεύθησαν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐντολήν των, καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἀποβαίνουσι σεβασταί, ὀφείλομεν να θεωρήσωμεν τὸ ζήτημα τῆς ἐξελέγξεως ὡς μόνην ἄγκυραν σωτηρίας δυναμένην νὰ σώσῃ τὸ σκάφος τῆς πολιτείας ὠθούμενον ἐπὶ τῶν σκοπέλων ὑπὸ φοβερᾶς τρικυμίας.

Συγχωρήσατε, Κύριοι, ἂν καταχρώμενος τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν παρέτεινα τὸν λόγον πέραν τοῦ δέοντος, ἀλλὰ καὶ ἡ νέα φάσις, εἰς ἣν εἰσέρχεται ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, αἱ περιστοιχίζουσαι ἡμᾶς δυσχέρειαι ἀπαιτοῦσι παρ᾽ ἡμῶν παρρησίαν καὶ θάρρος.

Μετὰ παρρησίας καὶ μετὰ θάρρους ἐξέθηκα τοὺς φόβους, τὰς πεποιθήσεις μου. Ἂν περιῆλθον εἰς ἀπάτην τινά, ἂν μὲ παρέσυρεν ἡ ὁρμὴ τοῦ λόγου, ἂν διαγινώσκων τὰ κοινωνικά

Digitized by Google

μας νοσήματα ἀκουσίως ἐπίκρανα τινὰς ἐκ τῶν συναδέλφων μου, μὴ πρὸς Θεοῦ! πιστεύσητε ὅτι μὲ ἐτύφλωσε πονηρόν τι αἴσθημα. 'Απ' ἐναντίας πιστεύσατε ὅτι ἄλλο τι δὲν μὲ καθωδήγησε παρὰ ἡ ἰδέα τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων μου.

Πρὶν δὲ παραιτήσω τὸ βῆμα τοῦτο, ὅπερ εὐχαρίστως παραχωρῶ εἰς ἄλλους ἱκανωτέρους ἐμοῦ, ἐπιτρέψατε ἵνα μὴ τηρήσω κεκρυμμένην ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἀμετάτρεπτόν τινα πεποίθησιν, ἥτις ἀπαγγελλομένη μὲ ἐπανάγει εἰς τὴν ὁδόν, ἣν ἀπαρασαλεύτως ἐβάδισα ἐν τῇ 'Ιονίῳ Βουλῇ καὶ τὴν ὁποίαν ἐγὼ θέλω ἀκολουθήσει μετ' ἀφοσιώσεως εἰλικρινοῦς καὶ μετὰ πίστεως ἀμετατρέπτου.

Ὁ διάσημος ἱστορικὸς Γερβῖνος πραγματευόμενος τὸ περὶ Γερμανικῆς ἑνότητος ζήτημα καὶ συμπαθῶν πρὸς τὸν Στάϊν, ὅστις κατὰ τὸ 1815 μετ' ἀκαθέκτου πατριωτισμοῦ εἰργάσθη πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ γιγαντιαίου τούτου σκοποῦ, λέγει: Ὁ βίος ἐντὸς μικροῦ τινος κράτους περιορίζει καὶ ἐξασθενίζει τὸ πνεῦμα, παραλύει τοὺς χαρακτῆρας, ταπεινώνει τὸν ἄνθρωπον καὶ διατηρεῖ αὐτὸν πολιορκημένον ἐντὸς τοῦ στενωτάτου κύκλου τῆς αὐλῆς του. Λαὸς διῃρημένος καὶ μὴ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν μεγάλα γενικὰ συμφέροντα στερεῖται ἐξ ἀνάγκης δημοσίου πνεύματος, δὲν ἀναφύονται ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἰδέαι ἐθνικοῦ μεγαλείου, δὲν δύναται νὰ ἀπολαύσῃ ἑδραίαν πολιτικὴν ἀγωγὴν καὶ δὲν φθάνει ποτὲ νὰ καταρτίσῃ οὔτε παντοδύναμόν τινα κοινὴν γνώμην, οὔτε τὴν πρακτικὴν ἐκείνην πεῖραν, οὔτε τὸ πολεμικὸν ἦθος, ἅτινα εἰσὶ τὰ ἐλατήρια καὶ οἱ μοχλοί, δι' ὧν παράγονται ἡ δόξα τῶν ἐθνῶν καὶ τὰ μεγάλα ἔργα.

Οἱ λόγοι οὗτοι ἔπρεπε χρυσοῖς γράμμασι νὰ χαραχθῶσιν ἐπὶ τοῦ βήματος τούτου, ἵνα ἕκαστος ἡμῶν ἐνθυμῆται ποία ἡ ἀληθὴς ἀποστολὴ τοῦ Ἕλληνος, ὅταν ἑδρεύῃ ἐντὸς τοῦ βουλευτικοῦ περιβόλου.

Μέχρις οὗ ἡ μεγαλουργὸς ἰδέα τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ἀποκα-

Digitized by Google

ταστάσεως δὲν πραγματοποιεῖται, θὰ προβαίνωμεν, Κύριοι, ἀπὸ δοκιμασίας εἰς δοκιμασίαν. Συμπυκνωθέντες ἤδη ἐντὸς στενωτάτου κύκλου ἀγανακτοῦμεν, πάσχομεν ὡς ἐκ δυσπνοίας, ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος δὲν ἀρκεῖ πλέον νὰ διαθρέψῃ τοὺς πνεύμονάς μας. Ἑπομένως διηνεκεῖς ὁρμαὶ εἰς τὸν νεωτερισμόν, διότι ἐν τῷ νεωτερισμῷ ὑπάρχει τὸ δέλεαρ τῆς ἐλπίδος. Ἐπερχομένης τῆς διαψεύσεως, ἐπέρχεται πάλιν ὁ ὀργασμὸς καὶ οὕτως ἀενάως.

Αὕτη εἶναι ἡ καταδίκη μας. Διὰ τοῦτο δὲν μὲ φοβίζουν οὔτε αἱ ταραχώδεις ἐκδηλώσεις τῆς τεθλιμμένης ψυχῆς τοῦ ἔθνους μου, οὔτε τὰ μυστηριώδη φαινόμενα, ἅτινα παρακολουθοῦσι τὸν πυρετώδη βίον του.

Ἀλλὰ ἡ κατάστασις αὕτη δὲν δύναται νὰ διαιωνισθῇ. Ἡ ὥρα θὰ ἔλθῃ, καὶ εἰς τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο σημεῖον ἀποβλέποντες πρέπει νὰ προπαρασκευασθῶμεν ἀναδεικνυόμενοι ἄξιοι τοῦ προορισμοῦ μας. Πρέπει νὰ μετριασθῶσιν αἱ ἀπαιτήσεις μας, πρέπει νὰ ταπεινωθῇ ἡ ἄλογος ὑπεροψία μας, πρέπει εἰλικρινῶς νὰ συναισθανθῶμεν τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν ἐλεεινότητά μας. Φρικιῶ, Κύριοι, ἀναλογιζόμενος ὅτι, ἂν σήμερον ἐξ ἀπροόπτου αἱ μεγάλαι χριστιανικαὶ εὐεργέτιδες τῆς Ἑλλάδος Δυνάμεις μᾶς προσεκάλουν ἵνα λάβωμεν κατοχὴν τῆς κληρονομίας τῶν πατέρων μας, ἡμεῖς . . . θοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου καὶ χεῖρα περιοχῆς περὶ τὰ χείλη μου.

Πάντα φροῦδα καὶ μάταια καὶ ἀνωφελῆ ὅσα γράφονται, ὅσα λέγονται, ὅσα ἐνεργοῦνται σήμερον ἐν Ἑλλάδι· καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι καὶ συνεταιρίζεσθαι, καὶ ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία τοῦ τύπου καὶ ἡ καθολικὴ καὶ μυστικὴ ψηφοφορία, καὶ τὰ προγράμματα τῶν συμπολιτευομένων καὶ τῶν ἀντιπολιτευομένων, ἂν πάντα ταῦτα δὲν τείνουσιν εἰς τὴν ὅσον ἔνεστι ταχυτέραν ἀποφυλάκισίν μας. Αὕτη ἡ ἰδέα πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνηται διαρκῶς ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου οὐχὶ χάριν ῥητορικῆς ἐπιδείξεως, ἄπαγε τῆς βλασφημίας! ἀλλ' ὡς ἔκφρασις ἀναποδράστου ψυχι-

Digitized by Google

κῆς ἀνάγκης, ἵνα τῇ ἀρωγῇ τοῦ Ὑψίστου οἱ τοσαύτας ὑποστάντες ὑπὲρ ἡμῶν θυσίας συναισθανθῶσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην καὶ τείνωσι πάλιν εἰς ἡμᾶς χεῖρα βοηθὸν καὶ ἐλεήμονα.

Ἄλλως . . . . οὐκ ἔστι σωτηρία.

[Τελευταῖος λαβὼν τὸν λόγον ὁ κ. Δεληγεώργης ἐπεχείρησε τὴν ἀνασκευὴν τῶν προτάσεων τοῦ κ. Ἰακωβάτου. Ἀπευθυνόμενος δὲ πρὸς τὸν κ. Βαλαωρίτην καὶ ἀποδίδων αὐτῷ, ὡς ἐκ παρανοήσεως, προθέσεις κατὰ τῶν καθεστώτων, συνεπέρανε συμβουλεύων αὐτὸν νὰ παραιτήσῃ τὸν πολιτικὸν ἀγῶνα καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν ἀμέριμνον ἰδιωτικὸν βίον. Εἰς τοὺς λόγους τούτους ἀπήντησεν ὁ κ. Βαλαωρίτης ὡς ἐφεξῆς:]

Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ.—Ὅταν φίλοι τινὲς μοὶ διεκοίνωσαν τὰ παρὰ τοῦ κ. Δεληγεώργη κατ' ἐμοῦ λεχθέντα, ὁμολογῶ ὅτι ἐλυπήθην σφόδρα, μὴ παρευρεθεὶς κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς Βουλῆς, ἵνα καταδείξω ἀμέσως τὴν ἀπάτην του. Ἄλλως τε χαίρω ὅτι δύναμαι νὰ τὸ πράξω σήμερον μετὰ πλειοτέρας ψυχρότητος ἀποφεύγων τὰς προσωπικότητας. Ἤθελον δὲ προτιμήσει νὰ σιωπήσω ἀφίνων εἰς αὐτὸν νὰ αἰσθανθῇ πόσον βλάπτεταί τις, ὅταν σοφίζεται καὶ στρεψοδικῇ, ἂν δὲν ἐφοβούμην μὴ καὶ ἡ ἀβρότης μου αὕτη παρεξηγηθῇ, ἀφοῦ σήμερον τὰ πάντα παρεξηγοῦνται.

Προκαλῶ τὸν κ. Δεληγεώργην, ἂν ἀληθῶς εἶναι εἰλικρινής, νὰ καταδείξῃ ποῦ καὶ πότε ἀγορεύων ἐγὼ χθὲς ἐξεφράσθην κατὰ τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν. Ἀπ' ἐναντίας ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μυριοτρόπως διετράνωσα τὴν ἀποστροφήν, ἣν διήγειρεν ἐν τῇ ψυχῇ μου ἡ συστηματικὴ καταδολίευσις τῶν θεσμῶν τούτων. —Εἶπα καὶ ἐπαναλέγω ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ νέου ἑλληνικοῦ πολιτεύματος στηρίζεται εἰς τὴν αὐστηρὰν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου καὶ ὅτι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας εἶναι ἡ μετριοπάθεια.

Δὲν ὕβρισα λοιπὸν ἐγὼ τὸ ἔθνος, ἐγὼ ὅστις μέχρι λατρείας τὸ ἠγάπησα, ἐγὼ ὅστις ἤντλησα πάσας τὰς ἐμπνεύσεις μου ἐκ

Digitized by Google

τῆς ἀενάου πηγῆς τῶν παθημάτων του. Τὸ ὕβρισαν ἐκεῖνοι, ὅσοι μέχρι τοῦδε τὸ ἐνέπαιξαν ἢ τὸ μετεχειρίσθησαν ὡς στυλοβάτην, ἵνα ἐπ᾽ αὐτοῦ ἀναβαίνοντες φανῶσιν ὑψηλότεροι.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν συμβουλὴν ἣν ὁ κ. Δεληγεώργης ἀδελφικῶς μοὶ ἔδωκεν ἵνα ἀποσυρθῶ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, ἀσμένως τὴν ἀποδέχομαι καὶ ἂς πιστεύσῃ ὅτι ἔπραξα τὸ κατὰ δύναμιν, ἵνα μὴ εὑρίσκωμαι σήμερον ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου. Ἔφθασα καὶ μέχρι αὐτοδικίας, σχίσας τὸν κατάλογόν μου κατὰ τὴν ἡμέραν, καθ᾽ ἣν οἱ συμπολῖταί μου ἤθελον νὰ τὸν προσαγάγωσιν. Ἀλλ᾽ ἂς μὴ σπεύδῃ ὁ κ. Δεληγεώργης· ἐλεύσεται ὥρα, καθ᾽ ἣν ἡ ἀπελπισία θέλει ὑποχρεώσει πολλούς, πολλοὺς νὰ ζητήσωσι παραμυθίαν τινὰ ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς οἰκογενείας των.

Ἦλθον ἐν Ἀθήναις φέρων μετ᾽ ἐμοῦ τὰ πτωχά, τὰ εὐτελῆ κεφάλαια, ἅπερ ἀπέκτησα ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου μου ἀπὸ δεκαπενταετίας ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς κοινῆς πατρίδος Ἡ δὲ Ἰόνιος Βουλὴ ἐμπνεομένη ὑπὸ αἰσθημάτων πάντῃ διαφόρων, ἐκτιμήσασα τὰς προσπαθείας μου καὶ γινώσκουσα τὰς πικρίας δι᾽ ὧν ἐποτίσθην καὶ τὰς θυσίας ἃς ὑπέστην ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, ἐξέφρασε πρὸς ἐμὲ τὴν εὐγνωμοσύνην της.

Δεινὸν τὸ περιαυτολογεῖν καὶ αὕτη εἶναι ἡ πρώτη βεβαίως, ἐλπίζω δὲ καὶ ἡ τελευταία φορά, καθ᾽ ἣν πίπτω εἰς τὸ ἄτοπον τοῦτο. Ἀλλ᾽ ἐν ᾧ διακηρύττω τὴν μηδαμινότητά μου ἀπέναντι τοῦ μεγαλείου τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἂς μὴ πιστεύσῃ κανεὶς ὅτι τόσον εὐκόλως μὲ ἐξιππάζουσιν οἱ παριστάμενοι ὡς οἱ γίγαντες τῆς ἡμέρας.

Λυποῦμαι κατάκαρδα ὅτι ἠναγκάσθην ν᾽ ἀπευθύνω τοὺς λόγους τούτους εἰς τὸν κ. Δεληγεώργην. Αἰσθάνομαι ἔμφυτον ἀποστροφὴν κατὰ τοιούτου εἴδους ἐγκλήσεων καὶ ἀντεγκλήσεων, οὔτε ἤλπιζα ποτὲ ὅτι ἤθελε μὲ σύρει ἐπὶ τοῦ βορβορώδους τούτου πεδίου τῆς μάχης συνάδελφος γινώσκων πόσον ἡ ἐλευθερία ζημιοῦται ὅπου δὲν ἐπικρατεῖ ἀπόλυτος πολιτικὴ ἀνεξιθρησκεία.

Ἂς μείνῃ ὁ κ. Δεληγεώργης ἐπὶ τοῦ σημείου, ἐφ᾽ οὗ αὐτὸν

Digitized by Google

μὲν ἀνεβίβασεν, ἐμὲ δὲ ἔφερεν ἐντὸς τῆς Βουλῆς ταύτης ἡ Ὀκτωβριανὴ μεταπολίτευσις. Ὅσον οὔπω, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, θέλομεν συναντηθῇ καὶ τότε θέλει μάθει ὅτι πρὶν ἢ κηρυχθῶ ἀπόμαχος, δύναμαι ν' ἀφιερώσω εἰς τὸ ἔθνος μου τοὺς τελευταίους παλμοὺς τῆς καρδίας μου.

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 11 'Οκτωβρίου 1865 τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς, συζητουμένου τοῦ Νομοσχεδίου περὶ σχηματισμοῦ πόρων πρὸς διατήρησιν τῆς διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης συγκοινωνίας, οὗτινος ἡ ἀπόρριψις προεκάλεσε τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως Α. Κουμουνδούρου.

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. — Δὲν προτίθεμαι, Κύριοι, νὰ ἀποδείξω, ὥς τινες τῶν συναδέλφων μου ἐπεχείρησαν, ὅτι ὁ βαθμὸς τοῦ ἐξευγενισμοῦ καὶ τῆς εὐημερίας ἔθνους τινὸς καταμετρεῖται σήμερον διὰ τῆς τελειότητος τῶν μέσων, δι' ὧν συγκοινωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀνταλλάττουσι τὰς ἑαυτῶν σχέσεις οἱ κάτοικοι χώρας τινός· δὲν προτίθεμαι νὰ ἀποδείξω, ὅτι ὁδοὶ καὶ γέφυραι δικαίως θεωροῦνται ὡς αἱ φλέβες, δι' ὧν ῥέει ἀνεμποδίστως καὶ κυκλοφορεῖ καὶ διαχέεται τὸ αἷμα εἰς ὅλα τὰ μέλη τοῦ ἐθνικοῦ ὀργανισμοῦ· δὲν προτίθεμαι νὰ ἀποδείξω, ὅτι κράτος, ὅπου οἱ χείμαρροι ἐκχειλίζουσι, παρασύροντες ἐν τῇ καταστρεπτικῇ αὐτῶν μανίᾳ πᾶν ὅ,τι ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου του πειρᾶται νὰ ἀποκτήσῃ ὁ πολίτης, ὅτι κράτος ὅπου διὰ χαραδρῶν καὶ βράχων μόνη ἡ πτέρνα τοῦ ἀνθρώπου ἠδυνήθη μέχρι τοῦδε νὰ χαράξῃ ἀμυδρά τινα ἴχνη μαρτυροῦντα τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν παρουσίαν λογικῶν ὄντων, δὲν προτίθεμαι, λέγω, νὰ ἀποδείξω ὅτι κράτος τοιοῦτον πάσχει ἐκ τῆς ἀσθενείας ἐκείνης, ἥτις ἀποκαλεῖται λιθίασις, καὶ ἥτις φράττουσα τὰς ἀρτηρίας παραλύει τὴν ἐνέργειαν τῆς καρδίας καὶ ἐπιφέρει τὸν θάνατον. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι

Digitized by Google

τοσοῦτον τετριμμένοι, τοσοῦτον ἀκαταμάχητοι, ὥστε μὰ τὴν ἀλήθειαν, θὰ ἐκινδύνευέ τις ν' ἀποβῇ καὶ γελοῖος, ἂν ἐπεχείρει ἁπλῶς νὰ τοὺς ἐπαναλάβῃ. Δὲν πρόκειται λοιπόν, Κύριοι, νὰ ἐξετάσωμεν καὶ συζητήσωμεν τὰς ὑποβαλλομένας προτάσεις ἀποφαινόμενοι δογματικῶς, οὔτε διάθεσιν ἔχομεν νὰ φανῶμεν ἡμεῖς τοσοῦτον ὀπισθοδρομικοί, ὥστε νὰ ἀναιρέσωμεν ἀρχὰς καθιερωθείσας ὑπὸ τῶν αἰώνων. Τὸ τέχνασμα τῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ. Δὲν θέλετε δυνηθῇ νὰ καταδείξητε ἡμᾶς ἐνώπιον ὁμογενῶν καὶ ξένων ὡς φατριάζοντας ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε χάριν παιδαριώδους ἀντιρρήσεως καὶ ἀδικαιολογήτου ἐπιμονῆς ν' ἀρνώμεθα τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ νὰ κηρύξωμεν, ὅτι τερπόμεθα ἐν τῇ σκοτίᾳ μεσαιωνικῆς τινος καὶ ἀκατονομάστου βαρβαρότητος. Ὄχι, Κύριοι! τὴν μομφὴν ταύτην δὲν θέλετε ποτὲ ἐπιτύχει νὰ ἀποδώσητε εἰς ἡμᾶς· ἀπ' ἐναντίας ἡμεῖς τὴν ἀντεπιστρέφομεν καὶ τὴν ῥίπτομεν κατ' ἐκείνων, οἵτινες ὑποκρινόμενοι ἄγνοιαν τῆς παρούσης ἡμῶν καταστάσεως, ἔρχονται σήμερον νὰ χλευάσωσι τὰς ἐντολὰς καὶ τὰ διδάγματα, δι' ὧν προάγεται καὶ ὅθεν ἐκπορεύεται ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ εὐημερία τῶν ἐθνῶν.

Τὸ ζήτημα λοιπόν, Κύριοι, ἡμεῖς δὲν θέλομεν τὸ ἐξετάσει ὑπὸ γενικὴν καὶ ἀπόλυτον ἔποψιν. Ὄχι· θέλομεν νὰ τὸ βασανίσωμεν σχετικῶς πρὸς τὰς παρούσας ἡμῶν περιστάσεις, κυρίως δὲ σχετικῶς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἐμπιστοσύνης, ἣν ἡ παροῦσα Κυβέρνησις δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν.

Καὶ τῷ ὄντι, Κύριοι, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀποδοκιμάσῃ τις οὐχὶ τὸ θάρρος, ἀλλὰ τὴν ἀκατανόητον ἰδιοτροπίαν ἐκείνων, οἵτινες, ὡς ἐὰν μὴ ἐγίνωσκον τὰ διατρέχοντα, παρουσιάζονται σήμερον ἐνώπιον ἡμῶν ἀναμοχλεύοντες τὰ πάντα, καὶ ὡσανεὶ τερπόμενοι ἐπὶ τῇ ἐπινοήσει νέων φαρμάκων πρὸς θεραπείαν τῆς νοσούσης κοινωνίας; Μεγαλόνοοι πολιτικοί, τολμητίαι, παρ' ἔθνεσι κατηρτισμένοις, ἐκεῖ, ὅπου ἡ δημοσία τάξις διατελεῖ ἑδραία καὶ ἀκράδαντος, μόλις ἤθελον τολμήσει νὰ συλλάβωσιν ἐκ μιᾶς

Digitized by Google

τὰς παραδόξους καινοτομίας, ἃς συνέλαβεν ἡ παροῦσα Κυβέρνησις, οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν βεβαίως νὰ ἀναπλάσῃ καὶ ἀνοικοδομήσῃ, ἀλλά, κατ' ἐμὴν γνώμην, ἵνα ἀπὸ τοῦδε προπαρασκευάσῃ μελλούσας συμπαθείας, καὶ ἵνα φανῇ πατρικὴ καὶ φιλόστοργος ἀπέναντι οἱουδήποτε ἄλλου, μὴ στέργοντος νὰ τὴν παρακολουθήσῃ.

Ζητεῖτε παρ' ἡμῶν τὴν ἐπιψήφησιν νέων φόρων, ὅπως δῆθεν διευκολύνητε τὴν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν συγκοινωνίαν καὶ τὰς προτάσεις ταύτας ῥίπτετε ἐντὸς τοῦ ἐθνικοῦ τούτου Συνεδρίου, πότε, Κύριοι; Ὅτε ὁ τρισάθλιος οὗτος λαός, κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, στερεῖται τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, ὅτε ὁ γεωργός, ἀφοῦ ἐπὶ ἓν ὁλόκληρον ἔτος ἐπότισε τὸ χῶμα διὰ τοῦ ἱδρῶτος αὐτοῦ, βλέπει κατεστραμμένας πάσας τὰς ἐλπίδας του, καὶ ἵσταται παράλυτος, ἐνώπιον τῶν πεινώντων τέκνων του, ὡς ἐν ἀγωνίᾳ θανάτου, ὅτε τὸ ἑλληνικὸν ἐμπόριον τήκεται ἐν ἀδρανείᾳ, ὅτε ὁ ἕλλην ἐργάτης, καὶ ἐκ τῆς φυγαδεύσεως τῶν κεφαλαίων καὶ τῆς ἐπικρατούσης γενικῆς χρεωκοπίας, διατελεῖ ἐν ὀκνηρίᾳ, ἐπικαλούμενος τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν, ὅτε ὁ ναύτης θεωρεῖ δακρύων τὸ σκάφος σηπόμενον ἐν τῷ λιμένι, ἀντὶ ἐπ' αὐτοῦ ὑπερηφάνως νὰ διαπορθμεύῃ τὰ πελάγη! Μὰ τὴν ἀλήθειαν, Κύριοι, πρέπει, ἢ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ ἐν τῷ κονιορτῷ τῶν γραφείων τῆς πρωτευούσης ἐνδιαιτώμενοι ἀδιαφοροῦσι καὶ τυφλώττουσιν, ἢ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐπέπρωτο οὐχὶ πλέον οἱ ξένοι, ἀλλ' ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ ἐμπαίξωμεν λαόν, ἀληθῶς ἄξιον καλλιτέρας τύχης, ἀλλὰ σκληρῶς καταδεδικασμένον νὰ εἶναι ἀενάως τὸ ἕρμαιον τοῦ τυχόντος. (Χειροκροτήσεις).

Τί ἐπιζητεῖτε, Κύριοι, διὰ τῶν προτεινομένων φόρων; Ἀναντιρρήτως θέλετε ν' αὐξήσητε τοὺς πόρους τῆς ἐπικρατείας. Καὶ δὲν γνωρίζετε σεῖς, ὅτι οἱ πόροι οὗτοι ὑπάρχουσιν, ὅτι ὁ θεὸς τῆς Ἑλλάδος ἐπεδαψίλευσεν αὐτοὺς ἀφθόνους, ἀλλ' ὅτι μέχρι τοῦδε ἀναιδῶς ἐκλάπησαν ἢ κατησωτεύθησαν; Δὲν γνωρίζετε σεῖς, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τὸν φόρον αὐτοῦ πληρώνει ὑπὸ τὴν

Digitized by Google

μάστιγα τῶν εἰσπρακτόρων σας; καὶ ὅτι οἱ ἱδρῶτές του κατασταλάζουσι, δὲν ἀποταμιεύονται πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν, ἀλλ᾽ ὅτι ὑπῆρξαν πάντοτε τῆς ἁρπαγῆς τὸ ἕρμαιον καὶ τῆς διαφθορᾶς τὸ μέσον; — Δὲν γνωρίζετε πάντα ταῦτα; — (Εὖγε, εὖγε, χειροκροτήσεις).

Ἂν στερώμεθα συγκοινωνιῶν, ἂν ὡς ἐκ τούτου κινδυνεύῃ σήμερον ἡ ἀσφάλεια τοῦ πολίτου, ἄν, ὅπως μεταβῶμεν ἀπὸ ἑνὸς εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς ἐπικρατείας, ἔχωμεν ἀνάγκην ἐνόπλων συνοδειῶν, ὡς ἐν καιρῷ πολέμου, πταίει ἆρά γε κατὰ τοῦτο τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν προσόδων, ἢ πᾶσα εὐθύνη πρέπει νὰ πέσῃ ἐπὶ ἐκείνων, οἵτινες μέχρι τοῦδε τὰς ἐσφετερίσθησαν ἢ ἀκαταλλήλως διεχειρίσθησαν τὸν δημόσιον πλοῦτον;

Σᾶς κατέλαβεν ἡ μονομανία τῶν οἰκονομιῶν. Τίποτε παράδοξον. Φαίνεται πεπρωμένον πᾶσα ἐποχὴ νὰ διέπηται ὑπὸ μιᾶς μονομανίας. Οὐδὲν παράδοξον ἑπομένως, ἂν καὶ ὑμεῖς σήμερον ἐνεργεῖτε ὑπὸ τὴν πίεσιν τοιαύτης μονομανίας. Περιτέμνετε τὸν προϋπολογισμόν σας πανταχόθεν, ρίπτετε εἰς τὰς ὁδοὺς ἀπείρους οἰκογενειάρχας, στεροῦντες ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, ἐν στιγμῇ, καθ᾽ ἣν αἱ πλεῖσται τῶν κυριωτέρων ἐπαρχιῶν μαστίζονται ὑπὸ ἐκτάκτου σιτοδείας· ἔστω, Κύριοι· ἀλλ᾽ ἐνῷ ἐπιχειρεῖτε ἐπιχειρήματα τοιαῦτα, τολμᾶτε νὰ ἐπιβαρύνητε τὸ ἔθνος, εἰσάγοντες εἰς τὸ συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας νέα πρόσωπα· καὶ πῶς δύνασθε νὰ δικαιολογηθῆτε, ἀφίνοντες ἀνέπαφα ἄλλα κακὰ μεγαλείτερα, ἐκεῖ ὅπου ἡ καυτηρίασις ἔπρεπε νὰ εἶναι βαθεῖα, καὶ ὁ πέλεκυς νὰ πέσῃ κοπτερώτατος; (Εὖγε, εὖγε).

Εὐελπιστῶ, Κύριοι, ὅτι ἡ Βουλὴ αὐτὴ δὲν θέλει σᾶς παρακολουθήσει εἰς τὴν τρικυμιώδη πορείαν σας, καὶ ὅτι οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν θέλει τολμήσει νὰ ἀναδεχθῇ τοιαύτην καὶ τηλικαύτην εὐθύνην. Ζητεῖτε φόρους ἵνα διευκολύνητε τὴν συγκοινωνίαν, ὅπως κατασκευάσητε δρόμους, ἀνορθώσητε γεφύρας, ἀνασκευάσητε αὔλακας. Ἀλλά, σᾶς ἐρωτῶ, οἱ δρόμοι τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Κερκύρας ἀριστούργημα τέχνης, ἐξαγόμενον πεντήκοντα ἐτῶν

Digitized by Google

μόχθων καὶ δαπανῶν, ἐν χώρᾳ, ὅπου ὑπάρχει ἐν ἐνεργείᾳ φόρος περὶ ὁδοποιΐας, εἰς ποίαν κατάστασιν εὑρίσκονται σήμερον; Τὰς ὁδοὺς ταύτας σεῖς τὰς παρελάβετε σώας καὶ σήμερον ἀπέβησαν ἀδιάβατοι. Ἐὰν λοιπὸν δὲν ἀνεδείχθητε ἱκανοὶ νὰ συντηρήσητε τὰ καλῶς ἔχοντα, πῶς ἀπαιτεῖτε ἡμεῖς νὰ ἐμπιστευθῶμεν εἰς χεῖράς σας νέους φόρους, ὅπως δι' αὐτῶν ἀνορθώσητε τὰ μὴ ὑπάρχοντα;

. . . .

Δὲν προβαίνω, Κύριοι, περαιτέρω. Ἐπαναλαμβάνω ὅμως καὶ πάλιν, καθόσον ἐνδιαφέρει καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν ὑπόληψίν μας, ἐνδιαφέρει τὴν θέσιν τοῦ ζητήματος, ὅτι ἡμεῖς δὲν συζητοῦμεν τὰς ὑποβαλλομένας προτάσεις ὑπὸ ἀπόλυτον καὶ γενικήν τινα ἔποψιν, ἀλλ' ὅτι τὰς βασανίζομεν σχετικῶς πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, κυρίως δὲ σχετικῶς πρὸς τὴν ἐμπιστοσύνην, ἣν τὸ ἐνεστὼς ὑπουργεῖον ἐμπνέει πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὅτι ἡ Κυβέρνησις διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῆς ὁμοιάζει πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις χάριν ἐλεημοσύνης δῆθεν ἤθελε προσφέρει εἰς τὸν πεινῶντα ἀντὶ ἄρτου πολυτελῆ χαρυκεύματα· ὅτι τοιαῦτα μέτρα ἡμεῖς θέλομεν τὰ θεωρεῖ ὡς ἀληθῆ ἐμπαιγμόν, ἐνόσῳ βλέπομεν κατασπαταλωμένην τὴν περιουσίαν τοῦ ἔθνους, καὶ δι' αὐτῆς τρεφομένους τοὺς λύκους τῆς πολιτείας· ὅτι, ἂν μέχρι τοῦδε ἀνεδείχθητε ἀνάξιοι νὰ συντηρήσητε, πολλῷ μᾶλλον δικαιούμεθα νὰ σᾶς θεωρῶμεν ἀναξίους νὰ ἀνοικοδομήσητε· ὅτι ἑπομένως διὰ τῶν ἀχωνεύτων καὶ παρακαίρων προτάσεών σας διακωμῳδεῖτε τὸν λαὸν καὶ πράττετε ἀξιόμεμπτον δημοκοπίαν. (Εὖγε, εὖγε, χειροκροτήσεις).

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Ἐκφωνηθεῖσα ἐν τῇ Βουλῇ τῇ 18ῃ Ἰανουαρίου 1867 πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ὑποβληθέντων ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Ἀλεξ. Κουμουνδούρου νομοσχεδίων χάριν τῶν πολεμικῶν τῆς χώρας παρασκευῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἔντιμοι Βουλευταί!

Ἀνεδέχθημεν νὰ κυβερνήσωμεν τὴν Ἑλλάδα, εἶπεν ὁ πρωθυπουργὸς ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ἀνεδέχθημεν νὰ κυβερνήσωμεν τὴν Ἑλλάδα ἐν στιγμαῖς, καθ' ἃς ἡ πολιτεία κλυδωνίζεται, ὅτε ἡ ἰσχὺς τῶν νόμων ἐχαλαρώθη, ἐνῷ ὁ στρατὸς χρῄζει ριζικῆς διοργανώσεως, ἐνῷ ἡ δημοσία ἀσφάλεια κατήντησε φάσμα, ὅτε ἡ οἰκονομικὴ δυσχέρεια ἐκορυφώθη.

Καὶ ὡσὰν ταῦτα πάντα μὴ ἦσαν ἐπαρκῆ, προσέθηκεν ὁ πρόεδρος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀνεδέχθημεν νὰ κυβερνήσωμεν ἐν ἡμέραις, καθ' ἃς κύκλῳ ἡμῶν αἱματηραὶ καταστροφαὶ διαταράττουσιν ἐκ βάθρων τὴν κοινωνίαν ἅπασαν, καὶ διεγείρουσιν ἐν ἡμῖν τὸ ἀκαταμάχητον ἐκεῖνο αἴσθημα τῆς συμπαθείας, ὅπερ πηγάζον ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ αἵματος, ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ θρησκεύματος, τῆς γλώσσης, τῶν βασάνων, τῶν ἐλπίδων, τῶν παραδόσεων, ἀποβαίνει σεβαστόν, ἀποβαίνει ἱερόν, ἀποβαίνει ἀκατάσχετον.

Καὶ τοὺς λόγους τούτους ἐχειροκρότησεν ἡ Βουλή, Κύριοι, διότι συνῃσθάνθη ὅτι δι' αὐτῶν ἐθίγετο ἡ μυστηριώδης ἐκείνη

Digitized by Google

χορδή, ἥτις διατηρηθεῖσα ἀδιάφθορος ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς Ἕλληνος, προθύμως ἀνταποκρίνεται καὶ ἀντηχεῖ ἐναρμονίως ὁσάκις εὑρίσκονται δάκτυλοι ἱκανοὶ νὰ τὴν κρούσωσιν, ἱκανοὶ νὰ τὴν ζωογονήσωσιν.

Ἐννοῶ, Κύριοι, τὴν ἀκροσφαλῆ θέσιν, εἰς ἣν ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐκ προοιμίων ἴσως τῆς συστάσεώς της εὑρέθη ἡ παροῦσα κυβέρνησις· ἐκτιμῶ δεόντως τὴν ἀνάγκην, ἥτις ὑπεχρέωσεν αὐτὴν νὰ σταθμίσῃ αὐστηρῶς πᾶσαν φράσιν, πᾶσαν λέξιν τοῦ προγράμματός της, ἐνίοτε δὲ νὰ προσφύγῃ καὶ εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς ἐκείνους ἑλιγμούς, δι' ὧν μόνη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα δύναται νὰ περικαλύψῃ τοὺς προφανεστέρους πόθους, τὰς ἀμετατρεπτοτέρας πεποιθήσεις. Ἐννοῶ πάντα ταῦτα καὶ ἐπαινῶ τὴν σύνεσιν καὶ τὰς προφυλάξεις τῶν ὑπευθύνων ὑπουργῶν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν τούτοις ἔκτακτα μέτρα, ἐξαιρετικαὶ πρόνοιαι καθίστανται ἀναπόφευκτοι πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ὑποσχέσεων τῆς κυβερνήσεως, καὶ τὰ μέτρα ταῦτα ἤρχισαν ἤδη νὰ ἐκτυλίσσωνται ἐνώπιον ἡμῶν, καὶ νὰ ὑποβάλλεται εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς ἀντιπροσωπείας ἄνευ ἀναβολῆς χρόνου τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ μετὰ ταχύτητος ἀναλόγου πρὸς τὴν σπουδαιότητα τῶν περιστάσεων, αἵτινες πανταχόθεν μᾶς πολιορκοῦσι καὶ μᾶς πιέζουσιν· ἡ δὲ Βουλὴ προτίθεται βεβαίως νὰ τὰ παραδεχθῇ, διότι συναισθάνεται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ παντός. Τοιαύτη τοὐλάχιστον εἶναι ἡ ἀτομικὴ μου πεποίθησις, τοιαύτη ἡ ἀπόφασις, ἥτις ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους θέλει καθοδηγήσει τὴν ψῆφον καὶ τὴν διάνοιάν μου.

Ἤδη ὁ ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑπουργὸς καὶ ὁ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ναυτικῶν προσήγαγον νομοσχέδια, δι' ὧν πρώτην φορὰν ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς πρόκειται νὰ παρασταθῇ ἑτοίμη πρὸς ματαίωσιν παντὸς ἐνδεχομένου κινδύνου, ἡ δὲ κυβέρνησις σχολιάζουσα τὰ νομοσχέδια ταῦτα ἔδωσεν εἰς ἡμᾶς νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀληθῆ θέσιν τῶν πραγμάτων, καὶ ὑπέδειξεν ἡμῖν τὸν σκοπόν, πρὸς ὃν ἀπεφάσισε νὰ βαδίσῃ μετ' εὐσυνειδησίας καὶ μετὰ θάῤῥους. Εὐλογημένη ἡ ὥρα! Ἀλλ' ἡ ἐπαύξησις τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ

Digitized by Google

θάλασσαν στρατιωτικῶν τῆς Ἑλλάδος δυνάμεων συνεπιφέρει ἀναγκαίως τὴν ἐπαύξησιν τοῦ προϋπολογισμοῦ, καὶ τὴν ἀνεύρεσιν νέων πόρων, πρὸς ἀντιστάθμισιν τῆς ὑπερόγκου δαπάνης, εἰς ἣν θέλει ὑποβληθῇ τὸ ἔθνος. Ἑπομένως νέοι πόροι, νέα δάνεια, καθόσον ταῦτα πάντα συνέχονται ἀδιαῤῥήκτως, οὐδ' ἐπιτρέπεται νὰ τὰ διαζεύξωμεν, ἂν ἀληθῶς ἐπιποθῶμεν νὰ ἴδωμεν πραγματουμένας τὰς ἐλπίδας, ἐξασφαλιζομένας τὰς προσδοκίας μας.

'Αλλ' ἐνῷ καταλαμβάνω, Κύριοι, τὴν βαρύτητα τῶν περιστάσεων, καὶ ἐκ τῶν προτέρων παραδέχομαι τὴν ἀνάγκην τῶν θυσιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲν δύναμαι νὰ ἀποκρύψω εἰς ὑμᾶς ὅτι σήμερον πλέον παρά ποτε συναισθάνομαι ἐπίσης τὴν ἀκαταμέτρητον εὐθύνην τοῦ βουλευτοῦ καὶ τρέμω ἀναλογιζόμενος τὸν ὄγκον τῆς ἐντολῆς, ἣν μοὶ διεπιστεύθη λαὸς ἐξηντλημένος, ἀδίκως συκοφαντούμενος, ἀδίκως περιφρονούμενος, καὶ δικαίως ἀπαιτῶν παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ἴσην πρὸς τὰ παθήματά του αὐταπάρνησιν καὶ παῤῥησίαν.

Πρέπει λοιπὸν νὰ λαλήσωμεν,Κύριοι, καὶ νὰ λαλήσωμεν σαφῶς, διότι ἡ θέσις τῆς κυβερνήσεως διαφέρει μεγάλως ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ βουλευτοῦ. Ἐν τῇ νομοτελεστικῇ ἐξουσίᾳ κανὼν ἀμετάτρεπτος καὶ σταθερὸς ἂς ὑπάρξῃ ἡ σύνεσις, ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ βουλευτοῦ ἂς ἀνατείλῃ ἡ ἀλήθεια. Ὅ,τι οἱ ὑπεύθυνοι ὑπουργοὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἠδύναντο νὰ προφέρωσιν, ἡ γλῶσσα τοῦ ἀντιπροσώπου πρέπει σήμερον νὰ τὸ εἴπῃ,διότι ἔφθασεν ἡ ὥρα, καθ' ἣν ὁ κόσμος ὅλος πρέπει νὰ μάθῃ ποῖαι αἱ ἀπαιτήσεις τῆς Ἑλλάδος, ποῖος ὁ ἀληθὴς λόγος τῆς φθίσεως, ἥτις κατατρώγει τὰ σπλάγχνα μας, ποία ἡ θεραπεία,δι' ἧς δύνανται νὰ οὐλωθῶσιν αἱ πληγαί μας, καὶ πρέπει νὰ μάθωσιν οἱ δυνατοὶ τῆς γῆς ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ θεωρηθῶμεν ἡμεῖς παραίτιοι τοῦ φοβεροῦ ἀναβρασμοῦ, ὅστις συνταράττει τὴν κοινωνίαν ἅπασαν.

Ἂς μείνῃ λοιπὸν ἡ κυβέρνησις αὐστηρῶς περιωρισμένη ἐν τῷ προγράμματί της· οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν θέλει ἐκβιάσει τὴν σύνεσιν καὶ τὴν διάνοιάν της. Ἐγὼ ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ,

Digitized by Google

ἐνῷ προτίθεμαι νὰ τὴν ὑποστηρίξω πάσαις δυνάμεσιν, αἰσθάνομαι ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀνάγκην νὰ δικαιολογήσω τὴν ψῆφον καὶ τὴν πορείαν μου, οὐ μόνον διότι θεωρῶ τὴν σιωπὴν ἀσυγχώρητον παραβίασιν τῶν βουλευτικῶν μου καθηκόντων, ἀλλὰ διότι πρεσβεύω ὅτι ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ μόνος ὁ λόγος εἶναι ἡ ἰσχὺς τῶν ἀδυνάτων, διότι θεωρῶ ἀπᾴδουσαν πρὸς τὴν τιμὴν καὶ τὰ ἀληθῆ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος τὴν σιγὴν τοῦ ἔθνους, ἐν στιγμαῖς καθ' ἃς παριστάμεθα ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῶν λαῶν καὶ ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν ἀπόφασιν τῆς κοινῆς γνώμης.

Δὲν πρόκειται, Κύριοι, ἀνοήτως καὶ προδοτικῶς ἴσως νὰ ἐκτοξεύσωμεν ὕβρεις καὶ νὰ προκαλέσωμεν παρακαίρως ῥήξεις δυναμένας νὰ ἐπιφέρωσι σπουδαιοτάτας συνεπείας· πρόκειται ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ δικαιολογηθῶμεν ἐπιψηφίζοντες καὶ παραδεχόμενοι ἀγογγύστως μέτρα βαρύτατα καὶ ἐπαχθῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀποκρούσωμεν τὰς μομφάς, αἵτινες πανταχόθεν ἐπιῤῥίπτονται κατὰ τῆς Ἑλλάδος, διασαφίζοντες τὰ γεγονότα καὶ καταδεικνύοντες τὴν ἰσχὺν τῶν περιστάσεων, αἵτινες πειθαναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ φροντίσωμεν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν συμφερόντων τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Τίς δύναται, Κύριοι, νὰ μᾶς ἐπικρίνῃ διὰ τοῦτο; καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν αὐτοὶ οἱ προστάται καὶ εὐεργέται τῆς Ἑλλάδος νὰ μὴ κολακευθῶσι, βλέποντες ὅτι τὸ φυτὸν ἐκεῖνο, ὅπερ διὰ τοῦ αἵματός των ἐπότισαν, καὶ διὰ τῶν χειρῶν των ἐκαλλιέργησαν, ἤρχισε τέλος ν' ἀποδίδῃ τοὺς πρώτους του καρπούς, καὶ νὰ παρίσταται ἐνώπιόν των ἐν πάσῃ τῇ νεανικῇ αὐτοῦ ὡραιότητι; (Ῥαγδαῖαι χειροκροτήσεις).

Πρόκειται νὰ ὑποβληθῇ τὸ ἔθνος εἰς δεινὰς στενοχωρίας, καὶ θὰ φοβηθῶμεν ἡμεῖς νὰ ἐκφράσωμεν τοὺς κινδύνους, ὑφ' ὧν περιστοιχιζόμεθα, καὶ νὰ διακηρύξωμεν συνάμα τὰ παθήματα καὶ τὰς προσδοκίας μας; Πέπρωται ἆρά γε ν' ἀναδειχθῶμεν ἡμεῖς κατώτεροι τῶν γενναίων προπατόρων μας, οἵτινες κατὰ τὸ 1821

Digitized by Google

συνέταξαν ἐν Ἐπιδαύρῳ τὴν ἀείμνηστον διακήρυξίν των; (Ῥαγδαῖαι χειροκροτήσεις).

Βεβαίως, Κύριοι, ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν ἠρέμα ἀναπτυσσομένῳ ἡ ἥσυχος, ἡ γαληνιαία διεξαγωγὴ τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἡ κανονικὴ κίνησις τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς καθίστησιν ἐλαφροτέραν τὴν εὐθύνην τοῦ βουλευτοῦ· ἀλλ' ὅταν ἐκ μιᾶς ἀναφύωνται μεγάλα ἐθνικὰ ζητήματα, ὅταν ἡ ἀντιπροσωπεία προσκαλῆται ν' ἀποφανθῇ περὶ τῆς τύχης φυλῆς ἀκεραίας, ἐνῷ ἕκαστος ἡμῶν συναισθάνεται ὅτι πᾶσα φράσις, πᾶσα λέξις πίπτουσα ἀπὸ τῶν χειλέων του, ἀφ' ἑνὸς μὲν παρεξηγουμένη δύναται ν' ἀνορύξῃ τάφους, νὰ γίνῃ πλήμμυρα αἵματος, κήρυγμα θανάτου, ὕμνος νεκρώσιμος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι πᾶσα ἀπόφασις ὑπαγορευομένη ὑπὸ τῆς δειλίας, ἢ ὑπὸ παιδαριώδους ἀμφιταλαντεύσεως, δύναται ἐκ μιᾶς νὰ κόψῃ τὸ τελευταῖον νῆμα, δι' οὗ συνέχονται τοσαῦται γλυκύταται ἐλπίδες, νὰ καταστείλῃ τοὺς παλμοὺς τοσούτων γενναίων καρδιῶν, ν' ἀπορροφήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν τελευταίαν ἰκμάδα, δι' ἧς μέχρι τοῦδε ἔζησεν ἡ τάλαινα, ἡ τρισαθλία Ἑλλάς, ὤ! τότε, Κύριοι, ἡ εὐθύνη τοῦ βουλευτοῦ μεγαλύνεται, ἐξογκοῦται, καὶ οἱ λόγοι καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ φέρωσιν οὐχὶ τὴν σφραγῖδα τῆς στιγμιαίας ἐξάψεως καὶ τοῦ κομματικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ τὸν τύπον τῆς σπουδαίας μελέτης, τῆς ἀπεράντου ἐκείνης στοργῆς, ἥτις ὀφείλει νὰ ἐμπνέῃ τὰ τέκνα ὁσάκις ἐκ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν κρέμαται ἡ ζωὴ ἢ ὁ θάνατος φιλοστόργου καὶ περιποθήτου μητρός.

Τοιαύτη εἶναι ἡ θέσις εἰς ἣν εὑρισκόμεθα, Κύριοι, ἐνώπιον τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐνώπιον τῶν εὐεργετίδων Δυνάμεων, ἐνώπιον τοῦ κόσμου ὅλου. Ἐγὼ δὲ τὴν ἀποδέχομαι μετ' ἀγαλλιάσεως, καὶ εὐχαριστῶ τὸν Ὕψιστον ὅτι μοὶ ἐπέτρεψε νὰ ζήσω ἵνα καὶ ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ τούτου βήματος διακηρύξω τὰς πεποιθήσεις μου, καθὼς τὰς διεκήρυττα ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἰονίου Βουλῆς, καὶ τὰς ἀπηύθυνα πρὸς τὸν κραταιὸν θρόνον τῆς φιλελευθέρας Ἀλβιῶνος.

Ἄλλως τε πόθεν προέρχεται, Κύριοι, ὁ ἔκτακτος ὀργασμὸς

Digitized by Google

ὑφ' οὗ κατακυριεύεται σήμερον ὁ λαὸς οὗτος ἐπὶ τῇ ἁπλῇ νύξει ζητημάτων μακρόθεν σχετιζομένων μετὰ κρυφιωτέρων αὐτοῦ πόθων; διατί τάχα ἐπὶ τοῦ μετώπου ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀκροατῶν διαγελᾷ ἀπροσδοκήτως χαραυγή, καὶ διατί ἐν τοῖς βλέμμασιν ὑμῶν σπινθηροβολεῖ μυστηριώδης τις ἀκτίς, ὡς ἂν ἐπρόκειτο ν' ἀπαυγάσῃ ἐκεῖθεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ ἀπὸ τοσούτων ἤδη ἐτῶν διατελέσαν κεκρυμμένον ὑπὸ τὸ παχύ, ὑπὸ τὸ ὁμιχλῶδες κάλυμμα τῶν παθῶν καὶ τοῦ φατριασμοῦ ;

Διατί πλέον παρὰ ποτε σήμερον φιλήσυχοι πολῖται πλούσιοι καὶ πένητες συνέρχονται, συνωθοῦνται ἐντὸς τῆς πενιχρᾶς ταύτης αἰθούσης, διατί ἐν μέσῳ τῆς ἐπικρατούσης σιγῆς ἀκούω μυστηριωδῶς κρούοντα τὴν ἀκοήν μου τὸν παλμὸν τοσούτων καρδιῶν, καὶ διατί κύκλῳ τοῦ προσώπου μου περιΐπταται τώρα ἡ φλογώδης ἀναπνοή, ἥτις ἐξέρχεται ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ κόσμου τούτου, ζωογόνος ὡς αἱ θερμαὶ αὖραι τῆς ἀνοίξεως, ἀπειλητικὴ ὡς ἡ πνοὴ τῶν ἀνέμων τῆς ἐρήμου;

Ποῖος ὑπῆρξεν ὁ λόγος, ποῖον τὸ σύνθημα, ποία ἡ δύναμις ἥτις διήγειρεν ἡμᾶς ἐκ τοῦ ληθάργου ; πῶς εἰσήλασεν αἴφνης εἰς τὰ στήθη μας τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς καὶ ποία πλαστουργὸς ἐνέργεια ἠλέκτρισε τοὺς μοχλοὺς τοῦ ὀργανισμοῦ μας, διαταράξασα ἐκ βάθρων τὸ αἷμα, ὅπερ ἐσήπετο λιμνάζον ἐντὸς τῶν νεκρωμένων ἀρτηριῶν μας;

Διατί τάχα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου, ὅπου ἀντήχησαν ἄλλοτε θορυβώδεις διαπληκτισμοί, πικροὶ γέλωτες, ἄγριαι φωναί, αἱματηραὶ ὕβρεις, ἡ Ἑλλὰς παρίσταται σήμερον ἐν πάσῃ τῇ σεμνότητι αὐτῆς, ὑπερήφανος, περιβεβλημένη τὴν σιδηρᾶν πανοπλίαν τῶν αἰωνίων καὶ ἀπαραγράπτων αὐτῆς δικαιωμάτων, ἄκαμπτος ἐν τῇ πτωχείᾳ της, πανίσχυρος ἐν τῇ ἀδυναμίᾳ της, ἀγερώχως ἐπιδεικνύουσα τὸν ἀρχαῖον χιτῶνα τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δόξης της, θαυμασίως μεταμορφωθέντα πάλιν εἰς αὐτοκρατορικὴν πορφύραν δι' αἵματος ; (Ῥαγδαῖαι χειροκροτήσεις).

Διατί, Κύριοι ;

Digitized by Google

Διότι εἶπεν ὁ Θεός, ὅτι ἡ γῆ ἐκείνη, ἥτις ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ὁ ἀνθὼν τῶν ἰδεῶν, ἡ μήτρα ἔνθα ἐκυοφορήθη ὁ σπόρος τῆς ἐλευθερίας, ὅπου ηὔξησεν, ἠνδρώθη τὸ δένδρον τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπου ἐκαρποφόρησε τὸ δένδρον τῆς θείας ἐνσαρκώσεως, εἶπεν ὁ Θεός, ὅτι ἡ γῆ ἐκείνη δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ στεῖρα.

Οὔτε ὁ πέλεκυς τῆς κατακτήσεως, οὔτε αἱ δῃώσεις, οὔτε αἱ καταστροφαὶ ἴσχυσαν νὰ καταστρέψωσι τὰς ῥίζας τῆς γιγαντιαίας δρυός! Κύκλῳ τοῦ ἀπηρχαιωμένου κορμοῦ, εἶπεν ὁ Θεός, νὰ βλαστάνωσιν ἀενάως ἀειθαλεῖς παραφυάδες, καὶ ἐκ τοῦ φλοιοῦ τοῦ δένδρου ν' ἀναφύωνται νέοι κλάδοι, νέα φύλλα. (Εὖγε! Εὖγε! καὶ ῥαγδαῖαι χειροκροτήσεις).

Ἡ ψυχὴ τῆς Ἑλλάδος περικλεισθεῖσα ἐντὸς στενοχώρου εἱρκτῆς, ἀνηλεῶς δεσμευθεῖσα, διέφυγε, Κύριοι, ἐκ τοῦ ζοφεροῦ καταγωγίου, ὅπου ἄσπλαγχνοι δεσμοφύλακες προσεπάθησαν νὰ τὴν θάψωσι, καὶ ἀφοῦ διέτρεξε τὰ ὄρη τῆς Ἠπείρου, ἀφοῦ ἠσπάσθη τὰς κορυφὰς τοῦ Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἀφοῦ ἐνηγκαλίσθη τὴν Κρήτην, ἦλθε καὶ παρεκάθισε μεθ' ἡμῶν. Σεῖς εἶσθε σήμερον ἡ ψυχὴ τῆς Ἑλλάδος. (Χειροκροτήσεις παρατεταμέναι).

Καὶ τὸ βῆμα τοῦτο, καὶ τὰ ψυχρὰ ἐκεῖνα ἑδώλια, καὶ τὰ περιεστῶτα πλήθη, καὶ ὁ θρόνος τοῦ Προέδρου, καὶ ὁ ἀὴρ ὃν ἀναπνέομεν, καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Βασιλέως πάντα ταῦτα σήμερον εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς Ἑλλάδος. Ἂς παύσωσι λοιπὸν πρὸς στιγμὴν τὰ πάθη, (συνεχεῖς χειροκροτήσεις διακόπτουσι τὸν ἀγορεύοντα), ἃς σβεσθῶσιν αἱ ἔριδες, ἃς ἐκλείψωσιν αἱ ἀτομικότητες, ἃς σιγήσῃ ἡ τρικυμία τοῦ συνήθους κοινοβουλευτικοῦ βίου, διότι Βασιλὶς καὶ κυρίαρχος μόνη πρέπει νὰ λαλήσῃ καὶ νὰ εἰσακουσθῇ ἡ ψυχὴ τῆς Ἑλλάδος. (Ἐπανειλημμέναι καὶ ζωηραὶ χειροκροτήσεις).

Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀπεχωρίσθημεν, Κύριοι, κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰανουάριον ἤρχισαν ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ νὰ κυοφορῶνται μεγάλαι πολιτικαὶ μεταβολαί. Τὰ παρὰ τὸν Ἄλβιν Δουκᾶτα ὑπῆρξαν ἡ αἰτία σπουδαίας ἀναστατώσεως, καθὼς πολλά-

Digitized by Google

κις μικρὸν καὶ ἀσήμαντον κέντημα διεγείρει ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ ὀργανισμῷ ἐπικίνδυνα νευρικὰ νοσήματα. Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ὁ δέκατος ἔνατος αἰὼν θέλει διαλάμπει ἐν μέσῳ τοῦ κοιμητηρίου τοῦ παρελθόντος, οὐχὶ ὡς ἡμίσβεστος νεκρικὴ λυχνία, ἀλλ' ὡς φαεινότατος ἀστὴρ ἀνημμένος παρ' αὐτῆς τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου.

Τὰ αἵματα καὶ ἡ θυελλώδης ἐμφάνισις τῆς πρώτης Γαλλικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ἀνέγερσις καὶ ἡ πτῶσις τῶν Βουρβώνων, ἡ συνταγματικὴ ἐπανάστασις τῶν 1830, ἡ Γαλλικὴ δημοκρατία, ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος, πάντα ταῦτα θέλουσι μείνει γεγραμμένα ἐν ταῖς δέλτοις τῆς Ἱστορίας, καθὼς ἀναγράφονται ἐπὶ τῶν Μαυσωλείων τὰ ὀνόματα τῶν τεθνεώτων· ἀλλ' ὅ,τι πέπρωται νὰ ζήσῃ ζωὴν αἰωνίαν, νὰ καταστείλῃ καὶ αὐτὴν τὴν καταστρεπτικὴν ἐνέργειαν τοῦ χρόνου, ἀενάως ἐνισχυόμενον καὶ κραταιούμενον, ἀναντιρρήτως, Κύριοι, εἶναι τὸ δόγμα τῶν Ἐθνικοτήτων

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξελέχθη παρὰ τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ, ἵνα παραλάβῃ ἐν τοῖς σπλάγχνοις αὐτοῦ καὶ ἐπῳάσῃ τὸν πολύτιμον σπόρον. Οὐδὲ παρῆλθε χρόνος πολὺς καὶ ἀπὸ ἄκρας εἰς ἄκραν τῆς Ἑλλάδος ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται τὰ συμπτώματα τῆς θαυμασίας ἐνσαρκώσεως. Διῃρημένη ἡ ἡμετέρα φυλὴ εἰς ἀναρίθμητα κλάσματα, ὀρφανή, καθῃμαγμένη, ἔδειξεν ἀπὸ τετρακοσίων ἤδη ἐτῶν ὅτι εἶχε πλήρη τὴν συναίσθησιν τῆς ἐντολῆς της, οὐδεμίαν δὲ παρέλιπεν εὐκαιρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τοῦ δόγματος, ὅπερ θεόθεν εἶχε παραλάβει. Συνωμοσίαι ἐπὶ συνωμοσιῶν, ἐπαναστάσεις ἐπὶ ἐπαναστάσεων, σφαγαί, βάσανα, ἀκαταλόγιστοι συμφοραὶ ὑπῆρξαν τὰ φαινόμενα τοῦ ἐμβρυϊκοῦ οὕτως εἰπεῖν βίου τῆς μεγάλης, τῆς ἱερᾶς ταύτης ἰδέας. Ὑπηρέται τοῦ αὐτοῦ δόγματος, καίτοι διαχωριζόμενοι ὑπὸ τοῦ μακροῦ διαστήματος διακοσίων περίπου ἐτῶν, ὑπῆρξαν κατὰ τὰ 1686 ὁ ἀείμνηστος Θεόφιλος καὶ ὁ Γερμανὸς κατὰ τὸ 1821, ὁ λεοντοκάρδιος Κούρμας καὶ ὁ μεγαλομάρτυς Ἀθανάσιος Διᾶκος, ὁ Πάνος

Digitized by Google

Μεϊντάνης καὶ ὁ 'Οδυσσεὺς 'Ανδροῦτζος, ὁ 'Αγγέλης Σουμήλας καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Σπαθόγιαννος καὶ ὁ Νικήτας. Καὶ ὅμως ἀπέναντι τῆς πασιφανοῦς ταύτης ἐνεργείας τοῦ ἑλληνισμοῦ οἱ λαοὶ ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἔμενον ἀνάλγητοι, ἀπαθεῖς, καὶ ἐνῷ οἱ Φιλικοὶ συνεσκέπτοντο, ἐνῷ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατέθετεν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου τὸν φοβερὸν ὅρκον του, ἐνῷ ἐτροχίζετο παρ' ἡμῖν ἐν κρυπτῷ ἡ μάχαιρα καὶ ἔρρεεν ἐν παραβύστῳ ἐκ τῆς χύτρας ὁ μόλυβδος πρὸς κατασκευὴν τυραννοκτόνων σφαιρῶν, ἐκεῖ ἐγεννᾶτο τὸ τερατωδέστερον ἀποκύημα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἡ 'Ιερὰ συμμαχία, καὶ συνετάττοντο συνθῆκαι, δι' ὧν ἄλλα μὲν ἔθνη κατεσπαράττοντο, ἄλλα δὲ κατεδικάζοντο νὰ ζήσωσιν αἰωνίως ἐντὸς τῶν στενωτάτων ὁρίων, ἅτινα εὐηρεστήθησαν νὰ χαράξωσιν ἀνατόμοι διπλωμάται.

'Απέναντι τῆς ἀπελπιστικῆς ταύτης πολιτικῆς τῶν μεγάλων χριστιανικῶν τῆς Εὐρώπης δυνάμεων ἡ 'Ελλάς, πιστὴ εἰς τὴν ἀποστολήν της, ἐγείρεται πάλιν καὶ προκηρύσσει τὸ δόγμα τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος, ὡσανεὶ διαμαρτυρομένη μόνη κατὰ τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, ὡσανεὶ προαισθανομένη τὴν προσεχῆ βασιλείαν τῶν ἰδεῶν της.

Καὶ τότε οἱ σπινθῆρες τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 'Ιεροῦ ἀγῶνος ἐκσφενδονίζονται μέχρι περάτων τῆς γῆς, ἀναφλέγεται ἐκ μιᾶς τὸ αἷμα τῶν φιλελευθέρων· γεννᾶται ἐκ τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁ φιλελληνισμός, καὶ ἰδοὺ ὡς ἐκ συνθήματος συνέρχονται καὶ συναντῶνται ἐπὶ τοῦ ἀπαισίου πεδίου τοῦ Πέτα οἱ ἀπόστολοι ἁπάντων τῶν 'Εθνῶν, βαπτίζονται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ κολυμβήθρᾳ καὶ ἐν τῇ αἱματηρᾷ ἐκείνῃ σπονδῇ καθιεροῦσι μεθ' ἡμῶν τὸ νέον σύμβολον, δι' οὗ ἡ ἀνθρωπότης ἐπέπρωτο νὰ βαδίσῃ εἰς τὸν προορισμόν της. (Ζωηραὶ χειροκροτήσεις).

'Αλλ' ἡ ἀλήθεια, ὅσον κραταιά, ὅσον ἀκαταμάχητος καὶ ἂν εἶναι, δὲν δύναται νὰ βασιλεύσῃ ἐκ μιᾶς. Αἱ προλήψεις, τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα, ἡ φυσικὴ τάσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ἀντίρρησιν καὶ τὸν ἀνταγωνισμὸν ἀνέστειλαν τὸν θρίαμβον τοῦ σωτηρίου δόγματος, καὶ ἐκ μὲν τοῦ 'Ιεροῦ 'Αγῶνος ἐφύτρωσεν

Digitized by Google

ἀπροσδοκήτως ῥαχιτικὸν καὶ παράμορφον ἔκτρωμα, τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον, (Εὖγε! Εὖγε!), ἐν δὲ τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ αἱ νέαι ἀρχαὶ ἐγένοντο μόνον καταφανεῖς διὰ σποραδικῶν καὶ στιγμιαίων ἐκρήξεων.

Ἐφ' ὅλην τριακονταετίαν διήρκεσεν ὁ ἀκατανόητος λήθαργος καὶ τὴν μὲν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν ἐκυβέρνησεν ἡ θανάσιμος ἀρχὴ τοῦ Statu quo, ἡ δὲ Ἀνατολὴ κατεδικάσθη νὰ σήπεται ὑπὸ τὸν ὄγκον ἄλλης θανασιμωτέρας ἀρχῆς, τῆς ἀρχῆς δι' ἧς ἐκηρύσσετο ἡ ἀκεραιότης τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Καὶ ὅμως, Κύριοι, τὸ δόγμα τῶν ἐθνικοτήτων εἰσέδυσεν ἐν κρυπτῷ. Αἴφνης ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Γαλλίας ἀνορθοῦται ἡ γενεὰ τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος, καὶ ἐκ τοῦ στόματος ἑνὸς Βοναπάρτου ἐκφεύγει τὸ σύνθημα τοῦ πολέμου, καὶ προκηρύσσονται τὰ κυριαρχικὰ τῶν ἐθνῶν δικαιώματα.

Ἤδη ἡ Ἰταλία κατηρτίσθη, καὶ ἐν διαστήματι ἑνὸς περίπου μηνὸς σφριγῶσα, ἀρειμανὴς ἐγείρεται ἡ γερμανικὴ ἐθνότης καταπληκτική, ἀκατάσχετος, ὡς ἂν ἤθελε βιαίως νὰ κερδίσῃ ζωήν, ἣν ἐπὶ ματαίῳ ἐδαπάνησεν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐν διαιρέσεσι καὶ σπαραγμοῖς.

Ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης εἰς Σαδόβαν ἐνίκησε μὲν ὁ Βίσμαρκ καὶ τὰ βελονωτὰ τῶν Πρώσσων πυροβόλα, ἀλλ' ἀφανὴς καὶ ἀόρατος ἀρχηγέτης τοῦ πολέμου ἐκείνου, μὴ ἀμφιβάλλετε, ὑπῆρξε τὸ δόγμα τῶν ἐθνικοτήτων. Ἡ δὲ Αὐστρία ὑπεχώρησεν, οὐχὶ διότι ἐν μιᾷ συμπλοκῇ ἐξηντλήθησαν τὰ γιγαντιαῖα πολεμικά της μέσα, οὐχὶ διότι ἀπεδειλίασε στρατὸς ἀληθῶς γενναῖος, ἀλλὰ διότι συνησθάνθη ὅτι διὰ τῆς λόγχης δὲν φονεύονται αἱ ἰδέαι, διότι ἐνόησεν ὅτι ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαφῆς καὶ τοῦ συγχρωτισμοῦ τῶν ἀντιμαχομένων ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἡ ἀποσύνθεσις τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Ἀψβούργων.

Ἐνίκησε λοιπόν, Κύριοι, νίκην περιφανῆ ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ τὸ δόγμα τῶν Ἐθνικοτήτων. Ἐπὶ δὲ τῇ χαρμοσύνῳ ἀγγελίᾳ τί παράδοξον ἂν ἐγαλβανίσθησαν καὶ τὰ νεῦρα τοῦ κοιμω-

Digitized by Google

μένου Ἑλληνισμοῦ; ποία ἀνθρωπίνη δύναμις θὰ ἴσχυε ποτὲ νὰ καταστείλῃ τὴν ἔκρηξιν τῶν προαιωνίων πόθων τῆς Ἑλλάδος, καὶ ποία εὐσυνείδητος καὶ τιμία πολιτικὴ θὰ ἀπετόλμα νὰ ἐπικρίνῃ καὶ νὰ καταδικάσῃ ἡμᾶς ἢ νὰ φανῇ περίλυπος, βλέπουσα τὸ γηραιὸν τοῦτο χῶμα ἕτοιμον πάντοτε νὰ διατρέφῃ τὰς ῥίζας τοῦ ἀειθαλοῦς δένδρου τῆς ἐθνικῆς αὐτονομίας; (Ῥαγδαῖαι χειροκροτήσεις).

Καὶ ὅμως, Κύριοι, οἱ μεγάλοι, οἱ ἰσχυροὶ προστάται καὶ φίλοι τῆς Ἑλλάδος, μάρτυρες αὐτόπται τῆς φοβερᾶς καχεξίας, ἥτις ὁσημέραι ἀποῤῥοφᾷ πάσας τὰς ζωτικὰς ἡμῶν δυνάμεις, καίτοι γινώσκοντες ἀκριβῶς τὸν ἀληθῆ λόγον τῶν ἡμετέρων νοσημάτων, εὐαρεστοῦνται νὰ μένωσι ψυχροὶ θεαταὶ τῶν γεγονότων· ἡ δὲ Ὑψηλὴ Πύλη ἔρχεται καθ' ἑκάστην καὶ μᾶς παρενοχλεῖ διὰ τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν διακοινώσεών της, ὡς ἂν μὴ ἐγίνωσκεν ὅτι δυνάμει τῶν ἀμετατρέπτων κανόνων τῆς φύσεως, ὅταν αἱ αὖραι τῆς ἀνοίξεως ἀρχίζουν νὰ πνέωσι, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ διαλύωνται οἱ παγετοὶ (ἐνταῦθα ὁ ἀγορεύων διακόπτεται διὰ ζωηροτάτων ζητωκραυγῶν), πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ βλαστάνωσιν οἱ σπόροι, οἵτινες διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος ἐκοιμῶντο ὑπὸ τὴν χιόνα.

Ἡ Κρήτη ἀνέλαβε τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ προαιωνίου ἔργου, ὅπερ διὰ τῆς καταρτίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἔμεινεν ἀνεκπεραίωτον. Δίδει τὸ τιμαλφὲς αὐτῆς αἷμα, τὴν πολύτιμον αὐτῆς σάρκα, προσθέτει τὰ λείψανα τῶν τέκνων της, ὅπως δι' αὐτῶν ἀνυψωθῇ ἐπ' ὀλίγον ὁ πύργος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ σεῖς μᾶς ἐρωτᾶτε διατί συμπονοῦμεν, διατί συγκινούμεθα; Ἄπαγε τῆς βλασφημίας!

Μὴ ὁ ἀγὼν οὗτος εἶναι νέος; μὴ δὲν χωρίζουσι τὸν λαὸν ἐκεῖνον ἀπὸ τῶν κατακτητῶν ποταμοὶ αἵματος, γιγαντιαῖοι σωροὶ πτωμάτων; Τί λοιπὸν ζητεῖ νὰ μάθῃ παρ' ἡμῶν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη; καὶ πῶς ἀντὶ νὰ ἀπευθύνεται εἰς ἡμᾶς δὲν ἐρωτᾷ τὴν συνείδησίν της, καὶ δὲν ὁμολογεῖ τὴν ἀληθῆ αἰτίαν τοῦ νοσήματος, ὑφ' οὗ κατατρύχεται; (Εὖγε! Εὖγε!).

Digitized by Google

Τὸ κατ' ἐμέ, Κύριοι, ἐπιλαμβανόμενος σήμερον τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ζητήματος, δὲν προτίθεμαι νὰ ἐπικρίνω οὐδένα· ἀπ' ἐναντίας φρονῶ ὅτι ἀπουσιαζούσης τῆς Βουλῆς εἰς οὐδένα ἐπετρέπετο νὰ διατυπώσῃ πρόγραμμα καὶ νὰ χαράξῃ πορείαν, ἐξ ἧς ἠδύναντο νὰ προκύψωσι σπουδαιόταται συνέπειαι.

'Αλλὰ σήμερον, Κύριοι, σήμερον ὅτε τὸ ἔθνος ἀκέραιον διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ἵσταται ἐνώπιον τοῦ νομίμου, τοῦ προσφιλοῦς αὐτῷ ἡγεμόνος, σήμερον ὅτε πρόκειται νὰ ἐκφρασθῶσιν οἱ ἀληθεῖς πόθοι τῆς φυλῆς, ὅτε ἐν ἀγωνίᾳ θανάτου διατελοῦντες οἱ δοῦλοι Ἕλληνες προσμένουσι ν' ἀκούσωσιν ἐκ στόματος ἡμῶν ἕνα παρήγορον λόγον, καὶ νὰ μάθωσιν ὅτι δὲν φοβούμεθα νὰ διακηρύξωμεν τὴν νομιμότητα τῶν δικαιωμάτων μας, σήμερον ὅτε οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν εὐεργετίδων Δυνάμεων σιωπηλοὶ ἀκροάζονται, ἵνα σταθμίσωσι τὸν βαθμὸν τοῦ θάῤῥους καὶ τῆς ἀποφασιστικότητος ἡμῶν, ὢ! σήμερον δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ σιωπήσωμεν.

'Αλλ' ἐὰν καὶ τὰ στόματα ἡμῶν ἠθέλομεν ἀποφασίσει νὰ φράξωμεν, ἂν χάριν τῆς πιέσεως, ἥτις πανταχόθεν διενεργεῖται ἐπὶ τῆς ἡμετέρας διανοίας, ἠθέλομέν ποτε στέρξει νὰ μείνωμεν ἄφωνοι, καὶ νὰ παραστήσωμεν οὕτω πως ἐνώπιον τοῦ κόσμου ὅλου τὸ ἐλεεινὸν θέαμα Βουλῆς μὴ τολμώσης ν' ἀποκαλύψῃ τὸν ἀληθῆ λόγον τῶν παθημάτων τοῦ ὑπ' αὐτῆς ἐκπροσωπουμένου λαοῦ, ἂν ἀπέναντι τῆς γενναίας συμπαθείας, ἥτις ἀπανταχοῦ διεγείρεται ὑπὲρ τῶν ἀναξιοπαθούντων ὁμογενῶν, ἡμεῖς ἠθέλομεν πεισθῆ νὰ διέλθωμεν ἀσυζητητὶ τὰ πάντα, ὢ! κύριοι, πιστεύσατε ὅτι τὸν παιδαριώδη τοῦτον μυστικισμὸν οὐδεὶς θὰ τὸν ἐξετίμα, διότι διὰ μυρίων ἄλλων ὀχετῶν διασαλπίζεται πανταχόθεν, ὅτι ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης εἶναι ἀγὼν τοῦ ἑλληνισμοῦ (χειροκροτήσεις, ναί, ναί), ὅτι τὰ παθήματα τῶν δούλων ὁμοφύλων εἶναι ἰδικά μας παθήματα (ζωηραὶ ἐπιδοκιμασίαι), καὶ ὅτι πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἱερῶν ὑποχρεώσεων, αἵτινες ἐπιβάλλονται ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ὅρκου τῶν 1821, δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ παρέχωμεν εἰς αὐτοὺς τὴν συμπάθειαν καὶ τὰ

Digitized by Google

δάκρυά μας (Εὖγε! Εὖγε!), ὅτι τὸ Βασίλειον τοῦτο οὔτε δύναται, οὔτε θέλει νὰ ζήσῃ ἐντὸς τῆς στενοχώρου εἱρκτῆς, ἔνθα ἀπὸ τριακονταπενταετίας ἤδη τήκεται καὶ μαραίνεται (παρατεταμέναι χειροκροτήσεις διακόπτουσι τὸν ἀγορεύοντα).

Τίς δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ πλέον περὶ τούτου; Ἡμεῖς ὅσοι καταναλίσκομεν τὸν ἐλεεινὸν βίον ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἡμεῖς μόνοι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μέχρι τίνος προέβη ἡ ἀπελπισία καὶ ἡ ἀποσύνθεσις. Ὅταν ἡ ζωὴ καταντήσῃ νὰ εἶναι διηνεκὴς πάλη κατὰ τῆς βίας, ἡ προσωπικὴ τοῦ πολίτου ἐλευθερία, ἐνῷ κεῖται ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τοῦ θεμελιώδους νόμου, νὰ ἐξήρτηται ἐκ τῆς ἰδιοτροπίας τῶν κακούργων, νὰ βλέπῃ τις τὸν νόμον ἀνίσχυρον κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ τυχόντος, παραλελυμένην τὴν διοίκησιν, νεκρὰν τὴν δικαιοσύνην, κλεισμένον τὸ μέλλον εἴς τε τὰς παρούσας καὶ τὰς ἐπερχομένας γενεάς, τὴν χρεωκοπίαν βασιλεύουσαν, ὢ! τότε, Κύριοι, ἡ ὕπαρξις ὄχι μόνον δὲν ἔχει θέλγητρα, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς μαρτύριον, εἰς σκληρὰν ἀγωνίαν. Καὶ αὐτὴ ἡ αὐτονομία, ἣν διὰ τοσούτων θυσιῶν ἀπεκτήσαμεν, κατήντησεν ἤδη πικρὰ εἰρωνεία, τὰ διαθρυλούμενα κυριαρχικὰ τοῦ κράτους τούτου δικαιώματα εἶναι χλευασμὸς αὐτόχρημα καὶ περίγελως, ἀφοῦ οὔτε κἂν νὰ συμπαθῶμεν πρὸς τοὺς βασανιζομένους καὶ τοὺς προκινδυνεύοντας ἀδελφοὺς μᾶς ἐπιτρέπεται. (Ζωηραὶ ἐπιδοκιμασίαι).

Καὶ ὅμως ὁ λαὸς οὗτος ζῇ . . . ζῇ, Κύριοι, μὰ τοὺς ἐν Κρήτῃ πίπτοντας καὶ βασανιζομένους, ζῇ (ἀπὸ τοῦδε μέχρι τέλους ὁ ἀγορεύων διεκόπτετο συνεχῶς ὑπὸ τῶν χειροκροτήσεων τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ ἀκροατηρίου· συγκίνησις βαθυτάτη), ζῇ, μὰ τὴν θυσίαν τοῦ Εὐγενίου, μὰ τὸ αἷμα τοῦ Βαφιάδου . . . τοῦ Βαρνάβα . . . τοῦ Ἔσλεν . . . μὰ τὰς πληγὰς καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Πραΐδου καὶ τοῦ Μάνου . . . ζῇ μὰ τὰ πυρίκαυστα ἐρείπια τοῦ Ἀρκαδίου . . . ζῇ μὰ τὸν θρῆνον καὶ τὸν κοπετὸν ἀπειραρίθμων γυναικῶν καὶ παίδων . . ζῇ μὰ τοὺς πεινῶντας καὶ γυμνητεύοντας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας . , . ζῇ μὰ τὸ ἀπερίγραπτον ἄλγος, ὑφ' οὗ κατακυριεύεται πᾶσα ἑλληνικὴ καρδία, ζῇ!

Digitized by Google

Ἡμεῖς ἐθέσαμεν τὸ ὠτίον ἐπὶ τοῦ ἀγροίκου, ἐπὶ τοῦ πολυπαθοῦς στήθους του καὶ ἠκροάσθημεν καὶ εὕρομεν ὅτι ἡ καρδία του εἶναι ὑγιὴς καὶ τὸ αἷμά του πλῆρες θερμότητος καὶ πλαστικῆς δυνάμεως· ἠκροάσθημεν πάλιν καὶ ἠκούσαμεν βρυχωμένην ἐν τοῖς σπλάγχνοις του μυστηριώδη τρικυμίαν. Ἐπανελάβομεν τὴν ἔρευναν καὶ ἐπείσθημεν ὅτι οἱ βροντώδεις παλμοί του δὲν εἶναι σύμπτωμα ὀργανικῆς ἀσθενείας, εἶναι ἀποτέλεσμα ἀκατασχέτου ὑπεραιμίας· ὅτι αἱ ἐξάψεις τοῦ νοός του δὲν εἶναι φαινόμενον ἐγκεφαλικῆς ἀλλοιώσεως, ὅτι ἡ θορυβώδης ἀναπνοή του δὲν εἶναι δύσπνοια ἐξ ὀργανικοῦ τῶν πνευμόνων ἐλλείμματος, ἀλλ' εἶναι ἀδημονία προχαλουμένη ἐξ ἀνυποφόρου στενοχωρίας (Εὖγε! Εὖγε!). Καὶ ἀφοῦ ἐπείσθημεν περὶ πάντων τούτων, ἐμορφώσαμεν, Κύριοι, τὴν διάγνωσίν μας, καὶ ἰδοὺ ἐρχόμεθα σήμερον νὰ διακηρύξωμεν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ὅτι μόνη θεραπεία εἶναι ἡ ἐπέκτασις τῶν Ἑλληνικῶν ὁρίων, εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ἐθνότητος. (Χειροκροτήσεις καὶ ἐπιδοκιμασίαι πανταχόθεν).

Ἐν ταῖς ὀλίγαις ταύταις λέξεσι περικλείεται, Κύριοι, τὸ αἴνιγμα τῆς παρούσης ἀθλιότητος καὶ τῆς μελλούσης εὐημερίας. Αὗται πρέπει ἀπὸ τοῦδε νὰ γίνωσι τὸ πρόγραμμα οἱασδήποτε κυβερνήσεως, τὸ θέμα τῆς δημοσιογραφίας, τὸ ἀντικείμενον τῶν φροντίδων καὶ τῶν σκέψεών μας. (Εὖγε! Εὖγε! Ναί! Ναί!) Πᾶσα ἄλλη ὑπόσχεσις εἶναι ψεῦδος, εἶναι ἀπάτη. Ἀπέναντι τῆς μεγάλης ταύτης ἀληθείας, τοῦ φοβεροῦ τούτου βράχου, πᾶσα ἄλλη ἀπόπειρα, πᾶσα ἄλλη ἐνασχόλησις θέλει ναυαγεῖ οἰκτρῶς, καὶ θέλει πνίγεσθαι ἐν τῷ πελάγει τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ἀπαιτήσεως (Εὖγε! Εὖγε!).

Λάβετε λοιπὸν παρὰ τοῦ πολυπαθοῦς τούτου ἔθνους πάντα τὰ μέσα, ἀλλὰ...ἐνεργήσατε. Ἡ Βουλὴ ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον πέποιθα, Κύριοι, ὅτι θέλει παράσχει εἰς Ὑμᾶς πλήρη τὴν ἐμπιστοσύνην της. Ἂς ριφθῶσι τέλος ἐντὸς τῆς ἐθνικῆς πυρᾶς καὶ ἂς διακαμινευθῶσιν οἱ ἱδρῶτες τῆς φυλῆς, τὸ αἷμα τοῦ ἔθνους, ὁ

Digitized by Google

δημόσιος πλοῦτος, αἱ καρδίαι, αἱ διάνοιαι, τὰ ἐρείπια τοῦ Παρθενῶνος, τὰ ὀστᾶ τῶν προγόνων μας. Ἂς πληρωθῶσιν αἱ ἀρχαῖαι ὀφειλαί, ὁ ἱερὸς οὗτος ἄρτος τῆς ἐλεημοσύνης, ἐξ οὗ ἔφαγον οἱ πατέρες μας. Ἂς συνομολογηθῶσι νέαι· ἀρκεῖ μόνον ἐκ τοῦ μεγάλου τούτου ὁλοκαυτώματος νὰ γεννηθῇ ἡ ζωή, νὰ ἀνατείλῃ τὸ μέλλον...Ναί! τὸ μέλλον! φθάνει πλέον τὸ παρελθόν! Συνεζήσαμεν παρὰ πολύ, Κύριοι, μετὰ τῶν τεθνεώτων, καὶ ἡ νάρκη τῶν μνημείων μᾶς ἀπεκοίμισεν... Ἴδετε τί διαδραματίζεται ἐν Κρήτῃ. Ὁ ἀρχαῖος ὁ προαιώνιος ἀγὼν ἐν πλήρει ὑπερμεσοῦντι δεκάτῳ ἐνάτῳ αἰῶνι, ἔλαβε τὸν χαρακτῆρα τῆς ῥιζικῆς ἐξοντώσεως...Χεῖρες αἱμοχαρεῖς ἀγρίων θεριστῶν βυθίζουσι τὸ δρέπανον ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῶν μητέρων, καὶ πειρῶνται ν' ἀποκόψωσι πρόρριζα τοὺς βλαστοὺς τοῦ ἀναγεννωμένου Ἑλληνισμοῦ...(γενικὴ συγκίνησις). Σπεύσατε πρὶν ἢ ἀκαταμάχητα γεγονότα μᾶς ποδοπατήσωσιν. Ἐν μιᾷ μόνῃ ἡμέρᾳ δύνανται σήμερον νὰ καταρτισθῶσι νέαι ἐθνικαὶ κοσμογονίαι. Ὁ ἁρματωλικὸς μεσαίων ὑπῆρξεν ἡ ἐγκυμοσύνη, ἡ ἑκατονταετηρὶς αὕτη εἶναι τοκετός.

Ἀποκατάστασις τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, ἐπέκτασις τῶν ἑλληνικῶν ὁρίων, αὕτη ἔσται ἀπὸ τοῦδε ἡ σημαία τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Ὑψώσατε αὐτὴν μετὰ παρρησίας, μετὰ πίστεως, καὶ ὑπὸ τὴν ζωογόνον αὐτῆς σκιάν, μὴ ἀμφιβάλλετε, θέλετε ἴδει ὅσον οὔπω συνερχομένους καὶ συναδελφομένους μεθ' ἡμῶν οὐ μόνον τοὺς Κρῆτας, ἀλλὰ καὶ Θεσσαλοὺς καὶ Μακεδόνας καὶ Ἠπειρώτας, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν πατροπαραδότων προφητειῶν, καὶ πρὸς πραγματοποίησιν τῶν εὐχῶν καὶ τῶν ὀνείρων τεσσάρων μακρῶν καὶ ἀτελευτήτων ἑκατονταετηρίδων. (Τρικυμιώδεις χειροκροτήσεις συνοδεύουσι τὸν ῥήτορα, καταβαίνοντα τοῦ βήματος. Ἡ συνεδρίασις τῆς Βουλῆς διακόπτεται, οἱ δὲ Βουλευταὶ μετὰ συγκινήσεως προσερχόμενοι ἠσπάζοντο τὸν κ. Βαλαωρίτην).

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΟΥ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Γενομένη κατὰ τὴν 21 Μαρτίου τοῦ 1867 ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Βουλῇ ὑπὲρ τῆς ἐπανιδρύσεως τοῦ Πρωτοδικείου Λευκάδος.

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. — Εὔκολον ἦτο νὰ προΐδῃ τις, ἔντιμοι Βουλευταί, ὅτι ἡ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως προτεινομένη πίστωσις πρὸς σύστασιν τριῶν ἐν τῷ κράτει νέων πρωτοδικείων ἤθελε προκαλέσῃ ζωηροτάτας ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις. Προκειμένου λόγου περὶ πλεονεκτημάτων, ἕκαστος ἡμῶν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ Ἐπαρχίας καὶ ἐν μέσῳ τῆς ἀβύσσου τῶν ἀπαιτήσεων γεννᾶται τὸ ὀλέθριον ἐκεῖνο συμπέρασμα, ὅπερ τοσοῦτον εὐφραδῶς διετύπωσε χθὲς ὁ ἔντιμος πρωθυπουργός, καὶ τὸ ὁποῖον ἀναγκαίως συνεπιφέρει τὴν στασιμότητα καὶ τὴν ἄρνησιν πάσης προόδου.

«Ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατόν, λέγουσί τινες, ἅπαντες ἐν γένει νὰ »κοινωνήσωσι, νὰ μεταλάβωσι τοῦ προτεινομένου εὐεργετήματος, »προτιμότερον ὅλοι νὰ πάθωμεν, ὅλοι νὰ στερούμεθα. . . Ἰσό»της ἐν τῇ καταστροφῇ. . . ἰσότης ἐν τῇ ἀπωλείᾳ».

Τοῦτο, Κύριοι, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ τὸ εἴπω, δὲν εἶναι πρόγραμμα ἐμπρέπον εἰς βουλευτικὰ σώματα, εἰς ἐθνικὴν ἀντιπροσωπείαν. Ἕκαστος ἡμῶν πρέπει τέλος νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι μία, ὅτι εἶναι ἀδιαίρετος καὶ ὅτι πᾶν εὐεργέτημα δαψιλευόμενον ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης ἀοράτως πως διαχέεται καὶ ζωογονεῖ πάντα τὰ μέλη τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐμφορούμενος τῆς ἰδέας ταύτης εἶχον ἀποφασίσει, Κύριοι, νὰ ὑποστηρίξω

Digitized by Google

διὰ μόνης τῆς ψήφου μου τὴν προτεινομένην ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως πίστωσιν καὶ δὲν ἤθελον βεβαίως φέρει πρῶτος ἐν τῷ μέσῳ τὸ ζήτημα τῆς Λευκάδος.

Ἀλλ' ἀφοῦ ὁ ἔντιμος πρωθυπουργὸς εὐηρεστήθη χθὲς νὰ ὑποβάλῃ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τὴν ἀθλίαν κατάστασιν, εἰς ἣν ἀπροσδοκήτως περιῆλθεν ἡ νῆσος ἐκείνη, καὶ νὰ εἴπῃ εἰς ὑμᾶς μετὰ παρρησίας, ὅτι θεωρεῖ ἀναπόφευκτον τὴν ταχεῖαν ἐπανέλευσιν τοῦ πρὸ ἑνὸς περίπου ἔτους καταργηθέντος πρωτοδικείου της, δὲν μοὶ ἐπιτρέπεται πλέον νὰ σιωπήσω. Ὄχι μόνον διότι ἐπιποθῶ, Κύριοι, νὰ ἴδω τὴν Βουλὴν ταύτην ἀποφαινομένην ἐν πλήρει γνώσει τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ διότι ἦλθε καιρός, καθ' ὃν πρέπει ν' ἀκούσητε ἐκ στόματος ἡμῶν τὰς ἀνάγκας καὶ τὴν ἱστορίαν λαοῦ οἰκειοθελῶς ῥιφθέντος εἰς τὰς ἀγκάλας σας καὶ πάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας στηρίζοντος σήμερον ἐπὶ τῆς ὑμετέρας ἐπιεικείας.

Ὅτε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπρόκειτο, ἔντιμοι βουλευταί, ν' ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς ἰδιαιτέρας μου πατρίδος, ἐγὼ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς δὲν ἐφοβήθην νὰ παραιτήσω τὴν ἕδραν μου καὶ νὰ ἀφήσω τὴν Βουλὴν ταύτην μόνον διαιτητὴν τῶν ζωτικωτέρων αὐτῆς συμφερόντων, ἔπραξα δὲ τοῦτο οὐ μόνον διότι ἐκ συστήματος προσπαθῶ ν' ἀποφεύγω πᾶν ζήτημα δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ διότι ἐπίστευσα, ὅτι ἀδύνατον ἦτο, ἀδελφοὶ δικάζοντες περὶ ἀδελφῶν, νὰ μὴ καθοδηγηθῶσιν εἰς τὰς σκέψεις καὶ εἰς τὰς ἀποφάσεις των ὑπὸ τῆς στοργῆς, ὑπὸ τῆς γενναιοφροσύνης ἐκείνης, ὑφ' ἧς πρέπει νὰ ἐμπνέηται πᾶς Ἕλλην, ὅταν εἰς χεῖρας αὐτοῦ διαπιστεύηται ἡ τύχη γωνίας τινὸς τῆς ἑλληνικῆς γῆς.

Δὲν προτίθεμαι, Κύριοι, νὰ ἀναφέρω σήμερον ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τοὺς ἀληθεῖς λόγους, οἵτινες πρὸς διάψευσιν τῶν προσδοκιῶν μου προὐκάλεσαν τὴν παραδοχὴν μέτρου, ἐξ οὗ προῆλθεν ἡ καταστροφὴ τῆς Λευκάδος. Γινώσκω, ὅτι αἱ θύελλαι τῶν ἐπαναστάσεων παρασύρουσιν ἐν τῇ ὁρμῇ αὐτῶν καὶ ἐκριζώνουσι

Digitized by Google

πᾶν τὸ προστυγχάνον, καὶ δὲν ἀγνοῶ ὅτι οἱ δονισμοὶ τῶν κοινωνικῶν σεισμῶν πολλάκις παρατείνονται πέραν τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐκδηλοῦνται οἱ πρῶτοι κλονισμοί των. Δὲν ἔχω ἐπομένως κατὰ νοῦν ν' ἀναδιφήσω παρελθόντα γεγονότα καὶ πικρὰς ἀναμνήσεις.. Ἀπ' ἐναντίας ἔρχομαι νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν συμπάθειαν τῆς Βουλῆς, καὶ μεθ' ὅσης οἷόν τε συντομίας νὰ ὑποστηρίξω τὴν προτεινομένην παρὰ τῆς Κυβερνήσεως πίστωσιν πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν δικαστηρίων τῆς πατρίδος μου.

Ἔντιμοι Βουλευταί! Οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἀγνοεῖ, ὅτι ἡ ἀξία, ἡ βαρύτης ἐπαρχίας τινὸς δὲν σταθμίζεται πάντοτε λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν προσόδων αὐτῆς ἢ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων της· ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις, ἰδίως δὲ ἡ γεωγραφικὴ αὐτῆς τοποθέτησις εἶναι λόγοι ἱκανοί, ὅπως ἀναδείξωσιν ἐπίκαιρον καὶ σπουδαίαν χώραν τινὰ ἐκ πρώτης ὄψεως θεωρουμένην εὐτελῆ καὶ ἀσήμαντον.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἡ Λευκὰς κειμένη παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐν αὐτῇ τῇ καρδίᾳ τῆς Ἰονικῆς θαλάσσης, ἔχουσα κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν αὐτῆς πλευρὰν τὰ ὄρη τῆς δουλωμένης Ἠπείρου καὶ μὴ χωριζομένη ἀπὸ τῆς στερεᾶς εἰμὴ διὰ στενωτάτου πορθμοῦ, ἐλογίσθη ἀνέκαθεν σημεῖον στρατηγικώτατον καὶ προσήνεγκεν ὡς ἐκ τούτου ἀνεκτιμήτους εἰς τὸν ἑλληνισμὸν ὑπηρεσίας ὡς ὁρμητήριον πρὸς ἐπίθεσιν ἢ ὡς καταφύγιον ἐν ταῖς συμφοραῖς.

Ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἅπασα ἐξηντλημένη ἔκυπτε τὸν τράχηλον ὑπὸ τὸν Ῥωμαϊκὸν ζυγὸν καὶ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἐπεσκίαζον τὴν γῆν ταύτην τῶν πατέρων μας αἱ ἀήττητοι πτέρυγες τῶν Λατίνων ἀετῶν, μόνη ἡ νῆσος ἐκείνη ἐτόλμησε νὰ μὴ ὑποκύψῃ καὶ δὲν ἐφοβήθη ἀγέρωχον νὰ ὑψώσῃ τὸ μέτωπον κατὰ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Μουμίου, στήσασα ἐπὶ τῶν πελασγικῶν τοίχων της τὴν σημαίαν τῆς ἐθνικῆς αὐτονομίας καὶ προτάξασα τὸ στῆθος κατὰ τῆς ἀκαθέκτου ὁρμῆς τῶν βαρβάρων.

Ἐκεῖ συνῆλθον τότε οἱ γενναιότεροι πρόμαχοι τοῦ ἀρχαίου

Digitized by Google

ἑλληνισμοῦ, ἐκεῖ συνήφθησαν αἱματηρόταται συμπλοκαί, ἐκεῖ ἐπὶ ἓν περίπου ἔτος ἀνεστάλη ὁ χείμαρρος τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως. Κατησχυμμένος δὲ θὰ ἐπανήρχετο ὁ ὕπατος τῆς Ρώμης, ἐὰν Ἰταλοὶ πρόσφυγες δὲν ἤθελον εἰσαγάγει λάθρα τὸν ἐχθρὸν ἐν τῇ ἀκροπόλει. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ἀδοκήτῳ ἐκείνῃ προδοσίᾳ οἱ Λευκάδιοι δὲν ἔστερξαν νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα, καὶ προὐτίμησαν παραταχθέντες νὰ πέσωσι μέχρις ἑνὸς μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς αὐτονομίας!

Ἐκεῖ λοιπόν, ἔντιμοι συνάδελφοι, ἐκηδεύθη, ἐκεῖ ἐτάφη ἡ στρατιωτικὴ τιμὴ τῶν πατέρων σας καὶ τὸ χῶμα δι' οὗ ἐσκεπάσθη εἶναι χῶμα ἱερόν, εἶναι χῶμα ἐξ οὗ ἀναφύονται εὐωδέσταται ἀναμνήσεις.

Κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἡ Λευκὰς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας πρῶτον μὲν ἐδόθη τιμάριον εἰς τὴν διάσημον τῶν Τόκκων οἰκογένειαν, ὕστερον δὲ ὑπέκυψεν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ οὗτοι ἐννοήσαντες τὴν ἀξίαν της ἔσπευσαν νὰ τὴν ὀχυρώσωσι καὶ ἐπὶ ὀγδοήκοντα περίπου ἔτη ἐτήρησαν αὐτὴν δεσμίαν ὑπὸ τὸν ὄγκον πολυαρίθμου φρουρᾶς.

Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις σπουδαία τις ἐνέργεια ἐγένετο ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Ὀθωμανῶν ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς χώρας, καὶ ὁ Δοὺξ τοῦ Νεβέρ, ὅστις διετείνετο ὅτι κατεῖχε κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προερχόμενα ἐκ τῆς φημιζομένης συγγενικῆς αὐτοῦ σχέσεως μετ' Ἀνδρονίκου τοῦ Μομφερράτου, ἀπέβλεψε μακρόθεν ἐπὶ τῆς Λευκάδος, ὡς ἐπὶ σημείου ὅθεν ἠδύνατο ἐπιτυχῶς νὰ κανονισθῇ σπουδαία ἐπίθεσις κατὰ τῆς ἐν Ἠπείρῳ ὀθωμανικῆς κυριαρχίας.

Καταχτηθείσης ὕστερον τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Βενετῶν, κατέστη τὸ ἀσφαλέστερον καταφύγιον τῶν ἡμετέρων ἁρματωλῶν, τόσον ὥστε, ὅτε ὁ διαβόητος Ἀλῆς Τεπελενλῆς ἀπεφάσισεν ἀντὶ οἱασδήποτε θυσίας νὰ τὴν ἐκπορθήσῃ, συνέρρευσαν ἐκεῖ ὡς ἐκ συνθήματος πάντες οἱ γενναῖοι προπάτορές σας καὶ ἠγωνίσθησαν μεθ'

Digitized by Google

ἡμῶν, καλῶς γινώσκοντες ὅτι, ἂν τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο ὀχύρωμα κατελαμβάνετο, εἷς μετὰ τὸν ἄλλον θὰ ἔκυπτον τὸ μέτωπον ἐνώπιον τοῦ φοβεροῦ ἑλληνομάχου ἢ ἀναποφεύκτως θὰ κατεστρέφοντο.

Διὰ τῆς ἀρωγῆς τοῦ ὑψίστου, τῆς κραταιᾶς ὑποστηρίξεως τῶν ὁμοθρήσκων Ρωσικῶν ὅπλων, τῆς ἀκαθέκτου ἐπιμονῆς Ἰωάννου τοῦ Καποδιστρίου καὶ τοῦ ἀκαταμαχήτου θάρρους τῶν κατοίκων, ἡ Λευκὰς ἐσώθη, καὶ μετὰ ὀκτάμηνον πολιορκίαν ὁ Ἀλῆς ἐπανῆλθεν εἰς Ἰωάννινα κατῃσχυμμένος, καθῃμαγμένος, διότι ἐπέπρωτο, Κύριοι, τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο προπύργιον τοῦ ἑλληνισμοῦ νὰ μεταβληθῇ πάλιν εἰς ἀπαραβίαστον ἄσυλον κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος.

Ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ἡ Ἀγγλικὴ Προστασία ἐκτιμήσασα δεόντως τὴν ἀξίαν τῆς νήσου κατέταξεν αὐτὴν μεταξὺ τῶν μεγάλων καὶ ἀπέλαυσεν ὡς ἐκ τούτου ἡ Λευκὰς τὸ δικαίωμα νὰ κατέχῃ μόνιμον θέσιν ἐν τῇ Γερουσίᾳ, νὰ δίδῃ ἐκ περιτροπῆς πρόεδρον τῆς ἀνωτάτης ταύτης ἀρχῆς καὶ ἐπὶ εἰκοσιτριῶν περίπου χιλιάδων κατοίκων ἓξ βουλευτάς.

Ἀλλὰ παραλείπων τὴν περαιτέρω ἀρίθμησιν τῶν πλεονεκτημάτων, ὧν ἀπέλαυεν ἡ Λευκὰς κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα διακοσίων περίπου ἐτῶν, δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω, ὅτι ἡ νῆσος ἐκείνη ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν κέντρον δικαστικῆς ἐξουσίας, καὶ ὅτι ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν ἀρωγὴν τῶν δικαστικῶν αὐτῆς ἱδρυμάτων προήχθη ταχέως εἰς βαθμὸν εὐημερίας καὶ ἠθικῆς ἀναπτύξεως τοσοῦτον, ὥστε οὐχὶ ἀναξίως ἠδύνατο νὰ κατέχῃ τὴν θέσιν, ἣν οἱ θεσμοὶ καὶ αἱ ἱστορικαὶ παραδόσεις εἶχον παραχωρήσει εἰς αὐτὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ.

Τίς ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ ποτε, Κύριοι, ὅτι ἐκπληρουμένης τῆς Ἑνώσεως, ἐν αὐταῖς ταῖς ἀγκάλαις τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, ἡ Λευκὰς ἤθελε καταδικασθῇ ἐκ μιᾶς εἰς παντελῆ ἀπογύμνωσιν, εἰς ῥιζικὴν ἐξόντωσιν, εἰς ἄδικον θάνατον; Καὶ πῶς νὰ μὴ θρηνήσωμεν ἀναλογιζόμενοι ὅτι διοικούμενοι σήμερον ὑπὸ ὁμο-

Digitized by Google

φύλων, ὑπὸ ἀδελφῶν ὁμοθρήσκων, ἐστερήθημεν ἐκ μιᾶς ὅ,τι οἱ ξένοι κατακτηταί, οἱ ἀλλόφυλοι προστάται δὲν ἐτόλμησαν νὰ μᾶς ἀφαιρέσωσι; . .

Καὶ ὅμως, Κύριοι, ἡ καταστροφὴ ἐπῆλθε καὶ ἐπῆλθεν αἰφνιδίως, ἀπροσδοκήτως, φοβερωτέρα καὶ αὐτῶν τῶν σεισμῶν, οἵτινες ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις κατερημοῦσι τὰς νήσους μας. . .

Δὲν εἶμαι, Κύριοι, δὲν θέλω νὰ εἶμαι οὔτε νὰ καταλογίζωμαι μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες δειλοὶ καὶ ψοφοδεεῖς λαμβάνουσιν ἀφορμὴν ἀπὸ πάσης δυσχερείας ἵνα μεμψιμοιρῶσι κατὰ τῆς ἑνώσεως. ἐκθειάζοντες τὸ παρελθὸν καὶ προδοτικῶς μεμφόμενοι τὸ παρόν. Ἀντετάχθην καὶ θὰ ἀντιτάσσωμαι αἰωνίως κατ᾽ ἐκείνων, οἵτινες ἐν τῇ μικρότητι τοῦ νοός των ἢ τῇ ἀναισθησίᾳ τῆς καρδίας των περικλείουσιν ὅλον τὸ μέλλον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἐντὸς τῶν στενωτάτων ὁρίων τῆς ζωῆς των, καὶ οἵτινες πιστεύουσιν ὅτι ὁ προορισμὸς τοῦ Γένους ἄρχεται ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτῶν καὶ προβαίνει μόνον μέχρι τοῦ μνήματός των. Δὲν εἶμαι ἐξ ἐκείνων (πιστεύσατέ το, ἔντιμοι συνάδελφοι), οἵτινες ἀπέναντι τῶν μεγάλων δυσχερειῶν, ὑφ᾽ ὧν πολιορκούμεθα, ἔχουσι τὴν ἀναίδειαν νὰ ἀπαιτῶσι τὰ ἀδύνατα· ἑπομένως δὲν ἔρχομαι νὰ θρηνήσω τὴν ἀπώλειαν τῶν πλεονεκτημάτων, ἅτινα εὐηρεστήθησαν οἱ ξένοι νὰ ἐπιδαψιλεύσωσιν ἐν Ἑπτανήσῳ. Δὲν διενοήθην ποτὲ νὰ ζητήσω οὔτε πολυτελῆ καταστήματα, οὔτε προκυμαίας, οὔτε ἀνασκαφὰς λιμένων, οὔτε διώρυγας. . . Ἀλλ᾽ εἶμαι ἐξ ἐκείνων, οἵτινες, ἀφοῦ κατέτριψαν τοὺς ὡραιοτέρους χρόνους τῆς ζωῆς των ἀγωνισθέντες ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως, ἐνδιαφέρονται ἵνα μὴ ναυαγήσῃ οἰκτρῶς ἓν τῶν σημαντικωτέρων γεγονότων τοῦ αἰῶνος τούτου. Θέλω, Κύριοι, νὰ μὴ ἴδωσιν οἱ ὀφθαλμοί μου τὴν καταστροφὴν τοῦ γιγαντιαίου οἰκοδομήματος, ὅπερ διὰ τοσούτων ἀγώνων κατηρτίσθη καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐτύχησα νὰ θέσω καὶ ἐγὼ τὸν λίθον μου. Ἰδοὺ τί θέλω, ἰδοὺ τί ἀπαιτῶ. . . Ἡ ἀπαίτησίς μου αὕτη στηρίζεται (τὸ αἰσθάνομαι, Κύριοι) ἐπὶ τῆς πρὸς ὑμᾶς πεποιθήσεως καὶ ἐπὶ τῆς ἀκραδάντου θελήσεως ἀκεραίου τοῦ ἔθνους.

Digitized by Google

Μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἑνώσεως, τὸ εἶπεν ἤδη εἰς ἡμᾶς ὁ ἔντιμος πρωθυπουργός, ὁ πέλεκυς τῆς καταστροφῆς ἀνηλεῶς ἔπεσεν ἐπὶ τῆς Λευκάδος. Διὰ μικρᾶς ἀποφάσεως ἡ Βουλὴ αὕτη ἔσβεσε πᾶν πνεῦμα ζωῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐκείνῃ, ἥτις ἀπὸ ἑνὸς ἤδη ἔτους κατεδικάσθη εἰς ἐρήμωσιν καὶ εἰς μαρασμόν, χωρὶς νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν οὔτε αἱ ἀπηρχαιωμέναι ἕξεις τοῦ λαοῦ ἐκείνου, οὔτε ἡ γεωγραφικὴ τῆς νήσου τοποθέτησις, οὔτε τὰ συμφέροντα, ἅτινα ἐξ ἀνάγκης πλαστουργοῦνται ἐξ αὐτῆς τῆς προαιωνίου ὑπάρξεως δημοσίων τινῶν ἱδρυμάτων. Τὸ ἡμέτερον πρωτοδικεῖον κατηργήθη καὶ τὴν κατάργησιν ταύτην ἠθέλησαν νὰ δικαιολογήσωσί τινες, προτάττοντες ὁτὲ μὲν τὴν πρὸ πολλοῦ ἐπικρατοῦσαν οἰκονομικὴν δυσχέρειαν, ὁτὲ δὲ τὸν κανόνα τῆς ἰσότητος, ὅστις κακῇ τύχῃ ἔτυχε καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ παρ' ἡμῖν τερατώδους καὶ ὅλως πρωτοφανοῦς ἐφαρμογῆς.

Καὶ ὡς πρὸς τὸν λόγον τὸν οἰκονομικὸν ἡ Κυβέρνησις εὑρίσκεται ἤδη εἰς κατάστασιν, Κύριοι, νὰ εἴπῃ πρὸς ἡμᾶς ὅτι ἡ ἁπλῆ τῶν μαρτύρων μετακόμισις εἰς Κέρκυραν ἀπήτησε δαπάνην ἀνωτέραν ἐκείνης, ἥτις θεωρεῖται ἀναγκαία πρὸς διατήρησιν ἑνὸς πρωτοδικείου, χωρὶς νὰ ὑπολογίσῃ τις τὴν ἀκαταλόγιστον βλάβην, ἥτις προέκυψεν ἐκ τῆς καταναγκαστικῆς ἀργίας, εἰς ἣν καταδικάζονται αἱ χεῖρες τῶν ἡμετέρων γεωργῶν ὡς ἐκ τῆς μακρᾶς ἀποδημίας, καὶ χωρὶς νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν αἱ δυσχέρειαι διάπλου ἐν καιρῷ χειμῶνος, λίαν ἐπικινδύνου καὶ ἐπιχειρουμένου συνήθως δι' ἱστιοφόρων πλοίων ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τακτικῆς συγκοινωνίας διὰ τῶν ἀτμοκινήτων μεταξὺ Λευκάδος καὶ Κερκύρας. Τὸ ζήτημα λοιπόν, Κύριοι, ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὑπάρχει λελυμένον καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας δίδει δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς ἡ πεῖρα τοῦ παρελθόντος.

Τί θέλετε εἴπει, Κύριοι, ὅταν μάθητε ὅτι τέσσαρες περίπου χιλιάδες δίκαι ὑπάρχουσι σήμερον ἐκκρεμεῖς; . . . Ὅταν ἀκούσητε ὅτι πάμπολλαι ποινικαὶ ὑποθέσεις εἰσαχθεῖσαι πρὸ τῆς Ἑνώσεως καὶ συσσωρευθεῖσαι ὡς ἐκ τοῦ ἐκτάκτου τῶν περιστάσεων ὑπο-

Digitized by Google

χρεοῦσι συνοικίας ὁλοκλήρους μετὰ γυναικῶν καὶ τέκνων νὰ μεταφέρωνται εἰς Κέρκυραν καὶ νὰ λιμώττωσιν ἐκεῖ, ποριζόμενοι τὸν ἐπιούσιον ἄρτον διὰ τῆς ἐλεημοσύνης, ἄστεγοι, ἀπηλπισμένοι; . . .

Ὅταν συναισθανθῆτε ὅτι παρελύθησαν ἐκ μιᾶς αἱ ὑποθέσεις τοῦ λαοῦ ἐκείνου μὴ τολμῶντος νὰ ἐπιχειρῇ τὴν ἐκπεραίωσιν τῶν συμφερόντων του, ἀπαιτοῦσαν χρηματικὰς θυσίας ὑπερόγκους, ὅλως δυσαναλόγους πρὸς τὴν πτωχείαν, ὑφ' ἧς κατατρύχεται; . . .

Ὅταν πεισθῆτε ὅτι χάριν τῆς διαθρυλουμένης ταύτης ἰσότητος ὁ πτωχὸς πολίτης, μὴ δυνάμενος πλέον ν' ἀντιταχθῇ κατὰ τοῦ εὐπόρου οὔτε νὰ παρακολουθήσῃ αὐτὸν ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης, ὑποκύπτει ἑκὼν ἄκων εἰς τὰς ἀπαιτήσεις του; . . .

Ἀλλά, λέγουσί τινες, ὑπάρχουσιν ἐν Ἑλλάδι ἐπαρχίαι πολυπληθέστεραι, πλουσιώτεραι, καὶ ὅμως στεροῦνται Πρωτοδικείου! Περίεργος, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἡ ἔνστασις αὕτη. Καὶ τίς ἐξ ἡμῶν εἶπέ ποτε ὅτι πρέπει νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν στέρησιν ταύτην, ἐὰν ἡ ἀνάγκη καθίσταται πρωτοφανής; Δύναταί τις νὰ περιφρονήσῃ τὰ πάντα ἐν τῇ Πολιτείᾳ, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ στερηθῇ τῆς δικαιοσύνης, τοῦ Ἐθνικοῦ τούτου ἄρτου, δι' οὗ τρέφονται καὶ ἀναπτύσσονται τὰ κοινωνικὰ σώματα.

Ἀφ' ἑτέρου, Κύριοι, ἐπιτρέψατε νὰ παρατηρήσω εἰς ὑμᾶς ὅτι ἄλλο νὰ μὴ κατέχῃ τις τίποτε ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἄλλο νὰ κατέχῃ τι ἀπ' αἰῶνος καὶ νὰ τὸ ἀπολέσῃ ἐκ μιᾶς. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ βλάβη φέρει τὸν χαρακτῆρα ἁπλῆς στερήσεως, ἐν τῇ δευτέρᾳ προσλαμβάνει ἐκεῖνον τῆς ἀπογυμνώσεως. . . .

Εἶναι οἰκτρά, Κύριοι, ἡ ἐφαρμογὴ αὕτη τῆς ἱερᾶς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος, ἥτις εἶναι ἀπαραβίαστος, οὐχὶ διότι ἠξιώθη τῆς τιμῆς νὰ καθιερωθῇ δι' ἰδιαιτέρας ῥήτρας ἐν τῷ θεμελιώδει νόμῳ, ἀλλὰ διότι εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ, διότι τὴν ἐστεφάνωσαν οἱ ἀγῶνες τῶν αἰώνων, διότι εἶναι ἡ βάσις, ἐφ' ἧς ἐρείδεται ἐν τῇ ἑκατονταετηρίδι ταύτῃ ἅπασα τῆς ἀνθρωπότητος ἡ τύχη. Ἂς μὴ διακωμῳδήσωμεν λοιπὸν αὐτὴν καὶ ἂς ἀσχολη-

Digitized by Google

θῶμεν νὰ τὴν ἐφαρμόσωμεν ὑπὸ τὴν ἀληθῆ καὶ ὄντως θείαν αὐτῆς ἔννοιαν.

Ἔντιμοι Βουλευταί. Ἡ ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου ὑπὸ γενικὴν ἔποψιν θεωρουμένη, εἶναι γεγονὸς ὅπερ εἰσέτι δὲν ἐξετιμήθη δεόντως παρ' ὑμῶν αὐτῶν τῶν κατοίκων τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος. Λαοὶ διατελέσαντες κεχωρισμένοι ἀπ' αἰῶνος, ὁμόφυλοι, ὁμαίμονες, τῇ συνάρσει τῆς Θείας Προνοίας, ἄνευ οὐδεμιᾶς θυσίας αἵματος ἢ χρημάτων ἑνοῦνται, συγχωνεύονται διὰ μιᾶς συνθήκης καὶ αἴφνης διὰ τῆς θαυμασίας ταύτης προσαρτήσεως ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκεται θυρωρὸς τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου καὶ παρίσταται ὀρέγουσα τὴν χεῖρα εἰς τὴν δουλωμένην Ἤπειρον. Ἐν τῇ μεγάλῃ, ἐν τῇ ἀπροσδοκήτῳ ταύτῃ νίκῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κυοφορεῖται ἡ μέλλουσα πρόοδος τοῦ ἔθνους καὶ ὑποκρύπτεται ἡ προσεχὴς διάρρηξις τῶν δεσμῶν, δι' ὧν εἶχεν ἀλυσωθῇ τὸ γένος.

Καὶ ὅμως, Κύριοι, τίς ἤθελε τὸ πιστεύσει ποτέ, ὅτι ἡ Ἑπτάνησος ἐν γένει, ἰδίως δὲ ἡ Λευκὰς ἤθελεν εὑρεθῇ πολὺ περισσότερον κεχωρισμένη τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἑνώσεως παρ' ὅσον εὑρίσκετο πρὶν αὐτῆς. . .

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ παρατείνω τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ θλιβεροῦ τούτου καὶ ὅλως ἀπροσδοκήτου ἀποτελέσματος, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω ἐξ ἄλλου ὅτι, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν μου πατρίδα, καὶ μετ' αὐτὴν τὴν ἀφαίρεσιν τῆς τελωνιακῆς γραμμῆς, ἐνῷ προηγουμένως συνεδεόμεθα μετὰ τῆς Ἀκαρνανίας διὰ τῶν συμπαθειῶν, αἵτινες φύσει ἀναφύονται ἐκ τῶν κοινῶν παραδόσεων, ἐκ τῶν ἀναμνήσεων, ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπιμιξίας, σήμερον ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ αὐτοῦ ἡγεμόνος, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς αὐτῆς νομοθεσίας, διατελοῦμεν εἰς φοβερὸν χωρισμὸν ἐπὶ καιρίᾳ βλάβῃ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων.

Ἔντιμοι Βουλευταί, μελετήσατε μετὰ στοργῆς τὸ φαινόμενον τοῦτο καὶ σπεύσατε νὰ θεραπευθῇ ταχέως πληγή, ἥτις δύναται νὰ λάβῃ ἐπικίνδυνον χαρακτῆρα. . .

Αἱ ἐπαρχίαι τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος (καὶ μεταξὺ τούτων

Digitized by Google

κατατάττω σήμερον καὶ τὴν Λευκάδα), αἱ ἐπαρχίαι τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος μαστίζονται ἀνηλεῶς ὑπὸ τῆς ληστείας καὶ πρὸς ἐξόντωσιν αὐτῆς καταναλίσκονται αἱ δυνάμεις τοῦ στρατοῦ ἐπὶ ματαίῳ καὶ ἡ Βουλὴ αὐτὴ ἐκδίδει νόμους ἐπὶ νόμων καὶ πειρᾶται νὰ ἐφεύρῃ μέτρα νέα πρὸς ἐκρίζωσιν τοῦ δεινοῦ νοσήματος ὅλως ἀπᾴδοντα πρὸς τὰς ἐπικρατούσας ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου. Καὶ πῶς δύναται νὰ εἶνε διάφορος ἡ κατάστασις τῆς χώρας ἐκείνης;..

Κατὰ τὸν ἀπέραντον Νομὸν τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, σεῖς τὸ γνωρίζετε, Κύριοι, δύναταί τις νὰ περιοδεύσῃ πολλὰς κατὰ συνέχειαν ἡμέρας χωρὶς νὰ ἴδῃ πούποτε παρισταμένην τὴν εἰδικὴν ἐκείνην δύναμιν, δι' ἧς κατορθοῦνται τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα τερατουργήματα καὶ ἣν ἀποκαλοῦμεν ἐξουσίαν.

Οὐδεμία ὁδὸς διασχίζουσα τὰ φοβερὰ καὶ προαιώνια δάση. Οὐδεμία γέφυρα, δι'ἧς νὰ ζευγνύωνται οἱ ποταμοὶ ἢ οἱ χείμαρροι, οὐδὲν κέντρον δικαιοσύνης ἢ διοικήσεως. . . Παντοῦ ἐρημία... παντοῦ ἐνέδραι. . . Ἡ φύσις ἀχαλίνωτος ἔμεινε κυρία τῶν διαθέσεων καὶ τῶν ὁρμῶν της. . . Τί παράδοξον λοιπὸν ἂν καὶ ὁ ἄνθρωπος, προϊὸν χώρας περικλειούσης ἐν τοῖς σπλάγχνοις αὐτῆς γιγαντιαίας δυνάμεις, γεννᾶται καθ'ὁμοίωσιν καὶ κατ'εἰκόνα τοῦ περιστοιχίζοντος αὐτὸν θεάματος;

Ἐκεῖ ὅπου αὐτοφυὴς βλαστάνει ἡ βαλανοφόρος δρῦς. . . . ὅπου οἱ λύκοι ὠρύονται ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ. . . . ὅπου ἐμφωλεύουσιν ἀγέλαι ἀγριοχοίρων . . . . ὅπου ἀκινδύνως ἐνδιαιτῶνται ποίμνια ἐλάφων καὶ δορκάδων . . . . ὅπου οἱ ἀετοὶ ἀφόβως συνδιαλέγονται μετὰ τῶν ποιμένων . . . . πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ γεννῶνται καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἀνθρώπων ὀρέξεις καὶ πάθη φέροντα τὴν σφραγῖδα τῆς γῆς τῆς γεννήσεώς των καὶ ὅλως ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰ ἀντικείμενα, ὑφ' ὧν περικυκλοῦνται; . . .

Καταδιώξατε, Κύριοι, τὴν ληστείαν, στήσατε τὴν λαιμητόμον, προκηρύξατε τὰς κεφαλὰς τῶν ἐνόχων, ἂς ρεύσῃ τὸ αἷμα, ἂς βραβευθῶσιν οἱ προδόται . . . . ἀλλὰ μὴ λησμονήσητε ὅτι δι' ἄλλης μακροτέρας μὲν ἀλλ' ἀσφαλεστέρας ὁδοῦ δύνασθε μόνον

Digitized by Google

νὰ τύχητε τῆς ποθητῆς ἐξοντώσεως· Σπείρατε τὸν πολιτισμὸν καὶ θέλετε θερίσει τάξιν καὶ δημοσίαν ἀσφάλειαν. Ἡ ὄψις τῆς δικαιοσύνης ἔχει τι τὸ ἐκπλῆττον καὶ αὐτὰ τὰ ἄγρια θηρία. Ὅπου ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἐδρεύει, ὅπου ὁ νόμος παρίσταται φρουρούμενος ὑπὸ τῶν ἀκοιμήτων αὐτοῦ λειτουργῶν, ὅπου ἡ τιμωρία δύναται νὰ ἐπέλθῃ σύντονος καὶ ταχεῖα, ἐκεῖθεν ἐξοστρακίζονται τὰ κακουργήματα, ἀποσβέννυνται αἱ ἐγκληματικαὶ ὀρέξεις, διότι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀκτὶς ἀπορρέουσα ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς θεότητος, καὶ ὁ ζόφος, ὅστις πολλάκις περικαλύπτει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, διασκορπίζεται καὶ φεύγει ἐνώπιόν της.

Τοιουτοτρόπως, ἔντιμοι βουλευταί, δύνασθε νὰ σώσητε ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου τὰς ἡμετέρας ἐπαρχίας. Τοιουτοτρόπως δύνασθε νὰ ἐπιδείξητε αὐτὰς ἀξιομίμητον παράδειγμα εἰς τὴν δουλωμένην Ἤπειρον. Τοιουτοτρόπως θέλετε καταδαμάσει τὴν λῃστείαν, θέλεται ἀναπτύξει τὴν γεωργίαν διὰ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς δημοσίας τάξεως καὶ θέλετε ἐμφυσήσει νέον πνεῦμα ζωῆς εἰς χώραν ἀξίαν πάσης τῆς στοργῆς καὶ τῆς ἀγάπης.

Τὸ κατ' ἐμὲ ἐξεπλήρωσα τὸ καθῆκόν μου. Σεῖς ἐν τῇ συνέσει καὶ ἐν τῷ πατριωτισμῷ ὑμῶν ἀποφασίσατε, ἀναδεικνυόμενοι ἀνώτεροι τῶν μικροφιλαυτιῶν ἐκείνων, αἵτινες τόσον ἔβλαψαν τὴν Ἑλλάδα ὑποσκάψασαι τὴν ἑνότητα αὐτῆς, δι' ἧς μόνης δύναται ν' ἀντιταχθῇ καὶ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ἀκαταλογίστους δυσχερείας, ὑφ' ὧν πολιορκεῖται.

Digitized by Google

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΟΥ ΑΓΟΡΕΥΣΕΩΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Κατὰ τὴν 25 Μαρτίου 1868 ἐνώπιον πολυπληθοῦς λαοῦ ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, ἐν Λευκάδι.

Ὁ ῥήτωρ ἤρξατο ἐκφράζων τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς τοὺς συνεπαρχιώτας του, δι' ἣν παρέσχον αὐτῷ νέαν ἀπόδειξιν τῆς ἐμπιστοσύνης των, ἐκλέξαντες αὐτὸν πάλιν Βουλευτήν. — Διεξῆλθεν ἀκολούθως συντόμως μὲν ἀλλὰ λίαν εὐφραδῶς, πρὸς διαφώτισιν τῆς τε παρελθούσης καὶ μελλούσης αὐτοῦ Βουλευτικῆς πορείας, τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν καὶ προτελευταίαν τῆς Βουλῆς σύνοδον συμβάντα. — Ἀνέφερεν εἰς ποίαν ἦσαν κατάστασιν τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα, ἡ Κρήτη, ἡ Ἤπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία, ὅτε ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν τὸ Ὑπουργεῖον Κουμουνδούρου — καὶ ποίας ἡ Κυβέρνησις τούτου κατέβαλε προσπαθείας πρὸς μετρίασιν τῶν τε ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν δυσχερειῶν, αἵτινες πανταχόθεν τότε ἐστενοχώρουν τὴν Ἑλλάδα. — Ἀνέφερε πρὸς τούτοις τὰ αἴτια τὰ προκαλέσαντα τὴν παραίτησιν τοῦ Ὑπουργείου Κουμουνδούρου, τὸν σχηματισμὸν τοῦ Ὑπουργείου Μωραϊτίνη, τὴν ἀναβολὴν τῆς Βουλῆς, τὴν πρόσκλησιν τοῦ Βούλγαρη καὶ ἐπὶ τέλους τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς. Προσέθηκε δὲ ἀκολούθως τὰ ἑξῆς (ἐκ τῶν σημειώσεων, ἃς ἐκράτησαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀγορεύσεως δύο τῶν φίλων τοῦ κ. Βαλαωρίτου). . . . .
. . . .

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου, Κύριοι, ὑπῆρχε καὶ ἄλλος ἀνώτερος λόγος, ὅστις ἠνάγκαζε σχεδὸν ἅπαντας τοὺς

Digitized by Google

ἀντιπροσώπους τοῦ Ἰονίου Λαοῦ νὰ μείνωσιν ἀμετάτρεπτοι ἐπὶ τοῦ σημείου, ἔνθα ἡ παρελθοῦσα Βουλὴ εἶχε στήσει τὴν σημαίαν της. Ὁ λόγος οὗτος ἀπορρέει ἐκ τοῦ παρελθόντος κοινοβουλευτικοῦ ἡμῶν βίου, ἀπορρέει ἐκ τῶν ἀγώνων οὓς ὑπέστημεν ἐφ' ὅλην δεκαπενταετηρίδα μαχόμενοι κατὰ τῆς ξενικῆς προστασίας, ἀπορρέει, Κύριοι, ἐξ αὐτῆς τῆς Ἑνώσεως.

Ὅστις ἐξ ὑμῶν ἐπίστευσεν ὅτι διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἡ μὲν Ἑλλὰς ἤθελεν εὕρει παρ' ἡμῖν ἀνεξαντλήτους ἀποθήκας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ὁ δὲ Ἰόνιος λαὸς ἄφθονα τὰ δῶρα τῆς ἐξουσίας καὶ στάδιον ἀπέραντον ἐν τῇ παλαίστρᾳ τοῦ δημοσίου βίου, ἠπατήθη, Κύριοι, ἀπάτην οἰκτρὰν καὶ παιδαριώδη.

Τὸ ζήτημα τῆς Ἑπτανήσου ἀνατεμνόμενον διὰ τῆς λογιστικῆς κοπίδος οὐ μόνον ταπεινοῦται, ἐξευτελίζεται, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ θέλει παρασταθῇ ἴσως, ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, ὡς ἀποτυχοῦσα πολιτικὴ κερδοσκοπία.

Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς Ἑπτανήσου ἐξεταζόμενον ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν ἠθικωτέραν καὶ ἐθνικωτέραν προώρισται, Κύριοι, νὰ μένῃ ἄφθαρτον μνημεῖον τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ἀκαταβλήτου δυνάμεως, ἣν ἐνεφύσησεν ὁ Ὕψιστος εἰς τὰ σπλάγχνα τῶν λαῶν ἐκείνων, οἵτινες μάχονται, ἐπιδιώκοντες τὸν προορισμόν των καὶ ἐκπληροῦντες τὴν ἀποστολήν των.

Ἀνεκδιήγητα βάσανα, σκληραὶ περιπέτειαι, χείμαρροι βαρβάρων, αἱμοβόροι κατακτηταί, εἶχον καταμαστίσει, εἶχον κατακερματίσει τὴν φυλήν, εἰς ἣν ὁ Θεὸς διεπιστεύθη τὸν θρίαμβον τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῆς Χριστιανοσύνης — Ἡ τρισαθλία Ἑλλὰς εἶχε καταντήσει αἱματόφυρτος παλαίστρα, ἔνθα ἐναλλὰξ συνηντῶντο τὰ στίφη τῶν βαρβάρων, ὅπως ἐκπορνεύωσι τὴν καλλονὴν αὐτῆς καὶ ἀπορροφῶσι τὴν ἰκμάδα τῆς ζωῆς της. Τὸ ἔθνος ἀπώλεσε τὴν ἑνότητα καὶ ὑπέκυπτεν εἰς τὴν βίαν, τηκόμενον ὑπὸ τὸν ὄγκον μυριετοῦς καταστροφῆς.

Ἀλλὰ καὶ αἱ τρικυμίαι παρέρχονται ἐξαντλούμεναι καὶ ἡ

Digitized by Google

λαῖλαψ, ἥτις εἶχεν ἐνσκήψει ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἤρχισε βαθμηδὸν νὰ χαλαροῦται. Εὐθὺς τότε ἀνεφύη ὁ ἀνταγωνισμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος κατὰ τῆς προαιωνίου κατάρας καὶ ὡς ἐκ θαύματος ἤρχισαν νὰ βλαστάνωσιν ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ τοῦ ὀλέθρου τὰ πρῶτα ἄνθη τῆς Ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως. (Ζητωκραυγαὶ ζωηρόταται).

Αἱ γενεαὶ παρήρχοντο καταποντιζόμεναι ἐν τῷ μεγάλῳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κοιμητηρίῳ, ἐξαφανιζόμεναι ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, ἀφοῦ πρῶτον ἤρχοντο μία μετὰ τὴν ἄλλην νὰ κρούωσι τὸν φοβερὸν τῆς κατακτήσεως πύργον καὶ νὰ τὸν καταβρέχωσι διὰ τοῦ αἵματός των. . . Ὁ πύργος ἤρχισε νὰ σαλεύῃ καὶ μετὰ πεντακοσίων ἐτῶν ἀκατανόητον ἀγῶνα ἐθεάθη διαρρηγνύμενος, συντριβόμενος ὑπὸ τὸν πέλεκυν τοῦ Ἕλληνος σκαπανέως. (Ζητωκραυγαὶ μανιώδεις διακόπτουσι τὸν ῥήτορα).

Ἡ ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου εἶναι ἓν τῶν ὡραιοτέρων ἐπεισοδίων τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ δράματος — εἶναι μυρσίνη ἀειθαλὴς βλαστήσασα ἐκ τῶν συντριμμάτων τοῦ καταρρεύσαντος ξενισμοῦ, καὶ ἔχετε τὸ καύχημα σεῖς ὅτι διὰ τῆς ἀκαθέτου ἐπιμονῆς καὶ ὑπομονῆς σας ἐδυνήθητε νὰ πληρώσητε πρὸς τὴν μεγάλην πατρίδα σας τὸν φόρον τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἀφοσιώσεως.

Ἀλλ' ἡ ἕνωσις τῆς Ἑπτανήσου εἶναι ἡ ἔναρξις καὶ οὐχὶ τὸ τέλος τοῦ νέου ἀγῶνος, ὅστις προοιωνίζεται ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Θὰ μείνωμεν λοιπόν, Κύριοι, ἀμετάτρεπτοι, ἀκλόνητοι ἐν τῇ ἀποφάσει ἡμῶν καὶ θέλομεν συνασπίζεσθαι κύκλῳ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες θὰ ἔχωσι τὸ θάρρος νὰ ἐπιδεικνύωσιν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ κόσμου ὅλου τὴν σημαίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπερήφανον καὶ σφριγῶσαν. (Ζητωκραυγαὶ ἐνθουσιώδεις).

Οὔτε αἱ δυσχέρειαι, οὔτε αἱ στερήσεις, οὔτε οἱ κίνδυνοι, οὔτε αἱ ἀπειλαί, οὔτε οἱ χλευασμοὶ πρέπει νὰ μᾶς πτοήσωσι. Δὲν ἀνορθοῦνται ἐθνικὰ οἰκοδομήματα ἄνευ θυσιῶν, ἄνευ ἀγώνων. Ἀλλὰ προσέξατε σεῖς, μὴ παρεκτρεπόμενοι τῆς εὐθείας ὁδοῦ, μὴ γινόμενοι τυφλὰ ὄργανα τῶν παθῶν καὶ τῆς πολιτικῆς αἰσχροκερ-

Digitized by Google

δείας, ἀντὶ νὰ βοηθήσητε τὸ μαρτυρικὸν ἔθνος ἐν τῇ προσδοκωμένῃ αὐτοῦ ἀναγεννήσει, προσέξατε, λέγω, μὴ χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσητε γένητε παραίτιοι ἀθεραπεύτου τινὸς βλάβης καὶ τοιουτοτρόπως ὑπεύθυνοι πρός τε τὸν Θεὸν καὶ τὴν πατρίδα δι' ὅσα δύνανται νὰ προέλθωσι δεινὰ ἕνεκεν ἀπαισίας τινὸς παρεκδρομῆς ἢ ἀπονενοημένης διευθύνσεως. (Θόρυβοι . . . ζητωκραυγαὶ . . . συγκίνησις . . .).

Κύριοι! Ἐν μέσῳ τῶν ἀπεράντων, τῶν ἀτελευτήτων ἐρήμων τῆς αἰωνιότητος, τὰ ἔτη, αἱ ἡμέραι παρίστανται ὡς τόσοι σταθμοί, ἔνθα ἡ ἀνθρωπότης βαίνουσα εἰς τὸν προορισμὸν αὐτῆς ἐγχαράττει τὰ ἴχνη τῶν διαβημάτων της. Ἡ δὲ διάνοια τῶν ζώντων διεξερχομένη τὴν βίβλον τοῦ παρελθόντος ἀνευρίσκει τοὺς σταθμοὺς τούτους καὶ ἀναπαύεται ἐπ' αὐτῶν καὶ παρηγορεῖται, καθὼς ἀναπαύονται οἱ θαλασσοποροῦντες ἐν ὥρᾳ τρικυμίας μένοντες ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καὶ ἐπιτηροῦντες ἐκεῖθεν τὰ ἀναβράζοντα κύματα.

Τοιαύτη τις εἶναι ἐν τῷ μεγάλῳ ἐθνικῷ μαρτυρολογίῳ καὶ ἡ σεπτὴ ἡμέρα, ἣν σήμερον ἑορτάζει σύμπας ὁ Ἑλληνισμός.

Ἀλλοίμονον εἰς τὰ ἔθνη, ὧν ὁ βίος εἶναι ἄγραφος χάρτης!... Ὑπὸ τὸν φοβερὸν ὄγκον τοιαύτης κατάρας δὲν ἔκυψε βεβαίως, δὲν κύπτει ἡ ἑλληνικὴ φυλή.

Ἀπὸ εἰκοσιπέντε περίπου ἑκατονταετηρίδων τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, π ε ζ ο δ ρ ό μ ο ς ἀ κ ά μ α τ ο ς, βαδίζει διὰ μέσου τῶν αἰώνων, διασχίζει τὸ πυκνὸν σκότος τῆς ἀρχαίας βαρβαρότητος καὶ διαχέει πανταχοῦ τὴν λάμψιν τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας.

Τὴν πτέρναν τῶν ποδῶν του κατέφαγον αἱ ἄκανθαι, τὸ πολύτιμον αἷμά του ἔβαψε τὰ διαβήματά του . . . τὰ ὀστᾶ τῶν γενεῶν του ἀφειδῶς διεσπάρησαν ἐπὶ τῆς ἀπεράντου ὁδοῦ, ἣν διέτρεχε . . . Καὶ ὅμως ὁ ἀ κ ά μ α τ ο ς ἐ κ ε ῖ ν ο ς π ε ζ ο δ ρ ό μ ο ς ἐβάδιζεν . . . ἐβάδιζεν . . . ἐβάδιζε πάντοτε.

Ἐπῆλθεν ἐν τοσούτῳ ἡ ζοφερὰ νὺξ τῆς ῥωμαϊκῆς κατακτή-

Digitized by Google

σεως, ἐπῆλθεν ὁ κυκεὼν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ὅμως ἐν μέσῳ τῆς κλαγγῆς τῶν ὅπλων τοῦ κατακτητοῦ, καθὼς ἐν μέσῳ τῆς πνιγηρᾶς ἀτμοσφαίρας τῆς γραικορωμαϊκῆς δεσποτείας, τὸ πανάρχαιον πνεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ διαλάμπει, καθὼς ἐνίοτε διαλάμπουσιν οἱ ἀστέρες ἐν μέσῳ συμπεπυκνωμένων νεφελῶν. (Ἀπὸ τοῦδε ὁ ἀγορεύων διακόπτεται συνεχῶς δι' ἐπανειλημμένων ζητωκραυγῶν).

Τοιούτῳ τρόπῳ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος διῆλθε τὸν βίον του ἀνταγωνιζόμενον διηνεκῶς, ἀενάως ἀναφυόμενον... ὡς ἐκ θαύματος διασῳζόμενον μέχρι τῆς ἀποφράδος ἡμέρας τῶν Ἁγίων Πάντων τοῦ ἔτους 1453. Τότε ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ Βυζαντίου ἐπάτησαν οἱ στιβαροὶ πόδες ἑνὸς τῶν ἀπογόνων τοῦ Ὀσμάν... Ὁ δικέφαλος Βυζαντινὸς ἀετὸς πληγωμένος κατάκαρδα, ἔπεσε κατὰ γῆς καὶ ἐπνίγη ἐν τῷ ἰδίῳ αἵματί του. Ὁ κόσμος ὅλος ἐτρόμαξε καὶ ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἐκπλήξεως ἐθεάθη αἱματόφυρτος ὁ Μωάμεθ ἔχων ἀνὰ χεῖρας τὴν σεπτὴν κεφαλὴν τοῦ τελευταίου τῶν Παλαιολόγων καὶ ὠρυόμενος ὡσεὶ λύκος νὰ κραυγάζῃ πρὸς τὴν Χριστιανοσύνην ἅπασαν: «Ἰδέτε...ἰδέτε...λαοὶ τῆς γῆς...ἀπέκοψα διὰ τῆς ῥομφαίας μου τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ»...(Βαθυτάτη συγκίνησις).

Καὶ τοῦ θηρίου ἐκείνου τοὺς λόγους τοὺς ἐπίστευσαν, Κύριοι, οἱ ἰσχυροὶ τῆς γῆς καὶ ἔπεσαν ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ ἔντρομοι, παραλελυμένοι

Καὶ ὅμως ἠπατήθησαν . . . Τὸ αἷμα τῶν Παλαιολόγων τὸ ἀπερρόφησεν ἡ γῆ τῆς Ἑλλάδος καὶ δι' αὐτοῦ ἐκυοφορήθη ὁ νέος Ἑλληνισμός, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀνεβλάστησαν οἱ πελώριοι γίγαντες τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀγῶνος, καὶ δι' αὐτοῦ ἐγράφη ἡ πολιτικὴ διαθήκη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐσφραγίσθη ἡ μυστικὴ ὁμολογία, ἔνθα αἱματηροῖς γράμμασιν ὑπάρχει γεγραμμένον ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ῥήτρᾳ τὸ προαιώνιον, τὸ ἀμετάτρεπτον σύνθημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ:

— Ἐμπρός... Ἐμπρός... Ἐμπρός... (τρικυμιώδεις ζητωκραυγαί).

Digitized by Google

Ἐπὶ τετρακόσια ὅλα ἔτη, ἐνῷ ὁ κόσμος ὅλος ἐσήπετο ὑπὸ τὴν δουλείαν, ὁ μυστηριώδης, ὁ ἀκάματος ἐκεῖνος πεζοδρόμος ἐβάδιζεν...ἐβάδιζε πάντοτε...Ἔκρουεν ἐν ὥρᾳ νυκτὸς τὰς θύρας τῶν μονῶν καὶ κράζων κατ' ὄνομα τοὺς κατατρυχομένους μοναχοὺς ἔλεγεν εἰς αὐτούς: «Γρηγορεῖτε.... ἰδοὺ ὁ νυμφίος ἔρχεται.»

Εἰσέδυε κρύφα ἐντὸς τῆς καλύβης τοῦ πένητος γεωργοῦ καὶ ἐγείρων ἐκ τοῦ ὕπνου τὸν τεθλιμμένον ζευγηλάτην τὸν περιέθαλπε καὶ τὸν διέτασσε νὰ μὴ δειλιᾷ...Τοιουτοτρόπως παρήρχοντο αἱ γενεαί, ἀλλὰ δὲν παρήρχοντο καὶ αἱ ἐλπίδες...Ἔλαμψε τέλος καὶ ἡ ἱερὰ ἡμέρα τῆς 25 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1821 καὶ ἐκ μιᾶς ἐνῷ ἐχθροὶ καὶ φίλοι ἐθεώρουν ἐσβεσμένον τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ ὁ κόσμος ὅλος ἐπίστευεν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς κεκμηκὼς ἐκ τῆς μακρᾶς ταλαιπωρίας ἔκειτο νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ, αἴφνης ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἀπὸ τῶν ἀκρωρειῶν τῆς Ὄσσης καὶ τῶν Ἀγράφων, ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου τῆς Ἁγίας Λαύρας, ἀκούεται ἡ βροντώδης φωνὴ τοῦ μυστηριώδους ἐκείνου πεζοδρόμου:

— Ἐμπρός... στᾶρματα... ἐγέρθητε! (ἀλαλαγμοὶ καὶ ζητωκραυγαὶ διακόπτουν τὸν ῥήτορα).

Καὶ τὰ τρισάθλια τέκνα τῆς Ἑλλάδος ἠγέρθησαν...καὶ τὸ αἷμα ἔρρευσε ποταμηδόν... καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἀνατολῆς εἶδε κρεμάμενον τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον...καὶ αἱ Θερμοπύλαι ἔφριξαν ὁρῶσαι μαρτυροῦντα τὸν Διᾶκον... καὶ μυριάδες γυναικῶν καὶ παίδων ἐστάθησαν σπαραττόμενα... καὶ ὅμως ὁ ἀκάματος, ὁ ἀδυσώπητος ἐκεῖνος πεζοδρόμος βαδίζων ἐν μέσῳ τῶν σφαγῶν καὶ τοῦ ὀλέθρου δὲν ἔπαυε βρυχώμενος ὡς λέων νὰ κραυγάζῃ πάντοτε:

— Ἐμπρός... ἐμπρός... ἐμπρός. (Ἀλαλαγμοὶ μανιώδεις).

Ὁ ἐχθρὸς ἀπηύδησε, παρῄτησε τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ἐκ τοῦ φοβεροῦ τούτου κατακλεισμοῦ ἀνεφύη τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος.

Digitized by Google

Παρῆλθον ἔκτοτε τεσσαράκοντα περίπου ἔτη καὶ ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν αὐτοκαλουμένων προστατῶν της δὲν ἐτόλμησε πλέον νὰ ταράξῃ τὴν νεκρώσιμον γαλήνην, εἰς ἣν εἶχε βυθισθῇ τὸ πνεῦμά της μετὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου.

Ἀλλ' ἡ κατάρτισις τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος θεμέλιος λίθος καὶ οὐχὶ τὸ οἰκοδόμημα τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς ἐθνότητος. Πόρρω ἀπέχομεν, φίλτατοι συμπολῖται, τοῦ σημείου, πρὸς ὃ ἀπέβλεψαν οἱ πατέρες μας. Μὴ ἀπατώμεθα. Ἀπομένουσιν ἀκόμη ἀκαταλόγιστοι δυσχέρειαι, σκληραὶ δοκιμασίαι, καὶ ὅμως ἡμεῖς θέλομεν βαδίσει μετ' ἀποφασιστικότητος ἐν μέσῳ τῶν προσκομμάτων καὶ τῶν κινδύνων μέχρι πλήρους πραγματοποιήσεως τῶν εὐχῶν καὶ τῶν πόθων, οὓς θνήσκοντες μετεβίβασαν εἰς ἡμᾶς οἱ πρόγονοί μας.

Ἡ δεινὴ καχεξία, ὑφ' ἧς κατατρυχόμεθα, πιστεύσατέ το, φίλτατοι συμπολῖται, οὐδεμίαν ἄλλην ἐπιδέχεται θεραπείαν. Ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ Κράτους διοργάνωσις εἶναι ἀνέφικτος. Πᾶσα Κυβέρνησις θέλει ναυαγεῖ οἰκτρῶς καὶ θέλει κατασωτεύει ἐπὶ ματαίῳ τὰς δυνάμεις της, παλαίουσα κατ' ἀνυπερβλήτων προσκομμάτων.

Μία μόνη ἀπομένει εἰς ἡμᾶς διέξοδος . . . μία μόνη ἀληθὴς παρηγορία . . . μία μόνη γλυκυτάτη ἐλπὶς καὶ μετ' αὐτῆς συνδέονται αἱ εὐχαὶ τῶν γονέων μας . . . Ἀκούσατέ την ἐκ στόματος ἐμοῦ, ὅστις ἀπὸ εἰκοσαετίας ἤδη εἴτε συγγράφων, εἴτε ἀγορεύων, εἴτε βουλευόμενος, εἰς ταύτην μόνον ἀπέβλεψα καὶ ταύτην μόνην ἔσχον παρήγορον σύντροφον τῆς ζωῆς μου . . .

Ἀκούσατέ την ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ, καθ' ἣν σύμπας ὁ Ἑλληνισμὸς δέεται ὑπὲρ μακαρίας μνήμης καὶ αἰωνίου ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν κεκοιμημένων ἡρώων μας . . . Ἀκούσατέ την καὶ μὴ φοβηθῆτε. . .

Συνδυάσατε τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας σας, οἵτινες ἔναυλοι ἀντηχοῦν εἰς τὴν ἀκοήν μου, μετὰ τῆς πυρετώδους ἐξάψεως, ἥτις

Digitized by Google

κατακυριεύει καὶ τὴν ἰδικήν μου καρδίαν... Συμπλέξατε τοὺς κρυφιωτέρους πόθους τῆς ψυχῆς σας μετὰ τῶν σεπτῶν ὀνομάτων τῶν ἡμετέρων Βασιλέων καὶ συνενώθητε μετ' ἐμοῦ, ὅπως ὁμοθυμαδὸν διακηρύξωμεν πάλιν τὸ προαιώνιον, τὸ ἀμετάτρεπτον σύνθημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ...

— Ἐμπρός... ἐμπρός... ἐμπρός!..

(Αἱ ζητωκραυγαὶ καὶ ὁ ἀλαλαγμὸς παρατείνονται ἐπὶ πολύ. Ὁ λαὸς διασκορπίζεται συγκεκινημένος).

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Ἐκφωνηθεῖσα κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ἐν Λευκάδι συσταθέντος Γυμνασίου τῷ 1876.

ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ. — Σήμερον ἑορτάζομεν, Κύριοι, τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἡμετέρου Γυμνασίου, ἡ δὲ χαρά, ἥτις πλημμυρίζει τὰς καρδίας ἁπάντων, εἶναι τεκμήριον ἀναντίρρητον τῆς σπουδαιότητητος, ἣν ἕκαστος ἡμῶν ἀποδίδει εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν τοῦτο κατάστημα. . .

Ἀλλ' ἐνῷ τὰ κύματα τοῦ Μοράβα καθῃμαγμένα ἐκπέμπουν μυκηθμοὺς ὀλεθρίους, — ἐνῷ χείμαρροι αἱμάτων καὶ ποταμοὶ δακρύων κατέκλυσαν τὸ βουλγαρικὸν ἔδαφος, — ἐνῷ ἐπὶ τῶν βωμῶν τοῦ Ὑψίστου ἀνθρωπόμορφα θηρία προσφέρουσι βδελυρὰν θυσίαν καὶ φρικτὸν ὁλοκαύτωμα, τὴν τιμὴν τῶν παρθένων καὶ τῶν νηπίων τὰ σπλάγχνα, — ἐνῷ κρεουργοῦνται λαοὶ ἀκέραιοι, καὶ πρὸς ἐξόντωσιν φυλῆς ὁλοκλήρου ἀποσπῶνται διὰ τῆς μαχαίρας ἀπὸ τῆς μήτρας τῶν γυναικῶν τὰ ἔμβρυα καὶ διαμελίζονται, — ἐνῷ πόλεις καὶ κῶμαι ἀνθηρόταται ἀποτεφροῦνται, μετὰ δὲ τοῦ ζοφεροῦ καπνοῦ πυρκαϊῶν ἀπεράντων ἐκτοξεύονται πρὸς τὰ νέφη συντρίμματα ἀνθρωπίνων ὀστέων, — ἐνῷ γονεῖς παράφρονες, τυφλοί, ἀπονενοημένοι, ὑπὸ τὸ ξίφος τῶν Κιρκασίων καὶ τῶν Κούρδων τρώγουν τὰς σάρκας καὶ πίνουν τὸ αἷμα τῶν ἰδίων τέκνων των, — ἐνῷ ἐπὶ τῶν ἀκρωρειῶν τοῦ Μαύρου Βουνοῦ ὁ ἀμείλικτος ἀκινάκης ἀκαταδαμάστων μαχητῶν κατακόπτει τὰς στρατιὰς τῶν

Digitized by Google

ἀλλοφύλων, — ἐνῷ ἡ Εὐρώπη μιᾷ φωνῇ καὶ μιᾷ καρδίᾳ ὁμολογοῦσα τὰ ἀρχαῖα αὐτῆς ἁμαρτήματα, κηρύττει πόλεμον ἄσπλαγχνον κατὰ τῶν ἀπίστων, — ἐνῷ ταῦτα πάντα τελοῦνται πλησίον ἡμῶν, πῶς καὶ διατί, Κύριοι, ὁ Ἑλληνισμὸς μένει σήμερον ἀπαθὴς θεατὴς τοῦ φοβεροῦ δράματος, καὶ πῶς ἡμεῖς, ἐνῷ μυκᾶται ἐπὶ τῶν κεφαλῶν μας τοιαύτη καταστρεπτικὴ λαῖλαψ, ἡσύχως σήμερον συνερχόμεθα ὑπὸ τὸν αἴθριον οὐρανὸν τῆς ἐπιστήμης, ὡσὰν ἄγνωστόν τι καὶ ἀκατανόητον νόσημα ἤθελεν αἴφνης ἀποξηράνει τὰ δάκρυά μας, ἀπολιθώσει τὴν καρδίαν μας καὶ παραλύσει ἐν ἡμῖν πᾶν αἴσθημα πατριωτισμοῦ καὶ φιλοτιμίας; . .

Πῶς, Κύριοι, διατί; Τὸ ἔκτακτον τοῦτο φαινόμενον δὲν σᾶς ἐκπλήττει, τὸ θανάσιμον σύμπτωμα δὲν σᾶς ταράττει;

Ἐσβέσθη ἄρά γε ἐκ μιᾶς τὸ πολεμικὸν πνεῦμα τῆς φυλῆς; Ἐλησμονήθησαν τάχα αἱ παραδόσεις τοῦ γένους; Αἱ χεῖρες ἡμῶν παρέλυσαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ δύνανται πλέον νὰ κρατήσωσι τὸ ξίφος; Οἱ δὲ ἀπόγονοι τοῦ Κωνσταντάρα, τοῦ Σταθᾶ, τοῦ Θύμιου τοῦ Βλαχάβα, τοῦ Βλαχαρμάτα Βέργου, τοῦ Κοντογιάννη, τοῦ Μπουκουβάλα, τοῦ Κούρμα, τοῦ Πάνου Μεϊντάνη, ἐπέπρωτο ἄρά γε νὰ μεταμορφωθῶσιν εἰς ταπεινοὺς παντοπώλας καὶ εἰς δεινοὺς ἐργάτας τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης; . .

Τώρα, ὅτε ἀκατάσχετος ἠγέρθη καὶ γενικὴ κατὰ τῶν πατροπαραδότων ἐχθρῶν μας ἀποστροφὴ καὶ ἀγανάκτησις, τώρα ὅτε ὁ ψυχορραγῶν ἀσθενὴς προφανῶς παλαίει κατ᾽ ἐπικειμένου καὶ ἀφεύκτου θανάτου, τώρα ἡμεῖς οἱ ἀπὸ πεντακοσίων ἐτῶν ἐν ἀδημονίᾳ καραδοκοῦντες πολύτιμον εὐκαιρίαν, τώρα ἡμεῖς ἀδιαφοροῦμεν, ταλαντευόμεθα, φοβούμεθα;

Δὲν εἶνε, Κύριοι, παράδοξος, δὲν εἶνε ἀνεξήγητος ἡ φάσις αὕτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν φρικιᾶτε συλλογιζόμενοι, ὅτι διεγράφησαν ἀπροσδοκήτως ἐκ τῆς μνήμης ἡμῶν τόσα βάσανα, τόσα ἆθλα, τόσαι ἐλπίδες, τόσα παραγγέλματα;

Ἡ ἀντίθεσις εἶναι προφανής, εἶναι ἀξία μελέτης, διότι περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὸ μυστήριον τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι

Digitized by Google

ἐκ τῆς λύσεως τοῦ αἰνίγματος τούτου πρόκειται ἴσως νὰ ὁρισθῇ ἡ μέλλουσα πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἀκούσατε λοιπόν, Κύριοι, καὶ μὴ ἀπελπίζεσθε.

Ἀπὸ τῆς ἀπαισίας, ἀπὸ τῆς ἀποφράδος ἡμέρας, καθ' ἥν, κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, αἱμοσταγὴς ἐκυμάτισεν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ Βυζαντίου ἡ σημαία τῆς ὀθωμανικῆς κατακτήσεως, εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐπεχείρησε τὸ ἑλληνικὸν γένος τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ κατακρημνισθέντος πύργου τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος. Τὸ δὲ πολύμοχθον καὶ πολυχρόνιον ἔργον ἀνέλαβον ὄχι μόνον οἱ ἀτρόμητοι μαχηταὶ τῶν ἑλληνικῶν ὀρέων, ἀλλὰ καὶ οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Σύγχρονος ἐγένετο καὶ φοβερὰ ἑκατέρωθεν ἡ ἐπίθεσις· καὶ ἐνῷ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Ἀγράφων ὀλίγοι γίγαντες ἀνέστελλον τὴν θηριώδη ὁρμὴν ἀγρίων κατακτητῶν, οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους, ἄγρυπνοι, ἀκάματοι ἔσκαπτον ἐν κρυπτῷ διὰ τοῦ αἰχμηροῦ καλάμου των τὴν μυστικὴν ὑπόνομον, ἥτις ἔπρεπε μίαν ἡμέραν νὰ ἀνατινάξῃ τὸν πελώριον ὄγκον τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἐνῷ τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος διετήρουν ἀκμαῖον τὸ πολεμικὸν πνεῦμα τῆς φυλῆς, ὑπὸ τὰς ἀμυδρὰς ἀκτῖνας νυκτερινῆς λυχνίας ὁ πτωχὸς διδάσκαλος ἐνεστάλαζεν εἰς τὴν καρδίαν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας τὰ ζωογόνα ῥεῖθρα τῆς ἀρχαίας μαθήσεως.

Ἐκεῖ ἐν παραβύστῳ, ὑπ' αὐτὰ τὰ ὄμματα πονηροῦ καὶ ὑπόπτου δεσπότου, ἐδιδάσκετο ὁ νέος Ἕλλην πῶς διὰ τοῦ συνασπισμοῦ καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως κατέστρεψαν ἄλλοτε οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι ἀναρίθμητα σμήνη βαρβάρων ἐν Μαραθῶνι, καὶ πῶς κατέπνιξαν τὰς ἀναριθμήτους αὐτῶν τριήρεις ἐν τοῖς ὕδασι τῆς Σαλαμῖνος. Πῶς οἱ τριακόσιοι συνέταιροι τοῦ Λεωνίδα ἀνεχαίτισαν τότε διὰ τοῦ στήθους των τὴν πλήμμυραν τῶν ἀλλοφύλων, καὶ πῶς διέσωσαν διὰ τοῦ αἵματός των ἀπὸ παντελοῦς ἐξοντώσεως τὴν μόλις τότε ἀναφυομένην ἑλληνικὴν ἐθνότητα.

Ἀλλὰ συνάμα ὁ πτωχὸς διδάσκαλος ἐδίδασκε τὴν ἑλληνι-

Digitized by Google

κὴν νεολαίαν, πῶς αἱ ἐμφύλιοι διαιρέσεις, πῶς αἱ ἀντιζηλίαι καὶ τὰ πάθη, πῶς ἡ ἀγυρτεία καὶ τὸ ψεῦδος ὑπεδούλωσαν τὴν ἑλληνικὴν φυλήν, καὶ πῶς συνέτεινεν εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν αὐτῆς πολὺ περισσότερον παρὰ τῶν Ῥωμαίων ἡ κατάκτησις, παρὰ τῶν Φράγγων ἡ ληστρικὴ ἐπίθεσις, παρὰ τῶν Τούρκων ἡ ἀτελεύτητος δυναστεία.

Τοιουτοτρόπως, Κύριοι, οἱ ἀφανεῖς μὲν ἀλλ' ἀείμνηστοι διδάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, παρεσκεύασαν τὴν ἡμέραν τῆς ἐθνικῆς ἀνεγέρσεως, ὅσον καὶ οἱ λεοντοκάρδιοι μαχηταὶ τῶν ἑλληνικῶν ὀρέων.

Ὁ πύργος ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνωρθοῦτο, πολλάκις ἔφθανε μέχρις ὀροφῆς καὶ κατέπιπτεν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐρειπίων του ἀνηγείρετο πάλιν ὡς φοίνιξ καὶ ἀγέρωχον ὕψωνεν εἰς τὸν οὐρανὸν τὸ μέτωπον.

Δύο λοιπὸν ὑπῆρξαν, Κύριοι, οἱ παντοδύναμοι μοχλοί, δι' ὧν ἐσαλεύθησαν τὰ θεμέλια τῆς ὀθωμανικῆς κατακτήσεως, τὸ βροντοφόνον, τὸ πυρίπνουν καρυοφύλλι τοῦ Κλέφτη καὶ τὸ βουβὸ μελανοδοχεῖον τοῦ Ἕλληνος διδασκάλου. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἐκ συμφώνου συνειργάσθησαν καὶ θὰ συνεργασθῶσι, Κύριοι, μέχρι συμπληρώσεως τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως.

Ἀπρόοπτοι περιστάσεις, ἀδικαιολόγητος ῥαθυμία, ψυχικὴ ἀδράνεια κατεδίκασαν ἡμᾶς, Κύριοι, νὰ μένωμεν σήμερον θεαταὶ καταστρεπτικοῦ πολέμου, ἐξ οὗ ἴσως κρέμαται καὶ ἡ τύχη τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ἂν μαύρη μοῖρα κατηράσθη τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα, ἂν πρὸς στιγμὴν ἐκοιμήθη ἡ πολεμικὴ ψυχὴ τῆς Ἑλλάδος, θὰ κοιμηθῶσιν ἆρά γε διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα; Τὰ γράμματα ἐκεῖνα, ἅτινα ὑπῆρξαν ὁ σπόρος, ἐξ οὗ ἐβλάστησεν ἡ ἐθνικὴ ἀναγέννησις; Μὴ γένοιτο!

Λάβε λοιπὸν καὶ σύ, ὦ προσφιλὴς νεολαία, ἀνὰ χεῖρας τὸν κάλαμον καὶ ἐργάσθητι. Συντάχθητι μετὰ τῶν διδασκάλων σου, καὶ ἀτενίζουσα πρὸς τὰς κορυφὰς τῆς δουλωμένης Ἠπείρου, ἐνθυμοῦ, ὅτι ἤγγικεν ἡ ὥρα, καθ' ἣν θὰ προσκληθῇς νὰ φωτίσῃς

Digitized by Google

ἀδελφοὺς πάσχοντας ἐκ πολυχρονίου ἀμαυρώσεως. Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀστέρος τῆς μαθήσεως καὶ ἐμπνεόμενοι ὑπο τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων θ' ἀφήσητε τὰς ἕδρας τοῦ γυμνασίου σας καὶ θὰ τρέξητε βεβαίως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς τιμῆς. Ἐκεῖ θὰ δρέψητε ἄλλας δάφνας. Προπαρασκευάσθητε εἰς τὸ μέγα ἔργον καὶ μὴ λησμονεῖτε, ὅτι λαὸς ἀμαθὴς εἶνε ἀνάξιος ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας.

(Παρατεταμέναι χειροκροτήσεις).

Digitized by Google

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΙΣ ΠΕΖΟΝ ΛΟΓΟΝ

ΕΝ ΔΗΜΩΔΕΙ ΓΛΩΣΣΗι

Digitized by Google

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΥ

Ἀπὸ Λευκάδα, 12 τοῦ Μαΐου 1859 π.

Σὲ συχαίρομαι, Κὺρ Ἀνδρέα, διὰ τὴν καλὴν ἰδέα ὁποῦ τὸ δαιμόνιό σου (διότι πρέπει νὰ ἔχῃς καὶ σὺ ἕνα δαιμόνιο σὰν τὸν μακαρίτη τὸ Σωκράτη), ὁποῦ τὸ δαιμόνιό σου σοῦ ἐφύτεψε μέσ' τὴν καρδιά. Μοῦ κακοφαίνεται μονάχα ὅτι δὲν ἐξύπνησες πρωτήτερα καὶ ἄφηκες νὰ περάσῃ τόσος καιρὸς γιὰ ν' ἀνάψῃς τὸ «Λύχνο» σου [1]. — Ἡ οἰκογένεια ὁποῦ πρέπει νὰ εἶναι τὸ θεμέλιο κάθε κοινωνίας, ἡ οἰκογένεια καταντᾷ νὰ εἶναι γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ κοινωνία τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὠμέγα. Καὶ καθὼς τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὠμέγα εἶναι τὸ πρῶτο τροπάριο τοῦ μεγάλου συλλείτουργου ὁποῦ ψάλλομε μόλις ἔμπωμε σὲ τοῦτο τὸν κόσμο, ἔτσι εἶνε θεάρεστο ἔργο νὰ μάθωμε νὰ τὸ ἐκστηθίζωμε ἀπὸ τὰ μικρά μας νηῶτα.

Ἀπὸ τὸν καιρὸ μάλιστα ὁποῦ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ ἐλάβαμε μυστικαῖς ψηφοφορίαις καὶ ἐλεύθεραις ἐκλογαῖς, δὲν ἠξεύρω κ' ἐγὼ διατί, ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ οἰκογένεια, ἂν δὲν ἐχάθηκε ὅλως διόλου, πάει νὰ χαθῇ, τὴν ἐπῆρε τὸ σύφλογο, δὲν ἔχει πλιὸ τὴν ἑνότητά της καὶ μεράζεται σὲ τόσα μέρη, ὅσα εἶνε καὶ οἱ ψῆφοι ὁποῦ τήνε συνθέτουνε.

Συμπάθειο ὁποῦ χωρὶς νὰ θέλω ἔπεσα εἰς τὰ πολιτικά, ἀλλὰ ὅπου πονεῖ τὸ δόντι, ἐκεῖ χτυπᾷ καὶ ἡ γλῶσσα. Μὲ πικραίνει

1) Ὁ «Λύχνος» περιοδικὸν φύλλον ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀνδρ. Λασκαράτου.

Digitized by Google

παραπολὺ ἡ κατάσταση, εἰς τὴν ὁποία μᾶς ἔφερε ἡ πρασινόλευκη ἐκείνη κάλπη, ὁποῦ σὺ ὁ ἴδιος ὠνόμασες ἄλλη φορὰ γαϊδοῦρα, ὅταν ὁ κακός σου ὁ ἄγγελος σὲ ἐσυμβούλεψε νὰ τὴν καβαλλικέψῃς. Γιὰ τὸ καλό σου δὲ σ' ἐδέχτηκε εἰς τὴν πλάτη της, γιατὶ δὲ δέχεται παρὰ ὅσους τήνε γλυκαίνουνε καὶ τήνε ξεγελᾶνε μὲ βρόμη, μὲ κριθάρι καὶ μὲ παχειὰ λόγια, ἀλλὰ δὲν μπορεῖς νὰ μοῦ ἀρνηθῇς ὅτι γιὰ μιὰ στιγμὴ ἐπίστεψες καὶ σὺ πῶς ἠμποροῦσες νὰ σταθῇς στὴ σέλλα της χωρὶς νὰ πέσῃς. Καὶ πρέπει νὰ σοῦ τὸ εἴπω μὲ ἐλευθερία ὅτι, ἂν ἡ κάλπη ἢ ἡ γαϊδοῦρα ἔκαμε ποτέ της καλὸ εἰς τὴν Ἑφτάνησο, τὸ καλὸ τοῦτο εἶνε ὁποῦ σὲ ἐγκρέμισε.

Συμπάθειο λοιπὸν ἂν καὶ ἐγὼ τώρα ἔπεσα εἰς τὰ πολιτικά, τὰ ὁποῖα δὲ συχωροῦνται εἰς τὸ λύχνο σου· ἄλλη φορὰ ἔπεσες καὶ σὺ καὶ σφάλμα γιὰ σφάλμα εἴμεθα ἴσα ἴσα.

Καὶ μὰ τὴν ἀλήθεια ἂν ὁ λύχνος σου ἔχῃ χρεία γιὰ λάδι ἔκαμες καλὰ νὰ πάρῃς τέτοιο μέτρο· τὰ πολιτικὰ δὲν εἶνε λάδι ὁποῦ νὰ καίεται καὶ ἤθελε σοῦ τὸν ἀφήσουν νὰ ψοφήσῃ τῆς δίψας, ἂν ἐπρόσμενες μὲ πολιτικὰ νὰ τόνε ποτίσῃς. Δὲ βλέπεις πῶς μία μία ξεψυχοῦνε ὅλαις αἱ πολιτικαῖς μας ἐφημερίδες; Ἂν δὲν ἤτανε ὁ λόγος τοῦ ἀγαπημένου μου Λομβάρδου, ὁποῦ ἐβάσταξε δὲν ἠξεύρω πόσους μῆνες, ὡς καὶ ἡ «Φωνὴ» τοῦ Ἰονίου ἤθελε βουβαθῇ. Ὁ Θεὸς μᾶς ἐσπλαχνίστηκε καὶ ἔδωκε εἰς τὸ συνάδελφό μου τὴ γλῶσσα τόσο μακρυά, ὁποῦ μὲ ἐκεῖνον τὸ λόγο ἐμπόρεσε νὰ πληρώσῃ τὴν ὑποχρέωσί του καὶ νὰ δώσῃ εἰς τοὺς συνδρομητάς του σωστούς, ὁλόσωστους τοὺς ἀριθμούς του.

Ἄλλαις ἐφημερίδες σὰν τὸν «Παρατηρητὴ» ψυχομαχοῦν νὰ πεθάνουνε καὶ ἤθελε εἶναι καὶ λησμονημέναις, ἂν κάποια ἔσπλαχνα καὶ χριστιανικὰ χέρια δὲν τοῦ ἔδιδαν τὴν ὕστερη σταλαματιὰ ἀπὸ λάδι ὁποῦ ἀπὸ ταῖς περασμέναις ἐσοδείαις ἔμενε εἰς τὸ ροΐ τους. Ἠμπόρεσαν καὶ τὸν ἐζωογονήσανε. Ἀλλὰ κ' ἐκείνη ἡ σταλαματιὰ πόσο θὰ βαστάξῃ; Πρῶτο φύσημα θὰ ναὕρῃ τὴ φλόγα τοῦ «Παρατηρητῆ» τόσο ἀδύνατη, ὅπου ἄφευκτα θὰ τήνε σβύσῃ.

Digitized by Google

Καὶ ἡ «Νέα Ἐποχή», ὁποῦ ἐφαίνετο ὅτι ἤθελε βαστάξει ὅσο ν' ἀσπρίση νὰ γεράση, καὶ ἡ «Νέα Ἐποχὴ» ἤθελε ξεφτυλίσει, ἂν ὁ Σατανᾶς δὲν ἐφώτιζε τοὺς ἐκδότας της νὰ τήνε διατηρήσουνε εἰς τὴ ζωὴ μὲ κάποια θαυματουργὰ ἀνάψυχα καὶ γιατροσόφια, ὁποῦ μόνοι οἱ γιατροὶ τῆς πρωτεύουσας γνωρίζουν νὰ μεταχειρίζωνται.

Δὲ σοῦ μιλῶ γιὰ τὸ «Ρήγα»· τὸ ὄνομα τοῦ μεγαλομάρτυρα τὸν ἐβάσταζε. Ἀλλὰ εἶναι χριστιανικὸ καὶ Ἑλληνικὸ ἔργο ἕνα τέτοιον ἥρωα νὰ τόνε θάψουνε σὲ τόσο στενόχωρο κιβοῦρι;

Ὅσο γιὰ τὴν «Ἀναγέννησι» δὲ λέω λόγο. Πρῶτο εἶναι συμπατριώτισσά σου καὶ δεύτερο γιατὶ σέβομαι καὶ τιμῶ τὴν ἀληθινὴ τὴν Πίστη ὅπου τὴν εὑρίσκω.

Ὅλα τοῦτα τὰ παραδείγματα μοῦ δίδουνε νὰ ἐλπίσω ὅτι ἐφημερίδα οἰκογενειακὴ σὰν τὴν ἰδική σου ἔχει πιθανότητα νὰ ζήσῃ. Ὁ «Λύχνος» σου θὰ φέξῃ τόσο περισσότερο ὁποῦ σὺ εἶσαι ὁ λυχνοστάτης του.

Καὶ ἐπειδὴ χωρὶς νὰ μὲ γνωρίζῃς σὲ γνωρίζω καὶ μοῦ ἔμεινε ἐντυπωμένη ἡ ἀχάμνια σου ἀπὸ τὴν πρώτην ὥρα ὁποῦ σὲ ἀπάντησα, εἶπα μὲ τὸ νοῦ μου: «Κύτταξε τί λυχνοστάτης!». Καὶ μὰ τὸ Θεό, νὰ ποῦ ἡ προφητεία μου ἀλήθεψε καὶ αἰσθάνθηκα εὐχαρίστησι μεγάλη, ὅταν ὁ ἀδελφικὸς φίλος μας Μπάμπης μοῦ ἔστειλε τὸ πρῶτό σου φύλλο καὶ εἶδα νὰ ὀνομάζεται «Λύχνος». Τὸ ἅρπαξα καὶ τὸ ἐδιάβασα μὲ μεγάλη ὄρεξι, διότι, ὄχι γιὰ νὰ σὲ καλοπιάσω, ἀλλὰ μοῦ ἄρεσες πάντοτε. Καὶ σὲ ἐδιάβασα περισσότερες φοραῖς ἀπ' ὅ,τι σὺ μὲ ἐδιάβασες. Ἔχεις φίλο χωρὶς νὰ τόνε γνωρίζῃς, οὔτε ἀξίζει ὁ κόπος νὰ τόνε γνωρίσῃς.

Τώρα σοῦ γράφω δὲν ἠξεύρω κ' ἐγὼ διατί. Ὅλος ὁ κόσμος γράφει, ὅλος ὁ κόσμος κάνει τὸ δάσκαλο. Ἔπειτα μὴ λησμονήσωμε ὅτι εἶνε καὶ Μάης καὶ ὅτι σὲ τοῦτον τὸν μῆνα ὅλα τὰ παληάλογα χλημητίζουνε, ὅλοι οἱ βάτραχοι φωνάζουνε, ὅλα τὰ πουλιὰ λαλοῦνε, ὅλα τὰ χόρτα ἀνθίζουνε, ὅλοι οἱ γαϊδάροι γκαρίζουνε. Εἶνε ὤμορφη ἡ φύση, πολλὴ ὤμορφη! Καθένας

Digitized by Google

νοιώθει σὰν ἕνα πλάκωμα ἐπάνω εἰς τὴν καρδιὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸ ἀνασηκώση ἢ μὲ ἕνα τραγοῦδι, ἢ μὲ ἕνα μοιρολόγι, ἢ μὲ ἕνα φιλί, ἢ μὲ ἕνα δάκρυ.

Σήμερα ἐξύπνησα κ' ἐγὼ μ' αὐτὸ τὸ πλάκωμα καὶ τώρα ὁποῦ εὑρίσκομαι εἰς τὸ τέλος τῆς γραφῆς μου, τώρα μοῦ φαίνεται πῶς νοιώθομαι σὰν καλήτερα. Σὲ εὐχαριστῶ καὶ γιὰ τοῦτο τὸ καλὸ ὁποῦ χωρὶς νὰ θέλῃς μοῦ ἐπροξένησες. — Ναί, κῦρ 'Ανδρέα, ἐξύπνησα μὲ πλάκωμα! γιατὶ εἶναι τρεῖς ἡμέραις ὁποῦ μάντεψε τί ἐργάζομαι; — Κλεισμένος μέσα εἰς τὸ γραφεῖό μου κάθομαι ἀνάμεσα ἀπὸ δύο περίφημαις μοιρολογίστραις, τὴ θειὰ Λάμπρο καὶ τὴ θειὰ Σοφιά, καὶ γράφω ὅσα τραγούδια εἶναι συνειθισμέναις νὰ λένε εἰς τοὺς πεθαμένους.

Βλέπω ὁποῦ ἡ κοινωνία μας καθεμέρα ἐξευγενίζεται καὶ μὲ τὸν ἐξευγενισμό της σαρώνει ὅλα ὅσα οἱ πατέρες μας μᾶς ἄφηκαν καὶ τὰ πετᾷ καὶ τὰ καταφρονεῖ καὶ δὲν τὰ καταδέχεται, καὶ ἐστοχάστηκα νὰ κάμω τὸ δυνατό μου νὰ γλυτώσω ὅ,τι ἠμπορέσω ἀπὸ τὸν ἐξευγενισμὸ ὁποῦ καταντᾷ νὰ εἶναι καταποντισμός.

Ἔκραξα λοιπὸν αὐταῖς ταῖς δυὸ μοιρολογίστραις καὶ ἀφοῦ ἔταξα λαγοὺς μὲ πετραχήλια, ὢ τοῦ θαύματος! ταῖς εἶδα πρῶτα νὰ ἀχνίσουνε,ὕστερα νὰ κοκκινίσουνε.Ἔρριξαν ταῖς πλεξίδαις τους εἰς τὴν τραχηλιά τους. Ὁ ἀνασασμός τους ἔγινε συχνότερος καὶ βροχὴ τὰ δάκρυα ἔρρεαν ἀπὸ τὰ βλέφαρά τους. Ἐπιάστηκαν ἔπειτα μὲ τὰ χέρια καὶ ἄρχισαν τὸ νεκρικὸ τραγοῦδι, τὸ ὁποῖο κάθε λίγο καὶ τὸ ἐσυντρόφευαν μὲ βαρειοὺς στεναγμοὺς καὶ μὲ παράπονα.— Ἐγὼ ἔκανα τὸ μέρος τοῦ πεθαμένου καὶ ἔστεκα προσεχτικὸς καὶ ἔγραφα στίχους μὰ τὴν ἀλήθεια ὡραιότατους καὶ ὁποῦ ἤθελε φέρουνε τιμὴ καὶ δόξα εἰς τὸ μεγαλήτερον ποιητή. Ἂν καμμιὰ ὥρα ἀδειάσω, θὰ σὲ παρακαλέσω νὰ τοὺς πάρῃς γιὰ λάδι τοῦ «Λύχνου» σου καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ τοὺς σώσωμε ἀπὸ τὸν ἐξευγενισμό. — Τοῦτο μοῦ ἔφερε τὸ πλάκωμα εἰς τὴν καρδιά, διατὶ ἀκούοντας γιὰ τρεῖς ἡμέραις τὸ μοιρολόγι ὀλίγο ἔλειψε νὰ

Digitized by Google

πιστέψω ὅτι καὶ ἀπέθανα. Καὶ ἂν ἡ γλυκάδα τοῦ θανάτου εἶναι τέτοια, μολονότι ἐγὼ δὲν τὴν ἔνοιωσα παρὰ σὲ μέτωρο, τήνε χαρίζω καὶ ἂς τήνε δοκιμάσῃ ὅποιος θέλει.

Τοῦτα ὁποῦ σοῦ γράφω εἶνε ἡ μόνη ἀλήθεια καὶ διὰ νὰ μὴ σὲ σκοτίζω περισσότερο, σὲ φιλῶ στὰ μάτια καὶ σοῦ φανερώνω τὸ ὄνομά μου.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Ἂν κυττάξῃς τὸν κατάλογο ἀπὸ τοὺς νομοθέταις μας,
θὰ μ' εὑρίσκῃς ἀνάμεσα ἀπὸ ἄλλους σαράντα.

Ἁγία Μαύρα $^{1}/_{13}$ *Σεπτ. 1859.*

Ποθητέ μου φίλε,

Εἰς τούτη τὴν ἐποχὴ τοῦ χρόνου, δηλαδή, τώρα ὁποῦ ὁ κόσμος ἐθέρισε, ὁποῦ τὰ μοναστήρια ἔχουνε τοὺς ταλάρους γεμάτους τυρί, τὰ πλιθάρια γεμᾶτα μέλι, τὰ σακκιὰ φορτωμένα μύγδαλα καὶ καρύδια, τώρα συνηθίζουν καὶ οἱ δεσποτάδες μας νὰ κάνουν τὴν περιοδεία τους εἰς τὴν ἐξοχή! Συλλείτουργα, μνημόσυνα, τρισάγια ἀκριβοπληρώνονται καὶ χαρὰ 'ς ἐκεῖνον ὁποῦ ἀπολαύσῃ τὴν εὐλογία τοῦ Δεσπότη.

Τούτη ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται κάθε χρόνο καὶ κάθε χρόνο βαστάει σχεδὸν δύο μῆνες. Δὲν μοῦ φαίνεται εἰς τὴν ἱστορία νὰ ὑπάρχῃ παράδειγμα τέτοιας συστηματικῆς ληστεύσεως.

Ἐπειδὴ λοιπὸν λείπουν ὁ Δεσπότης καὶ οἱ πλέον ἔξυπνοι παπάδες, δὲν ἐμπόρεσα νὰ σὲ δουλέψω. Ἐλπίζω ὅμως εἰς ὀλίγαις ἡμέραις νὰ σὲ εὐχαριστήσω. — Τὸ σχέδιό σου εἶναι ἀξιόλογο καὶ εἶναι τόσο καταχθόνιο, ὁποῦ ἔχει πραγματικῶς χρεία ἀπὸ τὴν ἁγιαστῆρα τῶν παπάδων διὰ νὰ προβάλῃ στὸν κόσμον.

Digitized by Google

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συνδρομηταίς σου παραπονοῦνται ὁποῦ δὲν ἔχουν τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ «Λύχνου» καὶ φοβοῦμαι μήπως ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα τῆς πληρωμῆς εὕρουμε μπελιάδες. — Εἰς τὰ νησιά μας εἶναι τόσο εὔκολοι νὰ γράφωνται!

Εἰς ὀλίγαις ἡμέραις θὰ λάβῃς ἕνα νέο μου ποιητικὸ ἔργο. — Ἐλπίζω νὰ σοῦ ἀρέσῃ, καὶ ἐπειδὴ δίνω πολὺ βαρύτητα εἰς τὴ γνώμη σου, διὰ τοῦτο ἑτοιμάσου νὰ μοῦ τὴν δώσῃς.

Σὲ γλυκοφιλῶ
Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΟΥ

Ζάκυνθος, 25 Σεπτεμβρίου 59.

Ἀγαπητὲ φίλε,

Ἀποκρίνουμαι εὐθὺς εἰς τὸ γράμμα σου τῶν 13 τρέχοντος, λαβεμένο μόνον ἐσήμερα — Σὲ εὐχαριστῶ γιὰ τῆς ἐλπίδες ὁποῦ μοῦ δίνεις νὰ μοῦ κάμῃς συνδρομητάς.... Ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῶν συνδρομητῶν εἶναι γιὰ 'μὲ ἕνας θρίαμβος περίεργος. Ἂν σ' ἐκλώτσησε ποτὲ ὁ γάϊδαρός σου, πρέπει νὰ ἔλαβες εὐχαρίστηση ἔπειτα κ' ἐσὺ νὰ τόνε πιάσῃς, νὰν τὸν καβαλλικέψῃς καὶ νὰν τόνε κάμῃς νὰ σὲ πάῃ στὴ δουλιά σου. — Ma zitto!

Πὲς τῶν συνδρομητῶν μου ὅτι τοὺς ὑπόσχουμαι νὰ κάμω καὶ δεύτερην ἔγδοση τοῦ 1ου μου ἀριθμοῦ, διὰ νὰ εὐχαριστήσω ὅλους ὅσους παραπονηῶνται· μὰ πρέπει νὰ λάβουνε ὑπομονὴ καὶ νὰ μοῦ συγχωρήσουνε νὰν τοὺς πιάσω πρῶτα τὸν σφυγμόν. Ἂν ὁ σφυγμός τους μοῦ 'πῇ πῶς ὁ «Λύχνος» μου δὲν εἶναι βιώσιμος, γιατὶ νὰ πάω νὰ ξοδιάζω τάλλαρα παραπανιστά, ἔτσι τοῦ Διαόλου;

Προσμένω ἀνυπομόνως τὸ ποιητικὸν ἔργον σου. — Ἐχτιμῶ

Digitized by Google

τῆς ποίησές σου, ἐπειδὴ μία φορὰ μοῦ ἐδανείσανε τὸ βιβλίο σου καὶ τῆς ἐδιάβασα, καὶ μοῦ ἀρέσανε. Ἐπιθυμοῦσα μάλιστα νὰ μοῦ στείλῃς ἕνα ἀντίτυπο νὰν τὸ ἔχω γι' ἀγάπη σου. Νὰ μοῦ στείλῃς μάλιστα ἀπὸ ὅσα ἔχεις τυπωμένα, ἂν τὸ ζήτημά μου δὲν σοῦ φανῇ ἀδιάκριτο. Δὲν τολμῶ νὰ σοῦ προσφέρω ἀπὸ τὰ ἐδικά μου γραψίματα, ἀλλ' ἂν τὰ θέλῃς, μὲ ὅλη μου τὴν καρδιὰ θέλω σοῦ στείλῃ ἀπὸ ὅ,τι μοῦ βρίσκεται — Ἐπιθυμοῦσα ἀκόμη νὰ μοῦ δώσῃς τὴν ἄδεια, τὴν ποίησην ὁποῦ θὰ μοῦ στείλῃς, νὰν τὴν ἐγδώσω εἰς τὸ «Λύχνο» μου.

Τόσο διὰ τὴν ὥρα, καὶ εἶμαι

Ὁ φίλος σου
ΑΝΔ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ

Τὲς 26 — Ξανανοίγω τὸ γράμμα μου, ἐπειδὴ τούτην τὴ στιγμὴ ἔμαθα πῶς εἶσαι προσωρινὸς Γερουσιαστής. Ἤθελα στοὺς Κορφοὺς ὁποῦ πηγαίνεις νὰ μὲ ἀναφέρῃς τοῦ Ἁρμοστῇ, καὶ ν' ἀκούσῃς τί σοῦ λέει γιὰ 'μέ, ἐπειδὴ νομίζω νὰ μὲ ἀγαπάῃ. — Ἐπιθυμοῦσα, ἂν ἡ περίστασες τὸ ἐσυγχωρούσανε, νὰ λάβω τὴν διεύθυνσιν τοῦ Τυπογραφείου τῆς Κυβερνήσεως. — Ὁ Χαραλάμπης ὁ Πρετεντέρης εἶναι φίλος μου. — Ὁ ξάδελφός μου ὁ Φορέστης δὲν εἶναι φίλος. — Τοῦτο πρὸς εἴδησίν σου.

Λευκάδα, 3 Ὀκτωβρίου 1859.

Ἀγαπημένε μου φίλε,

Ποῖος σοῦ εἶπε ὅτι μ' ἐχειροτονήσανε προσωρινὸ Γερουσιαστὴ ἢ ποῦ τὸ διάβασες καὶ τὸ ἐπίστεψες; Τέτοιο συμβὰν ἔπρεπε, μοῦ φαίνεται, πρῶτος ἐγὼ νὰ τὸ γνωρίζω, καὶ ἐπειδὴ

Digitized by Google

ὄχι μόνον δὲν τὸ γνωρίζω, ἀλλὰ καὶ προσωρινὸς Γερουσιαστὴς ἐδιορίστηκε ὁ γέρο Σούντιας, διὰ τοῦτο πίστεψε ὅτι δὲν εἶμαι.

Ἂν ποτε ὁ λόγος μου εἰσακουσθῇ ἢ ἂν ἡ σχέσεις μου φθάσουν νὰ λάβουνε καμμία βαρύτητα, μὴν ἀμφιβάλλῃς, δὲ θὰ λησμονήσω ποτὲ τὴ σύσταση ὁποῦ μοῦ κάνεις.

Καλὰ καὶ περίκαλα ἀποφάσισες νὰ μὴ τυπώσῃς τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ «Λύχνου», ἂν πρῶτα δὲν πιάσῃς ὀλίγο τὸ σφυγμὸ τῶν συνδρομητῶν σου. Εἶναι πολλοὶ ὁποῦ θὰ τοὺς εὕρῃς κρύους· καὶ διὰ νὰ σοῦ δώσω ἕνα παράδειγμα, ἄκουσε τί μοῦ ἔτυχε τώρα ὕστερα.—Μοῦ ἔγραψε ὁ Χιώτης νὰ τοῦ κάμω συνδρομητὰς διὰ ἕνα του βιβλίο.—Τοῦ ἔκαμα δώδεκα.—Ἔρχονται τὰ ἀντίτυπα· τὰ στέλνω, μοῦ τὰ κρατοῦν, καὶ μοῦ μηνᾶνε μὲ τὸ δοῦλό μου νὰ πληρώσω καὶ μοῦ τὰ δίνουνε.—Ἐστοίχιζε ἕνα σελίνι τὸ κάθε ἀντίτυπο.—Ἐπλήρωσα σὰ γάϊδαρος καὶ τώρα τρέχει τὸ διάφορο ἐπάνω στὰ δώδεκα σελίνια μου.

Μία μεγάλη χρεοκοπία φοβερίζει τὴν Ἑφτάνησο, καὶ ὁ Θεὸς βοηθός.—Πῶς διάολο θέλεις νὰ προκόψουνε καὶ τὰ γράμματα;—Καὶ τυπογράφους καὶ συγγραφεῖς ὅλους τοὺς πέρνει τὸ σύφλογο.

Ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ ὁποῦ κάνω εἶνε πολὺ πιθανὸ αὔριο νὰ μοῦ φθάσουνε ἀπὸ Κέρκυρα τὰ ἀντίτυπα τοῦ νέου ποιήματος. Ἐνόμιζα ὅτι θὰ μείνῃς κάμποσον καιρὸ εἰς τὴν Κεφαλληνία κ' ἐπομένως ἐδιόρισα νὰ σοῦ στείλουν ἐκεῖ τὸ ἰδικό σου· τώρα πρέπει νὰ γράψω νὰ σοῦ τὸ διευθύνουνε εἰς τὴ Ζάκυνθο μὲ τὸ πρῶτο μέσο ὁποῦ ἐπιτύχῃ.

Δὲν ἔχω καμμία δυσκολία, ἀγαπητέ μου φίλε, νὰ σοῦ παραχωρήσω τὸ δικαίωμα νὰ τὸ ξανατυπώσῃς εἰς τὸ «Λύχνο». Ἀλλὰ εἶναι ὀλίγο ἐκτεταμένο τὸ σύγγραμμα καὶ ἐκτὸς ἑνὸς λυρικοῦ ποιηματίου ὅλο τὸ ἐπίλοιπο παρουσιάζει μίαν ἑνότητα. Διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη καὶ εἶναι γραμμένο εἰς τὴ δημοτικὴ μας γλῶσσα. Ἐπροσπάθησα μάλιστα τώρα ὅσο ἠμπόρεσα νὰ τήνε κανονίσω, νὰ τὴν πλουτίσω καὶ νὰ τὴν ὑψώσω διὰ νὰ δείξω

Digitized by Google

ὅτι εἶναι ἀρκετὴ νὰ ἐκφράσῃ ὅλα τῆς ψυχῆς τὰ πετάσματα. Καμμία φορὰ ἢ ὁ στίχος ἢ τὸ εἶδος τῆς ἰδέας μὲ ὑπεχρέωσε νὰ παραβῶ τὸν κανόνα, ἀλλὰ πολὺ σπανίως. Τὰ πεζὰ εἶναι γραμμένα εἰς γλῶσσαν λογιωτατίστικην. Καὶ σοῦ ζητῶ συμπάθειο διὰ τοῦτό μου τὸ ἁμάρτημα. Ἀλλὰ ἠθέλησα νὰ ἀποφύγω τὴν κατηγορία ὁποῦ κάμνουνε εἰς τοὺς Ἑφτανησίους, λέγοντας ὅτι γράφομε τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, γιατὶ δὲ γνωρίζομε τὴν ἄλλη.

Ὅπως καὶ ἂν εἶναι τὸ πρᾶγμα, ἐσὺ πρέπει νὰ διαβάσῃς ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος διὰ νὰ ἠμπορέσῃς νὰ ἐχτιμήσῃς τὸν κόπο μου καὶ τὸ σκοπό μου.

Μοῦ ἐμπῆκε στὸ κεφάλι νὰ δώσω εἰς τὸ ἔθνος μου ἕνα ποίημα, ὁποῦ νὰ ἔχῃ χαραχτῆρα Ἑλληνικόν. Νὰ μὴν εἶναι ἀπὸ τὰ καλούμεα ῥωμαντικά, νὰ μὴν εἶναι ἐπικό, νὰ μὴν εἶναι τραγικό, ἀλλὰ κάτι τι καινούριο, ὁποῦ νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ ταῖς ἰδέαις μου καὶ μὲ τὴ φαντασία μου.

Ἠθέλησα νὰ εἶναι κυρίως ἱστορικό, διὰ νὰ δύναται νὰ εἶναι ὠφέλιμο τοὐλάχιστο ὡς τοιοῦτο. Ἀπάντησα πολλαῖς δυσκολίαις καὶ Κύριος οἶδε ἂν ταῖς ἐπήδησα ἢ ἂν ἐσκόνταψα κ' ἔπεσα. Μοῦ μένει ἡ μόνη παρηγορία ὅτι ἐκοπίασα μὲ ὄρεξη καὶ ὅτι ὅταν ἔγραφα δὲν ἔλαβα πρὸ ὀφθαλμῶν νὰ ἐπιτύχω ἐπαίνους ἢ δόξαις, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ δώσω ἕνα ξεθύμασμα εἰς τὴν καρδιά μου ἢ νὰ ῥίξω ἕνα τρισάγιο (ὄχι ἀπὸ ἐκεῖνα ὁποῦ πλερώνονται μὲ σαράντα φάρδια καὶ κράζονται σ α ρ α ν τ ά ρ ι α) εἰς τοὺς πεθαμένους, ὁποῦ κοίτονται λησμονημένοι μέσα στὰ χορταριασμένα τους μνήματα.

Καὶ μολοντοῦτο τί θέλεις νὰ σοῦ εἰπῶ; Τώρα ὁποῦ πλησιάζει ἡ ὥρα νὰ παρουσιασθῶ πάλιν εἰς τὴ σκηνὴ τοῦ φιλολογικοῦ κόσμου νοιώθω 'σὰν ἕνα καρδιοχτύπι μέσα στὰ στήθη μου. Χαίρω ὅτι δὲν ἔχασα ὅλως διόλου τὴν ἐντροπή, ἀλλὰ πάλιν καὶ συγχύζομαι διὰ τὴν ἀδυναμία μου.

Λάβε τὴν ὑπομονὴ λοιπὸν νὰ μὲ διαβάσῃς καὶ εἶσαι κύριος νὰ τυπώσῃς ὅ,τι θέλεις ἀπὸ τὸ ποίημά μου. Θὰ προσπαθήσω νὰ

Digitized by Google

σοῦ εὕρω καὶ ἕνα ἀντίτυπο ἀπὸ τὰ «Μνημόσυνα». Ἐγὼ δὲν ἔχω παρὰ ἕνα καὶ τοῦτο τὸ ὁρίζει ἡ γυναῖκά μου. Θὰ παρακαλέσω κανένα τάχα νὰ μοῦ τὰ δανείσῃ καὶ ἔτζι νὰ τὰ πάρω καὶ νὰ σοῦ τὰ στείλω. Γνωρίζω ἕνανε φίλο μου, ὅπου ἔχει δυὸ καὶ θὰ πέσω ἐπάνω του.

Σὲ χαιρετοῦν πολλοὶ ὁποῦ δὲ σὲ γνωρίζουν καὶ μολοντοῦτο σὲ ἀγαποῦνε. Ἐὰν σὲ ἀγαπήσουν καὶ οἱ παπάδες, τίποτε δύσκολο νὰ σὲ κηρύξουνε καὶ διὰ Μεσσία. Νόστιμο ἤθελε εἶναι. Ὅμως ὅλα ὅλα ἀλλὰ χωρὶς τὴ σταύρωσι.

Ὁ φίλος σου
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Ἁγία Μαύρα, $^{16}/_{28}$ Νοεμ. 1859.

Ἀγαπημένε μου Λασκαρᾶτε,

Ἔχεις δίκηο, μεγάλο δίκηο νὰ παραπονῆσαι ὅτι ἀπὸ πολὺν καιρὸ δὲ σοῦ ἔγραψα, καθὼς ἔχεις δίκηο εἰς τὸν ὕστερο ἀριθμὸ τοῦ « Λύχνου » νὰ λὲς ὅτι ἀπὸ διακόσιαις χιλιάδες Ἰονίους δὲν ἔλαβες διὰ τὴν ἐφημερίδα σου οὔτε μία συλλαβή. Δὲν ἠξεύρω τί δύνανται νὰ εἴπουν οἱ ἄλλοι φίλοι σου εἰς ὑπεράσπισίν των, ἐγὼ ὅμως εἶμαι βέβαιος ὅτι γράφοντας εἰς ἕνα ἄνθρωπον ὁποῦ γνωρίζει τί δηλοῖ πόνος θὰ λάβω τὴν ἄφεσί μου.

Μάθε λοιπόν, φίλε, ὅτι τώρα ἐσχάτως ἔχασα ἀπὸ τὸν κόρφο μου μία ἀδελφή μου. Ἀκόμη δὲν ἠμπορῶ νὰ καταπεισθῶ ὅτι τὴν ἔθαψα, τόσο ἡ ἀσθένειά της ἐστάθηκε βίαιη, τόσο ὁ θάνατός της ἀνεπάντεχος. Ἦταν ἡ εὐρωστότερη ἀπὸ ὅλη τὴν οἰκογένεια, ἦταν εὔμορφη σὰν τὸ ρόδο καὶ πέντε παιδάκια ἐπαράστεκαν τριγύρῳ ἀπὸ τὸ προσκέφαλό της, ὅταν ὁ Χάρος τὴν ἐζή-

Digitized by Google

λεψε καὶ ἦλθε νὰ τὴν ἁρπάξῃ. Ἔνοιωθα τὴν καρδιά μου νὰ ραγίζεται, ὅταν τὴν εἶδα νὰ σηκώσῃ τὸ χέρι της κάτασπρο σὰν τὸν κρίνο καὶ νὰ τὸ πιθώσῃ ἐπάνω εἰς ἐκεῖνα τὰ ἄθῷα διὰ νὰ τοὺς δώσῃ τὴν εὐχή της! Τί γλυκὸ ἀπόχτημα ὁποῦ εἶναι ἡ εὐχὴ μιᾶς μάννας ὅταν ξεψυχᾷ! . . .

Τόσος ἐστάθηκε ὁ πόνος μου, ὅταν τὴν εἶδα ἄφωνη καὶ κρύα, ὥστε τὰ δάκρυά μου ἐπέτρωσαν μέσα εἰς τὰ μάτια μου καὶ δὲν ἠμπόρεσα νὰ κλάψω. Ἐκείνη τὴν ἡμέρα εἶχαν ἀγριέψει καὶ τὰ στοιχεῖα· ὁ ἄνεμος ἦτο τόσο δυνατός, ὁποῦ ἔλεγες ὅτι θὰ μᾶς συνεπάρῃ. Τὰ σύγνεφα ἔφευγαν κατάμαυρα ἐπάνω εἰς τὸν οὐρανὸ καὶ δὲν ἄκουα ὁλόγυρά μου παρὰ τὸ κλάψιμο τοῦ κόσμου, τὸ λυπηρὸ μοιρολόγι τῶν κωδώνων, καὶ τὸ μούγκρισμα τῆς τρικυμίας. Τέτοια ἡμέρα θὰ μοῦ μείνῃ ἐντυπωμένη δι' ὅσο καὶ ἂν ζήσω.

Ἰδού, φίλε μου, ἡ αἰτία ὁποῦ δὲν σοῦ ἔγραψα. Μολοντοῦτο δὲν ἐλησμόνησα τὴν ὑπόθεσί σου καὶ ὁλονένα κυνηγῶ τοὺς συνδρομητάς σου διὰ νὰ λάβω τὴν πληρωμήν. Λάβε ὅμως ὑπομονήν, διότι σὺ τὸ ξεύρεις καλήτερά μου, ἄλλο ὑπόσχεσις καὶ ἄλλο ἐκπλήρωσις ὑποσχέσεως.

Εἶναι ἀλήθεια ὁποῦ ἔλαβα τὸ χρυσὸ σταυρὸ τοῦ Σωτῆρος, καὶ ἐπειδὴ νομίζομαι ἀνάξιος διὰ τέτοια χάρι, παρακαλῶ τὸ Θεὸ νὰ μὲ βοηθήσῃ νὰ γίνω ἄξιος καὶ νὰ μὴν ἐντρέπωμαι νὰ τὸν φορῶ.

Σοῦ εἶχα ἕτοιμο καὶ ἕνα μικρὸ ἀνέγδοτο διὰ τὸ «Λύχνο» καὶ δὲν ἐπρόφθασα νὰ τὸ τελειώσω μολονότι σύντομο. Σήμερα σοῦ τὸ ἀντιγράφω ὅπως δύναμαι καὶ σὺ διόρθωσέ το, τροπολόγησέ το, στόλισέ το, κάμε το ὅπως θέλεις. Ἄκουσε.

«Ὅταν τριανταεφτὰ τριανταοχτὼ χρόνους πίσω ἀποφασίσανε οἱ Ἕλληνες νὰ ἐλευθερωθοῦνε καὶ ἁρπάξανε τὰ ὅπλα, ἔτυχε ὁ φοβερὸς Ὀδυσσεύς, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτζου, νὰ πολιορκῇ τὴν Ἀκρόπολι τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου εὑρίσκοντο κλεισμένοι οἱ Τοῦρκοι καὶ ὑπερασπίζοντο μὲ μεγάλη καρτεροψυχία. Τότε οὔτε οἱ ἰδικοί μας δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀρνηθῇ τὴ φουστανέλλα, οὔτε οἱ Τοῦρκοι εἶχαν λάβει τὸ νέο βάφτισμα ὁποῦ ἠθέλησε νὰ τοὺς δώσῃ ἡ

Digitized by Google

Εὐρώπη. Ὁ πόλεμος ἐγίνετο καθὼς εἰς τὸν καιρὸ τοῦ Ὁμήρου. Μάλιστα εἰς ταῖς πολιορκίαις ἐπροχωροῦσε ἀργά. Οἱ ἄνθρωποι ἐσκοτώνοντο μὲ τὴν ἡσυχία τους, δὲν ἐγνωρίζοντο ἀκόμη ὅλα ἐκεῖνα τὰ καταστρεφτικὰ σύνεργα ὁποῦ ἡ φιλανθρωπία τῶν ἐθνῶν καὶ ἡ χριστιανοσύνη τῶν βασιλέων ἐφεύρηκαν μετὰ ταῦτα καὶ δὲν ἦτο σπάνιο κάπου κάπου νὰ βλέπῃς τὰ ἐνάντια μέρη νὰ στέκωνται μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα καὶ ἄνεργα διὰ ἔλλειψι ἀπὸ πολεμεφόδια. Κάτι παρόμοιο θὰ συνέβαινε βέβαια καὶ τὴν ἡμέρα ὁποῦ ἔτυχε τὸ ἀκόλουθο συμβάν.

»Ἐξύπνησαν κάποια παλληκάρια τοῦ Ὀδυσσέως πρωὶ πρωὶ καὶ ρίχνοντας κατὰ τύχη τὸ μάτι ἐπάνω εἰς τὴν Ἀκρόπολι ροδοκόκκινη ἀπὸ τὸ πρῶτο γλυκοχάραμμα ἔμειναν ἐκστατικά, βλέποντας τοὺς Τούρκους ἀνεβασμένους ἐπάνω εἰς τὸν Παρθενῶνα καὶ ἐργαζομένους μὲ μεγάλη βία νὰ χαλοῦν τὰ ὡραῖα ἐκεῖνα μνημεῖα. Τόσο παράξενη καὶ ἀκατανόητη τοὺς ἐφάνη τέτοια ἀνωφελὴς βαρβαρότης, ὁποῦ ἔτρεξαν ἀμέσως νὰ εἰδοποιήσουν τὸν Ὀδυσσέα. Ἀφοῦ ὁ στρατηγὸς ἐβεβαιώθηκε μὲ τὰ μάτια του ἀπόλυσε τρία τέσσαρα ἀπὸ τὰ παλληκάρια του νὰ πλησιάσουν εἰς τὴν Ἀκρόπολι καὶ νὰ ἐρωτήσουν τοὺς Τούρκους διατὶ ἔδειχναν τέτοια ἀγριότητα μὲ μάρμαρα, τὰ ὁποῖα δὲν τοὺς ἐπροξενοῦσαν καμμία βλάβη. Ἐπέταξαν μὲ μιᾶς ἐκεῖνοι οἱ γενναῖοι καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγη ὥρα ἔφεραν εἰς τὸ στρατηγὸ τὴν ἀπόκρισι ὅτι οἱ Τοῦρκοι μὴν ἔχοντες ἄλλο μολύβι διὰ νὰ χύσουν βόλια καὶ ξανοίξαντες ὅτι μέσα εἰς ἐκεῖνα τὰ μάρμαρα εὑρίσκετο τοῦτο τὸ μέταλλο, χυμένο ἐπίτηδες διὰ νὰ δίδῃ δύναμι καὶ σταθερότητα, εἶχαν ἀποφασίσει νὰ προστρέξουνε εἰς ἐκεῖνο τὸ χαλασμὸ διὰ νὰ δυνηθοῦνε νὰ ἐξακολουθήσουνε τὸν πόλεμο.

»Τέτοια ἀπόκρισι ἐπροξένησε μεγάλη ἀπελπισία εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀφοῦ ἐστοχάστηκαν τί νὰ πράξουν διὰ νὰ σώσουν ἀπὸ τὸν ὄλεθρο τὰ μνημεῖα τοῦ μεγαλείου των, ὅλοι μὲ μιὰ φωνὴ ἀποφάσισαν νὰ μηνύσουν εἰς τοὺς ἀποκλεισμένους νὰ παύσουν τὴν καταστροφὴ καὶ ἦσαν ἕτοιμοι νὰ τοὺς προμηθεύσουν

Digitized by Google

ὅσο μολύβι τοὺς ἐχρειάζετο διὰ τὴν ὑπεράσπισί τους. Οὕτω καὶ ἐγένετο. Ἔστερξαν οἱ Τοῦρκοι, καὶ οἱ Ἕλληνες ἐξαγόρασαν μὲ τὸ αἷμά τους δίδοντες εἰς τοὺς ἐχθροὺς βόλια διὰ νὰ τοὺς σκοτώσουν, τὰ πολύτιμα ἐκεῖνα μάρμαρα, τὰ ὁποῖα ἦσαν προωρισμένα νὰ ζήσουν διὰ νὰ ἴδουν καὶ πάλιν ἀναστημένο ὁλόγυρά τους ἐκεῖνο τὸ ἔθνος, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τόσους αἰῶνας ἐφαίνετο βυθισμένο εἰς λήθαργο.

»Ἀξιοθαύμαστο παράδειγμα ἀρετῆς, γενναιότητος καὶ ζήλου πρὸς τὴν πατρίδα! Ἡ διαγωγὴ ἐκείνη τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρούτζου τὸν ἀπαθανατίζει περισσότερο ἀπὸ ὅλα τοὺ τὰ ἀνδραγαθήματα, τὸν καθαρίζει ἀπὸ κάθε ἁμάρτημα, ἀπαθανατίζει καὶ τὸ ἔθνος ὁποῦ ἔχει νὰ διηγηθῇ τέτοιες ἱστορίαις. Ἂν δὲ σφάλλω, γραμματικὸς τότε τοῦ Ὀδυσσέως ἦτον ὁ πολυμαθὴς καὶ γνωστὸς ἀρχαιολόγος Κυρ. Πιττάκης. Πῶς θὰ ἐσπάραξεν ἡ καρδιά του, ὅταν ἤκουσε τὸν κρότο ὁποῦ ἔκαμναν τὰ καταστρεπτικὰ ἐργαλεῖα ἐπάνω εἰς τὰ κιονόκρανα ἢ κεφαλοκόλωνα τοῦ Παρθενῶνος, πῶς θὰ ἐθάμπωσε τὸ μάτι του μέσα στὸ δάκρυ! Ὁ Θεὸς τῆς Ἑλλάδος εἰσάκουσε τὴ μυστικὴ προσευχὴ ὁποῦ τότε βεβαίως θὰ ἔκαμε ἡ καρδιά του καὶ τοῦ ἔσωσε ἐκεῖνα τὰ μάρμαρα διὰ νὰ τὰ ψηλαφήσῃ μετὰ ταῦτα μὲ τὰ δάχτυλά του καὶ νὰ τὰ φωτίσῃ μὲ τὸ πνεῦμα καὶ μὲ τὴν ἀγάπη του».

Φθάνει γιὰ σήμερα, φίλε Ἀνδρέα. Ἄλλη φορὰ θὰ σοῦ γράψω καὶ τίποτε καλήτερο ὄχι ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴ βαρύτητα, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸ ὕφος. Σὲ γλυκοφιλῶ

Ὁ φίλος σου
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Digitized by Google

Κερκύρᾳ τῇ 31 Μαρτίου 1860.

Φίλτατε Λασκαρᾶτε,

Ἔλαβα τὸ ὕστερό σου γράμμα καὶ ἔχεις δίκηο νὰ παραπονῆσαι διὰ τὴν σιωπήν μου. Ἀλλὰ χιλιάδες πράγματα μ' ἐφορτώθηκαν καὶ δὲν ἐμπόρεσα ν' ἀνασάνω. Ἀναγκάσθηκα νὰ ὑπάγω διὰ τρεῖς μέραις εἰς τὴν πατρίδα μου διὰ δουλειαῖς καὶ μολονότι οὔτε στιγμὴν δὲν ἡσύχασα σ' ἐκείναις ταῖς τρεῖς ἡμέραις, ἔκαμα ὅ,τι ἠμπόρεσα διὰ νὰ καταπείσω τοὺς συνδρομητάς σου νὰ πληρώσουν. Ποιὸς μοῦ ἔλεγε νὰ καρτερέσω νὰ πουλήσῃ τὸ λάδι του, ποιὸς νὰ συνάξῃ ἀπὸ τοὺς χρεώστας του καὶ ποιὸς ὅτι ἡ συνδρομαῖς πρέπει νὰ προπληρώνωνται καὶ ὄχι νὰ μεταπληρώνωνται.

Ἐμπόρεσα μολοντοῦτο νὰ σοῦ συνάξω κάτι καὶ σοῦ τὸ στέλνω μὲ τὸν κ. Ἀντώνιον Στραβοπόδην δικαστήν, τάλληρα 8 $^{60}/_{100}$ θὰ σοῦ δώσῃ καὶ μέσα 'ς αὐτὰ εἶναι καὶ ἡ συνδρομή μου διὰ τρία σώματα τοῦ «Λύχνου». Παρ' ἐμπρὸς ἴσως λάβω ἀκόμη κάτι καὶ τότε πάλιν σοῦ τὸ στέλνω.

Ὁ φίλος σου
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Ἁγία Μαύρα 11 Ἰουνίου 1860.

Φίλτατε Λασκαρᾶτε,

Ἔσφαλες τὸ λογαριασμό σου στοχαζόμενος ὅτι ὅπως ἐπληρώσανε θὰ ματαπληρώσουνε. Μάλιστα εἶναι πολὺ πιθανὸ ἐκεῖνοι ὁποῦ ἐπληρώσανε νὰ μὴ θελήσουνε πλέον νὰ δώσουν ὄχι ὑπο-

Digitized by Google

γραφὴ ἀλλὰ χρήματα. Σὲ συμβουλεύω, φίλε μου, νὰ μὴ βασισθῇς ἐπάνω εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν συνδρομητῶν σου, διὰ νὰ ἀρχίσῃς τὸ «Λύχνο», ἀλλὰ ἂν θέλῃς νὰ ἐξακολουθήσῃς τὸ ἔργον σου, νὰ λάβῃς πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι θὰ τὸ κάμῃς μὲ τὰ ἔξοδά σου. Τὰ χρήματα τὰ ὁποῖα σοῦ ἔστειλα ἦτο τὸ ἐξαγόμενον τῆς συνεισφορᾶς ὅλων τῶν συνδρομητῶν. Καθεὶς ἔδωκεν ἕνα ἀκόντο καὶ μένεις πιστωτὴς διὰ τὸ ὑπόλοιπον. Ἑπομένως ἢ ὅλοι εἶναι ἀξιόχρεοι ἢ ὅλοι χρεοκοπημένοι. Ἐγὼ μένω πάντοτε συνδρομητής σου διὰ 3 ἀντίτυπα.

Ὁ φίλος σου

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Κεφαλληνία 21 Φεβρουαρίου 1863.

Φίλτατε Βαλαωρίτη.

Σοῦ συντροφεύω διὰ τῆς παρούσης μου ἕνα μου νέο μικρὸ συγγραμματάκι. «Ἡ καταδρομές μου ἐξ αἰτίας τοῦ Λύχνου». Σὲ παρακαλῶ νὰν τὸ δεχθῇς γι' ἀγάπη μου, νὰν τὸ διαβάσῃς, καὶ νὰ μοῦ εἰπῇς ἂν ἠμποροῦσα νὰ ἐξοδεύσω στὴν Ἁγιαμαῦρα μιὰ εἰκοσαριὰ ἀντίτυπα, πρὸς δύο σελίνια τὸ ἕνα. Εἶναι, ναί, ἀκριβό· μὰ μοῦ στοιχίζει ἀκριβά· καὶ φοβοῦμαι μήπως δὲν πιάσω τὰ τυπογραφικὰ ἔξοδα

Ὁ φίλος σου

ΑΝΔ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ

Ὁ Η. Ζερβὸς μοῦ εἶπε προχθὲς ὅτι ἔχεις τῆς πολυθρύλητες ποίησές μου. Σοῦ προτρέπω. «Νὰ μοῦ τῆς δώσῃς νὰ τῆς πα-

Digitized by Google

στρέψω ἀπὸ τὰ ἐντροπαλὰ ποῦ εἰς αὐτὲς εὑρίσκονται, καί, σὰν τίμιος ἄνθρωπος, νὰ σοῦ τὴς ἐπιστρέψω, χωρὶς οὐδὲ κἂν νὰ βαστάξω ἀντίγραφον».

Α. Λ.

'Αγία Μαύρα 8η Μαρτίου 1863 ε.ν.

'Αγαπημένε μου 'Ανδρέα,

Ἔλαβα τὴν ἐπιστολή σου μαζὶ μὲ ταῖς «Καταδρομαῖς» σου καὶ σοῦ εἶμαι εὐγνώμων ὄχι μόνον διότι μὲ ἐνθυμήθηκες, ἀλλὰ διότι μ' ἔκαμες κ' ἐπέρασα ὥραις χρυσαῖς διαβάζοντάς ταις.

Μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ ταῖς καταδρομαῖς ὁποῦ ἡ τύχη καὶ οἱ ἄνθρωποι πλάθουνε εἰς τὴν κοινωνία ἐναντίον ἑνὸς ἀτόμου, εὕρηκε ἕνα χόρτο πολὺ ὠφέλιμο εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, τὸ λινάρι, ἐπαρατήρησε πόσαις μεταβολαῖς καὶ πόσα μαρτύρια ἔπρεπε νὰ ὑποφέρῃ ἑωσοῦ νὰ μεταμορφωθῇ εἰς ὑποκάμισο καὶ ἐσύνθεσε τὴν παροιμία λέγοντας εἰς τὸν κατατρεγμένον ὅτι ἔπαθε τοῦ λιναριοῦ τὰ πάθη.

'Απὸ τὸν καιρὸ ὁποῦ ἐσὺ ἐφάνηκες εἰς τὸν κόσμο, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, διὰ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἴδια ἰδέα, πρέπει νὰ λέμε, ἔπαθε τοῦ Λασκαράτου τὰ πάθη. Αὔριο ἐγὼ θὰ μεταβῶ εἰς Κέρκυραν, διότι ἡ ἀρχόντισσά μου εἶναι ἑτοιμόγεννη καὶ θέλω νὰ εὑρίσκωμαι σιμὰ στὴν ὥρα τοῦ κινδύνου. Διὰ τοῦτο τὰ εἴκοσι ἀντίτυπα στεῖλέ τα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ μου Ξενοφῶντος καὶ θὰ σοῦ τὰ πουλήσῃ.

Ὅσο δὲ διὰ τὰ ποιήματά σου πρέπει νὰ σοῦ ἐκφράσω καθαρὰ τὴ γνώμη μου. Εἶναι ἀλήθεια ὁποῦ τὰ ἔχω, καθὼς εἶναι ἀλήθεια ὁποῦ διὰ νὰ μὴ λείψω εἰς τὸ λόγο μου δὲν τὰ ἔδειξα ποτὲ εἰς κανένα.

Digitized by Google

Ἀφοῦ ὁ πρόεδρός μου σοῦ μεταξύπνησε τὸν πόνο καὶ μοῦ τὰ γυρεύεις διὰ νὰ τὰ καθαρίσῃς, πρέπει νὰ φανῶ ἀδιάκριτος καὶ νὰ σοῦ τὸ ἀρνηθῶ. Εἶμαι κ᾽ ἐγὼ ὀλίγο συντεχνίτης σου εἰς τὴν ποίηση καὶ ξεύρω ὅτι τὰ πάρα πολλὰ ξυστρίσματα δὲν τὴν ὠφελοῦνε. Βλέπω λοιπὸν ὅτι εἶναι κίνδυνος νὰ τὰ χαλάσῃς καὶ δὲν εἶμαι μουρλὸς νὰ τὰ πάρω στὸ λαιμό μου. Ἂν στοχάζεσαι ὅτι γιὰ τώρα δὲν πρέπει νὰ δημοσιευθοῦν ὅπως εἶναι, σοῦ δίδω τὸ λόγο μου νὰ μείνουνε θαμμένα γιὰ ὅσον καιρὸν θέλῃς. Καὶ ἂν εἶναι γραμμένο νὰ πάω στὸν ἄλλον κόσμο πρωτήτερα ἀπὸ σέ, μεῖνε βέβαιος ὅτι θὰ διατάξω νὰ σοῦ τὰ δώσουν.

Λησμόνησε λοιπὸν αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν καὶ μὴ μὲ πειράζῃς. Γράφε καλήτερα ἐναντίον τοῦ Στόρζ, ἀφοῦ τὸ ἐπιθυμεῖ καὶ τόσαις φοραῖς σοῦ τὸ εἶπε. Μὴ τοῦ χαλάσῃς τὸ χατῆρι καὶ πρὶν ἀναχωρήσῃ δῶσέ του τὸ ὕστερο τὸ διαβατήριο.

Γειά σου, καλέ μου Ἀνδρέα. Πρόσταξέ με ἐλεύθερα εἰς ὅ,τι μπορῶ.

Ὁ φίλος σου
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Κέρκυρα 23 Μαρτίου 1863 π.

Φίλτατέ μου Ἀνδρέα,

Φαίνεται ὅτι μὲ τὰ σωστά σου ἐπειράχθηκες, διότι ἀρνήθηκα νὰ σοῦ ἀποδώσω τοὺς στίχους σου καὶ μὲ ἐπιπλήττεις καὶ μὲ καταστένεις παιδὶ δεκαπέντε χρονῶνε. Καὶ μοῦ λὲς ὅτι δὲ σοῦ φαίνομαι ἕνας οἰκογενειάρχης οὔτε ἄνθρωπος τοῦ αἰῶνός μας μὲ γυναῖκα καὶ μὲ παιδιά...

Καλὰ μὰ τὴν ἀλήθεια! Δὲν τὸ ἐπρόσμενα ἀπὸ ἐσέ. Μολοντοῦτο ἐπειδὴ γνωρίζω τὸ ἰδίωμά σου καὶ ξεύρω ὅτι τώρα σὲ κυ-

Digitized by Google

ριεύει ἡ μονομανία νὰ γίνῃς μάρτυρας τῆς ἐποχῆς μας, καὶ νὰ γιατρέψῃς, εἰ δυνατόν, ὅλα τὰ χρονικὰ πάθη τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν μοῦ ἐκακοφάνηκαν οἱ λόγοι σου. Μάλιστα μὲ εὐχαρίστησαν πολύ, διότι προφέρονται μ' ἐκείνη τὴν ἐλευθερία, ὁποῦ μόνη ἡ φιλία δύναται νὰ λάβῃ.

Δὲν ἠξεύρω ἂν οἱ στίχοι σου εἶναι ἀδύναταις μίμησαις ἰταλικῆς ποιήσεως. Μόνον ἠξεύρω ὅτι ὅλοι τοὺς νοστιμεύονται καὶ ὅλοι τοὺς θεωροῦν ὡς πρωτότυπους. Ἂν φοβούμενος μὴ ἐκθέσω τὴν ὑπόληψί σου θέλῃς νὰ τοὺς καταστρέψῃς, τότε πές μού το καθαρά· ἀλλὰ νὰ μοῦ ὑποστηρίζῃς ὅτι δύνασαι νὰ τοὺς καθαρίσῃς χωρὶς νὰ βλάψῃς τὴν ἀξία τους, τοῦτο δά, δὲ στέκει.

Ἔχω κ' ἐγὼ ὀλίγη πεῖρα εἰς τὴν ποίησι καὶ γνωρίζω ὅτι εἰς τὸ εἶδος, εἰς τὸ ὁποῖον σὺ εἶσαι ἔξοχος, ἐννοῶ τὰ σατυρικά, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀποφύγῃ τις κάποια πράγματα. Καὶ ὅταν οἱ μεταγενέστεροι θὰ τὰ διαβάζουν, μεῖνε βέβαιος ὅτι δὲ θὰ τὰ σιχαίνωνται, καθὼς οὔτε ἡμεῖς δὲ σιχαινόμεθα πολλὰ παρόμοια ὁποῦ ἀπαντοῦμε εἴτε εἰς τὸν 'Αριστοφάνη εἴτε εἰς τὸ Λουκιανὸ εἴτε εἰς ἄλλους.

Κάθε ἐποχὴ πρέπει νὰ φέρῃ τὴ σφραγῖδά της καὶ δὲν πιστεύω ὅτι φθάνει ἡ ἐνέργεια ἑνὸς ἀτόμου γιὰ νὰ κάμῃ τὴν σημερινὴ κοινωνία νὰ σκέπτεται καὶ νὰ ἐνεργῇ ὅπως θὰ σκέπτεται καὶ θὰ ἐνεργῇ ἐδῶ καὶ διακόσους χρόνους.

Μία τέτοια ἰδέα, εἰς ἀντίστροφην ἔννοιαν, ἦλθε μία φορὰ καὶ εἰς τὸν Ῥιέντζη καὶ ἐπεχείρησε νὰ ζωντανέψῃ ἡ δημοκρατία τῆς Ῥώμης· τὸ αὐτὸ ἔκαμαν καὶ οἱ λογιώτατοί μας μὲ τὴ γλῶσσα. 'Αλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶνε πάντοτε τὸ προϊὸν μιᾶς ἐποχῆς καὶ πρέπει νὰ φέρνῃ μαζί του τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ τῆς ἐποχῆς του.

Τώρα, ἂς τὸ ποῦμε καθαρά, εἶσαι καὶ σὺ ἕνα ὀπωρικὸ τοῦ αἰῶνός μας. Καὶ καθὼς τὰ ῥοδάκινα, ἐνῷ ἔχουνε καὶ ὡραία θεωρία καὶ γεῦσι νοστιμώτατη, κρύβουνε μολοντοῦτο μέσα εἰς τὰ μύ·

Digitized by Google

γδαλά τους καὶ ὀλίγο φαρμάκι, ἔτζι καὶ σύ, ἀνάμεσα εἰς ταῖς πολλαῖς χάραις σου βρίσκεται καὶ κανένα ἀγκαθάκι, τὸ ὁποῖον ἂν σοῦ τὸ ἀφαιρέσουνε σοῦ χαλοῦνε τὸν τύπο, σοῦ καταστρέφουνε ἐκείνη τὴ φυσικὴ καὶ ἀμίμητη ἰδιοτροπία, ὁποῦ σὲ κάνει νὰ εἶσαι ἀληθὴς Λασκαρᾶτος.

Τὰ παληά σου τὰ ποιήματα μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀγκάθι. Θέλεις λοιπὸν ἐγὼ νὰ σοῦ δώσω χέρι νὰ τὸ χαλάσῃς, ἀφοῦ πιστεύω ὅτι χωρὶς αὐτὸ θὰ σδυσθῇ ἀμέσως ὅλη ἡ νεότητά σου καὶ δὲ θὰ σοῦ μείνουν παρὰ τὰ γεράματα. — Ἐγὼ ὁποῦ στὰ μάτια σου ἔχω δέκα πέντε χρόνια, ἐγὼ δὲν ἐντρέπομαι νὰ εἰπῶ, ὅτι, ἂν ὁ Θεὸς μὲ ἐξανάνειωνε, ἤθελα πάλαι ξανακάμει ὅσα ἔκαμα εἰς ἐκείνη τὴν ἡλικία.

Στεῖλέ μου ὅλους τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ «Λύχνου» σου, διότι, ὅταν μοῦ τὸν ἔστελνες, μοῦ τὸν ἅρπαξε ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος καὶ ἔμεινα στερημένος· ἂν προφθάσω, σοῦ στέλνω ἕνα ποιηματάκι τὸ ὁποῖον ἐλπίζω ὅτι θὰ σοῦ ἀρέσῃ καὶ θὰ σὲ ἡμερέψῃ μαζί μου.

Σὲ γλυκοφιλῶ

Ὁ φίλος σου
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Κεφαλληνία, 5 Ἀπριλίου 1863.

Φίλε Βαλαωρίτη,

Ἀποκρίνουμαι εἰς τὸ γράμμα σου τῶν 23 Μαρτίου ἀπερασμένου, σήμερα μόνον λαδεμένο.

Ἂν τὸ προλαδὸν γράμμα μου εἶναι γραμμένο σὲ τρόπο ποῦ νὰ σὲ κάνῃ νὰ νομίσῃς πῶς ἐπειράχθηκα, ἐπειδὴ δὲν μοῦ ἔστειλες τοὺς στίχους ὁποῦ σοῦ ἐζητοῦσα, σὲ παρακαλῶ διόρθωσέ το.

Digitized by Google

Ποτὲ δὲν ἔλαβα μιὰν τέτοια πείραξη. Οἱ στίχοι ἐκεῖνοι δὲν εἶναι πλέον 'δικοί μου, καὶ δὲν διισχυρίζουμαι κανένα δικαίωμα ἀπάνου τους, ἀφοῦ μιὰ φορὰ τοὺς ἔδωσα ἐννοῶντας νὰ δώσω ὄχι μόνον τὸ χαρτὶ καὶ τὸ μελάνι, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδέες ἐκεῖνες μὲ τὴν ἀξίαν τους ὅλην ἀντάμα. Ὅλο ἐκεῖνο τὸ βαγάλιο*) τὸ ἔδωσα τότες τοῦ Προτεντέρη γιὰ νὰ παστρέψω τὸ σπίτι μου ἀπὸ πρᾶμμα ποῦ δὲν ἐπιθυμοῦσα νὰ ἔχω, καὶ ποῦ μόνον μοῦ ἐπόνηε νὰ καύσω. Τὸ ξαναλέγω, ἐπιθυμοῦσα νὰ διορθωθοῦνε ἡ αἰσχρότητες ὁποῦ εἶναι στοὺς στίχους ἐκείνους, ὄχι τάχα γιὰ νὰ φανοῦνε μιὰ 'μέρα ὠμορφότεροι, ἀλλὰ γιατὶ φανταζόμενος τὴν πιθανὴν ἐμφάνισίν τους μιὰ 'μέρα εἰς τὸ κοινόν, ἐντρέπουμαι ἀπὸ τὰ τώρα — ἂν ὅμως δὲν θέλῃς νὰ διορθωθοῦνε, σὺ ποῦ τώρα εἶσαι ὁ ἰδιοχτήτης τους, ἐγὼ δὲν πιάνω τσὴ κλάψες. Ἔσουνε βέβαιος.

Καλὰ λές, ἔχασα κ' ἐγὼ τὴν ὑπομονή, καθὼς τὴν ἔχασε κι' ὁ Ριέντζης. Καὶ μόνον ἡ ambizione ἡ ἐδική μου ἐπεριορίστηκε εἰς τὸ νὰ νικῶ τοὺς ἀντιπάλους μου, κ' ἔπειτα νὰ ξαναμπαίνω στὸ φτωχικό μου. Ἂν ὡς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἤθελε μ' ἀφήσουνε ἥσυχόνε, ἐγὼ δὲν ἤθελ' ἔβγω ποτὲ ἀπὸ τὴν λήθην ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν θεληματικῶς εἶχα ἐκλέξει νὰ ζήσω.

Θέλει βάλω αὔριον στὸ Ταχυδρομεῖον τὸ σῶμα ὅλο τῶν «Λύχνων» μου στὴν διεύθυνσίν σου.

Ἂν εἰς τὸ ἀπερασμένο μου γράμμα ἐνομίσθηκες προσβλημένος, σὲ βεβαιώνω ὅτι σκοπός μου δὲν ἤτανε νὰ σοῦ εἰπῶ πρᾶγμα δυσάρεστον. Συμπάθησέ με, ἀλλὰ σὲ παρακαλῶ μὴν πέρνῃς ποτὲ τὰ λόγια μου σὲ κακό.

Τῆς ἀπερασμένες ἔστειλα τοῦ ἀδελφοῦ σου, ὡς μοῦ ἐδιόρισες, εἴκοσι ἀντίτυπα τῶν «Καταδρομῶν» μου, μὰ δὲν ἔλαβα ἀπάντησή του.

A proposito — Πιστεύεις ἐσὺ τὴν Ἕνωση;

*) **Bagalio** ἰταλικὴ λέξις = ἀποσκευαί.

Digitized by Google

Ἐγὼ — γιὰ ἐμὲ — δὲν πιστεύω, γιὰ νὰ μὴ γεληόμαστε. Κάθε ποῦ ἐπίστεψα, ἐγελάστηκα. Σοῦ γράφω τοῦτο τὸ ὕστερο, γιατὶ ἀκούω στὴν ἄλλη κάμαρα ποῦ συζητοῦνε τὴν ἕνωση.

Ὁ φίλος σου
ΑΝΔ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ

Υ. Γ. Προσμένω τὸ ποιηματάκι ποῦ μοῦ ὑπόσχεσαι, διὰ τὸ ὁποῖον σὲ κρατῶ ὑπόχρεον — Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι καὶ αὐτὸ θὰ εἶναι ὡραῖον ὡσὰν καὶ τὰ ἄλλα σου. Τὰ «Μνημόσυνά» σου τὰ ἐδάνεισα ἑνὸς ἐξαδέλφου στὴ Ζάκυθο καί..... δὲν τὰ εἶδα πλέον.

Ἁγία Μαύρα τῇ 14 Μαρτίου 1871.

Ἀγαπητέ μου Λασκαρᾶτε,

Δὲν ἔχεις χρεία νὰ μὲ παρακαλέσῃς τόσον δυνατὰ οὔτε νὰ προσθέσῃς τὴν πανίσχυρη μεσολάβησι τῆς θυγατρός σου, ὅπως μοῦ ἀποσπάσῃς ἀπὸ τὰ χέρια τὰ χειρόγραφά σου. Στὸ κάτου κάτου τῆς γραφῆς εἶνε δικό σου κτῆμα καὶ δὲν ἔχω δικαίωμα νὰ τὸ κρατῶ παρὰ τὴ θέλησί σου.

Γνωρίζεις ὅτι μόνη ἐπιθυμία μου ἦτο νὰ διατηρηθοῦν ὡς ἐγράφησαν καὶ νὰ μὴ ὑποκύψουν καὶ αὐτὰ εἰς τὰς μεταβολάς, εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδία μας, ὅταν ὑποβάλλωνται εἰς τὰ βάσανα τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀδιακόπου πικρίας.

Πρέπει ὅμως νὰ γνωρίζῃς, φίλτατε Ἀνδρέα (καὶ τοῦτο σοῦ τὸ διαβεβαιῶ ἐν λόγῳ τιμῆς), ὅτι δι' ὅσα καὶ ἂν ἐπροσπάθησα, δὲν κατώρθωσα νὰ εὕρω παρὰ τὸν δεύτερον τόμον καὶ ὑποθέτω ὅτι ἢ κανένας φίλος κρυφὰ τὸν ἐπῆρε ἢ ὅτι τὸν ἔχω εἰς τὸ νησάκι μου. Ἂν συνέβη τὸ πρῶτον, ἐλπίζω νὰ ἀνακαλύψω ποιὸς

Digitized by Google

τὸν ἔχει, ἂν τὸ δεύτερον, σοῦ ὑπόσχομαι ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν νὰ μεταβῶ ἐπὶ τούτου εἰς Μαδουρὴ διὰ νὰ τὸν εὕρω καὶ σοῦ τὸν στείλω ἂν ὑπάρχῃ.

Πρέπει ἀκόμη νὰ γνωρίζῃς ὅτι ὁ φοβερὸς σεισμὸς τῆς 16 Δεκεμβρίου 1869 μοῦ ἔφερε ἄνω κάτω τὰς βιβλιοθήκας μου καὶ ὅτι ἐπειδὴ τὰ νερὰ μᾶς ἐπλημμυροῦσαν πανταχόθεν, εἶχα μεταφέρει τὰ χαρτιά μου εἰς μίαν ἀποθήκην τοῦ τελωνείου καὶ φοβοῦμαι μὴ μοῦ ἐπαράπεσε εἰς κανένα μέρος καὶ δὲν τὸ βρίσκω. Ὁπωσδήποτε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαθῇ καὶ ἡσύχασε.

Ἐν τούτοις μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἀναχωρεῖ ἐκεῖθε ἕνα καΐκι Κεφαλλωνίτικο καὶ θὰ παραδώσω εἰς τὸν πλοίαρχο τὸ περιτύλιγμα, τὸ ὁποῖον θὰ περιέχῃ τὸν δεύτερον τόμον μὲ παραγγελίαν νὰ σοῦ τὸ δώσῃ εἰς τὰ χέρια σου.

Φίλησέ μου τὰ παιδάκια σου καὶ μὴ τὰ μεταχειρίζεσαι πλέον διὰ νὰ μοῦ ἐκβιάζουν τὰς ἀποφάσεις καὶ τὴ θέλησή μου, διότι δὲν πάει καλά.

Ὁ φίλος σου

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

'Εν Λευκάδι τῇ 22 Μαΐου 1871.

Φίλτατε Λασκαρᾶτε,

Πάω νὰ πιστέψω ὅτι ἡ πολλὴ ἀγάπη, τὴν ὁποίαν αἰσθάνομαι διὰ σὲ τὸν ἁμαρτωλόν, τὸν κολασμένον, εἶναι ἡ αἰτία ὁποῦ πρὸ ἑνὸς μηνός, ἐνῷ ἐκαβαλλίκευα τὸ μουλάρι μου, ἐστραγγάλισα τὸ ἀριστερό μου τὸ γόνα καὶ ἔπαθα τὰ παθικὰ τῆς μοίρας μου ἕως οὗ νὰ τὸ συνεφέρω. Ἀκόμη τώρα δὲν ἠμπορῶ νὰ περιπατήσω ἐλεύθερα, πολὺ ὀλιγώτερον νὰ ἐπιχειρήσω τὸ ταξεῖδι, ἐκ τοῦ

Digitized by Google

ὁποίου ἐλπίζω νὰ ἀνακαλύψω τὸν πρῶτον τόμον τῶν ποιημάτων σου.

Τὸν δεύτερον τὸν ἔλαβα καὶ ἔλαβα μαζὶ μὲ αὐτὸν καὶ τὸ χρυσό σου τὸ γράμμα, ἀλλὰ οἱ πόνοι τοὺς ὁποίους ὑπέφερα δὲν μὲ ἄφηκαν νὰ σοῦ ἀπαντήσω. Λάβε λοιπὸν ὀλίγην ὑπομονήν. Ἐλπίζω ἐντὸς ὀκτὼ ἢ δέκα ἡμερῶν νὰ ἠμπορέσω νὰ καβαλλικέψω καὶ τότε θὰ ὑπάγω ἐπὶ τούτου εἰς Μαδουρὴν νὰ ἀνακατώσω τὰ χαρτιά μου μήπως καὶ εὕρω τὸ χειρόγραφό σου.

Ἀγάπα με.

Ὁ φίλος σου

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Κεφαλληνία, 7 Ἰουνίου ε. ν. 71.

Φίλε Βαλαωρίτη,

Ἀποκρίνομαι εἰς τὸ γράμμα σου μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ σὲ συγχαρῶ διὰ τὴν ἀνάρρωσιν τοῦ γονάτου σου, ἐπειδὴ τὸ γόνα εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πλέον διαολόμελα ποῦ ὁ Θεὸς ἔβαλε στὸ κορμί μας ὅταν μᾶς ἔπλαθε.

Μοῦ λὲς γιὰ τὴν ἀγάπη σου διὰ ἐμὲ τὸν κολασμένον. Μόλις 'μπορέσω θέλει σοῦ στείλω μιὰ μποτσοῦλα, γιὰ νὰ μοῦ στέρνῃς μιὰ στάλα νερὸ μέσα νὰ δροσίζω τὴ γλῶσσά μου. Ἂν 'μπορῇς νὰν τὴ 'βγάνῃς ἀπὸ τὴν πόρτα χωρὶς νὰν τὸ καταλάβῃ ὁ Ἅη - Πέτρος.

Μὲ τοῦτό σου τὸ γράμμα μὲ κάνεις νὰ ἐλπίσω τὴ γρήγορη παραλαβὴ καὶ τοῦ ἄλλου σου τόμου, μὲ τοὺς ἄλλους στίχους μου. Ἰδὲς ὅμως, γιὰ νὰ 'πᾷς νὰ τοὺς εὕρῃς, νὰ μὴ ματακαβαλλικέψῃς τὸ ἴδιο μουλάρι. Ἔχανες μάλιστα καλὰ νὰ μὴν καβαλλι-

Digitized by Google

κέψης διόλου μουλάρι. Ὁ Χριστός, φρονιμώτερος ἀπὸ ἐσέ, δὲν ἐκαβαλλίκευε πάρα γαϊδούρια· καὶ γιατί; διατὶ ἐσκιαζότανε γιὰ τὸ γόνα του.

Ὁ φίλος

ΑΝΔ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ

Τῆς 17. Τὸ παρόν μου τὸ ὁποῖον δὲν ἠξέρω πῶς ἔμεινε στὰ χέρια μου ἕως τώρα, θέλει σοῦ τὸ ἐγχειρίσει ὁ φίλος μου Κύριος Μπογιάγος, ὅστις ἔρχεται στὴν Ἁγία-Μαῦρα πρόεδρος τῶν Δικαστηρίων σας. Εἶναι καθὼς εἶπα φίλος μου ὁ Κύριος Μπογιάγος, καὶ σοῦ τὸν συσταίνω, ἐπιθυμῶντας, οἱ φίλοι μου νὰ εἶναι καὶ φίλοι ἀνάμεσό τους.

'Εν Λευκάδι 15 'Ιουνίου 1871.

'Αγαπητέ μου Λασκαρᾶτε,

Εὕρηκα! ἐφώναξε σὰ δαιμονισμένος ὁ Ἀρχιμήδης, ἐνῷ εὑρίσκετο μέσα εἰς τὸ λουτρὸ καὶ ἐσκέπτετο πῶς νὰ λύσῃ ἕνα μαθηματικὸ πρόβλημα. Εὕρηκα! καὶ ξεβράκωτος ἐπετάχτητε στὸ δρόμο φωνάζοντας Εὕρηκα! εὕρηκα!

Εὕρηκα κ' ἐγὼ τὸν πρῶτον τόμον τῶν ποιημάτων σου κρυμμένον εἰς μίαν γωνίαν τῆς βιβλιοθήκης ὁποῦ ἔχω εἰς τὸ νησάκι μου. Καὶ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι τὸν εὕρηκα ἀφοῦ δύο φοραῖς ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἐφέτου Κυρίου Δυοβουνιώτη καὶ τοῦ ἐξαδέλφου μου Δημοσθένη Βαλαωρίτη εἶχα φέρει ἄνω κάτω τὰ βιβλία μου χωρὶς νὰ τὸν ἐπιτύχω.

Δὲν ἠμπορεῖς νὰ φαντασθῇς μὲ πόσην εὐχαρίστησιν ἔπιασα πάλιν εἰς τὰ χέρια μου τὰ ποιητικά σου ἐκεῖνα συνθέματα! Καὶ

Digitized by Google

πρὶν τὰ σφραγίσω καὶ σοῦ τὰ στείλω, ἐδιάβασα πάλιν τὸ «Λαϊνάκι», τὴν «ἀρρώστια τοῦ Φ. . .», τὸ «Ληξοῦρι», τὸ «αὐγὸ τὸ κόκκινο», μὲ τὴν ἴδια εὐχαρίστησι, μὲ τὴν ὁποίαν τὰ ἐδιάβασα τὴν πρώτην φορὰν ὁποῦ τὰ εἶδα!

Ἂν ἤθελον χαθῆ, θὰ μοῦ ἔμενε ἕνα κρυφὸ αἰώνιο παράπονο, μολονότι τὸ φταῖσμα δὲν ἦτο ἰδικό μου, ἀλλὰ τοῦ μεγάλου σεισμοῦ ὁποῦ μᾶς ἀναποδογύρισε. Ἀλλὰ θὰ ἐπαρουσιάζετο ἴσως καὶ κανένας νὰ εἴπῃ ὅτι τὰ κατέστρεψα βαλμένος ἐπάνω ἀπὸ ἐκείνους ὁποῦ σατυρίζονται τόσον εὔμορφα ἀπὸ σὲ διὰ νὰ μὴ γελοῦν οἱ μεταγενέστεροι ὅταν διαβάζουν τὰ ὀνόματά των.

Τώρα εἶμαι ἥσυχος. Ἂν εὕρω ἀσφαλῆ ἐπιβάτην, θὰ σοῦ τὸν στείλω τὸν τόμον εἰς Κεφαλληνίαν κατ' εὐθεῖαν. Ἄλλως θὰ τὸν διευθύνω εἰς τὸν Δρακόπουλον διὰ νὰ εἶμαι πλέον βέβαιος. Ὅταν θὰ μοῦ τὸν ἐπιστρέψῃς, μεταχειρίσου καὶ σὺ μέσον ἀσφαλές, διότι μὰ τὴν ἀλήθεια, δὲν ἤθελα νὰ παραπέσῃ καὶ νὰ χαθῆ ἔπειτα ἀπὸ τόσα βάσανα ὁποῦ ἐπέρασα ἕως ὅτου νὰ τὸν εὕρω.

Σὲ γλυκοφιλῶ.

Ὁ πιστός φίλος σου
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Υ. Γ. Ἀναχωρεῖ εἰς Πάτρας ὁ ἐξάδελφός μου Μιχαὴλ Μουστοξύδης καὶ παραδίδω εἰς αὐτὸν τὸν τόμον διὰ νὰ τὸν ἐγχειρίσῃ εἰς τὸν Δρακόπουλον.

Κεφαλληνία, 26 Ἰουλίου 71.

Φίλε Βαλαωρίτη,

Ἀνοίγω καὶ σήμερα γιὰ δεύτερη φορὰ τώρα τὸ γράμμα μου, γιὰ νὰ σοῦ 'πῶ πῶς ἔλαβα καὶ τὸ ἄλλο σου γράμμα τού-

Digitized by Google

την τὴν στιγμὴν, μὲ τὸ ὁποῖον ὅμως μοῦ ἐμάθαινες τὴν εὕρεση καὶ τοῦ ἄλλου τόμου τῶν στίχων μου.

Εἰς τὴν εὐχαρίστηση ποῦ βλέπω νὰ εὑρίσκῃς εἰς ἐκείνους τοὺς στίχους, μοῦ γεννηέται ἡ πίκρα τοῦ νὰ μὴν εἶναι εἰς τὸ χέρι μου νὰ σὲ κάμω καὶ ποιητήν τους, καθὼς σὲ ἔκαμα καὶ ἰδιοχτήτην τους. Μόλις λάβω καὶ τοῦτον τὸν τόμο θέλει ἀντιγράψω ἀπὸ αὐτὸν ὅ,τι μοῦ χρειάζεται, καὶ ἀμέσως ἔπειτα θέλει σοῦ τὸν ἐπιστρέψω καὶ τοῦτον, καθὼς ἔκαμα καὶ μὲ τὸν πρῶτον. Σοῦ λέγω δὲ ὅτι τὴν ἀντιγραφὴν ὁποῦ ἔκαμα ἀπὸ τὸν πρῶτον, καθὼς καὶ τὴν ἄλλην ὁποῦ θέλει κάμω ἀπὸ τὸν δεύτερον, τὰς δίνω χωρὶς νὰ βαστάξω ἀντίγραφο διὰ ἐμέ. Τὰς ἔδωσα καὶ τὰς δίνω τοῦ ἀνηψιοῦ μου Α. Γιωργακάτου, ποῦ θέλει νὰ τὰ ἐγδώσῃ δὲν ἠξέρω ποῦ, ἴσως εἰς τὴ Μαρσίλια. Σοῦ λέω τοῦτο διὰ νὰ ξέρῃς ὅτι μόνον τὰ ἐδικά σου πρωτόγραφα εἶναι τὰ ἀσφαλῆ, ἐπειδὴ δὲν εἶμαι διόλου βέβαιος ὅτι ἡ προτεινομένη ἔγδοση θὲ νὰ γένῃ, οὔτε ἂν ῃ ἀντιγραφὲς θὰ διατηρηθοῦνε. Ἡ ἔγδοση δὲν θέλει γένει ἂν δὲν συναχθοῦνε ῃ ἀπαιτούμενες συνδρομὲς καὶ τὰ ἀντίγραφα ποῦ ἔκαμα δὲν θέλει διατηρηθοῦνε, ἂν δὲν γένῃ ἡ ἔγδοση, ὡς ἀνωφέλευτα· ἐπειδὴ ἡ ἔγδοση δὲν γένεται χάριν τῶν ποιήσεων, ἀλλὰ χάριν τοῦ ποιητοῦ.

Σὲ εὐχαριστῶ, φίλε μου, διὰ τὰ πρὸς ἐμὲ φιλικὰ λόγια ποῦ βλέπω πάντα στὰ γράμματά σου, καὶ σοῦ λέγομαι ὁ εἰλικρινὴς φίλος σου

ΑΝΔΡ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ

Ἐν Λευκάδι τῇ 10 Φεβρουαρίου 1872.

Φίλτατέ μου Ἀνδρέα,

Δὲν ἠξεύρω πῶς παρέλειψα νὰ σὲ εἰδοποιήσω ὅτι ἔλαβα πρὸ καιροῦ τὸν δεύτερον τόμον τῶν ποιημάτων σου.

Digitized by Google

Σοῦ ἐσωκλείω ἐν μοιρολόγι μου, τὸ ὁποῖον ἐσχάτως συνέταξα καὶ τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὴν τύχην νὰ ἀναγνωσθῇ ἀπὸ καθέδρας εἰς τὴν Σορβόναν τῶν Παρισίων παρὰ τοῦ καθηγητοῦ Brunnet de Presles.

Φρόντισε ν' ἀναγνώσῃς εἰς τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1872 ἐν ποιηματάκι μου ἐπιγραφόμενον ἡ «Φανερωμένη» καὶ γράψε μου καὶ διὰ τὰ δύο τὴν κρίσιν σου. Γνωρίζεις πόσον τὴν ἐκτιμῶ.

Τὸ Πανεπιστήμιον μὲ προσεκάλεσεν ἐπισήμως νὰ προσαγορεύσω δι' ἑνὸς διθυράμβου κατὰ τὴν 25 Μαρτίου τὸν Ἀνδριάντα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου. Ἐδέχθην τὴν πρόσκλησιν καὶ ἐλπίζω εἰς τὸν Θεὸν νὰ μὴν ἐντροπιάσω ποτὲ τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἀθλητοῦ, οὔτε τοὺς φίλους μου.

Σὲ ἀσπάζομαι ἀδελφικῶς

Ὁ σὸς

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Κεφαλληνία, $^{15}/_{27}$ Φεβρουαρίου 72.

Φίλε Βαλαωρίτη,

Ἀσυχώρητος εἶσαι, φίλε μου, διὰ τὸ ὅσο μὲ ἔκαμες νὰ ὑποφέρω, μὴ γράφοντάς μου τὴν παραλαβὴ τοῦ βιβλίου σου. Ἐφοβόμουνα μὴν ἐχάθηκε καὶ ἐσκεφτόμουνα τὴν ἄσχημη παρρησία ποῦ ἔκανα μὲ ἐσὲ νὰ σοῦ χάσω τὸ πρᾶμμά σου, ἀφοῦ σοῦ ἔγινα ἐνοχλητικὸς ἐπιμένοντας νὰ μοῦ τὸ δανείσῃς καὶ ὑποσχόμενός σου ἀσφάλειαν.

Ἐγώ, καθὼς βλέπεις, δὲν ἀκολουθῶ τὸ κακό σου παράδειγμα· ἀλλὰ εὐθὺς ἀποκρένομαι εἰς τὸ γράμμα σου τῶν 10 τρέχον-

Digitized by Google

τος, μόλις λαβεμένο. Μὲ αὐτὸ μαζὺ ᾽βρίσκω καὶ τὸ «Μοιρολόϊ» σου. Ἡ ποίηση μοῦ φαίνεται πολὺ καλὴ καὶ ἡ τιμὴ ποῦ μοῦ λὲς ὅτι ἔλαβε στὴ Sorbona, era meritata. Ἡ στιχουργία ἀκόμη εἶναι ἀξιόλογη καὶ μόνον ἤθελα νὰ μοῦ εἰπῇς διατί ἐπιμένεις νὰ γράφῃς τοὺς ἐφτασύλλαβους στίχους ἀπὸ δύο στὴν ἀράδα, ᾽σὰ νὰ ἦταν᾽ ἕνας οἱ δύο τους. Τοῦτο, κατ᾽ ἐμὲ, ὑπόφερέ με νὰ σοῦ τὸ εἰπῶ, εἶναι cattivo gusto, καὶ μοῦ θυμάει πάντα τὸ

Ξύπνησε Ἀβράμ, ᾽ξύπνησε Ἀβράμ, ᾽γείρου κτλ.

Ἕνα ἄλλο ἀκόμη ἤθελα νὰ σοῦ σημειώσω, τὲς παρατονίες.

Μῶφυγε, ἐπέταξε ἡ Χρυσή.
Ἔλα μ᾽ ἐμέ, διαβάτη,
Ἔλα νὰ ἰδῇς τὸ μνῆμά της,
Δὲν ἔμεινε ἕνα μάτι κτλ.

Ὁ τρίτος στίχος εἶναι πλέον ὠρθοτονισμένος ἀπὸ τὸν πρώτονε. Θὰ μοῦ ζητήσῃς ἴσως τὸ δίκηο, γιατὶ τόνε λέω περισσότερον ὠρθοτονισμένον. Ἰδού, φίλε μου, τὸ δίκηο, τὸν κανόνα, δὲν τὸν ἔφτιασα ἐγὼ στὸ γραφεῖόν μου, καθὼς κάνουν᾽ οἱ λογιώτατοι γιὰ τοὺς ἐδικούς τους κανόνας· ἀλλὰ τὸν ἐξάνοιξα εἰς τὴ φύση. Πρόσεξα τὸ βράδυ ὅταν οἱ νέοι γυρίζουνε τὴ χώρα τραγουδῶντες, ἐκεῖ θέλει ἀκούσεις πολλὲς τέτοιες παρατονίες εἰς τὰ τραγούδια τους· ἀλλ᾽ ἐνταυτῷ θέλει ἀκούσεις ὁποῦ αὐτοὶ τραγουδῶντες τὲς διορθώνουνε.

Ἔτσι, δὲν θέλει ἀκούσεις π. χ. νὰ προφέρουνε

Μῶφυγε, ἐπέταξε ἡ Χρυσὴ
ἀλλὰ . . . . *Μῶφυγε, ἐπέταξε ἤ-Χρυση*

Digitized by Google

κάμνοντες τὸν στίχον σου προπαροξύτονον, ἀντὶς γιὰ ὀξύτονον ὁποῦ τὸν ἔχεις. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ ὀξυτόνως δὲν ἠμποροῦν' νὰν τὸν τραγουδήσουνε.

Μὲ τούτους τοὺς αὐτόφυτους ἀοιδοὺς συμφωνοῦν' καὶ οἱ μουσικοὶ-τεχνῖτες, οἱ ὁποῖοι ἀναστατώνονται εἰς τὴν παρουσίαν τῶν τέτοιων παρατονιῶν, λέγοντες ὅτι δὲν ἠμποροῦνε νὰν τοὺς συμβιβάσουνε μὲ τὴν τέχνη τους, ἢ τοὐλάχιστον τοὺς εἶναι δύσκολο, τοὺς εἶναι ἔμποδον.

Τὸ ἐλάττωμα τῆς παρατονίας δὲν εἶναι βέβαια μεγάλο, ἐπειδὴ δὲν ἀντιξυλιάζει παρὰ μόνον στὴ μουσική, καί, ὡς κ' ἐκεῖ, ὁ λαός μας εὕρηκε τὸν τρόπο καθὼς σοῦ εἶπα, νὰ τὴ διορθώνῃ: ἐνῷ στὴν ἁπλὴν ἀνάγνωση δὲν φαίνεται νὰ προσβάλῃ τῆς ἀκοές μας. 'Ακόμη, ἐμὲ ποῦ ἐπιμένω τόσο κατὰ τῆς παρατονίας ἠμποροῦσε νὰ μοῦ 'πωθῇ μὲ μεγάλην ἁρμοδιότητα τὸ πολυθρύλητο ἐκεῖνο

Δάσκαλε π' οδίδασκες
Καὶ νόμο δὲν ἐκράτηες

μά, φίλε μου, τὸ νὰ εἶμαι ἁμαρτωλός, δὲν θὰ 'πῇ πῶς δὲν πρέπει ν' ἀναγνωρίζω τὴν ἁμαρτία.

Ποῦ ναὔρω νὰ διαβάσω τὸ « 'Αττικὸν 'Ημερολόγιον » ;

'Εδῶ ἐμεῖς ζοῦμε τελείως ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο· καὶ ἰδίως πάλιν ἐγώ, ἔξω καὶ ἀπὸ αὐτὴν τούτην τὴν ἄκρη. 'Αν τὴ «Φανερωμένη σου» τὴν ἔχῃς κάπως ἀλληῶς τυπωμένη, στεῖλέ μού τη καὶ θέλει τήνε διαβάσω μ' εὐχαρίστησή μου, καὶ θέλει σοῦ εἰπῶ μετὰ παρρησίας τὴ γνώμη μου.

Σὲ συγχαίρω δια τὴν Πανεπιστημονικὴ πρόσκληση ποῦ ἔλαβες νὰ προσαγορέψῃς τὸν ἀνδριάντα τοῦ Γληγοράκη. - Δῶσ' του κι' ἀπὸ μέρος μου τὰ γκαρδιακὰ χαιρετίσματά μου καὶ πές του πῶς τοῦ εὔχομαι νὰ 'ξακολουθάῃ νὰ φανατίζῃ τοὺς ὄχλους, ὅσο νὰν τοὺς ἀποχτηνώσῃ ἐξ ὁλοκλήρου, καὶ νὰν τοὺς κάμῃ ἀκόμη περισσότερο ἀπ' ὅ,τι εἶναι δίποδους γαϊδάρους.

Digitized by Google

Καταλαβαίνω τὴν ἀπόκρισή σου — μὰ τὸ χαρτὶ μὴ συγχωρῶντας περσότερο εἶμαι ὁ φίλος

ΑΝΔ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ

Λευκάδι τῇ 7 Μαρτίου 1872.

Ἀδελφὲ Ἀνδρέα,

Μοῦ πονοῦν ὀλίγο τὰ μάτια καὶ διὰ τοῦτο σοῦ γράφω μὲ ξένο χέρι, διὰ νὰ σὲ εἰδοποιήσω ὅτι ἔλαβα τὴν ἐπιστολήν σου καὶ ὅτι αὔριον ἀναχωρῶ εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἐκπληρώσω τὴν ἐντολήν, ὁποῦ μοῦ ἔδωκε τὸ Πανεπιστήμιον.

Αἱ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας μοῦ κάμνεις ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν τῶν στίχων, εἶναι ὀρθόταται, ἀλλὰ σοῦ ὁμολογῶ ὅτι ἀπὸ τὸν καιρόν, ὁποῦ ἤρχισα καλὰ καλὰ νὰ μελανώνω τὸ χαρτί, ἐπροσπάθησα νὰ ἐλευθερώσω ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς προσῳδίας τὴν ποιητικὴν ἔμπνευσιν, συμμορφούμενος μὲ τὰς ἀδείας, τὰς ὁποίας αὐτὸς ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς μᾶς παραχωρεῖ, ὁσάκις, καθὼς πολὺ καλὰ ἐπαρατήρησες, τραγῳδεῖ τὰ ποιήματά του.

Εἶναι μία μεγάλη εὐκολία, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ἡ Δημοτική μας γλῶσσα, καὶ ἐγὼ ἐννοῶ νὰ ὠφεληθῶ ἀπ' αὐτήν, ὁσάκις πρόκειται νὰ σώσω μίαν ἰδέαν ἀντὶ ἑνὸς τόνου. Ἂν θέλῃς δὲ νὰ μάθῃς διατί δὲν χωρίζω εἰς δύο τοὺς δεκαπεντασυλλάβους στίχους, ἤξευρε ὅτι τοῦτο γίνεται χάριν οἰκονομίας τόπου, καὶ διότι οὐδέποτε εἶδα διῃρημένον τὸν δεκαπεντασύλλαβον ὁσάκις εἶναι ἀνομοιοκατάληκτος. Ἀφοῦ λοιπὸν καθιερώθη ἡ συνήθεια τοῦ νὰ μὴ διαιροῦνται εἰς δύο οἱ ἀνομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι, διατί νὰ ἐπιβάλλωμεν μίαν τόσον σκληρὰν ἐγχείρησιν εἰς τοὺς ὁμοιοκαταλήκτους;

Θαυμάζω πῶς δὲν ἔφθασαν εἰς Κεφαλληνίαν τὸ « Ἀττικὸν

Digitized by Google

Ἡμερολόγιον». Μολονότι δὲν ἔχω παρὰ ἓν μόνον ἀντίτυπον, σοῦ τὸ διαβιβάζω εὐχαρίστως διὰ τοῦ Ταχυδρομείου, ἐπιποθῶν νὰ γνωρίζω τὴν κρίσιν σου ἐπὶ τῆς «Φανερωμένης» μου.

Σὲ γλυκοφιλῶ ἀδελφικῶς, καὶ σὲ εἰδοποιῶ ὅτι θὰ εἶμαι πάλιν ἐνταῦθα κατὰ τὴν πρώτην τοῦ προσεχοῦς Ἀπριλίου.

Ὁ σὸς
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Κεφαλληνία, 26 Μαρτίου 72.

Φίλε Βαλαωρίτη,

Ἀποκρίνομαι εἰς τὸ γράμμα σου τῶν 7, ἴσως 19, τρέχοντος, σήμερα λαβεμένο.

Σὲ εὐχαριστῶ διὰ τὸ ὡραῖον ἡμερολόγιον ὁποῦ μοῦ ἔστειλες. Ἐπειδή, ἐννοεῖται, σκοπεύω νὰν τὸ βαστάξω. Ἐδιάβασα εἰς αὐτὸ τὴ «Φανερωμένη σου». Ἡ ποίησή της εἶναι γερή, καλή, τέλεια· καὶ ἤθελα σοῦ εἰπῶ ἀκόμη ὅτι μοῦ ἀρέσει, ἂν τὸ ἀντικείμενο μοῦ τὸ ἐπέτρεπε. Εἶναι ἀληθινὸν ὅτι οἱ ποιητάδες ὅλων τῶν ἐποχῶν εὑρήκανε πάντα θροφὴ γιὰ τὴ φαντασία τους στὲς θρησκευτικὲς δοξασίες τοῦ ὄχλου. Ἀλλὰ στὴν ἐποχὴ τὴ 'δική μας συμβαίνει κάτι, γιὰ τὸ ὁποῖον ἡ νοημοσύνη δὲν εὐχαριστεῖται σὲ τέτοια ἀντικείμενα, καὶ νομίζω ἡ αἰτία νὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Ἐμεῖς σήμερα 'βρίσκουμάσθε σ' ἐποχὴν μεταβατικήν, γιὰ ὅλα τὰ πράμματα, καὶ γιὰ τὴ θρησκεία. Μέγα μέρος τῆς κοινωνίας μισεῖ τὴς πρόληψες καὶ σφαλερὲς πεποίθησες τοῦ ὄχλου, θεωρῶντάς τες ὡς βλαβερές, καὶ ὡς ἐμπόδιον διὰ τὴν εὐημερίαν τῆς κοινωνίας.

Digitized by Google

Οἱ ψεύτικοι Θεοὶ τοῦ Ὁμήρου, καὶ τὰ ψεύτικα θαύματά τους εἶναι διόλου ἄσχετα μὲ ἐμᾶς, δὲν μᾶς ἐγγίζουν, δὲν μᾶς πειράζουν, ἀκολούθως ἡ μυθολογία τους καὶ ἡ ποίηση ποῦ τῆνε λαμπρύνει, μᾶς εὐχαριστεῖ καὶ μᾶς θέλγει. Ἀλλὰ δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ ὅταν ἡ ποίηση πέρνῃ νὰ λαμπρύνῃ τὴν χριστιανικὴν μυθολογίαν. Ἡ χριστιανικὴ μυθολογία βασιλεύει ἀκόμη μεταξύ μας, καὶ κάθε λίγο τὴν ἀπαντοῦμεν ἔμποδον εἰς τὲς κοινωνικὲς σχέσεις μας. Ὁ νοήμων ἄνθρωπος πρέπει νὰν τὴν μισῇ, καὶ ἀκολούθως δὲν ἠμπορεῖ νὰ εὐχαριστηθῇ στὴν ποίησιν ἐκείνην ποῦ τὴν ἀξυμνεῖ, καὶ τῆνε συσταίνει. Ἡ ποίηση ὅμως, 'σὰν ποίηση, μοῦ ἀρέσει. Ἄς εἶναι. Πρέπει ὅμως νὰ σοῦ ὁμολογήσω ὅτι τὸ ἐπεισόδιον ἐκεῖνο τοῦ παπᾶ ποῦ τεντώνει τ'ἀχείλια του γιὰ νὰ φιλήσῃ τὴν εἰκόνα, καὶ ἀνανογέται πῶς ἡ εἰκόνα ἔλειπε, καί, καθὼς λέμ' ἐμεῖς, μένει μὲ τὴ μύτη, — ἐκεῖνο, φίλε μου, μ'ἔκαμε νὰ γελάσω μὲ τὸν παπᾶ σου, καὶ νὰ κρίνω πῶς ἔστεκε καλήτερα στὴ 'δική μου ποίηση, παρὰ στὴ 'δική σου. Ὡς κ' ἐκεῖνο τὸ « Χτυπᾷ τὸ μέτωπο στὴ γῆ », ὡς κ' ἐκεῖνο τὸν κάμνει ἕνα λίγο γελοῖον — ὡς κ' ἐκεῖνο, ἔπρεπε νἄθελε ἀφήσῃς νὰν τὸ 'πῶ ἐγώ, ὄχι ἐσύ. Ἐσὺ ἔπρεπε νἄθελε εἰπῇς ὅτι σκύφτει τὸ μέτωπο στὴ γῆ.

Τὰ ὕστερά σου πέντε τετράστιχα τὰ τελειώνεις μὲ ἡμιστίχια. Γιατὶ τοῦτο;

Ἐλπίζω ὅτι ἡ ἀρρώστια τῶν ὀμματιῶνέ σου δὲν θὰ ἔχῃ τίποτε σοβαρόν.

Διατήρει με στὴν ἀγάπη σου

Εἶμαι ὁ φίλος

ΑΝΔ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ

Digitized by Google

Κεφαλληνία, 22 Ἀπριλίου 72.

Φίλε Βαλαωρίτη,

Ἔλαβα σήμερα τ' ὡραῖο φυλλάδιό σου μὲ τὴν τιμητικὴν ἐκείνη σημείωση διὰ ἐμέ, καὶ σ' εὐχαριστῶ.

Τὸ ἐμπεριεχόμενο ποίημα τὸ εἶχα διαβάσει προλαβόντως στὴ «Σκοπιὰ» καὶ μοῦ ἄρεσε. Τὸ ὕφος του εἶναι εὐγενές, μεγαλοπρεπές, ὑψηλόν, καὶ ἔπρεπε νὰ κάμῃ τὸ ἀποτέλεσμα ποῦ, ὡς ἀκούω, ἔκαμε εἰς τοὺς παρεστῶτας, ὅταν τὸ ἐκφώνησες. Νομίζω ὅμως ὅτι δὲν ἐδιάλεξες καλὰ τὴν ὕλη γιὰ τὸ ποίημά σου. Ἀντὶς γιὰ τὸν πανηγυρικὸν μὲ τὸν ὁποῖον ἀρχίζεις, καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως μὲ τὴν ὁποίαν τελειώνεις, ἂν ἤθελε μιλήσῃς γιὰ τὴ δραματική, τραγικὴ θέση, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθηκε ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος, ὅταν εὐλογῶντας μέσα στὴν ψυχή του τὴν ἐπανάσταση, εὑρέθηκε ἀναγκασμένος νὰν τὴν ἀφορίσῃ, γιὰ νὰ γλυτρώσῃ τοὺς διατρίβοντας εἰς τὴν Τουρκίαν ὁμοεθνεῖς καὶ ὁμοθρήσκους του, νὰ περιγράψῃ τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας του κυματιζομένης μεταξὺ ἀντιθέτων, χρεῶν, ἐπιθυμιῶν κ' αἰσθημάτων, δὲν ἤθελε σοῦ λείψουνε καὶ ἰδέες μεγαλοπρεπεῖς καὶ ὑψηλὲς νὰ προσθέσῃς εἰς τὸ ὑψηλὸν ὕφος σου· καὶ τότες ἤθελ' ἔχεις καμωμένο ἕνα ἀληθινὸ ἀριστούργημα. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ ποίηση εἶναι καλή, ἐπειδὴ ἔφερε τὸ προτιθέμενον ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ συγκινήσῃ τοὺς παρεστῶτας.

Τὲς 29. — Ὑπογράφω σήμερα μόνον τὸ γράμμα μου, δὲν ἠξέρω γιατί, καὶ σὲ χαιρετῶ

Ὁ φίλος

ΑΝΔ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ

Digitized by Google

*

Μαδουρῆ (εἰς Λευκάδα) τὴν 29 Ἀπρ. 1872.

Περιπόθητέ μου Λασκαράτε,

Ἔχω 'ς τὸ χέρι δύο γράμματά σου, ἐκεῖνο τῆς 16 Φεβρουαρίου καὶ τὸ ὕστερο τῆς 22 Ἀπριλίου. Καὶ ἐπειδὴ ποτὲ δὲν ἀφῆκα τοὺς φίλους μου χωρὶς ἀπάντηση, πολὺ ὀλιγώτερο θὰ ν' ἀφήσω ἐσέ, ὁποῦ εἶσαι θρονιασμένος μέσα εἰς τὰ φυλλοκάρδια μου ἀπὸ τόσους καὶ τόσους χρόνους.

Μὴν πιστέψῃς ποτὲ ὅτι ἡ παρατήρησές σου μὲ ἐνοχλοῦν ἢ μὲ πικραίνουν. Ὅλο τὸ ἐναντίον. Ἐγὼ βέβαια δὲν ἔχω τὸ καρφὶ νὰ πιστεύω σὰν τὸν Ἁγιώτατον τῆς Ῥώμης ὅτι εἶμαι ἀναμάρτητος, καθὼς δὲν ἔχω καὶ τὴ μικροφιλοτιμία νὰ πιστεύω ὅτι μόνος ἐγὼ ἠμπορῶ νὰ φέρω κρίσιν ὀρθὴν περὶ ποιήσεως. Ὁ Θεὸς νὰ μὲ φυλάξῃ ἀπὸ τέτοιαν ἀρρώστιαν! Ἀλλὰ συγχρόνως θὰ μοῦ δώσῃς καὶ σὺ τὴν ἄδειαν νὰ στοχάζωμαι ὅτι, καθὼς ἐγὼ δὲν εἶμαι ἀναμάρτητος, ἔτζι καὶ σὺ ἠμπορεῖς νὰ μὴν εἶσαι ἀλάνθαστος ἢ κατὰ τὸ λογιωτατιστικώτερον ἀλάθητος.

Ἡ «Φανερωμένη» μου κατὰ τὴ γνώμη σου θὰ ἦτο ἕνα μικρὸ ἀριστούργημα, ἂν ἠμποροῦσες νὰ ἐγκρίνῃς τὴν ὑπόθεση τοῦ στιχουργήματός μου. Καὶ λαμβάνεις ἀφορμὴν ἀπὸ τοῦτο διὰ νὰ μοῦ γράψῃς ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς μεταβατικὴν ἐποχὴν καὶ ὡς πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ ὅτι κάθε τίμιος ἄνθρωπος, ἔστω καὶ ποιητής, πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ ξερριζώσῃ μὲ κάθε τρόπο ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ κάθε εἶδος δεισιδαιμονίας, διότι μὲ αὐτὸ τὸ μέσον δύναται νὰ καλητερέψῃ τὴν τύχη του. Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ὑπὸ γενικὴν ἔποψιν ἔχεις δίκαιον. Ἀλλὰ ἐγὼ πιστεύω ὅτι ὁ ποιητὴς πρὸ πάντων πρέπει νὰ ἦναι ὁ καθρέφτης τῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον γράφει. Ὅλοι ἐπάνω κάτω οἱ ποιηταὶ αὐτὸ τὸ σύστημα ἀκολούθησαν καὶ δὲν ἐστοχάσθηκαν νὰ γίνουν

Digitized by Google

ἀναμορφωταί, διότι αὐτὸ τὸ ἔργον πρέπει νὰ τὸ ἐπιχειρισθῶσιν ἄλλοι. Πολλαὶς φοραὶς τὰ εὐμορφότερα λουλούδια φυτρώνουν εἰς τοὺς βάτους καὶ τὰ ἀγριοπρίναρα. Συχνότατα δὲ εἰς τοὺς καλλιεργημένους καὶ ἥμερους τόπους δὲν βρίσκονται παρὰ ψήληθρα καὶ σπερδούκλια.

Κάποιαις θρησκευτικαὶς ἀδυναμίαις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς τὴν ὄσφρηση τὴν ἰδική μου εὐωδιάζουν καὶ ἀναζωογονοῦν τὴν ψυχήν. Καὶ θὰ ἐξακολουθῶ νὰ ταὶς κυνηγῶ καὶ νὰ ταὶς συμμαζώνω ὅπου ταὶς εὑρίσκω, διότι δὲν ἔχω εἰς τὸ νοῦ μου νὰ γενῶ οὔτε Λούθῆρος οὔτε Καλβῖνος. Πρέπει λοιπὸν νὰ μὲ ὑποφέρῃς ὅπως ὁ Θεὸς μ' ἔχει πλάσει, καθὼς σὲ ὑποφέρω κ' ἐγὼ μὲ ὅλαις ταὶς παραξενάδαις σου.

Ἃς ἔλθωμε τώρα εἰς τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον ἐσχάτως ἐσύνθεσα διὰ τὸν ἀνδριάντα τοῦ Πατριάρχη Γρηγορίου τοῦ Ε'. Ὅταν ἀποφάσισα νὰ δεχθῶ τὴν πρόσκληση τοῦ Πανεπιστημίου, εὐθὺς μοῦ ἐπαρουσιάσθη εἰς τὴ φαντασία μου μὲ χίλιαις μορφαῖς τὸ μεγάλο καὶ ὑψηλὸ ἐκεῖνο θέμα.

Πρῶτον ἐσυλλογίσθηκα νὰ δώσω κυρίως τὴν προσοχή μου εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ ν' ἀφήσω ὡς δευτερεῦον ζήτημα τὸν ἀγῶνα.

Δεύτερον μοῦ ἐπέρασε ἀπὸ τὸ νοῦ νὰ κάμω τὸ ἀντίστροφο. Δηλαδὴ νὰ ἐξυμνήσω πρὸ πάντων τὸν ἀγῶνα (τοῦ ὁποίου ἡ μνήμη ἐπανηγυρίζετο κατὰ τὴν 25 Μαρτίου) καὶ νὰ ἐκλάβω ὡς παρεμπίπτουσαν τὴν ἀπαγχόνισιν τοῦ Πατριάρχη.

Τρίτον νὰ συνδέσω τὸν Πατριάρχην μὲ τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ κάμω ὥστε ἡ ἐπανάστασις νὰ φαίνεται ὅτι ξεφυτρώνει ἀπὸ τὸ μαρτύριον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Δὲν ἐπαραδέχθηκα τὸ πρῶτον, διότι, καλὰ σκεπτόμενος, εὕρηκα ὅτι δὲν θὰ ἦτο καθ' ὅλα σωστὴ μία τοιαύτη προτίμησις. Ἐπομένως δὲν ἠμποροῦσα πλέον παρὰ μόνον περαστικὰ νὰ ἐνασχοληθῶ διὰ τὸν Πατριάρχην καὶ νὰ μὴ τὸν ἐκλάβω παρὰ ὡς

Digitized by Google

λείψανον, τοῦ ὁποίου ἡ μνήμη καὶ τὸ μαρτύριον ἤρχοντο πάντοτε νὰ ὑποδαυλίζουν τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἔρωτα καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ἐκδικήσεως. Τί ἔκαμε καὶ πῶς ἐπορεύθη πρὸ τοῦ θανάτου του εἶχα προαποφασίσει νὰ μὴ τὸ συμπεριλάβω εἰς τὸ θέμα μου, διότι, ὡς προεῖπα, τὸ σχοινὶ τῆς κρεμάλας του μοῦ ἐχρειάζετο μόνον διὰ νὰ συνδέσω μὲ αὐτὸ ὅλα τὰ ἀνδραγαθήματα τῆς ἐπαναστάσεως.

Δὲν ἠμποροῦσα νὰ ἀσπασθῶ τὸ δεύτερον σχέδιον, διότι πνιγομένης τῆς μνήμης τοῦ Πατριάρχη ὑπὸ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀγῶνος, ὄχι μόνον θὰ ἀδικοῦσα τὸν μεγαλομάρτυρα, ἀλλὰ θὰ παρεβίαζα καὶ τὴν ἐντολήν, τὴν ὁποίαν ρητῶς εἶχα λάβει.

Ἐπροσκολλήθηκα λοιπὸν εἰς τὴν τρίτην ἰδέαν καὶ νὰ σοῦ εἰπῶ τὴν ἀλήθειαν δὲν μετανοῶ, διότι ὄχι μόνον ἔθεσα τὸν Πατριάρχην εἰς τὸ ὕψος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ τὸν ἀναιβάσω, ἀλλὰ δὲν μοῦ φαίνεται νὰ ἐταπείνωσα καὶ τὸν Ἱερὸν ἀγῶνα, ἐνσαρκώσας εἰς αὐτὸν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου ἀρχηγοῦ τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ἰδοὺ οἱ λόγοι ἐν συντόμῳ, οἵτινες μὲ ὑπεχρέωσαν νὰ παραλάβω εἰς τὸ στιχούργημά μου τὸν Γρηγόριον νεκρὸν καὶ νὰ μὴ ἀναφέρω τὴν τραγικωτάτην καὶ ποιητικωτάτην περίστασιν τῆς ἠθικῆς ἀγωνίας, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ὑπέφερεν ὁ μακαρίτης, ὅταν διὰ νὰ σώσῃ μέρος τῶν ὁμοθρήσκων καὶ ὁμοφύλων του ὑπεχρεώθηκε νὰ ἀφορίσῃ τοὺς ἐπαναστάτας.

Ἀλλὰ ἐκτὸς τούτου, φίλτατέ μου Ἀνδρέα, πρέπει νὰ μὴ λησμονήσῃς ὅτι διὰ νὰ ἐκφωνήσω τὸ ποίημά μου ἐκεῖνο εἰς τὸ ὕπαιθρον, ἐμπρὸς εἰς μυριάδας ἀκροατῶν, ὑποκάτω ἀπὸ τὴν φλόγα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἡλίου, μὲ τὴν ἀναπόφευκτον συγκίνησιν τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ὑποφέρῃ ἡ ψυχή μου, ὀλίγον ἔλειψε νὰ ἀποθάνω ἀπὸ μίαν συγκοπὴν τῆς καρδίας καὶ δὲν ἔσφαλα ὅταν ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν ὁποῦ ἤρχισα νὰ γράφω τὸ ποίημά μου, ἐλογάριασα τὰς δυνάμεις μου καὶ εὕρηκα ὅτι δὲν ἤθελα ἠμπορέσω νὰ ἀνθέξω οὔτε ἓν λεπτὸν περισσότερον ἀπαγγέλλων, ἂν

Digitized by Google

παρασυρόμενος ἐκ τῆς ὁρμῆς τῆς φαντασίας ἐπρόσθετα δέκα ἄλλους στίχους εἰς τὴν προσφώνησίν μου.

Ἄλλο νὰ γράφῃ τις ποίησιν, ἥτις εἶναι προωρισμένη νὰ ἀναγνωσθῇ, καὶ ἄλλο νὰ γράφῃ ποίησιν, ἥτις πρέπει νὰ ἀπαγγελθῇ· τότε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχῃς πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς φυσικάς σου δυνάμεις, δεύτερον νὰ διατυπώνῃς εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι ἀστραπηδὸν νὰ κλονίζουν τοὺς ἀκροατάς. Ἐγὼ ἠμποροῦσα, ἂν ἤθελα, νὰ ἐκτείνω τὸ στιχούργημά μου, ἀλλὰ ἐκατάλαβα ὅτι, μ' ὅλην τὴν δύναμιν τῶν πνευμόνων μου, θὰ ἔμενα μέσ' 'ς τὴ μέση.

Ἐλπίζω νὰ ἐδικαιολόγησα ἀρκετὰ τὴν ἔλλειψιν, τὴν ὁποίαν μοῦ ἐπαρατήρησες, καὶ διὰ τοῦτο αἰσθάνομαι, σοῦ τὸ ὁμολογῶ, εὐτυχής, ὅτι καθ' ὅλα τὰ ἄλλα σὲ εὐχαρίστησε τὸ ποίημά μου. Ὅταν θὰ κρίνῃ κανεὶς τὸ ἔργον ἑνὸς ποιητοῦ, δὲν πρέπει νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι, ἂν κατ' ἄλλον τρόπον ἤθελε πραγματευθῇ τις τὸ θέμα, θὰ ἐπετύγχανε καλήτερα, διότι τότε δὲν θὰ εὑρίσκαμε πλέον τὸ τέλος, ἀλλὰ καθεὶς θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ προτείνῃ τὴν γνώμην του καὶ νὰ συλλογίζεται ὅτι ἡ ἰδική του ἰδέα θὰ ἦτο ἡ καλήτερη καὶ ἡ δραματικώτερη. Ὡς κριτικὸς εἶσαι ὑπόχρεος σὺ νὰ ἔμβῃς εἰς τὰ σχέδιά μου, ἐνῷ ἐγὼ δὲν ἠμπορῶ νὰ ἔχω ἄλλην ὑποχρέωσιν παρὰ νὰ τὰ διεξάγω ὅσον τὸ δυνατὸν καλήτερα, σύμφωνα μὲ τὴν πεποίθησίν μου καὶ μὲ τὰς συμπαθείας μου.

Σὲ ἐπαρασκότισα, Ἀνδρέα μου, μὲ τὴν πολυλογίαν μου, ἀλλ' ἀπὸ αὐτὸ κατάλαβε πόσον εὐχαριστοῦμαι συνομιλῶν μαζύ σου. Γνωρίζω ὅτι μὲ ἀγαπᾷς καὶ διὰ τοῦτο δὲν βαρύνομαι νὰ συζητῶ μ' ἐσέ, ἐνῷ συνήθως ἀποφεύγω τὰς λογοτριβὰς καὶ τὰς συζητήσεις.

Δὲν μοῦ ἀνέφερες τίποτε διὰ τὴν δημοτική μας γλῶσσαν. Μοῦ φαίνεται ὅτι κατώρθωσα νὰ τὴν τελειοποιήσω καὶ νὰ τῆς δώσω νεῦρα καὶ δύναμιν ὄχι εὐκαταφρόνητα. Τὰ ροῦχά της βεβαίως δὲν εἶναι ἀπὸ δαντέλλαις οὔτε ἀπὸ λαχουρί, ἀλλὰ τοιαῦτα ὁποῖα εἶναι, ἠμποροῦν θαρρετὰ νὰ παρουσιασθοῦν ἐμπρὸς εἰς ὅλον

Digitized by Google

τὸν κόσμον καὶ νὰ φανοῦν λαμπρά, διότι δὲν ἔχουν οὔτε ἀκαθαρσίαις ξέναις οὔτε ψεύτικο μεγαλεῖο ἐπάνω τους.

Σήμερα ὀχτὼ μεταβαίνω διὰ τοῦ Αὐστριακοῦ εἰς Βενετίαν, ὅπου πρὸ ἑφτὰ μηνῶν διαμένει ἡ σύζυγός μου πλησίον εἰς τοὺς γονεῖς της. Σὲ γλυκοφιλῶ μὲ τὸ Χριστὸς ἀνέστη καὶ μὲ τὰ κόκκινα ταὐγά σου.

Ὁ φίλος σου

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Digitized by Google

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΛΕΥΚΑΔΙΟΥΣ

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐκλογῶν πρὸς ψήφισιν τῆς Ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Φίλτατοι συμπολῖται,

Εἶχα ἀποφασίσει νὰ ἔλθω προσωπικῶς εἰς τὴν πανήγυρίν σας, ὄχι μόνον διὰ νὰ σᾶς εὐχαριστήσω διὰ τὴν ἀγάπην, τὴν ὁποίαν εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις ἀκούω ὅτι αἰσθάνεσθε δι' ἐμέ, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ σᾶς δώσω νὰ ἐννοήσετε πόσην βαρύτητα ἔχει σήμερον ἡ ψῆφός σας καὶ πῶς ἀπὸ τὴν διαγωγήν σας κρέμαται ἡ ζωή, ἡ τιμὴ καὶ τὸ μέλλον ὁλόκληρον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Εἶχα λοιπὸν ἀποφασίσει νὰ ἔλθω αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ μὲ ἐμπόδισεν ἡ εἴδησις, τὴν ὁποίαν ἔλαβα μὲ τὸ τελευταῖον ἀτμοκίνητον ὅτι ὁ ἐπίτροπος τοῦ προσφιλοῦς Βασιλέως μας θὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πατρίδα μας καὶ θὰ κατοικήσῃ εἰς τὸ κτῆμά μου. Μὴ δυνάμενος λοιπὸν νὰ ἀπομακρυνθῶ ἐδῶθεν, διότι ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Βασιλικοῦ ἐπιτρόπου ἐξαρτῶνται πολλὰ σοβαρὰ πράγματα, ἔρχομαι μὲ τὴν παροῦσάν μου νὰ σᾶς φανερώσω ὀλίγας ἰδέας, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ τὰς ἔχετε πρὸ ὀφθαλμῶν διὰ νὰ μὴν ἀπατηθῆτε ἀπὸ τὰς ῥᾳδιουργίας ἐκείνων, ὅπου πάντοτε σᾶς ἐπερίπαιξαν καὶ σᾶς ἐπεριγέλασαν.

Digitized by Google

Τὸ ζήτημα τῆς Ἑνώσεως εἶνε τελειωμένον. Ὅλαι αἱ συνθῆκαι εἶναι ὑπογραμμέναι καὶ μόνον προσμένεται ἡ ψῆφος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἰονίου Λαοῦ διὰ νὰ ἔλθῃ ὁ ἀγαπητὸς Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Ἂν οἱ Ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἰονίου Λαοῦ καταψηφίσουν τὴν Ἕνωσιν ἢ ἂν τὴν καθυποβάλουν εἰς ὅρους τοιούτους, ὥστε νὰ μένῃ ἀπραγματοποίητος, ὁ Βασιλεὺς δὲν ἔρχεται, τὸ Ἔθνος ὅλον ἀφανίζεται ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ ἡμεῖς οἱ Ἑπτανήσιοι θὰ καταντήσωμεν χειρότερα ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους καὶ ὅλα τὰ ἔθνη θὰ μᾶς δείχνουνε μὲ τὸ δάχτυλο φωνάζοντας « μακρὰν ἀπὸ τοὺς προδότας ».

Τέτοια θὰ εἶναι τὰ ἄφευκτα ἀποτελέσματα τῆς προδοσίας. Ἔχω ὅμως θετικὰς πληροφορίας, ὅτι εἰς ὅλας τὰς ἄλλας νήσους τέτοιος εἶναι ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ τοῦ λαοῦ ἡ μανία, ὥστε δὲν ὑπάρχει κανένας φόβος. Ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ μείνωμεν καὶ ἡμεῖς κατώτεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ δείξωμεν ὅτι εἴμεθα γνήσια καὶ νόμιμα τέκνα τῶν προγόνων μας.

Τὸ ζήτημα τώρα εἶναι διὰ τὴν ἐκλογὴν ὅπου θὰ λάβῃ χώραν ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγας ἡμέρας καὶ διὰ τοῦτο θέλω νὰ σᾶς ὁμιλήσω.

Δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ κακολογήσω κανένα, δὲν ἔχω σκοπὸν οὔτε νὰ ὑπερασπίσω κανένα. Περιορίζομαι μόνον εἰς τὸ ἄτομόν μου, ἀφίνοντας ἐλευθέρους τοὺς ἐκλογεῖς νὰ πράξουν ὅπως βούλονται διὰ τοὺς ἄλλους. Πολλοὶ ἀπὸ τὴν ἐξοχὴν ἔρχονται πρὸς ἐμὲ καὶ μὲ ἐρωτοῦν εἰς ποίους νὰ ἐμπιστευθοῦνε.

Εὐχαριστῶ ἐκ καρδίας ὅλους δι' αὐτὴν τὴν πεποίθησιν, τὴν ὁποίαν ἔχουν εἰς ἐμέ. Ἀλλὰ καταλαμβάνετε ὅτι ἐγὼ δὲν πρέπει νὰ καταχρασθῶ τῆς ἀγάπης σας καὶ πρέπει νὰ δώσω ἐγὼ πρῶτος τὸ παράδειγμα, ἀφίνοντας εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην περίστασιν ἐλευθέρους τοὺς ἐκλογεῖς εἰς τὴν ψῆφόν τους.

Γνωρίζετε καλῶς καὶ δὲν ἔχετε χρείαν ἐγὼ νὰ σᾶς τὸ εἰπῶ, ὅτι ἐκ νεαρᾶς μου ἡλικίας, μόλις ἐγνώρισα τὸν κόσμον καὶ ἔγινα ὑπεύθυνος τῶν πράξεών μου πρὸς τὴν πατρίδα μου, γνωρίζετε λέγω καλῶς, ὅτι ἕνα καὶ μόνον πρᾶγμα ἐπεθύμησα, διὰ ἕνα καὶ

Digitized by Google

μόνον πρᾶγμα ἀγωνίσθηκα, ἐθυσιάσθηκα, διὰ τὸ μεγαλεῖον καὶ διὰ τὴν δόξαν τοῦ ἔθνους μας. Ἐσεῖς δὲν γνωρίζετε παρὰ μόνον τὸ μέρος ὅπου ἔκαμα ὡς ἀντιπρόσωπος, ἀλλὰ ὁ Θεὸς γινώσκει πόσους ἄλλους κινδύνους ἔτρεξα καὶ πόσα ἄλλα φαρμάκια ἐκατάπια, ἑωσοῦ νὰ ἴδω θριαμβεῦον τὸ αἴσθημά μου. Ἡ προστασία ἐπροσπάθησε μὲ κάθε μέσον νὰ μὲ κερδίσῃ, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπέτυχε, καὶ εὐχαριστῶ τὸν Θεὸν ὁποῦ μοῦ ἔδωκε τὴν χάριν νὰ παρουσιάζωμαι σήμερον εἰς τοὺς συμπολίτας μου μὲ τὸ μέτωπο περήφανο καὶ καθαρό.

Μείναται βέβαιοι ὅτι, ἂν ἤθελα τιμαῖς καὶ δόξαις ἀπὸ τὴν προστασίαν, ἤθελα τὰς ἔχω χωρὶς κόπον, καθὼς τὰς ἔλαβον καὶ ἄλλοι. Ἀλλὰ αὐτὰς τὰς δόξας καὶ τὰς τιμὰς ἔπρεπε νὰ τὰς ἀγοράσω δίδοντας εἰς ἀντάλλαγμα τὴν συνείδησίν μου καὶ προδίδοντας τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα.

Ἤρχισα τὸ πολιτικόν μου στάδιον πολεμῶντας τὴν ξενοκρατίαν, καὶ ὁ Θεὸς ὁ μεγαλοδύναμος μοῦ ἔδωκε καρδιὰ σιδερένια καὶ δύναμι λεονταριοῦ διὰ νὰ ἐμπορέσω νὰ βαστάξω ἕως τὸ τέλος.

Πέρυσιν ἔπεσαν ἐπάνω μου σὰν τοὺς λύκους ὅλοι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἔθνους καὶ μοῦ ἐκατασπάραξαν τὴν καρδίαν. Σᾶς ἐμεταχειρίσθηκαν ὡς ὄργανα εἰς τοὺς σκοπούς των καὶ σεῖς χωρὶς νὰ τὸ καταλάβετε, ἐπληγώσατε θανατηφόρα τὸν ἄνθρωπον, ὁποῦ μὲ τὸ σπαθὶ εἰς τὸ χέρι ἐμάχετο διὰ τὴν σωτηρίαν σας. Μοῦ ἀντήμειψεν ἡ πατρίδα μου τὰς θυσίας μου μὲ χολὴ καὶ μὲ φαρμάκι. Μὲ ἐκαταφρονήσατε καὶ μὲ ἀφήσατε ἐκθεμένον εἰς τὴν λύσσαν τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἔθνους μας.

Ἐλυπήθηκα τότε κατάκαρδα ὄχι διὰ τὴν προσβολὴν ὅπου ἔλαβα, ἀλλὰ διότι ἔβλεπα ὅτι μὲ τὰ χέρια σας ἐσκάπτετε τὸ λάκκο σας καὶ ἐβάνετε τὴ θηλιὰ εἰς τὸ λαιμό σας. Ἐλυπήθηκα κατάκαρδα, διότι ἐξετάζοντας τὴ συνείδησί μου τὴν εὕρηκα καθαρὴ καὶ ἐφοβήθηκα μήπως ἡ λύπη μὲ τυφλώσῃ καὶ μὲ κάμῃ καὶ λησμονήσω τὰ χρέη μου.

Digitized by Google

'Ελυπήθηκα κατάκαρδα νὰ βλέπω ἕνα λαὸν ἀνδρεῖον, πλασμένον ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸ Ἔθνος, νὰ καταντήσῃ δοῦλος ὀλίγων ῥᾳδιούργων καὶ νὰ φανῇ δειλὸς καὶ ἄνανδρος.

Ὦ! ἀδελφοὶ συμπολῖται! Μεγαλήτερη καταφρόνεσι, μεγαλείτερος ἐξευτελισμὸς διὰ ἕνα Ἑλληνικὸν λαὸν δὲν εἶναι παρὰ ἡ δειλία. Καὶ ἡ προστασία μὲ τὰ ὄργανά της, μὲ τοὺς φίλους της καὶ μὲ τὰ τεχνάσματά της πέρυσι σᾶς ἔκαμε δειλοὺς καὶ τὴν ἐφοβήθητε. Ἐγὼ ὅμως δὲν τὴν ἐφοβήθηκα, τὴν ἐπολέμησα γενναῖα καὶ δὲν ἐφρόντισα ποτὲ οὔτε διὰ τὴν ζωήν μου, οὔτε διὰ τὰ συμφέροντά μου.

'Ελυπήθηκα κατάκαρδα ἀλλὰ δὲν σᾶς ἐξεσυνερίστηκα. Ὅταν ἐκάθισα εἰς τὴν Βουλὴν ὡς ἀντιπρόσωπος, ἐτριπλασίασα τὴ δύναμί μου καὶ σεῖς γνωρίζετε ἂν σᾶς ἐδούλεψα ὡσὰν νὰ ἠθέλετε μὲ ἐκλέξει παμψηφεί.

Τώρα τὰ πράγματα πλησιάζουν εἰς τὸ τέλος τους. Ἡ Προστασία θὰ παραδώσῃ τὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ ἠμπορεῖ νὰ σᾶς εἶμαι ἀκόμη ὠφέλιμος. Προσέξατε λοιπὸν εἰς τὴν κάλπην μου, τὴν ὁποίαν ἐμπιστεύομαι εἰς τὸν πατριωτισμόν σας, καὶ φυλαχθῆτε μήπως οἱ ἐχθροὶ τῆς πατρίδος σᾶς εἴπουν ὅτι, ὅσαι ψῆφοι ἐδόθησαν ἐναντίον μου, ἦσαν ψῆφοι ἐναντίον τῆς ἑνώσεως.

Δὲν εἶναι καιρὸς σήμερον νὰ ψηφίσετε οὔτε διὰ χάριν, οὔτε διὰ ὑποχρεώσεις, οὔτε διὰ φιλίαν, οὔτε διὰ συγγένειαν. Ἀνώτερον ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὑπάρχει τὸ σύμβολον τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ Ἐθνικὴ σημαία, διὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ εἴμεθα ἕτοιμοι πάντοτε νὰ χύσωμεν τὸ αἷμά μας.

Ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι μεγάλα ὠφελήματα θὰ μᾶς προκύψουν ἀπὸ τὴν Ἕνωσιν. Ἀλλὰ σᾶς τὸ λέγω ἀπὸ τώρα, πρέπει νὰ εἴμεθα ἕτοιμοι καὶ εἰς κάθε θυσίαν. Τὰ ἔθνη δὲν ἀνασταίνονται χωρὶς θυσίας, καὶ πολὺ περισσότερον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ὅπου ἔχει πολλοὺς ἐχθρούς, ἀλλὰ ἔχει καὶ τὸν Θεόν, ὅπου τὸ φυλάττει.

Digitized by Google

Ὅσον τὸ κατ' ἐμὲ καὶ τὴν ζωήν μου καὶ τὰ τέκνα μου καὶ τὴν κατάστασίν μου τὰ ἀφιέρωσα εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ κάθε θυσία θέλω τὴν κάμει μὲ ἀγαλλίασιν τῆς ψυχῆς μου. Μὴν ἀκούσετε λοιπὸν ἐκείνους, ὅπου σᾶς λέγουν ὅτι μὲ τὴν Ἕνωσιν θὰ ὑποφέρουν τὰ συμφέροντά σας. Ὅσοι ἐκφράζονται τοιουτοτρόπως δὲν γνωρίζουν ὅτι ὁ ἐθνισμὸς εἶναι ἀνώτερος παντὸς ἄλλου συμφέροντος.

Μεγαλήτερη καταφρόνεσι διὰ τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι παρὰ νὰ ὑπόκειται εἰς ξένους καὶ εἰς ἀλλοφύλους. Ἐγὼ ἐλπίζω πολλὰ καὶ μεγάλα καλὰ ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλὰ τοὺς Ἄγγλους τοὺς θέλω φίλους καὶ ὄχι ἀφεντάδες.

Ἀπὸ τὰ ὀλίγα λόγια ὅπου σᾶς γράφω, φίλτατοι συμπολῖται, ἐλπίζω ὅτι θὰ καταλάβετε ποῖον δρόμον πρέπει ν' ἀκολουθήσετε διὰ νὰ μὴ πέσετε πάλιν εἰς νέας παγίδας. Πέρυσι μὲ ἐκαταβιβάσατε εἰς τρόπον, ὥστε εἰς κάποιον διαμέρισμα δὲν ἔμεινα οὔτε μεταξὺ τῶν ἕξη βουλευτῶν, καὶ σεῖς οἱ ἴδιοι ἀμέσως ἐκαταλάβατε τὴν ἀπάτην καὶ ἐμετανοήσατε. Τὸ σφάλμα σας τὸ ἐδιόρθωσα ἐγὼ μὲ τὴν διαγωγήν μου. Ἀλλὰ τὰ πράγματα εἶναι σήμερον διαφορετικά. Κάθε σφάλμα σας ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἀδιόρθωτο καὶ νὰ φέρῃ θανάσιμα ἀποτελέσματα. Σᾶς ἐπαναλαμβάνω λοιπὸν καὶ πάλιν ὅτι τὴν ἐλπίδα μου ἐγὼ ἐμπιστεύομαι εἰς τὸν πατριωτισμόν σας, παραδίδω τὸ ὄνομά μου εἰς τὰ χέρια σας καὶ ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἑνωθῆτε ὁλόγυρά μου διὰ νὰ κερδίσωμεν εἰς τοῦτον τὸν τελευταῖον πόλεμον τὸν στέφανον τῆς νίκης.

Σᾶς ἀσπάζομαι ὅλους ἐκ καρδίας.

Ὁ συμπολίτης σας

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΙΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

Μετὰ τὰς πρὸς ψήφησιν τῆς ἑνώσεως ἐκλογὰς

Φίλτατοι συμπολῖται,

Προβαίνω νὰ σᾶς ὁμιλήσω, φίλτατοι συμπολῖται, ὄχι διὰ νὰ κάμω ῥητορικὴν ἐπίδειξιν ἢ ὀχλαγωγίαν, ὄχι διὰ νὰ ἐρεθίσω πάθη ἢ νὰ ἐξυπνίσω παλαιαὶς πληγαίς. Ἡ ὥρα εἰς τὴν ὁποίαν εὑρισκόμεθα εἶναι ἱερά· ἐπάνωθί μας τὸ μάτι τοῦ Θεοῦ μᾶς κυττάζει καὶ ὅλοι συναισθανόμεθα ὅτι δὲν πρόκειται πλέον διὰ ἀτομικὰ συμφέροντα, ἀλλὰ περὶ τιμῆς, ζωῆς καὶ θανάτου μιᾶς φυλῆς ὁλοκλήρου.

Εἶναι περιττὸν καὶ ὅλως διόλου ἄσκοπον νὰ ξεθάψωμεν τώρα τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ζωντανέψωμε πράγματα λυπηρά, ὁποῦ πρέπει ὅλοι νὰ τὰ λησμονήσωμεν καὶ ὅπου ἐγὼ πρῶτος εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ σβύσω ἀπὸ τὴν ἐνθύμησί μου. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν τὰ περασμένα σφάλματα καὶ παθήματα πρέπει νὰ χρησιμεύουν ὡς διδασκαλία, ὡς μάθημα καὶ ὄχι ποτὲ ὡς ἀφορμὴ διὰ νὰ ἐξυπνοῦνται πάθη καὶ νὰ τεχταίνωνται ἐκδίκησες. Ἐγὼ πρῶτος θέλω δώσει τὸ παράδειγμα τῆς γενικῆς ἀδελφοποιήσεως, διότι θέλω ὁποῦ αὐτὴ ἡ κοινωνία νὰ γιατρευθῇ ῥιζικῶς ἀπὸ τὴν θανάσιμον ἀσθένειαν ὁποῦ τῆς κατέφαγε τὰ σπλάγχνα, καὶ ἐν πλήρει ὑγείᾳ νὰ ῥιφθῇ εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ὅλου ἔθνους καὶ τοῦ πιστοῦ βασιλέως μας.

Digitized by Google

Δὲν ἔχω λοιπὸν σκοπόν, φίλτατοι συμπολῖται, τὸ ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν, νὰ σᾶς ὁμιλήσω οὔτε κατὰ τῆς προστασίας οὔτε κατ᾽ ἐκείνων ὁποῦ ἀπατήθησαν καὶ τὴν ὑπηρέτησαν. Ἡ πλάκα τοῦ τάφου ἂς σκεπάσῃ τὸ λείψανό της. Ζωντανὸν τὸν ἐχθρόν μας εἶναι ἔντιμον νὰ τὸν πολεμοῦμεν, πεθαμένον εἶναι νόμιμον νὰ τὸν θάπτωμεν.

Τὰ ὀλίγα λόγια ὁποῦ θὰ σᾶς εἰπῶ εἶναι λόγια ἀγάπης, θὰ εἶναι λόγια χαρᾶς, διότι ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ταύτης πανηγύρεως ἄλλο δὲν ἀκούω ν᾽ ἀντηχάῃ εἰς τὴν ἀκοή μου παρὰ τὸ γενναῖο καρδιοχτύπι ἑνὸς λαοῦ, ὁ ὁποῖος σηκώνεται ἀπὸ τὸν τάφον διὰ ν᾽ ἀναπνεύσῃ τὸν ἀέρα τῆς ἐλευθερίας.

Ἰδοὺ διατί σᾶς ὁμιλῶ καὶ εἰς τὴν δημοτική μας γλῶσσα καὶ ἄφησα κατὰ μέρος τὴν καθαρεύουσα. Εἶναι ἡ γλῶσσα ὁποῦ λαλεῖ ὁ μικρὸς καὶ ὁ μεγάλος, ὁ πλούσιος καὶ ὁ φτωχός, ὁ πεπαιδευμένος καὶ ὁ ἀμαθής, εἶναι ἡ γλῶσσα ὁποῦ βγαίνει ἀπὸ τὰ φυλλοκάρδια καὶ ὁποῦ καθένας ἀπὸ ἡμᾶς τὴν ἔμαθε βυζαίνοντας τὸ γάλα τῆς μητρός του.

Ἡ γλῶσσα τοῦ πεπαιδευμένου εἶναι πλασμένη μὲ τὴ στάχτη καὶ μὲ τὰ κόκκαλα τῶν πεθαμένων. Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι ζυμωμένη μὲ τὸ αἷμα καὶ μὲ τὴν ψυχὴ τῶν ζωντανῶν Ἑλλήνων. Ἔχει προζῦμι πόνους ἀτελεύτητους, ἐλπίδαις ἀθάναταις καὶ τὸ γαλάχτισμά της εἶναι συνθεμένο μὲ δάκρυα, μὲ ἵδρωτα καὶ μὲ χολή.

Δύσκολον εἶναι νὰ σᾶς ἐκφράσω καὶ νὰ χαρακτηρίσω τὴν χαρὰν ὁποῦ αἰσθάνομαι σήμερον εὑρισκόμενος ἀνάμεσά σας

Ὅταν στρέφω τὸ βλέμμα ὁλόγυρά μου καὶ βλέπω συμπυκνωμένα τὰ στίφη τοῦ λαοῦ, σὰν τοῦ πελάγου τὰ κύματα, ὅταν θωρῶ ἐπάνω εἰς τὸ μέτωπό σας ν᾽ ἀστράφτῃ ἡ ἀχτῖδα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὅταν ἀκούω ν᾽ ἀντηχῇ μέσ᾽ ᾽ςτἄδαθα τῆς ψυχῆς μου τὸν ἀλαλαγμὸ τῆς νίκης, ὅταν ξανοίγω ἐπάνω εἰς τὰ χείλη τοῦ καθενὸς τὸ χαμόγελο τῆς ἐλπίδος, ἐπάνω εἰς ὅλα τὰ

Digitized by Google

βλέφαρα τὸ γλυκὸ τὸ δάκρυ τῆς συγκινήσεως, ὦ φίλτατοι συμπολῖται, φοῦ φαίνεται ὅτι μία δύναμις ἀνώτερη καὶ ὑπερφυσικὴ μ' ἐσήκωσε ἀπὸ τοῦτον τὸν κόσμον καὶ μ' ἔρριξε μέσα σὲ μίαν σφαῖρα, ὁποῦ ἄρχισε νὰ φεγγοβολάῃ ἀπὸ τὸ τρισάγιο, ἀπὸ τὸ θεῖο φῶς τῆς ἐλευθερίας.

Τέτοιο θέαμα μὲ κάμνει νὰ περηφανεύωμαι, στοχαζόμενος ὄχι μόνον ὅτι κ' ἐγὼ ἀνήκω εἰς τοῦτον τὸν λαὸν καὶ ὅτι μαζύ του γιορτάζω σήμερον τὰ πολιτικά του γενέθλια, ἀλλὰ μὲ κάμνει ν' ἀναγαλλιάζω στοχαζόμενος ἀκόμη ὅτι ἕως τώρα δὲν ἐδαπάνησα τὴ ζωή μου ἐπὶ ματαίῳ καὶ ὅτι κἄτι ἔκαμα κ'ἐγὼ διὰ τὴ σωτηρία διὰ νὰ τὸν ἀναστήσω.

'Αφ' ὅτου ἐγνώρισα τὸν κόσμο, ἀφ' ὅτου ἔγινα ὑπεύθυνος τῶν πράξεών μου πρὸς τὴν πατρίδα, ἕνα καὶ μόνον πρᾶγμα ἐπεθύμησα, εἰς μίαν καὶ·μόνην ἰδέαν ἀφιέρωσα ὅλη μου τὴ δύναμι καὶ ὅλα μου τὰ μέσα, τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν δόξαν τοῦ ἔθνους μου. Ἔνοιωθα μέσα εἰς τὴ φλέβα μου ὅτι ἐκυκλοφοροῦσε τὸ αἷμα τῆς 'Ηπείρου καὶ χίλιαις φοραῖς ἐσπάραξα εἰς τὸν ὕπνο μου, ἐνθυμούμενος ὅτι τὰ κόκκαλα τῶν προπατόρων μου τὰ ἐπατοῦσαν ποδάρια ἀλλοφύλων.

Ὅταν ἔστρεφα τὸ μάτι ὁλόγυρά μου καὶ ἔβλεπα τὴν καταφρόνησι καὶ τὸν ἐξευτελισμό μας, ἀνατρίχιαζα καὶ μία μόνη εὐχή, μία μόνη δέησι ἔβγαινε μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα μου, νὰ μοῦ δώσῃ ὁ Θεὸς τὴ χάρι, πρὶν κλείσω τὰ μάτια μου, νὰ ἴδω ἐλεύθερη τὴν πατρίδα μου.

Ἔζησα καὶ τὸ βλέπω· εὐχαριστῶ σε, Θεέ μου! Βλέπω ἕνα λαὸν ἀνδρεῖον νὰ μουγκρίζῃ ὁλόγυρά μου καὶ μέσ' 'ς τὴ ματιά του ξανοίγω ὅτι, σὰν ἔλθῃ ἡ ὥρα, δὲν θὰ φοβηθῇ νὰ χύσῃ τὸ αἷμά του πολεμῶντας τοὺς ἐχθρούς του. Βλέπω σὰν τὸ λουλοῦδι τοῦ Μαΐου νὰ ξεφυτρώνῃ ἡ νέα γεννεά, ὁποῦ εἶναι προωρισμένη νὰ χαρῇ περισσότερον ἀπὸ ὑμᾶς καὶ δὲν φοβοῦμαι διὰ τὸ μέλλον της. Βλέπω ἄντικρύ μου τὰ βουνὰ τῆς 'Ηπείρου μελαγχολικά, μαυροφορεμένα καὶ ἔχω τώρα τὴν πεποίθησι ὅτι γλήγορα θὰ

Digitized by Google

τὰ ἀνεβοῦμε νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι. Βλέπω ὅτι ἡ σιδερένια ἡ θύρα ὁποῦ ὡς τώρα ἦταν κλεισμένη, μᾶς ἀνοίγεται καὶ ὅτι ἐκεῖθε θὰ ἔμβωμεν εἰς τὴν ἀνατολήν. Εὐτυχισμένοι ἐσεῖς ὁποῦ γεννᾶσθε σήμερο, διότι θὰ ἰδῆτε πλῆρες τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔθνους μας καὶ τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδοξίας.

Ἡ ἕνωσίς μας μὲ τὴν ἐλευθέρα Ἑλλάδα εἶναι τελειωμένη. Οἱ ἀντιπρόσωποι, εἰς τοὺς ὁποίους σεῖς σήμερον δίνετε τὴν ἐντολὴν νὰ τὴν ψηφίσωσιν, εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἐκτελέσωσι τὸ καθῆκόν των. Περὶ τούτου μὴ ἀμφιβάλλετε. Κανεὶς Ἑπτανήσιος δὲν θέλει τολμήσει νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰούδα καὶ νὰ ἀντιπαραταχθῇ εἰς τὰς βουλὰς τοῦ Ὑψίστου. Μόλις ψηφισθῇ ἡ Ἕνωσις, ὁ προσφιλέστατος βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων Γεώργιος ὁ Α΄ ἔρχεται εἰς τὰς ἀγκάλας μας.

Ἑτοιμασθῆτε, φίλτατοι συμπολῖται, νὰ τὸν ὑποδεχθῆτε. Ὄχι καθὼς ἄλλοτε ὑπεδεχόμεθα τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς προστασίας, κάμνοντες ἐπίδειξιν τῆς δουλοφροσύνης μας καὶ τρέμοντες εἰς κάθε νεῦμα τοῦ δεσπότου.

Ἑτοιμασθῆτε νὰ τὸν ὑποδεχθῆτε καθαρίζοντες τὴν καρδίαν σας καὶ ἐξαλείφοντες τὰ πάθη ἀπὸ τὴν ψυχήν σας. Ὅσο ἡ προστασία ἐκάθητο εἰς τὸ κεφάλι μας, ἡ ἀδελφομαχία, αἱ συγκρούσεις εἶχαν τοὐλάχιστον μία δικαιολόγησι, τὸ συμφέρον τὸ ἀτομικό. Σήμερον ὁποῦ ἡ προστασία ἐξερριζώθηκε, ἄλλο συμφέρον δὲν ὑπάρχει παρὰ τὸ ἐθνικόν.

Ἡμεῖς οἱ Λευκάδιοι πρέπει νὰ δώσωμεν τὸ παράδειγμα τῆς αὐταπαρνήσεως, τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Βασιλέα, τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸν νόμον, καὶ ὅταν ὁ Θεὸς θελήσῃ νὰ μᾶς κράξῃ νὰ δώσωμεν τὸ αἷμά μας διὰ τὰ ἄλλα τὰ ἀδέλφια μας, ὁποῦ ζοῦνε εἰς τὸ ζυγό, πρέπει νὰ εἵμεθα ἕτοιμοι νὰ τὸ δώσωμε. Ὄχ! νὰ ἐζοῦσα νὰ ἔβλεπα μιὰ τέτοια ἡμέρα! Ὄχ! νὰ ἐζοῦσα νὰ τὴν ἔβλεπα! Ἤθελε μὲ εἰδῆτε νὰ πεταχθῶ σὰν ἀετὸς ἐπάνω εἰς τὰ βουνά σας διὰ νὰ φωνάξω βροντοφώνως· — Ἀδέλφια, 'ς τἄρματα!

Τέτοια φωνὴ θὰ τὴν ἀκούσετε καὶ θὲ νὰ πεταχτῆτε σὰν τὰ

Digitized by Google

λεοντάρια, εἶμαι βέβαιος περὶ τούτου. Ἡ πατρίδα μας, αὐτὴ ἡ φτωχὴ ἡ Λευκάδα, μάθετέ το, ἂν δὲν τὸ ξεύρετε, ἔχει προσφέρῃ πολλαῖς ὑπηρεσίαις εἰς τὸ ἔθνος μας καὶ τὰς ἐπρόσφερε καὶ σὲ καιροὺς φοβεροὺς καὶ δυστυχισμένους.

Ὅταν πρὸ 60—70 χρόνων ἐξέσχιζε μὲ τὰ νύχια του τὴ σάρκα τῆς Ἠπείρου ὁ αἱμοβόρος ὁ Ἀλήπασας, εἰς κανένα ἄλλο μέρος δὲν εὕρισκαν καταφύγιο τὰ παλληκάρια τοῦ Βάλτου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Αἰτωλίας, τῆς Ἀκαρνανίας παρὰ ἐδῶ εἰς τὰς ἀγκάλας μας.

Ποῦ εἶσθε τώρα, θεριὰ ἀκαταδάμαστα, ποῦ εἶσθε, Κατζαντωναῖοι, ὁποῦ ὅταν σᾶς ἐτσακίζανε μὲ τὸ σφυρὶ τὰ κόκκαλα μέσα στὰ Γιάννινα, ἐξεψυχούσατε φωνάζοντας « Ζήτω ἡ πατρίδα μας; ».

Ποῦ εἶσθε σεῖς Κοντογιανναῖοι, ὁποῦ ἔχετε γραμμένο ἐπάνω εἰς τὸ τρομερὸ σπαθί σας·

Ὅποιος τυράννους δὲν ψηφεῖ
Κ' ἐλεύθερος στὸν κόσμο ζῇ,
Δόξα, τιμή, ζωή του
Εἶν' μόνον τὸ σπαθί του;

Ποῦ οἱ Μπουκουβαλαῖοι, ποῦ οἱ Κατζικογιανναῖοι, ποῦ ὁ Βλαχάβας;

Ποῦ τόσοι καὶ τόσοι ἄλλοι; Δὲν ξυπνᾶτε ἀπὸ τὰ μνήματά σας, δὲν ξυπνᾶτε νὰ μᾶς χαιρετίσετε σήμερα καὶ μᾶς, ὁποῦ γιορτάζουμε τὴν ἡμέρα τῆς ἐλευθερίας;

Ἐδῶ εἰς τὰς ἀγκάλας μας ἔτρεχαν τότε οἱ ἥρωες ἐκεῖνοι, ἐδῶ εὕρισκαν καταφύγιο, ἐδῶ ψωμί, ἐδῶ ὅπλα, ἐδῶ ἐμψύχωσι.

Ἡ πατρίδα μας αὐτὴ ἡ καταφρονημένη Λευκάδα ἦτο τότε τὸ ἰσχυρότερο προπύργιο τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τόσο εἶναι ἀλήθεια, ὁποῦ ὁ Ἀλήπασας τὸ ἐκατάλαβε καὶ ἀπεφάσισε νὰ μᾶς ἐξολο-

Digitized by Google

θρεύσῃ. Ἤξευρε ὁ ἀλιτήριος ὅτι, ὅσο δὲν ἐκυρίευε τὴ Λευκάδα, ἀδύνατο ἦτο νὰ καταδαμάσῃ τὴν κλεφτουριά, ὁποῦ ἦτο τότε τὸ μόνο στράτευμα τῆς δουλωμένης πατρίδος.

Μᾶς ἐπολιόρκησε ὀχτὼ μῆνες καὶ εἰς τὸ μεγάλο μας κίνδυνο τἀδέρφια μας δὲν μᾶς ἄφησαν παραιτημένους. Ἐδῶ ἔτρεξαν τότε τὰ περιφημότερα παλληκάρια τοῦ Σουλίου, ἐδῶ τὸ ἄνθος ὅλο τῆς Ἠπείρου καὶ ἡμεῖς πρῶτοι ἐλάβαμε τὴν τύχη νὰ δώσωμε εἰς τὸν μακαρίτην τὸν Καποδίστρια τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρισθῇ καὶ νὰ γίνῃ μεγάλος.

Τέτοια εἶναι ἐν συντόμῳ ἡ ἱστορία τῆς πατρίδος μας καὶ τέτοιαις ἡ ὑπηρεσίαις ὁποῦ ἐπρόσφερε εἰς τὸν Ἑλληνισμό. —Ἰδοὺ γιατὶ ἔχομε ἡμεῖς οἱ Λευκάδιοι καὶ μιὰ κάποια μεγαλήτερη ὑποχρέωσι νὰ φανοῦμε ἄξιοι τῶν γονέων μας σήμερα ὁποῦ οὔτε τὸν Ἀλήπασα φοβούμεθα, οὔτε κανένας μᾶς στενοχωρεῖ νὰ ἀλλαξοπιστήσωμε.

Τὸν πόλεμο τὸν ὁποῖον ἐκάμαμε εἰς τὴν προστασίαν πρέπει νὰ τὸν μεταβάλωμεν εἰς πίστιν καὶ εἰς ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν βασιλέα μας. Τὸ θρόνο ὁποῦ τὸ Ἔθνος τοῦ ἐπρόσφερε πρέπει νὰ τὸν κραταιώσωμε. Ἐκεῖθε θὰ λάμψῃ τὸ φῶς ὁποῦ θὰ φωτίσῃ τοὺς δουλωμένους ἀδελφούς μας.

Τὸ στάδιον ὁποῦ σήμερα μᾶς ἀνοίγεται εἶναι ἔνδοξο καὶ μεγάλο. Ἀλλὰ ἡ δόξα εἶναι θυγατέρα τῆς θυσίας καὶ τοῦ κινδύνου. Ἀπὸ σήμερα πρέπει νὰ γίνωμε καὶ ἡμεῖς ἄνδρες· ἕως τώρα δὲν εἴμεθα παρὰ γυναῖχες χῆρες καὶ εὐνοῦχοι.

Μᾶς ἔσπαζαν στὸ ξύλο καὶ ἡμεῖς τοὺς εὐχαριστούσαμε καὶ ἐφιλούσαμε τὰ χέρια ὁποῦ μᾶς ἐρράπιζαν. Μᾶς ἐλέρωσαν τὸ μέτωπο μὲ τὴν καταφρόνησι καὶ ἡμεῖς τοὺς ἐπροσκυνούσαμε.

Μᾶς ἐγύμνωσαν, μᾶς ἐξώρισαν, μᾶς ἐκρέμασαν, μᾶς ἔκαμαν χῶμα καὶ μᾶς ἐπάτησαν.

Φθάνει γιὰ τὤνομα τοῦ Θεοῦ, φθάνει! Καὶ καθὼς 57 χρόνους πίσω μέσα εἰς ἕνα σωκάκι τῆς πόλεώς μας ὁ μακαρίτης ὁ Καποδίστριας τριγυρισμένος ἀπὸ ὅλα τὰ παλληκάρια τοῦ Βάλ-

Digitized by Google

του, τοῦ Ξηρόμερου, τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας, ὅταν ὅλο τὸ Ἔθνος ἐκοιμώτανε ὕπνο βαθύ, ἐσπάραζε ἀποκάτω ἀπὸ τὸ ζυγό, ἔπιε ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, οὕτω καὶ σεῖς ἑνωθῆτε μαζὶ διὰ νὰ φωνάξωμε μέχρι ἑβδόμου οὐρανοῦ « Ζήτω ἡ ἕνωσις! Ζήτω ὁ Βασιλεὺς ἡμῶν Γεώργιος! »

Digitized by Google

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ

Σελίς

Πρόλογος . . . . ε'-ια'.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

Οἰκογένεια, ἐκπαίδευσις καὶ μαθητικὸς βίος. — Δημοσίευσις τῶν πρώτων Στιχουργημάτων 3

Γάμος τοῦ Α. Βαλαωρίτου. — Ἐπίδρασις τῆς συζύγου του καὶ τοῦ πενθεροῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου ἐπὶ τῶν φιλολογικῶν αὐτοῦ τάσεων καὶ φιλελευθέρων ἰδεῶν. — Πατριωτικαὶ αὐτοῦ ἐνέργειαι ἐν Ἠπείρῳ τῷ 1854 21

Θριαμβευτικὴ ἐκλογὴ αὐτοῦ ὡς βουλευτοῦ Λευκάδος.— Κατατάσσεται εἰς τὰς τάξεις τῶν ῥιζοσπαστῶν. — Δημοσίευσις τῶν «Μνημοσύνων».— Πρῶται ἀγορεύσεις του ἐν τῇ Ἰονίῳ Βουλῇ. 30

Συνέντευξις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Καβούρ. — Ἀποστολὴ Γλάδστωνος εἰς Ἑπτάνησον, συνέντευξις μετ' αὐτοῦ. — Ἔκτακτος Σύνοδος ΙΑ' Ἰονίου Βουλῆς. — Ἀπόφασις ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως καὶ ἀπάντησις τῆς Βουλῆς εἰς τὸ Διάγγελμα τοῦ Γλάδστωνος, γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Α. Βαλαωρίτου. —Ἀγὼν αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ ἀγόρευσις. — Δημοσίευσις τῆς «Κυρᾶ-Φροσύνης».— Ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ συνεννοήσεις μετὰ τῶν Ἰταλικῶν κομιτάτων ὑπὲρ τῆς ἑνότητος τῆς Ἰταλίας 40

Digitized by Google

Σελίς

Ἁρμοστεία Sir Henry Storks. — Τελευταία Σύνοδος τῆς ΙΑ´ Βουλῆς καὶ πρώτη Σύνοδος τῆς ΙΒ´ Βουλῆς. — Ἐξακολούθησις τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως ἀγῶνος καὶ ἐκτράχυνσις τῶν μεταξὺ τῆς Ἰονίου Βουλῆς καὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας σχέσεων. — Σύντονος πατριωτικὴ δρᾶσις καὶ ἀγορεύσεις τοῦ Α. Βαλαωρίτου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. 63

Μεταπολίτευσις ἐν Ἑλλάδι. — Ἐκλογὴ τοῦ Γεωργίου ὡς Βασιλέως. — Ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ ἐν Κερκύρᾳ τῆς εἰς Κοπεγχάγην μεταβαινούσης ὅπως προσφέρῃ τὸ στέμμα ἐπιτροπῆς. — Σύγκλησις τῆς ΙΓ´ Ἰονίου Βουλῆς πρὸς ἀπόφασιν περὶ τῆς ἑνώσεως. — Ψήφισμα τῆς ἑνώσεως. — Ὁ Βαλαωρίτης συντάσσει τὸ ψήφισμα καὶ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ διάγγελμα τοῦ Ἁρμοστοῦ. — Συζήτησις περὶ τῶν προταθέντων ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ὅρων. — Ἀγόρευσις τοῦ Βαλαωρίτου πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῶν 74

Ἀνατίναξις τῶν φρουρίων τῆς Κερκύρας. — Μετάβασις τῶν Παδοβᾶ, Βαλαωρίτου καὶ Λομβάρδου εἰς Ἀθήνας τῇ προσκλήσει τοῦ Σπόνεκ πρὸς διακανονισμὸν λεπτομερειῶν τινων τῆς ἑνώσεως καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων διὰ τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν. — Ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ ἐν Ζακύνθῳ καὶ ἐν Ἀθήναις. — Παρουσίασις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἑπτανήσου εἰς τὸν Βασιλέα. — Ὁ ἀσπασμὸς πρὸς τὴν μητέρα Ἑλλάδα καὶ ἡ ἀφιέρωσις πρὸς τὸν Βασιλέα 85

Ἐκλογὴ τοῦ Βαλαωρίτου ὡς πληρεξουσίου ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει. — Ἀνώμαλος πολιτικὴ κατάστασις ἐν Ἀθήναις. — Ἄφιξις τῶν Ἰονίων πληρεξουσίων ἐν Ἀθήναις. — Ὅρκος αὐτῶν ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει καὶ ἀγόρευσις τοῦ Βαλαωρίτου. — Ἐκλογὴ τοῦ Μεσηνέζη ὡς Προέδρου, ἀρνηθέντος τοῦ Βαλαωρίτου νὰ δεχθῇ τὴν προεδρίαν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. — Πορεία αὐτοῦ κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. — Ἀρνεῖται ἐπίσης νὰ δεχθῇ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς καὶ βραδύτερον τὸ ὑπὸ τοῦ Κουμουνδούρου προσενεχθὲν αὐτῷ χαρτοφυλάκιον. — Ἐπάνοδος εἰς Λευκάδα καὶ ὑποδοχὴ ἐνθουσιώδης 94

Digitized by Google

Σελίς

Ἡ νησὶς Μαδουρή.— Πόθος τοῦ Βαλαωρίτου ὅπως απομονῶται ἐν αὐτῇ καὶ ὅπως παραιτηθῇ ἐκ τῆς πολιτικῆς.— Πρῶται βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ μετὰ τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν καὶ ἐκλογὴ αὐτοῦ ὡς βουλευτοῦ. — Ἀγωνίζεται ἐπὶ ματαίῳ ὑπὲρ τῆς αὐστηρᾶς καὶ ἀμεροληπτου ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν καὶ γίνεται ἐκ τούτου σκοπὸς βιαίων ἐπιθέσεων. — Ὑπερήφανος ἀπάντησίς του πρὸς τὸν Δεληγεώργην. — Ἐπανελθὼν εἰς Λευκάδα ἀποσύρεται εἰς Μαδουρὴν καὶ ἀρχίζει νὰ γράφῃ τὸν «Ἀθανάσιον Διᾶκον».— Ἐπανέρχεται εἰς Ἀθήνας διὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1865. — Διαφωνία του πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρον καὶ ἐπίθεσις κατ' αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ. — Πτῶσις τῆς Κυβερνήσεως Κουμουνδούρου.— Παρὰ τὰς προσπαθείας τοῦ Α. Βαλαωρίτου καταργοῦνται ἡ Νομαρχία καὶ τὸ Πρωτοδικεῖον Λευκάδος. — Ἀποσύρεται πάλιν εἰς Μαδουρήν, ἀποπερατοῖ τὸν «Διᾶκον» καὶ γράφει τὸν «Ἀστραπόγιαννον». — Θάνατος τῆς ἑτέρας θυγατρὸς αὐτοῦ Μαρίας 107

Κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866 καὶ δρᾶσις τοῦ Βαλαωρίτου ὡς μέλους τῆς Κρητικῆς ἐπιτροπῆς. — Σύμπραξις μετὰ τῆς Κυβερνήσεως Κουμουνδούρου καὶ ἀγόρευσις αὐτοῦ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1867 πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ προγράμματος αὐτῆς. — Ἐνθουσιώδης συνεδρίασις τῆς Βουλῆς. — Ζωηρὰ πολιτικὴ καὶ πατριωτικὴ δρᾶσις τοῦ Βαλαωρίτου κατὰ τὸ 1867.— Δημοσίευσις τοῦ «Διάκου» καὶ τοῦ «Ἀστραπόγιαννου». —Ὁ Βαλαωρίτης ἐπιτυγχάνει τὴν ἐπανίδρυσιν τοῦ Πρωτοδικείου Λευκάδος.— Διάλυσις τῆς Βουλῆς ὑπὸ τοῦ Βούλγαρη. — Ἐκλέγεται καὶ αὖθις βουλευτὴς κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Μαρτίου 1868 117

Ὄργια κατὰ τὰς ἐξελέγξεις τῶν ἐκλογῶν. — Ἡ ἀγανάκτησις τοῦ Α. Βαλαωρίτου κατὰ τῆς Κυβερνήσεως βαίνει κορυφουμένη καὶ στρέφεται κατὰ τοῦ κυριωτέρου τῶν ὀργάνων αὐτῆς, τοῦ βουλευτοῦ Γεωργίου Ἰακωβάτου. —Ὁ Βαλαωρίτης χειροδικεῖ κατὰ τῶν Ἰακωβάτων ἐν τῇ Βουλῇ. — Ἀποδοκιμάζεται ὑπὸ ταύτης, ἀφοῦ διὰ θορύβου δὲν ἐπετράπη αὐτῷ νὰ ἀπολογηθῇ, καὶ ἀποχωρεῖ μετὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐκ τῆς αἰθούσης.—Ἐντύπωσις ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου ἐν Ἀθήναις. — Ἐπανέρχεται εἰς

Digitized by Google

Σελὶς

Μαδουρὴν καὶ ἀποπερατοῖ τὸν «Πτωχὸν Χορμοβίτην».— Μεταβαίνει ἐπ' ὀλίγον εἰς 'Αθήνας χάριν τοῦ Κουμουνδούρου ἀποκεκλεισμένου εἰς Ζαρνάταν, κατὰ τὴν ἐπάνοδον δὲ εἰς Λευκάδα ἀπόλλυσι τὰς ἀποσκευὰς μετὰ τοῦ ἑτοίμου πρὸς τύπωσιν ποιήματος «Ὁ πτωχὸς Χορμοβίτης».—'Εντυπώσεις αὐτοῦ ἐκ τῶν πολιτικῶν συμβάντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.— 'Επεισόδια μετὰ τῶν ληστῶν.— Ὁριστικῶς ἀποχωρεῖ τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς, μὴ ἐκτεθεὶς ὡς ὑποψήφιος κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Μαΐου 1869 . . 131

Ὁ ποιητὴς ἀποσύρεται ὁριστικῶς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ σταδίου. —'Απογοήτευσις αὐτοῦ διὰ τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος, οἰκονομικαὶ στενοχωρίαι καὶ ἐπίδοσις αὐτοῦ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων.— Καταστρεπτικὸς σεισμὸς τῆς Λευκάδος τῆς 16ης Δεκεμβρίου 1869.— Ἡ «Κυρὰ Φανερωμένη».— Πρόσκλησις αὐτοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1871, ὅπως προσφωνήσῃ τὸν ἀποκαλυφθησόμενον τῇ 25ῃ Μαρτίου 1872 ἀνδριάντα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'.— Δισταγμοί του πρὸς ἀποδοχήν.— Μετὰ τὴν γραφὴν τοῦ ποιήματος ἀποδέχεται ὁριστικῶς τὴν πρόσκλησιν.— 'Επιτυχία τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐνθουσιασμὸς κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ποιήματος.— Θριαμβευτικὴ ὑποδοχὴ κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Λευκάδα.— 'Επίκρισις τοῦ Δ. Βερναρδάκη καὶ ἀπάντησις τοῦ ποιητοῦ 152

Οἰκογενειακαὶ μέριμναι τοῦ ποιητοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ.— Φιλοστοργία καὶ φροντὶς αὐτοῦ περὶ ἀνατροφῆς καὶ διαμορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος τῶν τέκνων του.— 'Αλληλογραφία μετὰ τοῦ υἱοῦ Αἰμιλίου περὶ ποιητικῶν θεμάτων.— Πολιτικὴ μεταβολὴ τοῦ 'Απριλίου 1875, κυβερνητικαὶ ἐπεμβάσεις ἐν Λευκάδι καὶ ζωηρὰ ἀντίδρασις τοῦ Α. Βαλαωρίτου.— Θάνατος τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ναθαλίας κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1875.— Ὁ ποιητὴς ἐπισκέπτεται τὰς 'Αθήνας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1876 καὶ συμπράττει εἰς τὰς τότε κυοφορηθείσας ἐθνικὰς ἐνεργείας.— Ὁμιλία αὐτοῦ κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐν Λευκάδι γυμνασίου.— 'Αλληλογραφία περὶ ποιήσεως μετὰ τοῦ υἱοῦ Αἰμιλίου καὶ συλλυπητήριοι ἐπιστολαὶ πρὸς διαφόρους. . . . 183

Φιλολογικὴ ἀλληλογραφία 'Αρ. Βαλαωρίτου καὶ 'Εμ. Ροΐδου

Digitized by Google

Σελὶς

ἐν τέλει τοῦ ἔτους 1877. — Παράφρασις τῆς «Λίμνης» τοῦ Λαμαρτίνου 215

Πατριωτικαὶ ἐνέργειαι τοῦ Α. Βαλαωρίτου ἐν Ἠπείρῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1878. — Ὀδύνη αὐτοῦ διὰ τὴν παράκαιρον ἐνέργειαν τῆς Ἑλλάδος. — Θάνατος τοῦ πενθεροῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου. — Δωρεὰ τῆς Βιβλιοθήκης αὐτοῦ εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς. — Ἔνθερμα εὐχαριστήρια τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς. — Ἐπισκέπτεται τὸ τελευταῖον τὴν Ἰταλίαν. — Δεινὴ νόσος τοῦ ἐν Γερμανίᾳ σπουδάζοντος υἱοῦ αὐτοῦ Αἰμιλίου καὶ ἐπιδείνωσις τοῦ καρδιακοῦ νοσήματος τοῦ ποιητοῦ. — Ὁ «Καλογιάννος». — Ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Marquis de Queux de Saint-Hilaire. 242

Τελευταῖον στάδιον τῆς ἀσθενείας τοῦ Βαλαωρίτου κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1878-1879. — Ἐλαφρὰ βελτίωσις κατὰ τὸ ἔαρ, ἣν χρησιμοποιεῖ πρὸς μετάφρασιν τοῦ ΙΓ′ ᾄσματος τοῦ Δάντου καὶ πρὸς συγγραφὴν ἐπικοῦ ποιήματος τοῦ «Φωτεινοῦ», ὅπερ παρέμεινεν ἡμιτελές. — Τελευταῖαι ἐπιστολαὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ θάνατος αὐτοῦ τῇ 24ῃ Ἰουλίου 1879. — Πένθος ἐν Λευκάδι καὶ ἐκδηλώσεις ἔν τε τῷ ἑλληνικῷ καὶ τῷ ξένῳ τύπῳ ἐπὶ τῷ θανάτῳ 268

Προσθῆκαι 281

ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΕΡΙ Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὑπὸ Ε. Δ. Ροΐδου 287

Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὑπὸ Κωστῆ Παλαμᾶ 305

Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὡς ἱστορικὸς ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου 329

Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὡς πολιτευόμενος ὑπὸ Τιμολέοντος Ι. Φιλήμονος 340

Poésies de Valaoritis par A. Mézières de l'Académie Française 345

Digitized by Google

ΑΓΟΡΕΥΣΕΙΣ

Ἀγορεύσεις ἐν τῇ Ἰονίῳ Βουλῇ.

Σελὶς

Ἀγόρευσις ἐν τῇ Συνεδριάσει τῆς 6ης Ἰουλίου 1857 τῆς ΙΑ΄ Βουλῆς ὑπὲρ τῆς ἀτελοῦς εἰσαγωγῆς εἰς ἑκάστην τῶν Ἰονίων νήσων τῶν προϊόντων τῶν ἄλλων Ἰονίων νήσων . . . 357

Ἀγόρευσις ἐν τῇ Συνεδριάσει τῆς 3/15 Φεβρουαρίου 1859 τῆς ἐκτάκτου Συνόδου τῆς ΙΑ΄ Βουλῆς πρὸς καταπολέμησιν τῶν περὶ μεταρρυθμίσεων προτάσεων τοῦ Γλάδστωνος . . . 361

Ἀγόρευσις κατὰ τὴν Συνεδρίασιν τῆς 13/25 Μαρτίου 1862 τῆς Α΄ Συνόδου τῆς ΙΒ΄ Ἰονίου Βουλῆς κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸ ἐναρκτήριον τῆς Συνόδου διάγγελμα τοῦ Ἁρμοστοῦ 367

Ἀγόρευσις κατὰ τὴν προτελευταίαν (13/25 Μαΐου 1862) συνεδρίαν τῆς Α΄ Συνόδου τῆς ΙΒ΄ Βουλῆς εἰς ἀπάντησιν τῶν λεχθέντων ὑπὸ τοῦ Προέδρου αὐτῆς Ἠλία Ζερβοῦ, ὅτι οἱ ῥιζοσπάσται διὰ τῆς πορείας αὐτῶν ἐσφαγίασαν τὸ ἐθνικὸν ζήτημα 373

Ἀγόρευσις ἐκφωνηθεῖσα τὴν 12 Ἀπριλίου 1862, κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τροπολογίαν τοῦ ἐν ἰσχύϊ φορολογικοῦ συστήματος 376

Διάγγελμα πρὸς τὸν Ἁρμοστὴν ὑποβληθὲν εἰς τὴν Βουλὴν ὑπὸ τοῦ Βαλαωρίτου κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 9/21 Μαΐου τοῦ ἔτους 1862, καὶ ψηφισθὲν ὑπ' αὐτῆς 392

Ἀγόρευσις τῆς 1/13 Ὀκτωβρίου 1863 ἐπὶ τῶν προτάσεων, ἃς ὁ Λόρδος Μέγας Ἁρμοστὴς ἐν ὀνόματι τῆς Ἀνάσσης καθυπέβαλε περὶ ὅρων ἀναγκαίων πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἑνώσεως 398

Ἀγόρευσις ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις Ἐθνοσυνελεύσει

Ἀγόρευσις κατὰ τὴν ὁρκοδοσίαν τῶν ἐξ Ἑπτανήσου Πληρεξουσίων ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 22 Ἰουλίου 1864 τῆς ἐν Ἀθήναις Β΄ τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως 411

Digitized by Google

Ἀγορεύσεις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Βουλῇ καὶ ἕτεραι ἀγορεύσεις

Σελὶς

Ἀπόσπασμα ἀγορεύσεως πρὸς τὸν λαὸν τῆς Λευκάδος κατὰ τὴν γενομένην αὐτῷ ἐπανερχομένῳ ἐξ Ἀθηνῶν ὑποδοχὴν τῇ 22 Ἰανουαρίου 1865. 420

Ἀγόρευσις ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς Βουλῆς τῆς 21ης Ἰουνίου 1865 ἐπὶ τῆς ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν. (Ἐκ τῶν ἐστενογραφημένων Πρακτικῶν). 431

Ἀγόρευσις κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 11 Ὀκτωβρίου 1865 τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς, συζητουμένου τοῦ Νομοσχεδίου περὶ σχηματισμοῦ πόρων πρὸς διατήρησιν τῆς διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης συγκοινωνίας, οὗτινος ἡ ἀπόρριψις προεκάλεσε τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως Α. Κουμουνδούρου 465

Ἀγόρευσις ἐν τῇ Βουλῇ τῇ 18ῃ Ἰανουαρίου 1867 πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ὑποβληθέντων ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Ἀλεξ. Κουμουνδούρου νομοσχεδίων χάριν τῶν πολεμικῶν τῆς χώρας παρασκευῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως. 470

Ἀγόρευσις κατὰ τὴν 21 Μαρτίου τοῦ 1867 ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Βουλῇ ὑπὲρ τῆς ἐπανιδρύσεως τοῦ Πρωτοδικείου Λευκάδος. . 485

Ἀγόρευσις κατὰ τὴν 25 Μαρτίου 1868 ἐνώπιον πολυπληθοῦς λαοῦ ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος, ἐν Λευκάδι 469

Ἀγόρευσις ἐκφωνηθεῖσα κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ἐν Λευκάδι συσταθέντος Γυμνασίου τῷ 1876 504

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΙΣ ΠΕΖΟΝ ΛΟΓΟΝ ΕΝ ΔΗΜΩΔΕΙ ΓΛΩΣΣΗι

Ἀλληλογραφία μετὰ τοῦ Ἀνδρέα Λασκαράτου 511

Προκήρυξις πρὸς τοὺς Λευκαδίους ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐκλογῶν πρὸς ψήφισιν τῆς Ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος 549

Ἀγόρευσις πρὸς τὸν λαὸν Λευκάδος μετὰ τὰς πρὸς ψήφισιν τῆς ἑνώσεως ἐκλογάς 554

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Τιμὴ τῶν τριῶν τόμων δραχ. 12.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

DEC 7 '59 H

Digitized by Google

MG 1221.10.7
Vios kai erga ...
Widener Library 006173611
3 2044 088 801 394

Digitized by Google